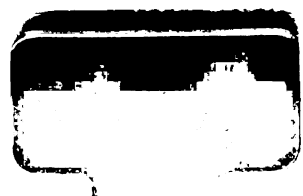

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

Perfect Bind

Buck-Black
July-Dec
1968
HX
9
T3
V. 23: 7-12

LIBRARY
AUG 12 1968
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

7

XXIII. ÉVFOLYAM, 1968 JÚLIUS

Digitized by Google

Orosz János: A nép küzdelme

Digitized by Google

1968. JÚLIUS

XXIII. ÉVFOLYAM, 7.

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Keserű Jánosné 3 A reform első tapasztalatai a kereskedelem működésében

Köpeczi Béla 12 Az egyetemi élet néhány kérdéséről

Fehér Ferenc 20 Formális demokrácia és terror

Nemzetközi Szemle

Kovács István 30 Az ötödik köztársaság válsága

Nagy László
Dr. Szűrös Mátyás 39 Parlamenten kívüli demokratikus ellenzék

Réti Ervin 44 Az NSZK másfél év múltán

50 Vietnam

Fórum

Somoskői Gábor 52 Hozzászólás „Az új gazdasági mechanizmus várható társadalmi és politikai kihatásai" című cikkhez

Dr. Schmidt Péter 55 Szakszerűség és „laikus demokrácia"

Kulturális életünkből

Katona Éva 62 Világnézet, meggyőződés, iskola

Berkes Erzsébet
Bőgel József 68 Emelkedőben a magyar színházművészet

Eszmecsere

Dr. Walter Schmidt 75 A marxista–leninista agrárelmélet és az NDK mezőgazdasága

Henryk Cholaj 79 Adalékok a szövetkezeti gondolat problémáihoz a szocializmusban

Bernula Mihály 83 A szövetkezeti mozgalom érdekei

Varga Emília 84 Irányítás és demokrácia a szövetkezetekben

Dr. Nagy Lajos 86 Az örökséget tovább is kell fejleszteni

Dr. Szilágyi László 88 A szövetkezeti forma lényeges ismérvei

Tájékozódás

91 Folyóiratszemle (a Novo Vreme 1968. I. félévi számaiból)

Megjegyzések

Almási István 94 Egy ma divatos tévhitről

Könyvekről

Mihályfi Ernő 98 Kádár János: Hazafiság és internacionalizmus

Herédi István 102 Válaszúton a civilizáció (R. Richta – Csehszlovákia)

Németh G. Béla 104 Diószegi András: Megmozdult világban

Vasy Géza 107 Simon István: Verőfény

Szalai Anna 107 Szép versek – 1967.

Sz. Kundl Edit 108 Gyárfás Miklós: Tanuljunk gyorsan és könnyen drámát írni

109 **Testvérlapjainkból**

11, 19, 38, 43, 54, 67, 74, 97, 101, 106 a **XI. Magyar Képzőművészeti Kiállításon** szereplő alkotásokból

6011 Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

KESERŰ JÁNOSNÉ, miniszterhelyettes
KÜPECZI BÉLA, az MTA levelező tagja, az ELTE rektorhelyettese
FEHÉR FERENC, kritikus
KOVÁCS ISTVÁN, újságíró
NAGY LÁSZLÓ, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa
DR. SZŰRÜS MÁTYÁS, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa
RÉTI ERVIN, újságíró
SOMOSKÖI GÁBOR, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a SZOT titkára
DR. SCHMIDT PÉTER, kandidátus, egyetemi docens
KATONA ÉVA, újságíró
BERKES ERZSÉBET, a Színháztudományi Intézet munkatársa
BÖGEL JÓZSEF, minisztériumi főelőadó
DR. WALTER SCHMIDT, a berlini Humboldt Egyetem Mezőgazdasági Intézetének igazgatója
HENRYK CHOLAJ, a varsói Szövetkezeti Kutatóintézet igazgatója
BERNULA MIHÁLY, az MSZMP Csongrád megyei Pártbizottságának munkatársa
VARGA EMÍLIA, egyetemi adjunktus
DR. NAGY LAJOS, tanszékvezető egyetemi tanár
DR. SZILÁGYI LÁSZLÓ, a Szövetkezeti Kutatóintézet tudományos főmunkatársa
ALMÁSI ISTVÁN, újságíró
MIHÁLYFI ERNŐ, az Elnöki Tanács tagja, a Magyar Nemzet főszerkesztője
HERÉDI ISTVÁN, egyetemi adjunktus
NÉMETH G. BÉLA, kandidátus, egyetemi adjunktus
VASY GÉZA, egyetemi hallgató
SZALAI ANNA, egyetemi hallgató
SZ. KUNDL EDIT, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475.

Digitized by Google

KESERŰ JÁNOSNÉ:

A reform első tapasztalatai a kereskedelem működésében

A reform előkészítésekor ebből az alapelvből indultunk ki a kereskedelem feladatainak meghatározásában: a párt gazdaságpolitikája megvalósulásának az az egyik fő feltétele, hogy a reform kibontakozásának időszakában az életszínvonal állandóan kiegyensúlyozott legyen és a megjelölt célok szerint emelkedjen. Minthogy a lakosság a nemzeti jövedelemnek több mint 70 százalékát elfogyasztja és ma már az elfogyasztott termékek 70 százalékát a kereskedelem hozza forgalomba, a kereskedelmi tevékenység kisebb vagy nagyobb hatékonyságának fontos szerepe van az életszínvonal alakulásában.

1967-ben a gazdasági fejlődés gyorsabb ütemű volt a tervezettnél. Az ezzel együttjáró jelentős vásárlóerő-növekedésnek áruval való jó kielégítése a kereskedelmi vállalatok beszerzési és értékesítői tevékenységének fokozását követelte meg. A belső piac egyensúlyának javítására irányuló kormányintézkedések és az 1967. évet jellemző aktív kereskedelmi tevékenység eredményeként a lakosság 10 százalékkal több árut vásárolt az üzletekben, és emellett a kereskedelmi vállalatok jelentősen növelték készleteiket is. A kínálat javulása, a bővülő áruválaszték az egyik tényezője volt annak, hogy a lakosság viszonylag nyugodtan várta a reform bevezetését. Említésre méltó, hogy nem következett be szükségleten felüli vásárlás, bár a közvélemény tudott az 1968. január 1-i fogyasztói árreform előkészítéséről.

A kereskedelemnek a reform bevezetéséből adódó feladatait tetézték az árreform végrehajtásából következő, mennyiségileg is jelentős teendők. Az 1968. évi árreform végrehajtása különösen nagy gondosságot igényelt, mert a vállalatoknak január 1-től kezdve a leltározás és átárazás lebonyolítása mellett már az új árakon kellett biztosítaniuk a lakosság zavartalan, folyamatos áruellátását. A kereskedelmi vállalatok vezetői és dolgozói becsülettel eleget tettek ennek a feladatuknak, és a bevezetést követő hónapokban lényegében a kialakult színvonalon biztosították a lakosság áruellátását. Az első menetben tehát jól vizsgáztak a vállalatok, s nem volt zavar, jóllehet a vállalati munkát nehezítette a gazdálkodással kapcsolatos új intézkedések egy részének késedelmes közlése.

Figyelmünk ma már elsősorban arra irányul, hogy hogyan alakul az új körülmények között a lakosság áruellátása, hogyan dolgoznak a kereskedelmi vállalatok. A tapasztalatok természetesen még csak nagyon kezdetiek és így nem is alkalmasak messzemenő következtetések levonására. A piaci körülményeket az első hónapokban még nagyrészt a múlt évi felkészülés, a múlt évben kialakított kapcsolatok szabták meg. Már jelentkeznek azonban az új vonások is, az újfajta ösztönzés érvényesülésének tendenciái és bizonyos problémák, amelyek gondos elemzést, értékelést, minősítést, esetenként pedig intézkedést igényelnek.

Digitized by Google

A fogyasztási cikkek belső piaci egyensúlya

A fogyasztási cikkek belföldi piacának egyensúlya fontos gazdasági és politikai kérdés. A gazdaságpolitika eredményességét jelzi, hogy milyenek az ellátási viszonyok a belföldi piacon, hogyan tükröződnek a lakosság áruellátásának fejlődésében a gazdaságpolitikai célok. Az emberek azon is mérik a társadalmi, gazdasági haladás eredményeit, hogy milyen feltételek között tudják szükségleteiket kielégíteni. A reform egyik célja éppen az, hogy *kedvezőbb* feltételek alakuljanak ki a fogyasztás számára és a piaci egyensúly fokozatosan megszilárduljon.

Az 1968. évi népgazdasági terv céljai s a megvalósításukra szolgáló központi döntések és vállalati szabályozó eszközök (hitelpolitika, ármechanizmus, jövedelemszabályozás stb.) rendszere és konkrét feltételei megfelelő alapot adnak arra, hogy a fogyasztási cikkek belföldi piacán tovább javuljon az egyensúly. Ezt a feltételezést az első négy hónapi tapasztalatok is alátámasztják.

A fogyasztási cikkek belföldi piacán fenn tudtuk tartani a múlt év második felében kialakult és összességében javuló tendenciájú ellátási színvonalat — bár a lakosság bevételei jelentősen növekedtek —, s néhány cikk (egyes típusú hűtőszekrények stb.) kivételével még a jelentős mértékben leszállított árucikkekből is sikerült biztosítani a folyamatos ellátást. A lakosság mai bizalmát és nyugodt magatartását bizonyítja, hogy az év első felében a takarékbetét-állomány nagyobb mértékben növekedett, mint a múlt év azonos időszakában.

Néhány árucsoport kínálata érezhetően megjavult. Országszerte tapasztalható ez például az állati termékek (hús, húskészítmények, tej, tejtermékek, baromfi), korszerű ruházati cikkek, leszállított áru háztartási és vegyi cikkek, kozmetikai áruk és tartós fogyasztási cikkek kínálatában. Különösen pozitívan értékelhető, hogy — amint a fogyasztási cikkek exportjának és kötésállományának alakulása mutatja — az ellátás javulása alapjában nem a külkereskedelem rovására történt.

Vannak azonban a fogyasztási cikkek piacán olyan dinamikusan fejlődő árucsoportok is, amelyekben nem csökkentek az ellátási feszültségek és egyelőre nem is várható javulás. Így például továbbra sem lesz zavartalan az ellátás építőanyagokból, bútorból, lakásfelszerelési cikkekből és a sok-sok ezer cikkből összetevődő háztartási vasárukból. Általában e cikkek forgalma is nőtt, de nem olyan mértékben, mint a lakosság kereslete.

E cikkekben tapasztalataink szerint különösen a továbbra is meglevő, a gazdasági feltételeket meghaladó beruházási aktivitás zavarja a piaci egyensúly megteremtését. A lakossági igények köre is bővült, a lakásépítés mellett egyre nagyobb a tatarozási és üdülő-építési célokra irányuló kereslet. Ezeknek a cikkeknek a termelése pedig olyan nyersanyagokat vagy kapacitásokat igényel, amelyek a beruházásoknak a tervezettnél lényegesen magasabb színvonala miatt a múltban az egész népgazdaságban feszültségeket okoztak és egyelőre ma is ezt okozzák. Ez is erőteljesen figyelmeztet arra, hogy kiegyensúlyozottabb keresleti és kínálati viszonyokat kell kialakítani.

Ezenkívül számos cikk termelési kapacitása nem elégséges a belföldi keresletnek, vagy a lakosság és az export együttes igényeinek kielégítéséhez. Ez részben azzal függ össze, hogy a korábbi, merev árrendszer időszakában egyes áruk, különösen az apróbb közszükségleti cikkek gyártása nem volt kifizetődő a vállalatok számára. Hozzájárult az ellátási nehézségekhez az is, hogy a helyiipari vállalatok és a kisipari szövetkezetek többsége a számukra sokkal gaz-

Digitized by Google

daságosabb sorozatgyártásra állt rá, s megszüntette számos apró háztartási és más cikkek termelését, amelyben nincs lehetőség sorozatgyártásra. Az ipar korábbi fejlődése során a fogyasztási cikkek termelésében is erősödött a kis- és középüzemi termelés felszámolásának tendenciája, noha ez a gazdasági kategória nélkülözhetetlen az árukínálat színvonalának emeléséhez, a választék bővítéséhez. Ezek az ellentmondások nem azonnal szűnnek meg a reform bevezetésével, de joggal feltételezhetjük, hogy az erőteljesebb piaci kereslet ösztönözni fogja a „hiánycikkek" gyártásának megszervezését.

A belföldi piacon az említetteken kívül olyan termékekben is mutatkoznak egyensúlyzavarok, amelyeknek hiányát, illetve elégtelen kínálatát népgazdaságunk adott helyzetéből következően átmenetileg tudomásul kell vennünk. Így például déligyümölcsökből, személyautóból nem tudjuk kielégíteni a keresletet. E cikkekben a reform következményeként kibontakozó általános gazdasági javulás eredményeitől, az exportképesség növekedésétől várhatjuk az ellátás javulását.

Összességében tehát elégedettek lehetünk, sikerült a reformot a belső piac viszonylagos nyugalma mellett bevezetnünk. A feladat most az, hogy a kereskedelmi vállalatok és a szövetkezetek napról napra tovább munkálkodjanak ennek megtartásán és javításán. Az elmúlt év azt is bizonyítja, hogy az aktívan kezdeményező, kockázatot vállaló kereskedelmi munkának fontos szerepe van a belső piaci egyensúly létrehozásában. Még inkább igaz ez a reform által létrehozott gazdasági feltételek közepette. Az eddiginél jóval nagyobb tehát a jelentősége annak: hogyan használják ki a kereskedelmi vállalatok a belső piaci egyensúly javítására azokat a lehetőségeiket, amelyeket a reform nyújt nekik.

A termékforgalmazás új rendjének tapasztalatai

A termékforgalom új rendjében jelentősen megnövekedett a vállalatok önállósága: maguk választhatják meg üzleti partnereiket, önállóan állapodhatnak meg az adás-vétel formáiban és feltételeiben is. Az új rendszer előkészítése idején sok aggály hangzott el abban a tekintetben, hogy a vevő és az eladó vállalatok kijelölésének, a szerződési feltételek kötelező előírásának hiányában nem lesz-e áttekinthetetlen, anarchikus a piac. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a tervszerűen, szervezetten dolgozó vállalatok maguk is a *szerződéses kapcsolatot* részesítik előnyben és képesek is arra, hogy a gyakorlatban jól valósítsák meg. A vállalatok közötti kapcsolatokban ma is a szerződéses viszony a jellemző. Kényszer nélkül is érdeke a szerződéskötés mind az eladó, mind a vevő vállalatnak. Amikor a termelés a realizálásért folyik, amikor tehát szükségletre termelnek, a vállalatoknak alapvető érdekük, hogy a piacon megfelelőképpen biztosítsák maguknak a realizálást. Csak ily módon készülhetnek fel gazdaságosan és szervezetten hosszabb távra a beruházásokkal, a nyersanyagokkal, a munkaerővel. E szemponttól vezérelve sok termelő és nagykereskedelmi vállalat még 1967-ben kapacitás-szerződést kötött, és így biztosította magának a szükséges áruforrásokat. Nem kis szerepe volt ennek abban, hogy 1968 elején az iparvállalatok rendelés-állománya — az első felmérések szerint — nem volt alacsonyabb, mint az előző években. E tevékenység is hozzájárult a reform bevezetése időszakában a piaci stabilitáshoz.

Szórványosan vannak tapasztalatok a kapacitásszerződések negatív hatásáról is. Egy-egy termelőeszköz-kereskedelmi vagy nagykereskedelmi vállalat a monopólhelyzetben levő iparvállalat teljes kapacitását lekötötte, kizárva ebből más vevőket. Ez ellen az elmúlt hónapokban a Központi Döntő-

Digitized by Google

bizottság minden olyan esetben fellépett, amikor a beszerzésből kizárt kereskedelmi vállalatok ezt kezdeményezték. Joggal számíthatunk arra, hogy a reform erőteljesebb kibontakozásával nemcsak a monopólhelyzettel való visszaélés lehetősége csökken, hanem erősödni fognak a vállalatoknak a monopólhelyzet ellensúlyozására irányuló ilyen kezdeményezései.

A nagy- és kiskereskedelmi vállalatok, szövetkezetek között természetesen a raktárról való szállítás, illetve a rendelésre való teljesítés maradt az alapvető forma. Ez megfelelő, rugalmas forma a kereskedelmi vállalatok kapcsolatában. Nem egy esetben előfordul azonban, hogy a nagykereskedelmi vállalatok vevőikkel való előzetes megállapodás, közlés nélkül önkényesen változtatnak a szállítási feltételeken, különösen az árakat illetően. A szállítási kondíció, az árak változtatása az új irányítási rendszerben a ráfordítások, a piaci viszonyok alakulásának természetes velejárója. Hibának kell minősíteni azonban az egyoldalú eljárást, a nem kétoldalú megállapodásra törekvő vállalati gyakorlatot. Ez a magatartás ellentétes a reform szellemével, s határozott visszautasítást követel a vevő vállalatok részéről.

Az új termékforgalmazási rend eredményei, kedvező vonásai csak fokozatosan bontakozhatnak ki. Biztató jelenség, hogy a vállalatok kapcsolatában egyre erősödik az az egészséges elem, hogy a szerződések megkötésénél, a megrendelések feladásánál a gazdaságosság szem előtt tartásával járnak el. Egyre több szerződéskötés tartalmaz szigorú, az árakban is kifejezésre jutó teljesítési feltételeket, megkötéseket.

A termékforgalmazás új körülményei között is fontos szerepük van a nagykereskedelmi vállalatoknak. Természetes folyamat, hogy a nagyipari vállalatok általában szívesebben szerződnek a nagyobb megrendeléseket adó, szélesebb körű piacismerettel rendelkező nagykereskedelmi vállalatokkal. Ugyanígy természetes, hogy a kiskereskedelmi vállalatok és a szövetkezetek is a nagykereskedelmi vállalatokat tartják fő beszerzési forrásuknak, hiszen minél nagyobb választékot tart és minél több termelő termékeit árusítja egy-egy kiskereskedelmi vállalat, annál kényelmesebb számára a szak-nagykereskedelmi vállalattól való beszerzés.

Ez nem ellentétes azzal, hogy bővülnek és erősödnek a közvetlen kapcsolatok a kiskereskedelmi és az ipari vállalatok között, s különösen a helyiipari vállalatok és a kisipari szövetkezetek között, s felbomlanak a korábban kialakult, a fogyasztóknak és a népgazdaságnak egyaránt káros, nem gazdaságos kizárólagos „áruforgalmi kényszerpályák". Egyértelműen megállapítható, hogy ez az áruellátás javulását, az áruválaszték bővülését eredményezte. Ma a ruházati forgalomnak már 15—18 százaléka ilyen közvetlen beszerzésből származó cikkekből tevődik össze. Megjelentek és gyorsan kedveltté váltak a piacon az egy-egy kiskereskedelmi vállalat részére termelt, cégjelzéssel ellátott áruk. A kiskereskedelmi vállalatok és szövetkezetek vasárukból, műszaki és egyéb iparcikkekből is közel 35 százalékkal növelték közvetlen beszerzéseiket. E cikkek termelését pillanatnyilag még anyagellátási zavarok akadályozzák (hengerelt áruban, fűrészáruban stb.), de a beruházási piac egyensúlyának javulása minden bizonnyal e területen is tovább növeli a közvetlen beszerzés lehetőségeit.

Hasonló tendencia az élelmiszer-kereskedelmi és a vendéglátó vállalatok kapcsolatában is tapasztalható. Erősítik kapcsolataikat a mezőgazdasági termelőüzemekkel, ily módon frissebb, jobb minőségű zöldség- és gyümölcsféléket, húskészítményeket, tojást kapnak, s juttatnak a fogyasztóknak. Vannak tehát már lemérhető és biztató kezdeti eredmények.

Digitized by Google

A termékforgalmazás új rendje alapján kialakuló piac természetesen csak akkor képes megfelelően orientálni a vállalatokat, ha az új gazdasági mechanizmus többi eleme is működik. Az új gazdasági mechanizmus szabályozó rendszere ugyanis egységes egészet alkot; az egyik eszköz a többi szabályozó működését is feltételezi. A reform alapvető vonása, hogy a vállalatok érdekeltek nyereségük minél nagyobb növelésében. A kereskedelmi vállalatok közül is azok tudnak nagyobb nyereséget elérni, amelyek növelik forgalmukat, jól kihasználják eszközeiket. Nagyobb forgalomra ad lehetőséget a lakosság növekvő vásárlóereje, de az is, hogy a piacon sok eladó és vevő van jelen, nincsenek kényszerpályák, nagyobb forgalmat és nagyobb nyereséget lehet tehát elérni más vállalatok vevőinek elhódításával.

A piacon verseny folyik az áruk között, verseny folyik mind az eladó, mind a vevő vállalatok között. A verseny kibontakozásának alapvető feltétele a termékforgalmazás új rendje. A verseny fejlesztése azonban egyéb feltételek kialakítását is igényli.

A különböző áruk nem egyenlő feltételekkel indulnak a piaci versenyben. Az 1968. január 1-i forgalmiadó-egyszerűsítés jelentős előrelépés volt. Az adókulcsok nagyobb összevonásának azonban egyelőre korlátot szabott az, hogy tekintettel kellett lennünk a kialakult kapacitásokra és ellátási érdekekre. A tapasztalatok azt mutatják, hogy forgalmiadó-rendszerünk változása feltétlenül jó irányú és nagymértékű volt, de e rendszer még mindig túlságosan differenciált; az eltérő mértékű forgalmiadó-kulcsok miatt nincsenek összhangban egymással az egyes áruk árai és ez egyes árukat eladhatatlanná tesz. Az áruk más részénél túlzott mértékű vám, import-forgalmiadó beépítése akadályozza meg, hogy egészséges verseny alakuljon ki az importáruk és a hazai termékek között. Vannak olyan áruk, amelyeket kedvezményesen, hitelben értékesítünk, más áruktól — tartva a hitelvásárlásoknak az árualapot meghaladó növekedésétől — megtagadjuk ezt az előnyt, sokszor indokolatlanul. Például az import porszívógépet nem adjuk hitelbe, a belföldi porszívógépet viszont igen. Ezzel a döntéssel lényegesen előnyösebb helyzetbe került a belföldi porszívógép-termelés. Ha a fogyasztó szabadon választhatna, feltehetően csökkenne a belföldi porszívógép kereslete, ami viszont gyártmányfejlesztésre, ráfordítás-csökkentésre ösztönözné a termelő vállalatot. A megkülönböztetés tehát csak átmenetileg indokolt és amint az importot bővíteni lehet, fenntartása káros.

A termelésben és az értékesítésben a vállalatok egy része monopolhelyzetben van. Az első hónapok tapasztalatai is azt bizonyítják, hogy egyes területeken szükség van a szervezeti feltételek felülvizsgálatára. Nem az a cél, hogy az ésszerű koncentrációt akadályozzuk — a termelési profilok egy részénél elkerülhetetlen ez —, hanem az, hogy mindazokon a területeken, amelyeken nem ésszerű a koncentráció (és ilyen jócskán van a fogyasztási cikk iparban) fokozatosan lazítsuk a merev és bürokratikus szervezeteket, illetve segítsük a közép- és kisüzemek termelésének fejlődését. Azoknál a cikkeknél pedig, amelyeknél a gazdaságosság valóban megköveteli a monopolszervezetet, a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódással növelni kell az importot, és ezzel versenyt kell támasztani a hazai termelésnek. Meggyőződésünk, hogy például a híradástechnikai cikkek minőségének javulásához és választékuk szélesedéséhez hozzájárul az elmúlt évben megnövelt import. Tapasztalataink szerint már a potenciális import is a vevők igényeinek jobb kielégítésére, fejlesztésre ösztönzi a monopolhelyzetben levő termelővállalatokat.

Digitized by Google

A kereskedelemben megszüntettük a vállalatok és szövetkezetek működési területének merev hatósági elhatárolását. Lazítottuk a kereskedelmi vállalatok tevékenységi körének meghatározását, s elvileg lehetővé tettük, hogy tevékenységi körén belül minden szerv az ország bármely területén fejlesztheti eszközeit. Az eszközök elégtelensége miatt azonban természetes, hogy még idő kell ahhoz, hogy egy-egy területen több vállalat, több szövetkezet versenyezzen a lakosság jobb áruellátásáért.

Abból a reális helyzetfelmérésből következően, hogy egy komplex, tényezőinek szoros összefüggésével ható szabályozó rendszert hozzá kellett igazítanunk gazdasági adottságainkhoz és lehetőségeinkhez, továbbá azért, mert biztosítani kellett, hogy a reform bevezetése ne járjon együtt nagyobb gazdasági és társadalmi megrázkódtatásokkal, 1968-ban számos területen „fékeket" kell alkalmaznunk. Így többek között a verseny kibontakoztatása területén is csak óvatosan léptünk előre, nagy biztonságra törekedtünk az árformák meghatározásában, a forgalmiadó-kulcsok összevonásában, az import-forgalmiadók alkalmazása terén, központi hatáskörben hagytuk a hitelre vásárolható áruk körének meghatározását, s nem érintettük a monopolisztikus vállalati szervezeteket. Ezt figyelembe véve a szabályozók időnkénti módosításakor gondos elemzéssel törekedni kell majd a kötöttségek lehetséges feloldására, az áruk, és a vállalatok közötti verseny kibontakoztatására. Ezzel is elő kell segíteni, hogy a jobb vállalati munka nyújtsa a többleteredményt, ne pedig az állami kedvezmény.

A kereskedelmi vállalatok felkészülése az új mechanizmus eszközeinek alkalmazására

A vállalatoknak sok új, mennyiségében is megnövekedett, összetett feladatot ad a termékforgalmazás új rendje, a rugalmas ármechanizmus alkalmazása, az új jövedelemszabályozási rendszer. A régi mechanizmusban viszonylag kényelmesebb volt a vállalatok élete, hiszen leegyszerűsítve, központilag határozták meg feladataikat és osztották el az árualapokat, az árhatóság állapította meg az árakat, fixek voltak az árrések és lényegében központilag biztosítva volt a vállalat nyereséges működése. Igaz, amikor nem volt kapható valamilyen áru, a vállalatot vonták felelősségre, még akkor is, ha az áruhiány megszüntetéséért tenni nem sokat tudott. Most pedig ezeknek a kereskedelmi vállalatoknak esetleg egyre élénkülő versenyben kell felmérniük a forgalom lehetséges növekedését, a szükséges árualapokhoz megkeresniük a beszerzési forrásokat, mérlegelniük a beszerzési és az elérhető értékesítési árakat és ennek összefüggésében gondoskodni minél nyereségesebb működésükről.

Életük, vezetésük nem lett tehát könnyebb, ellenkezőleg, ma bonyolultabb, nehezebb, mint volt. Ezzel szemben munkájuk alkotóbb jellegű, több önálló kezdeményezésre ad lehetőséget, és ez jó közérzetet kelt az alkotó emberekben. Miközben a vállalatok egyre reálisabban mérik fel helyüket, lehetőségeiket az új feltételek között, meg kell keresniük és meg is kell találniuk a legmegfelelőbb *módszereket* az egyes funkciók megosztására a vállalaton belül, a hálózati egységek irányítási rendszerére, s ehhez a legmegfelelőbb anyagi érdekeltségi formák alkalmazására. E tekintetben még a kezdet kezdetén tartunk.

A vállalatok elkészítették első önálló tervüket, kidolgozták üzletpolitikai elképzeléseiket. Ebben meghatározták 1968. évi számszerű előirányzataikat és a megvalósításukhoz szükséges intézkedéseket. Mit mutatnak ezek a tervek?

Digitized by Google

Nem egyértelmű még annak a felismerése a vállalatok vezetése részéről, hogy a vállalatoknak alapvető érdekük a *reális tervkészítés*. A vállalat terveinek és üzletpolitikájának arra kell irányulniuk, hogy reálisan felmérve a piaci helyzetet, optimális nyereséget lehessen elérniük, kihasználva a forgalom növelésének lehetőségeit. Nem jó szolgálatot tesz magának az a vállalat, amely lebecsüli a forgalomnövekedés lehetőségeit, az elérhető nyereséget, és ezért nem vállal kockázatot. A vállalat ugyanis nem a vállalati terv, hanem a ténylegesen elért nyereség arányában fizeti a nyereségadót. A terv, az előrelátás hiánya tehát arra vezet, hogy a vállalat nem készül fel megfelelő mennyiségű és összetételű árubeszerzésre, készletezésre és értékesítésre, nem tud helytállni a piacon, s ezért nyeresége, dolgozóinak jövedelme a lehetségesnél alacsonyabb lesz, s a vállalat nem fog rendelkezni a jövőbeli működési feltételeinek megteremtéséhez szükséges eszközökkel. Nem mindegy ugyanis, hogy a vállalat dolgozói, ismerve a vállalat céljait, tudatosan dolgoznak-e ezek megvalósításán, vagy csak ösztönösen tevékenykednek, úgy, ahogy a pillanatnyi helyzet diktálja.

A kereskedelmi vállalatok által előirányzott árbevétel, beszerzés és készletszínvonal valamivel alacsonyabb, mint amennyivel a népgazdasági tervekben számoltunk. A vásárlóerő ugyanakkor — az első négy hónap tapasztalatai alapján — nem kisebb a tervezettnél. Ez azt mutatja, hogy a kereskedelmi vállalatok óvatosan ítélték meg lehetőségeiket, és nem törekszenek eléggé arra, hogy aktívan, jó kereskedelmi munkával minél több vásárlóerőt kössenek le.

Nem tudatos dolog ez, inkább annak a következménye, hogy nincs meg a kellő együttműködés a vállalatok különböző, korábban egymástól elkülönülten dolgozó részlegei között (az árubeszerzés, az ármegállapítás, a ráfordítások kezelése, a vállalati központ, a lerakat, a bolthálózat között), még nem is épültek ki eléggé az új feladatokra a vállalati szervezetek, hanem most keresik a döntések megosztásának leghelyesebb módozatait.

A vállalati tevékenységet szabályozó mechanizmus rendszere kialakult és működik. A reform megvalósítása azonban bonyolult gazdasági folyamat. Még a gazdasági feltételeit sem tudjuk egyszerre megteremteni annak, hogy a vállalatok működésének belső mechanizmusa kialakuljon, az emberek magatartásának, munkamódszereinek megváltoztatásához pedig még ennél is hosszabb időre van szükség. Ezért türelemmel, meggyőzéssel és javaslatokkal kell segítséget nyújtani a reform megvalósításában részt vevő vállalatoknak és dolgozóknak.

A legnehezebb probléma a kereskedelmi vállalatok munkájában: a *rugalmas ármechanizmus alkalmazása*. Ennek folyamata még nem bontakozott ki. Az adott technikai és ügyviteli feltételek között ma az adminisztratív teendők még jobban előtérben vannak, mint az árak közgazdasági eszközként való alkalmazása. A korábbi merev árrendszer beidegződött gyakorlata is gátolja a kereskedelmi dolgozók helyes szemléletének kialakulását, az ármozgás lehetőségeinek hasznosítását az árukínálat javítása érdekében.

Ehhez járul még az, hogy az áruforgalom lebonyolításának folyamata átmenetileg meglassúbbodott, s nem tud eléggé rugalmasan alkalmazkodni az új követelményekhez. A vállalatok még nem komplex módon alkalmazzák a közgazdasági szabályozókat, hanem például külön-külön döntenek a forgóeszközök felhasználásáról, a hitel igénybevételéről, a megrendelésekről és így tovább. Így egyes gazdasági döntésük önmagában jó lehet, de az esetek többségében még nem lendíti kellően előre a vállalat gazdasági tevékenységét. (Pl. a forgóeszköz-lekötés csökkentése érdekében kisebb készlettel dolgoznak; ezzel

Digitized by Google

költségeik csökkennek ugyan, de a kínálat és a választék romlik, s így nem tudják növelni értékesítésüket.)

A rugalmas ármechanizmus alkalmazása megköveteli a döntési funkciók konzekvensebb felülvizsgálatát a vállalati központok, lerakatok és a boltok között is. Korábban a vállalati központok — meghatározott érték-keretek előírásával — lehetővé tették a közvetlen kapcsolatot az eladó és vevő partnerek között, a nagykereskedelmi lerakatok és a termelő között, a bolt és a nagykereskedelmi lerakat között. Minthogy az árak rögzítve voltak, a vállalati központot viszonylag kevéssé érdekelte, hogy konkrétan mit vásárol a lerakat, a bolt, csak az volt számára lényeges, hogy ez ne lépje túl megszabott hitelkeretét, megfelelő készletgazdálkodást folytasson, és minél nagyobb forgalom elérésére törekedjék. A forgalom útján realizálható fix árrés biztosította a vállalat nyereségét. Ha új cikk került forgalomba, ennek árát az iparvállalat kezdeményezésére a központi szervek állapították meg.

Most viszont a forgalomba kerülő áruk nagy többségének nem fix a fogyasztói ára, a realizálható árrés *irány-árrés,* amelytől felfelé is, lefelé is el lehet térni; a vállalat nyeresége tehát nagymértékben függ attól, hogy mit, milyen áron szerez be és milyen volumenben, milyen áron értékesít. A cikkek és választékok jelentős tömegénél a beszerzési ár meghatározása a vevő és az eladó vállalat közötti megállapodás tárgya, s a fogyasztói árak is jelentős részben az eladó kereskedelmi vállalatok döntésétől függenek. Ebből következően érthető, hogy a kereskedelmi vállalatok központjai általában centralizálták az árubeszerzést és az értékesítési árak kialakítását. Képesek-e azonban a kereskedelmi vállalatok központjai arra, hogy centralizáltan jól végezzék ezt a funkciót?

Ez problematikus, több okból. Ha azt nézzük, hogy hány millió forint forgalmat bonyolít le egy-egy kereskedelmi vállalat, vagy hány lerakat és bolt tartozik hozzá, akkor kereskedelmi vállalataink nem mondhatók kicsinyeknek, akár az iparvállalatokhoz, akár a más országokban működő kereskedelmi vállalatokhoz hasonlítjuk őket. De ha azt nézzük, hogy mennyire vannak meg bennük a vállalat korszerű működésének feltételei, vagyis azt, hogy képesek-e a vállalati központok részleteiben áttekinteni a hálózatukban folyó áruforgalmi folyamatokat — a beszerzést, a készlet-alakulást és az értékesítést —, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy vállalataink korszerű működéséhez még számos feltétel hiányzik.

Feltehető, hogy a problémák megoldásának többféle módja is van. A vállalatok egy részénél lehetséges a döntési funkciók centralizálása, míg másoknál nem. Azoknál a vállalatoknál például, amelyek az áruk széles választékát árusítják, amelyeknek hálózata több helységben működik, amelyeknek nagy tartalékuk van a piaci viszonyokhoz alkalmazkodó árak érvényesítésére, és amelyekben belátható időn belül nem szervezhető meg a vállalati központi árunyilvántartás, továbbá azoknál, amelyeknek nagy, önálló elszámolásra is képes egységeik vannak, eredményesebb lehet az, ha a beszerzési és ármegállapítási funkciók jelentős része átkerül a lerakat-, a bolt- vagy boltcsoport-vezető hatáskörébe, s ez össze van kötve olyan anyagi érdekeltségi rendszerrel, amely a vállalati érdekeltséghez hasonlóan az eszközarányos nyereség növeléséhez kapcsolódik.

Ezenkívül olyan formákat is keresni kell, amelyek a boltok, lerakatok még lazább, de a vállalat számára több nyereséget hozó üzemeltetését biztosítják (szabadkasszás, bérlet stb.), amelyeknél — a központi szabályok adta lehetőségen belül — mind a beszerzésben, mind az árak kialakításában nagyobb a szerepe az egyéni kezdeményezésnek.

Digitized by Google

Mindezekkel azt kívántam érzékeltetni, hogy alkalmazkodva az egyes vállalatok áruválasztékához és hálózati adottságaihoz, ki kell alakítani a döntési funkciók legkedvezőbb megosztását és ezzel összefüggésben azokat az érdekeltségi formákat, amelyek biztosítják, hogy a hálózati egységek anyagi érdekeltsége összhangban legyen a vállalati nyereség-érdekeltséggel.

Nem könnyű feladat ez. A vállalatok gyakorlati tapasztalatainak hasznosításával minisztériumunk és kutatóintézeteink feladata, hogy alkalmazható modellek kidolgozásával e téren is a vállalatok segítségére legyenek.

Vati József: Bányászok

Digitized by Google

KÖPECZI BÉLA:

Az egyetemi élet néhány kérdéséről

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem tapasztalatai alapján

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pártbizottsága vizsgálódást folytatott arról, hogy az oktatók körében milyen elvi jellegű, mindenekelőtt politikai és ideológiai kérdések merülnek fel. Az összegezés — amely támaszkodott párttagok és pártonkívüliek széles körének véleményére — azt bizonyítja, hogy az elmúlt tíz esztendő alatt az ország második legnagyobb egyetemén *erősödött az oktatók* politikai-ideológiai egysége. Egyetértenek a Magyar Szocialista Munkáspárt politikájának alapvető célkitűzéseivel, sokan részt vesznek a szélesebb értelemben vett közéletben, és ami a legfontosabb — cselekvően közreműködnek ifjúságunk nevelésében és a tudományok művelésében. Az elmúlt években hozzájárultak az egyetemi reform előkészítéséhez és a végrehajtás során arra törekedtek és törekszenek, hogy oktatásunkban korszerű tartalom és ennek megfelelő formák érvényesüljenek. A tapasztalatok alapján már eddig is jelentős változtatásokat dolgoztak ki az eredeti elképzelésekhez viszonyítva, amelyek a munka intenzívebbé tételét célozzák. Megnőtt a tudományos tevékenység iránti igény is, amit bizonyít többek között az. hogy az oktatók nagy számban szereztek tudományos fokozatot. A Jogi, Bölcsészet- és Természettudományi Kar összesen 778 oktatójából 320-nak van valamilyen fokozata. Az Egyetem irányításában is számottevő az előrehaladás. Szorosabbá vált a párt és az állami vezetés együttműködése, ami az ideológiai, a struktúrát érintő és káderkérdésekben egyaránt a lényegretörekvésben, az új megoldások keresésében és a fegyelem megszilárdításában jelentkezett. Egyre erősebben jelentkezik az az igyekezet, hogy a szakmához legközelebb állók döntsék el az őket érintő kérdéseket. Ezek *a fejlődést mutató tendenciák az uralkodók az Eötvös Loránd Tudományegyetem életében*; mégis a Pártbizottság vizsgálódása elsősorban azt igyekezett felszínrehozni, hogy milyen megoldatlan problémák és véleményeltérések vannak az egyetemi oktatók körében, ezeknek mi a tárgya, mi az oka és hogyan látják a kibontakozást.

Az oktató-nevelő és a tudományos munka viszonya

Az egyik sokat vitatott kérdés az úgynevezett *hármas egyetemi követelmény tartalma és érvényesítésének módja*. A felsőoktatási reformmal kapcsolatban kialakult egy olyan álláspont, amely szerint az egyetemi oktatónak: megfelelő színvonalon kell ellátnia az oktató-nevelő munkát, tudományos tevékenységet kell kifejtenie, és politikailag is alkalmasnak kell lennie arra, hogy a fenti célkitűzéseket megvalósíthassa. Ez a követelményrendszer abban különbözik a Minisztertanács 1001/1968. (I. 5.) számú, a személyzeti munka továbbfejlesztéséről szóló rendeletében meghatározott kritériumoktól, hogy ott

Digitized by Google

a politikai és szakmai feltételek összevonva szerepelnek és a vezetőknél külön számonkérik a vezetőkészséget is. A szakmai és a politikai feltételek egységének ez a hangsulyozása teljesen logikus, az egyetemi munka tekintetében azonban szükség van a differenciálásra, mégha ez nem is kívánja meg feltétlenül az előbb említett hármas kategória felállítását.

Mint láttuk a szakmai követelmény az egyetemen két feltételből áll: az oktató-nevelő és a tudományos munka jó ellátásából. *E két tevékenység egymáshoz való tényleges viszonya és szubjektív értékelése az oktatók közötti nézeteltérések egyik fő forrása.* A probléma természetesen túlnő az Eötvös Loránd Tudományegyetem keretein, országos jellegű is. Társadalmunkban olyan helyzet alakult ki, hogy mind anyagilag, mind erkölcsileg a megbecsültebb helyet a tudós vagy a kutató foglalja el. A pedagógus, bármilyen szinten működjék is, a ranglétra alsó fokain áll. Ez az értékrendszer véleményünk szerint elhibázott, de létezik és kialakításához nem kis mértékben járult hozzá a követelmények szabatos meghatározásának hiánya, a tudományos minősítési rendszer egyoldalú értelmezése, valamint a tudományos intézetek hálózatának az egyetemtől elváló kiépítése. Mindkettő a fejlődés szükségszerűsége volt, de az nem helyeselhető, hogy egyrészt fetisizáljuk a tudományos fokozatokat, másrészt nem támogatjuk eléggé az egyetemi tudományos munkát.

Ennek az általános helyzetnek a keretében kell vizsgálnunk az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatóinak vitáit, nézeteltéréseit és problémáit is. Az általános társadalmi nyomás hatására oktatóink egy része ma szívesebben koncentrálja erőit a tudományos tevékenységre s kevésbé tartja fontosnak oktatói és főleg nevelői feladatát. A többség arra törekszik, hogy mindkét területen eleget tegyen a követelményeknek, ami nem kis nehézségekbe ütközik, hiszen a pedagógiai tevékenység igénybe veszi az energiákat, egyszerűen nem marad idő a kutatásra és a feldolgozásra. A tudományos munka tekintetében nem helyes a követelmények csökkentése, inkább azok tisztázásáról és a feltételek biztosításáról kell beszélni. A személyi feltételek nagy része adott és sokhelyt a tanszékek ma is bázisai a tudományos kutatásnak. A helyzeten lényegesen javítani lehetne, ha oktatási és tudományos politikánk az eddigiektől eltérően szemlélné e kérdést, jobban segítené az egyetemet ebben a tekintetben: ebből oktatásnak és tudománynak egyaránt haszna származna.

Ezzel kapcsolatban szükséges azonban tekintetbe venni egy speciális egyetemi problémát, amelyre eddig kevéssé figyeltünk fel. Az egyetemi oktató munka számos területén (pl. a nyelvoktatásban) kitűnően elláthatják feladataikat olyan emberek is, akik nem szereznek ugyan tudományos fokozatot és nem fejtenek ki különösebb tudományos tevékenységet, de jó pedagógusok, akik lépést tartanak szakmájuk fejlődésével és a módszertan új eredményeivel. Miért kell az ilyeneket arra kötelezni, hogy magukat túlterhelve disszertációkat írjanak, amelyeknek értéke egyébként is rendszerint vitatható?

Ezzel függ össze az a kérdés is, amely vizsgálódásaink során állandóan felbukkant, hogy *az oktatók munkáját milyen kritériumok alapján ítéljük meg.* Láttuk, hogy a tudományos tevékenységet illetően a fő szempont valamely tudományos fokozat megszerzése. Szerepet játszik a dolgozatok, könyvek, publikációk száma is. A baj itt az, hogy e teljesítményeket tartalmilag vajmi kevéssé vizsgáljuk. Közismert, hogy a magyar közéletnek nem erős oldala a tudományos kritika s ennek hiánya a legvégletesebb szubjektív ítéletek forrása. Még problematikusabb az oktató-nevelő munka megítélése. Egymás tevékenységét alig ismerjük, még a tanszékvezető egyetemi tanárok is ritkán látogatják meg kollégáik egy-egy óráját. Tehát *nincsen megfelelő norma- és ér-*

Digitized by Google

KÖPECZI BÉLA:

Az egyetemi élet néhány kérdéséről

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem tapasztalatai alapján

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pártbizottsága vizsgálódást folytatott arról, hogy az oktatók körében milyen elvi jellegű, mindenekelőtt politikai és ideológiai kérdések merülnek fel. Az összegezés — amely támaszkodott párttagok és pártonkívüliek széles körének véleményére — azt bizonyítja, hogy az elmúlt tíz esztendő alatt az ország második legnagyobb egyetemén *erősödött az oktatók* politikai-ideológiai egysége. Egyetértenek a Magyar Szocialista Munkáspárt politikájának alapvető célkitűzéseivel, sokan részt vesznek a szélesebb értelemben vett közéletben, és ami a legfontosabb — cselekvően közreműködnek ifjúságunk nevelésében és a tudományok művelésében. Az elmúlt években hozzájárultak az egyetemi reform előkészítéséhez és a végrehajtás során arra törekedtek és törekszenek, hogy oktatásunkban korszerű tartalom és ennek megfelelő formák érvényesüljenek. A tapasztalatok alapján már eddig is jelentős változtatásokat dolgoztak ki az eredeti elképzelésekhez viszonyítva, amelyek a munka intenzívebbé tételét célozzák. Megnőtt a tudományos tevékenység iránti igény is, amit bizonyít többek között az, hogy az oktatók nagy számban szereztek tudományos fokozatot. A Jogi, Bölcsészet- és Természettudományi Kar összesen 778 oktatójából 320-nak van valamilyen fokozata. Az Egyetem irányításában is számottevő az előrehaladás. Szorosabbá vált a párt és az állami vezetés együttműködése, ami az ideológiai, a struktúrát érintő és káderkérdésekben egyaránt a lényegretörekvésben, az új megoldások keresésében és a fegyelem megszilárdításában jelentkezett. Egyre erősebben jelentkezik az az igyekezet, hogy a szakmához legközelebb állók döntsék el az őket érintő kérdéseket. Ezek *a fejlődést mutató tendenciák az uralkodók az Eötvös Loránd Tudományegyetem életében*; mégis a Pártbizottság vizsgálódása elsősorban azt igyekezett felszínrehozni, hogy milyen megoldatlan problémák és véleményeltérések vannak az egyetemi oktatók körében, ezeknek mi a tárgya, mi az oka és hogyan látják a kibontakozást.

Az oktató-nevelő és a tudományos munka viszonya

Az egyik sokat vitatott kérdés az úgynevezett *hármas egyetemi követelmény tartalma és érvényesítésének módja*. A felsőoktatási reformmal kapcsolatban kialakult egy olyan álláspont, amely szerint az egyetemi oktatónak: megfelelő színvonalon kell ellátnia az oktató-nevelő munkát, tudományos tevékenységet kell kifejtenie, és politikailag is alkalmasnak kell lennie arra, hogy a fenti célkitűzéseket megvalósíthassa. Ez a követelményrendszer abban különbözik a Minisztertanács 1001/1968. (I. 5.) számú, a személyzeti munka továbbfejlesztéséről szóló rendeletében meghatározott kritériumoktól, hogy ott

Digitized by Google

a politikai és szakmai feltételek összevonva szerepelnek és a vezetőknél külön számonkérik a vezetőkészséget is. A szakmai és a politikai feltételek egységének ez a hangsulyozása teljesen logikus, az egyetemi munka tekintetében azonban szükség van a differenciálásra, mégha ez nem is kívánja meg feltétlenül az előbb említett hármas kategória felállítását.

Mint láttuk a szakmai követelmény az egyetemen két feltételből áll: az oktató-nevelő és a tudományos munka jó ellátásából. *E két tevékenység egymáshoz való tényleges viszonya és szubjektív értékelése az oktatók közötti nézeteltérések egyik fő forrása.* A probléma természetesen túlnő az Eötvös Loránd Tudományegyetem keretein, országos jellegű is. Társadalmunkban olyan helyzet alakult ki, hogy mind anyagilag, mind erkölcsileg a megbecsültebb helyet a tudós vagy a kutató foglalja el. A pedagógus, bármilyen szinten működjék is, a ranglétra alsó fokain áll. Ez az értékrendszer véleményünk szerint elhibázott, de létezik és kialakításához nem kis mértékben járult hozzá a követelmények szabatos meghatározásának hiánya, a tudományos minősítési rendszer egyoldalú értelmezése, valamint a tudományos intézetek hálózatának az egyetemtől elváló kiépítése. Mindkettő a fejlődés szükségszerűsége volt, de az nem helyeselhető, hogy egyrészt fetisizáljuk a tudományos fokozatokat, másrészt nem támogatjuk eléggé az egyetemi tudományos munkát.

Ennek az általános helyzetnek a keretében kell vizsgálnunk az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatóinak vitáit, nézeteltéréseit és problémáit is. Az általános társadalmi nyomás hatására oktatóink egy része ma szívesebben koncentrálja erőit a tudományos tevékenységre s kevésbé tartja fontosnak oktatói és főleg nevelői feladatát. A többség arra törekszik, hogy mindkét területen eleget tegyen a követelményeknek, ami nem kis nehézségekbe ütközik, hiszen a pedagógiai tevékenység igénybe veszi az energiákat, egyszerűen nem marad idő a kutatásra és a feldolgozásra. A tudományos munka tekintetében nem helyes a követelmények csökkentése, inkább azok tisztázásáról és a feltételek biztosításáról kell beszélni. A személyi feltételek nagy része adott és sokhelyt a tanszékek ma is bázisai a tudományos kutatásnak. A helyzeten lényegesen javítani lehetne, ha oktatási és tudományos politikánk az eddigiektől eltérően szemlélné e kérdést, jobban segítené az egyetemet ebben a tekintetben: ebből oktatásnak és tudománynak egyaránt haszna származna.

Ezzel kapcsolatban szükséges azonban tekintetbe venni egy speciális egyetemi problémát, amelyre eddig kevéssé figyeltünk fel. Az egyetemi oktató munka számos területén (pl. a nyelvoktatásban) kitűnően elláthatják feladataikat olyan emberek is, akik nem szereznek ugyan tudományos fokozatot és nem fejtenek ki különösebb tudományos tevékenységet, de jó pedagógusok, akik lépést tartanak szakmájuk fejlődésével és a módszertan új eredményeivel. Miért kell az ilyeneket arra kötelezni, hogy magukat túlterhelve disszertációkat írjanak, amelyeknek értéke egyébként is rendszerint vitatható?

Ezzel függ össze az a kérdés is, amely vizsgálódásaink során állandóan felbukkant, hogy *az oktatók munkáját milyen kritériumok alapján ítéljük meg.* Láttuk, hogy a tudományos tevékenységet illetően a fő szempont valamely tudományos fokozat megszerzése. Szerepet játszik a dolgozatok, könyvek, publikációk száma is. A baj itt az, hogy e teljesítményeket tartalmilag vajmi kevéssé vizsgáljuk. Közismert, hogy a magyar közéletnek nem erős oldala a tudományos kritika s ennek hiánya a legvégletesebb szubjektív ítéletek forrása. Még problematikusabb az oktató-nevelő munka megítélése. Egymás tevékenységét alig ismerjük, még a tanszékvezető egyetemi tanárok is ritkán látogatják meg kollégáik egy-egy óráját. Tehát *nincsen megfelelő norma- és ér-*

Digitized by Google

tékelési rendszer, nem mindenütt alakult ki nyílt vitalégkör s ezért nem kristályosodnak ki — főleg a fiatalabb oktatókról — megközelítőleg helyes vélemények sem.

Az ideológiai követelmény értelmezése

A politikai alkalmasság az egyetemen alapvető feltétel, de önmagában nem elegendő. Ha arra törekszünk, hogy társadalmunkban a marxizmus hegemón helyzetet foglaljon el, akkor — különösen az egyetemen — nagy súllyal esik latba az ideológia kérdése. Van ennek a problémának egy másik oldala is: meggyőződésünk szerint korszerű tudományos és oktatói munkát csak akkor lehet végezni, ha világnézetünk is korszerű. A világnézet a nevelői hatásnak is jelentős tényezője.

Az ideológiai követelmény érvényesülésének kérdésében viták alakultak ki az egyetemen több vonatkozásban is. Vannak, akik szerint ellentmondás van a célkitűzés és annak megvalósítása között. A célt gyakran hangoztatjuk, de nem tudjuk biztosítani érvényesülését, mert az egyetemen polgári világnézetű oktatók is tanítanak. Némelyek szerint az ideológiai követelményeknek pártonkívüli nem is tehet eleget, hiszen a marxizmus elfogadása szinte automatikusan egyet jelent a párthoz való tartozással. Vannak olyanok is, akik a nemzetközi munkásmozgalomban folyó viták hatására szkepszissel ítélik meg az ideológiai egyetértés lehetőségét, relativizálják a marxizmust azt hangoztatva, hogy senkisem tud ma egyértelmű választ adni alapvető problémáinkra. Mások a marxizmus általános elmaradottságáról beszélnek és az ideológiai munka gyengeségeire utalva zárkóznak el a világnézeti problémák felvetése elől. Végül olyan nézettel is találkozunk, amely szerint bizonyos tárgyak nem függnek össze közvetlenül a világnézettel s ezeket nyugodtan oktathatják apolitikus emberek, ha szakmájukat jól értik. Mindezek a nézetek az ideológiai leszerelést vagy az adminisztratív beavatkozást sürgető türelmetlenség irányába mutatnak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a vélemények sokszor nagyon is lokális tapasztalatokra támaszkodnak és azokból általánosítanak. Amikor például azt vizsgáltuk, hogy a Természettudományi Karon konkrétan milyen polgári nézetek jelentkeznek az oktatásban, az eredmény rendkívül sovány volt. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nincsenek ilyen nézetek, hiszen az egyetemi oktatók sem élnek légüres térben, részei a magyar értelmiségnek, amely ideológiailag távolról sem homogén. Inkább arról van szó, hogy az egyetem egyes tanszékein nem uralkodik nyílt légkör, ritkán vitatják meg mindenre kiterjedően az oktató-nevelő és a tudományos munka tapasztalatait és ezért nem is lehet pontosan tudni, hogy melyek a vitatható felfogások.

Tapasztalni lehet azt is, hogy egyetemi oktatóink nem tartanak eléggé lépést a marxizmus fejlődésével, sokan még a dogmatikus időszakban szerezték ismereteiket és nem látják világosan, hogy a társadalom és a tudomány fejlődése ahhoz képest milyen változásokat hozott. Igaz, sokan járnak marxista—leninista esti egyetemre, különösen a Természettudományi Karról. És igaz az is, hogy az ideológiai továbbképzésnek különböző formáit keresik más helyeken is, mégis azt kell mondani, hogy ebben a tekintetben jelentős az elmaradás.

Teljesen érthető, hogy az elmúlt évtizedben egyetemi oktatóink nagy érdeklődéssel fordultak a kapitalista országokban kialakult tudományos irányzatok és azok eredményei felé. Ezt az érdeklődést azonban nem mindig kísérte és kíséri megfelelő marxista kritika. Tegyük ehhez hozzá, hogy az ideológiai

Digitized by Google

tanszékek az egyetemen nem játsszák mindig azt a szerepet, amely pedig megilletné őket: maguk sem közvetítik rendszeresen a marxista tudomány új eredményeit, nem hívják fel rájuk a figyelmet, nem viszik be az egyetemi köztudatba. Mégis a fő problémát a szaktanszékek tevékenységében látjuk. Ha a tanszék nem lesz tudományágának kutatói bázisa is, akkor ideológiai vonatkozásban sem tud korszerű lenni. Ha nem vitatja meg a tudományos oktatói munka tartalmi problémáit, akkor nem teremt megfelelő szellemi légkört sem.

Természetesen tartárgyak szerint különböző a helyzet, különbözők a követelmények és különböző kell hogy legyen a megítélés is. Furcsa dolog volna, ha a magyar népi demokrácia egyetemén dialektikus materializmust antimarxista filozófus adna elő, de az elképzelhető, hogy filozófiailag nem járatos oktató foglalkozzék valamely természettudományos kérdéssel. Ez nem optimális megoldás, hiszen a természettudományokban is szükség van filozófiai megalapozásra, de a tapasztalat azt mutatja, hogy ilyen eset több is akad.

Vizsgálódásaink arról győztek meg, hogy *semmiképpen sem volna helyes az Egyetem jelenlegi eszmei helyzetébe belenyugodni, de ugyanakkor a türelmetlenség csak káros lehet.* A változásra komolyan fel kell készülni, mert ma az eszmei egységre magasabb szinten kell törekedni, mint akár tíz évvel ezelőtt és megváltozott, mindenekelőtt ideológiai eszközökkel.

Vita a származásról

Az *egyetemi oktatógárda szociális összetétele különböző.* Vannak közöttük olyanok, akik a régi értelmiségből vagy más polgári rétegekből jöttek, és vannak munkás- és parasztszármazásúak. Ez a különbség nemcsak társadalmi, hanem nemzedéki jellegű is, hiszen az idősebbek között kevés — az objektív történelmi körülmények miatt — a munkás- vagy parasztszülő gyermeke. Ehhez tegyük hozzá, hogy az idősebbek általában magasabb funkciót viselnek és gazdagabb oktatói és tudományos tevékenységet fejtettek ki. Ezek a különbségek súrlódásokra adnak alkalmat, amelyeket azonban helytelen volna eltúlozni. Legfeljebb arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy akadnak olyanok, akik az ellentéteket megpróbálják „megideologizálni". Némelyek szerint a párt- és az állami vezetés nem részesíti megfelelő támogatásban a munkás- és parasztszármazású, nehezebb feltételek között indult oktatókat, és nem viszi őket elég gyorsan előre. Mások feleleventik a népi-urbánus ellentétet — ha nem is a régi formájában —, arra hivatkozva, hogy a paraszti származású oktatók hátrányos helyzetben vannak rosszabb kezdeti adottságaik miatt. Az úgynevezett „plebejus szocializmus" hívei elfeledkeznek arról, hogy az ilyenfajta ellentétek konstruálása sokkal inkább klikk-harcokra vezet, mint az Egyetem szocialista jellegének erősítéséhez. Találkozunk persze ezekkel ellentétes elképzelésekkel is: némely oktató a származás tekintetbe vételét teljes mértékben elveti s azt állítja, hogy ennek emlegetésével sokan felmentést akarnak kapni a magas követelmények teljesítése alól. Mondanunk sem kell, hogy az ilyen „értékféltés" épp olyan helytelen, mint a származás kérdésének említett eltúlzása.

Súlyosabban esik a latba *a származás kérdése az egyetemi felvételek megítélésénél.* Az oktatók általában egyetértenek az új felvételi rendszerrel és a származási kategóriák eltörlésével, de az eredményt különbözőképpen értékelik. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem három karán 1967. október 15-én a fizikai dolgozók számaránya 21,5 százalék volt. Az Állam- és Jogtudományi Karon az első évesek esetében a tavaly felvettek 32,1 százaléka volt fizikai

Digitized by Google

dolgozó gyermeke, a Természettudományi Karon 23,9 százalék és a Bölcsészettudományi Karon 20,6 százalék. A három karon I. évre felvett fizikai dolgozók gyermekeinek össz-arányszáma 25 százalék. Némelyek szerint ezek az arányszámok kedvezőek, ha tekintetbe vesszük, hogy az értelmiség milyen nagy része koncentrálódik a fővárosba és különösen azt, hogy ma a hajdani munkások és parasztok gyermekeit, akik állami- vagy pártfunkcióban dolgoznak, nem tekintjük fizikai dolgozóknak. Közismert, hogy a régi 40—50 százalékos arányszámok egy másfajta, olyan statisztikai rendszeren alapultak, amely a szülők eredeti foglalkozását vette tekintetbe. Vannak azonban, akik keveslik ezt a proporciót és az illetékes fórumokat azzal vádolják, hogy feladják a kulturális forradalom egyik fontos kritériumát: a munkás- és parasztfiatalok továbbtanulásának széles körű biztosítását. Mások azt tartják, hogy még a jelenlegi felvételi rendszer mellett is van — ha burkoltan is — részrehajlás származási szempontból, ami a tehetségek kiválasztásában kontraszelekcióhoz vezet. Az oktatók többsége — azok is, akik a jelenlegi arányszámokat elfogadják — ezt az álláspontot elutasítják, mert az a véleményük, hogy a fizikai dolgozók gyermekei hátrányosabb helyzetben vannak már a középiskolában is, a családi környezet kevésbé segíti őket, mint az értelmiségieket. Ez a felismerés vezetett oda, hogy a KISZ-bizottság és az oktatók már a középiskolában foglalkoznak a fizikai dolgozók egyetemre pályázó gyermekeivel és igyekeznek felkészülésükben segíteni. Ez viszont bizonyos körökben ellenkezést szül és a már említett részrehajlás vádját erősíti. Mások viszont a felsőbb egyetemi és minisztériumi hatóságokat illetik azzal a váddal, hogy a fellebbezéseknél a nem fizikai dolgozók gyermekeit részesítik előnyben.

A felvételnek és a hallgatóság szociális összetételének kérdése nem választható el általános szemléletbeli különbségektől, amelyek a nemzeti egység megítélésében mutatkoznak.

Nem szabad lebecsülni a protekcionizmussal kapcsolatos nézeteket sem: ennek érvényesülését sokan hibáztatják, de különböző módon interpretálják a feltételezett vagy valóságos kapcsolatok szempontjából.

Párttagok és pártonkívüliek viszonya

A párttagok és pártonkívüliek viszonya az Eötvös Loránd Tudományegyetemen általában jó, szoros munkatársi és baráti viszony alakult ki az oktatók között. A legtöbb pártonkívüli marxistának vallja magát vagy legalábbis rokonszenvezik a marxizmus alapvető tételeivel. Arról nem is kell beszélnünk, hogy általában egyetértenek a szocializmus építésének politikájával. Mégis feszülnek bizonyos ellentétek párttagok és pártonkívüliek között, bár a demarkációs vonalak nem mindig köztük húzódnak. A párttagok szakmai munkájukon felül sok társadalmi feladatot is ellátnak, ami többletmunkát jelent, s elvonja az időt mindenekelőtt az oly sokat vitatott tudományos kutatástól. A párttagok között kialakult olyan vélemény, hogy ebből a szempontból hátrányba kerülnek a pártonkívüliekkel szemben, akik a közéletben kevésbé eifoglaltak. Egyedi esetekben ez természetesen igaz, általánosítani azonban helytelen volna. Mint ahogy helytelen az a nézet is, amelyet viszont egyes pártonkívüliektől hallottunk, akik szinte összeegyeztethetetlennek tartják az elmélyültebb tudományos-oktató munkát és a közéleti tevékenységet.

Az ellentétek legkiélezettebben a káderpolitikában mutatkoznak meg. Hallottunk a vizsgálódás során arról, hogy egyes párttagok, vagy éppen pártszervezetek ráerőszakoltak a tanszékekre pusztán politikai érdemek alapján olyan

Digitized by Google

oktatókat, akik nem tudnak eleget tenni a szakmai követelményeknek. Ilyen esetek a múltban előfordultak ugyan, de nagyon szórványosan s azok megítélése ma is rendkívül különböző. Az ti., hogy mit nevezünk szakmai követelménynek, mint láttuk, meglehetősen szubjektív. Hogy az ilyen esetek elszigetelt jelenségek lehettek, arra bizonyíték, hogy ma is vannak tanszékek, ahol egyetlen párttag sincs az oktatók között. Ebben nyilván szerepet játszhatott a tanszékvezető állásfoglalása, de a pártépítés gyengesége is. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a szakmai szigor nem érvényesül ugyanilyen módon a pártonkívüliek esetében, de ezt nem is lehet rossz néven venni: mindenekelőtt a kommunisták kötelessége, hogy azoknak a követelményeknek eleget tegyenek, amelyeket maguk állítottak fel. Az ideológai kérdésekről már szóltunk, amelyek részben a párttag-pártonkívüli viszonyt is érintik.

Az előbb említett ellentétek az elmúlt években elsősorban a *Természettudományi Karon* jelentkeztek, ahol az oktatóknak mindössze 24 százaléka párttag. Az egyetemi tanároknál még kisebb ez az arány: 12 százalék. Ez a szám politikánknak azt a törekvését tükrözi, amely — helyesen — azt tűzi ki célul, hogy bevonja a szocializmus építésébe és adott esetben az oktatás és a tudomány fejlesztésébe, a legkiválóbb szakembereket, mégha azok pártonkívüliek is. Hozzá kell tennünk, hogy ez az arány érvényesül általában a műszaki értelmiségnél, az egyetemen kívül is. A viták akörül forognak, hogy mi az optimális arány párttagok és pártonkívüliek között; helyes-e, ha a jövendő természettudományos oktatókat és kutatókat döntő többségben pártonkívüli, sőt nem marxista tanárok oktatják, helyes volt-e, hogy az elmúlt húsz esztendőben kismértékben léptek elő ezen a karon marxista szemléletű oktatók?

Ezekbe a vitákba sok szubjektív elem keveredik, még pedig mindkét oldalról. A vizsgálódás során megállapíthattuk, hogy a helyzet elmérgesedéséért nem kis mértékben felelősek azok a párttagok, akik sokszor személyes véleményük képviseletére használták fel az alapszerveket és nem tették lehetővé, hogy a megfelelő fórumokon a más véleményen levő párttagok elmondhassák véleményüket. A helyzet ugyanis az, hogy a Természettudományi Karon a párttagok sem ítélik meg egyformán e kérdéseket és sokan közülük nem helyeslik az adminisztratív intézkedéseket sürgető türelmetlenséget. A pártonkívüli professzorok közül némelyek viszont látványos módon fordultak szembe saját régebbi meggyőződésükkel és a társadalmi szervezetekkel való együttműködésre kevés hajlandóságot mutattak. Az elmúlt évben e tekintetben változás következett be a Karon, a szenvedélyek lecsillapodtak, s minden oldalról reálisabban ítélik meg az említett problémákat.

Az egyetem vezetésének problémái

A pártirányítás az egyetemen is az elvi, politikai útmutatást és irányítást jelenti, tehát a felmerült kérdések tudományos elemzését, a főbb tennivalók meghatározását, a közreműködést a vezető káderek kiválasztásában és a határozatok végrehajtásának ellenőrzését. A pártirányítást az egyetemen az teszi bonyolulttá, hogy az állami vezetés többsíkú s nem is csak az intézményen belül. Tisztázatlan a helyzet a dékáni és a rektori hatáskör elválását illetően. A legnagyobb önállósága — papíron — tulajdonképpen a tanszékvezetőnek van, de ez — részben szubjektív, részben objektív okok miatt — nem él megfelelően vele. Ebben szerepet játszik az is, hogy a pártszervezés nem a tanszékekre épít, sőt sokszor még nem is a blokkokra vagy szakcsoportokra, tehát különböző tanszékek ma még rendkívül laza együttesére, hanem nagyobb egy-

Digitized by Google

ségeket fog össze. Mindez azt jelenti, hogy a szakmai és politikai szervezés keresztezi egymást s nem találkozik a legoptimálisabb formában. A hatáskörök tisztázatlanságának és természetesen szubjektív okoknak is volt a következménye az, hogy a múltban különböző szinteken kisebb-nagyobb ellentétek alakultak ki a párt- és állami szervek között. E tekintetben az elmúlt időben változás történt és a hatáskörök világosabbakká váltak.

Továbbra is probléma azonban az egyetemi állami irányítás funkciója. Teljesen világos, hogy ez a vezetés — akár rektori, akár dékáni szinten — csak akkor tud eredményesen dolgozni, ha a Művelődésügyi Minisztérium és az egyetemi vezetés között jobban elhatárolják a feladatokat. Az egyetemi vezetés önállóságának növelése a hatékony irányítás feltétele s ez viszont megint nem pusztán szervezeti kérdés, hanem a tartalmi munka dolga.

Az irányítással kapcsolatban külön szóvá kell tennünk egy olyan problémát, amely az egyetemen újból és újból felmerül. Ez pedig az információ. Párttagokban és pártonkívüliekben egyaránt él az igény a rendszeresebb és alaposabb politikai tájékoztatásra. Emellett igénylik azt is, hogy az egyetemi életet érintő témákat gyakrabban tűzzük napirendre a különböző fórumokon és folyamatosan informáljuk az oktatókat az időszerű oktatási és tudományos feladatokról. Különösen fontos az ideológiai információs munka megjavítása. Az egyetem — oktatók és hallgatók —, élénken reagálnak a marxizmuson belül jelentkező különböző áramlatokra és problémákra, s szeretnének ezekről eszmét cserélni. Ennek új módját azonban meg kell találni.

A felmérést — melynek főbb tételeit ismertettem — megvitatta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pártbizottsága és Egyetemi Tanácsa. Az értekezlet egyetértett abban, hogy az oktatók politikai-ideológiai egységét a jövőben hatékonyabban kell munkálni, de nem szabad eltekinteni e közben az országos összefüggésektől sem. A szocialista értelmiség kialakítása folyamat, amely az elmúlt évtizedekben nagy lépésekkel haladt előre, de nem fejeződött be. Ez azt is jelenti, hogy különböző, a marxizmustól eltérő ideológiai nézetek is jelentkeznek egyes rétegekben s ez alól az egyetem sem kivétel. Az egyetemen a cél az, hogy a történelmi és dialektikus materializmus érvényesüljön minden tanszéken a sajátosságoknak megfelelően, e célt azonban folyamatosan kell elérnünk — elsősorban eszmei munkával. Egyetértés alakult ki abban is, hogy az ideológiai tevékenység nem kizárólag a pártszervezetek feladata, hanem az állami intézményeké, adott esetben a tanszékeké is.

Mindenki helyeselte, hogy a politikai és ideológiai tájékoztatás megjavításához kérni kell az illetékes pártszervek segítségét. Emellett a tanszékeket arra kell biztatni, hogy maguk is tárgyalják meg a területüket közvetlenül érintő eszmei kérdéseket, a marxizmuson belüli vitákat és az ezzel kapcsolatos párt-állásfoglalásokat.

Sokan szóvá tették, hogy tisztázni kellene az oktatási és tudományos munka egymáshoz való viszonyát, és meg kellene határozni ezek értékelésének normáit.

Egyetértettek abban, hogy a tanszékek nemcsak az oktatás, hanem a tudományos kutatás bázisai is legyenek, hogy vannak olyan oktatói kategóriák, amelyek bevonása a kutatásba nem feltétlenül indokolt. A tudományos kutatás előmozdítása érdekében a tanszékeknek és a tanszék-csoportoknak terveket kellene kialakítaniok, amelyek előtérbe helyeznék a kollektív munkát. Az egye-

Digitized by Google

temi tudományos munka feltételeinek megjavítása szempontjából szükséges rendezni a kapcsolatokat a Magyar Tudományos Akadémia intézetei és az egyetemi tanszékek között.

Egyetértés alakult ki abban a tekintetben is, hogy a származási, nemzedéki, a párttagságot illető, vagy más jellegű elkülönülési tendenciákat nyíltan meg kell vitatni. Az ellentéteknek kétségtelenül vannak objektív alapjai is, de úgy tűnik, hogy a szubjektív túlzások igen nagy szerepet játszanak. A tisztázás érdekében szükség van arra, hogy a tanszékeken jó kollektívák alakuljanak ki, s a tanszékvezető önállósága és felelőssége erősödjék.

Az értekezlet egységesen helyeselte, hogy a fizikai dolgozók gyermekeinek megfelelő felkészítése az egyetemre már a középiskolában kezdődjék meg és ehhez maga az egyetem is nyújtson segítséget.

Végül egyetértés született abban a kérdésben is, hogy szükséges az egyetemi állami vezetés — még pedig a különböző szintű állami vezetés — hatáskörének tisztázása, új egyetemi működési szabályzat elkészítése és ezzel együtt a nagyobb önállóság és felelősség biztosítása.

Összefoglalva:

A Pártbizottság és az Egyetemi Tanács azt tartják, hogy az egyetemi élet egyik alapvető problémája az ideológiai munka megjavítása az oktatók körében, a megfelelő oktatói kollektívák kialakítása, az egyetemi vezetés módszerének továbbfejlesztése és tartalommal való megtöltése, ezzel együtt az egyetemi struktúra átalakítása.

Mindez nem öncélú dolog s még csak nem is kizárólag az oktatói kar ügye, alapvetően érinti az egyetem fő céljának korszerű módon való teljesítését: a szocialista szakemberképzést.

Szalay Ferenc:
Triptichon-részlet

Digitized by Google

Fehér Ferenc:

Formális demokrácia és terror

(Kommentár három reprezentatív gyilkossághoz)

Valahányszor a szocialista világban megkísérlik racionálisan újraértelmezni az erőszak helyét a társadalmi cselekvések rendszerében, valamint az erőszak különböző módozatait, köztük a *végsőt:* a terrort — polgári oldalról szinte elmaradhatatlan a gúnyos kommentár, amely *magát a kérdésfeltevést* kíséri. A terrorról folyó vita maga is korszerűtlenségünknek a jele azok szemében, akik — radikális vagy konzervatív előjellel, hallgatólagosan vagy részletes elméleti okfejtésekkel — elfogadják az „ipari társadalom" koncepcióját, akik tehát a legfejlettebb kapitalista államok mai fejlődési szakaszában a történelemnek olyan új fázisát látják, melynek megkülönböztető jegye: az anyagi javak bősége.

Ismételjük: a terror helyét a „neokapitalizmusban" nem csupán a kifejezetten védelmi szerepet betöltő társadalomtudomány hívei képtelenek felfedezni, hanem még *a radikális, vagy a liberális ellenzékiek is.* Az utóbbiak látják, hogy miközben az új periódusban igen népes dolgozó rétegek életnívója rendszeresen emelkedik, ennek súlyos emberi-politikai hátulütője is van: az egyén a növekvő szükséglet-kielégítésben odaláncolja magát a fogyasztási kapitalizmus manipulációs gépezetéhez (l. erről *Georges Perec* szép kis könyvét, „A dolgok" címűt). De éppen a növekvő szükséglet-kielégítés következtében tekintik kizártnak a terror alkalmazhatóságát. Mind a kapitalizmus stabilitásának alapján álló szociológia (különösen a totalitarianizmus-elméletek), mind pedig a „manipulált társadalom" kultúrkritikusai és radikális elemzői abból a feltevésből indulnak ki, hogy a terror csak akkor léphet a jogrend helyébe, ha a nemzeti-állami élet alapjai katasztrofálisan megrendülnek, főként azokon a területeken, amelyeken milliós tömegek elemi szükségletei maradnak kielégítetlenül, és akkor, amikor ezek a tömegek már mozgásba jöttek, hogy a helyzetet megváltoztassák. Szerintük tehát a jogi előírásoktól nem szabályozott, mozgékonyabb és korlátozatlan terror-apparátus *az így keletkezett feszültség* elfojtására szolgál.

Bármilyen eltérően ítélik is meg azonban az egyes kutatók a „hatalmi elit" szerepét, akár elismerik, akár — habozva, vagy határozottan — tagadják az „ipari társadalom" konfliktusmentességét, akár „integráltnak", akár „nem-integráltnak" fogják fel a munkásságot a kapitalizmus gazdasági és uralmi rendszerében — egyaránt úgy érzik, hogy különbözőképpen megítélt társadalmuk már *végképp túljutott a terror problémakörén.* De mint annyiszor, a történelemnek *Lenin* által emlegetett „ravaszsága" előfeltevéseiben rendítette meg az ideológusok elméleti épületeit. Az a három lövés, mely öt esztendő alatt a két *Kennedy*-fivérrel és *King*gel végzett, reprezentatív módon robbantotta fel a „jóléti idill" terrormentességének legendáját. Reprezentatív módon, hiszen ezek a merényletek csupán a világérdeklődés középpontjában álló *jelképei és*

Digitized by Google

összefoglalásai az amerikai élet töméntelen politikai és félpolitikai terrorakciójának.

Hangsúlyozzuk: a *terrorról* beszélünk, nem pedig az erőszakról, nem a jogilag szentesített burzsoá diktatúráról általában. Hogy az alkotmányosság mellvédje mögött is ott rejtőzik az utóbbi, azt nyomatékosan bizonyítja napjainkban a német szükségállapot-törvény beiktatása, a gaulleista bonapartizmus, a görög parlamentarizmus hirtelen átváltozása a katonai junta uralmává. Mindez egyszersmind igazolja: végső elveiben milyen hiánytalanul helytálló *Marx, Luxemburg* és *Lenin* bírálata a formális demokráciáról. Ha a két fogalmat — csupán megközelítő pontossággal — el akarjuk különíteni, ezt mondhatjuk: a jogi erőszak — amely mindig egy meghatározott osztály szabályokba foglalt uralma — szervezi, szabályozza és korlátozza a társadalmi életet, de csak akkor lép akcióba hatalmi szerveivel, amikor az általa rögzített kereteket *ténylegesen* megsértették. A terror viszont *megelőző erőszak,* arra törekszik, hogy már eleve elrettentse a cselekvéstől a céljaival ellentétes csoportokat és egyedeket, a lét vagy nemlét pillanataiban pedig akár meg is semmisítse őket (ennyiben *végső eszköz).* (Ez a megkülönböztetés természetesen csak a modern állam létezése óta eltelt időre vonatkozóan helytálló; a görög városközösség kiközösítése például — noha gyakran megelőző akció volt — értelmesen nem minősíthető terrornak.)

E fejtegetésünkben burkoltan bennefoglaltatik az az állításunk, hogy *a legfejlettebb modern kapitalizmus (a „jóléti társadalom") és a politikai terror egymással „békésen" összefér.* Ha bizonyítani akarjuk ezt, elsősorban az amerikai gyilkosságokkal érvelhetünk, noha a legújabb merényletet már megelőzte a *Rudi Dutschké*re Nyugat-Berlinben leadott lövés. Elméletileg azonban igen fontos az, hogy az Egyesült Államok a demokratikus kapitalizmus „tiszta képlete": múltjában nincsenek junker vagy bonapartista hagyományok, és a fasizmus uralmának közelsége sem lehet magyarázó „melléktünet", mint Nyugat-Németország vonatkozásában. Sőt éppen az Egyesült Államokban található meg *a formális demokrácia jogilag legkövetkezetesebben keresztülvitt szerkezete,* amely természetesen éppúgy osztálydiktatúra, mint a felemás változatok, de látszólag nem tűr törvényen kívüli eszközöket, nincs is rájuk szüksége. A legújabb torkolattűz fényében azonban még az az amerikai is, aki az „establishment", a „berendezkedés", a rendszer tántoríthatatlan híve, tanácstalanul, sőt kétségbeesve szemléli berendezkedésének alapelveit, ezek hatékonyságát.

A „treuga Dei" pillanatnyi állapotát azonban — főképp Amerikában, de másutt is — hazug vagy félrevezető hangulatok uralják: az apológia és a „rendetlen bűnbánat" szólamai. Az első típust és okait nem szükséges részletesen elemezni. Számunkra voltaképp az is csak társadalomlélektani kérdés — és ennyiben másodlagos —, hogy arrogáns, magyarázatokra nem sok ügyet vető cinizmus, vagy az elődök példáján keveset okult ostobaság motiválja-e a rendőri és igazságügyi magatartást. Lényegesebb viszont a „rendetlen bűnbánat" két tévútra vivő alfaja, mely gesztusaiban hangos, következményeiben azonban tökéletesen ártalmatlan a „berendezkedés" számára. Az első detektívregényekkel helyettesítené a társadalmi elemzést, újjal mutogat a vélt (vagy ki tudja? — a valóságos) bűnösökre, burkolt intimitásokkal fűszerezi feltevéseit, joggal számítva a közönség érdeklődésére. Így lesz *izgalmakat levezető tömegolvasmány* a nemzeti megrázkódtatásból. Ez a magatartás annál is őszintétlenebb, mert amíg az Egyesült Államokban fennáll a nagy hatalmi központoknak a liberális szociológusok által már alaposan elemzett névtelen mindenhatósága, addig az önkéntes nyomozók *elvileg* nem juthatnak Ariadne fonalának végére. A másik típus szónokias önvváddal beszél az erőszakkal való átitatottságról, de az egyetlen szánalmas konkrétum, melyre következtetéseiben eljut: *a lőfegyverek el-*

Digitized by Google

terjedtsége. Mintha ez megmagyarázná egy nagy nép ön- és közveszélyes lealacsonyodását! Nem: a „rendetlen bűnbánat" még belül marad a manipuláció kérdésfeltevéseinek körén.

A kívülálló a távolból csak a legnagyobb szerénytelenséggel adhatna kész elemzéseket és kínálhatna biztos hatású recepteket. Annyit azonban megtehetünk és meg is kell tennünk, hogy mindannak alapján, amit a marxizmus klasszikus elmélete az amerikai fejlődésről korábban tisztázott és annak alapján, amit kezdeti állapotban levő kutatásaink jeleznek, vázlatosan körülírjunk néhány alapvető *össztársadalmi okot,* s ezek — ha helytállóak — maguk kínálják a megoldás útjait.

●●●

Az első kérdéskomplexum: a *szabadság és egyenlőség mély konfliktusa* a szabadság és egyenlőség nevében berendezkedő amerikai társadalom egész történetében. E konfliktus általánosságát még a marxizmus előtt minden polgári államra vonatkozóan felismerték a liberalizmus alapvető elméletírói, különös és klasszikus mintapéldányát azonban *Tocqueville* éppen amerikai utazása során fedezte fel. Marx alapján azután értelmezhetővé válik ez az elvontnak tűnő konfliktus. Az észak-amerikai kapitalizmus, amelynek egyáltalán nem is volt feudális és eredeti-akkumulációs korszaka (Engels többször utal arra, hogy a déli ültetvényes rabszolgatartó „arisztokrácia" voltaképpen a nagykapitalizmus egy sajátos, konzervatív formája), amely éppen az óvilág legdemokratikusabb, személyes, vallási és politikai szabadságaihoz fanatikusan ragaszkodó csoportjaiból kapta alapvető bevándorló tömegeit, amely egy forradalomban alakult nemzetté és egy polgárháború keretei között törte meg konzervatív frakcióját (és e polgárháborút a lincolni agrárdemokrácia törvényesített forradalma kísérte és követte), amely véghezvitte ipari termelésének egészen egyedülálló fellendülését — ez a kapitalizmus, belső dinamikájánál fogva, *nem is szerveződhetett meg másként,* csak úgy, hogy a végsőkig kidolgozta az egyéni és közösségi szabadságok formális rendszerét, és egy igen bonyolult, számos mai kritikusa szerint túl bonyolult jogi rendszerbe öntötte. (Tegyünk azonban itt azonnal két megszorítást. Az egyik a *négerek jogainak nyilvánvaló elégtelenségére* vonatkozik, a másik pedig arra — amit egyébként csak jogi szakemberek tárgyalhatnak hivatott módon —, hogy az amerikai törvényalkotás számos *konzervatív elemet* is tartalmaz, különösen az egyes államok benső törvényhozásának tekintetében. Az utóbbi azonban a rendszer alapjait nem érintő reformmunkával is kijavítható, és nyilván időről időre ki is javítják.) Mindenesetre azonban a választási rendszer formai szabadsága, a külsőleg teljes gyülekezési, sajtó- és szervezkedési jogok, a központi szervek aggályosan körülírt hatásköre, a „három hatalom" (a törvényhozói, a végrehajtói, a bírói hatalom) következetes szétválasztása, a községi és állami önkormányzatok hálózata nem csupán teljesnek, hanem szinte fokozhatatlannak mutatja a formális demokrácia művét, és e fokozhatatlansággal csak az állítható szembe (de ez a „csak" persze egy egész világ), amit klasszikusaink már cáfolhatatlanul elmondottak a tőkések *minden* kapitalista demokrácia rendszere *fölötti* uralkodó hatalmáról.

A rendkívül következetes formális szabadság másik oldala viszont egy éppoly következetes *valóságos egyenlőtlenség,* amely végigvonul az egész amerikai történelmen, mégpedig *kiélezettebb formában,* mint ahogyan ez bármely európai kapitalista fejlődésben tapasztalható. Részben azért, mert eleve kettős,

Digitized by Google

szociális és faji egyenlőtlenség képében jelent meg. A néger rabszolga, majd a gyapotültetvények „szabad" néger munkása éppoly döntő, de osztályérdekei védelmében eleve reménytelenül rajtoló alkotóeleme volt az amerikai nagykapitalizmus grandiózus fellendülésének, mint az európai társainál jobban fizetett, az ipari forradalom súlyos terheit mégis hordozó fehér proletariátus. És egyáltalán: beszélhetünk-e valóságos egyenlőségről olyan társadalomban, amely kezdeteitől a mai napig a „szabadok" és a „nem szabadok" vagy az „alig szabadok" nemzetére szakad ketté? Másrészt az amerikai fejlődésből — ipari forradalmának tempója és méretei magyarázzák ezt — teljesen hiányoztak azok az átmeneti, de mindig megújuló európai vagyonegyenlősítési vagy legalább a különbségek mérséklésére törő tendenciák, amelyek a jakobinizmusban, az utópikus szocializmus egyes árnyalataiban, a svájci és a skandináv demokráciák parasztmozgalmaiban jelentkeztek. A protestantizmus, amelyben *Max Weber* találó elemzése szerint a kapitalizmus „szelleme" ölt testet, Észak-Amerika nem protestáns tömegeit is mélyen áthatotta. A vagyonhalmozás a tevékeny és erkölcsös élet egyenes bizonyítékává vált, a sikeresség az emberi értékek egyértelmű foglalatává. Mármost a radikális formai demokratizmus és az ideológiailag is alátámasztott, öntudatos, egyben a fajproblémával keresztezett és súlyosbított társadalmi egyenlőtlenség az amerikai fejlődés megindulásának pillanata óta állandóan teremtett olyan feszültséggócokat, amelyeket elnyomónak és elnyomottnak egyaránt csak a tökéletesen kidolgozott és féltve őrzött jogrendszer *terrorisztikus áttörésével* sikerült időről időre feloldania. Közeledve időben a „neokapitalizmushoz", a „jóléti társadalomhoz", azt látjuk, hogy — sajátos módon — *ez a feszültség fokozódik, nem pedig enyhül,* s ma már kezdi aláásni a formális demokrácia egész épületét.

A következőkben csak néhány, talán nem egészen ötletszerűen kiemelt csomópontot érintenénk az Egyesült Államok e „titkos történetéből".

Az első ilyen terrorkomplexum — érthető módon — a *négerproblémával* kapcsolatos. Nincs okom kitérni itt a kérdés történetének vázlatára, csak arra utalok: a jogrendszer és a formális szabadságok már e fájdalmas és szégyenletes történelem kezdtén felmondták a szolgálatot. A törvénykezés szabályozta ugyan a rabszolgatartás tényét és a rabszolgával való bánásmód általános elveit is, de ezt a „törvényességet" eleve névlegessé tette az ültetvényeseknek a négerek rettegésben tartására irányuló szakadatlan, féllegális és illegális „partizánháborúja", amely különös nyíltsággal rúgta fel az előírásokat a válaszképpen szüntelenül kitörő rabszolgafelkelések hasonlóan kíméletlen terrorreakciói nyomán. És bár Észak küzdelme Dél ellen formailag az alkotmányosság jegyében (az Egyesült Államok egységének megőrzéséért) folyt, mégis sokszor öltötte magára a forradalmi népháború jellegét, amelyben a néger szabadcsapatoknak egykori gazdáik feletti félreérthetetlen terroruralma kezdetben nem jelentéktelen szerepet játszott. Ennek a helyzetnek a győztes és a legyőzött kompromisszuma vetett véget, amely persze visszaszolgáltatta a fehér lakosság fölényét a „felszabadítottakkal" szemben. A restaurált hatalom azután szintén igen keveset törődött a yankee törvényességgel. Titkos ellenállásának gyümölcse egyebek között a Klu-Klux-Klan lett, politikai merényletek és súlyos belső viszályok máig eleven, ma is kiirthatatlan melegágya.

A kérdés modern története, amikor a probléma súlypontja *Északra helye-*

Digitized by Google

ződik át, még világosabban mutatja a szabadság és egyenlőség konfliktusát és e konfliktus terror útján való feloldásának kísérleteit. Kettős értelemben mutatja ezt: egyrészt az egyenlőtlenségben közvetlen anyagi értelemben is érdekelt fehér tömegek (köztük jelentős dolgozó rétegek) azért ellenzik a néger szabadságjogok kiterjesztését, mert ezeknek már csupán formális bővülése is megingatná a fehérek számára előnyös egyenlőtlenséget — másrészt egy ponton túl *saját elvei következtében* válik hatástalanná a formális demokrácia. Arra ugyanis jogilag talán rá lehet kényszeríteni embercsoportokat, hogy kiiktassák harci eszközeik közül a lincselést, de arra nem, hogy egy házban vagy egy negyedben lakjanak azokkal, akikkel nem akarnak: *tisztán alkotmányos manőverekkel* keresztülvihetetlen az integráció. És itt, ahol a legnyilvánvalóbban mondott csődöt az amerikai hagyomány büszkesége: a formális demokrácia, ahol minden a fennálló egyenlőtlenség megszüntetése irányában tett *valóságos* lépésektől függ (pl. attól, hogy tevőlegesen megjavítsák a néger munkás szükségképpen alacsonyabb átlagos szakképzettségét) — itt lángol fel a hibátlan jogrendszer keretében az egyre fékezhetetlenebb terror. Az egyik oldalon a pogromokat látjuk, az integrációra vágyó feketéket véres fejjel visszakergető fehér bandákat, a másikon a gettólázadásokat, a Savonarola-arcú *Carmichael* egyéni és csoportos merényletekre szólító lázas felhívásait.

Hasonló képet mutat a *szakszervezeti mozgalom* története is. Ennek a 19. század végén, mikor még az Európából importált forradalmi marxizmus pionírja volt, számunkra ismerős körülmények között kellett megküzdenie törvényessé válásáért, legalizálása azonban egyben forradalmi lendületének fokozatos elvesztését is jelentette. De amikor már úton volt a tiszta ökonomizmus mai reakciós állapota felé, mikor már törvény biztosította a sztrájkjogot, még akkor is szembe kellett néznie *a munkáltatók terrorjával.* Ford gyárainak magánrendőrsége pl. rendszeresen végzett minden, a munkások közé férkőző szakszervezeti aktivistával, s ennek az állapotnak csak a Roosevelt-kormányzat drákói beavatkozása vetett véget. S a másik oldalon is hasonló a kép. Az az álszent küzdelem, amelyet a kongresszus a szakszervezeteknek „a gengszterizmustól való megtisztításáért" folytat, részben éppen azért képmutató, mert főként azoknak a szakszervezeti vezetőségeknek az erejét akarja megtörni, amelyek legalább a munkásság anyagi érdekeit védik kompromisszummentesen, és amelyek — mi mást tehetnének? — terrorral felelnek a terrorra: fegyveres védelmet toboroznak az alvilágból a munkáltatók fegyveres támadásai ellen.

❧❧❧

Sajátságos módon a *bűnözés,* e látszólag tisztán a jog keretei között mozgó és kezelhető komplexum az egyik fő összetevője az amerikai demokrácia terrorelemekkel való átitatottságának. Köztudomású, hogy a minden országban „normális módon" tenyésző bűnözés az Egyesült Államokban komolyan számbaveendő *nemzeti betegséggé* fajult. Problémánk szempontjából az a fontos, hogy az amerikai bűnözés struktúrájának legfenyegetőbb, legmegtörhetetlenebb eleme, a *szervezett bűn,* a „gengszterszindikátus" két ponton is közvetlenül az amerikai demokrácia *lényegét* alkotó szervezetből táplálkozik. Egyrészt: mindig is *egyenes kapcsolatban állt a gazdasági élettel.* A gengszter-vagyon és a „tisztességes" magántőke gyakran elválaszthatatlanul fonódik össze, és minthogy az egyetemes pénzdemokráciában a pénznek nincs szaga, a két életforma könnyen váltható és cserélhető egymással, a bandafőnök, a „bűn menedzsere" vagyonával

Digitized by Google

akadálytalanul válik szalonképessé (legalábbis az amerikai uralkodó osztály egy igen fontos rétegében). Másrészt: a merev és hajlíthatatlan jogrendszer — az igazságügyi tisztviselők és rendőrfunkcionáriusok ismétlődő panaszai szerint — inkább a kiváló ügyvédekkel körülbástyázott *gengsztert* támogatja, mint a bűnüldözést. Igen jellegzetes például ebben a vonatkozásban, mi több: egy beteges módon következetes is, az az ellenállás, amely a lőfegyverek korlátlan elterjedését az alapvető állampolgári jogok csorbíthatatlanságára való hivatkozással torpedózza meg hosszabb ideje. (Igaz viszont, hogy az alvilág kamatostul téríti meg mind a jogrendszer névtelen hatalmainak, mind a vagyon urainak a törvénnyel neki biztosított fedezéket, hisz a „terrorszemélyzet" kimerithetetlen tartalékával szolgál.) Érthető tehát, hogy az FBI — amely eredetileg a húszas évek folyamán már mértéktelenné duzzadt bűnhullámot volt hivatva visszaszorítani — kezdetben az alig leplezett terror eszközeit alkalmazta ott, ahol az előírásos jog nem segített. (Ezt népszerű, a „titkokat kifecsegő" műfajok, amilyen az amerikai detektívregény, éppúgy megmutatják, mint az igazi irodalom és a folyamatos sajtóleleplezések.) A jog alkalmi felfüggesztése pedig (amelyet kezdetben talán a nemzeti rákfene elleni küzdelem őszinte szándékai *is* motiváltak) annak az ellenőrizhetetlen rendőri hatalomnak az alapját vetette meg, amely jelenleg csaknem kizárólag rossz ügyek érdekében húzza meg a ravaszt. *Richard Wright*, a néger irodalom első nagy alakja, még kommunista korszakában írott novelláiban világosan mutatta meg, hogy a rendőr szabadsága a néger számára csak a rendőr lincsjogát jelentette, s talán ez az egyetlen példa is felvillantja az egész korszak: a New Deal kétarcúságát.

Roosevelt műve, a New Deal ugyanis végrehajtott egy kettős, *indulásakor* haladó és mindenképpen kikerülhetetlen feladatot. Az *össztőke* érdekében bizonyos fokig korlátozta a *magántőke addig korlátlan szabadságát* (s hogy ez mennyire nem volt könnyű feladat, azt utoljára *Goldwater* négy évvel ezelőtti programjából olvashattuk ki, mely egyetlen dühödt kirohanás volt a New Deal ellen), s egyszersmind szorosabb vonzásba fogta össze az Egyesült Államokat mint *nemzetet*, amely világhatalmi szerepe küszöbén állt. A háború végén azonban az „amerikai béke", vagyis az amerikai világuralom hirtelen megnyíló, reálisnak tűnő lehetősége láttán szinte esztendők alatt kilugozták a New Deal minden kezdeti haladó tartalmát. Ekkor zajlott le az első olyan nagyszabású kísérlet — *McCarthy* epizódja —, amely nyíltan parancsuralmi rendszert akart létesíteni a formális demokrácia helyén. E korszak *terrorjellegét* — a jogi palást ellenére — egyetlen ügy, a színpadokon azóta világszerte bemutatott Oppenheimer-tárgyalás is megmutatta. Ekkoriban már nem az *elkövetettet* torolták meg, hanem az *elkövethetőt* tették lehetetlenné. Az újfasiszta hullám már a New Deal eredményeire támaszkodhatott: a hatalmassá nőtt és névtelen homályba burkolódzó titkos szervezetek működésére és erejére, meg a hidegháború légkörére, amely a jogrend ellenében megadta a törvénytelen lépéseknek a lelkiismereti felmentést. (A McCarthy-izmus bukásának még fel nem dolgozott okait csak feltevésszerűen jelezhetjük. Valószínűleg éppúgy szerepet játszott közöttük a tömegek tompa ellenkezése, mint bizonyos konzervatív körök félelme a központi szervek túlságos hatalom-koncentrációjától, a pártrivalizálás és a New Deal „régi" és „új" nemzedéke közti konfliktus is.)

A legutóbbi évtizedet korai volna még a nyílt válság állapotának nevezni, de mindenesetre úgy jellemezhetjük (a jelen események *legalább ennyit* bizonyítanak), hogy az amerikai társadalom eljutott benne *a válság küszöbéig*, mégpedig három tényező következtében. Először: a négerellenállás már *szervezett mozgalmakban* jelentkezik (a fekete mozlimok, a „fekete hatalom" csoportja, King irányzata stb.) és a gettók akcióiban évről évre hangosabb detonációk

Digitized by Google

kísérik. Az *egyetemi szervezkedések* sem kevésbé rendítik meg a harmonikus ipari társadalom mítoszát: ezek messze túlmutatnak a vietnami háború problémáján, és kezdik a társadalmi szerkezet összes kínos és megoldatlan kérdéseit feszegetni. Másodszor: az amerikai *külpolitika* csak fokozta az otthoni alapelvek ingatagságát, mert egyszerűen „elhanyagolható mennyiségnek" tekinti a nemzeti autonómia és a valóságos népmozgalmak tényét, Latin-Amerikától Ázsiáig. A heroikus vietnami ellenállás nemcsak az amerikai világdöntőbírói kísérlet sírját ássa meg, hanem nyíltan megkérdőjelezi az amerikai demokrácia legsajátosabb berendezkedési elveit is. Végül: az Egyesült Államok egyre szélesebb köreiben az a felkavaró és megrázó élmény születik, hogy létezhet olyan demokrácia, amely formailag maradéktalanul a lakosság közreműködésével funkcionál ugyan, de amely mégsem *a tömegek saját műve*, sőt egyenest szembefordul ezek legbensőbb óhajaival és legfontosabb érdekeivel.

Eddig azt igyekeztünk vázolni, miképp halmozódtak fel az amerikai történelemben — szinte a formális demokrácia kiterjesztésével egyenes arányban — a terror elemei és kiapadhatatlan forrásai. Nem tekinthetjük hát csodának, ha a rendszer alapjainak kétségessé válásával félelmetes mozgásba jönnek a legkülönbözőbb terrorkomponensek, és nem is az az igazi kérdés: *melyik* jött egy-egy merénylet kapcsán aktuálisan mozgásba. A *formális demokrácia alapjainak megingását* kell kiemelniük és új fejlődési perspektívák kidolgozását előtérbe állítaniuk azoknak, akik az amerikai jövőért — s nemcsak az amerikai nép érdekében — felelősséget vállalnak.

A perspektívák kidolgozásához azonban szorosan hozzátartozik az a nagy kérdéskör, amelyet *Lukács György* az eltorzult nyugatnémet fejlődéssel kapcsolatban oly sokszor hangsúlyozott: „a múlt birtokba vétele", *a nemzeti történelem betegségeinek forradalmi-önkritikus felülvizsgálata.* A befejezetlen német polgári forradalomhoz hasonlóan az amerikai fejlődésnek is megvannak az elhibázott csomópontjai, amelyek durván és eltorzítóan hatnak tovább a jelen eseményeiben. Az első: Észak és Dél háborújának kompromisszumos lezárása, amely a négereknek (egyébként igen következetlenül végrehajtott) formális felszabadításával helyettesítette *tényleges egyenlősítésüket.* Csupán a történelem jogos és irónikus bosszúja az, hogy most az egykori felszabadító, az Észak viseli a négerprobléma terheinek zömét. A másik a New Deal végkimenetelével kapcsolatos, amelynek csupán *egyik lehetősége* realizálódott az általunk előbb futólag jelzett fejlődésben. A másik lehetőség az volt, hogy a klasszikus liberalizmus elveinek bizonyos, mérsékelt áttörése ne az össztőke megszilárdítását szolgálja, hanem egy *mindinkább népi ellenőrzés alá kerülő államkapitalizmus létrehozását.* (Ami korai előképe lehetett volna a nyugateurópai kommunista mozgalmak által ma gyakran javasolt „strukturális reformoknak.") Ez a lehetőség a baloldal gyengesége, a radikális tömegmozgalmak árapálya, vagy teljes kimaradása következtében sikkadt el. Ha viszont a szegénységmenetek résztvevői most vádlón szegezik szembe a mai állammal, a New Deal örökösével, ennek megnövekedett, de valóságos belső reformokra fel nem használt energiáit, akkor csak a megvalósult programot szembesítik ígéreteivel és *egyik* válaszútjával, és amikor — várakozásaikban megcsalatva — felrúgják a játékszabályokat, ez ugyanannak az érlelődő krízisnek a szükségszerű következménye lesz.

Digitized by Google

De „a múlt birtokba vételéhez" azokat a „karakterbetegségeket" is le kell küzdeni, amelyeket az elsikkasztott lehetőségek évszázadok alatt kitermeltek a *nemzeti jellemben*. Óriási téma ez, és itt csupán azokat a vonásait érinthetjük futólag, amelyek szorosabb mondanivalónkhoz kapcsolódnak.

●●●

A 19. század közvéleményének még *mértéktelen illúziói* voltak az amerikai népjellem, a klasszikus demokrácia neveltje iránt. De ezeket az illúziókat már a mi századunk húszas éveiben kezdte felváltani az egyre gyorsuló kiábrándulás, főként éppen a túltengő erőszakos vonások következtében. Többek közt ezért is kelthetett az európai köztudatban valóságos sokk-hatást *Faulkner*, a nemzeti brutalitás máig felül nem múlt ábrázolója, aki mind az erőszak fogcsikorgató gyűlöletében, mind a vele szembeni lelki tehetetlenségben olyan mélyen és tipikusan amerikai költő. Ezzel kapcsolatban Amerika „vadnyugati" mivoltáról szoktak beszélni. Ez azonban végtelenül felületes magyarázat: a kétségtelen és a legújabb pisztolylövésekben oly nyersen megnyilatkozó „erőszakra-hangoltság" alapjait minden bizonnyal távolabb kell keresnünk. Nagyrészt például a *kulturális értékeket hordozó réteg* felemás és ingatag helyzetében.

Ez a réteg Európában — a reneszánsz humanista csoportjaiban, az udvari kultúra művelt nemességében, a felvilágosodás radikális polgári intelligenciájában — egyértelműen civilizáló hatást árasztott maga körül, népe legtávolabbi rétegeiig verve a hullámokat, és 19. századi örökösét Lenin méltatta közismert módon, mikor szerepét nem kisebb teljesítményben foglalta össze, mint a tudományos szocializmus kidolgozása, és „kívülről való bevitele" a munkásmozgalom soraiba. Az amerikai kapitalizmus, a történelem *legtisztább pénztársadalma*, annyiban messzemenően kifejlesztette vagy inkább tömegesen importálta, mindenesetre széleskörűen felhasználta ezt a kultúrahordozó réteget, amennyiben ennek léte egybeesett a maga haszontörekvéseivel és (kisebb mértékben) presztizsigényeivel —, de értékrendszerét nyílt megvetéssel kezelte. (És hogy ez nem csupán a történelem eddigi legműveletlenebb uralkodó csoportjainak egyikére vonatkozik, hanem *közérzelem*, azt a „tojásfejű" gúnynév, a humán intelligencia népi elnevezése is tanúsítja). Így bontakozott ki az a tömeges és tipikusnak mondható amerikai jellemfejlődés, mely öntudatosan hordozza gátlástalan individualizmusát, nagy hozzáértéssel veszi birtokba és igazgatja a világ legkorszerűbb technikáját, de vérszegény fecsegésnek tekint minden olyan értéket és elvet, amely az ember és ember közti harc könyörtelenségét, szó szerinti erőszakosságát mérsékli, s humanizmusával „gátlást idéz elő". Ennek a körülménynek mint *egyik* összetevőnek a figyelembe vétele, talán érthetőbbé teszi annak az ismétlődően és ellenállhatatlanul kirobbanó erőszakhullámnak egyik fontos társadalmi-emberi gyökerét, amely csúcspontjain mindig megdöbbenti és felkavarja a világot.

Elvileg mérséklő szerepet játszhatnának e gátlástalansággal szemben *a kis közösségek* — egykor az amerikai demokrácia szigorú és korlátolt fellegvárai —, amelyek nem csupán a kisvárosok formájában élnek tovább e társadalomban, hanem a metropolisokon belül a többnyire néprajzi alapokon elrendeződő negyedeknek a képében is. Hogy azonban milyen ellentmondásos képlet volt már megszületése pillanatában is a demokratikus kis közösség, az óvilág bámulatának és irigységének gyakori tárgya, azt éppen legnagyobb művészi

Digitized by Google

megörökítőjétől, *Mark Twain*től tudhatjuk meg. E közösségek atmoszférája a kezdet kezdetétől tartalmazta (a magánélet könyörtelen individualizmusán és a szinte beteges pénzsóvárságon kívül) azokat az *önbíráskodásra és gátlástalan erőszakra* hajló elemeket, amelyek fontos összetevői a mai folyamatoknak. Egyrészt a kis közösség embere igen gyakran csak fegyverrel a kezében tudta megvédeni egyéni vagy kollektív létét a nagyobb gazdagsággal szemben, miközben a formális demokrácia cinikusan félreállt az útból, megvárva a küzdelem kimenetelét, s ez a harc éppúgy volt a civilbátorság nevelő iskolája, mint a fegyverüket bérbeadó politikai terroristák tömegéé. (S hozzátehetjük ehhez: amilyen értékes emberi erény és nemzeti tulajdonság az amerikai civilbátorság, olyan elévültté is kezd válni a gigantikus hatalmi szervezetekkel szemben. Ezeknek csak hasonló méretű tömegmozgalmak lehetnek méltó ellenfeleik.) Másrészt nagyon gyakran *a kis közösség mint egész* lépett fel terrorisztikusan: a legjellemzőbb módon a *lincs* formájában. Ennek a véres történelemkönyvnek korai lapjait mesteri erővel eleveníti fel *Miller* a „Salemi boszorkányok"-ban, az erkölcsi szűklátókörűség terrorizmusának nyomasztó képében; a lincs, a gyűlölt népbetegség pedig a New Deal filmgyártásának kedvenc témája és céltáblája volt. A kis közösség politikai funkciója ma már a legtöbb esetben kifejezetten *reakciós:* az Egyesült Államok nemzetté egyesülési folyamatában gátolja a befejezés munkálatait, előőrse mindazoknak az erőknek, amelyek zátonyra akarják juttatni a faji kérdésnek legalább jogilag hiánytalan megoldását, s nyílt védelmezője a reakciós politikai terrorakcióknak (gondoljunk azokra a déli esküdtszékekre, amelyek sorozatosan védelmükbe veszik a fajgyilkosságok nyilvánvaló elkövetőit).

Századunk első harmada óta a *lappangó fasizálódás* ragálya is csatlakozott ezekhez a népbetegségekhez. Ennek nyilvánvalóan megvan a hagyományos gyökere az amerikai múltban: a tömegeket átitató fajgyűlölet képében. De hogy mennyire előrehaladt a harmincas évek végére ez a folyamat, azt *Sinclair Lewis* címében is kétségbeesetten irónikus regénye, az „Ez nálunk lehetetlen" mutatja; a hadviselő Amerikának náci ellenfeléhez való kétértelmű viszonyát pedig az a légkör tanúsítja, amelyet ismét regényírók ábrázolnak a szociológiánál hitelesebben. *Norman Mailer* könyve, a „Meztelenek és holtak", a fasizálódásnak azt az új szerkezetét is felvillantja, amely a háború utáni negyedszázadban terjedt el és kezd rendszerré szilárdulni. A regény középpontjában álló liberális értelmiségi meggyilkolásában (aki már igen mérsékelt ellenkezésével is tűrhetetlen a gépezet számára), csendes partnerként és a formai szabályok pontos betartásával játszik össze a fasiszta színezetű tábornok és az egyértelműen fasiszta őrmester anélkül, hogy bármilyen személyes kapcsolat volna közöttük.

Nos, ha van prófétikus ábrázolás, ez bizonnyal prófétikusan előrelátó. Azért is, mert a jelen merényletek céltáblái is jelentős részben éppen a rendszer megingathatatlan hívei. *Norman Birnbaum,* a baloldali amerikai szociológus, igen meggyőzően mutatta ki *John Kennedy* rendszerének teljes belső konzervativizmusát; *King* köztudomásúan nagyon mérsékelt állásponton állt *Malcolm X.*-hez vagy *Carmichael*hoz képest. De prófétikus ez az ábrázolás azért is, mert Amerika „fasizálódásának" nem az a reális lehetősége és veszélye, hogy egy Rockwell-típusú párt átveszi a hatalmat (ennek ellenáll az Egyesült

Digitized by Google

Államok formális demokráciára alapozott egész történelme), hanem az, ami az amerikai történelemben eddig is törvényszerűen jelentkezett: vagyis, hogy az öntudatos alkotmányosság és a politikai terror hallgatólagos cinkossága átgondolt és szervezetten összefüggő rendszerré válhat. Fennáll tehát az a fenyegetés, hogy a *névtelen és mindenható szervezetek nem csupán alkalmilag, hanem olajozott és tervszerű mechanizmusban működnek együtt a mindenütt fellelhető és mindenre kapható politikai terroristákkal a legmérsékeltebb reformerek kiirtására is.*

●●●

Csupán néhány alkotóelemet emeltünk ki annak a helyzetnek a szerkezetéből és előtörténetéből, amely a legújabb Kennedy-gyilkosság kapcsán puszta szenzációként hat, de amely életveszélyes politikai fejlemények előjeleit is rejtheti magában. Mint minden történelmi helyzet azonban, ez is több válaszutat enged. Az egyiknek a körvonalait néhány sorral előbb igyekeztünk meghúzni. A másik — ismételjük — *a meg nem hódított múlt birtokba vétele* lehet olyan tömegmozgalmakban, amelyek a *társadalmi struktúrához nyúlnak*, nem pedig csupán bűnbakokat, vagy egyedi bűnösöket keresnek. Jelentkeznek már ennek a megoldásnak az első tünetei is. A vietnami szégyen, amely oly alaposan hozzájárult az amerikai társadalom sokat emlegetett betegségéhez, mintha a gyógyulás esélyeit is felvillantaná: a portlandi egyetemisták tiltakozó gyűlésén egy szónok arról beszélt, hogy az *igazi* feladat a formális demokrácia átváltoztatása *valóságos demokráciává*. És ezen a ponton kapcsolódik a mi világunk közvetlenül a merénylet okozta megrázkódtatások kihatásaihoz. Mert a szocializmus nem lehet ugyan haszonélvezője más népek tragédiáinak, tanulságaikat azonban levonhatja és még a rossz helyzetet is átfordíthatja progresszív ügye javára.

A szocializmus demokratizálódási folyamatának lényeges akadályai voltak azok a formális demokrácia mindenhatóságával kapcsolatos illúziók, amelyek oly makacsul élnek sok emberben. Akár naiv, akár agresszív, követelődző formában jelentkeztek ezek, mindenképp akadályozták annak a felelősségteljes és megfontolt légkörnek a kialakulását, amelyben veszélyek és visszaesések nélkül kibontakoztatható a szocialista demokratizálás munkája. Az amerikai merényletek azonban most nyilvánvalóan alapjaiban rendítik meg ezeket az illúziókat. Ha tehát erőfeszítéseink *egyszerre* irányulnak *a polgári demokrácia formális mivoltának kritikájára és a szocialista demokrácia valóságos természetének fokozatos felderítésére és lépésről lépésre történő energikus megvalósítására*, egy olyan demokrácia alakba öntésére, amely a magántulajdon felszámolásának alapján állva, igen hosszú folyamatban megoldja a szabadság és egyenlőség konfliktusát, s amely — valóságos, nem pedig formális lévén — a maga korlátozásának elvét is beszámítja fejlődésébe, akkor mindinkább kiúttá és mintává válhatunk a növekvő zűrzavarban.

Digitized by Google

Az ötödik köztársaság válsága

A májusi Quartier Latin-i barikádharcok, a 10 millió dolgozó részvételével lezajlott háromhetes általános sztrájk olyan politikai válságba torkollott, amely *alapjaiban rendítette meg az ötödik francia köztársaságot.* Pedig május elején a felszínen úgy kezdődött, úgy tűnt az egész, mint egy idegenforgalmi látványosság: egyetemi épületek diákcsínynek látszó elfoglalása, szüntelen viták, a Quartier Latin hagyományaihoz szorosan hozzátartozó rendőr—diák csatározások, majd mind hevesebb és véresebb barikádharcok, amelyek május 24-én már lőfegyver nélküli utcai harc jellegét öltötték.

A külső jelenségek sokrétűsége, a lázadás ösztönössége és a kaotikus felfordulás miatt nehezen bontakozott ki a lényeg: a *szükséges és jogos egyetemi reformkövetelési mozgalom.* A hallgatók fellázadtak a napóleoni időkből származó egyetemi belső rend, az egyetemre való nehéz bejutás, a tanárok és a diákok kapcsolatának elégtelensége, a logikus gondolkodást nem sokra értékelő vizsgarendszer és főleg az ellen, hogy az egyetemek nem az életre és a munkára készítik elő a hallgatókat. Ez utóbbi tény még jobban megnehezíti az amúgyis súlyos elhelyezkedési gondokat. Az egyetemisták gondja ezen a ponton az egész francia ifjúság problémájával találkozott, hiszen 700 000 olyan francia fiatal van, aki hivatalosan ugyan nem munkanélküli, mert még soha sem állt alkalmazásban, de munkát, megélhetést keres, aktív tagja akar lenni a társadalomnak.

Ez volt az a gyúlékony anyag, amire a kezdeti szikrák hulltak, s amit a rohamrendőrség gumibotja és könnyfakasztó gránátjai lángra lobbantottak. A lángra gyújtott elégedetlenség és a rendőrségi brutalitások láttán robbanásszerűen kialakult kezdeti általános népi együttérzés azonban csak akkor kapott tudatos és határozott irányt, amikor a május 10-i különösen véres és kegyetlen barikádharcok után a CGT kezdeményezésére a szakszervezetek — a baloldali pártok, köztük első helyen a Francia Kommunista Párt támogatásával — a rendőrségi brutalitások elleni tiltakozásul 24 órás általános szolidaritási sztrájkot és országos tüntetéseket rendeztek.

A május 13-i általános sztrájk és tüntetések *határozott fordulatot, új tartalmat, szélesebb, szilárd bázist adtak a mozgalomnak,* amelynek súlypontja a munkásmegmozdulásokkal az egyetemekről az üzemekbe tevődött át. A munkások, a dolgozók, az értelmiségiek és diákok felvonulásával és sztrájkjával egyidőben megmozdultak a bretagne-i és a dél-franciaországi parasztok is, akik incidensektől kísért tüntetéseiken tiltakoztak az alacsony mezőgazdasági árak, a parasztság növekvő nehézségei miatt.

Május 13-án, amelyet a burzsoá lapok „vörös hétfőnek" neveztek el, *az egész dolgozó társadalom megmozdult, tiltakozott, kifejezésre juttatta elégedetlenségét a helyzettel.* Ennek az általános elégedetlenségnek külön hang-

Digitized by Google

súlyt adott, hogy május 13-án volt a tizedik évfordulója annak a katonai puccsnak, amely létrehozta a mai ötödik francia köztársaságot, s e köztársaság vezetőit az évfordulón nem az ünnepségek, hanem a politikai válság súlyos gondjai foglalkoztatták. Párizs utcáin, akárcsak egy évtizeddel ezelőtt katonai teherautók robogtak, de most nem ejtőernyősökkel, hanem olyan egyszerű polgárokkal telezsúfoltan, akik a földalatti vasút és az autóbusz vállalatok dolgozóinak sztrájkja miatt kénytelen voltak így utazni.

Május 14-én sem az általános sztrájkról, sem az egymilliós résztvevővel lezajlott párizsi tüntetésről, sem a 10 éves évfordulóról egyetlen napilap nem emlékezett meg, mert hétfőn a szerkesztőségek is sztrájkba léptek.

Május 13-a azonban tulajdonképpen csak a kezdet volt. A munkások és dolgozó tömegek évek óta halmozódó elégedetlensége miatt a követelési mozgalom csak ezután kezdett általánossá válni.

A Francia Kommunista Párt Politikai Bizottsága a „harci nap" mérlegét megvonva megállapította, hogy a párizsi tüntetés nagyobb méretű volt, mint a személyi hatalom rendszerének megteremtése óta bármikor. A jövőre nézve most az a fontos — hangsúlyozta a Politikai Bizottság nyilatkozata —, hogy a harc a munkásosztály, a diákok és a tanárok összefogásával tovább fejlődjék. A mozgalom képes rá, hogy egyszerre kikényszerítse a sürgős egyetemi reformokat és a legégetőbb munkáskövetelések teljesítését.

A párt helyzetelemzése világos feladatmeghatározó értékelés volt. E követelések azonban nem teljesülhettek egyszerre minden területen, aminek okait egyrészt a monopolkapitalista kormány ellenállásában, másrészt a mozgalom megosztására törekvő és a mozgalmon belül tevékenykedő ártalmas akciókban kell keresnünk.

Mielőtt azonban ezekről szólnánk, tekintsünk végig a mozgalom alakulásán.

■ ■ ■

A május 13-i általános sztrájk és országos tüntetések után az üzemekben néhány nap alatt megérett a kollektív elhatározás egy széles körű követelési mozgalom elkezdésére. Párizs külvárosában, Boulogne-Billancourt-ban a Renault autógyárra május 16-án kitűzték a munkásmozgalom vörös zászlaját, a kapura kiírták: sztrájk, az üzem elfoglalva. A gyár dolgozóinak példáját 3 nap alatt mintegy 10 milliónyian követték. Az üzemeket megerősített sztrájkőrségek tartották megszállva. Az őrségek gondoskodtak mind az üzemek karbantartásáról, mind pedig a kormány és a tőkések sztrájktöréssel kísérletező összehangolt akcióinak az elhárításáról. A munkások által megszállt üzemekben a többhetes sztrájk példás fegyelemmel, incidensek nélkül zajlott le. Ez *igen jelentős fokmérője a francia munkásmozgalom érettségének, felelősségtudatának* és a szakszervezetek, különösen a legnagyobb szakszervezeti szövetség, a CGT nagyszerű vezetésének.

Az alulról induló sztrájkmozgalmat a szakszervezeti központok kezdettől fogva csaknem teljes egységben támogatták. Feltűnő volt a CFDT kezdeti ellenzése, amelyet aztán a sztrájk alatt ultrabalos viselkedésével „igazolt", mert a kezdeti húzódozás és a későbbi „forradalmárkodás" ugyanazt a célt szolgálta: az egységbontást.

Az általános sztrájkmozgalom május 20-ára teljesen megbénította az ország gazdasági életét. A munkások fő követelései a következők voltak: a társadalombiztosítási jogokat megnyírbáló kormányrendeletek visszavonása, általános béremelés, munkaidő-csökkentés, a szakszervezeti szabadság és az üzemi szak-

Digitized by Google

szervezeti jogok gyakorlásának biztosítása. A sztrájk méreteiben, de különösen gyors elterjedésében felülmúlta az 1936-os követelési mozgalmat. Ez önmagában is jelzi a monopoltőkéseknek kedvező gaulleista gazdaságpolitika következtében az egész dolgozó társadalomban felhalmozódott elégedetlenség példátlan erejét.

A sztrájk első hetében a kormány és a tőkések hallani sem akartak tárgyalásokról. Ehelyett kisebb csoportok bizonyos követeléseinek a kielégítésével és a sztrájktörőkkel — tehát „klasszikus" módon — igyekeztek megtörni a dolgozó milliók követelési mozgalmának egységét. Ezek a kísérletek azonban sorra megbuktak a munkások egységén. A május 24-én Párizs két pontján megrendezett CGT-tüntetés pedig nyomatékos figyelmeztetés volt a kormány számára, hogy ideje sürgősen elkezdeni a tárgyalásokat.

Még aznap este De Gaulle elnök megjelent a televízió képernyőjén és megtört hangon bejelentette, hogy júniusban népszavazást rendez a reform kérdéseiről. Közölte, ha a szavazók többsége elveti a reform-tervet, lemond elnöki tisztéről és visszavonul. Ilyen formában a népszavazás nemcsak a reformról, hanem az elnök személyéről és ezzel a rendszer létéről is döntött volna. Ez volt az oka annak, hogy néhány nappal később a gaulleista vezérkar tanácsára és nyomására — a hadsereg támogatását megszervezve — az elnök lemondott a népszavazás júniusi megtartásáról; helyette elrendelte a nemzetgyűlés feloszlatását és az új választások kiírását.

Amíg azonban a tábornok elnök eljutott idáig, lezajlott még néhány drámai esemény.

Közvetlenül az elnök május 24-i beszéde után Párizs több kerületében, de főleg a Quartier Latinban és néhány vidéki városban újabb véres barikádharcokra került sor. Ezekben a harcokban a fővárosban egy fiatalember, Lyonban pedig egy rendőr életét vesztette. E diáktüntetések világosan megmutatták, hogy a tüntetés jelszavát kiadó diákvezérek olyan fegyvert — a tüntetés fegyverét — forgatnak, amelyhez nem értenek, amelynek nem urai. A fő nehézség azonban nem ebben rejlett. A legnagyobb problémát az okozta, hogy *anarchista, maoista és trockista elemek kalandor, provokációs tevékenységük érdekében letérítették a megfelelő vágányról az egyetemisták helyes követelési mozgalmát,* s különös módon a barikádharcok idején váll váll mellett verekedtek a fasiszta ifjúsági szervezet tagjaival a rendőrök ellen. Mindez céltalan rombolásokkal párosult, ami megriasztotta a kispolgárokat.

Egyes diákvezérek, ahelyett, hogy követeléseiket hozzákapcsolták volna a munkások óriási erejű mozgalmához, a munkásosztály tanácsadóinak akartak felcsapni és olyan provokatív akciókba akarták belerángatni a sztrájkoló munkásokat s hivatott vezető szervezeteiket, amelyeknek szétzúzására Párizs körül már összevonták a katonai erőket. A válság legkiélezettebb szakaszában már nem is leplezték igazi érzelmeiket. A Charlety stadionban tartott gyűlésükön például nyílt támadást intéztek a Francia Kommunista Párt és a CGT ellen. E gyűlés egyik fő szónoka a CGT-nek és az FKP-nak a válság idején hirtelen hátatfordító, „forradalmárrá" lett André Barjonet volt, Mendès-France statisztálása mellett.

Az egyetemisták igazi reformköveteléseivel ellentétes, az erők megosztásával a kormány és a tőkések kezére játszó kalandor irányzat képviselőinek köszönhető elsősorban, hogy az ifjúság jogos reformkövetelése nem valósult meg azzal egyidejűleg, hogy a dolgozók követeléseinek igen jelentős része teljesült.

Digitized by Google

A kalandorkodó diákvezetők és a PSU (Szocialista Egységpárt)-ban, valamint a CFDT-ben levő tanácsadóik akciói így találkoztak a mozgalomellenes egységbontó törekvésekkel. Vagyis a Barjonet-féle „forradalmárok" így szolgálták a kormány és a tőkések érdekeit.

Pompidou miniszterelnök vezetésével a kormány, a tőkések és a szakszervezetek „csúcstalálkozója" május 25-én kezdődött és kisebb megszakításokkal 29 órás tárgyalás után, május 27-én hajnalban fejeződött be. A tárgyalások eredménye a harcoló munkások *első nagy győzelmét* jelenetette. Az engedmények között szerepelt a minden dolgozóra és családtagjára, összesen 34 millió személyre vonatkozó társadalombiztosítási korlátozó intézkedések módosítása, a fizetések két részben történő összesen 10 százalékos emelése, a minimális órabér alsó határának 3 frankban való megállapítása. Ez utóbbi a legrosszabbul fizetett ipari munkások számára 35, a mezőgazdasági munkások számára pedig 62 százalékos órabér emelést jelent.

A „csúcstanácskozáson" elért megállapodást — amelyet a felek aláírásának hiányában „jegyzőkönyv piszkozatnak" is neveztek — az üzemek sztrájkoló dolgozói elé terjesztették jóváhagyásra. A dolgozók a megállapodást elutasították s mindenütt, egységesen a sztrájk folytatása mellett foglaltak állást.

A tárgyalások — a CGT tüntető felvonulásaitól, de újabb sztrájktörési próbálkozásoktól is kísérve — iparági és üzemi szinten folytatódtak. E tárgyalásokon a „csúcstalálkozó" megállapodásához képest igen jelentős előrehaladást értek el. Ezért a CGT úgy vélte, ha egyes iparágakban, vagy egyes gyárakban maradéktalanul teljesítik a követeléseket, a munkások kollektív döntés alapján együttesen vegyék fel a munkát.

A kormány és a tőkések ellenállása a legerősebb a fém- és a gépkocsi iparban, valamint az ORTF-nél (állami rádió és televízió) volt. A monopoltőkések és kormányuk nemcsak a követelések teljesítése, hanem sokáig még a tárgyalások elől is elzárkóztak. Tárgyaló delegációk helyett rohamrendőröket küldtek ezrével az üzemekbe a sztrájkőrség kiűzésére és a sztrájktörő „sárgák" segítésére. De a rendőrterror sem segített, bár a sochaux-i Peugeot gyárban két munkás életét követelte.

A CGT felhívására, az FKP támogatásával a sztrájkolók megsegítésére nagy sikerű országos gyűjtést rendeztek. A dolgozók így képesek voltak kitartani jogos követeléseik teljesítéséig.

Franciaország történetének ez a legnagyobb sztrájkmozgalma, amely *politikailag is alapjaiban rázta meg a rendszert és heteken át magára vonta a világ figyelmét, végül is a dolgozók millióinak nagyszerű győzelmével végződött.* Hogy a gaulleista rendszer politikai síkon mégis talpraállt, s a választásokon visszaszerezte, amit tavaly és 1966 decemberében elvesztett, mindez lényegében a baloldal egységének és egységes elképzelésének hiányára és az ezzel szemben megvalósuló jobboldali összefogásra vezethető vissza.

■ ■ ■

A válság politikai oldalát vizsgálva két frontot kell áttekintenünk: egyrészt az államfő és a kormány, másrészt a főbb politikai pártok helyzetét és magatartását.

A kormány a sztrájk kiterjedésével elvesztette uralmát az ország gazdasági irányítása, majd a fegyveres testületek kivételével az élet minden területe felett. Az államfő és a miniszterelnök naponta két tanácskozást is folytatott a hadügy- és a belügyminiszterrel, valamint a különleges fegyveres alakulatok

Digitized by Google

vezetőivel. Párizs stratégiai pontjain rohamrendőri, a főváros körüli erdőkben pedig különleges katonai egységek állomásoztak és páncélos osztagok parádéztak. Kirobbantották tehát az idegháborút a sztrájkolók ellen, saját félelmük csökkentésére. *A munkásosztály, a dolgozók egysége azonban ellenállt a fenyegetéseknek, s az idegháborút is jobban bírták mint a rendszer vezetői.*

A vezetésben uralkodó zűrzavarra egyébként jellemzőek a május 29-i események. A miniszterek délelőtt 10 órára sorra érkeztek az Elysée palotába a szokásos szerdai minisztertanácsi ülésre. Az Elysée egyik hivatali vezetője csak ott közölte velük, hogy a minisztertanács ülése elmarad, mert De Gaulle elnök vidéki kastélyába, Colombey-les-deux-Églises-be utazott. A kormány tagjai zavaradottan távoztak. Délutánra az újságírók kiderítették, hogy az elnök nem érkezett meg vidéki birtokára. Az elnök eltűnt Párizs és Colombey között. De hová? A rejtély csak napokkal később oldódott meg, amikor nyugatnémet forrásokból kiderült, hogy az elnök helikopteréről átszállt egy Caravelle-re és elrepült Baden-Badenba, a Nyugat-Németországban állomásozó két francia hadosztály parancsnokságára. Ott megbeszélést folytatott a két hadosztály parancsnokával, Massu tábornokkal, akinek neve jól ismert az algériai puccs idejéből. A megbeszélésen részt vett az északkelet-franciaországi haderők több tábornoka is.

Az elnök — aki az Elysée-ből személyes holmiját összecsomagolva, azzal a szándékkal távozott, hogy talán többé vissza sem tér — biztosítékot kapott a tábornokoktól rendszerének fegyveres támogatására. A tábornokok ellenszolgáltatásként kérték volt „bajtársaik", köztük Salan tábornok, az OAS volt vezetőjének szabadonbocsátását. Az elnök teljesítette kérésüket.

De Gaulle ezután a tábornokok ígéretének birtokában egynapos „meditációra" Colombeybe utazott.

A kormány nyilvánvaló csődje és az elnök távozásának híre *mind nagyobb zűrzavart okozott a burzsoázia pártjaiban, köztük a gaulleista pártban is.* A polgári pártok vezetői kétségbe esett kapkodással keresték a kiutat, miközben újabb és újabb reakciós, kommunistaellenes politikai variációk láttak napvilágot. Így jutott el Locanuet centrista vezér egy „közjóléti" kormány tervéig, amelynek a kommunisták kivételével mindenki tagja lehetett volna. A hatalomra sodródás reményének látszólagos megcsillanása feledtette a kommunisták és a gaulleisták között helyezkedő „harmadik út" híveivel a francia élet legnagyobb, legdöntőbb realitását, nevezetesen a 10 millió sztrájkoló követeléseit. Megkezdődött a roham a bársonyszékekért, akárcsak néhány héttel korábban a tőzsdén az aranyrudakért. Sajnos ez alól a Baloldali Szövetség vezetői sem voltak mentesek. A helyzet világosan mutatta — hangsúlyozták a kommunisták —, hogy nem egy „csoda-ember" vezetésével alakuló új kormány létrehozása, hanem az óriási erejű követelési mozgalom támogatása, *az összes baloldali erő bevonásával egy közös, politikai perspektívát adó kormányprogram kidolgozása van napirenden.* Az FKP az egész válság alatt — és előtte már két esztendeje — állandóan sürgette egy ilyen célú tanácskozás megkezdését a Baloldali Szövetség vezetőivel. Ők viszont manővereztek, halogató taktikát alkalmaztak, miközben lázasan keresték a „harmadik utat", az évek óta kísértő „nagykoalíciót" a centristákkal.

François Mitterand, a Baloldali Szövetség elnöke május 28-i sajtóértekezletén kifejtette programját, amely De Gaulle elnök távozására, a rendszer magától való összeomlásának feltételezésére épült. Ismertette egy Mendès-France vezetésével létrehozandó „átmeneti kormány" megalakításának tervét, önmagát pedig elnökjelöltként mutatta be az általa már júliusra beütemezett elnökválasztásokra. Mitterrand amikor a kommunistáknak a megalakítandó új

Digitized by Google

kormányban való részvételéről kérdezték, kitért a világos válasz elől. Azóta a Baloldali Szövetség egy másik vezető alakja, Félix Gaillard közölte, hogy Mitterrand a tábornok elnök távozásának feltételezése mellett egy „nemzeti egységkormány" megalakítását javasolta, amelynek tagjai lettek volna olyan reakciós centrista vezérek is, mint Abelin, Lecanuet, Pinay, akikkel az FKP elutasít mindenféle együttműködést.

A Baloldali Szövetség vezetői egynapos tanácskozás után megnyerték tervüknek Mendès-France-t, aki a parlamentben tartott sajtóértekezletén bejelentette, hogy vállalja a kormány megalakítását.

Ezt a kulisszák mögötti — tömegmozgalom- és kommunistaellenes — kormányátalakítási játékot az élettől teljesen elszakadva folytatták. Így vált lehetővé, hogy a gaulleista rendszer kapkodó vezetői „észbekapjanak". Ezt bizonyította a Mendès-France beleegyező nyilatkozata után egy nappal elhangzott De Gaulle-beszéd. Az elnök közölte, hogy mind ő, mind Pompidou miniszterelnök a posztján marad, feloszlatja a nemzetgyűlést, új választásokat ír ki, a június 16-ra tervezett népszavazást a reformok kérdéséről bizonytalan időre elhalasztja és a „köztársaság és a szabaság védelmére a kommunista veszély ellen" bevetik azt a fajta komiszár rendszert, amit az ország hitlerista megszállása után alkalmaztak.

Az elnök beszédével hirtelen megszakadtak a polgári kormánykombinációk, de a sztrájk a súlyos, polgárháborús fenyegetések ellenére is folytatódott, sőt erősödött. Ez hűen tükrözte a franciaországi realitásokat.

■ ■ ■

Ha most fellapozzuk a „forró" májusi napok párizsi újságait, nyomban megállapíthatjuk, hogy az FKP a válság egész időszakában higgadtan, politikai érettséggel, realizmussal értékelte a helyzetet. A párt Politikai Bizottságának nyilatkozatai akkor nemcsak a szokásos dátumot, hanem kiadásuk óráját és percét is feltüntették, olyan gyorsan változtak az események. És ebben az örvénylő, gyors sodrású eseményáradatban a párt minden elismerést kiérdemlő biztonsággal értékelte a helyzetet, mutatta meg az utat, óvta önmagát és a munkásmozgalmat a provokációktól, miközben óriási energiával harcolt minden baloldali erő egységének megteremtéséért, egy közös politikai program kidolgozásáért. Hiszen politikai program nélkül nem lehet világos perspektívát nyújtani egy ilyen óriási mozgalomnak, nincs mi köré mozgósítani a tömegeket.

Itt a sztrájk jellegével kapcsolatban feltétlenül hangsúlyozni kell azt az értékelést, melyet a CGT júniusi országos értekezletén adott. Eszerint az osztályharc e kiéleződött formájában sem az volt a követelési mozgalom célja, hogy felkeléssel a hatalmat megszerezze, hanem a dolgozók élet- és munkafeltételeinek a megjavítása.

Az FKP hatalmas érdemeket szerzett abban, hogy a dolgozók elérték követeléseik kielégítő teljesítését, hogy távoltartották magukat a számtalan formában jelentkező kalandor, provokatív akcióktól, hogy a francia munkásmozgalom tapasztalatokkal gazdagodva került ki az ország történelmében példa nélkül álló követelési mozgalomból, amely kiemelkedő helyet foglal el a munkások és tőkések osztályharcának történetében.

E harc közben az FKP olyan belső problémákkal is kénytelen volt foglalkozni, amelyek a kiéleződött politikai helyzetekben szinte elmaradhatatlan velejárói a munkásmozgalomnak. Fel kellett lépnie azok ellen, akik — mint

Digitized by Google

André Barjonet — az élet reális tényei ellenére forradalminak ítélték a helyzetet, és veszélyes következményekkel járó kalandokba akarták sodorni a pártot, a munkásmozgalmat. Az események azóta maradéktalanul igazolták az FKP álláspontjának helyességét. Ezzel egyidejűleg türelmes meggyőző munkát, hosszas tanácskozásokat kellett folytatni a pártnak azokkal az értelmiségi tagjaival, akik nyugtalanságukat fejezték ki a párt és az értelmiség kapcsolatai miatt, s azt állították, hogy a párt értelmiségi politikáját helytelenül alkalmazzák.

■ ■ ■

Ma már kétségtelenül elmondhatjuk, hogy az FKP a májusi és júniusi harcokban sok tapasztalattal, tanulsággal gazdagította nemcsak a francia testvérpártunkat, hanem a nemzetközi munkásmozgalmat is.

Ezt hangsúlyoznunk kell, mivel sokak számára meglepőnek tűnt a rendszert alapjaiban megrendítő tömegmozgalom nyomán a választásokon bekövetkezett általános baloldali szavazatveszteség, amely a kommunisták szavazótáborát is érintette.

Magát a választási harcot meghatározták a lezajlott események torzulásai, s a politikai küzdelem *kiinduló helyzete,* tehát az, hogy a baloldalinak minősülő politikusok a kritikus napokban a *kommunisták ellenére* keresték a megoldást, s ezzel lehetetlenné tették a gaulleizmus *igazi alternatívájának* kialakítását. Nyilvánvaló, hogy a nemzetgyűlés feloszlatásának és az új választások kiírásának alapvető oka a hatalmas tömegmozgalomban kifejezésre jutó belpolitikai válság volt, hiszen a rendszer megalakulása óta páratlan mértékben került szembe a dolgozók millióinak akaratával. Ám a szociális és a gazdasági engedmények nyomán nem került sor a baloldali politikai erők tavalyi előretörésének folytatására, ellenkezőleg, visszakoztak. A rendszer vezetői pedig újabb módot és lehetőséget találtak, hogy a hatalom megtartásával juthassanak ki a válságból.

A gaulleista vezetők első gondolata az új választások kiírásával az *időnyerés* volt. Időt nyerni a megingott rendszer megszilárdítására, a már bomlásnak indult többségük összefogására és egy szélesebb alapon nyugvó kormánytöbbség megteremtésére.

A gaulleisták első számú és legkevésbé hatásos manővere a munkások becsapására irányult, mintegy a követelési mozgalom „megértésének" tüntetve fel a *„participation"*, a részesedés ósdi, ám De Gaulle által felettébb kedvelt jelszavát. A dolgozóknak az üzemek igazgatásában és jövedelmében való részesedését az elnök, mint a kapitalizmus és a kommunizmus közötti *„harmadik utat"* kínálta. Ennek azonban nem volt hatása, hiszen De Gaulle régi és túlontúl ismert fegyvere.

A meggyengült gaulleizmus sürgősen „jobbra nyitott": békejobbot nyújtott azoknak a szélsőségesen reakciós erőknek, amelyek tíz éve hatalomra segítették, s amelyekkel Algéria miatt szakított. Egybehangzó vélemények szerint De Gaulle a tábornokokkal való tanácskozásán tett ígéretet a prominens szélsőjobboldali figurák amnesztiájára; így tért vissza száműzetéséből Bidault és került szabadlábra az összeesküvő Salan tábornok. A gaulleistáknak a „szövetség a köztársaság védelmére" hangzatos és megtévesztő jelszava alatt folytatott *kommunistaellenes kampánya* magától értetődően — és a fentiek nyomán — teljes támogatásra talált a szélsőjobboldali erőknél.

Digitized by Google

A kommunistaellenesség mellett, azt szervesen kiegészítve, a gaulleista propaganda fő érve a *polgárháború rémével való fenyegetés volt.* A gaulleista taktika természetesen az igazi baloldali tömegerőre, a kommunista pártra irányította a fő tüzet, mintegy felelőssé téve azokért a kalandorakciókért, anarchista megnyilvánulásokért, amelyek riasztólag hatottak széles tömegekre. Természetesen, mint ezt a fentiekben vázoltuk, az események idején e kalandorakciók ellen az FKP a leghatározottabban fellépett. A párt visszautasította az alaptalan kommunistaellenes rágalmakat, leleplezte a *félelemkeltésre* irányuló demagógia igazi törekvéseit. Az FKP hangsúlyozta, hogy a választás nem a gaulleizmus és a kommunizmus, hanem a személyi hatalom és a demokratikus erők egységén nyugvó rendszer között van. A párt — immár az eltelt események tanulságára is hivatkozva — még nyomatékosabban hirdette, hogy csak egy népi és demokratikus egységkormány alternatívája hatásos fegyver a gaulleizmus ellenében. Az FKP újólag leszögezte, hogy elengedhetetlen a baloldali és demokratikus pártok együttműködése, szövetsége egy közös program alapján, s a baloldali erők jövendő kormányának a hatásos fellépéséhez elengedhetetlenül szükséges közös program eredményeként kell megalakulnia. Sajnálatos, hogy amint a kritikus napokban, csak úgy a választási harcban is a számbajöhető baloldali politikusok a kommunisták nélküli harmadik út illúzióját kergették, tehát a teljes egységgel és határozottsággal fellépő jobboldallal szemben a baloldal változatlanul megoszlott.

Emellett a gaulleisták váratlanul hasznos szövetségesre találtak az álforradalmár és anarchista elemeket összegyűjtő PSU-ben (Egyesült Szocialista Párt). A PSU még a nemzetgyűlési választások első fordulója után is folytatta az *FKP-ellenes propagandáját,* amellett, hogy az első fordulóra állított 325 jelöltjével osztotta meg a baloldalt, miközben — egyetlen jelöltje sem jutván be — kétségtelen szavazatnyeresége ellenére is elvérzett a gaulleizmus szolgálatában. (Ez a szavazatnyereség nyilvánvalóan az álradikalizmuson felbuzdult baloldali elemek révén adódott.) Számszerűleg nehéz lenne kimutatni, de nyilvánvaló, hogy a PSU-nek ez a taktikája számos helyen nagy nehézségeket okozott mind a kommunistáknak, mind más baloldaliaknak.

■ ■ ■

A választások első fordulója után érvénybe lépett Mitterrand vezette Baloldali Szövetség és az FKP 1966. szeptember 25-i *egyezménye,* mely szerint a második fordulóra *közös jelöltet* állítanak. De még ebben a helyzetben is a Baloldali Szövetség egyes vezetői — a harmadik út keresésétől fűtve — a *centristákkal* fogtak össze több helyütt, miközben azok többnyire a gaulleistákkal léptek szövetségre a baloldali jelölt ellen. Látható tehát, hogy a polgári baloldal kudarcai nyomán sem tudott szabadulni kommunistaellenes előítéleteitől és a reménytől, hogy rekonstruálja a gyászos végű negyedik köztársaságot.

Kétségtelen szavazatvesztesége ellenére a kommunista párt természetesen megőrizte tömegbázisát, négy és félmilliós táborát. A párt változatlanul az ellenzék legnagyobb pártja, és magától értetődően a legszámottevőbb baloldali erő maradt. A közismerten igazságtalan választási rendszer is hozzájárult azonban ahhoz, hogy végeredményben az FKP-t is érzékeny mandátumveszteség érte. De mint említettük a párt e vesztesége alapvetően *külső tényezők* következménye, és az FKP által május—júniusban követett határozott politika biztosíték arra, hogy a kommunisták kiheverik parlamenti veszteségüket.

Digitized by Google

És biztosíték erre a francia helyzet *alapvető realitása:* a dolgozók tömegmozgalmukkal követeléseik teljesítésére kényszerítették a gaulleista rendszert. Maga a gaulleista rendszer pedig választási-parlamenti előretörésével lényegében csak lélegzetvételnyi időt kapott. Kérdés, persze, hogy a De Gaulle-ék által is elengedhetetlennek minősített rendszer-reform hogyan valósítható meg azok után, hogy a rezsim — magát mentve —, éppen Franciaország legreakciósabb erőihez folyamodott támogatásért. Az ötödik köztársaság válsága tehát továbbra is fennáll.

Kovács István

Szilágyi Jolán: Rhodesia

Digitized by Google

Parlamenten kívüli demokratikus ellenzék

Az NSZK-ban és Nyugat-Berlinben az utóbbi időben sok tekintetben új helyzet alakult ki, amelyet elsősorban két egymással éles ellentétben álló társadalompolitikai ellenzéki erőcsoportosulás kibontakozása, a demokrácia és a reakció közötti harc éleződése jellemez. Egyrészt erőteljesen fejlődik a parlamenten kívüli ellenzék demokratikus mozgalma, másrészt erősödik és tért hódít a neonácizmus. Aktivizálódnak tehát a hivatalos kormánypolitikát balról és jobbról opponáló erők.

Anélkül, hogy ismétlésekbe bocsátkoznánk, emlékeztetünk arra, hogy e folyamat kibontakozásában a következő bel- és külpolitikai tényezők játszottak szerepet:

a) Az utóbbi években Európában kedvezően megváltozott a politikai légkör a béke és az együttműködés javára. Ehhez jelentősen hozzájárult a Varsói Szerződés tagállamainak 1966 júliusi bukaresti nyilatkozata és az európai kommunista pártok 1967 áprilisi Karlovy Vary-i értekezletének állásfoglalása.

b) Európa, amely két világháborút élt át, jelenleg is a szocializmus és az imperializmus fő erőinek ütközőpontja. Egy közöttük kirobbanó esetleges fegyveres kofliktus végzetes nukleáris háborúvá válhat. Ez a veszély nyomasztóan hat az európai népekre, köztük a német népre is.

c) Az NSZK „nagy koalíciójának" kül- és belpolitikája lényegében — bár rugalmasabb taktikával — az Adenauer-korszak politikájának a folytatása.

d) Nyomasztóan hatnak a lakosságra bizonyos belpolitikai intézkedések és jelenségek: az újnácik aktív szervezkedése; a haladó erők üldözése; a kommunista párt immár több mint egy évtizedes betiltása; a közélet militarizálására irányuló törekvések; a szükségállapot-törvények elfogadása.

A parlamenten kívüli demokratikus ellenzék mozgalma a hivatalos politikával elégedetlen, vagy szemben álló demokratikus közvélemény aktív részét foglalja magában. Több egymástól különböző demokratikus csoportból és mozgalomból tevődik össze. Köztük vannak például az újrafelfegyverzés ellenzői, a „húsvéti békemenet" mozgalom, a baloldali szakszervezetek, kommunisták és szocialisták, diákszervezetek, a munkásfiatalokat tömörítő marxista ifjúsági szervezet, szocialista, evangélikus és egyéb ifjúsági szövetségek és még tucatnyi kisebb-nagyobb haladó, demokratikus szervezet és csoportosulás, s az értelmiség és a társadalmi élet számos kiemelkedő progresszív képviselője. Ridder professzor, az ismert nyugatnémet jogász a következőképpen definiálta a mozgalmat: „A parlamenten kívüli ellenzék egyelőre a demokratikus megújulási és polgárjogi mozgalom kifejezője. A mozgalmon belüli csoportok teljesen megőrzik önállóságukat, autonómiájukat és nem akarnak zárt testületet képezni."

A demokratikus erők *tüntetései és megmozdulásai az elmúlt években bontakoztak ki* s tetőpontjukat tavaly nyáron az iráni sah nyugat-berlini látogatása után érték el, amikor egy rendőrtisztviselő agyonlőtte a sah elleni tüntetőkkel menetelő Benno Ohnesorg egyetemi hallgatót. Ezt követően a polgári sajtó a gyűlölet légkörét szította fel a lázongó fiatalok ellen, amely súlyosbította a helyzetet és újabb megmozdulásokhoz vezetett. 1968. április 11-én Nyugat-

Digitized by Google

Berlin főutcáján, a Kurfürstendammon egy neofasiszta fiatalember lelőtte Rudi Dutschke baloldali diákvezetőt. A Kurfürstendammon leadott lövések széles körű politikai lavinát indítottak el az NSZK-ban és Nyugat-Berlinben.

A parlamenten kívüli ellenzék egyik legkövetkezetesebb osztaga a Német Béke Unió, valamint a múlt év decemberében Baden Württemberg tartományban megalakult „Demokratikus Baloldal" nevű szervezet. Ezek külpolitikai követelései közé tartozik az NDK elismerése, az egyedüli képviselet elvének feladása, a jelenlegi államhatárok elismerése, a diplomáciai kapcsolatok felvétele a szocialista országokkal, az erőszak alkalmazásáról való lemondás és egy sor belpolitikai jellegű demokratikus célkitűzés.

A szociáldemokrata párt ifjúsági szervezete — amely a demokratikus ellenzék egy másik jelentős csoportja — 1968 május közepén Majna-Frankfurtban országos tanácskozást tartott. A szociáldemokrata párt opportunista vezetőivel szembeszállva, a pártvezetés nyílt fenyegetése ellenére a fiatalok nagy többséggel olyan határozatot fogadtak el, amely a „nyugatnémet politikai élet megmerevedésére való tekintettel" kiemeli a parlamenten kívüli ellenzék jelentőségét.

A szociáldemokrata párt már évekkel ezelőtt elhatárolta magát a Német Szocialista Diákszövetségtől (SDS), mivel e szövetség szocialista célkitűzései nem illettek bele a párt programjába. A szociáldemokrata vezetők abban reménykedtek, hogy az SDS rövid idő alatt felbomlik. Az események azonban másképp alakultak. A Diákszövetség az NSZK egyik legerősebb és legaktívabb ifjúsági szervezetévé fejlődött, mert pozitív választ keres az országban felgyülemlett súlyos társadalmi problémákra.

Az egyetemi ifjúság 1968. február 3-án Nyugat-Berlinben szervezte meg egyik legjelentősebb tüntetését, amely politikai demonstrációvá fejlődött. A tüntetők a görög katonai junta ellen tiltakoztak s megmozdulásukat első pillanattól kezdve összekapcsolták a bonni kormány bírálatával. A tüntetésen, különösen annak második fázisában, a jelszavak határozott kormányellenes és Amerika-ellenes élt kaptak. Ekkor beavatkozott a rendőrség és vízifecskendőkkel, erőszakkal próbálta szétoszlatni a jelentős tömeget.

A diákszervezetek kezdeményezésére 1968. február 17—18-ra „A vietnami forradalommal való szolidaritás és a vietnami nép támogatása érdekében" nemzetközi konferenciát hívtak össze. A szervezők az értekezlet gondolatának megnyerték a nyugat-európai baloldali értelmiség számos kiemelkedő képviselőjét. Közleményük, amelyet többek között aláírt Ernst Bloch, Jean Paul Sartre, Peter Weiss és Mary Tucholsky, hangoztatja: „Vietnam a mi nemzedékünk Spanyolországa. Nem engedhetjük meg, hogy hallgatásunkkal, semlegességünkkel a vietnami nép forradalmi háborúja ellen elkövetett bűnök részeseivé váljunk. Ezért üdvözöljük a fiatal nemzedék arra irányuló kezdeményezését, hogy a világközvéleményt mozgósítsa az USA vietnami intervenciója, a vietnami nép megsemmisítése ellen."

A konferenciát követő utcai tüntetés a nyugat-berlini ifjúság egyik legjelentősebb, nagy tömegeket megmozgató demonstrációjává szélesült. A tüntetők belpolitikai követelései között szerepelt a demokratikus főiskolai reform megvalósítása, valamint a sajtómonopóliumok, elsősorban a Springer-konszern megfékezése.

Az egyetemi ifjúság vezetői körében egyre világosabbá válik az a felismerés, hogy *követeléseik teljesítését nem harcolhatják ki elszigetelten, hogy pozitív kapcsolatokat kell kialakítaniuk a munkásosztállyal*, a szakszervezetekkel, mert legközvetlenebb követeléseik — így az egyetemek és főiskolák életének demok-

Digitized by Google

ratizálása — nem valósulhatnak meg a munkásokkal és szervezeteikkel való szövetség nélkül.

Figyelmet érdemel, hogy a mozgalom hívei és támogatói között találhatjuk az NSZK és Nyugat-Berlin értelmiségének számos kiemelkedő képviselőjét, írókat, tudósokat és a társadalmi élet más kiválóságait.

A parlamenten kívüli ellenzék nagy jelentőségű rendezvénye volt az 1968. május 5-én, Marx Károly születésének 150. évfordulója alkalmából Trierben szervezett nemzetközi nagygyűlés, amelyen az NSZK-ban működő baloldali szervezetek és csoportosulások képviselői, ismert marxista személyiségek, különböző szocialista mozgalmak és csoportok képviselői — több mint kétezren! — harcos hitvallást tettek Marx forradalmi eszméi mellett. Tiltakoztak a szükségállapot-törvények bevezetése, a demokratikus jogok megnyírbálása, a haladó erők üldözése, a Német Kommunista Párt betiltása ellen.

A demokratikus akciók nem maradnak hatástalanok. Ezt mutatja egyebek között az a tény, hogy a szociáldemokrata párt ifjúsági szervezete a párt hivatalos politikájával ellentétben kongresszusi határozatába foglalta az NDK és az Odera—Neisse határ elismerésének szükségességét. A liberális Szabad Demokrata Párt ifjúsági szervezete is hasonló nézetet képvisel a határok és az NDK elismerése kérdésében. Mindez pozitív hatással van a Kereszténydemokrata Párt és a Keresztény Szocialista Unió ifjúsági szervezeteire, illetve állásfoglalására s az egyházakhoz közel álló körök gondolkodására.

Ma már nyilvánvaló, hogy a „nyugtalanság" nem korlátozódik egy radikális kisebbség agitációjára, s hogy a követelések mögött nemcsak az egyetemi ifjúság, hanem a fiatalok széles rétegei, az értelmiség demokratikus része és a szakszervezeti baloldal is felsorakoznak. A szociáldemokrata pártban szintén növekszik az elégedetlenség és a törekvés, hogy gátat vessenek a jobboldali irányzatok előretörésének.

Az NSZK politikai közvéleményében tehát a parlamenten kívüli ellenzék tevékenységének eredményeként pozitív irányú fejlődés bontakozik ki. Látni kell azonban azt is, hogy ez a folyamat még telítve van ellentmondásokkal és különböző nehézségekkel. Jövője szempontjából alapvető jelentőségű, hogy milyen kapcsolatot tud kialakítani a munkásosztállyal. A Kiesinger-kormány semmitől sem fél annyira, mint éppen ettől, s a legdurvább eszközöktől sem riad vissza, hogy távol tartsa a szakszervezeteket a parlamenten kívüli ellenzékkel való együttműködéstől. Ennek ellenére sem sikerült megakadályozni például azt, hogy a fémipari szakszervezet támogatásáról biztosítsa a jogaiért harcoló ifjúságot. A müncheni nyomdász-szakszervezet szintén szolidaritását nyilvánította a parlamenten kívüli mozgalommal. Heinz Reichert göttingeni szakszervezeti titkár háromezer munkás és egyetemista nagygyűlésén kijelentette: „Az egyetemisták követelései a mi követeléseink is. Mi is a szükségállapot-törvények és a véleményelfojtás ellen vagyunk. A közös harc és a közös ellenség együttes cselekvésre kötelez bennünket." Ugyanez az új vonás mutatkozott meg a szakszervezetek közelmúltban megtartott frankfurti nagygyűlésén, amely a kommunisták, szociáldemokraták, a munkások és diákok egységes fellépésének nagyszerű megnyilvánulása volt.

A parlamenten kívüli demokratikus ellenzék most kialakuló *platformja elsősorban háború- és imperializmus-ellenes.* A mozgalom jelszavai az amerikaiak vietnami agressziójának megszüntetését, a fegyverkezési verseny leállítá-

Digitized by Google

sát követelik és kifejezik szolidaritásukat a vietnami néppel, s a szabadságukért, függetlenségükért harcoló más népekkel. Állást foglalnak a revansizmus és neofasizmus újjáéledésével szemben a reális bonni külpolitikai irányvonal megteremtéséért, az NDK elismeréséért, a szocialista országokkal való diplomáciai kapcsolatok létrehozásáért.

Az NSZK társadalmi struktúrájában meglevő ellentmondások, a belpolitikai élet veszélyes irányú fejlődése felrázta a demokratikus nyugatnémet közvélemény nagy részét. Igaz, a parlamenten kívüli ellenzék nem volt elég erős ahhoz, hogy megakadályozza a szükségállapot-törvények parlamenti elfogadását, a haladó erők azonban levonták a tanulságot s új lendülettel, új eszközökkel és módszerekkel folytatják a harcot a demokratikus jogok védelméért.

A demokratikus ellenék — elsősorban az egyetemi ifjúság — egyik fontos követelése a demokratikus oktatási és főiskolai reform. A helyzetre jellemző, hogy az NSZK egyetemi és főiskolai hallgatóinak csupán öt százaléka munkás származású. A tanmenet elavult, az oktatás és a napi élet között mély szakadék tátong, korszerűtlen a vizsgarendszer. Egyik legfontosabb igény tehát az, hogy minden tehetséges fiatalnak szociális származásától és vagyoni helyzetétől függetlenül biztosítsák a továbbtanulás lehetőségét, önállóan gondolkodó, demokratikus szellemű fiatalokat neveljenek, a tanulóknak és a tanároknak legyen érdemi beleszólási joguk az iskolák életébe, elsősorban a békés termelést szolgáló tudományos intézményeket fejlesszék, az oktatási és tudományos problémák megoldásába vonják be a demokratikus szervezeteket, például a szakszervezeteket.

Az ifjúság közvetlen célkitűzéseinek különbözősége, mozgalmának bonyolultsága ellenére megállapíthatjuk, hogy állásfoglalásainak közös vonása *a kapitalista társadalmi rendszerrel szembeni elégedetlenség és kiábrándultság*, az erkölcsi kilátástalanság, a komoly anyagi gondok. Még a világos, konstruktív programmal nem rendelkező ifjúsági szervezetek is élesen bírálják a tőkés viszonyokat. A kapitalizmus hitelét vesztette a fiatalok körében. Nem véletlen, hogy sok fiatal más eszméket keres. Az értelmiség egy része és a lázadozó egyetemi ifjúság helyzeténél fogva a legvilágosabban látja — a dolgozók pedig bőrükön érzik — azt a szakadékot, amely a műszaki-tudományos forradalom adta óriási lehetőségek és a szociális vívmányok viszonylag alacsony szintje között tátong. Arról van ugyanis szó, hogy a műszaki-tudományos fejlődés eredményeinek döntő részét nem a dolgozó néptömegek javára gyümölcsöztetik, hanem szociális szempontból improduktív célokra, elsősorban a fegyverkezési versenyre pazarolják a tőkésországokban.

Ugyanakkor kétségtelen az is, hogy az adott társadalmi viszonyok, a kispolgári gondolkodás rányomja bélyegét a különböző irányzatú ifjúsági szervezetek és mozgalmak álláspontjára, s termékeny a talaj a különböző szélsőséges nézetek, álforradalmi jelszavak és anarchista felfogások számára. A burzsoázia beépíti ügynökeit az ifjúsági szervezetekbe és körmönfont módon segíti a trockista, maoista és anarchista nézetek terjedését. E nézetek hordozói káros, szélsőséges anarchista akciók irányába kívánják terelni a mozgalmat. Ez megkönnyíti a rendőri szervek erőszakos fellépését és ürügyet szolgáltathat a reakciós hecckampányhoz. Ma már azonban megállapítható, hogy pl. a Német Szocialista Diákszövetség a *politikai cselekvés pillanataiban érett, megfontolt és többnyire világos baloldali politikai programmal rendelkezik.* Ez a platform számos kérdésben vitatható, de az egyetemista ifjúság mozgalmának gyengéi a nyugat-európai baloldali mozgalmak dilemmáit tükrözik, s abból adódnak.

A bonni kormánykörök arra törekednek, hogy a lakosság minél nagyobb részében ellenszenvet szítsanak a harcoló, tüntető ellenzékkel szemben. Meg-

Digitized by Google

próbálják diszkreditálni a demokratikus erőket. Emellett azzal fenyegetik a mozgalom irányítóit, hogy a rendőrségen kívül esetleg a határvédelmi egységeket is bevetik ellenük.

A kormány durva rendőri intézkedéseihez jelentős támogatást kap a reakciós sajtótól, elsősorban a Springer-konszerntől. E kampányhoz csatlakoznak a politikai pártok, amelyek a maguk módján igyekeznek lejáratni a parlamenten kívüli demokratikus mozgalmat. Így a Szociáldemokrata Párt vezetősége fenyegetően lép fel, „rövid úton" akar eljárni a mozgalomban részt vevő párttagokkal szemben.

Más terrormódszerekkel is találkozunk. Így például a Springer-sajtó által felheccelt újfasiszta elemek május 18-án Nyugat-Berlinben megtámadták az SDS-irodáját, szétzúzták berendezését és súlyosan megsebesítettek két ott tartózkodó fiatalt. Az esettel kapcsolatban a nyugat-berlini rendőrség csupán annyit közölt, hogy az „ügy kivizsgálása eddig nem vezetett eredményre".

A terrorral és hecckampánnyal szemben azonban a demokratikus mozgalom irányítói bátorságot és eltökéltséget mutatnak, ami a mozgalom további fejlődését ígéri.

Nagy László
Dr. Szűrös Mátyás

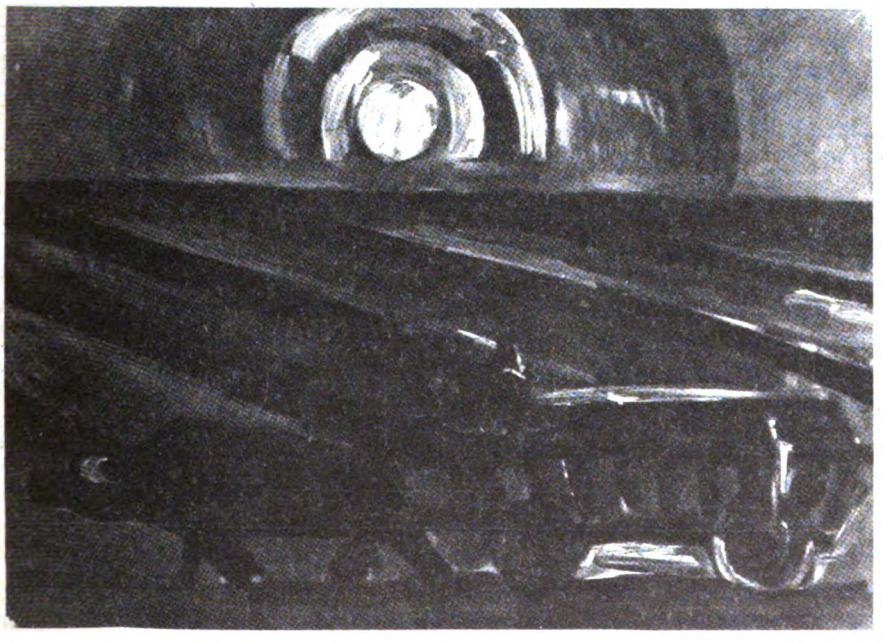

Kohán György: Bivalyos

Digitized by Google

Az NSZK másfél év múltán

Nagy koalíció — növekvő gondok

Másfél esztendős a bonni nagy koalíció. Ritkán fordul elő a nyugat-európai parlamenti viszonyok között, hogy valamely kormánynak ilyen biztos, számszerű többsége legyen a parlamentben. A legutóbbi, 1965. szeptember 19-i választások alkalmával a CDU—CSU (kereszténydemokraták—keresztényszocialisták) 47,6, az SPD (szociáldemokraták) 39,3, az FDP (szabaddemokraták) 9,5 százalékát kapta a szavazatoknak. Mivel a kisebb pártok nem érték el a parlamenti képviselet feltételéül szolgáló 5 százalékot, csupán ez a három párt osztozkodott a mandátumokon. Az alig több, mint egy éven keresztül működő CDU—FDP kis koalíciónak viszonylag csekély többsége volt, de az 1966 decemberében megalakult kereszténydemokrata—szociáldemokrata nagy koalíció — legalábbis elvben — a képviselők 90 százalékának támogatására számíthat.

Ez az a jelenség, amellyel kapcsolatban a Német Szövetségi Köztársaságban olyan előszeretettel hangoztatják, hogy Bonn nem Weimar. 1949-ben, az akkori választásokon még 64 párt indult, s közülük tizennégy parlamenti képviselethez is jutott. Azóta a kisebb csoportok általában felszívódtak a nagyobb pártokba; az említett „5 százalékos klauzula" alkotmányjogilag is megbénította a fennmaradt, kevésbé jelentős politikai erőket; a kommunista párt törvényen kívül helyezése pedig csaknem teljesen kikapcsolta a legális baloldalt. *Ezek a folyamatok láthatólag egy olyan politikai koncentrációhoz vezettek, ahol amerikai, illetve angol mintára két nagy párt áll egymással szemben.* Amiben különbözik viszont az angolszász példáktól, hogy ez a két riválisjelenleg koalíciót alkot *egyetlen kormányon belül.*

Vagyis, objektív értelemben ennek a nagy koalíciónak nincsenek mozgáskorlátai. Politikájának alakulásáért tehát teljes mértékben saját magának kell vállalnia a felelősséget — eszerint kell tevékenységét nekünk is mérlegelnünk.

A nagy koalíció természetesen nem „légüres térből", nem tiszta lappal indult. 1949 és 1966 között az NSZK-nak kereszténydemokrata érája volt, amelyet a nemzetközi sajtó a két ismert politikai személyiség vezető szerepe nyomán Adenauer-, illetve Erhard-korszaknak nevezett.

Ez a CDU—CSU-vonal gyakorlatilag csődbe jutott. E kudarc tényezői — valóban csak vázlatosan — a következők voltak:

● Irreálisnak bizonyult az NSZK német politikája. Irányvonalának alapjául egy olyan belátható időn belül elkövetkező „német újraegyesítés"-t állított, amely nyugatnémet platform alapján jött volna létre. Az erőviszonyok és a világpolitikai helyzet alakulása bebizonyította, hogy ez az út járhatatlan és a Német Demokratikus Köztársasággal mint Európa tartós tényezőjével kell számolni;

● az NSZK vezetőinek gyakorta hangoztatott jelmondata volt, hogy országuk gazdaságilag óriás, de politikailag és katonailag törpe. Ugyanakkor veszélyes külpolitikai törekvéseik, valamint militarizálási folyamatuk nemcsak a

Digitized by Google

békeszerető erők részéről váltottak ki határozott visszautasítást, hanem saját szövetségeseik között is óvatosságra intettek. Bonnak mindinkább küzdenie kellett az elszigetelődés jelenségeivel;

● jelentkeztek bizonyos gazdasági nehézségek, a sokat emlegetett gazdasági csoda után részleges visszaesés következett be;

● fel lehetett fedezni a belpolitikai meghasonlás jeleit is (növekvő ellenzékiség, az ifjúság kiábrándultsága, a tiltakozás a szükségállapot-törvények ellen stb.).

Kitűnt, hogy az eddig követett politika nem folytatható tovább változtatások nélkül. Lényegében kettős alternatíva mutatkozott. *Vagy rátérnek egy új politikai vonalra* (s ezt semmiképpen nem kívánták), *vagy a régi politikát új felállásban, új erők bevonásával próbálják folytatni.* Még a kereszténydemokrácia jobbszárnyához tartozó olyan ismert személyiség, mint Franz Josef Strauss is a nagy koalíció mellett szállt síkra, hogy „a nemzeti szükséghelyzetet" áthidalják.

A szociáldemokraták ezzel *kulcshelyzetbe* kerültek. A CDU—CSU szándékai többé-kevésbé nyilvánvalóak voltak, minden valamennyire is tapasztalt megfigyelő láthatta, milyen koalícióba hívják a szociáldemokratákat. Az SPD köreiben valóban heves vita volt, hogy vállalják-e a kereszténydemokraták kormányzási partnerségét, vagy sem. *A nagy koalíció ellenfelei logikusan azzal érveltek, hogy a kormányba történő belépés az SPD-re hárítja a felhalmozódott csődtömegért való felelősségvállalás jelentős részét. A nagy koalíció hívei általában négy indítékot hangoztattak:* 1. a szociáldemokrata részvétel a kormányban jótékony hatást gyakorolhat a kereszténydemokrata baloldalra; 2. érvényesíteni lehet az SPD realistább elképzeléseit, főként a külpolitikában; 3. a hosszú ellenzékiség terméketlen, a tömegeket elfárasztja és kiábrándítja, tehát a kormányzásban való részvétel erősítené a szociáldemokraták politikai befolyását; 4. a nagy koalíció az egyetlen lehetőség, hiszen a gyenge és megbízhatatlan szabaddemokratákkal nem lehet szövetségre lépni.

Egy politika gyakorlati megítélésénél természetesen mindig a tényeket és nem a szándékokat nézzük. Bizonyára voltak szociáldemokrata vezetők, akik őszintén reménykedtek egy változás lehetőségében. Csakhogy kitűnt, hogy a szubjektív elképzeléseket maguk alá rendelték a valóságos politikai folyamatok. *Ha valamely területen, ez különösen így volt az új keleti politika vonatkozásában, amire egyébként a következő fejezetben külön is kitérünk.*

A nagy koalíció „leltárának" többi pontja viszont így fest a gyakorlatban:

a) a nemzetközi politikában nem enyhült, hanem még veszélyesebb lett az NSZK hivatalos irányzata. Mivel Washingtont és Bonnt sajátos különleges partnerség fűzi össze, ahogyan agresszívebb és fenyegetőbb lett az Egyesült Államok globális stratégiája, úgy követte ebben Nyugat-Németország is. A NATO-n belül tulajdonképpen Bonn maradt az USA egyetlen olyan jelentős partnere, amely minden fenntartás nélkül követi az amerikai elképzeléseket. A szociáldemokrata külügyminiszter személye tehát nem volt képes elfogadhatóbbá tenni az NSZK külpolitikáját, de az elszigetelődési trenden sem változtatott;

b) a katonai kérdésekben a kereszténydemokrata elképzeléseket fogadták el. A Bundeswehr felfejlesztése és káderhadsereggé építése folytatódik;

c) a gazdasági helyzet 1967 során erőteljesen romlott, 1968 első felében viszont javuló tendenciák mutatkoztak. Úgy tűnik, hogy a recessziós ciklus befejeződőben van, jóllehet nem tudható, mikor következik be újabb visszaesés. (A legújabb gazdaságpolitikai elemzések a konjunktúra megélénkülését.

Digitized by Google

a munkanélküliség csökkenését, főként a Ruhr-vidéken jelentkező strukturális válság valamelyes enyhülését mutatják.) Mindez azonban nem a szociáldemokrata részvételnek tudható be (noha a gazdaságügyi miniszter az SPD által delegált Schiller), hanem a tőkés gazdaság hullámzásainak. *Ezért értékelik úgy a nyugatnémet lapok is, hogy a viszonylagos javulás a CDU javát szolgálta a közbeeső választásokon, mivel a nagy koalíciós kabinet „image"-ját* (arculatát). *Kiesinger határozza meg.*

Az elmondottak is érthetővé teszik, hogy a kormányba való belépés miért nem váltotta be a szociáldemokrata reményeket, már ami a tömegbefolyás emelkedését illeti. A választók azt látták, hogy a nagy koalíción belül a szociáldemokraták elvesztették önálló profiljukat.

A tömegbefolyás csökkenése máris érezhető elégedetlenséget kelt a szociáldemokrata párton belül. A márciusban megtartott nürnbergi kongresszuson csupán 305:129 arányban hagyták jóvá a pártvezetőség politikáját, bár a küldöttek kiválasztásán a „manipulált demokrácia" eszközeit bőven igénybe vették. A kereszténydemokrata vezetés nem tagadja, hogy 1969 után lehetőnek tart bizonyos változásokat; Schröder hadügyminiszter máris kijelentette, hogy a nagy koalíció „csak szükségállapot idején és csak meghatározott feladatokra alkalmas".

A mór megtette kötelességét, a mór ismét ellenzékbe mehet?

A nagy koalíció megtartásának „állatorvosi lova" az úgynevezett új keleti politika. Ennek magja pedig az NSZK állásfoglalása az európai realitásokkal és a másik német állammal kapcsolatban.

Bonn ismert doktrínája az egyedüli képviselet elve, vagyis az a bejelentés, hogy egyedül az NSZK jogosult az egész német nép nevében beszélni. Először Adenauer fejtette ki ezt a tételt 1954. április 20-án, Kölnben. Ennek az Alleinvertretung-elvnek az első csapást már egy év múlva megadták, hiszen 1955-ben diplomáciai kapcsolatok létesültek a Szovjetunió és az NSZK között, holott köztudomású: a Szovjetuniót és az NDK-t baráti szövetség fűzi össze. (Ezért született az egyedüli képviselet kiegészítéséül a Hallstein-doktrína, amelynek vázlatát a névadó külügyi államtitkár Moszkvából visszatérőben a kancellár különrepülőgépének fedélzetén fogalmazta meg. E doktrína értelmében az NDK elismerése valamely ország részéről egyet jelent a nyugatnémet diplomáciai kapcsolatok megszakításával. A Hallstein-doktrína két alkalommal valósult meg a gyakorlatban: az NSZK először Jugoszláviával, majd Kubával szakított.)

A realitások azonban Bonn ellen dolgoztak és a nyugatnémet politika kénytelen volt bizonyos vonatkozásokban felülvizsgálni álláspontját. Az egyedüli képviseletet a nagy koalíció sem adta fel. *Kiesinger* 1966. december 13-án a nyugatnémet parlament naplója 3664. oldalának tanúsága szerint a következőket mondotta: *„Ez a szövetségi kormány továbbra is az egyetlen szabad, jogszerű és demokratikusan megválasztott német kormánynak tartja magát, amely jogosult az egész német nép nevében beszélni."* Bonn tehát nem az alapvető vonalon változtatott, hanem a „félmegoldások" módszeréhez nyúlt. Ennek jegyében a korábbi durván nyers hang helyett taktikusabb, finomabb hangsúlyt használt, s új elemként lehetségesnek tartotta a diplomáciai kapcsolatok felvételét az európai szocialista országokkal, ami korábban a Hallstein-doktrína értelmében még szentségtörésnek számított.

Digitized by Google

Miért következett be ez a változás? Az NSZK kénytelen volt tudomásul venni, hogy bizonyos értelemben e területen is elszigetelte magát, hiszen nem egy országban csak az NDK-nak volt diplomáciai képviselete. A nyugatnémet politikát egyúttal kellemetlenül érintette a demokratikus Németország nemzetközi presztízsének növekedése, s arra számított, hogy a rugalmasabbnak tűnő keleti politika elszigetelheti az NDK-t szövetségeseitől, s differenciálhatja a szocialista közösséget.

Az új keleti politika gyakorlati megnyilvánulásai a következők voltak:

— 1967 elején létrejöttek a nyugatnémet—román diplomáciai kapcsolatok. Az NSZK kancellárja azonban szinte a bejelentés órájában újabb nyilatkozatban erősítette meg az egyedüli képviseletre való igényt,

— Bonn részéről erőteljes gazdasági és politikai nyomást gyakoroltak az ázsiai és afrikai országokra, nehogy elismerjék a Német Demokratikus Köztársaságot.

— 1968 tavaszán megtörtént a nyugatnémet—jugoszláv diplomáciai kapcsolatok felújítása. (Ezt a lépést pozitívan értékelhetjük, hiszen az NSZK részéről a Hallstein-doktrina látványos és kényszerű elvetése következett be.)

— Más európai szocialista országoknak is felkínálták a diplomáciai kapcsolatok felvételét, de azok részéről visszautasítás történt.

Ami a szocialista országokat illeti, természetesen változtatlanul fenntartják azt az elvi álláspontjukat, hogy készek diplomáciai kapcsolatra lépni a különböző társadalmi berendezkedésű országokkal. Viszont nyíltan meg kellett mondani, hogy e kapcsolatok feltételeül *Bonnak módosítani kell politikájának a koegzisztencia normális keretein kívül eső néhány lényeges vonatkozását.*

a) *Az NSZK-nak le kell mondania az egyedüli képviselet elvéről.* Ha komolyan kíván egy új keleti politikát, akkor azt *saját Keletjén,* a Német Demokratikus Köztársaságnál kell kezdenie.

b) *Az NSZK-nak el kell ismernie a kialakult európai határokat.* Tehát az Odera—Neisse határt éppúgy, mint a két német állam közötti Elba határt. Ugyancsak tudomásul kell vennie, hogy Nyugat-Berlin önálló politikai egységet képez.

c) *Az NSZK-nak világosan el kell határolnia magát a müncheni egyezménytől.* Nem elegendő, ha egyszerűen e szerződés érvénytelenségéről beszél, hanem eleve semmisnek kell nyilvánítania azt. (Ebben az esetben természetesen megfelelő kártérítés jár Csehszlovákiának minden, a müncheni egyezménytől datálódó veszteségért.)

d) *Az NSZK-nak egyszer s mindenkorra le kell mondania az atomfegyverkezésről,* aminek legjobb módja az atomsorompó-egyezmény fenntartás nélküli elfogadása és végrehajtása.

Ezeket a problémákat nem lehet kikerülni. S mivel e sorok írójának az NSZK-ban járva alkalma volt beszélgetéseket folytatnia a kereszténydemokrata, illetve a szociáldemokrata párt székházában is, hadd vesse fel a nyugatnémet részről leggyakrabban jelentkező ellenvetéseket:

A szocialista országok kívánságai maximalizmust jelentenek. Dehát tulajdonképpen — válaszolhatjuk — ki a maximalista? Mi a realitások elismerését követeljük, az NSZK viszont a demokratikus Németországtól az állami létéről való lemondást szorgalmazná. Az idős német filozófus, Karl Jaspers maga is vitába szállt a „lemondás" kérdésében. *Senki nem kívánja ugyanis az NSZK-tól, hogy lemondjon olyan tényezőkről, amelyeket birtokol. Viszont le kell mondania káros illúzióiról, hogy megmásíthassa a második világháború következtében kialakult helyzetet;*

Digitized by Google

a nyugatnémet közvélemény nem engedné, hogy az NSZK vezetői „eladják nemzeti örökségüket". Érdemes viszont felfigyelni arra, hogy a legújabb közvéleménykutatás eredményei szerint *a nyugatnémet lakosság többsége véglegesnek tartja az Odera—Neisse határt, sőt nem ellenezné az NDK-val történő komoly tárgyalásokat.* Természetesen vannak szélsőséges erők és szokás szerint azok a leghangosabbak. A nagy koalíció hallásán múlik: kinek a hangja jut el a fülébe;

értelmetlen lenne ellenszolgáltatás, ár nélkül lemondani a nyugatnémet pozíciókról. Irrealitás azonban, hogy ezeket az állásokat tartani tudnák, hiszen *az NSZK nincs abban a helyzetben, hogy diktáljon Európának.* Ez az érv önbecsapás.

Hadd idézzük a magyar miniszterelnök, *Fock Jenő* megjegyzését: *„Ami hazánk és Nyugat-Németország viszonyát illeti, valamennyi országgal normális diplomáciai kapcsolatokat kívánunk, beleértve az NSZK-t is. De amikor azt tapasztaljuk, hogy úgy kívánnak velünk kapcsolatokat építeni, hogy közben eltávolítsanak bennünket barátunktól és szövetségesünktől, az NDK-tól, valamint a Szovjetuniótól, akkor erre nem vagyunk hajlandók. Azon a napon, amikor az NSZK tudomásul veszi, hogy létezik egy másik német állam és az Odera—Neisse határ megváltoztathatatlan, megkezdődhetnek és rövidesen be is fejeződhetnek a diplomáciai kapcsolatokról szóló tárgyalások."*

A nagy koalíció politikája egészében véve nem csökkentette, hanem növelte a belső elégedetlenséget. Jogosan vetődik fel egy lehetséges ellenzéki alternatíva kérdése.

Kettős folyamatot figyelhetünk meg: egyrészt erőteljesen fejlődik a parlamenten kívüli demokratikus ellenzéki mozgalom, másrészt tért hódít a neonácizmus. (Az előbbivel foglalkozik előző cikkünk. — *Szerk.*)

A legutóbbi tartományi választások eredményeként a neofasiszta Nemzeti Demokrata Párt (NPD) valamennyi tartományi gyűlésre képviselőket küldhet. Hogyan lehetséges — kérdezi a megdöbbent világ —, hogy alig két és fél évtizeddel a fasizmus szétverése után Nyugat-Németországban új náci hullám csaphat magasra? Egyrészt vannak régi elemek, akik a nácitlanítás következetlensége miatt túlélték a változásokat, sőt vezető posztokat tölthetnek be. Másrészt: éppen ezek hatására a fiatalok egyes rétegeit is megmételyezhették a szélsőséges nacionalista eszmék. De helytálló az a feltételezés, hogy az NPD-nek korántsem minden szavazója meggyőződéses fasiszta. Az általános vélemények szerint a nagy koalíció elleni tiltakozás (sajátos kifejezés is született: Protestwille) jutott így kifejezésre. A neonácik például „licencpártoknak" nevezik az összes többiket, célozva arra, hogy a megszálló hatóságoktól kaptak engedélyt a működésre stb.

Az NPD tevékenységével kapcsolatban is sokrétű vita bontakozott ki. Vannak, akik azt állítják: természetes, hogy Németországban még ma is létezik bizonyos százalékban fasiszta. A hitleri mítely valóban nem múlt el nyomtalanul a német társadalom felett. De húsz-egynéhány év után a fasiszta elemek azért lehetnek virulensek, mert *a múlt örökségéhez kapcsolódnak a jelen káros mulasztásai. Csakis a múlt bűneiben keresni menlevelet, annyit jelent, mint megfeledkezni a jelen visszásságairól.*

Digitized by Google

Ha komolyan veszik az NSZK önmaga által hangoztatott demokráciáját, akkor el kell szigetelni a fasiszta magot, márpedig ezeket az elemeket nem politikai tényezőkként, hanem *népellenes bűnözőkként tarthatjuk számon.* Anélkül, hogy a jelenlegi helyzetben túlbecsülnénk az NPD eredményeit, hangsúlyozzuk: a neonácizmus létező veszély. 1969 őszére máris lehetőségként vetődik fel egy népes NPD-frakció bevonulása a parlamentbe. S ez nem nyugatnémet belügy; ezért hangzik a kiáltás: Európa, vigyázz!

Milyen reális lehetőségei vannak a baloldalnak az NSZK-ban? A kérdés igen összetett, egyszerre kell figyelembe venni az adott helyzet problémáit és a távlatokat.

A németországi osztályharc sajátos formát öltött, hiszen a fő ellentétvonal a két állam, az NSZK és az NDK között húzódik. Emellett természetesen súlyos belső konfliktus mutatkozik Nyugat-Németországon belül is.

A Német Kommunista Pártot törvényen kívül helyezték. Nincs legális kommunista sajtó. Erős a kommunistaellenes hisztéria. Ebben a helyzetben elengedhetetlen a Német Kommunista Párt tevékenysége törvényesítésének kiharcolása, legális munkájának helyreállítása. Az NSZK-ban az elmúlt két évben biztató tömegmozgalom bontakozott ki, ezzel a jelszóval. A Német Kommunista Párt legalitásának nem lehetnek alkotmányjogi akadályai. Félrevezető minden hivatkozás a paragrafusokra és formulákra. Az NKP nemrég közzétett új programja elfogadja az 1949-ben tető alá hozott „alaptörvényt", az NSZK alkotmányát. A pártnak korábban voltak fenntartásai ezzel kapcsolatban, hiszen a potsdami határozatok értelmében az egységes, demokratikus Németországért küzdött. *Mivel közben megszilárdult a két német állam, a párt felülvizsgálta korábbi álláspontját,* új programtervezete az alkotmány alapján áll; sőt, azt kívánja, hogy ezt az alkotmányt betartsák és ne módosítsák, például a szükségállapot-törvényekkel, demokráciaellenes irányban.

A kommunista párt akcióegységre hívja fel az összes következetesen baloldali, haladó és demokratikus erőket, a reakció, a neonácizmus és a militarizmus ellen. Ez hatékony és meggyőző távlatot nyújt a baloldali kibontakozás lehetősége számára, de annak egyelőre még csak az előmunkálatai folyhatnak. *Új formációként jelentkezik a parlamenten kívüli demokratikus ellenzék megizmosodása.*

A belső erők mellett ne feledkezzünk meg arról sem, hogy az NDK eredményei és tekintélyének növekedése, valamint a nemzetközi közvélemény magatartása olyan eszmei ráhatást jelentenek a nyugatnémet helyzetre, aminek következményei ugyancsak latba esnek.

A nagy koalíció másfél éves „mini jubileuma" egyúttal a félidőt is jelenti a kereszténydemokrata—szociáldemokrata pártszövetség létrejötte, valamint az új parlamenti választások között. A félidei számvetés pedig arról tanúskodik, hogy *a nagy koalíció általában nem csökkentette a bonni vezetés gondjait,* azon belül pedig különleges mértékben kiélezte a szociáldemokraták belső válságát és szinte drámai módon állítja választ elé a pártot.

Réti Ervin

Digitized by Google

VIETNAM VIETNAM VIETNAM

Pártunk Központi Bizottsága – a magyar kommunisták és a magyar nép érzéseit kifejezve – szívből üdvözli a Vietnami Demokratikus Köztársaság és az egész vietnami nép nagy politikai győzelmét, azt, hogy sikerült rákényszeríteniök az Egyesült Államok kormányát a párizsi előtárgyalások megkezdésére.

(Az MSZMP KB 1968. június 19–20-i ülésének közleményéből)

Vietnami testvéreink jogosan követelik, hogy az amerikai agresszorok haladéktalanul és feltételek nélkül szüntessék be a Vietnami Demokratikus Köztársaság bombázását és szüntessenek be minden fegyveres cselekményt. Népünk a világ minden haladó erejével összefogva segíti vietnami testvéreink igazságos harcát szabadságuk és függetlenségük kivívásáért.

(Az MSZMP KB 1968. június 19–20-i ülésének közleményéből)

Ha az Egyesült Államok valóban békére törekedne, akkor be kellene szüntetnie a VDK területének bombázását. E törvénytelenségnek a megszüntetése fordulópont lehetne a békés rendezéshez vezető úton. Ám, az agresszor a tárgyalóasztalnál is agresszor marad.

(Izvesztyija, június 14.)

Orosz János rajza

Digitized by Google

VIETNAM VIETNAM VIETNAM

A hivatalos megbeszélések egyhelyben topogásáért az amerikai fél a felelős. Az Egyesült Államok az agresszor és így neki kell beszüntetnie a vietnami nép ellen irányuló hadműveleteket, mindenekelőtt a bombázásokat és egyéb háborús cselekményeket. Csak ekkor kezdődhetnek meg az igazi tárgyalások a vietnami békéről.

(Pravda, június 14.)

Az amerikai fél továbbra is engedményeket igyekszik kicsikarni a bombázások és egyéb harci cselekmények megszüntetése ellenében. Pedig csak e cselekmények feltétel nélküli megszüntetése után lehet áttérni más kérdések megtárgyalására.

(Nhan Dan, június 12.)

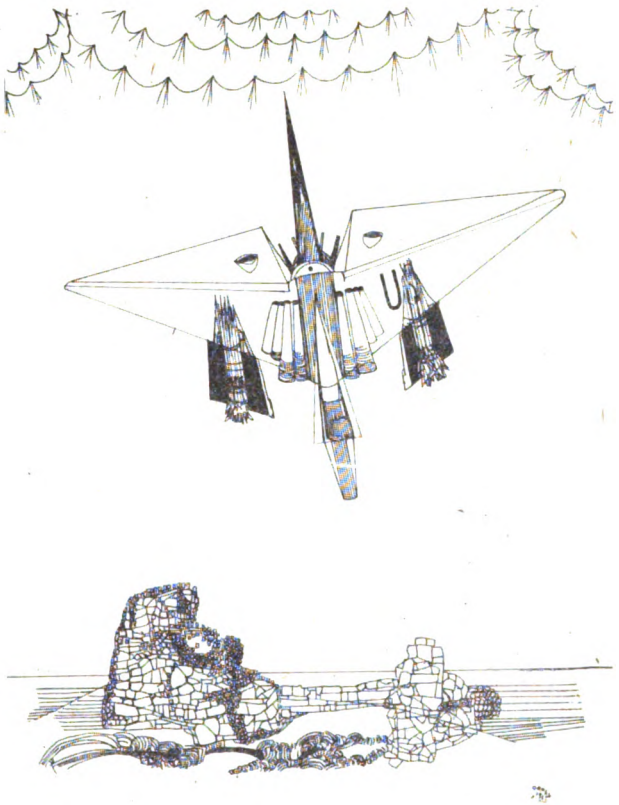

Orosz János rajza

„A vietnami kérdés békés és igazságos megoldása előtt nyitva áll az út. A VDK küldöttsége a párizsi hivatalos amerikai–vietnami találkozókon jóindulatáról tett tanúbizonyságot. Amennyiben Washington valójában a vietnami probléma politikai alapokon történő rendezésére törekszik, úgy ezt megfelelő konkrét cselekedetekkel kell alátámasztania."

(Pravda, június 18.)

Sajnos, győzelem nem lesz Vietnamban, legfeljebb több áldozat. Ez a kemény és kellemetlen igazság, melyről még meg kell győznünk magunkat.

(J. Gavin tábornoknak, az amerikai hadsereg volt vezérkari főnökének a Figaro Litteraire április 11-i számában megjelent cikkéből)

Westmoreland tábornok, aki Vietnamból távozva Washingtonban elfoglalta az amerikai szárazföldi erők vezérkari főnökének tisztségét, hangsúlyozta, hogy a katonai győzelem Vietnamban „klasszikus értelemben" nem lehetséges.

(The Times, június 11.)

Digitized by Google

HOZZÁSZÓLÁS

„Az új gazdasági mechanizmus várható társadalmi és politikai kihatásai" című cikkhez

Nyers Rezső elvtárs cikke[1] méltán vonta magára a Társadalmi Szemle sok olvasójának figyelmét. Mondanivalójának és érvelésének újdonsága gondolatok, viták egész sorát indíthatja el. Valóban, nagyon hiányzott már — a gazdasági mechanizmuson túl — az össztársadalmi mechanizmus problémáinak feszegetése, a tisztázásukat szolgáló vita. A szóban forgó cikk nagy érdeme, hogy erre a tisztázó vitára ösztönöz.

Hozzászólásunk egyetlen ponton kíván a cikk következtetéseivel foglalkozni: a szakszervezetek vonatkozásában.

A 11. oldalon ezt olvassuk: „A szakszervezetek mindenekelőtt a különböző hivatású dolgozók érdekeit képviselő szervek. Nem mondhatnám, hogy ők »a munkásság« érdekképviseleti szervei." Néhány sorral lejjebb — a munkásosztály politikai érdekeiről szólva — arra következtet, hogy „ezeket a szakszervezetek nem képviselhetik kellő súllyal, hiszen tulajdonképpen sohasem adhatják fel a szakmai érdekeket teljesen". A lényeg e néhány sorban keresendő, itt szükséges a tisztázásba bekapcsolódni.

Nem kívánjuk — és felesleges is lenne — ezt a rövidnek szánt hozzászólást idézetekkel terhelni. Mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy új tétellel van dolgunk — olyannal, amely határozottan eltér mind a klasszikus meghatározásoktól, mind pedig a hazai, főként az 1956 utáni pártdokumentumoktól. A klasszikusok idézésétől eltekintünk, hazai vonatkozásban viszont utalnunk kell a Politikai Bizottság 1966. május 10-i határozatára, valamint az MSZMP IX. kongresszusára.

Mindenesetre látható, hogy Nyers elvtárs cikkében új analízissel, újabb tények és tapasztalatok latolgatásával állunk szemben. Dehát változott-e, avagy változtozóban van-e valamilyen meghatározó elem? Módosítja-e valami — legalábbis magyar vonatkozásban — a régebbi állapotoknak megfelelő régebbi nézeteket?

A Politikai Bizottság azóta is érvényben levő határozata szerint aligha, hiszen annak már az első sora így szól: „A szakszervezetek a hatalmon levő munkásosztály osztályszervezetei..." A IX. kongresszus sem mondott mást.

Gondoljuk végig ezek után a főbb fogalmak tartalmát:

Érdekvédelmi szervezet

A jogos egyéni érdekek védelmezése volt régebben és maradt máig is az az első számú cél, amely a bérből, fizetésből élő dolgozókat szakszervezet alapítására és fenntartására ösztönözte. E fő funkció tekintetében, úgy véljük, nincs vita.

A hatalom körülményei közepette a magyar szakszervezetek alapszabálya általánosabb politikai célokat is meghatároz. Ami új a szakszervezetek feladataiban, az tulajdonképpen mind politikai, a hatalom osztályjellegéből fakad.

Üzemi kollektíva

A kollektíva mindenkori üzemi, munkahelyi keretei objektíve adottak. A látható közös ellenfél hajdan az üzemtulajdonos tőkés volt. Az osztályviszonyok megváltozása óta is a dolgozók legközvetlenebb, legáttekinthetőbb közös ér-

1 Megjelent a *Társadalmi Szemle*, 1968. 3. számában.

Digitized by Google

dekei a munkahelyiek maradtak. 1948 és 1968 között is nagy volt az üzemi kollektíva összetartó ereje, de a megreformált gazdasági vezetésben ez a kollektíva hatalmasan megerősödött és tovább erősödik.

Üzemi szakszervezeti szerveinket joggal tekinthetjük a pártszervezetek meghosszabbított karjának, különösen a pártonkívüliek irányában, de nem egy speciális vonatkozásban a párttagság felé is. Funkciójuk és a pártszervezet melletti szerepük a mai helyzetre is elvileg teljesen tisztázottnak tekinthető.

A pártszervezet és a szakszervezet felépítése is a termelési elvre épül az üzemben. Ez a körülmény természetesen megkönnyíti — mind formában, mind tartalomban — a két szervezet közötti állandó szoros érintkezést. Miért van szükség a cikkben olyan kitételre, hogy a szakszervezet nem a pártszervezet helyett vagy ellenére gyakorolja funkcióit? Sem a reform bevezetése előtt, sem azóta, egyetlen szakszervezetben dolgozó kommunista sem kételkedett abban, hogy a pártszervezet funkciója sokkal szélesebb, egyetemesebb, politikaibb, mint bármely tömegszervezeté. Ezt a tételt a gyakorlat ezerszeresen ellenőrzi és bizonyítja.

Üzemi demokrácia

E kifejezés él és sok illúziót takar a tőkés világban. A szocialista üzemi demokrácia fogalma azonban egyre konkrétabb formát ölt, mint az egyszemélyileg felelős gazdasági vezetés kiegészítője, fontos erőforrása és helyenként ellenőrzője.

Ami a szakszervezetet illeti, nem tekinthető véletlennek, hogy nálunk a reformot előkészítő viták során tisztázódott: nem valamiféle új szervezet, hanem éppen a szakszervezet hivatott arra, hogy a dolgozók összességét (tehát a szervezetleneket is) képviselje a gazdasági vezetés előtt.

A demokrácia politikai és osztályfogalom, akkor is, ha gazdasági területen érvényesül. Demokrácia a munkásosztály érdekei alapján, a munkásosztály (pontosabban: a bérből és fizetésből élők) személyes és aktív részvételével, jogaival és kötelezettségeivel.

Lassítja-e a demokratikus eljárás az ügyek eredményes elintézését az üzemben vagy bárhol a közéletben? Semmiesetre sem szükségszerű, hogy lassítsa. Egyes gazdasági vezetők indokolatlan idegenkedése az „illetéktelen" kritikától és javaslatoktól nem döntheti meg azon megalapozott elv érvényességét, amely szerint — nem anarchikusan, hanem a szakszervezet kereteiben és felelősségével — a szocializmusban a munkásosztály nemcsak a hatalmi-igazgatási szervek útján, hanem lehető legközvetlenebb részvételével is alátámasztja a helyes döntéseket, valamint azok lelkiismeretes végrehajtását.

Iparági szervezkedés

Szakmai, iparági tekintetben már egyáltalán nem fölösleges a tisztázás. Az „iparági" szó bevetése a vitába elengedhetetlen, hiszen „szűk szakmai" kategóriák már húsz év óta nincsenek a magyar szakszervezeti mozgalomban. Az „egy üzem — egy szakszervezet" elvének alkalmazása egy szakszervezetbe egyesítette az üzemen belül az addig 10—20, vagy még több szakmai szervezetbe tömörült dolgozókat. Az országos jellegű iparági szakszervezet még inkább ezt teszi, miközben tanácsok, minisztériumok, országos állami szervek partnere.

Vajon milyen alapon lehet azt állítani, hogy a különálló szakmai érdekek egymással való ellentéte dominál, és lehetetlenné teszi az egész osztály érdekeinek harmonizálását?

Az iparági szakszervezet valósággal kibővíti a munkásosztály határait. Véget vet a munkások és alkalmazottak, fizikai és szellemi dolgozók szakmák és kategóriák szerinti szervezkedésének, rivalizálásának. Miért ne volna az iparági szakszervezet a munkásosztály egészének szervezete?

Ne feledkezzünk meg arról se, hogy az iparági szervezkedés nálunk egyetlen centralizált szakszervezeti mozgalom keretében történik. Ez a szakmaközi, egyetemes jellegű mozgalom — a párt és állami vezetés partnereként — fel tudja oldani az újraszülető ellentmondásokat. A mozgalom vezetésében dolgozó kommunistáknak képeseknek kell

Digitized by Google

lenniük erre — semmivel sem kisebb mértékben, mint az ugyancsak ágazatokból összetevődő kormányban tevékenykedőknek. Hiábavaló illúzió táplálná a SZOT fő erőfeszítését: a közös érdekek előtérbe helyezését?

A szakszervezet, mint a bérből és fizetésből élők (gyakorlatilag összességének) érdekvédelmi tömegszervezete, sem több, sem kevesebb tehát, mint amire hivatott: az érdekképviselet minden fokán a dolgozók közvetlen képviselője, a szocialista öntudat kohója, a munkás osztályérdekek összességének védelmezője.

Mi lehet a konklúziónk?

Nem látunk okot arra, hogy a szocializmus szakszervezeteinek funkcióit alapjában másként ítéljük meg ma, mint tegnap. Mi módosult az utóbbi időben? Csak annyi, hogy a szakszervezeti mozgalomban rejlő konstruktív lehetőségek hatalmasan megnövekedtek. Hiba lenne ki nem használni azokat.

Somoskői Gábor

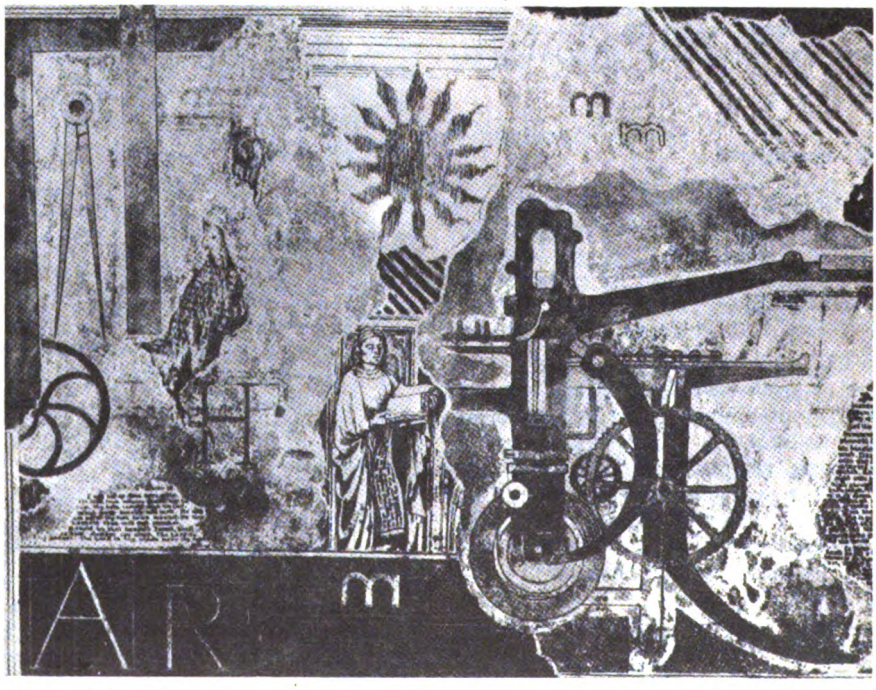

Ábrahám Rafael:
Mesterségek dicsérete I. Nyomdászat

Digitized by Google

SZAKSZERŰSÉG ÉS „LAIKUS DEMOKRÁCIA"

Hozzászólás a „Technokrácia egy »technokrata« szemével" című íráshoz

A *Társadalmi Szemle* júniusi számába „A technokrácia egy »technokrata« szemével" címmel érdekes tanulmányt írt *dr. Vámos Tibor*. Korunk fejlődési irányairól, a műszaki és humán ismeretek viszonyáról, a kapitalista és a szocialista társadalomban egyaránt jelentkező, gyakran azonos vagy hasonló társadalmi jelenségek okairól igen sok új gondolatot tartalmaz ez a szabadon szárnyaló esszé.

A cikknek az a nem is érvekkel és gondolatsorokkal indokolt, hanem ezt természetesnek tartó alapálláspontja és kiinduló tétele, hogy a társadalom vezető pozícióin álló emberek ismeretanyagában napjainkban egyre nagyobb szerepet kapnak a *műszaki-gazdasági ismeretek*. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének időszakában aligha lehet vitatkozni ezzel, aligha lehet tagadni ezt a fejlődési tendenciát.

Ebből a folyamatból különböző vélemények alakulnak ki és csapnak össze napjainkban. Nem hiányoznak közülük a „technokratikus" nézetek sem. Politikai szempontból különösen indokolt ezért ennek a társadalmi jelenségnek az elemzése, e kérdésekben a vélemények megütköztetése. Csak örülni lehet, hogy a *Társadalmi Szemle* hasábjain egy műszaki beállítottságú ember nyúl ehhez a témához és fejti ki ezzel kapcsolatos véleményét.

Hozzászólásomban lényegében csak kiegészíteni szeretném Vámos elvtárs érdekes gondolatait, amelyekkel általában egyetértek. Ha van is bizonyos különbség véleményeink között, ez legfeljebb hangsúlybeli különbség.

A technokrácia fogalmát maga a szerző határozza meg tanulmánya kiindulópontjaként, nagyon röviden, de nagyon frappánsan. Ez a fogalom — mint erre maga is rámutat — *nem szocialista talajon*, hanem a polgári társadalom talaján jött létre. Hozzá egy sor, a szerző által is érintett következtetés tapad, amelyeknek elvétele tulajdonképpen magának a fogalomnak a használatát teszi indokolatlanná. Hogy csak a legjelentősebbekre, a szerző által is érintettekre utaljak — a technokrácia hívei többé-kevésbé tagadják, hogy napjainkban a politikának, a politikusoknak fontos helyük van a társadalom vezetésében, hogy a politikának, mint a különböző társadalmi osztályok és rétegek érdekeit és akaratát kifejező jelenségnek, szerepe van a társadalom fejlődési irányának kialakításában, s ha van, ezt egyenesen hibának, ha ugyan nem bűnnek tekintik. A technokrata felfogása szerint a technokrácia mint vezetési modell az egész társadalom igényeit képes kifejezni, tudományos megalapozottsággal ki tudja alakítani az objektíve legmegfelelőbb fejlődési irányt, fel tudja oldani a társadalom ellentmondásait; a politika, a politikusok viszont nem segítik, hanem inkább hátráltatják a társadalom problémáinak a megoldását.

A technokrácia nyugati reprezentánsai azt is hirdetik, hogy a *demokrácia ideje lejárt*. A demokrácia intézményei ugyanis társadalmi ellentmondások politikai eszközökben kifejeződő érvényre jutását segítik elő. Ezért — szerintük — szükségtelenek a pártok, idejüket múlták a parlamentek, a képviseleti szervek, amelyek a „laikus" elemeket állítják előtérbe, és csak akadályozzák a technokratákat a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek követésében, a társadalom közös érdekeinek megvalósításában.

Azt hiszem, szükségtelen a technokrácia fogalmához tapadó következtetések további citálása. E két példa is alá tudja támasztani azt a következtetést — s ennél többet egyelőre nem kívánok állítani —, hogy az a folyamat, amely napjainkban nálunk is lejátszódik, és amelyet a szakembereknek az élet minden területén való előtérbe kerülésével, napjainkban pedig a műszaki-közgazdasági szakemberek szerepének megnövekedésével lehetne jellemezni, *nem igazolja a nyugati tőkésországokban kialakított technokrata elképzeléseket*. Az említett folyamatot ezzel a fogalommal jellemezni — szerintem — téves. Ha egy valóságos folyamat nem fedi a fogalomnak

Digitized by Google

legalább leglényegesebb elemeit, akkor ezt a fogalmat nem lehet bizonyos veszélyek felidézése nélkül a folyamat jellemzésére használni.

Ez természetesen távolról sem jelenti azt, hogy a napjainkban lejátszódó társadalmi változások *nem befolyásolják a társadalom vezetésével összefüggő kérdéseket*, nem befolyásolják például a politikai vezetésnek a társadalomban elfoglalt helyét és módszereit, vagy nem korrigálják a demokráciáról vallott elképzeléseinket. Igaza van a szerzőnek, amikor a technokrácia híveivel szemben magát a folyamatot jellemző tartalmi kérdéseket állítja vizsgálódásainak középpontjába.

Ami most már a kérdés tartalmát illeti, lényegében egy probléma elemzésében szeretnék Vámos elvtárs gondolataihoz kapcsolódni. Ez pedig a *szakszerűség egyre növekvő követelményeinek és a demokráciának az összefüggése.* A szerző éppen csak érintette e kérdést, és főleg a vezetők kiválasztásának oldaláról közelítette meg. Úgy gondolom, napjainkban ez valóban egész állami és társadalmi mechanizmusunkat átfogó kérdés, s ezért érdemes eszmecserét folytatni róla.

Mielőtt azonban e témára rátérnék, két megjegyzést kell előrebocsátanom. Azt hiszem, nem szabad a szakszerűség követelményét azonosítani a „technokraták" problémájával. A társadalom vezetésében részt vevők szakmai képzettségének követelménye a hatalom megragadásának kezdete óta fokozatosan jelentkezett. A hatalom megragadásának, az új állam gépezetének kiépítése időszakában a politikai követelmények szükségszerűen primér szerepet kellett, hogy játsszanak. A hatalom megszilárdulása után fokozottan előtérbe került a szakképzettség követelménye. Amikor tehát ma előtérbe kerülnek a műszaki-közgazdasági ismeretek, ez nem azt jelenti, hogy csak mostantól kezdve merülnek fel szakmai jellegű igények.

A másik megjegyzés: ma, amikor a társadalom vezetésében fokozatosan növekvő követelmény a műszaki-gazdasági tudás, ez nem jelenti azt, hogy *más szakismeretek háttérbe szorulhatnak.* Az orvos szakmai tudását nem lehet közgazdasági ismeretekkel helyettesíteni, még az egészségügyi irányításban sem. Az állami életben nem mindenütt lehet felváltani a jogi eszközöket „gazdasági ösztönzőkkel"; a jogi ismeretek sem kevésbé fontosak ma ott, ahol szükség van rájuk. Végül — és talán ezt kellett volna első helyen említenem — a társadalom mai fejlettségi fokán szükség van a hatalomra, szükség van az anyagi, szociális, kulturális és más ellentétek politikai kifejezésére, s többek között szükség van arra, hogy politikai eszközökkel végezzük el a különböző szakmai igények egyeztetését. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével — talán törvényszerűen, vagy legalábbis érthetően — gyakran találkozunk olyan túlzó elképzelésekkel, amelyek *a társadalom vezetésének különböző módszereit közgazdasági módszerekkel akarják felcserélni,* s ez utóbbiakat ott is alkalmasnak nyilvánítják, ahol pedig alkalmatlanok. Ha helyesen mérjük fel a társadalom ilyen irányú igényeit, ha pl. különbséget teszünk egyfelől az államapparátus, másfelől a termelő és szolgáltató szervezet igényei között, akkor közelebbről meg tudjuk határozni a „technokratikus" fejlődés valódi társadalmi értékét.

Messzemenően egyetértek Vámos elvtársnak azzal az álláspontjával, hogy napjainkban a szakszerű irányítás igényének növekedésével együtt nagyon aktuális felülvizsgálni *a demokráciáról, a „laikus" irányításról* alkotott eddigi elképzeléseinket.

Hadd kezdjem itt is egy túlzó álláspont ismertetésével. A „technokrácia" hívei a szakszerű irányítást mereven szembeállítják a „demokráciával", a demokráciát viszont egyenlőnek tekintik a „laikusok" által való irányítással. Ha azonban a demokrácia fogalmát a laikusok részvételével azonosítom, akkor a szakszerűség követelményének növekedésével a laikus elem, vagyis a demokrácia szükségszerűen háttérbe szorul. Eszerint mégis csak szükséges a „technokratikus" jellegű fejlődés, amely előtérbe állítja a szakembert, s háttérbe szorítja a laikust és ezzel a demokráciát — de ezzel együtt háttérbe szorítja a felmerülő kérdések politikai megítélését is. Az ebben az értelemben vett demok-

Digitized by Google

ráciának és a szakszerűségnek a szembeállítása tehát a demokrácia szükségszerű „vereségéig" juttatja el a logikus gondolkodókat. Szerintem azonban a demokrácia jóval szélesebb fogalom, mint a „laikusok" részvétele. Hogy csak néhány tényezőre utaljak: a demokráciának elengedhetetlen fogalmi eleme az állampolgárok jogainak tiszteletben tartása, a hatalomnak olyan módon való gyakorlása, hogy az egyes ember szabadságát, szabad fejlődését, gondolatainak közlését — a jogszabályok megtartása mellett — hatalmi eszközökkel ne sértse meg, biztosítsa az állampolgárok jogegyenlőségét stb. A demokrácia azt is jelenti, hogy meg kell teremteni a társadalom valamilyen mértékű kontrollját, befolyását a társadalmat vezető apparátus felett. Ez pedig legalábbis szélesebb a laikus irányítás egész gondolatkörénél. A társadalomnak szüksége van a szakmailag felkészült szakemberek munkájára, de szüksége van a demokráciára is, mert a kettő társadalmilag más-más szerepet játszik és legalábbis nem minden vonatkozásban cserélhető fel egymással.

Ha a demokrácia elemei közül most nem említjük az állampolgári jogokat — amely a téma szempontjából kevésbé érdekel bennünket —, és csak a szakszerűséget hordozó apparátus és annak demokratikus működését biztosító eszközöket és módszereket vizsgáljuk, akkor érdekes tapasztalatokat meríthetünk a szocialista államfejlődésből.

A szocializmus alapjainak megteremtése időszakában, a kiélezett, antagonisztikus osztályellentmondások időszakában az irányítónak elsősorban arra a típusára volt szükség, aki politikailag helyesen tudta megítélni a fejlődés irányát. A történelem azt mutatja, hogy minél kiélezettebb az osztályharc, annál inkább előtérbe kerülnek a társadalom vezető pozícióin a politikai követelmények, és fordítva, minél kevésbé heves az osztályok összeütközése, annál inkább jelentkeznek az apparátus meghatározott funkcióiban a szakismereti igények. Talán törvényszerűnek mondható az a következtetés is, hogy az osztályharc enyhülésével a nyílt osztályösszeütközések háttérbe szorulásával fokozatosan előtérbe jutnak a társadalom irányító pozícióin a szakmai követelmények.

E jelenségnek azonban csak annyiban van köze a demokrácia problémáihoz, hogy a polgárság politikai céljait szolgáló „technokratákat" felváltottuk a társadalom többségét kitevő *dolgozó osztályok képviselőivel*, mégpedig politikailag világosan látó képviselőivel. Ezeknek az embereknek — a volt uralkodó osztályok kulturális monopóliuma következtében — gyakran nem volt meg a megfelelő szakismeretük, és ilyen értelemben valóban „laikusok" voltak. Az új uralkodó osztály képviselőinek a társadalom vezető posztjaira való bevonulása során a „laikus" elem növekedése az állam megváltozott típusához tapad, Abban az értelemben használható itt ezzel kapcsolatban a demokrácia fogalma, hogy elvileg *a társadalom többségének érdekeit és akaratát kifejező* „politikusok", „laikusok" jutottak a hatalom kormánykerekeihez. A demokrácia azonban — bármilyen szoros összefüggésben van is az állam típusával és osztálytartalmával — *elsődlegesen a hatalom gyakorlásának módját* jelenti. Többek között azt jelenti, hogy a hatalmat gyakorló apparátus társadalmi kontroll alatt áll, a társadalmat közvetlenül érintő politikai jelentőségű kérdésekben a társadalmat képviselő szerveké a döntési jog stb.

Ilyen értelmű demokrácia megvalósulhat „laikus apparátus" felett is (ha van egyáltalán értelme itt a „laikus" jelzőnek), de megvalósulhat a „szakszerű" apparátus felett is. Vagy fordítva: mind a kétfajta apparátust meg lehet úgy is szervezni, hogy tevékenységére a társadalomnak minimális befolyása legyen.

A szocialista társadalom építésének kezdetein világosan kirajzolódó elképzelés volt — és ez is megközelíthető a „laikus" irányítás oldaláról is —, hogy a szocialista társadalomban nem lesz szükség a társadalomtól elkülönült apparátusra, hogy az irányító szervezet és a társadalom olyan közel lesz egymáshoz, hogy a kettő között semmiféle ellentmondás nem alakulhat ki, hogy az irányító szervezetnek nem lehet önálló érdekeltsége. Eszerint nem is kell határvonalat húzni a társadalom és az ál-

Digitized by Google

lam között, hanem a kettő összeolvadásának közeli perspektívájával lehet és kell számolni. Ezek az elképzelések hozzátapadtak azokhoz a koncepciókhoz is, hogy hamarosan napirendre kerül a proletár világforradalom, vagy legalábbis a legfejlettebb országokban a közeljövőben megvalósul a proletariátus politikai hatalma. Ennek a koncepciónak a szervezeti kifejeződése volt pl. a szovjetek létrejötte, amelyek egyik oldalukról a legszélesebb tömegszervezetek, másik oldalukról az állami tevékenység vezető szervei is voltak. A szovjetek, mint az állami tevékenység vezető szervei, nem egyszerűen akarat-kijelentő szervek — mint a polgári parlamentek —, hanem maguk hajtják is végre döntéseiket.

A tanácsszervezet kialakítása során a népi demokratikus országok is erre a koncepcióra építették képviseleti szerveiket — bár közben a Szovjetunió mintegy harmincéves fejlődése során gyakorlatilag a szovjetekben is *jelentős változások történtek.* E változások lényege az államapparátus önálló társadalmi tényezőként való megjelenése, *a társadalmi és az állami mechanizmus különválása volt.* Ez más módon vetette fel a társadalom és az állam viszonyát, és a szocialista demokráciának más eszközeit, módszereit követelte meg. Ezek azonban csak lassan alakultak ki. Így más módon merült fel a képviseleti szervek szerepe, állami vagy nem állami szervezet jellege, a szakszerű vezetés és a társadalom befolyása stb. Az elmúlt években egyre világosabban rajzolódott ki a lejátszódott folyamatok ellentmondásos jellege és egyre több olyan javaslat, vélemény hangzott el, amely az ellentmondások felismerése alapján megfogalmazta a szocialista társadalom további fejlődésének útjait. Ezeknek sorában jelent meg a „technokratikus" fejlődésről folyó, a társadalomban már régebben kialakult vita.

A társadalmat irányító szervezet önállósodását, mint a társadalom fejlődésének objektív, szükségszerű folyamatát elfogadva, ezen belül a szakszerűség követelményeinek előtérbe kerülését szükségesnek tartva kell tehát a demokratikus vezetési módszereket, a hatalomgyakorlás demokratikus eszközeit a megváltozott körülményekhez igazítanunk. A meglevő ellentmondásokat úgy kell megoldanunk, hogy a szakszerűség követelménye és a demokratikus módszerek is betöltsék igazi társadalmi céljukat, funkciójukat. El kell fogadnunk az irányításban a szakismeretek előtérbe kerülésének szükségességét, hiszen ez az egész társadalom érdekéből fakad. De a szakismeretek és a szakemberek előtérbe kerülésének felismeréséből nem szabad a demokrácia háttérbe szorulásával számolnunk. A demokratikus módszerekre azért van továbbra is szükség, mert társadalmunkban a társadalom egyes osztályai, rétegei között még vannak ellentétek, s ezeknek az ellentéteknek ki kell fejeződniük, s hatást is kell gyakorolniuk a társadalom vezetését ellátó szervezetre. A szakszerűség más nézőpontból közelíti meg a megoldandó problémákat, a társadalom pedig — érdekeitől indíttatva — reagál a megoldási módokra: az egyes osztályok és rétegek érdekeiknek megfelelően támogatják vagy ellenzik a kialakított megoldást.

A szakszerűség és a demokrácia tehát nem állnak egymással feloldhatatlanul ellentétben, hanem inkább lehetőséget adnak a társadalom élete során felmerülő különböző nézőpontok, érdekek kifejezésére és megoldására. Amíg a társadalomban ellentmondások vannak, addig a demokrácia ezeknek az ellentmondásoknak kifejezésre jutását hivatott elősegíteni. Ezeket a különböző érdekeket el lehet nyomni, kifejeződésüket meg lehet akadályozni, de megszüntetni csak az osztály nélküli társadalom, a kommunista társadalom megteremtésével lehet. Számos példát lehetne felhozni arra, hogy a laboratóriumi körülmények között kialakított tudományos „igazságok" társadalmilag már nem igazságok, hogy a szakszerűen kialakított döntések társadalmilag nem bizonyultak helyesnek, mert a valóságba átültetve másként viselkedtek, mint ahogy a szakemberek elképzelték. A felszabadulás után puszta szakmai szempontból bizonyítani lehetett volna, hogy a földreform visszaveti a mezőgazdaság termelését, főleg annak árutermelését, és ezért nem szabad végrehajtani. Mégsem lehet vitatni, hogy a földreform a társadalom és benne a mezőgazdaság fejlődése szempontjából is szükségszerű volt. Aligha lehet azt állí-

Digitized by Google

tani, hogy napjainkban kizárt eset az ilyen. Gyakori jelenség ma is, hogy különböző tudományágak azonos célok elérése érdekében egymásnak ellentmondó javaslatokat tesznek. Ki fogja a közöttük folyó vitát eldönteni, s különösen ki fog dönteni akkor, ha a vita egy szakmán belül jelentkezik? Biztosan lehet persze példát felhozni arra is, hogy a politikai, társadalmi nézőpont a szakemberek ellenében hoz helytelen döntést. Ezek a példák azonban *nem igazolhatják sem a szakszerűségnek, sem a demokráciának*, mint a társadalmi ellentétek politikai kifejeződésének *a háttérbe szorítását.*

A szakszerűség és a demokrácia akkor lehet ellenpár, ha olyan feladatot akarunk valamelyikkel megoldatni, amelyre adott társadalmi körülmények között ez nem alkalmas. Így, ha a képviseleti szervektől olyan kérdésekben kívánunk döntést, amelyek politikai módszerekkel, eszközökkel megközelíthetetlen szakkérdések. Hogy azonban a képviseleti szervek mikor, milyen feladat megoldására alkalmasak, azt már aligha lehet örök időkre érvényesen megállapítani, hiszen ennek megítélése mindenkor elsődleges politikai probléma. Napjainkban a szakszerűség és a demokrácia ellentmondását, meggyőződésem szerint, ebben a körben kell keresni.

Az elmondottak bizonyítására tekintsük át a szocialista demokrácia két alapformáját:

- az államszervezethez kapcsolódó *képviseleti szervek* tevékenységét és
- egyedileg az állampolgároknak azt a jogát, hogy *a feladatok megoldásában részt vegyenek.*

Ami az elsőt illeti, képviseleti szerveink jellemvonásait az említett történeti fejlődés határozta meg.

De a képviseleti szervek helyzetét megszabta az is, hogy a kiélezett osztályharc körülményei között a politikai stabilitást és a biztonságot a képviseleti szervek, mint politikai szervek, jelentették, az apparátus politikailag gyakran nem stabil tagjaihoz képest. Ezért a képviseleti szervek vezető szerepének erősítése egyben politikai stabilizálódást is jelentett. A vezető szervek meghódítása után megváltozik az apparátus személyi összetétele, de ez a képviselet megítélésében — legalábbis elméletileg — nem jelent változást. Az elvek feladása nélkül persze előtérbe került az apparátus, sőt gyakran a képviseleti szerveket formálissá is tette. Ez kifejezésre jutott abban, hogy az apparátus politikai stabilizálódásával és szakmai színvonalának növelésével a képviselet nagyrészt elvesztette társadalmi célját, s lényegében az apparátus szakmai elképzeléseinek járszalagjára került.

A képviseleti szervek jogilag kifejezett hatásköre lényegében korlátlan, teljes egészében irányíthatja az alája rendelt apparátus munkáját. A jogi helyzet és a tényleges állapotok között azonban lényeges ellentét van.

A jogi megoldás még visszatükrözi az első fejlődési időszak elméleti elképzeléseit: a tényleges helyzet mutatja, hogy a képviseleti szerv nem tölti be megfelelően társadalmi célját, politikai-képviseleti szerepét. Az ellentmondás feloldása mindkét oldalról szorít. A társadalomtudományok a képviseleti szervek befolyásának, társadalmi súlyának növelését sürgetik, igen gyakran szakismeretet kívánó kérdéseknek a tanács kizárólagos hatáskörébe való adásával. A szakismeretek képviselői, „a technokraták" — a szakmai hozzáértés védelmében — korlátozni akarják a „laikusok" befolyását. Íme, az az ellentmondás, amelyről hozzászólásom elején beszéltem, és amelyet úgy jellemeztem, hogy a szakszerűség és demokrácia, a szakszerűség és képviselet szembeállításával akarja feloldani az ellentmondást.

Így azonban elképzelhetetlen az ellentmondás feloldása. Az ellentmondás nem szűnik meg azzal, hogy az egyik vezetési modell „megeszi a másikat". A megoldás csak az lehet, hogy a képviseleti szerveket a társadalom politikai jellegű képviseleti szerveivé változtassuk. *A képviseleti szervek nem alkalmasak arra,* hogy konkrét gazdasági, tudományos stb. kérdéseket eldöntsenek. A képviseleti szervek alkalmatlanok arra, hogy biztosítsák a szakszerűséget a társadalom vezetésében. Ha ilyen célokra akarnánk felhasználni, akkor nem kellene

Digitized by Google

választani őket, hanem a legjobb szakembereket kellene kinevezéssel delegálni oda, hisz a kinevezés több garanciát ad a legkiválóbb szakemberek kiválasztásához, mint a „laikusok" általi választás. De az ilyen „képviselet" a szakapparátus megduplázása lenne.

A képviseleti szervek viszont alkalmasak arra, hogy a szakemberek által kidolgozott megoldásokat társadalmilag, politikai oldalról, az egyes társadalmi rétegek érdekeinek oldaláról megítéljék és ellenőrizzék. Alkalmasak arra, hogy többfajta, szakmailag helyes megoldás közül kiválasszák a társadalmilag legmegfelelőbbet. E szervek támaszkodhatnak a munkásosztály pártjára, amely a proletariátus érdeke, az össztársadalmi érdek oldaláról harcol a legmegfelelőbb megoldások elfogadtatásáért. De a párt is támaszkodhat a képviseleti szervekre, hiszen ezek — ha kifejezik a társadalom különböző rétegeinek érdekeit — felszínre hozzák a társadalomban meghúzódó ellentmondásokat.

Felvethető, hogy ez a kép egyoldalú, hiszen az apparátussal szemben csak a szakszerűség igényét, a képviselettel szemben viszont csak a politikai képviselet igényét támasztja. És ez az ellenérv igaz. Mégis meg kell védeni ezt a képletet, mert ez fejezi ki az ellentétek lényegét. Igaz, a képviseletnek támaszkodnia kell a szakemberek véleményére, hogy a szakszerűség oldaláról is ellenőrizni tudja az előterjesztett javaslatokat, a szakapparátusnak viszont tudnia kell politikailag, társadalmilag is megvédeni álláspontját, meggyőzni a képviseleti szervet javaslatainak helyességéről. Ez azonban nem módosítja jelentősen az alapvető tendenciákat.

Ha ezt elfogadjuk, önkéntelenül adódnak az ellentmondások feloldásának legjobb eszközei:

Növelni kell a képviseleti szervek politikai, képviseleti jellegét alkalmassá kell tenni őket arra, hogy felszínre hozzák a társadalmon belüli ellentéteket, hogy kifejezzék a különböző társadalmi rétegek sajátos érdekeit. Ennek megvannak a szervezeti és politikai problémái is.

Jelentősen módosítani kell azt a kiinduló tételt, hogy a képviseleti szervek minden valóságos és jogi korlát nélkül *„irányítják" az államszervezetet.* Erre ezek jórészt alkalmatlanok.

Erőteljesen hangsúlyozni kell a végrehajtó—rendelkező állami szervek vezetőinek *politikai felelősségét a képviseleti szervek előtt.* Ezt a felelősséget ma is aláhúzzák jogszabályaink, de a képviselet tartalmának háttérbe szorulása miatt ez ma gyakorlatilag csak formális. A valóságos felelősség megteremtése céljából növelni kell a vezetők önállóságát, hogy más szervek, még a képviseleti szervek se hozhassanak helyettük — a fenntartott hatásköröktől eltekintve — döntést.

Az irányítással szemben hangsúlyozni kell a képviseleti szervek ellenőrzési jogát és szervezetileg is alkalmassá kell tenni erre a képviseleti szerveket.

A képviseleti szervek döntési jogát olyan ügyekre kell korlátozni, amelyeknek *politikai kihatásai jelentősek, s amelyek a társadalom érdekeinek és érdeklődésének homlokterében állanak.* A megítélés szempontját a politikai megítélés oldalára kell koncentrálni. Ezért hasznos, ha a szakmai megoldások többféle variánsa kerül a képviseleti szervek elé.

Az eszközök felsorolása természetesen nem teljes, de talán képes megmutatni azt, hogy a demokrácia társadalmi célja nem feltétlenül ellentétes a szakszerűség követelményével. Ehhez azonban elengedhetetlenül meg kell keresni a társadalom minden fejlődési fokán ezek igazi és elérhető társadalmi hasznosságát, az ennek megfelelő módszereket.

Ami pedig a szocialista demokrácia másik alapformáját illeti: a szakszerűség és a „laikus" állampolgárok részvételének másik összeütközési lehetősége az állampolgároknak az a joga, hogy személy szerint, tehát nemcsak képviselők útján vehessenek részt a társadalom feladatainak megoldásában. Az állampolgároknak ezt a lehetőségét a mai álláspont igen szélesen értelmezi. Talán a legutóbbi időkig — különösen a tanácsok vonatkozásában — túlzottnak is látszott ez, és ezért sok formális vonást öltött. Ez az egyik oka annak, hogy a szakszerűség előtérbe kerülésével bizonyos ellentmondások mutatkoznak.

Digitized by Google

A fő problémát mégsem ebben látom, hanem abban, hogy ebből a szempontból ***nem differenciálunk eléggé a társadalmi tevékenység különböző területei között.*** Az állampolgárok közvetlen részvételét a társadalmi élet minden területén egyformán, általában a demokrácia szemszögéből vizsgáljuk, és ezt a célt gyakran önmagáért tűzzük ki. Szinte azonos módon, azonos módszerekkel és céllal vizsgáljuk az állami demokráciát, az üzemi demokráciát, a termelőszövetkezeti demokráciát, a szakszervezeti demokráciát, a pártdemokráciát stb.

Lenin a demokrácia fogalmát igen szorosan *az állam* fogalmához kötötte. „Állam és forradalom" című művében pl. ezt írja: „...mindig elfelejtik, hogy az állam megszüntetése egyszersmind a demokrácia megszüntetése, hogy az állam elhalása a demokrácia elhalása." Majd így folytatja: „A demokrácia *nem* azonos azzal, hogy a kisebbség aláveti magát a többségnek. A demokrácia — *állam*, mely elismeri a kisebbség alárendeltségét a többségnek, vagyis olyan szervezet, amely arra szolgál, hogy egyik osztály a másik ellen, a lakosság egyik része a másik ellen rendszeres *erőszakot* alkalmazzon." (*Lenin* Válogatott Művei. II. köt. Budapest 1967. 214. old.)

Az államhatalom gyakorlásának egyik módszere az állami demokrácia, amely történetileg a polgári átalakulás eszmevilágában jött létre, és lényegében egészen a 19. sz. végéig a demokrácia fogalmát jelentette. Lényegében a 20. századig nem terjesztették ki a demokrácia fogalmát az államtól elkülönülő szervezetek tevékenységére, pl. az üzemvezetésre, a társadalmi szervek működésére stb. Lenin beszél ugyan pl. pártdemokráciáról, de az előbbi idézetből is világos, hogy itt a demokráciát — minthogy nem az államhoz kötődik — más értelemben használja. Korunkban ez a fogalom az államon túlmenően is polgárjogot nyert. A fogalomnak ezt a kiterjedését meg nem levőnek tekinteni és támadni nyilvánvalóan értelmetlen volna. Arra azonban szükség van, hogy világos különbséget tegyünk az állami demokrácia és a társadalmi szervek működésének demokráciája, a munkásoknak és alkalmazottaknak az üzemvezetésre gyakorolt hatása, a társadalmi szervek érdekképviseleti szerepe stb. között. Nyilvánvaló pl., hogy más eszmei alapja van az állami mechanizmus és a társadalom egymáshoz való viszonyát jellemző demokráciának, mint az üzemi demokráciának. Az üzemi demokráciának mások az elméleti alapjai, mint pl. a közvetlen tulajdonosi jogokon is nyugvó termelőszövetkezeti demokráciának. Ha a demokrácia fogalmát úgy próbáljuk meghatározni, hogy ez mindezeknek a jelenségeknek az átfogására alkalmas legyen, akkor igen kevés közös vonást fogunk találni. Ilyen közös vonás lehet pl. az, hogy mindegyik demokrácia a társadalom ügyeivel való foglalkozásra neveli az embereket, mindegyik valamiféle centralizált „hatalomhoz" képest enged az egyes embernek befolyást az ügyek vitelére stb.

Amikor a szakszerűség és a demokrácia összefüggését vizsgáljuk, erre is érdemes figyelni, mert a demokrácia differenciálása a szakszerűség és a demokrácia viszonyát is másként veti fel a különböző területeken. Ezért pl. az állami életben — mondjuk a tanácsoknál — a szakszerűség és a „laikus" állampolgároknak részvétele a feladatok megoldásában nem vonható ugyanaz alá az elbírálás alá, mint az üzem életének hasonló jelenségei. Az üzemi demokrácia és a szakszerűség viszonya nem ugyanaz, mint a közhatalmat gyakorló állam és az állampolgár viszonya. Aki a kettőt összekeveri és azokat a megállapításokat, tapasztalatokat, amelyek — mondjuk — az üzemi életben a szakszerűség és a demokrácia viszonyát jellemzik, az államra is automatikusan alkalmazni akarja, az végzetes hibákat követhet el.

Dr. Schmidt Péter

Digitized by Google

Világnézet, meggyőződés, iskola

Fölkért a szerkesztőség, írnék dolgozatot a középiskolai világnézeti oktatás pillanatnyi állásáról. A dolog ugyanis évek óta napirenden van: az első lépéseket ez ügyben vagy tíz esztendővel ezelőtt tették a művelődésügyi szervek. Ha most, egy évtized múltán mindössze arról számolhatunk be, hogy az 1965/66-os tanévtől kezdve négy fővárosi és négy vidéki gimnázium egy-egy negyedikes osztályában tanítják kísérletképpen a „Világnézetünk alapjai" nevű tantárgyat és az idén is csak nagyon óvatosan bővítették a tapasztalatszerzésre kijelölt újabb iskolák, illetve osztályok számát, továbbá: nyomdában van ugyan egy tankönyv, de már előkészítenek egy egészen újat, — a munka végzésével megbízott szervek tevékenysége kissé vontatottnak tűnik.

Az új tantárgy bevezetésének lassú tempója azonban nem renyheség, vagy oktalan huzavona következménye. Viszont ha csak felsorolom is a kezdetben felmerült s később mindinkább szaporodó kétségeket és kérdéseket, talán sikerül valamelyest érzékeltetnem: miért telt évekbe, míg pozitív döntés született és elkészültek a tematikai tervek.

Mert nem kevés fejtörésbe került eldönteni, hogy a diákok nyomasztó túlterheltsége közepett helyes-e a dolgukat szaporítani? Helyes-e egyáltalán a világnézetet kötelező tantárgyként oktatni? Vajon nem fosztjuk-e meg ezzel a KISZ-t leglényegesebb kötelezettségétől? Lehet-e a marxizmust „önmagában" tanítani, nem a szaktárgyak, a történelem, az irodalom, a fizika, a gazdasági földrajz stb. keretében kell-e a világnézeti összefüggéseket megmagyarázni? Ha a világnézetet elszakítjuk tárgyi alapjaitól, nem fulladnak-e majd az órák általánosságokban mozgó, véletlenszerű és lapos beszélgetésekbe?

Egyáltalán: mit tanítsunk? A Szovjetunióban aktuális politikai foglalkozásokat tartanak a gyerekeknek a felső osztályokban, hasonló a világnézeti oktatás jellege az NDK-ban. Franciaországban és Nyugat-Németországban filozófiát tanítanak az utolsó évben. Szinte minden országban mást oktatnak, és másképp. Mit tanítsunk mi? Aktualitásokat? Általános elveket? Állampolgári ismereteket? Politikai gazdaságtant? Etikát? Filozófiát? „Politikát"? Vagy mindenből egy kicsit? Mennyit? Mekkora óraszámba fér bele a világnézet egy körülhatárolt problémaköre? Azután: milyen képesítésű tanár tanítsa az új tantárgyat? A történelemtanár? Vagy inkább a fizika-szakos? Osztályozzunk-e? Ha nincs tanári számonkérés, a tantárgy elveszíti komolyságát és tekintélyét. Ha viszont minősítjük a diákot, mit osztályozzunk: a tudását vagy a politikai magatartását? Igen ám, de a gyerek közösségi viselkedése egyszer már szerepel a magatartás-jegyben! Ha a tudását minősítjük, nem fog-e túlságosan vigyázni, hogy ne kérdezzen „rosszul"? És végül, de nem utolsó sorban: ha az összes kérdéseket sike-

Digitized by Google

rül megnyugtatóan tisztázni — hogyan, milyen módszerekkel lehet marxizmust tanítani élettapasztalattal alig rendelkező középiskolai diákoknak?

A szerteágazó viták alapján megközelítőleg sikerült kialakítani az egységes elképzeléseket. Eszerint nálunk a világnézeti tantárgy célja, hogy elrendezze, összefoglalja, szintetizálja a középiskolában oktatott tantárgyak világnézeti elemeit. Két nagy témacsoportja: a marxizmus—leninizmus világnézeti alapjai, valamint a szocialista társadalom szerkezete, gazdasági és államrendje, és a világpolitika elvi kérdései. A tanítás fő módszere a vita, de a gyerekeknek meg kell tanulniuk az anyagot. Az új tantárgyat — a kísérleti oktatás tapasztalatainak felhasználásával — fokozatosan vezetik be a gimnáziumok és szakközépiskolák negyedik osztályaiban, heti három órában. A módszereket eddig néhány kíválóan felkészült, a világnézeti oktatás iránt érdeklődő tanár próbálta ki; az ő tapasztalataikat velük együtt dolgozzák fel igen nagy körültekintéssel a megbízott szakemberek. Az erre vonatkozó dokumentumok alaposan átgondolt, évről évre tökéletesedő munkáról tanúskodnak.

Az új tantárgy életrevalóságát azonban leginkább a gyerekek bizonyítják. A budapesti Berzsenyi Dániel gimnáziumban — ez egyike a kísérletre kijelölt iskoláknak — személyesen is meggyőződhettem arról, hogy a világnézeti tantárgyat a diákok nyereségnek érzik. Itt szívesen és szorgalmasan tanulják az anyagot, s a példás tanári leleménnyel vezetett órákon a tanulók kedvvel, érdeklődéssel és nagy aktivitással vesznek részt.

Az újságíró tehát alapjában véve bizakodó; tárgyával kapcsolatban azonban vannak általános észrevételei. Következzenek hát, egy szükségesen közbeiktatott kitérő után.

Egy prostituált kislányról írtam riportot vagy két éve; miatta jártam akkoriban többször is a fiatalkorúak tököli börtönében. E látogatások egyikén részt vettem a fiúk történelmi szakkörének záróvizsgáján. A szakkör tagjai — túlnyomórészt egykori gimnazisták, akiket garázdaságért, lopásért, betörésért ítéltek el hosszabbrövidebb időre — a második világháborúról és az azt megelőző korszakról írt dolgozataikat olvasták fel. Marxista történelemszemléletről való, pontos tárgyismeretet és etikailag is kifogástalan értékítéletet tartalmazó, formás kiselőadásokat.

Feszengve ültem a katedrán, a parancsnok és a szaktanár között. Zavart a groteszk szituáció, a gyerekek hibátlan állásfoglalása a múltról, *a történelem* kérdéseiről, olyan fiatalembereké, akik *a jelenben,* mielőtt idekerültek, a legváltozatosabb gaztetteket követték el. Ingerelt is a gyerekek példás felkészültsége. Jólesett volna rajtakapni őket valami hibán, bármi csekély árulkodó apróságon, bizonyságot szerezni, hogy mindaz, amit hallok, látványos képmutatás, ezek a kamaszok — ha már bűnöztek — valójában ostobák, műveletlenek, gondolataik zavarosak, nézeteik torzak.

Leleplezni nem sikerült őket, viszont a későbbi beszélgetések alapján érdekes szociológiai megfigyelésre tehettem szert. Kitűnt ugyanis, hogy a fiúknak a világról, a világ dolgairól vallott vélekedése, nem elkövetett bűncselekményük súlyosságával van egyenes összefüggésben, hanem azzal: ki hogyan tanult az iskolában. Az egykori 3—4-es rendű diákok (jeles rendűt nem találtam köztük) erőlködés és mérlegelés nélkül, megközelítőleg „előírásszerűen" foglaltak állást a társadalom és az ember legkülönfélébb kérdéseiről. „Előírásszerűen", vagyis úgy, ahogyan azt az óvodában, az általános iskolában, a gimnáziumban tanulták. Ott, a börtönben, a legszélsőségesebb módon szereztem bizonyságot arról, hogy mekkora ellentmondás lehet az ember tárgyi tudása és magatartása között.

Digitized by Google

E különbség szelidebb változatai nem minden ok nélkül ejtenek bennünket olykor zavarba. Nehéz is megérteni, hogy miért vannak a felszabadulás után született és nevelkedett generációk soraiban nagy számban a szűkebb közösség, és a szocializmus hazai meg nemzetközi sikereit-gondjait távolról szemlélő, egykedvű individualisták. Fiatal emberek, akiknek a múltról közvetlen élményeik nincsenek, az osztályelnyomás, a fajgyűlölet, a háborús uszítás és az általános nyomorúság destruktív hatását nem tapasztalhatták, akik amióta élnek, túlnyomórészt helyes információkat kaptak az ifjúsági szövetség, az iskola, a sajtó, a tévé, a film, az olvasmányok, a tankönyvek útján, és mégis: nincs egyetlen önálló gondolatuk sem, természetesnek tartanak mindent, amit a társadalom nekik nyújt, erőfeszítésre pedig legfeljebb egyéni boldogulásuk érdekében hajlandók. Másfelől azonban azonos társadalmi körülmények között remek ifjú kommunisták nevelődnek: nyílt, világos fejű, öntudatos és aktív emberek, akik számára a szocializmus nem pusztán realitás, vagy egyéni érvényesülésre alkalmas terep, hanem őszinte és mély személyes elkötelezettség.

Nálunk nincsenek magániskolák — mindenkinek ugyanabból a tankönyvből ugyanazt tanítják. Ha a gyerekek ezt az azonos tananyagot mégis oly sokféleképpen, s mint láttuk, gyakran végletesen eltérő módon dolgozzák fel magukban, akkor kézenfekvőnek látszik megkeresni azokat a tananyagon kívüli okokat, amelyek a fiatalokban a negatív, a pozitív, vagy a semleges hatásokat keltik. Ehhez persze pontosabban kellene tudni, mit tekintsünk „pozitívnak" és „negatívnak."

Nem olyan egyszerű ez, mint az első pillanatban látszik.

Jelenleg még mindig ott tartunk, hogy a fiatalokról szerzett személyes impresszióinkat emeljük általános érvényre — ebből születnek az indulatos, elfogult vélekedések, amelyek szerint a fiatalok „ilyenek" vagy „olyanok". Másrészt higgadt tárgyilagossággal cáfoljuk az egyoldalúakat és lelkesen vagy rezignáltan azt mondjuk: Nincs igazatok. A fiatalok „ilyenek *is*", meg olyanok *is*".

A szélsőségesen ítélkezőkkel nincs mit vitáznunk. Csakugyan nevetséges dolog akár a hangoskodó kamaszok, akár a különféle vetélkedők résztvevőinek viselkedése alapján általánosítani, vagy általános tendenciákat felfedezni.

Némiképp nehezebb — és fontosabb — a végletek között elhelyezkedő százezrek politikai-erkölcsi arculatának megítélése. Igen, a tévedés kockázata, és konklúziók levonásának kötelezettsége nélkül mondhatjuk, hogy „ilyenek is, meg olyanok is", ám e mindenhol és mindig érvényes bölcsességgel nem jutunk messzire. Sajnos; nehezíti dolgunkat, hogy a társadalmi magatartás mérésére nincsenek komplex vizsgálati módszereink, és ezért mércéül túlnyomórészt a fegyelmezett munkát és a tanulást használjuk. Ha azt mondjuk: ifjúságunk helytáll, mert rendesen dolgozik és tanul, kétségkívül a legfontosabbat fogalmaztuk meg, de nem kevésbé lényeges részletkérdéseket homályban hagytunk. A munka és a tanulás ugyanis egyetemes emberi tevékenység, a létfenntartás alapja minden civilizált társadalomban. A főfontosságú különbség tartalmi: a munka más-más indítéka, más-más közvetlen eredménye és eltérő perspektivikus célja.

Ebből a nézőpontból talán nem szorul bővebb magyarázatra, hogy miért kell az újabb generációkat nemcsak a mainál jobb teljesítményre ösztönözni, hanem igényüket is felébreszteni és marxista értelemben felkészíteni őket mind igazságosabb, mindinkább szocialista jellegű társadalmi berendezkedés megteremtésére. És a nevelés hatékonyságát nemcsak a számokkal és adatokkal kimutatható

Digitized by Google

eredményeken mérni, hanem azon is: mennyire segítettük elő a közösségi indítékok kibontakozását a fiatalokban. Lehetnek nekünk mégoly kitűnő tanterveink, színvonalas tankönyveink, kifogástalanul megfogalmazott nevelési céljaink, mégis tévútra juthatunk, ha nem elemezzük szüntelenül azokat a folyamatokat, amelyek az ismeretanyagot korszerű világnézetté, a tanuló marxista meggyőződésévé alakítják.

Sok mindent nem tudunk még a személyiségformálás végtelen tudományából, de azért vannak már régen és újabban felfedezett, bevált, csak épp eléggé még ki nem használt felismerések és tapasztalatok. Ha nagy árat fizettünk is érte, túl vagyunk például azon a korszakon, amikor azt hittük: minél leegyszerűsítettebben és minél többször ismételünk meg egy igazságot, annél mélyebb gyökeret ver. Mindinkább tudomásul vesszük, hogy milyen nagy szerep jut a szellemi emésztés folyamatában a reakcióknak; az agy nemcsak befogadja a szellemi táplálékot, hanem — képességeihez mért kisebb-nagyobb intenzitással — megszűri, rostálja, folytonosan átalakítja, felerősíti vagy gyengíti, egybeveti korábban szerzett ismereteivel és tapasztalataival, mintegy újjáteremti a „betáplált" adatokat. Mind többet ismerünk meg az érzelmek hatásáról ebben a bonyolult kapcsolatrendszerben, s elméletileg többé-kevésbé az is felderített, hogy mennyire dominálják a személyiség fejlődését a társadalmi hatások. A „nagy" társadalom befolyása és még inkább az embert közvetlenül körülvevő, a társadalom céljaival azonosuló, vagy azzal ellentétes erkölcsű kisebb közösségé.

E fontos felismerés jele, hogy az utóbbi nyolc-tíz évben előtérbe került a szülői ház részéről megnyilvánuló érzelmi, szellemi, erkölcsi és pedagógiai befolyások hatáselemzése, továbbá a helyes elvek és módszerek felhasználása és intenzív propagálása. A kisgyermekkorban szerzett tapasztalások egész életen át maradandó nyomai miatt a családi nevelésről nem beszélhetünk eleget, ám nem kevesebb a tennivaló a fiatal ember személyiségét meghatározó másik társadalmi közösség: az iskola meggyőződést formáló szerepének és lehetőségeinek elemzésében.

Az iskola nálunk a felszabadulás első percétől kezdve a párt figyelmének középpontjában állt és áll ma is. Nem lehet azt mondani, hogy a közoktatás demokratizálásában, a hálózat fejlesztésében, a tanárképzésben, az oktatási módszerek javításában nem születtek sikerek. De a kétségbevonhatatlan eredmények ellenére vannak jócskán gondok, meg kell küzdeni régi és újabb keletű rossz beidegződésekkel, s emellett viharos gyorsasággal nőnek a követelmények. Nemcsak a gazdasági, hanem az iskolai munka mechanizmusának megítélésében is elérkezett az ideje annak, hogy figyelmünket a hatékonyságot javító eszközökre és körülményekre fordítsuk.

Az iskola sajátos közösség: a társadalmat a saját jövőjével köti össze, a gyermek számára pedig a társadalom konkrét megtestesítője. Az a közeg, amely őt a nagyobb közösséghez fűzi és ahol nemcsak a szükséges alapismereteket sajátítja el, hanem „ismerkedik a világgal" is és azokat a viselkedésformákat gyakorolgatja, amelyeket az iskola a követelés és tiltás, az ösztönzés és korlátozás módszerével kifejezésre juttat. S noha az iskola, mint intézmény nem lehet steril, nem különbözhet alapvetően az adott társadalomtól, amely fenntartja, mégis, a maga sajátos organizmusával, jól szervezett kereteivel alkalmas arra, hogy a „nagy" társadalom legjobb törekvéseit képviselje, ezeket közvetítse növendékei számára.

Ami a deklarált célokat illeti, ebben az iskolák között nincs is lényeges eltérés. Annál különfélébbek a va-

Digitized by Google

lóságos elképzelések, és ebből következően más-más a tudatformálás, a világnézeti nevelés hatékonysága.

Ha elfogadjuk — márpedig el kell fogadnunk — azt az alaptételt, hogy az ember csak azt ismeri el igazságnak, amit hitelesnek érez, és a hitelességet azon méri, hogy tapasztalatai mennyire egyeznek a hirdetett elvekkel, akkor tudomásul kell vennünk, hogy csak abban az iskolában lehet valóságos értékű világnézeti nevelést folytatni, ahol nem frázisokat hangoztatnak únos-úntalan, hanem megteremtik a szocialista elvekkel megegyező légkört.

Van jó néhány iskolánk — sajnos, nem sok —, ahol a látványos sikereket és jelentéseket kedvelő hivatalnokok ízlése ellenére a valóságos szocialista normatívák szerint dolgoznak. Ahol tudják, hogy mindenre kapható szolgalélek, vagy anarchista lázadó válik abból a serdülőből, akit nem tanítanak meg gondolkodni, és akit épp legfogékonyabb éveiben nem szorítanak rá, hogy a fejét használja: tudjon érdeklődni, kételkedni, vitatkozni, álláspontokat tiszteletben tartani, tájékozódni, meggyőzni és belátni. Gimnáziumok, ahol az igazgató és a tantestület többsége nem azt tartja jó pedagógusnak, aki jól tud zabolázni és ezért osztályában a problémák rejtve maradnak, hanem azt a nevelőt becsülik, dicsérik, jutalmazzák, aki állandó szellemi tréningben tartja a gyerekeket, biztosítja ennek feltételeit, és nem fél attól, hogy egy vagy több diák tudatlansága miatt őt, a tanárt tekintik majd tudatlannak és nevelésre alkalmatlannak.

A feltételeket említettem az imént, jó okkal. Mert a gondolkodásra és véleménynyilvánításra buzdító felszólítás meg rábeszélés mit sem ér, ha a diák azt tapasztalja, hogy kockázat nélkül kérdéseket, észrevételeket csak szigorúan a tanult anyaggal kapcsolatban tehet, amint pedig túllép ezeken a kereteken, türelmetlenül leintik, vagy türelmesen mellébeszélnek, netán megszégyenítik, vagy hátrányos megkülönböztetésben részesítik azzal a „problémátlan" gyerekkel szemben, aki a felnőttekkel mindig, mindenben, habozás nélkül, azonnal egyetért.

Ilyen iskolában (vagy osztályban) hamar kifejlődik a gyerekek védekezési reflexe: a képmutatás. S ha már beszélünk róla, nézzünk is szembe a problémákkal. Mióta a továbbtanulásban oly nagy szerepe van minden tizednek és az iskolai ajánlásnak, a gyerekek maguk is óvatosabbak, erre intik őket többnyire otthon is. Ha a tanár szellemi frissességével és viselkedésével nem cáfolja meg azt a hiedelmet, hogy az iskola a meghunyászkodó jópont-vadászokat szereti, előfordulhat, hogy az ingatag jelleműek lesznek a hangadók, a gerinces, rendes gyerekek pedig csalódottan visszavonulnak. Aki csak a felszínt szereti nézni, nyugodtan hajthatja álomra a fejét, hiszen a jelek szerint minden a legnagyobb rendben van. Az élet „normális", a gyerekek igyekvők, tanulnak, és tudják azt is: melyik kérdésre milyen feleletet kell adniuk. Pedig meglehet, magukban mást és más gondolnak, ki jót, ki rosszat.

Arra persze nincs garancia, hogy egy iskolában minden gyerek „jót" gondoljon. De ha azt akarjuk, hogy növekedjenek a helyes meggyőződés és magatartás kialakulásának esélyei, akkor szüntelenül keresnünk kell a szocializmusról tanított elvek és az iskolai tapasztalatok közötti különbség csökkentésének módjait.

Hogy különbség van, ezt nyugodtan vállalhatjuk, sőt: *csak* akkor vállalhatjuk, ha a szocializmus leglényegesebb, humánus tartalmának érvényt szerzünk. Ha a serdülőnek nemcsak mondják, hogy a szocializmusban minden az emberért van, hanem a szűkebb közösségben ahova tartozik, ezt tapasztalja is. Ha az iskolában ér-

Digitized by Google

zékeltetik vele, hogy a rend és a fegyelem nem célja a nevelésnek, hanem feltétele az eredményes munkának. Ha 17—18 évesen nem kell ráébrednie arra, hogy a közösségi gondolat némelyeknek csak arra jó, hogy ne negyven eleven gyerekkel kelljen bajlódni, hanem egyetlen engedelmes masszát tartsanak a kezükben. Ha a diák érzi, hogy nemcsak feleletét tartják fontosnak, hanem méltányolják a személyét, emberi kvalitásait, minden jó igyekezetét, és elősegítik, hogy minél több siker meg öröm érje. Ha tehát átéli, hogy a szocializmus nemcsak békepolitika és jó alkotmány, össznépi és szövetkezeti tulajdon, társadalombiztosítás és életszínvonal-emelkedés, tervgazdálkodás és nyugodt öregség, hanem mindez együtt — és még ezen felül meleg otthona az embernek. Ahol az élet nem felhőtlen, nem gondtalan, de ahol érdemes küzdeni és jó élni.

Fülöp Erzsébet: Magvető

Ilyen szellemű közösségben igazi tartalmat kap a hazaszeretet: a diák talán nem tudja szabatosan megfogalmazni, de mind tudatosabban felismeri, hogy a hűség meg a ragaszkodás érzéséhez nem elég a történelmet ismernie, s az meg kivált kevés indíték, ha valaki jobban szereti a paprikás csirkét a bifszteknél, az alkonyati Balatont más tájaknál. Az eleven közösséghez tartozás élménye az, ami tartalmat, célt, küzdőképességet és értelmet ad az embernek — a diáknak is.

Túlzók lennének az elképzeléseim? De hiszen a való életből származnak. Magam is ismerek néhány gimnáziumot, ahol a hatékonyság elve nem távoli program, hanem mindennapos gyakorlat.

Persze olyan iskola nem volt, soha nem is lesz, amelyik minden tanulóból gerinces, kiválóan felkészült, öntudatos és szocialista meggyőződésű embert farag. A tanintézetek sem lesznek soha egyformák, mert az egységes irányítással és az azonos tantervekkel szemben hatnak a legkülönfélébb helyi tényezők: az igazgató felkészültsége és jelleme, a tantestület összetétele, a diákok létszáma, tájanként és évenként változó színvonala, a szülők sokféle áttétellel érvényesülő befolyása, a felettes állami és pártszervek egymásétól eltérő munkamódszere, az iskola anyagi ellátottsága, tekintélye, és így tovább. De egy valamiben minden iskola dönthet. Abban, hogy a kényelmet, a megelégedettséget, a problémák előli kitérést választja-e, vagy pedig az igényességet, az állandó megújulásra való készséget.

Nem feltétlenül az iskola rossz munkájának a következménye, ha valahol a világnézeti tantárgy bevezetésének itt vázolt feltételei hiányoznak. Ez nem hiba, de adottság, amellyel számolni kell. Erőltetni a dolgot nem szabad, de gyorsítani a világnézeti nevelés hatékonyságát elősegítő módszerek meghonosítását — sürgető kötelesség.

Katona Éva

Digitized by Google

Emelkedőben a magyar színházművészet

Régóta várunk arra, hogy egy évadon végigpillantva ne csak arról számolhassunk be: sikerült egy-egy bemutató, folytatni kellene némely kísérletet, több színházunk próbálkozását. Ehelyett arról szeretnénk beszélni, hogy drámaírók, rendezők, színművészek együttes munkája — gondolatokkal, művészi megoldásokkal, maradandó élményekkel gazdagította kulturális életünket.

Az évek óta stagnáló, szürke színházi élet mentegetésére gyakran születtek teóriák: líránk nemzetközi színvonalú, ám drámaírásra alkalmatlanok vagyunk; filmművészetünk élvonalban áll a világranglistán, s ugyanakkor sorvad a vele rokon dramatikus művészet; nem bírjuk a tv iramát. De ide sorolhatjuk a symposionok, ankétok vád- és védbeszédeit is: a színházak elsinkófálják a magyar darabokat, az írók nem ismerik korunk konfliktusait. Mindez azonban aligha használt színházkultúránknak. Sokkal helyénvalóbb volt a drámapályázat meghirdetése, mivel *a magyar dráma helyzetén csak új magyar drámák születése segíthet.* Ma már köztudott, hogy legjobb íróink nem jelentkeztek ezen a pályázaton, de figyelmet keltettek új tehetségek vagy olyanok, akikről elfeledkeztünk.

Természetesen a most lezárt évad sikerei nem a semmiből teremtődtek, *előzménye a megelőző évadokban van.* Nem a teljesség igényével, csupán emlékeztetőül sorolunk fel néhány, korábban bemutatott alkotást, melyet folytatott s szerencsésen megsokszorozott az idei szezon: *Örkény István: Tóték, Thurzó Gábor: Az ördög ügyvédje; H. Barta Lajos: Kiáltás, Görgey Gábor: Rokokó háború, Gáspár Margit: Ha elmondod, letagadom.* Az új művek mellett régebben keletkezett drámák, mint például *Németh László Árulója* vagy *Sarkadi Imre Oszlopos Simeonja* is színpadra került. A két éve Gyulán felfedezett *Béldi (Szigligeti* elfeledett alkotása) s *Vörösmarty* drámája a Nemzeti Színházban *(Czillei és a Hunyadiak)* jelölheti azt az utat, mely drámaköltészetünk őseinek keresésekor az idén bemutatott *Mózesig* vezetett.

A mentegető teóriákat az idei évad megcáfolta: mindenekelőtt azzal, hogy *szép számban születtek magyar bemutatók,* s ezek közönségvisszhangra is találtak. Szinte valamennyi színházunk idei műsorának gerincében eszmeileg, művészileg izgalmas magyar darab vagy darabok álltak. A számszerűség önmagában még nem indokolhatja a fejlődést: kétségtelenül belejátszott ebbe az igényes színpadra állítás, a kísérletező-vállalkozó kedv megjelenése, a szerződtetési rendszerből táplálkozó igényesség is. Ami azonban ezeknél sokkal döntőbb: *legjobb drámáinkban a mai magyar társadalom égető problémái szólaltak meg,* vagy a nemzetközi munkásmozgalom aktuális kérdései kaptak helyet: a gyakorlat és elmélet egységéről, a hatalom gyakorlásának szocialista etikájáról, a szocializmusban élők erkölcsi rendjéről. Így a mai élet legkülönbözőbb szituációitól a mítoszok allegórikus világáig tágult a témaválasztás skálája. Az eszmei, politikai kitárulkozás, a tematikai gazdagodás *új módszereket* kívánt — s teremtett. Mindenekelőtt azt, hogy íróink mertek és tudtak önállóan gondolkodni bel- és külpolitikai kérdésekben, önállóan — a szocializmushoz való hűség talajáról. Művészi megformálás tekintetében pedig *igényesebb* szerkesztésre, formai-dramaturgiai újításokra, hasznosítható stiláris eszközök átvételére vállalkoztak.

Közéleti, társadalmi drámáink

Az évad műsorában pilléreket jelentő közéleti problematikájú drámák sorában első helyen kell számon tartanunk *Illyés Gyula Kegyenc* című drámájának *Madách színházi* bemutatóját. Erre a mű rangja s a hosszú várakozás is késztet; korábbi előadását nyilván az első változat pesszimista kicsengése késleltette. A bemutatott verzió — *Vámos László* rendezésében — azt igazolta, hogy Illyés a zsarnoksággal való szembenállás kérdéseit sokkal szélesebb érvényességgel fogalmazta meg, hogysem azt kizárólag a magyarországi személyi kultuszra vonatkoztathatnánk. Kendőzés lenne azonban azt állítani, hogy nem a közelmúlt magyar történelme feszíti ezt a tragédiát. Ha ezt állítanánk, a darab bemutatója nem lenne több, mint irodalomtörténeti kegyelet-lerovás: annak jelzése, hogy az

Digitized by Google

ihlető Teleki-drámát miként formálta át Illyés. A főhős Petronius Maximusban annak az értelmiségi típusnak a konfliktusa fogalmazódik meg, aki úgy találja, hogy az igaznak vélt feladatot a hatalom birtokosa megvalósíthatja. Ezért szolgálja a hatalmat, s kiszolgálja még akkor is, amikor az már nem a vállalt küldetés irányába mozog, hanem éppen annak ellenébe. Így Petronius az igaztalan kiszolgálójává is válik. Hűsége a feladat elárulásába fordul, túlzása tragikus vétség, amely elpusztítja: „Az ember ellen nem lehet istent se szolgálni" — mert a feladatnak, s az azt megvalósító hatalomnak is csak ember lehet a mértéke. A dráma a katartikus megtisztulás élményét sugallja s nem a korábbi változat peszszimizmusát. Mindezzel Illyés egyetemesebb színtre emeli hőseit s mondanivalóját.

Az egyetemesség igénye jellemzi *Gyurkó László Szerelmem, Elektra* című drámáját is. A nemzetközi munkásmozgalom kérdéseit, a szocialista hatalom gyakorlásának konfliktusait fogalmazza meg Elektra jól ismert történetében. Gyurkó bosszúálló királylánya nem a sokszor megírt célok hordozója. Mind a történet átformálásával, mind az író aktuális gondolataival figurája magasabbra emelkedik: a zsarnoksággal szembehelyezkedő Igazsággá válik. Hozzá képest Oresztész az Igazság kivitelezője, a cselekvő bosszú s a jövendő rendteremtő. Céljuk ugyanaz: Aigiszthosz zsarnoksága után olyan világot teremteni, melyben az ember méltóságára, szabadságára talál. Módszerük azonban eltér: Elektra — maga a tiszta igazság — elvonatkoztat a konkrétumoktól, az emberektől is; Oresztész pedig annak az igazságnak a képviselője, amely a gyakorlatban kovácsolódik. Igazak és bűnösök közt Elektra csak vagyvagyot ismer, Oresztész azonban a zsarnok minden szolgája s megkínzottja közt fokozatot lát, a konkrét eseteknek megfelelő igazságszolgáltatást tart helyesnek. A testvérek szükségképpen szembekerülnek egymással, s Oresztész végez Elektrával, hogy ne akadályozhassa a zsarnokság nélküli rend megteremtését. Gyurkó tehát különbséget tesz az *elvont* — s ennyiben embertelen — igazság-eszmény s a *konkrét* cselekvésekben megmutatkozó igazságtartalom között. Szándéka világos: az emberléptékű szocialista államvezetés, a reálpolitika mellett tör lándzsát. A darab sodra azonban számos más kérdést is felvet, melyekre a választ nem adja meg kerek egyértelműséggel, bár a vezérmotívum kicsengése világos. Miért van mégis az, hogy a darab több motívuma egymásnak homlokegyenest ellenkező értelmezésre ad módot? A hiba forrásának az látszik, hogy a darab vitatói konkrét történelmi helyzeteket, figurákat igyekeznek a színpadi jellemekbe helyettesíteni. Gyurkó darabja azonban parabola. Benne egyfelől megvan a cselekmény önmozgása, másfelől pedig a mára vonatkoztatható ítéletrendje — szimbiózisban az önmozgású cselekménnyel. A két oldal egymásba játszik. De a behelyettesítések mindig csak konkrét történeti helyzetek, figurák lehetnének, melyekre a maguk önmozgása a jellemző. A példázat részben több, részben pedig kevesebb a konkrét valóságnál, nehéz hát elvárni, hogy pontosan fedjék egymást.

Problematikus viszont Elektra és Oresztés testvér-kapcsolatának bizonytalan motiválása, a Kórus szövegének és funkciójának helyenként bántó szétválása, vagy Aigiszthosz és Oresztész összecsapásakor Oresztész erőtlen érvelése. Mindezek ellenére *Both Béla* rendezése kibontotta a dráma izzó szenvedélyeit, nagyvonzású gondolatait. *Berek Kati* Elektrája pedig az évad egyik legjobb színésznői teljesítménye.

Illyés a késői római korban keresett hősöket, hogy a maiak gondjáról beszéljen, Gyurkó a mitológikusan távoli görög témát választotta ugyanezért.

Darvas József sem azért nyúlt a régi magyar história hőseihez, hogy emlékképet állítson egy kiváló katonának, mégcsak nem is a deheroizáló történelemszemlélettel polemizál: *önvallomást ír*, amikor a szigetvári évfordulóra elkészíti *Zrínyi* című drámáját. Magáról s koráról beszél benne. Természetesen minden igényesebb műben fellelhetjük a történeti köntösben rejtőző szerzői gondolatot, amely — mert alkotója korától determinált — modernebb, mai. Darvas azonban céltudatosan válogatja össze úgy a Zrínyi kép színeit, hogy azok mindenekelőtt az ő arcának kontúrjait, az ő magatartásának jegyeit hordozzák. A *Thália Színházban — Kazimir Károly* rendezésében — színre került dráma moz-

Digitized by Google

zanatai az író életének eseményeire, konfliktusaira emlékeztettek bennünket. Még megragadóbb az individuum s a történeti meghatározottság konfliktusának rajza. Zrínyi mindent megtesz, hogy mentse a maga életét. Az ügy azonban, amelyre egyszer igent mondott, meghatározza tetteit — haláláig. Az író, a hűség drámáját alkotta meg, ám ez a hűség mindenkor konkrét tartalmakat hordoz. A példázat adósunk marad olyan kérdések megválaszolásával, mint a török elleni front állása, Zrínyi szerepe a császári udvar politikájában vagy Zrínyi és híveinek kapcsolata. Darvas e kérdéseket jobban leegyszerűsíti, mint azt a választott példázat cselekménye megengedné. Így csorbul a Zrínyi-dráma is, s ezt sínyli meg a benne megfejtésre váró mai konfliktus is.

Sánta Ferenc már a téma első megfogalmazásában kivédte azt, hogy *Az áruló* című művét történelmi kisregénynek tekintsük. Hangsúlyozottan szellemidézést játszat, hogy a forradalmi diktatúra szükségességéről beszéljen. (A mű eszmei kérdéseivel korábban részletesen foglalkozott a Társadalmi Szemle 1967. 9. szám. 80. old.)

A *Nemzeti Színház* vállalkozott a lehetetlenre: drámát íratott ebből a szabálytalan műfajú alkotásból. Az esszéregényből esszé-dráma született, feszült alaphelyzettel, de terjengős dialógusokkal. A regény maga is párbeszédekből áll, leíró részletek nincsenek benne. Tévedés azonban azt hinni, hogy ezek színpadi megszólaltatása már maga a dramatizálás. E félreértés okozta azt, hogy a hitvitázó drámák sorába kényszerül a regényéből írt *Éjszaka*. Az adaptáció egyetlen érdeme így az marad, hogy a regényben elrejtett politikai-eszmei kétértelműségeket tisztább képletekkel helyettesítették be: az író döntése — Vaclavot, a huszita katonát kell életben tartania — szemléletesen kifejezte azt, hogy a forradalmi diktatúra választását a valóság kényszerítő ereje szüli. *Egri István* rendezése Sánta gondolatainak kifejezésére koncentrált, minimálisra csökkentette a játékos elemeket, jellegtelen színpadképben mozgatta alakjait — ezzel azonban csak aláhúzta a dramatikus fogyatékosságokat.

A *Pécsi Nemzeti Színházban* — éppen a rendező révén járt nagyobb szerencsével *Gosztonyi János* darabja (*A sziget* — rendezte *Dobai Vilmos*). Ráfael herceg sikertelen szabadságharca után emigrációba kényszerül, s a darab azt beszéli el, hogy a rokonszenves emberi eszményeket valló emigránsok miként torzulnak el a várakozásban, a tétlenségben. Az író adja a kezünkbe a kulcsot, hogy feltárjuk: nemcsak képzeletbeli, hanem a magyar történelemben is gyökerező eseményekről beszél. Kelemen diák nagynénjéhez írt leveleiben számol be a herceg és köre életéről. A Rákóczi emigrációról van tehát szó? Indításkor mindenképpen, az író és Dobai azonban becsempészett anakronizmusokkal teszik szemléletessé, hogy itt a mindenkori emigrációról beszélnek. Arról, hogy az elszigeteltség, a cselekvő közegtől való elidegenülés, a belső emigráció is torzulást szül, mert természetellenes állapota az embernek, aki cselekvésben fejezi ki magát. Gosztonyinak a tétlenséget kellett dramatizálnia, ismétlődő helyzetekben észrevétetni az emberi devalválódást. A rendezés ebben is segítségére volt a szerzőnek, maradéktalanul azonban nem tudta feloldani a visszatérő jelenetek monotóniáját. És természetesen az előadásnak sem sikerülhetett eltakarnia azokat a hibákat, melyek a darab értelmezésében elkerülhetetlenül felmerültek. Lehet-e egyenlőségi jelet tenni a különböző tartalmú és korú emigrációk közé? Mindenik cselekvésképtelenséget jelent-e? Ezek és ezekhez hasonló kérdések tólulnak föl — s megint akkor, amikor a darab szövegén túl, a példabeszéd lefordításának közegében keressük az elbeszélt igazságokat. Itt is, de a már tárgyalt daraboknál is ugyanazzal kerülünk szembe: *a szerzőknek engedelmeskedve keressük azokat a gondolatokat, amelyekért darabjukat a mának írták meg.* Mivel azonban példázatokba, történeti képekbe, eszményekről elvontan folyó dialógusokba göngyölték a maiságot, gyakran rossz helyen kezdjük bogozni a megfejtés fonalát. Jogtalan törekvés odáig bontani az aktualitást, hogy azt keressük: ki kicsoda. Azt azonban világossá kell tenni a parabolisztikus megfogalmazásokban is, hogy melyik magatartás, melyik világ- és történetszemlélet a szocializmusé! A történeti-közéleti darabokban örömmel fogadjuk azt, hogy íróik a provinciális gondolkodást mint a fejlődés akadályát szétvetni igyekeznek. De az általánosat mű-

Digitized by Google

vészileg is felesleges a cselekmény általánosságába burkolni. Talán csak a Szerelmem, Elektrát nem gyengíti az, hogy tézisekké oldódnak a figurák, s ezáltal az alkotó szándékának megfelelően általánosabb maradhat a mondanivaló. Ám, *nem feltétlenül nyerünk azzal, ha íróink a mai problémák általános érvényű megfogalmazásához parabolákat, példabeszédeket keresnek,* és a problémát csupán az ürügyül választott cselekmény szintjén oldják fel, nem gondolják végig a ma szempontjából. Úgyis mindenki azt keresi — s ezt *keresni is kell!* — bennük, ami a mára vonatkozik. Így aztán semmi okunk sincs csodálkozni azon, hogy az analízisek, a következtetések olykor semmibe veszik a szerzők szándékát. Éppen a rossz-szándékú keresőknek, a sorok mögül sohse-volt értelmezéseket kihallóknak kéne elvenni a kenyerét, s odaadni azoknak, akik szocialista meggyőződésből állnak a szocialista író igazsága mögé. Ezt pedig csak nyílt beszéddel, tiszta szóval, nemes művészettel érhetjük el.

Mai cselekmény választásáért rokonszenves *Mesterházi Lajos* drámája, a *Férfikor*. A sikeres regény adaptációja azonban — éppen mert a színpad törvényeinek engedve sarkította a problémákat — leegyszerűsítette azt, ami a regényben motíválton jelentkezett: mi a helyesebb, a tehetségnek élni, vagy feláldozni azt a közösségi munka, a pártfeladatok érdekében. A színpadra alkalmazás mégis néhány nagyhatású jelenettel ajándékozott meg bennünket. Külön öröm volt az, hogy a *József Attila Színház* színpadán szólalt meg a dráma. A színház nem adta fel nemesebb törekvéseit, munkás közönségét nemcsak zenés darabokkal akarja meghódítani, hanem korábbi gyakorlatához visszatérve igényesebb művészetet is „becsempész" műsorába, a bulvár-darabok rovására.

Az évad drámai termésének nagy eredménye, hogy több olyan dráma született, amely direkt módon feszegeti a *szocialista erkölcs kérdéseit*. Ez is előrelépés egy korábbi állapothoz képest, mert íróink a hatalom és az egyén kapcsolatának elemzése helyett egyre inkább az egyén felelősségét vallatják: miképpen élünk a szocialista hatalmon belül? Hogyan sáfárkodunk lehetőségeinkkel? *Raffai Sarolta* az *Egyszál magam*ban nemes eszközökkel egy asszony életén keresztül ábrázolja az egyén erkölcsi szabadságharcát a korrupció, a kiskirálykodás, az érzelmi kizsákmányolás ellen. A tehetséges írónő biztatóan debütált a *Kecskeméti Katona József Színház* színpadán, s bebizonyította, hogy a móriczi hagyomány élő, továbbfejleszthető tradíció. Örültünk annak, hogy *Somogyi Tóth Sándor* darabírással is próbálkozott *(Szerencse vagy halál)*, de hogy műve ennél többet jelentsen, nagyobb eszmei tisztánlátásra és művészi szuverenitásra lett volna szüksége.

P. Horváth László feszes szerkezetű, jó dialógusokból épített drámájában *(Hétlábú paripa)* is a céltudatosabb konfliktusrajzot hiányoltuk; mint ahogyan a szétesö szerkesztés gyengítette *Halasi Mária Kaposvárott* bemutatott *(Akkor, egyetlen egyszer)* drámáját is.

Bővülő magyar klasszikus repertoárunk

Régi betegsége a magyar színházművészeti köztudatnak, hogy *nem hisz drámai hagyományainkban*. Néhány lelkes és elszigetelt kezdeményezés ellenére a klasszikusok játszását csupán a Bánk bán és a Tragédia színrevitelei jelentették. Újabban örvendetesen gyarapszik klaszszikus magyar repertoárunk, s ebben az évadban is több sikeres vállalkozásról tudunk beszámolni. A *Nemzeti Színház* folytatta a Czillei és a Hunyadiak bemutatásával megkezdett utat: a veszprémi Petőfi Színház után — dramaturgiai változtatásokkal — *Marton Endre* nagyhatású rendezésében színre vitte *Madách Imre* oly hosszú idő óta elfelejtett drámáját, a *Mózes*t. Nagyszerű újjáteremtésnek lehetünk tanúi. Marton világosan látta, hogy a mű leporolására csak akkor érdemes vállalkozni, ha megtalálja azt az érzelmi, gondolati magot, amely *a mában* gyökeredzik. Ezért — mint legfontosabb eszmei szálat — a vezető és népe közötti kapcsolat problematikáját emelte ki. Mózes története így izzóan aktuális eseménysorozattá vált. Bebizonyította, hogy a Mózes-típusú vezető — tévedéseivel, melléfogásaival együtt — korunk mítoszi hőse, a Kánaánra méltó nemzedék felnevelője, s a nép is csak ilyen vezető mellett tud megtisztulni a múltból rátapadt maradványoktól. A lenyűgöző hatású összteljesítményből is

Digitized by Google

kiemelkedik *Sinkovits Imre* monumentális Mózes-alakítása.

Ebbe a nemes tradíciókat ébresztő folyamatba tartoznak *Pap Károly Mózes, a szabadítója*, *Füst Milán Catallusa*, *Thury Zoltán Katonák* és *Gárdonyi Géza Láthatatlan ember* című alkotásai, illetve ezek bemutatói, s a *Thália Színház* vállalkozása, *Móricz Zsigmond Csibe* című drámai kísérletének színrevitele. Bár ezek a produkciók nem érték el a Madách-bemutató színvonalát, mégis többet jelentenek a kísérletezésnél.

*

A rendezőkre hárul a feladat, hogy keressék drámáink közt azokat, melyeket művészi erejük, problémalátásuk alkalmassá tesz arra, hogy avatott kezekben élménnyé formálódhassanak. Nemcsak a régi, hanem a mai *magyar darabok színházi sikerének is rendezőink az első biztosítékai, felelősei*. Ezért tartjuk az évad egyik legsikeresebb, követendő színházi tettének *Giricz Mátyás* debreceni munkáját, *Kerekes Imre Kapaszkodj, Malvin* című díjnyertes művének színpadra állítását. A darabot bemutatója előtt rokonszenv övezte. Méltatták bátorságát, hogy a doni összeomlást választotta tárgyául. Jónak tartották, hogy a „játék a játékban" módszereit alkalmazta. Ezzel negatív történeti szereplésünkről úgy tudott beszélni, hogy a vérveszteségek fájdalmát cinizmus nélkül jelenítette meg. Giricz azonban a színrevitelt is vállalta — érdekes művészi kísérlet keretében. Ljubimovékhoz hasonlóan totális színházat valósított meg a legkülönbözőbb eszközök s a közönség bevonásával. A nézőtér kettéosztása, a commedia dell'arte-szerű színpad középre helyezése, az egyszerre játékos és félelmetes intermédiumok beiktatása valóságos rendezői telitalálat. A produkció egészét fesztelen, jó és egyenletes ritmusban tudták tartani — mindez dícséri az ilyen játékmódhoz nem szokott színészek fegyelmét, az együttes egészének teljesítőképességét.

A nyugati drámairodalomból

Az előbbiekben apelláltunk az irók közéleti ihletettségére. Úgy véltük, társadalmi gondjaink végiggondolása talán már is napirendre tűzte, hogy félreérthető parabolákat a mához világosabban szóló témák kövessenek. Ám ezzel együtt nagyobb nyomatékot kap az az igény is, hogy fokozottabb figyelemmel válogassunk a világ drámatermésében. Meg kell ismernünk mindazokat az eszmei, művészi, stiláris törekvéseket, amelyek a kapitalista világban élő, azt tükröző írók műveiben kifejeződnek. Ezeket azonban *nem „átvenni" akarjuk, hanem megismerni, megvitatni*. Többnyire az a gyakorlat, hogy az eszmeileg problematikus darabokat ismertetik folyóirataink, megglosszázzák a kritikusok, analizálják esztétáink, s amikor már egyértelmű álláspontra jutottak — estleg évek múltán — akkor kerül színpadra maga a mű.

E polémiák haszna azonban csakis akkor mutatkozik meg, ha a drámák színpadra állítói feldolgozzák, „adaptálják" a kritikai észrevételeket. Magában a színpadi alkotásban kell megfogalmazódnia véleményünknek, hogy a néző belülről győződhessék meg a megkérdőjelezés helyességéről. Az ilyen értelmezés a művészi élményszerzés szempontjából is meggyőzőbb, mint a „kívülre helyezett" disputa.

Lengyel György Albee-rendezése erre szolgáltat hasznos példát. *(Nem félünk a farkastól, Madách Kamara.)* Az utóbbi évek egyik legnagyobb sikert megért amerikai drámája értelmiségük elszigetelődésével, társadalmi, emberi torzulásával foglalkozik. A *nyugati színpadok előadásai azonosultak* a tragikus szemlélettel, s némelyik az ábrázolt réteg világán túlra is kivetítette látásmódját: nincs; nem is lehet egészséges emberi kapcsolat sem a közéletben, sem a szerelemben, sem a játékban. Lengyel jól vette észre, hogy mennyi ebből az általánosítható, s mennyi a történelemhez, társadalmi meghatározottságokhoz kötődő. Albee félelmetesen hű lélekrajzzal, jó szerkesztőkészséggel írta meg drámáját. Ábrázolóképessége azonban fölébe nő: a vallomás őszintesége szeméremsértő exhibícionizmusig licitálódik. Lengyel ennek a fülledtségnek a megmutatásával — s azzal, hogy a házaspár utolsó jelenetéből elhagyott minden érzelmességet — tudja elhitetni, hogy *nem részvétre, hanem félreállításra való ez a tehetetlen, magapusztító értelmiségi életérzés*. Elgondolkoztat a színész-négyes játéka, megmosolyogtat-

Digitized by Google

nak a szellemes szófordulatok — s eközben összeáll bennünk a megtagadás szigora is.

Lényegében ezt akarhatta *Ádám Ottó* is *Dürrenmatt Nagy Romulus*ának rendezésével (bár szereposztási tévedései is keresztezték szándékát). A rendező jól érvel, ezért talán jogos a kérdésfeltevés: egész kulturális életünk szempontjából nem lett volna-e hasznosabb, ha Dürrenmattal akkor szállunk vitába a színpadon, amikor nézetei még hatottak és híveket toboroztak bizonyos körökben. A darab keletkezésekor még különböző, bennünket kiváltképpen sértő asszociációkra adott módot. Politikai letisztulások következtében azonban ez már a múlté: nincs vagy alig akad társadalmunkban olyan közeg, mely a darabban felvetett cinikus történelemszemléletre rezonálna. Egy korábbi bemutató azonban elejét vehette volna az oly sejtelmes mítosznak a darab körül.

Kafka—Max Brod — Amerikája a *Nemzeti Színház*ban került színre *Marton Endre* irányításával. Ez a produkció is szerencsésen bizonyítja, hogy rendezőink miként tudnak művészi eszközökkel tovább gondolkodni és tovább gondolkodtatni. Marton nemcsak megelevenítette a kafkai víziókat, hanem *Iglódi István* tehetséges főszereplésével bírálatot is mondott a főalak tehetetlenségéről. A *Vígszínház Sartre-bemutatójából (Altona foglyai)* azonban hiányzott ez a véleményező, rendezői jelenlét. Lehet, hogy igaza van a kritikáknak: sokkal egyértelműbb bennünk a fasiszta tiszt elmarasztalása, semhogy „legőszintébb" gyötrődései is rezonanciát kelthetnének.

Szovjet és népi demokratikus műveket keresünk

Művelődéspolitikánk, színházaink igénye egyaránt megnövekedett a szovjet drámák iránt. Az egyébként is meglevő érdeklődést fokozta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója. Színházaink szovjet drámák bemutatásával ünnepeltek. Nehéz azonban kellő számban olyan műveket találni, melyek művészi rangban, eszmei gazdagságban kielégíthetnék a várakozást. Ezért bővült a repertoár az orosz irodalom jeleseinek, nálunk még ismeretlen műveivel. A fővárosi bemutatók közül *Gogol Egy őrült naplójának Pesti színházi* bemutatója méltó volt az ünnephez. Érdekes művet fedeztek fel, amelynek művészi megoldása — egyszemélyes darab lévén — eleve érdeklődést keltő. *Darvas Iván* elkápráztatott emlékezetes alakításával.

Különösen vidéki színházaink jeleskedtek a darabválasztásban, a gondos előadásteremtésben. Kaposvárott Visnyevszkij Első lovashadseregét avant-garde eszközöket is felhasználó előadásban vitték színre. A *győriek Pausztovszkij* forradalmi romantikától izzó drámáját, a *Csillagokat* fedezték fel. S a dramaturgia élénkségéről ismert *veszprémi színház*ban magyar színpadon először mutatták be *Puskin Borisz Godunovját*.

Egyidejűleg megnőtt az érdeklődés a *népi demokratikus* szerzők iránt is: a *Vígszínház a Királygyilkossággal cseh*, a *Déryné Színház Igor Rusnak Rókák, jó éjszakát!* című darabjával *szlovák* szerző művét vitte színpadra. A *Lahola* bemutató *(A bosszú)*, majd *Anton Soljan jugoszláv szerző A hegy* című egyfelvonásosának előadása *Győrben* gazdagította a repertoárt, s ez tovább színesedett *Pablo Neruda Joaquin Murieta...* című drámai költeményének magyarországi ősbemutatójával *(Thália Színház)*, valamint *Méhes György romániai magyar* író *Barbár komédiájának szegedi* előadásával. A *békéscsabai színház Baranga román* szerző *Barátom, a miniszter* című vígjátékának előadásával hívta fel magára a figyelmet. S tegyük hozzá: a néhány éve még a szakmában lekezelt színház ma a vidéki alkotóműhelyek legjobbjai mögé zárkózott. Magyar évadokat csináltak, szovjet szerzőket fedeztek fel, s a Gyulai Várjátékokkal olyan színekkel gazdagították nyári színházi életünket, melyek eddig nagyon hiányoztak.

Új formák és fórumok

Drámáinkban a már érintett *játék a játékban* módszere, *a groteszk ábrázolási mód, a szikár szerkesztés, az esszé-jellegű dialógusok* mutatják a kortárs dramaturgia hatását. Voltak olyan darabok is, amelyeknél uralkodóvá vált az abszurd drámaírás eszközeinek felhasználása, sőt egyik színházunk — a *Thália Színház* — stúdiómunkájának gerincét éppen az ilyen darabok színpadraállítása képezte. Ezekben jól megfigyelhetők, miként küzd

Digitized by Google

színjátszásunkban a *realista hagyomány és a modernista törekvés.*

Görgey Gábor Komámasszony, hol a stukker, Eörsi István Sírkő és kakaó című darabjai próbálkoztak a groteszkkel, az abszurddal. Célpontjuk — a kispolgár magatartása, etikája — kétségkívül szerencsés témaválasztás. De hogy az ilyen játékstílus jobb színházi megformálást kapjon, meg kellene újítani színészeink játékmodorát, a színpad hagyományos eszköztárát. Ahhoz, hogy ezek a drámai kezdeményezések el ne sorvadjanak, el kell hitetnünk: a társadalmunkban meglevő fonákságok ábrázolása, abszurd játékokban való kipellengérezése nem kíván mérsékletet. Ha ezekre a problémákra rátalál a modern formájú darab — *sovány vígjátékírásunk is lényegesebb kérdéseket feszegethet majd, mint az eddigi, a bürokráciát, a lakáskérdést fricskázó darabok. Komlós János Mikroszkóp Színpada* is ilyen, tartalmasabb, szatírikus, politikai problémafelvetés felé mutat. Jóllehet a színház még nem alakította ki határozott, egyéni vonásait, az, amit igényességéből megmutatott, mindenképpen ígéretes.

Kiss Kovács Gyula: Viadukt

Másik új színházunk — a *Pesti Színház — programja világosabb, de kevésbé rokonszenves.* A *Gogol-bemutatót* nem tekintve, a legkülönbözőbb szakmai fogások csillogtatásán kívül, nem adott többet.

A következő évadért

Már az egyes fejezetek tárgyalásakor megjegyeztünk olyan kétségeket vagy pozitívumokat, melyeket a következő évad alakításakor fontos figyelembevenni. Ez az évad jó művészi törekvésről, elmélyült munkáról tanúskodott, de ha a következő csak ilyen lesz, akkor majd stagnálásról kell már beszélnünk. *Hogyan tovább?*

Meggyőződésünk, hogy továbbra is a *közéleti problémákat* tárgyaló, egyúttal a provincializmus béklyóit tovább oldó darabokat kell életre segítenünk, eszmei bátorság provokálásával és biztosításával, a végiggondolásra bíztatva. Ez nem csak az új magyar művek eszmei tisztaságát teremti meg, hanem tisztánlátást szül a problematikus külföldi drámák megítélésében is. Ezzel szinkronban a nyíltabb, az ellentmondásokat feltáró rendezések a követendő példák. Mind a magyar, mind a külföldi bemutatóknál csakis ezen az úton számolhatjuk fel a nyugati avant-garde darabokat övező sznobisztikus mítoszt.

A „régi magyar dráma tárát" még nem lapoztuk végig. Érdemes és hasznos is lenne továbbkutatni elődeinket. De elfeledett kortársaink között is nem egy olyan akad, akit érdemes lenne újra felfedezni. (Talán a telefonkönyv fellapozása is segíthetne!) Továbbra is ápolgassuk a produkciók körül kialakult élénk vitaszellemet.

Jobb dramaturgiai munkával elérhetjük, hogy *a színházak a magyar dráma bizalmat keltő műhelyei legyenek,* s feloldódjék az irodalom és a színház között még mindég meglevő feszültség. Nem szabad engedni a vásári igényeknek, és éppen a legszélesebb körben ható produkcióknál kell magasabbra emelni a mércét. Hisszük, hogy a magyar színházművészet nagykorúsodása mindezek elvégzésével tovább folytatódik.

Berkes Erzsébet **Bőgel József**

Digitized by Google

VITA A SZÖVETKEZETEK ELMÉLETI KÉRDÉSEIRŐL

A marxista — leninista agrárelmélet és az NDK mezőgazdasága

Marx és Engels nagy figyelmet fordított arra a feladatra, hogy a kisárutermelőket a szocializmus útjára kell vezetni. Lenin a falusi szövetkezeti mozgalom kérdéseivel foglalkozó munkáiban, amelyeket ma „lenini szövetkezeti terv" néven foglalunk össze, a feladat megoldásának konkrét módjait is körvonalazta. Lenin munkáinak nagy történelmi és elméleti jelentősége abban rejlik, hogy legnagyobb részük a *szocialista építőmunka* gyakorlatának *problémáival való küzdelemben keletkezett.* Így ezek egyrészt Marx és Engels tanításainak a Szovjetunió konkrét feltételei között való alkalmazását jelentik, másrészt a marxizmus—leninizmus agrár elméletének nagy nemzetközi jelentőségű gyarapítását.

Lenin halála óta a kommunista és munkáspártok sok országban — köztük a Magyar Népköztársaságban és a Német Demokratikus Köztársaságban is — sikeresen előbbre vitték a szocializmus építését, s új ismereteket és tapasztalatokat szereztek.

Erdei Ferencnek „A szövetkezeti mozgalom elméleti kérdései" című tanulmánya, és a *Társadalmi Szemle* által erről elindított vita kétségtelenül elősegíti majd, hogy helyesen értékeljük a szövetkezeti ügy jelentőségét a szocialista építőmunka elméletében és gyakorlatában. Hozzászólásomban néhány olyan tapasztalat és eredmény ismertetésére akarok szorítkozni, amelyet a lenini szövetkezeti terv alkotó alkalmazása közben szereztünk a mezőgazdaság szocialista átalakítása során az NDK-ban.

A szövetkezeti földtulajdonról

A mezőgazdaság szocialista átalakításának jelentősége az NDK-ban nem utolsósorban abban rejlik, hogy a Német Szocialista Egységpárt Marx és Engels hazájában váltotta valóra eszméiket. „Az NDK példát mutatott arra, hogyan lehet véghezvinni a mezőgazdaság szocialista átalakítását a termelés állandó emelkedése mellett egy fejlett ipari országban, amely belterjes mezőgazdasággal rendelkezik."

Az NDK-ban az ipar a mezőgazdaság szocialista átalakításának megkezdése előtt is igen fejlett volt. A mezőgazdasági termelés a paraszti körülmények között is az intenzitásnak magas fokát érte el. A parasztoknak tekintélyes állatállományuk volt, részben nagyon jó hozamokkal, s termelésük túlnyomó részét piacra vitték. A paraszti magánföldtulajdonnak már 1945 előtt hagyományai voltak. Ezért a demokratikus földreform során a föld nem került állami tulajdonba, hanem a nagybirtokosok tulajdonából a dolgozó parasztok tulajdonává lett. Ennek megfelelően a termelőszövetkezetekbe való belépéssel a föld továbbra is a parasztoknak, mint a termelőszövetkezetek tagjainak tulajdonában maradt.

A szövetkezeti mozgalom kezdetén még nyitva állt az a kérdés, hogy a termelőszövetkezetek megszerezhetik-e a mezőgazdaság legfontosabb termelőeszközének tulajdonát, a földtulajdont. Az a vélemény volt elterjedve, hogy nem célszerű, ha a termelőszövetkezetek földtulajdont szereznek; sokkal jobban megfelel az össztársadalmi fejlődés követelményeinek, ha az állam szerzi meg a tu-

Digitized by Google

lajdonos elhalálozása, betegsége vagy rokkantsága miatt felajánlott földek tulajdonát, s ezt a földet azután, mint állami tulajdont, megművelésre átadja a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek. *Az élet megdöntötte ezt a felfogást.* Bár a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyáltalán nem, vagy csak igen ritkán jelentkeztek földvásárlóként, ajándékozás vagy meghalt tagok végrendelkezése következtében mégis hozzájutottak az általuk megművelt területek tulajdonához. Napjainkban az NDK termelőszövetkezetei olyan földön gazdálkodnak

— amelyet a tagok hoztak magukkal, tehát a *tagok tulajdona;*

— amely *állami tulajdon,* s megművelésre kapta a szövetkezet;

— amely *nem a mezőgazdaságban foglalkoztatott személyek tulajdona,* és mint bérletet az állam a szövetkezetnek adott át használatra (ilyen esetekben az állam szerepel bérlőként a szerződésben);

— amely a *szövetkezet tulajdona,* mert a szövetkezet tagjai vagy kívülállók áruházták a tulajdonjogot.

A földtulajdon e szabályozása lehetővé tette az összes olyan akadályoknak a legyőzését, amelyek tulajdon-korlátozással gátolhatták a föld megművelésének társadalmasítását.

A termelés társadalmasítása előtérben álló feladat. Ennek szem előtt tartásával kell kialakítani a tulajdonviszonyokat. Ezzel egyben megdőltek azok a felfogások, amelyek a szövetkezeti tulajdont a szocialista tulajdon legalacsonyabb formájának tekintették. A szocialista tulajdon jellegét tudvalevőleg az határozza meg, hogy *mit képviselnek fajta és nagyság szerint a szövetkezeti alapok.* Senki sem vonhatja kétségbe, hogy például egy III. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezet több millió értékű beruházott vagyona, gépparkja, épületei, állatállománya és korszerű istálló-berendezései, valamint az iparszerű termeléssel megművelt földalap *a szocialista termelés társadalmasításának magasabb fokát tükrözik, mint egy állami tulajdonban levő kisméretű ipari vagy szolgáltató üzem.*

Ezzel egyben választ kaptunk arra a kérdésre is, hogy *csak átmeneti jellegük van-e a szocialista szövetkezeteknek* mint alacsonyabb üzemi formáknak. *Ez semmi esetre sincs így!* A népgazdaság szocialista rendszerében a termelőszövetkezetek jelentősége megnövekszik, és a termelés növekvő társadalmasítása folytán lassanként jellegük is megváltozik.

Az NDK-ban a termelőerők gyors fejlődése következtében a társadalmi termelés szervezetének új formái alakulnak ki. Szocialista mezőgazdasági üzemek *kooperációs közösségei* keletkeznek, amelyek szorosabbra fűzik kapcsolataikat a feldolgozó és a kereskedelmi üzemekkel, illetve ezekkel egyre inkább összefonódnak. Az I., a II. és a III. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, szövetkezeti bérgazdaságok, feldolgozó és kereskedelmi üzemek közös létesítményeket teremtenek pl. raktározásra, szállításra vagy konzerválásra, s ezeket azután közösen használják és közösen fedezik a költségeket.

Walter Ulbricht, az NSZEP VII. kongresszusán ezzel kapcsolatban a következőket mondotta:

„Magasabb fokú kollektív tulajdon keletkezik, különböző tapasztalatokkal és nézetekkel rendelkező emberek az I., II. és III. típusú termelőszövetkezetekből, a szövetkezeti bérgazdaságokból és állami gazdaságokból, feldolgozó és kereskedelmi üzemekből közelebb kerülnek egymáshoz egy új, szocialista közösségben. A munkásosztály és a szövetkezeti parasztok szövetsége magasabb fejlettségi fokot ért el."[1]

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1959. június 3-i törvénynek a szövetkezeti gazdálkodásban levő föld tulajdonáról szóló rendelkezései megfeleltek az életben kialakult követelményeknek és a haladó szövetkezeti parasztság követeléseinek, de egyben arra is szolgáltak, hogy a termelőerők fejlettségi fokának és a szocialista termelési viszonyoknak konkrét feltételei között megvalósíthatók legyenek a földtulajdon és a megművelés egységére vo-

[1] W. Ulbricht: Die gesellschaftliche Ent in der DDR biszur Vollendung des Sozialismus, (A társadalmi fejlődés a Német Demokratikus Köztársaságban a szocializmus megvalósításáig) Diezt Verlag, Berlin 1967. 196. old.

Digitized by Google

natkozó elméleti felismerések.[2] Nekünk nem úgy kellett eldöntenünk a föld államosításának kérdését, mint a Szovjetunióban, ahol a nacionalizálás tudvalevően a parasztok milliós tömegének követelése volt.

A föld megművelésének egyre növekvő társadalmasítása folytán a szövetkezeti tagok számára előtérbe kerülnek a kollektív munkában való részvételnek, a beleszólási jognak, a közös felelősségnek és a tagok szakosodásának problémái. A jólét, a szociális biztonság, az egyén fejlődésének, valamint az erők és a képességek felhasználásának széles körű lehetőségei a szövetkezeti alap milliós értékein és a kollektív munka olyan megszervezésén alapulnak, amely megfelel a korszerű, ipari jellegű termelésnek. Ennek a feltétele azonban *nem a földtulajdon, hanem a közös munkában való aktív részvétel.* Megállapítható, hogy a földtulajdon különböző formálnak kialakulása nem akadályozza a termelés társadalmasításának folyamatait. A termelés társadalmasítása igen gyorsan halad, és a tulajdon ennek megfelelő szabályozása nem egyéb, mint az életben végbemenő vagy már végbement folyamatok jogi megerősítése.

A termelőszövetkezetek jellege

Véleményem szerint Erdei Ferenc cikkében különösen fontosak *a termelőszövetkezetek jellegéről* szóló fejtegetések. A termelőszövetkezetek — ugyanúgy, mint a szövetkezetek egyéb formái, pl. a fogyasztási, értékesítő, szállítási, hitelszövetkezetek stb. — mint a csoportérdekek védelmének jogi formái, kétségkívül *nem tekinthetők a szocializmus megvalósításához vezető útnak,* ahogy ezt az utópista szocialisták vélték. Emlékeztetnünk kell itt az olvasót arra, hogy Lenin kétségbevonhatatlanul bebizonyította: kapitalista államban a szövetkezetek kapitalista kollektív intézmények.[3]

A szövetkezetek szocialista jellegét tehát *a szocialista államhatalom léte határozza meg,* s emellett a szövetkezetek jogi formái rendkívül sokrétűek és különbözők lehetnek. Ha ebből indulunk ki, akkor a szocializmusban a termelőszövetkezeteknek kettős funkciójuk van: *társadalmi szervezetek* és ugyanakkor szövetkezeti *termelőüzemek.*

Mi, az NDK-ban igen nagy jelentőséget tulajdonítunk annak a ténynek, hogy a szövetkezetek társadalmi szervezetek. Ezért igen nagy figyelmet fordítunk a parasztok demokratikus beleszólási jogára, s állandóan tökéletesítjük ennek formáit. Ez vonatkozik például az önkéntesség elvének megőrzésére, akkor is, amikor a parasztok a termelőszövetkezetekbe való belépésükről döntenek, s akkor is, amikor határozatokat hoznak szövetkezetük fejlesztéséről.

Az NSZEP vezetősége a szövetkezeti mozgalom éveinek során, 1952 óta a parasztokkal együtt dolgozta ki *a beleszólási jog* konkrét formáit. Ugyanígy megtanácskozzuk a parasztokkal a parasztkonferenciákon (járásokban és kerületekben) és a parasztkongresszusokon agrárpolitikánk kérdéseit, és velük együtt, közösen döntünk. Ezenkívül társadalmi életünk minden területén bevontuk a döntésekbe a szövetkezeti parasztokat mint a választott népképviseletek tagjait. Világos volt, hogy a szövetkezeti demokráciának magában kell foglalnia a tagoknak azt a jogát, hogy beleszóljanak a szövetkezeti munka és a szövetkezeti élet minden kérdésbe, és hogy a szövetkezeti demokrácia szocialista demokráciánknak alkotórésze.

Az NSZEP járási, kerületi szervei és központi bizottsága semmivel sem fordítanak kevesebb figyelmet a *szövetkezeti demokrácia* megőrzésére, mint arra, hogy a szövetkezeti parasztság osztálya bekapcsolódjék társadalmi életünk fejlesztésébe és a közös felelősségbe. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek taggyűlései és megválasztott szervei olyan fórumokká váltak, amelyek megvitatják és eldöntik a szövetkezeti termelés összes kérdéseit, kialakítják a tagok társadalmi és kulturális életének új formáit, és nem utolsósorban közösségi szellemre, bírálatra és önbírálatra nevelik őket.

A termelés társadalmasítása magasabb formáinak kialakításával — mint amilyen a *több termelőszövetkezet és állami gazdaság kooperációs közössége, vagy a kooperációs szövetségek megalakítása*

[2] Teljesen egyetértek azokkal a nézetekkel, amelyeket Erdei Ferenc a földtulajdon és a megművelés egységével kapcsolatban kifejt.
[3] Lenin: A szövetkezetekről. Lenin Művei. 33. köt.

Digitized by Google

— semmiképpen sem szűnnek meg a demokratikus beleszólási jog bevált elvei, hanem az új körülményeknek megfelelő formát öltenek, ilyen például a *kooperációs tanács*, vagy a *termelői tanács*.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek mint szövetkezeti *termelőüzemeknek* a második funkciója megköveteli besorolásukat a mezőgazdasági és az élelmezési cikkekkel való gazdálkodás szocialista rendszerébe. A reális helyzet beható elemzéséből kitűnt, hogy az NDK-ban a szövetkezeti összefogás üteme és a termelés társadalmasításának üteme szorosan összefügg ugyan egymással, de az nem lehetséges, hogy rögtön a közös temelésre való áttérés után átfogó jelleggel bekövetkezzék a termelés társadalmasítása. Ez azért volt így, mert a már egyéni paraszti viszonyok között kifejlődött belterjes állattenyésztés társadalmasítása olyan átfogó politikai, ideológiai, pénzügyi és anyagi előfeltételeket igényelt, amelyeket csak hosszabb időn belül lehet megteremteni.

A szövetkezeti parasztság tehát — legjobb erőinek tapasztalataira támaszkodva, az NSZEP Központi Bizottságának vezetése alatt — az évek során kidolgozta az *I. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezeten át vezető fejlődés útját*. Ez egyike azoknak a döntő fontosságú megállapításoknak, amelyekkel az NSZEP a marxista—leninista agrárelméletet gyarapította. Tisztázódott az, hogy az I. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezet nem ugyanolyan jellegű, mint pl. a Szovjetunióban a föld közös megművelésére alakult szövetkezetek. Az I. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezeteket úgy kellett megszervezni, hogy meglegyenek bennük a termelés társadalmasítására vezető újabb lépések politikai, ideológiai, pénzügyi és anyagi feltételei, oly módon, hogy ez a társadalmasítás a termelés állandó növekedése közben történjék meg.

Jelenleg az a helyzet, hogy az egyéni állattenyésztésről a szövetkezeti állattenyésztésre való áttérés folyamata még nem zárult le, s ez továbbra is fontos és előtérben álló feladat.

Ennek során azonban az is kitűnik, hogy az I. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetek nemcsak önmaguk számára készítik elő a társadalmasítás további előrehaladását, hanem más partnerekkel is összeegyeztetik intézkedéseiket, s így összekötik a szövetkezeti állattenyésztés kiépítését a *modern, iparszerű termelésre való áttéréssel*. Az I. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetek ilyen módon a kooperációs kapcsolatok fejlesztése mellett sokrétű kapcsolatokat vesznek fel az állami gazdaságokkal és az I—III. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel, egyenjogú partnerként vonják be őket a mezőgazdasági és élelmezési cikkekkel való gazdálkodás rendszerének kialakításába, anélkül, hogy egyénileg tartott állatállományukat előbb szövetkezeti állatállománnyá tették volna. A termelés társadalmasításának alacsonyabb formáiról a magasabb formákra való fokozatos áttérés elvét *nem úgy kell tehát betartani, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetnek végig kell mennie minden egyes, önmagában lezárt fokozaton.*

●

Arra törekedtem, hogy megmutassam; az NDK agrárpolitikája figyelembe veszi Marx, Engels és Lenin felismeréseit, tanulmányozzuk és tekintetbe vesszük az SZKP és a népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjainak tapasztalatait, anélkül azonban, hogy sematikusan átvennénk őket. Az I. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezeten át vezető fejlődési út kialakítását joggal lehet úgy értékelni, mint hozzájárulást a marxista—leninista agrárelmélet gyarapításához. Ez megfelel annak a nemzetközi kötelezettségünknek, hogy hozzájáruljunk a szocialista szövetkezeti mozgalom területén szerzett tudás és tapasztalatok gyarapításához.

Dr. Walter Schmidt

Digitized by Google

Adalékok a szövetkezeti gondolat problémáihoz a szocializmusban

A szövetkezeti gondolat, mint intellektuális fogalom, általában véve kapcsolódik a szocializmushoz, bár — eredetét tekintve — inkább az utópisztikus szocializmushoz. A tudományos szocializmus kialakulásával a szövetkezeti elmélet része lett a marxizmusnak. 1917 előtt azonban Marx szövetkezeti elmélete nem találhatta meg valóságos megfelelőjét a társadalmi élet gyakorlatában. Magát az elméletet csak azzal bizonyíthatták a marxisták, hogy rámutattak a kapitalista rendszer törvényszerűségeire, illetőleg az Owen és más társadalmi újítók által végzett különféle kísérletek sorsára. 1917 óta a marxista szövetkezeti elmélet azoknak a tanulmányoknak alapján fejlődik, amelyek figyelembe veszik, miképpen valósulnak meg a gyakorlatban Marx, Engels és Lenin gondolatai. Megjegyezzük: hogy nemcsak arról van itt szó, hogy a szocializmus ötvenéves fejlődése eredményeként új történelmi tapasztalatok egész tömege áll rendelkezésünkre, hanem arról is, hogy a tudomány fejlődése következtében új eszközök is keletkeztek a tapasztalati anyag vizsgálatára (pl. csak napjainkban van módunk a kibernetika alkalmazására stb.).

Ha azt kérdezzük, mivel járult hozzá a marxista tudomány a szocializmus és a szövetkezeti gondolat összefüggéseinek megvilágításához, akkor meg kell állapítanunk, hogy a szocialista szövetkezeti elmélet még mindig gyermekcipőkben jár. Lényegében a **szövetkezeti tulajdon** elméletére szorítkozik, főleg arra, hogy rámutat a termelőeszközök szövetkezeti tulajdonával kapcsolatos sajátosságokra s az állami és szövetkezeti tulajdonban levő termelőeszközök egymáshoz való viszonyát, a két vállalat-típust analizálja.

Vitaindító cikkében Erdei Ferenc megvilágítani igyekszik néhány kérdést. Természetesen még számos más kérdést is fel lehetne tenni, s ezek együttesen adnák meg a szocializmusban működő szövetkezetek elméletének teljes tárgykörét. Ilyen kérdések lennének például:

a) A termelés, a szolgáltatás, a forgalom és a fogyasztás szövetkezeti formáinak népgazdasági effektivitását elemző összehasonlító analízis, és ezzel kapcsolatban a szövetkezeti tulajdon különleges ösztönző funkciója, szerepe a fogyasztók érdekeinek védelmében stb.

b) A szövetkezeti szektor fejlődési dinamikáját meghatározó tényezők a szocialista népgazdaságban, a központosítási folyamatok befolyása a szövetkezetekre.

c) A szövetkezetek helye a szocialista népgazdaság irányításának különböző (centralizált, decentralizált) modelljeiben, és ezzel kapcsolatban a szövetkezeti vállalatok önállóságának kapcsolata a központi tervezéssel.

d) A befektetések és eredmények számításának közgazdasági jellege a szövetkezeti vállalatokban stb.

Milyen elméleti meggondolások merülnek fel Erdei Ferenc cikkének olvasása közben **a szocialista vállalatok szocialista jellegét illetőleg?**

A szocialista tulajdon mindkét alakját más-más tulajdonságok jellemzik Az **állami tulajdon** formája egyrészt megkönnyíti a vállalatnak a központból[1] való irányítását, lehetővé teszi a népgazdasági irányítás formáinak egységesítését, biztosítja a nemzeti jövedelem elosztásának egységes elveit, másrészt azonban bizonyos mértékben a közvetlen termelőkben gyengíti annak az érzékelését, hogy a termelőeszközök köztulajdonban vannak, a vállalatokban pedig bizonyos fokig gyengíti a munka eredményei

[1] Központ alatt itt az irányító tényezőt értjük, amely az ún. alapvető közgazdasági határozatokat meghozza. Az ilyen tényezőt központnak lehet nevezni, minden más intézmény pedig (amilyenek pl. a tervezési bizottságok vagy a minisztériumok) a központ részlegének tekinthető.

Digitized by Google

iránti érdeklődést és az eszközök helyes működésével való törődést. A **szövetkezeti tulajdon szorosabban köti** össze a termelőket a vállalattal és ennek munkaeredményeivel, ennek következtében mozgásba hozhat bizonyos olyan közgazdasági ösztönzőket, amelyeket az állami tulajdonon alapuló gazdálkodás nem tud ilyen mértékben mozgósítani; erősíti a csoport tulajdonérzetét, belőle származnak a gazdaság demokratikus irányításának hagyományai stb., bár ugyanakkor bizonyos fokig gyengíti a központtal való kötelékeket.

A tulajdon szövetkezeti formáját éppen az teszi indokolttá, hogy bizonyos területeken megkönnyíti a dolgozók érdekeinek az általános társadalmi érdekkel való összekapcsolását. Ha azonban a közgazdasági ösztönzők rendszere nem biztosítja a társadalmi és csoportérdekek közti harmóniát, akkor a szövetkezeti tag jövedelmének közvetlen függése a szövetkezet munkájának eredményeitől **már nem érték, hanem hiba.**

A mezőgazdasági termelőszövetkezet, összehasonlítva az állami gazdasággal, igazgatási szempontból bonyolultabb formája a szocialista vállalatnak. A termelőeszközöknek a szövetkezeti tulajdon keretében való és az állami tulajdonhoz képest szűkebb terjedelmű társadalmasítása mégis sok esetben lényeges előnyt jelent: nem az állami tulajdon, hanem annak éppen a szövetkezeti formája tudja jobban megoldani a szocializmusban fellépő közgazdasági problémákat. Nem is szólunk arról, hogy különleges szerepe van a kistermelők magántulajdonában levő termelőeszközök társadalmasításában: érthetőbbé teszi ezt a kistulajdonos számára. Ebben az esetben az állami tulajdonhoz képest szűkebb keretű társadalmasítás ütőkártyává válik, mert a magánparaszt vagy az iparos, aki hozzászokott a kistulajdonhoz, könnyebben egyezik bele a falu keretében történő társadalmasításba — legalábbis eddig általában így volt —, mint abba, hogy az általános társadalom keretében történjék ez. Ily módon ugyanis közvetlenebbül tud részt venni az irányításban, hiszen ez közelebb áll az általa megszokott gazdálkodási formákhoz.

A népgazdaság keretében a szocialista vállalatok bizományosai az állami tulajdonnak, amelyet a népgazdasági terv és a gazdasági politika általános irányelvei keretében kezelnek. Hogy azonban ne fessünk fordított képet a valóságról, meg kell állapítanunk: a szövetkezeti vállalatok, bár tulajdonosai vagyonuknak, szintén az általános, össztársadalmi érdek bizományosai kell hogy legyenek, és bizonyos mértékben lehetnek is. Másfelől azonban az államot nem lehet azonosítani vállalatainak dolgozóival. Az állam az általános társadalmi érdekeket képviseli, ezért inkább a társadalommal kell azonosítania magát, ez pedig bíráló szemmel néz a rosszul dolgozó vállalatokra.

Minden szocialista vállalatnak (nemcsak a szövetkezetinek) **két feltételt kell teljesítenie:** az általános társadalmi érdek bizományosaként kell működnie és önkormányzatának kell lennie. Ennek következtében két véglet veszélyezteti a vállalat szocialista jellegét. Az egyik az, hogy nem tekinti magát az általános társadalmi érdek bizományosának. Ebben az esetben a termelőeszközök birtoklása — függetlenül ennek formális jogi jellegétől — megszűnik szocialista tulajdon lenni, s olyan csoporttulajdonná lesz, ahol nyoma sincs a társadalommal szemben való felelősségnek. Ez **anarchoszindikalista** torzulás. A másik véglet, amelyet **bürokratikus torzulásnak** nevezhetünk, abban áll, hogy a dolgozók önkormányzata nem működik hatásosan: ebben az esetben érthetetlenné válik a dolgozók számára a termelőeszközök tulajdonának szocialista jellege, mert alig van közvetlen befolyásuk a termelőeszközök felhasználására, ami befolyásuk pedig megmaradt, az is keresztül kell, hogy menjen a bürokratikus gépezet központosított csatornáin. A szocialista társadalom érettségének mértéke éppen abban nyilvánul meg, hogy mennyire tűnnek el ezek a torzulások.

A szocialista jelleg eltorzulása nemcsak a szövetkezeti, hanem az állami vállalatokban is előfordulhat. Ha például állami vállalatokban lépnek fel központi-bürokratikus torzulások (eltorzul a termelőeszközök szocialista jellege, mert a dolgozó tömegeknek nincs befolyásuk a termelőeszközök felhasználására, s ez ellentétben van ezeknek társadalmi tu-

Digitized by Google

lajdont alkotó jellegével), akkor az állami vállalatoknak sincs szocialista jellegük. Ugyanez a helyzet az anarchoszindikalista torzulás esetében is. A két említett véglet természetesen ellentétes jellegű, de azért együtt is előfordulhat a kettő. Az egyik nem zárja ki a másikat, hiszen a decentralizált modell szerint működő vállalatban is felléphet a bürokrácia jelensége, ha a vállalatban az adminisztrációs tényező elszakad alapvető társadalmi funkciójától. A termelőeszközök szocialista tulajdona magában foglalja a termelőeszközöknek a társadalom egésze érdekében való felhasználását, valamint a termelők és más dolgozók effektív részvételét a termelőeszközök használatában.

A **szövetkezeti tulajdon** jellegének bizonyos torzulásai azon is alapulhatnak, hogy az általános társadalmi érdek szempontjából a szövetkezeti tulajdon nem működik kielégítő módon. Ha a szövetkezeti autonómiát úgy fogják fel, hogy a szövetkezet nem tartja az általános társadalmi érdek bizományosának magát és nem illeszkedik bele az állam általános politikai és közgazdasági feladatainak megvalósításába, akkor ez végső soron az állami tulajdon területén fellépő anarchoszindikalista torzulásokkal azonos következményekhez vezet. Egy másik torzulás **az irányítás nagy mérvű központosítása,** amely akadályozza a szövetkezeti önkormányzat kifejlődését.

Nemcsak autonomista torzulások akadályozhatják a szövetkezeti vállalatok szocialista jellegének kibontakozását, hanem bürokratikus-centralista torzulások is, amelyek az önkormányzat elgyöngülését és eltermektelenedését idézik elő. Ezek a torzulások leginkább a szocializmus fejlődésének kezdeti szakaszára jellemzők. Így például az állami vállalatok anarchoszindikalista torzulásához hasonlóan Lengyelországban autonomista torzulások léptek fel a szövetkezeti életben a háború utáni első években (ugyanez később, 1956 októberében megismétlődött), bürokratikus-centralista torzulások a szövetkezetek körében a hatéves terv (1949—1955) idején, a nagyfokú szocialista iparosítás éveiben. Hangsúlyoznunk kell, hogy az irányítás torzulásaiban részben egy történelmi szükségességnek is volt némi szerepe, de a történelmi szükségesség megvalósulásának emberi formái és módjai különfélék.

A valóságban tehát nemcsak a szövetkezet társadalmi jellegétől függnek azok a módszerek, amelyeknek segítségével be lehet kapcsolni azt a tervgazdaságba, hanem a szocialista gazdálkodás modelljének típusától is, ez az utóbbi pedig a szocializmus fejlettségi fázisának függvénye. Ezeknek a tényeknek az elhanyagolása megismerési szempontból is hiba, mert lehetetlenné teszi a szövetkezeti szektor különleges létfeltételeinek sokoldalú megértését a szocialista gazdálkodás különböző fejlődési fázisaiban. Ebben az esetben ugyanis helytelenítenünk kellene a közgazdasági forradalmi változások fejlődésének első fázisát (amelyet a jugoszláv teoretikusok „forradalmi etatizmus"-nak neveznek), amelyben feltétlenül szükség volt a gazdasági irányításnak és begyűjtésnek, a központi tervezési rendszer kádereinek központosítására annak a küzdelemnek bizonyos döntő területein, amely a népgazdaság szocialista szektorának megerősítéséért és az iparosítás gyors végrehajtásáért folyt. Ezt a feladatot megvalósításának objektív és szubjektív körülményei között csak egy erős, központosított állami gépezet tudta végrehajtani. A munkásosztály politikai erejével megszervezett állam az első időszakban magára vállalta a termelés és az elosztás közvetlen irányítását. Az említett „forradalmi etatizmus" körülményei között az állami gépezet volt a fő eszköze a társadalmi viszonyok megváltoztatásának. A „forradalmi etatizmus" rendszere kiállta a történelem próbáját a szocializmus építésének első stádiumában.

Bár a szocialista népgazdaság fejlődésének első fázisában ez a stratégia elkerülhetetlen és hatásos volt, sőt a szocializmus anyagi és politikai alapjainak építésében nem is lehetett volna mással helyettesíteni, ma már ugyanannyira természetesnek látszik, hogy a szocializmus további fejlődése attól függ, mennyire következetesen fejlesztjük a tömegek részvételét a népgazdasági tevékenységben. Ennek az a feltétele, hogy az irányítás rendszere a lehető legszélesebb

Digitized by Google

körű gazdasági demokráciára támaszkodjék, olyanra, amely a népgazdaság minden központjának széles önállóságot biztosít saját tevékenységi körében, emellett még valóságos befolyást is ad neki az általános ügyekre. Így tehát a szövetkezetek helye, fajsúlya, módszere és működési lehetősége, valamint az államnak a szövetkezetekhez való viszonya (a szövetkezeti szektor tervszerű irányításának módja) szintén a szocialista népgazdaság modelljének típusától függ.

A szocialista tulajdon két formájának összehasonlító analízise több következtetésre vezet. **A gyakorlatban nem a különbségek a lényegesek,** hanem az, hogy a termelőeszközök szocialista tulajdonának két formája ugyanahhoz a típushoz tartozik. Különösen azt kell itt hangsúlyozni, hogy mindkét forma lehetővé teszi a **gazdasági tervezést.** Ma már véglegesen elvetettük Sztálinnak azt a tételét, hogy a szövetkezeti tulajdon akadályozza a népgazdaság állami tervezését és késlelteti a termelőerők fejlődését. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szövetkezetek készséggel vetik alá magukat a központi állami tervezésnek. Hogy a tervezés hatásosságát tekintve lényegében nincs különbség az állami és a szövetkezeti vállalatok között, az legvilágosabban az ún. parametrikus (azaz decentralizált) modellben látszik, amelyben nem rendelet formájában közlik a vállalatokkal a tervfeladatokat, hanem az árak, adók stb. rendszere útján (így van ez pl. Magyarországon 1968. január 1-től).

Számos szerző — a régi szövetkezeti iskola hívei, épp úgy mint sok jelenlegi dogmatikus — abból indul ki, hogy **szembeállítja az állami és a szövetkezeti tulajdont.** A szocializmus történelmi tapasztalatainak világánál ez nem okolható meg. Ha ugyanis a népgazdaság különböző területei és ágai különféle módon felelnek is meg a tulajdon szocialista formájának, a gyakorlatban még sincs közöttük éles demarkációs vonal (természetesen az ún. gazdasági kulcspozíciók kivételével, amelyeknek feltétlenül az állam hatáskörébe kell tartozniuk). Így pl. új kategóriaként merül fel a **szövetkezeti földtulajdon,** a szövetkezeti gondolat betör a **mezőgazdasági fogyasztási cikkek gyártásába,** kezd tért hódítani — nemcsak Lengyelországban és az NDK-ban — a **városi kereskedelemben,** s végül alapvető formájává válik a **lakásgazdálkodásnak.**

Mindamellett megtalálhatók még a dogmatikus elméletek maradványai is, különösen a szövetkezeteknek a szocializmusban elfoglalt helyét illetően. Ezeknek a téves elméleteknek a forrása azonban nemcsak az elmúlt időszak apoteózisára való törekvés. Régebben a szövetkezeti tan inkább **ideológia** volt, mint **a gazdaságpolitikába vágó tudományos elmélet.** Ezért mélyebb, gnoszeológiai jellegű gyökerekkel kell itt számolnunk.

A szocialista építés folyamata nem egyenesvonalú. A legnagyobb nehézség abban van, hogy el kell különítenünk a múló gyakorlati megoldásokat a szocializmusnak és a szövetkezeti gondolatnak a maradandó tulajdonságaitól, a szocialista gazdasági rendszer működésének alapelveitől. S nem könnyű a jelenség lényegét elkülöníteni annak átmeneti formáitól, azaz bizonyos ország vagy időszak különleges tapasztalataitól. A jelenség formáival a leírás foglalkozik, a fejlődési jelenségek helyes voltának eldöntése pedig az elméleti kutatás tárgya. Minden tudománynak betetőzése az elmélet, az elmélet színvonalából pedig meg lehet ismerni az adott tudomány érettségének fokát.

A szocialista népgazdaság vonatkozásában különösen nehéz a fejlődés törvényszerűségeinek olyan vizsgálata, amely eltekint az esetleges, intézményekre és szervezetekre vonatkozó pragmatikus megoldásoktól. A szocializmusban a termelés és értékesítés viszonya mentes az árufetisizmus elhomályosító hatásától, amelyet a kapitalizmusban látunk, ez azonban még nem jelenti azt, hogy a szocialista termelési viszonyok világosak, áttekinthetők és nem kívánják meg az elméleti analízist. A tudományos megismerés szempontjából ezek nem kevésbé bonyolultak, sőt még bonyolultabbak, mint a kapitalizmus viszonyai. A szocializmusban a termelési viszonyok magasabb rendű típusával van dolgunk, amelyben összetettebbek és sokoldalúbbak a társadalmi és gazdasági kötelékek. A szocialista termelési viszonyok titkát még nem ismertük meg minden oldalukról. Innen van egyebek között az is — bár ennek más okai is vannak —,

Digitized by Google

hogy a szocialista államokban, főleg Lengyelországban igen nagy az aránytalanság a szövetkezeti gondolat nagy gazdasági jelentősége és a vele foglalkozó elméleti kutatások színvonala és állapota között.

Egyébként az egyes szövetkezetek mindennapi munkájában fellépő aktuális problémák analízise mellett arra is szükség van, hogy általános szempontból vizsgáljuk meg az egész szövetkezeti gondolatot és fejlődési irányait. Az általános problémák ki nem elégítő megvilágítása nemegyszer kelt és gyökereztet meg olyan félreértéseket, amelyek még a helyes operatív működést is megnehezítik.

Henryk Cholaj

A szövetkezeti mozgalom érdekei

Néhány héttel ezelőtt nagy vita zajlott le megyénkben, Csongrádban, a szövetkezeti mozgalom egyes égető kérdéseiről. Azóta is állandóan napirenden vannak a szövetkezetek és szövetségeik közötti kapcsolatok problémái.

Úgy látszik, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom ebből a szempontból szerencsés helyzetben van: területi szövetségei az új mechanizmus elveinek kidolgozásával egyidőben jöttek létre, s így lényegében megfelelnek az új körülmények által támasztott követelményeknek. Más a helyzete a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek megyei szövetségének, a MESZÖV-nek. Igaz, hogy két évtizedes tapasztalata van, de minthogy tagszövetkezeteit lényegében centralisztikus módszerekkel irányította és államhatalmi feladatokat látott el, vagyis munkájában csak másodlagosan érvényesült a mozgalmi és érdekképviseleti jelleg — tevékenysége és felépítése alapos elemzésre szorul. Bizonyos átszervezés már a MESZÖV-ben is történt, de ezt a SZÖVOSZ határozta el, s a MESZÖV igazgatósága csak tudomásul vehette ezt.

1968. január 1. óta a MESZÖV nagyobb teret biztosít tagszövetkezetei kezdeményezésének. A nagyobb önállósággal megnőtt a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek választott testületeinek: a küldöttgyűléseknek, az igazgatóságoknak és az intéző bizottságoknak a hatásköre, s ezzel együtt megnőtt a felelősségük és az aktivitásuk. Szélesedett a szövetkezeti demokrácia, vagyis tagságuk bizonyos mértékben visszakapta tulajdonosi jogát. De úgy látszik, hogy a vállalatszerű gazdálkodás, az önállóság és a demokratikus működés feltételeit illetően egyre inkább a mezőgazdasági termelőszövetkezetekéhez hasonlítják saját lehetőségeiket, s e tekintetben a MESZÖV-től nagyobb támogatást várnak.

Az új körülmények között a megyei szövetség még nem tudott magára találni; nem tudta rendezni sorait, megfelelően átfogni területét, és olyan fontos kérdésekben sem tud tagszövetkezeteinek megfelelő segítséget adni, mint például a pénzgazdálkodás és az árubeszerzés.

Fejlesztési elképzeléseik megvalósítása is gondot okoz a fogyasztási és értékesítő szövetkezeteknek. A beruházások lebonyolítása ugyanis sokrétű munkát, sokféle szakembert igényel. A fogyasztási és értékesítő szövetkezeteknek azonban nincs lehetőségük ilyen szakemberekből álló apparátus fenntartására. Ezért azt javasolják, hogy beruházásaik lebonyolítását a MESZÖV oldja meg: a tagszövetkezetek megbízása alapján végeztesse el ezeket a munkákat, a szövetkezetek pedig fizetnének érte.

A MESZÖV jelenlegi működési elve és szervezeti felépítése azonban nem felel meg ezeknek a követelményeknek. A megyei szövetség ugyanis megmaradt olyan szervnek, amely továbbra is centralisztikus jogokat élvez, s nincs kellően érdekelve tagszövetkezeteinek gazdálkodásában. A fogyasztási és értékesítő szövetkezetek sok tekintetben kifogásolják tevékenységét. Ezért a fogyasztói és értékesítő szövetkezeteknek önkéntes társulás alapján olyan megyei szövetséget kellene létrehozniuk, amely irányítói és felügyeleti jogkör nélkül az érdekvédel-

Digitized by Google

mi, érdekképviseleti szerve lenne a tagszövetkezeteknek.

A MESZÖV jelenlegi felépítését, jellegét nem szabad véglegesnek tekinteni. Körültekintő munkával, de minél előbb meg kellene szabadítani a MESZÖV-öt régi, túlhaladott elveitől, s az új mechanizmus követelményeinek megfelelő szervvé kellene tenni. Ezt kívánják a szövetkezeti mozgalom érdekei.

Bernula Mihály

Irányítás és demokrácia a szövetkezetekben

Időszerű problémákról indított vitát Erdei Ferenc elvtársnak a szövetkezetekről szóló cikke. Nem állunk örökség nélkül a közgazdaságtudomány e területének fejlesztésekor. A marxizmus klaszszikusai, különösen Lenin, a szövetkezeti elvek megfogalmazásával számos kérdéshez adott tudományos alapot, és a szocialista gazdálkodás kifejlődésével a Szovjetunióban és más szocialista országokban, így hazánkban is, jelentős marxista munkák jelentek meg egy-egy kérdés vizsgálata kapcsán. Ez azonban nem elégséges az elmélet, s különösen nem a gyakorlat által felvetett problémák megoldásához. Ezek rendkívül széles körű vizsgálódást tesznek szükségessé, amelynek ki kell terjednie más szocialista országok tapasztalatainak figyelembevételére, a történelmi tapasztalatok kritikus vizsgálatára is. A további vitában feltehetően ezek a szempontok is helyet kapnak majd.

Egy rövid hozzászólás keretében csupán a *szövetkezetek irányításának és a szövetkezeti demokráciának* egy mai gondját kívánom körvonalazni.

Bár a vitaindító cikk e kérdést nem vetette fel, de megítélésem szerint a gyakorlat itt figyelemreméltó tendenciát szült az utóbbi években.

A szövetkezetek belső demokratikus szerkezetében a gazdaságvezetést *választott* szerv végzi. A termelőszövetkezeti vezetőség vagy igazgatóság tehát kettős funkciót tölt be: egyrészt ellátja a gazdálkodás *technikai* irányítását — ez a feladata a munkafolyamatok kooperatív jellegéből fakad —, másrészt az irányításnak azt a funkcióját is betölti, amely meghatározott ***érdekek érvényesítését*** jelenti, a gazdasági tevékenységet ennek rendeli alá.

Az elsőként említett funkció ellátása egyre nagyobb követelményeket támaszt. Minél jobban megközelíti a termelőszövetkezeti gazdálkodás a nagyüzemi, vállalati gazdálkodás színvonalát s válik a szövetkezet több ágazatú, jelentős üzemegységekkel rendelkező gazdasággá, annál nagyobb felkészültséget igényel a technikai igazgatás. Bonyolító tényező ilyen szempontból az a lehetőség, hogy az új gazdaságirányítási rendszerben a termelőszövetkezetek meghatározott fajta ipari tevékenységet és szolgáltatást is végezhetnek.

Nem állítom, hogy e kettős vezetési funkciót nem töltheti be ugyanaz a testület, hiszen az élet sok pozitív példát produkált, de az mindenképpen igaz, hogy ***a kettős funkció kétféle eljárási módot igényel.*** A technikai igazgatási funkcióban az ***utasítás*** játszik nagy szerepet, az irányítás másik funkciója viszont ***kizárólag demokratikus vezetési módszereket*** tűr meg.

A gyakorlatban sok feszültség keletkezett abból, hogy rátermett, jól képzett gazdaságvezetők szembekerültek a szövetkezet tagságával, mert az elsősorban választott vezetőjét látta bennük, de utasításaikat nem viselte el. E feszültség vége nemegyszer az lett, hogy a tagok elismerték az adott vezető felkészültségét, örömmel nyugtázták a gazdaság erősödését, a tagok jövedelmének növekedését, de a vezetőt mégis leváltották „antidemokratikus módszerei" miatt. Ez a feszültség jelentkezik egyes szövetkezeti vezetőknek abban a véleményében is, hogy szívesebben vezetnének állami

Digitized by Google

gazdaságot. Ide sorolható az is, hogy a gyenge termelőszövetkezetek egy részében a választott vezetőség képtelen egy személyben betölteni a kettős funkciót, s így szakadatlanul külső támogatásra van szüksége.

Megítélésem szerint e tendencia tanulmányozása elméletileg azt a kérdést veti fel: szükséges-e, hogy minden esetben egybeessen a választott vezető és a technikai igazgatási funkciót ellátó vezető személye, s nem volna-e célszerű, ha ott, ahol a kettős funkciót nem tudja egy személy betölteni, a *vezetés kettősségét személyekben is elválasztanák*, és az utóbbi funkciót magas szakképzettségű szakemberre bíznák? Természetesen a technikai igazgatást végző vezetőre is kötelezők lennének a szocialista vezetés normái, mert ezeknek betartása társadalmunk minden vezető funkcionáriusára vonatkozik, de a kétféle feladat kétféle módszerének szétválasztása esetenként mégis hatékonyabbá teheti a gazdálkodást.

Az így kialakult helyzet előreláthatóan többféle problémát szül a termelőszövetkezetben. Közülük csak néhányat említek meg. Ilyenek például: Milyen felelősségviselési kapcsolat alakuljon ki az igazgató és a választott vezetők között? Mennyire részletesen szabja meg a közgyűlés a gazdálkodás fő irányára vonatkozó határozatában az igazgató tevékenységét? Milyen kapcsolata legyen a tagságnak mint munkavégzőnek az igazgatóval, közvetlen-e vagy a választott vezetőségen keresztüli?

A vezetési funkció kettéválása nem a szövetkezeti demokrácia csorbítását jelentené, hanem ellenkezőleg, ennek magasabb színvonalú gyakorlására adna lehetőséget. Megtisztítaná ezt a formális elemektől, s jobb lehetőséget teremtene a szövetkezetben az egyéni és csoportérdekeknek a gazdálkodás végeredményéhez fűződő érvényesítésére, a kollektív vezetés legjobb értelmű megvalósítására.

A vezetési funkció kettéválása, de főleg sok más, a termelőszövetkezetek fejlődésével kapcsolatos tényező, változást idézhet majd elő a termelőszövetkezeti tagok munkavállalói minőségéből fakadó érdekeiben. Változatlanul igaz marad azonban, hogy a legalapvetőbb személyes érdek a személyes jövedelem növeléséhez és fix voltához kapcsolódik. Ezen érdekek képviselete *két szinten vetődik fel, a közgyűlésen és azon kívül.*

A személyes jövedelem nagysága mindenekelőtt függ jelenleg a bruttó jövedelem nagyságától és annak elosztásától. Ez utóbbi a közgyűlés feladata, ahol a tagok részt vesznek és közvetlenül képviselhetik érdekeiket, vagy a közgyűlések között választott vezetőikre bízzák érdekük képviseletét. A tagok demokratikus jogaikkal élve, a közgyűlésen leválthatják az érdekeiket nem megfelelően képviselő termelőszövetkezeti vezetőket.

A személyes jövedelem nagysága azonban nem kizárólag a jövedelemelosztás aktusához kapcsolódik. A bruttó jövedelemnek a munka díjazására fordítható része éves viszonylatban differenciáltan oszlik meg a tagok között, a munkahely milyenségétől, az adott munkahelyen ledolgozható napok számától, a munka nehézségétől stb. függően. Az ezzel kapcsolatos, személyre szóló döntések nem a közgyűlésen születnek. Így a tagok a problémák felmerülése esetén nem a *választott vezető testülettel* kerülnek ellentétbe, hanem az egyes üzemrészlegek *gazdasági vezetőivel.* Ezen ellentétek megoldásában a választott termelőszövetkezeti testület vagy annak egyes megbízottai alkalmasak az érdekek egyeztetésére.

A közgyűlés elé nem tartozó esetekben az érdekvédelem biztosítására megítélésem szerint nem célszerű az olyan „speciális szerv, amelyet a tagok mint dolgozók választanak, és amely mint dolgozói érdekképviselet, illetőleg munkaügyi szerv partnere a választott vezetésnek, a vezetőségnek" — ennek létrehozását *Erdei Ferenc* elvtárs javasolta —, legalábbis a termelőszövetkezetek mai fejlettségi fokán nem célszerű. Ez ugyanis nem az érdekek egyeztetését eredményezné, hanem felesleges összeütközéseket okozna. Megítélésem szerint ebben az esetben a szükséges érdekegyeztetést legjobban a választott vezetőség tudja elvégezni.

Varga Emília

Digitized by Google

Az örökséget tovább is kell fejleszteni

A szövetkezeti elméletről szóló eddigi eszmecsere már megmutatta, hogy időszerű volt a kérdés vitára tűzése; egyrészt azért, mert a marxista közgazdászok körében is sok lényeges kérdésben ellentétes álláspontok találhatók. Másrészt a vita indítékot ad az e kérdéssel foglalkozó tudományos kutatómunka irányainak kitűzésére, s nem utolsósorban azért is, mert nyilvánvalóvá vált, hogy szükség van a helyes viszony megteremtésére a marxi örökség és ennek továbbfejlesztése között

A szövetkezeti tulajdonról

Rögtön kiegészítéssel kezdem e rövid hozzászólást. Úgy vélem, hogy azoknak a tényezőknek a köre, amelyek miatt a szövetkezeti tulajdont alacsonyabb rendűnek minősítették, sokkal szélesebb, mint ahogy ezt *Erdei* elvtárs cikkében tárgyalta. Nemcsak arról van szó, hogy a szövetkezeti tulajdont azért tartották nem következetesen szocialistának, mert a tsz-földek tulajdonjogilag és kis részben tartalmilag is paraszti tulajdonban vannak. Ugyanis az egyéb szövetkezeti formákban nincs paraszti földtulajdon és hiányzik az egyéb termelőeszközök magántulajdona is, mégis az alacsonyabb rendű szocialista tulajdonhoz sorolták ezeket.[1]

A szövetkezeti tulajdon alacsonyabb szintűsége mellett felhozott érvek nagy része nem tartható.

A szövetkezeti tulajdon valóban a termelés társadalmasításának alacsonyabb fokán jön létre. Ebből és csakis ebből a szempontból nézve tehát a szövetkezeti tulajdon alacsonyabb *szintű* tulajdon. A szövetkezeti tulajdonnak csupán a termelés társadalmasítása alapján való megítélése azonban egyoldalú dolog, különösen a szocializmusban, amelynek alapvető elve a *szükségletre termelés*. Ezért a szocialista tulajdonnál — még inkább, mint más tulajdonnál — azt is figyelembe kell venni, hogy mennyire felel meg a *szükségletre termelés elvének és az ebben az irányban ható anyagi ösztönzésnek* az adott tulajdonformában végbemenő elsajátítás (a termelési feltételek és a jövedelmek elsajátítása). A mezőgazdasági termelőerők fejlettségének és koncentráltságának adott szintjén a szövetkezeti tulajdon megfelel ezeknek a követelményeknek, s így nem is *alacsonyabb rendű forma*. Hozzátehetjük továbbá ehhez, hogy — a mezőgazdaság természeti-technológiai sajátosságai mellett — ez a tulajdonforma tág teret nyit a koncentrációnak.

Halasi elvtárs hozzászólásából az az aggodalom csendül ki, hogy ha túlzottan hangsúlyozzuk a szövetkezeti tulajdon szerepét, akkor nem tévesztjük-e szemünk elől a szocialista tulajdonviszonyok továbbfejlesztésének távlatait. Nézetem szerint erről szó sem lehet, a következő okból:

a) A szövetkezeti tulajdon továbbfejlesztése (pl. a szövetkezeti földtulajdon kialakítása) az *össznépi vonásokat* is erősíti.

b) A tulajdon fejlődése nem egyszerűen az össznépi (állami) tulajdon irányában halad, hanem működési formáit tekintve az állami tulajdon is közeledhet a csoporttulajdonhoz, s a későbbiek során kialakulhat olyan tulajdonforma, amely egy harmadikfajta tulajdon lesz.

c) A tulajdon dialektikus mozgást végez fejlődése során: a kommunista köztulajdon irányában fejlődik, de ugyanakkor a meglevő tulajdon elősegíti a szocializmus anyagi-műszaki bázisának fejlődését.

[1] Egyébként is a vitában többen *szinonim fogalmakként kezelik az átmeneti, a nem következetes, és az alacsonyabb* tulajdonformákat noha ezek különböző fogalmak és különböző tartalmúak is. Az átmeneti formánál ugyanis meg kell határozni, hogy *általában* átmeneti-e a fejlődés alacsonyabb fokától a magasabbig, vagy úgy átmeneti, hogy abban egyesülnek a kollektív (szocialista) és magántulajdonosi elemek. A nem következetesen szocialista kifejezés feltétlen a magántulajdonosi elemek jelenlétére utal. Az alacsonyabb forma pedig mindig valamilyen magasabb formával történő összehasonlítást jelent és ez már gyakran alapvető minőségű különbségeket rejt magában.

Digitized by Google

A mezőgazdasági szövetkezeti tulajdon fejlődésének hosszú időszakra szóló elemzésénél fontosabb az a közelebbi és konkrét cél, hogy magas színvonalra fejlődjön a mezőgazdaság anyagi-technikai bázisa, erősödjön a szövetkezeti tulajdon, mint a kommunista tulajdonviszonyról folyó, szerfölött elvont bölcselkedés.

Halasi elvtársnak azzal a fejtegetésével sem értek egyet, hogy a szövetkezeti és az állami vállalatoknak a közös vonásuk az önálló elszámolás, de az állami vállalatok csupán önálló *elszámoló egységek*, a szövetkezeti vállalatok pedig ezenkívül még *tulajdonosok* is. Az önálló elszámolás fogalma a direkt irányítási rendszernek azokra a sajátosságaira utal, hogy az áru- és pénzkategória csupán technikai-elszámolási formák, s hogy a vállalat csak a lebontott tervutasítás rendkívül szűk korlátai között kombinálhatja a termelési feltételeket a kollektív érdekeknek megfelelően. A szövetkezeti és állami vállalatok közös tulajdonsága inkább az *önálló gazdálkodás*. Ezenkívül bizonyos értelemben az állami vállalat kollektívája is tulajdonos, hiszen az elsajátítás alapvető mozzanataival (gazdálkodás, rendelkezés, használat, nyereségrészesedés) ő rendelkezik. Így az állami és szövetkezeti vállalatok az önálló gazdálkodás szempontjából is „azonos jellegű vállalatok". Természetes azonban, hogy a szocialista szövetkezeti vállalatnak vannak *specifikus vonásai*, nemcsak a vállalatok általános ismérveihez képest, hanem az állami vállalatokhoz képest is. A közgazdaságtudomány további feladata annak a kimunkálása (bizonyos következtetések levonása a vitákból), hogy melyek a *szövetkezeti vállalatok specifikus vonásai*.

Kialakítani és fejleszteni is kell a szövetkezeti elméletet

Vitába kell szállnom Halasi elvtársnak azzal a megállapításával is, amely szerint „téves orientáció az, ha a szövetkezeti elvek *kidolgozásának* feladatairól beszélünk. A problémát a marxizmus elveinek a *gyakorlatba* való átültetésében látom."

Anélkül, hogy elvont vitába kezdenék a kialakítás és fejlesztés kérdéséről, helytelennek tartanám azt, ha a szövetkezeti elmélet egyes lényeges és fontos tételeinek a klasszikusok által való meghatározását azonosnak vennénk a kialakult szövetkezeti elmélettel. Először is: Marx szerint a szocializmusban *köztulajdon* lesz. Engelsnél is a kisparasztok átszervezésének *átmeneti formája* a szövetkezeti tulajdon. Másodszor: akármennyire alapforrások is számunkra Leninnek a szövetkezetekről írt munkái, ne felejtsük el, hogy ezek elsősorban a szövetkezetek *kialakításával* kapcsolatos kérdéseket tárgyalják, de a *szocializmusban gazdálkodó* szövetkezetek gyakorlati kérdéseinek általánosítását nem végezhették el. Nem is beszélve arról, hogy Lenin akkori álláspontja szerint a szocializmus teljes felépítése időszakában a szövetkezetek már nem árutermelő környezetben működnek. Harmadszor: a szövetkezetekkel kapcsolatos elméleti munkákban korábban voltak olyan tételek, amelyek nem bizonyultak helyesnek. (Pl. az, hogy a gépállomások gépei nem kerülhetnek szövetkezeti tulajdonba, vagy a tsz-ek állami támogatása elvének olyan felfogása, hogy mindent, amit a tsz az államtól kap, az állami támogatás — figyelmen kívül hagyva, hogy az árral mennyit von el az állam.) És végül: nem hiszem, hogy a szövetkezeti elmélet továbbfejlesztésének egyetlen kérdése a szervezeti-módszerbeli kérdések *elméleti* általánosítása. Hiszen a gyakorlat fejlődése és kritikája alapján az általános elveket, a termelési-gazdasági viszonyok tartalmi oldalát is fejleszteni kell. Ezért azt mondhatjuk, hogy *a korábbi szövetkezet-elmélet alapvető tételeit kritikailag továbbfejlesztve kell a szövetkezet-elméletet kialakítani.*

A demokratikus centralizmus és a szövetkezetek

Erdei elvtárs — úgy vélem — helytelenül és nem világosan beszél arról, hogy a *demokratikus centralizmus* általános szervezési elv, de a *gazdaságirányításban nem alkalmazható.*

A demokratikus centralizmus a *szocialista gazdaság irányításának az elve*, a tervgazdálkodásnak bármely konkrét (direkt vagy indirekt) típusáról van is szó. A félreértés abban van, hogy Erdei elvtárs — több vitázóhoz hasonlóan —

Digitized by Google

a centrális irányítást azonosnak veszi a lebontott és kötelező tervutasításokkal történő irányítással, holott kötelező tervutasítások nélkül is létezik centralizmus a gazdaságirányításban.

A *centralizmus* a gazdasági életben mindig két dolgot jelent — a *központi gazdaságpolitika akaratát,* és az ennek érvényesítésére szolgáló *eszközrendszert.* A *demokratizmus* pedig — a gazdasági egységek önálló gazdálkodását, a dolgozók tulajdonosi jogainak gyakorlását. A szövetkezeti szektor esetében a demokratikus centralizmus a szövetkezetek önigazgatása mellett is érvényesül (pl. a mezőgazdasági árak szabályozásával, a mezőgazdasági beruházások kedvezményeivel stb.). Sőt, nézetem szerint még a szövetkezeti központok (szövetségek) és a szövetkezetek viszonyában is érvényesül ez az elv; nem úgy, hogy a szövetségek utasítanak gazdasági egységeket, hanem úgy, hogy a gazdasági környezet alakítása, a gazdasági tevékenység összehangolása is gazdaságirányítás.

Dr. Nagy Lajos

A szövetkezeti forma lényeges ismérvei

Dr. Erdei Ferenc figyelemre méltó tanulmányt tett közzé e lapban a szövetkezetek elméleti kérdéseiről, s ebben többek között megállapította, hogy „lehetséges és szükséges a szövetkezetek egységes és általános érvényű fogalma, amelynek az érvénye kiterjed a polgári és a szocialista szövetkezeti mozgalmak minden szövetkezeti formájára."

Az alábbiakban megkísérlem felsorolni mindenfajta szövetkezeti forma közös és lényeges vonásait és ennek alapján körülírni a szövetkezet általános érvényű fogalmát.

A szövetkezetek közös ismérvei közül a következőket tartom mint lényegeseket kiemelendőnek:

A szövetkezet mindenekelőtt személyek, mégpedig fizikai személyek egyesülése.

Bármely fajta szövetkezet — akár szocialista, akár kapitalista, akár fejlődő országbeli — úgy jön létre, hogy emberek, fizikai személyek társulnak, egyesülnek valamilyen célra. Hangsúlyozni kell, hogy az egyesülő felek *fizikai* személyek. A polgári szövetkezet-elmélet ugyanis azt igyekszik bizonyítani, hogy a szövetkezet csak a látszat szerint emberek társulása, de tulajdonképpen kisgazdaságok egyesülése, mégpedig kisárutermelő gazdaságoké, vagy háztartásoké (fogyasztási szövetkezetek esetében), s a fizikai személyek csak mint a gazdaságok, illetve háztartások tulajdonosai, reprezentánsai vesznek részt a szövetkezet létesítésében.

A szocialista szövetkezet-elmélet ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a szövetkezetben mindig *fizikai személyek* társulnak, függetlenül attól, hogy van-e egyéni gazdaságuk, saját termelőeszközük, vagy esetleg (munkások termelőszövetkezetei esetében) csak munkaerejüket kívánják — a nagyobb hatékonyság érdekében — szövetkezeti üzemben egyesíteni.

A szövetkezet elsődleges célja és egyben legfontosabb funkciója mindig gazdasági jellegű, a létrehozók, vagyis a tagok eredeti gazdasági tevékenységével van szerves kapcsolatban.

Ezt a tevékenységet akarják a tagok a szövetkezet révén magasabb szintre emelni, hatékonyabbá, jövedelmezőbbé tenni. A valódi szövetkezet tehát mindig *a tagok gazdasági tevékenységének előmozdítása céljából* létesül és működik. Ebbe a célkitűzésbe a szocialista termelőszövetkezetek is jól beilleszthetők, mert ez a szövetkezet közös üzemben, nagyobb szervezettséggel és magasabb technikai színvonalon folytatja azt, amit a birtokos parasztok és a kézműiparosok

Digitized by Google

addig egyéni kisüzemekben, a munkások pedig saját tulajdonú termelési eszközök nélkül, elszigetelten, mint bérmunkások végeztek.

A szövetkezetet a tagok kötelesek saját erejükből fenntartani.

Ezt a követelményt fejezi ki *a szövetkezeti önsegély* elve. A tagok legfőképpen két módon tesznek eleget e kötelezettségüknek: egyrészt befizetéseikkel hozzájárulnak a szövetkezet alaptőkéjéhez *(részjegy)*, s tudomásul veszik, hogy csak *korlátozott* részesedést (régebbi nevén: osztalékot) kapnak részjegyeik alapján, másrészt — s ez az egyik legfontosabb tagsági kötelezettség — az alapszabályban, esetleg az üzletviteli szabályzatban előírt módozatok mellett igénybe veszik a szövetkezeti üzemet, azaz a szövetkezet szolgáltatásait. A szövetkezet tehát a *gazdasági önsegély* szervezete; a szövetkezeti múlt és a jelen is azt bizonyítja azonban, hogy bizonyos körülmények között nem érvényesülhet a maga tisztaságában az önsegélynek ez az elve, s *külső segítségnek (leggyakrabban állami támogatásnak)* kell kiegészítenie a szövetkezeti tagok saját erőforrásait. A leghatározottabban és a legszélesebb körben *a fejlődő országok* szövetkezeti mozgalmaiban van meg ez az állami segítség. Ahol a szövetkezetek életében külső (például állami) támogatás egészíti ki az önsegélyt, ott ez a viszonyok kényszere miatt elkerülhetetlen, de *átmeneti jellegű* megoldásnak tekintendő.

A fizikai személyek egyesülése — a tagok saját gazdasági tevékenységének előmozdítása céljából — létrehozza a tagok közös vállalatát.

Indokoltnak látszik azoknak a véleménye, akik a szövetkezetet *a vállalat egyik sajátos típusának tekintik* („szövetkezeti vállalat"). Hazai szakembereink között ezt a felfogást vallja *dr. Erdei* és *dr. Gyenes*, s ugyanezen az elvi álláspontón van például *Georg Draheim*, német polgári tudós is (ez utóbbinak a véleménye természetesen a kapitalista környezetben működő szövetkezetekre vonatkozik).

A szövetkezet egyik oldaláról nézve — *személyegyesülés*, de ugyanakkor a másik oldala — *közös vállalkozás*, s a szövetkezetnek éppen az a sajátossága, hogy a szövetkezetben egyaránt érvényesülnek és össze is olvadnak e két különböző kategória különleges vonásai.

Figyelembe kell azonban vennnük azokat az elméleti irányokat, illetve szakértőket is, akik — különböző okokból — *nem* ismerik el, hogy a szövetkezet a vállalat egyik sajátos típusa.

A szövetkezeti taglétszám és ezzel összefüggésben a szövetkezeti alaptőke (részjegytőke) változik, hullámzik.

A változó, hullámzó taglétszám tulajdonképpen az egyik régi Rochdale-i elvet: *a szabad be- és kilépés jogát* kívánja kifejezni. A szövetkezet nem lehet *zárt társaság*, s ha például mód és lesetőség nyílik a szövetkezet kapacitásának növelésére, akkor a vezetőség nem zárkózhat el az új jelentkezők elől, feltéve, hogy megfelelnek az alapszabályok rendelkezéseinek.

A szövetkezet demokratikus intézmény, olyan személyegyesülés, amelyben minden tagnak egyenlő jogai vannak.

A tagoknak ez az egyenjogúsága azonban csak *két* vonatkozásban érvényesül:

a) a szövetkezeti üzem használatában, azaz a szövetkezet által nyújtott szolgáltatások igénybe vételében, és

b) a szövetkezet igazgatásában való részvételben.

A gyakorlatban azonban a szövetkezeti üzem igénybevételére vonatkozó egyenjogúság sokszor csak bizonyos módosítással érvényesül. Így például a hitelszövetkezetekben az igénybe vehető kölcsön nagysága a befizetett részjegyek összegétől függ. Ez a helyzet a házépítő vagy lakásépítő szövetkezetekben is,

Digitized by Google

amelyekben szintén a hozzájárulás összege dönti el, hogy egy-, két-, vagy háromszobás lakáshoz jut-e a tag. Ezekben az esetekben nem szenved sérelmet az egyenjogúság elve, mert *elvileg és jogilag* minden szövetkezeti tagnak *egyenlő* lehetősége van arra, hogy az alapszabályokban előírt legmagasabb mértékig igénybe vegye a szövetkezet szolgáltatásait. A tényleges igénybevétel a tag elhatározásától és anyagi helyzetétől függ.

A szövetkezeti vállalatot (üzemet) a társuló tagok saját használatukra hozzák létre; a szövetkezet tehát saját tagjaival bonyolítja le üzleti tevékenységét.

A szövetkezeti tagok tehát egyfelől a szövetkezeti vállalat (üzem) *társtulajdonosai*, másfelől *üzletfelei* is. E kettős szerepük olyan sajátos jellegzetessége, megkülönböztető ismérve a szövetkezeti formának, amely élesen elhatárolja ezt a gazdasági társulás egyéb formáitól. Nyilvánvaló, hogy a szövetkezet tagjaival bonyolítja le a maga rendeltetésszerű tevékenységét.

Figyelembe kell persze venni, hogy mindenfajta szövetkezetnek — éppen tulajdonképpeni, *elsődleges* gazdasági tevékenysége érdekében — ún. *külső* ügyleteket is le kell bonyolítania.

A szövetkezetet az egyenlő jogú tagok kollektívája igazgatja.

Ez az ismérv a szövetkezeti *önigazgatást* fejezi ki, s egyben a tagok egyenjogúsága, az „egy tag — egy szavazat" elve a szövetkezet *demokratizmusának* legfontosabb feltétele.

A szövetkezetek — elsődleges rendeltetésüknek megfelelően — a gazdasági élet területén működnek; munkájuk hatékonyságának biztosítására, végső fokon tagjaik érdekében kénytelenek tehát arra, hogy az adott gazdasági viszonyok követelményeihez alkalmazkodjanak. Ezek arra kényszerítik a szövetkezeteket, hogy szakmailag jól képzett, gyors, operatív intézkedésekre alkalmas és piacilag tájékozott vezetőket állítsanak a vállalat (üzem) élére.

A fejlődés következtében — szocialista és kapitalista viszonyok között egyaránt — egyre nő e szakemberek vezető szerepének súlya és jelentősége, s így a gyakorlati életben mind *közvetettebbé* válik a tagok befolyása a szövetkezet tényleges vezetésére. Ennek ellenére kétségtelen, hogy végső fokon közvetlenül, vagy közvetve *a tagok igazgatják* a szövetkezetet, s tevékenységének minden fontosabb mozzanatában, a tagok összessége, a közgyűlés dönt. Ez az egyenlő jogokon alapuló, demokratikus önigazgatás mindenfajta szövetkezet *nyolcadik*, s egyben utolsó lényeges ismérve.

A tárgyalt nyolc lényeges ismérv alapján *a szövetkezet általános érvényű fogalma* így írható körül.

A szövetkezet fizikai személyek egyesülése által gazdasági tevékenységük előmozdítása céljából létesített és fenntartott közös vállalat (üzem), amelyet változó számú és egyenlő jogú tagok használnak és igazgatnak.

Hangsúlyozom, hogy a szövetkezet lényeges ismérveinek ez a kiválasztása és fogalmi körülírása csak szerény elméleti próbálkozás arra, hogy egy lépéssel esetleg előbbre vigye a szövetkezet-elmélet e függő problémájának tisztázását.

Dr. Szilágyi László

Digitized by Google

НОВОВРЕМЕ

A *Novo Vreme* 1968. első félévi számaiban legnagyobb terjedelemmel és súllyal gazdasági kérdések szerepelnek. A legtöbb cikk a Bolgár Kommunista Párt IX. kongresszusának egyik központi problémájához — a népgazdaság extenzív fejlesztéséről az intenzív fejlesztésre való áttéréshez — kapcsolódik.

D. Sopov (1. sz.) minden egyes dolgozó egyforma mértékű anyagi érdekeltségének szükségességét hangsúlyozza. A dolgozó bére annak a munkahelynek eredményeit tükröző mennyiségi és minőségi mutatóktól függjön — vallja a cikk —, amelynek tevékenységére közvetlen hatást gyakorolhat. *G. Jordanov* (3. sz.) a termelékenység emelésének egyik fontos tényezőjét, a munka társadalmilag szükséges intenzitását vizsgálja. Felhívja a figyelmet arra, hogy a technikai normának nemcsak bérszabályozó szerepe van, hanem — ami még fontosabb — hozzájárulhat a belső tartalékok feltárásához és felhasználásához is.

Többen foglalkoznak az ipari üzemek irányításának kérdésével. *H. Kaligorov* szerint az ipari üzem kibernetikai szempontból rendszernek tekinthető, így irányítására kidolgozható egy kibernetikai modell. A termelés fejlesztésében felhasználható a játékelmélet, a modellmódszer és a gazdasági-matematikai modellek. A cikk második részében a szerző a vezető személyével foglalkozik. A vezetőnek jelenleg attól függetlenül, hogy milyen területen dolgozik, a szocialista vezetés elvei szerint kell ellátnia munkáját, de a technikai haladás megköveteli, hogy ez más követelményekkel is kiegészüljön. Az egyszemélyi vezetés nélkül elképzelhetetlen a mai ipari üzem, de az információ megnövekedett mennyisége lehetetlenné teszi, hogy a vezetést minden részletében egy ember végezze el. Kaligorov felhívja a figyelmet arra, hogy jelenleg nincs megfelelően megszervezve a problémák figyelemmel kísérése és a döntések előkészítése; és hiányzik a kritérium a vezető munkájának minőségi értékelésére. A témához kapcsolódik *M. Georgievics* írása (5. sz.) arról, hogy a vezetés rendszere a mezőgazdaságban is megváltozik, mind tudományosabbá válik a termelés megszervezése, a terv kidolgozása pedig az eddiginél demokratikusabb módon történik.

Ugyanebben a számban jelent meg *G. Gencsev* elméleti cikke „Az értéktörvény és a tervszerű fejlődés törvénye" címmel. A cikk azon nézetek ellen irányul, melyek szerint a központosított társadalmi tervezést nem lehet összeegyeztetni az áru- és pénzviszonyokkal. A cikkíró azért támadja e nézet képviselőit, mert azok tagadják, hogy a munka a szocializmusban közvetlenül társadalmi jellegű. A szocialista üzemekben végzett munka társadalmi jellege azonban nemcsak a piacon keresztül nyilvánul meg; akik a munka társadalmi jellegét a piaci viszonyokra szűkítik, azok tagadják a társadalmi tulajdon meghatározó szerepét a szocialista gazdaságra és ezen belül a munkára nézve. A csoporttulajdon következtében azonban a munka csak korlátozottan társadalmi jellegű, így szükséges még társadalmi munkaként való végleges elismerése utólag a fogyasztók részéről. Azok a közgazdászok, akik tagadják a munka közvetlen társadalmi jellegét a szocializmusban, úgy vélik, hogy a szocialista gazdaságban nem a tervszerűség, hanem az áru- és pénzviszonyok dominálnak. Gencsev *G. Petrov* és *G. Kosztov* bolgár közgazdászokkal vitatkozik, akik szerint az üzemek tevékenységét közvetlenül az értéktörvény határozza meg. Gencsev szerint a tervezés az egész gazdasági szférát áthatja, míg az értéktörvény csak részlegesen érvényesül (a munkaerő nem áru stb.). A szocialista termelést elsősorban nem a rentabilitásra való törekvés, hanem a társadalmi szükséglet szabja meg — állítja Gencsev. Állítását azzal támasztja alá, hogy „az automatikusan működő piaci mechanizmus nem képes a fejlődés olyan tempójának és olyan népgazdasági arányoknak a biztosítására, amelyek a szocialista társadalom jelenlegi szakaszában szükségesek". Az üzemek valódi célja a szocialista termelés, csupán arról van

Digitized by Google

szó, hogy ez a cél ma különös formában jelenik meg.

Több cikk vizsgálja — főként gazdasági szempontból — a fejlődő országok helyzetét.

●

A gazdaság irányításának társadalmi méretekben egyik legfontosabb kérdése a párt szerepe. Milyen konkrét formákban érvényesül ez a szerep a fejlődés jelenlegi szakaszán? Erről ír *M. Markov* a májusi számban „A párt a társadalom tudományos irányításában" címmel. Abból indul ki, hogy a társadalom tudományos irányításához az irányító szervek szilárd, ellentmondásmentes, elméletileg megalapozott rendszere szükséges. A lenini elvek szerint el kell különíteni a különböző állami és nem állami szervek kompetenciáját és funkcióját. A IX. kongresszus elvégezte ezt a feladatot a fejlődés mostani szakaszának megfelelően. E szerint a pártszervezetek a *politikai* vezetés szervei. (Ez jelenti a káderek nevelését, az ideológiai folyamat irányítását, az állami és gazdasági szervek tevékenységének ellenőrzését, a szocialista fejlődés feladatainak és perspektíváinak kijelölését.) A népgazdaság irányításának új rendszere szükségtelenné teszi a pártszervek közvetlen beavatkozását a gazdasági kérdések eldöntésébe az adott üzemben.

A pártmunka mai legfontosabb feladatait a cikkíró abban látja, hogy a pártmunka tervezésében törekedni kell az optimalizálásra; az elemzéseknek és az általánosításoknak tudományos igényűeknek kell lenniük, ugyanakkor fontos a pártmunka konkrétsága, alkotó jellege és célra irányultsága. Szükség van arra, hogy tudományos módszerekkel rendszeresen vizsgálják a párt gyakorlatát, ahol — csakúgy, mint a társadalmi kölcsönhatások vizsgálatánál — nagy jelentősége van a szociológiának.

●

Bulgáriában jelenleg is folynak átfogó jellegű szociológiai kutatások. Ezt bizonyítja *B. Todorov* publikációja „Migrációs folyamatok és a falu néhány problémája" címmel és *R. Peseváé* „A szocialista életmód mozgásá"-ról. Bulgáriában a városok és falvak között élénk migrációs folyamat megy végbe (1946-ban a városi lakosság 1 795 000, a falusi 5 294 000; 1965-ben a városi lakosok száma 3 791 000-re nőtt, a falusiaké 4 409 000-re csökkent). A migráció vizsgálatánál a folyamat iránya és tempója szerint 4 osztályba sorolták a településeket. Ahol a vizsgált időszakban a lakosság 80 százalékra csökkent — azt az I. osztályba sorolták, ahol a csökkenés ennél kisebb volt (80 és 90 százalék között), ez lett a II. osztály. 100 százaléktól 120 százalékig való növekedés a III. osztály és e fölött a negyedik osztályba sorolták a települést.

Sajátos társadalmi képletet alkot *H. Gancsovszki* „Kritérium és kritikátlanság" c. cikke és az általa bírált jelenség. Szenvedélyes hangú, a szépirodalmihoz közelálló írásában a „bolgár nihilizmussal" veszi fel a harcot. A nemzeti kishitűség, önlebecsülés a történelmi fejlődés szülötte. Ennek nyomai ma is megtalálhatók. Gancsovszki példákat hoz fel: a plovdivi nemzetközi vásáron a felírások mind idegen nyelvűek voltak, az éttermekben nincs egyetlen bolgár lemez, a bolgár konzerveken, cigarettákon latin betűs felirat van stb. Hazafiatlanságnak minősíti azt, hogy az új tízemeletes fekete-tengeri szállodában a reprodukciók között egyetlen bolgár festmény, bolgár téma sem szerepel. Ez ellen a jelenség ellen fel kell venni a harcot, meg kell erősíteni a nemzeti méltóság érzését.

Kevésbé líraian, tudományos szempontból közelíti meg az aktuális társadalmi kérdéseket *N. Sztefanov* „A történelmi materializmus aktuális problémái" c. cikkében (2. sz.). A társadalomtudomány feladata ma nem egyszerűen az ismert tételek konkretizálása, hanem új elméleti problémák kidolgozása. A szocialista társadalom mai fejlődési szakaszán megnőtt a szubjektív faktor és a tudományos állami és pártvezetés jelentősége. A társadalom irányítása, amelyet eddig művészetnek tekintettünk, a társadalmi folyamatok tudományos vezetésévé alakult át. A történelmi materializmus problémáinak kidolgozásánál három tényező játszik szerepet: nő a filozófiai elmélet szerepe a társadalmi-történelmi gyakorlatban és a társadalmi megismerés metodológiájában; nő a történelmi materializmus jelentősége a legújabb tudományos eljárásokkal és módszerekkel kapcsolatban; végül a történelmi materializmus a szocialista társadalom tudományos irányításának elméleti-metodológiai alapja.

●

„A szocialista kultúra problémái"-ról ír *P. Matev* az 5-ös számban. A fejlett szocialista társadalom épí-

Digitized by Google

tésének körülményei között objektíve szükségszerű folyamat a szocialista demokrácia és az ideológiai és szellemi élet irányításának tökéletesítése. Ennek a folyamatnak egyik mozzanata a választott társadalmi-állami kulturális irányító szervek, a művészeti és kulturális tanácsok megalakulása. A megyei, városi, kerületi tanácsoknak összesen 14 ezer tagja van.

Esztétikai problémával foglalkozik *T. Csakörov*, „A művészet közvetlen és közvetett hatásá"-val (5. sz.). Bírálja azokat a polgári esztétákat, akik abszolutizálják a művészet közvetlen hatását, és ezt irracionálisnak tekintik, másfelől Vigodszkij nyomán azokat, akik intellektualizálják a művészet hatását. Vizsgálja a tudományos fogalmak és a művészi ábrázolás egymáshoz való viszonyát.

●

A folyóirat e félévi számai sokat foglalkoznak az ifjúság és a nevelés kérdéseivel. A kommunista nevelés problémái c. rovatban a 2. számban az esztétikai nevelésről, a 3. számban a hazafias nevelésről, a 4. számban a bolgár ifjúságnak a nemzetközi, valamint a bolgár kultúra tradícióihoz való viszonyáról jelentek meg írások. A 4-es számban *E. Aposztolov* és *B. Zahariev* „A gyermekek és serdülők mai társadalmi problémái" címmel részletesen foglalkoznak az ifjúság problémáival, a bolgár társadalom elöregedésének okaival. A társadalom most azt a célt tűzte maga elé, hogy a lakosok száma minél rövidebb időn belül elérje a 10 milliót, ezért különösen aktuális megvizsgálni az ifjúság ellátásának, nevelésének lehetőségeit.

●

Az 1968-as év első felének eseményeiről, évfordulóiról kommentárokat, megemlékezéseket közöl a *Novo Vreme*. „Fontos lépés az egységhez vezető úton" címmel számolnak be a budapesti tanácskozás eredményeiről. Ezzel kapcsolatban megállapítják, hogy az antiimperialista, haladó erők táborában a legjobban szervezett a világ munkásosztálya és annak forradalmi, marxista—leninista élcsapata. A nemzetközi kommunista mozgalomnak ma nincs központja, és általános az a vélemény, hogy erre nincs is szükség. De vannak a mozgalomnak olyan általános kérdései, amelyeket közösen kell megtárgyalni szabad, demokratikus, baráti vitákban. Ennek legeredményesebb formája a nemzetközi tanácskozás. Hangsúlyozzák, hogy a Bolgár Kommunista Párt mindent megtesz a moszkvai találkozó sikere érdekében.

Ebben az évben ünnepli Bulgária a török uralom alól való felszabadulásának 90. évfordulóját. A 3-as szám vezércikke „A szabadság születése"-nek, a nemzeti öntudat megnövekedésének folyamatát írja le a felszabadító harccal párhuzamosan. A török elleni harcban pecsételődött meg az orosz—bolgár testvériség, míg Disraeli, Bismarck és Metternich Európája szemet hunyt az események felett.

A Marx születésének 150. évfordulója alkalmából megjelent cikkekre az jellemző, hogy követve a marxi életmű sokoldalúságát, több oldalról világítják meg Marx tudományos tevékenységét. Másrészt törekszenek a marxi életmű alkotó megközelítésére. Itt meg kell elégednünk a cikkek címének felsorolásával, de ezek már magukban is sokatmondók: „A kispolgári szocializmus marxi kritikája és a jelen néhány problémája" (3. sz.), „Marx és az ember problémája", „Marx és a mai politikai gazdaságtan kritikája" (4. sz.).

A 4-es számban a „Marx eszméi áthatják az egész emberiséget" c. cikk kitűnő összefoglalása az alapvető marxi gondolatoknak. Tíz oldalon, mindenki számára érthetően a cikk tartalmazza a Marx-művek legfontosabb, legforradalmibb gondolatait, a *Disszertációtól A tőkéig*. Kiemeli, hogy a szocialista forradalom szükségszerűségének gondolata központi helyet foglal el a marxi tanításban. De a marxizmus nemcsak a proletárforradalom elméletét tartalmazza, hanem a munkásosztály taktikájának és stratégiájának alapjait is. A marxi tanítás nem nemzeti jellegű, a nemzetközi munkásosztály érdekeit tükrözi. Ez az elmélet ma 14 szocialista ország fejlődésének alapját képezi. Ezek az államok különböző történelmi feltételekkel és tradíciókkal, gazdasági és kulturális fejlettséggel, különböző tartalékokkal és lehetőségekkel rendelkeznek. Ennek következménye az elvek differenciált alkalmazása.

Az elmúlt két évtized fejlődése bebizonyította a szocializmus életképességét Bulgáriában. Az ország jelenlegi legfontosabb feladatai, a termelés további társadalmasítása, a szocialista demokrácia fejlesztése, az érett szocialista társadalom gazdasági fejlődésének ösztönzése, a marxi elmélet gazdagítása.

Digitized by Google

Egy ma divatos tévhitről

Közvéleményünkben és a közvéleményt befolyásoló sajtóban, rádióban televízióban néha-néha feltör a hajlam arra, hogy *néhány esetből az egészre érvényes következtetést vonjon le.* Az ilyen általánosítás rendszerint hibás. Különösen így van ez akkor, ha még némi ferdítés is hozzájárul egy-egy kirívó eset felnagyításához. Ilyen egyedi esetekből levont téves általánosítással mostanában a mezőgazdasággal kapcsolatban leggyakrabban a *termelőszövetkezetek úgynevezett kiegészítő tevékenysége* kapcsán találkozhatunk.

Még tavaly történt, hogy az *inárcsi tsz* és az *Ikarusz* szerződést kötött, amelynek értelmében a termelőszövetkezet — a törvényes előírások megsértésével — állandó jelleggel átengedett az ipari üzemnek olyan embereket, akiknek semmi közük sem volt a közös gazdasághoz. A törvénytelenség felfedezése után a szerződést természetesen felbontották. Az eset kapcsán egyébként országos jellegű felmérés történt és már rendelet is született. A felmérés során még három-négy helyen tapasztaltak hasonló törvénytelenséget. Megállapították, hogy *Biharnagybajomban, Püspökladányban, Sárrétudvarin* különböző vállalatok ajánlatot tettek a szövetkezeteknek a munkaerő átengedésére, de ezt a termelőszövetkezetek visszautasították.

Persze lehet olyan egyedi eseteket is említeni, amelyeknek a szövetkezetek voltak a kezdeményezői, s amelyek törvénytelenségekhez vezetnek, vagy vezethetnének. A *sajóbábonyi* termelőszövetkezetben kidolgoztak egy budapesti *hőszigetelő részleg* felállításáról szóló szabályzatot. A hőszigetelést egy ügyeskedő ember javasolta a szövetkezetnek, mint „remek" vállalkozást. Amikor azonban az engedélyezési eljárás útjaira terelődött az ügy, a tanács javaslatára a szövetkezet elállt a vállalkozástól. Tartott ugyanis attól — joggal —, hogy visszaélnek a nevével, s az úgynevezett szerencsevadászok járnak jól. Néhány „kezdeményezés" viszont gyakorlattá válik, s szervezői előbb-utóbb pórul járnak. S ilyen esetek kapcsán születik, terjed a tévhit: a termelőszövetkezeti tevékenység bővítése, a spekulációnak, a gazdasági szabálytalanságok egész tömegének forrása. E felfogástól már csak egy lépés addig a követelésig, hogy csökkenteni kell a mezőgazdasági üzemek kiegészítő tevékenységét. Pedig hát napjainkban ennek éppen az ellenkezője az érdeke a társadalomnak: az, hogy *a helyi lehetőségeknek, adottságoknak megfe-*

Digitized by Google

lelõen bontakoztassuk ki a kiegészítõ tevékenységet mezõgazdasági nagyüzemeinkben.

Mielõtt azonban ennek bizonyítására néhány tényt felsorolnánk, maradjunk meg a törvénytelenségeknél. Velük kapcsolatosan csak egyetlen dolgot: a lehetõ *legkövetkezetesebben — minden eszközzel küzdeni kell ellenük* — adminisztratív eljárásokkal is, közgazdasági módszerekkel is. Nem tûrheti egyetlen hatóság sem, hogy bárki is törvénytelenül járjon el a gazdasági tevékenység során, akár feldolgozás, bérmunka, értékesítés, akár bármiféle más szolgáltatás ez. Az ilyen esetek — azon kívül, hogy megkárosítják az egyes embert, a közösséget, nagy kárt okoznak a szövetkezeti mozgalomnak.

A mezõgazdasági üzemek gazdasági tevékenységének bõvítése nem valami divatos szokás, hanem bizonyos értelemben *objektív szükségesség*. Ezt az igényt részben a mezõgazdasági termelés természete, részben pedig azok a változások szülik, amelyek a falu szocialista átalakulásával végbementek.

Ami a mezõgazdasági termelés természetét illeti: közismert dolog, hogy a mezõgazdaságban *idényszerû a munka*. Õsszel rengeteg a munka a betakarítás, az õszi kalászos vetése, a következõ esztendõre szóló talajelõkészítés miatt. Télen azonban a növénytermesztõknek úgyszólván semmi tennivalójuk nincs. Így volt ez azelõtt is. Most azonban — ami a telet illeti — még inkább így van ez, mert azok közül a tennivalók közül, amelyek a kisparaszti gazdaságban télen munkát adtak, a nagyüzemben nem sok maradt meg. De a kitavaszodás utáni hetekben és hónapokban sincs minden idõszakban egyforma mennyiségû munka a szövetkezeti tagok és családtagjaik számára.

Ismét a tegnapot kell említenünk. Az akkori falusi világban megszokott dolog volt, hogy a tél és az esztendõ néhány más idõszaka kevesebb elfoglaltságot ad. Az idõsebb szövetkezeti tagok rendszerint most sem zaklatják ezekben az idõszakokban a termelõszövetkezeti vezetõket munkaalkalomért. De a fiatalabbja jelentkezik. S egyre több a szakmunkás, a gépekkel dolgozó fiatal a szövetkezetekben. Õk — és ez természetes — ragaszkodnak a rendszeres munkához, mert *ragaszkodnak a rendszeres kereséthez*. Munkaalkalmat kell tehát nekik teremteni. A termelõszövetkezeti tagok jogai, szociális ellátásuk szintje, nyugdíjuk, elsõsorban a végzett munkától, a ledolgozott napok számától függ. Élni akarnak jogaikkal, lehetõségeikkel, s dolgozni is. Ezek a rendelkezések tavaly és az idei esztendõben léptek életbe. Hatásukra az történt, amit vártunk: *többen jelentkeznek munkára, rendszeresebben követelik a tagok a munkaalkalmat*.

Volt a magyar falu életében egy olyan idõszak, amikor az üzemek többsége a nagymértékû elvándorlás miatt még a gépesítés fejlõdése ellenére is nehezen boldogult az idõszerû munkákkal — különösen azokban az évszakokban, amikor sok tennivaló gyûlt össze. Ez a helyzet megváltozott. A többi között azért is, mert csökkent az *elvándorlás mértéke*. Így aztán ma már jó néhány helyen még

Digitized by Google

munkacsúcsok idején is csak nehezen tudnak megfelelő elfoglaltságot adni a tagoknak és családtagoknak. Ez az oka annak, hogy némelyik termelőszövetkezet *elzárkózott az új tagok felvétele elől.* A termelés korszerűsítése, a gépesítés fejlesztése nem áll meg. A következő években sem csökkennének tehát a foglalkoztatási gondok, hanem növekednének, ha a termelőszövetkezetekben csak a szigorúan vett mezőgazdasági termeléssel foglalkozhatnának.

Amikor a munkalehetőségről van szó, azt is látni kell, hogy az ország különböző termőtájain más és más a helyzet. A mezőgazdasági üzemek vezetői, dolgozói arra törekszenek, hogy *olyan vetés- és termelésszerkezetet alakítsanak ki, amely legalábbis tavaszodástól a tél elejéig nagyjából egyforma elfoglaltságot ad a tagoknak.* A gazdaságosságot is figyelembe véve sokat lehet ezért tenni.

Vannak viszont olyan tájak, amelyeken az *emberek tulajdonképpen soha nem éltek meg a szigorúan vett mezőgazdasági termelésből, hanem a mostoha természeti körülmények között a legkülönbözőbb egyéb tevékenységgel egészítették ki jövedelmüket,* a mészégetéstől és a fuvarozástól a favilla-készítésig. Ezeken a tájakon egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy *a kiegészítő tevékenységek összességükben nagyobb termelési értéket adnak,* mint a kis értékű mezőgazdasági termelés. Nem lehet tehát eleve messzemenő következtetéseket levonni a termelési érték összetevőiből. Különösen akkor nem, ha a melléktevékenység mellett a mezőgazdasági termelés értéke is növekszik.

Amikor a gazdasági tevékenység bővítéséről beszélünk, egyáltalán nem hanyagolhatjuk el azt a tényezőt, hogy fontos érdekünk a mezőgazdasági termelésből felszabaduló erők *helyi foglalkoztatása.* A helybeli foglalkoztatás lehetőségeinek és gazdaságosságának vizsgálata nagyon messze vezetne, az azonban tény, hogy városaink sok gonddal küszködnek. Akár a lakáshelyzetet, akár az egyéb kommunális tényezőket vizsgáljuk is, csak egy következtetésre juthatunk: mindent meg kell tennünk azért, hogy az *embereknek lehetőleg helyben teremtsünk munkaalkalmat, kereseti lehetőséget.* E gondolat jegyében bővül a mezőgazdasági üzemek tevékenységének a köre. A saját brigádokkal végzett építkezés, a termények csomagolása, válogatása és a konzervipar s más élelmiszeripari ágazatok számára való előkészítése, az üzem területén levő homok, kavics, kő kitermelése stb. a leggyakoribb forma. Amiről olyan sok szó esik, az ipari jellegű munka, sajnos csak elenyésző hányadot képvisel. Így aztán sok millió munkával tölthető óra megy veszendőbe — jóllehet az emberek szívesen dolgoznának.

Életszínvonal-politikánknak az is egyik sarkalatos tétele, hogy a mezőgazdaságban dolgozók életszínvonala és jövedelme kerüljön közelebb és lassanként egy színvonalra az ipari dolgozók és alkalmazottak életszínvonalával. Nem volna azonban igazságos, ha az, aki száz-százötven munkanapot dolgozik, akkora jövedelemhez jutna, mint az, aki kétszáznyolcvan-háromszáz napot dolgozik. Indokolt tehát, hogy annyi munkaalkal-

Digitized by Google

mat teremtsünk, amennyi a megfelelő jövedelemhez szükséges. S az országnak is szüksége van azokra a javakra, szolgáltatásokra, amelyeket a mezőgazdaságban tevékenykedők a hagyományos mezőgazdasági munkákon kívül adhatnak.

Azt a mezőgazdaságban sem vitatja senki, hogy a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok *legfontosabb feladata először is, másodszor is és harmadszor is — a mezőgazdasági termelés fejlesztése.* Ezért alakultak a szövetkezetek, ezért vállalkoztak a tagok az összefogásra. S a gyakorlat bizonyítja: nemcsak beszélnek a mezőgazdasági termelés korszerűsítéséről és fejlesztéséről, hanem tesznek is érte. Aki vidéken jár, az a tavaszodáskor is láthatta: milyen gondosan, milyen alapos munkával készítették elő a parasztok az idei termést. Az emberemlékezet óta nem tapasztalt méretű tavaszi aszály sok kárt tett. S még így is bizakodhatunk abban, hogy nem lesznek számottevő ellátási gondok.

S végül: azok a bevételek, amelyek az ipari jellegű tevékenység eredményeként kerülnek a közös gazdaságokba, részben a tagok személyi jövedelmét egészítik ki, részben pedig a közös gazdaság fejlesztésére nyújtanak alapot. Írott és íratlan szabály, hogy a *kiegészítő tevékenység a mezőgazdasági termelést is szolgálja.*

Ha egy kicsit alaposabban végiggondoljuk mindazt, ami a foglalkoztatottság területén mezőgazdaságunkban *igényként* és *lehetőségként* kínálkozik, csak egyetlen következtetésre juthatunk: mindent meg kell tenni az igények kielégítéséért, a lehetőségek kihasználásáért. S amikor a szabálytalanságok, a törvénytelenségek ellen fellépünk, ugyanakkor nagy energiát kell fordítanunk arra, hogy azok az értékek, amelyek előteremthetők, valóban elő is kerüljenek. Ez nemcsak szövetkezeti, mezőgazdasági, hanem országos érdek.

Almási István

Kis Nagy András: Poljuska

Digitized by Google

Kádár János: Hazafiság és internacionalizmus

A gyorsuló idő, amelyben élünk, azonnal történelmi múlttá érleli a tegnapot. A marxizmus röntgenje feltárja a kortárs-társadalom mélyén működő energiákat, tendenciákat.

Ezért lehetséges az, hogy aki korunk problémáiról ír, eseményeiben állást foglal, — *történelmet ír.* Ezért „történelemkönyv" az a több mint 500 oldalas kötet, amely *„Hazafiság és internacionalizmus"* címmel összegyűjtve közli *Kádár János* 1964. szeptember 3-a és 1968. január 1-e között elhangzott beszédeit és nyilatkotait.

A korszak, amelyről a könyv szól, nincs különleges történelmi eseményekkel körülhatárolva. Indulását, kezdő dátumát talán csak az határozza meg, hogy egy előző kötet, a *„Tovább a lenini úton"* tartalmazza Kádár János addigi, 1964 nyaráig elhangzott megnyilatkozásait, záródátumát pedig a nyomdai „átfutási idő" szabta meg: ez volt az az utolsó beszéd, amit a kötetbe még be lehetett tenni, hogy a könyv az idei ünnepi könyvhétre megjelenhessék.

Korunk történetének nem zárt szakasza tehát a könyv tartalma, hanem az egységes folyamat egy része, amelyet azonban mégis egységbe komponálnak a korszakot jellemző legfontosabb, legidőszerűbb, és éppen ezért a beszédekben, nyilatkozatokban kiemelten és legsűrűbben előforduló politikai, ideológiai problémák, amelyek a kötet címét is adják.

A könyv átolvasásakor látjuk csak igazán, hogy hazai és nemzetközi eseményekben milyen gazdag korszak volt az a nem is egészen négy esztendő, amit a kötetbe gyűjtött beszédek felölelnek.

Fokozza az egybegyűjtött megnyilatkozások jelentőségét az a tény is, hogy erre a szakaszra estek olyan események a magyar- és a világpolitikában, mint a Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa, az 1967-es képviselő- és tanácstag-választások és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ötvenedik évfordulója. Kiemelkedő és egyben kötelező alkalmak arra, hogy a magyar politikai és társadalmi élet vezető posztján álló személyiség életünk minden sorskérdéséről megnyilatkozzék.

A könyvet olvasva bebizonyosodik előttünk, hogy ez a négy esztendő olyan történelmi szakasz, amely már igazolta is az első beszédekben elhangzott, a jövőre is vonatkozó megállapításokat. (Ilyen szempontból is izgalmasan érdekesek például a négy év előtti amerikai elnökválasztási harcról tett megállapításai és azóta bevált jellemzései az imperializmus politikai-eszmei és erkölcsi válságáról, élezödő belső ellentmondásairól.)

Így lett a kötet az idei ünnepi könyvhétnek legfontosabb és leggazdagabb tematikájú könyve. Ha valaki „kigyűjtené" a benne érintett, egy mindent megválaszolni képes világnézet fényével átvilágított és megítélt fogalmakat, akkor mai életünk problémáinak címszavakba foglalt lexikonja lenne munkája eredménye.

Vannak, akiket a fehér papírlap és a kézbe vett toll késztet alkotásra, az idézi elő a gondolatok megfogalmazásához szükséges koncentrációt. És vannak, akik beszédben formálják, alakítják ki mondanivalójukat, a közvetlen beszéd fonalára frissen fűzik gondolataikat, s ebben jelentős szerepe van a hallgatósággal való eleven, kölcsönös kapcsolatuknak is. Nem tudom pontosan megmagyarázni, hogy miért, de engem ez a kétféleség a grafikusművész és a szobrászművész munkamódszerének, a kétdimenziójú és

Digitized by Google

háromdimenziójú alkotásnak a különbözőségére emlékeztet.

Kádár János a második kategóriába tartozik. Nem véletlen, hogy a kötet fejezetei — alig egy-két kivétellel — beszédek és nyilatkozatok, valamennyi „élőszóban" született, és miután szinte valamennyinek a születésénél jelen is voltunk, vagy rádióban, televízióban hallottuk őket, most olvasásukkor is halljuk a szónok hangját és hangsúlyát, felfrissülnek emlékezetünkben az alkotás, a mintázás és formálás árnyalatai is.

Az első elhangzás óta nem történt változás. A beszédek, nyilatkozatok úgy kerültek könyvbe, ahogyan akkor hallottuk azokat. Közvetlen emberi vonatkozások, üdvözlések, köszönetek körítik a nagy jelentőségű, történelmivé váló elvi-politikai állásfoglalásokat. A napi aktualitásokat is rögtön elvi színtre emelik ezek a beszédek. Folytonos, azonnali reagálások ezek, a párt válaszai az adott helyzetre, a folyamatosan változó nemzetközi és hazai eseményekre. De a párt álláspontja egy ember személyes közlésén át jut el hozzánk, nagyon személyes, összetéveszthetetlenül egyéni hangon.

Vannak kérdések, amelyekben már e nem egészen négy év alatt is döntő változások történtek, és vannak amelyek makacsul stagnálnak. De nincs a könyvben egyetlen olyan mondat sem, amit időközben meg kellett volna változtatni, amit megcáfoltak, megmásítottak volna az események. Lényegében minden beszéd, nyilatkozat, cikk ugyanarról szól: a magyar népnek legfontosabb céljaiért, a szocializmusért, a szabadságért folyó eredményes harcáról és munkájáról, a béke megőrzéséért folyó nemzetközi küzdelemben való részvételünkről, a szocialista országok egységének elősegítéséről, a hazafiság és az internacionalizmus igazi tartalmáról.

Ezt illusztrálja gazdagon, sokoldalúan az egész könyv.

„Mi a politika nagy kérdéseiben nem szeretjük a bizonytalanságot, és homályt, ezért álláspontunk világos és mentes minden kétértelműségtől" — mondja egy helyen. Majd így folytatja: — *„Mindenki tudja, hogy mi imperialistaellenesek, a gyarmati rendszer minden formájának ellenségei vagyunk, szilárdan és ingadozás nélkül a Szovjetunió, a Varsói Szerződés, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa mellett állunk, és minden cselekedetünkkel a szocializmus, a szabadság, a béke összes erőinek egységét és összefogását kívánjuk szolgálni."*

És ilyen tisztán, és egyszerűen, bizonytalanságtól, homálytól és kétértelműségtől mentesen foglal állást minden kérdésben, kicsinyben és nagyban egyaránt. Ez a közvetlen hang mindig tárgyilagos. A személyes hang mindig pontosan célba talál. Az egyértelmű állásfoglaláson belül természetesen a hallgatókhoz alakítja, egyéníti a stílust, de sehol sincs nyoma taktikai szándéknak. A stílus alakulhat a hallgató szerint — egy nyugati újságíró számára nyilván részletesebben meg kell magyarázni azt, amit egy magyar munkásgyűlés közönsége néhány szóból megért — de a mondanivalót nem a hallgatóság szabja meg. Ugyanabban a szellemben beszél a központi bizottság zártkörű ülésén, az interjúvoló nyugati újságírónak és az ezreknek a tömeggyűlésen.

Ezek a beszédek elhangzásuk idején mind azonnal nyilvánosságra kerültek. Most együtt, összefüggésükben látni, hogyan tükröződik bennük fejlődésünk határozott, egyenes vonala 1957 óta napjainkig.

„Számunkra az a lényeges és döntő, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt, a Magyar Népköztársaság kormányának politikai álláspontja az ismert kérdésekben, a béke, a békés egymás mellett élés kérdésében, a szocialista országok egységéért való törekvésben, a nemzetközi munkásmozgalom ismert kérdéseiben egy hajszálnyit sem változott és nem fog változni ezután sem" — mondja egyik beszédében. Majd más helyen: *„Nincs ma olyan erő, amely politikánk fő irányvonalát megváltoztathatná. Ennek tudatában népünk, minden honfitársunk nyugodtan élhet és dolgozhat."*

Az országgyűlésben 1965 februárjában elmondott beszéd állásfoglalásai — és ebben szinte minden bel- és külpolitikai kérdésben állást foglalt — változtatás nélkül érvényesek ma is.

A beszédeken végigvonulnak, újra és újra napirendre kerülnek korunk, életünk legfontosabb eszméi, törekvései, mindig más és más oldalról világítva meg ugyanazokat a gondolatokat. Egy ilyen vezérlő

Digitized by Google

gondolat a békés egymás mellett élés, a népek barátsága.

„A békés egymás mellett élés elve számunkra nem propagandaszólam, nem taktika, hanem egész korunkra érvényes lenini elv, amelynek érvényesítéséért minden körülmények között a mostani nemzetközi helyzetben is lehet és kell küzdeni." Ezt mondja a Népszabadság kérdéseire adott válaszában, azután hozzáteszi: *„Mi tudjuk, s a kapitalista országok kormányainak is meg kell tanulniuk, hogy a béke oszthatatlan, hogy képtelenség azt feltételezni, hogy miközben bombáznak egy szocialista országot, más szocialista országokkal fejleszthetik politikai kapcsolataikat."* S ugyanezt üzeni nyugatra is, amikor amerikai újságíró teszi fel neki az erre vonatkozó kérdést: *„Egyszerűen elképzelhetetlen, hogy ameddig például Vietnamban, vagy bárhol másutt a világon a helyzet éleződik, agresszió folyik, beavatkoznak más államok belügyeibe, addig a világnak meginf más térségében szépen tovább fejlődik a békés egymás mellett élés. Ez naivitás, veszedelmes illúzió..."*

Sűrűn és hangsúlyosan szereplő téma a nemzeti egység, a párt népfrontpolitikája. Erről beszél Salgótarjánban egy népfront-vacsorán. *„Azért beszélek a népfrontról kommunista szempontból, hogy megértsék, nekünk sajátságos kommunista érdekeink is a népfront mellett szólnak, mi tehát ezt nem taktikából csináljuk. Mi a szocializmus javát akarjuk ezzel a népfrontpolitikával. Nagyon eredményes és előrevisz. Lehet valaki nem kommunista, mégis tisztességes ember és igazi hazafi. Miért ne lehetne a Hazafias Népfront valóságos társadalmi erő? Ebben az értelemben tehát nagyon örülünk annak, hogy a mi népfrontunk egy össznépi, sőt hovatovább össznemzeti összefogássá vált. Mint kommunista, külön örülök ennek, mert az össznemzeti összefogás szocialista célok érdekében történik, ezek a célok egyben hazafias célok is, mert a nép csak a szocializmus útján boldogulhat és a mi hazánk csak a szocializmusban virágozhat. Ez a mi szocialista és nemzeti politikánk lényege és ez tartós politika. Érvényes a szocialista társadalom teljes felépítésének időszakára és ezen nem változtatunk."*

A nemzeti egységnek, amelynek kifejezője a Hazafias Népfront, egyik megalapozó tényezője a Szovjetunió iránt érzett barátság, szeretet. Erről Kádár János többek között ezt mondja: *„A magyar nép, mint igaz barátjára és hatalmas szövetségesére tekint a Szovjetunióra. A magyar—szovjet barátság népeink legjobbjainak a szocializmusért közösen vívott harcaiban született, erősödött; eszméink, érdekeink, céljaink azonosságán alapszik és örök időkre szól."*

A beszédek egymásutánjából pontosan leolvasható, hogyan készült, alakult a kommunista és munkáspártok ez év őszére összehívott értekezlete, amelynek előkészítésében a Magyar Szocialista Munkáspárt olyan jelentős szerepet vállalt és kapott. Nem azért, mintha Budapest volna a világ közepe, hanem mert a Szovjetunió és a Magyar Szocialista Munkáspárt viszonya jó példa a kommunista pártok teljes szolidaritására, harmonikus egységére.

Ez és az ezen alapuló politikánk növeli nemzetközi tekintélyünket, ezért tudunk felelősséget vállalni nagy nemzetközi kérdésekben is. Ebből fakad a Magyar Népköztársaság növekvő külpolitikai aktivitása minden fórumon.

Megsemmisítő, gúnyos ítéletet mondanak e beszédek a szocializmus ellenségei fölött. *„Ezek az emberek azok, akiknek minden jó — legyen az az építőmunka nehézsége, a nemzetközi helyzet bármely eseménye, fagy, árvíz, vagy aszály — ha az feltevésük szerint rossz a népnek és nehézséget okoz a rendszernek... Ezek a kávéházi konrádok azt semmiképpen nem akarják tudomásul venni, hogy az idő már eljárt felettük, s népünk szerencséjére az eseményekre nincs és soha nem is lesz befolyásuk nálunk... A magyar nép magáévá tette a szocialista társadalom teljes felépítésének programját, s az út mentén elmaradozó madárijesztőkre pillantást sem vetve, minden akadályon át feltartóztathatatlanul halad előre történelmi útján."*

Felvázolja és elemzi a szocializmussal szemben álló nemzetközi erőket, az agresszív amerikai imperializmust, a hajszolt fegyverkezést, a rendezetlen német kérdést, a nyugatnémet revansizmust. Kemény szavak sorakoznak belső ellenségeink, a nacionalizmus, sovinizmus ellen, amely veszélyezteti a népek barátságát.

„A nacionalizmus és sovinizmus nem

Digitized by Google

ismeretlen Magyarországon. Hazánk és népünk századokon át idegenek elnyomottja, a magyar uralkodó osztály pedig az ország területén élő nemzetiségek elnyomója volt. Az első világháború utáni imperialista trianoni diktátum ürügyül szolgált arra, hogy az uralkodó osztályok a végletekig csigázzák a nacionalista-soviniszta szenvedélyeket, a szomszéd népek elleni gyűlölködést... A szocialista társadalmi rend létrejöttével megteremtődött a lehetősége annak, hogy végérvényesen kiküszöböljük a népek kapcsolatából a nemzeti gyűlölködést... A kommunista pártok ki kell hogy tépjék a nacionalizmus gyökereit is.

Milyen nagyszerű optimizmus cseng ezekből a szavakból: *„Mi ápoljuk a népek barátságát, mert van jó és rossz társadalmi rendszer. De rossz népek nincsenek. A népek mindenütt jót akarnak...*

Nem lehet itt most felsorolni minden kérdést, amellyel a kötetbe gyűjtött beszédek, nyilatkozatok foglalkoznak. Megállapításai az ifjúság kérdéseiről, a szocialista demokráciáról, a könyv zárásakor még csak küszöbön álló gazdasági reformról a további fejlődésünkhöz nélkülözhetetlen szocialista tudat formálásának segítői. A napi, ellentmondásos eseményeken túl a beszédek tükrében tisztán látni a fejlődés szilárd vonalát, az irányító, döntő erőket: *„A napi jelenségeknek nem szabad elhomályosítaniuk a dolgok lényegét, azt, hogy fejlődik és erősödik a szocialista világrendszer, a gyarmati uralom utolsó óráit éli, a dolgozók világszerte szívós osztályharcot vívnak a tőke ellen, a kapitalisták befolyási övezete napról napra szűkül."*

És milyen egyszerű szavakkal, mindenki számára érthetően fejezi ki — és ismétli többször is — a kötetnek címet adó szavak jelentését. Csak két mondatot idézünk erről: *„A nemzeti érzés, a hazafiság ma egyet jelent a szocialista haza szeretetével, és ahhoz való ragaszkodással. De a szocialista hazafiság egyúttal szolidaritás valamennyi más szocialista országgal, testvériség a világ minden népével."* Ezekben a beszédekben szerepelnek azok a mondatok, amelyeket elhangzásuk óta klasszikus igazságként, politikai szállóigeként idéznek állandóan, az egyiket a világ szinte minden nyelvén: *„Szovjetellenes kommunizmus nem volt, nincs és nem is lesz sohasem."*

Ezekben a beszédekben többször elhangzik bővítve, részletezve is ez a másik szállóigévé vált mondás: „Aki nincs ellenünk, az velünk van."

A *„Hazafiság és internacionalizmus"* címmel kötetbe foglalt beszédekben a legnehezebb, legmélyebb politikai, ideológiai kérdések, napjaink, életünk legizzóbb, legbonyolultabb problémái mind hangot kapnak, olyan tiszta-egyszerűen és olyan magyarul, hogy mindenki megértheti. Kádár János számára nincs „kényes" kérdés, nem kerül meg semmit. Meggyőzően válaszol minden feltehető — és valahol biztosan fel is tett — kérdésre. Stílusa tömör és plasztikus, nem véletlen, hogy egy-egy mondatának idézésével jellemezhető a legtömörebben és leghitelesebben. Azt hiszem, hogy a szónoki művészetben ez a szocialista realizmus. Ennek az ismertetésnek befejezéséül is legalkalmasabb, íme, egy Kádár-idézet: *„Különböző fontosnak vélt kérdésekről szóltam, valójában azonban egy ügyről — még ha helyenként szenvedélyesen is — a közös ügyről, a szocializmusról beszéltem. Ez van ránk bízva."*

Mihályfi Ernő

id. Szabó István: Lenin

Digitized by Google

Válaszúton a civilizáció [1]

A technika fejlődése szédületes gyorsasággal tör be ma az élet minden területére — az általa felvetett problémákkal állandóan találkozunk a nagy társadalmi folyamatokban és a „kis dolgok" világában egyaránt. Milyen társadalmi és emberi hatásai vannak a technika mai változásának, milyen társadalmi tendenciákat hordoz magában? — Az e kérdésekkel foglalkozó szakirodalomban ma már magyar nyelven sincs hiány. Ennek köre most egy, az eddigieket felülmúló monográfiával bővült. A R. Richta és munkaközössége által vizsgált társadalomelméleti és gyakorlati problémák nagy része már eddig is felvetődött a szakirodalomban; a könyv újszerűsége mindenekelőtt a téma feldolgozásának *komplexitásában* van. A komplexitás igénye mind a tematikában, mind a megközelítés módjában jelentkezik. Ez teszi lehetővé, hogy a szerzők olyan elméleti általánosításokhoz is eljussanak, amelyek lényeges elméleti kérdések megoldásához jelenthetnek fontos adalékot. Az eddigi vizsgálatok főleg a tudományos-technikai forradalom polgári értelmezését, kritikáját tartották szem előtt és kevéssé foglalkoztak az e folyamat által felvetett elméleti és gyakorlati kérdésekkel. A csehszlovák tudósok és gyakorlati szakemberek által készített monográfia mindenekelőtt azokat a nagy és mélyreható, bizonyos értelemben „szokatlan" változásokat tárgyalja, amelyeket a tudományos-technikai forradalom idéz elő az emberi élet valamennyi dimenziójában: a munka jellegében és tartalmában; a munkaerő szerkezetében; a kultúrában, művelődésben; az iskolarendszerben és pedagógiában; a mindennapi élet struktúrájában, dinamizmusában és funkcióiban; az emberi szükségletekben, fiziológiai és lelki életében stb.

A szerzők Marxnak a kapitalizmus és az ipari civilizációval kapcsolatosan kifejtett bírálatából indulnak ki. Elemzik azokat a gazdasági-társadalmi változásokat, amelyeket a gépi nagyipari termelés hoz létre az ipari forradalom három egymást követő fejlődési szakaszában. Megállapítják, hogy a gépi nagyipari termelés bázisán létrejön az ipari civilizáció modellje, amely lényegesen kitágítja az emberi élet lehetőségeit, de ezeket maximum a szocialista átmeneti formáció korlátai közé utalja. A szocializmus kibontja az ipari civilizáció összes lehetőségeit, de egyben korlátait is. E korlátok megszüntetése azonban már magának az ipari civilizációnak a meghaladását feltételezi.

A könyv szerzői kimutatják, hogy a gazdaságilag előrehaladott társadalmakban befejeződött az ipari forradalom és olyan átalakulások küszöbére érkeztek, amelyek alapjaiban változtatják meg a termelőerőket, s ezzel túlmutatnak az ipari civilizáción. E változások forrása a tudományos-technikai forradalom, pontosabban szólva a tudomány közvetlen termelőerővé válása.

A tudományos-technikai forradalom nyomában új civilizáció bontakozik ki, mert ezzel átalakul a termelés *egész* hagyományos módja; szükségképpen megváltozik *a termelés szubjektív tényezőjének szerepe* mind a termelésben mind a mindennapi életben. A tudományos-technikai forradalom megindulásával lezárul a társadalmi termelőerők extenzív fejlődésének periódusa, amikor is nagyobb használati érték szerzéséhez minden esetben több gyárra, több gépre és munkaerőre volt szükség. Az új, *intenzív* fejlődés korára az jellemző, hogy mihelyt a tudomány érvényesítése túlsúlyra jut a termelőerőn belül, a termelés fejlődése nem a termelésben kifejtett munka mennyiségétől, vagy a termelési szerszámok tömegétől és a tőke nagyságától, hanem a tudomány alkalmazásától függ.

A civilizáció alapjaiban történelmileg végbemenő változások elemzése lehetővé teszi korunk lényegének mélyebb megértését, így a kapitalizmus, szocializmus és kommunizmus egymáshoz való viszonyát is. A könyv szerzői kimutatják, hogy amíg az ipari civilizáció talaján még kétféle társadalom is létezhet, addig a tudományos-technikai forradalom közvetlenül a kommunizmus perspektívájához kapcsolódik; azaz, *csak a kommunizmus felé haladó társadalom képes következetesen végigvinni a tudományos-technikai forra-*

[1] Richta és munkaközössége: Válaszúton a civilizáció. Kossuth Kiadó, 1968. (Korunk világnézeti Kérdései sorozat)

Digitized by Google

dalmat, illetve a kommunizmus felé haladó társadalomra nézve kötelező, hogy fokozatosan felszámolja az ipari civilizáció korlátait, mert az ipari civilizáció nem elégséges bázis a kommunizmus számára. Ezért — és ennyiben — az a választóvonal, amelyet a szerzők az ipari civilizáció és a tudományos-technikai forradalomra épülő civilizáció között találnak, egyben a kommunizmus választóvonala is. Hogy a könyv címszavával éljünk: a „választ" nemcsak a civilizációs fokokra, hanem íly módon a társadalmi formációkra is vonatkozik.

Épp ezzel kapcsolatban rendkívül jelentős a mű egyik alapgondolata — hogy ti. a civilizáció alapját képező technika színvonala szigorúan megszabja azokat a határokat, amelyek között a különböző termelési módok eltérő lényege érvényesíthető. Az azonos bázisból valóban adódik számos olyan társadalmi-termelési viszony is, amelyek azonosak a fejlett kapitalista és szocialista társadalmakban. Így érthető, hogy a szocialista társadalom csak úgy lépheti át az ipari civilizáció-adta korlátokat, ha magát az ipari civilizációt haladja meg. A jelenlegi fejlett szocialista társadalmak nagyjából elérkeztek az ipari forradalom, illetve az ipari civilizáció és a tudományos-technikai forradalom határához. Ezzel lezárul a forradalom szocialista szakasza és megkezdődik a kommunista forradalom.

A könyv szerzői szerint az új szakasz küszöbének jelei azok a gazdasági-társadalmi feszültségek és ellentmondások, amelyek az elmúlt években jöttek létre a fejlett szocialista országokban, éppen a dinamikus fejlődés eredményeképpen. Ezek az új ellentmondások feszegetik a társadalom jelenlegi szerkezetét és megoldásuk csak az ipari civilizáció meghaladásával lehetséges. A modern civilizációs alapban — mondják a szerzők — belső határvonal van, amelyen túl valamennyi alapvető összefüggés és arány forradalmi átalakuláson megy keresztül. Mindaz ami e vonal alatt lehetetlenségnek tűnt, fölötte törvényszerű szükségességként lép fel, és a régi bevált utak e választóvonal mögött gyakran elmaradottsággá alakulnak át.

A könyv egyik nagy érdeme, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a civilizáció új szakaszára való áttérés még a szocialista országokban sem könnyű feladat, mert a határvonal túllépése *rendkívüli igényeket támaszt az egész társadalommal szemben*. A legnagyobb nehézséget az okozza, hogy fokozatosan és átgondoltan szakítani kell azokkal a sémákkal és módszerekkel, amelyek győzelemre vitték a szocialista ipari és társadalmi forradalmat. Az adekvát eszközök, miközben győzelemre vitték ezt a forradalmat, egyben megcsontosodtak, a maguk tehetetlenségi erejénél fogva tovább élnek és fékező szerepet játszanak a civilizáció magasabb (kommunista) fokára való áttérésben. Késedelem nélkül meg kell találni az új utakat, eljárásokat, módszereket; nemcsak azért, mert ellenkező esetben tartósítjuk, sőt növeljük a feszültségeket és deformáljuk a szocialista társadalmi viszonyokat, hanem azért is, mert a késedelem a társadalmi változások növekvő ritmusa mellett gyengíti esélyeinket a kapitalizmussal folyó versenyben. (A könyv még a mi gazdasági reformunk előtt jelent meg.)

A szerzők a fentiek mellett más természetű veszélyekre is felhívják az olvasó figyelmét: a civilizáció új fázisára való áttérés kezdetben a szocialista országokban is magában rejti az *elidegenedett* tömegfogyasztás lehetőségét. Maga a tömegfogyasztás természetesen a szocializmusban is szükségszerű, mert az életszínvonal bizonyos küszöbe alatt itt is dominál az anyagi érdek, ugyanakkor szocialista viszonyok között át lehet törni a tömegfogyasztás korlátait, elmélyítve és szélesítve az emberi szükségletek skáláját. Ki lehet alakítani olyan életstílust, amely elejét veszi értelmetlen, fiktív szükségletek kialakulásának, továbbá le lehet rövidíteni a tömegfogyasztás szakaszát.

Azzal, hogy a tudomány jelentősége ugrásszerűen megnő, új módon merül fel a társadalmi rétegződés és egyenlőtlenség kérdése is. A szakmai struktúra viszonylag gyors átalakulása komoly gondot jelent az oktatásügy számára, de az egyéni életben jelentkező következményei is együtt járhatnak az átmenet zavaraival nemcsak anyagi, hanem lélektani és politikai értelemben is.

Már a felvetett kérdések széles skálája is jelzi a szerzői munkaközösség könyvének teljesítményeit, igazi értékét mégis az adja meg, hogy a szerzők számos gyakorlati javaslatot terjesztenek elő a megoldásokra. A könyv néhány igen jelentős

Digitized by Google

összefoglaló javaslattal és bőséges adatillusztrációval zárul. A legtöbb táblázat kettős bontásban nyújt adatokat, megkülönböztetve az ipari forradalom és a tudományos-technikai forradalom kezdetének fejlődési szakaszait. Különösen érdekesek és figyelemre méltóak azok a táblázatok, amelyek a munka termelékenységének növekedését; a tőke és termelés közti arány változását; a gazdasági fejlődés forrásait; a dolgozó lakosság népgazdasági ágak szerinti hosszú távú strukturális fejlődését; a munkaerő és szakképzettség struktúráját; a heti munkaidő tartamának alakulását; az urbanizálódás előrehaladását szemléltetik.

A könyv elméletileg igényes, ugyanakkor közérthető is. Az elméleti konzekvenciákat és a praktikus javaslatok helyességét hitelesíti a széles körű empirikus kutatás, amely megelőzte a könyv megírását. A javaslatok érintik a társadalmi praxis szinte valamennyi területét, ezért egyaránt haszonnal tanulmányozhatják közgazdák, filozófusok, szociológusok, pszichológusok, pedagógusok, párt- és szakszervezeti funkcionáriusok.

Csak elismerés illeti a kiadót, hogy magyarul is hozzáférhetővé tette ezt a könyvet. Nagy kár, hogy csak hároméves késéssel érkezett el hozzánk, s hogy elmaradt a könyv előzetes és széles körű propagandája. A négyezres példányszámot remélhetőleg egy újabb kiadás követi majd.

Herédi István

Diószegi András: Megmozdult világban

Ennek a testes, kereken hétszázlapos kötetnek első látszatra a *műfajival* párosuló *tárgybeli sokoldalúság* a fő jellemzője. Magától értetődő természetességgel nyúl szerzőjük az irodalmi alapfajok bármelyikéhez, otthonossággal és kedvvel mozog elméleti és szorosabban vett történelmi problémák közt egyaránt. S jártassága a múlt század közepétől napjainkig, láthatólag, mindenütt megbízható vagy legalább megnyugtató. Kassák s az európai századelő viszonyáról éppoly biztonsággal szól, mint Krúdy és századvégi elődei modorának kapcsolatáról, vagy a mai magyar líra karakterképéről.

Ez a sokoldalúság azonban nem csupán s nem is elsősorban alkat következménye. A sokfelé figyelő érzékenység, a gyors reagáló készség, a problematikushoz vonzódó hajlam csak előfeltétele a sokoldalúságnak, de nem egyben indoka is. *Diószegi nemzedéke egy részének, úgylehet, java részének jellemző típusa.* Az elmúlt évtized derekán lépett fel ez a nemzedék az irodalomtörténetben, az irodalomkritikában. A marxista irodalomszemlélet helyes alapelveit s nagy távlatú történeti céljait plántálták azok az évek az induló irodalmár tudatába. Ezeknek az alapelveknek és céloknak teremtő dinamikáját azonban, tudjuk, gyakran béklyózta le akkoriban a marxista gondolkodással össze nem férhető verbalizmus és tekintélyelvűség. Az így, az ebből keletkezett nehézségek leküzdése jegyében haladt előre, bontakozott ki az évtized második felének kritikája, irodalomtudománya. A leküzdés erőfeszítéseiből azok az évjáratok, melyekhez Diószegi is tartozik, támogatva az előttük járóktól s együtt velük, különösen jelentős részt vállaltak. Diószegi kötetének fölöslegesen nagy terjedelmén, anyagának előnytelen szűrtelenségén a kritikus annak jegyében térhet engedékenységgel napirendre, hogy a kötet majdnem valamennyi dolgozata ennek az erőfeszítésnek egy-egy jellemző darabja.

Mindez Diószeginél többnyire abban a törekvésben ölt testet, hogy fölismerje s méltányolja az egyes művek, az egyes életművek és irányok *sajátos belső külön törvényeit,* sajátos belső külön értékeit. Az egyes művek, életművek és irányok ama sajátos öntörvényűségét, önértékűségét, mellyel az előző évtized kritikai sematizmusa kevéssé vagy alig számolt, s az egyes műveket és irányokat vagy csupán általános mércéknek vetette alá, vagy éppen idegen, kívülről rájuk vitt normáknak.

Diószegi egyes szerzőknek, kritikusoknak címzetten ritkán polemizál. S ez alighanem helyes is. Elvi kérdésekben

Digitized by Google

talán eredményesebb a nem személyekre címzett vita. De egész kötete nyílt polémia a dogmatizmus és verbalizmus értést gátló, értéket elfedő, maradi, végül is a marxizmusnak ártó tendenciái ellen. S ami nem kevésbé fontos, erőfeszítés olyan korszerű marxista kritika létresegítése érdekében, mely *minden valódi értéket méltányolni képes*, bármily stílban, modorban vagy műfajban jelentkezzék is az.

Ómaga minderről így ír: „Az a nemzedék, amelyben felnőtté lettem, útravalóként a történelem élményét kapta, azt a tapasztalatot, hogy megmozdult világban él, melynek, ha érteni akarja, meg kell fejtenie mozgástörvényeit. Túl hamar jött a még szinte gyermekkori élményre és felismerésre az ellenhatás, egy olyan gondolkodásmód uralma, mely az egyszer s mindenkorra kész megoldások és megfellebbezhetetlen normák magabiztosságával szerette volna felváltani a küzdelmet és kockázatot, amit a történelem vállalása jelent. A célkitűzés, amely ezeket az írásokat létrehozta, úgy hiszem, nem csupán a védekezést szolgálta, hanem az előrehaladást is."

E kettős cél szolgálatában jelentős eredményeket mondhat magáénak a kötet. Igen érdekes és figyelemre méltó például az, miként kísérli meg *a tükrözés* alapvető esztétikai elvének, követelményének különféle húszadik századi lehetőségeit, típusait *Juhász Ferenc* vagy *Váci Mihály* költészetében, *Somogyi Tóth* regényében, vagy *Sarkadi* drámáiban megragadni és fölmutatni, anélkül, hogy Balzac, Petőfi, Ibsen vagy bárki más tükrözésmódját, normáit erőltetné rájuk. Az erős intuícióval, a nagy beleélő készséggel, a fogékony művészi érzékenységgel megérzett esztétikai értékekből igyekszik minden alkalommal az illető esztétikai értéknek megfelelő, *az illető érték megragadására alkalmas módszert*, eljárást, fogalomkészletet kialakítani. Kötete s munkássága sokoldalúságának ebben rejlik valódi magyarázata és forrása.

Diószegi az irodalmi közírás területéről indult. Közben az irodalomtörténetírásnak is jelentős művelője lett. A közíró s a tudós jól segíti ki dolgozataiban egymást. Az elsőnek frissessége, ötletgazdasága egyesül bennük a másodiknak óvatosságával, ténytiszteletével, érvelési kötelezettségével. *Irodalomtörténészként a magyar novella történetéről*, mindenekelőtt a századvég, a századforduló elbeszélőiről adott jelentőset. Alkat és anyag itt szerencsésen talált egymásra. A századforduló elbeszélőinek közelállása a publicisztikához, szemléleti sokszínűségük, folytonos váltásuk a módszerben, témavilágúk gazdagsága bő lehetőséget nyújtott Diószegi nyugtalan érdeklődésének, benyomásra gyorsan reagáló ötletgazdagságának kamatoztatására. S marxista iskolázottsága még oly föltevései esetén is, melyek a részletes érvelés folyamán tarthatatlannak bizonyulnak, továbbgondolásra érdemes mozzanatokat nyújt. *Tömörkény*ről adott fejlődésrajzát pl. a művek időrendje meglehetősen kétségessé teszi, de amit az értelmiségi kispolgárság gondolkodásához való viszonyáról mond, az magában is igen figyelemreméltó.

Külön ki kell emelni azokat az eredményeket, melyeket *a két háború közti szocialista irodalom kutatásában* elért. *Bálint György*ről, *Illés Béla*ról, de kivált *Gábor Andor*ról szóló dolgozatai a kutatás alapművei közé tartoznak. S e szerzőknek, ennek az irodalomnak a műveit mint a mai irodalom egyik forrását, gyökérszálát vizsgálja, a kritikai s a szorosabban vett irodalomtörténeti szempontokat folyvást egybekapcsolja.

Kötetének, munkásságának gyengéi többnyire erényeivel egy tőről fakadnak. Kritikusi erényei és tulajdonságai fordulnak a biztos mérték, az alkalom, a jelleg, a módszer követelményeinek tisztázása s a szilárd viszonyítási pont kitűzése híján visszájukra. Az adott tárgyból, a szóban forgó esztétikai értékekből *származtatott módszer nemegyszer a mércét is az adott tárgyból, a szóban forgó értékből véteti vele.* A műveket és irányokat, jelenségeiket és értékeiket többször *önmagukhoz és önmagunkkal méri.* Példa lehet rá *Juhász Ferenc*ről írt lelkes tanulmánya, mely alig tesz kísérletet, hogy kritikai módon nyúljon az önismétlésnek, a verbalizmusnak, a szemléleti és modorbeli körbeforgásnak ama veszélyeihez, melyek e kiváló költőnket nemegyszer kísértik. Diószegi kritikája itt-ott impresszionizmusba fordul át. A művek önelvűségének, önértékűségének tisztelete immanenciába vált át, az általános objektív esztétikai elvekkel és értékekkel való mérés elhanyagolásába, ítélkezést mellőző lelkesedésébe. Elveszti

Digitized by Google

néha az adott tárgyból, irányból, értékből vett módszer, gondolat, ötlet fölött az uralmát. A maga belső mozgása szerint *messze túlfut* aztán egy-egy gondolata, ötlete *az igazolható történeti s esztétikai realitásokon.*

Példa lehet rá *Mikszáth-képe* vagy *szecesszió* felfogása. Az előbbinek igen kamatoztatható s reális alapgondolatát, a humor és tragikum sajátos kapcsolatát jó lett volna az európai realizmus föllelhető rokon jelenségeivel, mindenekelőtt tán a Gottfried Kellernél föltalálhatókkal szembesíteni. Az így kapott objektívebb mércék és kategóriák megakadályozhatták volna, hogy Mikszáth „tragikusságát", művészetének s ezen belül gondolatiságának értékét a tanulmány a fölismerés első hevében oly irreálisan fokozza föl.

A szecesszió előtérbe állítása is friss, okos, termékeny gondolat és eljárás volt. Ha azonban az előző félszázad történetébe, kivált az egész Monarchia szellemi-társadalmi fejlődésképébe s az irányzatok egyetemes történetébe jobban beágyazzuk, s az így kapott módszerekkel, mércékkel, kategóriákkal ragadjuk meg, akkor megóvhatjuk e termékeny gondolatot és eljárást attól, hogy a szecesszió *érvényét* az igazolhatónál sokkal *messzebbre terjesszük ki.* A szecesszió ugyan befolyásolta a századvég minden jelenségét, műfaját és irányát, de valójában — a magunk kutatásai alapján úgy tűnik nekünk — csak a polgárság egy rétegének iránya volt. Hozzátehetjük: a magyar irodalomban csak a publicisztikában s a vele határos irodalmi területeken lett egyetemes irányhatározóvá, s azt is, hogy csak a manierizmusok nagyságrendjébe tartozik. Az *impresszionisztikus ötlet* gátló voltára másfajta példa a kötet *Pilinszky-tanulmánya.* Pilinszkyt tarthatjuk jó költőnek vagy rossznak, eszmeirányát humanistának vagy dehumanizáltnak, a szocialista művelődés számára hasznosnak vagy elfogadhatatlannak — csak éppen annak tarthatjuk nehezen, aminek egy részbenyomás alapján Diószegi minősíti: Ady stílbeli követőjének vagy éppen epigonjának.

Egy másik ponton is erényei fordulnak visszájukra. Sokoldalúsága, sokfelé figyelő érzékenysége *szétszórtságra is* vezet. S így kidolgozás helyett itt-ott csak lazán függesztett problémák érintését kapjuk. Azért említjük ezt bírálatunk végén nyomatékkal, mert úgy véljük, Diószeginek is, mint nemzedékünkből annyiunknak, most immár *erős összpontosító munkára van szüksége.* Az egy munkába sűrített sokoldalúságra, az egy probléma tüzetes kidolgozásában megnyilvánuló sokrétűségre. Az a nagy tájékozottság, az az erős gondolkodási és kritikai készség, mely az elmúlt évek során a tudományág élvonalába emelte (s egyben kitűnő szerkesztőnek is jelölte ki), egy ily munkában hozhatja meg igazán a tudósi felfogását és egyéniségét egyaránt reprezentáló munkát.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Németh G. Béla

ifj. Pál Mihály: Kalapos fej

Digitized by Google

Simon István: Verőfény

Harmadízben jelentkezik válogatott verseinek gyűjteményével Simon István. A *Verőfény* két irányban is tágít: nemcsak a *Szőlő és gesztenye* című kötet anyagát tartalmazza, hanem a legkorábbi versekből is egynéhányat, s így 1943 és 1936 között keletkezett verseinek időrendben egymást követő ciklusait nyújtja át az olvasónak a költő.

Mégis az ismételt, a ki tudja hányadik találkozás ezzel a költészettel újabb élményt ad. Mert jólesik akárhányszor olvasni azt a nem is éppen kevés Simon István-verset, amelyet magunkban hordunk.

Ez a gyakorlatilag 1949-ben induló *költői pálya teljes egészében* — hangjában, témáiban, gondolataiban — *egységesnek mondható*. Éles váltásai nincsenek, mert nem is volt rá szüksége. 1953 után nem kell megtanulnia az élet összetettebb látását, mert költészete addig is igaz volt. Mégsem azt akarom mondani, hogy nem változik ez a költészet, csak azt, hogy *fejlődése öntörvényű és töretlen*. Saját lehetőségeinek körét világosan látja, s nem kíván ezeken erőnek erejével túllépni. Ezek így is elég széles horizontot sejtetnek ahhoz, hogy egy teljes élet minden gazdagságát érzékeltetni tudják.

Melyek Simon István témái? Egyike a legjellegzetesebbeknek a családi költészet: a szülőkhöz, a feleséghez, a gyerekhez való kötődés, hűség és felelősség hitvallása. *(Virágzó cseresznyefa, Leánynézőben öcsémmel, Várok rád, Bocsáss meg, Eurydiké, Arcok egymás között, Modern családi kör, Elágazó útunkon, Beszél a fiam, Csillagot láttam.)*

Másik fő ihletője a táj, a szűkebb szülőföldtől, Bazsitól a Jangcéig, s a természet konok és örök körforgása. *(Hóvirágok, Orgonabokor, Akácfa, Februári szivárvány, Ősz felé, Húsvéti körmenet, Fák, reggeli fényben.)*

S végül, ami ezekből és ezek fölé nő: a rokonszenves közéleti költészet, a nép és a szocializmus ügye mellett való elkötelezettséget sugárzó versek. *(Amit naponta, Az a nehéz, Nem elég, Lepke és példa, A nép neve, Napraforgó.)*

Ezek az „örök" költői témák az ötvenes években még viszonylagos önállóságban alakultak verssé, a hatvanas években azonban végleg szervessé ötvöződtek, és így olyan komplex versek jönnek létre, amelyekben az egyéni és a közélet, a kapott és a továbbadandó örökség magasrendű szintézist alkot. *(Gyönyörű terhem, Éjjel a présházban, Örök körben, Együtt, Áradás.)*

A világban helyét megtaláló, harmóniát teremteni tudó költő Simon István. Önvallomásában említi a szorongást, félelmet, mint költői élményt. Igaza van, de ez az eddig is nyilvánvalót teszi még világosabbá: harmónia csak küzdelem eredménye lehet. Nem kell szégyenkeznie csöndesen derűs életszemlélete miatt. Olyan emberi és költői erény ez, amelyet kevesen mondhatnak magukénak korunkban. S ez adja meg Simon István helyét és rangját is a mai magyar költészet derékhadában az apokaliptikus és mítoszteremtő Juhász Ferenc és Nagy László, illetve az oldottabb beszédű és tépetteb harmóniájú Garai és Váci között.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Vasy Géza

Szép versek — 1967

A kötet nem keltett feltűnést — ám veszteség, ha hiányzik a könyvszerető polcáról. Immár évek óta megjelenik a költészet napján az *előző év költészeti termésének gyűjteményes kötete*. Ismert, előzőleg már a folyóiratokban közölt verseket kap kézhez az olvasó. A vállalkozásnak az a célja, hogy napjaink szerteágazó költészetét fókuszba gyűjtse, és képet nyújtson a sokrétű alkotások jellegéről.

Irodalmunk évszázados hagyományaihoz híven, napjainkban sem veszít súlyából a líra. Hazai sajátosságunk, hogy az egymást váltó koroknak újra és újra szükségük volt a mindennapok eseményeire legérzékenyebben reagáló, a leginkább kortárs műfajra — a költészetre. S e folyamatban egyaránt ok és okozat *költészetünk közéletisége:* a közös gondok az egyéni bajokat háttérbe szorítva mindig is a költészet első vonalában jelentek meg.

Végigolvasva a *Szép versek* idei kötetét, első pillanatban úgy tűnik, hogy költészetünk bezárkózott az egyéni világ határai közé, és hogy költőinkből eltűnt a közéleti érdeklődés. Ellenérzésünk támadhat, amiért mai költőink elfordulnak a világ gondjaitól, és a szűkreszabott magánélet útvesztőibe menekülnek. Valójában nem erről van szó: *a változó korral a fogalmak is megváltoztak*, illetve kiszélesedtek a fogalmak határai, mintegy új tartal-

Digitized by Google

mat nyertek. Ha pontosan és mélyebben feltérképezzük a kötet verseit, kiderül, hogy az egyéni élmények, egyéni sorsok problémái szorosan magukba foglalják a nagyobb közösség vagy az emberiség alapvető kérdéseit, a ma szenvedélyesen keresett válaszokat.

Három nemzedék kerül egymás mellé a kötetben, különböző korok különböző problémáinak egyéni hangú és fogantatású megfogalmazása. A versek ebben az összeállításban nem az egyes költői pályák, életművek szerint rendeződnek. Kiragadva a költő saját törvényű folyamatából csak egy-egy gondolatot reprezentálnak. *Más megvilágításba kerülnek a versek, de más értékeket is nyernek* azáltal, hogy egyetlen év magyar költészeti termésében foglalják el helyüket. S figyelmünk itt már arra terelődik, hogy más közegben e versek hogyan illeszkednek az egészbe, miben különböznek attól, mit adnak hozzá gondolatban, megformálásban, művészi értékben. Így válik a kötet — az egyéni hangok különbözőségével, nem egyenrangú esztétikai értékű versekkel — sajátos egységgé, a világ eseményeire való érzékeny reagálássá.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Szalai Anna

Gyárfás Miklós: Tanuljunk gyorsan és könnyen drámát írni

Nyugaton — különösen Amerikában — tucatjával születnek ilyen című könyvek: az ácsmesterség és a bélyeggyűjtés titkai mellett szívesen elárulják, milyen úton-módon lehet elindulni az írói, drámaírói világhír felé. Irónk már a könyv fülszövegében tudatja az olvasóval, hogy korántsem kíván ilyesféle „komoly" kalauzt nyújtani. A „leckékre" osztott kötet tartalma pedig végérvényesen eloszlatja a cím által esetleg felkeltett illúziókat. *Játékos, humoros, parodisztikus, szatirikus hang váltakozik egymással.* A dramaturgia elméletét és gyakorlatát vérében hordozó népszerű vígjátékíró, a dramaturgia főiskolai tanára, miközben csipős gúny tárgyává teszi az írót, a színészt, a közönséget, a mesterség szabályait és a szabályokon túllépőket, *mégis tanít, ismereteket közöl* — könnyen, gyorsan. E könnyed és merész hangra az a tény jogosítja fel az írót, hogy talán egyetlen művészetnek sincsenek olyan viszonylagos mesterségbeli szabályai, mint éppen a színháznak. Színpadjainkon klasszikus és modern darabok, sőt elemek váltják egymást. A nagy drámaírók szinte szakmailag kötelező tiszteletlenségét csak a mesterség fortélyait összegező humor tiszteletlensége múlhatja fölül.

Gyárfás így ír: „Új könyvemet minden embertársam elolvashatja, kivéve azokat a személyeket, akik maguk is drámaírással foglalkoznak. Köztudomású ugyanis, hogy a dramaturgia túlságos ismerete a legtöbb drámaírónak ártalmára van." Azt hisszük azonban, hogy különösen a szakmához közelállók és a színházértő közönség fogja leginkább értékelni a könyvet. Állandó paradoxonai, kacsintásai és félmondatos oldalvágásai nemcsak szórakoztatnak, hanem *képet is adnak a színházművészet illetve -elmélet mai állásáról, problémáiról.* A leckékre osztott első rész humoros bepillantást enged a drámaírói alkotómunkába, s lerántja a leplet a klaszszikusok merev pózairól és a formabontók nagyképűségeiről. A leckéket *gyakorlatok* követik, valójában apró műfaji paródiák. Tucatnál több jelenet vázlata ez, tematikai példatár. Bár olvasmányos és ötletgazdag ez a rész is, a leckékhez lazán vagy alig kapcsolódik, és sajnos, a gyakorlatok humora is esetlegesebb és szervezetlenebb. A gyakorlatoknál sokkal szellemesebb, és a leckékhez is jobban kötődik a *dramaturgiai kisszótár* és a *kis minta-színdarab.* A kisszótár Karinthy vidám lexikonának szócikkeihez méltóan és hasonlóan játékos. Leginkább azonban a kis minta-színdarab tetszett. A kis „anatómiai dráma" ismét humorista és színdarabíró szerencsés találkozásának terméke. Különösen jó megoldás, hogy a darab a szerző (félre)kommentálásával együtt épül a szemünk előtt gyilkosan nevetséges és gyilkosan parodizáló szentimentális avitt abszurddrámává.

Gyárfás Miklós könyve a színdarabírás művészetének bemutatásában természetesen a mesterség jegyeit emeli ki, s az írói tehetség meglétét és mibenlétét nem firtatja. Az azonban kétségtelen, hogy dramaturgia-paródia megírásához nemcsak mesterség, de tehetség is kellett, és volt.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Sz. Kundl Edit

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

KOMMUNYISZT
7. szám

Marx Károly a munkásosztály zseniális tanítója és vezére
Marx Károly kézirat-örökségéből
N. Sitov: *Marx és Engels a proletár internacionalizmusról*
T. Ojzerman: *Marx tanítása és a harc korunk burzsoá ideológiája ellen*
J. Olszevics: *A marxista gazdagságelmélet és burzsoá magyarázóinak csődje*
B. Bihovszkij: *Az ellenség ölelése*
Minden egyes kommunista felelős a pártért, a párt pedig felelős minden egyes kommunistáért
V. Zaluzsnij: *A gazdasági vezető elvi szilárdsága*
V. Arhipenko: *Hűség a tradíciókhoz*
A kínai „kulturális forradalom" jellegéről
E. Jevszejev: *Titkos háború az arab országok ellen*

LUPTA DE CLASA
5. szám

G. Stoica: *A magas fokú kommunista öntudat és felelősségérzet*
J. Sirbu: *A pártélet demokratikus normái*
V. Papadopol: *Az új büntető törvénykönyv és a szocialista demokrácia követelményei*
P. Panzaru: *A filozófia társadalmi értéke*
D. Berindei: *A moldvai és havasalföldi forradalom*
M. Constantinescu: *Az erdélyi románság nemzeti és társadalmi harca*

MARXISM TODAY
Június

Szerkesztőségi jegyzetek (Időszerű kérdésekről)
E. Hobsbawm: *Karl Marx és az angol munkásmozgalom*
J. Greaves: *James Connolly, a marxista* (születésének 100. évfordulójára)
B. Sinclair: *James Connolly, a szakszervezeti vezető*
A. Raftery: *„A munkásság az ír történelemben"*
J. Cox: *Anglia nemzeti problémája*

NOVÁ MYSL
5. szám

A. Dubcek: *Teret az új gondolatoknak és tetteknek*
J. Cvekl: *Meditálás Marx Károly műve felett*
S. Heretik: *Marx gazdaság-elméletének időszerűsége*
S. Provaznik: *Az akcióprogram és a szociális érdekek*
K. Kaplan: *Az akcióprogram történelmi helye*
J. Cutka: *A kultúra humanista küldetése*
C. Kozusnik: *Döntő lépés a gazdasági reform további fejlődéséhez*
J. Grospic, Z. Jicinsky: *A csehek és szlovákok viszonyának következetesen demokratikus megoldása*
Z. Mlynár: *A társadalom demokratikus politikai szervezetéről*
V. Janku: *Külpolitikánk arculatáért*
I. Malek: *Az értelmiség és a társadalmi fejlődés* (Vitacikk)
J. Hrabina: *Új politikai minőség*

NOWE DROGI
6. szám

Kongresszus előtti termelési felajánlások (Vajdasági párttitkárok beszámolói)
K. Secomski: *Az ötéves terv megvalósításának félidején*
W. Michajlow: *A főiskola korszerű modellje*
K. Grzybowski: *A mai antikommunizmus ideológiai háttere*
T. Filipak: *A mai burzsoá demokrácia politikai mechanizmusa*
J. Majdak, S. Gasiorowski: *A mezőgazdasági körök 1967-ben*
M. Chruszczewski, S. Rostkowski: *A varsói színházi élet főbb jelenségei és tendenciái az elmúlt két évben*
H. Zdanowski: *Az amerikai társadalom és a vietnami háború*
E. Kowalczyk: *Nevelés, tudományos káderek, főiskolák*
Az ifjúsági szervezetek vezető szervei a márciusi eseményekről

WEG UND ZIEL
Június

L. Spira: *A diákok és az establishment.*
Demokrácia és szocializmus. (A CSKP akcióprogramjához)
T. Spiegel: *A fekete és a fehér Amerika*
P. Vranicki: *Állam és párt a szocializmusban.*
O. Kneissl: *„Egészségesre zsugorodás" Floridsdorfban és Donaustadtban.*
G. Signorini: *A Vietnamról folyó párizsi megbeszélések*
F. Mauthner: *A tudományos-technikai forradalom perspektívái*
J. Williamson: *Johnson gazdasági nyomás alatt.*

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи: ЯНОШНЕ КЕШЕРЮ: Первые итоги проведения реформы в сфере торговли — *БЕЛА КЕПЕЦИ:* Некоторые вопросы вузовской жизни — *ФЕРЕНЦ ФЕХЕР:* Формальная демократия и террор — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *ИШТВАН КОВАЧ:* Кризис Пятой Республики — *ЛАСЛО НАДЬ—МАТЯШ СЮРЕШ:* Внепарламентская демократическая оппозиция — *ЭРВИН РЕТИ:* ФРГ — спустя полтора года — Вьетнам — *Форум: ГАБОР ШОМОШКЕИ:* По поводу статьи «Перспективные общественные и политические последствия ввода нового хозяйственного механизма — *Д-Р ПЕТЕР ШМИДТ:* Профессионализм и «демократия несведующих»? — ИЗ ОБЛАСТИ НАШЕЙ КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ: *ЭВА КАТОНА:* Мировоззрение, убеждение, школа — *ЭРЖЕБЕТ БЕРКЕШ—ЙОЖЕФ БЕГЕЛЬ:* Венгерское театральное искусство на подъеме — *Обмен мнениями: Д-Р ВАЛЬТЕР ШМИДТ:* Марксистско-ленинская аграрная теория и сельское хозяйство ГДР — *ХЕНРИК ХОЛАЙ:* К вопросу о проблематике теории кооперативов при социализме — *МИХАЙ БЕРНУЛА:* Интересы кооперативного движения — *ЭМИЛИЯ ВАРГА:* Управление и демократия в кооперативах — *Д-Р ЛАЙОШ НАДЬ:* Традиции надо развивать дальше — *Д-Р ЛАСЛО СИЛАДЬИ:* Существенные черты кооперативной формы — *Ориентация:* Обзор журнала (номера журнала «Ново Време» за первое полугодие 1968 года).

CONTENTS

Articles: The First Experiences of the Economic Reform in the Operation of Trade and Commerce, by Mrs. *JÁNOS KESERŰ* — On Some Questions of University Life, by *BÉLA KÖPECZI* — Formal Democracy and Terror, by *FERENC FEHÉR* — INTERNATIONAL REVIEW: The Crisis of the Fifth Republic, by *ISTVÁN KOVÁCS* — Democratic Opposition Outside Parliament, by *LÁSZLÓ NAGY* and *Dr. MÁTYÁS SZŰRÖS* — West Germany, Eighteen Months After, by *ERVIN RÉTI* — Vietnam — *Forum:* Comment on the article "The Expectable Social and Political Impact of the New System of Economic Management", by *GÁBOR SOMOSKÓI* — Specialist Approach and "Layman's Democracy?" by *DR. PÉTER SCHMIDT* — *From our Cultural Life:* World Outlook, Conviction and the School, by *ÉVA KATONA* — Hungarian Theatrical Arts on the Ascendant, by *ERZSÉBET BERKES* and *JÓZSEF BŐGEL* — *Exchange of Views:* The Marxist-Leninist Agrarian Theory and Agriculture in the GDR, by *DR. WALTER SCHMIDT* — Contributions to the Treatment of Problems of Co-operative Theory in Socialism, by *HENRYK CHOLAJ* — The Interests of the Co-operative Movement, by *MIHÁLY BERNULA* — Direction and Democracy in the Co-operatives, by *EMILIA VARGA* — The Heritage Must Be Further Developed, by *DR. LAJOS NAGY* — The Essential Criteria of the Co-operative System, by *DR. LÁSZLÓ SZILÁGYI* — *Information:* Review of Periodicals (on the first six months' issues of Novo Vreme in 1968).

SOMMAIRE

Articles: Mme JÁNOS KESERŰ: Les premières expériences de la réforme dans l'activité du commerce — *BÉLA KÖPECZI:* A propos de quelques questions de la vie universitaire — *FERENC FEHÉR:* Démocratie formelle et terreur — *Revue internationale: ISTVÁN KOVÁCS:* La crise de la V-ème République — *LÁSZLÓ NAGY—DR. MÁTYÁS SZŰRÖS:* L'opposition démocratique extra-parlamentaire — *ERVIN RÉTI:* La République Fédérale Allemande un an et demi après — Vietnam — *Forum: GÁBOR SOMOSKÓI:* Intervention à l'article intituté „Les effets sociaux et politiques prévisibles de la réforme de la direction économique" — *DR. PÉTER SCHMIDT:* Technicité et „démocratie profane"? — *De notre vie culturelle: ÉVA KATONA:* Conception du monde, conviction, école. — *ERZSÉBET BERKES—JÓZSEF BŐGEL:* Élévation de l'art théâtral hongrois — *Échange de vue: DR. WALTER SCHMIDT:* La théorie-agraire marxiste-léniniste et l'agriculture de la République Démocratique Allemande — *HENRYK CHOLAJ:* Contributions aux problèmes de l'idée de la coopération dans le socialisme — *MIHÁLY BERNULA:* Les intérêts du mouvement coopératif — *EMILIA VARGA:* Direction et démocratie dans les coopératives agricoles — *DR. LAJOS NAGY:* L'héritage doit être développé — *DR. LÁSZLÓ SZILÁGYI:* Les critères essentiels du système coopératif — *Orientation:* Revue des périodiques (sur les numéros semestriels de 1968 de Novo Vreme).

Digitized by Google

INHALT

Artikel: Frau J. KESERŰ: Die ersten Erfahrungen der Reform im Handel — *BÉLA KÖPECZI:* Einige Probleme des Universitätslebens — *FERENC FEHÉR:* Formale Demokratie und Terror — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *ISTVÁN KOVÁCS:* Die Krise der V. Republik — *LÁSZLÓ NAGY—DR. MÁTYÁS SZŰRÖS:* Außerparlamentarische demokratische Opposition — *ERVIN RÉTI:* Die Bundesrepublik nach anderthalb Jahren — Vietnam — *Forum: GÁBOR SOMOSKÖI:* Bemerkungen zu dem Artikel „Die voraussichtlichen sozialen und politischen Auswirkungen des neuen Wirtschaftsmechanismus — *DR. PÉTER SCHMIDT:* Fachmäßigkeit und „Laien-Demokratie"? — *Kulturelles: ÉVA KATONA:* Weltanschauung, Überzeugung und Schule — *ERZSÉBET BERKES—JÓZSEF BÓGEL:* Aufwärtstrend in der ungarischen Theaterkunst — *Gedankenaustausch: DR.WALTER SCHMIDT:* Die Marx—Lenin'sche Agrartheorie und die Landwirtschaft in der DDR — *HENRYK CHOLAJ:* Beiträge zu den Problemen des Genossenschaftswesen im Sozialismus — *MIHÁLY BERNULA:* Die Interessen der Genossenschaftsbewegung — *EMILIA VARGA:* Lenkung und Demokratie in den Genossenschaften — *DR. LAJOS NAGY:* Das Erbe muß weiterentwickelt werden — *DR. LÁSZLÓ SZILÁGYI:* Die Merkmale der genossenschaftlichen Form — *Information:* Aus Zeitschriften (Aus den Nummern der ersten Halbjahrfolge 1968 der Zeitschrift Novo Vreme).

Közöljük olvasóinkkal, hogy – az előző évekhez hasonlóan – augusztus–szeptemberi számunk összevont számként jelenik meg.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest, V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest, VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, (csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest, V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára.
Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 000 példányban.
68.02591/2 – Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

aspirantúrára

a Szovjetunió Kommunista Pártja mellett működő Társadalomtudományi Akadémián

Az MSZMP Központi Bizottságának Agit.-Prop. Bizottsága pályázatot hirdet a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémián aspirantúra elvégzésére filozófia, politikai gazdaságtan és nemzetközi munkásmozgalom története szakon. A tanulmányi idő három év, amit az aspiránsok ösztöndíjjal a Szovjetunióban töltenek. Ezen idő alatt családjuk anyagi támogatásban részesül.

A pályázaton részt vehet minden olyan 40 évnél nem idősebb párttag, aki

— mozgalmi tapasztalattal és tudományos munka végzésére megfelelő készséggel rendelkezik,
— tudományos és ideológiai szempontból aktuális témán kíván dolgozni,
— az orosz nyelvet lehetőleg középfokon ismeri. (Az aspiráns a tanulmányokat megelőzően orosz nyelvtanfolyamon vesz részt.)

A jelentkezéshez mellékelni kell:

— életrajzot,
— az iskolai végzettség igazolását,
— minősítést az eddigi munkáról,
— a választott téma vázlatát (25—30 sorban) és
— publikációinak (amennyiben ilyen van) rövid ismertetését.

A pályázatokat 1968. szeptember 30-ig lehet benyújtani a Budapesti Pártbizottsághoz, illetőleg a megyei pártbizottságokhoz. A pályázatokat a Központi Bizottság illetékes szerve bírálja el és a döntésről a pályázókat december 31-ig értesíti.

Az MSZMP Központi Bizottságának
Agit.-Prop. Bizottsága

Digitized by Google

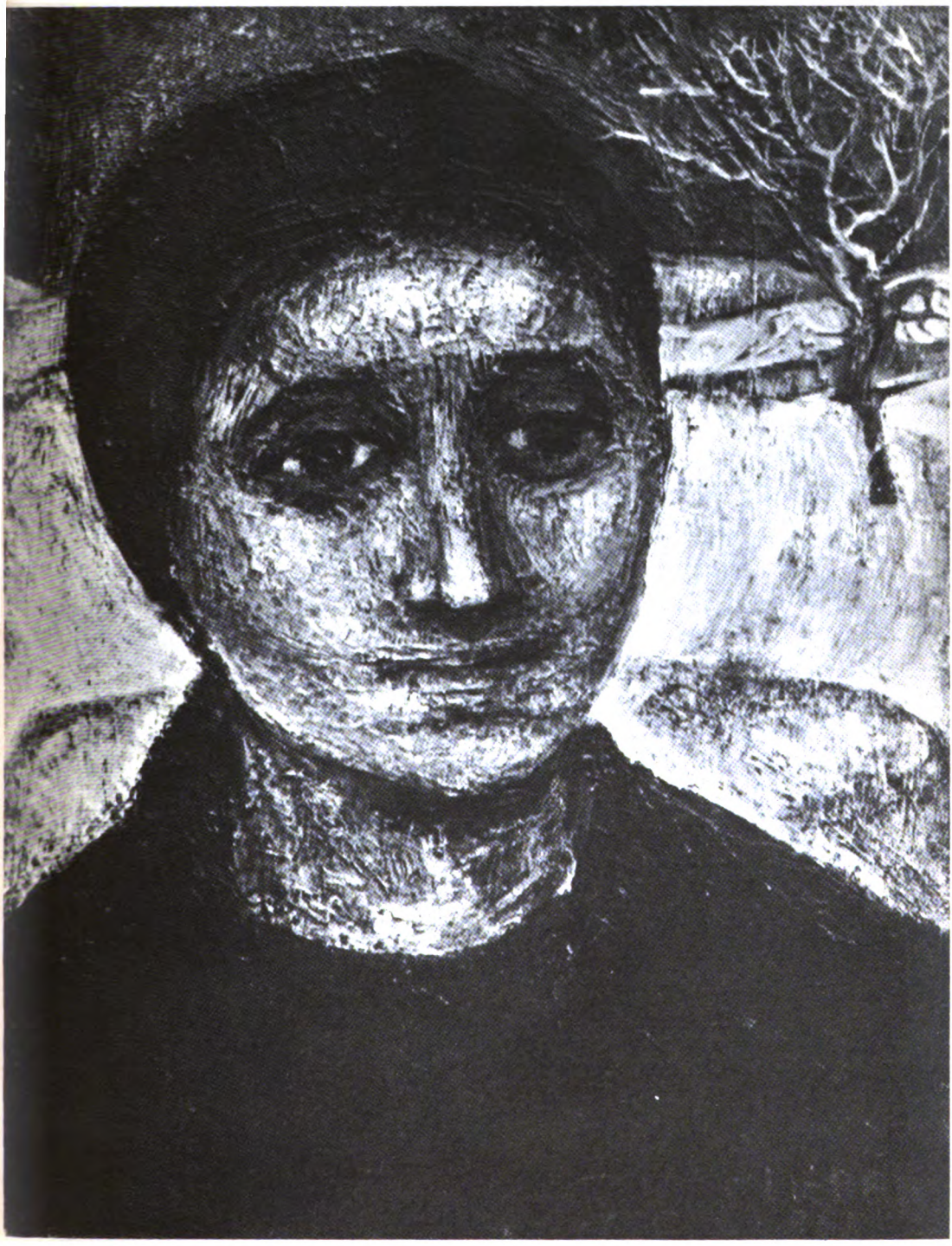

Lieber Éva: Asszonyfej

Digitized by Google

6.— forint

Marx
Írások életéről és tevékenységéről
240 old.+8 old. kép — Ára: 24,– Ft

Révai József:
Válogatott irodalmi tanulmányok
II. kiadás
460 old. — Ára: 40,– Ft

V. Gordon Childe:
Az ember önmaga alkotója
180 old.+32 old. kép — Ára: 32,– Ft

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
OCT 2 5 1968

8—9

XXIII. ÉVFOLYAM, 1968 AUGUSZTUS—SZEPTEMBER

Digitized by Google

Makrisz Agamemnon: Bartók Béla

Digitized by Google

1968. AUGUSZTUS–SZEPTEMBER

XXIII. ÉVFOLYAM, 8–9.

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

	3	Csehszlovákia szocialista konszolidációjáért
Kálmán Endre	7	A demokrácia változatai és lehetőségei
Ballai László	13	A gazdaságirányítási rendszer tapasztalatai a létszám- és bérgazdálkodásban
Vitányi Iván	22	Művészet és irányítás
Kistamásné Varga Sarolta	33	Hozzászólás egy lezáratlan vitához
		Nemzetközi Szemle
Albert Béláné	41	Egyesült Államok, 1968
Komját Irén	47	A diákok és a munkásosztály szövetsége Nyugat-Európában
		Tájékozódás
Dr. Kéri József	55	A tudományos munkaszervezés eredményei és problémái a Szovjetunióban
		Szemle
Thiery Árpád	59	Szakmunkás-tanulók
		Konzultáció
Hegedűs Zsuzsa	64	A munkaszociológia
Varga Iván	71	Teilhard de Chardin és a katolicizmus kiútkeresése
		Eszmecsere
G. J. Blank	79	A szocialista tulajdon szövetkezeti formája és további fejlődésének lehetőségei
Szirmai Jenő	83	Néhány gondolat a szövetkezetelméleti kérdésekről folytatott vitához
Dr. Novobáczky Iván	87	A szövetkezetek és a demokratikus centralizmus
Dr. Zoltán Zoltán	89	Tisztultabb fogalmak – hatékonyabb gazdálkodás
Dr. Péter Ernő	91	Szövetkezeti önigazgatás és érdekvédelem
		Vita
Fehér Ferenc	93	Szövetség vagy kitagadás?
		Megjegyzések
Illés Tibor	99	A területi szövetségek hétköznapjaiból
		Fórum
Nábrádi Mihály	102	Iskola, meggyőződés, világnézet
	105	Postánkból
		Könyvekről
B. I.	109	A Társadalomtudományi Intézet új népszerű tanulmányáról
Lendvai L. Ferenc	111	Tőkei Ferenc: A társadalmi formák elméletéhez
Erdős László	113	Dr. Kocsis Ferenc: Élet és halál
Dr. J. Tóth Dezső	114	Megjegyzések néhány faluszociográfiai tanulmányról
Follinus Gábor	119	Váci Mihály: Eső a homokra
Bakcsi György	120	Öt szovjet kisregény
Szentmihályi Szabó Péter	121	Vészi Endre: Vendég az esküvőn
	123	**Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

KÁLMÁN ENDRE, a Társadalmi Szemle szerkesztője
BALLAI LÁSZLÓ, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa
VITÁNYI IVÁN, a Valóság munkatársa
KISTAMÁSNÉ VARGA SAROLTA, egyetemi tanársegéd
ALBERT BÉLÁNÉ, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa
KOMJÁT IRÉN, a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának tagja
DR. KÉRI JÓZSEF, a MIN Ipargazdasági és üzemszervezési Intézetének tudományos munkatársa
THIERY ÁRPÁD, újságíró
HEGEDÜS ZSUZSA, egyetemi hallgató
VARGA IVÁN, a Világosság szerkesztője
FEHÉR FERENC, kritikus
G. J. BLANK, a Moszkvai Szövetkezeti Intézet professzora
SZIRMAI JENŐ, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a SZÖVOSZ elnöke
DR. NOVOBÁCZKY IVÁN, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa Titkársági Irodájának vezetője
DR. ZOLTÁN ZOLTÁN, közgazdász
DR. PÉTER ERNŐ, a Textilmentő HTSZ statisztikusa
ILLÉS TIBOR, a Magyar Mezőgazdaság rovatvezetője
DR. NÁBRÁDI MIHÁLY, a debreceni Fazekas Mihály gimnázium igazgatója
LENDVAI L. FERENC, egyetemi tanársegéd
ERDŐS LÁSZLÓ, egyetemi tanársegéd
DR. J. TÓTH DEZSŐ, egyetemi adjunktus
SZENTMIHÁLYI SZABÓ PÉTER, egyetemi hallgató
BAKCSI GYÖRGY, a Gondolat Kiadó felelős szerkesztője
FOLLINUS GÁBOR, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475.

Digitized by Google

Csehszlovákia szocialista konszolidációjáért

Az 1968. augusztus 23—26. között Moszkvában megtartott szovjet—csehszlovák tárgyalásokon — amelyen a Szovjetunió és az SZKP vezetői mellett részt vettek Svoboda, Dubček, Černik, Smrkovsky elvtársak, a párt és az állam legfőbb vezetői, ezenkívül a CSKP KB elnöksége és titkárságának csaknem egésze, a prágai kormány több tagja — őszinte elvtársi vita keretében tárgyalták meg az imperializmusnak a szocialista országok ellen irányuló aknamunkájával, a jelenlegi csehszlovák helyzettel és az öt szocialista ország csapatainak a Csehszlovák Köztársaság területére történt ideiglenes bevonulásával összefüggő kérdéseket. Az utóbbi hetekben rohamosan súlyosbodó csehszlovák helyzetben barát és ellenség egyaránt rendkívüli várakozással tekintett a szovjet fővárosban tartott megbeszélésekre. E tárgyalások kimenetele alapvetően befolyásolta a csehszlovák problémák megoldásának *módját*, valamint a kibontakozás *ütemét*.

Ma már nyilvánvaló, hogy a moszkvai megállapodások az adott rendkívül bonyolult körülmények között megvetik a *politikai rendezés* alapjait, *a szocialista kibontakozás lehetséges legkedvezőbb feltételeit*. A közzétett közös dokumentum ugyanis arra helyezi a hangsúlyt, hogy a két testvéri ország vezetői *legfontosabb feladatuknak tartják az ágcsernyői találkozó és a pozsonyi tanácskozás közös megállapodásainak gyakorlati végrehajtását*. Márpedig a pozsonyi nyilatkozat a szocializmust építő kommunista és munkáspártok *közös* feladataként vette számba

- a munkáshatalom és a kommunista párt vezető szerepének megóvását, miközben szüntelenül fejleszteni kell a szocialista demokráciát, a demokratikus centralizmus elve alapján;
- a rendíthetetlen hűséget a marxizmus—leninizmushoz, a néptömegeknek a proletár internacionalizmus szellemében való nevelését, a megalkuvás nélküli küzdelmet a burzsoá ideológia és minden szocialistaellenes erő ellen;
- a testvérpártok szolidaritását az imperializmus, valamint a munkásosztály és a kommunista pártok vezető szerepét gyengítő minden más kommunistaellenes erő próbálkozásaival szemben. Semmilyen körülmények között nem engedni éket verni a szocialista államok közé, mert e testvéri barátság és összeforrottság biztos záloga a szocialista országok előtt álló társadalmi, gazdasági és politikai feladatok megoldásának.

Ezeknek az elveknek szem előtt tartása és a gyakorlatban történő megvalósítása *valamennyiünk* és *mindegyikünk* érdeke; ezt kívánja a nemzetközi munkásmozgalom érdeke is.

Digitized by Google

A Szovjetunió képviselői a moszkvai tárgyalásokon újólag megerősítették, hogy *helyeslik és támogatják azt az utat, amelyre csehszlovák testvérpártunk ez év januárjában lépett rá,* s amely a társadalom irányításának tökéletesítésére, a szocialista demokrácia fejlesztésére és a marxista—leninista elvek alapján a szocialista rendszer megerősítésére irányul. Csehszlovákia vezetői ugyanakkor aláhúzták, hogy *határozott és hatékony intézkedéseket tesznek a szocialista hatalom megszilárdítására, a kommunista párt vezető szerepének megerősítése és a többi testvéri szocialista ország népeivel való szoros baráti együttműködés fejlesztése érdekében.*

A jóváhagyott okmány rögzíti, hogy a szövetséges országok csapatai, amelyek ideiglenesen Csehszlovákia területére léptek, nem avatkoznak be a Csehszlovák Szocialista Köztársaság belügyeibe, s ezeket az alakulatokat a helyzet konszolidálásának és a szocialista rend biztonsága megszilárdulásának megfelelő ütemben fogják kivonni.

A Szovjetunió és Csehszlovákia — akárcsak korábban — közös álláspontot vall a nemzetközi helyzet alapvető kérdéseiben: határozott visszautasításban részesítik az európai biztonságot fenyegető nyugatnémet revansista és neonáci erőket, újólag hitet tesznek a Varsói Szerződés Szervezete hatékonyságának fokozása mellett. A csehszlovák vezetők elutasították az olyan próbálkozásokat, hogy az ENSZ fóruma elé kényszerítsék az úgynevezett csehszlovák kérdést.

A moszkvai nyilatkozat szelleme *teljes mértékben megfelel annak a politikának, amelyet pártunk Központi Bizottsága az elmúlt nyolc hónapban következetesen képviselt a csehszlovák problémával kapcsolatban.* Ez a politika a csehszlovák események bonyolult sorozatában mindvégig elvi, józan, reális és egyértelmű volt. A CSKP KB ez év elejei döntéseit szükségesnek ítélte és őszinte rokonszenvvel fogadta. A két- és többoldalú találkozókon pártunk képviselői meggyőződéssel hangsúlyozták, hogy a magyar kommunisták, a szocializmus magyar hívei őszintén szolidárisak a Központi Bizottság januári és májusi határozatainak valóra váltásáért, a szocialista demokrácia kiszélesítéséért harcba szálló csehszlovák elvtársakkal. De épp ilyen nyíltsággal mondták meg azt is, ami pártunk megítélése szerint nem szolgálja a csehszlovákiai demokratizálódási folyamat javát, ami szocialistaellenes, anarchikus, a kommunista párt és annak vezető szerepe ellen irányul, aminek a célja a csehszlovák testvérpárt és a testvéri csehszlovák nép elválasztása a Szovjetuniótól, a többi szocialista országtól és a nemzetközi kommunista mozgalomtól.

Pártunk ismételten felhívta csehszlovák elvtársaink figyelmét: csakis a *két fronton* vívott következetes harc vezethet a régi vezetés súlyos „baloldali" hibáinak felszámolásához, a törvénytelenségek megszüntetéséhez, a szocialista demokrácia megerősítéséhez, a párt helyes munkastílusa kialakításához, meglazult tömegkapcsolatainak helyreállításához és megszilárdításához. Ugyanezeket tartotta szem előtt akkor is, amikor aláírta a pozsonyi nyilatkozatot, hiszen az abban foglalt *közös* megállapítások *következetes és maradéktalan* megvalósítása Csehszlovákia érdekeit éppúgy szolgálja, mint a többi szocialista országét, a szocializmus ügyét csakúgy, mint a békéét az egész világon. E szándékok irányították minden további lépésünket, a szocialista vívmányok megvédéséhez nyújtott katonai segítségünket is.

A moszkvai megállapodások kedvező kiindulópontot teremtettek ahhoz, hogy a szocializmus őszinte hívei, a CSKP egészséges erői ragadják kezükbe a kezdeményezést, a konszolidációért vívott harcban. Ezt a munkát természetesen *senki sem végezheti el helyettük,* mint ahogy az is nyilvánvaló: hosszú harc, *tartós küzdelem áll előttük.* Rendkívül bonyolult és sokrétű az a feladat, amely

Digitized by Google

csehszlovák testvérpártunkra vár. Saját tapasztalatainkból jól ismerjük azt az ellentmondásokkal telített, szövevényes utat, amikor nem csupán a tényleges (de gyakorta kitűnően álcázott) ellenséggel kell felvenni a küzdelmet, hanem harcot kell folytatni a régi vezetés hibái miatt szenvedő, a reakció rágalmai által befolyásolt, a nacionalista demagógiától félrevezetett és megtévesztett emberek meggyőzéséért, s olykor az ár ellen úszva kell kiállani a szocialista elvekért, az igazságért. Nem lesz könnyű az a harc, amely a barát és az ellenség szétválasztásáért folyik, azért, hogy mind több embert, elvtársat óvjanak meg az eltévelyedéstől, s akik tévútra léptek, azok közül is minél többet hozzanak vissza a helyes, a januári és a májusi plénum által megszabott útra. De lesz, akikkel nem lehet közös úton járni tovább, akiktől ingadozás nélkül kell megválni, hogy marxista—leninista alapokon lehessen helyreállítani és megóvni a párt cselekvési egységét.

A kibontakozás különösen fontos feltétele *a nyílt kiállás a testvéri szocialista országokkal való barátságért, a határozott szembeszállás a reakció nacionalista köntösbe öltöztetett frázisával.* Éppen e nélkülözhetetlen támasztól kívánja a reakció elszigetelni azokat, akik a moszkvai megállapodások következetes betartásáért szállnak síkra.

A csehszlovák reakció már jó ideje a *„teljes nemzeti egységről"* szóló jelszavakkal próbálja erkölcsi nyomás alá helyezni a pártot. Ennek a „nemzeti egységnek" a szovjetellenes, a szocialista országokkal szembefordított élét a nyugati burzsoá sajtó érthető ovációval fogadta. Sajnos, nem kevesen mégis elfogadják e jelszavakat, maguk is elhiszik, sőt hirdetni kezdik, hogy „ilyen egység még sosem volt". (Mi már hallottunk ilyenről 1956-ban, amikor a reakció és a párton belüli revizionisták azt állították, hogy „kilenc és fél millió magyar egy emberként sorakozik fel a szabadság védelmére", s amikor az ellenforradalom az osztályhatárok elmosása, a tömegek megzavarása érdekében azt kezdte hirdetni, hogy „minden magyar testvér".)

De *ilyesfajta egység nem létezik.* Osztálytársadalomban élünk, sem a valósággal, sem marxista felfogásunkkal nem fér össze az olyan megfogalmazás, amely megfeledkezik arról, hogy a mi társadalmunkban léteznek még a szocializmusnak esküdt ellenségei is, akiket féken lehet tartani, de akikről, enyhén szólva is, nehéz feltételezni, hogy „egységesen tömörülnek" a kommunista párt mögé.

A moszkvai megállapodást világszerte örömmel és megelégedéssel fogadták mindazok, akik felismerték, milyen veszély fenyegette a szocializmust, a békét, a haladást. Meglepetés, zavar és düh tükröződik viszont az imperialista cselszövők sajtójából. Ezek a körök nagy és messzemenő reményeket fűztek a csehszlovákiai helyzet alakulásához, a Varsói Szerződés széttöréséhez, a nemzetközi kommunista mozgalom tömörülő sorainak széteséséhez. Ezek az erők régóta arra építették terveiket, hogy sikerül belülről aláásni a szocialista közösséget. Propaganda-hadjáratuk is mindenekelőtt Csehszlovákiának a Szovjetunió és a többi testvéri szocialista ország oldaláról való leválasztására, a hozzájuk fűződő kapcsolatok lazítására, a róluk való rágalmak elterjesztésére, s nyomában a bizalmatlanság kifejlesztésére irányultak.

Ennek a politikának szenvedő részesei voltunk mi is 1956-ban. Nálunk az volt az ellenség taktikája, hogy a félrevezetett tömegeket kivitte az utcára és valóságos fehérterrort szervezett, üldözte a kommunistákat, a haladó embereket. A tőkés világ is nyíltan tüzelte, bátorította őket: „Álljanak kemény helyt!", „Bízhatnak a segítségünkben!", „Felszabadítjuk a kelet-európai rab nemzeteket!" — ígérték. Emlékezetes, hogy 12 évvel ezelőtt milyen hisztérikus

Digitized by Google

légkört, uszító tanácsokat sugárzott a Szabad Európa Rádió. A kudarcból azonban levonták a tanulságot és sokkal „mértéktartóbbak" lettek. Mindenekelőtt azt értették meg jól: ha erővel próbálkoznak, nem győzhetnek, csak veszíthetnek.

Ma *más taktikát követnek.* A szocializmust annyira gyűlölő imperialista körök a „be nem avatkozást" hirdetik és csupán „gyászuknak" adnak hangot a csehszlovák események miatt.

Ennek megfelelően, a csehszlovák reakció, bár a fegyveres erőszakot sem zárja ki arzenáljából, a hangsúlyt nem a nyílt ellenforradalmi erőszakra helyezi. Látszólag csatlakozik a régi vezetés hibái ellen folyó harchoz, csak éppenséggel egy kicsit „túlhangszereli" ezt, főleg pedig *igyekszik felhasználni a meglevő legális szervezeteknek, sőt magának a kommunista pártnak a kereteit arra, hogy kaput nyisson a maga és eszméi számára, s mintegy besomfordáljon a hatalomba.* Valahányszor kritikussá válik számára a helyzet, visszavonul, hangfogót szerel fel. Így tett a hírhedt „Kétezer szó" nyilvánosságra hozatala után is, amely a kelleténél leplezetlenebbnek bizonyult. Sok jele van annak: most is azzal kísértelezik, hogy átmentse kádereit a „jobb időkre".

Ez a reakció most mindenekelőtt a zűrzavarra, az anarchiára, a gazdasági helyzet és a közállapotok leromlására spekulál. Nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy az uszítás nyomán előállott helyzetért a felelősséget a szocialista vívmányok védelmére siető testvéri országok nyakába varrja. Ezért a szocializmust féltő erőknek — a jobboldali erőkkel és nézeteikkel folytatott nyílt harc kibontakoztatása mellett — aligha lehet fontosabb feladatuk, mint *a rend helyreállítása, a fegyelem megszilárdítása, az építő munka normális folytatásának biztosítása.*

Most mindenekelőtt csehszlovák elvtársainktól, az *ő helytállásuktól, következetességüktől* függ, hogy mikorra sikerül véghez vinni a szocialista konszolidációt. Harcukban számíthatnak mindazok rokonszenvére az egész világon, akik felismerik, hogy a konfliktus megoldása a béke, a haladás, a szocializmus érdekeit szolgálja. S minél határozottabban vívják küzdelmüket, minél aktívabban ragadják kezükbe a kezdeményezést, minél állhatatosabbak és szilárdabbak lesznek az ellenség leleplezésében, annál hamarabb válik világossá a nyílt osztályálláspont, amely közérthető különbséget tesz barát és ellenség között, annál gyorsabban tömörítik majd a szocializmus minden igaz hívét, annál hamarabb küzdik le a nehézségeket.

A testvéri szocialista országok — köztük a mi hazánk — ingadozás nélkül e jó, igaz ügy mögött állanak.

Digitized by Google

KÁLMÁN ENDRE:

A demokrácia változatai és lehetőségei

Mióta Hitler csúfosan végezte és a fasizmus nemzedékekre kompromittálta magát, azóta a demokrácia eszméje nagyobb tiszteletben és megbecsülésben áll, mint bármikor azelőtt. Ma szinte mindenki demokratának vallja magát, s aki nem, az sem nagyon hangoztatja ezt, nem támadja nyíltan a demokráciát, inkább csak hallgat róla. Ilyenformán a legkülönbözőbb világszemléletű és politikai törekvésű pártokat, irányzatokat és csoportokat be lehetne sorolni a demokrácia hívei közé — olyanokat is, amelyek homlokegyenest szembenállnak egymással —, de összességük a legcsekélyebb mértékben sem alkot egységes tábort.

Ennek nemcsak szubjektív oka van: az, hogy különféle irányzatok egymástól különböző módon értelmezik a demokrácia fogalmát, hanem objektív oka is (és ez az elsődleges): az, hogy a demokrácia formái rendkívül sokfélék, s a valóságban az azonos formáknak is eltérő tartalmuk van és lehet.

Használhatjuk a „demokrácia" szót *egészen elvont és általános értelemben* is; ilyenkor olyan társadalmi rendet értünk rajta, amelyben a közösség minden tagja a lehető legszabadabban és teljesen egyenlő mértékben élhet a társadalom nyújtotta *politikai, gazdasági, kulturális és egyéb lehetőségekkel.* Ebben az értelemben írta *Marx* és *Engels* a Kommunista Kiáltványban, hogy „a munkásforradalom első lépése a proletariátus uralkodó osztállyá emelése, a demokrácia kivívása" lesz.[1] Ennek az ideális demokráciának, tehát a teljes és tökéletes szabadságnak és egyenlőségnek azonban az az alapja és feltétele, hogy a társadalom tagjai között *nincsenek antagonisztikus érdekellentétek.* Ahhoz ugyanis, hogy ezek az ellentétek ne feszítsék szét a közösség kereteit, olyan hatalmi intézkedések is szükségesek, amelyek csorbítják egyes rétegek szabadságát és egyenlőségét. Ezt természetesen Marx és Engels is jól tudta; az idézett mondat után azt írják: a proletariátus „csak a tulajdonjogba és a polgári termelési viszonyokba való zsarnoki beavatkozás" eredményeképpen érheti el azt, hogy az „osztályok és osztályellentétek helyébe olyan társulás lép, amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele".[2] Fogalmilag tehát az *általános, osztálymeghatározottság nélküli, tökéletes* demokrácia a *konkrét, osztálytartalma által meghatározott és korlátozott* demokrácia fejlődésének az eredménye.

A demokrácia fogalmának félreértése vagy félremagyarázása a leggyakrabban azon alapszik, hogy a demokráciának egy konkrét, osztálytartalmú formáját az *ideális, osztálynélküli demokrácia megvalósulásának* tüntetik fel.

1 Marx és Engels Művei. 4. köt. 459. old.
2 Uo., 460. old.

Digitized by Google

Vannak történelmi példák arra, hogy ezt jóhiszeműen teszik objektíve haladó társadalmi irányzatok. A francia forradalom például az egész francia nemzet felszabadításának jelszavaként írta zászlajára a „Szabadság, egyenlőség, testvériség!" jelszót, holott objektív célja csak a polgári szabadságjogok megvalósítása volt, s ennél több nem is lehetett. De még több példa van — különösen korunkban — arra, hogy a demokrácia osztálytartalmának elködösítése a polgári demokrácia fogyatékosságainak letagadását, a kapitalista társadalmi rend védelmét vagy helyreállítását célozza. A Nagy Októberi Forradalom ellen és azóta is minden szocialista forradalom ellen legtöbbször az „igazi demokrácia", a „tiszta demokrácia" nevében hadakoztak és hadakoznak ma is ellenségeink. Klasszikusainknak és különösen Leninnek az írásaiból azonban már régen tudjuk, hogy hamis és megtévesztő az az alternatíva, hogy „demokrácia, vagy szocializmus?", „demokrácia, vagy diktatúra?": a politikai elméletnek ehelyett arra a kérdésre kell választ adnia, hogy *milyen osztályoknak ad demokráciát és milyen osztályokkal szemben gyakorol diktatúrát* valamely államhatalom, s milyen mértékben, milyen eszközökkel teszi ezt.

A polgári demokrácia jellegzetes intézményei: az általános, egyenlő, titkos választójog, a törvényhozásnak ezen alapuló parlamentáris rendszere (és ezzel a törvényhozó és a végrehajtó hatalom kettéválasztása), a közteherviselés és a törvény előtti egyenlőség, a tanulás és művelődés, pályaválasztás és munkavállalás szabadsága, a szervezkedési, gyülekezési és szólásszabadság, a sajtószabadság. Köztudomású, hogy nincs egyetlen olyan kapitalista ország sem, amelyben ezeknek az alapvető polgári demokratikus intézményeknek *mindegyike* megvolna, akár csak papíron is, s ahol a gyakorlati végrehajtás ne csorbítaná meg a törvénybe iktatott szabadságjogokat. De ha eltekintünk is ettől a ténytől, s elméletileg feltételezünk egy — ismételjük: a valóságban sehol sem létező — ideális polgári demokráciát, erről is azt kell megállapítanunk, hogy nagy társadalmi haladást jelent ugyan a feudális önkény vagy a fasiszta diktatúra viszonyaihoz képest, de *nagyon fogyatékos és következetlen*, nemcsak az eszményien teljes demokráciához, hanem a szintén osztálytartalmú szocialista demokráciához mérten is, s burzsoá osztálytartalma miatt, szükségszerűen ilyen.

A polgári demokrácia csak *formális demokrácia*, mert az állampolgárok, akiknek szabadságát és egyenlőségét jogszabályokba iktatja, a legfontosabb viszonylatban: a termelésben elfoglalt helyüket, tulajdon- és osztályviszonyaikat tekintve korántsincsenek egyenlő helyzetben. A demokratikus és szabadságjogok a kizsákmányoltak számára csak formális jogok, mert gazdasági helyzetük miatt (s részben ebből fakadó tudati viszonyaik miatt is) ők a gyakorlatban korántsem képesek olyan mértékben élni ezekkel, mint a kizsákmányolók. Végül: azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az uralkodó osztály csak addig engedi meg a demokrácia intézményeinek működését, míg ezek komolyabban nem veszélyeztetik uralmát, velük szemben azonban mindig a kezében tartja, s ha szükségét érzi, fel is használja a modern tőkésállam hatalmas, jól szervezett fegyveres erejét, a hadsereget, a rendőrséget. Lenin részletesen és meggyőzően bebizonyította ezt, s megállapításait azóta is igazolták és ma is naponta igazolják a tények; a demokratikus intézményeknek világszerte végbement bizonyos fejlődését figyelembe véve is minden ponton és minden vonatkozásban *teljesen helytállónak* bizonyult a marxizmus—leninizmusnak a polgári demokráciáról szóló bírálata.

Digitized by Google

Konkrétabban vizsgálva azonban a tőkésországok demokratikus berendezéseit — s a marxista vizsgálat mindig konkrét —, kitűnik, hogy *nem minden polgári demokrácia teljesen egyforma,* hanem az általuk adott jogok mennyiségét, szélességét és hatékonyságát tekintve számottevő különbségek vannak közöttük. Lehetetlen pontosan megszabni, hogy a felsorolt jellemző polgári-demokratikus intézményekből mennyinek és milyen mértékben kell meglennie ahhoz, hogy egy uralmi rendszer még egyáltalán demokratikusnak legyen nevezhető. Ugyanígy azt sem lehet pontosan megszabni, hogy a szabadságjogoknak mekkora kibővítésével jár már együtt a demokrácia osztálytartalmának megváltozása is. A polgári demokrácia *konzervatív* is lehet, de *haladó* is.

A reakciós burzsoázia mindig és mindenütt arra akarja felhasználni a demokráciát, hogy segítségével elhomályosítsa hatalmának osztályjellegét, örök időkre *stabilizálja a maga uralmát* és megakadályozza a társadalom fejlődését. E célból a *lehető legszűkebb keretek között* tartja és ahol tudja, megnyírbálja a szabadságjogokat, s *rutinszerűvé, bürokratikussá* meresíti a még meglevő demokratikus intézmények működését. Emellett a tömegek befolyásolásának az eszközeit — amelyeknek túlnyomó részét ő tartja a kezében — felhasználja arra, hogy véleményét és álláspontját úgy kalapálja bele az emberek tudatába, mint maguktól értetődő és kétségbevonhatatlan igazságokat, s így ezeknek egész gondolkodását a maga szája íze szerint valóvá uniformizálja. Így alakította ki például az amerikai kapitalizmus az amerikai átlagpolgárnak azt a típusát, amely bármennyire szabadon nyilvánítja is a „maga" véleményét, csak azokat a frázisokat kérődzi vissza, amelyekkel a kapitalista propaganda és reklám a legkülönbözőbb formákban napról napra tömi. A közvélemény ilyen „manipulálása" elleni, növekvő háborgás a demokrácia visszafejlődése elleni tiltakozást fejezi ki. A megmerevedett, „manipulált" demokrácia — ha megvannak is benne a demokratikus intézmények — *sorvadó demokrácia.*

Ezzel ellenkező irányban is fejlődhet azonban a demokrácia: úgy, hogy egyre *bővül és mélyül* a demokratizmus, szélesednek a szabadságjogok, mind többen és mind jobban élnek ezekkel, a tömegek mindig aktívabban és kezdeményezőbben veszik ki részüket a közösség napi feladatainak megoldásából, s ez a színes és eleven közélet lassanként tökéletesíti a társadalom berendezkedését. Az ilyen demokrácia *út lehet a szocializmushoz* is. Igaz ugyanis az, hogy a politikai berendezkedés és jogrendszer a társadalmi viszonyoknak és végső fokon a társadalom alapját alkotó termelési viszonyoknak a felépítménye, de mint ilyen vissza is hat rájuk és *strukturális változásokat* idézhet elő a társadalomban. Lenin azt mondta: „A demokrácia, amelyet az elképzelhető legnagyobb tökéletességgel és következetességgel hajtanak végre, burzsoá demokráciából proletárdemokráciává változik át." Más szavakkal: „a következetes demokrácia egyrészt szocializmussá *változik át,* másrészt *megköveteli* a szocializmust".[3]

Voltaképpen tehát ez a demokrácia *természetes fejlődése,* s ilyen fejlődésre törekszenek a kapitalista országokban működő kommunista pártok, sokhelyütt a kispolgárság és a polgárság leghaladóbb erőivel szövetségben. S hogy ez nem üres ábránd, hanem *reális lehetőség,* azt történelmi példák bizonyítják: a Párizsi Kommün, a Spanyol Köztársaság, hazánk és más szocialista országok fejlődésének példája. Természetes azonban, hogy ezek között a példák között is van különbség, mert a történelem nem ismétli önmagát: a Kommün vezetőit általános szavazással, a burzsoázia szavazójogának megvonása nélkül válasz-

3 Lenin Válogatott Művei. II. köt. Budapest, 1967. 185. és 211. old.

Digitized by Google

tották meg a párizsiak, de hazánkban a dolgozók nagy utcai megmozdulásaira, Csehszlovákiában pedig a munkásmilícia fegyvereinek megmutatására is szükség volt ahhoz, hogy kibontakozzék a szocialista átalakulás.

A szocialista demokrácia is osztálytartalmú, ennélfogva korlátozott, nem pedig teljes és tökéletes demokrácia. Az embereknek *sokkal szélesebb körére* terjed azonban ki, mint a polgári demokrácia — a népellenes bűnösök és a volt kizsákmányolók kicsiny és a természetes kihalás folytán is egyre kisebbedő csoportján kívül lényegében mindenkire —; korlátokat is csak *a szocialista fejlődést akadályozó* törekvések elé állít. Mindenekelőtt azonban *sokkal többet nyújt* a demokrácia sáncain belül állóknak, mint a polgári demokrácia: a termelőeszközök köztulajdona és a néphatalom megadja a szabadságjogok mellé e jogok gyakorlásának *politikai és anyagi feltételeit* is, s a jogegyenlőség mellé megteremti, ha nem is az emberek tényleges társadalmi egyenlőségét, de mindenesetre ennek *gazdasági alapjait*. Ez az egyik legfontosabb, alapvető különbség közte és a polgári demokrácia között. Egyes tőkésországokban a burzsoázia propagandistái sokat beszélnek a munkásosztálynak a gazdaság vezetésében való „részvétel"-éről, a munkás és tőkés közötti „partneri társadalmi viszony"-ról, de a gyakorlatban ebből semmi sem valósul és nem is valósulhat meg: a munkás sohasem lehet egyenrangú részvevője a kapitalista termelés irányításának, egyenrangú partnere a tőkésnek — csak a szocializmus adhatja a dolgozó ember kezébe a közösség politikai és gazdasági vezetését, a maga sorsának intézését.

Nincs okunk tagadni azt, hogy eddig még egyetlen szocialista ország sem valósította olyan mértékben meg ezt, mint ahogyan szeretné. A régebbi állami és pártvezetés által elkövetett hibákon kívül *objektív okai* is vannak ennek. A külső és belső ellenség elleni harc, a politikai és gazdasági újjáépítés, a népi állam és a szocialista termelés megalapozása (s nálunk az ellenforradalom is) olyan nehézségeket okozott, amelyeknek legyőzése maximális erőfeszítést, sok áldozatot, szigorú fegyelmet követelt meg, s ez nem teremtett kedvező körülményeket a demokratikus intézmények, módszerek és közszellem fejlesztése számára.

Igaz az, hogy a szocialista demokrácia, bármennyi fogyatékossága van is valamely országban, *lényegénél, osztálytartalmánál fogva fejlettebb, mint akár a legjobb polgári demokrácia is;* igaz az, hogy például hazánkban széles körű jogokat, országos és helyi irányító funkciókat, messzemenő társadalmi, gazdasági és kulturális lehetőségeket adott azoknak az osztályoknak, amelyek azelőtt a legkíméletlenebb elnyomatás alatt szenvedtek. De az is igaz, hogy a demokratizmus fejlesztésének sok lehetőségét eddig *kihasználatlanul hagytuk* vagy nem eléggé használtuk ki (bár teljességükben természetesen csak a szocialista fejlődésnek egy magasabb fokán, az osztálynélküli társadalomban valósulnak majd meg ezek). S az is igaz, hogy a szocialista demokrácia fejlesztése olyan folyamat, amelynek *nem szabad megtorpannia:* az is igaz — a múlt hibái erre mutatnak —, hogy a szocialista demokráciát is fenyegetheti *elbürokratizálódás.*

Szocialista ország csak akkor oldhatja jól meg bonyolult politikai és termelési feladatait, ha minden területen és minden szinten igénybe veszi a dolgozók lehető legszélesebb körének *észrevételeit, kezdeményezéseit és a közösségi munkában való közvetlen részvételét,* ha tehát egyre tovább fejleszti a szocialista demokráciát: a közéleti aktivitást s az ennek érvényesülését biztosító kereteket és módszereket.

Digitized by Google

Ami az utóbbiakat illeti, szocialista fejlődésünk jelenlegi szakaszában már minden területen megvannak a legfontosabb demokratikus szerveink; a fő feladat tehát nem az, hogy újabb intézményeket létesítsünk (bár egyes területeken erre is szükség lehet), hanem az, hogy *a meglevők működését demokratikusabbá tegyük.* Ebben a vonatkozásban pedig még bőségesen van tennivalónk; így például azért, hogy szorosabb legyen a kétoldalú kapcsolat a választott testületek és az őket megválasztó dolgozók között, vagy hatékonyabb legyen a nem választott szakmai irányító szerveknek nemcsak a választott testületek, hanem a tömegek által való ellenőrzése is.

A legfőbb probléma, amelyet a szocialista demokratizmus további fejlesztése során — nem egyszeri aktussal örökre szólóan, hanem folyamatosan — meg kell oldanunk, az, hogy megteremtsük az összhangot a dolgozók észrevételeiben kifejeződő egyéni vagy csoportérdekek és a nagyobb közösség vagy a társadalom érdekei között. E célból egyrészt emelnünk kell a vezetőszervek tevékenységének *realitását és tudományos színvonalát,* másrészt erősítenünk a tömegek *demokratikus fegyelmét.*

Pártunk és kormányunk ma *egyik legfőbb feladatának* tartja a szocialista demokrácia tökéletesítését. Kapitalista országokban működő testvérpártjaink is nagy érdeklődéssel figyelik ilyen irányú tevékenységünket, mert ennek eredményei az ő munkájukat is segítik. Némely külföldi kommunista szinte nagyobb jelentőséget tulajdonít ezeknek az eredményeknek, mint a termelőerők fejlesztésében és a termelés megszervezésében elért sikereinknek. A maguk szempontjából ez érthető is; mi azonban tudjuk, hogy ez a kettő *szorosan összetartozik.*

Demokráciánk fejlesztése nem egyszerűen elhatározás dolga, nemcsak törvényektől, jogszabályoktól, párthatározatoktól függ, hanem *anyagi erőinktől* is: szilárd gazdasági megalapozottság nélkül ezek az intézkedések nagyrészt formálisak maradnának. Hogy például teljesebbé tegyük a nők tényleges egyenrangúságát, ahhoz ugyanúgy meg kell lenniük a gazdasági feltételeknek, mint ahhoz, hogy növeljük a gazdasági egységek és a helyi államhatalmi szervek önállóságát, s ezzel lehetővé tegyük alulról való ellenőrzésüket. Azt mondhatjuk tehát, hogy a szocialista termelés fejlesztését szolgáló *minden intézkedésünk* — közvetve vagy közvetlenül — *a szocialista demokrácia fejlődését is elősegíti.* Ilyen szempontból is különösen nagy jelentősége van gazdaságirányítási rendszerünk reformjának.

Elengedhetetlenül szükséges tényezője a szocialista demokrácia fejlődésének az is, hogy állandóan növekedjék dolgozó népünk *szocialista öntudata, műveltsége, felelősségérzete,* az államigazgatáshoz és a gazdaságvezetéshez való hozzáértése. Enélkül nem tud helyesen élni a szocialista demokrácia nyújtotta nagy lehetőségekkel; a közügyekbe való felületes és felelőtlen beleszólás ugyanis nem szocialista demokrácia, hanem csak kontárkodás, amely kárára lehet a társadalomnak. Mégsem helyezkedünk arra az álláspontra, hogy előbb csak tanuljanak politikailag és szakmailag a dolgozók, a szűkebb és különösen a nagyobb kollektíva ügyeiben pedig csak akkor hallassák majd szavukat, ha eszmeileg és szakmailag kellőképpen „megérettek" már erre. Népünk már eddig is sok szép példával bizonyította be, hogy nála jó kezekben van az ország ügye, s az a véleményünk, hogy a szocialista gondolkodást, a közösség tulajdonával és sorsával jó gazda módjára való törődést éppen a gyakorlat, a *közügyekben való mindennapos részvétel* fejleszti leginkább. Ennek és a nevelő, felvilágosító, önképző munkának tehát *együtt, egymással párhuzamosan* kell haladnia.

Digitized by Google

Nemcsak az a veszély fenyegeti azonban a szocialista demokráciát, hogy megakad fejlődésében és így megmerevedik, hanem az is, hogy *liberális értelmezést* kap. Az ilyen értelmezés a demokráciának csak a *formai jegyeit* igyekszik megtartani és megerősíteni, *osztálytartalmát* azonban nem, szeme elől tévesztve azt, hogy a szocialista demokrácia sem ad meg mindenkinek mindenféle szabadságot, így nem ad szabadságot a szocializmus ellen irányuló tevékenységnek.

A demokrácia liberális értelmezése, ha jóindulatú is, lehetővé teszi, hogy a szocialista demokrácia formáiba lassanként *polgári tartalom* szivárogjon be s ez csak a régi rend híveinek, a szocializmus ellenségeinek hajthatja malmukra a vizet. Ezek az elemek a sajtószabadságot arra használhatják ki, hogy a legnagyobb nyilvánosság előtt szidalmazzák a kommunistákat és a szocializmust, a szervezkedési szabadságot pedig arra, hogy ellenforradalmi ideológiai és politikai centrumokat létesítsenek. Ez oda vezethet — esetleg nagyon lassan, szinte észrevétlenül —, hogy *elvesznek a szocializmus vívmányai.* Ez a folyamat indult meg néhány hónappal ezelőtt Csehszlovákiában, s ennek leküzdése ma az ország népeinek feladata; ennek megoldására kell őket kommunista pártjuknak vezetnie, a testvéri kommunista pártok és a szocialista országok segítségével.

Nem szabad, hogy bárkit is megtévesszen az, ha az ellenforradalomnak, a régi rend restaurációjának folyamata nem a maga klasszikus formájában: puccsban, fegyveres utcai harcokban bontakozik ki, hanem *legális, parlamentáris keretek között* zajlik, s megtartja a *demokratikus formákat,* vagy éppen ki is bővíti ezeket — de a szocializmus ellenségeinek javára, *a demokrácia szocialista tartalmának rovására* bővíti ki. A demokrácia híd lehet a kapitalizmusból a szocializmusba, de nem mondhatjuk ki határozottan, hogy ezen a hídon csak *egyirányú* közlekedés képzelhető el. Nyilvánvaló, hogy a szocialista demokráciát csak úgy fejleszthetjük tovább, ha mind megmerevedésének, mind polgári irányú visszafejlődésének elejét vesszük.

Vázlatos áttekintésünkből azt a tanulságot kívánjuk leszűrni, hogy a demokrácia formái igen változatosak, s a ma meglevőkön kívül még sok új, másféle forma is elképzelhető; mindezeket a formákat csak *osztálytartalmuk szerint,* konkrétan, országonként ítélhetjük meg helyesen. Az azonban egyértelműen világos, hogy e formák fejlődésének melyik útja vezet *előre* és melyik *visszafelé.* Lenin azt mondta: „A XX. században, kapitalista országban, nem lehet forradalmi demokrata az, *aki nem mer* a szocializmus felé haladni."[4] Tegyük hozzá: szocialista országban pedig nem fejleszthetjük a demokráciát másképpen, mint úgy, hogy vele együtt a szocialista államot, a szocialista termelést, a szocialista kultúrát is fejlesztjük és erősítjük.

4 Lenin Összes Művei, 34. köt. Budapest, 1967. 192. old.

Digitized by Google

BALLAI LÁSZLÓ:

A gazdaságirányítási rendszer tapasztalatai a létszám- és bérgazdálkodásban

I.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az új mechanizmusban a létszám- és bérgazdálkodás problémáit rendkívüli érdeklődés kíséri. Ez érthető is, hiszen a korábbi érdekeltségi rendszerben a vállalati létszám- vagy bérgazdálkodás alig befolyásolta az egyes dolgozók jövedelmét. Jelenleg viszont a helyes vagy a helytelen létszám- és bérgazdálkodás érzékenyen érinti az egyéni jövedelmeket.

Még korai volna végleges és pontos ítéletet alkotni az új mechanizmus működéséről, a közgazdasági szabályozó eszközök funkcionálásáról. Egyrészt ilyen rövid idő alatt még nem mindegyik szabályozó eszköz gyakorolt hatást a vállalati tevékenységre. Másrészt a statisztikai adatgyűjtés tartalmában és rendszerében bekövetkezett változásokat még nem vezették át hosszabb időre visszamenőleg,[1] ezért nincs lehetőség több évet felölelő összehasonlításokra.

A korábbi években az elvégzett gazdasági munka értékelését különböző tervmutatókhoz lehetett kapcsolni. Január 1. óta azonban nincsenek vállalatokra lebontott kötelező tervmutatók. A vállalatokat nem utasítják sem arra, hogy mit termeljenek, sem arra, hogy kinek, hogyan értékesítsék azt, amit termeltek. A gazdasági egységek a piaci információk és a közgazdasági szabályozó eszközök elemzése alapján önállóan döntenek arról, hogy mit és mennyit termelnek, milyen forrásokból biztosítják a szükséges eszközöket. Lényegesen megváltoztak tehát a vállalati gazdálkodás feltételei, s ma még nem lehet pontosan megállapítani, hogy az eredményekből mennyi tulajdonítható a régi és mennyi az új körülmények hatásának.

Az irányítási rendszer megváltozásával összefüggő változásokon túl a vállalatok munkájára jelentős hatást gyakorol az általános munkaidő-csökkentés is. Ez ugyanis mind objektív, mind szubjektív szempontból arra készteti a vállalatokat, hogy hasznosítsák a műszaki fejlesztésben és a munkaszervezésben meglevő tartalékaikat. Az ipari és építőipari dolgozóknak közel 50 százaléka már az idén mintegy 9 százalékkal rövidebb munkaidőre tér át. Éves szinten a munkaidő-csökkentést végrehajtó vállalatok munkaidőalapja is ennyivel csökken. A termelést, a jövedelmeket viszont nem lehet csökkenteni. A felszabadított munkaidőt termelékenyebb és intenzívebb munkával kell ellensúlyozni.

[1] Az iparra vonatkozó létszám 1968. január 1-től a mezőgazdasági gépjavító-vállalatok létszámát is tartalmazza, 1967 és az ezt megelőző évek adatai azonban nem. 1967 január óta az iparban foglalkoztatottak létszámába beleszámítják a foglalkoztatott nyugdíjasokat is, ezt megelőzően azonban nem ebbe a kategóriába sorolták őket.

Digitized by Google

A munkaidő-csökkentés folyamatát nem lenne helyes a mechanizmus egészéből kiszakítva vizsgálni, mert ez önmagában ugyanúgy nem teljes értékű mutatója a gazdálkodásnak, mint ahogyan a létszám-, a bér-, az eszköz-, az anyaggazdálkodás sem az. Az új mechanizmus a jövedelemszabályozás komplex rendszerével kívánja ösztönözni a vállalatokat eredményesebb munkára és ezt nem helyettesíthetik az egyes, bármilyen fontos, parciális mutatók. A vállalati gazdálkodást csak akkor lehet helyesen, reálisan megítélni a jövedelemszabályozás szempontjából is, ha az egyes elemek közötti összefüggéseket és azt vizsgáljuk, hogy a jövedelemszabályozási rendszer *egésze* mennyire alkalmas arra, hogy jobb munkára ösztönözzön.

II.

1968 első felében az ipari termelés 6, az építőipari termelés 11 százalékkal haladta meg az egy évvel ezelőtti színvonalat. Az átlagot meghaladó ütemben, 11 százalékkal emelkedett a termelés a vegyiparban, 8 százalékkal a gépiparban. A foglalkoztatottak száma az állami és szövetkezeti iparban 3,6, az állami és szövetkezeti építőiparban 8,6 százalékkal haladta meg az egy évvel előbbi szintet. A szövetkezeti szektorban foglalkoztatottak létszáma mind az iparban, mind az építőiparban évek óta gyorsabban emelkedik, mint az állami szektorban. Ezt mutatja az alábbi tábla:

A létszámemelkedés százaléka

	Az állami	A szövetkezeti	A szocialista
	iparban		
1966	0,9	5,1	1,4
1967	2,1	11,9	3,2
1967. II. félév az I. félévhez képest	3,1	8,3	3,8
1968. I. félév 1967. I. félévhez képest	2,8	7,8	3,6
	építőiparban		
1966	2,1	5,3	2,5
1967	1,7	10,0	2,9
1967. II. félév az I. félévhez képest	5,1	9,5	5,7
1968. I. félév 1967. I. félévhez képest	7,6	14,3	8,6

Mit mutatnak ezek az adatok? Mindenekelőtt azt, hogy az ipar idei átlagos létszámállománya *alacsonyabb* az 1967. második félévi átlagnál. Az egy évvel korábbinál számottevően nagyobb ugyan, mert az 1967. évi növekedés igen gyors volt, csaknem 2,5-szerese az 1966. évinek. Mindent egybevetve azt mondhatjuk, hogy az iparvállalatok első félévi létszámgazdálkodását — a közhiedelemmel ellentétben — *elsősorban a létszámmegtartás, nem pedig a létszámnövelés jellemezte.* Noha az állami iparban foglalkoztatottak száma (az élelmiszeripar nélkül) májusról júniusra 0,9 százalékkal nőtt, ez *lényegesen* nem módosítja a mondottakat.

Digitized by Google

Ezen belül figyelemre méltó azonban, hogy 1968 első öt hónapjában a foglalkoztatottak száma az alacsony átlagkeresetű kategóriákban (ipari tanulók, fiatalkorú kisegítők, otthon dolgozók, nyugdíjasok) jelentősen (7,7 százalékkal) magasabb az egy évvel korábbinál. A növekedés döntő részt ezekben a kategóriákban is valószínűleg 1967 második felében ment végbe. Ez a jelenség bizonyos fokig szükségszerű, mert ütt a legnagyobbak a szabad munkaerő-forrásaink, s gazdaságilag is célszerű lehet az ilyen fajta munkaerő bevonása a gazdasági vérkeringésbe. A részmunkaidőben foglalkoztatottak létszámának bővítése nem ellentétes a központi elképzelésekkel. Ez a forma lehetővé teszi ugyanis azoknak a munkába vonását, akik nem tudnak nyolc órát dolgozni, részmunkaidőben foglalkoztatva viszont bekapcsolódnak a társadalmilag szervezett munkába, hozzájárulnak a nemzeti jövedelem növeléséhez. A részmunkaidőben való foglalkoztatás sok esetben a vállalatoknak is előnyös. Nem kell ugyanis drága beruházással új munkahelyeket létesíteniük, megtakaríthatnak bizonyos jóléti és szociális kiadásokat stb. Sokan azt állítják, hogy a vállalatok azért keresik a részmunkaidőt vállaló embereket, mert az ily módon megtakarított összegekből kívánják emelni régebbi és magasabb keresetű dolgozóik bérét. Ilyen esetek is előfordulnak, a sajtó, a televízió az elmúlt félévben többször hírt adott róluk. Mégsem állíthatjuk, hogy ez a jelenség *általános.*

Az általánostól lényegesen eltér a nagyvárosoknak és a vidék iparának a létszámhelyzete. A nagyvárosok, mindenekelőtt Budapest iparvállalatai munkaerő hiányában *létszámemelés nélkül,* vagy a létszám csökkenése mellett érték el a termelés növekedésének ugyanakkora ütemét, mint a vidéki vállalatok. Az utóbbiak jelentősen növelték a foglalkoztatottak létszámát. A közvéleményben eléggé tartja magát az a felfogás, hogy sok vállalatnál a létszámhiány számottevően akadályozza a termelés növelését, a kapacitások jobb kihasználását. Egyes vállalatokra vonatkozóan ez helytálló lehet, de általánosan nem. A Munkaügyi Minisztérium ebből a szempontból elemezte a budapesti állami ipar adatait, s ez annál figyelemre méltóbb, mert még jelenleg is Budapesten van az állami iparnak közel a fele. Az elemzés fontos megállapításokra jutott. Eszerint a budapesti üzemekben a termelés kb. olyan mértékben nőtt, mint vidéken, holott a létszám 0,5 százalékkal csökkent. A budapesti állami ipar tehát 1968 első negyedévében termelésének növekedését gyakorlatilag teljes egészében a termelékenység emelkedéséből fedezte.

Ebből arra lehet következtetni, hogy a munkaerőhiány nem mindig fékezi a termelést. Ahol nincs lehetőség a létszám növelésére — mint például Budapesten —, ott a vállalatok előtérbe helyezik a termelékenyebb termelési módszerek alkalmazását, és így biztosítják a termelés növelésének viszonylag gyors ütemét. A tapasztalatok szerint e téren számottevő tartalékok vannak. Erre mutat az is, hogy a második félévben a budapesti iparvállalatoknak majdnem a fele áttér a 44 órás munkahétre. A munkaerő-tartalékok kimerülése valószínűleg a vidéki üzemekben is gyorsítani fogja a gazdasági növekedés intenzív módszerének alkalmazását. Ez a folyamat az ország különböző vidékein — az adottságoktól függően — eltéréseket fog mutatni; nyilvánvaló, hogy az iparosodottabb megyékben előbb jelentkezik, mint a kevésbé fejlett területeken.

Az *építőipar* munkaerő-ellátottsága az idén tovább javult, a létszámnövekedés üteme mind az állami, mind a szövetkezeti szektorban gyorsult. Ez alapjában az 1966. évi bér- és egyéb ösztönző intézkedések eredményeként következett be. Határozottan pozitív jelenségként értékelhető, hogy az építőipar több területén enyhülnek, vagy megszűnőben vannak a létszámhiány okozta nehézségek. Ez kedvezően befolyásolja, gyorsítja a beruházások kivitelezési idejét. Az építőiparon belül továbbra is munkaerőhiánnyal küzdenek a nagy

Digitized by Google

ipari beruházásokat kivitelező és a budapesti lakásépítő vállalatok. Nem kielégítő a munkaerő-utánpótlás a szállító és a rakodó munkakörökben. A szállítás és rakodás gépesítése ennek ellenére nem kellő ütemű. Jobb munkaszervezéssel, a fegyelmezetlenségek elleni határozottabb fellépéssel, a meglevő munkaerő hatékonyabb kihasználásával azonban ezeken a területeken is enyhíthető a munkaerőhiány.

Jóllehet az év első felében az ipari és építőipari termelés gyorsabban nőtt, mint ahogyan a népgazdasági tervben számítottunk erre, a foglalkoztatott létszám megtartása, illetve egyes területeken további növelése miatt a termelékenység emelkedése kisebb a tavalyinál. A termelékenységi hányad az iparban kb. 55 százalék. 1967 első félévében ez az arány 60 százalék körül volt és csak az év utolsó két hónapjában haladta meg a 70 százalékot. 1968 második felére a termelékenység gyorsabb növekedésére számíthatunk, különös tekintettel a még mindig kísértő hóvégi, negyedévi, évvégi hajrákra. A termelés és termelékenység növelésének e fajta ütemtelenségét azonban ebben az esetben sem tarthatjuk kívánatosnak.

A vállalatok többsége 1968-ra létszámnövelést tervezett. E törekvés a munkaerőhiány miatt számos területen — mint említettük, elsősorban a nagyvárosokban, egyes ágazatokban és szakmákban — nem realizálódhatott. A kínálatot meghaladó munkaerő-keresletet tükrözik a munkaközvetítő irodák adatai is. Az itt bejelentett munkahelyek száma havonta átlag 58 ezer volt, 20 ezerrel több, mint egy évvel előbb. A munkára jelentkezők száma havonta átlag 37 ezer volt; annyi, mint az előző évben. Legnagyobb igény a férfi munkaerő iránt mutatkozik, s ez problematikus; ebben a kategóriában gyakorlatilag elértük a teljes foglalkoztatottságot. A férfiaknak felajánlott munkahelyek száma háromszorosan meghaladja a jelentkezőkét. A nők számára ajánlott munkahelyek száma megegyezett a jelentkezőkével.

Általános a munkaerőhiány a forgácsoló, a villanyszerelő, a kőműves és az asztalos szakmákban. Ez alapvetően abból fakad, hogy a szűk kapacitás következtében visszautasított megrendelések miatt a legtöbb vállalat és szövetkezet *saját* javító- és építőrészleget létesít és versengve igyekszik megszerezni a szükséges szakembereket. Ez a jelenség *kétélű*. A pozitívuma az, hogy a javítási és építési szükségletek gyorsabb kielégítése céljából fokozott versenyre késztet, csökkenti az igénylők kiszolgáltatottságát, s ebben az új mechanizmus hatása jut érvényre. Negatívuma viszont az, hogy a javító és építő tevékenység ilyen decentralizált formában való végzése több embert köt le és általában kevésbé gazdaságosan valósítható meg, mint a nagyüzemi forma.

A hatékonyabb vállalati munkaerő-gazdálkodás elősegítésére az új Munka Törvénykönyve egyrészt megkönnyítette a dolgozóknak a vállalaton belüli áthelyezését, másrészt megszüntette a felmondási rendszer kötöttségeit. A tapasztalatok szerint a vállalaton belüli áthelyezések, átcsoportosítások zöme — 90 százaléka — gyorsan, viták nélkül oldódik meg, s a dolgozóknak sem okoz problémát. A felmondás lehetőségével a dolgozók inkább élnek, mint a vállalatok. Reprezentatív megfigyelések azt mutatják, hogy a dolgozók felmondása kb. 50 százalékkal több, mint tavaly volt, a vállalati felmondások viszont valamelyest csökkentek. Ez valószínűleg a dolgozói felmondások növekedésével magyarázható. A dolgozók részéről kezdeményezett munkahely-változtatások aránya a gépiparban és az építőanyag-iparban volt a legmagasabb. A munkaviszonyukat megszüntetett dolgozóknak fele segédmunkás, negyede betanított munkás, a többi szakmunkás, illetve egyéb.

Nem haladt lényegesen előre a vállalatokban a csökkent munkaképességű dolgozók helyzetének rendezése. A múlt évben hozott ezirányú kormányhatá-

Digitized by Google

rozat abból indult ki, hogy az üzemek csökkent munkaképességű dolgozóikat olyan, egészségi állapotuknak megfelelő munkakörbe helyezik, amelyben megközelítően teljes értékű munkára képesek. A határozat előírta a csökkent munkaképességűekkel foglalkozó vállalati bizottságok megalakítását. E bizottságok azonban késve alakultak meg, s működésük nem kielégítő. A munkahelyi jegyzékek számos esetben a rehabilitáció lebecsülését tükrözik: nem tartalmazzák a munkahelyek jellemzőit, s többnyire csak a kisegítő állomány munkaköreit (őr, portás, telefonkezelő, takarító) tüntetik fel a csökkent munkaképességűek számára alkalmasnak. Az eddigi összesítés szerint 75 ezer munkahely van a csökkent munkaképességűek számára, de ennek csak 64 százalékát tölti be valóban csökkent munkaképességű dolgozó.

A IX. pártkongresszus határozata alapján megkezdtük az általános munkaidő-csökkentést. Az első félévben 120 ezer dolgozó tért át a 44 órás munkahétre, a második félévben további 600 ezer dolgozó munkaideje csökken. A rövidített munkaidő tehát tömegessé válik. Helyesnek bizonyult az a feltételezés, hogy a belső létszámtartalékok lehetővé teszik a munkaidő-csökkentést. A 44 órás munkahét bevezetésének tapasztalatai kedvezők: általában érvényesül az a gazdaságpolitikai követelmény, hogy a munkaidő rövidítését a vállalatok önerejükből, létszámnövelés, teljesítmény- és bércsökkenés nélkül hajtsák végre. A vállalatok műszaki szervezési intézkedésekkel ellensúlyozzák a kieső időalapot.

Minthogy a munkaidő-csökkentés tömegessé válik, indokolt, hogy a minisztériumi, a tanácsi és a szakszervezeti vezető szervek nagy figyelemmel kísérjék ezt a folyamatot, ellenőrizzék az önerőből való megvalósítást, s gondoskodjanak azokról a lehetőségekről, amelyek elősegítik, hogy a dolgozók ésszerűen, kulturáltan használják fel megnövekedett szabad idejüket. Ez nagy feladatokat hárít a kereskedelmi, közlekedési, szolgáltató és kulturális szervekre.

A munkaidő-csökkentés által nem érintett ágazatokban dolgozók széles körben óhajtják az ötnapos munkahét bevezetését. A kormány határozata szerint azonban erre egyelőre nincs lehetőség, s ahol ezt az elmúlt másfél évben engedély nélkül bevezették, ott sürgősen vissza kell állítani a hatnapos munkahetet. Ez több ezer embert érint és néhol politikai problémákat is okozhat. A határozat végrehajtása azonban mégis indokolt. Az ötnapos munkahét 48 órás munkaidő mellett a napi munkaidő felemelését teszi szükségessé, s ez károsan hat az emberekre is és teljesítményükre is.

Az elmondottakból látható, hogy az új mechanizmus sok feladatot ró a vállalati létszám-gazdálkodásra. Hat hónap alatt nem lehetett ezeknek mindegyikét elvégezni. Az első félév a foglalkoztatottság terén nem hozott lényeges változásokat; népgazdasági és országos méretekben globálisan egyensúlyban volt. Az ágazati, területi és szakmai rész-egyensúlyhiányok — amelyek korábbi eredetűek — nem befolyásolták érdemlegesen a fejlődést. A vállalati munkaerő-gazdálkodás legáltalánosabb jellemzője — mint említettük — a létszám megtartása volt. Ennek okai a következők:

1 A vállalatok a termelésnek a tavalyinál nagyobb mértékű növelését irányozzák elő, abban bízva, hogy értékesíteni tudják termékeiket. E szándékukat a piac még csak részben ellenőrizte. Ma már tapasztalható bizonyos készletnövekedés és ezzel összefüggésben egyes vállalatok részéről a termelési elképzelések és a munkaerő-igények csökkentése.

2 Megszűnt a létszámcsökkentésnek a gazdasági eredményektől független, külön ösztönzése. Ha a vállalat úgy csökkenti dolgozóinak létszámát, hogy az átlagosnál kisebb keresetűeket elbocsátja (mert a magasabb jövedelműeket,

Digitized by Google

a szakmunkásokat kevésbé tudja nélkülözni), akkor nehéz helyzetbe kerülhet. Minthogy nincs számottevő átlagbér-tartalék, az ilyen lépés azzal a következménnyel jár, hogy a bérszínvonal meghaladja a bázist, mégpedig olyan körülmények között, amikor a megmaradó létszám bére nem emelkedett. Ebben az esetben a bérszínvonal növekedésének megfelelő bértömeget levonják a részesedési alapból, vagyis csökken a kifizethető mozgó jövedelem. Ez arra készteti a vállalatokat, hogy nagyon óvatosan csökkentsék az ideiglenesen vagy tartósan felesleges létszámot.

3 A gazdálkodás külső körülményeivel való ismerkedés és a hozzájuk való alkalmazkodás miatt az üzemekben még nem indult meg a belső létszámtartalékok feltárására irányuló érdemi szervező munka. Gátolja ezt a tevékenységet az üzemek rosszul értelmezett szociális szemlélete is.

A létszám megtartásának tehát több oka van. Közülük különösen nagy figyelmet, további tanulmányozást és elemzést igényel a bérszínvonal szabályozásának jelenlegi rendszere. Lehet, hogy később, szükség esetén a szabályozó elemeket korrigáljuk, tökéletesítjük; azonnali, gyors megváltoztatásuk azonban nem indokolt.

III.

1967-ben a munkásoknak és alkalmazottaknak kifizetett bértömeg 5,3 százalékkal haladta meg 1966. évit. 1968. január—júniusban a kifizetett bérek 4,5 százalékkal voltak magasabbak az 1967. I. félévieknél. A havi átlagkeresetek az iparban és építőiparban a következőképpen alakultak:

Az átlagos havi keresetek emelkedése (százalékban)

	Az állami		A szövetkezeti	
	iparban	építőiparban	iparban	építőiparban
1966	4,5	5,5	3,5	5,5
1967	2,6	5,8	1,4	2,5
1968. I. félév az 1967. I. félévhez képest	2,2	2,7	—0,7	1,1

1968-ban a vállalatok túlnyomó többsége 2 százalékos béremelést tervez. Ennek egy részét a teljesítménybérben dolgozók keresetének a teljesítmények növelésével együttjáró emelkedésére használják fel, és csak a fennmaradó összeget fordítják alapbéremelésre.

Az év első felében az állami ipar egyes ágaiban a termelékenység és az átlagkeresetek 1967 hasonló időszakához képest így emelkedtek:

	Termelékenység	Átlagkereset
	emelkedése százalékban	
	1968. I. félév az 1967. I. félévének %-ában	
Állami ipar (élelmiszeripar nélkül)	3,1	2,1
Ezen belül		
kohászat	3,4	2,4
gépipar	4,3	2,4
vegyipar	5,1	2,2
bányászat	2,3	2,0
könnyűipar	2,1	2,4

Digitized by Google

A könnyűipar kivételével tehát a termelékenység gyorsabban nőtt, mint az átlagkereset.

Több vállalatnak az a szándéka, hogy az idén béremelésre tervezett összeget a III. részesedési kategóriába soroltaknak adják, az I. és II. részesedési kategóriába tartozókat pedig kihagyják a béremelésből. Ezzel akarják részben ellensúlyozni a részesedési alap differenciált elosztásából adódó jelentős jövedelem-különbségeket. Szándékuk azonban nincs összhangban a hatékonyabb ösztönzés elvével.

A vállalatok bérgazdálkodását általában a centralizáltság jellemzi. A gyárak, az üzemek központjuktól kötelező előírást kapnak a bérfelhasználásra. Néhány vállalatban megindult a bérgazdálkodás decentralizálása. Ennek a módszerei különbözők, az egyik vállalat csak a bérszínvonalat ellenőrzi, de a bértömeget nem, a másik csak a bértömeget figyeli, de az átlagbért nem. Van olyan vállalat, amely üzemekre bontva előre meghatározza a bérfejlesztés mértékét.

A bérszabályozás jelenlegi rendszerének helyességét sokan vitatják. Ezeknek többsége úgy véli, hogy ez a rendszer túlságosan szigorú, nem ad lehetőséget az átlagosnál jobban dolgozók bérének emelésére, a felesleges létszám leépítésére, s ezzel fékezi a munka termelékenyebbé tételét. Sokan a bérszintszabályozást okolják a nagymértékű munkaerő-keresletért, az átmenetileg vagy tartósan felesleges létszámhoz való ragaszkodásért, a termelékenység viszonylag lassú növekedéséért. Ezek a jelenségek azonban sokkal régebbiek, mint a bérszint-szabályozás jelenlegi rendszere. A nagy munkaerő-kereslet, a létszámtartás a gazdasági növekedés extenzív módszerének hagyománya. A vállalatok zöme ma még egyszerűbbnek és könnyebbnek tartja ezt, mint az intenzív módszert, mert hosszú idő óta ez dominál, az ezzel kapcsolatos tennivalók ismertebbek, és a vállalatok vezetőiben jobban beidegződtek. A vállalatok egyelőre az új érdekeltségi rendszerben is mindenekelőtt az extenzív lehetőségeket igyekeznek kiaknázni.

Általános érvénnyel, a vállalatok összességét tekintve, nem lehet azt mondani, hogy akár a bérszint, akár a személyi jövedelem szintje túlzottan szigorúan van megszabva. A vállalati jövedelemszabályokat és a személyi jövedelem szabályozását a központi szervek úgy állapították meg, hogy ez megfelelően ösztönözzön a jobb munkára, és a jövedelem ott és akkor nőjjön, ahol és amikor emelkedik a nyereség, a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás. A központi szabályozás maximálta az 1968. évi béremelés mértékét (4 százalékban), de nem maximálta a mozgó jövedelemként kifizethető összeget. Ahol azonban a nyereség lassú növekedése, esetleg csökkenése miatt nincs lehetőség béremelésre, vagy jutalmazásra stb., ott a rendszer — teljesen indokoltan — valóban szigorú.

A bérszínvonal-szabályozás negatív megítélését az alakította ki és tartja fenn, hogy a vállalatok még egyáltalán nem vagy csak alig készítettek komplex számításokat a különböző érdekeltségi tényezőknek a nyereségre gyakorolt hatásáról, arról, hogy a különböző tényezőknek milyen összetételével érhető el az optimális eredmény. Közismert, hogy Magyarországon a bérhányad viszonylag alacsony. Az iparban a bérköltség — járulékaival együtt (a vállalat által fizetendő SZTK-járulék, illetményadó) — alig éri el a termelési költségek 15 százalékát. Mind a személyi jövedelem, mind a fejlesztési alap növelése szempontjából előnyös lehet (az anyagköltségek csökkentése és a gyártmányfejlesztés révén) versenyképesebb termékek előállítása, mert így nagyobb nyereséget lehet realizálni. Ezért is vitatható, hogy csak a bérszínvonal szabályozásából fakadnak-e a létszám és a bér emelésével vagy csökkentésével összefüggő vállalati „gon-

Digitized by Google

dok". A bértömeg és bérszínvonal változásának a nyereségre és a részesedési alapra gyakorolt hatását az egyéb tényezők változtatásával ellensúlyozni lehet: például az anyagköltség csökkentésével, az eszközök jobb kihasználásával, a korszerűbb, jobb minőségű termék magasabb árával stb.

A sokak által szigorúnak minősített bérszínvonal-szabályozás mellett sem ritka jelenség az, hogy a vállalat elhárítja egyik dolgozójának béremelési kérelmét, s ezért ez kilép, de a helyébe belépő dolgozó megkapja a magasabb bért, pedig esetleg semmivel sem jobb munkaerő. Az ilyen esetek nem annyira szigorúságról tanúskodnak, mint inkább a bérgazdálkodás és a dolgozókkal való foglalkozás gyengeségeiről.

Az első negyedévben néhány területen komoly problémát okozott az, hogy állami szektorban dolgozó munkásokat „átcsábítottak" mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe. Az „átcsábított" munkásoknak adott 40—50 százalékkal magasabb bér nagy vonzóerőt s egyben figyelemre méltó potenciális veszélyt jelentett. A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium és más érdekelt szervek gyors és hathatós intézkedései elhárították ezt a veszélyt, s az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek is megnyugvással fogadták ezt.

A szabályozó elemek körüli vitákban nem különülnek el egymástól a konstrukcióbeli (az érdekeltségi rendszer lényegét érintő) és a méretezési (az egyes szabályozók számszerű nagyságára vonatkozó) ellenvetések. Mennyiségi problémák gyakran minőségiként merülnek fel. Sokkal kevesebben tartanák például szigorúnak a bázis-bérszínvonalat akkor, ha ez 1—2 százalékkal magasabb volna, kevesebben minősítenék igazságtalannak a nyereségadózást, ha progresszivitása enyhébb volna. A dolgozók nagyobb azonnali bérnövekedést vártak az új mechanizmustól, mint amilyen eddig bekövetkezett. Sem az alapbérek, sem a mozgóbérek tekintetében nem reális azonban a türelmetlenkedés, mert a tényleges növekedés lehetősége csak az éves gazdálkodás tükrében ítélhető meg. A féléves eredmények még nem alkalmasak a helyzet reális értékelésére. Ez is amellett szól, hogy a vitában egyértelműen tisztázni kell: mennyiben érinti az adott esetben a bírálat magát a szabályozó rendszert, és mennyiben ennek számszerű mértékeit.

IV.

Egy évvel ezelőtt a gazdasági reformmal kapcsolatos beszélgetéseken úgyszólván mindig felmerült az a kérdés, hogy nem vezet-e az új mechanizmus munkanélküliségre, egyes dolgozó rétegek bérének jelentős csökkenésére. Az eredmények, a tények egyértelműen eloszlatták e kételyeket. A létszám- és bérgazdálkodás féléves tapasztalatai nemcsak hogy megnyugtatták a dolgozókat, hanem növelték is biztonságérzetüket. Ezt az új mechanizmus bevezetése politikai sikerének tekinthetjük.

A létszám- és bérgazdálkodás területén még nem jelentkeztek az elmúlt évekétől lényegesen eltérő tendenciák. A központi kötöttségektől mentes létszám-gazdálkodás nem okozott nagymértékű létszám-emelkedést, sőt a nagyvárosokban a munkaerő-források szűkös volta és a nyereségérdekeltség az intenzív gazdálkodás irányába szorította a vállalatokat. A belső tartalékok feltárására irányuló tevékenységet azonban nem tekinthetjük kielégítőnek; nélkülözi a kellő átgondoltságot és szervezettséget. Még nem használtuk ki a gazdálkodás jelenlegi rendje és keretei között adódó lehetőségeket, sőt egyes helyeken ez még el sem indult. Mind az egyes szabályozó elemek, mind az érdekeltségi, ösztönzési rendszer egésze egyelőre még elegendő mozgási, kifutási

Digitized by Google

lehetőséget adnak a vállalatoknak. Nem indokolt tehát az olyan szabályozók megváltoztatását szorgalmazni, amelyeket a gyakorlatban ki sem próbáltak.

Tisztában kell lennünk azzal is, hogy nincs olyan szabályozó rendszer, amely egyforma esélyeket ad minden gazdálkodó egységnek: egyik eleme az egyiknek előnyös, a másik eleme a másiknak. Így van ez a létszám- és bérgazdálkodással is. A létszám- és bérkérdések nem szakíthatók ki a gazdálkodási feltételek és lehetőségek összességéből, a rájuk vonatkozó, akár vállalati, akár népgazdasági döntések többnyire csak a többi tényezővel együtt vizsgálhatók.

A szabályozási rendszert és ennek elemeit nem örök időre szóló érvénnyel léptettük életbe. Működésüket figyelemmel kísérjük, a tapasztalatokat gondosan elemezzük, s ha indokoltnak mutatkozik, a tökéletesebb funkcionálásukhoz szükséges korrekciókat is elvégezzük.

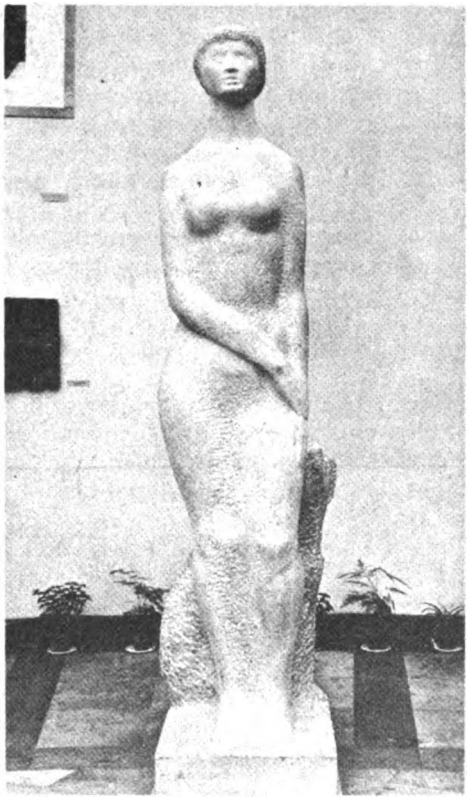

Konyorcsik János: Álló női figura

Digitized by Google

VITÁNYI IVÁN:

Művészet és irányítás

Kevés kérdésről vitatkoztak annyit, mint erről. Lenin nevezetes cikke *(Pártszervezet és pártirodalom)* óta mindig a harcok kereszttüzében áll. Ha burzsoá ideológus támadja a szocializmus művészeti életét, itt emeli hangját a legmagasabbra. Ha revíziót hirdetnek a szocialista művészetpolitika elveivel szemben, ez kerül először napirendre. És ha a dogmatizmus nyilvánítja meg magát, a pártirányítás elvét „védelmezi" a legélesebben, a legkisebb ellentmondást sem tűrve.

Alapvető kérdésről van tehát szó, amely művészetpolitikánk egészét érinti. Beszélnünk kell róla, nyíltan és őszintén. Előre szeretném azonban bocsátani: nem az a szándékom, hogy a művészet pártosságának, a párt által való irányításának elvét korlátozzam vagy feltételessé tegyem. Nem! A szocializmus társadalomátalakító programjából szervesen következik, hogy semmilyen társadalomátalakító eszközről nem mondhatunk le, a művészet irányításáról sem. „Le az irodalmi Übermenschekkel!" — Leninnek e konklúziója változatlanul időszerű. A művészet nem öncél, hanem egy nagyobb és fontosabb folyamat, a társadalmi fejlődés része, sorsát és helyzetét jogosan vizsgáljuk a társadalom, a nép szempontjából. A művészetnek kell a népet szolgálnia, s nem a népnek a művészetet.

Az alapelvek tehát változatlanul érvényesek. Amit jobban meg kell vizsgálnunk, amire Lenin cikke nem tért ki, az a művészet irányításának *módszere.*

Az irányítás fogalma

A köznapi nyelven többféle folyamatot nevezünk irányításnak. Tisztáznunk kell tehát, hogy *a művészetben milyen irányításról beszélünk.* A különböző formákat pedig hadd jellemezzem példán.

Milyen értelemben beszélünk a futball irányításáról? Irányítja a futballt először is a *klub* és az *edző.* Munkájuk pontosan körülhatárolt, minden lépést egyetlen *cél,* a *győzelem* határoz meg. Az edzéseket az edző *vezérli,* pontosan előírja az egyes játékosoknak, hogy milyen gyakorlatokat végezzenek el. A meccsre is ő dolgozza ki a taktikát. A játékosok — amennyire a konkrét helyzet engedi — követik az edző elgondolásait.

Más típusba tartozik az az *irányítás,* amelyet a *futballszövetség* és a *rendező szervek,* valamint a *futballbíró* végeznek. Nekik mindegy, ki győz. Csak azt akarják biztosítani, hogy az előkészületek és a mérkőzések rendben foly-

---

Vitányi Iván cikkét, annak megállapításait megvitatandónak tartjuk; a tanulmányt ezért a témáról szóló eszmecsere elindítójaként közöljük.

Digitized by Google

janak. A bíró *szabályozó* szerepet tölt be a játékban; amikor a szabályokat megsértik, a mérkőzést visszairányítja a megfelelő mederbe.

Ismét másfajta *irányítást* végez a meccsen a *csapatkapitány* és a *csapát* minden tagja. Az ő munkájukat is a cél határozza meg (sőt a stratégia is), de a végrehajtást rengeteg előre nem látott tényező befolyásolja. Az edzésen nincs jelen az ellenfél, a stratégiai terv is az ellenterv ismerete nélkül készül, de a meccsen csak a másik fél legyűrésével lehet megvalósítani. A labda pedig kerek, lehetetlen tehát pontosan előre látni a fejleményeket.

Nos, a háromfajta típus nemcsak a futballban fordul elő, hanem minden irányításban. A kibernetikában az első formát *vezérlésnek* nevezik. A vezérelt rendszer pontos programot kap, amely meghatározza tevékenységét. A rendszernek nincs is más dolga, mint hogy „menet közben" a környező valóság tényeit a program értelmében módosítsa, az észlelt *„van"*-értékeket *„kell"*-értékekké változtassa. A vezérlés nem alkalmaz *visszajelentést*. A berendezés végrehajtja a programot, de csak az előre megadott módon, nem ellenőrzi eredményét. Csak akkor funkcionálhat tehát kielégítően, ha a program minden bekövetkező eseményt helyesen előre számításba vett.

A kibernetikában *szabályozásnak* nevezett második formát éppen a *visszajelentés* különbözteti meg a vezérléstől. Ez teszi lehetővé, hogy a szabályozott rendszer már bizonyos előre nem látott eseményekhez is alkalmazkodjék, ha azok mégis előre programozhatók, azaz előre meghatározható típusokba tartoznak. Az *egyszerű szabályozás* esetei közé tartozik például, amikor a berendezés egy szoba hőmérsékletét tartja megadott szinten. Ha melegebb lesz az előírtnál, a berendezés jelt kap, és bekapcsolja hűtőszerkezetet. Ha a kívánt érték alá száll a hőmérő, a fűtés indul meg.

E mechanizmusnak (egyszerű formájában) már nem az a célja, hogy a „van"-értékeket „kell"-lé változtassa. Számára a „kell" mindig ugyanaz (azaz „beállítási értéke" állandó). Vagyis: a *„kell"* funkciója a *„van"* megőrzésre és stabilizálása (esetleg magasabb szintre emelve), tehát a *„lehet"*-értékek *„van"*-értékekké való változtatása.

De hová tegyük a harmadik formát, az *előre nem programozható irányítást?* A szakirodalom jórészt csak vezérlésről és szabályozásról beszél, s a komplexebb eseteket a *vezérelt szabályozás*hoz utalja. Ez valóban egyesíti is a kettőt, ismeri a célt és a zavaró körülmények kiküszöbölését egyaránt. Az előre nem látott eseteket azonban kénytelen előre látott típusokba osztani, s ezáltal mégis programozni. Nem alkalmazható tehát a nem programozható eseményekre. Az újabb kutatások ezért egyre nagyobb figyelmet szentelnek az ún. *heurisztikus irányítás*nak.

A kifejezés abból a szóból származik, amelyet az ismert anekdota szerint Arkhimédész kiáltott, amikor fürdőkádjában felfedezte a vízbe mártott test súly-törvényét. Jelentése: feltalálni, felfedezni, kitalálni. A heurisztikus gondolkozásban tehát egy probléma megoldását felfedezésszerűen érjük el. Előbb ismerjük fel a megoldást, mint bizonyítását, sőt csak akkor bizonyíthatunk, ha rájöttünk, mit akarunk igazolni.

A régi *formális logika* számára idegen ez a módszer. Mégsem pusztán ötletszerű tevékenység. A heurisztikus gondolkozásnak megvannak a szigorú szabályai, amelyekkel ma már matematikusok foglalkoznak. De ha van heurisztikus gondolkozás, van *heurisztikus döntés és irányítás* is. Ezzel foglalkozik Herbert A. Simonnak, e kutatások egyik úttörőjének 1965-ben *The Shape of Automation* címmel megjelent könyve. (Magyarul Szanyi László különböztette meg ezt az irányításformát a vezérléstől és a szabályozástól.)

Simon programozott és nem programozott döntést különböztet meg. A ve-

Digitized by Google

zérlési és szabályozási folyamatokban az elsőről van szó: előre ki van dolgozva, hogy milyen hatás esetében milyen választ kell adni. Az élet azonban gyakran produkál olyan helyzeteket, amelyekre még nincs kialakult program. Ilyenkor heurisztikus következtetéssel kell meghatározni a követendő magatartást. S ez a metódus mind a vezérléstől, mind a szabályozástól különbözik. A vezérlés a *„van"*-t változtatja *„kell"*-lé, a szabályozás a *„lehet"*-et *„van"*-ná, a heurisztika a *„lehet"*-et *„kell"*-lé. Meghatározott célja van, de az nincs teljesen kidolgozva, nem egy már meglevő lemásolása, hanem egy még meg nem levő kialakítása.

A művészet irányítása

Vajon melyik módszert kell követnünk a művészet irányításában? A felelet egyszerűnek látszik: *mindhármat*. A művészeti élet mozgásának egyes elemei a vezérléssel, mások a szabályozással és ismét mások csak heurisztikus döntésekkel irányíthatóak.

A *vezérléshez* tartozó folyamatoknál például elvileg pontosan ismerjük a célt és a hozzá vezető utat. Ilyen a már kialakított tárgyak termelése: tudjuk, mit akarunk gyártani, s hogy milyen anyagok, berendezések, műveletek, sőt emberek kellenek hozzá. A művészeti életben is túlnyomórészt vezérlésszerűen irányíthatók azok a folyamatok, amelyekben már ismert termékekkel dolgozunk: a már kész művek kiadása, előadása, bemutatása, az intézmények műsorpolitikája stb.

Az irányítás mégsem nélkülözheti már ezen a szinten sem a *visszajelentést*, tehát a *szabályozás* módszereit. Erre van szükség — az előbbiek értelmében — minden olyan folyamat irányításában, amelyben már kialakult értékek, szintek megőrzéséről, esetleg egy magasabb szint stabilizálásáról van szó. Szabályozni kell például a művészeti élet lefolyásának feltételeit.

A művészeti élet jelenségeinek egy harmadik csoportjában sem a vezérlés, sem a szabályozás nem elegendő. És ez éppen a legfontosabb: azaz új művek alkotása, a művészet eleven fejlődése, amely nem programozható, konkrétan előre nem látható. S ez elvi lényegéhez tartozik. A művészi alkotás ugyanis maga is „heurisztikus folyamat". A művész, ha igazi, mindig olyan dolgot akar kimondani, amit még senki sem. Ha a mű már létrejött, törvényszerűnek látszik, a kritikusok meg is tudják magyarázni, hogy az adott társadalmi viszonyok között miért éppen ez és így jött létre. De ha előre tudták volna látni, maguk alkották volna meg az illető műveket.

Mindebben nem szabad semmi titokzatosat, a művészi alkotás semmiféle misztifikálását látni. A fejlődésnek megvannak a törvényei. Közéjük tartozik a művészet társadalmi funkciója is. A művészet nem mechanikus képet nyújt a valóságról, hanem *értelmezi* az ember számára. Nem a szemlélődés céljára alkotja meg a valóság modelljét, hanem hogy az ember okát, értelmét tudja adni a dolgoknak, s hogy megtalálja célját a valóság átalakításában. Meglehet, sokan a minél egyszerűbb, sőt vulgárisabb értelmezést keresik, hogy fáradság nélküli eligazodási kulcsot találjanak az élet bonyolultságához, le akarják kerekíteni az ellentmondásokat, s néhány közkeletű sztereotípiára szűkítik magatartásuk normáit. Harminc évvel ezelőtt a *Szomorú vasárnapot* énekelték, mollban, ma ugyanazt a dallamot fújják *Mindenkinek van egy álma* kezdettel, dúrban. Közben a történelem szekere irányt változtatott, de őket ez nem érdekli, élik a maguk Hábetler-életét.

A társadalom kisebb, műveltebb részét azonban az *új jelenségek értelmezése* izgatja. Nem az újat akarja belegyömöszölni az ó-sztereotípiákba, ha-

Digitized by Google

nem az új fényében ad színt a réginek is. Az *új* tehát a művészetben nem puszta divat — bár azzá is válhat, ha lényegét nem találva, az új formák kultuszához menekülünk. Az igazán nagy teljesítménynek azonban egyaránt lényegéhez tartozik az új jelenségek értelmezése és új formában való értelmezése. A művészet része a *társadalom egyetemes heurisztikájának*, amelyben a társadalom kialakítja a mindig új formát öltő társadalmi szituációknak megfelelő megoldásokat.

Kétféle funkciója van tehát a művészetnek, két ízlésvilág áll egymással szemben: az egyik megkötni, egyszerűsíteni, konzerválni akar, a másik feltárni, újraértelmezni, megoldani. A nehézséget az okozza, hogy az új gyakran elrejtőzik: egy-egy divatosan újszerű irányzat mögött konzervatív lényeg tárja fel arcát.

Hogy a társadalom mikor hódol be a pusztán divatosnak és mikor érti meg a valóban újat, az *művészetszociológiai* kérdés. Nem a mi fejlődésben levő társadalmunk hozta létre, hanem a kapitalizmus hagyta ránk örökségül, hogy a társadalom ízlésvilága ellentétek egész rendszerébe szakad szét, széles rétegek ragadnak a szokvány konzervativizmusába, míg mások a divatszerűen új hajszolására „specializálódnak". A két pólus közt csak lassan, sziszifuszi munkával, ellentétes hatások közepette és velük megküzdve bontakozhat ki az az új magatartás, amely a valóban újat érti meg.

Ezt a helyzetet tudomásul kell vennünk. Nem azért, hogy egyetértsünk vele, hanem hogy hatékony eszközökkel harcoljunk ellene. Az a morális síránkozás például, amely ez ügyben nálunk is lábra kapott, hatástalan és felesleges. Némelyek morálisan lesajnálják azokat a tömegeket, akik nem képesek a „modern" művészet alkotásait mind megemészteni, s nem hajlandók tudomásul venni, hogy e tömegek ízlésében, például a *világosságra* való törekvésében mindig van valami egészséges. Mások pedig morálisan elítélik azt az értelmiséget, amely viszont a „modernista" ízlés karjában fuldoklik, s nem veszik észre, hogy sok korábban dekadensnek ítélt művészt illesztettünk már bele a szocialista művészet elődeinek csarnokába.

Nem morális kérdésről van tehát szó, hanem a magatartásformák *szociológiai mozgásáról*. Amíg a jelzett szituáción nem haladunk túl (s ez még soká lesz), tényként kell tudomásul vennünk az ízlés megosztottságát. Leegyszerűsítetten szólva: annyiban beszélhetünk valóban szocialista művészeti életről, amennyiben az új dolgok újszerű értelmezésének igénye találkozik a világosságra való igénnyel.

A művészet irányítása így *kétszeresen heurisztikus:* heurisztikus a művészet és az irányítás folyamata egyaránt. Ez teszi a feladatot kétszeresen nehézzé, de nem megoldhatatlanná.

A művészeti élet folyamata jóval bonyolultabb a futballénál. Legfeljebb olyan játékhoz hasonlítható, melyben nem tudjuk pontosan, hány tagja van a csapatnak és azt sem mindig, hogy kik azok; amelyben több labda is van forgalomban, s ráadásul a kaput sem látjuk, csak irányát tudjuk. Egy ilyen játék irányítása edzői, bírói és kapitányi tisztségben egyaránt többet követel, mint a futballé. De aki megismerte e játék szabályait, annak nem lehetetlen.

A művészet irányításának koncepciói

A művészeti irányítás gyakorlatában több módszer alakult ki. Régebbi vitáinkat főként a *vezérléses* és *szabályozásos* felfogás ellentéte jellemzi. Az elsőt képviseli az ötvenes évek művészetpolitikája, a másodikat az a koncepció, mely az irányítást a futballbíró szerepére korlátozza.

Digitized by Google

A *vezérléses koncepció* tévedése, hogy a művészeti élet alakulását előre programozhatónak képzelte. Úgy gondolták, hogy az irányítók kieszelik, milyen művekre van szüksége a népnek, a művészek megtermelik, a nép pedig az „icipici" szerepét játssza: engedelmesen mind megeszi. Ez az elképzelés hamis volt, *szociológiai* és *irányításelméleti* szempontból egyaránt. Nem számolt az ízlés megosztottságával, úgy vélte, hogy az ellentétek a szocialista rend alapjainak létrejöttével automatikusan megszűnnek.

Vegyünk egy példát. Társadalmunk az 1945-ben kezdődött forradalmi változások előtti szakaszban kitermelte Bartók világraszóló és e változásokat eszmeileg előkészítő és jelző művészetét. Ezt azonban a maga korában kevesen fogadták be; a többiek ízlését Kálmán Imre, Zerkovitz Béla, Seress Rezső stb. zenéje határozta meg. E két tény *együtt* jellemzi a helyzetet. Szociológiailag (és a művészet irányítása szempontjából) azt mondhatjuk, hogy csak az értheti meg Bartók Bélát, aki megérti egyben Zerkovitz Bélát is.

A vezérléses irányítás gyakorlata azonban velük szemben a morális ítélet szintjén maradt. Elítéltük Bartókot, mert „beugrott" a modernizmusnak, és nem írt olyan populáris muzsikát, hogy kiüthette volna vele a nyeregből Zerkovitzot. Elítéltük Zerkovitzot is, mert nem írt olyan magasrendű zenét, hogy kiüsse vele a nyeregből Bartókot. Elképzeltünk egy ideált, egy olyan művészetet, amely magasrendű és népszerű egyszerre, mely bachi és beethoveni ormokon jár, és mindenki meg is érti. Ilyen művészetet ugyan még nem találtunk, de a remélt ideál jegyében már elítéltük a meglevőt, a Bartók-rajongóktól igyekeztünk elvenni Bartókot, a Zerkovitz-rajongóktól pedig Zerkovitzot. Azt vártuk, hogy mindkét tábor találkozik félúton, az ötvenes évek nagy reprezentatív műfajában, a nagy, ünnepélyes tömegdal-kantátában. Az akció kudarca azonban megmutatta, hogy a művészet fejlődéstörvényeit nem lehet félretolni.

A vezérlés-koncepció nem számolt ezzel. Nem vette tudomásul, hogy a dialektika, a harc és az ellentmondás törvényei még a művészetre is érvényesek. Nemcsak a művész és a közönség harcát akarta letompítani, de a művészet belső ellentmondásait is, azt képzelte, hogy a beprogramozott új művészet egy csapásra idillikus egységet teremt minden irányzat között. Pedig a művészet fejlődéséhez az irányzatok nyílt harca is hozzátartozik. A felemelkedés szükségszerű emeltyűje, hogy a művészet olykor nemcsak saját elveiért harcol, hanem mások elvei ellen is. S ebben nincs is semmi rossz; az elszigeteltség ritkán segít az alkotásban, a harc viszont serkenti a gondolkodást és előrelöki a fejlődést, a vita hevében messzebb jutunk a következtetések levonásában, mint a világtól elszigetelt elmélkedésben. A művészeti klikkek ellen 1951-ben jogosan megindított harc azonban túllépett a szükséges méreteken, s az „egy akol, egy pásztor" illúzióját rajzolta fel. Az irányzatok harca ezzel illegalitásba szorult és csak rejtekutakon érvényesült, de ott annál inkább. A klikkek elleni eltúlzott harc minden irányzatot klikké szigetelt, és így fordított hatást keltett. A hivatalos nyilatkozatokban, folyóiratokban stb. ettől kezdve olyan véleményt akartunk megfogalmazni, amelyben mindenki megegyezhet, de azt vártuk, hogy viták folyjanak. Miután elvettük azt a lehetőséget, hogy az együvétartozók nyíltan együvétartozzanak, azt vártuk, hogy a strukturálatlan közös akolban majd struktúrált viták alakuljanak ki.

E koncepció nyilvánvaló kudarca után sokakban az a meggyőződés tört ismét felszínre, hogy a *művészetet nem is lehet irányítani*, az államnak és a pártnak nincs is itt más dolga, mint hogy némiképp *szabályozza* a művészi tevékenységet, a futballbíró vagy az éjjeliőr szerepkörében. Lényegében a *liberális burzsoá koncepció* elevenedett fel ebben a követelésben. A liberális

Digitized by Google

burzsoázia valóban „ezt tudja nyújtani" a művészet számára: a művész csinálja azt, amit akar, senki nem szól bele, de a művész se szóljon bele semmibe. Nem „vezérli" a művészetet sehová, de úgy szabályozza életét, hogy az se vezéreljen semmire. Hogy a művészet hatását kiszűrje a közéletből, kiszűri a közélet hatását a művészetből.

Az „egyszerű szabályozás" klasszikus esetéről van itt szó, bizonyos „játékszabályok", „határértékek" kijelöléséről, amelyeket nem szabad áthágni, de amelyeken belül az események véletlenszerűen alakulhatnak. Nincsenek feladatok és célok, nincs szükség irányításra és nem is lehetséges.

Ez a felfogás persze nem jelentkezhetett nyíltan. Annál erőteljesebben érvényesült hallgatólagosan, mintegy virtuális pólusként. A szabályozási koncepció ebben az összefüggésben egy sajátos *negativitást jelentett.* Negatívvá vált egyébként a vezérléses elképzelés is: miután nem sikerült jól megjelölni, milyen legyen a szocialista művészet, legalább azt akartuk meghatározni, *milyen ne legyen.* A vezérléses művészetpolitika ezért annakidején tilalomfák erdejét rakta a művészek elé. A szabályozási koncepció híveinek viszont az lett a legfőbb törekvésük, hogy e tilalomfákat sorra kihúzkodják, megszabják, hogy mit nem szabad tiltani.

Egy ponton azonban lényegesen különbözik ez a hazai szabályozási koncepció a liberális burzsoáziáétól. Megtiltja, hogy az állam beleszóljon a művészet dolgaiba, de ragaszkodik a művészeknek ahhoz az előjogához, hogy beleszóljanak az állam dolgaiba. Csak akkor van a vezérlés ellen, ha mások vezérelnek, saját parancsnoksága alatt már jól el tudja képzelni. Olyannyira, hogy egy-egy ilyen irányzat álláspontja belülről legalább annyira nem tűr ellentmondást, mint a kárhoztatott régi politika. Isten óvjon tőle, hogy módjuk legyen elképzeléseiket széles körben érvényesíteni!

A művészet heurisztikus irányítása

A vezérléses és szabályozásos felfogással szemben a művészet heurisztikus irányítása olyan tevékenység, amely célt tűz ki maga elé, de nem értelmezi mereven; nemcsak előre nem látható eseményekre számít, de felkészül arra is, hogy az eseményeket és eredményeket a célról kialakított koncepció gazdagítására használja fel. Más szóval — ahogy Aczél György mondta az MSZMP Politikai Akadémiáján tartott előadásában —, ennek az irányításnak vannak *állandó* és *változó* elemei, s ezzel nem pusztán azt deklarálta, hogy *most* ezt vagy azt a korábbi álláspontunkat megváltoztattuk, hanem hogy a változtatás maga időről időre elvileg is szükséges eleme az irányításnak. A heurisztika lényegét éppen az adja, hogy a változtatásokat is a változatlanul vallott cél érdekében tudjuk keresztülvinni és felhasználni. Az új (a „változás") ebben az értelemben nem szükséges rossz, hanem a kitűzött cél építésének (*„a felépítmény felépítésének"*) elengedhetetlen módszere. Építeni ugyanis úgy kell, hogy új és új téglát rakunk a már felhúzott épületrészhez. Minden új elem tehát — ha betudjuk illeszteni a célról kialakított koncepcióba, akkor azért, ha nem tudjuk beleilleszteni, éppen azért — pontosabbá teszi magát a célt; minden kezdeményezés voltaképpen kísérlet, amellyel a jövőt provokáljuk.

S ezzel azt is jeleztük, hogy ez az irányítási módszer nem pusztán vágyálom, hanem az élet harcaiban gyakorlatilag kialakuló metódus. Az elmúlt évtized művészetpolitikájának fejlődését ugyanis nem elsősorban a vezérléses és szabályozásos koncepció kötélhúzása jellemezte, hanem egy új koncepció fokozatos kialakulása és kipróbálása is.

Digitized by Google

A vezérléses és szabályozásos koncepció korábbi ellentmondásának következménye azonban, hogy ennek a fejlődésnek lényegében két szakaszban kellett végbemennie. Az első szakasz egyik fő feladata (most pusztán az irányítás metódusát tekintve) a régi, vezérléses koncepció maradványainak leküzdése, a szabályozási metódushoz való hátrálás nélkül.

E szakasz kezdetét elvileg az MSZMP 1958-as *Művelődéspolitikai irányelvei* jelzik, amely lényegében ma is helytálló módon szakít a vezérléses gyakorlattól (kimondja például, hogy a párt nem dönt stílus-ügyekben), s helyesen őrzi meg ugyanakkor a szocialista művészet kialakításának alapvető célkitűzéseit. Az akkori feltételek mellett azonban szükségképpen csak legáltalánosabb keretét jelölhették ki művészetpolitikánknak. Olyan keretet, amelyben aztán a kultúrpolitikai gyakorlatnak lépésről lépésre haladva kellett a pontosabb körvonalakat megrajzolnia.

Ezt a folyamatot joggal nevezhetjük heurisztikusnak. Művészetpolitikai és esztétikai elveink *nem deduktív levezetések útján* tisztázódtak, hanem egy-egy új probléma, mű, vita kapcsán. Meg kellett küzdeni eközben a régi merev művészetpolitika sok makacsul védekező hibás elvével és hibás gyakorlatával csakúgy, mint a minden határozott álláspont feladását sürgető liberális koncepcióval. A „kétfrontos harc" e helyzetében törvényszerű, hogy csak lépésről lépésre lehetett előrenyomulni. Az igazi eredményt — ez alkalommal is — maga a folyamat hozta.

Az eredményt e történeti áttekintésben abban jelölhetjük meg, hogy az 1958-as Művelődéspolitikai irányelvek keretei megteltek valóságos élettel. Aczél György említett előadása, majd Kádár János írószövetségi beszélgetése egyaránt azt húzta alá, hogy e folyamat során olyan jó alapokon nyugvó művészetpolitikát sikerült kialakítanunk, amely nemcsak az alkotómunkához szükséges légkört biztosítja, hanem fokozni képes céljaink mozgósító erejét is. Egyben azt is jelképezi, hogy művészeti irányítómunkánk az elért eredményekre támaszkodva ma már lényegében új szakaszába léphet, illetve részben lépett is.

Ezt az új, magasabb szakaszt a *pozitív* megoldások és az előrelendítő kezdeményezések fokozott szerepe jellemzi. Az előző szakaszban ugyanis sok kétségtelen eredményünket jellemezte valamilyen negativitás; gyakran azt kellett sikernek elkönyvelnünk, hogy egy-egy jelentős művet meg tudtunk védeni a „bal"- vagy jobboldalról jövő nyomás ellenében. (Az elsőre a *Rozsdatemető*, a másodikra a *Hideg napok* lehet a példa.) S ebben az a negativitás, hogy olykor még csak régi hibáink ellenében nyomultunk előre, az előrenyomulás tehát nem egy új terület elfoglalása még, hanem voltaképpen a régi visszafoglalása.

Most, amikor egyre jobbak a feltételei annak, hogy művészetpolitikánk fokozódó erővel éljen a heurisztikus irányítás pozitív lehetőségével, vagyis növelje ható és mozgósító erejét, *őszintén beszélnünk kell azokról a nehézségekről is, amelyek ennek útjában állanak.*

Két kérdést szeretnék ezzel kapcsolatban felvetni, olyanokat, amelyekről „nem szoktunk beszélni", pedig véleményem szerint nyílt tárgyalásuk nem veszélyezteti a művészetpolitikánk egészéről kialakított képet. Mindkettő az előző szakasz feltételeinek maradványa jelenlegi művészeti életünkben.

Az első abból származik, hogy művészetpolitikánk elvi alapja, az *állandó és változó elemek egészséges dialektikája* sem valami készen talált adottság, hanem magunknak kell kialakítani. Fontos eleme egy olyan *esztétikai értékrendszer*, amely eligazítást képes nyújtani nemcsak a XX. század eddigi művészetének, de esetről esetre a megszülető újnak a megítéléséhez is. Ilyen értékrendszerrel azonban — kikristályosodott formában — nem rendelkezünk,

Digitized by Google

a marxista esztétika — beleértve mindenekelőtt Lukács György munkásságát — nem is ennek kialakítására irányult eddig, inkább a művészettel kapcsolatos általános elvi kérdések (a művészet sajátossága stb.) tisztázására.

Mindez elégséges magyarázatot ad a negativitás előbb jellemzett jelenségére. A magyarázat azonban természetesen nem küszöböli ki e jelenség káros hatását, s ezért érdemes lesz teljes valójában szembenézni vele.

Egyfajta *negatív szalámi-taktikának* nevezhetném ezt a gyakorlatot, amelynek során úgy nyomultunk lépésről lépésre előre, hogy közben lépésről lépésre adtuk fel különböző művészeti irányzatokkal szemben korábbi elítélő álláspontunkat. Hadd jellemezzem ezt a zene példáján.

Kezdetben (az ötvenes években) a XX. század csaknem minden nyugati zenei irányzatát formalistának, modernistának és dekadensnek bélyegeztük és elvetettük (beleértve Bartókot, Debussyt, Honeggert, Sztravinszkijt, Schönberget, az újabb törekvéseket stb., illetve Bartók esetében azt mondtuk, hogy túlságosan nagy hatással volt rá a modernizmus). Később ezt a maga sommásságában mindenképpen hibás ítéletet nem egyszerre vontuk vissza, hanem részenkint, előbb Bartókot, majd vele Debussyt és Honeggert vettük ki a sorból, később Sztravinszkijt „fogadtuk be", majd végül lassan Schönbergről és iskolájáról kezdtük elismerni, hogy a század „klasszikusai" közé tartozik. Ma már — nagyon helyesen — a Schönberg utáni elektronikus, stochasztikus és más zenei irányzatok esetében is a differenciált megítélés igényével lépünk fel.

Ez az eljárás egyik oldalról nézve heurisztikus előrenyomulás, a másikról nézve azonban hátrálás. Legalábbis annak tekintették művészetpolitikánk jobb és „baloldali" ellenfelei egyaránt. S valóban azzá is válik, ha a korábbi sommás elítélést a kritikátlan befogadással cseréljük fel, ha nem a nagyobb teljesítmény, hanem a nagyobb botrány elve alapján vesszük sorra (ha tehát még mindig nagyobb érdeklődést kelt egy-egy botrányokozó mellékmondat, mint egy értékes teljesítmény), vagy ha nem ismerve fel a folyamat jellegét, minden átmeneti lépést véglegesnek hirdetünk. Sajnos, ez utóbbira is találunk példát: nemegyszer hallgattunk arról, hogy valamely kérdésben nemrég másként beszéltünk. Ezzel okot adtunk annak feltételezésére, hogy később megint másként fogunk beszélni, hogy tehát nem kell túlságosan komolyan venni, ha valamit ma ilyen vagy olyan indoklással elítélünk: megtörténhet, hogy pár év múlva naiv mosollyal nyújtjuk át ugyanezért az elismerés pálmáját.

Mondani sem kell, hogy nem ilyen „heurisztikára" gondolunk. De tegyük hozzá, hogy ez a taktika ott érvényesült leginkább, ahol a legbizonytalanabb az értékrendszer. Legkevésbé az irodalomban és a filmben, inkább a zenében, még inkább a képzőművészetben. Legjobb ellenszere tehát egy szilárd értékrendszer, amelyek birtokában külsőséges jegyek alapján (például hagyományosan tonális, vagy dodekafon zene, figurális, vagy nem figurális képzőművészet) nem ítélünk egyes irányzatokat *eleve* rossznak, vagy — ami ugyanolyan hiba — *eleve* jónak. E helyett sor kerül arra, hogy reálisan, kritikailag, tartalmuk és formájuk egésze szerint elemezzük őket.

A negatív szalámi-taktika összefüggésben állt egy másik jelenséggel, amelyet szintén fel kell említenünk. Művészeti életünkben még mindig számolnunk kell az *irányítás bizonyos kettősségével*, valamiféle kettős (sőt többszörös) irányítással.

Sokszor hallhatjuk, hogy egy-egy művész vagy irányzat általános megítélését, népszerűségét, hatását, de még a kiadói vagy műsorpolitikában való részesedését sem csak az arra kijelölt szervek hivatalos véleménye szabja meg, hanem „bizonyos értelmiségi körök" állásfoglalása is. Hol találhatók ezek a körök? Mondják, hogy elsősorban a kávéházakban és eszpresszókban; ott néha

Digitized by Google

fontosabb döntések születnek, mint a minisztériumban. A tájékozottak azonban tudják, hogy ez is csak a felület — a baráti és társadalmi, elvi és klikkszerű, munkatársi és rokonszenvi kapcsolatok mélyebb szövevényéről van szó.

S ebben nincs is semmi meglepő. Az ilyenfajta „belső struktúrák" léte a társadalmi élet egyik törvénye. Nem is feltétlenül elítélendő tehát, hiszen éppúgy képviselhetnek jót, mint rosszat; jellegüket csak konkrét elemzéssel lehet eldönteni. Hiábavaló is lenne teljes letörésükkel vagy felszámolásukkal kísérletezni.

Művészpolitikánk eredményei közé tartozik, hogy a különböző, egymással is versengő irányzatok között egyensúlyt tudott tartani. Most azonban már tovább is mehetünk egy lépéssel, s módosítani kell e csoportok jelenlegi szerepét, amely még mindig magában hordja a kettős irányítás veszélyét.

Legelőször is a saját hibáinkból eredő okokat kell felszámolnunk. Könnyű belátnunk, hogy a „negatív szalámi-taktika" minden lépése gyengíti az egészséges irányítást. Véleményünknek minden megváltozásakor ugyanis valakinek igaza lesz, akik már korábban is a mi mostani álláspontunkra helyezkedtek. Ők tehát legalább ugyanannyira — és nem is mindig rosszabbul — irányították a művészeti életet, mint mi.

És ebből le kell vonnunk a következtetéseket. Azzal a magatartással gyengítjük legjobban saját irányításunkat, ha úgy teszünk, mintha csalhatatlannak hinnénk magunkat, s mintha mindig egy tévelygő, sőt ellenséges masszával lennénk körülvéve. S éppen azzal erősítjük leghathatósabban, ha minél többeket fogadunk be az irányítás mind belsőbb termeibe, ha magunk romboljuk szét a „kinn" és „benn", „fenn" és „lenn" falait. A többszörös irányítás felszámolásának módszere tehát nem a letörés, hanem a (vita erősödésével járó) befogadás, olyan cselekvési koncepció kialakítása, amely az egészet egységbe képes fogadni.

S ezzel ismét az irányítás heurisztikus módszeréhez érkeztünk vissza. Próbáljuk most ebből a szempontból összefoglalni lényegét — művészetpolitikánk fejlődésének (például az irányítás fokozódó demokratizálódásának) tapasztalataira támaszkodva. Úgy vélem, itt mindenekelőtt az *újhoz való új viszonyt* és a *pozitív megoldások keresését* kell kiemelnünk. A vezérléses koncepció értetlen az újjal szemben, ha az nem felel meg előre megszabott kívánalmainak; a szabályozási metódus viszont közömbös. A heurisztikus irányítás számára azonban az új nem zavaró momentum, hanem az egész rendszer működésének nélkülözhetetlen mozgatóeleme. Ezért szakít azzal az egész mozgalmunkra nézve káros gyakorlattal, amely a milliméternyi eltérést szigorúbban ítéli meg a méteres különbségeknél. S éppen ez adja meg ennek a koncepciónak alapjában véve *pozitív* jellegét. A vezérlés pozitív programja elvont, a valóságban szüntelen negativitásra, a tilalomfák leszögezésére kényszerül; a szabályozás viszont nem is akar pozitív programot adni. A heurisztikus irányítás lényege ezzel szemben éppen a pozitív program szüntelen megújítása és továbbfejlesztése. Amikor Konfuciusztól megkérdezték, mi a vezetés lényege, azt válaszolta: elől menni és nem elfáradni. Valóban a hibák felszámolásához sem elég a hibák felismerése, vagy akár ismételt heves felsorolása. Inkább olyan új, mozgósító erejű program kell hozzá, amelynek keretében a fejlődés magasabb szintre lép, s a hibák, ha nem is maguktól, de mégis már mintegy melléktermékként oldódnak meg. S ha ezt most heurisztikus irányításnak nevezzük, csak új nevet adunk annak a jól ismert dialektikus elvnek, amely az ellentétek megoldását nem csupán kiélezésükben, hanem az ellentmondás magasabb szintre emelésében, vagyis a pozitív programban látja.

Digitized by Google

A pártirányítás elve

Nem célunk ezúttal, hogy teljes és mindenoldalú értékelését próbáljuk adni művészetpolitikánk helyzetének. Bennünket most mindez egyetlen szempontból: a művészetek pártirányítása elvének szempontjából érdekel. Ezért kellett foglalkoznunk az irányítás néhány gyakorlati kérdésével is. El kellett ugyanis ismernünk, hogy valahányszor az irányítás megrekedt a vezérléses koncepciónál, tévedésekhez vezetett, valahányszor átcsúszott a szabályozási koncepcióba, gyakorlatilag meg is szűnt. Nem ezeket a szűk koncepciókat védelmezzük tehát, nem akármilyen irányítást, hanem ennek azt a hatékony módszerét, amelyet a modern tudomány nyelvén heurisztikus irányításnak neveztünk. A művészetpolitika egyik-másik gyakorlati kérdésére éppen azért kellett rátérnünk, hogy rámutassunk: a heurisztikus irányítás nem pusztán elméleti konstrukció, hanem a gyakorlat kibontakozó valósága.

Mivel támadják — elsősorban jobboldalról — a művészetek pártirányításának elvét? Azzal, hogy a művészek feletti parancsolgatássá fajul, hogy alávetni a művészetet a közvetlen napi feladatoknak; azzal, hogy a művészet eleve irányíthatatlan. Ezeket az érveket sorolják fel újból és újból nemcsak a marxizmus polgári ellenfelei, hanem olykor egyes marxizmuson belüli irányzatok is. Mindháromra megpróbáltunk felelni. A parancsolgatásra nemcsak egyszerűen nemet mondtunk, hanem az irányítás különböző koncepcióinak felvázolásával igyekeztünk elhatárolni tőle a pártirányítás marxista elméletét. A napi feladatoknak való alávetés vádja ellen a lenini tézisek szellemére hivatkozhatunk. Lenin a „szociáldemokrata gépezet" szolgálatát követelte meg a művészektől, de ez a gépezet egészen más mozgást táplál a forradalom kellős közepén, mint az építőmunkában. A forradalom idején természetesen minden kommunista művész kötelessége, hogy közvetlen eszközökkel is támogassa a forradalmat (s ezzel mégcsak nem is mondunk többet, mint amit Petőfi állított *A XIX. század költői*ben). Az új társadalom felépítésének idején a művész feladata az építés szolgálata, a maga eszközeivel, a közvetlen agitációtól a belső ellentmondások feltárásáig, a konkrét helyzet megrajzolásától a valóság elvont mozgástörvényeinek megfogalmazásáig. Az irányítás feladata, hogy ebben tudjon *pozitív* ösztönzést nyújtani.

Irányítható egyáltalán a művészet? A kérdés azért hamis, mert mindig is irányították. Irányítják azok a művészek, akik jelentős művet alkotnak, és irányítják azok a gondolkodók, akik az alkotóművészeket befolyásolni tudják. Ki vagy mi irányította a XX. század első felének művészetét Magyarországon? Legnagyobb hatása az ellentétes akaratok útvesztőjében egy keveset beszélő zeneakadémiai tanárnak volt, akit pedig ezzel a feladattal soha semmilyen szerv meg nem bízott. De ki vagy mi irányította Bartók Bélát? Azok az eszmék, az a világnézet, amelynek hívévé szegődött. Ha ma akarjuk irányítani a művészetet, először a ma Bartókjait kell megkeresnünk (s itt nem Bartók nagyságára gondolunk, hanem mindenkire, aki mélyebb progresszív hatást képes gyakorolni). Rajtuk keresztül tudjuk befolyásolni a művészet egyetemes fejlődését. Ehhez először velük is szót kell értenünk, az ő eszmei fejlődésükre kell hatni tudnunk, és tőlük kell eszméket nyernünk. S ebben az a nehéz, hogy a siker nem a jó szervezéstől vagy a határozatok mögé felsorakoztatott erőtől, hanem egyedül az eszmék erejétől függ. Azé az irányítás, aki győzi szusszal az eszmék arénájában, aki magához tudja ragadni a kezdeményezést, aki leghamarább felfigyel az újra, s aki a legigazabban tudja azt értelmezni. A marxizmus elmélete a biztosítékunk arra, hogy ebben a harcban nekünk áll a győzelem.

Digitized by Google

Epilógus: Lenin és a heurisztika

De honnan vegyék a kommunisták a heurisztikát? Rohanjanak a nyugati filozófia iskolájába, hogy bepótolják az elmulasztottakat?

Nem kell ezt tennünk. Mindazt, amit a heurisztikus irányításról mint elvont rendszerről el lehet mondani, megtaláljuk *a lenini vezetés élő gyakorlatában.* A kommunista párt vezetése igazán azok közé a feladatok közé tartozott (különösen a forradalmi szakaszban), amelyeket nem lehet előre programozni. Lenin vezetési módszere éppen abban nőtt mindenki másé fölé, hogy a legtökéletesebben figyelembe tudta venni a minden pillanatban éppen keletkező újat. Híres példája ennek a forradalom időpontjának megválasztása. Az előestén Lenin ragyogó világossággal ismerte fel, hogy az időpont elérkezett, egy nappal hamarább korán lett volna, de egy nap múlva már későn lenne. Ez tehát a heurisztikus következtetés egyik legragyogóbb világtörténelmi példája, különösen azért, mert éppen nem pusztán ösztönös, hanem nagyon is tudatos gondolkodás és elemzés eredménye.

És természetesen a lenini metódus nem volt teljes „fehér holló" a művészetek irányításában sem. Ha meg akarnánk rajzolni a kommunista mozgalom művészetirányító munkájának történetét, hivatkozhatnánk itt Lenin és Gorkij levelezésére, Lunacsarszkij munkásságára és írásaira csakúgy, mint a népfrontpolitika vagy az újabb időszak dokumentumaira. Most azonban nem történetet írunk, csak azt akarjuk kiemelni, hogy amikor a művészetek heurisztikus irányítása mellett foglalunk állást, nem idegen elméleteket akarunk importálni vagy „integrálni", hanem a marxizmus és a marxista művészetpolitika belső fejlődéséből vonjuk le a szükséges tanulságokat.

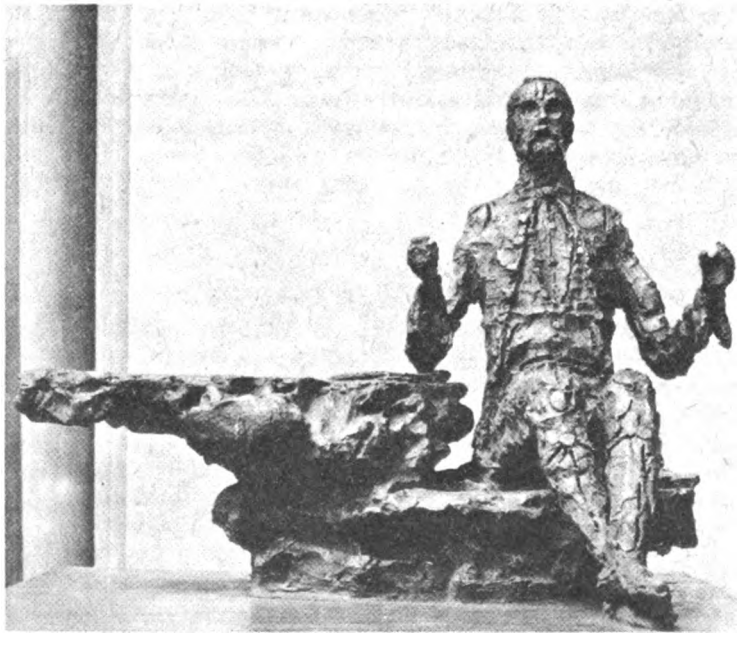

Vilt Tibor: Madách emlékmű terve

Digitized by Google

KISTAMÁSNÉ VARGA SAROLTA:

Hozzászólás egy lezáratlan vitához

Az emberek arra születtek
Hogy egymást értsék és szeressék
Vannak gyermekeik a jövendő apák
Számlálatlan gyermekeik
Kik újra felfedezik majd az embert
S a természetet s a hazát
Mely minden emberé lesz
És minden koroké

Paul Éluard

Az ember legmélyebb érzése — írta Lenin a hazafiságról. Ennek az érzésnek szép szimbóluma, a nemzeti zászló gyakran lengetett nemzeti függetlenségi mozgalmak, társadalmi haladásért folytatott küzdelmek felett.

Csupán a történelem különös játéka lenne, hogy a hatalmon levő burzsoázia akkor kezdi legbuzgóbban lobogtatni a nemzeti lobogót, amikor már csak a frázisok szintjén tudja képviselni a haladást, a nemzet egészének érdekeit? Miért csomagolja be a trikolór színeibe hirtelen lemeztelenedett nyílt reakciósságát? Miért igyekszik a hazaszeretet érzését nacionalizmussá felkorbácsolni? Önkéntelenül bukkanak fel ezek a kérdések a mi nemzedékünk soraiban, amely a sovinizmus nyílt tobzódásából már csak a regényekben, filmekben lecsapódott mementókat, a hajdani gyermekkor március tizenötödikei nemzetiszínű pántlikáinak emlékeit ismeri. S mint valami visszajáró kísértet, ugyanazok a hazafias érzésekre apelláló frázisok bukkanak ki politikai józanságukról Európa-szerte ismert francia politikusok száján, csak itt éppen nem „szép csendőrtollak" cicáznak, hanem CRS-esek kergetnek folyóba diákokat, elvakult antikommunista lövi szíven a választási plakátot ragasztó ifjúmunkást.

Nehéz megállni, hogy az analógia módszerével össze ne vesse az ember: amint a világ valamelyik táján elemi erővel feltör egy népi megmozdulás, a burzsoázia viszonylag mérsékeltebb körei is készek a legreakciósabb, legjobboldalibb rétegekkel szövetkezni a trikolór leple alatt. Nehéz közömbösen szemlélni a nemzetek idegeibe felszívódott nacionalista mérgezés lappangó és akut tüneteinek jelentkezését, veszélyeit. De talán még nehezebb úgy megvonni a nacionalizmus és hazafiság határmezsgyéjének vonalát, hogy a proletárnacionalizmust, mint a hazaszeretet kitágítását és teljesebbé tételét állítsuk a nacionalizmussal szemben. Bármennyire igazolta is a gyakorlat a munkásosztálynak és pártjának alapvető ideológiai elvét, sokan mégis szándékosan félremagyarázzák, vagy egyszerűen nem értik meg a proletárinternacionalizmus és a hazafiság egységét.

Az egyre inkább összpontosult monopóltőke érdekeinek megfelelően a ka-

Digitized by Google

pitalista országokban a nacionalizmus nagyhatalmi sovinizmussá, a burzsoázia többélű fegyverévé válik. A májusi francia eseményeket követő időszakot akár szemináriumi mintapéldának is felhozhatnánk annak bemutatására, hogy milyen beidegzett formában képes alkalmazni a nacionalizmust a burzsoázia. A hatalmában levő tömegtájékoztatási eszközök segítségével, az „action civique" meghirdetésének félelmet keltő talajáról, háta mögött a hadsereg és a rendőrség fegyveres erejével, hazafias frázisok özönét veti be a tömegek „tudományos" megdolgozására. Mialatt önmagát a hazafiság és a demokrácia gáncsnélküli lovagjának tünteti fel, a hazaszeretet és társadalmi haladás egységét igazán képviselő kommunista felfogást igyekszik a „totalitárius diktatúra" megvalósítójának, az haza ellenségének kikiáltani. Ugyanakkor mesteri módon mossa össze az ultrabal és a különböző anarchista, terrorista megnyilatkozásokat a kommunisták forradalmi fegyelmével — mintha a kommunisták volnának az álforradalmi türelmetlenség, az erőszak, a fejetlenség, az anarchia megvalósítói. Az anrchiával szemben a rend, a kommunista „totalitarizmussal" szemben a hazaszeretet, a vörös zászlóval szemben a trikolór íme, a burzsoázia régi, jól bevált receptjének alkalmazása a XX. század második felében.[1]

Ezzel ismét bebizonyosodott annak a marxista nézetnek az igazsága, amely a nacionalizmust a burzsoázia egyik alapvető politikai-ideológiai elveként jelölte meg. Ismét kiviláglott, hogy a nacionalizmus a burzsoázia manővereinek eszköze, amellyel a politikailag iskolázatlan tömegek tudatát igyekszik saját érdekeinek megfelelően befolyásolni.

A nyílt nacionalizmust a burzsoázia a televízión, rádión át házhoz szállított látszatdemokrácia leple alatt hosszú időn át rejtegeti, de hatalmának első megrezdülése elég ahhoz, hogy a leplezetlen fenyegetések és a reformok ígérgetése mellett ezt a fegyvert is elővegye.

De ha már nincs burzsoázia, mint hazánkban is már hosszú idő óta? És mégis, szociológiai felmérések tapasztalatai a nacionalizmus legkülönbözőbb tüneteiről tudósítanak? Tagadjuk le, vagy intézzük el egy kézlegyintéssel: kapitalista csökevény? Kényelmes, leegyszerűsítő formája volna ez egy rendkívül bonyolult jelenség magyarázatának. Nem elégedhetünk meg ezzel a leegyszerűsített magyarázattal, mert a nacionalizmus kérdéskomplexuma mögött ma többféle jelenség húzódik meg. Jelentkezik mint nyílt, kendőzetlen nagyhatalmi nacionalizmus, másutt összfonódik a demokratikus mozgalmakkal, sőt szocialista körülmények között is fel-felbukkan, és a nemzetközi munkásmozgalomba is beszűrődik.

Nem mintha teljesen egyértelmű volna a hazafiság korszerű fogalma. Gyakran keveredik a külsőség hamis pátosza iránti nosztalgiával, még azoknál is, akik elméleti szinten már nem néznek mindent piros-fehér-zöld szemüvegen keresztül. Más esetben — ez ritkább — a hazafiságot korhadt, idejétmúlt eszményképnek tartják, amelyen a „modern" ember egy vállrándítással túllépheti. Ugyanezek a vállvonogató sznobok éppúgy viszolyognak a proletárinternacionalizmusnak még az emlegetésétől is.

Még itthoni viszonylatban is találkozunk — szerencsére elég ritkán — azzal az anarchista „világforradalmár" szemlélettel, amely a proletárinternacionalizmust megfosztja a hazaszeretet érzésétől. S ha mindezekhez hozzászámítjuk a nemzet fogalmáról és a nemzeti kérdésről a marxizmuson belül folyó vitákat,

[1] A nacionalizmus nyíltszíni fellépése a májusi francia eseményeket követő jobbratolódás egyik jelentős, de nem egyetlen tényezője. Cikkünk jellegének megfelelően a többire nem térhettünk ki.

Digitized by Google

nemzeti múltunk közelebbi és távolabbi eseményeit újraértékelő tendenciákat — a köznapi gondolkodás szintjén elég bonyolult képletet kapunk. E képlet zárójeleinek feloldása hosszú időt, sok türelmet vesz igénybe. Elsősorban maga a társadalmi gyakorlat helyessége és a marxizmus fellendült kritikai szelleme biztosíthatja a megközelítően egyértelmű válaszok kialakítását.

•

A nemzet fogalma, a nacionalizmus és hazafiság, a szocialista integráció fogalomköre áll a nemzeti kérdés vitáinak középpontjában. Mint minden nyilvánosság előtt folyó vitának, szakavatott résztvevőin kívül ennek is számos „nézője" van, és már „menet közben" születnek észrevételek, esetleg olyan nézetek, amelyeket egyetlen „vérbeli szurkoló" sem hagyhat szó nélkül.

A nemzetfogalom vitája során többen kinyilvánították azt a kételyüket, hogy a marxizmus jól bevált kategóriáinak megbolygatása nem idézi-e elő a marxizmus cseppfolyósítását? Nem válik-e a dogmatizmustól való megszabadulás folyamata öncélúvá, elméletünk pedig ennek áldozatává, ha mindenáron el akarunk vetni egy sokak szerint helytállónak bizonyult marxista meghatározást?

Véleményünk szerint azonban egyoldalúság volna azt hinni, hogy csupán a dogmatizmustól való megszabadulás igényli a sztálini nemzetfogalom vitatását. A szocialista országokban kialakult új igények, a gyarmati sorból felemelkedő új nemzetek megjelenése együttesen teszik szükségessé, hogy a marxizmus nem zetfogalmát a jelentkező új igényeket visszatükrözni képes fogalommá alakítsuk. S amint ez már lenni szokott a kevéssé tisztázott vagy eléggé meg nem magyarázott fogalmak esetében — a nemzet fogalmával kapcsolatban is vetődnek fel téves és ellenséges nézetek. Ezek persze nem úgy kerülhetők el, hogy az előző meghatározáshoz tapadva lemondunk a marxizmus nemzetfogalmának korszerűsítéséről, hanem hogy a fogalmakat pontosabbá tesszük, de az alkotó vita közben felfigyelünk a negatív jelenségekre.

Vegyük csak szemügyre a következő meghatározást: „A nemzet a maga sajátos intézményeiben élő nép, illetve ennek a népnek azok a rétegei, amelyek ezeknek az intézményeknek a használatában élnek". Mielőtt ennek a tételnek boncolgatásába bocsátkoznánk, hallgassuk meg magát a szerzőt, aki érzi, hogy megfogalmazása legalább annyira zavaros, mint amennyire érthetetlen; ezért hozzáfűzi: ... „*magyarul:* amelyeknek jogai vannak". És hogy ne legyenek kétségeink, így folytatja: „aszerint változott a nemzet lélekállománya, hogy a nép mekkora rétegének voltak jogai ... a főurak és a főpapok szűk körétől a nemességen át a városi polgárokig szélesült a nemzet köre. Ezen tovább nem is igen jutott ... Ma? (Mármint 1945 óta.) Talán az egész nép beletartoznék a nemzet fogalmába, ha a nép a saját jellegzetes intézményeinek élvezetében élne. Sajnos, ez nem állítható és így a bekövetkezett nivellálódás az általános jogfosztás színvonalán történt". Szerzőnk tehát annak megállapításával, hogy a főuraktól a városi polgárokig bezárólag a társadalom más rétegének nem voltak jogai — holott a jogok gyakorlása (az „intézmények élvezete") a nemzethez tartozás szükségszerű kelléke —, a dolgozó osztályokat ab ovo kizárja a nemzetből. Majd krokodilkönnyeket hullajt, hogy azokat az intézményeket, amelyeket soha nem élvezett, most, amikor már élvezhetné, mégsem élvezheti, egyszerűen azért, mert nincsenek. Ezek szerint — hogy mi is magyarul beszéljünk — szegény magyar dolgozó nem élhet nemzeti életet ma sem, hiszen nem emelheti meg részvényeinek árfolyamát a tőzsdén, nem elnökölhet a felsőházban, sőt

Digitized by Google

még a nyilaskeresztes pártba sem léphet be, mert *ezek* az intézmények — a magyar dolgozó nép harcának eredményeképpen — valóban megszűntek létezni hazánkban.

Hogy szerzőnk következtetése nem több egy logikai bukfencet vető kortesfogásnál? Igaz, eddig elfelejtettük: a szerző *Márer György*, cikke megjelent az *Irodalmi Újság 1968.* május 15-i számában...

„Nemzeti létünk szünetel", „nemzeti tetszhalál" — kedvenc frázisai szerzőnknek. Tudományos értékük a nullánál is kevesebb, mégis felhívják valamire figyelmünket. Sajátos módon akkor kezdenek ehhez hasonló kifejezések napvilágot látni, amikor itthon egyre nagyobb szerepet kap a népfrontmozgalom, amikor egyre inkább kialakul a szocialista nemzet. Elég különösen fordul a kocka! Eddig az volt szokásban, hogy emigráns szerzőink átkokat szórtak a Duna-Tisza tájra, ahol „egy nemzet süllyed el", ahol az abortuszok számának emelkedése egy nemzet „tudatos öngyilkossági kísérletét" jelzi. Most viszont egyre erőteljesebben kapnak hangot azok a nézetek, amelyek a szocialista nemzeti vonások új jegyeinek jelentkezését azzal próbálják tagadni, hogy magát a nemzeti létet vonják kétségbe. A szocialista nemzetté válás *irreverzibilis történelmi folyamatát* már nem képesek meggátolni, annak tudatosítását igyekeznek hát legalább elködösíteni. Ennek a próbálkozásnak van egy teljesen más kiindulópontja is, de lényegében egy eredőbe fut össze az előbbivel.

Emigráns „szerzőink" közül többen rájöttek arra, hogy a „magyar ügyet" egymagukban képviselni — meddő vállalkozás. Megindult, elég intenzíven, a befogadó ország nyelvéhez, ideológiájához, politikájához való adaptációs törekvésük. Emberileg érthető ez az igyekezet: nem lebeghetnek időtlen időkig a hontalanság légüres terében, az egzisztenciális biztonság viszonylagos állandósága nélkül — mint erre szomorú példák tömegét lehetne idézni — Az emigráns anyagilag felmorzsolódik, idegileg ronccsá válik.

Egészen más kérdés, hogy törekvésük összetalálkozik az imperialista országok politikai-ideológiai köreinek azzal az igényével, hogy emigránsaink amúgy is meglevő hajlandóságát a saját szolgálatukba állítsák. Így válnak nemcsak az adott ország állampolgárai tájékoztatásának „leghivatottabb" kelet-európai szakértőivé, hanem esetenként az ideológiai faltörő kos szerepét is rájuk osztják a kapitalista fellazítási taktika tragikomédiájában. Ennek jegyében jött létre ez év februárjában az *Esprit* című folyóiratban[2] az emigráns szerzőnek az a vállalkozása, hogy bemutassák a „másik Európát", a szocializmusnak azt a formáját, amelyet *J. M. Domenach*-nak, a lap főszerkesztőjének szavaival a „történeti körülmények, az európai szerencsétlenség önkényessé és elviselhetetlenné tett, amely keresi, de nem találja az önmaga megreformálásának eszközeit"[3].

A mi vizsgálódásunk szempontjából nem térhetünk ki az egész körkép vizsgálatára, csupán azt a törekvést emeljük ki, amely a „magyar ügyet" úgy kívánja megoldani, hogy kapcsolódik a de gaulle-i „Uralig terjedő Európa" tervnek mindahhoz a vonatkozásához, amely irreális, amely reakciós. Ahhoz, amit De Gaulle így fogalmazott meg 1965 februári sajtóértekezletén: „Szükség van arra, hogy azok a nemzetek, amelyeket csatlósaivá tett a Szovjetunió, visszanyerjék cselekvési szabadságukat egy megújhodott Európában".

Végeredményben az történt, hogy az emigráns szerzők jó része saját, értelmét vesztett kis nacionalizmusát feloldja, illetve úgy kívánja részévé tenni egy nagyhatalmi nacionalizmusnak, hogy közben a saját kis pecsenyéjét se ejtse

[2] Az *Esprit*, a perszonalisták lapja, nem tartozik a legközkedveltebb francia folyóiratok közé. Főszerkesztője, J. M. Domenach — tudomásom szerint — a magyar tudományos élet szívesen látott vendége volt.

[3] *Esprit*, 1968. 2. szám, 164. old.

Digitized by Google

tűzbe. Nem zavartatják magukat attól, hogy a szocialista rendszer országait a társadalmi rendszer azonosságából fakadó erők kötik össze. A szocialista országok viszoylatában időnként felbukkanó nacionalista színezetű tendenciákból — De Gaullehoz hasonlóan — arra az elhamarkodott következtetésre jutnak, hogy a szocialista országokat egymással és a Szovjetunióval összekötő szálak meglazulása szabad utat nyit a „történelmi nacionalista irányzat" számára, amely a „hazák Európájának" hangzatos jelszava alatt harcba hív az „európai igazságért" ahogy *Puskás Ákos*, az egyik cikkíró kertelés nélkül megfogalmazza: „Európa új centrumának megvalósításáért"[4].

A tárgyismeretével kiemelkedő *Kecskeméti Károly* figyelemreméltóan józan megfontolásnak ad hangot, amikor így ír: „Nem mernénk megkockáztatni, hogy Európa ezen részének átformálására vonatkozó ilyen vagy olyan programot javasoljunk"[5]. Elvi következtetéseinek nagy többsége azonban vitára ingerel. „A nemzet szó egy absztrakció" — indítja meg a nemzet meghatározásához jutó gondolatsorát. „A való világban csak nemzetek vannak: mindegyiknek meglévén a maga sajátos meghatározottsága". Fölösleges akadékoskodásnak tünne most számonkérni az absztrakt és a konkrét viszonyának pontosabb felfogását. De már az indításból is kiderül, hogy a szerző a nemzet általános jegyeit összesűrítő absztrakciót úgy fogja fel, mintha ennek vajmi kevés köze volna az adott nemzetek konkrét típusaihoz. Ezt a továbbiakban csak megerősíti: „A nemzetet — mondja — nagyon nehezen lehet meghatározni olyan objektív kritériumok alapján, mint faji vérrokonság, nyelvi és hagyományközösség, a gazdasági vagy kulturális egység". Ismételten visszatér annak megállapításához, hogy a nemzetté válás nem kötődik a felemelkedő burzsoáziához. A nemzet kritériumát a következőképpen adja meg: „egy nemzet *léttudata* (la conscience d'être) *az egyedüli* mindenre alkalmazható közös kritérium, azaz egy társadalmi közösség akkor válik nemzetté, amikor nemzetnek kezdi tekinteni magát". A nemzet fogalmát a nemzeti léttudattal körülbástyázva kijelenti, hogy „a nemzet... az értékek skáláján a legfőbb helyet fogja elfoglalni, mert a törvényes hatalom, a szabadság és egyenlőség általa nyernek konkrét kifejezést" — így eljut a nemzet abszolutizálásához.[6] Ez az abszoluttá tett nemzeti eszme sok mindenre alkalmas, elsősorban a nemzet történeti jellegének elködösítésére. Hiszen az „egyénnek a nemzettel való azonosulása" nála sem a társadalmi haladáshoz, sem a társadalomban végbemenő objektív folyamatokhoz nem kötődik, hanem az egyén pszichikai struktúrája válik a nemzeti léttudat első számú felelősévé. Ez még akkor is így van, ha a nemzettel való azonosulás feltételeként a polgári jogegyenlőséget jelöli meg; hiszen a polgári jogegyenlőség feltételezi a burzsoázia meglétét, a szerző viszont egy megengedő mellékmondatnál alig veszteget többet a burzsoáziának a nemzet létrejöttében játszott szerepére.

A nemzeti léttudatot Kecskeméti a „perifériikus sors-tudat"-ba ágyazza bele, amely az egész kelet európai részen a nemzeti léttudatot végzetszerűen meghatározza.[7] Ez aztán elbúsuláshoz vezeti, hiszen „a mi népeink önmagukba mé-

[4] Akos Puskas: „Une Europe autre". Uo., 328. old.

[5] Kecskeméti Károly: „Les grandes lignes de l'histoire de l'Europe centrale". Uo., 190. old.

[6] A nemzethez tartozás tudata a marxista nemzetfogalom egyik kritériuma és a Kecskeméti által interpretált nemzeti léttudat közötti rokonság elenyészően kevés. Abszolutizálását még az sem teszi jogosulttá, hogy pl. a nagy etnikai tarkaságot mutató ún. „átmeneti nemzetek" fejlődésének bizonyos szakaszában nagy szerepet kap a nemzeti öntudat. Itt sem csak az adott nemzethez való tartozás tudatáról van szó, hanem „a nemzet többségének a felszabadító harcban való érdekközösségéről... döntő az a tény, hogy a fő ellenség a nemzeten kívül van, ezért az antiimperialista nemzeti öntudat a nemzetet erősítő igen lényeges tényező". (V. ö. Mód Aladár: „A nemzetfogalom vitája a mai marxista irodalomban". *Valóság*, 1967. 6. sz., 89. o.)

[7] Nem térhetünk ki annak megvilágítására, hogy Kecskeméti a perifériikus sorstudat jellemzésének kialakításához a történeti tények szubjektivista csoportosításán keresztül jut el. Így marad említés nélkül a középkori európai feudalizmus színvonalával egyenértékű magyar feudalizmus termelőerőinek a vizsgálata, a Dózsa-parasztfelkelés, a Rákóczi-szabadságharc stb.

Digitized by Google

lyednek és keresik elhagyottságuk és tragédiájuk okait". Bár — ahogy mondja — nem kíván bűnbakot keresni, nem állhatja meg szó nélkül, hogy a nyugati hatalmak „közömbössége és tájékozatlansága kapcsolódott össze a jaltai megegyezésben, amely az európai perifériát a Szovjetunió befolyásának válságába sodorta"...

Egyaránt elítéli ugyan a fajmítoszon alapuló pánszlávizmust, a magyar irredentizmust, az illirizmust és a nagyromán mozgalmat — amely nacionalista mozgalmak történelmietlen múlt felé fordulásukkal mind „egy status quo ante visszaállítását követelik, még ha ilyen status quo soha nem is létezett" —, mindennek ellenére szemlélete szoros kapcsolatot mutat *a szellemtörténeti irányzatokkal.* A nemzet lényegét mossa el a *történelmietlenül abszolúttá tett nemzeti léttudat* bevezetésével.

Ezen túlmenően, minthogy szerinte „kevés jelentősége van annak, hogy a nemzet milyen módon gyakorolja a hatalmat... lényeges, hogy a néphatalom a nemzet közvetítése által valósuljon meg", ideológiailag megkerüli a társadalom osztálytagozódását. A „gazdasági etitás" kiiktatásával pedig közvetlenül is elvonatkoztat a nemzet gazdasági alapjától. Vizsgálatából kirekeszti a termelőeszközök tulajdonviszonyát, ezzel tagadja a társadalom osztálytagozódását és a nemzet *társadalmi meghatározottságát,* figyelmen kívül hagyja *a kapitalista körülmények között élő és a szocialista nemzetek közötti alapvető különbséget.*

Nemzetfelfogását megalapozó idealista történetszemlélete — minden józan tartózkodása és rokonszenves vonása ellenére — Kecskemétit azokkal a magukat mindenáron adoptáltatni akarókkal hozza közös nevezőre, akik a magyar nemzetet nem a társadalmi haladás útján szeretnék látni, hanem a „történelmi nacionalista irányzat"-nak behódolva, a szocialista nemzetté válás útjáról kívánják letéríteni.

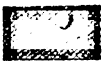

Az ideológiai élet gyakorlati munkásai napról napra szembetalálják magukat a nacionalizmus és a hazafiság kérdéseivel, amelyekre *ott és akkor* kell felelniük. Minthogy a gyakorlati élet azonnali reagálást követel az elméleti kérdésekre, a propagandista gyakran kerül az elé a dilemma elé, hogy elméletileg még ki nem dolgozott, tisztázatlan kérdésekre kell választ adnia, s a válaszok helyességét gyakran csak a válaszadó marxista lelkiismeretessége garantálja.

Lenin a propagandáról szólva erőteljesen hangsúlyozta az elmélet és a propaganda dialektikus kapcsolatát, azt, hogy eredményes agitációt csak elméletileg megalapozott kérdések alapján lehet folytatni. A nacionalizmus bírálatát vagy a hazafiság kérdésének elméleti megalapozottságát csak akkor tartjuk kielégítőnek, ha ezeket a kérdéseket mint rendkívül összetett társadalmi jelenségkomplexumokat vizsgáljuk. Csak a *történetileg változó mindennapi gyakorlat általánosítása* adhatja meg azt az elméleti megalapozást, amely a tudat formálását igazán eredményessé, hatékonnyá teheti. Egyoldalúság volna, még ha önmagában helyes megállapítás is, ha a nacionalizmus vizsgálatakor egyedül azt emelnénk ki, hogy „történelmileg kell nézni az egymásra rakódott szemléleti rétegeket, amelyeket a múlt örökül hagyott"[8]. A történetiség követelménye nem zárja ki, sőt feltételezi, hogy a marxizmus fogalmainak kikristályosításánál ne

[8] V. ö.: Kosáry Domonkos: Történészviták és nemzeti történetünk. Népszabadság, 1968. május 25.

Digitized by Google

mondjunk le annak az „elvont síknak" a vizsgálatáról sem, hogy „mi számít *még* nemzeti érzésnek és mi *már* nacionalizmus".[9]

A hazafiság korszerű értelmezésének végre túl kellene jutnia a „nacionalizmus, vagy dogmatizmus" alternativáján. A kapitalista országok nagyhatalmi nyílt nacionalizmusának egyre erőszakosabb jelentkezése, amely különböző áttételeken keresztül a szocialista fejlődés útjáról szirénhangokkal csábít a „történeti nacionalizmus" irányába, óhatatlanul felveti az eszmei egység szükségét. Ez pedig a szocialista hazafiságnak a jelen periódus társadalmi-gazdasági struktúrájával, a társadalmi és egyéni tudattal összefüggő vizsgálatát követeli meg.

Az „egymásra rakódó szemléleti rétegek"-nek: a nemzet dogmatikus felfogásának és a fellazítási taktika hatására kialakult nézeteknek együttes bírálatát csak akkor folytathatjuk eredményesen, ha nem hol az egyiket, hol a másikat házasítjuk össze *„a"* nacionalizmussal, hanem a szocialista hazafiság és proletárinternacionalizmus egységének helyes marxista gyakorlatát és elméletét állítjuk szembe — néha csak mint követelményt — a nacionalizmus egész hamis tudati képződményével, egész reakciós gyakorlatával.

A szocialista hazafiságot nem akkor értelmezzük helyesen, ha csupán mint a hazához fűződő érzelmi kapcsolatokat jellemezzük. A szocialista hazafiságot a *társadalmi tudat olyan komplex elemeként* foghatjuk fel, amelyet a társadalom tudati szférájában a legerősebb szálak a politikai és erkölcsi tudatformához kötnek, s amelynek gyökerei a társadalom emocionális és hangulati szférájába is lenyúlnak.

A szocialista hazafiság kifejeződik az egyénnek a szocialista haza közösségéhez való tartozása tudatában. Ez a társadalmi rendszer azonosságából, érdekközösségéből kifejlődő kohéziós erők hatására válik a szocialista országok közösségéhez tartozás kollektív tudatává, a közös ellenségnek, a világ imperialista erői elleni küzdelem szükségszerűségének felismerésével pedig a kapitalista körülmények között élő nemzetek proletariátusával, az elnyomott nemzetekkel vállalt érdekközösség tudatává. Ilyenformán a szocialista hazafiság egyben a szocialista társadalom egyik ideológiai elve is.

A társadalmi tudat visszatükröző és objektivációs folyamatának sajátosságait figyelembe véve, a szocialista hazafiság végeredményben a társadalom gazdasági és osztálystruktúráján alapuló gyakorlati viszonyokban realizálódik.

A szocialista hazafiság *társadalmi gyakorlat,* mégpedig a termelőeszközök szocialista tulajdonán, a szocialista termelési viszonyokon alapuló társadalmi gyakorlat. A szocialista demokrácia keretei között folyó *politikai gyakorlat,* a párt szövetségi politikájának lényeges alkotórésze, a szocialista államnak a békéért, a szocialista országok fokozódó gazdasági, politikai, ideológiai összefogásáért folyó harcát, tehát az ország valódi érdekeinek biztosítását igazán kifejező politikai gyakorlat szerves része.

A szocialista hazafiság mindennapi gyakorlat. *Az egyes ember mindennapi gyakorlata,* amely a munka és a környezet iránti felelős viszonynál kezdődik, majd a szűkebb és tágabb kollektívák hálózati viszonyain át a szocialista haza, a szocialista országok, a világ elnyomott népei iránti szolidaritás cselekvő gyakorlatában teljesedik ki.

A szocialista hazafiság a társadalmi forradalmak legmagasabb rendű formájának, a szocialista forradalom győzelmének eredményeképpen fejlődik ki. Így a társadalmi haladással összefűző kötelékei *szorosan kapcsolják azokhoz a történelmi hagyományokhoz,* amelyek a nemzetet a korabeli társadalmi haladás

9 Uo.

Digitized by Google

élvonalába segítették. Haladó hagyományainkhoz fűződő büszkeségünk jogfolytonosa tehát a harcokban és alkotó munkában született vívmányaink és eredményeink iránt érzett jogos nemzeti büszkeség.

A szocialista hazafiság az ember legmélyebb érzése. A „szűkebb pátria" iránti ösztönös ragaszkodástól *a haza iránti tudatos szeretetig és hűségig felnövő érzés:* az időnként támadó nehézségektől nem siránkozva megfutamodó hűség, a gondokban osztozó, az ellentmondásokat számba vevő és feloldani kívánó szeretet. Nem darutollas elbúsulásokban, nem a dogmatizmus hibái fölötti mazochista önmarcangolásban, nem elvtelen „kifelé" kacsingatásokban, hanem az egyéni és társadalmi felelős cselekvésben megnyilvánuló ragaszkodás ehhez az országhoz, amely *Veres Péter* mondása szerint nem tartozik a szerencsés nemzetek közé, „de azért megvan".[10]

Jelen korszakunk politikája — tagadása a dogmatizmussal terhelt éveknek. Tagadása a szó valódi, dialektikus értelmében, de megőrzése és folytatása mindannak, ami a napjainkban népmozgalommá terebélyesedő Népfront alapját lerakta, annak a politikának, amely első percétől fogva megkülönböztetés nélkül biztosította a nemzeti kisebbségek autonómiáját, amely a társadalmi tulajdonviszonyok megváltoztatásával megteremtette annak lehetőségét, hogy hazánk a szocialista nemzetté válás útjára léphessen. És ha most olyan utat járunk, amelyet „rajtunk kívül nem ronthat el senki", akkor vessünk ezzel számot.

A szocialista haza horizontját az érdekközösségben, az internacionalista kötelezettségben, a békés gazdasági versenyben jelentkező új erő kezdi kitágítani: a szocialista integráció társadalmi szükségessége. A szocialista hazák történelmi felelősségén múlik, hogy erősíteni vagy hátráltatni kívánják-e a társadalmi mozgásnak ezt a tendenciáját.

A szocialista nemzetté válást, a nemzeti lét legmagasabb rendű formájára való felemelkedést a „hazák szocializmusában" lefékezni, vagy a szocializmus hazájában kiteljesíteni: ez ma a tét.

[10] Veres Péter: „Bölcs és balgatag őseink". *Kortárs*, 1968, 5. sz., 742. old.

Digitized by Google

Egyesült Államok, 1968

November 5., az amerikai elnökválasztás napja közeledtével egyre nagyobb érdeklődés kíséri az Egyesült Államokban folyó választási csatározást. Világszerte az emberek milliói teszik fel a kérdést: *mi remélhető az 1968. évi elnökválasztástól?* Milyen politikát fog folytatni az új elnök? Mindenekelőtt arra várnak választ: felszámolja-e az Egyesült Államok a vietnami háborút? Milyen irányban fog tevékenykedni: a nemzetközi feszültség fokozása, vagy csökkentése irányában?

E kérdésekre az amerikai bel- és külpolitikai élet vizsgálatával kereshetünk választ.

Válság-jelenségek

A jelenlegi amerikai belpolitikai élet legfőbb jellemzője az, hogy változatlanul tart a már előbb jelentkezett belső feszültség, s továbbra is hatnak az ezt előidéző tényezők. A válságot fokozza a vietnami háború, amely az ország életének szinte minden területére kihat. Egyúttal azonban az is megállapítható, hogy a társadalom felszíne most nem látszik annyira nyugtalannak, mint tavaly ilyenkor.

Az egyes válságokat vizsgálva a következő képet kapjuk:

a A Jonhson-kormányzat a négerlázadások után tavaly ősszel *súlyos helyzetbe került.* Ezt számos felelős személyiség nyilatkozata is igazolja. Szenátorok tettek olyan kijelentéseket, hogy „beteg társadalom vagyunk", „sohasem voltunk ennyire megosztottak" stb. A vietnami hazafiak sikeres tavaszi Tet-offenzívája után tovább nőtt a közvélemény megosztottsága és a kormányzat szavahihetőségével szembeni bizalmatlansága. Az amerikai tömegek értetlenül és megütközéssel fogadták, hogy a már annyiszor megsemmisítettnek nyilvánított DNFF-erők komoly katonai vereségeket tudnak mérni az amerikaiakra és saigoni szövetségeseikre.

b Növekedtek a *gazdasági problémák.* A dollár nemzetközi pozíciója az utóbbi időben bizonyos mértékben megszilárdult ugyan, de folytatódik az infláció, s márciusban a korábbi 3,5 százalékos évi átlaggal szemben elérte a veszélyesnek számító 5 százalékos rátát. A költségvetési deficit most a legmagasabb a második világháború óta. A legutóbbi 10 százalékos adóemelés újabb terheket ró a dolgozókra: az 1960-ban 10 dollárt ért áru most 11,67 dollárba kerül. Még a *US News and World Report* is aggódik a személyi és főképpen az anyagi biztonságért. Az üzletemberek, az 1961. évi gazdasági visszaesés előzményeinek megismétlődését látva, újra visszaesésétől félnek.

Digitized by Google

A *munkanélküliség* jelenleg mintegy 4 millió. A szegények helyzetét vizsgáló egyik bizottság 1960-ban 30 millióra becsülte azoknak az amerikaiaknak a számát, akik a hivatalosan megállapított *„nyomorszint" alatt* élnek; ezeknek számát most 50 millióra becsülik. Az Egyesült Államok Polgárainak az Éhséget és Alultápláltságot Tanulmányozó Bizottsága ez év április 22-én a kongresszusnak benyújtott jelentése szerint több mint 10 millió azoknak a száma, akik a tartós éhezés állapotában egzisztálnak napjainkban az Egyesült Államokban.[1] A *Main* állambeli indiánok napi 27 centből kénytelenek megélni.[2] A fegyvergyárosok profitja viszont a vietnami háború kezdete óta mintegy 30 százalékkal emelkedett. 1967-ben csak a déli tőkések több mint 1,3 milliárd dollár nyereséghez jutottak.[3]

Egyre sürgetőbbé válik az amerikai társadalmat átszövő *fajgyűlölet* és az ebből eredő életforma felszámolása. A több mint 20 millió, magát afro-amerikainak nevező néger lakosság helyzete *egyre tűrhetetlenebb.* A múlt hónapok eseményei azt mutatták, hogy a néger tömegek harca *új szintre emelkedett.* Nagy közös akciók bontakoztak ki, s egyre inkább tért hódított az a felismerés, hogy csak a vietnami háború felszámolásáért küzdő háborúellenes erőkkel karöltve válthatják valóra szabadságtörekvéseiket. *Dr. Martin Luther King* meggyilkolásával a néger polgárjogi mozgalom elvesztette ugyan az összefogás eszméjének élharcosát, akinek személyes befolyása jelentős tényező volt a széthúzó erőkkel szemben, lendülete azonban mégsem tört meg. A néger tömegek ma már nem elégszenek meg a polgári egyenlőség eszméjével. A harc továbbfejlesztése jegyében indult meg a még dr. King kezdeményezte „Szegények menete", amely az 1930-as évek éhségfelvonulásaihoz hasonlóan, drámai módon akarta kifejezni a fehéreknek és feketéknek a munkára és emberibb életre vonatkozó közös követelését.

A tömegek tudatában beállott változásokat tükrözik a különböző néger szervezetek júniusban lezajlott konvenciói. Ezeken szinte kivétel nélkül az történt, hogy a korábbi egységes konzervatív vezetéssel szemben fellépett egy ennél *haladóbb szárny.* Helyenként szakadás állt be, s ez további árnyalatokra bontja ugyan az amúgyis szétforgácsolt néger tömegeket, de előremutató vonása is van. Teret hódított e szervezetekben a *„fekete hatalom"* meglehetősen tisztázatlan jelszava, amely szélsőséges értelmezésében a déli államok elszakadását és ezzel egy *önálló néger köztársaság* létrehozását hirdeti. Egyes mérsékeltebb néger vezetők azért üdvözölték a „fekete hatalom" jelszavát, mert úgy vélik, hogy segítségével „tömegeik saját fajuk megbecsüléséhez, bizonyos nemzeti öntudathoz, méltósághoz jutnak". E pozitív értelmezés mellett a „fekete hatalom"-nak igen jelentős hajtóereje a meggazdagodás, a kapitalizálódás iránti vágy.

A négermozgalom fejlődése ellenére világos, hogy a teljes egyenlőségig még nagyon hosszú az út. Sajátos belső gyarmati helyzetük megszüntetéséhez *az egész amerikai életmód megváltoztatására,* mindenekelőtt a négerek kizsákmányolásából óriási profitot kipréselő monopóliumok visszaszorítására lenne szükség. E harcnak azonban *a fajgyűlölet ellen* vívott eszmei küzdelemmel kell párosulnia, hogy kitörölje az amerikai milliók tudatából a négerekkel szembeni megvetést, gyűlöletet és lebecsülést.

1 *Political Affairs,* 1968 augusztus.
2 *Morning Star.* 1968. július 12.
3 *The Worker,* 1968. május 7.

Digitized by Google

Aggasztó jelenség a *„városok válsága"*, amely továbbra is fennál, és szorosan összefonódik a faji kérdéssel. Ismeretes, hogy világszerte gondot okoz az *urbanizálódás* tendenciája. Az Egyesült Államokban ezt súlyosbítja a négerkérdés. A mezőgazdaság gépesítése és automatizálása következtében sok millió szakképzetlen, színes bőrű család vándorol Délről az északi nagyvárosokba. Nő a városok túlzsúfoltsága, fokozódnak a lakás-, higiénia- és iskoláztatás-problémák, romlik a városi közlekedés és ami a legfőbb: kevés a munkaalkalom. A telek- és lakásspekuláció — a faji előítéletekkel párosulva — egész kerületeket változtat gettókká. A fehér lakosság elhagyja régi lakásait és a peremvárosokba költözik. A színes bőrűek városrészei körül *fehér gyűrűk* keletkeznek és a gettóktól való félelemre hivatkozva fegyveres „önvédelemre" rendezkednek be. Ebben a lakóterületileg is elkülönülő helyzetben probléma az iskolák deszegregációja, mert vagy a fekete gyerekeket kell a fehér kerületekbe vinni, vagy fordítva. Ez az ún. autóbuszoztatás nem járt sikerrel, egyebek között azért nem, mert a néger kerületek iskoláinak oktatási és szakképzési színvonala *sokkal alacsonyabb*, mint a fehér negyedekben működőké. Az oktatásban és szakképzésben való nagy elmaradás tovább csökkenti a négerek elhelyezkedési lehetőségeit.

A faji kérdés vonatkozásaitól eltekintve, pusztán a városok *anyagi rekonstrukciójához* is óriási összegekre lenne szükség: a *Randolph Intézet* tavalyi felmérése szerint 185 milliárd dollár kellene ahhoz, hogy némiképp enyhítsék a mostani elhanyagoltságot. De az adminisztráció a „nagy társadalom" programja keretében 1966-ban csak 1,5, 1967-ben 1,6, 1968-ra pedig mintegy 2 milliárd dollárt szánt erre a célra.

Az amerikai *munkástömegek harcairól* kevés hír érkezik hozzánk, mégis érezhető, hogy a szervezett munkásság körében változás érlelődik: egyre gyakoribbak a *hosszú, éles harcokat, a nagy anyagi áldozatokat követelő sztrájkok*. Ezek elsősorban magasabb bérekért, jobb munkafeltételekért, a szakszervezeti jogok megvédéséért és kiszélesítéséért folynak. A rézbányászok sztrájkja például több mint hat hónapig tartott. A pedagógusok és a köztisztasági alkalmazottak hetekig szüneteltették a munkát. E sztrájkharc számos résztvevőjét börtönbüntetés és nagy összegű pénzbírság sújtotta. A repülőgépipar negyedmillió dolgozója közül a *Lockhead* repülőgépgyárban 45 ezren a sztrájk felvétele mellett foglaltak állást, és sorolhatnánk tovább. Szaporodnak a néger szervezett dolgozók akciói, s szép példái vannak a *fehér—néger munkásösszefogásnak* is. Az Indiana állambeli *Garry* városában például a szakszervezetek szavazatai juttatták hivatalába a néger polgármestert.

A rendkívül nagyméretű *bűnözés* szintén sok gondot okoz a kormányzatnak, de az egyszerű embereket is aggasztja. A Johnson-adminisztráció utolsó egy-két évében erősen megnőtt a bűnözés; az FBI 1968 áprilisi adatai szerint 1967 első három hónapjához képest 17 százalékkal növekedett. Az e kérdésről folyt szenátusi vitában *John L. McClellan* szenátor elmondta: az Egyesült Államokban 48 percenként történik egy gyilkosság, 21 percenként követnek el nemi erőszakot, 2 percenként erőszakos támadást, 3,5 percenként betörést és 23 másodpercenként lopást.[4]

A *Johnson* elnök által nemrég benyújtott törvényjavaslat engedélyhez köti a fegyverviselést. Aligha hihető azonban, hogy a gengszterek, a rablók, a politikai gyilkosok bejegyeztetik fegyvereiket. Világos tehát, hogy a kormányzat elsősorban a négerekkel és a demokratikus mozgalmakkal szemben akarja alkalmazni ezeket az intézkedéseket.

4 *US News and World Report*, 1968. június 3.

Digitized by Google

1968 — a gumibot éve

Mit ajánl a Johnson-adminisztráció a válság orvoslására? *Terrort* — a négerlázadások gyors leverését, csírájában való elfojtását. Ezért központi terv alapján, minden államban átképezték, új fegyverekkel látták el és több mint száz egységgel növelték a Nemzeti Gárdát. „Különleges megbízatással" tartalékba helyezték a hadseregnek és a tengerészetnek a zavargások letörésére kiképzett egységeit; a Pentagon keretében létrehozták az Amerika-ellenes tevékenységgel foglalkozó központi katonai parancsnokságot.[5] A gettókban növelték a „felderítést", hogy megelőzzék a robbanásokat. *Ramsey Clark* főügyész segítségével újra mozgásba hozták az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottságot. s felhatalmazták a kommunista szervezetek tagjainak regisztrálására. Rendkívüli állapot esetére készenlétben tartanak koncentrációs táborokat. És még hosszan sorolhatnánk a megfélemlítést szolgáló intézkedéseket. Április 24-én, amikor Washingtonban kilakoltatták a „Feltámadás Város" lakóit, a rendőrség ízelítőt adott készültségi terveiből.

Johnson március 31-i bejelentése

Világszerte nagy figyelem kísérte az amerikai válságjelenségeket, a belső feszültségek növekedését, mégis váratlanul érte a világ közvéleményét Johnson elnök március 31-i bejelentése arról, hogy hajlandó tárgyalásokat kezdeni a vietnami háború befejezéséről és nem vállalja az újabb elnökséget. Johnson döntésében a taktikázáson kívül (amellyel csökkenteni akarta a háborúellenes közvélemény nyomását) jelentős mértékben közrejátszott az, hogy a Wall Street egyes körei *túlságosan diszkreditáltnak* ítélték az elnök személyét, s megvonták tőle támogatásukat. Ennek adott hangot a *Wall Street Journal*. Figyelemre méltó azonban, hogy a bejelentés után az amerikai sajtó ismét kedvezőbb színben kezdte feltüntetni az elnököt. Sokan arra következtettek, hogy Johnson mégis „visszatér", s „drafting"-ra, azaz felszólításra elvállalja az elnökjelöltséget.

A március 31-i bejelentés mélyebb okait az elnök *vietnami politikájában* kell keresnünk. A korlátozott háború Johnson nevéhez fűződő koncepciója megbukott. Az amerikai sajtó az utóbbi hetekben egyre-másra az amerikai világstratégia *átértékelésének* időszerűségéről ír, bár ez természetesen nem egyértelmű állásfoglalás a háború megszüntetése mellett. A totális háború hívei *totális eszkalációt* követelnek. Egyelőre nem kaptak ugyan zöld utat — az elnökválasztás évében nem volna taktikus ilyen kockázatokat vállalni! —, de nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy ez a súlyos nemzetközi konfliktusokat felidéző irányvonal kerekedik felül. Veszedelmesen erősödnek ugyanis azok a hangok, amelyek azt követelik, hogy „csapjunk végre oda!", „ne hagyjunk magunkkal packázni!" Részben ez a hangulat tükröződik *George Wallace* népszerűségének gyors növekedésében. Ez év áprilisában Wallace „népszerűségi indexe" még csak 9 ponton állt, de ma már meghaladja a 20-at.

A párizsi tárgyalások

A párizsi amerikai—vietnami tárgyalások augusztusban *holtponton álltak* Egyetlen olyan mozzanatot, jelet sem találunk, amely az amerikai vezetőknek

5 *Worker*, 1968. május 12.

Digitized by Google

a háború tényleges befejezése iránti óhaját vagy lépését mutatná. Időhúzásra rendezkedtek be, és arra, hogy a tárgyalások holtpontra juttatásával, esetleges megszakításával a vietnami félre hárítsák a felelősséget. S míg a monopolista sajtó különböző manőverekkel félrevezeti az amerikai közvéleményt, a kormányzat a tárgyalások leple alatt a *háború legbarbárabb bombatámadásait* hajtja végre a VDK ellen. A tárgyalások középpontjába az USA azt a kérdést helyezte, amelyről eleve tudta, hogy a VDK nem tehet benne engedményeket: a *„viszonosság"* kérdését, vagyis azt, hogy a VDK adjon *ellenszolgáltatást* az USA-nak a bombázások esetleges beszüntetéséért. Mindezt arra a képtelen álláspontra alapozzák, hogy a VDK agressziót követett el a Dél ellen. Így akarják elmosni a különbséget az agresszor és az agresszió áldozata között.

Nem valószínű, hogy az Egyesült Államok önszántából megváltoztatja taktikáját a párizsi tárgyalásokon; csak a hadihelyzet vagy a belső nyomás kényszerítheti rá erre.

Számos esemény bizonyítja, hogy az elnökválasztási hadjáratnak is a *vietnami háború* a központi kérdése. Erre vonatkozólag elég, ha csak az előválasztások eredményeit vizsgáljuk. Az első előválasztásokon, amelyeken az ismeretlen demokratapárti szenátor, *Eugene McCarthy,* valamint a később meggyilkolt *Robert Kennedy* indult az akkor még résztvevő Johnsonnal szemben, az előbbiekre leadott összes szavazatok (tehát az adminisztrációval szembehelyezkedők) száma helyenként elérte a 70—80 százalékot. Mind McCarthy, mind Kennedy számára a *háborúellenes platform* volt a siker fő tényezője. S ez a megállapítás nemcsak ez év tavaszán volt érvényes.

Politikai platformok a választási kampányban

A választási kampányban a demokrata pártgépezet és a Johnson elnök bizalmát és támogatását élvező jelenlegi alelnök, *Hubert H. Humphrey* vonala lényegében *azonos Johnsonéval.* A róla országszerte kialakult kép azonban *liberális színezetű.* Ezt akarja felhasználni az adminisztráció a tömegek megszerzésére. Humphrey egyfelől városfejlesztési bank felállításával valamiféle új „New Deal"-t ajánl a városok helyzetének megjavítására, másfelől viszont megfelelő rendőri erők mozgósítását, különböző erőszak-szervek integrációját, a gyors cselekvést helyezi kilátásba a zavargások színhelyén, s teljesen azonosítja magát a Johnson-adminisztráció említett terror-intézkedéseivel.[6]

A *Nixon* elnökjelöltül választott republikánus párt külpolitikai platformja hibáztatja a Johnson-adminisztrációt azért, mert eljátszotta az USA *stratégiai vezető szerepét,* csökkentette tekintélyét szövetségesei körében. Azt állítja, hogy a vezetés nem jól használta fel az ország gazdasági és katonai erejét, és támadja azért, mert „engedményeket tesz a kommunistáknak". A programnak a jövőre vonatkozó irányelvei az USA régi vezető szerepének helyreállítását, a kommunizmus előretörésének megakadályozását helyezik a középpontba. E célból a republikánus párt vissza akar térni az *erőpolitika* alkalmazásához, fenn akarja tartani a fegyverkezésbeli elsőbbséget, új erőt akar önteni a szövetségi rendszerbe.

A pártok jelöltjeit — tudjuk — nem kötik pártjaik platform-nyilatkozatai. Ezek a nyilatkozatok azonban jelzik a pártban uralkodó fő politikai irányzatot, s ettől egy jelölt sem függetlenítheti magát tartósan.

[6] *US News and World Report,* 1968. május 27.

Digitized by Google

Az elnökválasztás kimenetele teljesen nyitott, még akkor is, ha ma már tudjuk, hogy a republikánus párt hivatalos elnökjelöltje Nixon, a demokrata párté Humphrey. Sokan lehetségesnek tartják, hogy a McCarthy-erők és esetleg a négerek bojkottálni fogják a választást. Ebben az esetben előfordulhat, hogy egyik elnökjelölt sem kap abszolút többséget. Az Egyesült Államok alkotmánya szerint ilyenkor a kongresszusban döntik el az elnök személyét. Ebben az összefüggésben rendkívül veszélyes a Wallace-féle párt szavazatainak száma, mert végső soron az ő szavazatai játszhatják a mérleg nyelvét.

A kommunista párt rendkívüli konvenciója

Amerikai testvérpártunk ebben a rendkívül bonyolult helyzetben tartotta meg július elején rendkívüli kongresszusát, amely megtárgyalta a párt választási taktikáját, az előkészületben levő programtervezetet és a pártépítés kérdéseit.

A párt programjának vitája a *munkásosztály helyzetéről és szerepéről*, az ezzel kapcsolatban jelentkező kispolgári nézetek leleplezéséről és a „fekete hatalom" jelszaváról folyt. A kongresszus harcot hirdetett azokkal a kispolgári nézetekkel szemben, amelyek leginkább akadályozzák a tömegharc továbbfejlődését. Mindenekelőtt *Henry Marcusé*nak, a San Diego-i Egyetem (Kalifornia) szociológia-professzorának a nézeteiről volt szó. Marcuse szerint a munkásosztály elvesztette vezető szerepét, minthogy összetétele megváltozott, s a nagytőke korrumpálta. Az ilyen és hasonló kispolgári nézetek leszerelik a pártot, akadályozzák a tömegek megnyeréséért vívott harcát.

A „fekete hatalom" jelszava szélsőséges értelmezésében nem szolgálja a néger tömegek felemelkedésének útját — állapította meg a kongresszus. Az Egyesült Államokban csak olyan értelmezésben fogadható el, amely a *négerek arányos képviseletének és közösségeik önrendelkezésének jogát* tartalmazza. A párt nem támogatja az elszakadás jogáért, a külön néger állam felállításáért folytatott szeparatista harcot, mert ez ellentmond a realitásoknak.

A kommunisták választási taktikájáról *Henry Winston* elvtárs, a párt elnöke tartott referátumot, amelyet a kongresszus elfogadott. Eszerint a választási küzdelmet három szinten kell folytatni: *a)* A *demokrata párton* belül, annak érdekében, hogy a demokratikus tömegek leválásával és közreműködésével valóban demokratikus programú, új, független párt jöjjön létre. *b)* A demokrata párton kívüli *független mozgalmak* szintjén, a kapcsolatok kiépítése és az összefogás elősegítése érdekében. *c)* A párt önálló választási harca keretében. Ennek jegyében a párt *Charlene Mitchell* néger asszonyt és *Michael Zagarellt* választotta elnök-, illetve alelnök-jelöltjéül. Mitchell elvtársnő indításával azt az erőteljes követelést teljesítette a párt, hogy a kommunisták elnökjelöltje néger legyen, a 23 éves Zagarell elvtárs jelölésével pedig az ifjúság iránti vonzódását jelzi. A párt jól tudja, hogy jelöltjeinek esélyei rendkívül minimálisak. Indításuknak elsősorban az a célja, hogy a párt kihasználhassa a választási harc nyújtotta *propaganda-lehetőségeket:* hitelesen ismertesse a néppel a párt programját, a szocializmus amerikai perspektíváját.

Az amerikai kommunisták úgy vélik, hogy bármelyik elnökjelölt kerül is be a Fehér Házba, végeredményben a tömegeken múlik, hogy rákényszerítsék az új elnököt a vietnami háború mielőbbi befejezésére.

Albert Béláné

Digitized by Google

A diákok és a munkásosztály szövetsége Nyugat-Európában

„A diákság válsága politikai válság, ezért megoldása is csak politikai megoldás lehet."
(Le Monde, április 8.)

Nyugat-Európa egyetemein és főiskoláin a diákság eddig szétszórt, alkalmi megmozdulásai olyan jelentős harcban robbantak ki, amely a széles társadalmi rokonszenv és főleg a munkásság támogatásával miniszteréket buktatott meg és fontos követelések teljesítését vívta ki.

A *Német Szövetségi Köztársaság* egyetemi ifjúságának tömegtüntetése a reakciós *Springer*-sajtókonszern ellen, a szükségtörvény ellen, tiltakozása *Csombe* nyugat-berlini látogatása ellen, szembeszállása a rendőri erőszakkal megmutatta, hogy a Szocialista Német Diákszövetség (SDS[1]) politikai tényező, *sőt lényeges eleme a nyugatnémet parlamenten kívüli ellenzéknek.*

A *francia diákok* május—júniusban vívott súlyos harca a párizsi véres tüntetésekbe torkollott, de a közoktatásügyi minisztert lemondásra késztette. Az új közoktatásügyi miniszter pedig az egyetem „teljes újjáalkotására" kötelezte magát.

Spanyolországban a munkásmozgalom idei új fellendülésével egyidőben erőteljesen bontakozott ki a diákok harca egyetemi reformért és demokráciáért, saját demokratikus diákszövetségük elismeréséért. Tüntetéseik — több egyetem megszállásával, barikádharcokkal — lemondásra kényszerítették a közoktatásügyi minisztert és elzavartak két különösen reakciós rektort.

Itáliában a diáktüntetések nemcsak egyetemi reformot követelnek, hanem Olaszország külpolitikájának megváltoztatását is. Az *angol* főiskolások azért tüntetnek, hogy a munkáspárti kormány határolja el magát az USA vietnami agressziójától.

Ki kell emelni — nemzetközi politikai jelentőségénél fogva — a *nyugatberlini* diákmozgalmat. A *Rudi Dutschke* ellen április 11-n elkövetett merénylet után a diákok és munkások központi bizottságot alakítottak az összes nyugat-berlini ifjúsági szervezetek képviselőinek részvételével, és tömeges tüntetések hullámát indították el.

Ezekről a minden eddigit felülmúló politikai diákakciókról viták folynak minden ország közvéleményében. Vannak, akik a diákokat a kommunisták által félrevezetett bolondoknak, vagy huligánoknak nevezik, mások drákói szigort követelnek a „gyújtogató bandák" ellen, megint mások pusztán a kispolgári anarchizmus kitörését látják, különösen a franciák esetében. De egyre többen megszólalnak olyanok is, akik mélyebbre tekintenek és felismerik, hogy itt *sokkal többről* van szó.

Fel kell tennünk néhány fontos kérdést: Milyen indítékokból fakadtak és

1 Sozialistischer Deutscher Studentenbund.

Digitized by Google

hogyan nőttek ilyen méretűvé a diákakciók? Milyen ideológia vagy ideológiák hatják át? Milyen fokot ért el a munkásmozgalommal való kapcsolatuk? Hogyan ítélik meg a diákmozgalmakat a kommunista pártok?

A szakmai követelésektől a politikai tömegharcig

A második világháború befejezése óta világjelenség *az egyetemek szakadatlanul mélyülő válsága*. Tudományos kutatók, pedagógusok, szociológusok foglalkoztak és foglalkoznak a főiskolák és a szakemberképzés elavultságának és a szükséges reformnak a problémáival. De a nagy kapitalista országok egyetemeinek elavultsága nemcsak a tudományt és az ipart állítja nehéz helyzet elé, hanem az értelmiségi ifjúságot is, amelynek számára mind a tanulmányok befejezése utáni elhelyezkedés, mind a tudományos fejlődés lehetősége problematikussá vált. Az egyetemek struktúrájának, oktatási módszerének *korszerűsítése*, modern laboratóriumokkal, tantermekkel, könyvtárakkal való ellátásuk a diákok és a professzorok sürgető követelése. E problémák, minthogy megoldásuk a kapitalista kormányok gazdasági és kulturális politikájának függvénye, a diákokat a politikai kérdésekben is közvetlenül érdekeltté tették.

De a mozgalmaknak más rugói is vannak: az ifjúság nem tűri már *az ódon, tekintély-elven alapuló struktúrát*, a főiskolai hierarchia bénító nyomását, a nézetek, kivált a politikai nézetek szabad megnyilvánulásának elfojtását, a részvételük nélkül működő fegyelmi bizottságokat. Mindezt ugyancsak a kormányzati rendszer rovására írják.

A diákság megkezdte kidolgozni *társadalomkritikai magatartásának* elvi alapjait. A nyugat-európai egyetemi lapokban számos cikk jelent meg, a „szabadegyetemeken" vita folyik a diákságnak mint társadalmi rétegnek a helyzetéről és a nemzetgazdasági, külpolitikai és világnézeti kérdésekben elfoglalt különféle, de mindig ellenzéki nézeteiről. Ezt a mindenre kiterjedő ellenzékiséget, a *„contestation globale"*-t állandóan szítja is a reakció a maga intézkedéseivel, jogtalan letartóztatásokkal, brutális rendőri beavatkozásokkal.

A szorosan vett egyetemi problémákat mindinkább kiszorítják a *bel- és külpolitika* kérdései. Nyugat-Németországban ennek a fejlődési folyamatnak igen aktív szubjektív tényezője az SDS, amely eredetileg a Szociáldemokrata Párt diákszervezete volt, de a godesbergi kongresszus után elszakadt a párttól, annak opportunizmusa, az NSZK rendszerébe való beépülése miatt, és saját politikai útját kezdte keresni.

Az egyetemisták ráébredtek, hogy az a „demokrácia", amelyet az NSZK kormánya képvisel, *nem képes és nem is akar* radikális egyetemi reformot megvalósítani. 1962—63-ban már a széles közvélemény követelte, hogy az ország gazdasági fejlődésének megfelelően korszerűsítsék a szakemberképzést, főleg a mérnök- és közgazdászképzést. Majd 1965-ben a választási kampánynak is kiemelkedő témájává vált ez a probléma. Minthogy azonban a választási ígéreteket senki sem valósította meg, a diákok *harcba szálltak a monopolkapitalista rendszer ellen az egyetemi reform feltételeinek megteremtéséért.*

Az SDS egyik vezetője, *Bernd Rabehl* „A tekintélyellenes mozgalomtól a szocialista ellenzékiségig" című tanulmányában ezt írja: „Gyakorlata folyamán a tekintélyellenes diákmozgalom azokkal a problémákkal találkozott, amelyeket a munkásmozgalom a történelmi folyamatban felvetett. A következő lépés abban állt és abban áll, hogy átalakítsa szervezeti formáit, oly módon, hogy betölthesse funkcióját a munkásság osztályharcában."[2]

2 Rebellion der Studenten oder die neue Opposition, Rowohlt, Hamburg 1967.

Digitized by Google

A nyugatnémet baloldali diákság számos szervezetben és csoportban tömörül, és egy csúcsszervezethez, a Német Diákegyesülethez (VDS) tartozik. Az SDS azonban — bár mindössze 2400 tagja van, holott az NSZK-ban 260 000 egyetemi hallgató tanul — *a legbefolyásosabb*. Akcióiban tízezreket tud magával ragadni. Amikor például a szükségtörvény-javaslatot tárgyalták a bonni parlamentben, az SDS 30 000 főnyi tüntetést rendezett a Bundestag előtt. Agitációjának módszere maga az akció, mégpedig a *provokatív akció*, amellyel igyekszik lerántani az álarcot a nyugatnémet „demokráciáról". Politikai állásfoglalásában lényeges a vietnami néppel és általában az imperialista agressziók és elnyomás ellen küzdő népekkel való *szolidaritás*. Ezt hangsúlyozták a diákok Csombe nyugat-berlini hivatalos látogatása elleni szenvedélyes tüntetésükkel.

A nyugat-németországi egyetemisták, főleg az SDS, figyelemre méltó kritikát és önkritikát gyakorolnak a saját tevékenységük felett is. Elemzik és megvitatják akcióterveiket és ezek végrehajtását, feltárják gyengéit vagy hibáit, értékelést adnak és tanulságokat vonnak le.

A francia diákokban ez a törekvés kevésbé jelentkezik; impulzusaik azonban erősebbek, akcióikban sok az ösztönösség. A *Sorbonne* lázadása nem csupán az archaikus tanítási módszer és a tudományos munka feltételeinek hiánya miatt tört ki, hanem *politikai akció volt* a gaulleista rendszer ellen, amely a francia demokráciát lábbal tiporja.

A francia egyetemistákat professzorok, neves tudósok is támogatják, akik részt vesznek vitáikban és kiálltak mellettük a rendőrterror ellen. Tudósok és professzorok, köztük Nobel-díjasok, mint *Jacques Monod, Sartre* és számos író meg művész nyilvánította ki szolidaritását a sztrájkoló diákokkal. De a legjelentősebb a francia munkásosztály szolidaritása volt, amely — mint ismeretes — beleolvadt az élesedő osztályharcba, a kilencmilliós, három hétig tartó sztrájkba. A májusi események és bennük az egyetemi ifjúság lázadása a francia társadalom minden rétegét érintette, s nyilvánvalóvá tette az *Ötödik Köztársaság válságát.*

A párizsi drámai események nagy hatással voltak az olasz diákságra, amelynek akciói nem kevésbé *politikai jellegűek* és minden egyetemre kiterjednek. Még a milánói *Università Cattolica* is bekapcsolódott a mozgalomba. Az ottani katolikus diákok kezdetben a tandíjak és illetmények 70 százalékos emelése és a tekintély-elven alapuló belső rezsim ellen tiltakoztak, de magatartásuk egyre politikusabbá vált. Még azt is felvetették, van-e egyáltalán szükség katolikus egyetemre Olaszországban. Június közepén megszállták az épületeket. A rektor kizárásokat és más büntetéseket alkalmazott, majd a városi hatóságot és a rendőrséget hívta segítségül. A nyolc hónapig tartó harc *az egyetemisták győzelmével végződött:* a rektorátus aláírta a „fegyverszüneti egyezményt", amelynek értelmében a diákoknak joguk van ellenvéleményt nyilvánítani és nyílt politikai vitát folytatni az egyetem helyiségeiben. A rektorátus lemondott az egyetemi szabályzat 47. pontjának alkalmazásáról, amely addig lehetővé tette, hogy a rektor bármilyen büntetést kiszabjon indokolás nélkül.[3]

A nyugat-európai egyetemi ifjúság mozgalmainak politikai jellegét kidomborítják Franco-Spanyolország diákakciói is. Barcelonában a tiltakozó mozgalom fő követelése az volt, hogy az iskolaépületeket, amelyekből a kormányzat csendőrlaktanyákat csinált, adják vissza eredeti rendeltetésüknek. Ez év elején a spanyol egyetemisták illegális szervezete Valenciában háromnapos küldöttértekezletet szervezett; ennek záróülésén mintegy háromezer diák vett

3 *Unità*, 1968. június 19.

Digitized by Google

részt. Számos küldöttet letartóztattak; kiszabadításukra sztrájkba léptek és még a salamancai *Universidad Pontifica* is tüntetett. A rendkívüli méreteket öltő akció egybeesett a munkássztrájkokkal Madridban, Barcelonában, Sevillában és más városokban, és arra késztette a kormányt, hogy szabadon bocsássa a letartóztatott diákokat.

A kommunista párt nagy jelentőséget tulajdonított ennek a harcnak. „A valenciai országos konferencia eredménye — mondotta *Carrillo* elvtárs, a Spanyol Kommunista Párt első titkára —, hogy Spanyolországban immár létezik a diákok egységes demokratikus szakszervezete."[4] Ezek az illegális diákszervezetek, beépülve a legális szervezetekbe, úgyszólván *megsemmisítették* a reakciós diákszövetséget, amelyet a Franco-rendszer erőszakolt az egyetemistákra.

Számtalan példát lehetne még idézni. De valamennyi ugyanazt igazolná: *a nyugati főiskolákon fokozódó politikai harc a burzsoá társadalom általános válságát tükrözi.*

A diákmozgalom ideológiája

„Az egyetemi mozgalmakba, mint minden nagy tömegmozgalomba, sok minden keveredik, de az ifjúság kezdeményezései és ideológiai kutatásai a a szocializmus irányában haladnak."[5] Ez a megállapítás találóan jellemzi a nyugat-európai diákmozgalom általános eszmei tendenciáját, amely, bár nem érvényesül tisztán, végeredményben rányomja bélyegét a diákakciókra.

A marxizmustól idegen befolyásoktól eltekintve, az egyetemi ifjúság gondolkodásában eltéréseket szül *Garaudy, Amendola, Lukács György* koncepciója, illetőleg ezeknek különböző értelmezése is.

A nem marxista filozófiai irányzatok közül a német származású amerikai *Herbert Marcuse* filozófiája gyakorolt legerősebb hatást a nyugat-európai diákokra. Marcusét „Az egydimenziójú ember" című könyve tette ismertté és érdekessé a diákok körében azzal, hogy szuggesztívan ábrázolta *a modern kapitalizmus antihumanizmusát*, a technológia uralmát, amely leigázza az embert, lehetetlenné teszi képességeinek kibontakozását és manipulálja a tömegeket. A modern ipari társadalom egyre inkább arra kényszeríti az embert, hogy „felszívódjék" a hatalmas, elszemélytelenedett gazdasági gépezetben. Ez a gondolat tetszetős a mai kapitalista egyetemek struktúrája és módszere ellen lázadó ifjúság számára, amely — Rudi Dutschke szavaival — „meg akarja akadályozni a szak-idióták sorozatgyártását a kapitalista társadalom szükségleteire".

Marcuse azonban *a kommunizmust is elveti.* Szerinte a szocialista társadalomban, amely ugyancsak ipari társadalom, az egyén épp oly kevéssé szuverén, mint a kapitalizmusban. Marcuse az egyén önrendelkezési jogáért száll síkra, amely „csak akkor fog megvalósulni, amikor már nem léteznek tömegek, hanem csupán minden propaganda alól felszabadult egyének".[6] A monopolkapitalizmus és a szocializmus vonatkozásában Marcuse ítélete egyaránt negatív, *abszolút ellenzékiség.* Ez tulajdonképpen az anarchizmus felé fordítja híveit. Marcuse azonban semmiféle kezdeményezésnek nem látja értelmét. Szerinte az ipari társadalom fatális fejlődése automatikusan elhozza annak végét. De a kivárás nem a fiatalok magatartása; ellenkezőleg, ők provokatív akciók-

4 Nuevos enfoques a problemas de hoy. Editions Sociales, Paris 1968.
5 *Rinascitá*, 1968. május 31.
6 *Le Monde Diplomatique*, 1968. június.

Digitized by Google

kal meg akarják gyorsítani a kapitalista rendszer pusztulási folyamatát. A diákság, amely az egyetem gyökeres megújhodásáért lépett harcba, csupán a kapitalista reakcióval és erőszakszervekkel találja magát szemben, nem pedig a kommunizmussal. Mindinkább olyan tapasztalatokat szerez, amelyek ellentmondanak Marcuse tanainak, ezért Marcuse befolyása csökkenőben van. A munkásosztály ideológiája igaznak bizonyul az akciókban, kiállja az egyetemisták harcának próbáját.

„Az egyetem — mondják a francia diákok — nem helyezkedik absztrakt és semleges álláspontra az osztálytársadalomhoz való viszonyában: tudatában van annak, hogy társadalmi funkciójánál fogva szorosan beletartozik."[7]

Az értelmiségi ifjúság társadalmi tudatának fejlődését a nála nagyon kedvelt *kritika és önkritika* mozdítja előbbre. Számára a „kritikai egyetem" az ideológiai és politikai tudatformálódás fóruma, amely elemzés és bírálat tárgyává teszi a diákokat foglalkoztató ideológiai kérdéseket, s mindazt, amit a főiskolán tanítanak; maguk akarják eldönteni, igaz-e, társadalmilag hasznos-e a professzorok nyújtotta tudomány. A „kritikai egyetem" fórumán diákok és oktatók együttműködnek.

Ki kell emelnünk, hogy az egyetemisták haladó mozgalmai, ha sokféle eszmeáramlatban sodródnak is, *mentesek a szociáldemokratizmustól és a sovinizmustól;* internacionalista barátsággal viseltetnek más országok diáksága iránt és szembefordulnak mindennemű fajelmélettel. Bátran tüntetnek a vietnami nép igaz ügye mellett, szolidárisak az egyetemeiken tanuló színes bőrű diákokkal stb. Mindez közelhozza a diákok gondolkodását a munkásosztály eszmevilágához. De illúzió volna azt hinni, hogy a nyugat-európai kapitalista országokban már teljes a munkás—diák szövetség.

A diákmozgalmak és a munkásosztály

Az egyetemi hallgatók szociális összetételében dominál a *kispolgári ifjúság;* a munkás- és parasztszármazású főiskolások aránya a nagy kapitalista országokban általában 10 és 15 százalék között váltakozik, Nyugat-Berlinben csak 5 százalék, Spanyolországban elenyészően kevés. Természetes, hogy a diákok, akikre amúgyis a türelmetlenség jellemző, könnyen ragadtatják el magukat, „balos" irányzatokhoz csapódnak, anarchista befolyásnak is engednek. De a nyugat-európai munkásmozgalomban fellépő maoista és trockista elemek befolyásából is származnak „balos" hatások. Az ifjúság tömegeiben erős visszhangot vert *Che Guevara* halála, akiben az imperializmus elleni tiltakozás hősi szimbólumát látják. Nem nagyon ismerik elméletét, de azt nézik, hogy az elnyomott népek függetlenségéért áldozta életét.

Hiba volna tehát a diákakciók anarchista kilengéseit (rombolás, könyvégetés stb.) szociális származásukkal magyarázni; ennek manapság viszonylag csekély a jelentősége. Egyrészt a diákok zöme *nehezen él,* küzdelmesen szerzi meg a tanulmányi évek idejére az anyagi alapot; másrészt *nem látják biztosítottnak jövőjüket* a neokapitalista társadalomban. Nem a vagyonukból, nem örökségből fognak élni, hanem munkaalkalmakra van szükségük, épp úgy, mint a munkásnak. Ez az objektív alapja a diákság közeledésének a munkásosztályhoz. Ami a társadalmi érintkezést illeti, az egyetemi ifjúság már régen nem határolja el magát a munkásifjúságtól.

7 A francia egyetemek országos tanácskozásának határozatából. *France Observateur,* június 26—július 2.

Digitized by Google

Ha az egyetemisták és a munkásság viszonyát a legutóbbi egy-két év eseményeinek fényénél közelebbről vizsgáljuk meg, azt kell látnunk, hogy a nyugat-európai munkáspártok és szakszervezetek megosztottsága *komoly akadálya* a szövetségi kapcsolatok konszolidálódásának. Az is nyilvánvaló, hogy a munkások és értelmiségiek összefogása az antikapitalista és demokratikus tömb jelentős erőgyarapodását jelenti, ezért a burzsoázia mindent elkövet ellene. Ezért csempészi be ügynökeit nemcsak a munkásosztály, de a diákság soraiba is. A párizsi diákharcok szélsőségeit és anarchikus kilengéseit bebizonyítottan a szélsőjobboldali *„Occident"* szervezet hajtotta végre és a reakció ügynökei provokálták. Ezek egyben a kommunistaellenesség terjesztői.

Nem véletlen, hogy a munkás—diák szövetség ott valósul meg legkönnyebben és legtartósabban, ahol mind a fizikai dolgozók, mind a diákok *illegális és féllegális körülmények között* szervezik és bontatkoztatják ki osztályharcukat. Itt nagyobb az egymásrautaltság, közös a veszély. Ez a helyzet Spanyolországban. „Jelenleg — írja Carillo elvtárs — a demokratikus diákmozgalom, főleg annak legaktívabb szektorai teljes tudatában vannak annak, hogy az egyetemisták és az újonnan fellendült munkásmozgalom harca alapvetően egyezik, és megfelel az ország más társadalmi szektorainak is, amelyeket sért a rendszer politikája."[8]

Ez megmutatkozott az április 30-i és május 1-i harcos sztrájkokban és tüntetésekben, különösen Madridban. Itt 300 tagú, minden társadalmi réteget, köztük az egyetemistákat is képviselő küldöttség vitte beadványát a tájékoztatásügyi miniszterhez. A beadványt, amely demokratikus szabadságjogokat és amnesztiát követel, több ezren írták alá. Kifejezték azt a meggyőződésüket, hogy „egyedül a nép határozhatja meg az ország politikai rendszerét, az általános választójog szabad gyakorlásával".[9] A tüntetések, bár ezeken számos munkást, diákot letartóztattak, még a következő napokban is folytatódtak. Az események tanúsítják az egyetemisták szoros összetartozását a munkássággal. Harcuk a Franco-ellenes *össznemzeti harc* része.

A Spanyol Kommunista Párt koncepciójában a szocializmus felé törő erők széles táborába beletartozik a munkásság és parasztság mellett az értelmiség és ennek a diákságot képviselő tagozata. Ezért beszél „a munka és a kultúra szövetségéről". A diákoknak — mondja a párt — őrködniük kell mozgalmuk egységén, tovább kell fejleszteniük akcióikat demokratikus követelésekért, másrészt meg kell védeniük mozgalmukat az „izquierdista" („balos") kezdeményezésektől, amelyek megkönnyítik az ellenség manővereit.

A Demokratikus Diákszövetségben *az illegális kommunista párt a vezető erő.* Minden egyetemen van kommunista pártbizottság, amely változatos formákban fejti ki ideológiai és politikai munkáját. A Demokratikus Diákszövetség kidolgozta az egyetem reformjáért vívandó harc programját, és az erről folytatott vitákban rávezeti a diákokat arra, hogy a demokratikus egyetem csak a társadalom demokratikus átalakulásával valósulhat meg.

Nyugat-Németországban a munkás-diák szövetség fejlődésének nehézségei a kommunista párt illegális helyzetéből, a szociáldemokrácia opportunizmusából és a reformista szakszervezeti vezetők ellenállásából fakadnak. A szükségtörvény-javaslat ellen létrejött ugyan az akcióegység, különösen a vasasszakszervezettel *(I. G. Metall)* és a vegyipari munkásokkal *(I. G. Chemie),* az utolsó órában azonban a szakszervezeti vezetők kapituláltak, elfogadták a munkásellenes törvényjavaslatot. A diákok kitartottak: nem szüntették be a harcot.

8 Santiago Carrillo: Nuevos enfoques a problemas de hoy. Editions Sociales, Paris 1967.
9 *Mundo Obrero* (a Spanyol KP központi orgánuma), Madrid 1968. V. 1.

Digitized by Google

Már nem csak bizalmatlanok a szociáldemokrata vezetőkkel szemben, de megvetik őket; ezért a munkás-bázissal keresik a kapcsolatot.

Ami a nyugat-berlini diákmozgalomnak az egyetemre vonatkozó követeléseit és politikai tartalmát illeti, ezek azonosak a nyugat-európai mozgalmakkal: a vietnami agresszió, az atomfegyverkezés, az imperialista agresszió ellen irányulnak, de már 1960 óta fontos helyet kap az NDK elismerésének követelése, *az NDK munkásságával való szolidaritás is.* A Német Szocialista Egységpárt, amely Nyugat-Berlinben legális a parlamenten kívüli ellenzék részének tekinti magát, a diákmozgalom szövetségese.

Olaszországban vannak ellentétek a diákok és a kommunista párt között, bár a harcban munkások és diákok mindenkor támogatják egymást. A párt — híven *Gramsci*nak ahhoz a koncepciójához, amely szerint az *értelmiségnek igen jelentős szerepe van a forradalmi harcban* — mindig sok figyelmet szentelt ennek a társadalmi rétegnek. Az egyetemi ifjúság, a közeljövő olasz értelmisége nem maradhatott ki látóteréből. De tulajdonképpen csak az utóbbi években, amióta a diákság határozott politikai akciókkal vesz részt a haladó társadalmi mozgalmakban, ismerte fel a párt azt az erőt, amelyet az egyetemi ifjúság az osztályharc radikalizálódásának folyamatában képvisel.

Az olasz diákok, akiket a legutóbbi időkig erősen befolyásoltak kommunistaellenes felfogások, harcuk gyakorlati tapasztalatai alapján *megváltoztatták* a kommunista pártról szóló nézeteiket, a párt pedig elismerte a diákok jogos bírálatát. „A diákmozgalom méretei, az a komolyság és erély, amellyel az ország közvéleménye előtt napirendre tűzte az egyetem mélyreható reformjának problémáit, a fiatal értelmiség széles tömegeinek elszakadása az uralkodó osztályok eszmei és politikai tendenciáitól arra köteleznek bennünket, hogy világosan lássuk ezeket a jelenségeket, és nem riadva vissza sem nehézségektől, sem akadályoktól, vizsgáljuk meg a diákmozgalom és a párt viszonyát, amely jelenleg nem kielégítő."[10]

A párt most azokat a konkrét ellentéteket vizsgálja, amelyek egyes diákcsoportok és a kommunisták között fennállnak. Szükségesnek tartja, hogy ezeket az egyetemi mozgalmakon belül kritikailag elemezzék, s tárják fel a hibákat és gyengéket. A párt elvi kérdéseket vet fel, így a diákmozgalom autonómiájának és az olasz demokratikus és népi erők összefogásának problémáit, illetőleg azt a kérdést, *hogyan kapcsolódhat be a diákmozgalom abba a széles egységbe, amelynek végcélja a szocializmus.*

A legtömegesebb kapcsolat munkások és diákok között a május—júniusi franciaországi általános sztrájkban alakult ki. Ehhez hasonló méretű harc 1945 óta nem volt. Annál jelentőségteljesebb, hogy ebben az egyetemi ifjúság és az üzemi munkásság együtt küzdött.

Az események ismeretesek. Egyesek azt állították, hogy a diákok voltak a kezdeményezők, az ő megmozdulásuk volt a „detonateur", vagyis a gyújtószerkezet, ők ragadták ki a munkásságot passzivitásából. De bármily széles, erőteljes és bátor volt is a diákság lázadása, a munkásosztály hatalmas sztrájkját nem ez idézte elő. A kilencmillió dolgozó sztrájkját mindaz az igazságtalanság, rászedés, jogfosztás lobbantotta fel, amely miatt a munkásosztály haragja a gaulleista rendszer tíz esztendejében felgyülemlett. Az utóbbi időben a drágaság és a társadalombiztosítási rendszer megváltoztatása is rontott a munkáscsaládok helyzetén.

Waldeck Rochet elvtárs, a kommunista párt főtitkára, a központi bizottság júliusi plénumán elhangzott beszámolójában úgy értékelte a diákakciót, hogy

10 Giorgio Amendola: A világos beszéd hasznos. *Rinascita,* 1968. június 28.

Digitized by Google

„az megnyitotta az intenzív politikai aktivitás szakaszát... feltárta az egyetem válságának súlyosságát és egy mélyreható reform szükségességét". Hangsúlyozta, hogy „az alapvető forradalmi erő továbbra is a munkásosztály marad". Tagadhatatlan azonban, hogy az egyetemisták harci lendülete hatással volt a munkásságra, mint ahogy az általános sztrájk is befolyást gyakorolt a diákok akcióira. Ez a minden eddiginél differenciáltabb és intenzívebb kölcsönhatás *az osztályharc éleződésének kifejeződése Franciaországban.*

A munkás-értelmiségi egységfrontot *de Gaulle*-nak átmenetileg most sikerült *megbontania* politikájának bonyolult mechanizmusával. Egyrészt engedményeket tett a munkásosztálynak (a diákoknak csak ígéreteket adott), másrészt a hallatlan provokáció és a rendőrterror okozta vérontással megrémítette a kispolgárságot, meglobogtatva előtte a polgárháború lidércét. Az OAS-fasisztákat visszafogadta kegyeibe, s ezzel felidézte annak a terrornak az emlékét, amelytől a francia városok már annyit szenvedtek.

Miután a munkások jelentős béremelést kaptak, az üzemek felvették a munkát. Az egyetemisták folytatják a harcot. A munkásosztály nem hagyja magukra őket, hiszen sem a munkásosztály, sem a diákság alapvető problémái nem oldódtak meg. „Bár volt befolyásunk a diákság körében — mondotta a plénumon Waldeck Rochet —, ez a befolyás elégtelen volt." A kommunista párt és a Kommunista Ifjúsági Szövetség tehát több, jobb munkát fog kifejteni a fakultások forrongó ifjúságának tömegében. Az ideológiai zavar szükséges felszámolása a kommunisták nélkül nem is lehetséges.

A tanév végével a nyári egyetemeken tovább hullámzott a diákmozgalom, azóta is folyik a politikai és ideológiai akció. Különböző új kísérleti struktúrákat alkalmaznak, szemináriumokon és elméleti munkacsoportokban folyik az egyetem és a társadalom kritikája egy *népfőiskola* kialakítása céljából. A francia egyetemisták legnagyobb szervezete, az UNEF, egyben munkások oktatásával is foglalkozik, s ezzel megerősíti szövetségesi szerepét.

A májusi—júniusi harcokban a francia diákok rendkívüli bátorságot és áldozatkészséget tanúsítottak az erőszak-szervek kegyetlen támadásával szemben. „A rendőrség könnyfakasztó bombáiban használt anyagok a vegyifegyverek kategóriájába tartoznak" — írta a *Monde* május 16-án, és hozzáfűzte, hogy ezeknek az összetétele hadititok. De az már nem titok, hogy sok diák súlyos szemsérülést szenvedett; a párizsi szemlinikán kezelik őket, és az orvosi szakvélemény szerint többen közülük egész életükre megvakulnak. A rendőrterror áldozatairól professzorokból, orvosokból, szociológusokból és ügyvédekből alakult tudományos bizottság gyűjtötte össze és adta ki a megrendítő adatokat.[11]

Párizsban, Rómában, Milánóban, Madridban, Bonnban, Nyugat-Berlinben és minden egyetemi városban számos diákot fogtak pörbe, vetettek börtönbe, sokakat kizárással fosztottak meg a továbbtanulás lehetőségétől. De szerte a kapitalista világban, az USA-ban, Ázsiában, Latin-Amerikában is, lényegében ugyanez a harc folyik tovább. Nem kétséges, hogy a diákoknak egy tekintélyes része már felzárkózott a szabadságtipró rendszerekkel szemben az imperializmus elleni sok százmilliós táborhoz.

Komját Irén

11 Le livre noir des journées de mai. Seuil, Paris, 1968.

Digitized by Google

A tudományos munkaszervezés eredményei és problémái a Szovjetunióban

Az utóbbi időben mind több szó esik a tudományos munkaszervezésről. A tudományos munkaszervezés fogalma a fejlett tőkésországokban született meg, s a munka tudományos megszervezésére irányuló első gyakorlati kísérletek is itt folytak. A szakirodalom jelentős része is tőkés eredetű. Feltehetően ezek a körülmények táplálják azt a tévhitet, hogy a korszerű munkaszervezésre vonatkozó tapasztalatokban és információkban csak a fejlett tőkésországokra lehet orientálódnunk.

Ez a téves nézet gyakran fellelhető az e témával foglalkozó szakembereknél és — kellő tájékozottság híján — a szélesebb közvéleményben is. Ez az egyoldalú szakmai tájékozódás azonban a beszűkülés veszélyét rejti magában, mert nem veszi figyelembe azt a jelentős fejlődést, amelyet a szocialista országok értek el a tudományos munkaszervezésben, különösen a legutóbbi években.

A szocialista országok között e vonatkozásban főleg a Szovjetuniónak vannak figyelemre méltó tapasztalatai és gazdag tradíciói. A munka tudományos megszervezésére irányuló kutatások már nem sokkal az Októberi Forradalom győzelme után erőteljesen fellendültek. 1920—1930 között, s egy ideig még ezután is szépen virágzott a szervezéselméleti és vezetéstudományi kutatómunka, s e témának könyvekben, folyóiratokban gazdag szakirodalma jelent meg. Ebben a fellendülésben kétségtelenül aktív és ösztönző szerepe volt Lenin inspirációinak, aki közismerten rendkívül fontosnak tartotta minden közösen végzett munka tudományos megszervezését.

E tudományos kutatás később (hozzávetőleg 1936-tól kezdve) hanyatlásnak indult, sőt lényegében elsorvadt. Az utóbbi évek azonban új fellendülést és új eredményeket hoztak. Az alábbiakban röviden ismertetjük a témakör legfontosabb problémáit.

A tudományos munkaszervezés fogalma

A tudományos munkaszervezés *fogalmát a* Szovjetunióban 1924-ben határozta meg a második össz-szövetségi tudományos munkaszervezési konferencia. Azóta azonban a termelés rendkívüli mértékben kibővült. Sok új iparág keletkezett, széles területen kifejlődött a vállalatok specializációja és kooperációja stb. Mindez a fogalom pontosítását, a megváltozott körülményekkel összhangba hozását tette szükségessé. A fogalom új meghatározását az 1967. évi össz-szövetségi munkaszervezési tanácskozás adta meg a következőképpen:

„A jelen körülmények között tudományosnak az olyan munkaszervezést kell tekinteni, amely a tudomány eredményein és az élenjáró tapasztalaton alapul, amelyet rendszeresen alkalmaznak a termelésben, amely a leginkább teszi lehetővé, hogy a technika és az emberek egységes termelési folyamatban egyesüljenek, továbbá biztosítja az anyagi és emberi erőforrások leghatékonyabb felhasználását, a munkatermelékenység szakadatlan növelését és elősegíti az emberi egészség megóvását, valamint azt, hogy a munka fokozatosan elsőrendű életszükségletté váljék."[1]

[1] Szocialisztyicseszkij Trud, 1967. 9. sz. 106. old.

Digitized by Google

Ezzel egyidejűleg a következő fő területeket jelölték meg a tudományos munkaszervezés számára: a munka racionális felosztása és kooperációja; a munkahelyek megszervezésének és kiszolgálásának tökéletesítése; az élenjáró munkafogások és munkamódszerek elterjesztése; a káderek képzése és továbbképzése; a munka normázása; a munkafeltételek megjavítása; a munkásoknak és alkalmazottaknak a munkához való tudatos és alkotó viszonynak, valamint az állami és munkafegyelem szigorú betartásának szellemében való nevelése. A konferencia hangsúlyozta, hogy a tudományos munkaszervezés szoros kapcsolatban van a termelési folyamat egyéb elemeivel, és rámutatott arra, hogy a tudományos munkaszervezési intézkedések csak akkor vezethetnek számottevő eredményre, ha a technika, az üzem- és igazgatásszervezés tökéletesítésére hozott, tudományosan megalapozott intézkedésekkel együtt valósulnak meg.

A legfontosabb intézkedések köre

A tudományos munkaszervezés széles körű alkalmazásának biztosítására a szovjet szakemberek jelenleg a következő intézkedéseket tartják a legfontosabbaknak:

A vállalatokban, az építkezéseken és a népgazdaság minden iparágában alkalmazott tudományos munkaszervezés pontos tervezési rendszerének megállapítása.

— Tudományos munkaszervezési szolgálatok létesítése és megerősítése, megnövelése annak a szerepnek, amelyet a vállalatok és építkezések igazgatási részlegei ezen a területen betöltenek.

— A minisztériumok és hatóságok felelősségének növelése a tudományos kutatások eredményeinek realizálásában, az élenjáró tapasztalatok általánosításában és elterjesztésében.

— Munkaszervezési szakemberek képzése, a vezetők, mérnökök és technikusok, munkások és alkalmazottak tudományos munkaszervezési ismereteinek bővítése.

— Az anyagi és erkölcsi ösztönzés sokoldalú felhasználása a tudományos munkaszervezésnek a termelésben való terjedése érdekében.

E feladatok részletes elemzésére nem térhetünk ki. Ismertetésünkben a szovjet tudományos munkaszervezés jellegzetes, a szocialista társadalmi rendszerből egyenesen következő ember-központúságára kívánjuk felhívni a figyelmet.

A munkafeltételek állandó javítása

A tudományos munkaszervezés egyik fő területe: a munkafeltételek megjavítása. Az ember hangulatát, munkaképességét, munkatermelékenységét jelentősen befolyásolják a munkakörülmények. A munkakörülmények megjavítására a Szovjetunióban évről évre több anyagi eszközt fordítanak. A jelenlegi fejlődési szakasz egyik fő jellemzője az, hogy egyre szélesebben használják az olyan tudományokat, mint a fiziológia, a lélektan, a munkaegészségügy és a munkaesztétika. Sok üzemben pszicho-fiziológiai kutatások alapján kidolgozott racionális munka- és pihenési rendet vezettek be, igen jó gyakorlati eredményekkel. Fontosak a futószalagok optimális menetsebességének, a racionális munka- és pihenési rendnek a meghatározására irányuló kutatások is, amelyek a dolgozók közérzetét károsan befolyásoló kényszerritmus feloldásával igyekeznek eredményeket elérni.

Ismeretes, hogy az ember teljesítőképességét nagymértékben befolyásolja a mindenkori hőmérséklet, s minél nagyobb a hőség, annál alacsonyabbak a teljesítmények. A szerelők munkatermelékenysége például 17 vagy még több százalékkal csökken akkor, ha a hőmérséklet 4—5 fokkal meghaladja a normális szintet. 20—28 foknál a kőművesek 7—8 téglát raknak fel percenként, 28 fok feletti hőmérsékletnél pedig csak 3—5-öt. Bizonyos munkakörökben, magas hőmérsékletű munkakörülmények között, sikeresen alkalmazzák az úgynevezett helyi lehűtés módszerét, amely biztosítja a bőrhőmérséklet, a pulzusszám és a lélegzés normális állapotát.

A munkafiziológia követelményeit az étkeztetés megszervezésénél is egyre inkább figyelembe veszik. Egyes szakemberek véleménye szerint például a textiliparban nem válik be az önkiszolgáló ebédeltetés, mert itt a dolgozók egész munkaidejük alatt talpon vannak, sokat

Digitized by Google

mozognak és állandóan erős zajban dolgoznak. Itt tehát célszerűbb úgy szervezni meg az étkezést, hogy a dolgozó terített asztalhoz üljön, ne kelljen sehova mennie, kényelmesen és pihentetőn ebédelhessen.

Az említett példák és kísérletek a munkaszervezési szakemberek és a fiziológusok gyümölcsöző együttműködéséről tanúskodnak, s erősödik az a vélemény, hogy e tudományágak eredményeinek a gyakorlatban való alkalmazása nélkül nincsen tudományos munkaszervezés.

A tudományos munkaszervezésben nagy szerepe van a pszicho-fiziológiának, amely egyrészt a technika hatékony kihasználását, másrészt az ember harmónikus, sokoldalú fejlődését hivatott biztosítani.

Tudományos munkaszervezés és kommunista nevelés

A tudományos munkaszervezést a Szovjetunióban szorosan összekapcsolják az ifjúság kommunista szellemű nevelésével. Ez ugyanis jelentős szerepet játszik abban a folyamatban, amelyben a munka elsőrendű életszükségletté, öröm és élvezet forrásává válik. Ezzel összefüggésben hangsúlyozzák, hogy a rossz munkaszervezés, a rohammunka, a fiatal munkások szakmai fejlődésével szembeni közömbösség akadályozza a munka megszeretését, életszükségletté válását, a társadalmi aktivitás kifejlődését.

Kutatási eredmények bizonyítják, hogy a munka jellege és szervezettsége számottevő szerepet játszik a fiatalság szakma- és pályaválasztásában. Leningrádban és Kazányban végzett vizsgálatok eredményei szerint a megkérdezett fiatalok a szakma és munkahely kiválasztásának kritériumaként a munka társadalmi jelentőségét és annak lehetőségét hangsúlyozták, hogy korszerű technikát alkalmazhassanak, bővíthessék ismereteiket, emelhessék képzettségüket. E vizsgálatba aktívan bekapcsolódtak a Komszomol-szervezetek is. A Komszomol-bizottságoknak a munka- és termelési fegyelem megerősítéséért végzett munkája kedvezően hatott a fiatalok alkotókészségének, versenyszellemének kibontakoztatására.

A Komszomol Központi Bizottsága a minisztériumokkal együtt össz-szövetségi iskolákat szervezett a legjobb vállalatok telephelyén a fiatal vegyipari, cellulóz- és papíripari munkások, a fiatal kohászok, acélolvasztárok és hegesztők részére. Ezek az iskolák egyben a tudományos munkaszervezés iskolái is.

Tervek a kollektíva fejlesztésére

Nagy figyelmet érdemelnek azoknak a szovjet vállalatoknak a tapasztalatai, amelyek hozzákezdtek a kollektíva szociális fejlesztési tervének kidolgozásához. Ezekben a tervekben tág teret kap a tudományos munkaszervezés. Az új társadalmi kezdeményezés iránti érdeklődés teljesen érthető. „A tudományos-műszaki haladás, a gazdasági reform, a szocialista demokrácia tökéletesítése — mondják az SZKP Központi Bizottságának tézisei — a társadalmi élet minden szférájában magas követelményeket támaszt az emberi tevékenység jellegével és tartalmával, az emberi tudatosság, szervezettség és felelősség színvonalával szemben." A szovjet ember eszmei és erkölcsi minőségének megformálása jelentős mértékben a munkáskollektívától függ. Az új társadalmi kezdeményezés megfelel a párt irányvonalának, amely arra irányul, hogy növekedjék a munkáskollektívák és a társadalmi szervezetek szerepe az üzemi szociális és szellemi élet kérdéseinek megoldásában.

A szociális fejlesztési tervek gyakran a szociológiai kutatások eredményeire építve készülnek. Példaként megemlítjük a permi telefongyárban folytatott kísérleteket. A gyár kollektívája főleg fiatalokból áll; a munkások felének középiskolai végzettsége van. A kutatás adatai szerint a munkások többsége, mintegy 70 százaléka meg van elégedve munkájával, csaknem 30 százalékuk azonban nem teljesen elégedett. Kitűnt, hogy a gyárba újonnan került fiatal munkások közül csak kevésnek volt fogalma jövendő szakmájáról, mert a szakmai irányítással foglalkozó szervek munkája nem volt megfelelő. Ezt a gyári pszichológus tárta fel. Vizsgálatainak eredményeként az az álláspont alakult ki, hogy a jövőben a gyárba belépő munkásokat előzetesen vizsgálja meg a szakmai ki-

Digitized by Google

választással foglalkozó laboratórium, a káderosztály pedig helyezze a dolgozót olyan munkahelyre, ahol mind a maga, mind a gyár, mind az állam számára a leghatékonyabb munkát tudja végezni.

A gyár vezetősége a társadalmi szervezetekkel együtt olyan intézkedéseket hozott, amelyek a munkások képzettségének növelésére irányulnak. Csökkenteni akarják a munka monotonitását is, amely az automata és félautomata gépek és berendezések alkalmazásával súlyosbodik. Meg akarják javítani a munkafeltételeket és növelni a munkakultúrát. A gyár párt- és gazdasági aktívái a kollektíva szociális fejlesztésére vonatkozó ötéves komplex tervet állítottak össze és fogadtak el. E terv realizálásával az egész kollektívának kedvezőbb feltételeket akarnak biztosítani alkotó képességeik maximális kifejlesztésére, kulturális-technikai színvonaluk növelésére, szociális és létfeltételeik javítására. A terv pontosan számbavette azt is, hogy a nem kvalifikált munkák közül milyen szakmák küszöbölendők ki a termelés további gépesítésével és automatizálásával, hogyan történjék az új szakmák kialakítása és a felszabadult munkások felhasználása.

A szociális fejlesztési terv tudományos kutatásokon alapul. E kutatások végzéséhez a gyárnak nagy módszertani és gyakorlati segítséget nyújtott a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának uráli részlege és a permi műegyetem konkrét szociológiai kutatásokkal foglalkozó szektora. A terv négy fejezetből áll: a műszaki haladás szociális következményei; a munkafeltételek megjavítása, a termelési kultúra növelése; a dolgozók jólétének és szociális-kulturális színvonalának emelése; szociológiai kutatások végzése és intézkedések tétele a kollektíva társadalmi kapcsolatainak és a munkához való kommunista viszony kialakításának érdekében.

A tudomány megnövekedett szerepe

1967-ben a Szovjetunióban több olyan intézkedést vettek tervbe, amelyek a munkafiziológiai, munkapszichológiai és munkaegészségügyi tudományos kutatás fejlesztését célozzák. Kimondták, hogy a közeljövőben kritériumokat és minősítéseket kell kidolgozni arra vonatkozóan, hogy milyen befolyást gyakorolnak az ember szervezetére a különböző termelési tényezők. Ki kell dolgozni azokat a tudományosan megalapozott követelményeket is, amelyek meghatározzák: hogyan kell kialakítaniuk a vállalatoknak a legkedvezőbb munkafeltételeket, a racionális munka- és pihenési rendet, a szakmai kiválasztás és szakmai tájékoztatás elveit, s az asszonyok, valamint a fiatalkorúak munkájáról szóló szabályokat. Ezekben a kutatásokban vezető szerepet visz a Szovjetunió Tudományos Akadémiája. Az Akadémiának kell irányítania a tudományos munkaszervezés elméleti alapjainak és szociológiai problémáinak kidolgozását.

Az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa rendeletben kötelezte a Szovjet Tudományos Akadémiát, az egészségügyi minisztériumot, a felsőfokú és középfokú szakoktatási minisztériumot, valamint a Szovjetunió Szakszervezeteinek Központi Tanácsát, hogy szélesítsék ki a tudományos kutatást és néhány vezető intézet munkatársaival dolgoztassanak ki a munkafiziológia, a munkalélektan és a munkaegészségügy területén olyan gyakorlati javaslatokat, amelyek felhasználhatók a tudományos munkaszervezési módszereknek a termelésben való alkalmazására.

A vállalatok, a tudományos kutatóintézetek, a tervező és szerkesztő szervezetek dolgozói azt várják a fiziológusoktól, pszichológusoktól és egyéb szakemberektől, hogy egyesült erővel kidolgozzák a munkafeltételek értékelésére alkalmas egységes normákat és irányelveket, figyelembe véve az egyes iparágak sajátosságait (pl. olyan mutatóknál, mint a világítás erőssége, a zaj, a hőmérséklet, a levegő nedvessége és cserélődése, a munka és pihenés váltakozása, a helyiségek és berendezések színe stb.). E javaslatoknak és normatíváknak a gyakorlatban való alkalmazása biztosítja majd a munkások számára a magas munkatermelékenységet elősegítő, kellemes üzemi környezet kialakítását.

Dr. Kéri József

Digitized by Google

Szakmunkás-tanulók

Az „inas" régi fogalma a múlté. „Elmész inasnak ott úgysem kell tanulni" — hangzott el a múltban oly gyakran lelkicsinylően, rezignáltan, nemegyszer társadalmi ítéletként. Pedagógus szájából is, szülő szájából is. Ma ez már ritka. Nem is csak egyszerűen azért, mert a társadalom vezető osztályának közvetlen utánpótlásáról van szó, hanem azért is, mert jó szakmunkásnak lenni ma már társadalmilag is rangot jelent, egyet jelent az alapos elméleti és gyakorlati felkészültséggel. A tudomány, a technika gyors fejlődése egyfelől, „elméleti robbanás" másfelől viszont nagyrészt az üzemben, a munkahelyen realizálódik. Így aligha meglepő, hogy a fiatal szakmunkással szemben támasztott alapkövetelmények is már messze túl vannak a régi, bár a köztudatban itt-ott még tapasztalható „színvonal-elképzeléseken". Íme, néhány konkrét példa. Egy géplakatos szakmunkás szóbeli vizsgájának körülbelül 180—200 elméleti kérdése között különböző nehézségi fokokkal, változatos témákkal, biztos tudást követelő kérdésekkel találkozunk. „Számítsa ki annak az acélgyűrűnek a súlyát, amelynek a belső átmérője 120, a külső átmérője 145, magassága 64 mm. Fajsúly: 7,8 kg/cm^3." „Miért fontos a munkahely megszervezése?" „Hogyan történik a Brinell-keménységvizsgálat?" „Vázoljon homlokfogaskerék-tárcsát két vetületben: nézetben és félmetszetben. Ha $m = 3$ és $z = 22$, mennyi az osztókör és a fejkör?" „A tárcsában rajzoljon reteszhornyos furatot, adja meg a méreteket." „Hogyan védekezzünk az áramütés ellen?" „Milyen körülmények között alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja, és mi létrejöttének a történelmi jelentősége?" „Kit tekint igaz hazafinak napjainkban?" E kérdések önmagukért beszélnek.

Ez azonban a kérdésnek csak az egyik oldala. A másik oldal — a lényegesebb — maga a termelés, amelyben egy rendkívül bonyolult, pozitív és negatív vonásokat egyaránt magábafoglaló helyzetképpel találkozunk. Talán elég néhány számot idézni. A most folyó harmadik ötéves tervidőszakban évente mintegy 80 000 új szakmunkásra van szükség. Ennek kétharmadát a tanulóképzés útján, egyharmadát pedig felnőttképzésből biztosítják. Kérdés: egyrészt számszerűleg biztosítva van-e ezzel a szakmunkás-utánpótlás, másrészt szakmai összetételben megfelel-e a társadalmi szükségletnek. Mi van az olyan „betöltetlen" szakmák utánpótlásával, mint például a vájár, a kovács, az öntő, az építőipari és textilipari munkás? Mennyire egészséges a női szakmunkástanulók aránya, amely nyolc év alatt csupán hét százalékot módosult, s így is csupán egynegyede a férfi szakmunkástanulók számának? „Türelmetlen" kérdések ezek, amelyeket a fejlődés folyamatában és a szakmunkásképzés egész rendszerében kell feltenni és megválaszolni, a beiskolázástól kezdve a fiatal szakmunkások elhelyezkedéséig.

Az elmúlt tizenöt év során körülbelül félmillió új szakmunkás lépett be a termelésbe. Az új gazdasági mechanizmus perspektívájában azonban a szakmunkásképzéssel szembeni igények magasabb szinten jelentkeznek. S e szint szempontjából nem lehetünk túlságosan elégedettek a beiskolázással, bár vannak kedvező mozzanatok. Csökkent azoknak

Digitized by Google

a fiataloknak a száma, akik csupán jobb híján — mert máshova nem vették fel őket — választanak szakmát. Egyre több az érettségizett ipari tanuló. Bevált az emelt szintű képzés is. De az általános iskolákban még mindig csak a klasszikus értelemben vett továbbtanulók kiválogatása és felkészítése folyik szisztematikusan. A gyerekek nem ismerik eléggé a szakmákat, az általános iskolai pedagógusok jelentős része az iparitanuló-képzést mellékkérdésként kezeli. Vagyis: az általános iskolákban nincs kellő színvonalú, gondos szakmai felvilágosítás. Így aligha beszélhetünk — legalábbis nagy általánosságban — arról, hogy a nyolcadik osztályos gyerek, ha szakmát választ, azt a szakmát választja élethivatásául, amelyet szeret és megismert, amelyre leginkább alkalmas, végül, amely a népgazdasági szükségletekkel szinkronban van. A legtöbbször csak később derül ki, hogy a gyerek helyesen választott-e szakmát.

Gyakran beszélünk pályaválasztási aránytalanságokról. Van ennek — az előbbieken túl — egy másik oldala is. Tíz évvel ezelőtt például a jó képességű gyerekek tömege jelentkezett villanyszerelőnek. Azóta a villanyszerelői szakma elveszítette kivételes népszerűségét, jóllehet a szakmának változatlanul jó a perspektívája, és a gyerekek jó oktatási feltételek között tanulhatják. Pillanatnyilag például az autószerelői szakma az egyik legnépszerűbb. Felvetődik a kérdés: kell-e bizonyos szakmákban „túltermeléstől" tartani? A tapasztalat, de főként az ipar perspektívája arra int, hogy ezek a pillanatnyi aránytalanságok nem egyértelműen „veszélyesek".

Mi erről az üzemek véleménye? Megoszlik. Az előrelátók azt mondják: „Ezeknek a fiúknak egy része valószínűleg hivatásos gépkocsivezető lesz, de az csak jó, ha maximálisan képzett gépkocsivezetőkkel dolgozhatunk." A gyerek az általános iskola nyolcadik osztályában úgy határozott, hogy gépkocsivezető szeretne lenni. Erre azonban várnia kell, míg eléri a megfelelő életkort. Három évig autószerelést tanul, s amellett a kritikusnak számító 14—18 éves korban állandó kapcsolatban van egy tanintézettel, pedagógusokkal, és alkalma van általános ismereteket szerezni. Tizennyolc éves kora után gépkocsivezető. Letölti a katonaidejét, a honvédségnél gyakorlatot szerez, és huszonkétéves korára teljes értékű gépkocsivezető: szakember. Egy traktoros általában tíz éven át gyakorló traktoros. Ha egy rövid, négy-öthónapos tanfolyami képzés után ül a gépre, és tíz év múlva „leszáll" róla, nehéz ujat kezdenie. Ha viszont autószerelői, géplakatosi szakmunkásvizsga után lesz traktoros, a traktorról közvetlenül a műhelybe vezethet az útja. A vasútnál is előtérbe lépett a dieselesítés. Szakembert kell kiképeznünk, hogy fedezzük a mozdonyvezetői és szerelői igényt, arról nem is beszélve, hogy a Diesel-mozdonyvezetőnek egyáltalán nincs hátrányára, ha egyben megvan a Diesel-lakatosi szakmunkásvizsgája is.

A szakmunkás-utánpótlásnak körülbelül 70 százaléka az iparitanuló-intézetekből kerül ki. A pozitív vonások ellenére az iparitanuló-intézetekben feltáruló kép nem ad egyértelműen okot az elégedettségre. Az intézetek nagy része zsúfolt, eredetileg nem iskolai célra épült, egy-egy nagyobb intézetben szinte több tucatra tehető az oktatott szakmák száma, aggasztóan kevés a kollégiumi férőhely stb. Körülbelül ezek a jelenségek figyelhetők meg a legnagyobb pécsi — s egyben megyei hatósugarú iparitanuló-intézetben is, ahol tájékozódtam a leendő szakmunkások képzéséről.

A pécsi MÜM 500-as Iparitanuló-Intézetben, minden szervezeti formát figyelembe véve, körülbelül 2300 gyerek kap szakmai képzést. Az intézetnek hat fiókiskolája és tizenkilenc vidéki tanműhelye van. Az oktatási formák között megtaláljuk a hagyományos 2 + 4-et és az emelt szintű 3 + 3-at, megtaláljuk a szakközépiskolások és az érettségizettek speciális képzését, a szakmunkás-előkészítő tanfolyamokat és a fiókiskolák tanulóit is, akik szakórákra bejárnak a pécsi intézetbe, mert csak így oldható meg a vidéki községekben elszórtan leszerződött és tanuló fiatalok szakelméleti képzése. Baranya megye ipari tanulóinak körülbelül a fele a MÜM-intézeti. A másik részük helyiipari szerződéses. A helyiiparba szerződött tanulók létszáma megoszlik a tanácsi ipar, a ktsz, a termelőszövetkezet és a magánszektor között. (Érdekes, hogy a helyiipari tanulók 15 százaléka a termelőszövetkezetekben,

Digitized by Google

több mint 30 százaléka pedig a magánszektorban szerződött le.)

Ami a szakmai oktatást illeti, ennek az intézetnek a gyakorlatában jók a legújabb tapasztalatok. Leszámítva a fiatalok egy minimális százalékát (akik végül is nem találják meg a helyüket), a megye üzemei elégedettek lehetnek a szakmunkás-utánpótlással. A korábbi évfolyamokhoz képest jobb a végzett ipari tanulók szakmai felkészültsége, fegyelme, észrevehető évről évre az intézeti követelmények növekedése. Öt-hat évvel ezelőtt, ha bejöttek vizsgázni a helyiipari géplakatos tanulók, tömegesen buktak meg. Gyakran olyan alapvető feladatokat sem tudtak megoldani, amelyeket egy jól képzett elsőévesnek már az első év végén produkálnia kell. Az „anyaüzemek", főként a ktsz-ek megsértődtek: „Miért bukott meg az a gyerek, hisz egészen jól dolgozott." Jól dolgozott, valóban — de csak egyetlen munkamozzanatban. S amikor a vizsgán kapott egy rajzot, és ennek alapján kellett a munkadarabot megterveznie és megcsinálnia, a kalapács helyett fejszét készített el.

A változás azóta szembetűnő. Mi ennek az oka? Többek közt a jobb tankönyvek és a jobb technikai felszerelés. A gyerekek közül mind többen már az első évben megfelelő alapképzést kapnak. Megjavultak az oktatás személyi feltételei is. Az iparitanuló-intézeti oktatógárda ma minden szempontból összehasonlíthatatlanul felkészültebb, mint tizenöt évvel ezelőtt volt. Az oktatói létszám is kedvezően alakult. Az utóbbi három-négy évben csupán ebbe az egy intézetbe, illetve a hozzátartozó fiókiskolákba, tanműhelyekbe 33 új főhivatású szakoktató lépett be, és ha az oktatók és tanulók arányszáma még mindig alatta marad is a reális szintnek, ha — egy iparitanuló-intézeti pedagógusnak csupán feleannyi ideje jut is a gyerekekre, mint egy középiskolai tanárnak, s kétszer-háromszor annyi gyerekkel kell dolgoznia — a korábbi állapotokhoz képest mégis lényegesen megváltozott a helyzet.

A legjelentősebb változás a tanműhelyek örvendetesen fejlődő rendszerében figyelhető meg. A tanműhely egyfelől lehetővé teszi az állandó és módszeres szakmai munkát, s az ennél nem kevésbé fontos ellenőrzést, másfelől ideálisan kollektív, mondhatni, „üzemi" környezetet nyújt. Egyre több az olyan, a helyiiparban képzett tanuló, aki tanműhelyes rendszerben tölti gyakorlati idejét. Néhány évvel ezelőtt kevés volt a tanműhely. Főként a kritikus korú elsőévesek érezték ennek hiányát és hátrányát. Különböző képzettségű és felfogású szakemberek mellé osztották be őket, az oktatásukkal megbízott szakmunkásoknak sem türelmük, sem megfelelő szakértelmük nem volt, és a tanulónak nemegyszer úgy kellett ellesnie a szakmát. A tanműhelyes képzés a vállalatokat is gondolkodóba ejtette. Megértették, vagy mind jobban kezdik megérteni, hogy jobb feltételeket ad a tanulók képzéséhez, a gyerek nem bolyong cél nélkül a munkahelyen, mint korábban, amikor rendszerint mindenki csak parancsolt neki, de senki sem nevelte. A 15—16 fős munkacsoportokban szakoktatók irányítása mellett programszerű elméleti és gyakorlati munkát lehet folytatni, s ez nyilvánvalóan előnyösebb. Az utóbbi két-három évben több baranyai helyiipari vállalat hozott létre ilyen műhelyt, vagy hozzá hasonló megoldást. Sok vállalat állított be ezekbe a műhelyekbe félig függetlenített szakoktatókat, akik a gyerekek munkáját irányítják. Ilyen köztük a pécsi fodrászszövetkezet tanműhelye, ahol olcsóbb tarifával, szakoktató felügyelete mellett dolgoznak a tanulók. Ilyen megoldást választott a pécsi vegyésipari vállalat is, létrehozva a kárpitos- és az órás tanműhelyt, vagy az építőipari vállalat, amely tanuló-építőbrigádjainak rendszeresen kiad egy-egy családi házat felépítésre, természetesen megfelelő szakmai irányítás és ellenőrzés mellett. Ha ezek nem is igazi, teljes értelemben vett tanműhelyek, de a szétszórtságnál, a szervezetlen formánál feltétlenül jobbak.

A negatív vonások közül — a már említettek mellett — sorrendben itt kell beszélni egy sajátságos ellentmondásról, amely gyakran tapasztalható az intézeti munka és az üzemi tapasztalat között.

A leendő szakmunkást sok minden befolyásolhatja és befolyásolja. Nem mindegy például, hogy termelő, vagy fenntartó jellegű munkahelyen tölti-e gyakorlati munkaidejét. Az sem, hogy nagyüzemi képzésben vesz-e részt, vagy helyiipari képzésben, amely csak az elméleti oktatás terén tartozik az intézet szoros ellenőrzése alá. Nem mindegy, hogy

Digitized by Google

a gyakorlati képzés során intézeti jellegű csoportrendszerben, tanműhelyrendszerben dolgozik-e, vagy egyes szakmunkások mellé beosztva. Bár a csoportos oktatás, a tanműhelyes képzés mind nagyobb teret hódít a vállalatok körében, még mindig sok az egyéni képzés, a „kiosztásos" módszer. Az ilyen egyéni kiosztásnál nincsen, vagy legalábbis nem kellően van biztosítva, hogy a szakmunkás ugyanazokat a gyakorlati fogásokat, mozzanatokat tanítsa meg a tanulóval, amelyek elméletileg szakszerűek, ha pedig idősebb: egyáltalán ismeri-e ezeket a korszerűbb szakmai megoldásokat. A morális kérdések is nagy súllyal szerepelnek az ifjúmunkás, szakmunkástanuló magatartásának, felfogásának kialakításában. A fiatalok gyakran mást tapasztalnak az üzemben, mint amire az intézetben a tanáraik tanították. A bizalmuk könnyen megrendül. A meghökkenés könnyen cinizmusba csaphat át. Nem nehéz megállapítani annak az üzemnek a hatását, amelyben a munka nem szervezetten, fegyelmezetten folyik, hanem recseg-ropog a ciklusoktól, s ha végetért egy ciklusvégi roham, következik az ellanyhulás és megkezdődik a lógás. A felnőttek munkára várnak, és velük együtt a tanulók is. Közben jut elég idejük arra, hogy eltöprengjenek az elmélet és a gyakorlat közti résekről.

S ha folyamatos is a munkaelosztás, az ipari tanulónak nem mindig adnak választott szakmájával összefüggő képzést nyújtó munkát. „Van idejük megtanulni a szakmát" felkiáltással — szakmai tevékenység helyett kazánt fűttetnek vele, vagy az udvart, a munkacsarnokot takaríttatják. Ha nem is mindennapos, de elég gyakori panasz, hogy a tanulókat a törvényes munkaidőn túl is foglalkoztatják; műhelyt söpörtetnek velük, vagy más, nem szakjellegű munkát végeznek, vagy szakmunkát ugyan, de akkor, amikor az öreg segédek már régen zuhanyoznak a fürdőben, s ha a tanuló panaszkodik, a válasz gyors és meggondolatlan: „Ha nem tetszik, elmész, fiam!"

Ma már kevés kisiparos pofozza és kezeli tárgyként az ipari tanulóját (bár ez is előfordul), de súlyosabb probléma, hogy vannak olyan kisiparosok, akiknek a tanulói négy-öt éven át sorozatosan megbuknak. Az is gond, hogy több üzemben elmaradottak a szociális körülmények. A gyerek az iskolában azt tanulja, hogy ő a jövő biztosítéka — és ez így is van —, hogy társadalmi rendszerünk szociális elvei a legmesszebbmenőkig igazságosak és demokratikusak — és ez így is van —, ugyanakkor a munkahelyen nem kap öltözőszekrényt, vagy nem fürödhet meg rendesen. A tanuló ilyenkor önkéntelenül is eltűnődik. Mindent megfigyel és megítél. Könnyen megeshet, hogy a következtetéseiben túlzásokra ragadtatja magát, elméleti tanulmányait sem tartja már fontosnak, visszaesik, és előfordulhat, hogy nem fogadja el az iskolától a normális körülmények között jogos fegyelmezést, mondván: „Amikor napokig nem volt munkánk az üzemben, senki sem szólt, most meg háromórai hiányzásért megbüntetnek."

Gyakorlati problémák ezek, amelyek bizonyos értelemben már át is mennek egy későbbi viszonyba: az üzem és a fiatal szakmunkás viszonyába.

Megkérdeztem két, a gyakorlati munkát különböző helyen teljesítő ipari tanulót. Az egyik a gázműveknél harmadéves géplakatos-tanuló, a másik a fémipari vállalatnál másodéves karosszérialakatos-tanuló. Íme, a kérdések és a válaszok.

— Előfordul-e, hogy a munkahelyeden mást tapasztalsz, mint amit az iskolában tanulsz?

„Bizony, előfordul" — így a válasz. — „A felnőttek néha nem értenek meg bennünket. Az idősebb szakmunkások például azt sem fogadják el mindig, amit az iskolában tanultunk. Ragaszkodnak a régi módszerekhez. Szerintem a munkafegyelem és a baleset elleni védekezés sem olyan alapos, mint ahogy az iskolában előírásszerűen megtanultuk."

És a másik fiú: „Nem mondhatom, hogy csalódtam az üzemben. Sok a fiatal szakmunkás nálunk, jobban meg lehet őket ismerni. A tudást illetően elégedetlenek velünk szemben és tanítanak. A felszerelésünk is körülbelül megfelel annak a követelménynek, amelyről az iskolában tanultunk. A környezetben talán mást vártam, nagyobbnak, korszerűbbnek képzeltem el az üzemet. A munkatempó nem veszélyes, nem szakadunk bele, de lógás sincs. Nem normára dolgozunk."

— A gyakorlati munkában hasznát veszed-e az iskolai anyagnak, és milyen mértékben?

Digitized by Google

Ismét a géplakatos tanulóé a szó: „Teljes mértékben nem tudjuk felhasználni, de az anyagismeret és a szakrajz nagyon sokat segít. Például nálunk a benzinbontó építésénél. Vannak szakmai vitáink is, persze. Ezeket néha nehéz eldönteni, mert kevés a gyakorlatunk. Az idős szakmunkások viszont rögtön megmutatják a gyakorlatban, amit mondanak."

A karosszérialakatos viszont így válaszol: „Őszintén megmondom, hogy az anyagismereten kívül nem nagyon. A szakrajz például szóba sem kerül, hisz általában revízió jellegű munkát végzünk."

— Jól érzitek magatokat a munkahelyeteken?

„Jól érzem magam, ebben nincs hiba. Nem is akarok elmenni." „Itt akarok maradni a vállalatnál. Nem is gondoltam arra, hogy elmenjek" — így a válaszok.

Csak látszólag érzelmi jellegű kérdés az, hogy egy fiatal szakmunkás szereti-e az üzemet, ahol dolgozik. A valóságban ez sok mindentől függ. Társadalompedagógiai kérdés, hogy a fiatal szakmunkás pályakezdése ne járjon sem anyagi, sem morális zökkenőkkel. A reális igényeket az üzemben is meg kell figyelni és ezeket ki kell elégíteni, kezdve az anyagi biztatástól a társadalmi fórumok publikációs lehetőségéig, ahol a most bizonyítványt kapott, de az életben kissé még bizonytalankodó szakmunkás egzisztenciális kockázat nélkül elmondhatja véleményét. Vagyis a „nagykorúságról" van szó. Egyetlen üzemnek sem mindegy, hogy a jó eredménnyel végzett fiatal szakmunkás, aki a 5,60-as órabérével éppen csak megmelegedett a gyárban, s aztán hirtelen megkapja a katonai behívóját, visszajön-e két év múltán vagy nem, mert másutt kedvezőbb fogadtatásra, jobb keresetre talál. Az érvényesülési vágy olyan realitás, amellyel az üzemnek okosan számolnia kell. Az utánpótlásáról nem akkor kell gondoskodni, amikor egy távozó öreg munkás helyébe kell léptetni valakit, hanem folyamatosan, szakmai továbbképzéssel, jó munkával, amelynek során magas szintű gyakorlati tapasztalatokra lehet szert tenni, reális fokozatú fizetésemelésekkel, a lakások elosztásával stb.

A fiatalok „zöld utat" kérnek. Abban az értelemben is, hogy a szakmunkás utánpótlás reális felmérésekre épüljön, üzenileg és társadalmilag is; abban az értelemben is, hogy egy szocialista országban rangos dolog legyen művelt, szakképzett munkásnak lenni, és abban az értelemben is, hogy az üzem feltárja előttük a szakmai érvényesülés lehetőségeit. Sok tekintetben ezektől a tényezőktől függ, hogy a fiatal szakmunkások megmaradnak-e az üzemben, a munkapad mellett, hogy mennyire illeszkednek be az üzemi kollektívába, azonosulnak-e a szakmájukkal... De ez tulajdonképpen más téma.

Thiery Árpád

Stefániai Edit: Anya gyermekkel

Digitized by Google

A munkaszociológia
(G. Friedmann)

Georges Friedmann a modern munkaszociológia egyik legismertebb irányzatának képviselője. Munkásságának ismerete két szempontból is fontos. Egyrészt művein a harmincas évektől kezdve lemérhető mindazon változás, amely a munkaszociológiában — elsősorban a technikai fejlődés hatására — bekövetkezett. Másrészt a mai francia munkaszociológia minden irányzatára így vagy úgy hatással volt, ezért ezek nem érthetők meg Friedmann koncepciójának ismerete nélkül. Munkásságának megértéséhez látnunk kell, milyen helyet foglal el a munkaszociológián belül a polgári és a marxista szociológia között.

■

A polgári szociológia fejlődésében a XIX. század végén jelentős változás következeik be. Az előző korszakban elsősorban nagy átfogó társadalmi problémák vizsgálatával foglalkozó ideológiai tudomány volt, most pedig az ideológiai funkció mellett konkrét gyakorlati, technikai feladatok kerülnek előtérbe, elsősorban a munkaszervezés területén. Maga a törekvés — azaz a munka racionális megszervezésének igénye — egyidős a kapitalizmussal (l. Marx Tőkéjében a kooperációról írottakat), de tudományos megvalósításának objektív feltételeit csak a XIX. század második felétől kialakuló gépi nagyipar teremti meg. A klasszikus kapitalizmusban a termelést közvetlenül irányító tőkés személyesen állt szemben egy még atomizált munkástömeggel. Ez a helyzet a polgári liberalizmus ideológiájában az individuumok egyéni érvényesülésükért vívott harcáról szóló mítoszként tükröződött. Az individuumok társadalmi helyzete *csupán* egyéni tulajdonságaik következménye: az „erényesebb" (szorgalmasabb, takarékosabb) egyének tőkésekké, a gazdasági, társadalmi élet vezetőivé válnak. A morálisan, intellektuálisan alacsonyabb rendű (lusta, költekező) individuumokból kerül ki a munkásosztály, melynek tagjai (mint ezt társadalmi helyzetük bizonyítja) képtelenek saját érdeküket érvényesíteni, ezért életlehetőségüket a társadalom „természetes elitjének" gazdasági, társadalmi, politikai irányító tevékenysége biztosítja. Ez az ideológia most már nem funkcionál, egyrészt mert a termelést közvetlenül irányító tőkést felváltja a vállalatot igazgató szakképzett bürokrácia, másrészt mert az atomizált munkástömeg időközben osztállyá szerveződik (létrejönnek a szakszervezetek, munkáspártok).

Ez a kettős változás — az empirikus gyakorlati szociológia létrejötte és a munkásról alkotott ideológiai kép átalakulása — fejeződik ki a munkaszociológia tulajdonképpeni megteremtőjének, F. W. Taylornak munkásságában.

Taylor a munkafolyamat mint technikai folyamat vizsgálatából indul ki, azokat az optimális módszereket keresve, amelyek alkalmazásával a munkaidő maximálisan kihasználható, a munkaintenzitás maximumra növelhető. Ezt szerinte a munkafolyamat olyan elemi részekre bontása teszi lehetővé, amelyek maximális intenzitású végzésére a munkást neurofiziológiai tulajdonságai képessé teszik. A „technikusok" feladata a munkafolyamat ilyen optimális elemeinek megtalálása s ezek összekapcsolása (általában egy futószalag segítségével), valamint a részfeladatok végzési idejének mérése.

A taylorizmus mint munkaszervezési

Digitized by Google

módszer a klasszikus korszak munkásztereotipját csak részben változtatja meg. A munkással ez a módszer csupán mint meghatározott fiziológiai képességekkel rendelkező „ösztönlénnyel" számol — aki a most már tudományosan szervezett termelés követelményeinek nem felel meg —, aki számára ezért a munkafolyamatot legelemibb és képességeinek megfelelő részekre kell bontani, s akit e feladatok maximális sebességgel, intenzitással való végzésére — természetének megfelelő módon — közvetlen anyagi büntetéssel, illetve jutalommal kell rávezetni. De ez már nem a személyes tőkés, hanem egy szakképzett ipari adminisztráció feladata. A Taylor-elméletben a vállalatvezetés nem mint „jóságos kenyéradó", nem mint meghatározott személyiség, hanem mint a társadalmi termelés *megszervezésében* elengedhetetlenül szükséges *vezető apparátus* jelenik meg.

Taylor munkaszervezési és ideológiai koncepcióját a tőkés fejlődés a század közepére mind technikai, mind társadalmi vonatkozásban túlhaladta. A technika fejlődése túljutott azon a szakaszon, amely a munkástól elemi feladatok maximális intenzitással való végzését követelte meg, azaz csak a munkás fiziológiai képességeire tartott igényt. Mindenekelőtt: a munkatevékenység egyre inkább technikailag bonyolult feladatok megoldását követeli meg, s ezért a munkás intellektuális képességeinek működését, az egész ember aktív tevékenységét feltételezi.

További tényezőként járult hozzá a taylori koncepció túlhaladásához a vállalati struktúrában bekövetkezett változás is. A mammutvállalatok kialakulásának következményei, vagyis az alá-fölérendeltségi viszonyok elszemélytelenedése, bürokratizálódása, a struktúra különböző pontjai közötti távolság növekedése, sajátos veszélyeket rejtett magában a termelés tőkés szervezete számára. Mivel a vállalat „hivatalos" szervezete alapjában formalizálódik, lehetőség nyílik arra, hogy a formális struktúrától független, spontán informális csoportok jöjjenek létre, amelyek a vállalatvezetés és a munkások közti személyes kapcsolatok híján ellenőrizhetetlenek, s amelyek konfliktusba kerülhetnek a struktúrával. Ezen informális csoportok megszervezésével a szakszervezet komoly, szervezett és így nagy hatású ellenállást teremthet meg a vállalati vezetéssel szemben.

A taylorizmus túlhaladásához hozzájárult a dolgozók mint választók politikai súlyának megnövekedése, ami az állam-intervencionizmus, az államkapitalizmus kialakulásával a gazdasági életre is hatást gyakorolt. Ezzel ugyanis a közvélemény, a munkásmozgalom, a munkás mint választó, mint a gazdasági életet befolyásoló tényező is számításba került. Ugyanebben az irányban hat — a tömegtermelés fokozódásának következményeként — a munkás „homo consumens"-ként való megjelenése.

■

A polgári szociológia munkásképének megváltozása és az itt jelzett társadalmi folyamatok közötti összefüggést szemléletesen mutatja az a tény, hogy az új ideológia — a „human relations"-elv — megalkotója, Elton Mayo a maga koncepcióját néhány, huzamosabb ideje stagnáló tőkés nagyvállalat (General Motors, HWE) megbízásából alakította ki. E vállalatokban a termelékenység megfelelő növekedésének, a munka folytonosságának, a nagyfokú munkáscserélődés, munkásfluktuáció (labour turnover) megszüntetésének biztosítása évek óta megoldhatatlan feladatnak bizonyult. Mayo koncepciója eredetileg nem volt más, mint magyarázat e problémákra és a kiküszöbölésükre tett javaslat. Mayo szemléletének középpontjában a társadalmi ember áll. Az ember a korábbi ideológiákkal szemben nemcsak saját érdekelért küzdő individuum, hanem *társas lény*, akinek *alapvető szükséglete a más emberekkel való együttműködés*, egy meghatározott emberi csoporthoz tartozás. Tevékenységének, viselkedésének fő motívuma nem az *egyéni sikerre*, hanem arra a *biztonságra* való törekvés, amelyet számára a csoportban elfoglalt, általánosan elismert helye jelent. Minden társadalom, társadalmi csoport ezért Mayo szerint kettős funkciót tölt be: egyrészt biztosítja tagjai számára anyagi szükségleteik kielégítését, másrészt az individuumok spontán kooperációjának szervezeti feltételeit, keretét. A modern társadalom a technika, a termelés óriási fejlődése, állandó változása következtében első funkcióját minden eddigi információnál tökéletesebben tölti be. Viszont a tech-

Digitized by Google

nika, a termelés állandó változása az emberi érintkezés állandó változását vonja maga után. Ezzel az individuumok közötti stabil kapcsolatok felbomlanak. (Ezt az állapotot tükrözik Mayo szerint a polgári liberalizmus — főleg közgazdasági — elméletei, melyek a társadalmat létükért, egyéni érdekeikért egymással állandó harcban álló individuumokból építik fel, és az egyéni érdekek követését tekintik a gazdasági szervezet alapjának is.)

A stabil termelési kapcsolatok felbomlásával azonban lehetetlenné válik a spontán kooperáció, s így az individuumok alapvető szükséglete: az együttműködés, a csoporthoz tartozás igénye kielégítetlen marad. Ez vezet — Mayo szerint — a társadalmon belüli feszültségekhez, a munkások elégedetlenségéhez, ellenállásához. Mindezen problémák megoldásának feltétele, hogy a modern társadalom (elsősorban a tőkés vállalat) biztosítsa, teremtse meg a spontán együttműködés szervezeti feltételeit. A termelés ilyen megszervezése Mayo szerint az ipari adminisztráció feladata. Mindebből látható. hogy a „human relations" koncepciója alapvetően módosítja a termelőerőkről kialakított ideológiai képet: a munkás megszűnik alacsonyabb rendű, egyéni érvényesüléséért sikertelenül harcoló ember lenni, teljes értékű, *társadalmi* lénnyé válik, akit alapvető szociális és csoporthoz tartozási szükségletének kielégítetlensége állít szembe a társadalommal. Mayo szerint a tőkés vállalat nem pusztán gazdasági szervezet, hanem olyan *közösség*, mely az individuumok alapvető szükségleteit — így az anyagiak mellett a szocializációs, együttműködési szükségleteit is — hivatott kielégíteni és a spontán kooperáció szervezeti kereteit megteremteni. A vállalaton belüli konfliktus tehát lényegében kizárt, amennyiben a spontán kooperáció feltételei biztosítva vannak. A munkás szociális szükséglete ekkor stabilizációs tényezőként hat, hiszen a munkás ennek megfelelően arra törekszik, hogy a „közösség" (a tőkés vállalat) tagja legyen; azonosítja magát a kollektíva céljaival. A vállalatvezetés feladata most már ennek szervezeti feltételeit biztosítani. A feladat tehát azon pszicho- és szociotechnikai módszerek kidolgozása, amelyek segítségével az irányítás elszemélytelenedése, a vállalati viszonyok elembertelenedése megszüntethető.

A Mayo és tanítványai által kidolgozott útmutatások így a *vállalati vezetés* „humanizálását", a „demokratikus" az egyetértésen, az utasítások elfogadtatásán és nem puszta végrehajtatásán alapuló vezetés, a „vállalati szellem", a közös „morál" kialakítását szolgálják.

Taylor és Mayo (illetve a hozzájuk kapcsolódó irányzatok) koncepciója tehát mind ideológiailag, mind technikai módszereiben erősen különbözik, mint ahogy azok a konkrét feladatok is igen különbözők, amelyeknek megoldására törekszenek. Leglényegesebb vonásukban azonban megegyeznek. Mindkét elmélet célja a tőkés termelésnek a profitmaximálás céljának legjobban megfelelő megszervezése, a munkásnak a munkafeltételekhez való adaptációja. A technikai, társadalmi fejlődés adott szintjének megfelelően Taylor ezt a feladatot a munkafolyamat elemi, a munkás fiziológiai képességeinek megfelelő részekre bontásával, a munkaintenzitás növelésével, a vállalati fegyelem megszilárdításával, közvetlen büntetéssel és jutalommal véli megoldhatónak. Mayo szerint a probléma csak a munkás személyiségének figyelembevételével, manipulálásával oldható meg, ezért a munkás valamenyi szükségletével, minden irányú kapcsolatával foglalkozik, azzal az igénnyel, hogy a munkás teljes személyiségét a tőkés termelés céljai alá rendelje.

■

Az említett elméletek kritikájaként jelenik meg a munkaszociológiának egy alapvetően más irányzata, amely a termelést, a munkakörülményeket nem a profitnövelés optimális feltételeinek biztosítása szempontjából vizsgálja, hanem a munkamegosztás adott technikai szintjéből kiindulva a munka humanizációjának, a termelő individuumhoz való adaptációjának lehetőségeit kutatja. Hogyan tehető az individuum munkája az adott technikai szinten emberivé? — ez a munkaszociológia kritikai irányzatának problémája. Ennek az irányzatnak talán legismertebb képviselője G. Friedmann, aki munkaszociológiai koncepcióját közvetlenül, kritikailag állítja szembe az előbb jellemzett munkaszociológiai elméletek-

Digitized by Google

kel. Bírálata azonban nem (vagy nem elsősorban) az ezek által kidolgozott praktikus eljárásokra, nem az eszközökre, hanem a mögöttük rejlő társadalmi célokra vonatkozik. Friedmann nem a kidolgozott gyakorlati módszerek alkalmazhatóságát vonja kétségbe (sőt elismeri Mayo munkásságának pozitív oldalait), hanem azokat a célokat, amelyeket e módszerek szolgálnak.

E technikai módszerek Friedmann szerint sikerrel alkalmazhatók (sőt nélkülözhetetlenek) a munkamegosztás adott fokán, akár a munkafeltételek emberibbé tételének *segédeszközeként* is. Nagyon jellemző Friedmann viszonya a vállalati integrációhoz (amely a „human relations" ideológiájában centrális helyet foglal el). A vállalathoz való integrálódás mint módszer — szemben a taylori „izolált" munkással — Friedmann szerint a humanizálás eszközeként is felhasználható. Jelentőségének megértéséhez elég, ha a szocialista vállalatok tényleges közösséggé alakításának, a vállalathoz tartozás érzésének, a vállalati „morál" megteremtésének problémájára gondolunk. De a tőkés — bürokratikus termelési szervezetnek alárendelt módszerként az integráció — Friedmann szerint — azzal a manipulatív eredménnyel jár, hogy a munkás, aki *ténylegesen* a profittermelés *eszköze*, a termelés *alanyának érzi* magát. Nem válik a termelés meghatározó részesévé, de alárendelt, elidegenedett szerepét most már „jó közérzettel" fogja játszani. A polgári munkaszociológiát tehát nem azért kell elutasítani, mert felhasználhatatlan, hanem azért, mert egészében a munkás kizsákmányolásának, egy idegen, személytelen hatalom alá vetésének szolgáltat eszköztárat és ideológiai megalapozást.

■

Friedmann a maga tudományos feladataként azoknak a feltételeknek a keresését jelöli meg, amelyek lehetővé teszik az ember uralmát a technikai civilizáció, az egész termelő mechanizmus felett. „A technikai civilizáció vizsgálata az összes fizikai és morális nyomorúság, rémítő veszély és kudarc ellenére a technika határozott igenléséhez vezet, *de csak az ember által uralt technikáéhoz.*"[1] Abból a tényből, hogy a termelőerők fejlődésének mai fokán a technika az élet minden területére behatolt, minden tevékenységet befolyása alá vont (termelés, közlekedés, háztartás, szórakozás, érintkezés), Friedmann arra a következtetésre jut, hogy a termelő mechanizmus uralása nem egyszerűen csak a munkafolyamat, hanem az egész technikai civilizáció uralását jelenti, s megfordítva: a termelő mechanizmus uralása nélkül az ember az élet egyetlen területén sem szabadulhat fel ténylegesen. Mit jelent azonban a termelő tevékenység, a munka felszabadulása? Menynyiben függ a technika haladásától, s mennyiben van társadalmi feltételekhez kötve? Hogyan függ a technikai fejlődéssel egyre növekvő szabad idő tényleges felszabadulása a termelőtevékenység felszabadulásától? Ezek és ehhez hasonlók a Friedmann által felvetett kérdések.

Friedmann elismeri, hogy a technikai fejlődés mai szintjére döntően még mindig a mukafolyamat kis részekre daraboltsága jellemző. (Egyrészt még nem beszélhetünk az automatizáció általánossá, uralkodóvá válásáról, másrészt az automatizáció önmagában nem oldja meg mindazokat a problémákat, amelyek a munkafolyamat részekre darabolódásából adódnak, mint például a „gondolkodó és végrehajtó" munka szétválása.) Az ilyen felaprózott munka a munkatevékenység teljes degradálódását jelenti. Az ember a gép kellékévé válik, tevékenységét, munkatritmusát a gép határozza meg. A szellemi és fizikai munka szétválása teljes lesz, a kézművesre jellemző szakismeretre, anyagismeretre a munkásnak nincs szüksége, hiszen a munkafolyamat legracionálisabb részekre bontása, a különböző részfeladatok megtervezése laboratóriumokban, tervezőirodákban történik. A pontosan megtervezett részfeladatok végrehajtásához pedig a munkásnak nem szakismeretre, hanem jó reflexekre, ügyességre, rutinra van szüksége. „A technikus — írja Friedmann — az emberben lényegében véve eszközt lát, azon törve a fejét, hogy az eszköz számára minden elő legyen készítve, avégett, hogy ez a lehető leggyorsabban és leghatásosabban funkcionáljon."[2]

[1] G. Friedmann: *7 études sur l'homme et la technique.* Párizs 1966. 1. old.

[2] G. Friedmann: *Où va le travail humain?* Párizs 1963. 237. old.

Digitized by Google

A munkafolyamat részekre bomlása a technikai fejlődés objektív következménye, a termelőerők fejlődésének szükségszerű stádiuma. Kérdés azonban, hogy feltétlenül a munka teljes degradálásával kell-e együttjárnia a munkamegosztás e szükségszerű stádiumának. Friedmann szerint nem feltétlenül. A munkás számára a munka degradálódott jellege legalábbis csökkenthető, ha az utasítás végrehajtásához valóban felesleges általános szakismeretet a társadalom biztosítja a munkás részére, ezzel érthetővé téve munkáját. Ez azonban olyan oktatási rendszert feltételez, amelyet csak a termelő individuumok munkájának értelmesebbé, teljes értékűbbé válását fő célként kitűző társadalom hozhat létre. (A profittermelés szempontjából ugyanis — amint láttuk — egyáltalán nem szükséges, hogy a munkás értse munkáját, átlássa az egész munkafolyamatot, legfeljebb az, hogy „jól érezze magát", ez ugyanis befolyásolja a termelékenységet.) De a munka intellektuális színvonalának emelkedése önmagában még nem jelenti a munkatevékenység teljes értékűvé válását. (Ez a probléma egyébként a „human relations"-koncepció alapján elvileg megoldható.) A munkafolyamat értelmi áttekintése nem azonos a termelő mechanizmus irányításával. A termelés céljai ettől még nem esnek egybe a termelő individuumok céljaival, ehhez ugyanis a termelés irányításában, céljai meghatározásában, ellenőrzésében való aktív részvételük (Mitbestimmung) volna szükséges, de ez ellentmond a tőkés termelési folyamat céljának, amely a profit növelése, az individuumok pedig csak *eszközei* ennek; vagyis a tőkés termelés *lényegénél fogva* nem lehet a termelő egyének szabad kooperációja. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a termelő mechanizmus társadalmi tulajdonba vételével automatikusan megvalósul a termelő individuumok tényleges uralma e mechanizmus felett, megszűnik a munka céltalan, degradálódott jellege. Friedmann szerint ezt csak a termelés és az egész társadalmi élet demokratikus, decentralizált szervezése biztosíthatja, amely az adott termelőegységekben (például az üzemekben) valóban megvalósíthatja az individuumok aktív részvételét a termelés irányításában, szervezésében; a termelés céljait így valóban saját tevékenységük céljaivá, az egész termelési folyamatot általuk uralt, irányított folyamattá téve.

■

Ugyanakkor a termelőtevékenység az emberi életnek csak az *egyik* területe, olyan terület, ahol az ember választási lehetőségei sohasem teljesek. Az individuum tevékenységét meghatározza munkájának jellege, annak az egésznek a tevékenysége, amelynek részeként dolgozik.

A teljes választási szabadság feltételeit, annak lehetőségét, hogy az individuum saját hajlamai, kedve, érdeklődése szerint válassza és változtassa meg tevékenységét, a technikai civilizáció által megteremtett (és egyre növekvő) szabad idő hozza létre. Friedmann Marxra hivatkozik: A termelés területén „...a szabadság csak azt jelentheti, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erő felhasználásával, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek mellett hajtják végre. De ez még mindig a szükségszerűség birodalma. Ezen túl kezdődik az emberi erőkifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán mint alapján virágozhat ki. Az alapfeltétel a munkanap megrövidítése."[3]

Válhat-e azonban a technikai fejlődéssel egyre nagyobb szabad idő a „szabadság szférájává" az individuum számára akkor, ha az individuumok a termelő mechanizmust nem uralják, hanem annak kiszolgáltatottak, ha a tőkés profittermelés eszközei; vagy ahhoz, hogy a felszabadult idő a „szabadság szférájává" váljon, feltétlenül szükséges a termelőtevékenység felszabadulása? A felszabadult idő, a „munka utáni ember" létrejötte a termelőerők intenzív fejlődésének, a tömegtermelés kialakulásának következménye. Ez a fejlődés, amely a történelem folyamán először felszabadítja a nap egy egyre növekvő részét a munkatevékenység alól, ugyanakkor feltételezi a tömeg-

3 Marx: *A tőke*. III. köt. Budapest 1967. 786. old.

Digitized by Google

fogyasztás, mégpedig a termelésnek kvantitatíve és kvalitatíve megfelelő tömegfogyasztás kialakulását és tőkés megszervezését. Vagyis létre kell hoznia és szabályoznia kell az ipar tömegméretekben előállított termékei iránti szükségletet. A szükségletek manipulációjának feladatát a kapitalizmus a tömegkommunikációs eszközök, a „mass media" megteremtésével tölti be. A „mass media" segítségével biztosítható ugyanis a tömegtermelés által létrehozott termékek rohamosan növekvő sorának a standard életszínvonal kellékeiként — tehát *nem* luxuscikkekként — való beállítása, azaz az ezek iránti szükségleteknek a mai ember normális, alapszükségleteiként való feltüntetése. Így a „mass media" eszközként szolgál a piacnak, a keresletnek a tömegtermelésnek megfelelő alakítására. De a mesterségesen felduzzasztott szükségletek kielégítése *nem* a dolgozók életszínvonalához szabott, állandó hajszát, „sziszifuszi" munkát jelent. Ez okozza a másodállás-vállalást, „a fekete munka" óriási mértékben való elterjedését, „a munka behatolását a munka utáni szabad időbe". (Friedmann hivatkozik az USA-ban, Akron városában 1958-ban végzett felmérésre, mely szerint a gumiipari munkások 17 százaléka teljes, 40 százaléka fél munkaidős másodállást vállal.)

A tömegkommunikációs eszközök önmagukban természetesen nem manipulatív jellegűek, ezek létrejöttével válik az individuum számára is elsajátíthatóvá az az összefüggés egyén és az össz-emberi kultúra között, amelyet a világpiac megteremtésével a kapitalizmus objektíve már létrehozott. A kérdés tehát az, kinek a szolgálatában állnak a tömegkommunikációs eszközök: az individuum számára biztosítják-e az objektíve létrejött lehetőségek megvalósítását, vagy a profittermelés számára a piacot. S ez nyilvánvalóan attól függ, hogy az egész termelési mechanizmus a termelő individuumok irányítása alatt áll-e, vagy pedig mint tőkés profittermelés uralkodik felettük.

■

A felszabadult idő valóban szabad idővé válása csak akkor valósulhat meg, ha az egyén választani tud lehetőségei között. De ehhez ismernie kell a lehetőségeket, el kell sajátítania az emberi kultúra értékeit, s ez egyrészt az oktatási rendszer, másrészt a kultúra demokratizálását feltételezi. Mindez nem lehetséges anélkül, hogy a termelő individuumok a kezükbe vegyék a társadalmi összmechanizmus irányítását. Friedmann szerint a termelőtevékenység és a felszabadult idő szabaddá válása nem valósítható meg külön-külön, a technikai civilizációban az élet minden területét uraló mechanizmusok ellenőrzése, irányítása nélkül.

Friedmann tehát világosan látja, hogy az általa kitűzött célok feltételezik a kapitalista társadalom meghaladását, s nem valósíthatók meg a tőkés termelési viszonyok megszüntetése nélkül; ezért követelményként tűzi ki e társadalom meghaladását, a társadalmi összmechanizmus termelő individuumoknak való alárendelését. Nem teszi fel azonban azt a kérdést: hogyan, milyen valóságos szükségleteik alapján mozgósíthatók a termelők e célok megvalósítására. Friedmann-nál a proletariátus nem mint osztály, hanem mint *a termelő individuumok összessége* jelenik meg: nem mint a saját társadalmi uralmát megteremtő erő, hanem mint azok az egyének, akiknek a termelést uralniuk *kellene*. Nem ismeri fel, hogy e követelmények megvalósulásának objektív biztosítéka a munkásosztály *tudatos, érdekeinek megfelelő* tevékenysége. „A kritika idealista és tényleges hatás nélkül marad, ha nem egy most uralt, de uralkodni képes társadalmi osztály... politikai harcában testesül meg."[4]

■

A munkásosztály *objektíve* szembe van állítva a termelés tőkés rendjével; a profittermelés célja ellentmond a munkások emberi felszabadulásának; szabad alkotó tevékenységük kibontakozásának. Ennek az objektív ellentmondásnak a tudatosítása a szociológia gyakorlati feladata a mai nyugati haladó szociológusok talán legjelentősebb csoportja: *Gorz, Mallet, Belleville, Trentin, Magri, Basso, Foa* szerint. Ahhoz azonban, hogy a munkásosztály a kapitalizmus forradalmi meghaladását céljául tűzze ki, ezt az alapvető ellentmondást számára *nyilvánvalóvá* kell

[4] A. Gorz: *Le socialisme difficile*. Párizs 1967. 11. old.

Digitized by Google

tenni, mindennapi tevékenységében jelentkező konfliktusokon keresztül kell a társadalom alapvető konfliktusára rámutatni, mindennapi közvetlen harcából (bérharc, szociális juttatásokért folyó harc) kell az egész rendszer megdöntéséért való küzdelmet kifejleszteni.

A marxista szociológia e felfogásban tehát a *munkásosztály forradalmi gyakorlatának szerves része*, amely a kapitalizmus lényegi ellentmondásait, a belőlük eredő társadalmi feszültségeket, konfliktusokat éppen azért keresi, hogy azokat a tőkés társadalom forradalmasítását szükségszerűvé tevő konfliktusokként tudatosítva, *mozgósítsa* a munkásosztályt e cél megvalósítására.

Hegedüs Zsuzsa

Kiss Kovács Gyula:
Gondolkodó

Digitized by Google

Teilhard de Chardin és a katolicizmus kiútkeresése

1

Eretnek-e? A katolicizmus megújítója? A hagyományos katolicizmus folytatója, vagy felbomlasztója? E kérdések körül csatáznak *Teilhard de Chardin* hívei és ellenfelei. E viták visszhangra lelnek a katolicizmus és általában a vallás táborán kívül is, s még Teilhard marxista kritikusainak körében sem uralkodik egyöntetű vélemény e színes, sokoldalú egyéniség megítélésében, aki korunk katolicizmusának kétségkívül egyik legkiemelkedőbb alakja volt.

Az 1881-ben, francia nemesi család fiaként született Pierre Teilhard de Chardin (anyja révén rokon Voltaire-rel), iskolái befejezése után belép a jezsuita rendbe. A szülői ház légköre s különösen anyja mély vallásossága terelhette az ifjút ebbe az irányba. Teilhard életútjára azonban már ekkor is rányomja bélyegét másik fő érdeklődési köre: a paleontológia (őslénytan). Angliában tanul teológiát és filozófiát; ekkor erősen hatnak rá *Bergson* filozófiai nézetei. 1906 és 1908 között Kairóban tanít fizikát, s ugyanitt kezdi meg paleontológiai kutatásait. 1922-ben megszerzi a „természettudományok doktora" címet.

A következő esztendőben Kínába utazik. Őslénytani munkássága mellett itt kezdi kidolgozni nem-ortodox teológiai nézeteit is, melyek csakhamar olyan erős visszhangra lelnek a háború utáni francia fiatalság körében, hogy visszatérése (1924) után rendbeli felettesei elparancsolják Párizsból. Utasítják, hogy ezentúl kizárólag a természettudományoknak szentelje magát, s szüntesse meg teológiai munkásságát.

1926-ban ezért visszatér a Távol-Keletre. 1929-ben teszi élete legnagyobb természettudományos felfedezését: a kínai *Pei Ven-sung*gal és a kanadai *Davidson Black*kel együtt felfedezi Peking környékén a sinanthropust, a kínai majomembert. Ez a felfedezés nemcsak az emberi faj kialakulásáról szerzett ismereteinket gyarapította, hanem meghatározóan befolyásolta a tudós evolucionista nézeteinek kialakulását is. Teilhard egészen 1946-ig Kínában tartózkodott. A második világháború idejét is ott élte át, ami bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy társadalmi nézetei egész felfogásában háttérbe szorulnak; távol a világháború sújtotta Európától, s nem utolsósorban távol az uralkodó egyházi hierarchiától, könnyebben dolgozhatta ki elméletét, mely mind ez ideig a katolicizmus „nyílt" áramlatának legjobban kimunkált rendszere.

Húsz esztendei távollét, afféle tudományos száműzetés után visszatért Párizsba. Az ekkor 65 éves tudós úgy vélte, hogy élete végét hazájában töltheti el. Szövegei kéziratban gyorsan terjedtek, ő pedig 1948-ban Rómába utazott, hogy jóváhagyást kapjon nézeteit legjobban összefoglaló könyve, a *„Le phénomène humain"* („Az emberi jelenség") kiadására, s engedélyt szerezzen a *Collège de France*ban neki felajánlott tanszék elfogadására. Ez *XII. Pius* pápa uralkodása alatt történt, amikor gátlástalanul érvényesült a katolikus egyház antikommunista hisztériája, integrista politikája és konzervatív teológiai felfogása. Így egyik engedélyt sem kapta meg, sőt 1951-ben a jezsuita rend elöljárói nyomatékosan azt „tanácsolták" neki, hogy utazzék el Franciaországból. Teilhard ezért 70 éves fővel újból elhagyta hazáját, New Yorkban telepedett le, s kizárólag természettudósi minőségben dolgozott.

Digitized by Google

Távol hazájától, megfosztva írásai kiadásának lehetőségétől, a hivatalos egyház részéről gyanúsnak bélyegezve érte őt 1955-ben a halál. A sors iróniája, hogy Teilhard művei csak a szerző halála után láthattak napvilágot, mert a pátert ekkor már nem kötötte az egyházi fegyelem. Kéziratos hagyatékát *Jeanne Mortier*, egykori munkatársa adatta ki — jellemző: nem egyházi kiadónál —, s könyvei egyre népszerűbbek lettek, heves viták központjába kerültek. Nyugat-Európában (természetesen mindenekelőtt Franciaországban) megalakultak a Teilhard-társaságok, s a páter tanítása köré lassanként afféle mozgalom szerveződött, melynek aktív tagjai zömében a katolicizmusnak újító, modernizáló, „nyílt" irányzatát képviselik.

Ez a siker természetesen nem csak Teilhard de Chardin személyes érdeme. Anélkül, hogy elvitatnánk e kitűnő természettudóstól és — mint látni fogjuk — jeles teológiai újítótól szellemének érdemeit, rá kell világítanunk azokra a körülményekre is, melyek lehetővé tették tanainak elterjedését és gyors sikereit.

A legfontosabb körülmény: *a hagyományos katolikus doktrína elavulása.* Nagyon sommásan azt mondhatnánk, hogy az utóbbi fél évszázadban egyre jobban megnyilvánult általában a vallás válsága, s ezen belül XII. Pius uralkodásával különösen nyilvánvalóvá vált a konzervatív, ortodox, integrista katolicizmus mélységes válsága. Ez a válság *mindenekelőtt társadalmi tekintetben* mutatkozott meg. Kiviláglott, hogy a hagyományos katolikus szociális doktrína nem tud választ adni korunk égető társadalmi problémáira, s hogy *antikommunizmusával, szovjet- és marxizmus-ellenességével, az uralkodó tőkésosztály melletti elkötelezettségével az egyház rohamosan veszít pozícióiból,* mindenekelőtt a munkásosztály körében. Ehhez még hozzájárult, hogy XII. Pius a náci Németország iránti rokonszenvével eltávolította az antifasiszta katolikusokat az egyháztól.

Elméleti tekintetben ezen időszak uralkodó doktrínája a *neotomizmus,* mely *Aquinói Tamás* XIII. századbeli tanaira támaszkodik. Eltekintünk most a tomizmus és a neotomizmus elméleti elemzésétől, s csupán azt jegyezzük meg, hogy Tamás tanaiban nagy szerepe van az egyház evilágiságát és evilági hatalmát hangsúlyozó mozzanatnak. Tamás szerint a világban *értelemmel felismerhető rend* van, mely istentől ered (természetes rend), s az egyháznak az a feladata, hogy a sátán, a gonosz ellenében megszilárdítsa, vagy ahol eltorzult, helyreállítása ezt az istentől való rendet. A tomizmus a hitnek három tényezőjét sorolja fel: az értelmet, az akaratot és a kegyelmet. Ebben a hármas sorban az *értelemé* a legfőbb szerep; a természetes emberi értelem — ha rendelkezik a hit akaratával — képes arra, hogy levezesse e teremtett világból a mögötte álló teremtőt, s racionálisan magyarázza és bizonyítsa a vallás igazságait. Az egyház pedig, mint a kegyelem közvetítője, eljuttatja a hívőket az üdvözüléshez.

Ez a konstrukció azonban a társadalmi átalakulások, a tudomány fejlődése és — nem kis részben — a valláson belüli átalakulások, mindenekelőtt a protestantizmus kialakulása következtében egyre tarthatatlanabbá vált. Kezdve az utóbbival: a protestantizmus szerint az egyház nem nélkülözhetetlen tényezője a kegyelemnek és az üdvözülésnek, s az üdvösséghez csak az eleve elrendelés vagy a szubjektív hit vezethet el. A XIX. század harmadik harmadában azután *a kapitalista viszonyokhoz való alkalmazkodás törekvése* létrehozta — különböző, a hivatalos egyház által elítélt modernista törekvések mellett — a *neotomizmust,* a tomista ideológiának olyan formáját, mely a kor igényeihez igyekszik alkalmazkodni.

Ez azonban nem küszöbölte ki a hivatalos egyházi ideológia és az integrizmus válságát. S e tekintetben fontosabb is a másik két tényező szerepe. Társadalmi tekintetben mindenekelőtt *a szocializmus és a szocialista rend előretörését* kell hangsúlyoznunk. A második világháború utáni európai szociális átalakulások azt bizonyították, hogy a korábban elnyomott dolgozó tömegek képesek megdönteni az egyház által szankcionált rendet, és a maguk érdekei szerint berendezni egy, az addiginál hasonlíthatatlanul emberségesebb, egyszersmind hatékonyabb és jobban funkcionáló társadalmat. A történelmi fejlődés sajátosságai úgy hozták, hogy a szocialista rend a második világháború után olyan országokban jött létre, melyekben a katolikus egyház anyagilag is jelentősen érdekelve volt a régi, félfeudális rendszerben; elég, ha

Digitized by Google

pl. a földreform előtti magyarországi egyházi birtokok nagyságára utalunk. A társadalmi tekintetben amúgy is retrográd, konzervatív katolikus egyház a *népi demokratikus országokban élesen szembefordult a szocialista átalakulással*, síkraszállt az egyház elveszített társadalmi és politikai pozícióinak helyreállításáért, s a társadalmi átalakulást, az egyház korábbi politikai szerepének elvesztését vallásüldözésként igyekezett feltüntetni. Így alakította ki a „hallgató egyház" fogalmát. Ismeretes, hogy nemzetközi tekintetben a Vatikán milyen NATO-barát és antikommunista álláspontot foglalt el, s a kereszténydemokrata pártok milyen szerepet vittek a háború utáni nyugat-európai polgári politikai konszolidációban.

Időközben a neotomizmus látszólagos racionalitása *egyre tehetetlenebbé vált a rohamos tudományos fejlődéssel szemben.* Mindenekelőtt az egzakt természettudomány, a kísérleti természetkutatás fejlődése ingatta meg az egyház hagyományos pozícióit. Nem mintha egyes természettudományos felfedezések — bármilyen nagy jelentőségűek is — *egymaguk* képesek volnának megingatni vallásos világfelfogást, de a természetkutatás fejlődése és eredményei *összességükben* kerültek ellentétbe a kinyilatkoztatott vallási igazsággal. A katolicizmus ezért *lépésről lépésre kénytelen feladni tanításainak egyes korábban vallott elemeit*, s ma már odáig jutott, hogy pl. sok mindent elismer a darwini evolucionizmusból, azzal a lényegbevágó fenntartással, hogy az evolúció kezdete az isteni teremtés, és az ember, az emberi lélek is a teremtés műve. A természettudományokkal kapcsolatos hagyományos egyházi felfogást — mely hivatalosan ma is érvényben van — talán XII. Pius fogalmazta meg a legkifejezőbben: „Tehát: az időben történő teremtés; ezért egy Teremtő, és következésképpen ISTEN. Ez az ismeret, amelyet bár nem kifejezetten és lezártan, a tudománytól kívántunk..."

Talán e vázlatos ismertetés is nyilvánvalóvá teszi, hogy miért terjedt el a katolikus értelmiség egyre szélesebb körében a *vallás (és az egyház) megújítását célzó törekvés.* Ez a folyamat két síkon megy végbe: *társadalmi-szociális* és *tudományos* síkon.

Társadalmi tekintetben a kapitalizmusnak vallási alapokról való kritikáját és a hagyományos szociális doktrína feladására irányuló törekvéseket kell megemlítenünk. A világ realitása és a katolikus dolgozó tömegek nyomása egyébként olyan erős, hogy ma már nem csupán az ellenzéki irányzatok és mozgalmak tűzik ki céljukul a szociális doktrína megreformálását, hanem a hivatalos egyház is magáévá tesz ilyen törekvéseket, bár korlátozottan, élüket letompítva, kompromisszumosan.[1]

Tudományos síkon az újítók közül elsősorban Teilhard de Chardint kell említenünk. E pap-filozófus gondolatai nem pusztán *egy új evolucionista szemléletet* igyekeznek meghonosítani a katolicizmusban, hanem *teológiailag-dogmatikailag is* messzemenő következményekkel járnak, s *a társadalmi cselekvést* illetően is hozzájárulhatnak egy *progresszív katolikus társadalmi állásfoglalás* kialakulásához és elterjedéséhez.

Mielőtt azonban Teilhard tanait ismertetnők, ki kell még térnünk egy, számunkra fontos kérdésre. A marxisták között nem uralkodik egyértelmű felfogás abban a tekintetben, hogy miképpen értékeljük a valláson, jelen esetben a katolicizmuson belüli nyílt, újító, progresszív áramlatokat. Arról nincs vita, hogy e törekvések a hagyományos vallás mélységes válságát fejezik ki, de abban már eltérnek a vélemények, hogy az újító irányzatoknak melyik jellegzetességét emeli ki. Vannak olyan marxista vallás-kritikusok, akik azt hangsúlyozzák, hogy ezek az irányzatok mindenekelőtt a vallás modernizálását, életképességének megszilárdítását, s ezzel *a vallásos pozíciók megerősítését* célozzák. Bármennyi igazság van is ebben az állításban, nézetünk szerint egyoldalúvá lesz a kép, ha nem hangsúlyozzuk egyszersmind azt az *objektív, valóságos társadalmi szükségletet is*, mely a progresszív egyházi törekvések mögött meghúzódik, mégpedig azt, hogy a fennálló világ elleni tiltakozásnak egy formáját, (torz, hamis tudati képződményekben megnyilvánuló formáját) juttatják kifejezésre. (S ehhez még azt is hozzá kell ten-

[1] Lásd pl. XXIII. János *Mater et magistra* és *Pacem in terris* enciklikáját, a II. vatikáni zsinat *Gaudium et spes* c. konstitucióját és VI. Pál *Populorum progressio* enciklikáját.

Digitized by Google

nünk, hogy a tiltakozásnak olyan formája ez, mely előre kíván haladni a világhoz való alkalmazkodásban. Vannak ugyanis olyan formák is, melyek retrográdak, s alapirányzatukban visszafelé akarnak haladni.) De még ennél is tovább kell mennünk, s azt is meg kell vizsgálnunk, hogy mennyiben bomlasztják ezek a törekvések és tendenciák a vallásos világfelfogást; egyértelműbben megfogalmazva: mennyire jut el egyikük-másikuk a katolicizmus határáig. Hogy azonban felelhessünk erre a kérdésre, szemügyre kell vennünk Teilhard de Chardin tanítását.

2

Teilhard nézeteinek legbelsőbb gondolati magva *az evolució eszméje.* A természettudós ismeretei és tapasztalatai nyilvánulnak meg ebben, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ez a természettudós egyúttal jezsuita szerzetes. Ezért a Teilhard-i rendszerben az evolucionak iránya van: *egy kezdeti, szervezetlen, kaotikus állapotból* — az ún. alfa-pontból — *a mind magasabb szervezettségű, rendezett állapot* felé tart, s aztán a *végpontban,* Teilhard-i elnevezéssel: az „omega-pontban" kulminál. E fejlődés meghatározott törvények szerint megy végbe; kiemeljük közülük a két legfontosabbat, mely végighúzódik az egész evolución: a *komplexitás-tudat* és a *konvergencia* törvényét.

E törvények erejénél fogva fejlődik a mindenség, mégpedig — mint Teilhard mondja — úgy, hogy „az élet mindig új alakot ölt, s determinált irányban halad: a tudat és a szabadság növekedése felé". A fejlődés folyamán a tudós négy nagy szakaszt különböztet meg: 1. a *vitalizáció* szakaszát, melyben megszerveződik a kaotikus világmindenség, s létrejön a szervetlen „élet"; 2. a *bioszférát,* melyben megjelennek a szerves élet alacsonyabb rendű típusai; 3. a *cerebráció* szakaszát, melyben a magasabb rendű emlősöknek kialakul a nagyagyuk; 4. a *nooszférát,* melyben kialakul az emberi tudat. Az emberi tudat létrejötte roppant változást hoz létre; Teilhard-ral szólva: „mindenségünkben megjelenik a reflexió és a gondolkodás képessége", s ezzel együtt a fejlődésnek a társadalomra jellemző két új vonása: a *totalizáció* és a *szocializáció.*

Ennyit a fejlődés vázáról. Mint látjuk, ez a séma felszínesen tekintve nagyjából-egészéből elfogadható is volna számunkra. Ebben ugyanis, ha úgy tetszik, kimutatható az *alacsonyabb rendűtől a magasabb rendű felé tartó mozgás, sőt a minőségi változás gondolata is,* hiszen Teilhard szerint a szervezettség meghatározott fokain az anyag új és új tulajdonságai jelennek meg, mégpedig ugrásszerűen.

A természettudós álláspontját illető elismerésünk és tiszteletünk azonban nyomban kritikussá válik, ha megnézzük *e fejlődés mozgatóerőinek* Teilhard-i felfogását, elsősorban a komplexitás-tudat és a konvergencia törvényét. Az előbbiről Teilhard így ír: „...az egész tapasztalat fundamentumaként és azon uralkodva egy bizonyos rekurrens[2] törvény nyomja rá magát megfigyelésükre: a komplexitás-tudat törvénye, melynek következtében az Élet belsejében a kozmikus anyag egyre szorosabban göngyölödik maga köré... Megfigyelésünk területén a *gondolkodó* Ember képviseli ezen elrendeződés legmagasabb rendű elemi fogalmát. Ez az összegöngyölődés túlmegy az egyedi emberen, a társadalmi Jelenség révén lezajlik az Emberiségben."

Honnan ered ez a mozgás? E kérdésre már nem a természettudós Teilhard, hanem a teológus Teilhard felel. Elképzelése szerint ugyanis a fejlődés kezdeti pontján, az alfa-ponton egy rendezetlen, kavargó világegyetem áll, melynek fejlődését egy, az anyaghoz képest külső energia indítja meg. A felfelé haladó fejlődésnek van egy „külső", a tudományok által megragadható, és egy „belső" energetikai oldala. A belső energiát Teilhard radiálisnak, a külsőt tangenciálisnak nevezi. A belső, radiális energia valamiféle szellemi energia, mely oly mértékben növeli értékét, ahogyan kibontakozik a komplexitás és a tudat, mely benne rejlik az anyagban. A radiális energia az evolució során fokoza-

2 Rekurrens törvény Teilhard szerint az olyan megismétlődés, amely újrateremti a már kifejtett sémát, s amely szakaszosságot mutat fel, bár bizonyos újdonságot is tartalmaz.

Digitized by Google

tosan bontakozik ki, kezdve a szétszórt „atomlélektől", a bioszféra ébredező pszichéjén át, egészen a nooszféra emberi tudatáig.

Az evolúció e kibontakozása azonban a radiális energia révén olyan irányban halad, hogy az anyag a fejlődés során „konvergál", azaz egyetlen tengely köré sűrűsödik. „Minden, ami felemelkedik, konvergál" — így szól Teilhard jelmondata. Hová tart, merre emelkedik, mifelé konvergál az egyre tudatosabb anyag? Az erre a kérdésre adott válasz mutatja Teilhard evolúció-elméletének *idealista, spiritualista voltát.* A tengely ugyanis, mely körül az egész fejlődés lezajlik: az ómega-pont. A komplexitás-tudat törvénye irreverzibilis (megfordíthatatlan), s „az irreverzibilitásnak ez a következménye strukturálisan implikálja — a kozmikus konvergencia magasabb fogalmában — az egyesülés transzcendens (vagyis nem evilági *V. I.*) központját, az »ómega-pontot«. Ezen megfordíthatatlanná tevő és gyűjtő középpont nélkül lehetetlen megőrizni a fejlődő rekurrencia törvényét."

Ez Teilhard „fizikája". Mint látjuk, korántsem egyszerű az a képlet, amelyet felállít. Az *evolúció Teilhard-i felfogásában* egyrészt *háttérbe szorul* a hagyományos katolikus szemlélethez képest *a teremtő isten,* másrészt viszont kétségbevonhatatlanok a *spiritualista vonások.* Elég talán arra utalnunk, hogy az anyag a fejlődés mindegyik szakaszán tudattal bír, átlelkesült. Éppen ez teszi lehetővé Teilhard számára, hogy e „fizikára" — mint ő mondja — második lépésben felépítse „apologetikáját" és „misztikáját". Szerinte ugyanis a „kegyelem megvilágosító hatására szellemünk felismeri a keresztény jelenség egyesítő tulajdonságaiban az Ómega reflexióját az emberi tudatban, s az ész Ómegáját azonosítja a kinyilatkoztatás Egyetemes Krisztusával". Ebből, úgymond, logikusan következik a „misztika": „mivel az egész Evolúció felismeri, hogy az Istennel való egyesülés folyamatára van visszavezetve, ennek megfelelően fejlődésének legbensőbb és legvégső fokán a szeretet válik uralkodóvá benne."

Itt természetesen szembetűnik a teleologikus szemlélet. A kereszténység történetében ez a teleologikus irányzat szüntelen és meg-megújuló harcban áll a kauzális elem érvényesítésének irányzatával, s mindkét felfogásnak messzemenő világnézeti és gyakorlati következményei vannak. Most csak arra utalunk, hogy a Teilhard-i teleologikus felfogás kétségtelenül hangsúlyoz egy *aktivisztikus elemet,* s mint látni fogjuk, az emberi tevékenységnek az atya csakugyan nagy szerepet tulajdonít az „ómega-ponthoz" való eljutásban. Minthogy azonban *ez az isteni rendező és irányító elem az egész fejlődés során megvan, óhatatlanul korlátozza is az eredeti, autonóm emberi aktivitást,* s a teleologiai rendező elv határai közé szorítja azt.

Teilhard tehát rendszerének három részéből — a fizikából, az apológiából és a misztikából — építi fel világképét. Ideológiájának bonyolult és problematikus jellege még jobban kiviláglik, ha *antropológiai és társadalmi* nézeteit is áttekintjük.

A fejlődés Teilhard-i sémájának vázolását a nooszféránál szakítottuk félbe. Teilhard felfogása szerint a nooszféra — melyet betölt az összes létező nemzedékek tudata, értelme — tovább fejlődik, hiszen rá is érvényes a komplexitás-tudat törvénye. Az evolúció *nem fejeződik be* azzal, hogy az emberi nem elnyeri a reflexió képességét, vagyis tudatosítja magában saját létét, életfeltételeit, fejlődését. Kialakul az *emberiség tudata, a „kollektív tudat"*, végbemegy a népesség sűrűsödésének folyamata, *sokasodnak az emberi érintkezés, az emberek közötti kommunikáció eszközei,* s mindez lehetővé teszi, hogy mind az egyes egyedek, mind a különböző emberi közösségek *egyre sokoldalúbb és mind mélyebb kapcsolatokat építsenek ki* egymással. Ezt a folyamatot, amely egész Földünkön végbemegy, Teilhard „planetizációnak" nevezi; ennek eredményeként kialakul a „planetizált emberiség".

Teilhard de Chardin sajátos, sokszor költői kifejezésmódja mögött ismét egy *valóságos folyamat* felismerése áll, s megint csak azzal párosul, hogy bizonyos jelenségek felismerését a *részjelenségek abszolutizálása és spiritualizálása* kíséri. A helyes felismerést úgy jellemezhetjük, hogy Teilhard tudatára ébred annak a folyamatnak, mely a legrövidebben így foglalható össze: a világpiac kialakulása, s ezzel kapcsolatosan

Digitized by Google

az emberi érintkezés sokasodása. Ezt a folyamatot *Marx* egyértelműen a *kapitalizmus kialakulásával és fejlődésével kapcsolta össze*, s napjaink mozgása — az ún. harmadik világbeli országok bekapcsolódása a világpiacba, érintkezésük más kultúrákkal — ékesen bizonyítja a marxi elemzés helyességét. Teilhard azonban abszolutizálja a maga felismerését, kivetíti a múltba is, s — ami kritikánk legfontosabb pontja — *nem az evilági, objektív gazdasági és társadalmi folyamatok következményének tekinti, hanem a spirituális, transzcendens fejlődéstörvények folyományának.*

A „planetizált" emberiség tehát belép a *totalizáció és a szocializáció* szakaszába. E fogalmak hallatán ne gondoljuk a totalitárius rendszerre, illetve a szocializmusra. Teilhardnál a totalizáció elsődlegesen az *egyesülés, összpontosulás folyamatának*, az anyag „összegöngyölődése" folyamatának a társadalmi szférában való megnyilvánulását jelenti. Ebben a felfogásban pozitív funkciót tölt be: „Maga a világ struktúrája idézi elő, hogy egyesülnünk kell, hogy erre ítéltettünk (ha el akarjuk érni az élet teljességét)." Mi több: „... amikor megkezdődik az emberiség totalizációja, már nem beszélhetünk, mint valaha, »a civilizáció halandóságáról«, csupán fluktuációról, meg arról, hogy új formák jelennek meg az egyetlen, végsőleg megalapozott általános emberi civilizáció ölén".

Ugyanígy a szocializáció sem azonos a szocializmussal (bár nem zárja ki azt), hanem az előbb említett folyamatok következményét, mindenekelőtt *a tudatos elemek hallatlan mértékű megnövekedését* jelenti. Teilhard de Chardin szerint a szocializáció „a tömegek felemelkedése; a gazdasági kapcsolatok állandó szorosabbá válása; szellemi vagy pénzügyi trösztök; a politikai rendszerek totalizációja; az emberek és a nemzetek tolongása, miképp egy tömegben; egyre növekvő lehetetlensége annak, hogy *egyedül* létezzünk, cselekedjünk, gondolkodjunk; a *Másik* növekedése körülöttünk, minden formájában".

Azok a gondolatok, amelyek e költői képek mögött rejlenek, társadalmilag sokféleképpen értelmezhetők. Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy éppúgy belefér ebbe a Közös Piac magasztalása és a „keresztény Európa" hirdetése, mint a tömegek felemelkedését és a kollektivítás megvalósítását célzó tevékenység, de a harmadik világ jogainak követelése is — akár olyan formában, mint Fekete-Afrika legnevesebb teilhardista teoretikusa, *Senghor*, szenegáli elnök teszi, azaz a kapitalista viszonyok kifejlesztésével és ily módon a fejlett kapitalizmus rendszerébe való bekapcsolódással, akár úgy, mint pl. *Helder Camara*, braziliai érsek hirdeti, azaz a nemzeti függetlenség elnyerése és a szociális igazságtalanság megszüntetése révén. Éppen e sokértelműség következménye, hogy hivatkozott Teilhard de Chardinre *McNamara* is, de hivatkoznak rá a Franco-rendszer ellen harcoló haladó spanyol katolikusok is.

Gondolatmenetünk szempontjából most az a fontos, hogy merre vezet a totalizáció és szocializáció. Végpont-e ez a fejlődésben, vagy sem? S ha nem, mi rejlik mögötte, merre vezet a további út?

Nos, Teilhard világosan kimondja, hogy a noogenezis folyamata egyszersmind ún. krisztogenezis (Krisztus keletkezése; értsd: az isten emberré testesülése s ennek felismerése). Amint a világegyetemnek középpontja van, s ez a középpont Krisztus, éppúgy *az emberiség fejlődése — a tudati tökéletesedés, és annak felismerése, hogy isten, Krisztus áll a világ középpontjában.* Az ómegapont tehát *nem csupán a fejlődés hajtóereje és egyszersmind tengelye, hanem célja is.*

Ha Teilhard csak ennyit mondana, akkor csupán a régi hitvédelmet öltöztetné új, tudományos mezbe. Ám az elméletből kitűnik, hogy az ómega-pont, ez az ideális cél és állapot belülről, az *emberiség révén* formálja a valóságot, Ez pedig egyúttal azt implikálja, hogy maga is *az állandó keletkezés és tökéletesedés folyamatában van;* feltételezhető tehát, hogy nem örökkön örökké változatlan, hanem maga is fejlődik. Hiszen a Teilhard-i felfogásban Krisztus emberré válása hosszan tartó folyamat eredménye, a teremtés meghosszabbítása: „Ha a világ konvergens, és ha Krisztus benne a középpontot foglalja el, akkor Szent Pál és Szent János Krisztogenezise nem egyéb és nem kevesebb, mint egyszerre várt és nem remélt meghosszabbítása a Noo-

Digitized by Google

genezisnek, melyben tetőpontját éri el a Kozmogenezis."

E teológiailag újszerű nézeteknek többféle értelmezési lehetőségük van. Nézetünk szerint Krisztusnak az ilyen hangsúlyozott középpontba állítása a Szentháromság másik két tagjával szemben elsődlegesen azt jelképezi: minthogy Krisztus az emberré vált isten, minden ember, mint az evolució terméke, magában hordozza isteni lényegét, de az ómega-pont elérése *az ember aktivitása révén* történik s ez (mint már utaltunk rá) végeredményben korlátozott. Ez kifejezi Teilhard-nak *az emberi tevékenység sikerességébe vetett hitét*, vagyis sajátos optimista humanizmusát, melyben azonban föltétlenül van misztikus elem is. Ebben is eltér a hagyományos teológia pesszimizmusától, mely az ember számára csak az üdvözüléshez vezető út szabad megválasztását tartja fenn, egyébként lényegileg korlátozza az emberi aktivítás eredményességét.

A hagyományos teológia szerint hit és az egyház közvetítette isteni kegyelem nélkül az ember nem tud szembeszállni a rosszal, mely abszolút ellentéte a jónak. Teilhard-nál a rossz értelmezése is különbözik a hagyományos felfogástól, mégpedig annyira, hogy már-már kérdéses, mennyiben marad meg a katolicizmus határain belül. A hagyományos felfogás szerint a rossz nem evilági principium, Teilhard szerint viszont a rossz a fejlődés során szükségszerűen jelentkezik, mégpedig mint olyan erő, olyan tendenciák összessége, melyek ellene hatnak a konvergenciának. (A rossz, mondja, nem egyéb, mint „a rendszertelenségek statisztikai szükségszerűsége egy szerveződőben levő sokaságon belül".) A fejlődés ezen akadályok, ellentétes tendenciák leküzdése útján halad, vagyis *a rossz a fejlődés szükségszerű eleme* — mondhatnánk dialektikus pólusa.

Teilhard-nak *az ember származásáról hirdetett nézetei* is szembeszállnak a bibliai tanítással. Szerinte az emberiség mint egyetlen nem jött létre, annak eredményeképp, hogy egy korábbi törzs mutációkon ment át (ebből a szempontból kiváltképpen fontosak paleontológiai felfedezései). Feltételezése szerint az ember kialakulásának helye is meghatározható; ő Dél-Afrikára tette. Kutatásai alapján leszögezte, hogy „a tudomány számára a szószerinti értelemben vett *monogenizmus* (vagyis az egyetlen ősszülőpártól való származás — *V. I.*) problémája... úgy látszik, *eltűnik*." Ha ez így van, márpedig a tudomány adatai Teilhard-t támasztják alá, akkor *megdől a Paradicsom bibliai képe, az eredeti bűn felfogása* — mert az ember ősei kollektívan nem eshettek bűnbe —, s így *meginog a megváltás dogmája is*, hiszen ha nincs eredeti bűn, akkor nincs megváltás sem. Így pedig *nincs szükség az egyházra sem mint a kegyelem közvetítőjére*, mint olyan intézményre, melynek az a hivatása, hogy a bűn állapotából az isteni kegyelem közvetítése révén az üdvözüléshez vezesse el az egyes embereket és az egész emberiséget, s felmerül az ember önmegváltásának víziója is.

Ez a következtetés nem jogosulatlan kiterjesztése a Teilhard-i gondolatoknak. Észrevette ezt az egyház is, és *erőteljesen szembeszállt* velük. E helyütt nem ismertetjük részletesen azt a küzdelmet, melyet a katolikus egyház hivatalos körei folytattak a Teilhard-i tanok ellen, csupán arra utalunk, hogy *„Humani generis"* enciklikájában XII. Pius, szerzőjük megnevezése nélkül ugyan, de élesen támadta az itt vázolt gondolatokat, s a Szent Officium 1957-ben hozott határozata értelmében Teilhard de Chardin minden művét ki kell vonni a papi szemináriumok könyvtáraiból, a katolikus könyvesboltokból: ezek a tanok „néha éppenséggel súlyos tévedéseket mutatnak filozófiai és teológiai tekintetben, amelyek a katolikus tant sértik", s ezért óvni kell tőlük a hivőket, különösen a diákokat.

1

Mára már változott az egyház álláspontja. A II. vatikáni zsinaton némelyek helyeslően hivatkoztak a nemrég még éppen csak megtűrt atyára, s a jezsuita rend új főnöke, fenntartásokkal ugyan, de elismerte Teilhard de Chardin tanainak helyességét.

Mi okozta ezt a változást? Nézetünk szerint elsősorban a „Teilhard-jelenség". A „Teilhard-jelenség", — vagyis az *orto-*

Digitized by Google

doxtól ennyire eltérő katolikus tan jelentkezése, terjedése, és nemcsak a világi katolikusok között, hanem ma már a papság és a magas klérus köreiben is elért *sikere* — arra mutat, hogy a *katolicizmus mély válságba jutott.* E válság megoldására többféle út áll az egyház előtt (most más kérdés az — s ezt itt csak jelezzük — hogy mindegyikük csak látszólagos megoldást ad). Az egyik a *kettős igazság* elvének kimondása: annak elismerése, hogy a tudomány igazságai és a hit igazságai *függetlenek egymástól* vagy legalábbis csak párhuzamosak egymással. De mint a bevezetőben mondottuk, egy *modernizált hitvédelem* megteremtésének kísérlete is egy formája a kiút keresésének; erre bőségesen van példa. S végül felmerülhet az a törekvés, hogy teremtsen a katolicizmus olyan világnézetet, mely *egységbe igyekszik foglalni* a modern tudományos világképet és a vallási felfogást. Mindegyik útnak van egy közös vonása: *az evilági, immanens tartalmak bevonulása és előretörése a vallásos gondolkodásban* (bár ez az előretörés természetesen korlátozott). *Teilhard* a harmadik megoldást választja: *ő nem pusztán új kifejezési módot talál a régi tartalom kifejezésére, hanem új gondolatrendszert teremt.*

Talán az bizonyítja a legékesebben Teilhard újszerűségét, hogy felismerte: a vallási tudat bizonyos formái elszakítják az emberi egyént a „földi valóságtól" — azaz a természettől és a társadalmi közösségtől —, önmagától, testétől és szellemi erőitől, attól a küldetésétől, melyet ezen a világon be kell töltenie. Ezért Teilhard felül akart emelkedni ezen a kettősségen, *meg akarta szüntetni az ég vallásának és a „földi vallásnak" említett antinomiáját,* integrálni igyekezett az ember személyiségét, s intellektuálisan előkészíteni arra, hogy részt vegyen az evilági jobb élet megteremtésében.

Ebből fakad a Teilhard-i tanok *aktivista jellege;* ez az, ami híveit a társadalmi cselekvés irányában ösztönzi. Emellett — Teilhard többértelműsége következtében — megvan az a lehetőség is, hogy *társadalmi cselekvésüket retrográd irányban fejlesszék ki.* Teilhard gondolati rendszere ugyanis harmonikusan egyeztetni igyekszik a transzcendens és az evilági elemeket, s eközben panteista mozzanatok is vannak benne. Éppen e tan bizonyos fokú eklekticizmusa ad lehetőséget a többféle interpretációra.

Azt is mondhatnánk, hogy *harc folyik Teilhard szellemi öröksége körül.* A retrográd elemek és a hivatalos egyház maguknak akarják kisajátítani a teilhard-i tanokat, mégpedig úgy, hogy átértelmezzék a páter eszméit, kiszűrve ezeknek mindazokat a vonásait, melyek aktivitásra ösztönözhetik a társadalmi haladás vallásos híveit.

A marxisták feladata ezzel kapcsolatban igen bonyolult. Nézetünk szerint a legfőbb tennivaló az, hogy *Teilhard következetlenségeinek, kétértelműségeinek, ellentmondásainak feltárása és bírálata mellett emeljük ki tanainak haladó, pozitív vonásait.* Ez azt is jelenti, hogy kimutassuk: Teilhard éppen a vallásos alapgondolat érvényesítése miatt következetlen legfontosabb elvének, az evolúció-elvnek az érvényesítésében; ez vezet oda, hogy korlátozza az emberi aktivitást, hogy sajátos pánbiologizmusa elmossa a társadalmi élet specifikumait, hogy vallási misztikája — minden szubjektív törekvése ellenére — összeütközésbe kerül a tudományos fejlődés objektív következményeivel. Úgy gondoljuk, nemcsak Teilhard de Chardin progresszív híveit segítjük ezzel a társadalmi haladás érdekében végzett tevékenységükben, hanem *elősegítjük a marxisták és keresztények párbeszédének fejlődését és konkretizálását is.* Ez a differenciált magatartás — annak a ténynek az elismerése és egyszersmind bírálata, hogy Teilhard vallásos filozófus és ideológus, s egyúttal a Teilhard-i tanok kritikája és a bennük rejlő pozitívum kifejtése — az alapja annak az *elvszerű dialógusnak,* melyet a béke és a társadalmi haladás vallásos híveivel folytatunk.

Varga Iván

Digitized by Google

VITA A SZÖVETKEZETEK ELMÉLETI KÉRDÉSEIRŐL

A szocialista tulajdon szövetkezeti formája és további fejlődésének lehetőségei

A szocialista országok szövetkezeti mozgalmának szerepével, fejlődési útjaival és perspektíváival kapcsolatos kérdéseknek nagy az elméleti és a gyakorlati jelentőségük. E kérdések helyes megoldása megköveteli, hogy mélyrehatóan, marxista—leninista módon elemezzük a szövetkezeti tulajdon lényegét, az állami tulajdontól eltérő sajátosságait, valamint lehetőségeit a kommunizmus felé tartó társadalom fejlődésének folyamatában. Csak ilyen elemzés alapján lehet tudományosan megalapozni a szocialista államnak a szövetkezeti tulajdonformával, a szövetkezeti mozgalommal kapcsolatos politikáját a szocializmus és a kommunizmus építésének különböző szakaszaiban.

Lenin alapvető jelentőségű elméleti tételekből kiindulva határozta meg a szövetkezetek szocialista jellegét és óriási szerepét a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában. A marxi—lenini elmélet vezérli a szocialista országok kommunista pártjait a szövetkezeti mozgalommal kapcsolatban követett gazdaságpolitikájukban; ezek a pártok figyelembe veszik az egész szocialista közösség szüntelenül gyarapodó tapasztalatait és az egyes országok konkrét feltételeit fejlődésük különböző szakaszaiban.

Cikkünk Erdei Ferenc akadémikusnak „A szövetkezeti mozgalom elméleti kérdései" című cikkéhez kapcsolódik, de keretein belül csak azt a korlátozott feladatot tűzhetjük ki magunk elé, hogy kifejtsük nézeteinket néhány olyan kérdésről, amely összefügg *a szocialista tulajdon szövetkezeti formája lényegének és sajátosságainak tisztázásával.* Ebben elsősorban a Szovjetunió szövetkezeti mozgalmának tapasztalataira támaszkodunk. Számos megállapításunkat röviden, tézisszerűen, részletes elemzés és illusztrálás nélkül adjuk. Eszmefuttatásunk logikájából következik, hogy a cikk néhány, különösebb kommentárt nem igénylő tételt is tartalmaz.

A szocialista tulajdon két formájának közös vonásai és sajátosságai

A szocialista állam gazdasági alapja a termelőeszközök szocialista tulajdona és az e tulajdon alapján álló gazdálkodási rendszer.

A szocialista tulajdon azt követően alakul ki, hogy a hatalom a munkásosztály és szövetségesei kezébe megy át, mégpedig oly módon, hogy (főként államosítás útján) *eltörlik a termelőeszközök kapitalista tulajdonát és szövetkezeti alapokon társadalmasítják a kisárutermelők* (parasztok, kézművesek stb.) *magántulajdonát.* A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában átalakulnak és szocialista jelleget öltenek a kapitalizmus idején létrejött szövetkezeti szervezetek is. A továbbiakban a szocialista bővített újratermelés alapján, az egész nemzeti jövedelem megfelelő növekedése alapján és az egyre növekvő felhalmozási alapok révén tovább gyarapodik a termelőeszközök szocialista tulajdona.

A szocialista világrendszer országainak tapasztalatai azt tanúsítják, hogy *a szocialista tulajdonforma két formában létezik és fejlődik sikeresen:* az állami (össznépi) tulajdon és a szövetkezeti—kolhoztulajdon (az egyes kolhozok és más szövetkezeti egyesülések tulajdona)

Digitized by Google

formájában. Amikor összehasonlítjuk az egységes szocialista tulajdon két formáját, meg kell vizsgálnunk ezeknek közös vonásait és különbségeit.

● Mind az össznépi, mind a kolhoz-szövetkezeti tulajdonnak közös alapja *a termelőeszközök társadalmasítása* és a *kollektív munka alkalmazása* az újratermelési folyamatban. A szocialista tulajdon mindkét formája kizárja az embernek ember által való kizsákmányolását. A gazdasági tevékenység tervszerűen folyik, nemcsak az egyes vállalati kollektívák, hanem az egész társadalom szükségleteinek optimális kielégítése céljából. A szocialista társadalom egyes tagjainak, a belőlük álló kollektíváknak és a társadalom egészének érdekeit tükrözi a munka szerinti elosztás elve, a bérezés és az anyagi ösztönzés megfelelő (kollektív és egyéni) formáinak alkalmazásával.

● Az összes *állami vállalatok* és külön-külön mindegyikük az ország minden dolgozójának egyenlő mértékben tulajdona. A dolgozók nevében állami szervek irányítják az össznépi vállalatokat.

Az állami vállalatok, ha az alárendeltség, az igazgatás, a termelt gyártmányok felhasználása és a lakosságnak tett szolgáltatások ismérvei szerint vizsgáljuk őket, nem egyformák. Eltérnek egymástól a különböző szintű, regionális és egyetemes jellegű állami szerveknek való alárendeltségük színvonalát illetően. A Szovjetunióban vannak például helyi alárendeltségű (kerületi, városi vagy területi jellegű) állami vállalatok, s vannak köztársasági vagy össz-szövetségi jelentőségű vállalatok. Az állami vállalatok tevékenységének irányítását a megfelelő államhatalmi szervek gyakorolják, amelyeknek a vállalatok beszámolni tartoznak.

Ugyanakkor rá kell mutatnunk az egyes állami vállalatok különálló jellegére és gazdasági önállóságára, különösen a gazdasági reform megvalósításának feltételei között, amikor bővülnek a vállalatok és a dolgozók kollektíváinak jogai, fokozódik felelősségük, éppen úgy, mint a munka eredményeihez fűződő anyagi érdekeltségük is.

● *A szövetkezeti szervezetek* — eltérően az állami vállalatoktól — nem egyesítik magukban az ország minden dolgozóját. Így a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek csak az általuk foglalkoztatott parasztok a tagjai; a fogyasztási szövetkezetek, a lakás- és egyéb szövetkezetek korántsem foglalják magukban az ország minden polgárát. A szövetkezeteknek nemcsak alapszervei, hanem ágazati, regionális és országos egyesüléseik is csak az ország dolgozóinak egy részére terjednek ki.

A kolhoz-szövetkezeti tulajdon csak a lakosságnak azt a részét illeti meg, amely a szövetkezeti szervezetekben tömörült. A szocialista tulajdonnak ehhez a formájához a kooperáció és a különböző szintű szövetkezeti szervezetek (az alapszervek, a regionális és országos egyesülések) egyes válfajainak keretein belül csak e szervezetek tagjainak megfelelő csoportjai formálhatnak jogot. A kolhoz-szövetkezeti szektorban a társadalmasulás foka a szövetkezeti rendszer különböző láncszemeinek megfelelően növekszik. Az egyes szövetkezeti alapszervek tagjainak csoporttulajdona mellett fejlődik és egyre növekvő jelentőségűvé válik a szövetkezeti alapszervek különböző egyesüléseinek tulajdona is. Az ilyen egyesülések közé tartoznak a kolhozközi, a regionális és köztársasági szövetkezeti szövetségek (a kolhozszövetségek, a fogyasztói társulatok központi szövetségei, az ipari termelőszövetkezetek egyesülései stb.).

Amint a szocialista országok tapasztalatai is bizonyítják, a szövetkezetekben is szüntelenül fokozódik a társadalmasulás foka. A kolhozokban és más szövetkezeti szervezetekben állandóan növekszik az oszthatatlan alapok részaránya. Így például a Szovjetunió fogyasztási szövetkezeteiben az oszthatatlan alapra az összes szövetkezeti eszközöknek csak mintegy 12 százaléka esik; a fogyasztási szövetkezetek társulásainak viszont gyakorlatilag minden eszköze az oszthatatlan alapokhoz tartozik. Meg kell jegyeznünk, hogy a Centroszojuz-rendszer anyagi-műszaki bázisának erősítésével és bővítésével igen intenzíven megnövekszik azoknak az objektumoknak a száma, amelyeket a fogyasztási szövetkezetek helyeznek üzembe (mezőgazdasági termékek feldol-

Digitized by Google

gozására szolgáló nagyüzemek, nagykereskedelmi raktárak, hűtőházak stb.).

A szövetkezetekben az irányítást választott vezető szervek végzik, amelyek beszámolni tartoznak választóiknak.

A szocialista tulajdon két formájának egysége és arányai

A szocialista tulajdon két formája — a maguk közös vonásaival és eltérő sajátosságaival — kölcsönkapcsolatban áll egymással, kiegészítik egymást, olykor pedig egyik a másikká alakul át, mindenféle társadalmi megrázkódtatás nélkül. Ezt a népgazdaság különböző ágaiban tapasztalhatjuk. Így például a Szovjetunió mezőgazdaságában egyes kolhozok szovhozokká alakultak, másrészt viszont az állami mezőgazdasági gépállomások vagyonát és funkcióit a kolhozok kapták meg. Minden szocialista országban az áruforgalom szférájában állami és szövetkezeti szervezetek is végzik a közszükségleti cikkek eladásának és a mezőgazdasági termékek felvásárlásának egynemű funkcióit, s nincs közöttük a kapitalista gazdálkodási rendszerre jellemző konkurrenciaharc. A szocialista állam tervszerűen elhatárolja, olykor pedig módosítja is azoknak a kereskedelmi és felvásárlási szervezeteknek a tevékenységi területeit amelyek az álló- és forgóeszközök tulajdonformáit tekintve különböznek egymástól.

A szocialista tulajdon két formája között *nincs antagonisztikus ellentét.* Jellegét és a termelési viszonyok típusát tekintve e két forma egységes. A szocialista tulajdon két formájához tartozó termelőeszközöknek a kollektív munka alapján való alkalmazása egységes célelérésére irányul: a szocialista termelés bővítésére, az egész nép tulajdonát képező gazdaság növelésére, a dolgozók jólétének emelésére.

A különböző gazdasági szervezetekben meglevő ellentmondások lényegében *azonos jellegűek* mind a különböző, mind az azonos tulajdonformájú szervezetekben. Ellentétek jelentkeznek például az áruforgalom folyamatában, amikor egyes vállalatok eladói (szállítói) minőségben, mások pedig vásárlói (fogyasztói) minőségben lépnek fel. Ilyenkor minden állami és szövetkezeti szervezetnek az az érdeke, hogy megszerezze a szükséges anyagi értékeket, és termékeit a lehető legelőnyösebb áron értékesítse.

Olyan körülmények között, amikor mindenképpen erősítik a gazdasági önelszámolást, minden önálló vállalat bizonyos kapcsolatba lép más vállalatokkal, és dolgozóinak kollektívája érdekelt a vállalati tevékenység eredményében, ennek bizonyos részét különböző ösztönzésekre (kollektív és egyéni ösztönzésre) használják fel. E tekintetben alighanem nincs különbség abban, hogy az állami szektor vállalatai között bonyolódnak-e le a gazdasági műveletek (pl. két állami üzem között), vagy a kolhoz—szövetkezeti szektoron belül (pl. egy kolhoz és egy fogyasztási szövetkezet, vagy két kolhoz között) vagy pedig az állami és a szövetkezeti szektor vállalatai között (pl. egyfelől egy állami gyár vagy más állami szervezet, másfelől egy kolhoz vagy más szövetkezeti egyesülés között). Igaz, hogy az egyik esetben, amikor az anyagi értékek az egyik vállalattól a másikhoz kerülnek át, a *tulajdonforma* változatlan marad, a másik esetben pedig módosul, de *a tulajdon szocialista jellege minden esetben változatlan marad.*

A szocializmus és a kommunizmus építésének egyes szakaszaiban a szocialista állam tervszerűen határozza meg az állami és a kolhoz—szövetkezeti szektor termelőeszközei tömegének növekedési arányait, az objektíven ható gazdasági törvények követelményeit. A népgazdaság optimális fejlődése akkor biztosítható, ha a népgazdaság mindkét szektorában, az állami és a kolhoz—szövetkezeti szektorban is helyes és gazdaságilag megalapozott az *anyagi eszközök és munkaráfordítások aránya*, s *tervszerűen* irányítják és használják fel ezeket.

Ebben a vonatkozásban nagy jelentőségűek a nemzeti jövedelem felosztásának és újrafelosztásának mechanizmusa és módszerei, továbbá a dinamikus gazdaságpolitika összes intézkedései, amelyek nem csupán a belső állami, hanem a külpolitikai jellegű tényezők egész sorából is fakadnak. A szocialista gazdaság állami és kolhoz—szövetkezeti szektorainak fejlődésében a helyes arányok megsértése, amelyet a népgazdasági tervezés hiányosságai vagy a szubjektivista szemlélet megnyilvánulásai okozhatnak, kedvezőtlenül hathatnak az újratermelés méreteire és ütemére.

Digitized by Google

A szocialista tulajdon két formájának közeledése

A Szovjetunió (és más szocialista országok) tapasztalatai azt mutatják, hogy a szocialista gazdaság kolhoz—szövetkezeti szektorában *a csoporttulajdon és az össznépi tulajdon közeledik egymáshoz*, mégpedig a következő alapokon és módon:

1. méreteik és tevékenységi területük szüntelen növekedése mellett végbemegy a kolhoz—szövetkezeti vállalatok, szervezetek és egyesüléseik koncentrációja;
2. emelkedik a felhalmozás (a nyereség) jelentősége a saját eszközök növelésében;
3. növekszenek az oszthatatlan alapok abszolút méretei, fokozódik arányuk a kolhoz—szövetkezeti vállalatok és szervezetek közös alapjaiban.

Ezzel együtt nagy jelentőségűvé válik a tökéletesebb bérezési formák és rendszerek (a garanált minimum stb.) alkalmazása és a nyugdíjellátás a kolhozokban.

A szocialista tulajdon két formájának közeledését a népgazdaság állami szektorában végbemenő egyes folyamatok is elősegítik. E tekintetben ki kell emelnünk azt, hogy a központi irányítás helyi állami és gazdasági szerveknek adja át egyes funkcióit, bővülnek a vállalatok jogai, fokozódik a vállalatok dolgozói kollektíváinak a vállalati tevékenység eredményeihez fűződő anyagi érdekeltsége, a munkások és alkalmazottak aktívabban vesznek részt a vállalati tevékenység tervezésében és irányításában. Ezek a folyamatok a megfelelő szektoron belül *közelebb hozzák az állami vállalatokat a kolhoz—szövetkezeti vállalatokhoz*, mind az önállóság fokát tekintve, mind a munkakollektívák anyagi érdekeltségét és a szövetkezetekre jellemző demokratikus irányítási módszereket tekintve.

A szövetkezetek fejlődésének lehetőségei és perspektívái

A szocialista közösség országainak többségében úgy alakult a szocialista tulajdon két formájának viszonya, hogy az *állami tulajdon van túlsúlyban*. Ez a tulajdonforma kiterjed az ipar, a közlekedés, az építőipar legfontosabb ágazataira és a mezőgazdaság egy részére (az állami gazdaságokra). Ez egy sor tényező következtében alakult így, főként a gazdasági ágazatok vállalatainak államosítása és a gyors ütemű iparosítás következtében. A szocialista tulajdon állami formájának döntő jelentősége és vezető szerepe olykor arra vezet, hogy helytelenül értékelik a szövetkezeti mozgalom szerepét, lehetőségeit és fejlődési perspektíváit.

A szocialista termelési viszonyok fejlődésével és a kommunista termelési viszonyokra való áttéréssel *a szocialista tulajdon mindkét formája tökéletesebbé válhat és kell is hogy azzá váljon.* Mint már rámutattunk, valójában szüntelenül halad ez a folyamat, s már kialakultak azok az alapvető tendenciák, amelyekben ez megnyilvánul (a szövetkezeti szervezetek koncentrációja, oszthatatlan alapjaik növekedése, az állami vállalatok irányításának demokratizálódása stb.). Az egynemű kommunista tulajdon kialakulása nem úgy megy végbe, hogy a szocialista tulajdon ma meglevő egyik formáját *elnyeli* ennek a másik formája, hanem annak eredményeként, hogy ezek a formák *tovább közelednek egymáshoz*, felhasználva nemcsak az össznépi, hanem a szövetkezeti forma előnyeit is (pl. az irányítás demokratikusabb jellegét).

A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja világosan kimondja, hogy a kommunizmus anyagi-műszaki bázisa létrehozásának időszakában „növekszik a kolhozok, a fogyasztási, a lakásépítő és más szövetkezeti szervezetek jelentősége, hiszen a szövetkezet az egyik olyan forma, amellyel a tömegek bevonhatók a kommunista építésbe; a szövetkezet a kommunista nevelésnek és a társadalmi önigazgatás iskolájának egyik formája". A Szovjetunió Kommunista Pártja és a szovjet kormány a pártprogram tételeiből indulva ki gyakorlati tevékenységében, intézkedéseket tesz a kolhozok és egyéb szövetkezeti szervezetek további fejlesztésére.

Úgy véljük, hogy a szocialista országokban a vezető párt- és az államhatalmi szervek népgazdasági irányító tevékenységükben széles körben kell hogy hasznosítsák a különböző típusú szövetkezeti szervezetek lehetőségeit és előnyeit, figyelembe véve országuk konkrét feltételeit.

G. J. Blank

Digitized by Google

Néhány gondolat a szövetkezetelméleti kérdésekről folytatott vitához

Örömmel üdvözlöm *Erdei Ferenc* elvtársnak „A szövetkezetek elméleti kérdései" című a *Társadalmi Szemle* februári számában megjelent tanulmányát és az ezt követő vitát. Időszerű volt a szövetkezeti téma napirendre tűzése; a vita várhatóan kedvező folyamatot indít el a szövetkezeti mozgalomban. Külön is örülök annak, hogy Erdei elvtárs és a hozzászólók egyéni véleményüket, álláspontjukat fejtették ki, mert ez lehetővé tette a vita további szélesítését és elmélyítését.

Nem árt-e a vita?

Több oldalról hangzottak el olyan kérdések, hogy *nem árt-e a vita a szövetkezeti mozgalomnak,* nem tereli-e el a figyelmet a munkáról; és egyáltalán: szükséges-e foglalkozni szövetkezet-elmélettel, hiszen *Lenin* kidolgozta ezt.

Túlzás volna azt állítani, hogy eddig egyáltalán nem folyt szövetkezet-elméleti tevékenység. Elég ha *Nyers Rezső* elvtársnak „A szövetkezeti mozgalom a mai Magyarországon" és *Erdei Ferenc* elvtársnak „Mezőgazdaság és szövetkezet" című könyvére, a számtalan elméleti tanulmányra, vagy a Szövetkezeti Tudományos Tanács vitáira utalok. De hivatkozhatom az új termelőszövetkezeti törvényre, az Országos Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezeti Tanácsnak a szövetkezet-elméletet gazdagító elvi állásfoglalásaira, határozataira stb. is. Azt azonban valóban indokolt hangsúlyozni, hogy *nem folyt szükséges mértékű elméleti munka,* nem volt jó ennek központi szervezése, és a megfelelő fórumot sem sikerült mindig megtalálni.

Lenin zsenialitását bizonyítja, hogy a szövetkezést, mint a szocialista építéshez előnyösen felhasználható társadalmi és gazdasági formációt felismerte és alkalmazásra javasolta. Erről szóló tanításai *ma is időtállók,* például az önkéntesség, a fokozatosság, az állami támogatás, a fogyasztási és termelőszövetkezeti típusok stb. Azt azonban látnunk kell, hogy a szocializmus felépítésének mai időszakában hazánkban a gazdasági és társadalmi fejlődés követelményei alapján kell választ adnunk a szövetkezésnek, a szövetkezetek munkájának és működésének *újabb kérdéseire.* Ezt Lenin nem végezhette el helyettünk; a szövetkezők feladata, hogy sajátos történeti fejlődésük és helyzetük alapján Lenin szövetkezeti hagyatékát gazdagítsák. Az új gazdasági mechanizmus bevezetése megnövelte a szövetkezetek hatáskörét, feladatát. Ez is új megvilágításba helyezett számos elméleti és szövetkezet-politikai kérdést.

A szövetkezet-elméleti vitában szemléletünket is alakítanunk kell. A szövetkezeti dolgozók körében is legyen természetes a *különvélemény-alkotás, az ellentmondás, a vitatkozás joga és igénye.* De a véleményalkotást és a nézetek ütközését nem szabad összetévesztenünk *a testületi döntésekkel, vagy a választott szervek határozataival.* Egyes tanulmányok vitacikkek alapjában véve magánvélemények, egyéni nézeteket tükröznek, vitaanyagként kezelhetők. A kialakuló termékeny vita *megérleli a helyes állásfoglalást* és elősegíti az illetékes szerv *megalapozott testületi döntését.* Ezért is fontos segíteni és bátorítani a vitát.

A szövetkezeti ágazatok sajátosságairól

A szövetkezet egyrészt a tagok személyi és vagyoni társulása, másrészt a tagok érdekében szervezett gazdasági vállalkozás. Mi a szövetkezetek két fő típusát különböztetjük meg:

a *termelő* jellegű szövetkezetet és
fogyasztási és értékesítő jellegű szövetkezetet.

A típustól függetlenül mindegyikben azonosak a szövetkezeti demokrácia fő elvei: az, hogy a szövetkezet önkéntes személyi és vagyoni társulás, hogy az önigazgatás elvén épül fel, és hogy kollektív vezetés érvényesül benne. Más szövetkezet-politikai és működési elvek is megegyezők (például az „egy tag — egy szavazat" elve stb.).

Digitized by Google

Az egyes szövetkezeti ágazatoknak azonban egymástól eltérő sajátosságaik is vannak.

- A *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* a mezőgazdaságban uralkodó szerepet betöltő nagyüzemek, amelyek a szántóterület 80 százalékán gazdálkodnak.
  A *kisipari szövetkezetek* közép- és kisüzemek, s az állami ipari és szolgáltató tevékenység jelentős kiegészítői.
- A *fogyasztási és értékesítő szövetkezetek* többféle gazdasági tevékenységet folytató, területileg is erősen differenciált kisüzemek, amelyek részt vesznek a mezőgazdasági termékek felvásárlásában és értékesítésében és a belkereskedelmi forgalom 30 százalékát 3050 helységben bonyolítják le.

A tagság összetétele, kötődése és viszonya is eltérő az egyes szövetkezeti típusokban. A szövetkezeti tagság és a szövetkezetek viszonyát alapvetően a *gazdasági érdekeltség* határozza meg. A mezőgazdasági és a kisipari termelőszövetkezetekben *a tagok megélhetése* és anyagi jóléte a szövetkezet működésétől és gazdasági eredményétől függ. Nyilvánvaló tehát, hogy e szövetkezetek tagjainak — tulajdonosi-munkavállalói pozíciójuknak megfelelően — mélyebb az érdekeltségük a szövetkezet munkájában, életében és vezetésében. A fogyasztási és értékesítő szövetkezetek tagságának más a gazdasági érdekeltsége; ők *közvetve érdekeltek a szövetkezet gazdasági eredményében.* A termelő jellegű szövetkezetekben *a tagság alapjában homogén,* egy üzemben dolgozik; a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek tagjai viszont a társadalom különböző rétegeihez tartoznak és csupán 4—5 százalék a szövetkezeti dolgozó.

Természetesen a jelzettnél több sajátosság is van, de a példákból is látható, hogy az értékelésnél és a szabályozásnál *minden szövetkezeti ágazat sajátosságát figyelembe kell venni.*

A demokratikus centralizmusról

Erdei elvtárs úgy summázta a demokratikus centralizmus elvével kapcsolatos álláspontját, hogy ez az elv a gazdálkodásban nem érvényes, de a társadalmi-mozgalmi tevékenység területén igen. A társadalmi és gazdasági fejlődés jelenlegi szakaszában jogosnak és megoldásra várónak tartom e gondolat napirendre tűzését.

A régi mechanizmusban a demokratikus centralizmus elvének alkalmazását az határozta meg, hogy *a szövetségek tervhatóságok voltak,* tervlebontást végeztek és mind a szövetségi központokban, mind a szövetségek (központok) és a szövetkezetek közötti viszonyban közvetlen operatív irányítás, *közvetlen alá- és fölérendeltség* érvényesült.

A fogyasztási szövetkezetek vonatkozásában azonban az egyenjogú személyi társulás, az egyenjogúság belső törvényei (pl. az alapszabályok) nem tették sem lehetővé, sem szükségessé, hogy a demokratikus centralizmusnak kizárólag a centralisztikus oldala érvényesüljön. Ez a magyarázata annak, hogy még a régi mechanizmusban is a szervezési és működési elvnek *érvényesült mindkét oldala* a fogyasztási és értékesítő szövetkezeti mozgalomban.

Mi mással is volna magyarázható ez az *önmegújító képesség,* amelyet a fogyasztási szövetkezetek története bizonyít? Véleményem szerint ez a leghitelesebb mérce, hisz minden elvet és minden szervezeti formát végső soron a gyakorlat szerint kell megítélni. Elég, ha példának azt hozom fel, hogy milyen gyorsan fordult szembe a földművesszövetkezet tagsága „a párttól és az államtól való függetlenedés" 1956-os jelszavaival, vagy hogy a termelőszövetkezeti átszervezés után, 1961-ben, milyen rövid idő alatt vetette el a földművesszövetkezetek felszámolásának gondolatát. Hivatkozhatok a tagság igényeihez igazodó tevékenység kiszélesedésére, a helyi ellátásra, a szolgáltatás fejlesztésére, a hálózat országos méretű korszerűsítésére, a takarékszövetkezetekre stb. is. A belső törvények életképessége, a tagság vállalkozó kedve, a szövetkezeti élet demokratizmusa nélkül nem lett volna képes ilyen általános megújulásra, a meglehetősen sokoldalú tevékenységet végző 2,5 millió tagot számláló fogyasztási és értékesítő szövetkezeti mozgalom.

Úgy érzem, hogy a szövetkezeti demokratikus centralizmusra vonatkozó egyes elemzések és vélemények csak a gazdasági mechanizmus reformja előtti

Digitized by Google

időszakot veszik figyelembe. Pedig a régi értelemben gyakorolt irányítás *ma már nem érvényesül* a fogyasztási szövetkezeti mozgalom területén, ettől merőben eltérő folyamat indult meg és bontakozik ki.

Figyelembe kell vennünk, hogy megváltoztak a körülmények. 1962 óta folyamatosan növekszik a szövetkezetek gazdasági önállósága, bővül döntési jogkörük és szélesedik tevékenységük. 1965-ben megszűnt a kötelező tervlebontás, és azóta a szövetkezetek maguk alakítják ki terveiket.

A gazdasági irányítás reformjának bevezetésével megváltozott a szövetkezetek és szövetségek hatásköre és feladata; ennek alapelveit az Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetek Országos Tanácsa 1967 decemberében alakította ki a vonatkozó állami határozatok figyelembevételével. Határozatában a tanács többek között kimondja, hogy

— a szövetkezet önálló gazdasági vállalkozás,
— az érvényes jogszabályok figyelembevételével a szövetkezetek maguk határozzák meg tevékenységi körüket,
— önálló vállalati jellegű gazdálkodást folytatnak,
— maguk választják szerveiket, vezetőségüket, a szövetkezet elnökét is,
— maguk készítik alapszabályukat, amely működésük alaptörvénye.

Mindebből látható, hogy a fogyasztási szövetkezetek *ma már valóban önállók* és tevékenységüket a tagság, illetve az általa választott vezetőség irányítja.

A szövetségek kérdése

A demokratikus centralizmus elvéhez szorosan kapcsolódik *a szövetkezetek és szövetségek viszonya*. Ennek részleteivel itt nem foglalkozom, mert ez kidolgozás alatt van, megemlítem azonban, hogy a szövetségek és központok vonatkozásában az egész világon két *alapelv* érvényesül. Az egyik ott, ahol ezek *társadalmi-mozgalmi* és *gazdasági szövetségként* (központokként) *működnek*. Ez a jellemző minden szocialista országra, továbbá a fejlődő országok jelentős részére és egyes nyugati országokra is. A másik ott, ahol a *társadalmi-mozgalmi és a gazdasági tevékenység elkülönül egymástól*, van tehát egy társadalmi-mozgalmi és külön egy gazdasági központ. A fogyasztási szövetkezetek vonatkozásában a szövetkezeti nagykereskedelem működtetése fejezi ki ezt. Ahol az utóbbi elvet alkalmazzák, ott a gazdasági központ szorosan kapcsolódik a társadalmi és mozgalmi szövetséghez (központhoz) és alapvetően meghatározza befolyásolja annak működését.

Nálunk a fogyasztási és a kisipari termelőszövetkezetek területén társadalmi-mozgalmi és gazdasági szövetség (központ), a termelőszövetkezetek területén társadalmi-mozgalmi szövetség alakult ki.

A szövetkezetek és szövetségek (központok) együttműködése a jövőben is rendkívül fontos. A szövetkezés nem cél, hanem eszköz a tagság társadalmi és gazdasági céljainak megvalósítására. A szövetkezetek nem csak társadalmi, hanem társadalmi és gazdasági szervezetek. Ezért *érdekképviseletük nem korlátozódhat társadalmi területre*, hanem szükségszerűen gazdasági területen is érvényesül, és a jelen körülmények közt ez van előtérben. A szövetkezetek szövetsége is *eszköz a szövetkezetek társadalmi és gazdasági céljainak megvalósítására*, elsősorban az érdekképviselet révén.

Véleményem szerint tévednek azok, akik az érdekvédelmet csak „desztillált" társadalmi érdekképviseletnek képzelik, és úgy gondolják, hogy a szövetkezetek nem bízhatják meg gazdasági jellegű feladatokkal szöveteségeiket, vagy hogy a szövetségek nem tehetnek gazdasági jellegű kezdeményezéseket.

A gazdasági érdekképviseletet többek között az is szükségessé teszi, hogy széles körben kibontakozik a gazdasági verseny. A verseny kibontakozása végett a kormányzat elvileg azonos feltételeket és lehetőségeket nyújt a gazdálkodó szerveknek, az állami vállalatoknak és szövetkezeteknek is. Ez megnyilvánul az árak, az árubeszerzés, a termelési feltételek, a különböző konstrukciók, a hitelezés stb. vonatkozásában.

A szövetkezeteknek ebben a versenyben előnyeik és hátrányaik is vannak. *Előnyük* az, hogy

— a milliós tagságuk magáénak érzi a szövetkezetet és mint gazda

Digitized by Google

vesz részt annak gazdasági-társasadalmi tevékenységében;
— elhelyezkedésük folytán jó áttekintésük van a helyi piacról és a vásárlóerőről és gyorsan reagálhatnak ezekre;
— kis vállalatok, s ebből fakadó gyorsaságukban, mozgékonyságukban, rugalmasságukban nagy erőtartalékok rejlenek.

Hátrányuk az, hogy
— területi elhelyezkedésük kedvezőtlen, zömük falvakban, kis településeken fejti ki tevékenységét;
— működésükben sok ágazatú, vertikális kis vállalatok;
— partnereik, illetve versenytársaik többségének előnyösebb a gazdasági, szervezeti és személyi feltételeik.

Az elmúlt években nagymérvű *koncentráció* ment végbe a népgazdaságban. Nem egy területen monopolszervezetek végzik a termeltetést és a termékek értékesítését. A szövetkezetek közvetlen működési körét érintő ágazatokban is jelentős volt a koncentráció. Az állami kiskereskedelem és a vendéglátóipar területén országos nagy vállalatok működnek (pl. a Centrum Áruházi Vállalat, az Országos Csemege Vállalat, a Hungária és a Pannónia Szálloda és Étermi Vállalat). A tanácsi szakosított vállalatok nagysága is megnőtt, s a nagykereskedelem is nagymértékben koncentrálódott. 1967-ben például a 140 állami kiskereskedelmi vállalat 74 milliárd forint értékű forgalmat bonyolított le, a közel 570 fogyasztási és értékesítő szövetkezet pedig csak 32 milliárd forintot. A szövetkezeteknek — éppen széles profiljuk miatt — a nagykereskedelmi vállalatok egész sorával kell kapcsolatot kiépíteniük és fenntartaniuk, némelyiküknek 20—30 vállalattal.

Mindez szükségessé teszi a megfelelő színvonalú gazdasági érdekképviseletet, amelyet a fogyasztási és értékesítési szövetkezeti szövetség lát el, a szövetkezetek igénye és megbízása szerint. Enélkül szervezeti, területi egyesülésekre kényszerülnének, megnövekednének költségeik, és csökkenne versenyképességük.

A szövetségekre tehát a szövetkezeteknek van szükségük, létüket az itt vázolt társadalmi-mozgalmi és gazdasági szükségszerűség indokolja. Az *alapvető munkamegosztás* a szövetkezetek és szövetségek között az, hogy azokat a feladatokat, amelyeket a szövetkezetek — helyzeti, gazdasági és személyi adottságaik folytán — nem képesek megoldani, közvetlenül a szövetségek lássák el, vállalatok illetve irodák útján. Ez egyáltalán nem beavatkozás a szövetkezetek ügyébe, nem önállóságuk csorbítása, hanem ellenkezőleg: olyan lehetőségeket és feltételeket nyújt a szövetkezeteknek, amelyek — ellensúlyozva említett hátrányaikat — nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy maximális önállósággal és gazdasági hatékonysággal végezzék el a tagságuk által meghatározott feladatokat.

Az elmondottakból az alábbi következtetéseket vonom le:

- Az új gazdasági mechanizmusban *megváltozott a szövetkezetek és szövetségeik hatásköre és munkamódszere.* Jelentősen kiszélesedett a szövetkezeti demokrácia. A tagság a jogszabályok figyelembevételével önállóan határozza meg a szövetkezet tevékenységi körét és működését, a fejlesztés céljait, önálló a vállalati gazdálkodásban és vezetőinek megválasztásában. A szövetségek érdekvédelmi, felügyeleti, ellenőrzési, szaktanácsadási és információs feladatokat oldanak meg.
- Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével *a korábbi értelemben vett demokratikus centralizmus nem érvényesülhet, megváltozott annak tartalma és formája* a fogyasztási és értékesítő szövetkezeti mozgalomban. Alapelvei, a szervezeti felépítés, szervezési és működési elvei, az új gazdasági mechanizmusban is érvényesek, de a *demokratizmus kiszélesedett, a centralizmus* viszont gazdasági területen *jelentősen leszűkült*, s néhány olyan területre korlátozódott, mit pl. a költséghozzájárulás, a kölcsönös támogatás elveivel összefüggő kérdések stb. Ez abból is következik, hogy egyrészt a közgazdasági szabályozók és ösztönzők mind az állami, mind a szövetkezeti vállalkozások gazdasági működésének kereteit meghatározzák, másrészt *csoporttulajdonosi összérdek érvényesül*, amely — a szövetkezeti önkormányzat

Digitized by Google

belső törvényei szerint — a választott szövetségi szervek állásfoglalásaiban, döntéseiben és eljárásaiban nyilvánul meg. Megfosztani e funkciójuktól a tagság által választott szerveket éppolyan hiba lenne, mint korlátozni a tagságot jogainak gyakorlásában.

- Az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezeti szövetségek munkájában a *társadalmi-mozgalmi és gazdasági tevékenység elválaszthatatlanul összekapcsolódik*, enélkül nem lehet biztosítani a szövetkezetek működésének és fejlődésének kedvező feltételeit, s ezzel a tagság valóságos érdekvédelmét sem. Szeretném újólag hangsúlyozni, hogy véleményem szerint szocialista társadalmi viszonyok között a szövetkezeti mozgalomban nincsen önálló, ún. „tiszta" társadalmi érdekvédelem, mivel a szövetkezés alapvetően gazdasági célú vállalkozás. Ezért a szövetkezetek önállóságuk alapján, az alapszabály és az adott jogszabályok figyelembevételével megbízhatják szövetségeiket gazdasági jellegű feladatokkal és a szövetségek is ajánlhatnak és kezdeményezhetnek ilyeneket, ez azonban nem jelenthet a szövetkezetek önálló gazdálkodásába való beavatkozást.
- A szövetkezeti mozgalom egyes ágazataiban nemcsak általános vonások, hanem lényeges sajátosságok is érvényesülnek. Az anyagok kidolgozásában és az állásfoglalások kialakításában ezt figyelembe kell venni.

A vita is azt bizonyítja, hogy sok kérdés vár még további tisztázásra, kimunkálásra; az ebben való részvétel minden szövetkezeti ágazatnak érdeke.

Szirmai Jenő

A szövetkezetek és a demokratikus centralizmus

Úgy gondolom, a *Társadalmi Szemle* hasábjain folytatott vitában néhány olyan kérdés is vitatottként szerepel, amely a szövetkezet lényegi, elidegeníthetetlen fogalmi jegyének bizonyulhat, így *a demokratikus centralizmus* elvének a szövetkezetekre való alkalmazása vagy alkalmazhatósága. Ebben a kérdésben *dr. Nagy László* professzor véleményéhez csatlakozom. Én nem úgy tenném fel a kérdést, hogy összeegyeztethető-e a demokratikus centralizmus elve a szövetkezetek jellegével, gazdaságilag és politikailag helyes-e ennek az elvnek a szövetkezetekre és a szövetkezetek szervezetére való alkalmazása. Véleményem szerint *társadalmunkban ott van létjogosultsága a szövetkezetek tevékenységének, ahol a termelőerők és a rájuk épülő szervezetek viszonylag decentralizált megszervezése előnyösebb, eredményesebb, mint a demokratikus centralizmus, vagy egyszerűen a centralizmus elvének alkalmazása.* Röviden: ott van szükség szövetkezetekre, ahol a centralizmus nem alkalmazható sikerrel. Így pl. társadalmunkban azért válhatott a mezőgazdasági termelés területén uralkodóvá a termelőszövetkezeti forma, mert itt a viszonylag decentralizáltság ígért és adott nagyobb előnyöket. Hasonló a helyzet általában kis- és középüzemi tevékenység területén is. Ha ez nem így volna, akkor itt is az össznépi szintig kellene fokozni a társadalmasítást. Ahol a szövetkezeti mozgalom csak centrális szervezés alapján látja megoldhatónak feladatait, ott — úgy gondolom — valójában nincs a maga helyén, *ott össznépi alapokon szervezendő meg a tevékenység.*

A kérdést tehát úgy tenném fel: gazdasági életünk mely területein nem előnyös a centralizmus vagy a demokratikus centralizmus elvének alkalmazása? Ez a terület a szövetkezetek lehetséges és célszerű tevékenységi területe. Más kérdés az, hogy a vállalatok vonatkozásában is szükség van a centralizáltság mértékének és fokának enyhítésére.

A szövetkezeteknek a demokratikus centralizmus alapján való tömörítését indokoltnak és szükségesnek tarthatta az a felfogás, amely a szövetkezeteket társadalmunk átmeneti intézményének tekintette, és össznépi szintre emelését közeli perspektívaként kezelte. A demokratikus centralizmus alkalmazása — amelyet a mezőgazdasági termelőszövetkeze-

Digitized by Google

tek vonatkozásában az operatív állami irányítás pótolt — kimondva, vagy kimondatlanul lépcsőfokot jelentett az össznépi tulajdonná alakulás útján.

Milyen legyen a szövetkezetek és a szövetkezeti központok kapcsolata, tevékenységük jellege?

Az előbbi eszmefuttatással az áll összhangban, ha *nincs központ-kényszer*, vagyis ha a szövetkezetek nincsenek jogilag kötelezve arra, hogy valamely szövetkezeti szervezethez csatlakozzanak, *nem létüknél fogva*, ipso facto tagjai e szerveknek, hanem önkéntes alapon szerveződnek szövetségekbe vagy hasonló szervezetekbe. Ez a megoldás lehet biztosíték arra, hogy a centralizmus, amelyet a szövetkezetek vonatkozásában kiűzünk az ajtón, ne térjen vissza az ablakon.

Eszerint általában *a termelőszövetkezetek érdekképviseleti szerv-rendszere lehetne a modell.* Lehetséges azonban, hogy jelenleg az indokoltnál jobban leszűkítjük a területi szövetségek feladatait. A tagszövetkezetek esetleg — a szorosan vett érdekvédelmen, a társadalmi, mozgalmi tevékenység összefogásán túl — önkéntes alapon a szövetségekre ruházhatnák az egyes üzemek kereteit meghaladó gazdasági tevékenység összefogását, a kooperációk irányítását és más hasonló feladatokat is.

Nem látszik helytállónak az az aggodalom, hogy a szövetkezetek nagyobb önállósága *termelési anarchiát* idéz elő. A vállalati önállóság egyik elve a gazdaságirányítás új rendszerének, de ettől függetlenül a tulajdoni alapokból eredően is sajátos elve a szövetkezeti elméletnek. A vállalati önállóság itt azt is jelenti, hogy a népgazdasági érdekeket és — tegyük hozzá — az össztársadalmi érdekeket jogszabályok, jogszabály formájában megjelenő közgazdasági ösztönzők közvetítik, s ezekhez a szövetkezet és vállalat a felismert szükségszerűség alapján, saját jól felfogott vagyoni érdekeinek, vagy a kollektíva személyes anyagi érdekeltségének megfelelően alkalmazkodik.

Az össztársadalmi, népgazdasági érdekeknek ez a közvetítése közvetlenebb, egyértelműbb és végső fokon kényszerítőbb, mint az a kötelező utasítás, amely kötelező tervmutatókon és — a tervlebontás rendszere folytán — sok vonatkozásban szubjektív értékítéleteken alapul. *Nem indokolt tehát, hogy a központok a népgazdaság érdekeit közvetítő transzmissziókként legyenek felhasználva,* nincs szükség arra, hogy kötelező határozatok hozatalára legyenek feljogosítva. A termelőszövetkezetek 1968. évi tervkészítésének tapasztalatai — melyeket a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának plénuma értékelt — teljes mértékben igazolják ezt: mind a termelési; mind a beruházási elképzelések összhangban voltak a központi célkitűzésekkel.

A szövetségek transzmissziós szerepe elsősorban szövetkezetpolitikai és társadalmi kérdésekben érvényesülhet; ezekben a közgazdasági eszközöknek és a jogi normáknak a dolog természeténél fogva nem lehet meg a kellő orientáló hatásuk.

E rövid hozzászólásban nem indokolhatom meg nézeteimet. Remélem azonban, hogy e néhány gondolat is hozzájárul a vita élénkítéséhez és egyben az elvek letisztulásához.

Dr. Novobáczky Iván

Szabó Zoltán: Beszélgetők

Digitized by Google

Tisztultabb fogalmak — hatékonyabb gazdálkodás

A szövetkezetek helyzetének és működésük társadalmi-gazdasági feltételeinek tisztázása politikai-gazdaságtani irodalmunk egyik régi adóssága; letörlesztésének különösen most, az új gazdasági mechanizmus bevezetésének időszakában értek meg a feltételei.

Egy „zsebbe vágó" javaslat

Minden szövetkezeti tagot közvetlenül érint *a jövedelemképzés és -elosztás* elvi vonatkozásainak tisztázása. A szövetkezeti jövedelemelosztás megítélésében fontosabb a tagok *tulajdonosi*, mint *munkavállalói* mivolta. A tagoknak nemcsak havi keresetük erejéig kell felelősséget vállalniuk szövetkezetük eredményes tevékenységéért. Ezért alapvetően hibás az a gyakorlat, mely szerint az alkalmazottak biztosabb és magasabb jövedelemben részesültek, mint maguk a szövetkezetet fenntartó tagok.

Az alkalmazottak bérezése és a tagok részesedése közötti ellentmondást véleményem szerint nem lehet kizárólag azzal kiküszöbölni, hogy az alkalmazottakat (mint egyes tsz-ekben történik) beléptetik a tagok közé. *Teljes jogú tag szerintem csak az lehet, aki a szövetkezet alaptevő tevékenységi körébe vágó fizikai vagy szellemi munkát végez.* Főkönyvelők, jogászok és egyéb irodai munkát végzők szövetkezeti taggá való minősítése — erőszakolt jelenség.

A szövetkezeti tagoknak az egész gazdasági tevékenységben való anyagi érdekeltsége a nyereségelőlegen kívül más formában is kifejezésre kell hogy jusson. A régi tagok sok áldozatot hoztak a szövetkezetek fejlesztéséért, az elért nyereség egy jelentős hányadáról lemondtak azért, hogy gyarapodjon a szövetkezetek fel nem osztható alapja. Ez az áldozatvállalás csak kismértékben van honorálva a háztáji földek juttatásával, vagy a földjáradék fizetésével.

A szövetkezetek — a csoporttulajdon elvéből következően — nem kötelesek eszközlekötési járulékot fizetni az államnak. Célszerű volna megfontolni, hogy ezeknek a járulékoknak az elszámolásával a szövetkezetekben olyan *eszközjárulék-alapot* létesítsünk, amelyből az év végén a teljes jogú tagok részesednének s ebből lehetne megteremteni az idős tagok nyugdíjalapját is. Az egyszerű emberek logikájával ugyanis nehezen egyeztethető össze az, hogy aki bevitte földjét a szövetkezetbe, és ott több mint tíz évet dolgozott, annak kevesebb nyugdíjjal kell beérnie, mint annak, aki eladta földjét és az iparba ment dolgozni.

Az eszközjárulék megteremtése ezenkívül lehetővé tenné azt, hogy *hűségjutalomként* is kezeljék ezt az összeget. Aki ugyanis nem teljesíti az előírt munkanapok számát, attól nemcsak a háztáji föld juttatását lehetne megvonni, hanem ezt a külön javadalmazást is.

Az érdekvédelmi szervről

Egy másik feladat a tagok tulajdonosi funkciójának és érdekvédelmének megfelelő, állandó operatív szerv megteremtése. *Erdei Ferenc* valamiféle „munkaügyi bizottság" felállítását javasolja erre a célra. Ez az elnevezés megítélésem szerint nem volna helyes, mert — mint említettem — a szövetkezeti tagok vonatkozásában inkább a tulajdonosi, mint a munkavállalói jellegnek kell minden szervezési formában kidomborodnia. A szövetkezetekben jelenleg is megvan azonban az a belső szervezeti forma, amely megfelelő tartalommal megtöltve, el tudná látni ezt a funkciót. Ez a szerv: a *felügyelő bizottság*. Ez ma a legtöbb helyen még csak papíron létezik, s tevékenységi köre csak a közgyűlések időszakára korlátozódik; ilyenkor az a feladata, hogy igazolja a vezetőség tevékenységének törvényes, alapszabályszerű voltát. A felügyelő bizottságoknak azonban az volna a feladatuk, hogy az egész gazdasági év folyamán ellenőrizzék a vezetőség tevékenységét, s a vezetőség és a tagság között felmerült problémákban az egyeztető, illetve munkaügyi döntőbizottság szerepét betöltsék. Véleményem szerint a felügyelő bizottságok jogkörének új szabályozásával, a

Digitized by Google

járási ügyészségek törvényességi ellenőrzéseinek rendszeressé tételével megoldható lenne az említett kérdés.

Új elnevezést!

A szövetkezetek megváltozott jellegét nemcsak belső szervezeti változásokkal kellene kifejezni, hanem a fogyasztási szövetkezetekhez hasonlóan az *elnevezés bizonyos módosításával* is. A magam részéről nem tartanám helyesnek, ha a szövetkezetek két alaptípusaként a *termelő* és a *kereskedelmi* szövetkezeteket különböztetnénk meg. Ez egyrészt vitatható csoportosítás, másrészt az elnevezés sem szerencsés. Ez a csoportosítás *túlságosan leszűkítené a szövetkezetek körét:* létjogosultságuk csak a mezőgazdasági és ipari szövetkezeteknek volna (mint termelőszövetkezeteknek); s a fogyasztási szövetkezeteknek (mint kereskedelmi szövetkezeteknek). Az elmúlt években — éppen a szövetkezetek másodrendű szerepre kárhoztatása miatt — egy sor területen nem tudtak kifejlődni a megfelelő szövetkezeti formák. A *hitelszövetkezetek* például még ma sem önálló szövetkezeti pénzintézetek, hanem lényegüket tekintve az OTP leányvállalatai. Nem tudtak eléggé önállósult, jellegzetes szövetkezetté válni a *lakásszövetkezetek* sem. A *külkereskedelemben* is csak most kezdik elfoglalni helyüket a szövetkezeti vállalatok vagy társulások, mert a külkereskedelem állami monpóliumának téves és egyoldalú értelmezése eddig megakadályozta ezt. Ma még kevés az ún. *alkotószövetkezet,* pedig ennek feltétlenül megvan a létjogosultsága, főként a művészeti alkotómunka (iparművészet, tervező építészet) területén. Az egyoldalú termelőszövetkezeti szemlélet miatt például a *népművészeti szövetkezeteket* is a háziipari termelőszövetkezetek kategóriájába soroljuk, holott helyesebb megnevezésük a *népművészeti alkotószövetkezet* volna. Hazánkban még teljesen hiányzik az *üdülőszövetkezetek* szervezeti formája; ennek hiányában különböző társadalmi szervek (Hazafias Népfront, Autóklub) foglalkoznak társas üdülőtelepek létesítésével. Még csak elszórt kezdeményezések történtek olyan ún. *városellátó* szövetkezetek kialakítására, amelyekben sajátosan keveredik a termelő és az értékesítő tevékenység.

Megítélésem szerint ma már sem a „mezőgazdasági termelőszövetkezet", sem a „kisipari termelőszövetkezet" elnevezés nem tükrözi kellőképpen azt a nagyarányú jellegváltozást, amely a mezőgazdaság vagy a kisipar két évtizedes fejlődésével, gépesítésének előrehaladásával végbement. A tsz-ek helyesebb elnevezése a *gazdaszövetkezet* volna. A mezőgazdasági termelés a gépesítés és az ipari nyersanyagok nagyarányú felhasználása következtében már régen kinőtt elmaradott paraszti burkából. Egyre érdekesebben szerveződik a közös és háztáji gazdaságok munkakapcsolata (a részesművelés, a terméstöbbletből való egyéni részesedés és a szerződéses háztáji állattartás), s ennek eredményeként a mezőgazdasági szövetkezetek földterületük gazdálkodóinak komplex beszerzési, termelés és értékesítési szövetkezeteivé válnak. A „gazdaszövetkezet" elnevezés sokkal reálisabban mutatná meg a tagság és a szövetkezet megváltozott viszonyát, hiszen a szövetkezeti demokrácia kiteljesedésével, a szövetkezetek önállóságának növekedésével parasztságunk valóban egyre inkább gazdának érezheti magát szövetkezeteiben.

Hasonló a helyzet az *ipari szövetkezeteknél* is. Többségüket illetően a *„kisipari"* jelző idejétmúlt, manufakturális viszonyokat fejez ki, jóllehet a nagyarányú technikai fejlődés és a sorozatokban való termelés indokolttá tenné a középüzemi jelleg elismerését. Az ipari szövetkezetek elsődleges feladatának ma még mindig a lakossági szolgáltatások növelését tartjuk, holott nem egy fejlett szövetkezet csak gazdasági eredményeinek rovására tud ezzel foglalkozni; műszaki felkészültsége a nagyipar tevékenységi körét kiegészítő kis- és középsorozatú, profilozott termelést tennék szükségessé. Célszerű volna az ilyen ipari szövetkezetekben a szolgáltató tevékenység leválasztása, és új, *szolgáltató szövetkezetek* létrehozása, amelynek ez lenne a fő profiljuk.

A szövetkezetekkel kapcsolatos elméleti problémák tisztázása feltétlenül indokolttá tenné, hogy a szövetkezeti mozgalmat, a maga komplex problémakörével *nyilvánítsuk önálló kutatási területté,* és a

Digitized by Google

szövetkezettudományt ismerjük el önálló gazdaságtudományi ágnak, mint ezt *dr. Nagy László* is javasolta. Úgy vélem, időszerűvé vált már egy *Szövetkezettudományi Intézet* létrehozása is, amely sok értékes kutatási eredménnyel és megállapítással gazdagíthatná a hazai közgazdaságtudomány fejlődését.

Már most megállapíthatjuk, hogy ha a szövetkezettudomány a mainál magasabb fejlettséget ért volna el hazánkban, akkor a csoportérdekek érvényesülésének mechanizmusát is sokkal pontosabban határozhattuk volna meg. Ezt a feladatot most, az új gazdaságirányítási rendszer érvényre jutásával egyidőben, annak konkrét tapasztalataira támaszkodva kell megoldanunk a gazdasági reform hatékonyabb érvényesítése érdekében. Ezért különösen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk a szövetkezetek elvi kérdéseiről folyó vitának, amely e probléma megoldását segíti.

Dr. Zoltán Zoltán

Szövetkezeti önigazgatás és érdekvédelem

Erdei Ferenc vitaindító tanulmánya a legsajátosabb szövetkezeti problémákat tűzte napirendre, amelyek között nem kevésbé jelentős helyet foglal el a demokratikus vezetés és az érdekvédelem kérdése. Ezért szükségesnek látszik ezeknek pontosabb elemzése és a vélemények egyeztetése.

Demokratikus vezetés

Az a széles körű önállóság, amelyet ma élveznek gazdasági téren a szövetkezetek, igen sok olyan feladatot ró rájuk, amely ezelőtt az irányító szervek hatáskörébe tartozott. Felmerül tehát az a kérdés, hogy milyen elvek, metodikai előírások biztosíthatják a jó szövetkezeti vezetést.

Általánosan elfogadott nézet, hogy *a szövetkezetek demokratikus intézmények*, és felépítésüket tekintve vezető szerveik is demokratikus elvek szerint létesülnek és működnek. *Erdei Ferenc* tömör megfogalmazása szerint: „önállóság, önkormányzat (önigazgatás) és kollektív (testületi) vezetés, mindez együtt jelenti a szövetkezeti demokráciát". A demokratikus vezetés tehát kollektív vezetést jelent, ezt elvi alapként kell elfogadni. Tisztázandó, hogy mennyire és miként érvényesül ez a szövetkezeteknél.

A szövetkezeti közgyűlés a „legfőbb testületi szerv". Itt érvényesül legtisztábban az „egy tag — egy szavazat" elve, amely egyik döntő kritériuma a demokratizmusnak. Alapvetően fontos tehát az az elvi álláspont, hogy a szövetkezet egészét érintő kardinális kérdéseket csak a közgyűlés dönthesse el. Eddig az alapszabály, a legújabban a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. III. törvény is taxatíve sorolja fel: mi az, ami kizárólag a közgyűlés hatáskörébe tartozik. Ezen a területen elvi szempontból volna helytelen, „ha az alapszabályban csak a lényeges elveket határoznánk meg" — mint *dr. Göndör György* ajánlja májusi hozzászólásában.[1]

A körülhatárolt jogkörű ellenőrző bizottság mellett a legfontosabb szerepet a szövetkezet életében a demokratikusan megválasztott vezetőség tölti be. Ezért igen lényeges követelmény, hogy jogai és kötelességei is tisztázva legyenek. Ezek azonban nincsenek olyan kategórikusan meghatározva és felsorolva, mint a közgyűlésé, „A contrario" következtetve lényegében minden olyan ügyben a vezetőségnek kell határoznia, amelyről a törvény vagy alapszabály másként nem rendelkezik.

Amikor a „kollektív, vagy egyszemélyi vezetés" elvi tisztázásáról beszélünk, akkor nyíltan meg kell tárgyalnunk az elnök jogállását és a „személyes felelősség" kritériumát. Magától értetődik, hogy ha operatív jellegű, gyors intézkedést igénylő probléma vetődik fel, akkor az elnöknek nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy megtegye a szükséges, felelősséggel megfontolt lépést. Ez igen előnyös és kényelmes a vezetőség számára, ha az elnöki teendőket rátermett egyéniség látja

1 *Társadalmi Szemle*, 5. sz. 87. old.

Digitized by Google

el. De felmerül a kérdés: mi történik akkor, ha utólag mégis kiderül, hogy *az elnök mégsem volt egészen alkalmas a szinte teljhatalom gyakorlására?* Többéves tapasztalatok szerint sok szövetkezetben fordul elő az, hogy ameddig a szerencsés objektív tényezők folytán semmi baj nem volt, sőt a szövetség hozzászokott, hogy mindent az elnök intéz, s gyakran helyette is határoz és dönt — ez a gyakorlat azonban akkor is érvényesült, amikor a gazdasági vagy egyéb nehézségek megoldása már meghaladta az elnök egyéni képességeit, s ez a közösség megkárosodásával járt. Ilyenkor szokták utólag — amikor már nyíltan szóvá tehető — megállapítani, hogy „a királyon nem is volt ruha".

Az új gazdaságirányítási reform ezen a területen is éreztetni fogja hatását és *dr. Gergő Zoltán* véleménye szerint[2] „növelni fogja az egyszemélyi felelős vezetés módszerének jelentőségét". Ezzel szemben *Szirmai Jenő* éppen azt jelenti ki nyilatkozatában,[3] hogy „mennyivel elevenebb az élet, eredményesebb a gazdálkodás a szövetkezetben, ha valóban a tagok határozhatnak minden lényeges kérdésben". Ezért nagyon fontosnak tartom annak az elvi álláspontnak a változatlan megtartását, hogy *a szövetkezeti tagság érdekeit döntően érintő kérdésekben csak kollektívan lehet határozni.* Erre a *közgyűlés* és a demokratikusan választott *vezetőség* hivatott. A testületi vezetés tartalmi lényegéből következik annak az elbírálása, hogy valamely döntés a vezetett és képviselt tagság érdekében történik-e és valóban szükséges-e.

A szövetkezeti tagok érdekvédelme

A szövetkezetek, mint szervezetek érdekvédelméről, pontosabban érdekképviseletéről nem kívánok szólni, mert ezzel már több hozzászólás is foglalkozott. Legrészletesebben *dr. Simon Lajos* fejtette ki[4] a szövetkezeti tagság érdekvédelmének szükségességét. Az ő megállapításait szeretném néhány gondolattal kiegészíteni, javaslatot téve a probléma megoldására.

Nem vitatott kérdés az, hogy a szövetkezetekben a tagság tekintetében egybeesik a munkaadói (tulajdonosi) és a munkavállalói (dolgozói) státusz. Ezért is nincs a tagoknak mint munkavállalóknak intézményesen szervezett érdekvédelmi szakszervezetük. De az is igaz, hogy a szövetkezeti dolgozóknak is közóhajuk, hogy (még ha tagok is) legyen valamilyen érdekvédelmi szervezetük. A kisipari termelőszövetkezetekben ezt célozza az OKISZ vezetőségi határozata által előírt „szövetkezeti bizottság" elnevezésű alapszabályszerű szerv, amely be van építve a ktsz-ek szervezetébe és amelynek feladatai meg is vannak határozva. De a rendelkezések — bár bőbeszédűen felsorolják, hogy mit és miben szervez, irányít, mozgósít, elősegít, közreműködik vagy javasol a szövetkezeti bizottság — azt a legfontosabb kérdést teljesen nyitva hagyják, hogy hogyan dolgoznak hathatósan és eredményesen az olyan exponált feladatok megoldásán, amilyen pl. a tagok alapszabályszerű jogainak érvényesítése a munkavégzési, munkajogi rendelkezések megtartása, a tagok panaszaival való foglalkozás. Ezért ezek a szövetkezeti bizottságok *jelenlegi helyzetükben nem tekinthetők érdekvédelmi szerveknek.* Ha biztosítani akarjuk a szövetkezeti tagság munkajogi védelmét, akkor *más szervezeti megoldást kell találni.*

Munkajogi szempontból a szövetkezeti tagok helyzete majdnem „senki földje": a Munka Törvénykönyve legtöbb rendelkezése nem vonatkozik rájuk, érdekvédelmük különálló törvényes rendezése még hiányzik. Egyetértek *dr. Nagy Lászlóval*[5] abban is, hogy célszerű volna szövetkezeti törvényben rendezni a szövetkezetek viszonyait és fő kérdéseit. Ebben azt is ki kellene mondani, hogy a tagság széles körű érdekvédelmének biztosítására a szövetkezetekben *létre kell hozni olyan testületet, amelynek a felmerülő vitás kérdésekben hozott határozatai a tagot és a szövetkezetet, mint jogi személyt egyaránt kötelezik,* ezek ellen jogorvoslatot mindkét részről csak *a kívülálló bíróságnál* lehessen keresni. E rövid állásfoglalás részletes kifejtése azonban nagyobb terjedelmet igényelne.

Dr. Péter Ernő

2 *Társadalmi Szemle*, 5. sz. 90. old.
3 *Népszabadság*, 1968. márc. 31. sz.
4 *Társadalmi Szemle*, 4. sz., 74. old.
5 *Társadalmi Szemle*, 4. sz. 70. old.

Digitized by Google

VITA

Szövetség vagy kitagadás?

(Hozzászólás Jancsó-ügyben)

Rényi Péter filmvitát összefoglaló cikkének (*Társadalmi Szemle*, 1968. 5. sz.) okvetlenül igaza van abban, hogy egy „egységes magyar filmiskola" fikciója helyett a *valóságos irányokat* kell egymással szembesíteni. A kérdés csak az: *miként* történjen ez a konfrontáció? Éppen ezért, mielőtt az érdemi vitához hozzászólnék — most csupán annak Jancsó Miklós művészetét érintő vonatkozásaihoz, mert az idevágó kritikákat érzem a legigazságtalanabbaknak és a legegyoldalubbaknak — akadna néhány megjegyzésem az eddigi párbeszéd bizonyos bántó mozzanatairól. Azokról, amelyek egy — reméljük — letűnt periódus „tetemrehívásainak" üledékeit még magukon viselik. Mindenekelőtt Kálmán Endre hozzászólására (*Társadalmi Szemle*, 1968. 4. sz.) gondolok, aki egyébként is jogosulatlan előnyt szerzett magának, amikor a néző szerepéből, de a kritikus súlyával szólalt meg, hisz e kettős helyzetből következően megtakaríthatta magának az érvelés terhes kötelességét. Igazi ellenérzésem azonban arra irányul, hogy nála ismét találkozhatunk azzal a bírálói magatartással, amely „jobban tudja", mint a szerző, vagyis ahelyett, hogy a művet és a kimondott alkotói szándékot szembesítené egymással (esetleg a kettő eltérését vádolva), olyan *szándékokat imputál* a művésznek, amelyek saját tanúvallomásai szerint nem szándékai. Jancsó Miklós például több ízben nyilatkozott arról, hogy filmjeinek egyik legfőbb törekvése a magyar történelem eltorzulásainak okát felkutatni. Kálmán Endre viszont így foglalja össze a Csend és kiáltás — szerinte — áltörténeti jellegének emberi alapját, a szerzőkről szólva: „Nem, *ők nem is akartak* történeti hitelességgel ábrázolni egy történeti szituációt." Itt azonban már mégis fel kell tennünk a kérdést: ki tudja jobban?

Még zavaróbb, hogy Rényi Péter cikke is, amelynek minden lényeges értékelését hibásnak, korrekt és világos érvelését azonban követendő mintának tartom, egyhelyütt tartalmazza a művészi felfogás olyan „extrapolálását", a közvetlen politikumba való olyan megalapozatlan áttételét, amely éppen azt a pszihózist keltheti fel, amelytől pedig ő óv a legnyomatékosabban: az adminisztratív megtorlásoktól való aggodalom lélektanát. Ezt írja: „*Jancsó felfogása* ugyanis, ha ebből az aspektusból nézzük, a mi mai ökonómiai elképzeléseinkkel szemben a teljes tagadást fogalmazza meg: műveiben *a forradalmi magatartás kritériuma — az objektív, a gazdasági és másmilyen körülmények szuverén megvetése.*" Szerintem Jancsó művészi felfogása — legalábbis kimutatható módon — a „mi mai ökonómiai elképzeléseinkkel szemben" *semmiféle álláspontot nem fogalmaz meg*, ráadásul a műalkotás az esetek többségében *a politikai program egyes mozzanataiig „le nem bontható"*, vagy ha ilyesmire kísérletet teszünk, tetszőlegesen le-

Digitized by Google

vonhatunk néhány homlokegyenest ellenkező következtetést is, mindez csupán elhatározás és elmeél kérdése.

E kellemetlen mellékzöngét leszámítva, a vita valóságos csomópontjai éppen Rényi dolgozatából bontakoznak ki. Három ilyen csomópont mutatkozik: a népies örökség túlhaladásának vagy elvont és irracionalista folytatásának kérdése, a valóságos vagy kosztümös történetiség dilemmája, végül pedig az elidegenedés és a vele kapcsolatos morális kérdések ábrázolásának a problémája. Érvelésem, amely mindhárom vitás körre kiterjed, csupán vázlatos lesz. De úgy hiszem, enyyivel most beérhetem, anélkül, hogy magamat menteném fel az argumentáció természetes kényszere alól, mivel korábban két hosszadalmas bírálatban fejtettem ki pontról pontra Jancsóval kapcsolatos álláspontomat. Az első területet illetően Rényi felfogása határozott és világos. Így ír: „Számomra az ő absztrakt embere is a túlerőtől üldözött, tiport, meghajszolt paraszt, aki kétségbeesetten küzd létéért." Erre támaszkodva később kifejti, hogy a művész csak látszólag haladja meg a népies parasztkultuszt, voltaképpen az eredeti szemlélet gyengeségeit felfokozza, túlhajtva a modellt az általános emberibe. Rényi álláspontjának vitathatatlan igazsága: a Jancsó féle művészet népies gyökereinek kimutatása. Vele ellentétben azonban én ezt az örökséget — illeve beépítést a rendező-művész mai szintézisébe — egyértelműen pozitívnek tartom, mert a *nép mitosza* helyébe a *népi élet önkritikáját* teszi. Márpedig éppen a parasztság jogosulatlan, nemegyszer provinciális és retrográd eszményítése volt e mozgalom egyik legfőbb gyengesége. Ha pedig valaki az ifjúsággal kapott szellemi örökség belső problematikáját meghaladni képes, az nem csupán szubjektíve termékeny emberi tett, hanem — amennyiben az örökség maga is termékeny — művészi és szellemi felvirágzás alapja lehet. Ez Jancsónál annál is inkább bekövetkezik, mert a *népi sors*, a felemelkedés vagy a nyomorba és elembertelenedésbe való végső alásüllyedés nála olyan következetesen kapcsolódik össze *a forradalom sorsával*, ahogyan intellektuális ősapái közül az csupán Illyés legmaradandóbb műveiben és legradikálisabb korszakaiban volt tapasztalható. Azt a különös mozzanatot pedig, amelyet Rényi nyomatékosan hibáztat, vagyis hogy a konkrétan osztályszerűt Jancsó felemeli (Rényi szerint: absztrahálja) az általánosba, *kifejezett erénynek* tartom, úgy fogom fel, mint amely beteljesíti a lukácsi esztétika nagy posztulátumát, „az emberiség ügyéhez" való közvetlen kapcsolódást. Per sze a felemelkedés a közvetlen osztályproblematikából „az emberiség ügyének" legmagasabb régióiba két úton mehet végbe. Az egyik kilúgozza az alapját képező világ minden belső meghatározását, hogy egy „örök emberi" modellel álljunk szembe. A másik addig tömöríti és sűríti e meghatározásokat, amíg — bizonyos vonatkozásban — minden elnyomó és minden elnyomott felismerheti benne a „tua res agitur"-t. Szerintem Rényi sem fogja tagadni, hogy a konkrét parasztsors Jancsó filmjeiből el nem tűnik, sőt vádló részleteivel mindig jelen van. Ha viszont ebből az emberi nem drámája iránti *általános érzékenység* fejlődik ki, az csak erény, mely túllép a provinciálison. Így lesz a konkrét paraszttömeg és a konkrét (úri-ellenforradalmi) erőszakapparátus összecsapása az ember és a magateremtette elidegenedett hatalmak nagy csatájává. Aláhúznám a „magateremtette" jelzőt. Jancsó filmjeiből ugyanis számos drámai előzmény tudatosan mellőzve van, de annyi mindig világosan látszik, hogy az „apparátus" nem egy „másik világ", hanem az elnyomott helyzet pontos ellenképe, vagyis az elnyomatás, amely a nyomorúság, a megalázottság, az önelvesztés, a lealjasulás talajából szívja tele magát. És fordítva: annak arányában szorul vissza, ahogyan a

Digitized by Google

nyomor földje már nem a lelkek temetője, hanem az ellenállás búvóhelye, sőt nyílt csatatér. Ha csupán ennyi született meg Jancsó népies indításából, akkor jól kamatoztatta az elődök hagyatékát.

Az előbbiekből következik, hogy a ciklus történelmi dimenzióit valóságosaknak tartom, hisz a konkrét népéletből konkrét történelemnek kell kibontakoznia. Mivel másutt már igyekeztem kimutatni, miképp erősödött meg Jancsónál — a Szegénylegényekhez képest is — e történeti konkrétság, egyebek között az erőszakapparátus elmélyültebb belső elemzésével, nem utolsósorban annak a mozzanatnak mesteri bemutatásával, amelyet Hermann (a csendőrparancsnok személyére vonatkozóan teljes joggal) dzsentroidnak nevez a Csend és kiáltásban, már csupán két ellenérvet hangsúlyoznék. Az egyik Brecht szorosan idevágó példája, akit egyébként közvetlen megoldásaiban Jancsóval egyetlen szál sem fűz össze. A mai marxista kritikában tudomásom szerint vita nélkül elfogadják érett kora nagy paraboláinak kettős szerkezetű egységét. E szerkezet egyik összetevője a parabola történetileg hiteles rétege (noha sem a Galilei, sem a Kurázsi mama nem ad többet egy korszak sűrített párlatánál, és sokszor kevesebbet, mint Jancsó filmjei), a másik az ábrázolás azon „szintje", amelyen a szorosabban vett korkérdések már az elidegenedés és a vele szembeni ellenállás legáltalánosabb emberi problémájává tágulnak. Miért lesz azonban a mi érvelésünkben Jancsónál kulissza és kosztüm a hatvanhét utáni népelnyomás és a tizenkilences fehérterror, ha — semmivel sem külterjesebb, belsőleg nem mélyebben jellemző jegyek alapján — Brechtnél hitelesnek fogadjuk el a harmincéves háború emberi züllésének és a későreneszánsz ideológiai válságának képét? Második érvem, amely a Jancsó-féle történetiség hitele mellett perel, tisztán alkotásainak „struktúrájára" vonatkozik. Szemmel látható ugyanis, hogy az önmagát állítólag ismétlő rendező, mondanivalójának variálása közben, *és mindig az adott történelmi szituációtól függően,* újra meg újra átépíti alakjainak hirerarchiáját és végső megoldásait. A Szegénylegényekben a *vert sereg* látható, eposz ez, kiemelkedő, összefoglaló epikai hős nélkül (nem véletlen, hogy a filmben Rózsa Sándorról csak beszélnek, ő maga nincs jelen), és a végső csel a népélet korlátoltságából és nagyszerűségéből egyaránt nő ki. A Csillagosok, katonákban a helyzet követelményei szerint grandiózus hősalak vezeti a forradalom morális ellentámadását; a Csend és kiáltásban pedig elszigetelt ellenálló szegül szembe rettegő-egyezkedő népe helyett is a túlerő hatalmával. (Mellesleg: én ezt az elszigeteltséget — Kálmán Endrével ellentétben — a történeti helyzet hű rajzának tartom, ami persze külön vita tárgyát képezhetné.)

Ámde az elidegenedés ábrázolása a központi kérdés, szerintem ugyanis itt van a vihar magja. Néhány részprobléma félreértelmezése, úgy gondolom, könnyebben tisztázható. Mindenekelőtt az elidegenítő hatalmak állítólagos megfejthetetlensége, az a kafkai vonás, amelyet Rényi Péter — letompítva ugyan — Jancsóval szemben továbbra is fenntart, és amelyhez Kálmán Endre is csatlakozik. Ha előbbi gondolatmeneteim megalapozottak, egyszersmind a névtelenség és megfejthetetlenség cáfolatát is megadtam. Számomra világos, hogy konkrét korok konkrétan változó erőszak-apparátusai merednek ránk a vászonról (mindig az uralkodó osztályok hatalmai, mert a forradalmi terrort Jancsó tökéletesen eltérően ábrázolja), persze úgy, hogy az általános vonások markánsabban előtérbe kerülnek. (Ha pedig ilyen általános vonások egyáltalán nem léteznek, képtelenség lenne általános ontológia kidolgozásáról, benne az emberi cselekvéstípusok on-

Digitized by Google

tológiájának feltárásáról akárcsak beszélni is. Más kérdés: *mennyit* mondhatunk elvontság nélkül egy-egy cselekvéstípusról ebben az általánosságban.) A személytelenséget Jancsónál nem tagadnám, noha ennek is humanisztikus oka van. Ő ugyanis az erőszak hatalmát a nép oldaláról, a megkínzott szemszögéből nézi, az pedig sok esetben e hatalmat csak úgy értékeli, mint életére rávetődő sötét árnyékot, anélkül, hogy motívumaiban és egyedeiben részletesen elemezné. De itt is felemlíteném a fejlődés tényét: ami a Szegénylegényekben a fekete köpenyek árnyékában még összefolyik, a másik két filmben már nagyon plasztikusan és individuálisan tagolódik szét.

Mikor továbbá Rényi kevesli, leszűkítésnek tekinti az elidegenedés egyéni szorongattatás — egyéni felelősség- (és érték-) vállalás kontrapunktjában való ábrázolását, szerintem megfeledkezik a műfajok munkamegosztásáról. Csak egy balzaci méretű és mélységű regényciklus alkalmas az elidegenedés össztársadalmi dimenzióinak művészi megjelenítésére, a lényegében novella-terjedelmű filmnek sokkal kevesebbel kell beérnie. Huszár Tiborral értenék itt inkább egyet, aki e kontrapunkt feszültségét a műalkotás elégséges töltésének tekinti. Végül kereken tagadnám, hogy bármely etikus élet a legcsekélyebb mértékben is igazolná Rényi Péternek azt a felfogását, miszerint élet és halál mezsgyéjén (a Jancsó-filmek szülőföldjén) nincs etikai súlyú döntés. Az a kötet, amely a fasizmus által halálra ítélt ellenállók leveleit tartalmazza, hallatlan erővel bizonyítja, hogy a meghalás mikéntje legigazabb tartalmaink megerősítésének vagy önmegsemmisítésének kérdése, és e kettő között *választani kell.* Aminthogy ezt bizonyítja a forradalmi magyar hőslegenda: Korvin halála is. Korviné, akinek mérget csempésztek börtönébe, de aki nem takarította meg a fehérterrornak a politikai gyilkosságot, bizonyítván — a síralomház állítólagos alternatívamentességében — a választás lehetőségét és szükségességét. Igen, még itt is: mert amíg az ember létezik, alternatívák között kell léteznie.

Rényi felfogásának sajátságos ellentéte Hermann István cikke (Társadalmi Szemle, 1968. 5. sz.) a Csend és kiáltásról, amely a főhős elemzésével kapcsolatban nemhogy morálmentességet fedezne fel Jancsónál, hanem ellenkezőleg, túlzott moralizálást, sőt moralitás-játékot, olyat azonban, amely végül is a kompromisszum védelmébe csúszna át. Igaz, elemzései nem mindenütt támasztják alá saját álláspontját. Kezdetben így ír a Csend és kiáltás forradalmár főszereplőjéről: „Mikor pedig azt látja, hogy barátját mérgezik, saját életét kockáztatva tesz jelentést a csendőrőrsön." Később viszont ezt olvashatjuk: „A film főhőse ugyanis valóban nem alkuszik meg, csakhogy éppen azon az áron, hogy mások megalkuvásai mögött bújik meg." Hermann ebből vonja le a továbbiakban azt a következtetést, hogy a filmben voltaképp a megalkuvás apologiáját látjuk, hogy Cserzi éppúgy dzsentroid, mint ellenlábasa. Szerintem azonban nincsen az a dialektikus logika, amely a két kijelentés között békét teremthetne. Az egymásnak ellentmondó állításokból legfeljebb az a következtetés adódna, hogy *kezdetben* Cserzi minden személyes tisztasága és morális eltökéltsége ellenére, amely nála persze jóhiszeművé tenné a környező züllés megvetését, objektíve e züllés védelmében húzódik meg, végül azonban belátja, hogy megmaradásának ára a a beilleszkedés, sőt, a cinkosság, és élete árán felmondja az alkut, *tehát* katharzisában tiszta fénnyel világlik fel emberi törhetetlensége. Valójában viszont két ettől egészen eltérő komponens fonódik egybe tragikus sorsában. Az egyik a helyzet logikájából folyik. A forradalmár ugyanis csak lépésről lépésre deríti fel, mi

Digitized by Google

minden történik ebben a fülledt tanyavilágban, micsoda alvilági szövetség fonódik itt elnyomó és elnyomott között, és minden egyes felfedezését a kétségbeesett tiltakozás gesztusa — igaz, hogy hasztalan gesztusa — követi. Amikor azonban felismeri, hogy *éppen őérte, megmentése és egyszersmind bekebelezése érdekében* emésztik el barátját Károlyt, ezt a felismerését most már az azonnali *önfeladó tett* követi. Márészt, csakugyan felvillan Cserziben egy-egy pillanatra a „távoztasd el tőlem e keserű pohárt" érzése, de ez csak mélyen emberi és érthető habozás.

Az igazi kérdés, amely Jancsó monumentális ciklusával, a magyar művészet nagy európai teljesítményével *szemben* reálisan felvethető (és szerintem is van ilyen kérdés), körülbelül így hangzanék: milyen panorámát ad az emberi történelemről az a kép, mely „határhelyzetek" együttesének, elidegenedési kulminációs pontokat összekötő vonalnak látja és láttatja a históriát. A válasz ambivalens. Egyrészt félelmetesen igaz képekben tolul elénk korunk páratlan drámája, amely az első világháborúval, a 19. század véres összeomlásával és Októberrel kezdődik. A ciklus ezért és ennyiben monumentális. Másrészt egy elkeseredett, de forradalmi tiltakozás csendül ki belőle, amelyet dadogva így írhatnánk körül: rosszul állunk, szorongatnak bennünket, de *mégsem törnek át,* mert mindig akadnak ellenállók, akik magukkal rántják vagy ránthatják a többieket. (Mondanom sem kell: a többes szám első személy „az emberiség ügyének" hordozóira vonatkozik.) Ezt a „no pasaran"-t lehet kritizálni, mondván, hogy túlságosan jelenvalónak érzi a végveszélyt és nagyonis túlnyomónak az ellenséget. *Ennyiben* még jogosult is a Kovács András művészetével való szembeállítás, akinek nagy objektív tehetsége rémségek ábrázolása közben is valamiképp nyugodtan rendíthetetlen marad. De őket egymást kizáró ellenfelekként konfrontálni jogosulatlan és igazságtalan, mert Jancsó kétségbeesett daccal felcsendülő, engesztelhetetlenül tiltakozó kiáltása arra mond átkot és áment, amire a forradalmi marxizmus nemet és igent mond.

Számomra a vita esztétikailag is igen tanulságos volt, bár őszintén megmondom, fel nem foghatom, mihez kezdjek az olyan rögtönzött műfajmeghatározásokkal, mint „szubjektív metafora" (Rényi), olyan kategóriapárokkal és ellentétpárokkal, mint az indirekt és direkt aranyozás, a fekete (és nyilván a vörös) romantika, extrahálás kontra absztrahálás, redukció és szelekció versus újrateremtés (Hermann). A megkoronázó talány aztán a filmballada zeneietlenségével kapcsolatos fejtegetés. Hogy a zene hiánya egy balladai jellegű filmben miért szolgáltat alapot a figurák és a mű erkölcsi diffamálásához, ez azért egy Shakespeare idézetnél alaposabb művészetelméleti bizonyítást igényelne.

Mégis, ismétlem, esztétikai haszonnal járt számomra a vita, mert Jancsó „pátoszstruktúrájának" átgondolása közben végre ráeszméltem arra, ami művészetében korábban is feszélyezett, de amit a Csend és kiáltásról írott bírálatomban még csak felületes tényezőkkel magyaráztam. Az alakok „helyrajzi meghatározatlanságára" és az innen adódó félreértésekre gondolok. A kompozíció ebben a ciklusban a következő séma szerint alakul. A szerepek etikailag már induláskor „le vannak osztva", ami önmagában nem hiba, hisz számos klasszikus dráma kezdődik hasonlóképpen. Mindössze az a veszélye, hogy az alakok ezután szinte „önmaguktól végigjátszhatják" kiosztott szerepüket, egymásra mitsem ügyelve, és ha ez bekövetkeznék, csakugyan előállna a Hermann által felvetett (eddig ugyan szerintem még nem realizálódott) lehetőség: a moralitás-játék elvontsága. Másodszor:

Digitized by Google

a dráma a végkifejlethez — térben és időben — igen közel exponálódik. Még ez is jogosult, noha most újabb hibaforrás lép be: a néző kevés informáicóval rendelkezik, és ha nagy körültekintéssel (nemegyszer pedig bonyolult kerülőutakon) nem látnak el bennünket az előzményeket leleplező felvilágosításokkal, egyetlen alak sem lesz Hegel, Marx és Lenin értelmében vett „ez", vagyis konkrét, mint a meghatározások összessége. Végül: a séma döntő eleme, hogy Jancsó szinte kizárólagosan a szabadséglehetőség — elidegenítési hatalom vonatkozásában dolgozza ki (persze fantasztikus erővel és nyomatékkal) alakjait, ezért közömbös neki a név és a „lokálkolorit" számos olyan eleme, amely pedig a mi tisztánlátásunkhoz nélkülözhetetlenül szükséges. Mindez erősen közelíti őt a Schiller—Dosztojevszkij típusú „szentimentális költőhöz" (noha stiláris szófukarságával szöges ellentétük), ahhoz a művészfajtához, amely kizárólag egy világtörténelmi jelentőségű ideológiai összefüggés szemszögéből képes és hajlandó alakjait felvázolni és mozgatni. A séma benső gazdagodása, dialektus továbbkombinálódása minden bizonnyal Jancsó reményeinek, használjuk az ontológiailag helyesebb kifejezést: *perspektiváinak* megerősödésével lesz kapcsolatban.

Ezek a perspektívák erősek és megrendíthetetlenek Kovács Andrásban, a „naiv költőben". (Fölösleges említenem, hogy a naiv itt nem a gondolati szintre vonatkozik: ez már a típus modelljénél, Goethénél is egyértelmű volt.) „Naivitása" teszi számára lehetővé, hogy olyan sokféle alakot mozgasson elfogulatlan érdeklődéssel és igazsággal. De nagyon érdekes, hogy a párizsi bárjelenetben, ahol három oly különböző figura vajudja ki a Falak döntő intellektuális mondanivalóját (vagy annak legalábbis egyik döntő elemét) a művész szükségesnek látta a háttérbe odatenni a protest-songot recitáló énekes szinte csak magát látó, belülről és befelé éneklő, de valamennyiünket tűzbe hozó és megindító, látnoki alakját. Most szimbolikusnak érzem ezt a helyzetet: a két alkotó egymástól olyannyira különböző és egymást mégis kiegészítő „múzsatestvérisége" jelképének. Mert erősen hiszem, hogy nekünk nem kevésbé kellenek Jancsó elektrifikáló protestsongjai, mint Kovács alaposan elgondolkoztató, objektív gonddal kiérlelt krónikái és tablói.

Fehér Ferenc

Digitized by Google

A területi szövetségek hétköznapjaiból

Emlékezünk még a termelőszövetkezetek területi szövetségeit egy évvel ezelőtt útnak indító beszédekre, amelyekből szinte refrénszerűen csendült ki: *a szövetségek ne váljanak hivatalokká, kerüljék el a bürokrácia útvesztőit, alakítsanak ki újszerű munkastílust.* Magyarán mondva: munkájuk és munkamódszerük legyen olyan, amilyen eddig még nem létezett.

Most a hétköznapok prózai munkái, gondjai között tallózunk. Hogyan telnek a hétköznapok, miként valósulnak meg az útnak indító szándékok? E tallózás kapcsán nincs szándékunkban az eddig végzett munka mérlegének elkészítése, és a lényegében jól dolgozó szövetségek eredményeinek felsorolása. Csupán néhány olyan „prózai" akadályt jelzünk, amikbe az új uton járva ma még beleütköznek.

Egy napra egy meghívó

Számos szövetségi titkárnak az a vágya, hogy átlagban ne jusson több egy napra, mint egy meghívó. Ez — sajnos — még jelszónak sem hangzik ma rosszul. Mert ma Szombathelytől Nyíregyházáig, Miskolctól Szegedig folyik az invitálás különböző bemutatókra, tájértekezletekre, ilyen vagy olyan napokra. A szűkebb közigazgatási környezet, a megye, a járások is értekezletekre, megbeszélésekre invitálnak. Külön-külön nem is sokra, de van olyan területi szövetség, amely négy járásnyi területet ölel át, s így a járásonkénti kevés is sokká válik. A termeltető, értékesítő stb. vállalatokról, amelyek egyre inkább respektálják a szövetségeket, ne is beszéljünk. A felsorolásban még csak ezután jutunk el a társadalmi szervezetekhez, a szakoktatási intézményekhez, a gomba módjára szaporodó információs sejtekhez. Tengernyi felhívás, meghívás érkezik ezektől is.

A területi szövetségek kezdetben kötelességszerűen elmentek mindenhová. Ellenálló és szelektáló képességük azonban örvendetes módon erősödik. Milyen alapon lehetne szelektálni a meghívókat? *A tagszövetkezetek és a szövetség érdeke alapján* — így szól a válasz. Ezért esetenként a „beszűkülés", a szűklátókörűség vádjával is illetik őket — de ez az úttörők sorsa.

A szelektálással felszabadított energia néhány helyen arra is csábít, hogy a területi szövetség kezdeményezzen értekezleteket, rendezvényeket. A Rába és Fertő menti területi szövetség pl. augusztus 30-án a tömegtakarmány felhasználásáról szóló tapasztalatcserét, szeptember 10-én búzatermesztési tanácskozást, szeptember 15-én takarmánygazdálkodási tapasztalatcserét rendezett, illetve rendez. Ezt egy kissé soknak találja az, aki várakozással tekint az új munkastílusra.

A munkaprogram és az élet

A napi munkaidő elvben reggel 8-tól este $^1/_2$5-ig tart, de a munka természete miatt a munkatársak a tagszövetkezetek élet- és munkaritmusához alkalmazkodnak. A félévi munkaprogramban kijelölt reális feladatok is kitöltenék a titkár és a munkatársak idejét, de az idei esztendő sok előre nem látható nehézséget, akadályt hozott, s ez programon kívül megfeszített munkát követelt tőlük. Elég, ha az értékesítés gondjaira utalok. Az aszály okozta károk elhárítása, a bevételi kiesések pótlása stb. töménytelen ötletet

Digitized by Google

kívánt meg, és az ötletek gyors gyakorlati megvalósítását. Az előre kidolgozott program így háttérbe szorult. Talán éppen a váratlan akadályok elhárításával, a gyors helyzetfelismeréssel, a sallangmentes gyakorlati kivitelezéssel bizonyították be leginkább életképességüket a szövetségek és teremtették meg a valóban új munkastílus iskolapéldáit.

A bizottságok kiszolgálása

Általában minden szövetségben négy-öt bizottság dolgozik. Ezeket a társadalmi szerveket, s természetesen az elnökséget és a küldöttgyűlést is többnyire a függetlenített munkatársak szolgálják ki. A bizottsági ülésekre jelentéseket, beszámolókat, javaslatokat, határozat-tervezeteket készítenek, a témától, az ügy fontosságától függő terjedelemben. Ez a munka rendkívül időigényes. Egy hét-nyolc munkatárssal dolgozó területi szövetségben 2100—2400 munkaórát dolgoznak. Nem lehet közömbös, hogy ebből az amúgyis megnövelt munkaidőből mennyi pazarlódik el mindenféle adminisztrációs munkára.

Területi szövetségeinknek ma még általában gondot okoz *a szövetségi munka társadalmasítása*. Járható út lenne, ha egy-egy téma kidolgozására ideiglenes bizottságokat állítanának össze az e témát legjobban ismerő, tehát termelőszövetkeztekben dolgozó szakemberekből, és ezek tennék le a bizottságok asztalára az anyagot.

A Budapest környéki területi szövetség jogi és szociális bizottságának július 27-i együttes ülésén a szövetkezeti demokrácia szélesítése került napirendre. Mit takarnak ezek a sokat hangoztatott szavak? E célra elkészítették valamennyi termelőszövetkezeti bizottság forgatókönyvét, amely az ülések levezetésének formalitásait csakúgy magában foglalta, mint a bizottságok és bizottsági tagok kötelességeit, jogait és feladatát. A szövetség módot talál arra, hogy eljuttassa ezeket az anyagokat a termelőszövetkezetek illetékes embereihez. Úgy véljük, ez nagyon hasznos, követésre méltó kezdeményezés volt. A szépséghibája csak az, hogy ezt a hatalmas anyagot is függetlenített munkatársak készítették el a bizottság számára. Mindenképpen helyesebb lett volna, ha az előkészítésbe olyan termelőszövetkezetek vezetőit is bevonják, amelyekben a tsz-törvényben megállapított elveknek megfelelően kibontakozott a szövetkezeti demokrácia és önkormányzat.

Egy másik szövetség második félévi programtervezete egy kissé leszűkítve fogalmazza meg a szövetkezeti demokrácia és az önkormányzat kérdését így: „Titkárságunk felméri, szövetségünk területén kik azok a termelőszövetkezeti elnökök, akiknek 1968-ban lejár a mandátumuk. Segítséget nyújtunk az újjáválasztás előkészítésében..." stb. Lehet, hogy ebben a kérdésben a TOT nem egyértelműen fejtette ki a szövetségi munkával kapcsolatos álláspontját? Egy bizonyos: a területi szövetség apparátusa nem választási gépezet.

Felülről és oldalról kapott feladatok

A termelőszövetkezeti vezetők fejében nagy általánosságban már rendeződtek azok a feladatkörök, amelyekben a területi szövetséghez kell fordulniuk. Előfordul azonban, hogy élelmes szövetkezeti jogászok vagy főkönyvelők a hatáskörükbe tartozó valamilyen feladat kidolgozását kérik a szövetségektől. Például az egyik Pest megyei termelőszövetkezet jogásza a szövetség jogászait tartotta illetékeseknek arra, hogy kidolgozzák a tsz piaci standjának ügyrendjét. Az „élelmes" kollégának megmagyarázták, hogy a szövetség ideje is pénz, s legalább annyit ér, mint az övé.

Gyakori, hogy iskolák a szövetségeket kérik fel a beiskolázás propagálására. 48 területi szövetségünk van, az ötlet megvalósítása tehát csak 48 bélyeg és boríték árába kerül az iskolának — a szövetségek pedig küldjék ki a 3200 tsz-be a maguk költségén. S egyik-másik területi szövetség el is végezte ezt a levelezést.

Más területi szövetségeket magukra hagytak a szántóversenyek rendezésében, lebonyolításában. A kapuvári szövetséget pl. egy árubemutató kiállítás megrendezésére „jelölték ki". A szövetkezetek termelését reprezentáló áruk kijelölése, válogatása, beszállítása majdnem 30 munkanapba került, a költségekről nem is beszélve, s arról, hogy ezek szakigazgatási feladatok.

Digitized by Google

Papíráradat

A meghívók számáról már írtam. Nem feledkezhetünk meg azonban arról a papírtömegről sem, amely a *szövetségektől került ki.* A Budapest környéki területi szövetség 1968 márciusában (a 197-től a 277. iktatószámig bezárólag) pontosan 80 féle levelet, kérdőívet stb.-t küldött ki, összesen mintegy 950 példányban, tagszövetkezetenként kb. 13—14 darabot. Júniusban (a 412. és 476. iktatószám között) közel 2000 kérdőív, információs anyag és egyéb hivatalos postai küldemény ment ki; a postai küldemények száma a tagszövetkezetenkénti 30 felé közeledik. Ez óhatatlanul Parkinson professzor jóslatait juttatja az ember eszébe.

Sikerül-e kikerülni azokból a buktatókból, amelyeket a professzor tréfásan komoly publikációi jeleztek a fiatal apparátusok számára? A papíráradat mérséklésében, a legszükségesebb közlendők szelektálásában is új, „eddig még nem létezett" feladatok várnak a szövetségekre.

Illés Tibor

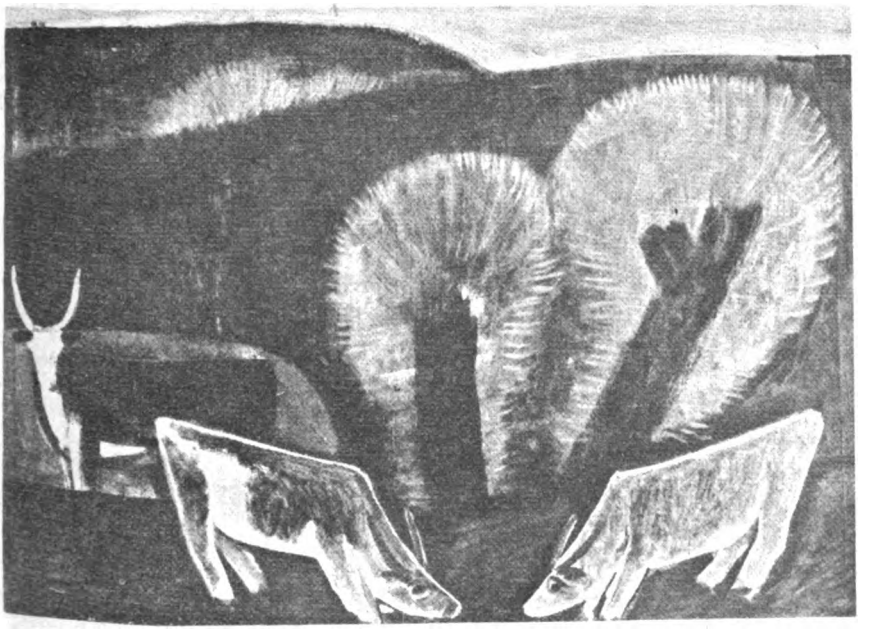

Németh József: Itatás

Digitized by Google

ISKOLA, MEGGYŐZŐDÉS, VILÁGNÉZET

Hozzászólás Katona Éva cikkéhez

Kéretlenül ugyan, de indíttatást érzek, hogy folytassam azt, amit Katona Éva fenti című cikkében, a *Társadalmi Szemle* ez évi 7. számában megkezdett. Persze, neki mint újságírónak, könnyebb a sorsa; amit megír, az nem kötelezi őt egyúttal a megvalósításra is. Mennyivel nehezebb nekünk, gyakorló pedagógusoknak, akiknek nem lehet „csak írni", hanem valóra is kell váltanunk mindazt, amit a tantervek, a tanmenetek, no meg társadalmunk igénye előírnak számunkra!

Nem tekintem azonban véletlennek azt a tényt, hogy nem pedagógust kért meg a szerkesztőség e téma megírására. A dolog lényegét e téma esetében is éppen abban látom, hogy jelentősen előreléptünk ugyan az iskolareform megvalósításában, de *még most sem bízunk eléggé a pedagógusokban!* Úgy látom, hogy még mindig él az a szemlélet, amely valamikor úgy jelentkezett, hogy a párttörténetnek a dialektikus materializmusról szóló fejezetét még pedagógus hallgatók képzésekor is kihagyták, azzal, hogy „még nem nőttek fel ennek a megértéséig". Az a huzavona, lassúság, óvatoskodás, előkészítés meg miegyéb, amiről Katona Éva szól cikkében (bár gondosan másként nevezve) számomra valami hasonlót jelent.

Valóban nem értek volna meg a nevelők a „Világnézetünk alapjai" tárgy tanítására? Az iskolák többségében ma már sok a fiatal pedagógus, akiket a mi rendszerünk nevelt, s akiket a marxizmus—leninizmus tanszékek kalkulussal minősítettek, és középiskolában való munkára alkalmasnak találtak. Jóval többet merítettek a marxizmus filozófiájából, mint amennyit lehetséges átadniuk a „Világnézetünk" tárgy keretei között a középiskolás diákok számára. Nem idegenek nekik a természettudományos ismeretek sem. Ellentmondás látszik abban is, hogy a szintetizáló tárgyként bevezetendő „Világnézetünk alapjai"-hoz azok a tanárok adják a megértés *alapismereteit*, akikben ezekután méltán vetődik fel: „Hát arra jó vagyok, hogy a fizikaórán megtanítsam az anyagmegmaradás törvényeit, meg arra is, hogy elvégezzem a marxista esti egyetemet, de arra már nem vagyok alkalmas, hogy tanítsam is a világnézeti ismereteket?"

Más problémák is adódnak az új tárgy tanítása körül. Leendő tanárait kéthetes tanfolyamokon készítik elő (egy nyáron, két nyáron). Ha 9 órájuk lesz e tárgyból, akkor 18 órával kedvezményezettek lesznek. (Egyébként affelé haladunk — talán még én is megérem —, hogy *minden nevelőnek* heti 18 óra lesz a kötelező óraszáma. Akkor mi lesz a kedvezmény a „Világnézetünk"-et tanítók számára?) Nem a tanfolyam, hanem az ellen a szemlélet ellen szólok, amely e tanfolyamokat szülte. Nem jobb hatással nevelhet-e az a fizikus, aki a fizikaórán sokkal mélyebben belemélyedhet az energia-megmaradás törvényeibe, mint a következő órán, amikor csak érintheti és szintetizálva leszűrheti ennek világnézeti összefüggéseit?

Nem véletlen tehát, hogy megfordítottam Katona Éva cikkének címét. Az iskola a maga belső öntörvényei szerint *is* létezik és dolgozik. Ezeket a belső törvényeket csak azok ismerik, érzik és értékelik a maguk valóságában, akik benne élnek az iskolában. Futó vagy tartós látogatással sem lehet a maga mélységében átélni ezt. Ezért a „kívülről" megfogalmazott általánosításokat néha elhamarko-

Digitized by Google

dottnak látom — például azt is, amely szerint még kevés iskola „nőtt fel" odáig, hogy már igazi közösségi nevelés folyjék benne.

Persze, ha a cikkírónak igaza van, akkor valóban teljesen jogos az a megállapítás is, hogy óvatosan kell bevezetni a „Világnézetünk alapjai"-t. De gondoljuk csak meg: az iskola, ha tanítványaiban meggyőződést akar kialakítani, akkor ezt csak a *maga rendszeres munkájával* érheti el, hozzátéve, hogy csak a *tárgyak összességével, a tanórán, a tanórán kívüli tevékenységgel együttesen.* Minden tárgyra szükség van ebben a munkában, ebben az építésben. És minden nevelő *teljes egyéniségét,* politikai és erkölcsi helytállását veti ma latba azért, hogy a reformtanterv követelményeinek megfeleljen. Az iskola minden nevelője *egyenlő* a munkálkodásában, hiszen az általuk tanított tudományágakat sem lehet élesen és egymás kárára megkülönböztetni egymástól. Ha bárhogyan is, bármily nemes szándékkal is megsértjük ezt az elvet, akkor jóvátehetetlen megkülönböztetésre jutunk a nevelői munka értékelésében. Azt persze nem tagadom, hogy iskoláinkban ma még nagyon sok árnyalatot mutat a nevelés. Vannak különbségek iskola és iskola között. De ezek is változnak. A bennük dolgozó nevelők is fejlődnek.

Túlzás tehát azt állítani, hogy az ország 500 középiskolája közül „csak néhány iskola" ért már el oda, hogy „méltó lett" a „Világnézetünk" tárgy tanítására. Ezért úgy vélem, hogy már rég ránk kellett volna bízni e munka intenzív végzését, bízva a nevelőkben, akik addig is minden órán nyújtanak világnézetet, míg a bizalom e tantárgyra kiterjedően is elérkezik hozzájuk.

Így érkeztem el a világnézethez, s egyben a „Világnézetünk alapjai" oktatásához is. Iskolámban nem oktattuk ezt a tárgyat, de foglalkoztunk vele évek óta, mióta a reform-tanterv közölte a tanítás anyagát, s különösen az utolsó tanévben, amikor a nevelési értekezleten behatóan, a részletekbe menően megvizsgáltuk azokat a követelményeket, amelyeket e tárgy tanítása velünk szemben felállít. De nem *egy tanárral* szemben. Ez a tárgy akkor lesz valóban „hézagpótló" jelentőségű, ha nem kizárólag egy tanár foglalkozik vele, hanem *a tantestület minden tagja* és — hadd szélesítsem a kört — *a társadalom minden tagja, tehát a szülő is, hozzáadja a maga részét.* Ma már az iskola egyetlen tárgya sem lehet meg úgy, hogy a társadalom, illetve egy testület ne lássa át *a rész szerepét az egészben.* Érdemes számolni egy lehetséges veszéllyel (amelyre egyébként Katona Éva is célzott). Nehogy a „Világnézetünk" tárgy bevezetése olyan reakciót keltsen, hogy *ez majd megoldja mindazt,* ami bonyolult, valóban rendkívül nehéz, sokirányú erőfeszítést és az összes nevelői ráhatás párhuzamos együttesét követelné meg.

S íme, elérkeztünk a legfontosabbhoz: *a hatások és ellenhatások sokrétűségéhez.* Az iskolák, az igazgatók, a tantestületek maguk nem végezhetik el a világnézet kiformálását. Ráhatások negatív irányból is érkeznek. S bár az iskolák belső tevékenysége sem mentes ezektől — erre nyomatékosan rámutatott Katona Éva —, de az iskola mégis a párhuzamos pozitív ráhatások irányában fejlődött a legtöbbet, és éppen *ebben a ténykedésében nem kapja meg a kellő bizalmat.* Pedig, ha volt bátorságunk ahhoz, hogy az új reform-tantervet a szükséges kontroll nélkül általánossá tegyük és bevezessük minden gimnáziumban és középfokú tanintézetben (és itt különösen arra a pálfordulásra gondolok, amely a politechnikai oktatás körül történt), akkor attól sem kellene félnünk, hogy az új tantárgyat idejében bevezessük a többi tárgygyal egy időben, *éppen a párhuzamos hatásfok iskolai növelése érdekében!*

Elérkeztem megjegyzéseim végére, hiszen csupán reflexióknak szántam ezeket, egy egyébként értékes cikkhez. Nem azon van tehát a hangsúly — amint Katona Éva cikkéből azt látni és értelmezni kellene —, hogy kialakult-e már *mindenütt* az iskolában a jó közösségi nevelés *minden* feltétele (a kifogástalan tanár—diák viszony, az iskola meleg otthon jellege, az igényesség az állandó megújulásra, a közösségi indítékok kibontakoztatása a tanulókban stb.). Kétségtelen, hogy mindezek *is* szükségesek. De én arra tenném a hangsúlyt, hogy mennyire tudja az iskola a párhuzamos és ellentétes ráhatások közepette *a maga nevelési munkájával biztosítani a vezető szerepet.* Ez a folyamat meggyorsítható, s ennek egyik *eszköze,* mégpedig, elismerjük, nagyon

Digitized by Google

fontos eszköze lesz a „Világnézetünk alapjai" tantárgy *is*. Bízzuk tehát bátran az iskolára ennek a tárgynak az oktatását is, mégpedig egyetemessé téve az oktatást, a többi tárgyhoz hasonlóan — s akkor, néhány év után már *le is mérhetjük* hatását.

Nagyon helyesnek tartanám, ha a *Társadalmi Szemle* szerkesztősége helyt adna olyan cikksorozatnak, amely megvonja a világnézeti nevelés hatásfokának jelenlegi mérlegét, s néhány év múlva, amikor már folyik az új tantárgy oktatása, ellenőrző vizsgálatra kérne fel olyanokat, akiket méltónak tart erre. Remélem, hogy nemcsak újságírókat kérnének meg, hanem szülőket és pedagógusokat egyaránt.

Nábrádi Mihály

Xantus Gyula: Favágók

Digitized by Google

POSTÁNKBÓL

Engedjék meg, hogy néhány gondolattal reagáljak Köpeczi Bélának a *Társadalmi Szemle* júliusi számában megjelent „Az egyetemi élet néhány kérdései"-ről szóló cikkének egyes megállapításaira.

A cikkben feltárt tapasztalatokkal egyetértek, azzal a kiegészítéssel, hogy ezek nemcsak az Eötvös Lóránd Tudományegyetemre érvényesek. Mindazon kérdések, amelyek az oktató-nevelő és tudományos munka viszonyáról szólnak, más egyetemeken is hasonlóképpen merülnek fel. Az ideológiai követelmény értelmezése, a származásról szóló viták, az egyetemi vezetés, az állami vezetés hatáskörének tisztázása mind olyan problémák, amelyek társadalmi fejlődésünk velejárói és megoldásuk szükségszerű.

Egy gondolatnál azonban megállnék, mert megítélésem szerint az oktató tevékenység vizsgálata mellett igen leszűkül, vagy szinte nem is szerepel a szakemberképzésben a hivatástudatra való nevelés igényének vizsgálata. Hosszan lehetne taglalni e kérdés jelentőségét, de nem vitatkozni kívánok, hanem csupán kitérni olyan jelenségekre, amelyek az egyetemi oktatásban lassan a hiányjegyzékbe kerülnek.

Kezdjük talán azzal, hogy amíg a középiskolákban a munkára nevelés mindinkább helyes irányban halad, nincs megoldva az, hogy az iskola a szülői házzal és a tanulókkal együtt hatékonyan és érdemben foglalkozzon a diákok pályaválasztási gondjaival. Nem megfelelő a tanulók tájékoztatása, a hajlamok és képességek felismerése, a társadalom gazdasági és kulturális szükségleteinek, valamint a perspektíváknak szélesebb feltárása és a szocialista társadalom tagjaihoz méltó munkaerőkölcs kialakítása.

Már az egyetemi, főiskolai felvételek során kiderül, hogy jelentős azoknak a száma, akik középiskolai tanulmányaik elvégzésekor nem látják világosan életcéljukat. Való igaz, hogy szép számmal vannak, akik választott szakmájukat élethivatásnak tekintik. Többségük azonban egyéb más szempontok alapján, minden hivatásérzés nélkül jelentkezik oda, ahol biztosítottabbnak látja egyetemi felvételét. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a pályaválasztásban szerepet kapnak bizonyos, az anyagi lehetőségekre vonatkozó megfontolások is. Nem ismeretlen a családi tradíciók által motivált pályaválasztás sem, leginkább az orvos és mérnök családok körében.

Hogyan történik ilyen emberanyaggal az egyetemeken, a főiskolákon a szakmaszeretet, a hivatástudat kibontása? Nem nélkülözhetjük az erre vonatkozó vizsgálódásokat, az e területen elért eredmények és problémák nem lehetnek közömbösek számunkra.

Sok panasz merül fel az egyetemekről, főiskolákról kikerült tanárok, pedagógusok foglalkozásbeli szellemével szemben, de találunk olyan mérnököt is, aki fázik az üzemi munkától, olyan orvost, aki fél a falutól. Se szeri, se száma azoknak, akik az egyetem elvégzése után egészen más területen helyezkednek el, mint amire őket az egyetem felkészítette.

Vajon eleget hallanak-e fiataljaink arról, hogy társadalmunk megbízható, áldozatot is vállaló, lelkesedni tudó embereket vár. Úgy vélem, hogy a felső oktatás egyes fórumain nem ártana még a diploma megszerzése előtt tanácskozni a hallgatókkal arról, hogy mi az elképzelésük, hogyan szeretnék szakmai

Digitized by Google

képzettségüket a társadalom javára hasznosítani. Az oktatás folyamán elő kell segíteni, hogy az egyetemi tanulmányok során kibontakozzék az a készség a hallgatóban, amilyet elvárhatunk ahhoz, hogy jó orvosnak, pedagógusnak, mérnöknek stb. nevezhessük. Bátran lehetne alkalmazni a más pályára történő eltanácsolás módszerét is annak érdekében, hogy a szakmai tudás egyenlő értékű legyen az élethivatásból fakadó szakmaszeretettel. Ezzel nem zárom ki annak lehetőségét, hogy a tanulmányok során mindent elkövessenek az oktatók a hivatásra való nevelés érdekében.

Szerintem egyetemi párt- és KISZ-szervezeteknek egyetértésben kellene működniük abban, hogy a származási, nemzedéki és más jellegű elkülönülési tendenciák nyílt megvitatása mellett helyet kapjon a komoly élethivatás vizsgálata is a hallgatók körében. Ha e területen is folytatunk felméréseket, kitűnne, hogy az egyetemi vezetés és oktatás módszerében ez a fontos kérdés még sok kívánnivalót hagy maga után.

A lehetőségekhez még két fő területet is kiemelnék, amelyeken a szakmai tudással együtt a hivatásra nevelés természetesen adódnék az egyetemi évek alatt. Az egyik — a KISZ-szervezet nevelő munkája, a nyári gyakorlatok előkészítései alapján, a másik — az egyetem kebeléből kibocsátott volt tanulótársak meghívása egy-egy kötetlen beszélgetésre, — a már szerzett gyakorlat alapján, induló pályatársaik előkészítése céljából.

A cikkben felmerült az a kérdés, hogy milyen kritériumok szerint ítéljük meg az oktatók munkáját. A hármas egyetemi követelménnyel egyetértve — véleményem szerint — a jó szakember képzésének fogalmához a hivatástudatra való nevelés mércéit sem nélkülözheti egyetlen egyetemi oktató sem.

Jó volna egyértelműen állást foglalni abban, hogy a tanszékek ne csak az oktatás és a tudományos kutatás bázisai legyenek, hanem mindenkor ezzel egyenlő igénnyé lépjen elő a munkájukat hivatásként végző szocialista szakemberek nevelése.

Dr. Lukács Lászlóné
Veszprém

Nagy érdeklődéssel olvastam a folyóiratban a vállalatvezetés problémáiról folytatott eszmecserét. A vita sok hasznos gondolatot hozott felszínre és az érintett problémák mélyebb átgondolására ösztönzött.

A Szegedi Kenderfonó és Szövőipari Vállalatnál egy konkrét feladat megoldására kísérletképpen új vezetési módszert alkalmaztunk, igen jó gyakorlati eredménnyel. A következőkben röviden ismertetem az említett módszert, amelyet bizonyára más vállalatok is eredményesen alkalmazhatnának — esetleg további ötletekkel gazdagítva, különböző feladatok megoldására. Az üzemünkben kipróbált módszert — jobb elnevezés híján — motivációs vezetői játéknak nevezem.

Motivációs vezetői játék gyakorlati eredmények elérésére

Az új irányítási rendszer megnövelte a vállalatok és intézmények lehetőségeit és felelősségét az anyagi ösztönzők felhasználását illetően. Az eredményes vállalati munka függvényében növekvő beruházási és fejlesztési alapok, valamint az erőteljes nyereségérdekeltség arra késztetnek, hogy nagyobb figyelmet fordítsunk a vezetésben meglevő tartalékok hasznosítására, s megtaláljuk a módot, a kulcsot a *vezetői rétegek szellemi kapacitásának hatékonyabb* kibontakoztatására. Úgy vélem, hogy a vezetői munkánál néha elengedhetetlen operativitás esetenként nem számol eléggé azokkal a meglevő szellemi tartalékokkal, melyek a törzskar és a vezetés egyes lépcsőiben megvannak. (Pedig közismert, hogy a szakembereknek, a kisebb-nagyobb döntési jogkörrel rendelkező vezetőknek az az igénye, amely ké-

Digitized by Google

pességeik elismertetésére irányul, olyan erő, melynek hasznosítására érdemes volna nagyobb figyelmet fordítani.)

Nem ismeretlen probléma, hogy helyenként jelentős azoknak a szakembereknek a száma, akik valamilyen oknál fogva csak részlegesen azonosulnak munkakörükkel, és ambíció nélkül, *képességeik színvonala alatt* dolgoznak. Ezek a problémák a vállalati élet jelentős tényezői és általában ismertek, de még viszonylag kevéssé alakultak ki a módszerek az ilyen rejtett szellemi tartalékok kiaknázására.

Üzemünkben, a múlt év nyarán nehéz gazdálkodási időszakban dolgoztuk ki és alkalmaztuk a szellemi tartalékok feltárásának egy lehetséges és sajátos új formáját: a *motivációs vezetői játékot*, amelyben a közös feladat megoldására törő szellemi erőfeszítés a közreműködés aktív és pozitív érzetével párosult. Ez a módszer mindig alkalmazható akkor, ha egy nagyobb termelési egység vezetője szükségesnek tartja, hogy egy-egy probléma megoldásának alternatíváihoz a szakemberek szélesebb körének ötleteit, tapasztalatai és ismereteit használják fel, mint egyébként szokásos. A vezető célkitűzése felölelhet olyan általános meghatározást, mint a nyereség növelese, vagy olyan konkrét feladatokat, mint pl. a *kapacitás feltárása bizonyos területen, új gyártmány kialakítása, a 44 órás munkahét bevezetéséhez szükséges intézkedések stb.*

Az előkészítés során nagyon fontos, hogy két alapvető szempontot helyesen mérlegeljünk. Az egyik: hogy a vezetők *mely csoportját* kérjük fel részvételre, a másik, hogy *milyen igé·yeket* támasszunk a feladatok elbírálásánál. Eddigi tapasztalataink arra mutatnak, hogy nem célszerű magasabb vezetői munkakörhöz vagy iskolai végzettséghez kötni a részvételt, ez ugyanis szűkíti a szellemi kapacitások kibontakozását. Nem egy példa bizonyítja, hogy jó gyakorlati érzékű és fantáziájú szaktechnikusoktól is igen jó megoldásokat lehet kapni egy-egy feladatra.

Gyárunk igazgatója levélben kérte fel munkatársait a vezetői játékban való részvételre. A felkérés tartalmazta a megoldandó feladatot, a részvétel és lebonyolítás formáját, a szükséges gazdasági információkat, továbbá az anyagi elismerés mértékét és a résztvevők névsorát. A jeligével beküldött írásos pályamunkák és koncepciós javaslatok elbírálásában alapvető szempontnak az értékelhetőséget, a megvalósíthatóságot és a nyereségre gyakorolt hatást tekintettük. A beérkezett pályamunkák előzetes bírálatát a közösen kialakított elvek alapján az igazgató és helyettesei végezték el; ők ekkor már feltételesen meghatározták a honorárium nagyságát, és miután a pályázó a rendezvényen felfedte kilétét és megvédte pályamunkáját, jóváhagyták azt, vagy ha a pályamunka kimagaslóan jó volt, esetleg még fel is emelték. A pénzbeli jutalmakat nem tették a *megvalósítás* eredményeitől függővé, hanem *azonnal kifizették*. A vezetői játékra meghívottak szóban is előadhattak olyan megalapozott javaslatokat, melyek a kitűzött feladat megoldását előreviszik. A zsüri felelőssége abban rejlett, hogy helyesen értékelje a javaslatokat, döntsön róluk és természetesen a pénzbeli jutalmakról is.

E módszer légkörét általában a *nagyfokú aktivitás* jellemzi. A kibontakozó szakmai—módszertani vita, a kölcsönös tapasztalatcsere, a sikeres szereplés lehetősége, valamint a gyors anyagi elismerés nagy, addig rejtett erőket mozgat meg a közösség javára. Egyik *kétezer főt* foglalkoztató gyárunkban például az ily módon elfogadott szervezési, technológiai és műszaki javaslatokra 7 ezer forint jutalmat fizettek ki. Ez az *előzetes vezetői kockázat* később realizálódott, s *több mint 300 ezer forint nyereséget* eredményezett.

Hangsúlyozom, hogy a motivációs vezetői játék a szó igazi értelmében *játék*. Ezen a „szakmai konferencián" nem elméletigel „globálisan" tanácskoznak a résztvevők, hanem a cselekvőkész gondolkodás és a versenyláz által felfokozott teljesítőképesség állapotában, a teljes önkéntesség alapján. Ezek a „szakmai versenyek" többnyire igen színvonalasak és tanulságosak, légkörüket tekintve pedig demokratikusak, s a vállalat dolgozóit *kollektívává formáló* jelentőségük sem lebecsülendő.

A vezetői játékra való felkérést nem egyformán fogadják az érintett dolgozók. Nagyobb részük eleve kész a részvételre, és a maga régebbi vagy újabb elgondolásai megvalósításának lehetőségét látja benne, mások viszont egy sajátos kényszerhelyzetben érzik magukat. Ezért fontos hangsúlyoznom, hogy a motivációs vezetői játék a körülményeket tekintve egyértelműen vezetői *versenyjáték*, ügyelni kell tehát arra, hogy a résztvevőket senki se hozza zavarba, s a játék kérdései és módszerei ne olyanok legyenek, mint a „dupla, vagy semmi"-játékban. Az egyik vállalatban az ott megtartott motivációs vezetői játék nem kis mértékben azért járult hozzá az alkotó és közösséget formáló légkör kibontakoztatásához, mert a közösség vezetői a pályamunkák előzetes elbírálásánál nem voltak kíváncsiak a résztvevők személyére, egyálta-

Digitized by Google

lán nem fejezték ki esetleg támadt feltevéseiket, és az is hasznosnak bizonyult, hogy a rendezvény játéktábláján rang és sorrendiség nélkül tüntették fel a résztvevők pénzben kifejezett eredményeit.

Érdemes végül megemlíteni a vezetői motivációs játéknak a vezetés tekintélyére, cselekvési szabadságának növelésére gyakorolt hatását. A vezetői tevékenység szabadságát, s egyben a vállalati integráció kialakulását nehezíti az olyan, nem is elvétve észlelhető vezetői magatartás, amely a munkatársak lebecsülésére, hízelgésre, intrikákra épít. Zavarhatja a vállalati kollektíva összekovácsolódását az a hatás is, amelyet a rokonszenv- és ellenszenv-kapcsolatok a vezetőhöz befutó információs rendszer csatornái révén gyakorolhatnak; vállalataink jelentős részében ugyanis az információk egy részét közvetlenül, személytől—személynek adják át. A szubjektivizmus ilyen lehetőségeivel szemben is hasznos a motivációs vezetői játék, mert ebben a szituációban az összes érdekelt vezetők olyan nyílt színen játszanak, amelyen a képességek, a *nyújtott produktumok* az értékelés és megítélés alapjai, ha nem is abszolút módon. A vezetői játék így — a közösségi szabályozó erőkkel együtt — következményeiben a vezetés és a beosztottak között újféle, értékesebb kommunikáció kialakulását szolgálhatja, elősegítheti a vezető munkatársak helyesebb, tényleges képességeikkel összhangban álló megítélését, értékelését és sok nehéz, esetleg kényes vezetői feladat eredményesebb gyakorlati megoldását.

Nagyvári László
üzemszervező,
Szegedi Kenderfonó és Szövőipari Vállalat

Ferenczy Béni:
Aranykor

Digitized by Google

A Társadalomtudományi Intézet új népszerű tanulmányáról

„A kérdések, amelyekre az itt következő fejtegetések választ keresnek, így fogalmazhatók meg: milyen sajátos vonásokat alakított ki az új- és legújabbkori történeti fejlődés a magyar munkásosztályban; a tőkés korszak milyen összetételű, milyen társadalmi és politikai tudatú munkásosztályt hagyott örökül a szocialista korszaknak, hogyan, milyen mértékben éreztetik hatásukat ma is a magyar munkásosztály múltból átszármazott sajátosságai? Ezekkel a sorokkal kezdődik az MSZMP Központi Bizottsága Társadalomtudományi Intézetének legújabb brosúrája, amely „A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban" címet viseli és *Lackó Miklós* munkája. A szerző elsősorban saját, hat évvel ezelőtt megjelent, hasonló témájú könyvére alapozta írását, s legnagyobbrészt ennek legfontosabb eredményeit foglalta össze benne, bár nem egy vonatkozásban túl is haladt rajtuk.

Ezt emelhetjük ki már a tanulmány bevezető részével kapcsolatosan is, amelyben a szerző — a legújabb gazdaságtörténeti kutatásokra támaszkodva — beágyazza a magyar munkásosztály kialakulásának történeti folyamatát a modern tőkés fejlődés kelet-európai sajátosságainak összefüggésébe. Ebből vezeti le a proletariátus kialakulásának sajátos vonásait, egyrészt az agrárproletariátus különösen nagy számarányát, másrészt azt a tényt, hogy az össznépesség közel egyharmadát kitevő agrárproletariátusnak háromnegyede vándorló napszámosmunkásokból állt.

A munkásosztály születésének a 19. század végi periódusában a proletariátus városi rétegeinek összetétele is számos sajátosságot mutatott. 1890-ben pl. a városi proletároknak alig több, mint egyharmada volt ipari munkás és közel egyharmada házicseléd (további 17 százalék az állandó munkahellyel nem rendelkező napszámos). Az első világháborúig az ipari munkásosztály létszáma azután rohamosan növekedett, 1890-hez képest 1910-re megkétszereződött, s elérte az 1 millió főt; ezen belül a gyári munkások létszáma közel négyszeresére ugrott.

Lackó Miklós különösen nagy figyelmet fordít a gyári munkásosztály szerkezetére. (A század elejére az ipari munkásosztály többsége már gyárakban dolgozott.) Kimutatja, hogy a gyári munkásság több, mint 40 százaléka szakmunkás volt, s a betanított gépmunkások létszáma rendkívül szűk körű maradt (15 százalék). A összlétszám 40 százalékához közelítő tanulatlan segédmunkásság viszont csak nagyon vontatottan indult meg az ipari munkássá válás útján. Ez a réteg — állandó fluktuációjával, ún. kétlaki életformájával, falu és város közötti vándorlásával — átmeneti vonásokat konzervált.

Végül is a modern ipari munkásság törzsét tehát hosszú ideig a szakmunkásság meglehetősen elzárt rétege képezte. Szinte kizárólag erre korlátozódott a kibontakozó munkásmozgalom is.

Tanulmányának második részében Lackó Miklós a két világháború közötti időszakra összpontosítja figyelmét, bemutatva a munkásosztály összetételében végbement lényeges változásokat. Ezek sorában különösen nagy figyelmet érdemel az agrárproletáriátus helyzetében bekövetkezett változás, amely a falu és város között félúton álló munkástömegeket az első világháború után mintegy visszakényszerítette a mezőgazdasági proletariátus sorába. A Nagyatádi-féle földre-

Digitized by Google

form pedig főként a félproletár rétegek növekedéséhez vezet.

Lényeges átalakulás figyelhető meg a városi munkásság körében is. Először is lényegesen, az 1920. évi 46-ról 60 százalékra növekszik arányuk a proletariátuson belül, s ez az osztály modernizálódásának fontos vonása. A városi munkásrétegek körében pedig már egyértelműen az ipari munkásság válik a legjelentősebbé. Soraiban lassan tovább erősödik a gyári munkások aránya, bár a harmincas évek végén is jelentős (40 százalékos) a kisipari munkások súlya. A gyári munkásság körében a térhódító textilipar révén rohamosan előre nyomul a betanított munkások rétege, amely 1938-ban már elérte az összlétszám 42 százalékát, s túlszárnyalta a szakmunkások arányát (32 százalék).

Korábbi elemzéseit összegezve felhívja a figyelmet a szerző a munkásosztály származási összetételének legfontosabb vonására is. Igen lényeges ugyanis, hogy a két világháború között az egész ipari munkásságnak közel 30 százaléka, a gyári munkásoknak pedig nem egészen egyharmada tartozott csupán az ún. öröklétes munkásrétegekhez, vagyis került ki munkáscsaládokból. Nagyjából hasonló volt a faluról frissen kikerült munkások aránya is.

A szerkezeti változásoktól nyilván nem vonatkoztatható el a munkásosztály szervezettségének hanyatlása. A huszas évek elején, a véres fehérterror közepette is az ipari munkásoknak egyharmada szervezett munkás volt, de 1929-ben már csupán 10, 1942-ben pedig mindössze 5—6 százalékuk. Ez utóbbi jelenség természetesen más, bonyolult társadalmi-politikai folyamatokkal is kapcsolatos. A tanulmánynak talán legfontosabb értéke és új tudományos eredménye, hogy igen nagy figyelmet fordít ezekre az összefüggésekre, a harmincas években és a második világháború alatt lejátszódó folyamatokra. A felszabadulást megelőző évtizedben ugyanis a magyar munkásosztály társadalmi helyzetében és életformájában fontos változások játszódtak le. A munkásosztály kezdett kiemelkedni társadalmi elszigeteltségéből, de a Horthy-rezsim keretei között ez elkerülhetetlen negatív hatásokkal járt együtt. Erre az időre a társadalom legnagyobb, családtagokkal együtt a lakosság több, mint felét kitevő osztályává megnövekedve, a magyar munkásosztály Kelet-Európa legszervezettebben reakciós rendszerének uralma alatt állt, s minthogy fiatal osztály volt, jelentős részében megőrizte a falusi eredet jegyeit. Különösen fiatalabb generációi tudták nehezen elkerülni a szervezett uszítás és konzekvens félrevezetés hatásait

Érdekes, új törekvésként üdvözölhető Lackó Miklósnak az a vállalkozása, hogy megrajzolja a felszabadulás előtti munkástípusokat. Lényegében egyetértünk az általa felvázolt öt fő típus megkülönböztetésével: a következetesen forradalmi munkáscsoportok, az idősebb szakmunkás-generációk, a fiatalabb szakmunkásgárda, a nagyüzemi betanított munkások és végül az állami munkások rétegének társadalmi-politikai jellemzésével. A munka utolsó lapjain erre vonatkozóan található érdekes értékelések lényeges adalékul szolgálnak a magyar társadalmi és politikai élet háború alatti és felszabadulás utáni sorsfordulóinak megértéséhez.

A Társadalomtudományi Intézet ezúttal ismét jól választott témával és avatott szerző felkérésével járult tehát hozzá egy értékes, hasznos, a történetkutatás eredményeit színvonalasan népszerűsítő, a társadalmi tudatszint formálására és fejlesztésére alkalmas munka születéséhez.

B. I.

Çzinder Antal: Udvar

Digitized by Google

Tőkei Ferenc: A társadalmi formák elméletéhez

Tőkei Ferenc új könyve szerves része egy olyan munkásságnak, amelynek fő törekvése, hogy Marx írásainak gondos elemzése és interpretálása segítségével megalapozza a marxista filozófia továbbfejlesztését. Ez a törekvés érvényesült már a szerzőnek *Az „ázsiai termelési mód" kérdéséhez* című, európai viszonylatban is érdeklődést keltett nagyobb tanulmányában (Kossuth Könyvkiadó, 1965), és ez érvényesül a *Világosság* 1967 decemberi számának mellékleteként megjelent „A feudalizmus alapvető szerkezete" című írásában is.

Tőkei rendkívül alaposan feldolgozza azokat a Marx-műveket, melyeket eddig nem méltattak kellő figyelemre. Ezek között kiemelkedő jelentősége van az 1857—1858-ban keletkezett, először 1939-ben a moszkvai Marx—Engels—Lenin Intézet által kiadott *Grudrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai) címűnek, amely tulajdonképpen *A tőke* első vázlata, *Nyersfogalmazványa*. Jelentőségére Tőkei a következőképpen mutat rá: „Feltehető, hogy »A politikai gazdaságtan bírálatához« kifejtési formáját már Engels nehéznek tartotta a nagyközönség számára. S ez a meggondolás — az egyéb, döntőbb meggondolások mellett — talán játszott is némi szerepet abban, hogy Marx *A tőke* három könyvét — jottányit sem engedve az elméleti szinvonalból — egy fokkal »könnyebb«, »közérthetőbb« fogalmazásban írta meg. Ennek azonban volt bizonyos ára: *A tőke* — sohasem »véglegesített« — három könyvébe bizonyos elemzések úgy kerültek bele, hogy igazi jelentőségük homályban maradt az olvasók és az interpretálók előtt. Egész sereg olyan probléma van, amelynek »alapvonalait« Marx csak a *Grundrisse*-ben vázolta fel, s amelyekre *A tőke* három (vagy négy) könyvében csak néhányszavas utalást tett. Ilyenformán igaz ugyan, hogy *Grundrisse* nem helyettesítheti számunkra *A tőkét*, de ugyanakkor *A tőke* sem helyettesítheti számunkra a *Grundrisse*-t." Az olvasfajta aggodalmakra pedig, amelyek Marx kéziratban maradt vagy töredékes műveit e jellegük miatt mintegy másodrendűvé fokozzák le, Tőkei — egy konkrét példa kapcsán — joggal válaszolja: „Így elismerjük ugyan, hogy Marx nyersfogalmazványa a germán formáról szólván a legtöredékesebb, itt van szükség leginkább arra, hogy a szöveget gondosan értelmezzük... Ugyanakkor hangsúlyozzuk, hogy Marx szövege — éppen mert gondolkodása sohasem tűrt meg végiggondolatlan mozzanatokat — értelmezhető."

Könyvében Tőkei két fő problémakörrel foglalkozik: az egyik a termelési mód marxi fogalma, a másik a társadalmi formák dinamikája.

Az első problémakör tárgyalását polémiával indítja: Sztálinnak 1938-ban írt *A dialektikus és történelmi materializmusról* című írásával vitatkozik. Tőkei rámutat: a történetfelfogásnak és a termelési mód fogalmának ez a kifejtéskísérlete, amely „megvesztegető »egyszerűsége« és »logikussága« révén hosszú időn át rányomta a bélyegét a marxista igényű filozófiára és történettudományra", lényegében nem más, mint a marxista irodalomban szélesen elterjedt, még a II. Internacionálé idejéből származó legkézenfekvőbb elgondolások tömör megfogalmazása, s bár Marx felfogásának rekonstruálására törekszik, e rekonstrukció közben eltorzítja azt. A torzítás lényege az, hogy Sztálin a termelőerőket és termelési viszonyokat nem a termelési mód egészének *mozzanataiként*, hanem egymástól elválasztott elemeiként fogja föl, s csak külsőlegesen tudja őket újraegyesíteni. A sztálini séma, ahelyett, hogy magyarázna, újabb problémákat vet fel. Ha egy társadalom termelési viszonyait kizárólag a termelőerőkből próbáljuk „levezetni", akkor vagy kénytelenek vagyunk előre meglevő sémánkhoz igazítani, vagy — a sémába bele nem illő — tényeket figyelmen kívül hagyni. A sztálini levezetésben a történetileg meghatározott individum a legvégső absztrakció, Marxnál viszont minden vizsgálat kiindulópontja: „Társadalomban termelő egyének — ennélfogva az egyének társadalmilag meghatározott termelése a kiindulópont."

Ebből a marxi gondolatból indul ki Tő-

Digitized by Google

kei, hozzátéve, hogy „a termelés egyének tevékenysége, és... hogy ugyanakkor az egyének *társadalmilag meghatározott* tevékenysége". Elemzi a termelés, fogyasztás, elosztás, csere és érintkezés marxi kategóriáit, és arra az eredményre jut, hogy a termelési mód „konkrét totalitás, amelynek *tartalma a termelőerők fejlődése, formája pedig a termelési és társadalmi viszonyok*", és hogy „a termelési mód totalitásának három fő mozzanata: az *egyének*, mindenkori *közösségeik* és a *termelési eszközök*". A termelési mód e három fő mozzanatában kétségtelenül sikerül megragadnia azt a valóságos struktúrát, melyben a természet és társadalom anyagcseréje végbemegy. Tőkei könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy a termelési módnak ezeket a mozzanatait nem merev elvonatkoztatásokként, hanem mint a társadalmi struktúra szerves összetevőit fogja fel, és e három mozzanat egymásra vonatkozásának segítségével fejti ki a társadalmi formák dinamikájára vonatkozó elméletét.

Itt mindenekelőtt határozottan leszögezi, hogy *vannak* bizonyos alapformációk; hogy Marx „nagyon is lehetségesnek, sőt szükségesnek tartotta néhány *alap*forma meghatározását". Ilyen alapformáknak tartja Tőkei — elsősorban Marxnak a tőkés termelés előtti tulajdonformákra vonatkozó fejtegetései alapján — az „ázsiai", antik, germán (feudális), tőkés és kommunista társadalmi formát.

Az első forma teljesen természetadta, a többi — így már az antik is — különös történelmi körülmények összejátszása folytán alakult ki.

Tőkei szerint azonban az első három alapforma egyetlen nagyobb egységet alkot: egy olyan prekapitalista egységet, amelyben az egyén, mint tulajdonos, csakis mint egy „többé-kevésbé természetadta" közösség tagja létezhet. A kapitalizmus viszont „az első három forma dinamikájától ugrásszerűen eltér és azokat nem csupán önmagához vezető lépcsőfokká degradálja, hanem mindhárom fokot egyetlen nagy kapitalizmus előtti fázissá vonja össze és tagadja. Felbomlaszt minden személyi függési viszonyt, s helyébe az áruvilág dologi függését állítja." Ily módon a fejlődésnek hármas szerkezete van: egy prekapitalizmus—kapitalizmus—kommunizmus triász jön létre. Tőkei később arról ír ugyan, hogy „lényegéből fakadó atavizmusai" a tőkés rendet is az előzőekhez sorolják, mert a benne található dologi közösség is természetadtának bizonyul a kommunizmus szabad közösségéhez képest, s így a kommunizmus, mint „a termelés és tulajdon »ötödik« alapformája még csak nem is harmadik, hanem *második* nagy korszakát kezdi az emberi történetnek"; a fent jelzett triász mégis végig alapvető marad nála. Sőt továbbmegy: az „ázsiai", antik és feudális forma kis triászát párhuzamba állítja a prekapitalizmus—kapitalizmus—kommunizmus nagy triászával, ezen belül párhuzamot vonva az „ázsiai" forma és a prekapitalizmus, az antik forma és a kapitalizmus, a germán forma és a kommunizmus között, hogy azután a feudalizmus szerkezetéről írt tanulmányában a feudalizmust „lényeges mozzanataiban", „éppen a fő vonatkozásban" konkrétan is a kommunizmus „előképeként" jelölje meg.

A ragyogó elemzések ellenére ez a sok „triász", „kettősség" és „hármasság" gondolkodóba ejti az embert: vajon a valóságos történelem produkálta ezeket a tökéletes sémákat? Ilyen értelemben árulkodónak kell tekintenünk a következő mondatot: „A természetadta köztulajdontól a kommunizmusig ívelő fejlődésnek ez az elvont ábrázolása szemléletesen mutatja meg, miképpen érvényesül a társadalmi fejlődésben a »hegeli triász«, vagy helyesebben, mennyire alkalmas rá a tagadás tagadásának törvénye, hogy vele a társadalmi fejlődés mozgásdialektikáját megragadjuk." Sokhelyt valóban úgy tűnik, hogy a társadalmi formák mozgástörvényeinek vizsgálatánál Tőkei nem annyira tényekhez, mint inkább egy, a maga sémái által teremtett előzetes koncepcióhoz igazodik. Az ilyen megfogalmazások olvasásakor nosztalgiával kell gondolnunk *Az „ázsiai termelési mód" kérdéséhez* című művének kitűnő, az athéni vagy a kínai társadalom problémáiról szóló konkrét elemzéseire.

Ám akár a társadalmi fejlődés mozgásdialektikája megragadásának legjobb absztrakcióját, akár a fejlődésnek és a fejlődés formáinak bizonyos fokú misztifikálását látjuk is Tőkeinek a társadalmi formák dinamikájára vonakozó koncepciójában, egy dolog mindenképpen bizo-

Digitized by Google

nyos: könyve olyan alaposan elemzi Marx részben elhanyagolt, részben közismert de nem kielégítően, hanem sokszor egyoldalúan vagy eltorzítva értelmezett gondolatait, s egészében véve gondolatban annyira gazdag, a további kutatások számára meg nem kerülhető, hogy kétségtelenül jóval többet ért el, mint ami eredetileg kitűzött közvetlen célja volt: „hozzájárulni Marx történetfelfogásának új interpretálásához".

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Lendvai L. Ferenc

Dr. Kocsis Ferenc: Élet és halál

A biológiai ismeretterjesztés kiemelkedő jelentősége ma a következő tényezőkből fakad:

A biológiai tudományok viharosan fejlődnek az utóbbi évtizedekben, s ezért az általános műveltség erősen elmaradt a tudományok eredményeitől.

Az emberek ösztönösen érdeklődnek az élet kérdései iránt, és hiányos ismeretek esetén ez az érdeklődés naív válaszokhoz, misztikus spekulációkhoz vezethet.

A biológia kérdései a világnézeti harc sodrába kerültek, s fontos szerepet játszanak sok idealista filozófia és a vallásos hitvédelem gondolatrendszerében.

E tényezők tudatos figyelembevétele, követelményeik messzemenő kielégítésének igénye jellemezte a közelmúltban elhunyt *dr. Kocsis Ferenc* ismeretterjesztő tevékenységét. Megmutatkozik ez a szóban levő mű értékeiben is. Könyve segítség a tudományos világkép elsajátításához, hatásos szószólója a világnézeti harcban a dialektikus materializmusnak, és szemléltető összefoglalása azoknak az elvi és módszerbeli tapasztalatoknak, amelyeket tevékenysége során a nagy ismeretterjesztő felhalmozott, kidolgozott. Ez teszi a szakmai kérdésekben járatosak számára is tanulságossá a könyvet.

Könyvének témája az, hogy mi az élet, mi az élet lényege. Az első fejezet tudományos megközelítésben, tudománytörténeti előzményein végigvezetve és különböző világnézeti álláspontok nyelvén is megfogalmazva teszi fel ezt a kérdést. Többek között az *Engels, Chardin, Guyénot, Trosin* álláspontját képviselő, oldalas idézetekből kerekedő vita mutat rá a probléma sokoldalúságára és hozzá izgalomba az olvasót. A szerző az élet dialektikus materialista fogalmát Trosin következő definíciója alapján bontja ki: „Az élet az anyag olyan létezési módja, amely törvényszerűen lép fel a nagy molekulájú vegyületek színvonalán, és amelyet dinamikus, labilis struktúrák, a spontán anyagcsere funkciója, valamint az önszabályozás, az önreprodukálás és az örökletes információk felhalmozásának folyamatai jellemeznek."

Az indításból világosan látszik, hogy a könyv alapjában vitairat. Ezt mutatja egész szerkezete, logikája is. A kialakult frontok figyelembevételével emeli ki dr. Kocsis Ferenc a hatalmas témának azokat a kulcskérdéseit, amelyeknek tudományos ismertetése nélkülözhetetlen álláspontjának bizonyításához és elégséges a vitapartnerek nézeteinek megcáfolásához. Az élet keletkezésének, az élő és élettelen határán mozgó vírusok természetének kérdését a molekuláris biológia legújabb eredményeivel világítja meg. A sejt belső szerkezetén és működésén keresztül bemutatja az alapvető életfolyamatokat, s meggyőzően érzékelteti ezek anyagiságát. Az alkalmazkodás és fejlődés témakörén belül ismerteti a szelekció, a külső és belső környezet, az öröklődés kapcsolatát a fejlődéssel, s néhány utalása is elég arra, hogy a teleologikus magyarázat tarthatatlanságát kimutassa.

Az élet lényegének biológiai megközelítése után az egyén szemszögéből a klinikai halál, a szívhalál, a hibernáció orvosi vonatkozásainak és távlatainak kér-

Digitized by Google

dését, majd a hosszú élet összefüggésében a gerontológia eredményeit, tanácsait ismerteti. A témát társadalmi vonatkozásokkal, az élet értelmének és céljának marxista megközelítésével zárja le.

Fel kell figyelni a szerző újszerű ismeretterjesztő módszerére. Túllép mind a pozitivista ismeretközlésen, mind az agitatív, vitatkozó kifejtésnek azon a hagyományos formáján, amikor az ismeretterjesztő maga mondja ki és bizonyítja a tudomány eredményeiből fakadó világnézeti következtetéseket. (Ez utóbbi jellemezte dr. Kocsis Ferenc régebbi munkáit is.) Az „Élet és halál" olvasója maga vonja le a tényanyag alapján a tanulságokat, de a szerző a mű belső logikája és szerkezete segítségével gondoskodik róla, hogy ez megtörténjék, mégpedig pozitív eredménnyel. Ez igényes feladat; megkívánja a szerzőtől az olvasó gondolkodásmódjának alapos ismeretét, a válogatást lehetővé tevő széles körű ismeretanyag fölötti uralmat, a céltudatos fegyelmezettséget. Ez a módszer azt eredményezi, hogy érvek, logikai eszmefuttatások helyett tudományos eredmények színvonalas kifejtése (pl. a fehérje-szintézis, a genetikai kódok), izgalmas kísérletek története, megragadó életképek késztetik állásfoglalásra az olvasót. Dr. Kocsis Ferenc módszere az olvasóban az agitációval szemben fellépő védekezési reflexet felcseréli az egyénileg végigjárt gondolatmenet iránti vonzalommal, anélkül, hogy engedne a világnézeti nevelés követelményeiből. Felmérhetetlen ennek a jelentősége az ismeretterjesztésben: az olvasmányosságot és a közérthetőséget is nagyban elősegíti, s ezt a jelen könyv is meggyőzően bizonyítja.

E könyv megjelentetésével nemcsak a biológiai műveltség elmélyítéséhez járult hatékonyan hozzá a *Kossuth Könyvkiadó*, hanem az ismeretterjesztés módszerének fejlődéséhez is.

Erdős László

Megjegyzések néhány falu-szociográfiai tanulmányról

A mezőgazdaság kollektivizálása és főleg a parasztság szocialista erkölcsi-politikai arculatának kialakítása a legnehezebb feladatok közé tartozik és megoldása hosszú történelmi periódust igényel. Három olyan szerző könyvét néztem át, aki ezekhez a bonyolult kérdésekhez nyúl és kísérletet tesz arra, hogy feleletet adjon rájuk.[1]

Tartalom-ismertetés helyett

A három szerzőnek a falu életéről könyv formájában is közzétett tanulmányai az utóbbi időben napvilágot látott jelentősebb szociográfiai feldolgozások közé tartoznak. *Márkus István* 1944 őszének tiszántúli eseményeivel kezdi és 1945 elejétől végigkíséri a paraszti élet nagy eseményeit: a földreform végrehajtását az új földhözjuttatottak küzdelmein keresztül a paraszti gazdaságok 1947—1948-as megerősödéséig; majd elemzi az 1949—1953—1956 közötti falusi problémákat, a mezőgazdaság szocialista átalakításáért vívott harc eredményeit és fogyatékosságait. *Galgóczi Erzsébet* 1951-ig tekint vissza a termelőszövetkezeti mozgalom problémáira, majd az ellenforradalom utáni eseményekre utalva bemutatja az 1959—1962-es kollektivizálási periódust. Az utóbbinak részletesebb ismertetésétől Márkus István eltekint, bár megállapítja szükségességét és megoldási módjának alapvetően helyes voltát. A szerzők fő mondanivalója (főként *Mocsár Gáboré*) az 1963 utáni vidéki, falusi és ezen belül is a termelőszövetkezeti élet problémáinak feltárása.

A szerzők nem csupán egyes képek felvillantásával, benyomásaik, személyes élményeik felidézésével kívánják bemutatni a mezőgazdaságban és a parasztság életében végbement történelmi jelentő-

1 *Márkus István:* Mit láttam falun? (Magvető, 1967.) — *Mocsár Gábor:* Nálunk vidéken... (Kossuth, 1967.) — *Galgóczi Erzsébet:* Kegyetlen sugarak. (Magvető, 1966.)

Digitized by Google

ségű változásokat, hanem felsorakoztatva és értékelve tényeket, általános következtetések levonását is megkísérlik, sőt konkrétan javaslatot is tesznek néhány kérdés megoldására. Ez a kísérlet Márkus István könyvében sikerült legjobban. Mocsár Gábor könyvének érdeme az, hogy Debrecen példáján rámutat a vidéki városok szellemi arculatának kettős: konzervatív és haladó örökségére; ezzel kapcsolatos megállapításai — bár helyenként egy kissé túlzottaknak tűnnek — sok segítséget adnak a falusi vezetőknek.

Eszmei örökség

Márkus könyvét olvasva jól érzékelhetjük a szerző szemléletének, poltikai nézeteinek alakulását, változását. Márkus a népies eszmék hatása alatt írta első tanulmányait, de az 1950-es évek eleje óta eltávolodott a harmadikutas koncepcióktól. A falukutatók eszmei hatását bizonyítják könyvének első fejezetei, amelyekben korántsem sikerül minden vonatkozásban olyan alapos okozati összefüggés-sorozatot kimutatnia, mint a későbbiekben. De ezek a tanulmányai is gazdagok gondolatokban; elég ha itt csak arra utalok, milyen meggyőző erővel rajzolja meg a parasztság földszeretetét, kispolgári életmódra való törekvését, az újgazdák sok mindenről való lemondását annak érdekében, hogy a gazdasági felszerelést is előteremtsék a juttatott földhöz. Mindezek figyelembevétele napjainkban is fontos, amikor egyik központi feladatunk a termelőszövetkezetek gazdasági és politikai megerősítése. A népiesek eszmei hatása tükröződik a szerző 1945 augusztusában írt cikkében is, amelyben az 1867-es kiegyezés utáni társadalmi fejlődésről szól. Itt kizárólag a zsidó vándorkereskedőkben és a német kisiparosokban látta a magyarországi polgárság forrásait, de nem említi az arányát tekintve ugyan korántsem dominálló, de mégsem elhanyagolható magyar nemzetiségű tőkés réteget. A századvégi magyarországi munkásosztályt az „iparos legények jelentéktelen rétegé"-vé degradálja, pedig 1873-ban is jelentős volt a nagyüzemi munkásság száma és aránya (360 000 munkásból körülbelül 70 000 a nagyiparban dolgozott), nem is beszélve a századfordulóra bekövetkezett további fejlődésről (a több, mint 700 000 munkásból körülbelül 280 000 a nagyüzemi proletariátushoz tartozott).

Márkus eszményképe a szorgalmas, a modern agrotechnikai ismereteket, módszereket és eszközöket alkalmazó jómódú egyéni paraszt volt, ezért állította 1947 elején írt egyik tanulmányában követendő példaként a parasztság elé a földosztás után polgárosodó, kapitalizálódó paraszti típust. Ilyennek szerette volna látni az egész parasztságot. Ez érthetővé teszi, hogy nem törekedett olyan tények összegyűjtésére és elemzésére, amelyek a maguk teljességében és élességében mutatják be a paraszti osztályharcot. A paraszti egység gondolata hatja át ebből az időből származó írásait; az egyes rétegek közötti lényeges különbségek, az 1945 első felétől, az őszi választásoktól és különösen 1946-tól kezdve kibontakozó paraszti osztályharc tényei a valóságosnál jóval kisebb jelentőséget kapnak bennük.

Az első nagy kísérlet

Márkus István 1953 utáni tanulmányain meglátszik, hogy felismeri és bizonyítja a kommunisták által kezdeményezett termelőszövetkezeti mozgalom létjogosultságát. Különösen értékesek ebből a szempontból azok a somogyi és szatmári példái, amelyek igazolják a paraszti fejlődés két tendenciáját: a nivellálódás mellett a már 1949-ben megindult differenciálódást, amelynek során a parasztság — a magántulajdon törvényszerűségei folytán — gazdagokra és szegényekre, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra szakad.

Fontos helyet kap Márkus István és Galgóczi Erzsébet könyvében az első kollektivizálási periódus módszereinek, a létrehozott termelőszövetkezetek fogyatékosságainak elemzése. Különösen Galgóczi Erzsébet sorakoztat fel sok adatot erre. Az 1953-ban felbomlott és megmaradt termelőszövetkezetekről írva megállapítja, hogy a gyengén működő soboriban az anyagilag tehetetlen parasztok maradtak bent. Ez a megállapítás az adott esetben igaz lehet, a szerző akarva, akaratlanul is általánosít és erősíti azt a helytelen közhiedelmet, mely szerint a kollektivizálás hőskorában csak a mezőgazdasághoz kevéssé értő, gazdasá-

Digitized by Google

gilag tehetetlen paraszti, főként agrárproletár elemek léptek be a termelőszövetkezetekbe.

Márkus István az 1956 előtti korszaknak nemcsak a fogyatékosságairól ír, hanem pozitivumairól is. Bemutatja, hogy mind az egyénileg dolgozó, mind a termelőszövetkezeti parasztságnak emelkedett az életszínvonala ebben a periódusban, az adózás, a beszolgáltatás stb. ellenére is. Modern családi házak épültek az elavult falusi viskók vagy düledező majorsági épületek helyébe, növekedett a lakáskultúra, városias jelleget öltött a ruházkodás, megszűnőben van a parasztok rosszul öltözöttsége, mind többen világítanak villannyal, hallgatnak rádiót, nem is beszélve a paraszti élelmezés pozitív irányú változásáról. S mindez a jelentős fejlődés úgy következett be, hogy emellett a mezőgazdaság termelésének fejlődése elmaradt a társadalom indokolt igényeitől. Elemzéseinek pozitivumait különösen kiemeli az, hogy elsősorban nem a jól, hanem a közepesen működő kollektív gazdaságok volt szegényparaszti tagjainak példáján illusztrálja a paraszti felemelkedést.

A nagy földindulás

Galgóczi Erzsébet az 1959—1962-es kollektivizálási hullám problémáit elemzi. Legjobb szándéka ellenére még 1957-ben is helytelenül ítélte meg a termelőszövetkezetek szervezésének lehetőségét (szerinte először fel kell építeni a közös gazdasági épületeket, és csak azután lehet megszervezni a kollektív gazdaságokat), de az 1959-es kollektivizálást elemezve már helyesen állapítja meg a lenini elvek következetes érvényesítéséből fakadó lehetőségeket. Úgy vélem, a szerző túlzásba esik, amikor a győri járás helyzete alapján a parasztság anyagi helyzetét, és a szövetkezetek vonzását megítéli. Vitatkozni kell azzal a későbbi megállapításával is, hogy 1959—1962-ben „minden előzetes »számítás« nélkül nyúltak hozzá" a mezőgazdasághoz, a parasztok sorsához. Szabad legyen utalnom arra, hogy a kollektivizálás alapos gazdasági és politikai felmérések alapján indult meg. Az állami támogatás elveinek meghatározásakor figyelembe vették a parasztság gazdasági helyzetét és népgazdaságunk, s különösen iparunk teherbíróképességét, az önkéntesség elvének biztosításánál társadalmunk, s különösen parasztságunk politikai hangulatát stb. Még akkor is vitatható tehát a szerző *általánosított* megállapítása, ha azt is figyelembe vesszük, hogy pártunk és kormányunk nem tudott minden problémára azonnal megoldást találni. Ez semmi esetre sem jelenti azt, hogy a kollektivizálás *minden előzetes számítás nélkül* indult meg.

Az új élet hajnalán

Sokat foglalkoznak (különösen Márkus István és Galgóczi Erzsébet) a termelőszövetkezetek továbbfejlődésének elemzésével. Nem az eredmények részletes elemzését tekintik elsőrendű feladatuknak, bár erről sem lehet, és nem is akarnak teljesen megfeledkezni. Galgóczi Erzsébet összehasonlítja a termelőszövetkezetek megalakulása előtti és utáni paraszti munkaidő nagyságát. Az 1959-es országos átlagot napi 9—10, az 1963-ast tapasztalata szerint egy adott tsz-ben napi 13—14, a következő évben pedig újból az országos átlagot napi 13—14 órásnak veszi. Ez utóbbi megállapítását — ha közvetetten is— feltétlenül cáfolják a Központi Statisztikai Hivatal egy évvel későbbi felmérései, melyek szerint a tsztagok átlagos napi munkaideje nem haladja meg a napi 11,5 órát, a közösben, a háztájiban és otthon végzett (a gyermekek ellátásával együtt számított) munka alapján sem. (A nap 24 órája. Központi Statisztikai Hivatal. Statisztikai Időszaki Közlemények. Budapest, 1958/8.) Más-más aspektusból ugyan, de Márkus István és Mocsár Gábor is számba veszi azokat az eredményeket, amelyek azt mutatják, hogy a parasztság már elmozdult a régi, konzervatív gondolkodásmódtól, és elindult az új felé, ha nagyon bátortalan lépésekkel is.

Mindhárom szerző fontos feladatának tekinti, hogy megállapítsa a termelőszövetkezetekben mutatkozó hiányosságokat, feltárja ezek okait, s kísérletet tesznek arra is, hogy megjelöljék a hibák kijavításának módjait. Ezt a célját egyik szerző sem érte el, de mindhárom könyvben akadnak értékes gondolatok, olyanok, amelyeknek elfogadása segítséget nyújthat a szocialista parasztság kialakításához. A fogyatékosságok bátor feltárásával újszerű tárgyalásával és a megoldásukra

Digitized by Google

tett néhány értékes javaslattal a szerzők hasznos gondolatokat ébresztenek a kollektív gazdaságok vezetőiben, tagjaiban és mindenkiben, aki a szocialista mezőgazdasággal kapcsolatban van. Ebből a szempontból külön kiemelkedő Márkus István könyve.

Márkus István a nyírkátai termelőszövetkezet példáján mutatja be azt az ellentétet, amely a rossz nagyüzemi gazdálkodás és a tagság viszonylag magas életszínvonala között mutatkozott meg. Itt a tagság többsége összehasonlíthatatlanul magasabb szinten, igényesebben, kulturáltabban élt, mint a második világháború kitörése előtti, vagy a földosztás utáni években. A falu 500 házából 200 új, vagy alaposan átépített, az emberek lakáskultúrája közeledik a városi színvonal felé, de 1959 és 1965 között a termelőszövetkezetnek körülbelül évi 2 millió volt a deficitje. Hat év alatt az állam különböző formában 12 millió forintot költött erre a termelőszövetkezetre. Pedig olyan jók a természeti körülmények, hogy a parasztság itt mind a háború előtt, mind a földreform után, csekély gépesítéssel is, de belterjesebb gazdálkodással a mainál magasabb termelési eredményeket ért el. Hasonló problémákat elemez Galgóczi Erzsébet a tápiószentmihályi termelőszövetkezetek példáján; itt 1963-ban a legjobban működő kolektív gazdaságnak csak 500 000 forint mérleghiánya volt, de a másik kettőnek mintegy 5—5 millió. A paraszti érdekeltséget elsősorban az korlátozta, hogy a tagság a háztáji gazdaságban végzett munkát tekintette elsőrendű jövedelmi forrásának.

Mindhárom szerző nagy teret szentel a munkafegyelemmel összefüggő gondoknak, a közös és a háztáji kapcsolatának. Hangsúlyozzák, hogy mezőgazdaságunk mai termelési színvonala mellett több termelőszövetkezetben ideiglenesen nem humanizálódott, hanem dehumanizálódott a munka. Galgóczi Erzsébet helyesen állapítja meg, hogy a termelőszövetkezeti vezetésnek eddig nem volt elég lehetősége a munkafegyelem megszilárdítására, de még ezekkel a lehetőségekkel (pl. az adminisztratív intézkedésekkel) sem mert élni, politikai meggondolásokra hivatkozva. Mocsár Gábor helyesen állapítja meg, hogy a parasztok eltúlozzák a háztájiból származó jövedelem nagyságát, mert a háztájihoz számítják azt a jövedelmet is, amelyet az állatoknak a közös és a háztáji földön termelt takarmánnyal a háztájiban való felnevelése és meghizlalása hoz.

A jövedelemszerzés erkölcstelen formája, a közösségi tulajdon törvénytelen elsajátítása a gyakorlatban évek óta ismeretes, de megtárgyalása az irodalomban új dolog. Galgóczi Erzsébet helyesen tárja fel és ítéli el azt a káros paraszti szemléletet, mely szerint „csak az az enyém, ami odahaza van". Azt a lavinát, amelyet ez a szemlélet elindított, meg kell állítani, bármilyen nehéz is. Pusztán adminisztratív eszközök azonban nem hoznak tartós megoldást; elsősorban gazdasági, politikai és ideológiai ösztönzők szüntethetik meg ezt a kisebb-nagyobb mértékben sok termelőszövetkezetre jellemző problémát. A szerzőnek érdeme, hogy kiélezetten, de alapos boncolgatás után a társadalom és főként a termelőszövetkezetekkei kapcsolatban állók elé terjeszti ezt megoldandó feladatként.

Galgóczi Erzsébet nagy figyelmet fordít a szövetkezeti önállóság és demokrácia, a szövetkezeti vezetés kérdéseire. Mocsár Gábor is érinti a termelőszövetkezeti vezetők felelősségét, de meglehetősen egyoldalúan: a vezetők rosszindulatában, önzésében, tehetetlenségében, hozzá nem értésében látja a termelőszövetkezeti munkafegyelem lazaságának fő okát.

A szövetkezeti demokrácia legfőbb fóruma a közgyűlés. Galgóczi Erzsébet ezzel kapcsolatban elsősorban azokat a kérdéseket elemzi, amelyek a demokrácia korlátozottságát mutatják. 1959-es példákra hivatkozva helyesen állapítja meg, hogy egyes vezetők nem antidemokratikus törekvésük, hanem tapasztalatlanságuk miatt sértik meg a szövetkezeti demokráciát. Helyesen ostorozza a termelőszövetkezeti demokrácia fogyatékosságai és általában a termelőszövetkezetek problémái miatt mind a vezetőket, mind a tagokat, bár az előbbiek felelősségét indokolatlanul eltúlozza. Egy másik tanulmányában azonban nagyon helyesen beszél arról, hogy a jól gazdálkodó termelőszövetkezetek jó elnökeinek is nagyon sok gonddal kell megbirkózniuk, hogy megfeleljenek feladataiknak. Ez azért is fontos, mert sok termelőszö-

Digitized by Google

vetkezeti tagban él az a tévhit, hogy az elnökök munka és gond nélkül élnek, s csak anyagi hasznuk növelésével törődnek.

Fontos problémára mutat rá Galgóczi Erzsébet, amikor arról ír, hogy egyes parasztok a termelőszövetkezetbe való belépésük előtt nem mezőgazdasági foglalkozású rokonaikra íratták földjük egy részét, s most a termelőszövetkezeti közös munka mellett — illetve e helyett — „haszonbérlet" formájában művelik meg ezt. Mocsár Gábor tíz tsz-ben dolgozó család viszonyainak felmérése alapján világítja meg a termelőszövetkezetek közös használatában lévő földek mai és jövőbeni tulajdonviszonyainak tarthatatlanságát. (A tíz család 79,5 kat. hold földet vitt be a tsz-be, de a 24 gyermek közül csak 4 dolgozik a tsz-ben — 2 tagként, 2 alkalmazottként —, az idősebb tsz-tagok halála esetén viszont 54 kat. hold földet nem mezőgazdasági dolgozó örökölne.)

Egyéb falusi gondok

Mocsár Gábor a szabolcs-szatmári népesség helyzetét elemzi és feltárja szociális, szellemi elmaradottságát, a lakosságnak, a fiatalságnak a városba való özönlését. Ez utóbbival kapcsolatban helyesen hangsúlyozza: „Ideje hát némiképpen eloszlatni azt a legendát, amely a paraszti népességnek a földtől való elvándorlását egyszerűen és csupán az átszervezéssel indokolja." Galgóczi Erzsébet is ír erről: mindketten rámutatnak a faluból való eláramlás egészséges korlátozásának gazdasági, politikai és kulturális tényezőire. Mocsár Gábor szól az országos viszonylatban jelentős számot kitevő, falun élő, de városban dolgozó emberek; az „ingázók" gazdasági és erkölcsi problémáiról is. Megoldásként a vidéki települések, városok iparosítását javasolja.

Mocsár Gábor a gazdasági és kulturális élet szempontjából lényeges tanyakérdéshez is hozzányúl. Bemutatja a termelőszövetkezet és a tanyasi paraszt ezzel kapcsolatos ellentétét, a belterjes és külterjes gazdálkodás hatását a tanyarendszerre. Sürgeti az alföldi tanyavilág eltűnését, de a megoldás nehézségeit, ellentmondásait, sokféleségét is érzékelteti. Feltétlenül vitatkoznunk kell azonban azzal a koncepciójával, mely szerint a belterjes mezőgazdasági területeken hosszabb távlatban is indolkolt a „modern tanyarendszer" fenntartása.

Mocsár Gábor figyelmét a paraszti élet problémáin túl az alföldi kisvárosok társadalmi gazdasági, politikai helyzete, az urbanizálódás problémája, a szellemi élet számos vidékies jelensége sem kerüli el.

*

Mindhárom könyv gondolatébresztő, égető problémákat feszegető, s ezeknek egy részére választ is adó mű. Az olvasóban azt az érzést keltik, hogy a falu, a termelőszövetkezet legizgalmasabb társadalmi, emberi problémáival ismerkedik meg. A szerzőknek a kérdésekre adott válaszai szenvedélyesek, s látszólagos ellentmondásosságukat feloldja az írók tudatos felelősségvállalása. Mindegyik könyvön megérződik, hogy a szerzők nemcsak könyvekből és dokumentumokból, hanem a valóságból is jól ismerik azokat a problémákat, amelyeknek megoldását sürgetik. Együtt élnek alakjaikkal, s nemcsak kívülről ismerik, hanem belülről is élik és érzik ezeknek életét, gondjait. S mert nem akarják, nem tudják elválasztani az általános emberi haladástól a parasztság emberi létét és fejlődését — kíméletlenül ostoroznak mindent, ami akadályozza, hogy a haladásba, a felemelkedésbe bekapcsolódjék.

Dr. J. Tóth Dezső

Digitized by Google

Váci Mihály: Eső a homokra

Használni akartam — nem tündökölni, / sem esztétikák rangsorát pörölni." — írja Váci a kötet címadó versében. Ez a segítő szándék, a közösségért felelősséget vállaló ars poética emeli Vácit napjaink legjelentősebb költői közé. Ám az alkotás — függetlenül a szubjektív szándéktól — önálló életet kezd, és esztétikai nézetek vitájának, harcának cselekvő résztvevőjévé válik. Váci is — akarva, akaratlan — bizonyít azok mellett, akik azt vallják, hogy elkötelezett közéleti, politikai, forradalmi költészet és magasrendű művészi színvonal egymást feltételező tényezők. Váci már nemegyszer igazolta ennek igazságát, s az *Eső a homokra* című kötettel sem tagadta meg ezt. Annak ellenére sem, hogy ez a kötet eddigi teljesítményeihez, költői kvalitásaihoz képest mintha bizonyos fokú visszaesést mutatna.

Váci a társadalmi megújhodás időszakának lobogó forradalmár költőjeként lépett fel. Életeleme a nép, magatartás-formája a szocializmus ügyéért való harcos kiállás volt. Megfeledkezett azonban arról, hogy a valóság csak a legritkább esetben igazítja lépését a költő látomásának tempójához. A költő túlzó forradalmi heve, lángolásának intenzitása (amit jogosan és nagyon szépen véd meg: *Válasz egy kritikára*) túlszárnyalta a társadalom fejlődésének reális ütemét. Vácit kiábrándítja ez a felismerés (*Ének az elszállt madárról. Eső a homokra*). Ezért emészti a kérdés: ha a társadalom nem „forradalmi drámaisággal", hanem lassúbb ütemben és nehezen követhető bonyolultsággal, megtorpanásokkal is megszakítva alakul, akkor hogyan folytassa megkezdett csatáját, hol találja harci posztját a költő?

Világképének végső alapjai szilárdak, nem inogtak meg. A cél továbbra is a nép, az emberiség, a szocializmus szolgálata. Ezekben az emberért küzdő verseiben folytatja költészetének legnemesebb hagyományait. (*Építs tetőt, Forradalom, Kié lesz a föld.*) De Vácit megriasztja az, hogy amit állandónak és stabilnak hitt, az a mindennapi életben a kiismerhetetlenségig deformálódhat. Így ír: „*Múlt, jövő: — felmért, tiszta térkép; a jelen — tévesztő vadon*". (*Huszadik század*) Eszméiben hűséges és hívő marad, de hite nem tud utat törni a valósághoz, az átalakult társadalom tényleges közegéhez, amely nyomasztja, gyötri őt (*Ha érdemes — ha nem*). Jajkiáltással, csalódott rezignációval szemléli a megváltozott világot, amely — számára már-már úgy tűnik — magáévá tett törvényszerűségeknek ellentmondva fejlődik. „*Mit hittünk, már mind másképpen igaz, / s igazodik az, mihez igazodhatsz.*" (*Hű lázadás*). A kötet verseiben úgy járja be az egész világot, mintha utazásai közben is a választ, a bizonyosságot keresné. Földrajzilag is hatalmas távolságokat fog egybe, eldugott magyar falvaktól Latin-Amerikáig, ahogyan gondolatilag is megjárja az utat az élet már-már banálisan jelentéktelen eseményeitől a végső igazságokig.

A kötet így vált Váci elbizonytalanodásának dokumentumává. Nem tud megküzdeni a hűség és a kétely, az ideál és a gyakorlat közti vélt és tényleges ellentmondással, s *ez a feloldatlanság akadályozza meg, hogy az élmények igazán nagy költészetté hevüljenek.* Egy kritikusa szerint „ezzel párhuzamos" — de igazabbnak véljük azt a megfogalmazást, hogy *ebből szervesen következik* — „Vácinál a formák fellazulása is". Nem a tartalom és művészi megformálás között tátong szakadék, hanem magában a gondolatiságban, a valóság megítélésében uralkodik tisztázatlanság. Meggyőződésünk, hogy csak egy új, magasabb gondolati szintézis és kiforrottság vezetheti ki a költőt mai megtorpanásából, közéleti lírájának fellendüléséhez.

Váci ebbe az irányba is megteszi az első lépéseket. Úgy tűnik, ő is — hasonlóan a *Falak* c. filmben manifesztálódott állásfoglalásához —: ellenzékiség és kormánypártiság elvi hűségű kompromisszuma felé tör (*Hű lázadás*).

(*Magvető Kiadó, 1968.*)

Follinus Gábor

Digitized by Google

Öt szovjet kisregény

A szovjet irodalomról sokszor leírjuk — gyakran inkább csak gépiesen, udvariasságból — a *sok nemzetiségű jelzőt*, de képzeletben elsiklunk e tény felett. Pedig hogy mennyi friss színnel, gondolattal gazdagíthatják képzeletünket a „nemzetiségi" írók, hogy mennyi érték, újdonság jellemzi a mai szovjet irodalmat, arra a sok ismert és méltán becsült író mellett — jó példa lehet az Európa Könyvkiadó könyvheti kisregény-gyűjteménye, az *Alpesi ballada is*. A kötet nagy élménye: egy-egy fiatal, nálunk eddig ismeretlen észt és litván író munkája.

Hogyan születik az aljasság? teszi fel a kérdést *Enn Vetemaa*, észt író. Például így: van egy fiatal szobrász, szakmájának és az embereknek jó ismerője. Szeretne szép, emlékezetes műveket alkotni, de ennél is inkább: jól élni, mindennap más szőkét vinni az ágyába, karriert csinálni. Még talán tisztában van a jó és a rossz fogalmával, még keresi a lehetőséget, hogy ember maradjon, hogy cinizmusa, „okossága" ne jusson érvényre. Még vállalja, hogy csupán a talapzatot készíti el a nála tehetségesebb, új utat kereső művész emlékművéhez, es ösztönös érdeklődéssel figyeli, hogyan vívódik társa az anyaggal és a kifejezéssel — de az igazi művész sikerét már nem képes elviselni. Ekkor lépi át a határt, ekkor születik az aljasság. Hősünk rafináltan játszik emberekkel, érzésekkel, „szempontokkal", hogy végül mindenkit becsapva, egyedül maradjon a porondon — ő, meg az emlékműve.

Vetemaa írása azért jó, mert nem valami monumentális gazfickót ír le, sűrű tusfestékkel leöntve, hanem olyat, aki aljasságában is kisszerű, de éppen ezért mindennapos és veszélyes. Nem olyat, aki elhatározta, hogy gazember lesz, hanem olyat, akit kényelmes, hedonista életszemlélete, meggyőződéstelensége foszt meg emberségétől. Még nem olvastunk ilyen jó írást hétköznapjaink apró kis méregkeverőjéről, az annyi közösség és ember életét megrontó „ügyes" emberről.

Mi tartja a világot? — kérdezi *Icchokas Meras*, litván író. *Miért nem elég az embernek az, hogy eszik? Miért kell neki még valami?* A választ a szerző ugyanott keresi, ahol valamivel korábban Solohov az *Emberi sors*ban és Ajtmatov az *Anyaföld*ben: egy végsőkig meggyötört, magányos ember történetében. Egy litván parasztasszonyról ír, akit leányanyaként lábbal tiportak, akinek a szeme láttára ölték meg fiát, s akinek még azokról a gyermekekről is le kell mondania, akiket magához vett és felnevelt. Mi tartja hát a világot? A Veronikához hasonló emberek önfeláldozása, mindent-vállalása, mindent-kibírása? Talán az, hogy az egyszerű asszony cserélődő hatalmak, elnyelő veszedelmek között mindig, ösztönösen is a jobbat, a jót választja? És talán az is, hogy a Veronika, a sokat tűrő, végül mégis lesújt élete megrontójára?

Icchokas Meras súlyos kérdésekről ír, kemény mondatokkal, amelyekben mintha a legősibb ballada ötvöződne a legmodernebb montázs-technikával. Más könyveknél előfordul, hogy száz oldal elolvasása után az olvasó úgy érzi: alig kapott húszharminc oldalra valót. Ez a kisregény terjedelmének sokszorosát adja.

Nagyszabású írásnak készült *Baklanov Karpuhin*ja is, s hogy mégsem annak sikerült, arról a művét leegyszerűsítő író tehet. Problémája igen aktuális: előfordulhat, hogy egy balszerencsés emberre rátörnek a véletlenek, hogy bírák — akik pedig nem is gonoszak, nem is rosszindulatúak — sablonosan, szokványosan döntenek, és ennek egy ember áldozatául esik. Az adott esetben Karpuhin sofőrről van szó, aki hányatott élete során valahogyan mindig az élet árnyékosabb oldalára került, éveket töltött börtönben, s aki most is egy szerencsétlen véletlen folytán gázolt. Baklanov jól választja meg a határesetet: ki a hibás, az áldozat vagy a sofőr? Csakhogy nincs elég ereje vagy türelme hozzá, hogy végigvigye történetét, megteremtse a bizonytalanságok és belegondolások légkörét, amely annyira szükséges volna ahhoz, hogy megkösse olvasója figyelmét, megmozgassa erkölcsi érzékét. Már a kisregény elején tudjuk, hogy a sofőr ártatlan, s ettől kezdve már csak a bírói tévedés megszületésére figyelhetünk.

Ez még nem is volna baj. Hiszen Tolsztoj és Dosztojevszkij is ezt a módszert alkalmazta a *Feltámadás*ban, illetve a

Digitized by Google

*Karamazov testvérek*ben; csakhogy ők félelmetes társadalmi és emberi összegezésekhez jutottak el a justizmordtól: a téves világot mutatták ki a tévedésből. Baklanov viszont csak apró, emberi esetlegességeket tár fel: a bírónak éppen vakbélgyulladása van, a sofőrt éppen részeg emberek fogják el és nézik részegnek stb. Túl sok a véletlen és túl sok a magyarázat. Baklanov ereje esetlegességek agyonmagyarázására fecsérlődik el, és közben elmarad a lényeg: a gyors véleményalkotás mechanizmusának feltárása, a jó szándékkal hozott törvény és a tőle mégis szenvedő ember egybevetése.

Viktor Amlinszkij nevét nem ismertük eddig. *Felhők a város felett* című lírai emlékezése jótollú, érzékeny íróra vall. Érdekes a kamaszként evakuációba kerülő, anyja emlékével és apja tetteivel vívódó fiatalember világának leírása, bár önkéntelenül is eszünkbe idéz egy-egy korábban olvasott elbeszélést.

Vaszil Bikovot viszont jól ismertük már *A harmadik rakétából*; új, a kötet címét adó kisregénye, az *Alpesi ballada* ezúttal kevesebbet nyújt. Nem mintha nem vallana rutinos íróra — talán épp ez is a baj. Bikov pontosan adagolja egy sikeres írás minden kellékét: egy szovjet hadifogoly és egy olasz lány szökése a koncentrációs táborból, bolyongásuk az Alpokban, minden pillanatban halálnak kitéve, bimbózó szerelmük és egymásra találásuk, s az, hogy a fiú élete árán is megmenti a lányt — megannyi izgalmas, romantikus patron. Csak hát túlságosan is érződik a kigondoltság, a sikerre vágyás, a hamis aktualizálás, túlságosan is rajzoltak a szovjet hadifogoly lelki problémái és válságai — az író akkor sem engedi hőseit, amikor ezek természetükből következően másfelé tartanának.

Öt kisregény, ötféléről, ötféle szinten. Az öt kisregényt csupán egy gondolat fűzi össze: a múlt és a ma minél teljesebb feltárásának, az erkölcsi tisztaságnak, az elgondolkodtatásnak az igénye. Szólnunk kell arról a helyes intézkedésről, amely hozzájárult a kötet népszerűsítéséhez: a Könyvhét idején feláron lehetett megvenni a *teljes értékű*, szép könyvet.

(Európa Könyvkiadó, 1968.)

Bakcsi György

Vészi Endre: Vendég az esküvőn

A gyűjteménynek majd valamennyi darabját olvastam előzőleg különböző folyóiratokban, emlékeztem rájuk, eddig is együtt éltek velem az író alakjai és szituációi. Vészi novelláit nem lehet átlapozni, mert jók és mert napjainkról szólnak.

Kilenc novella és néhány rövid jegyzet, életkép. Novellái mai hétköznapi „kisembereket" keltenek életre; valamennyi közel áll a dokumentumhoz és valamilyen drámai szituációt vesz alapul. A novellák realisták, stílusuk, nyelvük az élőbeszéd egyszerűségét hordozza. Komoly, sőt tragikus sorsukról vallanak a főfigurák, akik szinte kivétel nélkül férfiak. Igazi férfinovellák ezek — a női szereplők kevésbé árnyaltak, s ha a konfliktus középpontjába kerülnek is, inkább passzivitásukkal segítik a drámai kibontakozást. Ezeknek az írásoknak természetes közege: a mi társadalmunk hétköznapjai. Főleg pedig bajai: albérlet, hivatal, fúrás, pofafürdő, gyávaság, kispolgárosodás, huligánok, szerelmi háromszög, bizalmatlanság, haszonlesés, közöny.

A társadalmi valóságra való gyors reagálás Vészi legfőbb jellemzője. A novellák gyakran egy valóságos eset, egy újsághír nyomán születnek meg *(Passzív állomány)*. Ez a friss újságírói érdeklődés — a klasszikus novella megoldásainak birtokában — adja Vészi nagy vonzóerejét. Az ilyen cselekményesség, a történés fordulatainak

Digitized by Google

maradéktalan kiaknázása, a szereplőkkel való belső együttérzés ma ritkán jellemző prózaíróinkra, akik inkább az objektív és részrehajlás nélküli, a tragikumból groteszkbe áthajló „mintegy felülről" szemlélődést kedvelik. Erről írónk *Fentről* című jegyzetében így ír: „Nos, én nem akarok hasonlatokat szállítani. Még kevésbé allegóriákat. Én csak egy primitív alaphelyzet rémuralma ellen lázadozom. Nem tudom csak groteszkségükben látni az embereket, s elröstellem magam, amikor egy optikai helyzet jóvoltából, mintegy páholyból figyelhetem a kétlábon maradás erőfeszítéseit...; Fölkelek, otthagyom a kiváltságos páholyt. A kiváltságos nézőpontot. Tudom, most már semmi sem védi meg akaratlan példázatomat a közhely vádjától, de lemegyek sétálni magam is, teljes arcközelbe..."

Vészi maga is érzi, hogy *a közhely közelébe került.* Ettől a veszélytől nem menti meg kitűnő pszichológiai érzéke, ember- és életismerete sem. Mellékalakjai olykor elevenebbek és közelebb állnak az írói szándékhoz, mint a nagy gonddal mozgatott főalakok. Mennyivel hatásosabb és élőbb figura Széki mama, a műanyaggyár liftese, aki üzemi baleset következtében meghalt férjének „zsíros kegyeleti bulijából" él, mint a sablonos őszülő főmérnökök! A közhely veszélye éppen a túlságos életközelségre való törekvésben rejtőzik. A hőst nem teszi önmagában „realistábbá" az, ha mindennapi, prózai foglalkozást adunk neki. Ez a veszély a novellák nyelvében, dialógusaiban is kísért. Visszatérő sémák, az élőbeszédhez túlságosan hasonlító mondatok hangzanak el egyre-másra. Gyakran kiérződik az alapképlet és a gondosan előkészített poentirozás is.

Veszélyekről szóltunk elsősorban, nem tényleges hiányosságokról. Jó novellákat olvashatunk ebben a gyűjteményben, mely minden igényes olvasónak maradandó élménye lesz.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Szentmihályi Szabó Péter

Stettner Béla: Hajnal

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME
Május

W. Rochet: *Tíz év harcai a gaulleista hatalom ellen, a demokratikus megoldásért* (Vezércikk)
J. Kahn: *A francia ipar a Közös Piac 1968. július 1-ével kezdődő új szakasza előtt*
J. Goucsard: *Változások és új problémák Salvadosban* (A megye gazdasági és politikai kérdéseiről)
J. Rodriguez: *A Franciaországba irányuló spanyol bevándorlás aspektusai*
Marx Károly egy kiadatlan műve: *A politikai tartózkodás* (Közreadja és kommentálja: Ph. Fuchsmann)
P. Boccara: *„A tőke" helye Marx életművében*
S. Detraz: *A brit imperializmus és a munkáspárti politika*
W. Rochet: *A csehszlovákiai és a lengyelországi eseményekről* (Részletek a központi bizottság ülésén elmondott beszámolóból)
A központi bizottság április 19-i ülésének határozatai

EINHEIT
Június

W. Lamberz: *Walter Ulbricht 75. születésnapjára*
A. J. Pelse: *Korunk a marxizmus—leninizmus eszméi diadalának korszaka*
H. Luft, H. Nick, G. Schulz: *A szocialista tervgazdaság — a szocialista társadalom létfontosságú alapja*
H. Rademacher, E. Bienert: *A tudományos irányító tevékenység és a munkafolyamat tanulmányozása*
E. Bayreuther, M. Kohl: *A hatékony mezőgazdasági kutatás ideológiai és gazdasági problémái*
H. Frankiewicz: *A politechnikai képzés és a szocialista személyiség kialakítása*
G. Kegel: *A két német állam Németország politikájáról*
G. Nobel: *Az Egyesült Államok globális stratégiájának ázsiai kudarca és Franz Josef Strauss európai tervei*
E. Lüdemann, U. Rabe: *A kapitalista valutarendszer válsága az imperializmus ellentmondásainak kiéleződését jelzi*
W. Maier, R. Steger: *Az árakat és a költségeket a világszínvonalon kell lemérni*
W. Uhlig: *Az Európai Gazdasági Közösség gabonaárainak politikai jellegéről*
Szocialista mezőgazdaságunk fejlődéséről (Adatok, grafikonok)

Július

M. Stenbeck: *A személyiség értékelése korunkban és annak fejlődése* (A jénai egyetemen tartott előadás)
R. Gerisch, H. Koziolek, W. Salecker: *A marxista—leninista szervezéstudomány szerepe a szocializmus fejlett társadalmi rendszerének kialakításában*
J. Garscha: *Az időtényező és az idővel való takarékoskodás*
W. Berger, O. Reinhold: *Megjegyzések a terv és piac témájához*
G. Käppen, T. Riemann: *Szocialista demokrácia és szocialista személyiség*
H. Koch: *A kultúra szerepéről és funkciójáról a szocializmus fejlett társadalmi rendszerében*
H. Peters: *A monumentalitas problémái a képzőművészetben*
H. Homann: *A „Szabad Németország" nemzeti bizottsága megalakulásának 25. évfordulójára*
R. Klassen, M. Schmidt: *A Strauss-féle koncepció és az SPD miniszterei*
E. Bregel: *A két társadalmi-gazdasági rendszer és a polgári konvergencia-elmélet*
G. Nobel: *Egy prognózis, amely nem válik be* (Brzezinski cikkéről, amely a 2000. év képét rajzolja meg)

Digitized by Google

J. Schleifstein: *Gondolatok a diákifjúság nyugat-németországi mozgalmáról*

KOMMUNYISZT

8. szám

Leküzdhetetlen egységtörekvés (Vezércikk)
D. Ibarruri: *A marxista—leninista filozófia, a forradalmi harc elmélete*
I. Camerjan: *A lenini nemzetiségi politika érvényesülése*
N. Lebegyinszkij: *Távlati tervek és prognózisok*
A. Andrejev: *A tömegek kezdeményezése a mezőgazdaság fellendítésének erőteljes forrása*
A. Georgijev: *A természet az anyagi javak elsődleges forrása*
N. Kozlov: *Az ember a Földön*
G. Csimid: *A pártmunka legfőbb aspektusai a Mongol Népköztársaságban*
V. Sztyepanov: *A kapitalizmust kikerülve, a szocializmus felé*
V. Zsukov: *Ólmos felhők Amerika felett*
O. Vlagyimirov, V. Rjazancev: *A Kínai Kommunista Párt történetének néhány kérdéséről*
V. Ivanov: *A kommunista pártosság a művészeti kritika legfontosabb elve*

9. szám

A munkásosztály — vezetőerő a szocializmusért és a kommunizmusért vívott harcban (Vezércikk)
G. Bess: *A marxista—leninista filozófia szerepe a jelenkori ideológiai harcban* (A franciaországi ideológiai harcról)
I. Dugyinszkij: *V. I. Lenin eszméi a szocialista közösségről*
B. Lejbzon: *A forradalmiság lenini kritériumairól és a forradalmi harc formáiról*
P. Leonov: *Neveljük ki a kommunizmus meggyőződéses építőit*
N. Veszelov, P. Zsukov, J. Makarov: *Gazdasági nevelés és képzés*
J. Zavadszkij, J. Ratner: *A szovjet színház hivatása — a nép szolgálata*
O. Bogdanov: *Az imperialisták közötti ellentmondások valuta-csomópontja*
Mao Ce-tungnak a nemzetközi küzdőtéren követett politikai irányvonaláról

10. szám.

A nép politikai vezére (A szocialista országok kommunista pártjainak szerepéről)
P. Gyemicsev: *A kommunizmus építése és a társadalomtudományok feladatai*
F. Ovcsarenko: *A lenini párt harcos csapata* (Az Ukrán KP 50 éves)
N. Szemjonov: *A marxista—leninista filozófia és a természettudományos kérdések*
A japán kommunisták az ország szakszervezeti mozgalmának feladatairól
A. Blank: *Neonácizmus: a jelenkor és a történelem tanulságai*
A. Holodovszkaja: *A szakszervezetek szétzúzása Kínában*
A pártbizottság távlati tervéről (Olvasók véleményei)

LUPTA DE CLASA

Június

I. Teoreanu: *A román iskola új fejlődési szakasza*
G. Macovescu: *A történelmi igazság és az irodalmi hagyományok hasznosítása*
E. Stefan Simion: *A technika filozófiai kérdés*
I. Spalatelu: *A haladó román sajtó a fasiszta ideológia elleni küzdelemben*
D. Grigorescu: *A kritika és a humanista törekvések* (A képzőművészek alkotásairól)
A. Campeanu: *Az Európa-közi együttműködés sürgető követelménye* (A Kelet és Nyugat közötti kereskedelem kiszélesítése)
T. Brates: *Tervezés a tudományos kutatásban*
A. Puiu: *A műszaki-tudományos haladás és az erőforrások hasznosítása*
D. Grindea: *A műszaki haladás hatása az áruk értékére*
M. Horovitz: *Visszapillantás és távlatok a polgári politikai gazdaság matematizálásában*
Hozzászólások a tudományos szocializmus oktatásának tematika tervezetéhez

MARXISM TODAY

Július

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)
J. Slovo: *A dél-afrikai fegyveres harc kilátásai*
A Csehszlovák Kommunista Párt akcióprogramja (Rövidített szöveg)
E. Chapman: *Az oktatási politika kérdéseiről*
D. Grove: *A helyi kormányzás problémái*
C. G. Couzens: *Az angol szállítás és közlekedés jövője*

Digitized by Google

NOVÁ MYSL
Június

Napjaink kérdéseiről (Interjú Husák miniszterelnök-helyettessel)
M. Rydl: *A lényeg, a dolog és a viszonyok problematikája*
O. Janecek: *Tomás G. Masaryk* (A volt köztársasági elnök értékeléséhez)
L. Figueres: *Tízéves harc az egységért* (A Nová Mysl számára írt cikk az FKP baloldali egység-politikájáról)
V. Kulisek: *A csehek és szlovákok történelmi kapcsolatairól*
K. Suchan: *A vállalat és az integrációs csoportosulás*
J. Pinkava: *A kritika szerepéről*
L. Hrabovsky: *A párton belüli demokrácia szemben a bürokratikus centralizmussal*
M. Kovarik, M. Thomsová: *A föderáció és a nemzeti bizottságok*
F. Spinka: *A munkásosztály vezető szerepéről*
J. Simkovic: *Az optimalizációs model gyakorlati alkalmazása* (dr. I. Rendek „Az optimális terv" című könyvéről)
O. Mosner: *A Csehszlovák Szocialista Köztársaság társadalmi szerkezetének dinamikája* (A Szlovák Kommunista Párt KB-a szemináriumának anyaggyűjteményéből)
V. Srb: *Napjaink népesedési problémái*
J. Anger: *A védelmi politika — az állam szükségletei és lehetőségei*
K. Kaplan: *Elmélkedés a politikai perekről* (Az 50-es évek elején lezajlott politikai perek okait kutató tanulmány első része)

NOVO VREME
Július

D. Donev: *A szocialista világrendszer egységének problémái*
G. Bes: *A marxi—lenini filozófia szerepe a jelenlegi ideológiai harcban*
G. Pirov: *A bolgár pszichológia időszerű problémái*
Z. Zlatev: *A vita és javaslattevés fontos tényező a szocializmusban*
G. Colov: *A kommunista Ifjúsági Szövetség öntevékeny munkájának fokozása fontos pártfeladat*
I. Vandov: *A hazafiság és a mai bolgár szépirodalom*
Sz. Besov: *Az állattenyésztés rentabilitásának tényezői a vidini körzetben*
N. Behar: *Az „economics" — egy új burzsoá politikai gazdaságtan*
V. Kosztov: *A rendszer válsága Franciaországban*
G. Anyelov: *A négerlázadások: az Egyesült Államok nemzeti válságának mélyülése*
P. Dimitrova: *A mai török falu osztálystruktúrája*

NOWE DROGI
Július

H. Magdziak: *Munkásönkormányzat — fények és árnyak*
R. Chelinski: *A belső piac működésének néhány általános problémája*
R. Mistewicz: *A főiskolai tanulmányokra való felvétel társadalmi-politikai aspektusai*
K. Rokosszewski: Bizalom és felelősség
H. Jankowski: *A párttag etikája*
Z. Garstecki: *A kultúra terjesztésének társadalmi-nevelő szerepe*
K. Kochanski: *Lengyel filmek krakkói díjai*
B. Wojcicki: *Társadalmi-politikai válság Franciaországban*
S. Kaczmarski: *Olaszország a választások után*
H. Cholaj: *A párt mezőgazdasági politikája és a falusi szövetkezetek*
A nemzeti egységfront országos bizottságának ülései
Négy marxista ülésszak (Marx születésének 150. évfordulóján)
A nyugati és északi vidékek íróinak XI. kongresszusa
A nemzetközi Színházi Intézet 20 éve

WEG UND ZIEL
Július—augusztus

F. Marek *Lángoló jel* (Az egyetemi hallgatók szerepe az európai megmozdulásokban)
P. Gellert: *Az olasz balratolódás új perspektívákat nyit meg*
L. Longo: *Jelentés Csehszlovákiáról*
S. Carrillo: *Spanyolország napjainkban*
E. J. Hobsbawn: *Mi várható Wilson után?*
O. Neissl: *Wiener Lokomotivfabrik — századik születésnap, vagy likvidálás?*
E. Fischer: *Beszélgetés Ottó Bauerrel* (Halálának évfordulójára)
K. Flanner: *Az „alakított társadalom" kérdéséhez*
P. Aschler: *Tervezés és demokrácia*
M. Hájek: *Évforduló, amelyről nem emlékeznek meg* (A Kommunista Internacionálé VI. kongresszusának 40. évfordulója alkalmából)
M. Schaefer: *A nyugat-németországi fejleményekhez*

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

За социалистическую консолидацию в Чехословакии (Передовая) — *Эндре КАЛЬМАН:* Разновидности и возможности демократии — *Ласло БАЛЛАИ:* Опыт ввода новой системы управления народным хозяйством применительно к числу трудящихся и фонду заработной платы — *Иван ВИТАНИ:* Искусство и вопросы управления — *КИШТАМАШНЕ (ВАРГА Шаролта):* По поводу одной незаконченной дискуссии — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Беланс АЛЬБЕРТ:* Соединенные Штаты Америки — год 1968 — *Ирен КОМЯТ:* Союз между рабочим классом и студенчеством в Западной Европе — ОРИЕНТАЦИЯ: *Д-р Йожеф КЕРИ:* Достижения и проблемы в области научной организации труда в Советском Союзе — ОБЗОР: *Арпад ТИЕРИ:* Ученики профессиональных школ — КОНСУЛЬТАЦИЯ: *Жужа ХЕГЕДЮШ:* Социология на рабочем месте — *Иван ВАРГА:* Тейар де Шарден и поиски новых путей в сфере католицизма — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Дж. БЛАНК:* Кооперативная форма социалистической собственности и возможности ее дальнейшего развития — *Йене СИРМАИ:* Некоторые мысл по поводу дискуссии о теоретических вопросах кооперативного движения — *Д-р Иван НОВОБАЦКИ:* Кооперативы и принцип демократического централизма — *Д-р Зольтан ЗОЛЬТАН:* Ясные понятия — эффективная хозяйственная деятельность — *Д-р Эрне ПЕТЕР:* Кооперативное самоуправление и защита интересов кооперативов — ДИСКУССИЯ: *Ференц ФЕХЕР:* Союз или отлучение?

CONTENTS

For the socialist consolidation in Czechoslovakia (Editorial) — *Endre Kálman:* Alternatives and Possibilities of Democracy — *László Ballai:* Experiences of the Guidance of Economy in Work Force and Wages Management — *Iván Vitányi:* Arts and Guidance — *Mrs. Kistamás Sarolta Varga:* Contribution to an Unsettlede Discussion — INTERNATIONAL REVIEW: United States of America, 1968. — *Irén Komját:* The Alliance of Students and the Working Class in Western Europe — ORIENTATION: *Dr. József Kéri:* Results and Problems of the Scientific Organization of Work in the Soviet Union — REVIEW: *Árpád Thiery:* Apprentices — CONSULTATION: *Zsuzsa Hegedüs:* Sociology of Work — *Iván Varga:* Teilhard de Chardin and the Catholicism Seeking Their Way Out — EXCHANGE OF OPINIONS: *G. J. Blank:* The Cooperative Form of Socialist Ownership and the Possibility of Its Further Development — *Jenő Szirmai:* Some Ideas Concerning the Discussion On the Theoretical Problems of the Cooperative Movement — *Dr. Iván Novobáczky:* Cooperatives and Democratic Centralism — *Dr. Zoltán Zoltán:* Clarified Ideas-Increased Efficiency — *Dr. Ernő Péter:* Cooperative Self-Management and the Safeguarding of Interests — DISCUSSION: *Ferenc Fehér:* Alliance or Expulsion?

Digitized by Google

SOMMAIRE

Pour la consolidation du socialisme en Tchecoslovaquie (Editorial) — *Endre Kálmán:* Variantes et possibilites de democratie — *László Ballai:* Les expériences du système de direction de l'économice concernant l'utilisation de la main-d'oeuvre et la planification du niveau des salaires — *Mme Kistamás Sarolta Varga:* Intervention à un dèbat encore ouvert — *Iván Vitányi:* Art et orientation — REVUE INTERNATIONALE: *Mme Béla Albert:* États Unies, 1968. — *Irén Komját:* L'alliance des étudiants et de la classe ouvrière en Europe occidentale. — ORIENTATION: *Dr. József Kéri:* Résultats et problèmes du planning du travail en U. R. S. S. — REVUE: *Árpád Thiery:* Les élèves des centres de formation professionnelle — CONSULTATION: *Zsuzsa Hegedüs:* La sociologie du travail — *Iván Varga:* Teilhard de Chardin et le catholicisme à la recherche d'une issue — ECHANGE DE VUES: *G. J. Blank:* La forme coopérative de lá propriété socialiste et ses possibilités du développement ultérieur — *Jenő Szirmai:* Quelques réflexions à propos du débat sur la théorie des coopératives — *Dr. Iván Novobáczky:* Les coopératives et le centralisme démocratique — *Dr. Zoltán Zoltán:* Clarté des notions, efficacité de la gestion — *Dr. Ernő Péter:* L'autogestion des coopératives et la défense des intérêts des travailleurs — DÉBAT: *Ferenc Fehér:* Alliance ou excommunication?

INHALT

Für die Konsolidation des Sozialismus in der Tschechoslowakei (Leitartikel) — *Endre Kálmán:* Wandlungen und Möglichkeiten der Demokratie — *László Ballai:* Erfahrungen des Wirtschaftslenkungssystems im Arbeitskraft- und Tarifbereich — *Iván Vitányi:* Kunst und Lenkung — *Frau Kistamás Sarolta Varga:* Zu einer noch offenen Debatte — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: — *Frau B. Albert:* Die Vereinigten Staaten von Amerika im Jahre 1968. — *Irén Komját:* Das Bündnis der Studenten und Arbeiter in Westeuropa — INFORMATION: *Dr. József Kéri:* Ergebnisse und Probleme einer wissenschaftlichen Arbeitsorganisation in der Sowjetunion — RUNDSCHAU: *Árpád Thiery:* Facharbeiter-Lehrlinge — KONSULTATION: *Zsuzsa Hegedüs:* Arbeitssoziologie — *Iván Varga:* Teilhard de Chardin und die Wegsuhe des Katholizismus — GEDANKENAUSTAUSCH: *G. J. Blank:* Die genossenschaftliche Form des sozialistischen Eigentums und seine weitere Entwicklung — *Jenő Szirmai:* Zur Debatte über die Theorie des Genossenschaftswesens — *Dr. Iván Novobáczky:* Genossenschaften und demokratischer Zentralismus — *Dr. Zoltán Zoltán:* Geläuterte Begriffewirksamere Bewirtschaftung — *Dr. Ernő Péter:* Selbstverwaltung und Interessenschutz im Genossenschaftswesen — DISKUSSION: *Ferenc Fehér:* Bündnis oder Ausstoßung?

Digitized by Google

A **XI. Magyar Képzőművészeti Kiállításon** szereplő
alkotásokból a 21, 32, 55, 70, 73, 95, 101, 103, 104 és a 115. oldalakon

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, (csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 600 példányban.

68.02905/2 – Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

Lajos József: Erasmus

Digitized by Google

6.— forint

Andics Erzsébet:
1848–1849
Tanulmányok
536 old. Ára: 40,– Ft

Ránki György:
1944. március 19.
236 old.+8 old. kép Ára: 16,– Ft

Dr. Szita János:
Magyarország gazdasági kapcsolatai a fejlődő országokkal
292 old. Ára: 32,– Ft

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

LIBRARY
DEC 6 1968

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

10

XXIII. ÉVFOLYAM, 1968 OKTÓBER

Digitized by Google

Uitz Béla: Anya gyermekével

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

1968. OKTÓBER

XXIII. ÉVFOLYAM, 10.

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Benke Valéria 3 Töretlen politika
Pozsgay Imre 17 A szocialista demokrácia fejlődésének néhány problémája
Dr. Szabó Kálmán 26 A közgazdászképzés korszerűsítéséről
Erényi Tibor 37 Az 1918 októberi polgári demokratikus forradalom ötvenedik évfordulójára

Nemzetközi szemle

Róbert László 43 Hanoiból nézve...
Márkus Gyula 51 Eltemetett remények

Interjú

Máté György 56 A pártmunka stílusa és az új gazdasági mechanizmus

Kritika

Kontha Sándor 63 Az ismeretlen Uitz

Eszmecsere

Nyers Rezső 70 Vita közben
Rényi Péter 80 Kitagadás helyett: vitát az egységért!
Kálmán Endre 91 Válasz Fehér Ferencnek
Hegedüs András 93 A marxista szociológia egészséges fejlődéséért

Megjegyzések

i. r. 100 Állandósuló „csoda"

Tájékozódás

104 Az Einheit augusztusi száma

Fórum

Csalog Judit 106 Nyár a gyűjtőkollégiumban

Könyvekről

Vasy Géza 112 Darvas József: Gyűjtőlencse
113 Gáll István: Rohanók
Szalai Anna 113 Kamondy László: Ádám apja
Kulin Ferenc 114 Pomjalovszkij: Kispolgári boldogság

116 **Testvérlapjainkból**

36, 50, 55, 65, 67, 69, 79, 90, 103, 115 **Uitz Béla** alkotásaiból
111 **Derkovits Gyula** hagyatékából (vázlatok)

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

BENKE VALÉRIA, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Társadalmi Szemle főszerkesztője

POZSGAY IMRE, a Bács megyei pártbizottság titkára

DR. SZABÓ KÁLMÁN, a tudományok doktora, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora

ERÉNYI TIBOR, kandidátus, a Párttörténeti Intézet osztályvezetője

RÓBERT LÁSZLÓ, újságíró

MÁRKUS GYULA, újságíró

MÁTÉ GYÖRGY, újságíró

KONTHA SÁNDOR, kandidátus, az MTA főmunkatársa

NYERS REZSŐ, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára

RÉNYI PÉTER, kandidátus, a Népszabadság főszerkesztőhelyettese

KÁLMÁN ENDRE, a Társadalmi Szemle szerkesztője

HEGEDÜS ANDRÁS, kandidátus, az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának igazgatója

CSALOG JUDIT, középiskolai tanár

VASY GÉZA, egyetemi hallgató

SZALAI ANNA, egyetemi hallgató

KULIN FERENC, középiskolai tanár

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NÉMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475.

Digitized by Google

BENKE VALÉRIA:

Töretlen politika

Az elmúlt hetekben sok szó esett arról, hogy pártunk politikája tizenkét éve töretlen, elvi alapja és vonalvezetése azonos, s állásfoglalásaink és cselekedeteink ennek felelnek meg. Helyes, ha ennek a kijelentésnek érvényét azon mérjük, hogy áttekintjük: milyen politikai alapelvekkel indult el az MSZMP újjászerveződésének időszakában.

Talán a legismertebb az Ideiglenes Intéző Bizottság *1956 decemberi határozata.* Ennek kiemelkedő szerepe volt a párton belül is eluralkodott eszmei zűrzavar eloszlatásában, s alapvető tételei máig sem mentek feledésbe.

A dokumentum jelzi: pártunk számolt azzal, hogy a revizionizmus és a nacionalista uszítás hatására megzavarodott emberek túlnyomó többsége abban a hitben sodródott a lázadásba, hogy a hibák kijavítását célzó, a szocialista társadalom alapjait nem érintő akciókat támogat. A dokumentum mégis határozottan leszögezte, és meggyőzően bizonyította az 1956 októberi tömegmegmozdulások *ellenforradalmi jellegét.* Kemény igazság volt ez, amelyet e megmozdulások szereplői közül annál kevésbé akart elfogadni valaki, minél őszintébben a szocializmus hívének érezte magát. A politikai tisztázódáshoz — ebben az esetben a szükséges polarizációhoz — azonban elengedhetetlen volt ennek a társadalmi ténynek kendőzetlen képviselete. Hiszen november után az ellenforradalom — mint a határozat mondja — „visszavonult és ismét korábbi taktikáját alkalmazta. Az ellenforradalmi jelszavakat, amelyeket október 30-a és november 4-e között nyíltan hangoztatott, és amelyeknek valóraváltását meg is kezdte, újra elködösítette és »forradalmi«, sőt »munkás« jelzőkkel álcázva igyekezett azokat a tömegek közé visszacsempészni."[1] Ezt azonban a megzavart és félrevezetett tömegek nagy része ekkor még nem látta be. Ellenkezőleg: a felfokozott nemzeti érzelmekre apelláló rémhírterjesztés és ellenforradalmi propaganda következtében példátlan méretű nacionalista hullám borította el az országot, mindenekelőtt az értelmiségi és kispolgári rétegeket, de hatása még nem jelentéktelen munkástömegekben is érezhető volt.

Pártunk azonban a külső imperialista nyomás minden formája és a hazai reakciós hangulatkeltés ellen vívott leghevesebb küzdelemben sem feledkezett meg arról, hogy a hazánkban 1956-ban kialakult mély társadalmi krízisnek az alapvető okait keresve, a saját társadalmunkban ható *belső tényezőket* vegye elsősorban számba. Ennek az elemzésnek az eredményeképpen az el-

[1] „Most a »sztálinisták és rákosisták« elleni harc ürügyén folyik a kommunisták üldözése. Mindenütt — ahol az ellenforradalomnak erre még módja és lehetősége van — igyekszik az állami intézményekből, üzemekből, vállalatokból eltávolítani a kommunistákat, az egyszerű, becsületes munkásokat, parasztokat, értelmiségieket, a haladó embereket . . . Ezek legtöbbje szemben áll a régi pártvezetéssel, és ha az elmúlt években tévedtek is, a párttal együtt tévedtek, s ma a párttal együtt javítják ki a múlt hibáit. Minden tisztességes embernek meg kell értenie, hogy nem lehet forradalmi, munkás, nemzeti vagy demokratikus követeléseknek tekinteni olyan követeléseket, amelynek lényege kommunistaellenes, demokráciaellenes, szovjetellenes." (Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956—1962. 17—18. old.)

Digitized by Google

lenforradalom kiváltó okai közt első helyen tárgyalta a *régi vezetés hibáit*, a szektás politikát, a dogmatizmust, az ellentmondást nem tűrő, parancsolgató módszereket, amelyek a marxista társadalompolitika alapelveinek — a demokratizmus, a szövetségi politika, a pártélet lenini normái, a gazdasági döntések realitása, saját feltételeink számbavétele — megsértéséhez, majd súlyos bűnökhöz: a szocialista törvényesség megsértéséhez vezettek.

Az ellenforradalom okainak sorában második helyen említi a határozat a párton belüli ellenzéket, amely előbb *revizionista pozícióra* csúszott, majd vezető képviselői *az árulásig* jutottak el. Ez a csoport azzal, hogy a hibák kijavításának jelszavával egyoldalúan a párt ellen lépett fel, de nem határolta el magát a reakciótól, ideológiai fedezékül szolgált az ellenforradalmi erők felsorakozásához, majd támadásához. Az 1956—57 fordulóján érvényesülő politikai hatások közül a legveszélyesebb éppen ez a revizionista áramlat volt, mert a maga „szobatiszta", a „nemzeti kommunizmus"-ról, az „igazán demokratikus" szocializmusról szóló jelszavaival ez akadályozta leginkább a politikai tisztulást és a konszolidációt.

Az ellenforradalom kiváltó okai és fő tényezői közt a harmadik és negyedik helyen szereplő *belső ellenséges osztályerők*, illetve a *külső imperialista segítség és hatások* ugyanis ekkor már nem jelentkezhettek nyíltan. Nem elsősorban azért, mert igyekeztek kitérni reorganizálódott elnyomó szerveink csapásai elől, s átmenteni újabb alkalmakra személyüket és lehetőségeiket, hanem mert a magyar dolgozó tömegek előtt olyan mértékben vesztették el hitelüket, amilyen mértékben *a szocializmustól idegen voltuk* lelepleződött.

Akkor is, később is voltak olyanok — határainkon kívül is —, akik nem értették, hogy az adott szituációban miért emeltük ki annyira a régi vezetés hibáit. Hiszen az akkori napi harcok éppen a revizionizmus elleni felsorakozást követelték. Pártunk Ideiglenes Intéző Bizottsága azonban e dokumentum kidolgozásánál is az igazi kommunista politika alapkövetelményeit igyekezett érvényesíteni. Tehát a marxizmus—leninizmus elméletének segítségével a *tényleges magyar társadalmi valóságot* elemezte. Mind értékelő megállapításait és következtetéseit, mind a további munkánk elvi vonalát csak ezen az alapon határozhatta meg helyesen. Ez pedig azt követelte, hogy a napi taktikai harc szükségletei ne boríthassák árnyékba a mélyebb társadalmi elemzés révén felszínre kerülő igazságokat. Mi akkor úgy láttuk — s azóta is úgy látjuk —, hogy szocialista építésünk lendülete elsősorban a régi vezetés *szubjektivista és szektás hibái* miatt tört meg, társadalmunk elsősorban e hibák következményeiként került kritikusan lázas állapotba. És ezt meg kellett mondanunk ahhoz, hogy a további következtetéseket helyesen vonhassuk le, hogy a marxista elmélet segítségével kialakítandó társadalomfejlesztési koncepciónk helyes alapokon nyugodjék. De ugyanilyen határozottan ítéltük el *a revizionista bomlasztást* is, mint a „baloldali" hibákat megtetéző, társadalmunkat katasztrófa felé taszító tényezőt.

Amilyen nagy gondot fordított a párt arra, hogy az ellenforradalmat kiváltó okokat súlyuknak megfelelő sorrendben tárgyalják mindenütt, ugyanolyan elvi következetességet igényelt abban is, hogy a négy tényezőt, *mint együttesen hatót* kezeljék. Nem engedte, hogy ki-ki a maga tetszése szerint emelje ki közülük azt, amelyik az ő véleménye szerint hangsúlyozandónak tűnt, noha ez átmenetileg itt-ott könnyítette volna a politikai munkát. A későbbi munkában is látszólag egyszerűsítette volna helyzetünket, ha kerüljük a népszerűtlen intézkedéseket és állásfoglalásokat. A hosszú távra szóló kommunista politika azonban nem tűri az olyan taktikai meggondolások érvényesülését, amelyek a pillanatnyilag népszerűtlen, de elvileg igaz osztályálláspont

Digitized by Google

megkerülésével kívánják a nehézségeket áthidalni. Későbbi politikai eredményeink bebizonyították, hogy helyes volt ez a bátor és következetes elvi kiállás, s ez vezette a gyümölcsöző egyetértésig vitánkat a párttagság egy részével és a tömegekkel.

Ugyanez a meggondolás vezetett bennünket akkor is, amikor a párt újjászervezése érdekében átigazolási eljárást vezettünk be. 1957 május 1-ig önkéntes elhatározás alapján kérhették átigazolásukat a pártba azok, akik készek voltak a párt politikájával azonosulni. Számítottunk arra, hogy a párttagság korábban közel egymilliós létszáma erősen lecsökken, de az adott helyzetben ez nem gyengülést, hanem erősödést jelentett. Keservesen szerzett tanulságunk volt — s ezért egész népünk nagy árat fizetett —, hogy egy felhígult, eszmeileg nem egységes, szilárdságot nélkülöző párt képtelen betölteni vezető szerepét. Vezető párt nélkül pedig a szocializmus erői könnyen dezorientálódhatnak és a politikai felelőtlenség, kalandorság, az ügyesen álcázott ellenséges tevékenység játékszerévé válhatnak.

Lényegesen megváltozott körülmények között ült össze pártunk Országos Konferenciája 1957 júniusában. A párt újjászervezése erre az időre befejeződött. A taglétszáma 345 733 fő volt, ebből 57,9 százalék a munkás, 16,7 százalék a paraszt. Az MSZMP gyors megerősödése s mindenekelőtt ideológiai és cselekvési egységének kialakulása *a termelőmunka és a társadalmi élet konszolidációjának döntő tényezője* volt.

A pártértekezlet megállapította, hogy az ellenforradalom elleni harcban gyors sikereket értünk el, de ez a harc még *távolról sem ért véget*. A munkáshatalom erősítése megkövetelte, hogy kíméletlenül megbüntessük azokat, akik bűncselekményeket követtek el, és akik még harcolnak a népi hatalom ellen. Figyelmeztetett azonban arra, hogy más elbírálásban részesítendő az, aki cselekményeinek népellenes voltát felismerve, beszünteti a harcot, vagy éppen kész segíteni az imperialisták és a hazai ellenforradalmárok elleni küzdelmet. Külön kiemelte a határozat, hogy a jó szándékú, de megtévesztett dolgozókkal szemben nem a megtorlás, hanem a meggyőzés eszközeit kell alkalmazni. Szilárd elvi politikánkon nyugvó *türelmes felvilágosító munkát* kívánt annak érdekében, hogy a párttól és a munkásosztálytól eltávolodott kispolgári és értelmiségi rétegeket újra megnyerjük a vele való szövetség és a szocialista építés számára.

Ennek a politikának az alapja akkor is, azóta is a *kétfrontos harc* volt. A fő figyelmet ez a határozat is a pártélet egészséges alapjainak megerősítésére fordította. A demokratikus centralizmus elvének érvényesítése mellett felhívott az alapos elméleti, elvi tisztázó munkára, a kollektív vezetés érvényesítésére minden szinten, a baráti kapcsolatok kiépítésére és ápolására a volt MDP-tagokkal és más, pártonkívüli haladó emberekkel és a türelmes meggyőző munkára, a tömegszervezetek és a népfrontmozgalom körében. Elsőrendű jelentőségűnek ítélte az addig már megalakult KISZ-szervezetek támogatását az ifjúság szocialista nevelése és a rá gyakorolt politikai befolyásunk kiterjesztése szempontjából. E feladatok sikeres megoldásának alapfeltételeként a következő időszakra is *a pártegység erősítését* jelölte meg a belső pártmunka fő követelményének, s hangsúlyozta, hogy „a most kialakult bátor és szabad vita megóvása mellett a legszigorúbban meg kell követelni a határozatoknak megfelelő egységes cselekvést". A káderek kiválasztásánál óvott a szubjektivizmustól, s figyelmeztette a kádermunkát végzőket, hogy a politikai megbízhatóság, szilárdság mellett ne becsüljék le a szakmai rátermettség követelményét. Elítélte az intrikus vádaskodást, és leszögezte,

Digitized by Google

hogy a párthoz való hűségnek az a kritériuma: ki hogyan dolgozik a most kialakított politikán, a meghozott határozatok sikeres érvényesítése érdekében.

A *gazdaságpolitikában* új elgondolások jelentkeztek, így a kötelező beadás eltörlése, amely a paraszti árutermelés fellendítését és a parasztsághoz fűződő viszonyunk megjavítását volt hivatva elősegíteni. A későbbiekben igazolódott ennek — a gazdasági irányítás módszerét tekintve is jelentős — változtatásnak a helyessége. Az állami vállalatok és üzemek irányításában a fegyelem, a centralizmus megerősítése volt az elsőrendű napi feladat. A szocialista gazdaság építésének koncepcióját illetően a határozat két alapelvet szögezett le: feltételeinkhez és lehetőségeinkhez igazodó termelési és gazdasági terveket kell kidolgozni és végrehajtani; s a javak gyarapodásának arányában kell folyamatosan emelkednie a dolgozók életszínvonalának. Ez azt jelentette, hogy a felhalmozás aránya nem lehet független a dolgozók jogos és teljesíthető napi igényeitől, bármilyen sokat ígérő távlati célok érdekében sem.

Foglalkozott a határozat mezőgazdasági problémáinkkal, így a *termelőszövetkezeti mozgalom* kérdéseivel is. Megállapította, hogy az önkéntesség megsértése és más hibák sokak szemében kompromittálták a szocialista szövetkezeti mozgalmat. Az ellenforradalom egyik legerősebb támadása is éppen a termelőszövetkezetek szétbomlasztására irányult. Hogy a szövetkezés mégis milyen mély gyökeret vert már hazánkban, ennek bizonyítéka, hogy sok szövetkezet tagsága együtt maradt, illetve a konszolidációval párhuzamosan újjászerveződött. Leszögezve, hogy az elmaradott magyar mezőgazdaság *csak szocialista nagyüzemek révén* fejlődhet fel a hazánk szükségleteinek megfelelő színvonalra és válhat korszerű mezőgazdasággá, pártunk mégis úgy döntött: a kisparaszti gazdálkodást *támogatnunk kell,* mert a benne rejlő fejlődési lehetőségek kiaknázása fontos népgazdasági érdek. A parasztság többségének akkori hangulatát tekintve ez egyben fontos politikai érdek is volt: a munkás-paraszt szövetség a proletárdiktatúra szilárd bázisa megerősítésének feltétele. Ugyanígy döntött a párt a kisipari tevékenységet illetően is; a magántőke működési körét némileg bővítette, a spekulációnak azonban korlátokat állított.

A gazdaságirányítás módszereinek megjavítását abban látta, hogy szüntessük meg a szükségesnél nagyobb fokú centralizációt, s így vessünk gátat az ezzel járó bürokratikus jelenségeknek. Visszautasította azonban azokat a helytelen nézeteket, amelyek tagadták az állami irányítás és ellenőrzés szükséges voltát.

A kulturális életről megállapította a pártkonferencia, „hogy az ellenforradalom, kihasználva az elméleti és gyakorlati munkában fellelhető mulasztásokat és fogyatékosságokat, átfogó támadást indított proletárdiktatúránk, és annak motorja, a párt ellen a kultúra területén is. A »tiszta demokrácia«, a »teljes szabadság« hazug jelszavainak leple mögül a kulturális élet párt- és állami irányításának elvét és gyakorlatát, születő új kultúránk szocialista tartalmát támadta. Soviniszta, nacionalista demagógiával zűrzavart teremtett, és nagyfokú színvonalsüllyedést okozott az oktatás, valamint a tudományos és művészeti élet csaknem valamennyi területén."[2] Ezért a pártértekezlet úgy határozott, hogy az e területeken dolgozó kommunisták vezetésével, szilárdan támaszkodva a rendszerünkhöz hű értelmiségiekre, *ellentámadást* kell indítanunk az ellenforradalomnak kulturális életünkben érvényesülő térhódítása ellen.

[2] Uo. 76—77. old.

Digitized by Google

Befejezésül a párt nemzetközi kapcsolatairól szól a határozat, leszögezve, hogy hűek maradtunk és maradunk *az internacionalizmus eszméjéhez*, s nagyra értékeljük a testvérpártok, különösen a Szovjetunió áldozatkész *barátságát, segítségét és szolidaritását.* Az októberi ellenforradalom napjaiban és azokat követően az imperialista támadások változatos formái irányultak hazánk és népünk ellen. Ebben az időszakban „kitűnt, hogy *a proletár internacionalizmus eszméjéhez és a szocialista tábor egységéhez való ragaszkodásunk* nem szűk pártérdek, nem elvont elvi kérdés, hanem a magyar nép és a *Magyar Népköztársaság létérdeke is.*"[3]

Akkor is, azóta is sokszor megfogalmaztuk és minden helyzetben vallottuk, hogy a Szovjetunió léte és politikája *felbecsülhetetlen értékű támasz és segítség* a nemzetközi munkásmozgalom minden osztaga számára, így a mi pártunk számára is. Az adott nemzetközi viszonyok közepette elsőrendű biztosítéka annak, hogy hazánk szocialista úton járhasson, népünk megtarthassa a maga uralmát. A Szovjetunió baráti támogatása, erkölcsi és anyagi segítsége lehetővé tette, hogy önállóan alakítsuk, népünk kívánságának megfelelően határozzuk meg belső építőmunkánk módszereit és egész politikánkat. Internacionalista osztálybarátságunk tehát ebben a tekintetben is össznemzeti ügyünket szolgálta és szolgálja.

A következő hónapokban a párt központi bizottsága és politikai bizottsága sorra vette a társadalom minden fontos területét és problémáját, s elvi jellegű eligazító határozatokat hozott a kommunisták tevékenységére, a már megfogalmazott alapelvek gyakorlati érvényesítésére. Így foglalkozott a tanácsok pártirányításának, a tömegszervezetek és állami szervek irányításának pártszerű, a korábbi, parancsolgató módszerektől lényegesen eltérő módjával, a gazdaság egyes ágazatainak és a gazdaságirányításnak fontos kérdéseivel. Sokoldalúan tárgyalta a mezőgazdaságnak és továbbfejlődésének problémáit (agrártézisek, a kisparaszti gazdálkodás támogatása, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősítéséért teendő intézkedések, a földmívesszövetkezeti mozgalom fejlesztése).

A társadalom fő osztályainak mindennapi tevékenysége azt mutatta: a dolgozók a szocialista társadalmi rend igenlésének talaján, vegyes tartalmú várakozással nézik, de *egyre többen támogatják* — javaslattal, kezdeményezéssel, bíráló szóval is — az új pártvezetésnek arra irányuló erőfeszítéseit, hogy szakítva a régi hibákkal, a dolgozók kívánságának megfelelőbb módon oldja meg a szocialista építés feladatait. Nacionalista érzelmek, ideológiai tisztázatlanság persze még elég sok volt, de egyre többen tértek át — előbb a mindennapi munkában, majd a közéleti megnyilatkozásokban is — a szkeptikus fenntartás, majd az óvatos várakozás álláspontjáról a helyzetet és terveinket igenlő magatartásra.

Az értelmiség hangulata — s elsősorban az íróké, a művészeké — nem így alakult. Valamelyes előrehaladás természetesen itt is volt, de ez — a politikai bizottság 1957 szeptemberi határozatának megállapítása szerint — elsősorban attól függ, mekkora a pártnak a munkásosztály és a parasztság tömegeire gyakorolt befolyása. E befolyás növekedése remélhetővé tette, hogy „... kedvező helyzet alakul ki arra, hogy helyes intézkedésekkel növeljük a párt befolyását az írók között". Pártunk kultúrpolitikai elveit ebben az idő-

3 Uo. 78. old.

Digitized by Google

szakban még csak nagyon vázlatosan fogalmazhattuk meg, de néhány azóta is érvényes fő pillérét már akkor megjelöltük. Ezek között azt, hogy a párt „... elsősorban a szocialista-realista alkotások létrejöttét támogatja, de segítséget ad minden haladó realista irányzatnak, illetve nyilvánosságot biztosít olyan nem realista irányzatoknak is, amelyek nem állnak szemben ellenségesen a népi demokráciával". „Az irodalmi szerveknél, folyóiratoknál, lapoknál, a kiadók szerkesztőségeiben, valamint minden olyan területen, amelynek tevékenysége az irodalommal kapcsolatos... a pártirányításnak az egyes szerveknél dolgozó kommunisták útján kell érvényesülnie. Az állami irányítás elvi módon történjék, a kicsinyes beavatkozást az alkotómunka folyamatába kerülni kell. Ugyanakkor, ha kell, adminisztratív úton is meg kell akadályozni az ellenséges törekvések érvényesülését."[4]

A párt — levonva tapasztalataink konzekvenciáit — későbbi dokumentumaiban is azt az álláspontot foglalta el, hogy *konkrét művészeti, irodalmi, esztétikai problémákban nem dönt,* nem hoz határozatokat. (Művelődéspolitikai irányelvek.[5]) Felfogásunk szerint az irodalom és a művészetek irányításának helyes módszere: *eszméinkkel befolyásolni az alkotókat.* Ez a feladat elsősorban a marxista teoretikusokra, kritikusokra hárul. A helyes alapelvek részletesebb kimunkálását, majd gyakorlati alkalmazásukat nehezítette azonban az alapvető esztétikai elméleti kérdések kidolgozatlansága. A kultúrpolitika gyakorlatában előfordult hibák elvi és személyi okokra egyaránt visszavezethetőek voltak. Mindkét oldalon, az irányító funkcióban dolgozók és a művészeti területek alkotói részéről is sokféle tévedés történt, és ezek lényeges torzulásokat okoztak. Mégis fenntartottuk azt a törekvésünket, hogy a párt kultúrpolitikájának érvényesülését elsősorban a terület *marxista szakemberei* révén, az ő orientáló, iniciáló hatásuk, elvi meggyőzést alkalmazó kritikai és vitatevékenységük révén érjük el.

Az írók és egyes értelmiségi körök azonban nem fogadták olyan bizalommal ezeket a kijelentéseket, mint a gazdasági életben dolgozók. Ennek okát egyfelől abban kereshetjük, hogy nemcsak elfogadni nem tudták a proletárdiktatúra védelmében hozott elnyomó intézkedéseinket, hanem annak bizonyítékaként fogták fel, hogy megerősödésünk arányában egyre inkább visszatérünk a korábban elítélt módszerekhez, s ez történik majd a szellemi élet irányításában is. Összefüggött ez azzal is, hogy az ellenforradalom éppen az értelmiség egyes köreiben és a kispolgári elemek soraiban tudta a legtovább fenntartani a súlyos szemléleti zavarokat okozó nacionalista érzelmeket.

Pártunk képviselői nyilvános beszédeikben és más megnyilatkozásaikban is mindig hangoztatták ugyan: csak ott és addig alkalmazunk megtorló, vagy a személyes szabadságot bármilyen formában korlátozó intézkedéseket, ahol és amíg a rendszer védelmében elengedhetetlenül szükség van ezekre, de a bizalmatlanság ebben a tekintetben mégis soká tartott. A legenyhébb kritikai észrevétel már idegességet keltett és sokak szemében annak bizonyítékaként szolgált, hogy nem maradunk meg a kritikánál, hanem a megbíráltak elhallgattatása, majd üldözése következik. (S voltak, akik folyamatosan gondoskodtak az ilyen felfogás terjedéséről.)

Mint pártunk újjáalakulásakor, most is hangoztattuk: ha vitatkozunk, bírálunk, akkor *nézetek* ellen harcolunk, nem pedig *emberek* ellen, mindaddig, amíg csak tévedésekről van szó. Azt is megmondtuk, hogy nem feltétlenül tekintjük mindenestől elvetendőknek a becsületes vitában képviselt, de a

[4] Uo. 137. old.
[5] Uo. 236—261. old.

Digitized by Google

miénktől eltérő nézeteket. Nem tekintjük magunkat az igazság egyedüli birtokosainak, de az bebizonyosodott, hogy a társadalmi tények értékelésében a marxista álláspont a gyümölcsöző.

A revizionista következtetés az ellenforradalom által keltett hisztérlás hangulatban még olyan pontig is eljutott, hogy egy csakugyan népi vezetésnek mindig a nép kívánságának megfelelően kell döntenie, ha tehát a nép nem akar szocializmust, akkor ne legyen szocializmus. Igaz, a tömegek nagyon hamar megmutatták, hogy ami a zilált viszonyok közt „a nép hangja"-ként, „a nép akarata"-ként jelentkezett, az nem volt egyéb reakciós hangulatkeltésnél.

A lényeg és a látszat összetévesztése nem ritka tünet, még a munkásmozgalom soraiban sem. Az Októberi Forradalom idején a bolsevik párt legfelső vezetésében is voltak olyan emberek, akik meginogtak, amikor a forradalom védelme olyasmit követelt, ami nyilvánvalóan nagy megrendülést okoz, vagy a tömeghangulatot a kommunisták ellen fordítja. Ismert példa a Lunacsarszkijé, aki a moszkvai harcok idején a Kreml ágyúzásának hírére le akart mondani népbiztosi funkciójáról, mert nem tudta elviselni, hogy a nép szemében szent nemzeti műkincsek pusztulása árán kell megvédeni a szovjethatalmat Moszkvában. Kevésbé köztudott, hogy három kommunista elhagyta a Népbiztosok Tanácsát, amikor a szovjet kormány betiltotta az eszerek és más szocialista pártok lapjait. Arra hivatkozva tagadták meg a fellépést az ellenforradalmat objektíve segítő „szocialista" agitáció ellen, hogy azelőtt a párt a teljes sajtószabadságot követelte. Lenin dezertálásnak minősítette azt, hogy nem vállalták a forradalomnak ezt az önvédelmi intézkedését, s bebizonyította, hogy ezek a lapok az adott helyzetben többet ártanak a szovjethatalomnak, mint a fehérek ágyúi; ezért a „forradalmi demokrácia" hangoskodó követelései előtti meghátrálás nem egyéb, mint kapituláció. (L. John Reed: Tíz nap, amely megrengette a világot. Kossuth Kiadó 1967.)

Más elvtársak, a központi bizottság tagjai közül, illetve az egész Moszkva Területi Pártbizottság, félve a hazaárulás vádjától és a nemzetközi hatásoktól, tiltakoztak az Oroszország érdekeit mélyen sértő békefeltételek ellen. „A nemzetközi forradalom érdekében célszerűnek tartjuk megkockáztatni, hogy elveszítjük a szovjethatalmat, amely most tisztán formálissá válik" — mondták.[6] Lenin a „Különös és szörnyűséges" című cikkében válaszolt nekik, kimutatta, hogy egy elveszett szocialista forradalom, egy megbukott szovjethatalom minden elképzelhetőnél súlyosabb következményekkel járna bármely ország forradalmáraira.

Nálunk is ez volt a helyzet. Azt kellett megértetni, hogy a szocialista rendszert eredményesen megvédelmező harc *összehasonlíthatatlanul kisebb veszteségeket* okoz a többi ország szocialista erőinek és a szocializmus perspektíváinak világméretekben, mint egy elvesztett munkáshatalom. Az ugyanis előrelátható volt, hogy kapitalista országokban működő testvérpártjaink nagyon megszenvedik a mi hibánk következményeit, és megsínyli — legalább átmenetileg — a Szovjetunió presztízse is. Ezt nagyon nehéz volt elviselnünk, hiszen mindannyian éreztük — ez így van már 1917 óta —, hogy ami a Szovjetunió tekintélyét erősíti, az *támasz és segítség* a többi kommunista pártnak is, ami pedig árt a Szovjetuniónak — bárki okozza és bármivel —, az *hátrányosan hat*

6 Lenin Válogatott Művei. II. köt. Budapest 1967. 309. old.

Digitized by Google

a többi párt, más országok kommunistáinak helyzetére és harcára is. Éppen ebből a meggondolásból ítélték el élesen mind többen — kommunisták és a szocialista rendszer párton kívüli, őszinte hívei — a revizionizmust és itthoni képviselőit. Hiszen az ő „fenntartásaik", a „sztálinizmus restaurációjá"-ról szóló fenyegető jóslataik voltak a párt és a Szovjetunió elleni agitáció leghatékonyabb fegyverei, a megzavarodott emberek lecsillapodásának, tisztánlátásának legfőbb akadályai.

A későbbiekben ez a kérdés természetesen lekerült a napirendről. Ami a további konszolidációt, majd az egészséges alkotómunka kibontakozását gátolta, az a szocialista rend jellegének, pontosabban *a vezetési, irányítási módszereknek, a hatalom gyakorlási módjának* kérdéseiben fennálló nézetkülönbségek következménye volt. A demokráciáról és a személyes szabadságról más véleményük volt a szocialista rend következetes híveinek, mint azoknak, akik foglyai maradtak az 1956 során elterjesztett liberális illúzióknak. A kulturális és tudományos élet irányításában észlelt napi problémák — köztük a mi elvtársaink hibái — sokáig akadályozták a tisztánlátást. Lehetett volna jobban, okosabban irányítani az ideológiai és kulturális életet és intézményeket? Minden bizonnyal! Ha a hozzáértés és a tapintat hiánya a mi részünkről okozott is olykor zavarokat, ezekért a felelősséget nem hárítjuk el magunkról. De az is bizonyos, hogy ha a rugalmasság és a tapintat birtokosai kellő elvi szilárdságot is tanúsítanak, és többen, hamarabb állnak a munkáshatalom szolgálatába, az ilyen hiba is kevesebb lett volna.

A korabeli határozatokból, a sajtóból, a pártélet fórumain zajló vitákból ma is jól látható, hogy helyzetünk és feladataink bonyolultságát nemcsak az okozta, hogy meg kellett találnunk az ellenséges nézetek által erősen megzavart rétegek körében folytatandó harc helyes módszereit. Bonyolulttá tette akkori viszonyainkat és munkánkat az is, hogy a *párton belüli egységet* — nemcsak a szavak, hanem mindenekelőtt a tettek egységét — csak huzamosabb idő alatt és erőteljes kétfrontos harcban tudtuk elérni.

Ez a teljes nézetazonosságon alapuló egység azért is fontos követelmény volt, mert új munkastílusunk szerint politikánkat *nem pártszervek utasításai,* más intézményekre és szervezetekre kötelező határozatai útján kívántuk érvényesíteni, hanem a kommunisták kezdeményező, az érintett kollektívák tagjai, dolgozói által *önként elfogadott javaslatai* és megoldási módozatai révén. Ez pedig nagyfokú önállóságot kívánt a különböző helyeken dolgozó kommunistáktól: az érdekeltek véleménycseréje, s ennek során a miénktől eltérő koncepciók, megoldási javaslatok felvetődése mellett úgy kellett döntésre, majd megoldásra vinnünk egy-egy kérdést — termelési, szociális, kulturális problémát, vagy bármilyen más társadalmi ügyet —, hogy a kommunisták ne csak meghallgassák, hanem minden hasznos elemében figyelembe is vegyék a másoktól, szakszervezeti és tanácstagoktól, népfrontbizottságoktól, kulturális intézmények képviselőitől, vagy más pártonkívüli személyiségektől és szervektől érkező javaslatokat és kritikai véleményeket.

A pártvezetés nem félt megmondani, hogy párttagságunk az 1956-ot megelőző években szektás politikai és társadalomszervezési munkamódszereket szokott meg, s ezek kihatottak gondolkodásmódjára is. Ezért a konszolidációért vívott harc során nem ritkán fordult elő, hogy meg kellett bírálnunk egyes pártszervezetek és párttagok eljárását, módszereit, sőt fegyelmi rendszabályo-

Digitized by Google

kat is kellett alkalmaznunk azok ellen, akik ragaszkodtak szektás, dogmatikus nézeteikhez és módszereikhez. Funkciójából is több olyan elvtársat kellett eltávolítanunk az ellenforradalom leverését követő időkben, akiről kiderült, hogy nem képes az új pártvezetés által meghatározott elvi alapon végezni irányító munkáját. Ezért a „baloldali" hibák elleni harcot nem tekinthettük rövid lejáratú feladatnak.

Sokan nagyon szkeptikusan fogadták ezeket a pártmunka és pártirányítás új stílusára vonatkozó elképzeléseinket. A pártvezetés azonban *bízott a kommunistákban; tudta:* nem a párttagság tehet a Rákosi-féle pártvezetés bizalmatlan, bürokratikus, önkényes módszerei következtében kialakult torzulásokról. Nyilvánvaló volt, hogy ezek nem a kommunista párt belső természetéből fakadtak, nem is elvtársaink többségének gondolkodásmódját, elvi, erkölcsi beállítottságát fejezték ki. Ha más nem, az 1945 és 1948 közötti évek társadalompolitikai gyakorlata igazolta ezt a várakozást. Ha az 1950—1956. években sokan — különösen a közép- vagy magasabb funkciókba került emberek közül — alkalmazták is (és láthatóan szívesen) a párt mentalitásától idegen parancsolgatás, a párttagságot és a dolgozó tömegeket lebecsülő „irányítás" módszereit, ezt elsősorban a szektás vezetés *szubjektivista káderpolitikája* magyarázza. Ez a káderpolitika az évek során olyan kontraszelekciót eredményezett, amelynek következtében egyre több véletlen elem, karrierista, vagy jelentéktelen, önálló gondolkodásra és véleményalkotásra képtelen ember került pártfunkcióba, állami és tömegszervezeti tisztségbe. Ezeknek azért volt nagyobb értékük az akkori vezetés szemében, mint a párt kipróbált harcosainak, mert készséggel kiszolgálták mindenkori feletteseiket. A mi pártunk azonban *nem ilyen emberekből állt* a felszabadulás előtt, s nem ilyenek alkották egészséges magvát később sem: a túlnyomó többség — a választott tisztségviselőké is — *szolgálni akart, nem pedig kiszolgálni.* Mindenkori lehetőségei, adottságai szerint szolgálta is a pártot, a népet.

Ezért az új pártvezetés — indokoltan — teljes bizalommal fordult a párttagokhoz: segítsenek helyrehozni a hibákat, kiküszöbölni a torzulásokat. Joggal bízhattunk abban, hogy az emberek változnak, s a helyes politikai alapelvek, a folytonos kezdeményezés a szektás maradványok leküzdésére, s mindenekelőtt az új társadalmi gyakorlat, amelynek tüzében kioldódik a salak, meghozzák a maguk eredményeit.

Ezt a folyamatot segítette az, hogy az új pártvezetés a politika alakításában *egyenjogú tényezőnek* tekintette a párttagságot. Az már az első napoktól nyilvánvaló volt, hogy pártunk tagsága és vezető szervei csak együttesen lesznek képesek a tömegek tényleges szükségletei szerint alakítani politikánkat. Komoly párt ugyanis nem függetlenítheti magát attól a ténytől, hogy a legjobb határozatok sem realizálhatók akkor, ha az érintett néptömegek nem érzik *saját érdekükben állóknak* őket, ha nem saját céljaik kifejeződését látják bennük. Még kevésbé gondolhat bármely vezető testület arra, hogy politikai kezdeményezései akkor is érvényesülnek, ha a párt tagjai nem értik, vagy nem helyeslik. Hiszen valamelyik oldal abszolutizálása épp úgy vezethet kapitulációhoz, a tömegek pillanatnyi hangulatának hatására tényleges érdekeik elárulásához, mint voluntarista döntésekhez, az embereket akaratuk ellenére boldogító „megoldásokhoz".

Nagyon egyszerű volna azt mondani, hogy 1956 előtt minden rossz volt ebben az értelemben, s azután minden egycsapásra megváltozott. Nem így volt. Éppen a fent jelzett *kölcsönhatás* értelmében csak folyamatosan alakulhatott ki a nézetek és cselekvés egysége a pártvezetés és a párttagság, valamint a párt és a dolgozó osztályok közt.

Digitized by Google

Ugyanez áll *a határozatok tartalmára* is. A marxizmus elmélete biztos iránytű, mégsem állíthatjuk, hogy határozataink minden részkérdésben is helyesek voltak. Hiszen a társadalmi megismerés folyamata nem sima, egyenes vonalú, mindig felfelé ívelő; a társadalmi fejlődést befolyásolni kívánó határozatok pedig nem haladhatják meg a helyzet felismerésének és a társadalmi mozgás megismerésének fokát. Ha érvényesülésük, realizálódásuk útját vizsgáljuk, még több zökkenőre, ellentmondásra, hibára bukkanunk.

Szocialista építőmunkánk 1957-ben lefektetett alapelvei nem módosultak: az 1959-ben tartott VII. és az 1963-ban lezajlott VIII. pártkongresszus nemcsak megerősítette, hanem tovább is fejlesztette őket. A nagy kérdésekben megvolt és folyamatosan erősödött *a nép egyetértése a párttal.* Ez jutott kifejezésre a mezőgazdaság szocialista átszervezésének eredményes megoldásában is. A dolgozók véleménye az volt: „csak így maradjon, csak tartson ki a párt e politika mellett!" Nem is tértek el attól a vezető szervek. A gazdasági építés, a szövetségi politika, a pártonkívüliekhez fűződő viszonyunk tekintetében változatlanul azért harcoltunk, hogy az elvi követelmények érvényesüljenek.

Eredményeink azonban éppen a népgazdaság fejlődését legjobban érintő néhány ponton nem javultak. Ilyen volt mindenekelőtt a beruházások, általában *a termelés hatékonysága.* Az időnként fellépő egyensúlyzavarok nem múltak el, sőt a külkereskedelemben és a beruházási javak piacán szinte állandósultak. A gazdasági munkában felhalmozódott ilyen tapasztalatok arra intettek, hogy az egyes területeken mutatkozó hibák és fogyatékosságok elleni külön-külön intézkedések nem járnak a kívánt eredménnyel. Pártunk Központi Bizottsága 1964 decemberében megtárgyalta a gazdasági helyzet e problémáit, és arra a következtetésre jutott, hogy *komplex módon kell felülvizsgálni* gazdasági életünk minden fontos jelenségét, egész gazdaságirányítási rendszerünket, és alapos kritikai vizsgálódás után megfelelő intézkedéseket kell tenni a szükségesnek mutatkozó változtatásokra.

A közgazdaságtudomány egyes képviselői már ezt megelőzően is felléptek meglehetősen éles *kritikai megjegyzésekkel,* néhány gazdasági tételünk felülvizsgálásának igényével. Ezek az elméleti próbálkozások azonban önmagukban ugyanúgy nem tudtak teljes világosságot deríteni az észlelt és szóvá tett negatív jelenségekre, mint a pártszervezetek és pártszervek gyakorlati tapasztalatok alapján felvetett kritikai észrevételei. Egyes elvtársak arra is tettek kísérletet, hogy a szocialista gazdaság eddig érvényesnek tekintett minden tételét sérthetetlennek, a közgazdasági elmélet körébe vágó minden vitát elhajlásnak minősítsenek.

Olyan törekvés is akadt, hogy a párt tekintélyével, a marxizmus védelmének jelszavával hárítsák el a kísérletet a tudományos vitákra. A pártvezetés azonban nem azonosította magát ezekkel az álláspontokkal.

Ebben az időben már meglehetősen élénk viták folytak sok más tudományágban is, így a filozófiában (a fizikai felfedezések konzekvenciáiról), a pszichológiában (a freudizmus és más polgári iskolák értékeléséről), az irodalomtudományban, a szociológiában és más tudományágakban. Az a törekvés, hogy egyes tudományos iskolák a maguk álláspontját védjék, a többit pedig elmarasztalják — természetes (ha nem is mindig áldásos). A marxista felfogást vagy megoldást már csak azért sem volt egyszerű kristálytisztán elkülöníteni, mert a dogmatikus és a polgári nézetektől befolyásolt álláspontok tu-

Digitized by Google

dományáganként eltérő erőviszonyok közepette ütköztek meg egymással, s ennek megfelelően az eredmények is — egyes részkérdéseket leszámítva — meglehetősen bizonytalanok voltak. Nem hiányzott az a törekvés sem, hogy valamelyik iskola vagy irányzat hatalmi pozícióból kényszerítse ki a maga véleményének „hivatalosként" való elismerését, s ma is fellelhető ez az ideológiai küzdelmekben.

A központi bizottság ideológiai irányelvei (1965 márciusában) *fő vonalakban meghatározták pártunk álláspontját* a napirenden levő elméleti kérdésekben, anélkül azonban, hogy részletekbe menő és csak tudományos munkával kialakítható tételek megfogalmazására vállalkoztak volna. Ezek az irányelvek — mint pártunk összes eddigi állásfoglalásai — a kétfrontos harc jegyében foglalkoztak a marxizmus alappozícióinak védelmével. Az Irányelvek *nem is szándékoztak eldönteni* azt, hogy a valóban vitatható, vagy mesterségesen vitássá tett tételek és kérdések közül konkrétan melyikben kinek van igaza, hogy melyik álláspontot lehet marxistának minősíteni és melyiket nem. Felhívták az alkotóműhelyeket mint kollektívákat, és különösen az ott dolgozó kommunistákat, hogy felelősségteljes elvi viták és elmélyült tudományos kutatómunka útján haladjanak előre a még nyílt kérdések marxista szellemű megválaszolásában, hárítsák el a nyilvánvalóan kispolgári eszmei behatásokat, és szorgalmazzák, hogy a társadalomtudományok alkotói forduljanak társadalmunk aktuális kérdései felé; adjanak elméleti munkásságuk eredményeivel is segítséget a pártnak, a társadalmi szerveknek ahhoz, hogy minél eredményesebben oldjuk meg a hazánkban felmerülő társadalmi problémákat, elsősorban a gazdaság és a szocialista demokratizmus fejlesztésében.

A gazdasági kérdések megoldásának módja azóta ismertté vált. Ezt a megoldást — Kádár elvtárs kongresszusi beszédével egybehangzóan — az ellenforradalom leverése és a mezőgazdaság szocialista átszervezése után a harmadik történelmi jelentőségű eredményünknek tartjuk. Mégsem szólok erről sem részletesen, éppen azért, mert a gazdasági reform létrejöttének körülményei és a hozott határozatok jellege jól ismert olvasóink előtt.

De a gazdasági reformból kell kiindulnom, amikor azt kívánom bizonyítani, hogy *nincs bürokratikus inercia,* amely — akár akarják egyes jó szándékú vezetők, akár nem — csak egy úton viheti a pártot: a társadalmi viszonyok konzerválása, elmerevítése, tehát a szocialista demokrácia kibontakozásának megakadályozása felé. Éppen elég külső és belső nehézség keresztezte törekvéseinket abban az 1965-től 1967-ig terjedő három évben is, amikor a reformunkat kidolgoztuk és bevezetését előkészítettük. Ismeretesek azok a szkeptikus vélemények is, amelyek szerint a legszebb határozat is papíron marad, vagy éppen visszájára fordul, ha ugyanazok a káderek hajtják végre, akik a korábbi, mereven centralisztikus gazdálkodási módszerekhez szoktak hozzá. Azt is sokan mondták, hogy ezúttal nemcsak a párttagság „dogmatikus szemlélete", a funkcionáriusok „helyzetüknél fogva bürokratikus törekvései" akadályozzák majd a reform érvényesülését, hanem a dolgozó tömegek félelme a bizonytalantól, a sok változástól, a labilisabb munkafeltételektől és a jövedelmek differenciálódásától.

Komolytalan dolog volna nyolc hónap tapasztalatai alapján jelentéktelennek vagy éppen nem létezőnek tekinteni ezeket a negatív tendenciákat. De annyit már merhetünk mondani, hogy a reform eddig is *több kezdeményező erőt* szabadított fel, mint amennyi a fékező hatás, és hogy annál inkább a reform szellemében alakul majd a gazdasági folyamatok tendenciája, minél kevésbé lesz szükség a biztonsági okokból mesterségesen beépített „fékek" alkalmazására.

Digitized by Google

Ha valami, ezek a tapasztalatok és jelenségek azt is megengedik, hogy kijelentsem: a pártunk által tizenkét évvel ezelőtt meghirdetett, a dolgozó tömegek szabadságát és az egyre teljesebb demokráciát biztosító politika — *a szocializmus reális társadalmi programja.* Hogy mekkora a demokratizmus foka és érvényesülési köre, azt nem néhány ember elhatározása szabja meg. Látnunk kell, hogy ennek alapja az objektív társadalmi viszonyokban van, még akkor is, ha nem állíthatjuk, hogy mindig és mindenütt szinkronban vannak az objektív társadalmi lehetőségek és a demokratizmus ezek alapján lehetséges formája, mértéke.

A legnagyobb veszélyt az jelentené egy politikai párt vezetésére, ha azt hinné, hogy minden határozata, minden társadalmi akciója feltétlenül helyes, és pontosan az általa kívánt eredményeket hozza. Ezért olyan fontos, hogy pártunk politikai gyakorlatában ébren tartsuk és erősítsük azt a tendenciát, amely tizenkét évvel ezelőtt — és azóta is minden nehéz helyzetben — hozzásegítette a pártvezetést ahhoz, hogy *a tagsággal együtt rendszeresen ellenőrizze, ha kell, korrigálja és alakítsa politikáját.* Ez a módszer eddig azt eredményezte, hogy semmilyen nagyobb társadalmi kérdésben nem döntöttünk a közvélemény reagálásának ismerete nélkül, s elvtársaink véleménye mellett gondosan számba vettük pártonkívüli szövetségeseink, sőt a velünk sok kérdésben egyet nem értők véleményét is. Ha rövidebb időszakokban, kisebb kérdésekben keletkezett is átmeneti „rövidzárlat", ezt — ha a mi döntési körünkbe tartozott a kérdés — hamarosan meg tudtuk szüntetni.

Előfordult, hogy elvtársainkat nehéz helyzetbe hozta az, hogy nem kaptak idejében tájékoztatást, vagy népszerűtlen intézkedéseket kellett a közvélemény előtt megvédeniük. A párt politikája iránti bizalom talaján azonban mindig el tudtuk érni, hogy az ország lakossága fegyelmezetten, nyugodtan vegye tudomásul és fogadja el az átmenetileg nehéz intézkedéseket. Ezt a bizalmat azzal szereztük meg, hogy 1956 óta úgy végezzük társadalomirányító munkánkat, hogy nemcsak hangoztattuk, hanem *eredményesen* szolgáltuk is az alapvető dolgozó rétegek érdekeit. Visszaélni természetesen nem akarunk munkánk legértékesebb tényezőjével: a bizalommal, ezért nem keresek mentséget — ha magyarázatot találnék is — arra, hogy esetenként késői, vagy nem kielégítő a tájékoztatás.

Annak a törekvésünknek, hogy rendszeresen és alaposan megtanácskozzuk politikai elgondolásainkat a kommunistákkal, pártonkívüli elvtársainkkal, barátainkkal, pozitív hatása jelentkezett ez év augusztusában, amikor párttagságunk támogatta, s közvéleményünk is megértette az oly gyorsan változó *csehszlovákiai események* alapján szükségessé vált intézkedéseinket. Ennek alapján jelenthettük ki, hogy lépéseink a csehszlovákiai szocializmus védelmében — beleértve a katonai segítséget is — annak a *következetes elvi politikának* szellemében történtek, amelyet közösen alakítottunk ki, és amelyet dolgozó népünk cselekvően támogat.

Tudjuk, hogy nem tízmillió magyar állampolgár áll *egységesen* mögöttünk. Tudjuk, hogy még a szocializmust feltétlenül igenlők körében sem mindig és minden kérdésben azonos mértékű az egyetértés. Azt is tekintetbe vesszük, hogy vannak nálunk a szocialista célokat tagadó emberek, s ha számuk csekély is, kritikus helyzetekben van módjuk arra, hogy nacionalista vagy gazdasági demagógiával átmenetileg másokat is maguk mellé állítsanak. Nehéz helyzetekben nemcsak a bátor kommunista kiállásnak biztató és a párt erősödését jelző példáit tapasztalhattuk, hanem azt is, hogy ilyenkor társadalmunk ingadozó elemeinek a hangja és hatása is megnő. Ezek is természe-

Digitized by Google

tüknek megfelelően reagálnak, mint mindig: ha jól megy a dolgunk, erős kezet követelnek minden és mindenki ellen, ami vagy aki nem tetszik nekik, s esetleg csakugyan nem is kívánatos társadalmunkra. Ha pedig kicsit borúsabb a politikai láthatár, akkor pánikhangulatukban a leghangosabb ellenvélemény, és sokszor ellenséges nézetek szócsövévé válnak. Ez némileg magyarázná ugyan, hogy nem választhatjuk meg teljesen szabadon: mikor milyen nyíltan és élesen szólunk hibáinkról — de politikai elvünkké mégsem válhat az ilyen meggondolás. Pártunk fejlődésének *belső szükséglete*, hogy gondosan elemezzük megtett utunkat. Ha általában pozitív a mérleg, akkor is annak tudatában kell elvégeznünk ezt, hogy nem minden minősülhet helyesnek, amit tettünk. Azért van szükség a *kritikai elemző munkára* — hosszabb időszakok esetében az elméleti mélységű elemzésre —, hogy még a magyarázható esetekben is hibának nevezzük a hibát, s ne csináljunk erényt a szükségből.

Ilyen megállapítása volt pártunk IX. kongresszusának az, hogy *még nem értük el a demokratizmus kívánatos fokát*, különösen pedig tényleges gyakorlásának kellő mértékét. Ennek fő okát a gazdasági és helyi szervek döntési körének szűkre szabott voltában, a túlzott mértékű centralizációban találtuk.

A gazdasági reform *jelentősen megváltoztatja a viszonyokat, a feltételeket.* Senki sem ígérheti azonban, hogy ezzel a társadalmi demokratizmus problémái is gyorsan és automatikusan megoldódnak. Sőt a feltételezetten növekvő öntudat és felelősség mellett is számolnunk kell *új konfliktusokkal és feszültségekkel*, amelyek a gazdaság talaján keletkeznek, de közéleti fórumokon és a közhangulatban is jelentkeznek, és nemcsak elősegíthetik, hanem zavarhatják is a demokratizmus fejlődését.

Hogy a tömegek kisebb, vagy nagyobb áldozatok árán jutnak-e el egy alacsonyabb szintről a magasabbra, az nem kis mértékben vezetőiktől függ. Kritikus időszakokban azonban nagy számban lépnek a színre — bár máskor is működnek — *félrevezetők* is, s néha nagyon nehéz megmérkőzni velük. Annál nehezebb, minél „eszmeibb", minél „demokratikusabb" a fellépésük, annál több erkölcsi bátorság kell ahhoz, hogy szembeszálljunk velük. Ezeknek a félrevezetőknek — különösen, ha korábban a mi sorainkban voltak — nem kisebb a felelősségük, mint azoké a vezetőké, akik nem tudnak idejében fellépni a hibák, súlyosabb esetekben a torzulások létrejötte ellen, vagy ezek helyrehozásáért. Egy kétségtelen: sem az egyik, sem a másik nem légüres térben működik. Az a közeg, amelyben tevékenykednek, társadalmi mozgástér; emberekből áll, eltérő, vagy éppen ellentétes nézetek, érzelmek, érdekek hordozóiból. Innen is adódik, hogy kiélezett helyzetekben egy szocialista társadalom önvizsgálata és a hibák korrekciója nem megy simán.

De a szocializmus az egyetlen olyan társadalmi rendszer, amelyben egyáltalán *lehetséges* ilyen folyamat. Csak a szocializmus, és vezető ereje, a kommunista párt volt képes olyan változásokra, amelyekkel helyrehozza a saját híveinek és vezető képviselőinek hibájából előállt torzulásokat. Ezeket a változásokat az SZKP XX. kongresszusa, vagyis *a szovjet kommunisták* indították el. Soha el nem mosható azoknak a történelmi érdeme, akik kiharcolták, sem azoknak a felelőssége, akik akadályozták. De azoknak a felelőssége még kevésbé, akik a hibák kijavításának folyamatában — kispolgári pánikhangu-

Digitized by Google

lattól hajtva — a szocializmus létét is kockára tették vagy tennék, csak azért, hogy a pillanatnyi közhangulatnak engedve, mentsék személyüket, megóvják „tiszta kezüket".

[redacted]

Voltak hibák eddigi munkánkban? Voltak. Előfordult-e szubjektivista ítéletalkotás, téves vélemény? Nem kevés. Sok részletkérdésben vitatható volt, esetleg utólag hibásnak bizonyult a döntés, s még inkább kritizálható a gyakorlat. E részletkérdések egyes emberek, egyes intézmények számára nem elhanyagolható mennyiségek, hanem életüket befolyásoló problémák. Nem tudom bagatellizálni egyetlen becsületes ember gondját, a mi viszonyaink közepette rosszul alakult sorsát sem. Ha azonban egy társadalom egész állapotát ítéljük meg, akkor mégis azt követeli a felelősségteljes mérlegelés, hogy az, aki véleményt mond, és véleményével hatást gyakorol, meg tudja különböztetni a kicsit a nagytól, az esetit az általánostól.

A kérdés ezért az, hogy mi érvényesült *meghatározó vonásként* társadalomformáló munkánk alapelveiben és az ezekre épülő gyakorlatban. A tizenkét év tapasztalatai alapján azt mondhatjuk: a fő irányt, az alapvető módszereket tekintve *vissza nem léptünk, de nagy utat tettünk előre.*

Ha a konszolidáció, a békés és eredményes fejlődés „áldásaként" van is most újra dolgunk karrierizmussal, szervilizmussal, bürokratikus jelenségekkel — ma nem állunk olyan vértezetlenül ezekkel szemben, mint tizenkét éve, amikor csak *a jó elhatározás:* a magunk és a szocializmus őszinte híveinek jó elhatározása volt a bázisunk arra, hogy újrakezdve szocialista építőmunkánkat, jobban csináljuk, mint azelőtt. Ma sokkal fejlettebbek a társadalmi viszonyaink, sok a tapasztalatunk minden szinten, és nem utolsósorban a Marx és Lenin gondolataiból merített olyan elméleti felismerésünk, amelynek birtokában ez a „jobban" az óhajok és elképzelések világából *a gyakorlati megvalósulás szférájába* került.

Intés és bátorítás is mindnyájunknak Marxnak az a gondolata, amely szerint a polgári forradalmak látványos sikereivel szemben a „Proletárforradalmak... állandóan bírálják önmagukat, folyton megszakítják saját menetüket, visszatérnek a látszólag már elvégzetthez, hogy megint újrakezdjék..."[7] Nekünk *kegyetlenül nehéz körülmények közt* kellett elvégeznünk ezt a felülvizsgálatot és újrakezdést — de elvégeztük. Azt is bizonyította eddigi utunk, hogy ha a társadalom állapota nyugodt, ha nem kell a munkáshatalom létét veszélyeztető külső vagy belső körülményekkel, ellenséges tevékenységgel számolnunk, akkor *az ugyanilyen horderejű újrakezdést: a gazdasági reformot* társadalmi megrázkódtatás nélkül tudjuk megoldani.

Nyugodtan bocsátjuk a közvélemény kritikája elé pártunk tizenkét éves működését; a minősítés, a dolgozó emberek *tetteiben* kifejeződő vélemény: magasabb osztályba léptünk. Most még kevésbé mondhatja bárki is üres ígéretnek, felelőtlen illúziókeltésnek, ha azt mondjuk: minden eszköz a nép kezében van arra, hogy egy emberi világ alakítására, *a maga szabad és demokratikus világának* alakítására használja hatalmát. Pártunk ennek a szolgálatában állt eddig is és áll ezután is.

[7] Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája/I. Marx és Engels Művei 8. köt. 108. old.

Digitized by Google

POZSGAY IMRE:

A szocialista demokrácia fejlődésének néhány problémája

Napjaink társadalompolitikai kérdései szorosan összefüggnek a gazdasági mechanizmus reformjával. Előrehaladásunk nagyrészt azon múlik, hogy milyen alkotó tartalékokat tudunk felsorakoztatni az előttünk álló feladatok megoldására. A reformtól azt várjuk, hogy követelményeivel és következetesebb értékrendjével ösztönzi az alkotókészséget, elősegíti az egész társadalom harmonikus fejlődését. A reformnak egyik következménye, de megvalósulásának egyik feltétele is a szocialista demokrácia fejlődése.

Ennek a koncepciónak a vállalása és megvalósítása hatalmas erőt ad, mely képes arra, hogy mozgásba hozza a szocializmus építésére az eddig felhalmozott társadalmi és gazdasági energiákat, s a szocializmust még inkább közösségi társadalommá tegye. Egyúttal állásfoglalás ez egy olyan értékrend mellett, melyben a termelőerők fejlődése a nagyobb szabadságnak, demokráciának, az egyenlőségnek és igazságosságnak nyit utat.

Lenin úgy jellemezte a szocializmust, mint a legszabadabb, legdemokratikusabb társadalmat, melynek szabadsága és demokráciája nem korábbi társadalmak analógiájára épül fel, hanem minőségileg új természetéből adódóan új formákat igényel. Feladatunk ezeknek az új formáknak, megoldásoknak a megkeresése.

Sokan nem látnak tisztán ezekben a kérdésekben, és formálisan közelítik meg a demokrácia problémáit. Némelyeknek a demokráciáról alkotott felfogása nem haladja meg a burzsoá demokrácia politikai intézményeit, és ezen az alapon tesznek összehasonlítást. Természetes, hogy a burzsoá demokrácia történelmi tapasztalatait sem kell elvetnünk, de a szocializmus lényegének megfelelően kell hasznosítanunk őket.

Az elkövetkező változások a szocialista demokrácia eddig kialakult kereteit és gyakorlatát is érintik, s ebből szintén adódhatnak tisztázatlanságok. Ezeken a gondokon társadalmi önismeretünk szakadatlan gyarapítása segíthet át bennünket; ez biztosíthatja, hogy a társadalmi mechanizmus reformjában teendő lépéseinket a szükséges tudás és hozzáértés birtokában tegyük meg.

A társadalmi viszonyainkról, a szocialista demokráciáról szóló ismereteink már eddig is sokat gazdagodtak, de újra meg újra előtolulnak olyan kérdések, melyeket meg kell fogalmaznunk és ha lehet, válaszolnunk is kell rájuk. Természetesen nagyon sok az olyan kérdés is, melyre ma még nem tudunk válaszolni, mégis fel kell tennünk, mert másként nem indul meg a probléma megoldására irányuló gondolkodás.

A szocialista demokrácia fejlesztése társadalmunk fejlődésének egyik feltétele

A társadalmi fejlődés minden lépésének megtervezésénél számításba kell vennünk, hogy az emberek jelentős részének tudatában — a kialakult hagyományok és a megszokás miatt — az eddigi viszonyok a szilárdság, a stabilitás,

Digitized by Google

a biztonság tulajdonságaival vannak felruházva, a változáshoz pedig a bizonytalanság, a széthúzás, a felbomlás képzete társul. Korábban hozzászoktunk a túl egyszerű elképzelésekhez, sőt veszélyt láttunk minden különbözőségben, amely meghaladta a banalitás egyenlősítő mértékét. Ennek a következménye, hogy sokan ma is a változatlanságban és a frazeológia vele járó folyamatosságában látják a rendszer folyamatosságát.

Találkozunk azonban a másik véglettel is; azzal, hogy egyesek — talán éppen az előbbi felfogás hamis reflexeként — a haladást sürgetve türelmetlenül reagálnak minden problémára, az olyan intézkedésekre, amelyek arra irányulnak, hogy a változás és átalakulás folyamatában veszélybe ne kerüljön a rendszer biztonsága és stabilitása. Az így gondolkodók szemében a valódi, tartós vívmányok és értékek is elhomályosulnak, konzervatív elemekké válnak. Történelmi tapasztalatok alapján jelenthetjük ki, hogy mindkét szélsőség érvényesülése azonos következményekkel járna.

Az előbb jellemzett gondolkodásmódok a szocialista építés korábbi gyakorlatának ideológiai tükröződései, amelyek beépültek a társadalmi tudatba, támasztékot kaptak előbbi korokban keletkezett hamis tudati elemektől, illetve új problémák hatására azóta is újratermelődtek. A haladó eszmék és gondolkodásmód soha nem steril közegben fejti ki hatását, hanem korábban kialakult értékek és értékítéletek rendjét bontja meg s cseréli fel új értékekkel és normákkal. A régi mechanizmusban például kiemelt értéknek számított a tervutasítás pontos teljesítése; a vállalatokat aszerint értékelték, hogy hogyan teljesítették ezeket az utasításokat. Később a gyakorlat elvégezte a tervutasításos rendszer kritikáját, de még hosszú időbe telt, míg a politikai kritikát is elvégezhettük, és megkezdődhetett az értékek átértékelése. Ennek az az oka, hogy a bonyolult szociális, érdek- és tudati struktúra kereteiben az új értékek kialakulása és elfogadása nem az elavult értékek devalválódásával egyidejűleg megy végbe. Másrészt vannak, akik ilyenkor a tartós, időtállónak bizonyult értékeket is devalválni igyekeznek. Ez a jelenség a szocializmusban is állandó konfliktusok forrása.

Illúzió volna olyan helyzet bekövetkezésére várni, melyben már nem jelentkeznek e végletes gondolkodásmódok. De magunkat csapnánk be és mi is szélsőségesekké válnánk, ha minden szélsőséges megnyilvánulást ellenséges forrásból származtatnánk. A téves megítélések lehetősége később is meglesz, a különböző csoportok eltérő érdekei, esetleg vélt érdekei miatt, vagy egyszerűen a gondolkodás buktatói miatt. Nem arra kell törekednünk tehát, hogy minden embernél elejét vegyük a tévedés lehetőségének — ez képtelenség —, hanem arra, hogy a társadalom közös érdekeit kifejezni hivatott vezető erőnek, a pártnak a tevékenységében a minimális legyen ez a lehetőség.

A pártnak egyik fő feladata éppen az, hogy mint eszköz illeszkedjék be a helyes felismerések és a belőlük következő tennivalók rendszerébe; tudatosítsa a tömegekben a körülmények megváltozását, végezze el a túlhaladottnak a kritikáját, s biztosítsa az elért eredmények és vívmányok védelmét, továbbfejlesztését. Az a párt, mely elméleti dogmatizmusa és politikai-szervezeti merevsége miatt nem ismeri fel és nem tölti be ezt a kettős funkcióját, tevékenységével hozzájárul ahhoz, hogy az ellentmondások olyan mértékben halmozódjanak fel, ami már a vezető szerepét és a szocialista rendszert is veszélyezteti. A pártnak a feladata felvilágosítani a társadalmat arról, hogy bizonyos formák és módszerek, melyek korábbi helyzetekben, akkori célok érdekében hasznosak voltak, megváltozott körülmények között akadállyá válnak, fennmaradásuk ingadozást, ingatagságot, s végső következményként felbomlást és megrázkódtatásokat szülne.

Digitized by Google

A Magyar Szocialista Munkáspárt messzemenően figyelembe vette ezeket a szempontokat, s az alapkérdésekben megszerzett legszélesebb népi támogatással, zavaró fordulatok és törések nélkül folytatja politikáját. Ebben a politikában kezdettől fogva döntő szerepe volt annak a felismerésnek, hogy a hibák bekövetkezése ellen az egyik legalkalmasabb módszer — a demokrácia fejlesztése mind a pártban, mind a társadalomban. A demokrácia fejlesztésének azonban feltétele az, hogy az ennek során felvetődő kérdésekhez ne az utópikus illúzió, vagy a lebecsülő szkepticizmus nevében közeledjünk. Ezért egyáltalán nem célszerűtlen, hogy legalábbis vázoljuk: mit várhatunk a demokratizmus fejlődésétől.

A demokrácia segít a fejlődés számára nélkülözhetetlen dinamikus egyensúly megteremtésében. A demokrácia az egyik feltétele a társadalmi fegyelem, az önfegyelem és az egyéni kezdeményezés közötti összhang megteremtésének, a legjobb, legésszerűbb elgondolások érvényesülésének. Megadja a lehetőséget arra, hogy mindenki próbára tegye a maga elgondolásait, ha csak kollektív akaratnyilvánítás keretében is. A szocialista elosztás feltételeire építve megteremti annak a lehetőségét, hogy legjobban azoknak menjen a soruk, akik tisztességesen dolgoznak, vállalkozó kedvűek, tehetségesek és jólképzettek. Hozzájárul annak megakadályozásához, hogy a társadalmi egyenlőség elvét a kispolgári egyenlősdi váltsa fel.

A szocialista demokrácia biztosíthatja, hogy a társadalom tagjai az őket érintő ügyekről ezek ismeretében döntsenek, ezzel a legkülönbözőbb területeken a társadalom alkotó tagjai legyenek, és ennek érezzék is magukat. Megátolja a közélet elsekélyesedését, és ezzel rendkívül fontos humanizációs feladatot teljesít.

A demokrácia a társadalom tudományos irányításához is szükséges. Demokratikus viszonyok között a döntés előtt az emberek kifejezhetik érdekeiket és a döntésről is megmondhatják véleményüket. Így a vezetés pontosabb ismereteket szerez arról, hogy milyen mértékben támogatják elgondolásait a tömegek és megfelelőbb felvilágosítási eszközöket és módszereket tud alkalmazni a kívánt célok eléréséhez. Ilyen feltételek között biztosítható az információ megbízható, alulról fölfelé és felülről lefelé irányuló áramlása. Ezzel a demokrácia hozzájárul a tudományos, ha úgy tetszik, az optimális döntések meghozatalához. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy növekszik a szocialista társadalom szervezettségének színvonala, bonyolultabbá válik struktúrája és ezért olyan irányításra van szüksége, mely az eddiginél körültekintőbben számol a társadalmi, gazdasági és politikai feltételek széles és sokrétű meghatározó körével, hatékonyabban gondoskodik a társadalomban felhalmozott hatalmas ismeretanyag teremtő mozgásba hozásáról.

Ezek az általános és bizonyos fokig absztrakt problémák azonban mindig konkrétan jelennek meg. Ha eljutunk ezeknek a konkrét kérdéseknek a megfogalmazásáig, fel tudjuk tenni a kérdéseket — bár megbízható és pontos választ még nem tudunk adni rájuk —, már ez is eredmény, mert ez az első lépés a megoldás felé. Ha minden kérdezőtől elvárnánk, hogy kész megoldást is nyújtson kérdésére, akkor megengedhetetlen akadályokat gördítenénk a gondolkodás útjába, bénító óvatosságra, a problémák elhallgatására szoktatnánk az embereket.

A szocialista demokrácia néhány elvi kérdése

A „szocialista demokrácia" kifejezést a marxizmus klasszikusai kétféle értelmezésben használják: egyrészt az államtípushoz tartozó politikai forma-

Digitized by Google

ként, mint az államhatalom gyakorlásának módját; másrészt szélesebb értelemben, mint az egész társadalom politikai formáját, amelynek az előbbi csak egyik megnyilvánulása. E második, szélesebb értelemben vett demokrácia — mint a szocialista társadalom minden szervezetének működési formája — tartalmazza szerintem a szocialista demokrácia fejlődésének egész problematikáját.

A következőkben megkísérlem vázolni a szocialista demokrácia fejlődésének néhány mai problémáját; előrebocsátom azonban, hogy van néhány olyan elv, amelyet posztulátumnak tekintek, de leszögezésüket szükségesnek tartom, mert a továbbiak során nem hagyhatók figyelmen kívül:

- Ismételten tisztáznunk kell, hogy nem „általában vett" demokráciát, hanem szocialista demokráciát akarunk, azaz a nép támogatásával olyan politikai fejlődést, mely egy pillanatra sem teszi kérdésessé a rendszer szocialista alapjait, hanem erősíti, fejleszti ezeket.
- A demokrácia csak a szocialista nemzeti egységet, összefogást szolgálhatja, s nem vezethet cselekvésképtelen széthúzáshoz, anarchiához. Ez a követelmény továbbra is feltételezi a munkásosztály hatalmát, a párt vezető szerepét, mint olyan integráló erőt, amely hathatósan segíti elő azt, hogy társadalmunk alkotó közösséggé formálódjék.
- Alapelvünk változatlanul a demokratikus centralizmus elve a politikai élet valamennyi szférájában.

Ezeket az alapelveket nem azért hangsúlyozom, mert valamiféle kinyilatkoztatásokkal és tabukkal akarom körülbástyázni magamat, hanem azért, mert ezekben az elvekben rejlenek azok a garanciák, amelyek a biztonságos haladáshoz nélkülözhetetlenek.

Itt inkább annak a kérdésnek a vitatása fontos, hogy hogyan lehet a maximális mértékben kiküszöbölni ezeknek az elveknek az értelmezéséből és a gyakorlatból a szubjektivizmus veszélyét, hogyan lehet garantálni, hogy ezek a garanciák ne forduljanak szembe a szocialista demokráciával. (Különösen célszerű ebben a tekintetben a demokratikus centralizmus egész gyakorlatának és elvi problémáinak a tanulmányozása.)

A demokratikus centralizmus elvét szerintem elsősorban a párt szervezési és működési elvének kell tekinteni. Az állami és társadalmi szervekben ezt az elvet nem szabad mechanikusan, a párt analógiájára felfogni. Az állam esetében csak úgy értelmezhető, hogy a központosított államapparátust alárendelik a demokratikus forrásból létrejött, alulról felépített képviseleti testületek határozatainak, ellenőrzésének. A tömegszervezetek, társadalmi szervezetek és mozgalmak összefüggésében még differenciáltabban kell szemlélni a demokratikus centralizmus problémáját, hiszen e szervezetek sajátos funkciója (pl. érdekképviselet) más szervezési és működési elveket is megkövetelhet. Ennek elemzése azonban külön cikk feladata lenne.

Ez a kérdéskör sokkal többrétű, mint amennyire erre itt utalni lehet, csupán azt szerettem volna kifejezni, hogy véleményem szerint a demokratikus centralizmus elvének tartalmaznia kell olyan biztosítékokat is, amelyek nemcsak az állam centralisztikus akaratának érvényesülését garantálják, hanem azt is, hogy a szocialista állam szükségszerű centralizációja ellenére ne válhasson elidegenedett hatalommá.

A demokratikus centralizmus a pártszervezetekben mint szervezési és működési elv tekintendő, de meg kellene vizsgálni a különböző szervezetek funk-

Digitized by Google

ciójával összefüggésben, hogy nem abszolutizáltuk-e ezt az elvet, nem terjesztettük-e ki olyan területekre, ahol nincs szerepe és éppen ezért káros szerepet játszik. Úgy vélem, találnánk ilyen területeket.

A szocialista demokrácia fejlődésének útjai

A szocialista demokrácia fejlődésében néhány történelmi összefüggésre hívom fel a figyelmet. A szocializmus alapjainak lerakásáért folytatott harc korszakának jellemző vonása az volt, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok irányításában túlsúlyban voltak a centralisztikus, adminisztratív irányítás elemei. Ennek a korszaknak első szakaszában — az ismert okok miatt — súlyos torzulások keletkeztek gazdasági és politikai rendszerünkben. Egyik ilyen torzulás volt a felszabadulás után kibontakozott demokratikus folyamat megtorpanása, majd a demokrácia háttérbe szorulása a pártban és az egész közéletben. (A deformációban persze ez legalább annyira ok volt, mint okozat.) A nép érdekeire való szakadatlan hivatkozás nem menthette meg a rendszert a súlyos megrázkódtatástól.

1956 után egyik feladatunk a szocialista demokrácia újjáépítése volt, de olyan sajátos körülmények között, hogy a hangsúly szükségképpen az ellenforradalom következményeinek felszámolására, a törvényes rend helyreállítására, a konszolidációra helyeződött. Abban a helyzetben, amelyben a nép ki volt szolgáltatva a jobboldali, ellenforradalmi propaganda, a felkelés hatásának, nyilvánvaló volt, hogy a munkáshatalom megvédését kellett előtérbe helyezni.

A forradalmi munkás-paraszt kormány az ellenforradalom leverése érdekében elnyomó eszközökhöz is nyúlt, s ebben a helyzetben ez nem hibája, hanem kötelessége volt. Ilyenkor, a demokratikus formák ideiglenes hiánya ellenére, kifejeződik a demokrácia lényege — abban, hogy kié a hatalom. Hibát akkor követtünk volna el, ha formális meggondolásokból ingadozást tanúsítunk, mert ezzel nem segítettük volna elő a problémák megoldását, és szenvedéseknek, hosszantartó nélkülözéseknek tettük volna ki a népet. Egy másik nagy hibát azzal követtünk volna azonban el, ha az ellenforradalom elleni fellépéshez szükséges módszereket olyan történelmi szakaszra is kiterjesztettük volna, amikor már nem volt szükség rájuk. Ma már eléggé közismert — sokan fogalmazták meg —, hogy Sztálin nem azért követett el súlyos hibákat, mert erőszakot alkalmazott, hanem azért, mert olyankor és olyanokkal szemben alkalmazta, amikor és akikkel szemben nem volt szükség erre: a polgárháborús módszereket — eléggé el nem ítélhető módon — kiterjesztette a békés építés időszakára.

Az MSZMP a lenini tapasztalatot hasznosította. Lenin 1921-ben tétovázás nélkül és kemény kézzel vetett véget a kronstadti lázadásnak, de azt sem felejtette el, hogy levonja belőle a szükséges következtetést: azt, hogy elégedetlenség alakult ki a hadikommunizmussal szemben, ezért meg kell gyorsítani az új gazdaságpolitika bevezetését és vele együtt az államszervezet, a társadalmi mechanizmus tökéletesítését. A mi pártunk is sokoldalúan elemezte az ellenforradalom okait 1956 decemberi központi bizottsági ülésén, és az értékelés a jól ismert határozatban jutott kifejezésre. Már abban a helyzetben is kifejeződött azonban az, hogy a párt és munkásosztály, a párt és nép viszonyának rendezésére a szocialista demokrácia állandó fejlesztését tartja a legjobb módszernek.

Digitized by Google

Nem állíthatjuk, hogy azóta teljesen problémamentes a demokrácia fejlődése, de a folyamat progresszív, s a tendenciák az állandó előrehaladást fejezik ki. Ez a progresszivitás mutatkozik meg az állandó önvizsgálatban, a problémákkal való szembenézésben. Szembe kell nézni mindenekelőtt azzal a kérdéssel, hogy miután a gazdaság túlnyomóan centralisztikus-adminisztratív irányítását az új mechanizmussal váltjuk fel, milyen utat kell a társadalmi-politikai viszonyok s ezek között a szocialista demokrácia fejlesztésében követnünk. Ebbe a kérdéskörbe tartozik annak az eldöntése is, hogy a képviseleti, vagy a közvetlen demokratikus formák fejlesztésére helyezzük-e a hangsúlyt.

A közvetlen és közvetett (képviseleti) formák végletes szembeállításának nincs létjogosultsága. Különösen alaptalan az a feltételezés, hogy a közvetlen demokrácia az „igazi demokrácia", a képviseleti demokrácia pedig „manipulált demokrácia". A történelmi igazság az, hogy a burzsoázia a demokrácia mindkét formájával manipulált és ma is manipulál. A közvetlen és a képviseleti demokrácia a szocializmusban nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő formák, s köztük nincsenek merev válaszfalak.

A közvetlen demokrácia egyik értelmezése az, hogy az érintettek valamennyien részt vesznek vagy részt vehetnek a rájuk vonatkozó döntések meghozatalában és a végrehajtás ellenőrzésében. Ilyen értelemben a közvetlen demokrácia mind kis közösségekre vonatkozó, mind országos ügyek eldöntésére alkalmas (pl. népszavazás, néptörvényhozás stb.). A közvetlen demokráciának egy másik értelmezése az úgynevezett társadalmi önigazgatás, amelyben az önigazgatási szervezet a közösségek autonómiájából közvetlen demokratikus úton épül fel. A közvetlen demokrácia nem zárja ki a képviseleti formák alkalmazását egyik értelmezésében sem. Emellett az önigazgatási egységek (pl. a termelőszövetkezetek) sem működhetnek törvényesen (jelen esetben államilag) szabályozott keretek nélkül.

Hangsúlyozva azonban a demokrácia képviseleti és közvetlen formája között levő dialektikus kapcsolatot, választ kell adni arra a kérdésre, hogy napjainkban melyik forma fejlesztésén van nagyobb súly. Jelenlegi társadalmi-politikai berendezkedésünkből — úgy vélem — az következik, hogy a fő figyelmet a képviseleti formák és intézmények fejlesztésére kell fordítanunk, s ezekbe fokozatosan a közvetlen demokrácia elemeit is mindinkább be kell építeni, illetve jobban ki kell használni a már beépített elemek adta lehetőségeket. A fejlődés később sem vezet el a képviselet mellőzéséhez, ellenkezőleg: a közvetlen formák fokozott bekapcsolása biztosíthatja, hogy a képviseletek ne szakadjanak el a néptől, ne önállósuljanak a választókkal, a megbízókkal szemben.

A választott testületek belső problémái

Sok szó volt már különböző fórumokon a képviseleti formák, a választott testületek korlátairól. E probléma nagy része azonban ennek ellenére is fennmaradt és táplálja a szocialista demokrácia hatékonyságával szembeni szkepticizmust. Ilyen korlátok például a formális döntések, a tagság passzivitása stb.

A választott testületek egyik legfőbb problémája az apparátushoz való viszony. Ennek a viszonynak a tisztázásától is függ, hogy megkapják-e a választott szervek tagjai a szükséges információkat, s egyáltalán milyenfajta információkra van szükségük? Megvannak-e a feltételei annak, hogy érdemben döntsenek; sikerült-e összekapcsolni a képviselet elvét a szakszerűség elvével?

Anélkül, hogy e problémákra most válaszolni tudnánk, feltesszük azt a kérdést: nem volna-e időszerű komplex módon vizsgálni meg a szocialista demok-

Digitized by Google

rácia kérdéseit? Megítélésem szerint itt a kellően megalapozott konklúziók eléréséhez a különböző tudományterületeken folyó, de egymáshoz kapcsolódó, integrált kutatásokra volna szükség.

A komplexitás mellett szól az is, hogy a szocialista demokrácia fejlesztése társadalmunk egész politikai rendszerére vonatkozó követelmény; felöleli új intézmények kifejlesztésének és a meglevő intézmények tartalmasabbá tételének szükségességét. Ezzel kapcsolatban foglalkozni kell a különböző intézmények egymás közötti kapcsolatainak tisztázásával, a társadalmi tudat kérdéseivel, az ország történelmi és nemzeti sajátosságaiból adódó különbözőségeknek az általános érvényű törvényszerűségekkel való egybevetésével stb. Ennek a vizsgálódásnak a szintézise lehetne az új alkotmány, amely körültekintő és alapos kidolgozása esetén, az előttünk álló időszak társadalmi fejlődésének következetes jogforrásul szolgálna. Ebből az új alkotmányból olyan intézmények származhatnának, amelyek az állandó változást, fejlődést segítenék. Nem ellenzem általában az intézmények változtatását, sőt ahol az szükséges, azt véleményem szerint időben el kell végezni, de vallom, hogy elérhető egy olyan helyzet, amelyben az alapintézmények gyakori változtatgatása nélkül biztosítható a társadalom dinamikus egyensúlya, fejlődése.

Rendkívül fontosnak tartanám a következő kérdések kiemelését:

a) A IX. kongresszusnak a gazdasági mechanizmus reformjáról hozott határozata — teljes joggal — szakított az érdekeknek azzal a korábbi felfogásával, mely szerint az érdekkonfliktus — hibák következménye; utat nyitott annak a társadalmi valóságot hívebben tükröző érdekszemléletnek, amely nagyobb figyelmet szentel a partikuláris érdekeknek. Ennek a konzekvenciái kifejeződnek a különböző (állami, társadalmi) szervezetekről hozott határozatokban, s az egyes szervezetek saját dokumentumaiban. Kifejeződik ezekben az, hogy a partikularitást nem lehet megkerülnünk, ezért építenünk kell rá. A részérdekek létjogosultságának elismerése azonban nem azt jelenti, hogy mindenféle érdek érvényesülhet társadalmunkban. A kérdés az: hogyan integrálja a magasabb rendű érdek, a társadalmi érdek a részérdekeket és hogyan tud ebből dinamikus egyensúlyt teremteni?

Most leginkább arra van szükség, hogy a közvéleményben és a szervezetekben elterjedjen a felismerés: a társadalom strukturáltsága a szocializmusban is magával hozza az érdekek bonyolult rendszerét, s ez szükségszerűen érdekkülönbségeket és érdeköszeütközéseket okoz. Az érdekkülönbségeket nem szabad minden esetben és feltétlenül társadalmi rossznak tekintenünk, hanem olyan jelenségeket kell látnunk bennük, amelyek, ha megfelelően szabályozzuk őket, a fejlődés mozgatói.

Az érdekek kifejeződésének biztosítására a társadalmi szervezetek funkcióinak pontosabb meghatározására van szükség. Ez bizonyára egyes társadalmi szervezetek kereteit és tevékenységi formáit is módosítani fogja. Sok az átfedés a társadalmi szervezetek munkájában, ezért nehezen ellenőrizhető, hogy reális funkciójuk szerint tevékenykednek-e, és sokszor még az sem világos, hogy mi a reális funkciójuk. Az előforduló általvékenység és áldemokratikus nyüzsgés demoralizálhatja a szervezeteket, elmossa a felelősséget, s közönyössé teszi a tagságot saját szervezetével szemben.

Jelenlegi társadalomirányításunk jellegzetessége, hogy egyes olyan társadalmi szervezetek és intézmények, amelyeknek ez volna a feladatuk, nem eléggé markánsan képviselik a különböző részérdekeket. Egyes rétegek szakmai, életkori stb. érdekei helyett e szervezetek ma is gyakran az egész nép, vagy egy egész osztály érdekeire hivatkoznak. Mindenki minden szempontot értékel,

Digitized by Google

figyelembe vesz, ahelyett, hogy a maga szempontját dolgozná ki és ennek érvényesítésére törekedne.

Ehhez a problémához tartozik véleményem szerint az is, hogy ezek a különböző elismert érdekek az államhatalmi szervekben a területi elv miatt nem jutnak megfelelően szervezett képviselethez. Különösen érződött ez a tanácsok testületi munkáján. Ezen a gondon többnyire úgy próbáltunk segíteni, hogy a testületek összetételét már eleve ebből a szempontból, különböző statisztikai kvóták alapján próbáltuk befolyásolni, ami nyilvánvalóan külsődleges és ma már erősen bírálható módszer.

Úgy vélem, hogy nálunk a történelmileg teljesen indokolt és végérvényes egypártrendszer mellett is — éppen a párt vezető szerepének hatékonyabb érvényesítése érdekében — indokolt keresni azokat a lehetőségeket, amelyekkel biztosítható az államapparátus felett ellenőrzést és befolyást gyakorló államhatalmi testületekben a területi képviseleten kívül a különböző elismert érdekek szervezett képviselete.

b) A testületek munkájában alaposan meg kellene vizsgálni a döntések mechanizmusát. Kimondtuk, hogy a döntések ott szülessenek, ahol megvan az érdekeltség és a szükséges információ is, ezzel azonban még nem válaszoltunk ilyen kérdésekre: Hogyan történjék a döntés, a határozathozatal, kik készítsék elő? Vannak-e alternatívák, vagy a javaslat már eleve azt sugalmazza, hogy nincs választás? Tiszteli-e az apparátus a munkaadóját, a testületet, és van-e annak tekintélye? Ha formálisan működik, akkor nyilván nincs tekintélye sem az apparátus, sem a választók előtt, legfeljebb szent helynek tekintik és tevékenységét szertartásnak. Ha pedig nem formálisan akar tevékenykedni, akadályozza-e ebben valami?

Más jelenségek is felvetődnek, s ezeket a szakirodalom vizsgálja. Ezeknek megoldatlansága az egyik oka annak, hogy a választott testületek formálisan működnek. E jelenségek közül csak két olyanra utalnék, amely véleményem szerint közrejátszik abban, hogy sok képviseleti testületünk működése csak formális. Az egyik — amely korábbi helyzetek terméke — a túlzott biztonságra való törekvés és az ebből következő szokások; a döntések, ülések olyan előkészítése, amely azt célozza, hogy a testületben ne alakuljon ki érdemi vita, s a döntés lehetőleg egyhangú legyen. Félünk, hogy minden vita és véleménykülönbség a széthúzás képzetét kelti, hogy az egység hiányának látszik. Ezért nemcsak az ország vagy az adott szervezet sorsát érintő alapkérdésekben, hanem minden jelentéktelen kérdésben is egyhangúságra törekszünk. A legtöbb helyen a testületekbe folyamatosan beáramló tagok is átvették ezt a szokást, s ilyen atmoszférában minden egyéni megnyilvánulás, különösen a kritika és ellenvélemény, disszonánsnak tűnik, megbotránkozást kelt. A másik jelenség — amely világszerte tapasztalható és sokan leírták már — a végrehajtó szervek hegemóniája a testületek felett. Formálisan mindig a végrehajtó szerv van ugyan alárendelve a testületnek, de gyakorlatilag a fordítottja a helyzet.

Az okok egyik része már ismert, másik részét tovább kell kutatnunk. Most csak egyetlen jelenségre szeretnék utalni, amely merőben idegen a szocializmus természetétől, humanisztikus és demokratikus céljaitól. Ez: a testületekben meglehetősen általános hierarchizálódás, a viselt tisztségek szerint, szinte hivatali rangsorban. Ennek egyik tünete az, hogy a tisztségviselők, akik maguk is többnyire hivatali vezetők valahol, beviszik hivatali presztizsüket a választott testületbe, és kiegészítik ezt a választott szervben szerzett presztizzsel. Ebben a viszonyban nem a tekintély kialakulása antidemokratikus, hanem az, ha a tekintélynek elsősorban hatalmi forrása van, ha a tekintély elválaszt-

Digitized by Google

ható a személyiségtől, nem a vezető személyes jó tulajdonságainak és tisztségének közös eredője. Ez azokban a testületekben fordul elő, melyekben a tagok más meggyőződésük ellenére választották meg vezetőiket és liberálisan kezelik ezeknek személyes tulajdonságait. Ennek az a következménye, hogy ezekben a szervekben a választott tagok legfeljebb aktíváknak számítanak, akiket „bevonnak a munkába".

c) Sokat vitatott kérdés, hogy hogyan lehet a szocializmus viszonyai között megakadályozni a szakigazgatási szervezetek elbürokratizálódását. A különböző javaslatokat szeretném egy szemponttal kiegészíteni: a szakigazgatási szervezetek demokratikus ellenőrzésének biztosítása végett magának a szakigazgatásnak a demokratizálására is szükség van. Az apparátusok csak messzemenő absztrakcióval tekinthetők homogén egységeknek. Szükségszerűen kialakul bennük egy hierarchikus struktúra; létrejön a különböző szintű vezetők és beosztottak, egymás mellé rendelt hivatalnokok közti munkamegosztás; ez egyrészt a munka feltétele, másfelől azonban magában hordja az ügyek bürokratikus, formális intézésének lehetőségét, a felelősség elhárítását, a partikuláris érdek előtérbe kerülését stb.

A szakigazgatás demokratizálásán annak a demokratikus légkörnek a kialakítását értem, amelyben az apparátus mindig világosan látja, hogy kinek az érdekében kell tevékenykednie, ha pedig nem látja, akkor megbízói emlékeztetik erre. Ez a légkör úgy alakulhat ki, hogy a szakigazgatás szervesen beépíti tevékenységébe a választott testület munkáját. Hozzátartozik ehhez az is, hogy úgy kell kialakítani az apparátus belső szervezetét, követelményrendszerét, hogy a munkatársak érdekelve legyenek a tevékenység tartalmas, racionális voltában, a bürokratikus jelenségek megszüntetésében; a vezetők viszont ne legyenek érdekelve abban, hogy beosztottaik szolgaian, meggyőződésük ellenére vita nélkül végrehajtsák a nyilvánvalóan téves utasításokat is.

Társadalmi és politikai viszonyaink elemzéséhez, továbbfejlesztéséhez tartalmas vitákra van szükség. Ezek a viták egyben a szocialista demokrácia fejlődésének alapfeltételei. Az a szervezet, intézmény, vagy mozgalom, melyben nem nyilvánulhatnak meg a különböző nézetek, a maga alapjait ássa alá. Ha az alapkérdésekben általános az egyetértés, akkor is újra meg újra megfontolás tárgyává kell tennünk elveink megszokott értelmezését és gyakorlatunkat, éppen ennek a rendszert fenntartó egyetértésnek az érdekében. Persze, könyebb figyelmen kívül hagyni az ellenvéleményeket, s elzárkózni előlük, de ezzel kárt okozunk az igazságnak, a társadalomnak. Csak a vitában derülhetnek ki a tévedések, szilárdulhatnak meg a helytálló vélemények, csak így nő eszméink és céljaink meggyőző ereje.

A gyors reagálókészség, a bátor újraátgondolás napjaink követelménye. Ennek érvényesüléséhez azonban el kell ismernünk a tévedés jogát. A tévedésre való jog azonban nem ad felmentést a felelősség alól.

A feltett kérdések, a leírt észrevételek és javaslatok természetesen nem érintik a szocialista demokrácia minden összefüggését, és az itt elmondottak közül is sok problematikus lehet. Ha azonban elkötelezettnek érezzük magunkat a problémák megoldása iránt, akkor óvatos fontolgatások és tabuk nem akadályozhatják meg, hogy felvessük ezeket a kérdéseket. Elfogadható megoldást csak az olyan komplex vizsgálat adhat, amilyen a gazdasági mechanizmus reformjának bevezetését is megelőzte — és természetesen végső soron a gyakorlat. A szocializmus azért is fölényben van a kapitalizmussal szemben, mert képes arra, hogy demokratikus, minden eddiginél szabadabb közösségek rendszerévé formálja a társadalmat.

Digitized by Google

DR. SZABÓ KÁLMÁN:

A közgazdászképzés korszerűsítéséről

A múlt tanévben kidolgoztuk a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen folyó szakképzés korszerűsítésének programját. Az 1968/69. tanév első évfolyamának hallgatói már az új képzési rendszerben kezdik meg tanulmányaikat. Egyidejűleg az egyetem nekilát a reform fokozatos kiterjesztéséhez szükséges további feltételek megteremtésének.

Korszerűsítő törekvéseinket élénk érdeklődéssel kísérték mind a szakmai körök, mind a szélesebb közvélemény. S ez nem tulajdonítható pusztán annak, hogy egyetemünk, amely éppen az ősszel emlékezik meg létrehozásának huszadik évfordulójáról, ezer szállal kötődik társadalmunkhoz, négy és félezer hallgatóján, a két évtized során végzett diákjainak tizenötezres táborán, valamint tanszékein működő 250 tanárán keresztül. A szokatlan érdeklődést mindenekelőtt az egyetemi közgazdászképzés továbbfejlesztését célzó reform és a gazdaságirányítás reformja közötti szoros összefüggés magyarázza.

A képzési reform szükségességének felvetődése

Minden egyetem annál inkább áll helyzete magaslatán, minél jobban képes arra, hogy az általa kibocsátott szakembereket a tudomány és a társadalmi gyakorlat *leendő* követelményeire felkészítse. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha tud *korszerűt korszerűen* oktatni.

E követelmény megvalósítása nem könnyű dolog. A korunkban végbemenő tudományos és technikai forradalom gyors ütemben és mélyrehatóan módosítja a társadalmi-gazdasági viszonyokat, s így folytonosan korszerűtlenné válik a társadalmi és technikai ismeretek jelentős hányada. Ugyanakkor az egyetemi oktatásban, a dolog természeténél fogva, minden végrehajtott változásnak, anyagi és emberi ráfordításnak hosszú az átfutási ideje, s megtérülése. A világ — közte a mi szocialista rendszerünk — dinamikus változásai és a képzésre fordított befektetések lassú megtérülése közti ellentmondás feloldásának egyedüli útja: oktatási rendszerünk jól átgondolt, *rendszeres* korszerűsítése.

Esetenként azonban szükségessé válhat a képzési rendszer egy időpontra összpontosított konstrukcionális megváltoztatása, azaz *reform-jellegű* korszerűsítése is. Kiváltképpen akkor, ha viszonylag széles körű és gyors módosulások mennek végbe abban a szférában, amelyet az adott egyetem lát el szakemberrel, s e változások következtében nemcsak a munkakörök mennyiségi összetétele változik meg, hanem *új* munkakörök keletkeznek, és ami még fontosabb: átalakul az ellátandó munkafunkciók *jellege*. Nos, ilyen helyzet alakult ki a gazdaságirányítás reformja s az általa előidézett várható fejlemények következtében.

A reform előkészületeiben való részvételünknél fogva és az új gazdasági mechanizmus belső logikájának, működési elveinek ismeretében viszonylag könnyen felismertük képzési rendszerünk gyenge pontjait. Ezek jórészt a régi,

Digitized by Google

az irányítás direktív eszközeire épült mechanizmusnak voltak egyenes következményei, amikor a gazdasági döntések túlcentralizáltan történtek, meglehetősen alacsonyak voltak a követelmények a közgazdászok széles köreivel szemben, s nem vetették komoly gyakorlati próbatétel alá diplomásaink szaktudását és az egyetemi képzés hatékonyságát.

Az új mechanizmus bevezetésével kialakuló szituáció az egyetem teljesítőképességének reális mérlegelésére és a megnövekedett gyakorlati követelményekkel való kritikus összevetésére késztetett. A szembesítést tehát a gazdasági reform aktualitása indította el. A vizsgálódás azonban mélyebb fejlődési tendenciák számbavételét is szükségessé tette, azokét, amelyeket tartósaknak mondhatunk és amelyek végeredményben magát a mechanizmus-reformot is elkerülhetetlenné tették. Mérlegelésünk ily módon nem szorítkozott és nem szorítkozhatott a közgazdászok iránt az új mechanizmus bevezetése nyomán keletkező igények felmérésére, hanem igyekeztünk azokat a tartós fejlődés tendenciákat elemezni, melyek hosszabb távlatban szabják meg a hatékony közgazdasági munka kritériumát, s ezekből következtetni annak a szaktudásnak a struktúrájára, azon készségekre és magatartásra, melyeknek kifejlesztését az egyetemi képzésnek szolgálnia kell. Így jutottunk arra a felismerésre, hogy ha nem akarjuk, hogy az egyetem és a gyakorlat között néhány év leforgása alatt szakadék keletkezzék, akkor *halaszthatatlan* feladat képzésünk struktúrájának és tartalmának lényeges továbbfejlesztése, illetve a reform programjának kimunkálása.

Eközben arról is meg kellett győződnünk, hogy elegendő alapot nyújt-e a gyakorlat megnövekedett szakmai igényeit hatékonyan szolgáló képzés számára a szakterületünkön alkalmazott tudományok mai fejlettsége hazánkban és a világban, s hogy rendelkezünk-e megfelelő belső és számbajöhető erőkkel a tudományos forrásoknak az oktatásba való, pedagógiailag ésszerű adaptálásához. Úgy látjuk, hogy a marxista közgazdaságtudományok legutóbbi évtizedben végbement fejlődése csakúgy, mint a modern, főleg kvantifikációs módszerek és az elektronikus számítógépek erőteljes térhódítása gazdasági kutatásunkban és gyakorlatunkban *lehetővé* teszi azt, hogy az egyetem alapvető tevékenységét nagy munkával és fokozatosan a következő esztendőkben korszerűbb vágányokra állítsuk rá.

A megváltozott gyakorlati követelmények

A szakemberképzésünk továbbfejlesztését célzó program elkészítésénél a következőkből indultunk ki:

1 Az indirekt gazdaságirányítás hatásainak kibontakozásából, a vállalati önálló gazdálkodás és az aktív piac létrejöttéből szükségszerűen következik, hogy fiatal közgazdászainknak továbbra is *szilárd elméleti felvértezettséggel, de az eddiginél jóval fejlettebb konkrét elemző, ítélő és kombinációs képességgel kell rendelkezniük.* Alkalmasnak kell lenniük a vállalatok helyzetének elemzésére, feladataiknak megítélésére akkor is, ha irányító intézményben dolgoznak, egyidejűleg a népgazdasági tervek megértésére, a népgazdaság helyzetének megítélésére, s ebből megfelelő konzekvenciák levonására, akkor is, ha vállalati emberek. Csak így válhatnak ugyanis akár a gazdaságpolitikai, akár a vállalatpolitikai döntések előkészítésére és teljesítésük irányítására alkalmas szakemberekké.

2 A szocializmus termelőerőinek, termelési viszonyainak, nemzetközi kapcsolatainak a korra jellemző dinamikus változásai fokozottan igénylik azt, hogy a leendő gazdasági szakemberekben az eddiginél magasabb fokon ki-

Digitized by Google

fejlődjék az eszmei meggyőződésből fakadó, aktív *társadalmi* beállítottság, az olyan *elkötelezett emberi magatartás,* amely nem hagyja őket nyugodni addig, amíg a folyamatok, új jelenségek valódi *társadalmi* tartalmát meg nem értették, váratlan helyzetekben el nem igazodtak, és amely a felismert igazság, a gazdaságilag hatékony technikai megoldások, a társadalmi érdekű gazdasági törekvések ügye mellett szinte magától értetődő *kiállásra,* ilyenek kezdeményezésére és végigharcolására készteti őket.

3 Arra kell számítani, hogy a vezetés a gazdasági élet minden szintjén szigorúan érvényesíti a hatékonyság kritériumát. Ezzel összeférhetetlen a közömbösség azzal szemben, hogy milyen képzettségű szakembert (például mérnököt vagy közgazdászt) alkalmaz egy-egy munkakörre, s hogy közülük a legrátermettebbeket alkalmazzák-e, azaz hogy megtérülnek-e az élőmunkáért kiadott ráfordítások, és ha igen, mikor. Következésképpen a munkába álló közgazdászoknak *nagyobb „kezdősebességet"* kell biztosítanunk. Így megfelelő *„versenyképességhez"* jutva, esélyesebben kerülhetnek közgazdasági alkotó tevékenységet igénylő munkahelyekre és már pályájuk kezdetén bizonyítani tudják, hogy gyümölcsözően visszatérülnek a rájuk fordított befektetések, s hogy az ő közgazdasági feladataikat másfajta vagy kisebb végzettségű szakember nem, vagy csak kisebb hatékonysággal képes teljesíteni.

4 A dinamikus gazdasági fejlődésnek, a tervgazdálkodás rugalmasabb működésének a munkaerő elhelyezkedése, különösen pedig az egyes munkafunkciók jellege tekintetében nagyobb mobilitással kell párosulnia. Ez pedig ellene szól annak, hogy az egyetemek szakjain szűk specialistákat képezzünk. A minél szélesebb struktúrájú, *konvertálhatóbb munkaképességű szakemberek* „termelése" a kívánatos. Ennek szükségességét fokozza az elhelyezkedés idén bevezetett pályázati rendszere is, amely annál inkább növelheti a munkába állás nehézségeit, minél szűkebb körre történt a szakosítás.

5 A szakmai ismeretek fejlődésének felgyorsulása a közgazdasági tudományokban is észlelhető. A gazdasági nyilvántartás hagyományos formáit ügyvitel- és számítás-gépesítésen alapuló modern információs-programozási rendszerek váltják fel. Ezzel összhangban a közgazdász-képzettség tartalmát nem annyira a megtanult tények és elméleti tételek nagy tömegének kell alkotnia, mint inkább azon készség kifejlődésének, hogy a szakember tudja: mit, hol és hogyan lehet *megkeresni,* s annak, hogy képes legyen *önállóan* elsajátítani és alkotóan alkalmazni a *jövőbeli* tudományos ismereteket.

Az ismertetett tendenciákból, láthatóan, oktatási rendszerünk egészére, főképpen azonban gazdasági szakember képzésünkre vonhatók le következtetések. Nem mintha egyetemünk nem tett volna eleget a vele szemben támasztott *eddigi* követelményeknek, és valamiféle válságos helyzet kényszerítene képzési rendszerünk átfogó értékelésére. Vannak és lesznek is még olyan munkahelyek, ahol — a hagyományos, elavult vezetési stílus és módszerek tehetetlenségi erejénél fogva — elégedettek induló közgazdászaink felkészültségével. Mi azonban nem haladhatunk a belenyugvó elégedettség vonalán, sem kibocsátott hallgatóink jövendő tevékenységét, sem pedig saját munkánkat illetően. Azt szeretnénk, hogy közgazdászaink a társadalom távlati érdekein mérve állják meg helyüket; első számú támaszai legyenek a vezetésnek abban a szükségszerű folyamatban, amelynek során az elavultat a korszerű szemlélet, az alacsony hatékonyságú szakmai tevékenységet a magas hatékonyságú váltja fel, s hogy harcosai legyenek a gazdaságossági elv, a célszerűbb módszerek gyakorlati érvényesítésének. A magunk munkájára nézve pedig azt szeretnénk, hogy szakemberképzésünk felzárkózzék e magas követelményekhez, s hogy minél észrevehetőbben és minél jobban kamatozzanak a tanár és a diák időráfordításai.

Digitized by Google

A szakosításról

A képzés *szervezeti* rendjében főként a szakosítás kapcsán jelentkeztek problémák. Az egyik azért, mert a három karon (az általános közgazdasági, az ipari és a kereskedelmi karon) és ezek valamennyi szakán lényegében azonosak voltak ugyan az első (sőt részben a második) évfolyam megalapozást szolgáló tantárgyai, de az egyes szakokra való besorolás — a legtöbb egyetemhez hasonlóan — már a felvételnél megtörtént, s rendkívül sok volt benne az esetlegesség. A diák részéről azért, mert ha olyan szakra kérte magát, amelyre túl sokan pályáztak, és ő nem került be a legmagasabb pontszámot elértek közé (noha pontszáma a felvehetőség határain belül volt), akkor egy másik szakra nyert felvételt. Ennél is fontosabb azonban az, hogy mivel a gimnáziumokban hiányos az alapvető gazdasági ismeretek tanítása és nagy a tájékozatlanság a közgazdasági pályák felől, ezért gyakran inkább a romantika, mint az elhivatottság vezeti a diákokat abban, hogy melyik szakra pályázzanak. A felvételi vizsgák pedig nem alkalmasak arra, hogy a tanárok megalapozott ítéletet alkossanak egy-egy jelentkezőnek ilyen vagy olyan közgazdasági pályára, illetőleg szakra való alkalmasságáról.

E nagyfokú véletlenszerűséget kívánjuk csökkenteni azzal, hogy e tanévtől kezdve az első évfolyam után történik a szakosítás. Így az első év a tudományokkal és a különféle közgazdasági pályákkal való megismerkedés, valamint a kiválasztott szakra való bejutásért egyenlő esélyekkel folyó versengés időszaka lesz a hallgató számára. A karok ugyanis egyénileg bírálják el az egyes szakokra jelentkezők kérelmét, az első tanévben elért tanulmányi eredményeik, a foglalkozásokon közelebbről megismert kvalitásaik, érdeklődési körük alapján.

Elemzéseink problematikussá tették számunkra a végzettek iránti igényeknek, valamint a szakosítottság eddigi spektrumának a kapcsolatát is. Az új gazdaságirányítás viszonyai közt időszerű, hogy a következő elv érvényesüljön: csak olyan szakot ésszerű fenntartani, amelynek végzettjei iránt évi átlagban viszonylag jelentős (minimálisan 60—70) munkahelyi igénnyel lehet számolni. Célszerű úgy szélesíteni minden szak képzési profilját, hogy mérsékeljük az elhelyezkedés olyan átmeneti nehézségeit, amelyeket a közgazdász-kereslet ingadozása, vagy egy-egy szak létszámkeretének hibás megállapítása okoz.

Ebből a szempontból, egyfelől kérdésessé vált az „elméleti közgazdaság és tervezés" szak és a „nemzetközi kapcsolatok" szak önálló szakként való fenntartása, másfelől pedig szükségesnek mutatkozott a képzési profilok kiszélesítése, főképpen a kereskedelmi karnak és az ipari karnak alapvetően a vállalati munkahelyek igényeire orientált szakain. Ezért a korszerűsítési program keretében az általános elméleti szakot összevonjuk a terv-matematikai szakkal. Az új, „népgazdasági tervezés és elemzés" elnevezésű szak egyesíteni fogja magában az előbbi szaknak azt az előnyét, hogy azon viszonylag erős volt a közgazdasági-elméleti és gazdaságpolitikai képzés, és a terv-matematika szaknak azon előnyét, hogy azon kellő hatékonysággal folyt a modern matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásának oktatása. A „nemzetközi kapcsolatok" szak pedig a külkereskedelmi szak szervezetébe kerül át és ennek egyik, a harmadik évfolyam elejétől kezdődő szakágazatává lesz. Ezzel azt kívánjuk elérni, hogy az ilyen profillal képzett hallgatók komolyabb közgazdasági és főleg külkereskedelmi orientációjú szakképzésben részesüljenek.

Valamennyi szakunkon bevezetjük a harmadik évfolyam kezdetén *a szakágazati képzést.* Ez annyit jelent, hogy a második évfolyam sikeres elvégzése után, szakjának megváltoztatása nélkül minden hallgató újabb választás elé

Digitized by Google

kerül: választ az adott szak számára nyitva álló két-négy szakágazat közül, amelyek az általános és a szakosított képzést speciális (például piackutatási, vagy vállalati elemzői-tervezői, vagy szervezői funkciókra irányuló) gazdasági és módszertani diszciplínák komplexumával egészítik ki.

A szakágak, ezek az egyetemünkön újnak mondható szervezeti formák, több célt is szolgálnak. A legfőbb funkciójuk: a konkrét közgazdasági *ítélőképesség* és *komplex megoldó készség* kifejlesztése, a már elsajátított elméleti és módszertani ismeretek egy kontingensének alkalmazási szintű begyakorlásán keresztül. Előnyeik között kell megemlíteni a nagyobb konvertabilitást, tehát azt, hogy nagyobb teret adnak az egyéni képességek és ambíciók érvényesülésének, kiszélesítik egy-egy szak végzősei számára az elhelyezkedés esélyeit. Ugyanakkor megkönnyítik azt, hogy még biztonságosabban igazítsuk a különböző képzésben részesülő hallgatók számszerű összetételét a közgazdász-kereslet várható szerkezetéhez.

A tanulmányi rendről

Mi volt képzésünk *tanulmányi* rendjének az a fogyatékossága, amely legfőképp gátolta az oktatás hatékonyabbá tételét? Az, hogy — akár a négyéves (egyes szakjainkon ötéves) tanulmányi idő egészét, akár az egyes szemeszteréket, vagy heteket nézzük (a beszámolási időszakok kampányszerű vizsgára készülését nem számítva) — *aránylag kevés idő jutott az elmélyült, rendszeres tanulásra, az önálló studirozó és gyakorlati munkára* és a hallgatók e tevékenységének tanári részről történő „vezérlésére".

Nincs itt elég hely arra, hogy elemezzük a történeti, mechanizmusbeli okokat. Csak arra a nagyon elterjedt, és ma is elevenen ható *mennyiségi* szemléletre mutatnék rá, amely abból a *hibás feltevésből* indul ki, hogy minél több anyagot tanítunk, annál többet írhatunk elő, és ha többet írunk elő, akkor a diák ennek arányában többet is tud. Ez a szemlélet nem vet számot azzal az *egyszerű* ténnyel, hogy a több tudás legfőbb feltétele a több tanulás. Ezért a kötött foglalkozások óraszámainak mennyiségi növelése egyrészt bizonyos ponton már az elsajátítható tudás mennyiségének csökkenésére vezet, másrészt vészesen akadályozza a megszerzett ismeretek aktív felhasználására irányuló készségek időigényes fejlesztését, azaz rontja a képzés minőségét. A hatékonyabb képzés érdekében fordítani akarunk ezen az állapoton, amelyben az oktatás nem alapfeladatára, a diák által aktívan elsajátítandó tudás és képesség kifejlesztésére irányul, hanem ehelyett a legtöbbször passzív szerepet játszó ismeretközlő tanári teljesítményt maximalizálja.

1 E tanévtől kezdve a harmadik évfolyamot követő hathetes gyakorlaton kívül az utolsó évfolyamokon háromhónapos *zárógyakorlatot* irányozunk elő. A zárógyakorlat a hallgató elemző- és alkalmazkodóképességének kipróbálására szolgál; ezt egy, a valóságos életből vett gazdasági feladat módszeres megoldásával, az előző évek szakszemináriumain irodalmilag előkészített szakdolgozat (diplomamunka) önálló elkészítésével kell tanúsítania. A szakdolgozat bizottság előtti megvédésével jut hozzá a diplomához.

2 *Radikálisan csökkentjük a kötött óraterhelést.* A kötött foglalkozások heti átlagos óraszáma — az eddigi 28—32 helyett — 20—22 órát tesz ki. Hetente tehát 6—8 órával, azaz egy teljes munkanappal növekszik a diákok önálló studirozásra, illetve a legtehetségesebbeknek (ha kell, maximálisan heti 6 óra) fakultatív foglalkozásra fordítható ideje. Ennek megfelelően növeljük az elsajátítandó tudás számonkérésének követelményeit.

Digitized by Google

3 Az intenzívebb tanulást segíti az ún. „kis-szemeszterek", *a koncentrált oktatásra és tanulásra* szolgáló időszakok beállítása. Az új tanulmányi rend értelmében — az első és az utolsó (záró) szemeszter kivételével — minden félév kezdő hónapjában szünetel az órarendszerű folyamatos oktatás. Ehelyett a hallgatók kizárólag egyetlen, indexbe felveendő tárgy tanulásában kötelesek részt venni, tanári vezetéssel, illetve ellenőrzéssel. Azok a hallgatók, akik magasabb fokú (közép-, illetve felső fokú nyelvvizsgával egyenértékű) világnyelv-kurzusokra járnak, az általuk választott nyelv audio-vizuális eszközökkel való elsajátítására, más hallgatók pedig a tanszékek által meghirdetett kiegészítő stúdiumok egyikében való elmélyülésre, kutatásra összpontosítják erejüket.

Ezek a változtatások — egybekötve a szakosítás új rendszerével, különösen a szakágazati képzés bevezetésével — *nyitottabbá* teszik tanterveinket új diszciplínák befogadása számára, ugyanakkor jelentősen kiszélesítik a hallgatók előtt — különösen a felső évfolyamos hallgatók előtt — a sajátos képességeiknek és érdeklődésüknek megfelelőbb képzési irányok és foglalkozások kiválasztásának lehetőségét.

Tantárgyi szerkezet

A *tantárgyi struktúra* legnagyobb fogyatékossága az, hogy nincs következetesen alárendelve a fő célnak: a közgazdászok lehető legjobb *szakmai* (és természetesen emberi, ideológiai) *kvalitásai* kifejlesztésének.

Ez részben ugyancsak a korábban érvényesült mennyiségi szemlélet egyik következménye. Hibája ezúttal abban jelentkezik, hogy — a képzés egyéb tényezőitől elszakítva — feltételezi: valamely *tárgy* haszonhatása egyenes arányban áll óraszámával. Holott adottnak véve a diákok átlagos tehetségét és tanulmányi idejét, az eredmény színvonalát és minőségét a különféle tárgyak oktatása során a tanár és diák részéről kifejtett tevékenységek *összhatása* dönti el. Ez pedig a különböző „szektorális" tevékenységek célszerű alá- és fölérendelésétől függ. Hogy pedig mi a célszerű, azt egyfelől a kibocsátandó szakemberek képzettségével szembeni gyakorlati követelmény, másfelől az egyik vagy a másik diszciplínának e képzettség kifejlesztésében játszott szerepe határozza meg.

Valamely tudományág haszna az egyetemi képzésben nem ítélhető meg önmagában. A gazdaságtörténetnek a történelemtanárok, a gazdaságföldrajznak a geográfusok, a technológiának a mérnökök, a matematikának a matematikusok képzésében nyilván egészen más a szerepe, mint a közgazdászképzésben. Persze, nem is ennek elvi elismerésében mutatkoznak a nehézségek, hanem annak megválaszolásában: mekkora legyen egy-egy tárgy részesedése az összes tanulmányi időben.

A „túlméretezés" rendszerint két forrásból ered. Az egyik az, hogy a tantárgy terjedelmét *az adott tudományág szempontjából* lényeges ismeretek mennyiségéből kiindulva szabják meg. Ezt a törekvést az oktatóknak saját területük iránt megnyilvánuló bizonyos fokú elfogultsága magyarázza. Ennek ellenére el kell és el is lehet érni annak beláttatását, hogy melyik tantárgyba mi építendő bele abból, ami az adott tudományág szempontjából lényeges. Ezt pedig az a szempont határozza meg, hogy valamely tárgy — más tantárgyakkal összefüggésben — miként járulhat hozzá a legjobban az adott szakember-(közgazdász-)képzés eredményességéhez. A másik, igen gyakori hiba az, amikor nem eléggé veszik figyelembe az egyes tárgyaknak jellegüktől és a képzésben játszott fontosságuktól függő tanulási időigényét. Nyilvánvaló, hogy az

Digitized by Google

átlagos képességű hallgatónak azonos tudásmennyiség elsajátításához egészen más mennyiségű időre van szüksége matematikából vagy statisztikából, mint filozófiából vagy szociológiából, más a könnyen megtanulható tényleírásokat, összefüggéseket közlő tárgyakból, mint akár az erős absztrakciókkal operáló elméleti tárgyakból, akár a konkrét gazdasági ítélőképesség kialakítását célzó gyakorlatias diszciplínákból.

E szempontokat mérlegelve, tantárgyi struktúránk főbb aránytalanságait a következőképpen kívánjuk kiküszöbölni:

1 *Csökkentjük az ismeretközlő tárgyak óraanyagát.* A kisebb óraszám elsősorban e tárgyak tananyagainak a vizsgákon előírt terjedelmét kívánja szabályozni, nem pedig a megtartandó foglalkozásokét. Az utóbbiak közül ugyanis ajánlatos a prelegáló előadások elhagyása; ez a tanulási idő további növelésének tartaléka.

2 Miközben erősítjük az alapozó elméleti és módszertani tárgyak és a különböző szaktárgyak oktatásának gyakorlatias jellegét, a tantervi óraszámon belül *megnövekszik* a szakágazati képzés *készségfejlesztő* diszciplínáinak súlya. E tekintetben az egyik legjelentősebb előrelépés az lesz, hogy a matematikai módszerek gazdasági alkalmazását célzó oktatás minden szakon legalább a harmadik évfolyam végéig kiterjed, s hogy tovább erősödik e módszereknek a gazdasági szaktárgyak anyagaival való integrációja.

3 Megtartva azt a szabályt, hogy egyetemünk egyetlen szakán sem lehet egy, illetőleg két világnyelvnek szakszövegolvasási, a nyelvigényes szakokon, szakágazatokon pedig beszélő szintű elsajátítása nélkül diplomát szerezni, bevezetjük a *koncentrált nyelvoktatást.* Ezzel lehetővé tesszük azt, hogy a koncentrációt követő folyamatos oktatás idején a nyelvoktatás ne menjen a szakképzés rovására. (Egy-egy nyelvre ilyenkor hetenként 2—2 tanrendszerű óra jut.) A kötött óraszám jelentős csökkentése ellenére a magas szintű nyelvkurzusok összes óraszáma érintetlen marad. Ily módon Nyelvi intézetünk adott létszámával és technikai kapacitásával elérjük azt, hogy ezeken a kurzusokon az eddigihez képest még egyszer annyi hallgató, köztük ipari, agrár-, vagy bármely nem nyelvigényes szakos hallgató tanulhat, ha kedve van rá, és tanulmányi eredményei is megfelelők.

Oktatási és számonkérési formák

Minden tanintézet működésében a tanulási tevékenység az alapfolyamat. Az egyetemnek, mint felsőoktatási intézménynek az a sajátossága, hogy itt e folyamatnak olyan diák az első számú szereplője, akiről mint nagykorú, nem iskolaköteles korú fiatal állampolgárról, fel kell tételeznünk: akart célja az, hogy tanulmányokra szánt éveit a hivatásul önként választott pályára való felkészülésre használja fel. Ennek az alapfolyamatnak legfőbb eszköze a tanári tevékenység.

A tanár szolgálata: lépést tartani tudománya fejlődésével (kutató funkció), gondoskodni az alapfolyamat korszerű táplálásáról (tananyagírás stb.), s az összeműködő tanári kar tagjaként ennek a „vezérléséről", azaz a folyamatnak célszerű mederben, struktúrában és minél termelékenyebb színvonalon való tartásáról. Ezt meghatározott *oktatási formák* (előadás, szeminárium, gyakorlat) és *számonkérési formák* (vizsgák, beszámolók, tanulmányíratás) segítségével végzi. Minthogy éppen e formák adják meg a tanár és diák viszonyának természetes kereteit és minthogy a különböző formák nem azonos mértékben hatnak kölcsönös kapcsolataiknak, és ezzel a nevelésnek az intenzitására, különösen nagy jelentősége van e formák és az általuk lehetővé tett módszerek helyes megválasztásának.

Digitized by Google

a) Egyetemi képzésünk kritikai értékelése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a *szemináriumok* kialakult jellegét illetően nincs szükség lényegesebb változtatásra. Csak tovább kell haladnunk az elmúlt években megkezdett úton az elméleti tudás kipróbálása, az önálló gondolkodás és vitakészség, s — főleg a felső évfolyamos szakszemináriumokon — a módszeres vizsgálódásokra épülő tanulmányírás kifejlesztése irányában.

b) Fokozottan kell viszont törekednünk arra, hogy megszűnjön oktatásunk elavult, előadás-centrikus jellege. Meg kell küzdenünk egyrészt azzal a konzervatív hagyománnyal, amely a katedráról tartott előadást tartja a professzori tekintély egyedüli fémjelzésének; másrészt szembe kell néznünk a státusz-növelés reális gondjával, minthogy a szemináriumok és gyakorlatok javára történő előadási óraszám-csökkentés többszörös tanári igénybevételt kíván. Programunkban nem tértünk ki e feladatok megoldása elől, és az előadások óraszámának jelentős redukálását irányoztuk elő.

Olyan előadásokat tartunk szükségeseknek, amelyeknek vagy az a szerepük, hogy a tananyagban, a szakirodalomban, a gyakorlatokra való felkészülésben eligazítást adjanak, vagy az, hogy a hallgatók szakmai-tudományos érdeklődésének felkeltése és kifejlesztése végett megvilágítsák a gazdasági gyakorlat bekövetkezett jelentősebb eseményeit, az újabb tudományos fejleményeket. Abból indultunk ki, hogy ahol hétről hétre eligazítás kell, ott vagy rossz a tananyag, vagy lebecsülik a diák képességeit; továbbá abból, hogy sem az életben, sem a tudományban nem történnek hetenként korszakos változások.

c) Ami a gyakorlatokat illeti, itt is jelentős előrelépést tervezünk. Azon túl, hogy a gyakorlatok száma és időbeli terjedelme megnövekszik, a legfontosabb változás e foglalkozások korszerűbb típusának kialakítása lesz. Célunk olyan előadáspótló stabil tananyagok összeállítása, amelyek „forgatókönyvül" szolgálhatnak a szakágazatok gazdasági és módszertani tárgyaiból a gyakorlati foglalkozásokra való felkészüléshez. Még fontosabb feladat a gyakorlatok *döntés-centrikus* jellegének biztosítása, tehát az, hogy — lehetőleg a gyakorlatból merített feltételek megadásával, ezek célszerű változtatásával — újabb és újabb helyzetek elé állítsuk és ezekben a legjobb megoldások önálló kiválasztására késztessük a hallgatót. Ezekkel a más országokban már elterjedt oktatási formákkal (esettanulmányok, szimulációs eljárások) annak a közgazdász számára oly szükséges képességnek a kifejlesztését szolgálhatjuk, amely alkalmassá teszi őt a változások lényegének felismerésére, a gazdaságilag hatékonyabb megoldások keresésére, s a legésszerűbb szakszerű változat mellett való határozott állásfoglalásra.

d) Az oktatási formák előirányzott változásai, egybekötve a tanulási idő megnövelésével, kiszélesítik a követelmények reális fokozásának, valamint *számonkérési* módszereink korszerűsítésének lehetőségeit. A szemináriumok és gyakorlatok kiterjesztése ugyanis mérsékli a vizsgákkal történő időszakos számonkérés szerepét, s megnöveli a rendszeres számonkérését, mégpedig a képzés szempontjából legfőbb tárgyak vonatkozásában. Szélesebben alkalmazzuk a vizsgáztatás írásbeli, programozott jellegű formáit. E változásoktól azt várjuk, hogy a *diák* a tanár számára való készülés helyett az eddiginél sokkal inkább a maga érdekében, a gyakorlatra készüljön, s hogy *a tanári* számonkérés az összefüggések megértésének, az ismeretekben való eligazodni tudásnak, az elemző, ítélő és megoldó készség fokának ellenőrzésére tegye a hangsúlyt, ne pedig az amúgyis többnyire felejtésre ítélt vagy elavuló, könyvekben is megtalálható tények, memóriára építő levezetések és leírások ismeretére.

Digitized by Google

Nevelési formák és feltételek

Nincs olyan értelmiségi pálya, ahol a szűkebb szakmai tevékenység objektíven elkülönülne a jellegét és értelmét meghatározó egész társadalmi folyamattól, és amely hatékonyan végezhető volna — főleg szocialista viszonyok közt — konstruktív erkölcsi, eszmei-politikai magatartás nélkül. De ha vannak olyan foglalkozási ágak, amelyekre nézve ez a tétel hatványozottan igaz, akkor a közgazdász-pálya minden bizonnyal közéjük sorolható. Minthogy ez a gyakorlatban így van, a szakemberképzési folyamatról is csak akkor mondhatjuk, hogy igazán a gyakorlati életre irányul, ha a politikai nevelés immanens eleme ennek. (A politikai nevelés fogalmát itt a szocialista társadalom iránti elkötelezettségre, tehát a szocialista eszmeiségre és erkölcsre is vonatkoztatva, azaz a legtágabb értelemben használom.) Ezért joggal fogjuk fel szakképzési rendszerünk korszerűsítését úgy, mint ami egyszersmind a *politikai nevelőmunka* formáinak és módszereinek korszerűsítését is magában foglalja.

Ha például csökken az előadásos formák aránya és a tanár idejének nagyobb részét tölti el a hallgatók kisebb csoportjai körében, ha a képzés rendszere intézményesen készteti a diákot arra, hogy konzultációkat folytasson önálló témájáról, a tanárt pedig arra, hogy tudományos tanítványának tekintve a hallgatót, bevonja őt a tanszéki munkába, akkor mindez elősegíti annak a nem általános, de mégsem egyedi jelenségnek a megszüntetését, amelyben az oktatói tevékenység bizonyos fokig a neveléstől, a szakmai nevelés a politikai neveléstől különváltan folyik.

A tanár és a diák közvetlenebb viszonya azonban csak a lehetőségeit tágítja ki a hatékonyabb politikai munkának. Hogy ténylegesen is elérjük ezt, ahhoz rendkívül nagy szerepet kell tulajdonítanunk az egyetemi párttagságnak és pártvezetésnek, valamint a KISZ-szervezetnek. Ezeknek a helyi politikai helyzetért, a diákság, a tanárok és más munkatársak közéleti aktivitásáért való elsőrendű felelősségét semmilyen szakmai vezető testület nem pótolhatja.

Itt kell megemlítenem egy nagyon lényeges következtetést, melyre helyzetünk és feladataink vizsgálata során jutottunk, nevezetesen azt, hogy nem lehetnek teljes értékűek az oktató-nevelői tevékenység hatékonyságának növelésére irányuló erőfeszítéseink akkor, ha nem követünk el mindent olyan *további* feltételek megteremtéséért, melyek a tanárt és a diákot egyaránt rendszeres közéleti tevékenységre, felelős állásfoglalásra sarkallják, az egyetem falain belül és kívül, olyan atmoszféráért tehát, melyben nem sokáig tenyészhet sem a közöny, sem a közügyekkel szembeni anarchista felelőtlenség.

Milyen feltételek ezek? Mindenekelőtt: a tanárok és a diákok viszonyának, valamint a hallgatók egymás közötti viszonyának *demokratikusabbá tétele.* Másképpen: azt állítjuk ezzel, hogy a kor követelményeihez felzárkózott közgazdászképzés megvalósításához nemcsak a szakosítási és tanulmányi rend, a tantervi szerkezet megváltoztatása és az intenzívebb oktatási, számonkérési formák kiterjedt alkalmazása szükséges, hanem ezekkel együtt szükség van — mint *magához a képzési rendszerhez tartozó* eszközöknek — az egyetemi élet demokratikus formáinak a létrehozására, illetve megerősítésére is.

Hangsúlyozom, hogy egyetemünk számára a szocialista demokratizmus erősítése nem pusztán külső elrendelésen, hanem önkéntes vállalkozáson alapuló feladat, amelynek felismeréséhez — az általános hazai fejlődés ilyen irányú kedvező körülményei közt — képzéskorszerűsítő munkálataink belső logikája vezetett el bennünket.

Hadd hivatkozzam először is arra, hogy tanáraink válláról senki le nem veheti a felelősség súlyát a kibocsátandó közgazdászok hatékony képzéséért, a néhány év alatt elkészítendő kb. 160 tananyag tudományos színvonaláért, az

Digitized by Google

érvényesítendő újfajta szemléletért és modern módszerek alkalmazásáért. Ez a felelősség azonban csak akkor lehet teljes, ha párosul a munka tárgyi és személyi feltételei feletti, általános keretek között szabályozott nagyobb egyetemi önállósággal, s ennek alapján az egyetemi vezetés döntési jogkörének karokra, tanszékekre történő megfelelő decentralizálásával. Gondoljunk arra is, hogy miközben az új képzési renddel jó néhány egyetemen belüli ellentmondást oldunk meg, a program realizálása során előreláthatólag számos új ellentmondás is keletkezik, amihez forrásul szolgálnak pl. a korszerűbb tartalom és módszerek hívei és ellenzői közti nézeteltérések, a tanszéki terhelésekben fennálló jelentős különbségek stb. A korszerűsítés medrében tarthatjuk-e az ilyen és ezekhez hasonló ellentmondások hatásait, teljesíthetjük-e következetesen a magunk elé tűzött feladatokat, ha az egyetemi, a kari és a tanszéki vezetést nem serkentik és nem ellenőrzik azok az erők, amelyek igazán csak a felelősséggel és jogkörrel felruházott testületek, kollektívák által bontakozhatnak ki?

Most arra állítjuk rá oktatásunkat, hogy amennyire ezt a tanulmányi idő megengedi, maximálisan kifejlesszük leendő közgazdászainkban a kezdeményezőkészséget és a döntések következményeiért felelős magatartást. E törekvésünk azonban csak akkor lehet valóban hatásos, ha ez a szakmai foglalkozásokon érvényesített elv összhangban áll a diákélet gyakorlatával. Az önálló kezdeményezésre irányuló szakmai nevelés eredményeit lerontaná az, ha a diákok számára nem lennének meg saját dolgaikban az önálló kezdeményezés bővebb lehetőségei és serkentő formái. De a felelős szakmai magatartás kifejlesztését is az segítheti eredményesen, ha hallgatóink azt tapasztalják, hogy lényeges kérdésekben róluk nem megkérdezésük nélkül, hanem velük együtt hozzuk a döntéseket. Sőt, ha belső életük ügyeiben — megfelelően szabályozott keretek között — önállóan dönthetnek és közvetlenül vagy választott képviselőik útján maguk végezhetik egymás közti viszonyaik alakítását. Arra van tehát szükség, hogy az egyetem ne csak a tudomány iskolája legyen, hanem egyúttal a népi hatalom érdekeit kifejező szocialista demokratizmus előiskolája is.

*

Amikor a közgazdászképzés vázolt programjának megvalósításához kezdünk, nagyon is tudatában vagyunk annak, hogy mint minden, bármilyen jól is átgondolt programot, ezt sem tekinthetjük végérvényes, eszményi megoldásnak. Arról azonban szilárdan meg vagyunk győződve, hogy a benne foglalt megoldások egybeesnek a gazdasági és a tudományos fejlődés progresszív irányaival. Érdemes tehát vállalni a kockázatot. Annál is inkább, mert ha érintetlenül hagynók oktatásunknak a régi mechanizmus közepette kialakult struktúráját, ez stagnációra és még nagyobb kockázati veszteségek viselésére kényszerítene.

A reformmal, úgy látjuk, közgazdászképzésünk valóban felzárkózhat a kor követelményei színvonalára és alkalmassá válik a további korszerűsítésre is, mert

— új rendszere elég *nyitott* lesz ahhoz, hogy gyakori átszervezések nélkül képes legyen állandóan felfrissülni, azaz átvenni a közgazdaságtudományok *ma* legújabb igazolt igazságait, törvényszerűségeit, bevált módszereit, és ezzel azt vinni bele a hallgató tudásába, ami *holnap* válik a gazdasági élet *legprogresszívebb* pontjainak gyakorlatává;

— elég *gyakorlatias* lesz ahhoz, hogy a gazdasági élettel való eleven kapcsolata révén képes legyen átvenni a szakma *jelenleg* leghatékonyabb gyakorlati módszereit, tapasztalatait, s ezeket azoknak tegye sajátjává, akik a *holnapi* harcosai lesznek e módszerek és tapasztalatok általános gyakorlati elterjesztésének.

Digitized by Google

A rendelkezésre álló lehetőségek szerény keretének ismeretében is meg vagyunk győződve arról, hogy programunk következetes megvalósításához a szükséges anyagi feltételek fokozatosan biztosíthatók. Mindenekelőtt az égető helyiség-szűkét említeném, ami már jelenleg is zavarja az oktatói és a tanszéki tudományos munkát. (Egyetemünk húszéves fennállása óta egyetlen helyiséggel sem bővült!) Szóvá kell tenni még azt a sajátos körülményt is, hogy egyetemünkön egy oktatói álláshelyre 9 nappali és 10 esti-levelező tagozatos hallgató jut, ami jóval meghaladja az országos átlagot és éppen a legexponáltabb tanszékeinken okoz a tudományos kutatás és a szükséges pihenő idő rovására menő túlterhelést.

De ami mégis a legfőbb, jogosan bízhatunk programunk realitásának személyi garanciáiban. Így a tanári kollektívában, s egyáltalán a körülmények olyan változásában, amely elősegíti azt, hogy a közgazdasági tudományok és gyakorlat legjobbjai közé tartozók ott legyenek tanszékeinken, illetve vonzódjanak oda, mint az ifjúság sűrűjében tevékenykedő alkotóműhelyekhez. És miért is kellene kételkednünk diákjainkban, akik egzisztenciálisan a legközvetlenebbül érdekeltek képzésük továbbfejlesztésének sikerében? Eléggé velük élünk ahhoz, hogy bizton számíthassunk az új, a korszerű iránti fogékonyságukra és a képességeik erejét próbára tevő formák vállalására.

Ha pedig a tanárt és a diákot közös szándékok vezérlik amúgy is összefonódó tevékenységük hatékonyabbá tételében, akkor ennek népgazdaságunk látja legfőbb hasznát, mert — a lehetőségekhez mérten — olyan közgazdászok kerülnek be a gyakorlatba,

— akik elsajátították az *előző* nemzedékektől örökölhető legjobb és legtartósabb elméleti tudást;

— akikben kialakult az igény és a készség a *leendő* tudományos ismeretek, az új szakmai vívmányok önálló elsajátítására és alkalmazására;

— akik közül mind nagyobb számban kerülnek majd ki tudományuknak és szakmájuknak *továbbfejlesztői;*

— s akiket életükön keresztül áthat annak a világos tudata, hogy alkotó munkájuknak a *szocialista* társadalom szolgálata adja meg egyedüli értelmét, s hogy csak *hazájuk* felemelkedésében lelhetik meg személyes boldogságuk biztos zálogát.

Uitz Béla: Barbusse

Digitized by Google

ERÉNYI TIBOR:

Az 1918 októberi polgári demokratikus forradalom ötvenedik évfordulójára

1918. október 30-áról 31-ére virradó éjjel győzött Magyarországon a polgári demokratikus forradalom. Ötven évvel ezelőtti forradalmunk a legutóbbi időkig sem a magyar közvéleményben, sem a publicisztikában nem kapta meg azt a helyet, amely jelentőségénél fogva megilleti, marxista történetírásunk is csak a legutóbbi években produkált olyan munkákat, amelyek viszonylag behatóan ábrázolják e forradalom eseményeit és kihatásait.

Természetesen ennek a hiánynak megvoltak a történelmi okai. A polgári demokratikus forradalom néhány hónap alatt továbbfejlődött szocialista forradalommá; a Magyar Tanácsköztársaságot rövid néhány hónapi fennállása után megdöntötte a nemzetközi reakció túlereje, s megkezdődött annak az ellenforradalmi rendszernek az uralma, amelyet a második világháború folyamán a Szovjetunió fegyveres ereje vert szét. Polgári demokratikus forradalmunk tehát nemcsak győzött, hanem rövid néhány hónapon belül már a szocialista társadalmi rend kivívásához is alapul szolgált. A munkáshatalom felszámolása után azonban még a korábbi polgári demokratikus vívmányokat sem sikerült megmenteni, hanem fasiszta jellegű rendszer alakult ki.

A Tanácsköztársaság leverését követő politikai viszonyok között a magyar kommunista mozgalom nem volt abban a helyzetben, hogy hű történelmi képet alakítson ki 1918-ról. A KMP közvetlen stratégiai célja hosszú időn át a második proletárdiktatúra volt, és ennek a célkitűzésnek a keretébe aligha fért bele 1918 történeti méltatása. Nem lehetett megfeledkezni arról, hogy a Tanácsköztársaság ellen 1919-ben fellépett erők jelentős része éppen az októbrizmus jelszavait írta zászlajára. A Tanácsköztársaság leverése után a szociáldemokrácia és a polgári radikalizmus erői mindent elkövettek, hogy — a maguk igazolásukra — szembeállítsák 1918-at 1919-cel és a szocialista forradalmat tegyék felelőssé az ellenforradalom felülkerekedéséért.

A közvéleményt negyedszázadon át befolyásoló horthysta-rendszer ugyanakkor csak tajtékzó gyűlölettel szólt 1918-ról. Ennek a gyűlöletnek az érvei közé tartozott az a hazugság, hogy a forradalom következménye volt a történelmi Magyarország széthullása, a trianoni béke, amelyből Horthyék felfogása szerint minden társadalmi baj és nyomorúság fakadt. Nem is szólva arról az érvelésről, amely szerint a „Károlyi-rendszer" alapozta meg a proletárdiktatúrát, amelyet a horthysták mindig is sátáni erők művének tekintettek. Ez a propaganda természetesen hatott a soviniszta uszítástól már eleve erősen befolyásolt közvéleményre.

Hazánk felszabadulása után egy rövid ideig volt bizonyos lehetőség 1918 igazi méltatására. Később azonban a szociáldemokrácia és a polgári radikalizmus sommás elítéltetése, valamint a forradalom kimagasló alakjának, Károlyi Mihálynak a Rákosi-féle vezetéssel való szembefordulása ismét megakadályozta, hogy közvéleményünk helytálló képet kapjon 1918-ról.

A legutóbbi évtized folyamán gyökeres változás következett be. A tankönyvek, tanulmányok, monográfiák mind sokoldalúbban világították meg a

Digitized by Google

polgári demokratikus forradalom egyes kérdéseit. Egész sor helytelen nézetet cáfoltak meg, a történelmi események, és a történelmi személyiségek vonatkozásában is. Ennek a pozitív folyamatnak kapcsán azonban némelykor ellenkező irányú helytelen felfogások is jelentkeztek: feléledtek korábbi októbrista nézetek, amelyek ugyancsak megnehezítették a tisztánlátást.

Az adott keretek között természetesen meg sem kísérelhetjük 1918 eseményeinek részletes tárgyalását. Indokolt azonban, ha néhány fontos összefüggésre felhívjuk a figyelmet.

1918 szervesen kapcsolódik a magyar történelem korábbi forradalmi és szabadságharcos mozgalmaihoz, elsősorban 1848-hoz. A két forradalom között kereken hét évtized telt el. Ez alatt Magyarország — a súlyos feudális maradványok ellenére — jelentékeny részben modern iparral rendelkező kapitalista országgá vált. Ha korlátozottan is, de kialakult a burzsoázia, s az ipari fejlődés milliós munkástömegeket hozott létre. Emellett azonban továbbra is érvényesültek olyan tényezők, amelyek már 1848—1849-ben is hatottak. Az agrárkérdés és a nemzeti kérdés megoldatlansága a dualizmus időszakára is rányomta bélyegét. A századforduló idején, az imperializmus kibontakozásának éveiben új ellentétekkel tetézve napirendre kerültek a magyarországi társadalmi fejlődés megoldatlan, vagy következetlenül megoldott kérdései. Az első világháború kitörését megelőző évtizedben forradalmi átalakulás érlelődött Magyarországon.

A forradalom azonban 1918 őszéig nem került napirendre. A késésnek megvoltak a történelmi okai. Igaz, hogy az 1867-et követő gazdasági-társadalmi fejlődés megnövelte a magyar progressziót erőit; elég, ha a szocialista munkásmozgalom fejlődésére, a polgári radikalizmus kibontakozására, vagy a függetlenségi balszárny kialakulására gondolunk. Számos olyan hatóerő is volt azonban, amely hátráltatta a forradalmi erjedést. Így pl. az 1900—1903-as nagy gazdasági válságot követő és szinte a világháború kitöréséig tartó konjunktúra bizonyos fokig fékezte a néptömegek radikalizálódását. Az uralkodó körök egy részének azok az erőfeszítései, amelyek az Ausztriától való gazdasági függés csökkentését célozták — bár nem egy közülük demagóg jellegű volt —, alkalmasak voltak arra, hogy elhomályosítsák a tömegek tisztánlátását, amelyet a hagyományos nacionalista uszítás is megzavart. Egyébként ebben az időszakban a nemzetiségi burzsoá pártok sem léptek fel radikális társadalmi programmal, hanem tevékenységük szintén erősen nacionalista jellegű volt.

A forradalom érlelődését kétségkívül hátráltatta az, hogy a progresszió legerősebb szervezetében, a munkáspártban mind erőteljesebben érvényesült a reformizmus. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt elméleti és politikai tevékenységének éppen az volt az egyik legsúlyosabb ellentmondása, hogy az ország társadalmi elmaradottságára hivatkozva idő előttinek tartotta ugyan a szocialista átalakulást, de az előkészítő feladatok megoldására hivatott polgári demokratikus célkitűzéseit is részlegesen és többnyire felemás módon vetette fel, s nem vállalta az e feladatok megvalósításáért vívandó forradalmi küzdelmet. Ez az ellentmondás rendszeresen megnyilvánult a századforduló nagy tömegmozgalmai során. Igaz, hogy az első világháború kitörését közvetlenül megelőző időben a forradalmi összecsapások nem kecsegtettek közvetlen sikerrel. Az uralkodó osztályok hatalmi pozíciói szilárdak voltak; s a polgári liberális ellenzéki erők tevékenységét a tömegmozgalmaktól és a nemzetiségi törekvésektől való félelem látványos, de hatástalan parlamenti akciókra korlátozta. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy a kormányzat zavartalanul rendelkezett a fegyveres erőkkel, az államapparátussal.

Digitized by Google

A világháború alapvetően megváltoztatta a helyzetet. Az első háborús éveknek az uralkodó osztályok által szított nacionalista mámorát csakhamar kiábrándulás váltotta fel. A központi hatalmak óriási és Magyarországot is igen súlyosan terhelő veszteségei, a háborúval járó nélkülözések erőteljesen radikalizálták a tömegeket. Az 1917 februári orosz forradalom hatására már nagyarányú háborúellenes megmozdulások robbantak ki, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét követően és jelentős részben ennek hatására pedig már forradalmi jellegű akciókra is sor került. 1918 folyamán felmorzsolódtak az Osztrák—Magyar Monarchia fegyveres erői. Megkezdődött a hadsereg bomlása, s ezzel az uralkodó körök mindinkább elvesztették azt az eszközt, amely már a dualizmus éveiben is alapvető tényezője volt a soknemzetiségű birodalom fenntartásának.

1918-ban olyan tömegmozgalmak bontakoztak ki, amelyek méreteikben messze túlhaladtak minden korábbi megmozduláson és minőségileg is különböztek tőlük. Az 1918 januári és még inkább az 1918 júniusi nagy politikai tömegsztrájkok már egyenesen forradalmi jellegű megmozdulások voltak. E sztrájkmozgalmak és a velük egyidejűleg lezajló katonalázadások, a parasztság mindinkább fokozódó elégedetlensége, az értelmiség jó részének pacifizmusa, a békének és a háborús kormányzat távozásának sürgetése, munkástanácsok létesítése, a radikális társadalmi változás mind hangosabb követelése — mindez azt bizonyította, hogy beérett a „harag vetése", hogy érlelődtek a forradalmi helyzet feltételei.

Az 1918 októberi forradalom és az ezt megelőző folyamat azonban nem szemlélhető elszigetelt magyar jelenségként. Része volt ez az egész Osztrák—Magyar Monarchiát átható forradalmi folyamatnak, amely a dunai birodalom minden országában két fő feladat megoldását állította előtérbe: a társadalmi kérdését és a nemzeti kérdését.

Ismeretes, hogy a Habsburg-birodalom politikai és társadalmi rendszere sohasem jutott el a polgári demokratizmus színvonalára. Ezen a helyzeten IV. Károly néhány reformintézkedése sem változtatott, annál kevésbé, mert amikor meghirdették őket, az események már túlhaladtak rajtuk. Az 1917—1918-ban fennálló politikai rendszerhez viszonyítva a polgári demokrácia követelése progresszív célkitűzés volt, s magában kellett hogy foglalja mind az agrárkérdésnek, mind pedig a nemzeti kérdésnek a rendezését.

A monarchia területén fellépő különböző nemzeti mozgalmak valóban zászlajukra is írták a feudalizmus maradványai megszüntetésének és nemzetük önrendelkezési jogának a követelését. Magyarországon azonban különösen bonyolultak voltak a feladatok. Az agrárkérdés és a nemzeti kérdés megoldatlansága igen súlyosan terhelte a magyarországi fejlődést. A nagybirtokrendszer felszámolásának perspektívája nemcsak az uralkodó köröket, hanem a hagyományos függetlenségi ellenzék liberális szárnyának tagjait is aggodalommal töltötte el. Nem is szólva arról, hogy a forradalmi földosztás gondolata a burzsoáziának sem volt rokonszenves.

Ami a nemzeti kérdést illeti, annak megoldását az is nehezítette, hogy a dualizmus rendszerében a magyar uralkodó osztályok a részleges nemzeti szuverenitás birtokában voltak — s így a történelmi Magyarország területén a magyarság volt az uralkodó nemzet —, bár e szuverenitás korlátozott volt, hiszen igen fontos kérdésekben, mindenekelőtt a fegyveres erők ügyében az elsősorban birodalmi érdekeket szem előtt tartó bécsi uralkodó körök döntöttek. Bonyolította a helyzetet, hogy az ország területén belül az etnikai határok nem különítették el a lakosságnak mintegy felét kitevő magyarságot a nemzetiségektől. A magyar és a nemzetiségi területeket meglehetősen széles ve-

Digitized by Google

gyes-lakosságú zónák kötötték össze, s ez eleve megnehezítette az önrendelkezési jog mindegyik félre kiterjedő következetes alkalmazását. Egyébként azoknak, akik ezt szorgalmazták, mind a magyar, mind pedig a nemzetiségi uralkodó osztályok nacionalizmusával szembe kellett nézniük.

A polgári demokratikus forradalom sorsa szempontjából nagy jelentősége van annak a körülménynek, hogy a forradalom a vesztett háború viszonyai között zajlott le. A monarchia nemzeteinek egy része már a háborús összeomlás előtt kimondotta függetlenségét, s a központi hatalmak ellen hadat viselő és ezáltal a győztesekhez tartozó háborús félnek nyilvánította magát. A magyarországi nemzetiségek pedig — szintén a forradalmat közvetlenül megelőzően — kifejezték azt a szándékukat, hogy csatlakoznak a határon túli és a monarchiával szemben álló nemzeti államokhoz.

Ha mindehhez hozzátesszük még, hogy a háború, és a háborús összeomlás teljesen szétzilálta az ország gazdasági életét, és a létminimumra csökkentette az életszínvonalat, akkor vázlatos képet kapunk azokról a viszonyokról, amelyek közepette a polgári demokratikus forradalom kitört.

A felsorolt tényezők együttes hatására a forradalmat a tömegek elkeseredéséből fakadó fegyveres akció robbantotta ki. 1918. október 30-áról 31-ére virradó éjjel a fellázadt katonák és a hozzájuk csatlakozó munkások megszállták a főváros fontosabb pontjait. Hasonló jelenségek zajlottak le a nagyobb vidéki városokban is. A forradalmat tehát az ipari proletariátus és a katonaruhába öltöztetett parasztok együttes küzdelme vitte győzelemre.

Az ellenzéki politikai pártok egészen a forradalom kitöréséig azon igyekeztek, hogy fékezve a tömegek elégedetlenségét, békés úton, reformok segítségével valósítsák meg azokat a célokat, amelyeket a háború utolsó éveiben tűztek maguk elé. E célokat illetően az 1918 október 25-én megalakult Nemzeti Tanács pártjai lényegében egységes álláspontra helyezkedtek. A Nemzeti Tanács október 26-i kiáltványa békét, függetlenséget, általános titkos választójogot, közelebbről meg nem határozott mértékű földreformot, szociálpolitikai intézkedéseket hirdetett meg. Ugyanakkor, amikor kifejezte az ország területi integritásának megőrzésére vonatkozó reményét, elvben elfogadta a nemzetek önrendelkezési jogát is. Az események hullámverése azonban már a forradalom győzelmének első napján — éppen a tömegek aktivitása következtében — túlment ezeken a célkitűzéseken.

A Nemzeti Tanács pártjainak, a Károlyi-féle függetlenségi pártnak, a polgári radikális pártnak és a szociáldemokrata pártnak a politikai irányvonalából és tevékenységéből azonban nem szabad azt következtetnünk, hogy a forradalom győzelme teljes mértékben a tömegek spontán akciójának eredménye volt. Most, az évforduló alkalmából különösen fontos, hogy — a történelmi igazságnak megfelelően — ráirányítsuk a figyelmet azokra a szervezett erőkre, amelyeknek nagy részük volt a forradalom győzelmének kivívásában. Mindenekelőtt a baloldali szociáldemokratákat kell ebben az összefüggésben megemlítenünk. Azok az osztályharcos, radikális szocialisták, akik a Magyarországi Szociáldemokrata Párton belül a forradalom kitörését megelőző hónapokban tömörültek — elsősorban Landler Jenő, Vágó Béla és Szántó Béla körül —, fáradhatatlan agitációt végeztek a tömegek körében, s a szociáldemokrata párt révén mind a Nemzeti Tanács, mind az ugyancsak október 25-én megalakult Katonatanács tevékenységét befolyásolták. A forradalom kitörését megelőző napokban együttműködés alakult ki a baloldali szociáldemokraták és az úgynevezett forradalmi szocialisták csoportja között, amelynek tagjai — Szabó Ervin szellemi irányításával — Korvin Ottó vezetésével küzdöttek az imperialista háború ellen, s szocialista köztársaságot követeltek.

Digitized by Google

Jóllehet a forradalom előtt álló közvetlen feladatok polgári demokratikus jellegűek voltak, a forradalom már kezdettől fogva magában hordta a szocialista forradalommá való *gyors* továbbfejlődés csíráit. A kiváltképpen éles, a háborús szenvedések által tetőzött osztályellentétek, a burzsoázia viszonylagos gyengesége, a néptömegek gyors radikalizálódása túlmutatott a polgári demokratikus viszonyokon. Az egyes osztályok és rétegek a maguk céljainak teljesítését várták a Károlyi-kormánytól, illetőleg az ezt alkotó koalíciós pártoktól. Az első napokban még Tisza István volt párthívei is támogatták, abból a megfontolásból kiindulva, hogy így sikerül legalábbis részlegesen átmenteniük osztályuralmukat. A városi és falusi közép- és kispolgárság, valamint az értelmiség zöme nyugati típusú polgári demokrácia megteremtését várta. Lényegében ilyen politikai rendszert szerettek volna létrehozni a szociáldemokrata párt vezetői is. Ezzel szemben az ipari proletariátus jelentős része radikális változást, a magántulajdon megszüntetésével szocialista átalakulást követelt; a falusi szegénység kívánságait pedig csak az agrárforradalom elégíthette volna ki.

Már a forradalom másnapján, egész sor olyan munkásgyűlés zajlott le a fővárosban, amelyen a baloldali szocialisták kezdeményezésére a résztvevők hangot adtak a kormánnyal szembeni elégedetlenségüknek, s a szocialista köztársaságot éltették. A munkásság körében mind többen sürgették az „orosz út" követését. Moszkvában nagy hatása volt a magyar forradalom győzelmének. A szovjet kormány november 3-án üdvözölte Lenin, Szverdlov és Kamenyev által aláírt táviratában a magyarországi forradalmat, s kifejezte azt a reményét, hogy rövidesen „kikiáltják a szocialista köztársaságot és létrehozzák a munkás- és katonaküldöttek tanácsait". A távirat kifejezi Szovjet-Oroszország vezetőinek azt a meggyőződését is, hogy ha „a német, cseh, horvát, magyar, szlovén munkások, katonák és parasztok kezükbe veszik a hatalmat és végig viszik a nemzeti felszabadítás művét, akkor megkötik a szabad népek testvéri szövetségét, és egyesült erővel legyőzik a tőkéseket."

Az ipari proletariátus harcos fellépésének hatására törölte el a kormány hivatalosan a monarchikus rendszert. 1918 november 16-án nagy tömegdemonstrációk közepette kikiáltották a „népköztársaság"-ot.

November folyamán a vidékre tevődött át a tömegmozgalmak súlypontja. Valóságos parasztforradalom zajlott le; a falusi szegénység sok helyen felszámolta a közigazgatás és a karhatalom helyi szerveit, feltörte a földbirtokosok magtárait, a kereskedők üzleteit, hogy haladéktalanul segítsen helyzetén és elégtételt vegyen háborús szenvedéseiért. A paraszti tömegek megmozdulása a nemzetiségek által lakott területekre is kiterjedt és itt összekapcsolódott a nemzeti önrendelkezésért folyó küzdelemmel.

A forradalomnak valóságos népforradalom — jellege következtében már november első napjaiban kitűnt, hogy a kormány nem tartja szilárdan kézben a hatalmat, s nem képes arra, hogy polgári demokratikus rendszert építsen ki. A magyarországi politikai és társadalmi viszonyok már közvetlenül a forradalom győzelme után túlfejlődtek a polgári demokrácia keretein. A forradalom továbbfejlődésének hatékony eszközei voltak az éleződő osztályharc talaján létrejött munkástanácsok. Igaz, hogy a november 2-án megalakított Budapesti Munkástanácsban a szociáldemokrata pártvezetőségnek még sikerült biztosítania olyan többséget, amely a koalíciós kormányt támogatta, de a Vágó, Landler és Nyisztor köré tömörült baloldal is erős pozíciót foglalt el. A baloldal fellépésének nagy része volt abban, hogy a kormány végül hivatalosan is nyilvánosságra hozta a szovjet vezetők november 3-i táviratát. November első

Digitized by Google

napjaiban a vidéki városokban is munkástanácsok alakultak. E tanácsok számos helyen a munkásellenőrzés szerveivé váltak és hatékonyan korlátozták a tőkés kizsákmányolást.

Eközben a rendkívül súlyos külpolitikai problémákkal is szembe kellett néznie a kormánynak. Képviselői 1918. november 13-án Belgrádban aláírták azt a katonai egyezményt, amely Magyarország szempontjából hivatalosan véget vetett a több mint négy évig tartó háborúnak. Ezzel egyidejűleg megindult a sok nemzetiségű Magyarország felbomlása, a nemzetiségek elszakadása. A kormány elvben elismerte ugyan az önrendelkezési jogot, de azon igyekezett, hogy a területi integritást is megőrizze, most már az önkéntesség alapján, a nemzetiségekkel egyetértésben. Ez a törekvése irreális volt. November folyamán lényegében végbement a nemzetiségek elszakadása, és ezzel egyidejűleg a környező országok fegyveres erői birtokukba vették a nemzetiségek által lakott területek jelentős részét. Világos volt, hogy a szomszédos országok kormányainak aspirációi — az antanttal kötött korábbi háborús megegyezésekre alapozva — további, teljesen vagy részben magyarok által lakott területekre is kiterjednek.

Ez a külpolitikai helyzet lényegében azzal a következménnyel járt, hogy a monarchiát megdöntő, a nemzeti függetlenséget proklamáló forradalom kormányának vállalnia kellett a monarchia által kirobbantott háború elvesztésének ódiumát. A magát antantbarátnak valló kormány nem nyerte el az antanthatalmak támogatását, s ez elősegítette azt, hogy már november folyamán megindulhasson a monarchista körök széles körű ellenforradalmi agitációja. A közép- és kispolgárság különböző csoportjai is mindinkább szembekerültek az általuk korábban támogatott kormánnyal, mert látták, hogy ez képtelen a belpolitikai és külpolitikai konszolidációra. Szétfoszlott a paraszti tömegek bizalma is. A falusi szegénység mozgalmaira többnyire fegyveres erőszak volt a válasz, a módos parasztok pedig megrettentek a tömegmozgalmaktól. A különböző földreform-elgondolások nem voltak alkalmasak a paraszti tömegek megnyugtatására. A polgári demokráciának a hazai társadalmi fejlődés következtében amúgyis gyenge társadalmi bázisa a teljes szétesés állapotába jutott, s ugyanakkor felrémlett a monarchista ellentámadás lehetősége. Ebben a helyzetben az országban az egyetlen jelentős szervezett erő a munkásmozgalom, a szocialista mozgalom volt.

A forradalom győzelme a magyar munkásmozgalom további fejlődése szempontjából is nagy jelentőségű esemény volt. A szociáldemokrata pártban október 30-át követően tovább erősödött a baloldal, és napirendre került egy különálló, osztályharcos, a szocialista forradalomért küzdő munkáspárt megalakításának gondolata. Nem becsülhető le annak a jelentősége, hogy 1918 utolsó hónapjainak politikai viszonyai rendkívül kedvezőek voltak a forradalmi munkásmozgalom fellendülése szempontjából. A kormányban részt vevő szociáldemokrata párt — a korábbi korlátozások megszüntével — teljes szervezkedési szabadságot élvezett, s ez lehetővé tette a párton belüli baloldal munkájának nagyarányú kibontakozását. A forradalmi szocialisták csoportja is széles körben fejthette ki agitációs és szervező munkáját. A magyar kommunisták moszkvai csoportjának vezetősége pedig már november 4-én úgy döntött, hogy tagjainak nagy része hazatér Magyarországra és megkezdi a forradalmi munkáspárt létrehozásának előkészítését.

1918. október 30-án forradalmi folyamat kezdődött; már az első napokban túlhaladt ez a polgári demokrácia fázisán, s rövid néhány hónap alatt — súlyos konfliktusok és harcok árán eljutott a szocialista forradalom küszöbéig. Ez adja meg az ötven éve lezajlott események igazi jelentőségét.

Digitized by Google

Hanoiból nézve...

A vietnami naptár a *negyedik száraz évszak* — vagy ahogy ott nevezik a negyedik tél-tavasz — kezdetét jelzi az Egyesült Államok nyílt katonai támadása óta.

„Monszun tábornok" visszavonulása mindkét harcoló fél részéről a hadműveletek megélénkülését jelentette. S naivitás volna azt gondolni, hogy az amerikai hadvezetés, illetve az elmúlt két év alatt *csaknem kétszeresére növekedett félmilliós expedíciós hadsereg* nem gyarapította tapasztalatait a dzsungelháború akár esős, akár száraz viszonyai között. Mégis bármilyen politikai pártállással tekint is végig valaki az elmúlt egy év hadműveleteinek naptárán, meg kell állapítania: mindaz, amit az időközben leváltott *Westmoreland* tábornok tervezett a DNFF reguláris és partizánegységeinek felmorzsolására — lényegében *kudarcot vallott.*

Az egy évvel ezelőtti száraz évszakot az jellemezte, hogy az amerikaiak nagy, koncentrált hadműveletekkel próbálták összeroppantani a Felszabadítási Front reguláris, sorkatonaságból álló és a légierőtől eltekintve már *valamennyi fegyvernemet* képviselő gerincét. Eltökélt szándékuk az volt, hogy a kis, szétszórt partizánegységek színvonalára vessék vissza a szabadságharcosokat. Bekerítő hadműveleteik azonban — amelyek között a legnagyobb a Kambodzsával határos tartományokban végrehajtott Junction City operáció volt azzal a céllal, hogy megsemmisítse a DNFF feltételezett vezérkarát és főparancsnoki tartalékait — *nem markoltak semmit.* A szabadságharcos csapatok úgyszólván érintetlenül jutottak ki a harapófogóból, majd oldaltámadásaikkal érzékeny veszteséget okoztak az ellenségnek. Az amerikai és csatlóscsapatok kudarca ellenére több tartományban mégis ők voltak tavaly a kezdeményezők. Ez év elejétől kezdve azonban megváltozott a helyzet: ha eltekintünk a nyár esős periódusának viszonylagos nyugalmi állapotától — amely ilyenkor szükségszerű —, az idén a felszabadító hadsereg *fokozatokban végrehajtott, de szinte állandó offenzívájának* vagyunk tanúi.

● ● ●

A szeptemberben megkezdődött újabb támadássorozat méreteit még nem lehet minden tekintetben felmérni. A DNFF hadvezetését különben is az *állandóan változó taktika,* a más- és másjellegű súlypontmeghatározás jellemzi. A jelenlegi hadműveletek megértéséhez mégis közelebb viheti az olvasót az, ha emlékeztetjük annak az offenzívának a jellegére, amely ez év február elején indult meg Dél-Vietnam összes tartományaiban, s amely *alapvető fordulatot jelent* a vietnami háború egész történetében.

Néhány nappal a minden addigit felülmúló támadássorozat előtt volt alkalmam Hanoiban beszélni *Nguyen Van Tien*nel, a DNFF Központi Bizottsága

Digitized by Google

tagjával, a Front hanoi főmegbízottjával. Úgy gondolom, ma is aktuális idézni szavait:

— Jelenleg minden frontszakaszon átvesszük a kezdeményezést. Az amerikaiak kezdenek védelembe szorulni. Ezelőtt a harcok zöme éjszaka folyt, és az összecsapások rövid időtartamúak, legtöbbször csak néhány órásak voltak. Most helyenként már több napos, sőt néha több hetes ütközeteket is vívunk, s ezekhez már mi választjuk ki a számunkra legkedvezőbb terepet. Régebben a meglepetésszerű támadások után — általában — azonnal visszavonultunk. Jelenleg sok esetben napokig tudjuk tartani állásainkat, a sokszoros technikai túlerővel szemben is.

(Figyelembe kell venni, hogy egy Dél-Vietnamban harcoló amerikai katonának — akinek a csatában helikopteren viszik a forró rumos feketét — két-háromszor akkora az egyéni tűzereje, mint a szabadságharcosoké.)

— Ellenállásunk mégis — a fokozódó bombázások ellenére is — kitartóbb lett, erőink képzettségben, számszerűen és haditechnikailag is növekedtek. A felszabadító hadseregben mind nagyobb a reguláris, tehát a tüzérséggel és más nagyobb tűzerejű fegyverekkel rendelkező csapattestek aránya és fontossága a velük együttműködő gerilla-alakulatokhoz viszonyítva.

Nguyen Van Tien a következőkben foglalta össze a katonai helyzetet:

— Az amerikaiak *kénytelenek védekezni és szétszórni csapataikat.* Nemigen tudnak támadni, éppen azért, mert a kényszerű védekezés miatt meg kell osztaniuk erőiket. Képtelenek tehát nagyobb csapatösszevonásokra. Másrészt kénytelenek csapataik zömét a támaszpontokon tartani. De ahhoz, hogy ott viszonylag nyugodtan ülhessenek, időnként ki kell törniük, hogy lőtávolon kívülre kényszerítsék a Front harcosait. A támaszpontok belterülete ellen indított támadások zöme azonban azt bizonyítja, hogy a legtöbbször *ez sem sikerül nekik.* A tavalyi száraz évszakkal szemben az idén az amerikaiak *egyetlen valamirevaló hadműveletet sem* tudtak kezdeményezni.

Néhány nappal Nguyen Van Tien-nel folytatott beszélgetésem után, a január 29-i holdújévi fegyverszünet amerikai részről történt megsértését követően megindult a DNFF *minden addigit felülmúló méretű offenzívája.* Ennek előkészítésével kapcsolatban két vonásra kell felhívnom a figyelmet:

Köztudomású, hogy Dél-Vietnam mezőgazdasági, falusi területeinek *60—70 százaléka* körülbelül két év óta a DNFF ellenőrzése alatt áll. A mintegy 650 ezer dél-vietnami zsoldoskatona családja is jórészt ezen a területen él. A háború kezdete óta hagyomány, hogy a Front által meghirdetett holdújévi fegyverszünet alatt a saigoni kormány katonái hazalátogathatnak. Nos, az idei Holdújév után a zsoldos katonáknak hozzávetőlegesen *30—40 százaléka nem tért vissza alakulatához.* Többségük nem állt ugyan a Front harcosai közé, de átadta nekik fegyverét, és megelégelve a háborút, az amerikaiak szolgálatát, egyszerűen otthon maradt. Tucatnyira becsülik azokat a dél-vietnami zászlóaljakat, amelyeknek körletében alig egy-két katona jelent meg a fegyverszünet utáni névsorolvasáson. A DNFF politikai-pszichológiai akciója tehát olyan eredményt hozott, amelynek *katonai hordereje* sem lebecsülendő. (S ezen az sem változtat, hogy időközben újabb kényszertoborzásokkal igyekeztek feltölteni e foghíjas csapattesteket.)

Digitized by Google

Ami a csatamezőt illeti: a Front támadásainak súlypontja is elsősorban Thieu hadseregének felmorzsolására irányul. A dezertőrökkel együtt a támadás első tíz napja után *200 ezerre* becsülték a bábhadsereg veszteségét. Mi sem jellemzőbb a DNFF hadvezetésének korszerű módszereire, összehangoltságára, mint az, hogy a támadássorozat egy minden részletében kidolgozott központi terv alapján, *ugyanannak a napnak ugyanabban az órájában* indult meg Dél-Vietnamnak mind a harminckét tartományában. Percnyi pontossággal, ütemszerűen robbant ki az offenzíva első négy napján a városok belső felkelése is. Mert a támadás új, s talán legfőbb jellemzője az úgynevezett *város-operáció*. Ez nem azt jelenti, hogy a DNFF már most azt a célt tűzheti ki maga elé, hogy tartósan vagy véglegesen elfoglalja a támaszpontokkal megerősített városokat, vagy ezek egy részét. Az amerikaiak javára természetesen még fennálló haditechnikai és tűzerő-fölény még nem teszi lehetővé ezt. A város-operáció célja kettős volt:

1 Megmutatni, hogy az amerikaiak és csatlósaik helyzete *a városokban is mind labilisabbá válik*, s hogy a lakosság zöme nemcsak bojkottálja a Thieu-klikk katonai, rendőri és polgári apparátusát, hanem fegyverrel is hajlandó szembeszállni vele, illetve az expedíciós hadsereggel.

Ezt a feladatot várakozáson felüli sikerrel hajtották végre. Hatvannégy várost, illetve települést lényegében *a fellázadt lakosság* szabadított fel, a Front zsoldoskatona-egyenruhában beszivárgó fegyveres csoportjai, illetve a kiszabadított politikai foglyok segítségével. A volt koronázó főváros, *Hué* citadelláján heteken át lengett a Front zászlaja. S ennek nemcsak tömeglélektani jelentősége van. Az amerikaiak csak az egyenként 35 tonna robbanóanyagot hordozó B—52-esek bevetésével tudták visszafoglalni a várost — 70 százalékának földig rombolásával.

Ezeknek az akcióknak az az egyik legfontosabb és maradandó jellemvonásuk, hogy a jelentősebb dél-vietnami településeken a sok esetben azonnal megdöntött helyi rendőri, illetve közigazgatási vezetés helyébe megalakultak a *DNFF helyi bizottságai*, amelyek nem egy helyen napokig, sőt hetekig irányították az elfoglalt városok életét, s illegálisan ma is tovább tevékenykednek. Nem egy városban — példa erre Saigon több kerülete — ma is bizonyos fajta kettős hatalom van.

2 Az offenzíva másik és az előbbivel összehangolt célja az volt, hogy minél nagyobb mértékben semmisítsék meg az amerikaiak bázisain levő *repülőgép-állományt* és az ott tárolt *hadianyagot*. Az offenzíva első hete alatt a Dél-Vietnamban állomásozó amerikai légierőnek körülbelül 5000-re becsült, különféle rendeltetésű repülőgépéből *1500 bombázó, vadászgép, helikopter* semmisült, illetve rongálódott meg. A felgyújtott üzemanyag mennyisége néhány nap alatt meghaladta az *1 millió tonnát*.

Ezek az adatok talán hihetetlennek tűnnek és magyarázatra szorulnak. Nos, az offenzíva harmadik hetében néhány napig Észak-Vietnam leginkább bombázott, a demilitarizált övezettel határos 4. zónájában tartózkodtam. Tapasztalataim és az ott élők tanúsága szerint az offenzíva idején csökkent a bombázások üteme. Ez azt mutatja, hogy olyan nagy volt a hadianyag és gépállomány megsemmisítésének mértéke — még a 7. flotta érintetlen bombázórajait tekintetbe véve is —, hogy Westmoreland nem tudta végrehajtani bombázási tervét egy olyan időszakban, amikor pedig a leginkább szüksége lett volna a bombázás fokozására.

De még más is hozzátartozik az előbbi adatok realitásának magyarázatához. A felszabadító erők *a harc legkülönbözőbb módozatait* alkalmazzák a támaszpontok ellen, a modern fegyverekkel, kis hatósugarú rakétákkal, hátra-

Digitized by Google

siklás nélküli lövegekkel, aknavetőkkel is ellátott reguláris alakulatok tüzérségileg előkészített bekerítő, illetve frontális hadmozdulataitól kezdve a kézigránátokkal, benzines palackokkal, vagy más primitív robbanószerekkel felszerelt néhány tagú partizánkommandók akcióiig. Az elpusztított gépek nagy számát a dél-vietnami amerikai repülőterek *zsúfoltsága* is hihetővé teszi, nem beszélve arról, hogy az amerikaiak kénytelenek nagy létszámú *vietnami személyzetet* is alkalmazni bázisaikon. Nyilvánvaló, hogy ezek a vietnamiak értékes előzetes helyrajzi és más információkat nyújtanak a felszabadító fegyveres erőknek és egy részük a támadás során aktívan is segíti őket. A saigoni amerikai nagykövetség elleni sikeres támadás során például a Front akciócsoportjainak behatolásával párhuzamosan a bent dolgozó személyzet, kertészek, inasok, szobalányok egy része is felvette a harcot az erőddé kiépített, több kilométeres aknazárral is körülkerített palota térségében. Egy másik példa: a 40 ezer amerikai tengerészgyalogos által őrzött Da Nang területén (amelyet a világ jelenleg *legjobban felszerelt* katonai támaszpontjának tartanak) az első támadás után néhány órával 65 repülőgép gyulladt ki; a DNFF csapatait támogató vietnami alkalmazottak nélkül, illetve a város tömegesen fellázadt lakosságának az őrséget zavaró tevékenysége nélkül ez csaknem elképzelhetetlen volna.

Természetes, hogy a városi lakosság időzített felkeléseiben a tudatosság, a tervezettség mellett megvannak az elégedetlenség spontán elemei is. Ez utóbbinál fontosabb azonban az, hogy a katonai hadműveletekkel összehangolt polgári megmozdulásoknak *konkrét és közös politikai platformjuk* van. Ez a platform: marxista, polgári demokrata, radikális tendenciájú politikai csoportosulásokat, buddhista, taoista, katolikus vallási egyesüléseket, a munkásság és a parasztság érdekvédelmi szövetségeit tömörítő Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front politikai programja, amely a *függetlenség, a demokrácia, és a blokkoktól független semlegesség* elvein alapul. A tél-tavaszi offenzíva egyik legnagyobb jelentőségű politikai fegyverténye egy új társadalmi csoportosulás: az elsősorban a középrétegeket tömörítő Demokratikus Békeerők Nemzeti Szövetségének megalakulása. Az új mozgalom az elmúlt hónapokban már minden jelentősebb dél-vietnami városban megalakította alapszervezeteit

A katonai sikerekkel párhuzamosan ezek a jelenségek még inkább *kihúzzák a talajt a saigoni bábkormány alól*, még inkább elszigetelik, s egyre irreálisabbá teszik azt az amerikai követelést, hogy a VDK kormánya ismerje el tárgyaló partnerként Thieu csoportját. Ugyanakkor a DNFF és az új tömörülés katonai és politikai fegyverbarátsága mind reálisabbá teszi egy *demokratikus nemzeti koalíciós kormány* megalakulásának esélyeit.

A DNFF köreiben ez év tavaszán, az offenzíva utolsó fázisában általános volt az a vélemény: ha tovább tudják folytatni a saigoni klikk *központi, de főleg helyi apparátusának szétverését* — mert egyelőre ez az utóbbi a reálisabb —, akkor a győzelem viszonylag elég gyors lehet. Mert ha Saigonban lesznek is még miniszterek, de helyi funkcionárius mind kevesebb akad. Egyre kevesebben vállalnak majd például rendőrfőnöki posztokat. Ez előbb-utóbb azt teszi szükségessé, hogy az amerikaiaknak saját katonai közigazgatásukat kell felállítaniuk, s az általános vélemény szerint ez jelenlegi expedíciós hadseregük *kétszeresét* igényelné.

Digitized by Google

Egy bizonyos: az idei esős évszak előtt lezajlott általános és összehangolt támadássorozat minden eddiginél keményebb leckét adott az amerikai hadvezetésnek. Olyan leckét, amelyet így fogalmazott meg *Robert Kennedy,* nem sokkal halála előtt: „Itt az ideje, hogy szembenézzünk az igazsággal: Vietnamban amerikai győzelemre nem kerülhet sor". Nem valószínű azonban, hogy ez a felismerés — akár Nixonnal, akár Humphrey-val — egyhamar kormányszinten is tudatosodik.

Néhány héttel ezelőtt Párizsban, a vietnami—amerikai tárgyalások alatt beszélgettem az amerikai küldöttség egyik szakértőjével. Nem rejtette véka alá: „Valószínűtlen, hogy Washington újabb gesztusra lesz hajlandó." („Gesztus"-on a bombázások beszüntetését értette.) És hozzátette: „Az Amerika számára tisztességes békét csak kivárással lehet elérni: ha közönyösen kivárjuk a dolgok alakulását, azt tehát, hogy Hanoi és a Front újabb várható támadása után ismét nyugalmi állapot következzék be."

Ennek a megfogalmazásnak kétségtelen érdeme az az őszinteség, amellyel kimondja, hogy Washingtonnak — amely a nagy offenzíva után tárgyalóasztalhoz kényszerült — *esze ágában sincs,* hogy komolyan fontolóra vegye Észak-Vietnam bombázásának teljes beszüntetését. A „kivárás" politikáját az Egyesült Államok — technikai forrásait tekintve — természetesen megengedheti magának. E taktika alaphibája azonban az, hogy saját potenciális felsőbbrendűségéből kiindulva, változatlanul és mélységesen lebecsüli a másik fél *kitartását, türelmét, anyagi, morális és lélektani teherbíróképességét.*

● ● ●

A következőkben erről lesz szó. Mert ha a hadműveletek Dél-Vietnamban zajlanak is le, a déli testvéreit politikailag és anyagilag támogató *Vietnami Demokratikus Köztársaság helytállása nélkül* csak részben érthető meg a DNFF elmúlt és várható offenzíváinak jelentősége. Ennek megértéséhez pedig elengedhetetlenül szükséges a vietnami történelem néhány jellemvonásának, s Észak-Vietnam mai gazdasági és politikai szervezettségének, munkamódszereinek ismerete. Ezért hadd idézzek most vissza két beszélgetést ez év tavaszáról. Az egyiket *dr. Nguyen Van Quienggel* folytattam, aki orvosnak tanult ugyan a Sorbonne-on, de ma Vietnam legavatottabb történésze.

— Ha meg akarja érteni jelenünket — mondta Quieng —, akkor négy évezredet kell visszalapoznunk. Ahhoz a korhoz, amikor a Vörös-folyó deltája még mocsár volt. Őseink gátakat építettek a tenger ellen — egy-egy gátat két dagály között. S ha az ár elvitte a gátat, újat és megint újat emeltek. Az iszapot kiemelve, megszárítva, méterről méterre gyarapították a földet, évszázadokon át. A szó szoros értelmében szárazföldet kellett teremteniük. Ádáz harcban a természet ellen. Igen, így született a delta, Vietnam bölcsője. És aztán jött a többi ellenség, megállás nélkül. Először a kínai dinasztiák rohantak ránk, majd a mongolok, ötszázezren. Tizenhat évvel a magyarországi tatárjárás után. Hadvezérünk, *Tuan,* akinek csak kétszázezer katonája volt, akkor alkalmazta először a történelem során a „fölperzselt föld" taktikáját és használta a hegyes végű karós csapdákat is. Így apasztotta le visszavonulás közben a felére a mongol sereget. Három évvel később *Batu* kán utóda hajókkal jött ellenünk. De Tuan, aki kiváló matematikus is volt, pontosan kiszámítva a dzsunkák merülési szintjét kihegyezett karókat veretett a folyó medrébe — s a mon-

Digitized by Google

gol dzsunkákból hírmondó sem maradt.

— Ilyen példákat mondhatnék még jó néhányat. De haladjunk gyorsabban, s érjünk el a franciákig. Mert a vietnami császárok ugyan azonnal behódoltak nekik, de a nép soha. És a népet írástudók vezették. Igen, a mandarin-jelöltek. Minden faluban ugyanis háromévenként pályázatot írtak ki a mandarin posztjára. Ötezer jelöltből azonban csak ötven lehetett mandarin, a többi elégedetlen maradt. Gondolkodásuk jórészt az uralkodó osztályhoz kötötte ugyan őket, de mégiscsak a parasztok közt éltek. S ők vezették a parasztfelkelések zömét évszázadokon át. Küzdelmeinkben tehát nem csekély az írástudók szerepe. Fontosabb azonban az, hogy a szinte szüntelen hadjáratok során megszületett a vietnami nemzeti öntudat, s a paraszt-katona hagyománya is. Az európai monarchiák zsoldoshaddal operáltak, de Vietnamban ez nem volt elég. Nálunk a kötelező katonai szolgálatnak is ezeréves a hagyománya. De hadd fűzzek hozzá ehhez valamit: bármilyen hihetetlenül hangzik is — Észak-Vietnamban jelenleg nincs kötelező katonai szolgálat. Hadseregünk erkölcsi alapja ma az önkéntesség. És rádiónknak, lapjainknak néha külön agitációt kell folytatniuk azért, hogy fiataljaink kisebb számban jelentkezzenek.

Íme, a vietnami történelem ma is élő és elevenen ható katonai hagyományai. S folytassuk ezt a helytállás gazdasági és politikai vetületeivel.

Az említett 4. zónában a lakosság zöme a szüntelen bombázások miatt barlangokban, vagy erdőbe kitelepített falvakban él. *Vinh* földig lerombolt városától nem messze egy barlangban ültünk, és hallgattuk a járási közigazgatás főnökét:

— 1964 eleje óta a párt politikai bizottsága meg volt győződve arról hogy az amerikaiak bombázni fognak. Így az 1964 augusztusi, úgynevezett tonkini incidens nem volt túlságos meglepetés az észak-vietnamiak számára. A bombázással két célt akartak elérni: hogy megakadályozzák Észak segítségét Délnek, s hogy szondázzanak, hogyan bírja ki a nép.

(Azt vártam, hogy ezután a bombázások adatait és az ütegek legénységének hősiességét ecseteli majd. De nem ez következett.)

— Amiről beszélni szeretnék, az elsősorban az: hogyan építjük a szocializmust a háború viszonyai között. Mert a szocializmus intenzívebb építése nélkül nem tudnánk ellenállni. Sokan azt hitték — Vietnamban is akadtak ilyenek —, hogy fel kell függeszteni az új társadalom építését. Nem kellett! A központi bizottság 1. számú határozata az volt: „Ellenállni, hogy megmentsük a hazát!" Ennek természetesen minden egyebet alá kell rendelni. De ez a határozat két alpontra tagolódott: *a)* segíteni a harcot, a végső győzelemig, *b)* előkészülni a békére. Utópia ez? Amikor naponta átlag 600—700 a berepülés, és mindent bombáznak, céllal és összevissza?

— Nézzük a rizstermelést. A hatvanas évek elején Észak-Vietnam egyetlen járása sem termelt 5 tonna rizst hektáronként. 1965-ben már volt négy „öttonnás járás", 66-ban 15, 67-ben 40. S ehhez adja hozzá, hogy ez három háborús év, amikor a férfiak egy része elment, amikor kráterek tízezrei borítják rizsföldjeinket, amikor elpusztult a bivalyállomány egy része, amikor nincs elég műtrágya, amikor az eredeti hidak egy része le van bombázva és nagyon, de nagyon kevés az öntözőszivattyú.

— Elsősorban asszonyainknak köszönhetjük ezt a talán hihetetlennek tűnő eredményt. Az ő általuk kezdeményezett mozgalomnak: 1. biztosítani a család ellátását, 2. ha nincsenek

Digitized by Google

otthon a férfiak, akkor a termelést is, 3. s ha jön az ellenség, akkor ott is helytállni, harcolni, vagy kiszolgálni a harcosokat, enni adni a katonáknak.

— Az amerikaiak a bombázásokkal csökkenteni akarják a termelésünket és demoralizálni akarnak bennünket. Igaz, nehezen élünk, nagyon nehezen. De akár hiszi, akár nem: a lakosság ma átlagosan jobban, stabilabban van ellátva alapvető élelmicikkekkel, mint a háború előtt. A húst hallal próbáljuk helyettesíteni, bár a 7. flotta állandó bombázása miatt tengeri halászatunk csökkent. De a gyerekek azt is felfedezték, hogy a bombatölcsérek talajvizében is megél a hal („Johnson-halnak" nevezik az ilyent).

— Térjünk át az iparra. Rengeteg üzemet lebombáztak, a túlnyomó többséget: cementgyárainkat, műtrágya-üzemeinket, villamos-centráléinkat stb. A központi ipari zónákban ilyen módon lezuhant a termelés. Mit kellett tenni? A helyiipart növelni, a széttelepíthető, föld alá bujtatható kisüzemeket. Vegyük példának a mi megyénket, amely határos a 17. szélességi fokkal, s ezért a legtöbbet bombázott körzet. 1965-ben ennek a megyének nem volt gyufa-, szappan- és porcelángyára. Most van. Majdnem minden a föld alatt. A cementet a falvakban gyártják.

„A vietnami forradalmi munkásmozgalom csak akkor válhat a nép vezető erejévé, ha a társadalmi felszabadulással párhuzamosan a nemzeti függetlenség eszméjét írja zászlajára" — mondotta a harmincas évek elején Ho Si Minh. E két eszme társítása és a gyakorlatban való tudományos és szenvedélyes átültetése magyarázza meg a hihetetlennek tűnő adatokat és mozgalmakat, az önfeláldozás és a leleményesség csodáknak tűnő példáit. A szocialista forradalom eszméivel és gyakorlatával megtermékenyített nemzeti eszme ad alapot ahhoz a következetes, de rugalmas diplomáciai vonalvezetéshez is, amelyről legutóbb Párizsban így beszélt nekem az ott tárgyaló vietnami delegáció egyik felelős tagja:

— Sokan azt mondják nekünk: „Hiába van igazatok, kicsik vagytok. S ha túl büszkék lesztek, szétvernek benneteket. Jobb tehát, ha léteztek, még féltérden is." Mi a béke hívei vagyunk. Nincs talán még egy nép a világon, amelynek annyi oka van a békét szeretni, a béke utáni vágyni, mint nekünk. De mi nem önmagáért szeretjük a békét. Azt mondjuk: ez az ügy nem egyszerűen a béke és a háború problémája. Mert ha béke az, ami 1954 és 1960 között a saigoni klikkek tömegmészárlásai folytán több halálos áldozatot követelt népünktől, mint a bombázások — akkor *ez a béke* nem kell nekünk. De nemcsak erről van szó. A fő probléma: a függetlenség. Agresszor tört ránk egy másik féltekéről. Ezért a hangsúlyt ilyen értelemben nem a békére, hanem a függetlenségre tesszük. Pontosabban — a mi sorrendünk: függetlenség és béke. Mert mélyen meg vagyunk győződve arról, hogy csak akkor lesz igazi békénk, ha függetlenek leszünk.

Mi hajlíthatatlanok vagyunk, de nem vagyunk merevek. Gondoltunk arra is, hogyan vegye be Johnson vagy utódja a keserű pirulát. A mi feltételeinkben benne foglaltatik a két Vietnam el nem kötelezettsége, az tehát, hogy Észak is vállalja: nem vesz részt semmiféle katonai szövetségben. Ami pedig a dél-vietnami problémát illeti — ezt csak a délvietnamiak oldhatják meg. Washingtonnak el kell ismernie a DNFF-et, amelynek programja különben olyan, hogy alkalmazásában mindenki részt vehet. Minden réteg részt vehet egy demokratikus koalí-

Digitized by Google

ciós kormányban, az is, amelyik a kapitalizmus híve.

— Mi, itt a tárgyalásokon is a lényeget hangsúlyozzuk, ugyanakkor kiválasztjuk a leglényegesebb kérdéseket. Nekünk igazunk van történelmileg, morálisan, politikailag. És az idő nekünk dolgozik.

Íme, a vietnami kérdés aktuális katonai, gazdasági és diplomáciai vonatkozásai, úgy, ahogy Hanoiban látják ezt. Ezt jelenti — Hanoiból nézve — az az offenzív szellem, amely egyaránt megnyilvánul a Da Nang-i támaszpont elleni támadásban, mint a rizstermesztés öttonnás mozgalmában, vagy a párizsi tárgyalásokon.

S hogyan helyezhető mindez a mai világképbe?

Az elmúlt hetek, hónapok során más események, elsősorban a csehszlovák válság kissé elvonták a közvélemény figyelmét Vietnamról. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy az imperializmus ellen folyó világméretű küzdelemben, a két világ harcában a vietnami nép ügye — nemcsak szimbólumként, hanem objektíven, súlyában is — változatlanul *az első helyen* áll.

Róbert László

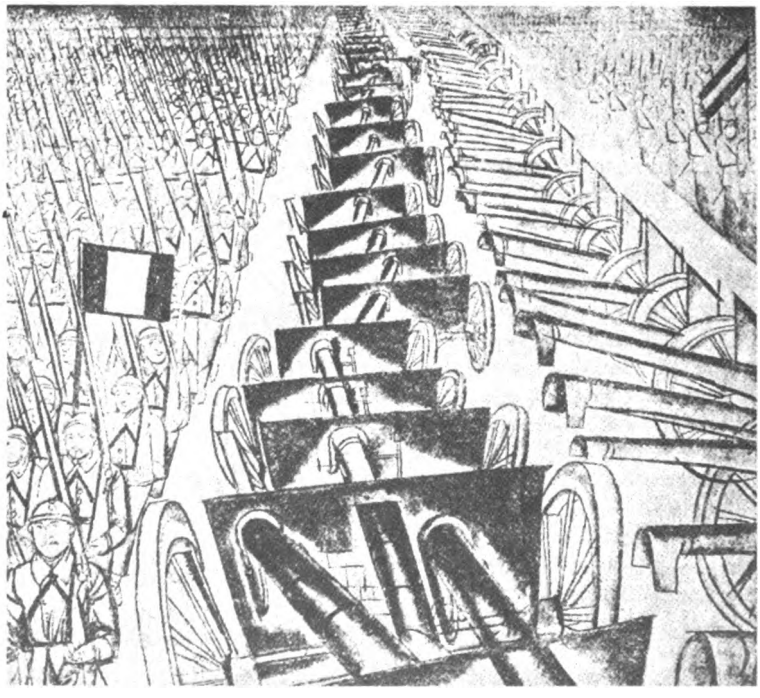

Uitz Béla: Az imperialista háború ellen c. sorozatból

Digitized by Google

Eltemetett remények

„A tárgyalóasztalnál ülő *Kurt Georg Kiesinger* arca mogorván komoly. Ez a férfi, aki rendszerint olyan könnyen megtalálja a megfelelő formulákat, most lehajtja fejét, hallgat. A kormányférfiak arckifejezése zavart tükröz . . "

Így számolt be augusztus 22-i számában a *Die Welt* a bonni kabinetnek a csehszlovákiai eseményekkel foglalkozó rendkívüli üléséről. A Rajna parti vezetők zavarának okára a lap elsőoldalas szalagcíme adott magyarázatot: „A *(nyugat) német politika sok reményét el kell temetni.*" A *Der Abend* ugyanakkor ezt írta: „Az új (nyugat) német keleti politika ezzel ismét nulla-szakaszába jutott. *Brandt* szövetségi külügyminiszter most újból tört cserepek halmaza előtt áll". *A hágai rádió* tudósítója szerint augusztus 21-én „temetési hangulat" uralkodott Bonnban. S hasonló volt a kép Washingtonban és más nyugati fővárosokban is. A *New York Times* rezignáltan állapította meg: „A nyitott ajtók és ablakok, amelyek az elmúlt nyolc hónapban lehetővé tették a szabadság szelének beáramlását Csehszlovákiába, gyorsan becsukódtak."

Érthető ez a lehangoltság. A Szovjetunió és a testvérországok csapatainak csehszlovákiai fellépésével kudarc érte az imperialistáknak azokat a terveit, amelyek a hitleri birodalom szétzúzása következtében elvesztett pozícióik visszaszerzésére irányultak, s amelyek megvalósításában Csehszlovákiának a szocialista közösségből való kiszakítása az első sikert, *az európai status quo megváltoztatását* jelentette volna.

„Összeomlott egy újabb légvár" — írta keserűen a *Handelsblatt*, a Ruhr-vidéki iparmágnások lapja. De nem egyszerűen légvár volt ez, mint azóta a burzsoá sajtó egész sor cikke, tudósítása, kommentárja is bizonyítja.

A párizsi *Tribune de Nation* szeptember 6-án beszámolt arról, hogy Csehszlovákiában létezett egy „Bonn-nal és Béccsel szoros kapcsolatban álló névtelen szervezet, amelyet azonban akcióbizottságnak hívtak . . . E bizottság legismertebb tagjai között szerepeltek egyes magas beosztású adminisztratív káderek, sőt a CSKP képviselői is, nem is szólva az értelmiségről. Ez a bizottság nem nélkülözte a határon túlról jövő biztatásokat." A Tribune de Nation szerint „a legilletékesebb felderítő szervek" foglalkoztak Bécsben azzal, hogy tanulmányozzák a „csehszlovákiai rezsim liberalizálódási jelenségeinek lehetőségeit", és kiszámították, hogy Csehszlovákiában 400 millió dollárra van szükség. „Szinte hivatalosan ismeretessé vált — tette hozzá a lap —, hogy Prágának ekkora segélyösszegre van szüksége liberalizálódási tapasztalatainak folytatására."

Mint a *Berliner Zeitung* megírta, „a hivatalos Bonn már régóta kapcsolatot tartott fenn a csehszlovák »ellenzékkel«. Jártak tavaly óta Prágában a Bundestag képviselői, ipari és kereskedelmi vállalatok küldöttei, újságírók és hozzáláttak a terep széles körű tanulmányozásához". Így többek között legális útlevéllel többször megfordult az idén Csehszlovákiában (utoljára május 8. és 12. között) *Fechner* ezredes, aki újságírónak adta ki magát, továbbá *dr. Werner Marx*, a CDU katonai szakértője, *dr. Karl Trentsch* ezredes és mások.

Közben az NSZK területén működő rádióállomások megszervezték a *csehszlovák lakosság tömeges megdolgozását*. Így a *Szabad Európa Rádió* napi 20 órára növelte cseh nyelvű adásának idejét. Nyugat-Berlinben a *RIAS* amerikai adót cseh anyanyelvű káderekkel erősítették meg. Szaporította cseh és szlovák

Digitized by Google

adásainak számát a *Deutsche Welle* állomás is. Mint az ADN hírügynökség jelentette, a *CIA* ez év elején operatív csoportot létesített a Csehszlovákia elleni phszichológiai hadviselés irányítására.

Nem indokolatlan tehát, hogy már a bonni minisztertanács említett rendkívüli ülésén azzal a kérdéssel fordult néhány miniszter Kiesinger kancellárhoz: „Mivel magyarázhatók az NSZK felderítő-rendszerének szánalmas eredményei?" *Ahlers*nek, a bonni kormány szóvivőjének a következő kérdést tették fel augusztus 23-i sajtóértekezletén: „Nem kellene-e egy ilyen csőd után csökkenteni a *Gehlen*-szervezetnek juttatott összegeket? Felesleges pénzt dobunk ki, jobb ha megtakarítjuk!" Ahlers figyelmet érdemlő választ adott: „Ellenkezőleg! A Gehlen-ügynökség tevékenysége olyan volt, hogy mielőbb növelni kellene költségvetési előirányzatát." Sajátos módon a nyugat-berlini *Telegraf* is a Gehlen védelmére kelt. Kijelentette: „Az amerikai felderítő-szolgálat nem birkózott meg a rá bízott feladattal."

Bizonyos nyugati körök ez év eleje óta egyre nagyobb reményeket fűztek *Csehszlovákiának a szocialista közösségtől való fokozatos eltávolításához*, illetve a *csehszlovákiai burzsoá restaurációlehetőségéhez*. Az öt szocialista ország határozott fellépését követő zavaruk, idegességük, számos szovjetellenes támadásuk elárulja, hogy *érzékeny csapás érte őket*. A burzsoá sajtó most az európai status quo állítólagos megbomlásáról cikkez, amely — úgymond — a szocialista országok katonai lépéseinek következménye. Ezzel egyrészt *félre akarják vezetni az európai közvéleményt*, másrészt leplezni akarják azokat a törekvéseket, amelyek a NATO erősítésére sarkallják és újabb fegyverkezési hajszára szeretnék kényszeríteni a nyugat-európai országokat.

Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogyan tekinthető a csehszlovák nép szocialista vívmányainak megvédéséhez nyújtott segítség az eddigi európai helyzet megváltoztatásának? Hiszen éppen *az effajta változást* akadályozta meg a szövetséges csapatok fellépése! E „változás" szükségességéről éppen *Bonnban és Washingtonban* beszéltek! Kiesinger kancellár augusztus 25-én kijelentette: „Ütött az európaiak órája, meg kell kísérelni a kontinentális status quo megváltoztatását... A helyzet megőrzésére irányuló szovjet törekvésekkel Európában szembe kell állítani a Nyugatnak azt az eltökéltségét, hogy megváltoztatja ezt a státust... mert csak így érhetjük el országunk újraegyesítését" (értsd: az NDK bekebelezését, a „keleti területek", a Szudéta-vidék és Szilézia visszaszerzését).

Július 22-i számában a *Wall Street Journal* is megállapította: „A kelet-európai fejlődésben *az Egyesült Államok rendkívüli módon érdekelve van;* ez a fejlődés megváltoztathatja az európai erőviszonyokat." A Pentagonhoz közelálló *U.S. News and World Report* augusztusban, csehszlovák reakciósok egyes megnyilatkozásait és Csehszlovákiának a Varsói Szerződéshez való viszonyát érintő nyilatkozataikat elemezve, azt latolgatta, hogy ha valóra válnak a szocialistaellenes erők szándékai, „Csehszlovákia olyan folyosóvá lesz, amelyen a nyugati hadseregek eljuthatnak közvetlenül Oroszország küszöbéhez". Ez kétségkívül a helyzetnek, a status quónak *minőségi változása* lett volna!

A csehszlovák események alakulását hónapokon keresztül feszült figyelemmel kísérte a burzsoá sajtó. Gondosan rögzített minden olyan mozzanatot, amelyet úgy lehetett értékelni, mint Csehszlovákiának a szocialista közösségből való „kiszakadása" előjelét. „Ebből a szempontból a legnagyobb figyelemmel kísérjük a csehszlovákiai fejleményeket — mondta július 7-én *Klaus Mehnert*, Bonn vezető „keleti szakértője" —, most ott olyasmi történik, ami feltételeket teremt ahhoz, hogy ez az ország a nem kommunista országokhoz közeledjék."

Digitized by Google

„Csehszlovákia olyan erőfeszítések megtételére készül — jelentette az *AFP* hírügynökség —, amelyekkel jóval aktívabb szerepet játszhat Európában: gazdaságilag a Nyugathoz, a többi között az NSZK-hoz közeledik." „A prágai kormány első számú problémája, hogy változtasson politikáján Nyugat-Európa és részben az NSZK irányában" — írta a *Figaro*. „A csehszlovák reformisták nagyon szeretnék elismerni Bonnt és helyreállítani a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel" — közölte a *Spectator*.

A nyugati lapok megelégedéssel regisztrálták *Masaryk* és *Beneš* prágai „rehabilitálását". A londoni sajtó május 17-én, Beneš nagyságát méltatva, gondosan idézte a volt csehszlovák elnöknek három évtizeddel ezelőtt, 1938. május 17-én a prágai angol nagykövet előtt tett kijelentését: „Ha Nyugat-Európa elveszti érdeklődését Oroszország iránt, akkor Csehszlovákia is elveszti. Csehszlovákia mindig Nyugat-Európát fogja követni, hozzá fog kapcsolódni, soha sem Kelet-Európához." Ez a gondolat jól beleillett egyes mostani elképzelésekbe.

A burzsoá újságok rendszeresen ismertették a Csehszlovákiában gomba módra szaporodó „klubok" és „társaságok" tevékenységét. Ünnepelték a „Kétezer szó"-t és szocialistaellenes erők más megnyilvánulásait, amelyekben a „demokratikus szocialista" helyzet erősödésének jelét látták. „A Kétezer szó a demokratizálás meggyorsítását és a kompromittált funkcionáriusok eltávolítását követeli" — örvendezett július 2-án a *Die Tat*.

„A demokrácia felé tartó fejlődés olyan szakaszába érkezett — vonta le a következtetést július elsejei kommentárjában a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* —, amelyből visszakozni, s továbbra is kitartani a párt egyeduralmának joga mellett nyilvánvaló erőszaktétel volna a népakarattal szemben... Ennek a hangulatnak nyilvános kifejezése volt Ludvik Vaculik írónak és népszerű személyiségnek ama bizonyos kétezer szavas manifesztuma."

A burzsoá sajtó lelkesen felkarolta a *nem marxista pártok tevékenységének újjáélesztésére irányuló törekvéseket*, s egyidejűleg támadta a Csehszlovák Kommunista Pártot és kádereit. A fő tüzet a munkásosztályt szervező és vezető élcsapatra irányította. Az *AFP* hírügynökség prágai tudósítója augusztus 20-án beszámolt arról, hogy „Nyugat-Morvaországban találkozott 150 csehszlovák szociáldemokrata, hogy megvitassa pártjuk újjászületésének kérdését... Az összejövetelen olyan szociáldemokraták vettek részt, akik nem voltak hajlandók belépni a kommunista pártba azután, hogy ez 1948-ban hatalomra jutott, továbbá olyan kommunisták, akiket az ötvenes években kiüldöztek a pártból."

A jelenlegi harcnak — tanácsolta a *Christian Science Monitor* — le kell számolnia a még mindig szilárdan ülő vezető személyek csoportjával, az ezer tisztségviselővel... Ezeket még ki kell buktatni a vezető posztokból az államapparátusban, a pártban, minden szinten. „Ha minden jól megy — jósolta az *Observer* — akkor *a békés forradalom* ellen fellépő, még megmaradt konzervatívok többsége kikerül a központi bizottságból és a parlamentből." A *Daily Mail* az augusztus 3-i pozsonyi csúcstalálkozó másnapján így írt: A csehek idejüket nem vesztegetve élnek újból kiharcolt politikai szabadságukkal, mindenekelőtt a kommunista pártnak esnek neki. A *Washington Post* így vélekedett: A Csehszlovák Kommunista Párt nem képes ellenőrizni a körülötte forrongó erőket.

Nem nehéz a burzsoá sajtó idézett megállapításaiból levonni a következtetéseket arra, hogy mik voltak egyes nyugati körök csehszlovákiai céljai, szándékai, reményei. Ezeket a reményeket temette el a Szovjetunió és a testvérországok közös fellépése.

Digitized by Google

Az imperialista próbálkozások azonban *augusztus 20-a óta sem szakadtak meg.* Néhány példa: Az NSZK-ban a csehszlovákiai helyzet tanulmányozására „válság-stábot" létesítettek, amely „ajánlásokkal" látja el a nyugatnémet kormányt. Szeptember 15. és 20. között Baden-Württemberg tartományban és Bajorországban atomfegyverek feltételezett alkalmazásával és 42 000 katona részvételével megrendezték a Fekete Oroszlán fedőnevű monstre hadgyakorlatot. Szeptember 16-án közölték, hogy a NATO több száz hadihajó részvételével nagy méretű katonai gyakorlatot tart az Atlanti-óceánon. Washingtonban bejelentették, az amerikai képviselőház, tekintettel arra, hogy az „Egyesült Államoknak nemcsak ázsiai, hanem európai kötelezettségei teljesítésére is gondolnia kell", a jelenlegi költségvetési évre 72,2 milliárd dolláros rekordösszeget hagyott jóvá katonai kiadásokra.

Mindez azzal az ürüggyel történik, hogy „megváltozott az európai status quo". A hivatalos Washington változatlanul kitart amellett, hogy „a kelet—nyugati helyzetnek a csehszlovákiai eseményekből következő megváltozása Európában közvetlenül érinti az USA-nak és partnereinek biztonságát". A valóság azonban az, hogy *Csehszlovákia két évtizede szocialista ország, és továbbra is az marad — ez tehát éppen az eddigi status változatlanságát bizonyítja.* Az öt szocialista ország katonái barátként érkeztek Csehszlovákiába, s ott-tartózkodásuk ideiglenes: addig tart, amíg az országban nem normalizálódott a helyzet. Nincsenek és nem is lehetnek egyéb céljaik, bármit harsog is erről az imperialista propaganda.

Feltétlenül figyelmet érdemel azonban az, hogy ugyanakkor, amikor az imperialista körök, a NATO agresszív tömbje, a nyugat-európai országok reakciós körei megkísérlik felszítani az indulatokat és felélesztem a hidegháborús légkört, nemcsak a tőkésországok haladó erői, mindenekelőtt a kommunista pártok szállnak síkra *az enyhülés és az európai együttműködés fejlesztése* érdekében teendő további lépésekért, hanem egyes realista szellemű polgári politikusok is mértéktartóan, józanul foglalnak állást. *Sharp,* kanadai külügyminiszter kijelentette: „A csehszlovákiai események nem fenyegetik a NATO egyetlen országát sem." *Debré,* francia külügyminiszter hangoztatta: „Ahelyett, hogy visszatérnének a második világháború utáni politikára, amely a két tömb közti hidegháborúban csúcsosodott ki, egyetlen út áll nyitva az európaiak számára problémáik hosszú távú rendezésére: a Nyugat nemzeteinek és a Kelet nemzeteinek kooperációja." *Waltheim,* osztrák külügyminiszter rámutatott, hogy országa különleges érdeklődést tanúsít a nemzetközi enyhülés és együttműködés megteremtése iránt. Több nyugat-európai ország befolyásos gazdasági körei és üzletemberei szükségesnek tartják, hogy továbbfejlesszék együttműködésüket a szocialista országokkal. Biztató, hogy egész sor tőkés- és szocialista ország képviseltette magát az elmúlt hetekben a lipcsei, bécsi, brnói és zágrábi nemzetközi vásáron, ismételten kifejezve ezzel a nemzetközi együttműködésre irányuló törekvésüket.

Természetesen rendkívüli jelentősége van annak, hogy napjainkban *a testvéri Csehszlovákia vezetői tudatában vannak az imperialista körök valódi céljainak. Alexander Dubček,* a CSKP első titkára szeptember 14-i prágai rádió- és televízió-beszédében a többi között megállapította: „Érthető, hogy a szocializmusellenes erők napjainkban is kárt okozhatnak fejlődésünknek és a moszkvai megállapodások végrehajtásának. Ebben megfelelő támogatásra találnak az imperialista erők részéről, amelyek sohasem viseltettek jóindulatúan köztársaságunk demokratizálási folyamata, a szocializmus erősítése iránt." *Gustav Husák,* a Szlovák KP első titkára a párt elnökségének ülésén rámutatott: „Politikai életünkbe (augusztus 20. előtt) a romantika, a romantikus fan-

Digitized by Google

tázia elemei kerültek. Olyan szabadságról, olyan demokráciáról beszéltek, amilyent még nem látott a világ, olyan szólás- és sajtószabadságról szóltak, amilyen soha nem volt és nincs is sehol... El kell gondolkodnunk azon is, hogy milyen fogyatékosságokat és hibákat követtünk el, hogy elég kitartóan harcoltunk-e, elég következetesek voltunk-e politikánkban, megfelelő színvonalon tartottuk-e kapcsolatainkat a szomszédokkal és a szövetségesekkel." *Oldřich Černik* miniszterelnök a nemzetgyűlésben hangoztatta: „Szembeszállunk a nyugatnémet militarista, revansista és újfasiszta erőkkel, amelyeknek növekedése veszélyezteti az európai békés fejlődést. Az a szándékunk, hogy visszaverjük az imperialista erőknek a béke, a nemzetek biztonsága és a szocializmus ellen irányuló kísérleteit."

Ez a szándékuk és törekvésük a csehszlovák nép szocialista vívmányainak megvédéséhez segítséget nyújtó testvérországoknak s a béke és haladás összes erőinek is.

Márkus Gyula

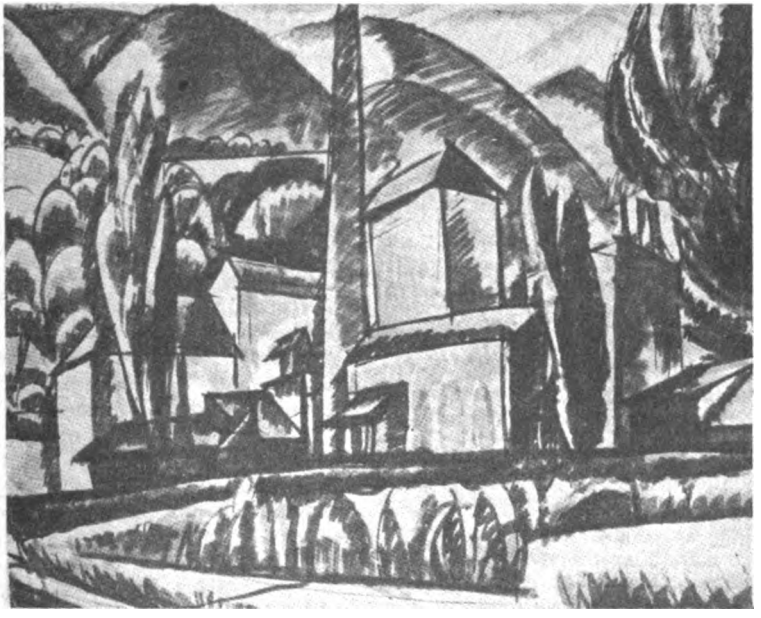

Uitz Béla: Gyár

Digitized by Google

A pártmunka stílusa és az új gazdasági mechanizmus

Beszélgetés Novák Györgyné elvtársnővel, a Pamutfonóipari Vállalat pártbizottságának titkárával

Milyen tapasztalatokat szerzett egy pártbizottság titkára a gazdaságirányítás új rendszerének első hónapjaiban? Hogyan alakult ez idő alatt egy nagy, mindig sok problémával küzdő vállalatban és ennek gyáraiban a politikai munka? Ezekkel a kérdésekkel fordult a Társadalmi Szemle szerkesztősége Novák Györgyné elvtársnőhöz, a Pamutfonóipari Vállalat pártbizottságának titkárához. A vele folytatott beszélgetés természetesen nem terjedhetett ki a pártmunka összes aktuális problémáira, hiszen ezek túlságosan széles körűek egy beszélgetés kereteihez. Nagy vállalatról van szó, amelynek 9000 dolgozója közül 1000 a párt tagja; a Lőrinci Fonónak és a vállalat központjának — amelyek problémáira az alábbiak elsősorban vonatkoznak — jelenleg 365 párttagja van.

Kérdés: hogyan illeszkedett be a párttagság a gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése által létrehozott új helyzetbe?

— Az utóbbi hónapokban szerzett tapasztalataink közül talán az a legfontosabb — mondotta Novák Györgyné elvtársnő —, hogy 1968-ban az előző évekhez viszonyítva szorosabbá, összehangoltabbá vált a pártszervezeti, a tömegszervezeti és a gazdasági vezetők együttműködése. A tavalyi év nagy része nálunk már az új mechanizmusra való felkészülés jegyében telt el. A vállalati pártbizottság igényt tartott arra, hogy „menet közben" ismerje meg, csiszolja és segítsen tovább alakítani azokat az elképzeléseket és terveket, amelyek az új gazdaságirányítási rendszerre való zökkenőmentes áttérést biztosították, így a vállalat perspektíváját, jövőjét illetően tiszta, reális képet alakított ki a vállalat magának. Felsorolok itt néhány általunk így megbeszélt témát:

● Egyenlősdi helyett — differenciált bérezés. E téma magában foglalta az új bérrendszer kialakítását, a belső tartalékok feltárását, a személyi jövedelem és a vállalati nyereség, az össztársadalmi érdek összefüggéseit, a szakértelemnek a bérben való megnyilvánulását, a törzsgárda megbecsülését. Így alakítottuk ki a gazdasági vezetőkkel és a társadalmi szervezetekkel közösen pl. azt a döntést, hogy minden nyugdíjba menő törzsgárdatagunk egy havi bérét kapja meg jutalmul nyugdíjazásakor.

● A munkaidő csökkentése — a szabad idő növelése, az állandó fluktuáció és létszámhiány ellenére.

● A dolgozók terhelésének, a fizikai munkának a csökkentése.

● A gyárak önállósága, az egyszemélyi vezetés kérdései, az üzemi demokrácia kiszélesítése, a fiatal műszakiak perspektívája.

A pártbizottság azt is megtárgyalta, hogy megfelel-e a hármas követelménynek a gyárak és a vállalat műszaki gárdája. Van-e annyi tehetségük, politikai érettségük, hogy élni tudjanak az önállóság nyújtotta lehetőségekkel? Átérzik-e kellő mértékben a döntéseikkel járó felelősséget? Ez utóbbi kérdéscsoportra, úgy gondolom, elbizakodottság nélkül válaszolhatok igennel. Gazdasági vezetőink — a pártszervezetek segítségével — bátran éltek a nagyobb önállóság adta lehetőségekkel. Korábban a legnagyobb nyereségrészesedés átlagban hat nap volt üzemeinkben. A múlt évben, amikor már nagyobb önállóság-

Digitized by Google

gal dolgozhattak gyáraink, célul tűztük ki a 12 napos átlag-nyereségrészesedést. Sok jó kezdeményezés és a dolgozók odaadó munkájának eredményeképpen 18,8 napot fizethettünk átlagban. Ez azonban differenciáltan jelentkezett. Miskolci gyáregységünk, ahol különösen bátran éltek az adottságokkal, 21,9 napot fizethetett, Újpesten 18,3, Vácott 18 nap volt a nyereségrészesedés. Kaposváron ezzel szemben a tervezetten alul maradt, mindössze 10,8 nap volt. A vezetők prémiuma is ilyen mértékben differenciálódott, aszerint, hogyan használták ki az adottságokat.

Ebben az évben miskolci üzemünk vezetői ismét jól vizsgáztak bátorságból. Bár ijesztgették őket, ők kiverekedték maguknak a 12 millió forintba kerülő, öt orsó nélküli csehszlovák fonógép megszerzését. Ezek a nagyszerű gépek, sok más előnyük mellett, sok munkaerőt takarítanak meg. Az üzem jó eredményt ér el velük. Ez is mutatja, hogy a vezetők jó részének megnőtt a kezdeményezőkészsége.

Sokrétű pártmunkánk jó elvégzésének első biztosítéka a hatáskörök megállapítása, felosztása volt.

A hatáskörök decentralizálása következtében új feladatok is hárultak alapszervezeteinkre. Egyes alapszervezeti párttitkároknak például szokatlan dolog élni azzal a jogukkal, hogy részt vegyenek az olyan döntésekben, amely főművezetőjük, üzemvezetőjük, osztályvezetőjük, mérnökük kitüntetésére, fizetésemelésére vonatkozik. Az elmúlt húsz esztendőben a pártmunkásoknak nem volt ilyen jellegű, nagy felelősséggel is járó feladatuk.

Hogyan folyik most a pártszervek gazdasági szervező és ellenőrző munkája?

— Ebben a vonatkozásban korábban sem voltak komolyabb nézeteltéréseink a gazdasági vezetéssel. Mi már hosszabb ideje megbeszéljük egymással mind a gazdasági, mind a politikai kérdéseket és csak akkor hajtjuk végre a fontosabb intézkedéseket, ha az alapelveket illetően teljes megegyezés jött létre. Szükségét éreztük azonban annak, hogy a legfontosabb gazdasági és műszaki kérdéseket alaposabban elemezzük, mint korábban. Ezért a pártbizottság mellé gazdaságpolitikai bizottságot alakítottunk. A bizottságnak hét állandó tagja van. Igyekeztünk a bizottságba bevonni a legjobb kommunista szakembereket. Minden témánál felkérünk még néhány olyan kommunista és pártonkívüli szakembert, aki különösen jól ismeri az illető területet, hogy segítse a bizottság munkáját. Így azután sokoldalú és szakszerű anyagokkal tudjuk támogatni a gazdasági vezetők munkáját. Ily módon pártszerveink is elemzőbb módon tudnak hozzászólni a műszaki és gazdasági problémákhoz, mint korábban.

Kérjük, ismertesse a gazdaságpolitikai bizottság egyik jelentősebb munkáját.

A bizottságot csak nemrégiben alakítottuk meg. Első munkája az volt, hogy felkérte a piaccal közvetlenül foglalkozó szakembereket, elemezzék a piac hatását a vállalat termelési struktúrájára, és készítsenek egy alapos, a témát széleskörűen felölelő beszámolót. Ezt a jelentést a végrehajtó bizottság augusztus 6-án megvitatta. Azt hiszem, túlzás nélkül mondhatom, hogy ez a jelentés olyan megállapításokat tartalmazott, amelyek komoly tanulságokat adnak mind a gazdasági vezetésnek, mind a politikai szerveknek. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a mostani körülmények között nem lehet pontosan előre megállapítani, hogyan fognak alakulni a piaci igények. A vállalatunk által gyártott fonalakat a vevők nagyrészt divatcikkek gyártására használják fel. A divat állandó változásai mindig hatni fognak termelésünkre. Így azután nem lehet arra számítani, hogy egy idő múlva ismét olyan állandó gyártmányösszetétel fog kialakulni gyárainkban, mint amilyent az elmúlt 15 év alatt megszoktunk. Éppen ezért fonodáinkat alkalmassá kell tennünk a változó igények kielégítésére. Vevőink igényét azonban nemcsak kielégíteni, de befolyásolni is kell az új szerződések megkötésekor. Csak olyan szerződéseket szabad kötnünk, amelyek nem nehezítik tovább gyáraink és dolgozóink helyzetét, s amelyek már eleve is számolnak a jövő évben is várható létszámhiánnyal, a munkaidő-csökkentéssel. Az igények reális felmérésének, a szerződések megkötésének időben kell megtörténnie, hogy a gyárak időben kapják meg éves tervüket. Ezzel zavartalanabbá, könnyebbé tudjuk tenni gyáraink munkáját.

Digitized by Google

Hogyan ítélte meg a végrehajtó bizottság a gyár kapcsolatát a piaccal?

— Megállapította, hogy vevőinkkel általában jó a kapcsolatunk, s az új körülmények között is megfelel a kívánalmaknak. Kereskedelmi szakembereinknek a jövőben gyakrabban kell azonban felkeresniük vevőinket, hogy problémáikról, kívánságaikról tájékozódni tudjunk. Az ipar fejlődése is kényszeríthet bennünket erre. Reméljük, hogy a közeljövőben az egész iparban megszűnik a ma is még elég nyomasztó fonalhiány. Ebben az esetben a kialakított jó kapcsolatok döntőek lehetnek a termelés folyamatosságát illetően. Talán egyedül az újpesti HPS Gyárral nem volt egészen zavartalan a kapcsolatunk. Elég sok vitánk volt ezzel a gyárral az 1968. évi szerződés megkötésénél. Most határozottan törekszünk arra, hogy a HPS-sel, amely a legnagyobb fonalátvevőnk, megjavítsuk kapcsolatainkat.

Felvetődhet a kérdés: miért foglalkozik ilyesmivel is a párt-végrehajtóbizottság. Mindjárt rátérek erre is. A vevőkkel természetesen nem a pártszervek tartják a kapcsolatot. De a pártszervezeteknek kötelességük őrködni azon, hogy a vevők jogos kívánságainak kielégítése ne menjen a vállalat dolgozóinak rovására, ne rontsa ezek munkakörülményeit, kereseti viszonyait. Az eladók néha túl „nagyvonalúan" ígérnek például rövid határidőt a szállításra; ha ez indokolatlan túlórával, hajszával jár, akkor nem szabad beleegyeznünk.

Van az ilyesminek más haszna is. A gazdasági, műszaki, kereskedelmi vezetés intézkedéseit hivatali vonalon ritkán érheti bírálat, mégha esetleg hibásak is. Ha a pártszervek szakszerűen, komoly elemzés alapján kifogásolják az ilyen rendelkezést, akkor a bírálat is egyszerűbb: a bírálók a gyár legtekintélyesebb politikai tényezőjére, a pártra támaszkodhatnak a hivatali főnökökkel folyó vitában. Korábban nem tudtunk ilyen segítséget adni; most ez növeli a gyárakban a párt tekintélyét.

A végrehajtó bizottság határozottan állást foglalt abban is, hogy minden gond ellenére folytatnunk kell a munkaidő csökkentésére irányuló politikát. Ugyanakkor változatlanul fent kell tartanunk a vállalati gazdálkodás maximális eredményességét is. Ebben az évben csak úgy tudtuk biztosítani a tervezett termelést, hogy többletvállalást kértünk a dolgozóktól és túlórákat végeztettünk. A lőrinci és a váci gyárban még ebben az évben és jövőre sem tudunk alapvetően változtatni ezen a helyzeten.

A megoldás egyik módja: különböző gépeknek (pl. lánccsévélőknek) kitelepítése olyan megyékbe, falvakba, ahol elegendő munkaerő-tartalék van. Ezzel természetesen csak enyhíteni tudjuk a textilipar régi betegségét, a krónikus létszámhiányt, nem pedig véglegesen orvosolni. A végleges megoldás csak gyáraink műszaki fejlesztése lehet, olyan modern automatagépek vásárlása, amelyek sok száz ember munkáját pótolják. Ismerünk ilyen gépeket és a távolabbi jövőre vonatkozóan már vannak is elképzeléseink. Természetesen ez a végleges megoldás igen jelentős összeget igényel. Ez évre vonatkozóan a vállalat termelőkapacitása le van kötve a már megkötött szállítási szerződésekkel. Az elmúlt évben 18,8 napos nyereséget értünk el, s ebben az évben legalább azonos nagyságú nyereséget akarunk elérni. Ez természetesen a különböző szintű gazdasági vezetés intézkedéseinek és a kétkezi dolgozók munkájának eredményeképpen következik be. Hozzá kell azonban tennünk, hogy az intézkedés helyességét nagyban elősegíti az, hogy elemző munkájával a pártszervezet sokoldalú segítséget tud nyújtani a gazdasági vezetésnek.

Nem jelenti-e a gazdaságpolitikai bizottság munkája valóban a pártszervezet beavatkozását olyan kérdésekbe, amelyek a gazdasági vezetésre tartoznak?

— Ez a veszély persze mindig fennáll, ha nem törekszünk tudatosan a gazdasági és a politikai vezetés összehangolására. A mi gyárainkban azonban ez nem probléma. Nálunk mind a gazdasági-műszaki, mind a politikai vezetés megtalálja a maga feladatát. A határvonal természetesen olykor pozitív értelemben elmosódik, de ha megvan a bizalom és az akarat az együttműködésre, akkor ez nem vezethet határvillongásokra. A pártszervezet feladata ebben a vonatkozásban is elsősorban a tájékoztatás, a meggyőzés, a káderek nevelése és pártfeladatokkal való ellátása. Ha ezt a munkát jól végezzük, akkor ezzel nagy segítséget adtunk a gazdasági vezetés-

Digitized by Google

nek. A gazdasági vezetők szerint már az is nagy segítség, hogy a párt-végrehajtóbizottság mellett működő gazdaságpolitikai bizottság ilyen elemzően tárta fel az említett témát s elemzi remélhetőleg a jövőben megvitatásra kerülő fontos gazdasági kérdéseket.

Szeretnénk valamit hallani a Politikai Bizottság 1962. november 2-i, a nagyvállalati pártszervek koordináló tevékenységéről szóló határozatának végrehajtásáról.

— A koordinációnak az új gazdasági mechanizmus keretei között még nagyobb a jelentősége, mint azelőtt. Szükséges, hogy a gyárak pártszervei tisztán lássák a vállalatvezetői döntések indítékait, különös tekintettel a vállalati és gyári érdekek esetleges összeütközésére, a gazdasági kérdések bonyolultságára, amelyek gyáraink eltérő technikai és politikai színvonalából adódnak. Ezek a körülmények fokozott felelősséget rónak a gazdasági és politikai vezetőkre. A pártmunkában külön nehézséget okoz még az, hogy a különböző megyékben levő gyáraink pártszervezeteit — a területi elvnek megfelelően — közvetlenül az illetékes megyei, illetőleg városi pártbizottság irányítja. E nehézség ellenére a koordinációs munka komoly mértékben segítette a nagyvállalat tevékenységét és gazdasági feladatainak teljesítését. A koordinációs tevékenység legfontosabb alapja és kiindulópontja a pártszervezetnek és a gazdasági vezetésnek már említett szoros, a bírálatot is feltételező elvtársi kapcsolata. És nem utolsósorban az, hogy szorosabbá tegyük a gyárak közötti kapcsolatot, elmélyítsük a nagyvállalati szemléletet, gondolkodásmódot.

A nagyvállalathoz való tartozás azonban nem minden gyárunkban kelt egyértelműen örömet. Négy gyárunkkal nem volt különösebb problémánk, mert vezetőik hamarosan felismerték az összevonásból fakadó előnyöket. Pl. a nagyvállalatnak olyan beruházási és felújítási kerete van, amely — ha ésszerűen használják fel — lehetővé teszi az elavult gépi berendezések aránylag gyors ütemű modernizálását. A szociális létesítményekkel ugyanez a helyzet. A gyárak önálló korukban soha nem rendelkeztek olyan jelentős összegekkel, hogy lényeges szociális beruházásokat eszközölhettek volna. Erre egyetlen kirívó példát mondok: A Lőrinci Fonónak már a vállalatok egyesítése előtt is volt kultúrháza, modern ebédlője, elfogadható könyvtára, gyermek- és felnőtt üdülője, mosodája, varrodája, kozmetikája és fodrászata — nem szólva a modern öltözőkről és mosdókról! Az Újpesti Cérnagyár nagyatádi telepén azonban nem volt sem orvosi rendelő, sem tisztességes mosdási, öltözési lehetőség. A dolgozók kénytelenek voltak falba vert szögekre akasztani ruháikat. Az Újpesti Cérnagyárnak az egyesítés előtt arra sem volt kerete, hogy szolíd, elfogadható szociális és munkakörülményeket teremthessen. A nagyvállalat létrejötte után azonnal mód nyílt erre. Gyáraink egyértelműen úgy határoztak, hogy minden szociális célra elvonható összeget azonnal a nagyatádi dolgozók helyzetének javítására kell fordítani. Egy másik példa: újpesti gyárunk öreg gépparkja nagyon leromlott állapotban volt a vállalat egyesítésekor. Az öt gyár összefogott, elküldte szerelőit Újpestre, hogy a legrövidebb időn belül javítsák ki a gépeket.

Bár négy gyárunk felismerte, hogy leggyorsabban a nagyvállalati forma keretei között lehet modernizálni gyárainkat, jobbá tenni dolgozóink élet- és munkakörülményeit, van olyan gyárunk is, amelynek vezetői és hatásuk alatt sok dolgozó is hosszú időn keresztül állást foglaltak a vállalati egység gondolatával szemben, s önállóságuk visszaszerzésére törekedtek. A teljes igazsághoz tartozik, hogy ennek a gyárnak a profilja lényegesen eltér többi gyárainkétól. Így bizonyos fokig objektív tényezőkkel is összefügg önállóságra való törekvésük. Több éves erőfeszítésünkbe került, amíg be tudtuk nekik bizonyítani, hogy a vállalati összevonás mindennek ellenére végső soron nemcsak a népgazdaságnak, hanem nekik is előnyös.

Más vállalatvezetői döntésekkel kapcsolatosan nagy vitáink voltak a miskolci gyáregységgel is. Előfordult, hogy a gyár vezetői saját egységes profiljuk megbontását látták a szintetikus anyag feldolgozására vonatkozó vállalatvezetői döntésben. Itt sem lehet egyértelműen a miskolci vezetőket hibáztatni. Vállalatunk felettes szerveinek egyes döntései nem mindig voltak megfelelőek, s ez is hozzájárult a nézeteltéréshez. A jövőben remélhetőleg kevesebb lesz az

Digitized by Google

ilyen vita. Bár a vállalatvezetőség önállóan dönt, a döntések meghozatala előtt kikéri a gyárak és a legkiválóbb szakemberek véleményét. Olyan széles plénum előtt tárja fel terveit és vitatja meg az elképzeléseket, mint pl. a tavasszal megtartott vállalati műszaki konferencia volt. Ennek az értekezletnek — amelyen a gyárak képviseletében 120 ember vett részt — az volt a célja, hogy a különböző szakemberek széles körű bevonásával alakítsuk ki az ez évi és a jövőre vonatkozó egységes nagyvállalati koncepciót, kezdve az egyes gyárak beruházásától a géptípusok vásárlásáig, a gyártmányfejlesztésig.

Hogyan látja a pártbizottság az új gazdasági mechanizmusban az információval kapcsolatos feladatát?

— Pártbizottságunk és pártszervezeteink tájékoztató munkája még nem nőtt fel kellően az itt elmondott feladatokhoz, de voltak és vannak célszerű törekvéseink. Negyedévről negyedévre ún. vállalati tájékoztatót adunk ki, melyben összefoglaljuk a legfontosabb politikai és gazdasági kérdéseket és megmagyarázzuk ezek összefüggéseit. Nem mindig tudunk azonban gyors és rugalmas intézkedésekkel alkalmazkodni a sűrűn bekövetkező változásokhoz. Gyáraink párttagságát nem mindig informáljuk elég gyorsan és alaposan. Többször előfordult már, hogy gazdasági vagy szakszervezeti vonalon hamarabb értesültek az érdekeltek a vezetés problémáiról, mint ahogy a pártszervezet továbbítani tudta volna ezeket. Egyes esetekben túl általános a gyárainknak adott információ, más esetekben pedig túlságosan részletező. Az is előfordult, hogy bár a pártbizottság információja megfelelt a követelményeknek, egyes pártszervezetek torzítva adták tovább. Megtörtént az is, hogy egyes alapszervezetek, egyes kommunisták zavarba jöttek amikor ún. kényes kérdésekre kellett volna egyenes, világos választ adni. Gondolok itt a munkaidő-csökkentéssel kapcsolatos problémákra.

A munkaidő-csökkentést lépcsőzetesen vezetjük be, nem egyforma ütemben minden gyárunkban. A nagyvállalat szakszervezeti tanácsa igen korrektül döntött ebben az ügyben. Alaposan elemezte a körülményeket és a várható hangulatot is. Úgy határozott, hogy 1968. július 1-től a vállalat újpesti gyára dolgozóinak minden héten szabad a szombat délutánja. Ugyanakkor a lőrinci gyár dolgozóinak csak minden negyedik hét szombat délutánját tudtuk szabaddá tenni. Ez a döntés a rendeléssel és a munkaerő-helyzettel függ össze. Nem csoda, hogy a lőrinci gyár dolgozói nehezen értették meg, miért kell ennek így lennie. Nagy agitációs feladat volt annak a megmagyarázása is, hogy miért juttatunk az újpesti gyárnak nagyobb beruházást, és miért nem kaphat ilyent a többi gyáregység.

A munkaidő-csökkentéssel kapcsolatos, nagyon népszerű, de egyes gyárak viszonylatában nagyon népszerűtlen határozathozatal a szakszervezet feladata volt, s így a döntés megértetése is elsősorban a szakszervezetre hárul. De a nehéz munkából a pártszervezetek és más tömegszervezetek is részt kértek.

A pártszervezetek információs tevékenysége csak akkor lehet megfelelő, ha maga is megszerzi az egyszerű dolgozók, az alsó és középszintű vezetők részéről a szükséges tájékoztatást: milyen sajátos, általános érvényű politikai, munkaügyi, gazdasági, műszaki problémák várnak megoldásra az egyes területeken. Ezeknek feldolgozása nélkülözhetetlen a helyes döntések meghozatalához.

Ebben a vonatkozásban még sok a tennivaló a Pamutfonóipari Vállalat üzemeiben. Nálunk még egyes akciókhoz (legutóbb pl. az alapszervezeti vezetőségválasztáshoz) kötődik az információszerzés. Ilyenkor sok mindent elmondanak az emberek egyéni és csoportos beszélgetéseken, taggyűléseken. Ez új lendületet is ad a munkához. De arra kell törekednünk, hogy a jövőben sokkal rendszeresebb legyen az ilyen tájékozódás.

Nem gondolja-e Novák elvtársnő, hogy az előbb említett esetekben teljesen a tömegszervezetekre, elsősorban a szakszervezetekre kellett volna bízniuk a problémák megmagyarázását?

— A pártszervezet tekintélye sokkal nagyobb, mint akármelyik tömegszervezeté. Ha ilyen sok vitát provokáló kérdésről van szó, akkor a pártszervezetnek is feltétlenül hallatnia kell szavát.

Digitized by Google

A munkamegosztáshoz azonban hozzátartozik, hogy egy sor témában a pártszervezet csak segítséget nyújt a tömegszervezetnek. Érdemes megemlíteni, hogy a kollektív szerződés elkészítése egyedül a szakszervezet feladata volt. Ez volt az üzemi demokrácia kiszélesítésére tett első jelentős lépés. A kollektív szerződés tervezetének előkészítésébe vállalati szinten több mint 600 embert vontak be, akik javaslataikkal segítették a vállalati „munkatörvénykönyv" összeállítását. A pártbizottság és a vb nem foglalkozott közvetlenül ezzel, de rendszeresen tájékozódott arról, hogyan végzi ezt a munkát a szakszervezet. Ugyanezt mondhatom el az 1016-os kormányrendelet végrehajtásáról is, amely a KISZ érdekvédelmi munkájával függ össze. Ebben a vonatkozásban az üzemi KISZ-vb teljes önállóságot kapott; a pártbizottság csak figyelemmel kíséri, hogy megfelelően végzi-e feladatát.

Mennyire jutottak, Novák elvtársnő, a Politikai Bizottságnak a személyzeti és kádermunka továbbfejlesztéséről szóló 1967. május 9-i határozatának végrehajtásában?

A párt-végrehajtóbizottság mindenekelőtt részletesen elemezte a vállalat szervezeti felépítését és káderhelyzetét. Megállapította, hogy a vállalat szervezeti felépítése lényegében alkalmas az új feladatok ellátására. A meglevő káderállomány létszámban is, minőségben is megfelelő. A vállalat szervezeti felépítésében olyan változásokat javasoltunk, amelyeknek céljuk egyrészt az, hogy a vezetés tehermentesüljön a napi feladatoktól, másrészt az, hogy a szakterületi vezetés megerősödjék. Ennek a vizsgálatnak az eredménye vállalati szinten a többi között egy gazdasági igazgató beállítása volt. Egy másik szervezeti változást jelentő intézkedés a lőrinci gyár vonatkozásában történt. Itt figyelembe kellett venni a gyár nagyságát és a vállalaton belüli helyzetét. A gyárigazgató mellé olyan apparátust alakítottak ki, amely a gyár irányító és ellenőrző tevékenységének ellátásához szükséges. Ma már nyugodtan elmondhatjuk, hogy a tervszerű felkészülésnek és a káderek erőfeszítéseinek eredményeként vállalatunk zökkenőmentesen állott át az új gazdasági mechanizmusra. Az emberek megértették, hogy az új gazdasági mechanizmus egyet jelent a merev sémák elvetésével; az adottságok és követelmények szerint kell a jövőben a legmegfelelőbb módszereket és szervezeti formákat megkeresni.

Nem állítom, hogy ez a szemlélet — bár elvileg mindenki elfogadja — mindenütt a vezetők vérévé vált már. Az új is sémává válhat, ha nem igazítják szüntelenül a követelményekhez. Az idő nem tűr megállást. Mi arra törekszünk, hogy üzemeinkben rugalmasságra neveljük a vezetőket, arra, hogy észre tudják venni: mikor és hol kell változtatnunk ahhoz, hogy a termékek korszerűek maradjanak. Ha ezt egyszer elérjük, akkor majd elmondhatjuk, hogy megoldottuk az új mechanizmussal kapcsolatos egyik legnehezebb feladatot.

Hogyan decentralizálták az említett politikai bizottsági határozat óta a kádermunkát?

— Most sokkal kevesebb vezető tartozik a pártbizottság hatáskörébe — válaszolta Novák Györgyné elvtársnő —, mint azelőtt. Ezzel az intézkedéssel erősödött a káderek stabilitása. Sokkal jobban meg tudják ítélni és becsülni munkájukat ott, ahol a munkát végzik, mint korábban, amikor a pártbizottság döntött róluk. Ebben a vonatkozásban azonban csak kezdeti eredményekről tudunk beszélni. Az alsóbb vezetők kétségtelenül önállóbban végzik a kádermunkát, mint azelőtt. A személyzeti és kádermunkáért most már valóban mindenütt az adott terület gazdasági és politikai vezetője a felelős. Minden munkába állítás, áthelyezés, előléptetés, jutalom, kitüntetés, nyugdíjazás stb. egyetértésük alapján történik. Vannak azonban még problémáink is, s ezek az említett határozat helytelen értelmezéséből adódnak. Még mindig tapasztalható, hogy egyes gazdasági vezetők a káderek megítélésénél egyoldalúan a szakmai tudást helyezik előtérbe, a politikai értékelést pedig szívesen rábízzák a pártszervezetekre és a személyzeti osztályra. Helyenként a politikai követelményt leszűkítik a társadalmi munka végzésére, s nem kívánják meg a párt politikája mellett való kiállást. Sokszor még mindig a pártbizottságtól kérnek véleményt olyan emberekről, akik már nem tartoznak a pártbi-

Digitized by Google

zottság hatáskörébe, s ezzel áthárítják a felelősséget. Nemegyszer tapasztaljuk azt is, hogy egyes vezetők ismeretség vagy baráti kapcsolatok alapján igyekeznek komolyabb beosztásokba beállítani embereket.

A Politikai Bizottság említett határozata részletesen kitért a minősítési munkára is. Hogyan állnak ebben a vonatkozásban?

— A korábbi időszakhoz viszonyítva van némi javulás. Ez abban mutatkozik, hogy a minősítések őszintébben és nyíltabban vetik fel az emberek munkájának valóságos hiányosságait és magatartásbeli fogyatékosságait, de észreveszik erényeiket, jó tulajdonságaikat is. Ezt az segítette elő, hogy a minősítések demokratikusabb módszerekkel történnek. Több ember véleménye és meghallgatása alapján születnek meg, mint korábban. Ez reálisabbá teszi a káderek megítélését. Még mindig távol vagyunk azonban attól, hogy elérjük a Politikai Bizottság határozata által megkívánt minősítési színvonalat. A minősítés nagyon sokszor még mindig a káderek szakmai értékelésére szűkül le, és nem eléggé elemzi vezetői felelősségüket, politikai és emberi magatartásukat, fejlődésüket. A legnagyobb hiányosság pedig abban van, hogy a minősítések nem rendszeresek. Személyzeti osztályunk különböző okoknál fogva elmaradt az általa készített tervtől. Körülbelül a káderek 75 százalékáról készült el az alapminősítés és 50 százalékáról még nincs kiegészítő minősítés. Különösen a művezetők minősítésével vagyunk lemaradva. A személyzeti osztály azonban csak akkor fogja tudni behozni ezt az elmaradást, ha azok a gazdasági vezetők, akiknek minősítési joguk van, ezt a munkát is beillesztik feladataik közé.

Hogyan érte el a pártbizottság azt, hogy az eddiginél sokoldalúbban tudja megítélni a gyár gazdasági és politikai problémáit?

Már a két év előtti alapszervezeti és pártbizottsági választásoknál igyekezett kiküszöbölni a párttagság a korábban szokásos formalitást a személyi megoldásokban. Így aztán sikerült olyan pártbizottságot és párt-végrehajtóbizottságot megválasztani, amely valóban tükrözi a vállalat összetételét és minden fontos területről közvetlen tapasztalatokkal rendelkező elvtársakból áll. Megszűnt az a helyzet, hogy a párt vezető testületei bizonyos, előre meghatározott beosztású gazdasági vezetőkből és a végrehajtó bizottság reszortfelelőseiből tevődtek össze. 27 tagú pártbizottságunk ismeretei is jóval konkrétabbak és sokoldalúbbak. A 27 megválasztott elvtárs jól ismeri a maga munkaterületének gondjait és problémáit, s a vitákban, a határozatok során sokoldalúbban vitatják meg és döntik el a kérdéseket. A hét tagú párt-végrehajtóbizottságban két fizikai dolgozó van. Ők a maguk tapasztalatából ismerik a gépnél dolgozók problémáit és közvetítik is ezeket a végrehajtó bizottsági üléseken. Két fontos részlegünk gazdasági vezetőjét is beválasztották a végrehajtó bizottságba. Így színvonalasabban tudjuk megvizsgálni a helyi vezetés problémáit, mint korábban. Ennek eredményeképpen a viták is élénkebbek és célratörőbbek. A pártbizottság és a végrehajtó bizottság tagjai — minthogy többségük nem reszortfelelős is egyben — kritikusabban vizsgálják egy-egy reszort munkáját, ugyanakkor tapasztalatukkal nagy segítséget is tudnak adni a reszortfelelősöknek.

Mint már említettem, a pártmunka stílusának formálása, a megváltozott gazdasági körülményekhez való rugalmas alkalmazása nem az elmúlt fél esztendőben alakult ki. Már 1967 nyarán megismertettük és megértettük a párttagsággal az új mechanizmus lényegét. Így körvonalaiban kialakulhatott az egységes elképzelés arról, hogy az új mechanizmus első évében hogyan, miben kell változtatniuk, milyen feladatok várnak rájuk. Ennek köszönhető, hogy a pártszervezet az új szellemnek megfelelően tudja betölteni szerepét, és világos előtte a fejlődés útja — mondotta befejezésül Novák Györgyné elvtárs.

Máté György

Digitized by Google

Az ismeretlen Uitz

Joggal adhattuk volna ezt a címet annak a kiállításnak, mely október végén nyílik meg a Magyar Nemzeti Galériában Uitznak a szovjet múzeumokban és a mester tulajdonában levő, csaknem ötven év munkásságát felölelő műveiből.

Olyan ötven esztendőről van szó, melyet a művész hazájától elszakadva, bécsi és párizsi emigrációban, majd új hazájában, a Szovjetunióban töltött, s olyan ötven évről, mely alatt Budapesten nem rendeztek önálló, a teljes életmű bemutatására törekvő kiállítást műveiből. Ez az utóbbi tény szinte hihetetlenül hangzik, de igaz, s ha mentséget nehéz is találni rá, magyarázat annál bővebben kínálkozik.

Utaljunk itt csupán néhány lényeges mozzanatra: Uitz 1920-ban Bécsbe emigrált. Az ellenforradalom hivatalos fórumai, orgánumai megpróbálták befeketíteni. A Pesti Hírlap 1920. szeptember 7-i száma például ezt írta: „(Körözik Uitz Bélát) A budapesti ügyészség elfogatóparancsot adott ki a kommunisták excentrikus festőművésze ellen, aki a diktatúra idején kiragasztott rossz és ízléstelen plakátoknak volt a mestere. Izgatás bűntette címén indítottak ellene bűnvádi eljárást, mert a tanácsköztársaság idején a Fészek-klub helyiségeiben összegyűlt művészek előtt beszédet tartott, s az egybegyűlteket a polgári osztály elleni gyűlöletre izgatta."

Az ilyen próbálkozások azonban nem jártak eredménnyel. A fiatal Uitz igen gyorsan kivívott művészi rangja, tekintélye az értők előtt szinte csorbítatlanul megmaradt. A külföldön szerkesztett, itthon illegálisan vagy féllegálisan terjesztett magyar nyelvű folyóiratok mintegy ötven éven át rendszeresen adtak tudósítást tevékenységéről, közölték elméleti írásait, kritikáit és műveinek reprodukcióit. A bátrabb, haladó nézeteket valló polgári kritikusok később sem mulasztják el összefoglaló műveikben Uitz jelentőségének hangsúlyozását, még ha némi mentegetéssel teszik is ezt (például annak állításával, hogy képeinek semmi köze nincs a politikai propagandához).

Uitz neve ennek ellenére mégis csak halványul idehaza. Munkásságának töredékes, közvetett ismerete, majd szinte teljes szem elől vesztése, jelentőségét időhatárok közé szorította, 1920 előttre korlátozta, *lényegében „lezárta" az elevenen fejlődő, örökösen megújuló életművet.*

Ez a helyzet nem változott meg a felszabadulás után sem. A művész — más művészekkel ellentétben — nem települt haza. (Bizonyára volt oka ennek is, s ez épp úgy kereshető a művész egyéniségében, büszke, s talán túl érzékeny magatartásában, mint a külső körülményekben, az itthon elkövetett hibákban.) Nemcsak hogy kiállítást nem rendeztek műveiből, de egy időben nem is nagyon beszéltünk róla. Ez természetesen nem volt egészen független attól az értékeléstől, attól a téves értékeléstől, amelyet Uitz a harmincas évek közepén kapott a Pravdában, s amelynek következtében a „formalista" jelző igen hosszú ideig, tűzönvízen-háborún keresztül ott díszelgett rajta, s élete nem egy tragikus eseményének volt egyebek között okozója.

Uitz szovjetunióbeli munkásságáról néhány késői mű reprodukciójából alkothattunk valamiféle képet, s ezek, összevetve a különféle kiállításokon szórványosan mégiscsak bemutatott korai művekkel, *téves következtetések levonására, káros előítéletek alátámasztására szolgáltak alapul.* Nem véletlen, hogy napjainkban a „koncepciós" tanulmányok — melyeknek szerzői most állandóan valami-

Digitized by Google

féle „nagyság szerint sorakozót" játszatnak huszadik századi művészetünk legnagyobbjaival —, Uitznak, minden látszat ellenére, nem éppen előnyös, s ami a fő, nem őt valójában megillető helyet jelölnek ki; például a valóban tehetséges és jelentős, de törekvéseiben és eredményeiben egyaránt szűkebb területre szorítkozó, korán elhunyt Nemes Lampérth mögé igyekeznek állítani. (L. erről bővebben a *Művészet* 1967. évi 11. számában.) Az Uitz életmű számukra csak emigrálásáig, de legfeljebb a *Ludditák* megalkotásáig érdekes, a többi — szerintük — klasszicista akadémizmus, meg „szocreál", amivel foglalkozni már nem az igazi tudomány művelőinek feladata. Az 1920-as határt igen szigorúan betartják, s a „jelentős" Uitz-ot *ahhoz a Kassák-féle aktivizmushoz igyekeznek véglegesen odaláncolni, mellyel Uitz még bécsi emigrációja alatt szakított* (s mely Kassák és követői kezén is hamar megszűnt aktivizmus lenni). Viszont egyáltalán nem említik, hogy *bizonyos nem stiláris értelemben Uitz mindmáig „aktivista" maradt*: olyan művész, aki minden tevékenységével, művészi, elméleti, pedagógusi tevékenységével egyaránt *hatni*, agitálni, nevelni akar, mégpedig egy igen tudatosan kitűzött, egyéni elképzelésekkel is átszőtt, de *mindig őszintén akart cél* — horribile dictu! —: *a kommunista társadalom építése érdekében.*

Aki Uitzot ismerni és érteni akarja, az aligha hagyhatja számításon kívül ezt. Ez a kulcs nyitja az Uitz-i életművet. Ezért nem lehet fanyalgással elintézni Uitz elméleti jellegű munkáit, publikációit sem („sokat és kissé tudálékosan teoretizált" — ez olvasható pl. a Kortársak szemével című Corvina-kiadvány 27. oldalán), melyek nem egyebek, mint kiáltványok. Mennyivel jogosultabb egy futurista, expresszionista, dadaista vagy szürrealista kiáltvány egy kommunista kiáltványnál? Mennyivel szimpatikusabb azok szubjektív hangja, szenvedélyes ítélkezése, kategorikus megfogalmazása ennél? S mennyivel megbocsáthatóbb azok homályossága vagy naivitása, ennek esetleges homályosságánál vagy naivitásánál, mely nemcsak rombolni, hanem építeni is akar, mely a rendet keresi, *mely értelmet akar adni a művészetnek* — nem kisebbet, mint azt, hogy az emberiség jövőjét szolgálja, segítse?

Az éppen csak jelzett téves nézetek és ítélkezések — melyek egyre inkább kezdtek felszívódni, közvéleményt formálni, be nem vallottan még hivatalos vélekedést is befolyásolni — természetesen éppen úgy voltak okai, mint okozatai annak, hogy az Uitz-kiállítás megrendezése ilyen későre maradt. Nem is beszélve arról, hogy maga a művész ezalatt egyre bizalmatlanabbul szemlélte a közeledést, s mindinkább fokozódó gonddal vigyázott a viszontagságos életút során, keserves körülmények között megőrzött életmű nála levő töredékeire. Pedig ezek minden vitánál fényesebben bizonyították volna a művész munkásságára innenonnan ráaggatott téves ítélkezések hamisságát, s bizonyítékai lettek volna *nemcsak alkotójuk szenvedélyes elkötelezettségének, hanem az életmű termékeny sokoldalúságának, rendkívül következetes és logikus fejlődésének is.*

Jegyezzük azonban mindjárt meg, hogy a művek e tanúságtétele korántsem egyoldalú. Bizonyítékai e munkák annak is, hogy a kimeríthetetlen termékenységű alkotó még sokkal többre volt hivatott, sokkal többre lett volna képes, mint amire a külső körülmények folytán ténylegesen lehetősége nyílott. Bizonyítékok arra, hogy az e műveket feszítő *monumentalitás* óriási falakat kívánt volna. Van-e az ilyen művész számára nagyobb tragédia, mint az, hogy szinte minden terve terv, minden elképzelése eleképzelés marad csupán, mert hiába minden erőfeszítés: igen nagy erő, kora súlyos történelmi eseményei gátolják a tervek megvalósításában?

A Szovjetunióból kölcsönzött, itthon *nagyrészt teljesen ismeretlen* Uitz-művek rendkívül nagy száma — figyelembe véve a termek korlátozott befogadó képességét is — mindenképpen indokolja, hogy ezen a mostani kiállításon csak a hozott anyagból válogatott művek szerepeljenek, lemondva az itthon található, a többé-kevésbé ismert, reprodukált korai (azaz 1920 előtti) munkák bemutatásáról. Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy ezektől a művektől pillanatnyilag *eltekinteni is igen nehéz*, hiszen ha a legkevésbé sem érthetünk is egyet ennek a korszaknak a többi korszak rovására (s végeredményben Uitz rovására) való túlértékelésével, azt tudjuk, hogy Uitz — Kemény Alfréd szavait idézve — „művészi pályafutását az anyaság ben-

Digitized by Google

sőséges és mélyreható grafikai alakításával kezdte, úgy indult, ahogy különben csak a legnagyobbak szoktak indulni". S ha a kiállításon most nem szerepelnek is, feltétlenül utalnunk kell ezekre a komor szépségű, súlyos formákra épülő rajzokra, melyek a tízes évek közepén robbanásszerűen és azonnali elismerést (hazait és külföldit) aratva törtek be a kiállítási termekbe, s ettől kezdve nem lehetett nem figyelni Uitzra. Utalnunk kell *Vörös Katonák Előre!* felírású 1919-es plakátjára is, melynek fegyelmezett ereje, szigorú és kemény rendje-ritmusa a féktelen indulatú fiatal alkotó művészi kiforrottságát és forradalmárrá érését egyaránt mutatja.

Uitznál *a mozgalmi és a művészeti tevékenység soha nem vált el egymástól:* egyik a másikat csak segítette, erősítette. A Tanácsköztársaság Művészeti Direktóriumának tagjaként és a Proletár Képzőművészeti Tanműhely vezetőjeként is alkotó, sokat és jelentőset alkotó művész maradt. Ezt bizonyítja a *Munka Háza számára tervezett* (s az emigrációban tovább érlelt) három, a kiállításon bemutatott freskóterve is. Ezek a munkák torzóként is (hiszen megvalósításukra sohasem került sor) összegezői a korábbi eredményeknek, s előrevetítői a később egyre tudatosabban fejlesztett művészi elveknek. Világos, racionális szerkezet, gazdaságos és kifejező színhasználat, ugyanakkor indulattól fűtött, lényegre koncentráló, drámai erejű előadásmód, s ez együttesen a kézírás természetességével, őszinteségével, jellemző erejével hat. A *Halászok* kékes színezése, a kompozíció hullámzó vonalú mozgása éppoly magától értetődő, mint az *Építők* felfelé törő csigavonala, a hajnal vörösének dominálló alkalmazása. Az *Emberiség* a nagy példakép és tanítómester, Michelangelo tanulmányozásáról és értéséről is vall. „A kép a magyar proletárdiktatúra emléke. Ideológiai alapja: az emberiségnek a vörös emberben való megváltása, a megváltás folyamatával" — írja erről a műről (illetve ennek teljesebb változatáról) maga a mester, majd — rendkívül tudatos alkotói elveire jellemzően — így folytatja: „A kép konstrukciója a szocializmus szerkezete: centralitás, szervezettség, öntudatosság minden fázisában, formában, vonalban, színben, ellentétben, tömegben, faktúrában, a világos és sötét elrendezésében, pszichében és az összes képzőművészeti értékekben." (Egység, 1922. 1. sz.)

„Az igazi forradalmár művész a párt harcának megszólaltatója és részese" — vallotta Uitz már 1918-ban. (L. Népszabadság, 1958. március 21.) Többek között éppen ez a nézete állította szembe Kassákkal, aki viszont így vélekedett erről

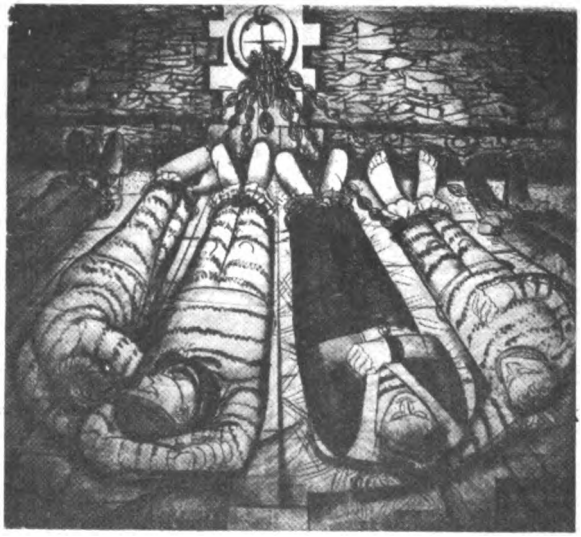

Uitz Béla: „Proletárfüzér" (Az imperialista háború ellen c. sorozatból)

Digitized by Google

a kérdésről: „Valljuk, hogy a művészet semmiféle osztályhoz vagy párthoz le nem kötődhetik!" (Kiáltvány a művészetért, Ma, 1919.) Ha a Magyar Tanácsköztársaság leverése jelentett valami elbizonytalanodást, megtorpanást Uitz nézeteiben és munkásságában — mint ahogy kétségkívül, műveiben is lemérhetően, beszélhetünk erről —, 1921-es moszkvai utazása, a Komintern III. kongresszusán való részvétele *hozzásegítette önmaga megtalálásához, művészi és politikai elvei megszilárdításához.* Bécsi korszakának most kiállított anyaga — mely zömében már ez utazás idején, illetve élményének hatása alatt készült — meggyőzően igazolja ezt a magára találást. Áradóan frissek, erőteljesek, sugárzik belőlük a művész hite, optimizmusa. Az élmény közvetlenségét még azok a művei is megőrzik, melyeken mértani formák közé zárja, geometrikus ábrák segítségével jeleníti meg a látványt. Igen nagy hatást tett rá a *régi orosz művészet,* az ikonfestészet megismerése. Ennek műveit elemzés alá veszi, alapformáira bontja, megérti, tanulságait magáévá teszi. (A kiállítás néhány ilyen elemzését is bemutatja.) Megismerkedik az *orosz konstruktivisták, szuprematisták* törekvéseivel, és tanulmányozza a Proletkult elveit. Nem művészi élmény, de Uitz életére és művészetére mindezeken túl a legnagyobb hatással maga a kongresszus, pontosabban Lenin megismerése volt,és semmiképpen nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ekkor lép (Kun Béla és Varga Jenő ajánlásával) a párt tagjai sorába.

Uitz a *modern művészeti irányzatok egyikéhez sem kötelezi el magát véglegesen és fenntartás nélkül, tagadásukhoz azonban csak elemző elsajátításuk után jut el.* 1922-ben *Analízisek* címmel készít sorozatot, melynek egymást metsző geometrikus ábrái, azaz e munka tanulságai, egy esztendővel később, a *General Ludd* sorozat féktelen dinamikájú lapjainak nagyon átgondolt, szilárdan megkomponált szerkezeti vázában ismerhetők fel. Uitz úgy vélte, hogy a polgári művészet utolsó stádiumába, zsákutcába érkezett; hogy formájának és tartalmának fejlődése ellentétes irányú, mert „a forma felfejlődött a kollektív problémához", tartalma pedig öncélú, anarchikus tartalom. „Ebből az ellentmondásból csak egy kiút van: a kifejlődött új, kollektív, precíz, standard, exakt formának megfelelő ideológiai tartalmat adni, az anarchikus tartalmat a történelem mai irányvonalához mérve, mint életképtelent elhagyni és ellene küzdeni" — írja éppen a Luddíták kapcsán (100 %, 1927. 2. sz.). Majd leszögezi: „A Luddítákban az új forma és az új tartalom problémáját oldottam meg." S a sorozat jelentősége valóban *ilyen korszakot lezáró, korszakot nyitó,* nemcsak Uitz művészetében, hanem tágabb értelemben is.

A kiállítás most, eddig még soha nem láthatott összefüggésben mutatja be az itthon is többször (korántsem elégszer) közönség elé tárt *rézkarcokat.* A lila tintával készített, tollal rajzolt, ecsettel lavírozott vázlatlapok frissessége, drámai hatása, szépsége vetekszik a végleges sorozatéval, az ugyancsak kiállított elemző rajzok pedig minden szóbeli magyarázatnál ékesebben világítják meg a kompozíció szerkezetét, felépítését. Példát láthatunk arra is, hogyan termékenyíti meg a Luddítákban feszülő művészi indulat a művész egyéb munkáit, többek között egyik röplapját, mellyel a művész részt vállalt a munkásosztály napi harcaiból is.

Tudjuk, hogy Uitz *freskót tervezett a luddíták mozgalmáról.* Az elképzelt kompozíció vázlata, s a lapok hatalmas teret kitölteni képes monumentalitása igazolja az elképzelés reális voltát. Csak éppen a körülmények nem juttatták hozzá a művészt a megvalósuláshoz. („Angol elvtársak, akik látták a »Ludd tábornok« albumot, meghívtak Angliába, hogy megfessem a freskókat. Elindultam Angliába, a körülmények olyan bonyolulttá váltak, hogy Párizsban maradtam" — olvashatjuk a művész önéletrajzi adatai között.)

Uitz *franciaországi művei,* párizsi és Collioure-i városképei, tájképei igazi meglepetéssel szolgálnak. A meglátni és megjeleníteni tudásnak, a kapott élmények magával ragadó visszasugárzásának ugyanolyan hatásos dokumentumai ezek, mint a korábban Moszkvában, Moszkváról készített rajzok. De azokon a konst-

Digitized by Google

ruktivizmus szellemében olykor túlhangsúlyozódik a szerkezet, s a mértani formák szinte burjánzó egymásravetülése figyelhető meg, itt pedig a mester higgadtabb hangon szól, egyszerűbbé válik, s kompozícióinak átgondolt, szigorú rendje is inkább csak belülről érződik. Megmerevedés, klasszicizálódás-e ez, vagy a szerves, logikus fejlődés újabb láncszeme, mely magában foglalja a korábbi eredményeket, s a nagyobb tapasztalatok birtokában sem veszti el frissességét, eredetiségét? Kétségtelenül az utóbbi.

Bármilyen teljességre képes is azonban Uitz az említett témakörben, számára mindez csak egyik, de nem a legfontosabbnak tartott tevékenység. A Francia Kommunista Párt megrendelésére *új sorozatot* készít, *Az imperialista háború ellen* címmel (konkrétan a francia imperializmus marokkói háborújáról), melynek kötetéhez Marcel Cachin írt előszót. A tizenhét nagyméretű, tussal készített kompozíció között több kiemelkedő is van. A *Készülődés a „békére"* című lap végtelen ágyúsort, megszámlálhatatlan katonát, hatalmas szuronyerdőt ábrázol, illetve érzékeltet, igen kevés eszközzel. A *Gáz* drámai erővel jeleníti meg a feltartózhatatlanul áradó méreg görcsökben fetrengő áldozatait. Egyik lapja *(Miért?)* egy keselyű által tépdesett hullát ábrázol, melyet a hold kísérteties fénye világít meg. Erről a lapról írta M. Cachin: „A háború az imperializmusból fakad. B. U. Martel (Uitz ezen a néven szerepelt Párizsban. — *K. S.)* ezt igen jól megértette, amikor a sorozat egyik legerőteljesebb kompozíciójában a harcmező felett kitörni készülő vihar súlyos, fekete felhőit lebegtette meg. Nem maga Jaurés volt az, aki egyik nagyszerű hasonlatában kifejtette, hogy a kapitalizmus úgy hordja magában a háborút, mint a felhő a vihart?" A *Barátkozás* című lap monumentálisan egyszerű eszközökkel s ugyanolyan kifejező erővel szól a békéről és a barátságról. A könyörtelen, leleplező szatíra és gúny, a tüzes indulattól fűtött agitáció, a megragadó pátosz hangja egyesül ebben az érzelemhez és értelemhez egyaránt szóló sorozatban.

Uitz meglehetősen *kiterjedt elméleti tevékenységet* folytatott Párizsban. Több cikkében beszél egyebek között arról, hogy a jövő művészetének nem az egyes művészeti ágak minél tökéletesebb elhatárolására, hanem épp ellenkezőleg, valamennyi művészet azonos törvényszerűségeinek, közös formáinak megtalálására, kollektív hatás felkeltésére kell törekednie. Ezekkel a nézeteivel is magyarázható, hogy igen szívesen vállalkozott *színpadi művek díszletezésére.* A kiállítás szemelvényesen ilyen jellegű munkáit is bemutatja. Vaillant-Couturier *Tőke* című darabjának színpadterve a legtisztább konstruktivizmus szellemében fogant, jól példázva, hogy a művész változatlanul tud és mer alkalmazni mindenféle eszközt, ha a kívánt célt, kifejezést éppen ezek segítségével tudja elérni.

Uitz 1926-ban megkapta a szovjet állampolgárságot, s Moszkvába utazott. Az anyag, mely *szovjetunióbeli munkásságának termését* hivatott a kiállításon képviselni, igen változatos. A harmincas évek elején született *Krím-i tájképek,* melyeket színes tussal itatóspapírra festett, újabb állomásai művészetének. A formák szinte feloldódnak itt a fényben, de a művek nem válnak elmosódottakká.

Uitz Béla: Magyarország 1956.

Digitized by Google

Határozott, gyorsan odavetett ecsetvonások látszólag kusza tömegéből biztosan összefogott kompozíció alakul. A Volgamenti köztársaságban az emberek mindennapi élete, munkája és ünnepei válnak képeinek témájává. Ezekkel a munkákkal újra *freskófestésre készül.* Ez a szándéka még konkrét megbízás nélkül is állandóan foglalkoztatja. A Krímben *Napimádók* címmel rögzíti papírra elképzelését, később egy kolhozünnep sokadalma rendeződik képpé freskóvázlatán.

1930-ban Uitzot a Komintern forradalmi művészszervezetének főtitkárává választották; később létrehozza a Forradalmi Művészek Nemzetközi Irodáját. Ebben az időben készíti az ún. *Komintern-sorozatot, Náluk-Nálunk* címmel (a kapitalizmus és a szocializmus szembeállítása), mely az időszerű politikai kérdések valóságos képes tankönyve. Színben, formában egyaránt végtelenül leegyszerűsített. Semmit nem részletez, semmit nem „mesél", de a lényeget igen hatásosan összefoglalja, érzékelteti. A fekete-fehér foltokból felépített lapok kis méretük ellenére is „monumentális propagandára" képesek, s művészi hatásuk is monumentális erejű.

Hasonló lényegre törés, szűkszavúság jellemzi *újságlapokra festett fejeit.* Néhány színt használ csupán, köztük a szürkét, mely a vörös, kék vagy sárga szín mellett zöldes, sárgás vagy kékes hatásúvá válik, s a kép így különlegesen színessé, elevenné lesz. S bár ezek a megoldások igen komoly festői eredmények, a fejek igazi jelentősége a bennük kifejezésre jutó humanizmusban, az emberábrázolás teljességében rejlik. Ezek közé a fejek közé tartozik az Ermitázsból kölcsönzött képe, *a Sallai a bitófa alatt* című alkotás is, mely a gyász és szomorúság, a megtörhetetlen emberi nagyság, a jövőbe vetett tántoríthatatlan hit megrendítő kifejezése.

Uitz művei szinte indulástól kezdve *falakra kívánkoztak,* s csaknem ötvenéves, mire valóban hozzáfoghat egy ilyen feladathoz: a *kirgiziai Frunzében* kap megbízást a kormánypalota díszítésére. Hihetetlen ambícióval, munkakedvvel lát munkához. Temérdek vázlat, kompozícióterv, részlettanulmány gyűlik össze rövid idő alatt. A téma: *az 1916. évi kirgiz felkelés a cárizmus ellen.* A rajzok igen gondosak, minden részletre (viseletre, fegyverzetre) kiterjedők. Uitz művészetének *bizonyos reneszánsz ihletéséről* már első korszakának művei kapcsán is szó eshetett, de annak a kornak, „az emberiség addigi legnagyobb haladó irányú átalakulása korának" (Engels), illetőleg a kor művészetének *elmélyült* tanulmányozásáról, s a tanulságoknak a saját művészetében való *tudatos* felhasználásáról talán ekkor beszélhetünk lényegében először. A kiállításon bemutatott két, a tervezett (de meg nem valósíthatott) freskó méretével azonos léptékű részlet meggyőzően mutatja, hogy Uitz — Uitz maradt. Sem egyénisége, sem művészi ereje, indulata nem oldódott fel, nem vált semmivé a klasszikus kompozíció elveinek tanulmányozásával, alkalmazásával. Freskója gazdag, tartalmas, szinte eposzi méretű és jellegű műnek ígérkezett, s ilyen értelemben feltétlenül másnak, mint korábbi művei, melyeken az indulat, az érzelem, mindig legalább egy árnyalattal főbb szerepet játszott, mint a megfontolás.

Hogy eloszlassunk egy téves állítást, említsük itt meg *Mészáros László* nevét, aki Kirgiziában együtt dolgozott Uitzcal, s ugyanarról a témáról több kompozíciót tervezett. Ellentétben a tévhittel (mely a művészettörténet-írásunkban eléggé gyakori, és igen mechanikusan értelmezett hatáskutatás szülötte), Mészáros *nem került Uitz hatása alá,* legalábbis abban az értelemben nem, ahogyan például — többek között — a Művészeti Lexikon „Uitz" címszava alatt olvasható, nevezetesen úgy, hogy Uitz „itteni műveinek stílusa" hatott rá. (Szószaporítás helyett kettőjük művészi kapcsolatának mibenlétére vonatkozólag utalnom kell Mészárosról írott, 1966-ban megjelent könyvemre. — *K. S.*) Mészáros tanulmányrajzai eltérő, Uitz aktivista korszakához közelebbálló stílusúak, s kompozíciójuk egésze is expresszívebb, dühödtebb, szűkszavúbb és lényegre törőbb mint Uitz freskóterve. (A feladat más jellegéből is adódott ez: Mészáros frízt tervezett.) De ez a megállapítás nem kisebbíti Uitzot. Az összesen mintegy tíz esztendeig alkotó szobrász — mutatis mutandis — ugyanolyan tehetséggel,

Digitized by Google

adottságokkal megáldott művész volt, mint ő; egyéniségét, önállóságát vitatni aligha lehet.

A kirgiziai munkák a mindig óhajtott feladatok felé viszik Uitzot. Ettől kezdve mindig *hatalmas méretű kompozíciókat, freskókat* tervez, melyek részben végleges kivitelezésre is kerülnek. Kollektívát toboroz, műhelyt vezet, hiszi és vallja, hogy „egy egész zenekar többre képes, mint a szóló-művész". Igen nagy méretű kartonokat, *hihetetlen mennyiségű tanulmányt* halmoz fel fáradhatatlan tevékenysége. Ezeknek nagy része még ismeretlen előttünk, s nem ismerjük igazában a Szovjetek Palotájához készített kartonjait sem. Elhamarkodott volna tehát ezúttal minden véglegesnek hangzó ítélkezés. A kiállítás szinte *csak ízelítőt tud adni a művész késői korszakának* gigászi és sziszifuszi munkájából; ezek a rajzok azonban még mindig töretlen alkotókedvről, az újrakezdés bátorságáról beszélnek.

Nem Uitz maradt adós a betetőzéssel, azoknak a műveknek a megalkotásával, melyekre képességei alkalmassá tették, s amelyekre mindig törekedett. S bizonyos az is, hogy *Uitz életműve mindenképpen méltón állítható a század legnagyobb forradalmár művészei életműveinek sorába*, a német szocialista művészek, a mexikói monumentalisták mellé. Véleményünk szerint a kiállítás — mely viszonylag most is csak kis hányadát mutatja be az egész oeuvre-nek — ezt bizonyítja.

Kontha Sándor

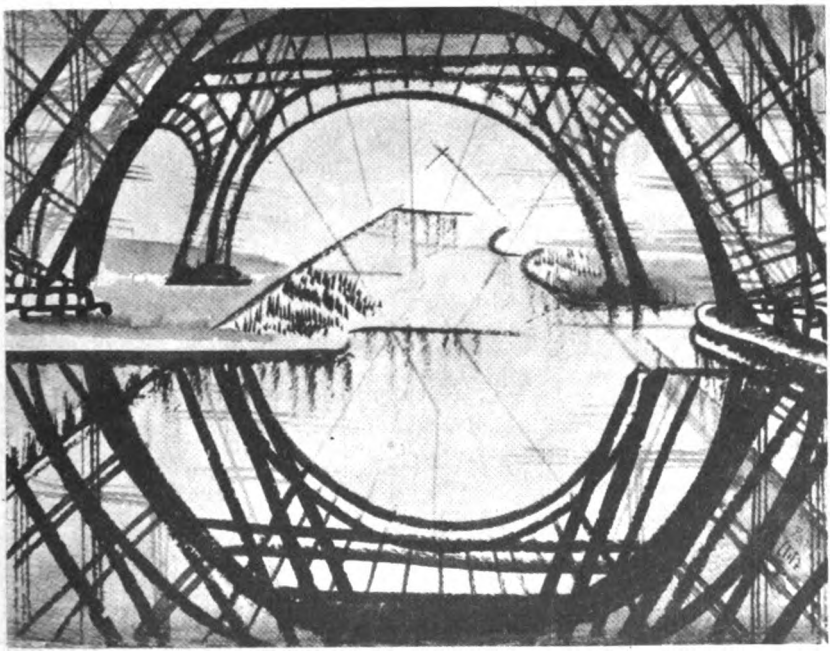

Uitz Béla: Az Eiffel-torony esőben

Digitized by Google

VITA A SZÖVETKEZETEK ELMÉLETI KÉRDÉSEIRŐL

Vita közben

Hasonlóan a többi hozzászólóhoz, én is üdvözlöm a lap hasábjain folyó élénk vitát, nem önmagért a vitáért, hanem azért, mert fontos kérdésben folyik és mert útkereső jellegű. Szükségesnek, meg időszerűnek is érzem a szövetkezeti elmélet és gyakorlat kritikai vizsgálatát. Úgy vélem, hogy nagy szolgálatot tett az ügynek *Erdei Ferenc* gondolatébresztő bevezető cikkével, mert vitára ösztönző volt, és mert valóságos problémák irányába terelte a gondolatokat. Örvendetes, hogy a Társadalmi Szemle szerkesztősége e témát nem ítélte periférikus jelentőségűnek — mert valóban nem az —, és így kellő teret biztosított a vitához.

Két szempontból is jelentősnek tartom e kérdésben a nyilvános eszmecserét. Először azért, mert *a szövetkezeti ügy ma nálunk közügy.* Társadalmunknak közel egyharmadát, mint szövetkezeti tagot, közvetlenül érinti, a másik kétharmadnak az élete pedig közvetve függ a szövetkezetek egészséges fejlődésétől. Ebből következik, hogy önmagában is fontos a téma. De másodszor azért ítélem jelentősnek a kutatómunkát, mert a szövetkezeti mozgalom erős szálakkal összefügg a gazdasági, a politikai, a jogi, a kulturális viszonyokkal és az *„itteni" tanulságok közül talán nem kevés „ottan" is hasznosítható.*

Az elvi alapállás

Szinte természetes, hogy a vitában felmerült az *elvi alapállás* kérdése, vagyis az, hogy mai jelenségek elemzésekor miként kezeljük marxista klasszikusaink elméleti örökségét. Abból induljunk-e ki, hogy a tudományos szocializmus klasszikus elmélete tisztáz minden lényegi kérdést, mai valóságunk problémái tehát értelmezésbeli és a megvalósítás módszere körüli problémák, vagy pedig abból, hogy a mostani szakaszban új lényegi kérdések vetődnek fel, amelyeket most és nekünk kell elméletileg is megválaszolnunk. Mit helyezzünk előtérbe: a klasszikusok tanításának értelmezését, vagy új kérdéseket feltéve, új válaszok kutatását? Helytelen lenne leegyszerűsítve azt gondolni, hogy ennek a dilemmának az a lényege: megbecsüljük-e, vagy elvessük-e a klasszikus örökséget? A dilemma valódi lényege ugyanis az: ***hogyan becsüljük meg igazán az örökséget, hogyan tesszük élőbbé és maradandóbbá eszménket?*** Az előbbi a metafizikus, az utóbbi a dialektikus kérdésfeltevés.

Nyilvánvaló, hogy a tudományos szocializmus elmélete, *Marx, Engels, Lenin* gondolatrendszere ***korszerű elméleti alap*** számunkra, mert a társadalom struktúrájának lényegéről és **fejlődésének** útjáról ***ma is helytálló eligazítást*** nyújt. E tanítások lényegét ***mással helyettesíteni*** — ez revizionizmus lenne. E tanításokat ***mellőzni*** és csak a gyakorlatból kiindulni — ez földhöz ragadt praktícizmus lenne. Mindkettő idegen a kommunizmustól. Viszont az is helytelen lenne, ha a marxizmus—leninizmust a klasszikusok által befejezett, lezárt gondolatrendszernek fognánk fel, melyet csupán értelmezni kell, de kiegészíteni vagy továbbfejleszteni szükségtelen. Lenin egész életműve bizonyítja, hogy a marxizmus addig marxizmus, amíg nem „konzerválják", nem úgy kezelik, mint valami „abszolút eszmét", de nem is oldják fel annyira, hogy csupán „elméleti módszer" maradjon. Számos esetben láthattuk már, hogy a marxizmus eszméjére is veszélyesen leselkedik az apologetika és a dogmatizmus ördöge, noha ezek semmitől sem állnak távolabb,

Digitized by Google

mint az igazi marxizmustól. Az is megfigyelhető, hogy a konzervatív szemlélet veszélyétől még az olyan forradalmi elmélet sem mentes, mint a marxizmus—leninizmus — éppen, mert emberek képviselik és művelik.

A szövetkezeti kérdésben is az a valóság — s jó ha ezt felismerjük —, hogy *lehetséges dogmatikus kezelése az elméleti örökségnek és lehetséges alkotó továbbfejlesztése.* A kettő közül *csak az utóbbit választhatjuk,* mert ez a helyes és mert általában ez jellemzi pártunk törekvéseit 1957 óta.

A marxizmus és a szövetkezeti elmélet

Aki a tizennégy szocialista ország társadalmi-gazdasági fejlődését vizsgálja, megállapíthatja, hogy szinte mindegyikben nagy és erős szövetkezeti szektor van, amely felülmúlja a kapitalista országokét. A marxista gyakorlat tehát *óriási sikert ért el a szövetkezeti fejlesztés révén.* Ugyanakkor azonban a mai követelmények fényében sok tekintetben tisztázatlan a marxista szövetkezet-elmélet, bár igaz, hogy mostanában fejlődésnek indult. A gyakorlat azonban még mindig előtte jár az elméletnek, s a különböző gyakorlati megoldásokat lehetetlen egyszerű általánosítással elméleti rangra emelni, mert bár az elmélet a gyakorlatból táplálkozhat, de nem jöhet létre a tények összesítésével, vagy pláne a gyakorlat igazolására. Ehhez elméleti kutatómunka és vita kell, nemzeti keretekben is, meg nemzetközileg is.

Milyen történelmi múltja van a marxista szövetkezet-elméletnek? Kétségtelen, hogy a szocializmus és a szövetkezés eszmei rokon fogalmak; bár egymástól külön születtek, de kölcsönösen hatottak egymásra. A marxista, vagyis tudományos szocializmus azonban csak későbbi fejlődésekor tette magáévá a szövetkezés gondolatát. *Marx* és *Engels* még keveset foglalkozott a szövetkezetekkel (igaz, hogy az állami vállalatokkal is). Ők általánosságban közös tulajdonról, közös gazdálkodásról írtak. Az ő életművük éppen azzal járult hozzá a szövetkezeti kérdés tisztázásához, hogy elutasították a szövetkezést mint utópiát, mert ez alkalmatlan arra, hogy az elnyomott osztályok egyetemes eszköze legyen a tőkés társadalom megdöntéséhez és a szocializmus kivívásához. De csakis ebből a szempontból vetették el. Elutasították *Fourier* és *Owen* szövetkezeti utópiáit, elvetették *Schulze-Delitzsch* szövetkezeti önsegély-programját, s küzdöttek *Lassalle* és hívei ellen, akik államsegélyre épülő termelőszövetkezetekkel akarták kiszorítani a társadalomból a tőkés nagyvállalatokat. Marx és Engels a *politikai harcra* és a tőkés tulajdon kisajátítására összpontosították az elnyomott osztályok figyelmét. Örökségül azt hagyták ránk, hogy *a szövetkezeti mozgalom nem lehet legyőzője a kapitalizmusnak.* Tehát inkább arra intettek, hogy *mit ne csináljunk* — de ebben aztán tökéletesen igazuk volt. Az ő idejükben nem is kellett több és nem kellett más sem a tisztánlátáshoz.

A marxizmus *pozitív* szövetkezeti programja *Lenin*től származik. Igaz, hogy a fogyasztási szövetkezés már a századforduló óta amolyan kiegészítő mozgalomként szerepet játszott a szocialista munkásmozgalomban, s a paraszti beszerző-ellátó szövetkezetek is elterjedtek, persze polgári jelleggel és célokkal. A proletárforradalom győzelme után azonban a kommunisták kezdetben nem tudtak mit kezdeni a szövetkezetekkel, sem Szovjet-Oroszországban, sem a Magyar Tanácsköztársaságban. Mindkét helyen az államosítást helyezték előtérbe, legfeljebb formailag tűrték meg a szövetkezeteket. Ez a magatartás részben a kialakulatlan politikai viszonyokból, részben pedig abból ered, hogy a cél akkoriban a „termelő-fogyasztó kommunák" rendszerének megvalósítása volt, ami viszont hamarosan kivihetetlennek bizonyult. Lenin tette meg e téren a fordulatot 1920—1921-ben és ő adta meg a lökést a szocialista szövetkezeti mozgalom kibontakozásához. A NEP gondolatával összefüggésben dolgozta ki szövetkezeti tervét, melynek lényege: 1. a parasztságot a szövetkezetek révén lehet a szocializmus útjára vezetni; 2. a fogyasztási és a beszerző-ellátó szövetkezetek fenntartandók, és a szövetkezeti fejlődés szolgálatába állítandók; 3. a szövetkezeti kereskedelem lépcsőfokán juthat el a parasztság a szövetkezeti termelésig. Mint a szövetkezeti fejlesztés módszerét pedig az önkéntességet, a fokozatosságot ajánlotta, továbbá az önse-

Digitized by Google

gély mellett az állami pénzügyi támogatást. A lenini elvek világos útmutatást adnak arra, hogy miként lehet felhasználni a szövetkezeteket a *szocialista gazdaság megvalósítása érdekében.* Lenin idejében ennél nem kellett több és nem is lehetett jobb program a marxisták számára. A történelem bizonyítja, hogy a régi társadalom strukturális átszervezésének időszakában óriási sikerek forrása volt a lenini terv.

De vajon elég-e klasszikusaink öröksége ma, amikor a szocializmus alapjai már állnak és a gazdaság szocialista struktúrájú? A tapasztalat azt bizonyítja, hogy *nem elég.* Bizonytalanság származik abból, ha elméletünk csak a múltunkat tisztázza, de csak felszínesen határozza meg a szövetkezetek mai társadalmi szerepét, és nyitva hagyja jövőnket. Ezek elvi tisztázása már a mi feladatunk, ezért a hozzászólók többségével együtt én is azt tudom ajánlani, hogy *a klasszikusok gondolati alapjait megőrizve, bátran kutassunk csak, vitatkozzunk, és alkalmazzunk új elméleteket, ahol ez szükséges.*

Miért van két formája a szocialista vállalatnak?

Megfigyelésem szerint a szövetkezeti kérdés elméleti vizsgálataira szinte már hagyományszerűen rányomja bélyegét, hogy a tulajdonviszonyokból *kiindulva* (ami helyes), s azután túlságosan csak a tulajdonviszonyoknál *megmaradva* (ami kevés), értékelik *a szövetkezetek szocializmusbeli szerepét.* Sok tény és nem kevés tapasztalat mutat arra, hogy csupán a tulajdonviszonyok alapján nem lehet megérteni a probléma lényegét, még kevésbé lehet helyesen cselekedni. A szocialista *tulajdonformák* elemzését tehát ki kell egészíteni a szocialista *gazdálkodási formák* elemzésével s *e kettő összevetésével* következtethetünk arra, hogy mi a társadalom mai és jövőbeli érdeke ebben a vonatkozásban.

Ha a két szocialista tulajdonformát *egymáshoz* hasonlítjuk, akkor kétségtelenül helyes az a meghatározás, hogy az állami tulajdon össznépi tulajdon, a szövetkezeti tulajdon pedig csoport- (kollektív) tulajdon. Ha elismerjük — mint ahogy ma már általánosan ezt tesszük — hogy *mindkettő szocialista,* ezzel kimondtuk a döntő ítéletet. Fontos tisztázni a kettő azonosságát és különbségét, de elméleti szőrszálhasogatásnak látszik minden olyasfajta spekuláció, amely azt boncolgatja, hogy melyik a következetesebb és melyik a magasabb fokú. *A társadalom szempontjából ugyanis csak az lehet a következetesebb megoldás, amely egy adott funkciót jobban, hatékonyabban képes betölteni.* S ez egyik esetben az állami vállalat, a másikban a szövetkezet lehet.

A fogyasztási cikkek nagy része például személyi tulajdont alkot a szocializmusban. Ha megpróbálnánk a személyi tulajdont állami tulajdonná tenni, rögtön kiderülne, hogy nem következetesebben szocialista, mert képtelen lenne pótolni az előbbinek a funkcióját. Azt mondanám tehát, hogy a tulajdonformák lényegileg nem azért különböznek a mi társadalmunkban, mert a személyi tulajdon a csoporttulajdon felé fejlődik (de még nem ért oda), a csoporttulajdon pedig az össznépi tulajdon felé fejlődik (de még szintén nem ért oda), hanem azért különböznek, mert *mindegyiknek van bizonyos előnye az egyik, vagy a másik társadalmi-gazdasági funkció betöltése szempontjából.*

Helytelennek bizonyultak azok a korábbi nézetek, hogy a szövetkezeti tulajdon csak az állami tulajdonnak alárendelve lehet szocialista. Az alapvető termelőeszközök szövetkezeti tulajdonának elismerése elkerülhetetlen és szükséges. Ennek felismeréséből következően vehetik meg ma már a termelőszövetkezetek a traktorokat. Fontos elvnek bizonyult viszont a *tulajdonviszonyok és a gazdálkodási forma* (a tulajdonhasználat) *egysége,* s ezen elvi követelmény alapján határozta el pártunk központi bizottsága a föld szövetkezeti tulajdonának megvalósítását. Szerintem igaza van *Erdei* elvtársnak akkor, amikor logikusnak látja, hogy a szövetkezeti földtulajdon megvalósításával el kell vetni a szövetkezeti tulajdon alacsonyabbrendűségének gondolatát.

Miért vannak tehát szövetkezetek a szocialista társadalomban, és miért nem csupán állami vállalatok léteznek? Ennek döntő oka nem a termelőerők fejletlenségében keresendő, sem a technika fejletlenségében, sem pedig a volt kisárutermelők lassúbb tudatbeli fejlődésében. Nem csupán azért van szövet-

Digitized by Google

kezeti szektor a népgazdaságban, mert egyes embercsoportok számára elfogadhatóbb, ha szövetkezet tagjaként végzik munkájukat, vagy biztosítják fogyasztásukat, hanem azért is, mert *az egész társadalom számára előnyösebb, ésszerűbb és olcsóbb, ha bizonyos tevékenységeket szövetkezetek végeznek, nem pedig állami vállalatok.* Így nagyobb a gazdasági hatékonyság és közvetlenebb a társadalmi tulajdon érzete az együttműködő kollektivákban, ez pedig nagy hajtóerő a kis- és középméretű gazdasági tevékenységben. Valamennyi szocialista ország tapasztalata bizonyítja, hogy a szövetkezetek nem anarchikus elemek a szocialista gazdaság keretében, hanem képesek a népgazdasági terv céljait követni.

Nem túlzás azt mondani, hogy a szövetkezeti szektor gazdasági okokból szükségszerű, legalábbis a mi társadalmunkban és a hozzánk hasonlókban. De felvetődik az a kérdés is: ha így van, miért ne tehetnénk meg, hogy *egész gazdasági életünket szövetkezeti alapokon szervezzük meg?* A kérdés kissé akadémikusnak tűnik ugyan, különösen azért, mert a szövetkezést nyilvánvalóan nem lehet elrendelni, hanem az emberekből kell ennek kiindulnia. De mégsem haszontalan válaszolni rá.

A szövetkezetnek van két *feltétele:* először is — a tagok gazdasági erején és összefogásán kell alapulnia, másodszor pedig — a tagoknak tudniuk kell áttekinteni a szövetkezeti munka minden részletét, hogy kollektívan tudjanak dönteni. A nagyvállalkozásokban egyik feltétel sincs meg; ezért ezek gazdasági okokból nem lehetnek szövetkezetek. Megjegyzendő, hogy a jugoszláviai önigazgatás rendszere nagyon hasonlít a szövetkezeti rendszerhez, hiszen kollektív (csoport) gazdálkodást érvényesít minden vállalkozásban, a társadalmi tőkét azonban nem alakítja át csoporttulajdonná, ezért a szocializmusnak ez a válfaja sajátos „kollektivizmusnak" tekinthető, de mégsem igazi „szövetkezeti társadalom"-nak. Végül is tehát az a következtetés adódik, hogy *a szocialista népgazdaság nem lehet szövetkezeti, nem lehet azonban meg, illetve csak a gazdasági érdek rovására lehetne meg szövetkezeti szektor nélkül.* Hogy mekkora és milyen struktúrájú legyen a szövetkezeti szektor, ezt már országonként különféleképpen lehet kialakítani, az eltérő adottságok és feltételek szerint.

Mi a különbség az állami vállalat és a szövetkezet, mint eltérő gazdálkodási formák között? Nem tartom szükségesnek, hogy valamennyi különbséget felsoroljam, de kettőre, mint nagyon lényegesre, rá szeretnék mutatni. Az egyik az, hogy alapjában különböző a kettőnek a *gazdasági rendeltetése.* A szövetkezetek rendeltetése mindig a tagok szolgálata, ezért a tagok foglalkoztatása, vagy fogyasztásuk biztosítása az elsődleges, a termelékenység, jövedelmezőség, műszaki fejlődés pedig fontos, de az előbbinek alárendelt cél. Az állami vállalatok rendeltetése viszont az, hogy hatékonyan gazdálkodjanak a munkaerővel és a társadalom eszközeivel, s ezért a termelékenység növelése, a műszaki fejlesztés és a jövedelmezőség mindig elsődleges, a dolgozók foglalkoztatása pedig fontos, de az előbbinek alárendelt cél lehet. A szövetkezetből elvileg nem lehet sem kizárni, sem elbocsátani a tagok egy részét, a tagok vándorlása is viszonylag kicsi; az állami vállalatoknál pedig a társadalom eszközeinek jó hasznosítása a munkaerő átcsoportosításával jár együtt. Leegyszerűsítve a dolgot, azt is lehetne mondani, hogy az állami vállalkozás rendeltetése a termelékenység gyors növelése, a szövetkezetek rendeltetése pedig a foglalkoztatás vagy ellátás folyamatossága. A másik lényeges különbség az, hogy a szövetkezetben *a tagok önigazgatása jut érvényre, a vezetői felelősség az önigazgatás rendjén belül létezik.* Az állami vállalatban viszont *az állam által kinevezett igazgató igazgat, a dolgozók demokratikus ellenőrzése mellett.*

Nem tudok egyetérteni az egyik vitázó elvtársnak olyan meghatározásával, mely szerint az állami vállalatnak a lényege az, hogy az állam egyik önelszámoló részlege. Ma már tisztázottnak kell tekintenünk azt, hogy *az állami vállalat nem azonos az állammal és nem is részlege annak, nem annak nevében jár el.* Nem mondhatjuk egyetlen vállalat gazdasági ténykedésére sem biztonsággal, hogy ez az „állam akarata". Ezért nem is léphet fel államként sem az állampolgárokkal szemben, sem más vállalkozásokkal szemben. *Állami*

Digitized by Google

tulajdonnal gazdálkodó önálló jogi személy és önálló vállalkozás — ez az állami vállalat. Csak ennek a felfogásnak az alapján mondhattuk ki a gazdasági reform irányelveiben azt, hogy az állami vállalatok és a szövetkezetek azonos jogállásúak, s az állam egyiket sem részesíti előnyben a másikkal szemben.

Mi a kétféle szocialista vállalat perspektívája? Véleményem szerint a szocializmus gazdaságában *mindkettő perspektivikus,* egyik sem adja át a helyét a másiknak. A kommunizmust úgy szoktuk emlegetni, mint az általános köztulajdon rendszerét, de hogy ténylegesen milyen formája, vagy formái lesznek a kommunista tulajdonnak, azt ma még aligha lehet megmondani. A szocializmus rendszerében azonban kétségtelen a kettő közötti közeledés mind a kétfajta tulajdon, mind a kétfajta gazdálkodás szempontjából.

A *tulajdonformák* közeledésére kétségtelenül az jellemző, hogy a szövetkezeti tulajdon közeledik az össznépi tulajdonhoz. Nem hiszem, hogy ennek az lenne a módja, hogy a szövetkezeti tulajdon rovására a szövetségi, tehát a másodlagos szövetkezeti tulajdonforma aránya növekszik. Ez behatárolt lehet és a bürokrácia veszélyét rejti magában. Sokkal inkább *a szövetkezeti oszthatatlan alapok növekedését* látom a közeledés mutatójának. S ez meg is figyelhető. Ugyancsak közeledik egymáshoz a kétféle *gazdálkodási forma* is. Ebben a tekintetben azonban már nemcsak a szövetkezeti gazdálkodás és vezetés rendszere közeledik az állami vállalatokéhoz, hanem fordítva is, az állami vállalalatoké a szövetkezetekhez, mind a gazdálkodás és vezetés mechanizmusa, mind az elosztás rendszere és a jövedelmi arányok szempontjából. Ez azt bizonyítja, hogy nem antagonisztikus a két gazdasági formáció. Azt is hangsúlyoznunk kell azonban, hogy *a közeledés nem vezethet és nem is vezet azonosuláshoz,* ennek semmiféle hitelt érdemlő jele sincs, s nem is látszik előnyösnek. Az állami vállalat állami marad, a szövetkezet pedig szövetkezet marad, minden közeledés után is.

Nagyon indokoltnak látom azt a vitában felmerült javaslatot, hogy a *szocialista vállalatokról egységes törvényi szabályozás szülessen,* s mindkét vállalkozási formának a társadalmi szerepét szabályozza. A vállalati törvénnyel azonban nem kellene túlságosan sietni, mert ez alapos közgazdasági és jogi előkészítést igényel; helyes azonban, hogy a közgazdász és jogi társadalom már most munkába vegye ezt a témát.

A szocialista állam viszonya a szövetkezetekhez

Véleményem szerint ebben a viszonylatban általánosságban két elvet kell érvényesíteni szocialista társadalmunkban. Egyfelől a *szövetkezés szabadságát,* másfelől a szövetkezeti rendszer olyan szervezettségét, hogy a *szövetkezetek a társadalmi érdekkel harmóniában működjenek.* A szövetkezés szabadsága ma is létező jog hazánkban, s gazdasági reform ezt érdemivé teszi azzal, hogy nem korlátozza, „profilírozza" mereven a szövetkezetek gazdasági tevékenységét. Lehetővé teszi, hogy kiterjesszék ezt — persze az állam felügyelete és engedélye mellett — minden olyan tevékenységre, amelyet a tagok szolgálata érdekében, önerőből képesek elvégezni. A szövetkezés szabadságát elvileg csupán az egyes szövetkezeti formákban ma még meglevő úgynevezett „központkényszer" korlátozza Magyarországon. Ezt azonban ma már *meg lehetne szüntetni,* mert a mozgalom belső kohéziója erős. Így a gazdasági és mozgalmi érdekeltség lehet a szövetkezetek tömörülésének hajtóereje, s ez alkalmas arra, hogy az eddiginél jobb munkára serkentse a szövetkezeti szövetségeket.

A *társadalmi érdek érvényesítése* már bonyolultabb probléma az előbbinél. Az államnak a szövetkezeti kérdésben két végletet kell elkerülnie: azt a végletet, hogy a szövetkezetek az *államérdek ellen* működjenek, vagyis „állam az államban legyenek", de azt a végletet is, hogy az állam vagy az államigazgatás egyszerűen *dirigálni próbálja a szövetkezeti mozgalmat.* E két véglet elkerülése nemcsak állami, hanem szövetkezeti érdek is.

Az állam és szövetkezet viszonya kétségtelenül *gazdasági* vonatkozásban a legizgalmasabb. Hiszen a szövetkezetek részt vesznek a szocialista tervgazdálkodásban, és bizony nem mindig

Digitized by Google

könnyű számukra az önállóság alapján tervszerűnek lenniük. De persze mégiscsak lehet, sőt aligha túlzás azt mondani, hogy ha a gazdálkodó szervek *önszántukból, önállóan* követik a népgazdasági terv céljait, akkor ez *a tervszerűségnek egy magasabb foka*, mint ha csupán utasításra teszik ezt, és közben nem „tapogatják ki" a vállalkozásuk számára legelőnyösebb lehetőségeket.

Igaz az — ami a vitában is felmerült —, hogy *az állam és a szövetkezetek viszonya függ a szocialista népgazdaság modelljétől is.* A korábbi centralizált modellben sokszor nehéz volt közös nevezőt találni az állam és a szövetkezetek számára. A szövetkezeti szövetségek nagy és pozitív szerepet játszottak ebben, s ahol nem voltak ilyenek (mint például a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomban), ott esetenként állami utasítás oldotta meg a felmerülő ellentéteket. A mai népgazdadasági modellben már, amely a *központi tervezés és a piaci mechanizmus szerves egységén* alapul, mások a módszerek és kisebb a konfliktus veszélye. Hiszen nincs már a népgazdasági tervnek vállalatokra bontott részmutatója, amelyet követni kötelező lenne; ehelyett a kormányzati szervek gazdasági szabályozást végeznek a vállalati szféra irányában, és hatósági felügyeletet gyakorolnak. Az adó-, a hitel-, a jövedelemelosztási szabályozás, a gazdasági szerződések befolyásolása azok az eszközök, melyek révén az állam irányítja a szövetkezetek gazdasági fejlődését, ugyanúgy mint az állami vállalatokét. Igaz, hogy ezt csak közvetett irányításnak nevezhetjük, de azért ez mégiscsak jelentékeny állami befolyás a szövetkezetek tervszerű működése érdekében. Ilyen értelemben, szerintem azt mondhatjuk, hogy *az állam a gazdasági szabályozás eszközeivel irányítja a szövetkezeteket a társadalmi érdek követésére.* De semmire sem utasítja őket.

Az államigazgatási szervek tevékenységének lényege a mai helyzetben szerintem is az *állami felügyelet* gyakorlása lehet. Ez alapjában *törvényességi felügyelet*, amely persze kiterjed a törvényeken alapuló különféle hatósági szabályok ellenőrzésére is. Ez azonban annyit jelent, hogy az államigazgatási szerveknek ezen túlmenően nincs és nem is lehet felelősségük, nem felelnek tehát sem a jövedelmek mértékéért, sem a beruházásokért, sem a szövetkezeti demokrácia érvényesüléséért.

Vitathatatlan, hogy *javítani kell a szövetkezeti törvényhozást*, de nem bővítés irányában, mert inkább sok a jogszabály, mint kevés. Felesleges például a szövetkezetek számára az állami mintaalapszabály. Inkább afelé kellene menni, hogy a törvény egységes elvek alapján, kevesebb részletességgel, de világosabban és hatékonyabban szabályozzon. Ez okból én a magam részéről szükségesnek tartom, hogy *egységes szövetkezeti törvény* készüljön, amely a szövetkezeti törvényi szabályozás alapja lenne. Ez megadhatná az *elvi alapot a különböző ágazati szövetkezeti törvények meghozatalához.* Törvényhozásunk ezzel a nagy munkával hosszú időre „sínre tehetné" a magyar szövetkezeti mozgalmat.

A demokratikus centralizmus elvére épüljön-e a szövetkezeti mozgalom?

Véleményem szerint nagyon indokolt, hogy kérdőmondatként fogalmazzuk meg ezt és olyan választ adjunk rá, amely mentes a sablontól. A vita ebben a kérdésben onnan indul el, hogy *mi a demokratikus centralizmus általános jelentősége a szocialista társadalomban:* minden intézményre érvényes-e, vagy csak a társadalom vezető, meghatározó intézményeire?

Közismert, hogy *pártéletünknek alapvető törvénye a demokratikus centralizmus*, ez egy egész történelmi korszakban beigazolódott elv. *Pontosan mit is értünk ezen a fogalmon?* A pártéletben azt értjük alatta, hogy 1. a párt valamennyi vezető szervét választják; 2. a vezető szervek kötelesek beszámolni a tagságnak; 3. a kisebbség köteles alárendelni magát a többségnek, szigorú pártfegyelem mellett; 4. a felsőbb szervek határozatai feltétlenül kötelezők az alsóbb szervekre. A lényeg tehát a következő: *a döntés előkészítésének és a határozat megindoklásának a módszere demokratikus, a döntés azonban minden alapkérdésben centrális és mindenkire kötelező.* Ez kifejezi azt, hogy a párt nem egyes munkások vagy munkáscsoportok, hanem az *egész* munkásosztály érdekeit képviseli, politikai törekvése nem csu-

Digitized by Google

pán az egyes akció, hanem egységes közös akció a célokért.

Mi a helyzet az államéletben? Ott szintén *maradéktalanul érvényesül a demokratikus centralizmus*, mert a szocialista állam az ország igazgatását ennek alapján valósítja meg. Az államhatalom, a törvényhozás szerveit választják, az állami döntések centrálisak (törvényhozási, vagy kormányzási döntések) és az állam minden szervére kötelezők, beleértve az állami feladatokat ellátó helyi tanácsokat és a szövetkezeteket is. Megjegyzem azonban, hogy az állami centralizmust úgy kell értelmezni, hogy ez *nem zárja ki a helyi tanácsok autonómiáját.* Már *Lenin* hangsúlyozta: „És mint ahogy a demokratikus centralizmus egyáltalán nem zárja ki az autonómiát és a föderációt, éppúgy a legkevésbé sem zárja ki, hanem, ellenkezőleg, feltételezi a különböző vidékeknek, sőt az állam különböző közösségeinek legteljesebb szabadságát mind az állami, mind a társadalmi, mind a gazdasági élet különféle formáinak kidolgozásában. Mi sem tévesebb, mint a demokratikus centralizmus összekeverése a bürokráciával és a sablonizálással..." (Lenin Művei. 27. köt., 202. old.) A tanácsok tehát mint helyi önkormányzati szervek járhatnak el a helyi ügyekben, s ez összefér az állami centralizmussal. Azért szükséges megjegyezni ezt, mert *a tanácsok önkormányzati funkciója a mainál egyértelműbb elismerést igényel és erőteljes fejlesztésre szorul.*

Mi a helyzet a gazdasági életben? Véleményem szerint itt van *centralizmus* is, meg van *demokrácia* is, *mégsem helyes ugyanabban az értelemben vett demokratikus centralizmusról beszélni, mint a pártéletben, vagy az állam életében.* Először is: a gazdasági életben a centralizmusnak nincs olyan szervezeti rendszere, mint a párt- és állami életben. A vállalatok önállóan döntenek gazdasági kérdésekben (legfeljebb a trösztökön belül beszélhetünk szoros értelemben vett centralizmusról). Igaz, hogy a centrális állami döntések és intézkedések kötelezők a vállalatokra, de az új mechanizmusban szabályozó jellegűek, csak az államérdek közvetítésére hivatottak, és nem írják elő a cselekvés tartalmát a vállalatoknak. A népgazdasági tervet a vállalati tervvel nem köti össze utasítás-rendszer, mely meghatározná a vállalati munka egészét. (A régi „tervmutatós-rendszer" is csak tökéletlen eszköz volt e téren, több hátránnyal, mint előnnyel.) Továbbá az is tény, hogy a gazdasági élet tagolódása alapvetően más, mint a párt- és az államéleté: vannak központilag igazgatott állami vállalatok, vannak tanácsi vállalatok és vannak szövetkezetek. A két utóbbinak más a kapcsolódása az államhoz, mint az előbbinek. Végül tény, hogy a demokrácia is másként érvényesül a gazdasági életben. A vállalati vezetőket (a szövetkezetiek kivételével) nem választják, hanem kinevezik. Igaz, hogy a kinevezés választott állami szervek nevében történik, de nem a vállalati dolgozók által választott, hanem az állampolgárok által választott szervek nevében. A demokrácia lényege az állami vállalatok vonatkozásában: a demokratikus ellenőrzés.

Mindez arra mutat, hogy *a demokratikus centralizmus gondolata nem fejezi ki a lényegét annak, ami a gazdasági életben van.* Igaz, hogy *átvitt értelemben* esetleg beszélhetnénk a gazdasági életben is demokratikus centralizmusról, de akkor *nagyon fel kellene lazítani ennek a fogalomnak az értelmét.* Úgy vélem, *jobb ha nem tesszük ezt.* Maradjunk meg amellett, hogy a *gazdasági élet minden szintjén szükség van demokratikus módszerekre, az állam pedig centrálisan irányítja a termelést és az újratermelést mint összfolyamatot.* Lehetséges azonban, hogy e kérdésben még más összefüggésben is szükséges elemezni a problémát, s azután lehet végleg összegezni az elvi lényeget. Annyi mindenesetre nyilvánvaló, hogy *a szövetkezeti kérdésben enélkül is véglegesen állást lehet foglalni.*

Mi a helyzet a társadalmi szervekben? Vannak köztük olyanok, amelyek *centrális szervezetek,* helyi szervekkel; ilyenek például a szakszervezetek. Ezekben *teljes mértékben* (ugyanúgy, mint a pártszervezetekben) *érvényesülnie kell a demokratikus centralizmusnak.* Már meggondolandó azonban, véleményem szerint, hogy érvényes-e *a szakszervezeti tanácsra,* amely tulajdonképpen inkább föderatív jellegű szerv, az ágazati szakszervezetek közös szerve. Itt van tehát bizonyos sajátosság, de lényegében érvényesül a demokratikus centralizmus. Minden szakszervezet ugyanis nemcsak

Digitized by Google

„egy mozgalom", hanem „egy szervezet" is.

Ilyen hosszú bevezető után jutottam el a tulajdonképpeni válaszhoz. Véleményem megegyezik *Erdei* elvtárséval, hogy tudniillik *a szövetkezeti mozgalmat nem helyes a demokratikus centralizmus elvére felépíteni.* Lényegileg eddig sem volt erre építve, de a régi gazdasági mechanizmusban a központi szövetkezeti szervek gyakran úgy cselekedtek — sokszor kényszerhelyzetben —, mintha joguk volna centrálisan dönteni mindenben. *Miért nem szükséges e téren a demokratikus centralizmus?* Azért, mert a különböző (termelési, fogyasztási, takarék-, lakás stb.) szövetkezeti mozgalmak mindegyike *országos tömegmozgalom, de nem alkot egy országos szervezetet.* Vannak központi mozgalmi célok, de nem ezekből lehet levezetni a helyi célokat, inkább fordítva járhatunk el. Dominálnak a helyi célok (a szövetkezeti tagok konkrét céljai), s ezek, igaz, végső fokon egy irányba mutatnak, de nagyon is különböző, konkrét célok. Nem határozhat tehát központilag a megyei, vagy az országos szövetség az egyes szövetkezet egész tevékenységéről, csak hozzásegítheti a jó munkához, s ez persze nem kevés. És még egy érvet mondhatok. Ha a demokratikus centralizmust érvényesítenénk a szövetkezeti mozgalomban, ez lényegében *kereszteznè az állami centrális igazgatást.* Akkor az állami hatósági és közgazdasági szabályozást a szövetkezeti központok közbeiktatásával végezhetnék az államigazgatási szervek, s ez párhuzamosságot és bürokráciát idézne elő, elszigetelné magukat a szövetkezeteket az államtól, s a tagszövetkezetek olyan kapcsolatba kerülnének saját szövetségükkel, mint valamely felettük álló hatósággal. Ez a viszony rombolólag hatna a mozgalom erkölcsi alapjaira. Ezeket a megfontolásokat vette figyelembe pártunk központi bizottsága, amikor nem javasolta, hogy a termelőszövetkezeti szövetségek a demokratikus centralizmus elvére épüljenek.

Ezekután felmerül az a kérdés, hogy *végül is milyen elvi alapon működjenek a szövetkezeti szövetségek?* Nézetem szerint az lehet a kiindulópont, hogy *a mozgalom önálló egysége minden esetben maga a szövetkezet, amely meghatározott* (általa felismert és vallott) *mozgalmi és gazdasági előnyökért központi szövetségbe tömörül.* Nem pedig arról van szó, hogy a központi szövetség az egész mozgalom egységes szervezetét jelentené, s az egyes szövetkezetek a központ alapszervezetei lennének. Ezért csakis az lehet a helyes, hogy *a mozgalom kiindulópontjának, önálló szervének a szövetkezetet tekintsük, s erre az önállóságra épüljön fel föderatív alapon a területi és központi szövetségek hálózata.* Sem gazdasági, sem mozgalmi vonatkozásban nem lenne helyes a centrális elvet fölébe helyezni a szövetkezeti önállóságnak.

Mi legyen a szövetkezeti szövetségek működésének tartalmi lényege? Úgy vélem, hogy egyfelől *az érdekképviselet kifelé,* az államigazgatás és a vállalati szféra irányában, másfelől a *közösen igényelt szolgáltatások nyújtása befelé* (a tagszövetkezetek számára). Mindkettőt a *legszélesebb értelemben* kell felfogni. Nagyon helytelen lenne a centrális elvet azonosítani az erős szövetségi rendszerrel, a föderatív elvet pedig a gyenge szövetséggel. A szövetkezeteknek erős szövetségekre van szükségük, nem csupán „árnyékszervekre", vagy pláne „sóhivatalokra". A szövetségnek legyen *tervező* funkciója is, de ne ugyanazt tervezze, mint a szövetkezetek. Kell lennie *mozgalmi irányító* funkciójának, *gazdasági elemző és reviziós szolgálatának és még káderszolgálatának is* (persze nem dönthet egyetlen szövetkezeti vezető funkció betöltéséről sem, de segítséget nyújthat a szövetkezeteknek, ha igénylik). És meg kell tudnia jól valósítani *a szövetkezetek közötti kölcsönös segítséget,* eszmeileg is, meg anyagilag is. A szövetség feladata kiterjed a *szövetkezetek közötti kooperáció* szervezésére, sőt a szövetkezeti *gazdasági integráció* előmozdítására, de úgy, hogy nem integrálja magába a szövetkezeteket, nem veszi át ezek funkcióját. A föderatív elvre épülő szövetségek funkciói tehát *elvileg mások,* mint a centrális szervezeteké, de végül is *nem kevesebbek* ennél, csak annyiban, amennyiben nem gyakorolnak formális „felügyeletet".

Ezeket az elveket látom helyesnek követni a fogyasztási és kisipari szövetkezeti mozgalomban, s azokban a szövetkezeti ágazatokban is, amelyekben még nincs szövetségi rendszer.

Digitized by Google

A szövetkezeti fejlődés néhány kérdése

A vitában felmerült az is, hogy *milyen típusai vannak a szövetkezésnek* hazánkban. *Erdei* elvtárssal egyezően én is *két típust* látok; az egyik szerintem is a *termelőszövetkezet,* a másik azonban szerintem nem „az összes többi", nem is a kereskedelmi szövetkezés, hanem a *fogyasztási* szövetkezés; mint ahogy a gazdasági életben is két funkció van: a termelés és a fogyasztás. Nagy fontossága lehet és van is a szolgáltatásnak, a beszerzésnek és értékesítésnek, s e célra külön szövetkezetek jönnek létre; ezek azonban lényegében szintén két típusra oszthatók: vagy a termelés meghosszabbítását jelentik, vagy a fogyasztás szolgálatát. Ennek elvi tisztázása kétségtelenül fontos, de persze mindenféle szervezeti kérdés rendezésének csak kiindulópontjául hasznosítható.

Milyen szövetkezeti formációknak van jövőjük hazánkban? Mindenekelőtt a már most is erős *három nagy ágazatnak:* a fogyasztási szövetkezeteknek, a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek, az ipari és háziipari szövetkezeteknek. Véleményem szerint erősen fejlődniük kell a *szolgáltató* szövetkezeteknek, és bizonyos mértékig szükséges a *mezőgazdasági termékeket értékesítő szövetkezetek* kifejlődése. Nagy jövő előtt állnak a *lakásszövetkezetek,* bár még kevéssé fejlesztették ki szolgáltatásaikat a tagok számára. Továbbra is fejlődés várható a *takarékszövetkezetek* terén és a szövetkezés sok más ágában. Ha megvan a következetesebb szövetkezeti jogi szabályozás (ami szerintem is szükséges), megvizsgálandó, hogy némely *szövetkezetszerű, ehhez nagyon hasonló vállalkozást* (például a társasházat) *és szervezetet* (például az ügyvédi munkaközösséget) nem lenne-e helyesebb és logikusabb *szövetkezetnek* tekinteni.

Sokat vitatják a *szövetkezeti koncentráció* problémáját hazánkban. El kell ismernünk, hogy *a koncentráció objektív törvény a szövetkezeti mozgalom nagy részében.* A versenyképességet esetenként csak több szövetkezet szervezeti összeolvasztásával lehet megtartani, s ilyenkor meg lehet tenni ezt. De *semmi esetre sem lenne helyes felülről szervezett kampányokkal összeolvasztani szövetkezeteket* akkor, amikor nem ez az egyetlen útja a gazdasági probléma megoldásának. Annál is kevésbé, mert az elmúlt években elég nagyméretű szervezeti integráció ment végbe a magyar szövetkezeti mozgalomban. A szövetkezeteknek bizonyos határon túlmenő nagyobbodása kétségtelenül csökkenti ugyanis az átlagos tájékozottságú tag számára annak a lehetőségét, hogy ténylegesen átlássa a szövetkezeti ügyeket és érdemileg beleszóljon ezekbe. Ilyenkor gyengül az önigazgatás, külön bürokrácia jön létre, s a szövetkezeti tag bizonyos fokig „elidegenedik" saját szövetkezetétől. Ez pedig nem kívánatos. Ezért az ilyen döntéshez *egyszerre kell igénybe venni a gazdasági mércét és a szövetkezetpolitikai mércét.*

A *szövetkezeti demokrácia fejlesztése* méltán került a kutatás és a vita előterébe. Nyilvánvaló, hogy a mostani szakaszban még erősítenünk kell a szövetkezeti demokrácia intitucionális alapját is, ugyanakkor *a belső működés tartalmával kapcsolatban mindinkább előtérbe kerül a demokrácia elmélyítése.* A közgyűlési demokrácia feltétlenül mindig is alapja marad a szövetkezeti rendszernek, s itt még rengeteget lehet javítani, fejleszteni. De óriásiak a lehetőségek a „nem-közgyűlési" demokrácia fejlesztésére is: a vezető szervekben, a munkaszervezetben, a tagok és a szövetkezet gazdasági kapcsolatában, a tagok közvéleményének megismerésében és kutatásában, egyes szövetkezeti gazdasági akciók megszervezésében. Ezeket a lehetőségeket az eddiginél jobban fel kell kutatni és ki kell használni.

Érdekes és fontosnak látszó speciális problémájuk a termelőszövetkezeteknek az, hogy *miként oldják meg tagjaiknak mint dolgozóknak az érdekképviseletét munkaügyi kérdésekben.* Kétségtelen, hogy a termelőszövetkezetnek kettős természete van: egyrészt közös vállalkozás, másrészt közös munkaszervezet. Szerintem a vitában felmerült javaslatok jó megoldást kínálnak. Arra a lehetőségre gondolok, hogy a termelőszövetkezet közgyűlése szövetkezeti munkaügyi bizottságot választana, amely a dolgozó tagok munkaszervezési ügyeiben a vezetőség partner-szervezete lehetne, felszínre hozná a munkaügyi problémákat, első fokon egyeztetné ezeket a vezetőkkel (vagy a vezetőséggel), végső fokon pedig közösen, vagy külön-külön

Digitized by Google

a szövetkezeti közgyűlés elé terjesztenék végső eldöntésre a vitás kérdéseket. A *munkaszervezetbeli érdekek jobb tisztázása csak előnyére válhat a szövetkezeti demokráciának*, a tényleges közgyűlési egységnek.

Az is megfontolandó, hogy bizonyos esetekben előnyös a *szövetkezeti elnök és a szövetkezeti ügyvezető, igazgató funkciójának szétválasztása*. Persze csak úgy, hogy az egy függetlenített funkcióból ne legyen két függetlenített, fizetett funkció, hanem az elnök társadalmi tevékenységként elnököljön a közgyűlésen és a vezetőségi ülésen. Ez előreviheti a szövetkezeti demokrácia ügyét olyan esetekben, mikor az ügyvezetést olyan végzi, aki jó szakember ugyan, de járatlan a demokrácia megvalósításában, vagy alkalmatlan is rá. De aligha lenne jó ha *mindenütt* ilyen rendszert alkalmaznának, mert sok helyen ez egyszerűen felesleges, sem a személyi adottságok, sem a szövetkezet nagysága nem indokolják. A szövetkezetekre kellene bízni, hogy ha szükségesnek látják, alkalmazzák.

●

Végül is a jelen vita célját és lényegét abban látom, hogy *segítse a szövetkezeti demokrácia további fejlődését és erősítse a szövetkezetek szocialista jellegét, ugyanakkor szélesebb vezető rétegünket is* (a politikai és a gazdasági vezetőket) *megismertesse a szövetkezeti kérdésekkel, mert senki sem lehet érdektelen és független ettől a problémától*. Az ilyesfajta eszmecserék, ha helyes elvi megoldásokra vezetnek és ha egy irányba terelik a nézeteket, a cselekvést, alighanem a legjobb politikai eszközök arra, hogy a marxizmus és a szocializmus ellenségeit visszaszorítsák a politikai arénában, hogy állandóan „tizedeljék" soraikat, a mi táborunkat pedig eszmeileg erősebbé tegyék.

Nyers Rezső

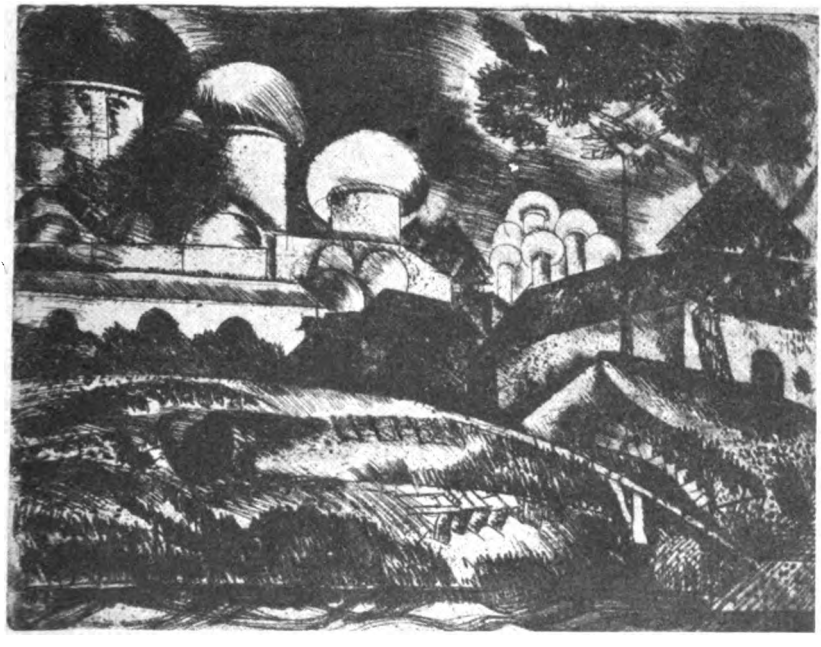

Uitz Béla: Kreml

Digitized by Google

Kitagadás helyett: vitát az egységért!

(Hozzászólás Jancsó—Fehér-ügyben)

Amikor néhány hónappal ezelőtt — „zárszó ürügyén" — hozzászóltam a *Társadalmi Szemle* filmvitájához, azzal mentegetődztem, hogy nem a vita lezárására, hanem „újabb vitákra" gondolok. Annál szívesebben emlékszem erre most vissza, mert *Fehér Ferenc* legutóbbi cikke (Szövetség vagy kitagadás? Hozzászólás Jancsó-ügyben. Társadalmi Szemle. 1968. 8—9. sz.) alkalmat ad — nem utolsósorban markáns és éles kérdésfeltevéseivel —, hogy máris lefolytassuk ezeket az újabb vitákat. Hadd bocsássam azonban mindjárt előre: nem azért említem így, elismeréssel Fehér kérdésfeltevéseit, mert udvariaskodni szeretnék, viszonozni azt a kijelentését, hogy érvelésemet korrektnek és világosnak nevezte.

A kritika módszere és a napi politikum

Amit különösképpen jellemzőnek érzek Fehér vitatkozási *módszerére*, az nemcsak az, hogy éllel és keményen fogalmaz, hanem az is, hogy ellenállhatatlanul vonzódik a feszesen kategórikus ítéletekhez, a nagyon tágra fogott, generális megfogalmazásokhoz. Az én cikkemet pl. azzal tiszteli meg, hogy kijelenti róla: *minden lényeges értékelését hibásnak tartja*. Ebben nem szeretném követni példáját. Ezért elöljáróban mindjárt le is szögezném: nem tartom Fehér Ferenc minden lényeges értékelését hibásnak. Sőt, tovább megyek, alább, a többi között, még azt is be szeretném bizonyítani, hogy ő sem tartja minden lényeges értékelésemet hibásnak.

Ezek a nagystílűnek szánt általanosítások a konfrontáció elvének bizonyos fetisizálásából erednek, amelyről már volt alkalmam Fehér Ferenccel vitatkozni. Ő valahogy úgy véli, hogy a szellemi szuverenitásnak, az ítéletalkotás önálló jellegének fontos kritériuma: a sajátos álláspontnak, az eltérő véleménynek egyfajta abszolút hangsúlya. Nem titkolom, nagy kedvem lenne bebizonyítani — neki is! —, hogy ezekkel a görcsös gesztusokkal önmagával is ellentétbe kerül, vagy még pontosabban: azzal a marxista platformmal, amelyen áll, és amely őt sok vitapartnerével is összeköti. Ez az összekötő elem nemcsak a korrektség a vitában vagy a világosság az álláspontok kifejtésében, hanem egyezés lényeges, *tartalmi kérdésekben.*

De haladjunk sorjában. Fehér mindjárt azzal az ellenvetéssel kezdi, hogy én oly módon „extrapolálom" Jancsó eszmei felfogását, ami már egyenesen adminisztratív megtorlásokra buzdít a művész ellen. Nevezetesen ebben a mondatban véli utólérni ezt a szándékot vagy veszélyt: *„Jancsó felfogása* ugyanis, ha ebből az aspektusból nézzük, a mi mai ökonómiai elképzeléseinkkel szemben a teljes tagadást fogalmazza meg: műveiben *a forradalmi magatartás kritériuma — az objektív, a gazdasági és másmilyen körülmények szuverén megvetése."* Mint megjegyzéseiből kitűnik, Fehér itt nem azzal vitázik, hogy Jancsó az objektív körülményeket semmibe veszi, csupán azt teszi vita tárgyává, hogy én *„a politikai program egyes mozzanataira"*, azaz a mai ökonómiai elképzelésekig vezetem le a következtetést. Nyilván az irritálja ebben, hogy ezeket az elképzeléseket párthatározatok „szentesítik", és feltehetően ebből jut arra a következtetésre, hogy én valamilyen politikailag destruktív vagy káros álláspontot akarok Jancsónak tulajdonítani.

Ez, bocsánat a tiszteletlen szóért, gyerekség. Először is: azért hoztam itt szóba a gazdasági mechanizmust, mert előzőleg Kovács András filmjével foglalkoztam, amelyben expressis verbis *erről* folyik a vita. *„Ebből az aspektusból"* állítottam szembe Jancsó szemléletét Kovácséval. De ha én idézett mondatomból

Digitized by Google

ki is hagytam volna a *„mai ökonómiai elképzeléseket"* (ami ezután sem áll szándékomban), a következtetés akkor is teljes értelemben vonatkoztatható lenne rájuk. A marxizmus — a többi között és sok minden másnál inkább — attól marxizmus, hogy materialista, dialektikus materialista, azaz elsőrendűnek tekinti az objektív valóságot. Aki ezt megveti, aki az objektív tényezőt — és a társadalom esetén ez mindenekelőtt a termelés és a gazdaság fejlődése — nem értékeli igazi súlya szerint, az lehet romantikus lázadó, lehet kiváló művész, de nem lehet tudományosan gondolkodó forradalmár. Gondolom, ebben egyetért velem Fehér Ferenc. S feltételezem, az sem kerülte el a figyelmét, hogy ezeken a kérdéseken mint ideológiai problémákon ma szabadon vitáznak Magyarországon mindenfelé, mindenféle adminisztratív következmény nélkül.

Marad tehát a kérdés másik fele: nem volt-e vulgáris részemről ezzel kapcsolatban a mai gazdasági mechanizmust emlegetni, ami vitapartnerem szerint azt jelenti, hogy *„a politikai program egyes mozzanataig"* bontok le egy műalkotást. *„Az esetek többségében"* — mondja Fehér — ezt nem lehet megtenni. Kisebb baj az, hogy nem mondja meg, mi az esetek kisebbsége, amikor ez igenis megengedhető. Sokkal nagyobb baj az, hogy — igazolni akarván ezt az álláspontját — mesterségesen lefokozza a gazdasági reform jelentőségét. A *„politikai program egyes mozzanatainak"* nevezi, nem pedig egy olyan változásnak, amelyről, hogy közeli példát válasszak, Lukács György így nyilatkozott: *„A magyar pártnak nagy érdeme, hogy felismerte itt is a konkrét cselekvés szükségességét. Az új mechanizmus fontos kísérlet arra, hogy a szocialista termelést a torzulásoktól megszabadított formában valósítsa meg. Ez szerintem az óriási pozitívuma az új mechanizmusnak. Olyan lépés ez, amely a marxizmus reneszanszát teszi lehetővé..."* (*Népszabadság*, 1967. december 24.) Ha nekem nem hiszi el Fehér Ferenc, talán inkább ad hitelt Lukácsnak, az ideológusnak, aki itt is, másutt is félreérthetetlenül beszél a reform lényegbevágó és *ideológiai* jelentőségéről, és akire nemcsak tekintélyként hivatkozom (hisz vele is lehet és kell is vitázni), hanem azért, mert említett mondatai a szóban forgó kérdés lényegére mutatnak rá. Ha ideológiailag vizsgálunk egy műalkotást (s nekünk, akik marxista alapon szeretnénk művelni a kritikát, ez a legfőbb dolgunk), akkor kötelességünk — nemcsak jogunk —, hogy annak eszmei tartalmát összevessük a kor jelentős, ideológiailag is jelentős tapasztalataival és változásaival.

Hogy ennek bármilyen köze lenne vagy lehetne a politikai gyanúsítgatásokhoz, az valóban Fehér teljesen autonóm magán-aggálya; ebben a tekintetben, koncedálom, abszolút egyedi és eredeti álláspontom van. Az enyémhez hasonló összevetések műalkotások és társadalmi jelenségek között — a marxista kritika alfájához tartoznak. Marx és Engels is irodalomkritikai tevékenységüket láthatóan nemegyszer éppen azzal a becsvággyal folytatták, hogy kimutassák azt a közvetlen társadalmi-ideológiai hátteret, amelyből az egyes művészi alkotások születtek. A műbírálatot, mint politikai cselekvést, mint a társadalmi változások egyik eszközét fogták fel, és gúny tárgyává tették az ifjúhegeliánusok *„kritikai kritikáját"*, amely a *„nem kritikus cselekvést"* össze akarta egyeztetni a *„kritikusi szemlélettel"*, mert mindenek fölé a gondolkodó egyént állították, aki az anyagi érdekeken és a gyakorlati cselekvésen felülemelkedik. Marx és Engels persze, azt is tudták, hogy a műalkotástól a tőle független, benne megnyilvánuló (vagy hamisan tükröződő) objektív viszonyokig sok áttétel vezet, hogy a művészi tükröződés különösképpen nem mechanikus, egyenes vonalú. De ez egy pillanatig sem jelentette azt, hogy ne tettek volna meg mindent az *objektíven* kimutatható legközvetlenebb háttér felderítésére. Goethe „rejtélyét", olimposzi nagyságát és copfos filiszterségét éppúgy a korból, annak gazdasági, politikai és ideológiai viszonyaiból igyekeztek megoldani, mint ahogy a 19. század második felének szociális töltésű irodalmát azon is mérték, mennyire képes a munkásmozgalom kibontakozása révén kialakult új helyzetet visszaadni.

S hogyan értekezett Lenin Tolsztojról? Hogyan „merészelte" összevetni a nagy író gondolatvilágát ugyancsak egy reform hatásával, vagyis *„annak a sok millió parasztnak a felfogásában beállott törés-sel"*, akik *„alighogy megszabadultak a jobbágysorstól, máris azt látták, hogy e szabadság mögött az elnyomorodás, az*

Digitized by Google

éhhalál, a városi »rókák« közötti földönfutó élet új rémei lappanganak"? Plasztikus példákat említhetnénk Lunacsarszkijtól is, aki a kritikusoktól egyenesen megkövetelte, hogy „*tudós szociológusként*" keressék a művészi tevékenység mögött meghúzódó társadalmi folyamatokat, problémákat. „*A marxista kritikus* — írta Lunacsarszkij 1928-ban — *abban is különbözik a felvilágosodás kritikusától, hogy megmagyarázza valamely mű létrejöttének törvényszerű okait... Ha a marxistának nincs érzéke a környező jelenségek közötti objektív összefüggésekhez, akkor nem marxista többé...*"

Vagy hová soroljam Lukács Györgynek a legutóbbi időkig is oly sokszor hangoztatott — és a maga helyén teljesen jogos — követelését, amely szerint a szocialista realizmus nem kerülheti meg a személyi kultusz komplexumát, pedig az a magyar közéletben négy esztendőt tett ki, s ennek is már másfél évtizede? De miért csak a személyi kultuszt említsük? Vajon meg lehetne-e írni az utóbbi évtizedek magyar irodalom- vagy általános művészettörténetét úgy, hogy ne vennénk tekintetbe, hogyan hatott az alkotókra a felszabadulás, az államosítás, az iparosítás felfelé törő időszaka, azután az erőltetett kollektivizálás, vagy a rehabilitációk, vagy az ellenforradalom, vagy a konszolidáció, vagy a sikeres kollektivizálás, vagy a kínai helyzet, vagy a vietnami háború, vagy — hogy a legújabbat említsem — a csehszlovákiai krízis? *Ebbe a sorba illeszthető, sőt illesztendő a gazdaságirányítási rendszer reformja is.* Azt vizsgálni, hogy az a szemlélet, amelyet ez a reform kifejez, miképpen viszonylik egy műalkotásban megfogalmazott világ- és életszemlélethez — kinek lenne ez „zavaró"? Miért lenne ez — eleve! — a „*közvetlen politikumba való olyan megalapozatlan áttétel*", *amely „az adminisztratív megtorlásoktól való aggodalom lélektanát*" kelti fel?

A történelem általános emberi vetülete, és ami mögötte van

De ne időzzünk tovább metodikai kérdéseknél, hagyjuk a vita-etikettet. Nézzük Fehér álláspontjának lényegibb oldalait, vegyük sorba egyes témaköreit.

Első tézise az, hogy Jancsó „*a nép mítosza helyébe a népi élet önkritikáját teszi*", mégpedig úgy, ahogy ezt csak Illyés Gyula volt képes megtenni legmaradandóbb, legradikálisabb műveiben, vagyis azáltal, hogy *a népi sorsot összeköti a forradalom sorsával.* Ehhez kapcsolódik a második tézis, amely szerint Jancsó a népit — ez esetben a parasztian osztályszerűt — felemeli az általánosba. Így küzdi le Jancsó művészete „*a parasztság jogosulatlan, nemegyszer provinciális és retrográd eszményítését*" és teljesíti be „*a lukácsi esztétika nagy posztulátumát, »az emberiség ügyéhez« való közvetlen kapcsolódást*". S mindez úgy megy végbe Jancsónál — így mondja Fehér —, hogy „*a konkrét parasztsors Jancsó filmjeiből el nem tűnik, sőt vádló részleteivel mindig jelen van.*" Mindebből pedig következik az összefoglaló gondolat, amely szó szerint így hangzik: „*Így lesz a konkrét paraszttömeg és a konkrét (úri-ellenforradalmi) erőszakapparátus összecsapása az ember és a magateremtette elidegenedett hatalmak nagy csatájává.*"

Ha szaggatott is Fehér gondolatmenetének ez a rövid rezüméje — ő maga is már erősen sűrítve fogalmaz —, gondolom, alapvető logikáját és tartalmát nem másítja meg. (Hogy én mit írtam Jancsóról, azt egyelőre hagyjuk figyelmen kívül, csupán abból próbáljunk kiindulni, amit Fehér maga fejt ki.) De morfondírozzunk csak egy kicsit azon, hová is vezet az ő gondolatsora? Van egy osztály, amely *az elnyomás ellen küzd, és mert ezt forradalmi elszántsággal és elszánt önkritikával teszi,* úrrá is lesz saját külső és belső korlátain (elnyomás kívülről, szolgalelkűség belülről). Így megszabadulva az osztályharc és az osztálytársadalom terheitől, felemelkedhet az általános emberibe, közvetlenül hozzákapcsolódhat „*az emberiség ügyéhez*". Idáig még tudom követni Fehér logikáját, márcsak azért is, mert valahogy mindig is így ábrázolta ezt a folyamatot a tudományos marxizmus. (Mint a mi jelenünkhöz vezető út *történelmi* analízisét persze merő utópizmusnak tartom; de erről még szólok.)

Ám ha ezt egyszer elérte ez a bizonyos osztály, ha ily módon kiemelkedhetett az osztályszerűből az általánosba, akkor mi „*az ember és a magateremtette elidegenedett hatalmak nagy csatája*",

Digitized by Google

amellyé *„a konkrét parasztság és a konkrét erőszakapparátus összecsapása" „így lesz"*? Azért is fel kell tenni ezt a kérdést, mert filológiailag ez az *„így lesz"* kétféle módon értelmezhető. Az egyik értelmezés szerint sorrendiséget fejezne ki. Eszerint tehát a paraszti osztályharc — miután már győzött! — átnőne az ember és az elidegenedett környezet harcává? A másik értelmezés szerint az *„így lesz"* a művészi feltárás folyamatára értendő, vagyis azt jelenti, hogy a műalkotás *így mutatja meg:* a paraszti osztályharcban valójában nem húzódik meg más, mint az ember és az általa létrehívott, tőle elidegenedett hatalmak ellentéte és harca; a konkrét osztályharc csak formája ennek a tartalomnak, ennek az általánosabb ellentétnek és harcnak.

(Hogy az előbbi értelmezés egyáltalán felmerülhet az olvasóban, arról Fehér egy szerencsétlen fogalmazása tehet. Ő keveri ugyanis ide — teljesen szükségtelenül! — a parasztság sorsának, *„jogosulatlan, nemegyszer provinciális és retrográd eszményítését"*, ami egészen más kérdés. Azáltal, hogy összekapcsolja a kettőt, azt a gondolatot inspirálja, hogy a parasztság osztályharca — nem valakinek a szemléletében, hanem a *valóságban* — mindaddig provinciális és retrográd, amíg *paraszti*, amíg nem „emelkedik ki" paraszti mivoltából! Ebből keletkezhet aztán az a félreértés is, hogy a paraszti osztályharc említett *„felemelkedése"* e harcnak egy *időben* is újabb szakasza! De hiszünk abban, hogy ez csupán tollának véletlen megbicsaklása.)

Igen ám, de miként valósítható meg ez a *„felemelés"*, *„felemelkedés"* az általánosba, ha *„a konkrét parasztsors"* sohasem tűnik el Jancsó filmjeiből, sőt filmről filmre konkrétabbá és pregnánsabbá válik, ahogy Fehér cikkében említi? Hogyan maradhat a kép konkrét és történelmi, ha a mű *„addig tömöríti és sűríti a meghatározásokat"*, ahogy Fehér maga írja, *„amíg — bizonyos vonatkozásban — minden elnyomó és minden elnyomott felismerheti benne a tua res agitur-t"*, azaz a maga dolgát? Hogyan lehet elkerülni, hogy egy műalkotás, amely erre az absztrahálásra vállalkozna, ne fulladjon az *„örök emberi"* frázisaiba, amelytől Fehér maga is óv? Tévedés ne essék, én most *nem Jancsó művészetéről beszélek, hanem Fehér teóriájáról.* Fehér ezzel az elméletével kibogozhatatlanabb ellentmondásokba keveredett, mint — legalábbis eddig — Jancsó összes filmjeivel.

Ahol minden elnyomó és minden elnyomott magára ismerhet...

Egy műalkotásban, amely addig tömörít és sűrít, amíg minden idők elnyomói és minden idők elnyomottjai felismerhetik benne magukat, abban a konkrét kor, amelyben játszódik, már csak parabola lehet, melynek önmagában semmi jelentősége nincs. A tömörítés és sűrítés pedig szükségszerűen átcsap az ellentétbe, tömör és sűrű jelenségek helyett üres és átlátszó absztrakciókban lesz részünk. Igaz, Fehér beiktatott egy kis korlátozást, azt írja: *„bizonyos vonatkozásban"*. De ez csak súlyosbítja a problémát. Egy ember- és történelemszemlélet, amely azokra a vonatkozásokra koncentrálódik, amelyekben *egyformának* lehet ábrázolni minden társadalmi formáció és rendszer elnyomottait és elnyomóit — és ez lehetséges, ezt egy pillanatig sem tagadom! — *nemcsak elvont lesz, hanem tökéletesen hamis és félrevezető is.* A legszembetűnőbb hamisítást persze azzal fogja elkövetni, hogy a kizsákmányolók diktatúráját és a népi hatalmat, a proletárdiktatúrát lényegében azonos módon fogja bemutatni. De egyformának fogja láttatni a kizsákmányoló diktatúrákat haladó és reakciós korszakokban; uniformizálni fogja a különféle kizsákmányoló osztályok uralmát, pedig a haladás szempontjából még ezek sem egyformák; azonosként fogja beállítani a szocialista társadalmon belül az igazságos és szükséges elnyomást az igazságtalannal és szükségtelennel stb., stb.

S mi lesz mindennek az esztétikai következménye, miféle képszerű ábrákban lépnek majd elénk ezek az azonos vonások, milyen művészi lehetőségek maradnak meg az ábrázolásnak? Börtönfalak, kínzóeszközök, illetőleg módszerek, a fizikai és morális presszió különféle fajtái, a kiszolgáltatottság szituációi, gyilkosságok, a nyers és kifinomult erőszak más formái, alattomos elnyomók és sunyi elnyomottak — és így tovább. De vajon egyetlen elnyomási forma okát, belső tartalmát, igazi jellegét fel lehet-e majd

Digitized by Google

így ismerni? (Más szóval: *harcolni ellenük, legyőzni őket* tanít-e majd ez a művészet?) Nem vezet-e mindez óhatatlanul és igen gyorsan olyan katasztrófális önismétlésbe, amely szinte pillanatok alatt kiváltja minden egysíkú művészet kikerülhetetlen büntetését, a csömört? Ezek, tudom, retorikus kérdések. Azoknak is szántam őket.

Miben más Thomas Mann módszere?

Persze hogy van olyan művészet — hogy is né lenne? —, amelynek az az *ambíciója, hogy korokon és társadalmi formációkon át, megragadja azt, ami mindig és mindenütt érvényes az emberre.* A modern irodalom egyik legnagyobb ilyen vállalkozásának, Thomas Mann József-tetralógiájának példáján megkíséreltem magam is bemutatni, hogy ebből miképp születhetik igen magasrendű művészet. Csakhogy Mann-nál az évezredeken áthúzódó azonosítást először is az irónia vibráló játékká oldja, másrészt itt az azonosításnak pontosan az *ellenkező a tendenciája* és a célja, mint ami Fehér előtt lebeg. Mann valóban „az emberiség ügyéhez" apellál, az embernek egy legendásan illúzionisztikus ősképét rajzolja meg, és ezen az ősképen, mint mércén, demonstrálja mindazokat a torzulásokat és deformációkat, amelyekkel a civilizált társadalom (értsd: osztálytársadalom) az embert, istennek ezt a kedves teremtményét megterhelte. Mann soha, egy pillanatig sem akarja velünk elhitetni, hogy ő konkrét történelmet ír vagy a konkrét valóságot ábrázolja. Fehér viszont nem ebből a — hogy is mondjam? — kozmikus aspektusból nézi a történelmet: ő szigorúan belül marad a történelmiségen, amellett kardoskodik, hogy Jancsó *konkrét osztályokat és konkrét helyzeteket,* történelmileg hiteles szituációkat mutat be. Mann-nál a játék a korokon át „változatlan" emberivel — fenséges mulatság, őszintén bevallott fikció és konstrukció. Azért feszíti ívét a megálmodott őskortól a megálmodott jövőig, hogy ily módon iróniájának teret biztosítson az évezredeken keresztül bukdácsoló és komiszkodó ember gyarlóságainak humanisztikus (és persze mélyen polgári) birálatához. Fehérnél viszont szó sincs sem iróniáról, sem játékról, ő minden elnyomás történelmi tapasztalatának *valóságos* sűrítésére gondol, így véli megfoghatónak, utólérhetőnek és a forradalmi (!) harcban hasznosíthatónak azokat a felismeréseket, amelyeket az emberiség ezen az úton szerzett.

Képtelen gondolatmenet ez, márcsak azért is, mert a forradalmár számára (Mann sohasem volt az, nem is vallotta magát soha annak) a biztató momentum, a harcra serkentő eszme nem az emberi nem valamiféle eleve adott humánumában, elejétől fogva való, emberies mivoltában van, amiből Mann indul ki, hanem magában a történelemben rejlik, amely az embert teremtette, és emberivé kell hogy egyre formálja.

S még valami a Mann-nal való összevetéshez: Fehér számára ennek a bizonyos sűrítésnek és tömörítésnek legfőbb témája — érthető módon, hisz egy forradalmi mozgalom iskolájában nőtt fel — a harc az elnyomók és elnyomottak között. Csakhogy miként alakulhatna ki ebből az abszolút koncentrálásból az osztályharcra és annak legkiélezettebb szituációira (hisz ott és csakis ott tűnhetnek szembe a Fehér által említett „minden elnyomóra" és „minden elnyomottra" jellemző azonos vonások) egy olyan képe az embernek, amely azt magyarázza meg, amit „az emberiség ügyének" nevezünk? A legélesebb társadalmi konfliktusok egyben a társadalom fejlődésének legnagyobb mozdítói, ez igaz. De ki állította, ki állíthatta valaha, hogy ezeknek a kataklizmáknak vakító villámaiban ki lehetett volna venni az embernek, mint nemnek (és célnak!) teljes lényét, egész mivoltát, a maga szeretetreméltóságával, csodálatos lelki és szellemi lehetőségeivel, szépségével, kultúrájával, emberiességével? Ezekben a vad és bősz összeütközésekben, ahol a leglágyabb érzelem is csak fonákjáról, sziklakemény indulatként jelenik meg, ahol a végsőkig feszül meg minden, ahol — éppen az igazság oldalán — a szeretet mércéje a gyűlölet, az emberiességé a kíméletlenség és elszántság — miként léphetne elénk ezekben a rendkívüli és kiélezett aspektusokban maga „az emberiség ügye"? Vagyis az az általános, amelyhez — ha majd egyszer vége lesz az osztálytársadalomnak és mindannak, ami vele jár — igenis fel fog emelkedni az emberi nem?

Ki ne tudná, hogy még a forradalmakban is, e harc drámai csomópontjaiban

Digitized by Google

is, amelyekben a jövő emberének arculata olykor csodás vízióként felsejlik, még bennük is többnyire iszonyúvá torzítja el a szenvedés ezt az arcot, és hogy csak a proletariátus szervezett, eszmeileg előkészített, tudatos forradalmai képesek azt a humánumot sugározni, amely a forradalmiság legbensőbb tartalma? S még abban is, a proletár forradalomban is óriási harcot kell vívni ezért a humánumért, az anarchikus és embertelen indulatok ellen! Hát még az ellenforradalom idején, amikor állatokká alacsonyítják az embereket, s az elnyomottakban csak egy végtelenül távoli remény tartja az emberséget!

Mann „általános emberénél", ha szabad ezt az oly könnyen kiforgatható fogalmat kivételesen használni, nem a Fehér által vázolt, elnyomóra és elnyomottra extrapolált emberről van szó, hanem egy, az ótestamentumi mondavilágba transzponált modern humanistáról, aki e legenda kényelmes és tágas környezetében persze mindenféle oldalról felmutathatja a maga igéző példázatait az emberről. Ezért sem fenyegeti Mannt művészileg az az absztrakció, amelyet Fehér ebben a cikkében oly harcosan propagál.

Jancsó Miklós törekvésének és Fehér Ferenc elemzésének ellentmondása

Most azonban térjünk vissza magához Jancsóhoz. Vajon valóban az ő művészete az, amely mindezek kifejtésére és megvitatására apropos-t adott? Kezdek félni, hogy nem; kezdek tartani attól, hogy az ideológiai szélvész, amelyet filmjei kavartak (és kavarnak), olyan viharfrontokkal keverődik össze, amelyek tőle már messze eső zónákból erednek. Fehér tézise — mint bizonyítani igyekeztem: *ellentmondásos* tézise — arról, hogy Jancsó *minden* idők *minden* elnyomottját és elnyomóját képes egy történelmileg konkrét műalkotásban ábrázolni — azt jelenti, hogy *„legalizálja", tartós és fenntartandó állapotnak mutatja azt a hihetetlenül izgalmas, belső ellentmondást, amely Jancsó művészetét szinte szétfeszíti* (és amely persze rendkívül érdekes és fontos jelenséggé is teszi!), és amelyen Jancsónak túl kell jutnia. Más szóval: Fehér állandósítaná ennek az ellentmondásnak a drámáját, kataklizmáját, a bonyodalom csúcsát megoldásként állítja elénk, ahelyett, hogy mélységeit érzékeltetné, hogy megmutatná a veszélyeit, és ezzel a valóságos megoldásra ösztökélné Jancsót.

Abban teljesen egyetértek Fehérrel, hogy Jancsó nem szakadt el a parasztinépi tradíciótól, még pontosabban a paraszti osztályharctól. S még inkább hangsúlyoznám, hogy példátlan szenvedéllyel keresi — a történelemben is, a jelenben is —, hogy hogyan *győzhetne* ez a harc. De pontosan ezt, ezt a nagyszerű szenvedélyt vezetnénk a nihilbe, ha elfogadnók Fehér előbbi álláspontját. Fehér valójában a kafkai út felé orientálja Jancsót, arra ösztönzi, hogy maradjon meg a rettegés, a szorongás e zseniális klasszikusa lidérces vízióinak szintjén, amikor pedig Jancsó éppenhogy attól más, mint Kafka — számomra több, mint Kafka —, hogy ismeri, átérzi, döbbenetes érzékletességgel ábrázolni tudja a kafkai élményvilágot, *de tiszta és mély indulattal keresi a rést, az utat, amelyeken ki lehet törni az ő „kastélyából"*, legyen az Ráday szegedi börtöne, az orosz fehérek kosztromai kolostora vagy az ellenforradalomtól külsőleg és belsőleg bekerített magyar tanya. A „minden elnyomó" és „minden elnyomott" azonossága mint a műalkotás célja, eleve kizárja ennek az útnak a megtalálását.

Tudja ezt, kell hogy tudja Fehér is. Hogyan írhatna forradalmi akaratról, hogyan beszélhetne a nép önkritikájáról, ha nem tudná? Vegyük csak az utóbbit: *a nép önkritikáját*. Ha Jancsó valóban ebben látná a kiutat — sajnos, nem ebben látja —, akkor miképpen lehetne oeuvrejének célja bemutatni „minden elnyomó" és „minden elnyomott" rokon vonásait? Akkor azt kellene ábrázolni, hogyan *tanul* a történelemből a nép, hogyan *alakítja át önmagát* az elnyomott, hogyan *változik, fejlődik*, hogyan lesz *más*, mint minden korábbi elnyomott — nem pedig azt, hogyan marad ugyanaz! De ezt ábrázolja Jancsó? Az ellenkezőjét ábrázolja: az ő népe mérhetetlen lobogó indulattal, de homályos tudattal száll bele a harcba, bukik el a harcban és (a legtöbb esetben) ugyanilyen indulattal emelkedik fel — romantikus és elpusztíthatatlan főnixként hamvaiból. De tanulni nem tanul szinte semmit: *nem tágul ki benne önmaga helyzetének felis-*

Digitized by Google

merése, nem képes értelmével felfogni, hasznosítani harcának tanulságait. Ami előrehajtja, újra és újra, az a felismeréseknél lentebb fekvő rétegekből jön: az ösztöneiből, a földhöz tapadó ember élniakarásából. Hősei ezért nem forradalmárok a szó legmagasabb rendű, tudatos értelmében, csak ösztönös lázadók. Vagy hogy paradox szavakkal ugyanazt fogalmazzam meg: ezért olyan *„szépek"* Jancsó hősei és olyan kevéssé *„okosak"*.

Fehérnek az a tétele, hogy Jancsó tökéletesen eltérőnek ábrázolja a forradalmi terrort, hogy konkrét korok konkrétan változó erőszakapparátusai meredtek ránk filmjeinek vásznáról — „*persze úgy, hogy az általános vonások markánsabban előtérbe kerülnek*" (??) — nemcsak önkényes és felületes megfigyelésen alapuló megállapítás (aki ismeri Jancsó újabb filmjeit, tudja, hogy könnyűszerrel egymással kicserélhető lenne a jelenetek és a figurák jelentős része), de ellentmond Fehér más megállapításainak is. Ezt írja egyhelyt: *„Jancsó filmjeiből... annyi mindig világosan látszik, hogy az »apparátus« nem egy »másik világ«, hanem az elnyomott helyzet pontos ellenképe, vagyis az elnyomatás, a nyomorúság, a megalázottság, az önelvesztés, a lealjasulás talajából szívja tele magát. És fordítva: annak arányában szorul vissza, ahogyan a nyomor földje már nem a lelkek temetője, hanem az ellenállás búvóhelye, sőt nyílt csatatér.*" Szépen fogalmazott mondatok, de nem hiszek igazukban. Ha így lenne, ha a külső elnyomás és a belső ellenállás így kapcsolódna egymásba — pontos ellenképként —, akkor hogyan változhatna lényegét tekintve akár az erőszak, akár a vele szemben szerveződő ellenállás? Az objektívnek és a szubjektívnek az a mereven mechanikus kapcsolata, amelyet Fehér itt felvázol, elméletileg tökéletesen hamis: az elnyomatás nem szorul vissza annak arányában, ahogy az ellenállás növekszik, ellenkezőleg: kiéleződik, máskülönben sohasem jutnánk el a „nyílt csatatérre", a társadalmi forradalomig. S fordítva is így van: a külső elnyomatás növekedésével növekszik a belső ellenállás, a forradalmi akarat (és tudatosság). A történelmi folyamat dialektikus fordulatokban tör előre és nem hasonlítható ahhoz az ideoda-ingáshoz, más szóval: egyhelyben forgáshoz, amelyről Fehér képlete szól.

Ami Brecht példázatait illeti...

Itt, közbevetőleg, néhány szót szólnék arról, *amit Fehér a történelmi paraboláról Brecht kapcsán mond,* és ahol érvei különösképpen sikos talajon mozognak. Brecht történelmi párhuzamaival ugyanis nagyon nehéz érvelni Jancsó időtlen víziói mellett. Vegyük csak a Galileit, amelyet — mottója szerint — Brecht (a második világháború küszöbén) a német atomtudósoknak szánt figyelmeztetésként. De Brechtnél szó sincs arról, hogy csak úgy elvileg és általában a múltból a jelenre célozgasson. Szemrehányása Galileinek a megtagadó meghátrálás miatt nem tünteti el a történelmi szituációban rejlő *óriási* különbségeket, inkább provokálja a nézőt a helyzetben levő különbségek poentírozásával. Galileije például azért ítéli el önmagát — korántsem moralistaként, hanem *reálpolitikusként* —, mert olyan pillanatban hódolt be a hatalomnak, egyezett ki vele, amikor a tömegek tudata kezdett ébredni, amikor a vásártereken téma lett a világegyetem materialista felfogása, amikor tehát *taktikai* lehetősége lett volna a *támadásra!* Hol gyűltek a Galilei megszületése idején, 1938—39-ben — München idején, a fasizmus előretörése idején — ehhez hasonlítható világnézeti-politikai felismerések, pláne azokon a „vásártereken", akiknek népéhez Brecht akar szólni? Sehol. Brecht történelmi parabolájának mélyebb rétegei *felületes azonosítással egyáltalán nem voltak alkalmazhatóak az akkori jelenre.* De ez ellent is mondott volna Brecht egész módszerének: ő a tudat megzavart régióiba igyekezett világítani. Igaz, nem precíz történelmi drámákat írt, hanem példabeszédeket, de ezekben elsősorban differenciálni tanított, világnézeti analízisre ösztönzött, gondolkodásra, a rejtett okok felismerésére. S ahol valóban *direkt a párhuzam,* mint például ott, ahol Galilei az — elkerülendő — jövőről beszél, amelyben az emberiség el fogja átkozni azokat a tudósokat, akik csak a pusztítás eszközeit adták a kezébe, ott a szerző nyíltan és kertelés nélkül *kiszól* a történelmi keretből. De ezt is, nem véletlenül, csak ezen az *egyetlen* helyen teszi.

Nála a történelmi parabola eszköz arra, hogy egy példázaton demonstrálja, hogyan kell folyamatokat elemezni, ér-

Digitized by Google

telmezni, hogyan kell az összefüggéseket felfedni, a dolgok valóságos rugóit felismerni. Groteszk ötlete Fehérnek, hogy éppen Brecht e már-már ridegen racionális analizáló módszerével szeretné igazolni Jancsó tökéletesen antianalitikus, romantikus szintéziseit.

Jancsó filmjeiben azért tűnik mindenkinek szembe a korrajz időtlensége, mert ő az állandó, az általános, az időtlen vonásokat valósággal belénk sulykolja, minden kockán ezek uralkodnak. (Fehér nagyon félénken fogalmazza meg ugyanezt, amikor azt mondja, hogy ezek a vonások *„markánsan előtérbe kerülnek"*. Nyugodtan mondhatta volna azt is, hogy mindenekelőtt és -felett *ezek dominálnak!)* Brecht valójában nem sokat pepecsel a korrajz árnyalataival, a naturalista részlethűséggel vajmi keveset törődik. De őnála sehol sincs (az ábrázolt koron belül sem!) konstáns, állandó elem. Dialektikus mozgásban, változásban van minden. Azt a fajta szuggeráló halmozását, őrlő ismétlését a motívumoknak, amelyekkel Jancsó odaszegezi nézőit a székükhöz, Brecht soha nem tűrhette. Nála az állandóság a változás, a mozgás állandósága, tehát pontosan az ellenkezője a Fehér-féle formulának. Kevéssé érdeklik olyan absztrakciók, mint *„minden elnyomó"* és *„minden elnyomott"*; az osztályharc tapasztalatai izgatják, amelyeket minden új szituációban új, más módon kell alkalmazni. Mint mondottam, groteszk ötlet volt Fehér részéről Brechtet tanúul idézni.

Van-e etikai súlyú döntés az élet és halál mezsgyéjén?

Végül Fehér vitairatának még egy témakörére szeretnék kitérni. Arra a passzusra gondolok, amelyben azért marasztal el, amiért én — így véli Fehér Ferenc — tagadom, hogy *élet és halál mezsgyéjén van etikai súlyú döntés.* Bevallom, ez az egyetlen krtikai megjegyzése, amellyel — hogy is mondjam? — kelletlenül vitázom. Mert az, hogy vitapartnerek nem értenek egyet ebben, abban meg amabban, az szükséges dolog, hisz az eszmecsere majd valamit talán tisztáz. De ha az az ember érzése, hogy a másik úgy cáfolgatja, hogy nem is figyelt oda, mit is mondott ő, akkor elkedvetlenedik.

Miként vetődik fel a kérdés a *Csillagosok, katonák* című filmben? Arról van szó, hogy a vörösök (akiket mi már mint vörösöket ismerünk meg; miként, hogyan lettek azok, azt nem igen tudjuk meg) be vannak kerítve a fehér cári csapatoktól. Ezek, a fehérek, nem ismernek kegyelmet. Aki vörös, azt megölik. Ez a legfőbb, ez az egyetlen „elvük". Megölik azokat is — az orosz vörösöket — akiket a kolostorban lemészárolnak. De megölik az internacionalista vörösöket is, akiket kiengednek az épületből. (Azokat csak egy kicsit később.) Árulásról tehát nem lehet szó: az a parasztember, aki a sorakozónál helyezkedni akar és átlép az egyik csoportból a másikba, az még azt hiszi, hogy itt van valami alternatíva. Ez azonban illúziónak bizonyul. A vörösök számára az életben maradáshoz nincs más út, mint harcolni, ellenállni, minden eszközzel, védekezve vagy támadva. Ez tehát a felállás, ez a film alkotói által nagy gonddal *kreált* és *teljesen zárt* szituáció.

A történelemben ez nagyon ritkán van így. Még a koncentrációs táborokban is voltak kápo-karrierek, amelyek egy kis töredék számára a túlélés lehetőségét kínálták, s ezzel egy etikai választás lehetőségét, legalábbis mindazok számára, akik fizikailag kápókká válhattak volna. (És árulónak állhatott az is, aki egy kicsivel tovább akart élni.) Az ellenforradalmak pedig általában bő lehetőséget kínáltak az árulóknak. Mint többségükben *gyenge* hatalmak, valósággal rá voltak szorulva az árulásra; így hát az egyénnek választania lehetett: kitart-e az eszme, a forradalom mellett és esetleg elesik a harcban, vagy kapitulál és életben marad. A *Csillagosok, katonák*ban nincs ilyen alternatíva. (Még az az alternatíva sincs, amelyet Fehér Korvinnal kapcsolatban emleget és amely egyébként pusztán a halál*nem* alternatívája.)

Mármost miért veszedelmes a filmnek ez az *erőltetett* szituációja? Azért, mert ez a szituáció először is lehetetlenné teszi, hogy mi, a nézők, meg tudjuk ítélni, ki miért harcol — állhatatosan és a végsőkig! —: a forradalomért-e, vagy csak azért, hogy túléljen. Nincs más választás, mint a harc annak számára sem, aki elvesztette minden hitét a forradalomban. Így olvad össze, válik szétbogozhatatlanul eggyé az eszméért való harc a túléléssel való harccal. *Csak* így, *ebben*

Digitized by Google

a sajátos határesetben veszti el etikai súlyát a döntés élet és halál mezsgyéjén. Pontosabban: így válik felismerhetetlenné, egyénileg megállapíthatatlanná a harc vállalásának etikai tartalma.

S hogy ez így van, az nem valami dramaturgiai ügyetlenség vagy meggondolatlanság következménye, ezt két tucat példával tudnám bizonyítani. (A *Csillagosok*ról írt bírálatomban — *Filmvilág*, 1967. november 1. — ezek nagy részét fel is soroltam.) Jancsó filmjében koncepcióról van szó, amely — akár tudatosan, akár ösztönösen — úgy állítja be a forradalmat, mint a bekerített, a végtelenül kegyetlen ellenségtől fizikai halálra ítélt nép *elementáris önvédelmi kísérletét*, mint ösztönös ellenszegülést. Még a harc vezetőjében, az orosz bolsevik parancsnokban is ezt a vitális elemet állítja előtérbe. Még őnála sincs szó eszmékről. *A forradalom*, az igazi, a társadalmat gyökeresen átalakító forradalom *ennél sokkal, de sokkal több.* Jancsó valahogy úgy láttatja a modern kor proletárforradalmát, mint amilyenek talán a régi parasztlázadások lehettek.

Mindezek után szükséges-e, hogy bizonygassam: élet és halál mezsgyéjén igenis vannak etikus súlyú döntések. Sőt hogy a legsúlyosabb etikai döntések éppen hogy itt vannak? Még tovább megyek: hogy olyan feltételek mellett, amikor megvan a választás lehetősége, az etikus és a nem-etikus között, akkor az egyén *legteljesebb, végső bizonyítéka* az etikus álláspont mellett éppen az, hogy — ha kell — a halált is vállalja érte, az életét is feltegye az etikus igazságra? Kicsit nevetségesnek érzem, hogy ezt az ábécét kell itt magyarázgatnom.

Az antifasiszták búcsúleveleit én is olvastam, és Mann előszavát is. Dehát kikről van ott szó? Olyan emberekről, akik vállaltak egy harcot, amely elől el is bujhattak volna. Igaz, voltak embermilliók, akiket a rendszer eleve halálra ítélt, származásuknál vagy politikai múltjuknál fogva, és akik mégsem vállalták a küzdelmet. Őket hogyan tekintsük? Van-e köztük és azok között különbség, akik, mint a *Csillagosok* egyes bekerített vöröskatonái, csak az életükért, de azért mégis csak harcoltak? Különbség van köztük, ami az életakaratot illeti, a vitalitást, a ragaszkodást az élethez, de ez nem etikai különbség. Akik így vagy úgy, de eszmei cél nélkül pusztultak el, azoknak emlékét kegyelettel megőrizzük, mint az embertelenség, a fasiszta gazság és az ellenforradalom áldozatainak emlékét, de nem mint az antifasiszta vagy forradalmi harc hőseit.

Fehér Ferencnek nem volna szabad összemosni ezeket a különbségeket, mert a forradalom és a cselekvő humanizmus ügye látná ennek kárát. A forradalmárok elszántsága, tudatossága persze nem áll ellentétben azoknak élni vágyásával, akikről az előbb szóltam. Ők is ebből a talajból emelkedtek fel, és céljuk nem más, mint hogy segítsenek a tíz- és százmilliónyiknak élni, még hozzá emberi módon élni ezen a földön. De jaj mindnyájunknak, ha nem ismerjük fel a tudatosság és a szervezettség hivatását, ha az emberiség ügyét a puszta élni vágyásra építjük — szemtől-szemben egyfelől a társadalmi *reakció* óriási szervezett és tudatos erőivel, másfelől — és ez sem csekélység — a csak élni vágyók *anarchikus harcának* súlyos veszélyeivel. (Erről is van már tapasztalatunk és úgy látszik egyre több lesz!)

Nézetazonosságunkról

Fehér Ferenc szinte minden lényeges ellenvetésével foglalkoztam, már csak egy kérdéssel maradtam adós. Előljáróban azt jeleztem, hogy Fehérrel lényeges kérdésekben is egyetértek. E kicsit izgatott hangú pamflet megemésztése után feltehető azonban, hogy az olvasó ebben kételkedik, hisz úgy tűnik, minden vonatkozásban dúl köztünk a vita. Nos, hadd válaszoljak erre is.

Aki pontosan követi ezt a polémiát — és sok hasonlót —, annak észre kell venni, hogy az *általános elvekben, tehát a leglényegesebb kérdésekben* igenis nézetazonosság van. Egyetértünk abban, hogy a társadalmi korok, a politikai harcok láncolatában van fejlődés, hogy elnyomók és elnyomottak nem örökké azonosak és nem azonos egymáshoz való viszonyuk sem, mert különben nem lehetne társadalmi haladás. Egyetértünk abban, hogy az elnyomók és elnyomottak harca a történelem legfőbb mozgatója, hogy tehát e harc alakulásától függ az egész folyamat, függ *„az emberiség ügye"*. Arról sincs semmiféle vita köztünk, hogy az elnyomás — akár szükséges, akár szükségtelen — olyan történelmi elem,

Digitized by Google

amelytől az emberiségnek *teljesen*, maradéktalanul meg kell szabadulnia. Még néhány hasonló tézist említhetnék, amelyben egyetértünk.

Nagyon elvont igazságok ezek? Igen, nagyon elvontak. Ezeken belül nagyon sok a nézeteltérés. Fehér például — s innen ered, úgy vélem, a legfontosabb eszmei eltérés közöttünk — *mindenek fölé az elidegenedés elvét állítja*, azt, hogy az ember olyan hatalmakat hozott létre, amelyek tőle idegenek és felette uralkodnak. Ő úgy gondolja, hogy a mai harcainkat már csak ebből az aspektusból kell nézni. Ami a politika és a napi élet nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy a mi korunkban már nem olyan érdekes, *melyik*, *milyen* hatalomról van szó, hisz egyszer minden hatalomnak meg kell szűnnie, a szocialista hatalomnak is, a proletárdiktatúrának is, a népi államnak is. Itt keresném az ő tévedésének a gyökerét.

Az „itt és most" kérdése

Nem az a kérdés, hogy vannak-e korokon át érvényes vonásai az emberi közösségeknek. Vannak ilyenek, akár az emberiség egész történetét vesszük — az ősközösségtől az elérendő jövőig, a teljes kommunizmusig —, akár az osztálytársadalmak egész időszakát — a rabszolgaságtól a szocializmus átmeneti társadalmáig. Rendkívül *absztrakt azonosságok* igenis vannak! Csakhogy mikor van értelme ezekre helyezni a hangsúlyt? Ezt egyetlen tényező dönti el: e hangsúly célzata, tendenciája az, ami a *jelenre* vonatkozik.

Thomas Mann-nál (a *Józsefben* vagy *A törvény* című novellában) ennek a célzata nyilvánvaló: azért foglalja egybe, egyetlen egységbe az emberiség történetének egészét, azért törli el az időt iróniku játékaival, hogy — a fasizmus tobzódása idején — arra emlékeztesse az embereket, hogy *az* ember (ha egész pályáját tekintjük) igenis emberi, szeretetre és becsülésre érdemes lény. A célzat itt vitathatatlan: erőt adni, hitet adni, kitartásra bírni a jelenkor emberét *a harcban a fasiszta embertelenség ellen!* Mire esik a hangsúly ezzel szemben a Fehér által interpretált Jancsó-oeuvreben? Arra, hogy az ember, az osztálytársadalmak embere iszonyúan deformált lény, beleértve az embert a szocializmusban is: a hatalom, az elnyomás által elembertelenített lény. A tendencia — a *jelenre* vonatkoztatott célzat — ennek megfelelően az, hogy a társadalomnak meg kell szabadulnia mindenféle elnyomástól, a népi hatalom által gyakorolt elnyomástól is. Azaz: nem a népi hatalom *demokratizálása* a soron levő feladata, annak morális fejlesztése, ideológiai alapozása, megerősítése, mindinkább eszmeivé való alakítása — és ezzel *fokozatos* átmenete a hatalomnélküliségbe —, hanem a hatalomtól való *megszabadulás.*

Ez nem a reformok álláspontja, a mennyiségi változások szorgalmazása, hanem a hatalom tagadásáé. Vagy így is mondhatnám: egy hirtelen ugrásé a teljes kommunizmusba! Így és csak így, ezen az alapon logikus ma arra ösztönözni a művészt, hogy állítsa előtérbe *„minden elnyomó"* és *„minden elnyomott"* azonos vonásait. Vagyis egy veszélyes utopizmus alapján. A mi „tua res agitur"-unk, a mi dolgunk nem ez, hanem a hatalom, a proletár-, a népi hatalom megerősítése — a demokratizálás és humanizálás útján. Csak ez visz előre, visz célunkhoz, a kommunizmushoz.

Igen, olyan korszakba jutottunk, amikor napirendre került ennek *a hatalomnak a széles körű demokratizálása és humanizálása.* Mindnyájan ezt akarjuk. De illúzió és utópia azt, amit mi ma e tekintetben meg tudunk tenni és amit meg is kell tennünk, összetéveszteni annak az időnek a feladataival, amikor el fog halni az állam, el fog halni minden hatalom. Fehér tudja ezt, meg nem is akarja tudni. Innen származik e cikkének számtalan önellentmondása. Nem utolsósorban Jancsó művészetének megítélésében. Egyfelől azt írja, hogy Jancsó filmről filmre pontosabb és konkrétabb képet rajzol az egyes korok osztályharcáról, másfelől ő maga fogalmazza meg az ellenkezőjét, amikor arról panaszkodik, hogy Jancsó figurái *„helyrajzilag meghatározhatatlanok"*, amikor utal az alakok sematizálódásának veszélyeire, amikor arról szól, hogy *„a néző kevés információval rendelkezik"*, vagy amikor azt veti a művész szemére, hogy sémát teremt, mert tárgyát *„szinte kizárólagosan a szabadságlehetőség — elidegenítési hatalom vonatkozásában dolgozza ki"* stb.

Digitized by Google

Mit jeleznek ezek az — indokolt — kifogások? Azt jelzik, hogy Fehér éppúgy érzi, mint azok, akikkel oly hevesen polemizál, hogy hol van Jancsó művészetében az elvi probléma. Csahogy neki magának is hasonló a problémája. Sőt benne — a hullámok interferenciája következtében, meg azért is, mert ideológusként, kategórikus elvekben és nem komplex képekben beszél, mint a művész — *még sokkal feszítőbbé válnak ezek a belső nyomások.*

Dráma hát ez is, az övé is. S ha vitáznak vele, nem utolsósorban éppen ezért vitáznak. A kérdésre, amelyet cikkének címében feltett — *szövetség vagy kitagadás?* — csak egy válasz lehet: *nem kitagadás és még a szövetségnél is több: egység.* Törekvés az egységre mindazokkal, akikkel az alapkérdésekben egyetértünk. Egységre, amely azoknak az elveknek a tisztázásán alapul, amelyekről itt is szó esett. Ez nem fog végbemenni rövid időn belül. De ez nem olyan nagy baj. Az ügy, amelyért ez a harc folyik és amelyért erőinket egyesíteni akarjuk, sem egy napra szól.

Rényi Péter

Uitz Béla: Lánctörők (címlapterv)

Digitized by Google

Válasz Fehér Ferencnek

Nem hagyhatom felelet nélkül azt, amit *Fehér Ferenc* (e lap előző számában) a Jancsó-film körüli vitában rólam mond, bármilyen kurtán intéz is el. Három dologban akarok vitatkozni vele:

1 Fehér Ferenc a szememre veti, hogy *„a néző szerepéből, de a kritikus súlyával"* szólaltam meg. Ugyan hogy értsem ezt? Mi ad Fehér Ferenc szerint kritikusi súlyt valakinek? Az-e, hogy *már megjelent* bírálatait az olvasó ismeri, s ezek alapján megbízható ítéletű embernek tartja? Akkor nekem nincs kritikusi súlyom, mert soha életemben nem írtam műbírálatot. Vagy az ad kritikusi súlyt, hogy az *adott* kritika helyes, találó? De hiszen Fehér — enyhén szólva — nem ilyennek tartja az én kis cikkemet! Vagy talán *mindenki* kritikusi súlyt kap, akinek a bíráló megjegyzései nyomtatásban megjelennek? Vagyis azt hányja a szememre Fehér Ferenc, hogy kritikusi iparengedély nélkül megírtam véleményemet a Csend és kiáltásról? Fogadjam el tehát azt az elvet, hogy *„a néző nézzen, a kritikus kritizáljon"*? Nem, ezt nem tehetem, s úgy gondolom, sokan velem értenek egyet ebben.

2 Fehér szerint *„jogosulatlan előnyt"* szereztem magamnak azzal, hogy mint néző, megtakaríthattam magamnak *„az érvelés terhes kötelezettségét"*. Kénytelen vagyok tehát megismételni itt glosszám néhány sorát:

> „Csak a bevezető dokumentumfényképek hitelesek, a film nem: *nem ez volt* a fehérterror. Hát mi volt? Az éppen csak uralomra került, de az idegen szuronyok védelme mögött sem magabiztos úri osztály elvakultan dühös megfélemlítési kísérlete (sikeres kísérlete) az első ízben magára ébredt néppel szemben, amelyben a Tanácsköztársaság leverése után még itt is, ott is parázslott az öntudat. Amit viszont a filmen látok, az a pribékek hidegvérű, blazírt, szinte szórakozásként vagy sportként űzött kegyetlenkedése az állati tunyaságba beletompult tömeggel."

Amint látható tehát, világosan, bár röviden megmondtam, hogy miért *nem tartom történetileg hitelesnek* a filmet. (Ha nem a lehető legnagyobb rövidségre törekszem, akkor hozzátehettem volna ehhez azt is, hogy a fehérterror nem egyszerűen a nép ellen irányult, hanem elsősorban a munkásosztály ellen, aztán a szegényparasztság ellen is, de nem *általában a falu* ellen; így például semmiképpen sem a kulákok ellen.) Fehér Ferenc azonban *egyetlen szót* sem veszteget arra, hogy vitatkozzék ezzel. Egyszerűen kijelenti, hogy a film — Brecht színműveihez hasonlóan —, „egy korszak sűrített párlata", kijelenti, de egyetlen *történelmi ténnyel* sem próbálja bizonyítani, hogy a film a „konkrét népélet"-et ábrázolja. Ő takarította meg tehát magának „az érvelés terhes kötelezettségét", nem én. Pedig ő bejegyzett kritikus.

3 A film történeti hitelességéről nem vitatkozik ugyan velem Fehér Ferenc, de arról igen, hogy szerintem a szerzők nem is törekedtek erre. Szememre veti, hogy nem vettem figyelembe az „alkotói szándékot", nevezetesen a rendezőnek azokat a nyilatkozatait, amelyekben kijelenti, hogy *„filmjeinek egyik legfőbb törekvése a magyar történelem eltorzulásainak okait felkutatni"*.

Én úgy gondolom, *nem lehet megkövetelni* egy film minden nézőjétől, hogy ismerje a film alkotójának összegyűjtött nyilatkozatait. (Már csak azért sem lehet, mert korántsem minden alkotó ad magyarázatot műveihez.) Egyébként is világos, hogy nem a hozzá fűzött *kommentárokból* kell megítélni egy művet, hanem elsősorban *a maga objektív valósága*, tehát tartalma és formája alapján. De ha ismerem is az idézett nyilatkozatokat (mint ahogy — bevallom — nem ismertem), akkor sem volna más véleményem a filmről. A film ugyanis (a nyilatkozatok ellenére) *nem tárja fel* az okát a magyar történelem semmiféle eltorzulásának —, legfeljebb akkor, ha azt a mondanivalót tulajdonítom neki, hogy ez az ok: a magyar falu *mélységes sötétsége és elmaradottsága*. Ez azonban

Digitized by Google

már az a fajta belemagyarázás volna, amelyet Fehér Ferenc is jogosan ítél el. Hogy a szerzők egyáltalán kutattak az okok után, azt a rendező nyilatkozatainak elhiszem ugyan, de filmjéből nem érzem ki.

Pozitív okom is volt annak feltételezésére, hogy a szerzők — mint írtam — *„nem is akartak* történeti hitelességgel ábrázolni egy történeti szituációt". Így mindenekelőtt az — amit szintén megírtam —, hogy szereplőik egyéni arc nélkül való, elvont figurák, mozgásuk is jelzésszerű, irreális, s a film nagyon szuggesztív ugyan, valósággal sokkolja a nézőt, de sokhelyütt egyszerűen *érthetetlen* (sok kritikusa szerint is az). Nehéz tehát elképzelni, hogy valami *reális, konkrét történeti és társadalmi mondanivalót* akart ezekkel az eszközökkel közölni a rendező. Ha ezt akarta, akkor ez a szándékolt tartalom kiáltó ellentétben van kifejezésének módjával. Nem hihetem, hogy a rendező ne vette volna észre ezt.

A történeti motívumok *teljesen önkényes kezelése* is arra vall, hogy a szerzők számára nem volt lényeges a történelmi körülmények realitása. Példái ennek a mérgezési epizódok; glosszámban írtam is ezeknek megindokolatlanságáról. A film kommentátorai szerint történeti alapjuk van: az emlékezetes nagyrévi arzénes gyilkosságok. Ezek azonban *egészen más politikai és gazdasági szituációban* történtek: mozgató rugójuk a földéhség volt — de természetesen csak akkor lehetett ezzé, amikor viszonylag *stabilak* voltak a tulajdonviszonyok (nem úgy, mint 1919-ben).

Közbevetőleg megjegyzem, hogy Fehér a mérgezést is egy fokkal bonyolultabban értelmezi, mint mások: szerinte a főhős *„megmentése és egyszersmind bekebelezése érdekében* emésztik el barátját" (F. F. kiemelése). Hát ez nagyon szubtilis egy megállapítás, de kissé sántít. Mert hogyan is mentené meg a hőst a csendőri üldözéstől az, hogy benősül elemésztett barátja birtokába? Vagy nem ezt jelenti a „bekebelezés"? Hát akkor mit?

Ha a szerzők a fehérterrorról akartak beszélni, akkor *ennek az időszaknak* a légkörét és társadalmi körülményeit kellett volna ábrázolniuk. De ők *nem ezt tették*, s erre két okuk lehetett: vagy az, hogy nem ismerik ezeket a körülményeket — s ez rosszindulatú feltételezés volna —, vagy az, hogy nem is ezeknek a bemutatása volt a céljuk. Én az utóbbit állítom (és Fehér *ezt* az állításomat támadja): azt, hogy „monddanivalójuk sokkal elvontabb és sokkal általánosabb ennél". Persze, ezt az *általánosabb értelemben vett* történelmi mondanivalót is bírálhattam volna részletesen; ezt azonban már igazán a kritikusok dolgának tartottam.

A tárgyilagos bírálatot Fehér „tetemrehívás"-nak szidalmazza — pontosabban: a régi tetemrehívások üledékének (hogy cifrább legyen) —, mintha bizony a ködös spekuláció volna az egyetlen helyes kritikai módszer. Nos, nem kétlem, hogy ezzel a technikával minden „bebizonyítható", s amit nem lehet *kiolvasni* egy műből, azt *bele lehet olvasni*. De a tények mégis makacs dolgok maradnak.

Kálmán Endre

Digitized by Google

A marxista szociológia egészséges fejlődéséért

Válasz Meruk Vilmosnak „A szociológia-oktatás eszmei tartalmának tisztázásához" című tanulmányára

A vita a tudomány és különösen a társadalomtudomány fejlődésében kiemelkedő jelentőségű, és mint szerző, már csak azért is örömmel olvastam a Társadalmi Szemlében *Meruk Vilmos* elvtárs két folytatásban megjelent cikkét, amelyben — a Közgazdasági Egyetemen megjelentetett szociológiai jegyzet kapcsán — főleg a szociológia tárgyáról, a szocialista társadalmi struktúráról és a bürokratikus viszonyról szóló írásaimmal foglalkozik.

A cikkben háromféle olyan magatartásmód fonódik össze, amelyeknek a különválasztása az egész vita megértése és a vitás kérdések tisztázása érdekében feltétlenül érdemesnek látszik. Meg lehet és meg is kell különböztetnünk:

1. a bírálatnak azt a részét, amely az írásaimban fellelhető különböző pontatlannak tartott fogalmazásokat igyekszik, hogy úgy mondjam, csokorba szedni, legtöbbször anélkül, hogy állításaimmal szemben mást állítana;

2. olyan véleményeknek a számlámra írását, amelyeket sohasem vallottam magaménak, s azután ezeknek a megcáfolását, sokszor saját érveimmel, vagy legalábbis olyan szempontok alapján, amelyekkel magam is egyetértek;

3. s végül törekvést az általam megfogalmazott, vagy helyesnek vélt álláspontok érdemi mondanivalójának a megcáfolására, s egyben valamely más, helyesnek tartott álláspont kifejtését és védelmezését.

Az első két megközelítés szükségszerűen az egyes mondatokat ragadja ki, s nem magát a mondanivalót, az utolsó számára viszont csupán a mondanivaló lényege a fontos.

Bár — éppen az arányok miatt — Meruk Vilmos e tanulmányát nem nézem minden aggodalom nélkül, mindamellett mégis őszintén hálás vagyok cikke megírásáért, mert közvéleményünk figyelmét segíti az előzőekben felsorolt fontos kérdésekre irányítani, s nem utolsósorban, mert ezzel módot adott arra, hogy ha röviden is, de a Társadalmi Szemle olvasóihoz szóljak azokról a tanulmányaimról, amelyek más folyóiratokban jelentek meg. Amennyire csak lehetséges, igyekszem Meruk elvtárs cikkének gondolati anyagával vitatkozni, még akkor is, ha abban nem a harmadik magatartásmód volt az uralkodó mozzanat.

A szociológia tárgyáról és funkciójáról

A szociológia tárgyával foglalkozó vita — amint ez közismert — több európai szocialista országban úgyszólván egy időben, az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején bontakozott ki. Ebben az időben érdemi jelentőséggel, tényleges funkcióval bírt, kétségtelenül hozzájárult a marxizmus ma kibontakozóban levő reneszánszához. Ezt felismerve több tanulmányomban is foglalkoztam a marxista szociológia mibenlétével és társadalmi funkciójával. Ezeket az írásokat ma sem tartom feleslegesnek, jóllehet számomra rendkívül skolasztikusnak tűnik az olyasféle kijelentés, amely szerint „minden tudomány kifejlődésének és oktatásának elemi feltétele, kiinduló pontja, hogy pontosan fogalmazza meg tárgyát és a rokon tudományokhoz való kapcsolatát". A történelem tanúsága szerint a tudományok fejlődésében a főmozzanat mindig is a tudományos megismerés volt, és nem a tudomány-osztályozás, de egyébként következő mondatában már maga Meruk Vilmos is ellentmond ennek, mert kijelenti — szerintem is teljesen helyesen —, hogy a „marxista szociológia alapját a marxizmus klaszszikusainak elméleti és konkrét társadalmi kutatásai vetették meg". Ez teljesen igaz, de Marx ezt az alapvető munkát anélkül végezte el, hogy pon-

Digitized by Google

tosan megfogalmazta volna a szociológiai tudomány tárgyát és a rokon tudományokhoz való kapcsolatát, vagy akár csak használta volna a „szociológia" kifejezést.

A marxista szociológia tárgya körüli, az ötvenes évek végén fellángolt vitának mindenekelőtt a szocialista társadalmak fejlődésében kell keresnünk a magyarázatát és ebben a vonatkozásban lehet csak helyesen értelmeznünk a jelentőségét is, ha tehát nem csupán a tudományos diszciplína fejlődését veszszük figyelembe, hanem magáét a társadalomét, amelybe amaz beleszületik. A szociológia tárgymeghatározásában annak idején azért hangsúlyoztam a tudati-ideológiai viszonyok jelentőségét — mai szemmel talán túlzott mértékben is —, mert úgy véltem, hogy a dogmatizmus egyik legjellegzetesebb vonása — éppen a társadalmi viszonyok ezen szférája *viszonylagos* önállóságának és a társadalmi jelenségekben játszott szerepének az elhanyagolása. Azt, hogy ez az Engels által már bírált felfogásmód közgondolkodásunkban ma is mennyire benne él, Meruk Vilmos írása is bizonyítja, aki még ma is azt hiszi, hogy tudati-ideológiai viszonyok kihangsúlyozásából „... a szociológia tárgyának olyan leszűkítése következik, amelybe sem a gazdaságszociológia, sem az iparszociológia, sem a munkaszociológia nem fér bele". De hiszen mindegyik említett diszciplínának a történelmi kifejlődése nem utolsósorban éppen azzal indokolható, hogy a gazdasági jelenségek nagy része „közvetlenül magyarázható az anyagi-gazdasági viszonyokkal". A dolgozók munkájukhoz, vállalatukhoz való viszonyát például nem érthetjük meg, ha csupán az objektív viszonyokat elemezzük. Ennek bizonyítására nagy hazai és nemzetközi irodalom áll az olvasó rendelkezésére, ezért ennek hosszabb bizonyítása feleslegesnek tűnik. Ha ezt nem ismerjük el, akkor csak formálisan tarthatjuk fontosnak a szociológiai oktatás bevezetését a Közgazdaságtudományi Egyetemen, gyakorlatilag azonban ilyen vagy olyan módon, de tagadnunk kell azt.

Mindebből természetesen nem következik, hogy kiforrottnak tekintem a szociológia tárgyáról való régebbi meghatározásaimat; nem utolsósorban magának a marxista szociológiának a fejlődése is szükségessé teszi a tárgymeghatározás újra meg újra való átgondolását, amihez figyelembe kell venni más, rokon társadalomtudományi ágak fejlődését.

A vitacikk ezen részében Meruk Vilmos figyelmeztet arra, hogy írásaimban bizonyos fogalmakat nem használtam pontosan, vagy hogy más esetekben nem voltam következetes, vagy hogy teoretizálással foglalkoztam empirikus szociológiai vizsgálatok helyett. Ezekre a bírálatokra hosszabban nem akarok kitérni, mert sem védekezni, sem mentegetőzni nem kívánok, márcsak azért sem, mert egyetlen eddig publikált munkámat sem tartom tökéletesnek, s minden új írásommal a régebbiek meghaladására törekszem. Ez a megjegyzésem nem utolsósorban éppen azokra a szociológia tárgyát és módszerét megközelíteni kívánó munkáimra vonatkozik, amelyek a hatvanas évek elejéről származnak.

Sokkal fontosabbnak tűnik számomra a szociológia társadalmi funkciójának helyes értelmezése. Természetesen csak egyet tudok érteni azokkal a megjegyzésekkel, amelyek szerint a szociológiával azonos funkciót tölthetnek, illetve töltenek be más társadalomtudományok is. Sohasem gondoltam másként, hiszen — amint erről nem egy írásom tanúskodik — a marxista szociológiát mindig is a marxista társadalomtudomány integráns részének tekintettem, ami természetesen nem jelenti azt, hogy azonos jelenségekként kezelném a marxizmust, a marxista társadalomtudományokat és a marxista szociológiát. Elismerve a lényegi összefüggést közöttük, arra törekedtem, hogy helyesen értelmezzem a különbségeket, vagyis specifikus sajátosságaikat is. Az azonosság és a különbözőség dialektikus egységének értelmezése számomra ebben az esetben sem tűnik felesleges időtöltésnek.

A marxizmuson belüli „szcienticizmus", amely a társadalomtudományok természettudományi jellegét hangsúlyozta és hangsúlyozza ki, és az etika-filozófiai megalapozású érték-elkötelezettség közel egy évszázados vitájának tapasztalataiból okulva, szociológiai tevékenységemben nem akartam és nem is akarok a „tudományosság" hívévé válni, amely az eseményeket csupán regisztrálni vagy megérteni akarja; mit sem

Digitized by Google

akarok kevésbé, mint valamiféle szociológiai „szcienticizmus" követője lenni. A szociológia számomra nem más, mint olyan tudomány, amely más marxista társadalomtudományokkal egyetemben a maga eszközeivel segíthet a marxizmus reneszánszának a kialakulásában, a forradalmi gyakorlat orientálásában, és a társadalmi fejlődés helyes útjainak keresésében.

Mindehhez — nemcsak a marxista szociológia mai szerepének, hanem a szocializmus fejlődési perspektíváinak az áttekintéséhez is — rendkívül fontos az új szocialista viszonyok *önanalízise* szociológiai-történelmi feltételei megérésének a megértése.

„Realitás és szükségszerűség" címmel a Kortársban megjelent tanulmányomban (1967. 7. sz.) azt igyekeztem bizonyítani, hogy a szocializmus önanalízise, vagy másként kifejezve önkritikája, az európai szocialista országokban történelmi lehetőséggé és szükségszerűséggé lett, amely folyamatnak a marxista szociológia egyszerre terméke és eszköze. Meruk Vilmos cikkéből viszont úgy tűnik, mintha az Októberi Forradalom győzelme után rögtön kialakultak volna az új, a szocialista viszonyok, amelyeket tudományosan elemezni lehetett.

Lenin óriási viták közepette a szocialista fejlődés egy lehetséges alternatíváját körvonalazta, s a munkásmozgalom sok más személyiségével ellentétben valóban rendelkezett azzal a bátorsággal, hogy a valóság parancsának engedve, megtagadjon sok előzőleg magáévá tett tételt.

Ez azonban nem válhatott a szocializmus önanalízisévé, mert akkor még egyszerűen nem volt szocialista társadalom, csak a lehetőség, az út nyílott meg ennek a kiépítéséhez, s így nem is beszélhetünk ennek az új társadalomnak az önismeretéről sem.

A marxizmus—leninizmus oktatásának minden fokán tanítjuk, hogy ezt a korszakot maga Lenin is a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmenet korának tekintette, amelyben öt gazdasági formát különböztetett meg: a patriarchálist, a kisárutermelő gazdaságot, a kapitalista magángazdaságot, az államkapitalista szektort és a szocializmust. Ez tehát nem volt még sem a tényleges, sem a deklarált szocializmus időszaka.

Még furcsább számomra, hogy Meruk elvtárs miért korlátozza a harmincas évekre a szocializmus önanalízisének a lehetetlenné válását, és ezen az alapon arra figyelmeztet, „hogy nemcsak a harmincas évek, hanem az egész fél évszázad elemzésében érvényesíteni kell a konkrét történelmi kérdésfelvetést".

A szocializmus önanalízise komoly formában a szocialista országokban az SZKP XX. kongresszusáig fel sem merült, (külön kérdés Jugoszlávia helyzete, de itt erre nem akarok kitérni), s ennek a folyamatnak ezt követően is rendkívül sok nehézségekkel kellett és kell még ma is megküzdenie.[1] A tapasztalati tények azt mutatják, hogy önbecsapás lenne, ha csak a harmincas évekről beszélnénk, és ha szégyenlősen mindössze annyit ismernénk el — mint Meruk Vilmos teszi —, hogy a szocializmus önanalízise „korántsem volt" „töretlen folyamat".

Ilyen gondolkodási mód alapján — s ezt készséggel ismerem el — Meruk Vilmosnak nemcsak a szociológia tárgyáról és funkciójáról, hanem a társadalmi fejlődés szinte minden kérdéséről gyökerében más véleményre lehet és kell is jutnia, mint amely az én szociológiai írásaimban tükröződik. Ez az egymástól eltérő szemléletmód különösen élesen mutatkozik meg abban, ahogyan Meruk elvtárs a szocialista társadalom struktúráját és igazgatását elemző írásaimmal foglalkozik.

A szocialista társadalom struktúrájáról

A szocialista társadalom struktúrájáról kibontakozott, s a marxista szociológia keretében folyó nemzetközi vitának — amelybe idevágó írásaim szervesen illeszkednek bele — fontos része Marx struktúra-elméletének interpretációja. Közismert az, hogy Marx *A tőké*ben, fő művében, nem minden társadalom, hanem egy társadalmi-gazdasági alakulat struktúrájának az elemzését vé-

[1] Ilyen és hasonló összefüggésben gyakran vetik fel velem szemben az 1956 előtti politikai szerepemet, és azt, hogy erre tanulmányaimban csak ritkán térek vissza. Ezzel kapcsolatban helyénvalónak tartom megjegyezni, hogy amikor bizonyos történelmi folyamatoknak kritikai analízisét kísérlem meg elvégezni, akkor egyben mindig saját régebbi tevékenységem tudatos kritikáját is adom. Mit sem tartok etikailag elítélendőbbnek, mint az önigazolást, elvre és tényre való tekintet nélkül.

Digitized by Google

gezte el, de ezzel rendkívül gyümölcsöző módszert nyújtott minden társadalmi-gazdasági alakulat, így a szocializmus elemzéséhez is.

Írásaimban — Meruk Vilmos állításával ellentétben — nem azt igyekeztem bizonyítani, hogy társadalomelemzéseinél Marx dichotom-struktúrát használt, hanem éppen ennek az ellenkezőjét, hiszen még Meruk elvtárs is idézi a következő mondatot: „... amikor konkrét társadalmi-gazdasági alakulatokat elemzett (ti. Marx) ..., részletezettebb, tagoltabb társadalmi struktúrában gondolkodott". Távol áll tőlem az, hogy a marxi gondolat iránti „hűségükért" marasztaljam el azokat, akik kétosztályos struktúrára egyszerűsítik le a szocialista társadalom struktúráját, hanem ellenkezőleg, annak a marxizmussal való összeférhetetlenségét igyekeztem bizonyítani.

A legfurcsább vád mégis az, hogy én „elméleti műveletet" hajtottam végre, amikor azt állítottam, hogy „Marx tulajdonviszonyokra vezette vissza az osztályokat". Közbevetőleg jegyzem meg, hogy az osztályjegyek vagy ismérvek és az egyes társadalmi-gazdasági alakulatok struktúráját létrehozó alapvető okok — amelyek miatt tehát az osztálytársadalmak alapvető osztályai létrejönnek — nem azonos dolgok.

Ha pedig erre az utóbbi kérdésre marxista választ akarunk adni, akkor az eddig ismert osztálytársadalmakat tekintve csak a tulajdonviszonyokból, a termelőeszközök magántulajdonának konkrét módjából indulhatunk ki, amely egyébként marxi értelmezésben nem más, mint a társadalmi munkamegosztás specifikus formája.

Hogy nevezheti ma egy marxista ennek a ténynek a hangsúlyozását „elméleti műveletnek"? Hiszen éppen ez az egyik legfontosabb vízválasztó marxisták és a nem marxisták között. A forradalmi tradíciókat hűen őrző marxisták a mi világunkban gyakorlatilag meghaladottnak tekintik a termelőeszközök magántulajdonát, a revizionisták és reformisták különböző képviselői viszont megtűrik a termelőeszközök magántulajdonát, vagy ennek fennmaradását másodlagos jelentőségűnek tekintik. A szocialista országok, gyakorlatilag is tagadva a termelőeszközök magántulajdonát, olyan társadalmi rendszert valósítottak meg, ahol ennek nincs számottevő szerepe. Éppen ezen az alapon vallja Lukács György, „hogy a legroszszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus".

Más problémák vetődnek fel, ha a társadalmi rétegek megkülönböztető jegyeiről szólunk. E tekintetben úgyszólván semmit sem tudok hozzátenni a Meruk Vilmos által felsoroltakhoz; ezt a kérdéskört — korántsem a teljesség igényével — megkíséreltem matematika modellbe („n" dimenziós tér) rendszerezni, ami mindenekelőtt az empirikus kutatáshoz adhat segítséget. Azt is nyugodtan kijelenthetem, hogy sohasem kíséreltem meg Lenin osztálydefiníciójának sem „továbbfejlesztését", sem a „korrigálását"; ez a meghatározás eredeti formájában is segíti nemcsak az osztálytársadalmak, hanem a szocialista viszonyok megértését is. Csak azt nem értem, ha már e pontos osztálymeghatározásról beszélünk, hogy Meruk Vilmos miért feledkezik meg a lenini definíció utolsó mondatáról, amely ilyeténképpen hangzik: „Az osztályok az emberek olyan csoportjai, amelyek közül az egyik eltulajdoníthatja a másik munkáját, annak következtében, hogy a társadalmi gazdaság meghatározott rendszerében különböző a helyzetük."[2] Miért éppen ezt a mondatot hagyja ki az idézett lenini osztálydefinícióból? Az, hogy ezt a korrekciót előtte sokan mások is elkövették, semmivel sem csökkenti felelősségét.

A szocializmus struktúrája szociológiai elemzésének alapproblémája — amint ezt az e kérdésről írott könyvemben és tanulmányaimban igyekeztem kifejteni — az, hogy ezekben a társadalmakban felszámoltuk a termelési eszközök magántulajdonát, de nem szüntettük és nem is szüntethettük meg a társadalmi egyenlőtlenséget; s ennek nem egyszerűen szubjektív okokban rejlik a magyarázata (képesség, ismeret, „szocializmushoz való viszony" eltérései stb.), s nem is egyszerűen az állami és a szövetkezeti tulajdon nagyon is viszonylagos különbségében, hanem mindenekelőtt azokban a következményekben, amelyeket a konkrét munkamegosztásban elfoglalt hely (igazgató, segédmunkás, szakszervezeti funkcionárius, orvos, termelőszö-

[2] Lenin: A nagy kezdeményezés. Lenin Válogatott Művei, III. köt. Budapest 1967. 68. old.

Digitized by Google

vetkezeti elnök stb.) az egyes ember számára sorsul juttat.

Ilyen viszonyok között az osztály- és ezzel együtt a tulajdonviszonyok primátusának hangsúlyozása a szocializmusban a harmincas években kialakult „törtmatos" szociológiai irányzattól kettős műveletet követelt meg: a Lenin által megfogalmazott osztályjegyek formai megtartását és az osztályok létezését magyarázó legfőbb lényegi sajátosságok tagadását. Ez a kettős művelet kényszeríti például Blaskovits Jánost, hogy könyvében egy és ugyanazon oldalon jelentse ki a következőket: „Arra a kérdésre, csökken-e a tulajdonviszonyok szerepe a szocialista társadalom struktúrájának vizsgálatánál, egyértelműen nemmel kell felelni..." „Jóllehet a munkásosztály és a parasztság közötti különbség egyik oka a szocialista tulajdon két formája, a két osztály tulajdonhoz való viszonyát tekintve egytípusú osztály."[3]

De, ha igaz, hogy a két alapvető osztály „egytípusú", „baráti", egymást kölcsönösen támogató osztály, akkor egészen természetes, hogy az a munkamegosztásbeli struktúra, amely a kapitalizmusban is létezett, de ott az antagonisztikus osztályok megléte miatt háttérbe szorult, most előtérbe került. Mégiscsak furcsa lenne, ha mi marxisták ragaszkodnánk az osztálykeretek mindenáron való fenntartásához, megfeledkezve arról, hogy a marxizmus célja az osztály nélküli társadalom létrehozása, és nem osztályok — jóllehet, baráti osztályok — formájában való megörökítése.

A tulajdonviszonyokban gyökerező osztálykülönbségek minden szociológiai és társadalom-statisztikai vizsgálat szerint is erősen leépültek; a munkamegosztás szerinti rétegek viszont, amelyek átmeg átlépik a „baráti osztályok" határait (például gondoljunk csak a szakmunkások vagy a szakemberek rétegére a szövetkezetekben és az állami gazdaságokban, akik között alig van lényeges különbség), továbbra is léteznek és hatnak; viszonylagos jelentőségük számottevően megnőtt, és ma lényeges különbségképző tényezők.

A szocialista társadalom szakigazgatásáról

A bürokrácia problémakörével való összefüggésben mindenekelőtt egy „hibámmal", az absztrakcióra való hajlammal szeretnék foglalkozni, mert ez nagyon közvetlenül kapcsolódik a marxista társadalomtudomány metodológiájának alapkérdéseihez. Az absztrakció nagyon régi vád minden olyan írással szemben, amely a jelenségek lényegi okainak megismerésére tör. A marxi felfogásban azonban az empirikus tények ismerete — amelyek kutatására nálunk sokan szeretnék leszűkíteni a szociológiát — nem igazi megismerés addig, míg kapcsolatba nem hozzuk az egésszel. Bármennyire groteszk is, mégis gyakori az, hogy éppen ezt az utóbbi műveletet — amelyben az empirikus tények ismerete elnyeri a maga konkrétságát — absztrakciónak nevezik, elvontságnak tekintik, holott éppen ez az absztrakt igazság konkréttá változásának az útja.

A szakigazgatás működését vizsgálva is nem kevés pozitív és negatív jelenséget figyelhetünk meg, ezek azonban önmagukban nem konkrét igazságok, csak a társadalmi fejlődés egészével összevetve válnak azokká. Feje tetejére állított logika az, ha azt gondoljuk például — mint Meruk elvtárs állítja —, hogy a „partikuláris érdekek hangsúlyozott előtérbe kerülését" a túlzott központosítás szülte. Ellenkezőleg, a túlzott központosításban játszott és játszik jelentős szerepet egyes igazgatási apparátusok partikuláris érdeke; erről egyébként sok vizsgálati tény tanúskodik nálunk és másutt is. Ezt bizonyítják többek között az új gazdálkodási rendszer kidolgozása folyamatában elkészített elemzések is.

Tanulmányaimban valóban nem elégedtem meg a bürokratikus jelenségek empirikus leírásával. A bürokráciát — a marxi módszert igyekezve követni — mint lényegi jelenséget szemléltem, a bürokratizmus jelenségeit a bürokráciára mint lényegi viszonyra igyekeztem visszavezetni, s ebben nem Max Weber, hanem éppen Marx gondolkodása bizonyult számomra segítőnek és iránymutatónak. Az előbbi ugyanis, amint ez

[3] Blaskovits János: A munkásosztály fogalmáról, Kossuth Kiadó 1968. 19. old.

Digitized by Google

közismert, sokkal inkább a bürokrácia fogalmában összefoglalt jelenségvilág leírását segíti elő, amire Meruk elvtárs talán öntudatlanul is ösztönzött, mint lényegi-strukturális okainak megértését, amire én törekedtem. Hiszen éppen Marx volt az, aki Hegelt bírálva a bürokráciáról a következőket írta: „Hegel nem fejti ki a bürokrácia tartalmát, hanem csak »formális« organizációjának néhány általános meghatározását..."[4] Módszertanilag nem utolsósorban éppen ebben a rövid mondatban van összefoglalva Marx és Max Weber bürokrácia-analízise közötti különbség is.

Meruk Vilmos a valóság tényeinek leegyszerűsítésével politikai kategóriaként kezeli a bürokráciát; tehát benne az elnyomó osztály eszközét látja az elnyomási funkció megvalósítására. Ez azonban a szakigazgatási apparátusnak csak az egyik funkciója, és létezésének nem lehet az egyetlen ontológiai magyarázata, így nem is magyarázza meg a bürokrácia konkrét történelmi kategóriáit, például azt a lényeges különbséget, amely a kapitalizmus és a szocializmus szakigazgatási apparátusa között fennáll.

Anélkül, hogy megismételném több tanulmányomban kifejtett álláspontomat, a bürokráciával összefüggő kérdéskör lényege a szocializmusban az, hogy

— a szocialista társadalomban elkerülhetetlenül kifejlődnek a szakigazgatási apparátusok;

— amelyek szükségképpen rendelkeznek partikuláris érdekkel és céllal, ebben az értelemben s ennyiben kielégítik a marxi értelemben vett bürokrácia fogalmát;

— nem a jóakarattól, hanem a szakigazgatás fölötti tényleges társadalmi uralomtól lehet csak várni a bürokrácia negatív jelenségeinek — nevezzük ezt bürokratizmusnak — a leküzdését.

A Meruk elvtárs által képviselt kritika ezen leegyszerűsített tétel első állításával szemben nem tesz ellenvetést: nem kérdőjelezi meg a szakigazgatás kiépítésének szükségességét; annál hevesebben támadja azonban a második és a harmadik állítást.

A legfurcsább talán a szakigazgatás partikuláris érdekének és céljainak a tagadása, hiszen mindennapi gyakorlatunkban nap mint nap azon fáradozunk, hogy megteremtsük a szakigazgatási apparátusok saját érdekeltségét tevékenységükben. Az új gazdálkodási rendszer például, a vállalati vezetők érdekeltségét, figyelembe véve felelősségüket az előzőhöz képest jelentősen megnövelte. Azt tagadjuk tehát ideológiailag, amit gyakorlatilag igenlünk.

Tudatában kell lennünk annak, hogy az érdekeltség megteremtése — bármennyire szükségszerűnek ismerjük el —, magával hoz nem kívánatos tendenciákat is. Ha marxista módon akarunk gondolkodni, akkor nem a „jót" kell támogatunk a „rosszal" szemben, hanem a haladót a túlhaladott ellenében, bátran szembenézve az új forma negatív következményeivel. A szakigazgatási szervek partikuláris érdekei, amelyeket tehát részben a szocialista állam tudatosan maga teremtett meg, számos nem kívánt formában is megjelennek. Ezek közül a leggyakoribbak a következők: a részérdekek általános érdekként való feltüntetése; a szakigazgatás belső problémáinak elzárása a nyilvánosság elől; a hierarchikus rend védelme a célszerűség és az ésszerűség árán is; elzárkózás a szakigazgatáson belüli hibák önanalízisre épülő feltárása elöl; az igazgatási szaktudás monopolizálására törekvés és hasonló mások.

Mindez igazolja a társadalomnak azt a törekvését, hogy reális uralmat teremtsen a szakigazgatási hatalom fölött, mégpedig nemcsak a társadalmi viszonyok humanizációja, hanem az igazgatási apparátusok hatékony működése érdekében is. S amikor ezt hangsúlyozom írásaimban, akkor nem hiszem, hogy azt a látszatot kelteném, „mintha a szocializmusban is illuzórikus volna a bürokrácia elleni harc".

Itt valóban nagyon fontos problémákról esik szó, s csak sajnálni tudom, hogy Meruk Vilmos írásának ez a része nem elsősorban ezekre irányult; nem gondolatokkal, hanem mondatokkal vitatkozott. Mert miként lehet minősíteni az olyan megállapítást, hogy „...az altiszti apparátus már korántsem minősíthető uralkodó rétegnek, bár formális jegyek alapján ugyancsak a katonai bürokráciához sorolható". Hiszen sohasem állítottam, hogy a kapitalizmusban az uralkodó osztály nem a tőkésosztály. A bürokrácia a tőkésosztály uralma által

[4] Marx és Engels Válogatott Művei. Budapest 1967. I. köt. 249. old.

Digitized by Google

korlátozott és szabályozott hatalommal rendelkezik, s ilyen értelemben alárendeltjei fölött az altiszt is rendelkezik hatalommal; nem dönt történelmi események menetéről, de azért az egyes ember életét megkeserítheti. Ugyanúgy nem állítottam azt sem, hogy „a bürokrácia uralkodó réteg", a szocializmusban, hanem megkülönböztetve az uralom és hatalom kategóriáját, arról írtam és beszéltem, hogy a szakigazgatási apparátus tényleges hatalommal bír. S „nem vontam egy kalap alá a monopolkapitalista állam" és a szocialista országok „szakigazgatási apparátusait sem". (Ezt egyébként néhány mondattal előbb, tőlem idézve, Meruk Vilmos is bizonyította.)

Hasonlóképpen sohasem vallottam olyan nekem tulajdonított álláspontot, hogy *a „bürokrácia önmagát hatalommal felruházó önmozgó szociális képződmény"*. Teljesen értelmetlennek látom az ilyen átlátszó és szándékosnak tűnő álpolémia ellen még a védekezést is.

A kritika szociológiájáról

Mégis, az ilyesfajta „fogyatékosságok" ellenére is, az a kritikai írás, amelyet Meruk Vilmos elvtárs a Társadalmi Szemlében szociológiai munkásságomról írt, már maga is hűen tükrözi azt a hatalmas változást, amely hazánk társadalmi életében az utolsó évtizedben végbement. Ennek az írásnak az alaphangja már nem valamiféle „hivatalos vélemény" kinyilatkoztatása, hanem személyes vélemény, amely a maga eszközeivel a marxizmus védelmét kívánja szolgálni. Az ilyesfajta állásfoglalással lehet és kell is vitatkozni: a baj ebből a szempontból legfeljebb a cikk elején és a végén észlelhető, ahol valahogy az egyenlő vitapartner hirtelen eltűnik. Ideológiai téren azonban nem hivatali rang dönti el, hogy ki téved, hanem a nyílt, őszinte vita. S az, hogy valaki valamilyen álláspontot tévesnek nyilvánít, még nem ok arra, hogy azt tévesnek is kelljen tekinteni. A Művelődésügyi Minisztérium marxizmus—leninizmus főosztályának — szerintem — nem az a feladata, hogy egyes tételeket tévesnek, másokat igaznak deklaráljon, és arra törekedjék, „hogy mind a szociológia egyetemi oktatásából, mind a tudományos művelésből a megnyilvánuló téves nézeteket minél hamarabb kiküszöbölje". Ezt csupán egy cenzori hivatal vezetője tekinthetné hivatali feladatának.

Sokkal inkább — legalábbis véleményem szerint — arra kellene törekedniük, hogy egészséges vitaszellem kialakításával, az alkotó munka őszinte támogatásával *olyan marxizmust tudjunk egyetemeinken oktatni, amely választ tud adni korunk nagy problémáira és a forradalmi tradíciókat megőrizve komoly hatást gyakorol egyetemi ifjúságunkra. Nem az új tudományos eredményektől kell félteni a marxizmus oktatásának hitelét, hanem a vulgarizált, a valóság tényeinek ellentmondó tantételektől.*

Felmerülhet az a kérdés, hogy szerintem — mindezek után — mi marad ebből a kritikai cikkből, s nem lapos udvariasság volt-e, amikor kijelentettem, hogy megjelenését fontosnak és társadalmi életünk pozitív jelenségének tartom. Nem mond-e ennek ellent mindaz, amit ezután a részletekről mondtam, amelyből, bármennyire fegyelmeztem is magamat, mégis a cikkben leírtak nagy részével szemben érzelmi töltöttségű egyet nem értés fejeződik ki?

Minden negatívuma ellenére is azért tartom jelentősnek ezt az írást, mert a megújuló marxista szociológia egyes nagyon fontos tételeivel vagy legalábbis probléma feltevéseivel szemben olyan kételyeknek adott hangot, amelyek bizonyos rétegekben, a marxizmus és a kommunista mozgalom egészséges fejlődése iránti elkötelezettség mellett is, már jó ideje felmerültek. A nyilvánosság az egyetlen lehetséges módja annak, hogy egyazon elkötelezettség alapján kialakuló, de mégis eltérő álláspontok időlegesen se hozzák létre az ugyanazon célokért harcolók egészségtelen polarizációját.

Ez az előfeltétele a társadalom szocialista haladásáért küzdő minden olyan erő összefogásának, amely dinamikus *társadalmi fejlődést* megvalósítva tud megbirkózni mind a ma még kétségtelenül meglevő erős konzervatív erőkkel, amelyek szocialista rendszerünk mai viszonyait nemcsak megmerevíteni kívánják, hanem voltaképpen vissza akarnak térni az SZKP XX. kongresszusa előtti állapotokhoz, mind azokkal a reakciós erőkkel, amelyek szocialista rendünket veszélyeztetik.

Hegedűs András

Digitized by Google

Állandósuló „csoda"

Falun ma is sokhelyütt nevezik a búzát „élet"-nek. A földre ejtett kenyeret bocsánatkérően megcsókolják, és még él az emléke a régi mércének, amely annak alapján rangsorolta a gazdák hozzáértését, hogy ki mennyi búzát tud egy holdon termeszteni. A földnek nemrég még magánparaszti művelői ma a nagyüzemi gazdálkodást vizsgáztatják a búzatermesztéssel. A városiak pedig háborús koplalások és szűkre szabott fejadagok keserves leckéin tanulták meg: a gép és az íróasztal mellől is ***oda kell figyelni, ha az ország kenyeréről van szó.***

Ez a más-más forrásból táplálkozó, de azonos irányú érdeklődés töltötte meg ez év tavaszán az aszályról szóló híradásokkal az újságok hasábjait. Hónapokig úgy látszott, hogy hazánkban a soha nem látott rekordtermést sejtető ősz és koratavasz után katasztrófális lesz a termés.

Volt-e ok aggodalomra? Feltétlenül volt. Ugyanis a nemzedékről nemzedékre öröklődő tapasztalatok, és a tudományos kutatások egybehangzóan azt bizonyítják, hogy a búza nedvességigénye ősszel a legnagyobb. Tavasszal pedig áprilisban, májusban és június első felében igényli a legtöbb vizet. A később lehulló csapadék már nem emeli a búza termésátlagát, sőt, nehezíti az aratást, és veszteségeket okoz. A tudományos kutatás azt is megállapította, hogy hazánkban a búza tavaszi csapadék-optimuma 400 milliméter körül mozog. Pontosabban: a magas búza-termésátlag eléréséhez annyi tavaszi csapadék szükséges. Sok évi átlagban ennek csak a fele szokott lehullani, de idén ennek csak negyede, 107 milliméter eső esett e kritikus hónapokban.

Az aratás *elején* már látszott: nincs katasztrófa. Az aratás *során* kiderült: meglehetősen jó termés lesz, hiszen 12—13 mázsát is elérhet a termésátlag. Az aratás *után* pedig azt bizonyították az összegezések, hogy az ***országos termésátlag 14,5 q/kh lett.*** A hihetetlennek tűnő szám hallatára sokan azt mondták: *ez valóságos csoda,* hiszen a harmincas években ilyen tavasz után 4—5 mázsa volt az országos átlag.

Járjunk utána, csoda történt-e. Mi van a 25 mázsás hektáronkénti termésátlagunk mögött, amely 7—8 mázsával meghaladja az USA 17—18 mázsás búzatermés-átlagait.

Mit mutatnak a számok?

A mezőgazdaságban nem lehet következtetéseket levonni egy-egy év adataiból. A jelenlegi termésátlag sem önmagában, hanem más évekkel sorba állítva mond sokat.

A grafikon azt jelzi, hogy 1931 és 1940 között 7,9 q, 1951 és 1960 között 8,6 q volt a termésátlag. 1961-től csak egy évben, 1963-ban csúszott vissza a valaha álomnak tűnő 10 mázsás átlag alá. Most már nincs termésingadozás? De igen! Csakhogy egyre feljebb emelkedik az ingadozás alsó határa, küszöbe. S nem kell nagy találékonyság ahhoz, hogy a

Digitized by Google

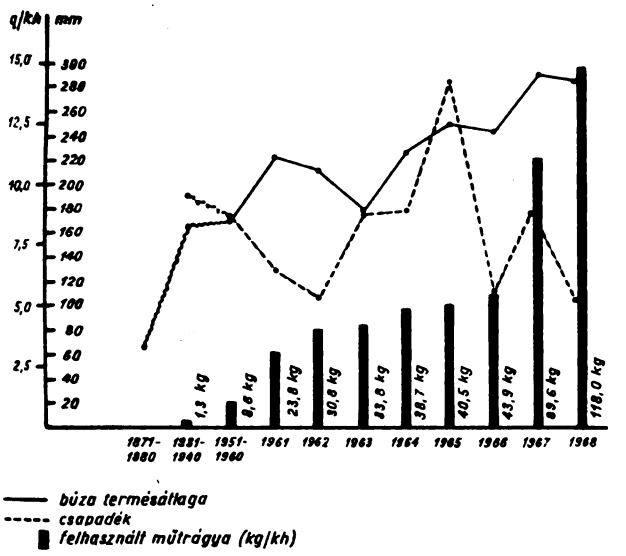

A búza termésátlagának, a IV., V., VI. hónapokban lehullott csapadéknak és a felhasznált műtrágyamennyiségnek alakulása

„küszöb" jelentős emelkedése mögött felismerjük *a mezőgazdaság szocialista átszervezésének* kedvező hatását.

Mit mutat jelenlegi, hektáronként 25 mázsás búzatermésátlagunk akkor, ha nem saját múltunkkal, hanem más országok jelenével hasonlítjuk össze?

Az 1965. évinél frissebb nemzetközi adatok ma még nem állnak rendelkezésünkre, de így is megállapítható: *kezdünk felzárkózni a legtöbbet termelők mellé.* S tegyük ehhez még azt is hozzá, hogy az 1931—1940-es évekénél 1 millió holddal kisebb területen 1 millióval *több* embernek termeltük meg a kenyeret. Igazán nincs okunk szégyenkezésre.

A búza termésátlagának és a felhasznált műtrágya mennyiségének alakulása néhány országban

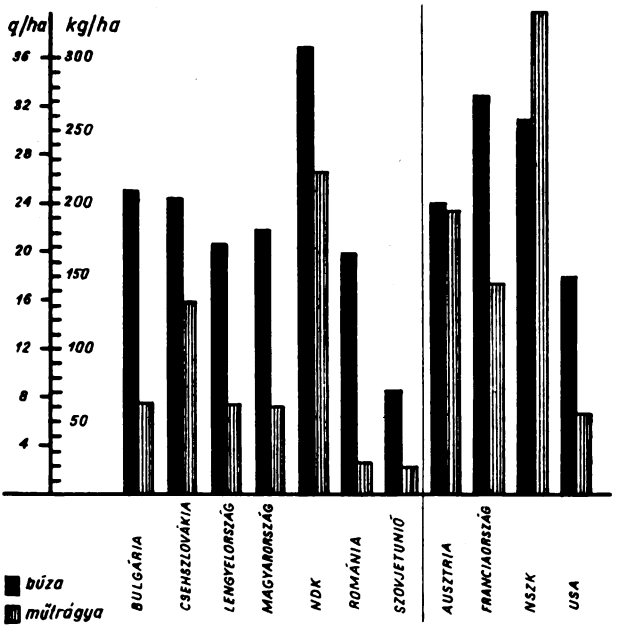

Digitized by Google

A „csoda" okai

Nehéz volna sorra venni a „csoda" tényezőit — a nemcsak az eget leső, hanem a nyelvtörő nevű vegyszerek kémiai összetételével is ismerkedő termelőszövetkezeti paraszttól, a mezőgazdasági munkástól kezdve a szakembereken keresztül a gépet, műtrágyát gyártó ipari munkásig, vagy a megfelelő döntéseket hozó vezetőkig. De a legfontosabb tényezők számbavétele is meggyőz arról: ha nem is alakítjuk át a természetet, de szeszélyeit már eredményesen kezdjük egy-egy területen zabolázni.

1 Búzatermesztésünk ez évi „csodájának" egyik legfőbb forrása *a bőven termő fajták gyors elterjesztése* volt.

Külföldi búzafajták aránya

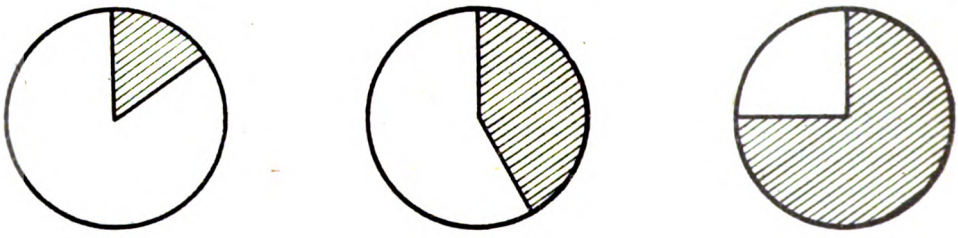

1961 *16 %*

1963 *42 %*

1968 *75 %*

Annak érzékeltetéséül, hogy ez mit jelent, érdemes áttekinteni az összehasonlító adatokat:

Év	Hazai fajták	Külföldi fajták	Országos átlag	Különbség a külföldi fajta javára
	hektáronkénti termés (mázsa)			
1961	17,7	28,2	19,3	10,5
1962	16,2	20,7	17,9	4,5
1963	13,7	17,4	15,6	3,7
1964	16,2	21,4	18,6	5,2
1965	18,8	24,5	21,7	5,7

A táblázat adatai csak a jelenlegi tényeket közlik, nem pedig a lehetőségeket. A szakemberek mértéktartó becslései szerint ezek a fajták, ha megfelelő agrotechnikát és 8—10 mázsa műtrágyát kapnak, 43—48 mázsás termésátlagot is lehetővé tesznek hektáronként.

2 S ezzel el is jutottunk a „csodálatos" termés második fő okához: *a műtrágyához és a növényvédő szerekhez.* Előzetes számítások szerint az idén országosan átlag 3—3½ mázsa vegyes műtrágya jutott a búzavetés minden holdjára. Ez a mennyiség a talajba juttatott szervesanyagokkal együtt hektáronként 23—25 mázsa búzatermésnek ad tápanyagot. Ez a termés meg is lett.

Alig néhány évvel ezelőtt a búzatáblák 24—27 százalékát még *gyomok* lepték el. Az ezek ellen folytatott harc, amíg csak kézi munkán alapult, szinte reménytelen volt. A *vegyszeres gyom-*

Digitized by Google

irtás azonban gyökeres fordulatot hozott: 1968-ban a kalászosok 1 300 000 kat. holdján végeztek vegyszeres gyomirtást az üzemek. Ez egyben az *agrotechnika javulását* is jelzi, s ez az idei nagy termés harmadik fő oka.

3 Az évek óta folytatott nagyüzemi talajművelés a termőtalaj vízháztartását is megjavította, s most, a rendkívüli tavaszi aszálykor ez már éreztette hatását. Ezzel együtt az *agrotechnika egyéb tényezői is javultak.* Például 1967. év őszén a búzát csaknem mindenütt október 31-ig elvetették. S ha sikerülne az őszi kalászosok jelenlegi 45—50 napos vetési időszakát a gépesítés fejlesztésével a kívánatos 25—30 napra leszűkíteni, akkor ez egymaga is 2—4 mázsa többletermést eredményezne hektáronként.

4 Végül a „csodálatos" termésnek még egy döntő okát kell megemlítenünk: *a gépesítést.* Az idén már a kalászosok 90 százalékát gép takarította be, ezen belül 85 százalékukat kombájn. A mezőgazdaság 11 000 korszerű arató-cséplőgépe és 2000 rendre-arató és kévekötő-aratógépe lehetővé tette, hogy egy-egy kombájnra átlag 260—280 kat. hold jusson. Ez is sok még — különösen akkor, amikor sok üzemben már 25—30 mázsás a búzaátlag —, mégis lényeges javulás az előző évekhez képest. S ezek a gépek a szemveszteség csökkentésével nemcsak a termésátlagot emelték, hanem azt is lehetővé tették, hogy a búza, „az élet" ne az ősi módon, kínban és verejtékben szülessék.

A *társadalom együttes erőfeszítésének* köszönhetjük, hogy a búzatermesztésre annyira kedvezőtlen időjárás ellenére is történelmünk *második legnagyobb* búzatermését takarítjuk be. Ez az összefogás biztosítéka annak is, hogy a most még csodaként emlegetett termésátlag állandósuló csodává váljék.

i. r.

Uitz Béla: Sebesült-szállítás

Digitized by Google

EINHEIT

Az *Einheit* augusztusi számában „A forradalmi munkásosztály — a győzelmes osztályharc fő ereje és hegemónja" című cikkében *Jörg Vorholzer* vitába száll azokkal az ismert téziseket feleleventő teoretikusokkal, akik polgári kiindulásukból következően, tagadják a munkásosztály vezető szerepét korunk osztályharcaiban és munkásmozgalmában. Ilyen nézeteket hangoztat *J. K. Galbraith* (*Die moderne Industriegesellschaft* című, 1968-ban megjelent munkájában), és elsősorban — nagy népszerűségre szert téve a nyugat-európai értelmiség és diákság jelentős rétegeiben — *Herbert Marcuse*. Marcuse *Az egydimenziójú ember* és *Az utópia vége* című, nemrég megjelent írásaiban kifejti azt az álláspontját, amely szerint egyfelől változatlanul helyes az imperializmus agresszivitásának és elnyomó funkciójának fokozódásáról szóló marxista tézis, de másfelől nem mondhatjuk többé azt, hogy feltétlenül és következetesen érvényesül a forradalmi proletariátus világtörténelmi szerepe a kizsákmányoló rendszer megszüntetésében és a szocializmus megteremtésében. Marcuse szerint napjaink osztályharcainak legfontosabb tanulsága az, hogy a nyugat-európai országokban a munkásosztály a „bénultság", az „abszolút tehetetlenség" dezintegrált állapotába került, s „nem hajlandó" végrehajtani történelmi-forradalmi küldetéséből következő feladatait. Kérdéses — véli Vorholzer —, hogy mennyiben tesznek lehetővé eredményes antiimperialista harcot az ilyen, mind elméletileg, mind gyakorlatilag *hibás* „végkövetkeztetések", amelyek valójában tévútra vezetik a monopolkapitalizmus reális szociál-ökonómiai analízisének menetét.

Tagadhatatlan, hogy korunk kapitalizmusának természete alapvető változásokon ment át, hogy mind a társadalmi struktúrában, mind a munkásosztály szerkezetében és ellátottságában számos változás következett be. Egyfelől azonban a tőke és a társadalmi hatalom szélsőséges koncentrációja és manipulációs-apologetikus politikai gyakorlata, másfelől a munkásosztály sorainak erőteljes kibővülése korábban alapvetően más státuszú társadalmi rétegekkel (pl. a „fehérgallérosok"-kal) azt igazolja, hogy korunk munkásosztálya egy jottányit sem mozdult el a „negáció" állapotából, hogy feladatának továbbra sem a kapitalista rend átformálását, hanem „kicserélését" vallja. A történelem szakadatlanul igazolja a marxista—leninista pártok politikájának helyességét és eredményességét. Korunk kapitalizmusának alapvető ellentmondását csak az oldhatja meg, ha a kapitalista magántulajdon-kisajátításával a társadalmi vezető tevékenység olyan új minőséget kap, amely lehetővé teszi a komplex tervezés és irányítás végrehajtását a társadalmi élet minden területén.

•

*Harry Bretschneider*nek „Új gazdasági szabályok és ezek visszhangja üzemeinkben" című írása beszámol az NDK 1969-es népgazdasági tervének új, széles körben — a gazdasági szemináriumoktól az üzemi kollektívákig —

Digitized by Google

propagált elveiről. A szerző kiemeli a szocialista *üzleti tevékenység* előtérbe kerülésének szükségességét a szocialista árutermelés viszonyai között; ez oda vezet, hogy megerősödnek az állami vezetés alatt tevékenykedő „magángazdálkodó" szektorok. Kiemeli, hogy a tervek a társadalmi érdek érvényesítése során nagy figyelmet szentelnek a felmerülő *egyéni* és *csoportos* elvárások teljesítésére. A tanulmány beszámol néhány új viszonyok között dolgozó üzem tapasztalatairól. Hangsúlyozza, hogy a termelékenység és az életszínvonal ily módon elérni kívánt emelkedése elválaszthatatlan az össztársadalmi tervezés és vezetés feladatainak és normáinak további pontosításától. Egyben a gazdasági irányításban is módszertani és szervezési változásra kell számítani.

•

Fred Fleischer-nek „Éberség az északi parton: hozzájárulás az európai biztonsághoz" — című katonapolitikai tanulmánya kifejti, milyen szerepet játszik a NATO — közelebbről az Egyesült Államok és Nyugat-Németország — európai terveiben a *Keleti-tenger*. „A Keleti-tengernek a béke tengerének kell lennie" — ez a mondás ma különösen aktuális. A nyugatnémet stratégiai elképzelések abból indulnak ki, hogy Közép-Európában valószínűsíthető egy *korlátozott háború* eredményes keresztülvitele. (Izrael 1967 júniusi agressziójához hasonlóan.) Ebbe a kalandor politikába Norvégiát és Dániát, mint az északi vonalat biztosító erőket, is be akarják vonni. Az Egyesült Államok beavatkozik e két állam belpolitikai életébe, hogy megakadályozza kilépésüket a NATO-ból; erősíti ezekben a belső reakciót, támogatja a NATO-kollaboránsokat, és nyomást fejt ki a szükségállapot-törvények (a demokratikus tömegmozgalmak szétverését legalizáló jogszabályok) elfogadtatása érdekében. A tanulmány részletesen elemzi a nyugatnémet militarizmus gazdasági, politikai behatolását és háborús pszichózist teremtő tevékenységét ezekben az országokban. A hangulatkeltés elsősorban az NDK ellen folyik. A provokátorok és kardcsörtetők azonban nem számolnak ezen országok demokratikus érzelmű ellenállásának erejével, és alaposan tévednek, ha lebecsülik a szocialista tábor harci potenciálját.

•

Herman Apel és *Georg Hofmann:* „A bonni oktatási politika mint az állammonopolista manipuláció egyik megnyilvánulása" című tanulmánya kiemeli, hogy a nyugatnémet népesség túlnyomó része már az iskolában „manipulált"-tá válik, mert azt tanulja, hogy mind a tananyagot, mind a sajtó, a rádió, s általában a hírközlő orgánumok nézeteit *kritikátlanul*, fennsőbbséget tisztelve kell elfogadnia. Elősegíti ezt, hogy a nyugatnémet alsó- és középfokú oktatási intézményekben dolgozó tanári gárda egy feltétlenül rendszerhű hivatalnokréteg soraiból kerül ki. A képzés tényleges tartalmát pedig — különösen a politikai-ideológiai szférában — az állammonopolista erők kormányzási és manipulációs elvei határozzák meg. A tanulmány részletesen beszámol a nyugatnémet képzési politikát irányító szervezetek profiljáról és munkájáról, s azokról az állítólag új nevelési koncepciókról, amelyek a diákok tömegeinek „aktív elkötelezettségét" volnának hivatva kialakítani. E koncepciók az NSZK-t a közjó ügyét szolgáló „pluralista szövetségi társadalom"-ként, a „független demokrácia-tudat" életrekeltőjeként, „szociálisan kiegyenlített népközösség"-ként tüntetik fel. A cél világos: el akarják vonni a fiatalságot a szakszervezetek, a haladó értelmiség és a kommunisták befolyásától, s olyan beállítást akarnak kialakítani benne, amely alátámasztaná a nyugatnémet állam monopolista céljait és gyakorlati politikáját.

Digitized by Google

NYÁR A GYŰJTŐKOLLÉGIUMBAN

Megjegyzések az állami gondozottak kérdéséhez

A nevelők

Még tart az iskolaév, de a holtfáradt nevelőtestületet már csak a közeli vakáció reménye élteti. Ekkor — mint a görög tragédiákban Agamemnon hajójának körvonalai — felrémlenek a rossz hírek: gyűjtőkollégium leszünk ezen a nyáron, azaz a megye valamennyi középiskolás kollégiumából hozzánk jönnek nyaralni az otthontalan gyerekek, Az állami gondozottak.

Csakhamar pecsétes írás is megerősíti a híreket. Szó sincs a végzet szeszélyéről vagy a megye rosszakaratáról — egyszerűen ránk került a sor, nem is egészen váratlanul. Klütaimnésztra sem érezhetett nálunk mélyebb rémületet és bosszúságot. Ki szótlanul nyugszik bele a változtathatatlanba, ki perbe száll vele. De senki sem lelkesedik.

Vonakodásunk okait nem méltányos azzal a szentenciával intézni el, hogy a pedagógusokból hiányzik az áldozatkészség, a hivatástudat. Jóval összetettebbek ezek az okok, szerepel közöttük nagyon sok minden, kezdve a közönséges lustaságtól és a vaskos előítéletektől — miszerint az állami gondozottak szörnyetegek, nem lehet velük bírni — a valódi fáradtságig, sőt a lelkiismeretes pedagógus jogos aggodalmáig.

A lustaságra és az előítéletekre nem érdemes sok szót vesztegetni. Tény, hogy sok nevelő gondol rémülettel ezeknek a gyerekeknek a kétes származására, erkölcstelen családi hátterére, öröklött és szerzett fékezhetetlenségére.

Beszéljünk azonban inkább az elfogadhatóbb okokról. Arról például, hogy a pedagógus munkája természeténél fogva hosszú lejáratú, sok-sok céltudatos művelet összehangolt együttese, szervezett hatásuk rendszere. A nyári ügyelet időtartamába ez nem sűríthető bele, minthogy vadidegen, átmenetileg hozzánk irányított gyerekekről van szó. Eredmény nélkül, vaktában végzett munka ez.

Továbbá: fáradtak vagyunk. Nagyon. A tanár alacsony jövedelmét egyetlen nyomós tény ellensúlyozza: a nyári szabadság. Erre azonban valóban szükségünk is van ahhoz, hogy a folytonos figyeléstől, a több tucat tanulóval folytatott szimultán játéktól fáradt idegrendszerünk regenerálódjék. Fokozottan érvényes ez a kollégiumi nevelőkre. A serdülőkkel való állandó érintkezéshez, a rájuk való hatáshoz, az állandóan fenntartott aktív kapcsolathoz szükséges egészséges feszültség, ha időről időre nem pihen az ember; szükségképpen ernyed, lazul. A hatásfok fokozatosan, észrevétlenül gyengül, a munka színvonala szép csendesen süllyed a minimumig vagy annál is lejjebb. Vagy pedig, ha a pedagógus erőszakkal igyekszik megóvni magát az elértéktelenedéstől, egyszercsak hirtelen, recsegve-ropogva omlik össze. Nemcsak a pedagógus önös érdekével nem fér ez össze, hanem talán az oktatás és nevelés, sőt a népgazdaság érdekével sem.

Emellett a kollégiumi nevelő időbeosztása — vasárnapi ügyeletek, esti elfoglaltságok — annyira nem kedveznek a házastársi-szülői „mellékhivatásnak", hogy a családos pedagógusok eleve kerülik a kollégiumi státuszokat, valószínűleg a növendékek nem kis kárára. De ha mégis ezen a területen dolgoznak, legalább arra igényt tartanak, hogy a nyári hónapokat végre házastársuknak, gyerekeiknek, porlepte lakásuknak, felbomlással fenyegető emberi kapcsolataik rendezésének szenteljék. Ki róhatja meg azt a fiatalasszonyt, aki négyéves kisfiát a tanév idején a nagymama gondjaira volt kénytelen bízni, s most csak vona-

Digitized by Google

kodva áldozza fel várva várt szabadságát a közjóért?

Hadd mondjam el még: kevés foglalkozás jár annyi erkölcsi ártalommal, mint a mienk. Elemberteleníthet, ha nem vigyázunk. Tevékenységünk alapja éppen az ember és ember közötti kapcsolatok létesítésére és irányítására való szüntelen készség. Együtt kell élnünk a serdülőkkel az ő életüket, átélni konfliktusaikat, közben épségben maradni, s pszichikai energiánkat, emberi személyiségünk minden erejét éberen és céltudatosan sugározni folyvást. Csak addig érünk valamit, amíg hatni tudunk. A munka egymásra utalja az embereket, kigyújtja bennünk az égőket, a fogékonyság, együtt gondolkodás villamosságát. De egyetlen égő sem sugározhat éjjel-nappal büntetlenül. Közönnyel fizetünk, csömörrel; egy idő múltán egyre nő bennünk a vágy, hogy egyedül maradhassunk, s ne legyen közünk senkihez. Békére vágyunk, s kiszáradunk, fogékonyságunkat veszítjük, eltompulunk, vagy összeroskadunk, ha nem adatik nekünk időnként ez a béke.

A jól begyakorolt reflexek jóvoltából még a fáradt nevelő is tovább tudja vonszolni magát. Elég találkoznia tanítványával, hogy prolongálja figyelmét, éberségét, szeretetét. De mi van akkor, ha vadidegen gyerekeket bíznak rá ebben a kimerült állapotban?

Állami gondozottakat bíznak rá — a pedagógiai munka szempontjából legigényesebb, a személyes gondoskodásra leginkább rászoruló gyerekeket.

Felemás humanizmus

A nálunk nyaraló állami gondozottak jobb és gondosabb ellátásban részesülnek, mint amilyent a szeptembertől júniusig itt élő kollégistáknak nyújtani szoktunk. Napközben, akárhányszor éheznek is meg, ha mást nem, zsíros kenyeret ad nekik a szakács néni, korlátlanul és szívesen. — „Mit főzzünk holnap ebédre, gyerekek?" — s a költségvetés és a beszerzési lehetőségek határain belül teljesülnek is a kívánságok. Nemcsak mennyiségi többletről van szó, nemcsak arról, hogy az állam biztosítja ha nem is fényűző, de bőséges ellátásukat, hanem arról is — a kollégium dolgozóinak örvendetes példája mutatja —, hogy a szubjektív feltételek egyre kedvezőbben alakulnak, az emberség önkéntes gondosság-többlete is megnyilvánul már ezek iránt a gyerekek iránt, akiknek nemigen hoz a postás szeretettel készített otthoni csomagokat.

Télen egyik kollégistánkat szigorúan megrótta az ügyeletes nevelő, mert az esti szilenciumot jelző csengetést meg sem hallva, ábrándosan álldogált a folyosón, s egy fehér mackót ölelt magához, ami tizenhét éves korban önmagában is „idétlenség". Kinek jutott eszébe, hogy Zsuzsának aznap névnapja volt, s a fehér mackót a személyének szóló gondoskodás egyetlen jelképét jelenthette neki? Ugyanennek a kollégiumnak a konyháján már napokkal előbb, ünnepi izgalom közepette készült a névnapi torta az állami gondozott Anna számára.

Milyen jó volna, ha az éreminek csak ez az egy oldala létezne!

A másik oldalt számomra a gondozási könyv szimbólizálja legdöbbenetesebben. Az az elrongyolt kis fehér könyvecske, melyet az állami gondozott átnyújt érkezéskor az illetékes gyűjtőkollégiumban. Múltja, története ide jegyeztetik be, kívülre a név és a törzskönyvi szám, belülre a szokásos személyi adatok. Ezután a kihelyezés adatai következnek. Dátum, súly, hossz, fejkörfogat, többkevesebb pontossággal kitöltött rovatok. Nevelőszülők nevei, lakásuk, dátumok, községek, városok, utcák, számok. „A gyermek gondozása a telepen", „a gyermekvédő előadói, orvosi és hatósági ellenőrző vizsgálatok".

Semmi látható jelét nem észlelem annak, hogy a gyerekek szégyenkezve rejtegetik ezt az okmányt. Megszokták. Tudom, hogy a nyilvántartás feltétlenül szükséges. De ebben a formájában — minden nevelő, aki látott már ilyen könyvecskét, tudja, mire gondolok —, van benne valami megalázó, valami, amit meg kell szokni, de e megszokás története egyenlő az önérzet megbetegedésének és talán haldoklásának történetével.

Lássunk egy ilyen vizsgálati rovatot:

rendben találtam	Vné
Iskolában láttuk	Vné
rendes, tiszta	Vné
rendes, tiszta	Fné
kissé szófogadatlan	Fné
egészséges	Oné

Digitized by Google

egészséges	Oné
meg van fázva	Oné
zsebpénzt megkapta	Oné
egészséges	Oné

és így tovább.

K. Edit 1953-ban született, megyénk egyik városában. Gondozási könyvében első nevelőanyja B. M.-né M. községből 1961. november 20-tól szerepel. 1962. május 15-től nevelőanyja már K. I.-né, a község változatlan. 1962. július 1: T. I.-né, ugyancsak M. község. 1962. november 13: általános iskolai leánynevelő otthon, D. 1967. augusztus 31-től: középiskolai kollégium, a megye székhelyén. K. Edit az első gimnáziumot végezte az idén, jeles eredménnyel.

Itt, a gyűjtőben együtt tölti a nyarat nővérével, Évával. „Csak a gyűjtőben szoktunk találkozni." Gondozásba vételük óta (1961. november 14.) máshol nem. Mindketten középiskolások. Megkérdeztem őket: „Miért nem próbáltok ugyanabba a kollégiumba kerülni?" Csodálkozva válaszolják, hogy azt nem lehet, mivelhogy Éva közgazdasági technikumba jár, Edit pedig gimnáziumba. Iskolatípusok szerint osztják el, ki hova kerüljön. Pedig mindkét városban van mindkét fajta középiskola is, kollégium is.

U. Eszti azt mondja — „azt hiszi", most „mondják" —, hogy húga talán javítóban van valahol. P. Mária levelet ír — engem kér meg a helyesírási hibák kijavítására —, hogy a gyermekvédelmi igazgató bácsi írja meg neki Jóska öccse címét. Történetesen tudom, hogy milyen előzmények, kísérletek és válságok után merészkedik P. Marika egy ilyen levél megírásáig. Öccse az utolsó szalmaszál, melyben megkapaszkodhat.

A gyerekek egyébként — ellentétben a rémhírekkel — nem fegyelmezetlenebbek az átlagnál. Valamivel pontatlanabbul jönnek étkezni, kevésbé őzi őket az egészséges étvágy. Valamivel pontosabban tudják, mi minden „jár nekik", s milyen művészetet kíván a nevelőtől, hogy valami olyan büntetést kieszeljen, mely nem hágja át a pedagógiai szakirodalomban felsorolt számtalan tilalmat.

Szeptembertől júniusig kollégistáink naponta jönnek kötszereket kérni, mert játék közben elesnek, egymásnak, ajtónak, szekrénynek rontanak. Az állami gondozottak számára hiába tárjuk sarkig az udvarra nyíló ajtókat, benn tanyáznak szabad idejükben a hálóban, a társalgóban. Olvasás, kártyázás járja, meg a lemezeket nyúzzák.

Érzelmi életük heves megnyilvánulásai mutatják, hogy e közöny nem valami „alapvonásuk". „Csak" saját életük folyásával szemben ilyen közömbösek. Tudják, hogy ételt, ruhát, lakást mindenképpen kapnak. Időnként új intézet, mely berendezési tárgyainak elhelyezésében, színében, mintájában esetleg különbözik az előzőtől. Időnként új embereket, akiknek meghatározott kötelességeik vannak irántuk. A lényeg változatlan. Az állami gondozottak sorsát legfeljebb az befolyásolja, mennyire tudnak alkalmazkodni a különböző intézetek légköréhez. Körülményeik jók — de annyira készek, annyira adottak, hogy az egyén általuk legfeljebb elfogadni tanulja meg a világot. Pedig annak, hogy a szabadság felismert szükségszerűség, csak egyik oldala a tudomásulvétel. A másik oldal: a cselekvés, alkotás, a világra hatás öröme — rejtve marad számukra.

Ha egyáltalán illik rájuk valami meghatározás, akkor azt mondhatjuk, hogy a „hospitalizált gyermek" kórképéhez nyújtanak illusztrációt.

A családban felnövő gyerek részt vesz a család tervezgetéseiben. Megtanulja, hogy egy lakás szépíthető, alakítható, a magunk képére s hasonlóságára. Később ez a lakás egy világgá tágulhat. Az állami gondozottat állóképpé merevedő tárgyi világ veszi körül. Olyan világ, amelybe ő „belehelyeztetik", de nem az ő műve; formálni, alakítani — akár csak apróságokban is —, ez nem áll módjában.

Makarenko telepesei számára betört ablakok, megrongált berendezés, élégtelen táplálék testesítette meg az „ez van" fogalmát. Szerencséjük volt? Lehet-e kizárólag az intervenciós és polgáháborúkból adódó „szerencsés körülményeknek" tulajdonítani, hogy Makarenko megtalálta az egészséges, a *cselekvő* ember nevelésének alapjait? Még élesebben vetve fel a kérdést: csak kényszerhelyzet, Mahno bandái, rablás és éhínség teszik lehetővé és indokolttá, hogy a nevelés részt adjon a gyerekeknek környezetük megváltoztatásában,

Digitized by Google

életük szépítésében, s — uram bocsá — anyagi ellátottságuk javításában?

„Az embert a munka tette emberré" — tanulják a gyerekek az iskolában. De a puszta intellektuális meggyőzés nem elég ahhoz, hogy ez az igazság frázisnál több legyen: a kommunista társadalom aktív, személyes közreműködéssel való felépítését s az egyén rendeltetésének felismerését gyakorlat tapasztalattá tegye.

Makarenko telepesei számára a környezet megváltoztatásának perspektíváját nyújtotta, s ezáltal a világ megváltoztatásának igényét oltotta beléjük, ennek lehetőségét és szükségszerűségét tudatosította, így váltak a telepesek kommunistává. E tevékenység élménye, reális tapasztalata nélkül sem kommunista, sem boldog ember nem nevelkedik. Állami gondozottaink önnön cselekedeteiket hatástalannak, közömbösnek érzékelik, tehát személyüket fölöslegesnek, jelentőség nélkülinek.

Az iskola szent dolog — de nem kellene-e végre felülvizsgálnunk „a mi munkánk — a tanulás" és más frázisok közelebbi tartalmát? Nem döbbenhetnénk-e rá már egyszer, hogy az egyoldalúan iskola-centrikus nevelési elképzelés, melyben a munka csupán tantárgyként, nem pedig a létet állandóan alakító, befolyásoló életfolyamatként kap helyet, nem marxista gondolat?

Némely intézetben az állami gondozottak — nevelői útmutatás alapján —, szál- és keresztöltéses kézimunkákkal tehetik lakályosabbá otthonukat. Esetleg segíthetnek olykor a szakácsnőnek palacsintát sütni. Marx ezt a XIX. században is kevésnek minősítette. Makarenko pedig már több, mint negyven esztendeje pozitív példát mutatott nekünk nevelési gyakorlatában. Ideje volna okulnunk belőle.

„Érzelmek iskolája"

Ha a környezet, az egyre szélesebbre táruló külvilág alakításában nem vehetünk aktívan részt, szükségszerűen felbomlik, s esetleg létre sem jöhet az, amit egészséges egyensúlynak nevezünk. Az energia más utat keres: az érzelmi élet egészségtelen túlsúlya, sőt kizárólagos, központi szerepe válik jellemzővé.

A 14—18 éves lányokat életkori sajátosságaik amúgy is hajlamossá teszik erre. Az állami gondozottak legtöbbjének érzelmi életét különösen izgató és gyötrő lökésekkel mozdítják elő családi életüknek, „rendellenes" múltjuknak dús tapasztalatai, eleven emlékei.

Van közöttük, aki abnormis mennyiségű és erejű élményeinek súlya alatt eltompul, s egyszerűen abbahagyja a reagálást, hogy megpihenjen. Mások nem hagyják abba a gyötrődést, sőt szinte élvezettel vájkálnak sebeikben, néha mesterségesen is mélyítve azokat. Ez a két szélsőséges típus a *többség;* középútra alig akad példa.

Iskolájuk, osztályuk közössége legtöbbjüket nem oldja, nem olvasztja magába igazán. Mint elv feltétlenül helyes, hogy az állami gondozottak a többi fiatallal együtt járnak iskolába, gyakorlatilag azonban csak akkor volna maradéktalanul pozitív ennek a hatása, ha bizonyos apró, de nem lényegtelen körülmények nem húznák alá olyan erősen „különböző" mivoltukat.

U. Eszti mondja:

— Folyton azt magyarázzák, hogy mindent megkapunk, ne panaszkodjunk. Jól van, megkapunk mindent. De nekem például harmincötös lábam van. Hiába kapok akárhány pár cipőt az államtól, vihetem a zaciba, ahol persze nem kapok annyit érte, hogy újat vehessek. A cipőnket a megye veszi, mindig harminchetest meg nyolcast. Meg akkora kombinékat, hogy Jutka néni is kétszer beleférne. Szóval topisak vagyunk. Már akit a rokonai nem ruháznak. Mindenünk van, de topis. Az ipari tanulóknak jobb, de mi, középiskolások, legfeljebb ilyenkor nyáron keresünk egy kis ruhára valót.

— A kollégiumban minden van: tanszer, könyv, kaja, tv, zuhanyozó. De külön, saját kiadásaink is volnának, erre pedig nem elég a zsebpénzünk. Két hónapra kapunk hatvan forintot. Ez szappanra, fogkrémre, cipőkrémre, vattára — szóval toalettszerekre sem elég. És persze kapunk süteményt meg gyümölcsöt a kollégiumban. De mondjuk, ha én magam megkívánok egy krémest, vagy egy citromot? A többi lány, a szegényebbek is az osztályunkban, megveheti azt, amit nagyon kíván. De én mindig csak azt kívánhatom, amit kapok.

(Az első napokban meglepett, mekkora az állami gondozottak körében az

Digitized by Google

„enyém" becsülete. Hogyan? Hiszen ha valaki, hát ők közösségi nevelésben részesülnek! Gy. Emma bevallja, hogy ő „irigy". Haragszik ezért magára, mégsincs szíve kölcsönadni azt a ruhát, ami a „sajátja". Nem magántulajdonosi hörcsög-ösztön ez. Azt a néhány, nehezen szerzett ritkaságot védik, amelyet saját egyéniségük megkülönböztető jelvényeként viselhetnek.)

U. Eszti folytatja:

— Ha az osztály színházba megy, velünk, ágésekkel mindig zűr van. Nincs pénzünk színházjegyre. Ha az osztályfőnökünk rendes akar lenni, rábeszéli az osztályt, adják össze a pénzt. Kiránduláskor ugyanez. Mindig akad persze, aki nem adja szívesen. Van olyan ágés, aki nem is fogadja el, megsértődik. Ennek azt mondják, hogy inkább köszönné meg és örülne. Most építőtáborban voltam: olyan undorító volt, hogy a gondnoknő azt mondta, kérjem a vasúti jegy árát a gyermekvédelmitől, ott meg, hogy a KISZ-től kérjem, a KISZ meg visszaküldött megint a gyermekvédelmihez. Brigádvezetőnek jelöltek, nem léphettem vissza, pedig kedvem sem volt már táborba menni, olyan lealázó az ilyen cirkusz.

A testükre szabott ruhának, a lábukra méretezett cipőnek, az egyéni vágyaik teljesítésére fordítható pénznek ez a hiánya — megnyilvánulása is, oka is annak, hogy nem csillapodik, s életük fő kérdésévé növekszik kielégítetlen vágyuk a személyes kapcsolat iránt, melynek — ebben nem ismernek tréfát —, kizárólagos tárgyai akarnak lenni.

Szerencsésnek mondható a tizenkilenc éves B. Irén, aki négy év óta mindennap levelet kap egy fiútól. De még a közepes képességű, olcsó szerelmi álmokban úszkáló B. Maja is a szerencsésebbekhez tartozik, mert viszonylag egészséges irányba küldözgeti csókjait s számtalan, etikailag és stilárisan nem kifogástalan telefonbeszélgetését.

P. Mária viszont még csak tizenöt éves. Nyugtalan, magányos, barátnője nincs. Azaz van egy, csak most nincs itt a gyűjtőben. Hogy hol van? Hát kórházban, leugrott ugyanis az emeletről, bokáját, csigolyáját törte. „Vele megértettük egymást, mert egészen olyan, mint én, mindenben."

— De ne tessék félni, én nem leszek öngyilkos, mert az igazgató bácsi azt mondta, hogy ha még egyszer öngyilkos leszek, kivágnak a suliból. És ez nem volna jó, mert tanítónő szeretnék lenni, igaz, hogy biztos nem sikerül, de ez a vágyam. Most már különben is megnyugodtam. Húsvétkor nagy zűröm volt, de most már nem lesz semmi baj, ne tessék félni.

Először tizenhárom éves korában akart öngyilkos lenni. Megkérte akkori barátnőjét, hogy kísérje ki a vonathoz, és az azt felelte rá, hogy nem ér rá. Ezért.

Nem akarja már, hogy barátnője legyen. Férjhez sem fog menni, fogadkozik:

— Tudom, hogy bármennyire vigyáznék, többet kívánnék tőle, mint amennyit lehet. Ugyanaz volna, mint Zs. nénivel.

Zs. néni volt akaratlan okozója az említett húsvéti „zűrnek". A história nem szokatlan. („N. Marinak is van ilyen nevelőnője, akit szeret. T. Tilda karórát is kapott Laci bácsitól — igaz, hogy ez más, mert Laci bácsi tényleg szereti Tildát.")

P. Mária számára a fiatal, kedves, szép, okos Zs. néni vált az üres világegyetem középpontjává. Feléje fordult, benne látta megtestesülni a gondoskodást és a felsőbbrendűséget egyaránt. A fiatal nevelő igyekezett megfelelni e várakozásnak, de lasanként kiderült, hogy lehetetlenség. Sok mindenki volt P. Márián kívül is, akit szeretnie kellett. A gyerek egyre képtelenebb, határt nem ismerő követelőzése megrémítette: visszavonulót fújt, próbálta meg is magyarázni, hogy „jobb ez így".

Igen, jobb. P. Mária is tudja. „Értem én Zs. nénit, de hiába, mégsem tudom felérni ésszel. Engem ki ért meg?"

Sokáig beszélgettünk. Nehéz itt hűvösokos, nyugodt szavakat találni, melyek lecsillapítják, de nem bélyegzik meg ezt a „rendellenes" vonzalmat, melynek keletkezése olyan indokolt, hogy szinte már ésszerűnek és természetesnek nevezhető. És közben arra is vigyáznom kell, hogy ne engedjek olyan várakozásokat fűzni személyemhez, melyeknek megfelelni képtelen volnék: ne váljak P. Mária második Zs. nénijévé.

Harmadnap üdvözlő lapot kap, aláírása: „Zs. néni". Olyan vad örömmel veszi át, hogy látnom kell, milyen hiábavaló volt minden „okos beszéd". Ám

Digitized by Google

néhány pillanat, s kiesik kezéből a képeslap. Egy másik Zs. néni írta, a mi kollégiumunk nevelője, aki véletlenjül ugyanezt a nevet viseli, s aki szintén segíteni szeretett volna valahogy P. Máriának.

A csalódás teljesen letöri. Igyekszem a sarkában lenni, akaratlan mozdulatokkal rejtve zárható fiókokba pincekulcsot, padláskulcsot, gyógyszereket és más veszélyes tárgyakat. Talán túlzott, de nem indokolatlan aggodalommal.

Hússzor huszonnégyórás ügyeletemnek tizenkettedik napja ez. Kezdek nagyon fáradt lenni. Egyre gépiesebben engedem át magam pedagógiai reflexeimnek. Kolléganőm, aki majd felvált, néhány napig kevésbé lesz fáradt. Aztán, kezdődik minden elölről.

Csalog Judit

Derkovits Gyula hagyatékából (Vázlatok)

Digitized by Google

Darvas József: Gyűjtőlencse

A Szépirodalmi Könyvkiadó sorozatban jelenteti meg Darvas József alkotásait. A sorozat legújabb kötete az író *1936 és 1944 között kelt publicisztikai* írásainak gyűjteménye.

Darvas József a harmincas évek elején, a népi írók mozgalmának fellendülésekor indult el írói pályáján. Már kezdetben is a radikális baloldali irányzat képviselője volt a népiek táborában, s nagyon hamar megtalálta a kapcsolatot az illegális kommunista párttal. 1936—37-ben a *Gondolat* című folyóirat szerkesztésében is részt vett. Már első írásai, korai regényei a marxista osztályszemléletet tükrözik.

Néhány regénnyel a háta mögött, kiforrott íróként kezdett el szociográfiai műveket írni, s ezek a falukutató irodalom legjava terméséhez tartoznak. A nagy lélegzetű alkotások, *A legnagyobb magyar falu* és az *Egy parasztcsalád története* körül keletkeztek azok a kisebb terjedelmű írások, amelyek a *Gyűjtőlencse* című kötetben helyet kaptak. A kötet műfaji megjelölése: riportok. Véleményem szerint azonban ezeknek az írásoknak egy része inkább irodalmi szociográfia. (Szociográfia és a riport természetesen sokban rokon műfaj, néha nehéz is élesen elkülöníteni őket, de mégsem azonosak.) A könyv második része valóban riportokat, jegyzeteket tartalmaz.

A *Gyűjtőlencse* írásaiban az író élményanyag legmélyebb, leghitelesebb rétegei öltenek formát. Darvas egy percre sem marad háttérben: riportjai az író és a valóság állandó és eleven kölcsönhatását tanúsítják, s tételszerűen is megfogalmazzák a változás sürgető követelését: „Mondd: visszataszító a kép? Ne hibáztasd a költőt, hogy belevájkált nyugalmadba, és a gyűjtőlencsét se okold, mert csak azt fogja össze, ami van: a valóságot. A valóság rút és esztelen. Rajta változtass!" (*Gyűjtőlencse*, 1936)

A kötet írásainak nagy része az Alföldet idézi fel. Megkülönböztetett érdeklődéssel és szeretettel illeti természetesen a szülőföldet, Orosházát és az ott élő rokonokat, ismerősöket. A *Végig a magyar Szaharán*, a beszámoló a Budapestről Orosházáig tartó gyalogos útról, s a makói hagymásokról szóló több írás szinte a fél Alföldet feltérképezi, egyaránt megmutatva a valóságot és a legfontosabb feladatokat.

Budapestet járva is a szegény emberekkel sorsközösséget vállaló Darvas szólal meg. A fővárosban tengődő munkanélküli kubikusok, az ágybérlők és a tulajdonosok, egy ószeres útjai a szegény és gazdag városrészekben — ilyenek Darvas témái. S a *Tízéves találkozó*, az együtt indult fiatal tanítók bukásairól és keserű győzelmeiről szóló írás, kiegészíti a társadalom vizsgálatát, az „országos pusztulás" bemutatását.

Darvas publicisztikájának tárgyilagos kijelentő mondatai hallatlan belső feszültséget szabadítanak fel, s feltétlenül cselekedetre sarkallhatták a korabeli olvasót, ma pedig a megtett utat mérhetjük fel velük: honnan indultunk, amíg idáig értünk. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*, 1968.)

Digitized by Google

Gáll István: Rohanók

Viszonylag zárt témakör foglya Gáll István, de ez a rabság feltétlenül szerencsésnek tekinthető. A Magos-család három nemzedékének alakjai bukkannak fel legtöbb elbeszélésében, sőt *Csapda* című regényében is. Most megjelent kötetében, a *Rohanók*-ban szintén ciklust alkotnak ezek a novellák. Sajátos családregényt épít tehát Gáll István: novella-formában írja meg azt, amit fontosnak tart a Magos-családról s rajtuk keresztül az elmúlt harminc évről. Írásainak ezt a jellegét az alkotói önvallomás mellett az Új Írásban *Triptichon* (Három elbeszélés egy családregény helyett) címmel megjelent, s e kötetben is közölt elbeszélései igazolják.

A Magos-család tatabányai munkásdinasztia. A nagyapa tizenkilences veterán, de nem tudja megérteni a politika bonyodalmait: 1945-ben önhatalmúan agyonlövi a bányatelep főmérnökét, aki 25 évig nem engedte dolgozni a kommunista Magost *(Törvény)*. Fia a magyar társadalom szocialista átalakításának harcosa, a néphadsereg tisztje. Dzsudi, a legkisebb Magos, ahogy saját magáról mondja, „piti mérnököcske". Mindegyik férfinak valahogy zátonyra fut az élete. Nagyapát a Horthy-kor nyomorította el, s a szerencsétlen gyilkosság miatt 1945 is keserűen kezdődött számára. A másik két Magos megfenekléséről a *Mellékutca* című elbeszélés vall. De hogy mi bántja őket, arról nem tudnak megnyugtató feleletet adni maguknak.

Gáll István érzelmileg azonosul hőseivel, rokonainak tartja őket *(Rohanók)*. De a rokonszenv ellenére Gáll stílusa nélkülözi a líraiságot. Csak egy kivétel akad: a *Tiszt, asztrakán bundában* című írás, de ez a kötet többi darabjánál jóval korábbi. Talán az is szándékos, hogy elbeszéléseiben alig szerepelnek nőalakok, s ha mégis, csak mellékfigurák. Komor és kemény férfivilág ez.

Gáll István írói módszere leginkább Nagy Lajoséval rokon. Indulatos szocializmusuk, szikár, néha csikorgó stílusuk, érzelmeik visszafojtottsága egyaránt közös bennük.

Gáll novellái kétféle hagyományos módot követnek: cselekményük egy esemény vagy a főhős életútja. Találunk példát az anekdotikus felépítésre is, vibráló feszültséggel, ragyogóan sikerült csattanóval *(Így van ez jól)*. A legfrissebb írás, a *Mellékutca*, az író továbblépésének kísérletét mutatja: az eseményesség helyett a gondolati töltés lesz hangsúlyos benne. E típus lehetőségeinek további kiaknázása jobban elmélyítené Gáll István írásművészetét.

A kötetben helyet kapott egy kisregény és egy hangjáték is. A *Zöldségeskert* parabolikus történet: a vörös- és a feketehangyák közötti ellentétek egyértelműen korunk problémáira utalnak. Kár, hogy a befejezése elnagyolt. Az *Özönvíz* című rádiókomédia szintén példázat jellegű: a bibliai történet helyenként igen szellemes, groteszk újraköltése az atomháború fenyegetésével viaskodik.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968)

Vasy Géza

Kamondy László: Ádám apja

Az író így nyilatkozik novellásköteténél:

„Nem csekélyebb volt a becsvágyam valaha, mint hogy olyan kötettel lépjek egyszer a nyilvánosság elé, amelyben a leghatalmasabb szenvedélyt — a Szerelmet — írom meg."

Új novellásköteténének minden darabja a szerelemmel foglalkozik, de a szenvedélyt hiába keresnénk bennük. Higgadt, tárgyilagos hangon beszél a „leghatalmasabb szenvedélyről", úgy, hogy történetei, hőseinek lelkiismereti vívódásai néha groteszkké fordulnak, érzelmeik kisszerűvé válnak, szinte nem is találjuk meg bennük azt az érzelmi telítettséget, amely mozgatja az eseményeket. Írói módszer ez, mely a szerelem és a házasság hétköznapi valóságát akarja megeleveníteni, és túlzott óvatossággal kerüli a felfokozottság megnyilatkozásait.

Hosszabb elbeszélések és felvillanó helyzetképek váltják egymást a kötetben. A szerelmi és házastársi szituációknak szinte minden változatára találunk történetet. Az apát

Digitized by Google

titkoló leányanya, a szerelmi háromszög, a meghitt családi élet képeit ugyanolyan tárgyilagos színekkel festi meg, mint a váratlan felismerést: a fiú apjánál találja volt szerelmét. Szenvtelenül prózai hangon szól egy idilli képről, akárcsak a hirtelen haragra gerjedő férj „gyilkolási kísérletéről".

Vitatható ez az írói módszer. Nem az ellen szólunk, hogy kerüli a fellengzős hangot, az illúziókkal túlszínezett helyzeteket, hogy a mindennapi valóság hangján szól, hogy távol áll tőle hőseinek idealizálása. Tisztán csengő hang ez, hiszen a hétköznapok jól ismert realitását tükrözi, mely időnként unalmasan színtelen. Mégis, ha rokonszenvezünk is ezzel az alkotói módszerrel, teljesen elfogadni nem tudjuk. Érdektelenné, jelentéktelenné kicsinyíti a novellák figuráit, érzelmi bonyodalmaikkal, életükkel együtt.

Hiányoljuk a kötetből az életben mindig meglevő szenvedélyes érzelmeket, melyeket itt csak leegyszerűsítve, túlon túl letompítva jelenít meg az író. Ha köznapiak is hőseinek érzelmi útvesztői, szituációikban, belső világukban bizonyára feszítő, központi problémát jelentenek, amelyeket aligha lehet kívülállóként, könnyedén, gúnyorosan vagy humorosan elintézni.

A kötet fülszövege Kamondyt szólaltatja meg: „Változatlanul hiszek — írja — az egészséges, szelíd és szilaj szerelemben." A novellákból ezzel szemben az derül ki, hogy változatlanul szeretné megőrizni hitét a szenvedélymentes hétköznapi érzelmekben — a valóság ellenére is.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Szalai Anna

Pomjalovszkij: Kispolgári boldogság

A három kisregényt tartalmazó kötet több mint egyévszázados késéssel adja a magyar olvasó kezébe a fiatalon elhunyt orosz író életművét. A *Kispolgári boldogság* és a *Molotov* voltaképpen egy regény két fejezete, bár külön-külön is zárt kompozíciójú.

Molotovot, a teljes élet igényével induló fiatalembert, a véletlen emeli ki plebejus-kispolgári környezetéből, s indítja el gyors szellemi fejlődése útján. A származásából és neveltetéséből adódó ellentét azonban egész jellemét, világképét és sorsát meghatározó konfliktussá érik, amikor megtudja, hogy nem emberi értékei, hanem társadalmi rangja fogja kijelölni tehetsége kibontakozásának határait. Kétféleképpen próbál szabadulni sorsának szorításából. Szeretne elzárkózni, s befelé fordulva elmélkedni az élet értelmén, de el-elragadja a cselekvés szenvedélye is, s ilyenkor a valóságban keresnek teret lázadó indulatai.

A szabadulási kísérlet azonban egyik irányban sem sikerülhet. „Megmagyarázni az életet?... Hogy birkóznánk meg vele, ha egyszer nem ismerjük alaposan... iparkodj kifürkészni az értelmét, és ugyanakkor dolgozz — az ember munkára született" — figyelmezteti Molotovot az „irreális elmélkedés" haszontalanságára egyik barátjának levele. De nem járható a lázadás útja sem. Amikor egyedül megy el a tábornokhoz, hogy ha kell, erőszakkal is kényszerítse őt lemondásra házassági tervéről, a társadalmi rang megtestesítője minden ellenállás nélkül visszalép. A mármár tragikussá fokozódó feszültség kirobbanás nélkül oldódik fel. És nem sikerülhet áttörni a fő figurának a társadalmi rang kínai falán sem. S kifejezően szimbolikus az, hogy nem ütköznek össze a falon innen és túl élő erők, mert *még* vagy *már* gyengék ahhoz, hogy a győzelem reményével induljanak harcba. Ebben a világban még nem lehet cselekedni, legalábbis a valóságra ható, társadalmi érvénnyel nem, de megvan a lehetőség arra, hogy a valóság megváltoztatására készülő vagy tudattalanul érlelődő indulatok, érzelmek és eszmék — ha elszigeteltek is — szövetkezzenek egymással, hogy fenntartsák és fejlesszék magukat.

A teljes emberi kibontakozás lehetősége nincs megadva Molotov számára, ezért minden erejét a legszűkebb közösségi szféra megteremtésére koncentrálja. A kompromisszumot, melyet kénytelen volt elfogadni, maga fogalmazza meg a legfrappánsabban: „...énem egy részét az államnak szentelem, egészen azonban nem áldozom fel magamat." „Lehetnek olyan elveink, amilyenek senkinek nin-

Digitized by Google

csenek, és nem kell törődni azzal, hogy a lapos, fojtogató valóság nem ismeri el őket... A saját dolgozószobámban cár vagyok. Az agyamat és a szívemet nem ellenőrizhetik."

Az ő esetében indokolt ez az elzárkózás, de nagyon veszélyes is. A kispolgári életforma éppen azokat az eszményeket fojtja el, melyeknek a megőrzésére lenne hivatva. A társadalmi érdekű cselekvésről lemondó ember a cselekvésnek nemcsak a lehetőségét, de szükségességét is tagadja, és ehhez csinál filozófiát is. „... nincs egyéni felelősség, ... környezetünk áldozatai vagyunk, történelmi tényezők hatnak." Vagy ahogyan a cinikus Cserevanyin mondja: „Egyszerűen csak teremtménye vagyok talajomnak, egy virág..." A befelé forduló, elmélkedő Molotov maga is így okoskodik, de lázadó, tettvágytól égő énje elveti ezt az áligazságot. Nem tud belenyugodni, „hogy várni és tűrni kell; akkor már inkább a küzdelem, a botrány... mint ez a belső, élettelen fuldoklás."

A tétlenségre ítélt tettvágy így dúlja fel a látszatra oly zavartalan kispolgári boldogságot.

A kötet harmadik darabja, az *„Egy papnevelde életéből"*, élesen kiválik az előző két kisregény problémaköréből. A papnevelde tanár- és diáktársadalmának dokumentumszerű ábrázolása a terrornak és a pedagógiai barbarizmusnak minden fantáziát felülmúló tényeit tárja elénk. De a témánál is szembetűnőbb a stílusban mutatkozó változás. A Molotov-életrajz sok helyen romantikus elemekkel is tarkított meseszövését itt a legszenvtelenebb mikroszkopikus realizmus váltja fel. A téma és a módszer újszerűsége mögött azonban ugyanaz az írói magatartás és világkép áll, amellyel az előző két műben már megismerkedtünk. Csak két mozzanatot emelnék ki ennek illusztrálására.

„Ha egy becsületes pap találkozik ateista társával, szívesen fog vele kezet, lévén az illető másként feddhetetlen." Mindkettő „talpig ember". Az orosz társadalom ideológiai síkon jelentkező ellentmondásainak etikai alapon álló közös nevezőre hozása, a szembenálló erőknek ugyanarra a kompromisszumára utal, melyet a Kispolgári boldogságban és a Molotovban is láttunk. Mindhárom regény szinte valamennyi hősének közös és a lényegre utaló életfelfogása az, hogy nem a bátorság hiánya miatt mondanak le végül is terveikről, hanem azért, mert eljutnak a felismerésig: az adott valóság egyetlen lehetőséget sem kínál sorsuk megváltoztatására.

(*Európa Könyvkiadó*, 1968.)

Kulin Ferenc

Uitz Béla: Barbusse a ravatalon

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

EINHEIT

Augusztus

H. Schaul: *Szocializmus, tudományos-műszaki forradalom és demokrácia*

J. Vorholzer: *A forradalmi munkásosztály — a győzelmes osztályharc fő ereje és hegemónja*

K. Kaiser: *Az NDK Ipari és Kereskedelmi Bankjának feladatairól*

H. Bretschneider: *Új gazdasági szabályozások és visszhangjuk vállalatainkban*

H. Wirsig: *A szövetkezés — mezőgazdaságunk és élelmiszergazdaságunk fő láncszeme*

F. Fleischer: *Éberség az északi szárnyon — hozzájárulás az európai biztonsághoz*

N. Mader: *A játékfilm-gyártás új aspektusai*

H. Apel, H. Hofmann: *A bonni oktatásügyi politika, mint az állammonopolista manipuláció kifejeződése*

H. Kolbe: *A nyugatnémet szociáldemokrácia két különböző vonaláról*

G. Liebig: *„Szegény" népek a „gazdag" népek ellen —hamis frontmeghúzás!*

G. Liebscher, M. Uschner: *A „nagy koalíció" neokolonialista politikája*

KOMMUNYISZT

11. szám

A szocialista országok kommunista és munkáspártjai varsói találkozójának eredményeiről (Az SZKP KB július 17-i plénumának határozata)

A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának (Az öt testvérpárt levelének szövege)

A gazdaság — a kommunizmusért vívott harc döntő fontosságú láncszeme (A Szovjetunióban megvalósult gazdasági reformról)

P. Msztyiszlavszkij: *A szocialista társadalom gazdasági alaptörvénye* (A termelőerők és termelési viszonyok egysége)

V. Fegyinyin: *Gazdasági reform és eszmei nevelőmunka*

Sz. Jampolszkij: *Műszaki fejlesztés a gazdasági reform viszonyai között*

D. Gvisiani: *A tudományos-műszaki együttműködés a kommunista építés szolgálatában*

P. Lomako: *Állítsuk a nép szolgálatába a föld mélyének gazdagságát*

A. Száár: *Az álom megvalósulásához vezető út* (Szovjet-Észtország mezőgazdaságának fejlődéséről)

P. Rotmisztrov: *A „fellegvár" összeomlása* (A kurszki csata 25. évfordulója)

A. Nyikolajev, K. Usakov: *A magas fokú éberség — fegyver az imperializmus mesterkedései ellen*

12. szám

Vlagyimir Iljics Lenin születése 100. évfordulójának előkészületeiről

Kommunista és munkáspártok pozsonyi nyilatkozata

Az SZKP KB PB és a CSKP Központi Bizottsága Elnöksége ágcsernyői tárgyalásainak és a szocialista országok kommunista és munkáspártjai pozsonyi tanácskozásának eredményeiről (Az SZKP KB határozata)

Az SZKP Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus—Leninizmus Intézet feladatairól, struktúrájáról és státuszairól (Az SZKP KB határozata)

A proletár internacionalizmus — a nemzetközi kommunista mozgalom zászlaja (Az ágcsernyői és a pozsonyi tanácskozásokról)

N. Petrovicsev: *A párt szerepének növekedése és a dolgozók tömegszervezetei*

I. Laptyev: *A párt harcosai* (Egy üzemrész kommunistái)

Digitized by Google

V. Hvosztov, A. Griljev: *A Nagy Honvédő Háború előestéjén* (A Szovjetunió akkori helyzetéről)

T. Szokolov: *Gazdasági ösztönzés a mezőgazdaságban*

A. Szmirnov: *Gondoskodás a dolgozók életkörülményeiről*

B. Ramelson: *A munkásosztály és a mai burzsoá állam*

A. Nyekraszov: *A Mao Ce-tung csoport nemzetközi gazdasági politikájáról*

J. Gromuskin: *Új szakasz Bulgária gazdasági és társadalmi életének fejlődésében*

LUPTA DE CLASA

Július

I. Mitran: *A szocialista demokrácia — társadalmunk erejének forrása*

M. Telescu: *A pártszervezetek szerepének növekedése a megye gazdasági életében*

V. Ionid: *A városok és falvak rendezésének tényezői. A terület gazdasági funkciói*

A szocialista termelési viszonyok fejlődésének dialektikája Romániában (Vita)

P. Berar: *Tudományos és ateista tájékoztató irodalom*

E. Oproiu: *Vélemények a filmművészetről*

E. Preda: *Az amerikai erőszak jelenségei*

L. Duta: *A NATO az idő ítélőszéke előtt*

G. Chepes: *Néhány bánsági község múltjának és jelenének szociológiai kutatásai*

Augusztus

Társadalmunk ereje és dinamizmusa

P. Berar: *A fiatal Marx és a humanizmusról napjainkban folyó vita*

A. Valentin: *Az „Anti-Dühring" — a tudományos gondolkodás példája*

I. Olteanu: *A külkereskedelem nemzetgazdaságunk fejlődésében*

I. Valeanu: *A román gazdasági gondolatok történeti kutatásának módszertani szempontjai*

D. Voinea: *Románia gazdaságának fejlődése a század elején*

G. Siclovan: *A tulajdonforma és az elosztás kapcsolatáról*

T. Baran: *Monográfiai megfigyelések Gorj megye egyik községének rendezéséből*

MARXISM TODAY

Augusztus

Szerkesztői kommentárok (időszerű kérdésekről)

J. Mahon: *A munkáspárti kormány tevékenysége*

W. Thompson: *Frantz Fannon* (Írásainak értékelése)

B. Ruhemann: *A nemzeti probléma Angliában* (Vitacikk)

Szeptember

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)

Az Angol Kommunista Párt politikai bizottságának nyilatkozata Csehszlovákiáról

J. Campbell: *A munkásmozgalom és a Donovan-jelentés* (A munkaügyi kérdésekkel foglalkozó, sokat vitatott jelentésről)

B. Simon: *A marxizmus és az oktatás*

Dokumentumok a csehszlovák helyzetről (Az ágcsernyői és pozsonyi nyilatkozat; az Angol Kommunista Párt állásfoglalásai)

NOVÁ MYSL

Július

A megújhodási folyamat fontos szakaszába lépünk

J. Spacek: *Határozottan készítsük elő a párt rendkívüli kongresszusát*

V. Kotyk: *A szocialista országok viszonyának problematikájához*

J. Karlik: *Mi az időszerű mezőgazdaságunkban?*

V. Prucha: *Gazdaságunk háború utáni felújításától a szerkezeti átalakulásig*

F. Kutta: *A munka átalakulásai a műszaki-tudományos forradalom időszakában*

M. Chlupác: *Helyezzük tudományos alapokra a propagandát*

O. Kraus: *A kereskedelmi kapcsolatok fejlődésének intézményes feltételei*

M. Sestáková: *A vállalat mint döntő tényező*

J. Korinek: *Fejlesszük a szocialista demokráciát!*

M. Matusek: *Az értelmiséghez való viszony margójára*

P. Hruby: *Növekedés és egyensúly a szocialista újratermelésben*

J. Suchy: *Az ideológiák megszűnése és keletkezése*

K. Kaplan: *Elmélkedés a politikai perekről* (II. rész)

Digitized by Google

NOWE DROGI

Augusztus

A LEMP Központi Bizottságának XII. plénuma (Határozatok, felszólalások)

Megkezdődött a kongresszus előtti vita

I. Malecki: *A tudós magatartása a szocialista társadalomban*

W. Wesolowski: *Az osztály- és rétegstruktúra változásai a népi Lengyelországban*

L. Szymanski: *Gondolatok a hazafias nevelés követelményének megvalósításáról*

Z. Ostrowski: *A minőség kérdése* (A termékek minőségének javításáról)

J. Lider: *A szerződés nehéz útja* (Az atomsorompó-szerződésről)

NOVO VREME

Augusztus

A társadalom tudományos vezetése problémáinak alkotó megoldása

A leszerelés — korunk követelménye

F. Konsztantyinov: *A szocialista internacionalizmus*

G. Gresev: *A mezőgazdasági munka termelékenységének emeléséért*

Sz. Krsztov: *Az ipar és a mezőgazdaság részarányának bizonyos tendenciái*

P. Dancsev: *A művészi alkotás, mint a tartalom és forma egysége*

A. Karlov: *Pártmunka a minisztériumokban és központi intézményekben*

I. Popov: *Fordulat az ifjúsági és Komszomol-munkában*

I. Georgieva: *A Szliveni körzet munkásifjúságának lét- és kulturális körülményei*

D. Filipov: *A gazdasági függetlenség és a társadalmi felszabadítás* (A „harmadik" világ problémáiról)

C. Mutafcsiev: *A nemzetközi munkamegosztás és a mezőgazdasági termelés internacionalizálása*

WEG UND ZIEL

Szeptember

F. Marek: *Egy üdvözlés indoklása* (A CSKP rendkívüli kongresszusáról)

F. Fürnberg: *Az Osztrák Kommunista Párt megalapítása és megalapításának előzményei*

F. Glaubauf: *A főiskolai válság ördögi köre* (Az osztrák főiskolák autonómiájának és az egyetemi hallgatók beleszólási jogának kérdéseiről)

R. Sandri: *Che Guevara tizenegy hónapja* (Guevara utolsó „hadjáratáról")

P. Jung: *Mexikó — az olimpiai játékok országa*

T. Prager: *A bérharc mint a társadalmi dinamika hajtóereje*

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, (csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 800 példányban.
68.03128/2 – Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Валерия Бенке: Последовательная политика — *Имре Пожгаи:* Некоторые проблемы развития социалистической демократии — *Д-р Кальман Сабо:* О совершенствовании подготовки экономистов — *Тибор Эрени:* К 50-летию октябрьской буржуазно-демократической революции в Венгрии — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Ласло Роберт:* Как это видно из Ханоя... — *Дюла Маркуш:* Похороненные надежды — ИНТЕРВЬЮ: *Дьердь Матэ:* Стиль партийной работы и новый хозяйственный механизм — КРИТИКА: *Шандор Конта:* Неведомый Уиц — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Реже Ньерш:* В ходе дискуссии — *Петер Рени:* Вместо отлучения — за дискуссию во имя единства! — *Эндре Кальман:* Ответ Ференцу Фехеру — *Андраш Хегедюш:* За здоровое развитие марксистской социологии — ЗАМЕТКА: *и. р.:* «Чудо» с постоянством — ОРИЕНТАЦИЯ: Августовский номер журнала «Эйнхейт»

CONTENTS

Valéria Benke: Consequent Policy — ***Imre Pozsgay:*** Some problems of the Development of Socialist Democracy — ***Dr. Kálmán Szabó:*** On the Modernization of the Training of Economists — ***Tibor Erényi:*** The 50 th Anniversary of the October Bourgeois-Democratic Revolution — WORDL REVIEW: ***László Róbert:*** Seen from Hanoi... ***Gyula Márkus:*** Buried Hopes — INTERVIEW: ***György Máté:*** The Style of the Party Work and the New Economic Mechanism — CRITICISM: ***Sándor Kontha:*** The Unkrown Uitz — EXCHANGE OF VIEWS: ***Rezső Nyers:*** In Debate — ***Péter Rényi:*** Instead of Expulsion: Discussion for Unity! ***Endre Kálmán:*** Reply to Ferenc Fehér — ***András Hegedüs:*** For a Healthy Development of Marxist Sociology — REMARKS: i. r.: Consolidating „Wonder" — INFORMATION: The August issue of the „Einheit"

Digitized by Google

SOMMAIRE

Valéria Benke: Une politique inchangée — *Imre Pozsgay:* Quelques problèmes du développement de la démocratie socialiste — *Dr. Kálmán Szabó:* A propos de la Modernisation de la formation d'économistes — *Tibor Erényi:* Pour le cinquantenaire de la révolution démocratique bourgeoise d'octobre — REVUE INTERNATIONALE: *László Róbert:* Vu de Hanoi... — *Gyula Márkus:* Des espoirs ensevelis — INTERVIEW: *György Máté:* Le style du travail de parti et le nouveau mécanisme de l'économie — CRITIQUE: *Sándor Kontha:* Uitz, cet inconnu — ÉCHANGE DE VULES: *Rezső Nyers:* En pleine discussion — *Péter Rényi:* Au lieu l'excommunication: un débat pour l'unité! — *Endre Kálmán:* Réponse à Ferenc Fehér — *András Hegedüs:* Pour un sain développement de la sociologie marxiste — NOTES ET RÉFLEXIONS: i. r.: Un „miracle" permanent — ORIENTATION: Le numéro d'août de la revue „Einheit"

INHALT

Valéria Benke: Ungebrochene Politik — *Imre Pozsgay:* Einige Probleme der Entwicklung der sozialistischen Demokratie — *Dr. Kálmán Szabó:* Über die Modernisierung der Ausbildung von Ökonomen — *Tibor Erényi:* 50. Jahrestag der bürgerlich-demokratischen Oktoberrevolution — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *László Róbert:* Von Hanoi aus gesehen... — *Gyula Márkus:* Begrabene Hoffnungen — INTERVIEW: *György Máté:* Der Stil in der Parteiarbeit und der neue Wirtschafsmechanismus — KRITIK: *Sándor Kontha:* Der unbekannte Uitz — GEDANKENAUSTAUSCH: *Rezső Nyers:* Während der Diskussion — *Péter Rényi:* Statt Verstossung — Diskussion um die Einheit! — *Endre Kálmán:* Antwort an Ferenc Fehér — *András Hegedüs:* Für eine gesunde Entfaltung der marxistischen Soziologie — BEMERKUNGEN: i. r.: Stabilisierendes „Wunder" — INFORMATION: Die August-Nummer der „Einheit"

Digitized by Google

Uitz Béla: A Vörös Hadsereg őrködik
(a Náluk–nálunk sorozatból)

Digitized by Google

Digitized by Google

H/K

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

11

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXIII. ÉVFOLYAM 1968 NOVEMBER

1918–1968

LIBRARY
JAN 13 1969

Digitized by Google

Ék Sándor: Mi már nem leszünk kizsákmányolt proletárok!

A címlapon Hincz Gyula: Szolidaritás

Digitized by Google

XXIII. ÉVFOLYAM 11.
1968. NOVEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

	3	Ötvenéves a magyar kommunista mozgalom
	11	Visszaemlékezések a KMP megalakulására
Dr. Varga Edit	20	A gazdasági reformról – vállalati szemszögből
Kővágó László	29	Népköztársaságunk nemzetiségi politikájáról
		Nemzetközi szemle
Makai György	39	A Közel-Kelet a háború és a béke határvonalán
Bochkor Jenő	47	A Suharto-rezsim válsága
		Szemle
Zsilák András	54	A párttörténet kutatásának húsz esztendeje
Dr. Zsarnóczai Sándor	58	A mezőgazdasági termelőszövetkezetek hitelellátása (Interjú)
		Pártunk ötvenedik születésnapjára (műmelléklet)
	65	Tízéves a Béke és szocializmus
		Kritika
Rátkai Ferenc	66	Bemutatjuk a Kortársat
		Tudományos életünkből
Pataki Ferenc	72	Nevelésügyünk és a szociológia
		Eszmecsere
Dr. Pavel Vokaty	83	Megjegyzések a szövetkezetek elméleti kérdéseihez
Dr. K. Nagy Sándor	85	Néhány ellenvetés
Kádár István	89	Egységes érdekképviseleti modellt?
Zs. dr. Bouska Éva	92	„Eszközlekötési járulékot" vagy „felhalmozási jutalékot"?
Faragó Vilmos	94	Szerepmegosztás
Tóth Dezső	96	A művészet vagy a művészeti élet irányítása?
Kolosi Tamás	102	Nem kitagadás – bírálat
		Könyvekről
F. J.	104	Ötvenéves a párt
Flesch István	106	Ho Si Minh: A szabad Vietnamért
Dr. Simai Mihály	107	Magyar szerzők könyvei a fejlődő országokról
Dr. Hunyadi György	110	Jarosevszkij: A pszichológia története
Füleki József	113	Lexikonok
	116	**Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

KELEN JOLÁN, a Párttörténeti Intézet társadalmi munkatársa
HAJDU JÁNOS, nyugdíjas
LEHOTA ISTVÁN, nyugdíjas
DR. VARGA EDIT, a Kőbányai Gyógyszerárugyár igazgatója
KOVÁGÓ LÁSZLÓ, kandidátus, minisztériumi osztályvezető
MAKAI GYÖRGY, újságíró
BOCHKOR JENŐ, újságíró
ZSILÁK ANDRÁS, kandidátus, a Párttörténeti Intézet igazgató-helyettese
DR. GARAMVÖLGYI KÁROLY, kandidátus, a pénzügyminiszter első helyettese
DR. KOVÁCS SÁNDOR, a Magyar Nemzeti Bank ügyvezető igazgatója
DR. ZSARNÓCZAI SÁNDOR, egyetemi docens, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
RÁTKAI FERENC, minisztériumi osztályvezető
PATAKI FERENC, kandidátus, tudományos intézeti csoportvezető
DR. PAVEL VOKATY, a Prágai Mezőgazdasági Főiskola docense
DR. K. NAGY SÁNDOR, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának főtitkára
KÁDÁR ISTVÁN, a SZÖVOSZ főosztályvezetője
ZS. DR. BOUSKA ÉVA, egyetemi adjunktus
FARAGÓ VILMOS, az Élet és Irodalom olvasószerkesztője
TÓTH DEZSŐ, kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa
KOLOSI TAMÁS, egyetemi hallgató
FLESCH ISTVÁN, újságíró
DR. SIMAI MIHÁLY, kandidátus, egyetemi docens
DR. HUNYADI GYÖRGY, az MTA Pszichológiai Intézetének tudományos segédmunkatársa
FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

Ötvenéves a magyar kommunista mozgalom

Fél évszázada 1918. november 24-én alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja. Sorsdöntő, vészterhes időben született, amikor a nemzeti katasztrófának és a nép forradalmi felemelkedésének lehetősége egyidejűleg jelentkezett a magyar történelemben. Az évszázados kegyetlen elnyomás, a nép érdekei ellenére kirobbantott s már négy éve folyó első világháború a szenvedések özönét zúdította a dolgozó emberekre. A mérhetetlenül feszült légkörben 1918 őszére forradalmi helyzet alakult ki az országban.

A magyar társadalom életében a század elejétől a tőkés termelés kibontakozásával és imperialista szakaszába lépésével, két feladat megoldása volt napirenden: a még befejezetlen polgári demokratikus átalakulás befejezése és a már megoldásra váró szocialista feladatok végrehajtása. E két feladat egymásra torlódását és összefonódását különös erővel jelezték az imperialista világháború, a cárizmust, majd a tőkés rendet is elsöprő orosz forradalmak, az Európa-szerte fellendülő forradalmi mozgalmak — a tőkés rend általános válságának megnyilvánulásai. Ebben a helyzetben a liberális és radikális polgári erők ellenezték a polgári demokratikus feladatok forradalmi végrehajtását. A hatalmon levő nagybirtokosság és nagypolgárság pedig konokul ellenezte e feladatok részleges, alkotmányos megvalósítását is.

Ilyen körülmények között a munkásosztálynak, a szocialista forradalom hivatott megvalósítójának kellett vállalnia valamennyi elnyomott ügyét, a magyar társadalom fejlődését gátló valamennyi akadály elhárítását. A nemzeti függetlenség biztosítása, a nemzetiségek elnyomatásának megszüntetése, az ország társadalmi és gazdasági elmaradottságának, a tömegek bénító nyomorának, politikai jogfosztottságának, szellemi sötétségének, az úri herék korlátlan uralmának maradéktalan felszámolása csak a proletariátustól volt várható.

A követendő út kijelölése, a munkásosztálynak és a forradalmi átalakulásban érdekelt, a nemzet többségét kitevő más osztálynak és rétegeknek a forradalmi harcra való felkészítése — a proletariátus pártjára várt. Halaszthatatlanná vált e kötelesség teljesítése 1917—1918-ban, a kibontakozó forradalmi válság, majd az 1918 október végén kirobbanó forradalom idején.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetői sem korábban, sem az orosz proletárforradalom fényénél, a hazai forradalmi mozgalmak soha nem tapasztalt fellendülésének idején nem ismerték fel a magyar nép előtt álló kettős forradalom feladatait, a munkásosztály és pártja szerepét. A párt vezetősége a századfordulótól eluralkodott reformizmus hatására — a távoli jövő feladatának vélte a szocialista forradalom kivívását. A közvetlenül küszöbönálló, általa is szorgalmazott polgári demokratikus átalakulást elsősorban a polgárság ügyének tekintette, amely felülről, a polgári állam által foganatosított reformok útján, forradalom nélkül is megvalósítható, s amelyet a proletariátusnak nem vezetnie, hanem csak segítenie kell. Ennek megfelelően a szociáldemokrata vezetők nem készítették fel a forradalomra a proletariátust,

Digitized by Google

nem sorakoztatták fel mellette a számításba jövő szövetségeseket. Már 1917—1918-ban is fékezték a munkásosztály önálló forradalmi harcát, 1918 október végén, november elején pedig, amikor a tömegek fegyveres felkelése győzelemre vitte a forradalmat — útját állták a továbbhaladásnak. Mindent megtettek, hogy az átalakulás folyamatát megállítsák a polgári demokratikus keretek között. Amikor — először a magyar történelemben — a belső osztályerőviszonyok és a nemzetközi forradalmi fellendülés kedveztek a szocialista forradalom felé utat nyitó néphatalom megteremtésének — a szociáldemokrata vezetők cserben hagyták a forradalom ügyét.

A magyarországi proletariátusban a munkásmozgalom harcos évtizedei során mély gyökereket eresztettek a szocializmus forradalmi tanításai. Az 1917-es orosz forradalmak hatására a munkástömegek megérezték történelmi hivatásukat és ösztönösen is törekedtek, hogy a forradalmi mozgalmak élére álljanak, egészen a néphatalom megvalósításáig. Ilyen elszántsággal mentek harcba 1918 januárjában, júniusában és októberében is. Csalódniuk kellett azonban abban a reményükben, hogy egyetlen pártjukban — az MSZDP-ben — a célt és utat ismerő, és ezen haladni merő vezetőre lelnek. Pedig ilyen vezető híján, forradalmi elmélettel rendelkező párt nélkül a magyar proletariátus nem haladhatott tovább, nem készülhetett fel a szocialista forradalomra. Ez tette történelmileg szükségszerűvé hazánkban is az új, forradalmi munkáspárt életrehívását, ez a feladat várt megoldásra ekkor az országok egész sorában.

Erre utalt Lenin 1918 októberében írott „A proletárforradalom és a renegát Kautsky" című cikkében az európai forradalmi mozgalmakkal foglalkozva: „Európa legfőbb baja és veszélye az, hogy *nincs* Európában forradalmi párt. Van pártjuk az olyan árulóknak, aminők a Scheidemannok, Renaudelok, Hendersonok, Webbek és társaik, vagy olyan lakájlelkeknek, mint Kautsky. Forradalmi párt nincs. A tömegek hatalmas forradalmi mozgalma természetesen pótolhatja ezt a hiányt, de ez mégis nagy baj és veszély. Ezért mindenképpen le kell lepleznünk a Kaustky-féle renegátokat, hogy ezzel támogassuk a valóban internacionalista proletárok forradalmi *csoportjait*, amelyek *minden* országban megvannak. A proletariátus gyorsan elfordul az árulóktól és a renegátoktól, a forradalmi csoportokat követi és felneveli ezekből a maga vezetőit."[1]

A Lenin által észlelt baj és veszély a magyar munkásmozgalomban is létezett, s végül is a magyar forradalom erői hárították el a Lenin által vázolt úton.

A proletariátus 1917—1918-ban kiéleződött osztályharca, és háborúellenes küzdelme során, a Nagy Október példája nyomán ismét megerősödtek a reformista vezetéssel már a század elejétől szemben álló forradalmi, internacionalista csoportok, s újak is életre keltek. A következetes osztályharc zászlaját emlték ismét magasra a *régi baloldali ellenzék* kiváló harcosai (Vágó Béla, Szántó Béla, László Jenő, Hirossik János, Somló Dezső és társaik); a Szabó Ervin vezette forradalmi *szindikalista munkások* (Mosolygó Antal, Végh Dezső) kicsiny csoportja. Velük azonos irányban haladtak a párt központi és helyi vezető gárdájából a reformizmus szellemével meg nem alkuvó, a munkásosztály érdekeit a harcos megmozdulásokon és a párt fórumain következetesen képviselő *új szociáldemokrata ellenzék* képviselői (Hamburger Jenő, Landler Jenő, Nyisztor György, Hajdu Gyula); a háború alatti harcokban megbecsülést és bizalmat szerzett üzemi és szakszervezeti *ellenzéki bizalmiak* (Chlepkó Ede, Fiedler Rezső, Jakab Rudolf, Hikádé Aladár, Mikulik József, Szaton Rezső és sok más társuk). A munkásmozgalom e csoportjait egészítették ki a szocializmushoz

[1] Lenin Művei. 28. köt. 104—105. old.

Digitized by Google

a háború alatt eljutott fiatal értelmiségiek, „a láz ifjú serege": diákok, írók, művészek, mérnökök, tisztviselők — a Galilei Kör forradalmi szárnyának neveltjei, Ady tisztelői, Szabó Ervin tanítványai — *a forradalmi szocialisták* különböző csoportjai (Sugár Tivadar, Kelen József, Hevesi Gyula, Helfgott Ármin, Korvin Ottó, Sallai Imre, Révai József).

E hazai forradalmi csoportok képviselői a munkásmegmozdulások élén haladtak, bizonyos mértékig ők irányították — a párt megalkuvó vezetőinek szándéka ellenére — az általános politikai tömegsztrájkokat, az 1918 októberi felkelést. Kíméletlenül leleplezték a pártvezetőség megalkuvó, a munkásosztály erőit elfecsérlő, valódi érdekeit és távolabbi céljait cserben hagyó politikáját, reformista taktikáját és stratégiáját. A bolsevikok politikájáról kapott értesülések és a maguk tapasztalatai alapján osztályharcos, internacionalista politikát követeltek, kerestek a forradalom kibontakozásának útját. Felismerték: megérett a feltétele annak, hogy „a magyarországi szervezett ipari és földműves munkásság döntő súllyal szóljon bele az ország jövőjének intézésébe"[2], hogy a polgári demokratikus szabadságjogok forradalmi kivívásán át az út a szocialista forradalomhoz is elvezethet. Megértették a proletárforradalom közeli megvalósításának lehetőségét, s szembefordultak a forradalom megállításán buzgólkodó szociáldemokrata vezetőkkel, a polgári demokratikus reformokat is lassan, következetlenül megvalósító, a tőkés rend megszilárdítására törekvő politikával. A forradalmi harc folytatására buzdították a munkásságot, s hirdették, hogy a forradalom eredményeinek megszilárdítása, megvédése és továbbfejlesztése csak akkor lehetséges, ha a proletariátus mellé felsorakozik a parasztság, a nemzetiségek, a katonaság, az értelmiség — a nép millióinak tábora, ha a magyar munkásság internacionalista szövetségre lép a többi ország proletárjaival. A baloldali csoportok és a munkásság körében is egyre terjedt a tanácsok és a proletárdiktatúra eszméje.

A hazai baloldali szocialisták azonban nem értették még meg, hogy e feladatok megvalósításának kiindulópontja, sarkköve a megalkuvókkal való határozott szakítás és új, forradalmi munkáspárt létrehozása. Ezt elsőnek azok a magyar munkásmozgalmi harcosok ismerték fel és hirdették, akik hadifogolyként kerültek Oroszországba s ott az Októberi Forradalom aktív részvevőiként, a bolsevikok hatására kommunistává fejlődtek. Ők hozták létre a tapasztalt, sokoldalú marxista felkészültségű s itt kiemelkedő forradalmárrá érett Kun Béla vezetésével az OK(b)P Magyar Csoportját, amely a hazai földtől távol is — összetételét, munkáját és céljait tekintve — a magyar munkásmozgalom szerves része, folytatása, új forradalmi hajtása volt.

A *Magyar Kommunista Csoport* vezetői (Pór Ernő, Jancsik Ferenc, Vántus Károly, Szamuely Tibor, Ligeti Károly, Kellner Sándor) és tagjai az első munkáshatalom védelmezésével, a Külföldi Kommunisták Föderációjának megteremtésében való aktív részvételükkel, tettekkel tanúskodtak az internacionalizmus új erőre ébredő eszméi mellett. Ezzel, valamint a bolsevikok tapasztalatainak elsajátításával és terjesztésével a magyar munkásmozgalom, a nép ügyét szolgálták. Különösen Kun Béla szerzett kiemelkedő érdemeket azzal, hogy felismerte a lenini eszmék, a bolsevik gyakorlat sok általános, nemzetközi érvényű vonását. Elsőként ő kísérelte meg, hogy ezek segítségével átfogó választ adjon a magyar társadalom megoldásra váró kérdéseire. A Magyar Csoport az imperializmusról, a proletárforradalomról, a munkásosztály hegemon szerepéről és a parasztsággal való szövetségéről, a proletárdiktatúráról, a tanácsokról

[2] PI Archívum, 658. f. 1. cs. Az MSZDP kongresszusai és országos konferenciái. Az 1918 október 13-i rendkívüli kongresszus anyaga.

Digitized by Google

és az új típusú forradalmi munkáspártról szóló lenini tanításoknak a hazatérő hadifoglyok százezrei közötti terjesztésével, a kommunista vezetők egész gárdájának nevelésével, a szociáldemokratizmus elméletének és gyakorlatának következetes leleplezésével sokat tett a forradalmi magyar munkásmozgalom fejlődésének meggyorsításáért. Különösen fontos lépés volt ebben az irányban a magyarországi kommunista hadifoglyok 1918. november 4-i konferenciája, ahol kimondták, hogy a kialakult magyarországi helyzetben halaszthatatlan lépés a kommunista párt létrehozása, hogy csak ez biztosítja a munkásosztály és az egész nép forradalmi erőfeszítéseinek további sikerét.

A konferencia határozata értelmében hazatért kommunisták kezdeményezését, mindenekelőtt Kun Béla meggyőződéstől fűtött, a bolsevik eszmék és gyakorlat tapasztalataiból erőt merítő szavait gyorsan megértette a hazai baloldali szocialisták számos csoportja és képviselője. A magyar társadalom továbbfejlődésének szocialista irányáról és a munkásosztály szerepéről szóló, itthon és künn megérlelt eszmék voltak a történelem által napirendre tűzött feladat sikeres végrehajtásának alapjai. A hazai forradalmárok többsége most már támogatta a szervezetileg független, a forradalmi elvekre támaszkodó új munkáspárt azonnali létrehozását. Az 1918. november 24-i alakuló ülés kimondta a párt megalakítását, a különböző forradalmi csoportok képviselőiből megválasztotta a Központi Bizottságot, megszabta a cselekvés fő irányát.

A Kommunisták Magyarországi Pártja, késlekedés nélkül hozzálátott a forradalom már útnak indult, de kátyuba került szekerének kimozdításához. Leleplezte a tömegek előtt a polgári-szociáldemokrata kormánynak a tőkés rend megmentését szolgáló politikáját, a szociáldemokrata vezetők tehetetlen reformizmusát, s forradalmi programot, a szocialista forradalom programját állította szembe ezzel. Az új forradalmi párt célul tűzte ki a dolgozó nép munkások vezette hatalmának, a tanácsköztársaságnak, a proletariátus diktatúrájának megteremtését, a munkások és a parasztok felfegyverzését, a bankok és az üzemek köztulajdonba vételét, a földesúri és papi földek megváltás nélküli, forradalmi kisajátítását és átadását azoknak, akik ezt évszázadokon át vérükkel, verejtékükkel öntözték, a tudás, a kultúra közkinccsé tételét. A párt a hagyományos területi integritás elvét elvetve, a nemzetek önrendelkezési, a nemzetiségek elszakadási jogát elismerve, a proletárszolidaritás és a népek testvérisége alapján állva a Szovjet-Oroszországgal, a szomszédos országok és minden más ország proletariátusával való szövetséget hirdette. Csak ilyen politika biztosíthatta a magyar uralkodó osztályok vesztes háborúja által katasztrófába taszított és a szocializmus felé törő magyar nép függetlenségét, érdekei megvédését az antant imperializmus minden törekvésével szemben.

A párt a szocialista forradalomért indított harcot összekapcsolta a munkások, a parasztok, a katonák, a nők és a fiatalok napi követeléseiért vívott küzdelemmel. Mindez nagy visszhangot keltett. *A KMP lényegében már megszületésétől az egész dolgozó nép pártja volt:* programja, céljai már ekkor is — ugyanúgy, mint harcának későbbi évtizedeiben — a legszélesebb néptömegeknek, igazi érdekeit fejezték ki. Ennek volt köszönhető, hogy rövid hetek, és hónapok alatt tízezrek álltak soraiba, százezrek követték jelszavait, eszméit, s hogy ezekre támaszkodva már az 1919 március végi történelmi sorsfordulón győzelemre jutott a szocialista forradalom. Ezzel, ha rövid időre is, de létrejött hazánkban az első, igazi néphatalom: a Magyarországi Tanácsköztársaság.

A KMP megalakulásával ugrásszerű, forradalmi változás ment végbe a magyar munkásmozgalomban, s ezzel új szakasz nyílt az egész magyar nép történelmében is. Az MSZDP a munkásság osztállyá szervezésének, a szo-

Digitized by Google

cialista eszmék első terjesztőinek volt a pártja, de a reformerség rabságába kerülve képtelen volt ezen eszmék megvalósítására. A kommunista párt a tetteknek, a szocializmus forradalmi megteremtésének a pártja lett. Vezetésével megkezdődött a kizsákmányoló osztályok hatalmának megdöntéséért, a proletárforradalom győzelméért vívott harc korszaka.

A KMP létrejöttével megindult az a folyamat, amelynek során a magyar munkásmozgalom magába fogadta korunk legjelentősebb, világot formáló eszméit: a leninizmus tanításait és módszereit, s megtanulta a hazai helyzet sajátosságainak megfelelően, alkotóan alkalmazni ezeket. Ezzel megjelent a magyar politikai élet küzdőterén a proletariátus új típusú, szervezett, fegyelmezett, a marxizmus—leninizmus forradalmi eszméivel felfegyverkezett élcsapata, amely képesenek bizonyult arra, hogy minden akadályt és ellenséget legyőzve, szervezze és győzelemre vezesse a munkásosztály harcát a magyar társadalom szocialista átalakításáért, hogy e küzdelem különböző fázisaiban megnyerje és egyre szélesebb körben felsorakoztassa a többi dolgozókat is. A KMP-vel megjelent az a párt, amely képes volt egybekapcsolni a magyar nép felemelkedéséért vívott harcot a nemzetközi munkásmozgalomnak a népek békéjéért, a szabad, igazságos emberi társadalomért: a szocializmusért vívott küzdelmével, amely 1848 óta először volt képes ismét felemelni a magyar nemzetet — már 1919-ben is, majd 1945 után véglegesen — az emberiség új, jobb világáért harcoló haladó népek sorába.

A párt megalakulása tehát nemcsak forradalmi újat jelentett, hanem egyben azt is, hogy a KMP méltó örököse volt a magyar progresszió évszázados törekvéseinek. A magyar kommunisták méltó utódai azoknak, akik a maguk korában, népük, nemzetük függetlenségének, társadalmi felemelkedésének biztosítása érdekében, közvetítették a világot formáló és előrevivő eszméket, akik küzdöttek, s nem ritkán életüket áldozták az ezen eszmékben kifejeződő, szükségszerű társadalmi változások hazai megvalósításáért. István királynak, Dózsának és Rákóczinak épp úgy utódai, mint Martinovicsnak és Batsányinak, Kossuthnak, Petőfinek és Táncsicsnak. Ahogyan a XVIII. század végén és a XIX. század elején a francia forradalom volt a követendő példa a haladást vágyó igaz hazafiak számára, úgy vált a XX. században a magyarság legjobbjainak vezérlő csillagává az orosz proletárforradalom. Azoknak utódai, akik másfél századdal előbb Párizsra vetették vigyázó szemüket, s tenni mertek e hazában, 1917-től Pétervárra, Moszkvára figyeltek.

A magyar kommunisták közvetlen folytatói a magyar munkásmozgalom forradalmi hagyományainak, a szocializmust közvetítő valcoló munkásoknak, Marx, Engels és az I. Internacionálé első magyar követőinek, a Kommün Párizsától lelkesített úttörőknek, a május elsejei harcos tüntetőknek, az agrárproletariátus elszánt haarcosainak, 1905 és 1912 osztályharcos tömegeinek, Frankel Leónak, Engelmann Pálnak, Szántó Kovács Jánosnak, Szabó Ervinnek.

A Magyar Tanácsköztársaság 1919-ben, 133 napi hősi küzdelem, az élet minden területén ígéretes kezdeményezéseket és tetteket eredményező munka után a Párizsi Kommün sorsára jutott. Idegen hatalmak, az antant és a vele szövetséges seregek megfojtották az Európa szívében támadt proletárhatalmat. Nyomukban a hazaárulás árán hatalmukba visszajuttatott tőkés-, nagybirtokos osztályok kegyetlen rémuralma következett — a nyílt csatában győztes, de most fegyvertelen, sebzett munkásosztállyal, szegényparasztsággal s mindenekelőtt a kommunistákkal szemben. A fehérterrort a formális parlamentarizmussal álcázott fasiszta uralom negyedszázada követte, amely egész politikájával törvényszerűen juttatta országunkat újabb nemzeti katasztrófába.

A párt, az illegalitás, a KMP tagjaival szemben soha meg nem szűnő

Digitized by Google

terror körülményei között küzdött, hősök ezreit áldozva és nevelve, újra és újra feltámadva. Ápolta és szította a néphatalom győzelmébe vetett hit parazsát. A második világháború éveiben az egyetlen olyan párt volt hazánkban, amely bátran és következetesen hirdette a béke, a nemzeti függetlenség, az antifasizmus, a demokrácia jelszavait. Lankadatlanul küzdött a nemzet valódi érdekeinek megvédésére hivatott munkásság, parasztság és értelmiség erőinek összefogásáért, s járható kiutat mutatott a háború, a fasiszta elnyomás poklából: a világ haladó erőire támaszkodó néphatalom kivívásának útját.

E harc tette lehetővé, hogy — miután a szovjet hadsereg szétverte a német és a magyar fasizmus erőit, s 1945-ben felszabadította hazánkat — a párt huszonöt éves küzdelemben kiérdemelt tiszteletre, a népfrontpolitikára támaszkodva tényleges vezetőjévé vált a demokrácia, a szocializmus céljait most már visszavonhatatlanul megvalósító népünknek.

A magyar kommunista mozgalom elmúlt fél évszázadára visszatekintve, joggal állapíthatjuk meg, hogy népünk történetének e harcban, szenvedésben s végül nagy eredményekben is gazdag öt évtizede alatt a párt — üldöztetések és kegyetlen megpróbáltatások, hibák, tévedések és kudarcok ellenére — a nemzet legkipróbáltabb, legedzettebb erejének bizonyult. Súlyos helyzetekben is minden más pártnál és irányzatnál helyesebben ismerte fel és határozta meg a magyar társadalom előtt álló feladatokat, megoldásuk útjait, eszközeit. Ideiglenes vereségek, botladozások és kitérők ellenére győzelemre vitte 1918-ban kitűzött, a szabadság, a béke és a szocializmus jelszavaival ékesített zászlaját.

Előrehaladásában mindig segítette a pártot a *marxizmus—leninizmus forradalmi elveihez* való hűség, az a szüntelen törekvés, hogy *ezen az alapon* teremtődjön meg és szilárduljon meg a *párt egysége*. Már születésének is döntő fontosságú mozzanata volt az a felismerés, hogy valamilyen elvtelen egység nem szolgálhatja a munkásosztály, a nép ügyét. A reformizmus mocsarában megrekedt MSZDP-vel való szakítás az első lépés volt azon a hosszú, kitartóan követett úton, amely a munkásosztály legjobb képviselőinek forradalmi elveken alapuló szilárd, egységes pártba tömörítéséhez vezetett. Út közben kudarcok és sikerek, tévedések és helyes felismerések alakították ki a forradalmi egységhez való ragaszkodás elvét. A Tanácsköztársaság kikiáltását lehetővé tevő, a kommunista elvek talaján létrejött egyesülés, az ingadozóknak bizonyulókkal szembeni következetes harc elmulasztása az egyesült pártban, az illegalitás éveinek gyakran bénítóan ható frakcióharcai, az 1919-es tapasztalatok alapján 1948-ban végrehajtott egyesülés — amely bázisa lett a szocialista Magyarország megteremtésének —, a személyi kultusz és a dogmatizmus, majd a revizionizmus megjelenése, ezeknek egységromboló, tragikus helyzethez vezető hatása, s végül az MSZMP-nek a korábbi tapasztalatokat hasznosító következetes, kétfrontos harca — mindez a tanulságok egész sorát szolgáltatja minden kommunista számára. A harc, az építés mindig sikeres volt és előrehaladt, amikor a párt meg tudta óvni ideológiai, politikai és szervezeti egységét. S ellenkezőleg: a mozgalmat bajok érték ha az egység csorbát szenvedett. Ebből pártunk megtanulta, hogy a munkásosztály élcsapatának a forradalmi egység megőrzése, az előrehaladás biztosítása, a konfliktusok feloldása végett rendelkeznie kell azzal a képességgel és bátorsággal, hogy napról napra szembenézzen önmagával, hogy a ma tevékenységének legkövetkezetesebb elemzője, hibáinak és tévedéseinek szigorú kritikusa legyen. Ez tette és teszi lehetővé, hogy a társadalom szüntelen fejlődéséből adódó új feladatokat helyesen, a marxizmus—leninizmus forradalmi szellemében, a kor követelményeinek megfelelően

Digitized by Google

tudja megoldani. Így teremtődik meg az a szilárd bázis, amelyre támaszkodva a párt képes visszaverni az egységet fenyegető támadást, bármely oldalról is jön.

A forradalmi egység megőrzése fontos feltétele annak, hogy következetesen megvalósuljon a párt vezető szerepe a munkásosztályon belül, a társadalmi és az állami élet minden területén. *A párt vezető szerepének érvényesítése* — a fél évszázad tapasztalatai ezt is igazolják — *záloga* volt és marad a munkásosztály szilárd hatalmának, a munkás-paraszt szövetség egészséges fejlődésének, *a szocialista társadalom eredményes építésének.* Sikerek mindig akkor születtek, amikor a párt vezető szerepe nem parancsolgatással, hanem rendszeres, kitartó, az eseményekkel és a tennivalókkal lépést tartó, őszinte felvilágosító és meggyőző munka eredményeként valósult meg. Ennek a feltétele: a vezető szerep helyes értelmezése, az, hogy a párt és a tömegek kapcsolata a kölcsönös bizalomra épüljön. Pártunk megértette, hogy nem önmagában és nem önmagáért létezik, hanem csak a dolgozó néppel és a népért. A kommunisták mindenekelőtt azzal vívták ki a tömegek bizalmát, hogy a legnehezebb körülmények között is töretlen hűséggel szolgálták osztályuk és népük ügyét, következetesen képviselték igaz érdekeit. Növelte a párt becsületét a tömegek előtt, erősítette vezető szerepét — különösen az MSZMP 1956 utáni tevékenysége bizonyítja ezt —, hogy akkor is bátran képviselte az osztály és a nép *valódi* érdekeit, amikor a tömegek jelentős része, megtévesztve és félrevezetve, maga sem volt tudatában saját érdekeinek: A vezető szerep arra kötelez, hogy ilyen esetben is, az árral szemben is elöl járjon a párt, hogy a megtévesztetteket felvilágosítsa valódi érdekeikről, s magával ragadja őket a helyes cselekvés útján.

Pártunk félévszázados hősi küzdelmének egyik jellemző vonása az volt, hogy a magyar munkásosztály és a nép nemzeti érdekeinek hűséges képviselete mindig összefonódott tevékenységében a nemzetközi munkás- és kommunista mozgalom érdekeinek figyelembevételével, az internacionalizmus eszméjéhez való hűséggel. A magyar történelemben a kommunisták értették meg legmélyebben azt, hogy népünk függetlensége, szabadsága, felemelkedése és boldogulása elválaszthatatlanul egybekapcsolódik a nemzetközi haladás ügyével, korunkban mindenekelőtt a Szovjetunió és a szomszédos országok forradalmi és kommunista mozgalmának sikereivel, a szocializmus ügyének nemzetközi előrehaladásával és megszilárdulásával. Megértették, hogy a magyar progresszió *csak ezekkel az erőkkel együtt* valósulhat meg és sohasem ellenükre, hogy a magyar nép szilárd, tartós felemelkedésének záloga a szocializmus, a haladás nemzetközi erőinek *egysége és összeforrottsága.*

Ezért a magyar kommunista mozgalom mindenkor törekedett arra, hogy segítse a szocializmus internacionalista erőit, s maga is gyakran merített erőt abból a támogatásból, amelyet a munkásszolidaritás, az internacionalizmus, a szocialista országok közössége, s különösen a Szovjetunió nyújtott számára. A sok történelmi példából itt csak néhányat említhetünk. Egyfelől: a magyar internacionalisták szovjet-oroszországi és spanyolországi harcát, a KMP-nek a Kommunista Internacionálé megalakításában tanúsított kezdeményező szerepét, a Magyar Tanácsköztársaság ama törekvését, hogy szövetségi viszonyt teremtsen Szovjet-Oroszországgal, segítse a szlovák népet abban, hogy megteremtse első munkásállamát — amely kiindulópontja lehetett volna a cseh és a szlovák nép közös szocialista államának —, pártunk mindenkori szembeállását a volt magyar uralkodó osztályok soviniszta politikájával, a barátság, az egymásrautaltság elvének *a szomszéd országok kommunistáival* közös, kölcsönös gyakorlását az illegalitás éveiben, a második világháború idején a szovjet, a szlovák, a jugoszláv, a francia partizánok soraiban küzdő magyar hazafiak

Digitized by Google

tettét. Másfelől: a Magyar Tanácsköztársaság küzdelmét támogató szovjet seregek erőfeszítéseit, a cseh, a szlovák, román és más munkások szolidaritási sztrájkjait a magyar Vörös Hadsereg osztrák, orosz, ukrán, román, lengyel, szlovák, bolgár és szerb internacionalistáit, az illegalitás, az üldöztetés negyedszázada alatt a nemzetközi munkásmozgalomtól kapott sokoldalú segítséget, a Szovjetunió súlyos véráldozatok árán megvalósított felszabadító, a szabadság, a felemelkedés felé utat nyitó szerepét, az 1956-os ellenforradalom leverésében a Szovjetuniótól és a szocialista országok közösségétől kapott támogatást (nem feledkezve el a gazdasági együttműködés számunkra szilárd bázist teremtő jelentőségéről). Mindez pártunk és testvérpártjaink internacionalista politikájának helyességéről tanúskodik, arról, hogy csak ez az igazán hazafias politika, hogy csak ez szolgálta és szolgálja következetesen a haza, a nemzet ügyét.

Ötven év telt el azóta, hogy a magyar kommunisták először hívták harcba a munkásokat, a parasztokat s minden dolgozó embert az elnyomottak felszabadításáért, az új, emberibb élet, az új, szocialista társadalom megteremtéséért. Visszatekintve erre az ötven évre a sikertelenségek, a hibák ellenére, a szükséges önkritika mellett is büszkén vállalhatjuk múltunkat. Az eredmények bizonyítják, hogy 1918-ban a kommunisták helyes úton indultak el, helyes célt tűztek ki, s ma is helyes irányban haladnak: a népek és köztük a magyar nép békéjét, szabadságát biztosító szocialista társadalom teljes megvalósítása felé. S ha sikereinkből és kudarcainkból egyaránt tanulunk, ha a marxizmus világánál maximálisan törekszünk munkánk és harcunk reális feltételeinek tudományos megismerésére, ha a szigorú elviséget realizmussal párosítjuk, akkor célunkat siker fogja koronázni.

Ötven év legjobb hagyományaihoz akkor vagyunk hűségesek, ha legjobb tudásunk szerint igyekszünk hozzájárulni az olyan nagy feladatok megoldásához, mint amilyen szocialista rendszerünk megszilárdítása, az új gazdasági mechanizmus sikeres alkalmazása, a szocialista demokrácia és kultúra továbbfejlesztése, a szocialista országokkal való együttműködés elmélyítése, a fáradhatatlan harc a kommunista mozgalom egységéért és a békéért.

Olcsai Kiss Zoltán: Mártíremlékmű

Digitized by Google

Visszaemlékezések a KMP megalakulására

KELEN JOLÁN[1]

1918 tavaszán érkezett vissza Magyarországra Seidler Ernő. Tőle hallottam először autentikusan, hogy mi folyik Szovjet-Oroszországban, mert azt egy lapból sem lehetett kivenni. A magyar lapokban csak vérengzésekről, utcai harcokról adtak hírt, hogy miért folyik a harc, arról nem lehetett megtudni semmit.

Seidler Ernőt a csóti fogolytáborba internálták; 1918 folyamán állandóan érkeztek haza volt hadifoglyok Szovjet-Oroszországból és ezeket ott figyelték meg. Seidler óvatos ember volt. Azzal a megbízatással jött haza, hogy kutassa fel a baloldali csoportokat, amelyekkel fel lehet venni a kapcsolatot.

Seidlerhez — aki egyébként Szabó Ervin unokaöccse volt — régi barátság fűzött. Ahogy megérkezett Magyarországra, azonnal felvette velünk az összeköttetést. Neki tulajdonítom egyébként azt is, hogy még mielőtt Kunék hazaérkeztek volna, felkeresett bennünket két elvtárs, akik a Vöröskereszt-delegáció tagjaiként jöttek Szovjet-Oroszországból Magyarországra, és arra kérték fel férjemet, hogy adjunk ki egy lapot a Bolsevik Párt magyar szekciójának neve alatt. Erről a látogatásról megemlékezik életrajzában Hirossik János, a KMP későbbi szervezőtitkára is.

A polgári demokratikus forradalom férjemet és engem magas lázzal, ágyban talált; az országban spanyolnátha dühöngött. Sógorom, Korvin Ottó, aki gyakran járt hozzánk, október 30-án értesített arról, hogy milyen tervei vannak a forradalmi szocialisták csoportjának: aznap éjjel elfoglalják a postát, a pályaudvarokat és azokat a kulcspontokat, amelyeket ilyenkor el kell foglalni. Pontos menetrendet közölt és mi egész éjjel, magas lázzal, órával a kezünkben mondogattuk egymásnak, hogy ha minden sikerül, mikor mit foglalnak el. De hogyan tudjuk meg, sikerül-e? Férjem úgy vélte, hogy ha másnap reggel nem jelennek meg a lapok, akkor sikerült a forradalom, a felkelés. Az első hír, amit kaptunk, a Népszava különkiadása volt, „Győzött a forradalom!" címmel. Mint kiderült, Weltner Jakab, a Népszava szerkesztője nem is tudott semmiről, csupán éjjel, hazamenet látta a forradalmi utcát, de mire visszafordult a szerkesztőségbe, már meg is volt ez a lapszám. Általában a Szociáldemokrata Párt korifeusai kevéssé voltak tájékozva a dolgokról, még kevésbé, mint mi. Az Astoria halljában a szőnyegen fekve azon sopánkodtak egymás közt, hogy csak idő előtt ki ne törjön valami. Nem tu-

[1] Kelen Jolán mint fiatal tanítónő kapcsolódott be a Galilei-körbe. Az első világháború alatt antimilitarista röplapok terjesztéséért vádat emeltek ellene. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbiztosság gyermekszociális osztályának vezetője. 1922-től férjével együtt Szovjet-Oroszországban élt; főiskolai tanárként. 1954-ben tért haza, azóta a Párttörténeti Intézet munkatársa. Népköztársaságunk több ízben tüntette ki. A Tanácsköztársasági Emlékérem és a Szocialista Hazáért Érdemérem tulajdonosa.

Digitized by Google

dom, mi az, hogy „idő előtt", amikor Prágában és Bécsben már forradalom volt, és öt éve folyt a háború...?

Délelőtt megjelent egy teherautó a házunk, a Városmajor utca 42. előtt. Az autót Fémes Beck Vilmos, a korán elhalt nagy szobrász irányította hozzánk, ő maga ezzel rontott be lakásunkra: „Ha nem jösztök a forradalomba, akkor a forradalom jön el hozzátok!" Vagy harminc katona leugrott a teherautóról és enni kért. Behoztam, amennyi kenyér csak volt otthon, és megvendégeltük őket...

Néhány nap múlva felkeltünk az ágyból. Első utam a Nemzeti Tanácshoz vezetett, ahol különös társaságot találtam együtt. Ott volt pl. Békési Imre újságíró és gépügynök, akit valami plágium-ügyből kifolyólag vágtak ki a Népszavától — most mint „nagy forradalmár" ott ült, a Nemzeti Tanácsban. Magyar Lajos, Bokányi Dezső és még néhány szociáldemokrata is ott volt, valamint Jászi Oszkár és hívei, továbbá Hock János, aki feleskette a jelentkezőket a Nemzeti Tanácsra. Engem diadallal fogadott: „végre van itt valaki, aki tud gyorsírni: tessék József főherceg eskütételét gyorsírni". Meg is tettem. Fültanúja voltam annak, hogy az ominózus Habsburg név használata helyett jobbnak találta, ha Alcsúton levő birtokáról Alcsuthy Józsefnek nevezi el magát...

Nemsokára üzentek értem a szociáldemokrata párt nőtitkárságáról, hogy menjek ki a Déli-vasúthoz fogadni az olasz harctérről jövő katonákat. Ezzel kapcsolatban két epizódról számolok be. Az első: a tömött katonavonatok nagy hurrával robogtak be a pályaudvarra, a katonák leugrottak róla, a főváros forró kávéval várta őket, és a budai lakosság is kihozta azokat az élelmiszermaradékait, amiket még erre a napra tartogatott. Felálltam a vonatra és elkezdtem szónokolni, de az első mondatokat már tulajdonképpen Kelenföldön fejeztem be. — Az állomásfőnök, aki nyilván nem értett egyet velem, kitolatta a vonatot, a szónokkal együtt. Nagynehezen jutottam csak vissza, és megfogadtam magamban, hogy legközelebbi szónoklatomat már lehetőleg csak olyan szószékről mondom el, amelynek nincs kereke. A második epizód: az állomás katonai parancsnoksága azt vezényelte a katonáknak, hogy a magyarok álljanak jobbra, a többiek balra — és akkor megkezdődött a szervezett fosztogatás. A nem magyar nemzetiségűeket úgy levetkőztették — pedig már november eleje volt, hűvös idő, hogy érdemrendjeiken, pénzükön kívül a derékszíjukat és csizmájukat is elvették. Hiába telefonáltam a nemzetiségi minisztériumba, senki nem jött ki ennek a gyalázatnak a megakadályozására. Később Seidler Ernőnek telefonáltam; ő mindjárt kijött, leállította ezt az akciót, de akkor már nagy kosarakban álltak ott a különféle rablott holmik. Ezeket a kosarakat Kirchner altábornagy lakására szállították. Hogy hová kerültek onnan, azt nem tudom.

Elérkezett november 16-a, amikor a parlamentben megválasztották Károlyi Mihályt a Magyar Köztársaság második köztársasági elnökének. Kossuth-zászlók lengtek a parlamenten. Hogyan jussak be? Láttam, hogy az emberek fehér jeggyel mennek be, így hát a sapkámra tűztem egy villamosjegyet — be is jutottam vele. Csakhamar megtaláltam azt a csoportot, amelyhez tartoztam. Egy kicsit elrontottuk a nagy ünnepséget, mert amikor az egybegyűltek azt kiáltották, hogy „éljen a köztársaság!" a mi csoportunk már azt kiáltotta: „Éljen a szocialista köztársaság!" Másnap, 17-én összegyűltünk a Galilei-körben, hogy megalakítsuk a Szabó Ervin-kört, amelynek az lett volna a hivatása, hogy egybefűzze az ellenzéki csoportokat. Estefelé azonban beállított Seidler Ernő és azt mondta: semmiféle körre nincs szükség, megérkezett Kun Béla, és meg fogjuk alapítani a kommunista pártot.

Digitized by Google

Vegyes érzelmekkel fogadtuk ezt a kijelentést, de hogy a legendás Kun Béla megérkezett, annak őszintén örültünk. Kun mint egy Vöröskereszt-delegáció feje jött, dr. Sebestyén Emil orvos álnéven, más elvtársakkal együtt. Pár nap múlva Seidler Ernő találkozóra hívott minket Kun Bélával az azóta lebombázott Ritz-szálló szuterén helyiségébe. Erre az összejövetelre a baloldali Alkalmazott Mérnökök Szövetségének néhány tagját hívta meg és engem, aki „össze voltam házasodva" a szövetséggel. Ott volt — emlékezetem szerint — Kun Béla, Karikás Frigyes, Seidler, a mérnökök közül Hevesi Gyula, Helfgott Ármin, és a férjem. Itt hallottunk bővebb részleteket a nagy orosz forradalomról és céljairól, az orosz helyzetről. De a találkozónak a fő célja az volt, hogy megbeszéljük, mikor alakuljon meg a Kommunisták Magyarországi Pártja.

Mi aggállyal fogadtuk ezt az indítványt. Aggodalmunk az volt, hogy nem gyöngítjük-e a szociáldemokrata pártot azzal, hogy szakítjuk. Kun Béla — nagyon helyesen — azt mondta erre: „El van ez már szakadva régen!" A mérnököknek az volt a véleményük, hogy mindenesetre várni kell egy pár hétig, amíg előkészítjük ezt az eseményt.

Egy szombati napon, sógorom, Korvin Ottó azzal a kéréssel jött hozzánk, hogy másnapra, november 24-re engedjük át lakásunkat a kommunista párt megalakításának céljaira. Ijedten kérdeztem: hányan lesznek? Korvin megnyugtatott, hogy csak körülbelül negyvenen. Mikor azt mondtam, hogy nincs is ennyi ülőhely a lakásban, azt válaszolta: „Majd csak elférünk, nektek nem is kell otthon lennetek. Oroszországban is az a szokás, hogy illegális találkozókon a háziak nincsenek ott, mert így, ha letartóztatás történik, legalább a lakás megmarad." Én természetesen beleegyeztem. Másnap a Városmajor u. 42. szám alatt megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, megválasztották a Központi Vezetőséget, és megindult a párt küzdelmes útja Magyarországon.

Ki gondolhatott volna akkor arra, hogy később emléktáblával fogják megjelölni ezt a házat?

KUN BÉLA REFERÁTUMA

Fel kell, hogy merüljön ennek következtében közöttünk még egy kérdés, éspedig a kommunista pártalakítás kérdése is. Semmiféle forradalmi rajongás nem vezet engem itt. Nem hiszem azt, hogy holnap már a kezünkben lesz a hatalom, de hiszem, hogy a magyarországi proletariátus el fogja foglalni a hatalmat. S erre nekünk elő kell készülnünk, elő kell készülnünk arra a forradalmi munkára, a fegyveres felkelésre, amelynek az ideje immáron elkövetkezett. Ennélfogva kötelességünk, hogy megalkossuk a Kommunisták Magyarországi Pártját. Ez egy territoriális szerv kell hogy legyen, amely Magyarország valamennyi nemzetiségét fel kell hogy ölelje. Természetes dolog, hogy ezen szervezet alapjai csak ugyanazok lehetnek, mint az Oroszországi Kommunista Párté, éspedig nemcsak azért, mert az ő gyermekei vagyunk, mert ő szült bennünket a világra, hanem azért is, mert ma az oroszországi proletárdiktatúra alapköve az új proletár Internacionálénak. Ez az Oroszországi Kommunista Párt ma egy egységes, szigorú fegyelmezett párt, ilyen pártra van szükségünk nekünk is.

(Részlet. Elhangzott: a Monarchia területéről származó oroszországi hadifoglyok kommunista küldötteinek moszkvai értekezletén, 1918. október 24-én)

Digitized by Google

HAJDU JÁNOS[1]

1918 novemberében Moszkvában részt vettünk a Szovjetunió egyéves fennállásának ünnepségén. Két vagy három nap múlva értesítést kaptam a Drezden-szállóban — ahol a főhadiszállásunk volt —, hogy rövidesen hazaküldenek Magyarországra. Az elvtársak nem mondták meg, hogy mindannyian elindulunk-e vagy csak csoportonként térünk haza. Érdeklődtem, miként fog lezajlani utazásunk és miért így történik a hazaszállításunk. Ha jól emlékszem, az elvtársak azt a választ adták, hogy októberben polgári forradalom volt Magyarországon, a királyság megbukott és polgári köztársaság alakult.

Persze, ezt a hírt kitörő lelkesedéssel fogadtuk. Azt gondoltuk, hogy az otthoni események és az 1917-es februári forradalom között hasonlóság lesz majd, és a polgári köztársaság siettetni fogja a szocialista forradalom győzelmét. Azt terveztük, hogy ha hazakerülünk, iparkodunk kommunista agitációt kifejteni, hátha otthon is sikerül az, ami Oroszországban.

1918. november 10-én vagy 12-én öten, köztük én is, új ruházati felszerelést kaptunk (fehérneműt, télikabátot stb.). Ebből az eseményből következtettünk arra, hogy mi fogunk haza indulni: dr. Münnich Ferenc, Major Imre, debreceni asztalos, Feckó József, lakatossegéd, Bodnár Imre (vagy János), földműves, szintén debreceni lakos és én. Csakugyan így is történt. Másnap találkoztam Münnich elvtárssal, aki közölte, hogy megbízták ennek az öt főből álló csoportnak a vezetésével. Feladatunk az, hogy Ukrajnán, Kijeven keresztül hazatérjünk Magyarországra. Münnich elvtársat már korábban is ismertem, de ő más munkakörben dolgozott, s így közelebbi barátság nem fejlődött ki közöttünk. Hazafelé, a hosszú úton azonban összebarátkoztunk.

Az irány Kijev volt. Az orosz elvtársak figyelmeztettek bennünket, hogy legyünk nagyon óvatosak, s nehogy valakinek is eláruljunk valamit küldetésünkről, mert Kijev és környéke *vöröskeresztesek* hadával van tele.[2] Álnéven jöttünk haza. Én dr. Halmos Tivadar névre szóló igazolványt kaptam. Ennek veszélyességéről csak otthon gondolkodtam el: mi lett volna velem, ha az úton igazoltatnak és valami olyat kérdeznek tőlem, amit egy orvosnak tudnia kell? Ha ez bekövetkezik, hát biztosan lebuktunk volna.

Talán egy hétig rostokoltunk Kijevben. A fehér csapatok harcban álltak a bolsevikiekkel. A gránátok és srapnelek csak úgy hullottak a kijevi utcákra. Szerettünk volna minél előbb élve kijutni a városból, hogy hazatérve eleget tehessünk megbízatásunknak.

Lavocsnénél sikerült átlépnünk a magyar határt, de majdnem ráfizettünk. Egy lengyel tiszt valahogy összeszólalkozott Münnich elvtárssal és pisztolyt rántott. De Münnich elvtárs sem hagyta magát, mi pedig hátulról lefogtuk a tisztet és úgy megszorítottuk, hogy összeesett. Kihasználtuk azt az időt, amíg magához tért, és gyorsan átléptük a határt. Mire a lengyelek észbe kaptak és kerestek bennünket, mi már árkon-bokron túl voltunk.

Felszálltunk az első vonatra és Nyíregyházán keresztül mentünk Deb-

[1] Hajdu János 1901 óta vesz részt a munkásmozgalomban. Az első világháború idején az orosz fronton hadifogságba esik. Bekapcsolódik a magyar hadifoglyok forradalmi mozgalmába. 1918 novemberében az OK(b)P magyar csoportjának vezetősége pártmunkára küldi haza. Itthon egyik alapító tagja lesz a KMP debreceni szervezetének. A Tanácsköztársaság idején a városi direktórium tagja, utána Csehszlovákiába emigrál és az ottani kommunista pártban tevékenykedik. 1945 után ter haza és bekapcsolódik a párt munkájába. A Szocialista Hazáért Érdemérem tulajdonosa.

[2] Vöröskeresztesek — Kijevet ebben az időben elárasztották a Vöröskereszt emberei, akiknek feladata volt, hogy előkészítsék a hadifoglyok hazatérését. Ezek közé az itthoni kormányzati szervek igyekeztek beépíteni a Hadügyminisztérium megbízottait, sőt detektíveket is, hogy mielőtt még átlépik a hadifoglyok a határt, megfigyeljék közöttük a kommunistákat.

Digitized by Google

recen felé. Amikor már közel jártunk a városhoz, közöltem társaimmal, hogy leszállok. Ez már november utolsó napjaiban volt.

Éjjel értem Debrecenbe. Mióta elmentem, 54 hónap telt el. A családomról nem tudtam semmit. Ez idő alatt csak egy táviratot kaptam, melyben feleségem közölte, hogy két gyermekem meghalt, és 1916-ban küldött egy 50 filléres vöröskeresztes kártyát. Így azzal az elhatározással jöttem haza, ha a családomat nem találom, elvégzem a rám bízott feladatot, és azonnal visszamegyek Oroszországba.

Mikor megérkeztem Debrecenbe, már a pályaudvaron hallottam, hogy a városban, és az egész megyében spanyoljárvány dühöng. Reggel megtaláltam a családomat, feleségemet és ötéves kislányomat. Panaszolta az asszony, hogy a városban sok a beteg és nincs sem orvos, sem gyógyszer.

Másnap felmentem a Margit-fürdőben levő munkásotthonba. Ott találkoztam a famunkás-csoport elnökével és néhány régi szervezett munkással. Még aznap estére vezetőségi ülést hívtunk össze. Itt úgy határoztak, hogy Major Imrét és engem beküldenek a munkás- és katonatanácsba, amelynek tagjai voltak a város munkásvezetői, a betegsegélyző vezetője és néhány tisztviselő.[3] A munkástanács vezetője Handler Gyula főispán volt. Egy-két nap múlva összehívták a tanácsot. Akkor hallottam, hogy Handler Gyula kormánybiztos főispán úr igen jó barátságban van az itteni vezető körökkel: a városi főügyésszel, a polgármesterrel és más régi nagy korifeusokkal — együtt esznek, isznak, vigadnak, vadásznak. Amikor a következő gyűlésre Handler eljött, merész beszédet vágtam ki, s ebben hangot adtam annak, hogy a Szovjet-Oroszországból visszatért hadifoglyok Magyarországon is meg akarják teremteni a szocialista köztársaságot, mert csak ez biztosítja a munkásosztály felszabadulását. Példaképpen arról is beszéltem, hogy milyen volt a munkásság helyzete Oroszországban a polgári köztársaság idején és milyen nagy változás történt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után. Erre a kormánybiztos főispán úr felállt és a következőket mondta:

— Hajdu elvtárs, megtiltom, hogy ilyen beszédet tartson! Nem tűröm, hogy szovjet guruló rubelekért bolseviki propagandát folytasson!

Én azonban tovább folytattam beszédemet. Ekkor ő felugrott az asztaltól és azt mondta, hogy ha nem hagyom abba, megvonja a szót és letartóztat. Erre a kijelentésre, a munkás-katonatanács üdvrivalgása és tapsa közepette azt feleltem:

— Lecsukathat a kormánybiztos főispán úr, de biztosíthatom, hogy 24 órán belül a szervezett munkásság ki fog szabadítani. Ha ebből kifolyólag a polgárság anyagiakban kárt szenved, azért nem a munkásság, hanem a kormánybiztos főispán úr és cinkostársai fogják a felelősséget vállalni.

Erre azonban nem került sor.

Néhány nap múlva a helyi újság beszámolt a tiszadobi eseményekről. Egy Szengáli nevű hadnagy nőkkel erőszakoskodott és amikor a férfi családtagok segítségükre siettek, ez a tiszt a legényeivel megverte őket. Ennek szemtanúja volt a kormánybiztos főispán úr is. Amikor ez a tudomásunkra jutott, a munkás-katonatanács elé vittük az esetet. Az üléseken rendszerint egy demokratikus érzelmű ügyvéd főhadnagy ült mellettem. Mikor ezt az ügyet tárgyaltuk, azt mondta nekem:

— Na, Hajdu elvtárs, most itt a fényes alkalom — húzza rá a főispán úrra a vizes lepedőt!

[3] „1918 december 2. A debreceni küldöttek megalakították a munkástanácsot." (A Tanácsköztársaság Hajdú-Bihar ban 1919. Dokumentumgyűjtemény. Kiadta az MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottsága. 1959. 589. old.)

Digitized by Google

Nem nagyon kellett engem biztatnia. Felszólaltam, s elmondtam, hogy a kormánybiztos főispán úr is részese a tiszadobi eseményeknek, mert látta, hogy mit csinálnak ezek a brigantik, de szemet hunyt felette.

Persze ő elhárította magáról a felelősséget, mondván, hogy nem volt hatalma megfélemlíteni és leszerelni azokat a részeg katonákat és tiszteket. Később majd megfelelő retorzióval fog élni velük szemben. De sohasem hallottam, hogy ez megtörtént.

A munkás-katonatanács ülése fontos szószékünk volt a kommunista agitációban. Ekkor a munkás- katonatanács tagjainak körülbelül 90 százaléka már helyeselte a mi kommunista propagandánkat.

1918 december első felében felmentem Pestre, hogy felvegyem a kapcsolatot a párttal. Megtudtam, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjának központja a Visegrádi utca 15. szám alatt volt. Odamentem. Amikor beléptem a helyiségbe, olyan kép tárult elém, hogy már kezdtem azt hinni, rossz helyen járok: annyi ember volt ott, tolongás, lótás-futás, hangos vezényszavak: „ide menj!" „oda menj!"

Beszélni akartam Kun vagy Szamuely elvtárssal, vagy mással a vezetőségből, kérni akartam adjanak nekünk valami anyagi és egyéb segítséget, hogy Debrecenben és környékén is elkezdhessük a párt szervezését. Valami mozgás már volt Debrecenben, de szerettük volna, ha falun is megindul a kommunista párt szervezése.

Nagynehezen előkerült Szamuely Tibor öccse, majd később jött Tibor is. Elmagyaráztam neki, mi a helyzet Debrecenben. Ő azt felelte erre, csináljunk úgy, ahogy a lehetőségeink megengedik, nekem tudnom kell, hogy a pártnak nem áll pénz a rendelkezésére, nem tudnak adni. Szerettem volna még Münnich elvtárssal is beszélni, de nem tudtam.

A párt Debrecenben hivatalosan 1919. január 16-án alakult meg.[4] Az alapító tagok személyemen kívül — Major Imre, Zsuga Imre, azt hiszem egy Böszörményi nevű újságíró voltak, és ha jól emlékszem, ezenkívül Hacker Kálmán és Nagy Béla asztalos, továbbá Szabó János, aki ugyancsak asztalos volt. Volt még egy vasmunkás is köztünk, akinek a nevét nem tudom és néhány építőmunkás.

A pártközponttal való összeköttetésünk gyenge volt. De a központban levő elvtársaknak sem volt könnyű a helyzetük. Hiszen a szociáldemokraták részéről erős volt az elzárkózás. Csak példaképpen mondom el, hogy volt nekem egy pár jó szociáldemokrata elvtársam, még a háború előtti időből, akikkel huzamosabb ideig dolgoztam Pesten a mozgalomban, különösen a famunkásmozgalomban, de bizony nem szívesen álltak ki velem vitázni, amikor megtudták, hogy kommunista vagyok és hogy mit akar a kommunista párt.

A szakszervezetekben különböző szakszervezeti gyűlésekre jártunk ki és utcákon, gyárakban, üzemekben tartottunk gyűléseket. Nagy baj volt azonban, hogy a nagy távolság miatt keveset tudtunk foglalkozni a környező falvakkal, hisz a legközelebbi község, Hajdúhadház is 18 km-re van Debrecentől, Hajdúböszörmény 35 km-re, Püspökladány 45 km-re. Vasútra pedig nem volt pénzünk. Egyszer-kétszer sikerült a munkások között 10 filléreket gyűjtve összeszedni annyit, hogy Hajdúdorogra, Böszörménybe, Szoboszlóra el tudtunk menni ketten vagy hárman, de ez kevés volt. Ennek ellenére elég szépen folyt a pártszervezési munka Hajdú megyében. Nagy örömmel töltött el, amikor megtudtuk, hogy 1919. március 21-én Budapesten kikiáltották a proletárdiktatúrát.

[4] Fehér András az alakulás napját január 18-ában jelöli meg. (Így alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártjának debreceni szervezete. Hajdú-Bihari Napló, 1957. november 21.)

Digitized by Google

LEHOTA ISTVÁN[1]

Emlékezetem szerint 1918 december első napjaiban hívta fel Kereskedő Antal, szervezett cipészmunkás a figyelmet arra, hogy napokon belül megalakul a kerületben a Kommunisták Magyarországi Pártja — lépjek be én is a pártszervezetbe. Én ekkor bujkáltam, mert 1918 januárjában besoroztak, de én megszöktem, vagyis már a sorozásra nem mentem el, az akkori Mária Terézia-laktanyába.

Az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének híre hamar elterjedt a magyar katonák körében. Hatására egyre többen szöktek meg a katonaságtól olyanok, akik megelégelték a háborút. Ezeket a szökött katonákat úgy hívták, hogy „zöld káderek". Ezek közé tartoztam én is.

Anyám nagyon féltett, mert hallotta, hogy a közeli laktanyában sok katonaszökevényt kivégeztek. Félt, hogy én is erre a sorsra jutok, így könyörgésre fogta a szót: jelentkezzek, ne bújkáljak a katonaság elől. Engedtem, és elmentem a sorozó bizottsághoz, amely a kis Vigadóban működött. Azonnal besoroztak az 1-es honvéd gyalogezredhez. Velem együtt sok lógóst szedtek össze. Összegyűjtöttek bennünket a Mária Valéria-telep mögött (ott, ahol ma a József Attila-lakótelep van). Nem sokáig voltam ott, megszöktem. Anyám lakására mentem, és többet nem vonultam be. Így amikor hírt kaptam arról, hogy kerületünkben megalakult a pártszervezet, bekapcsolódtam az alakuló ülés megszervezésébe.

Már előzőleg kapcsolatba kerültem Takács Ferenccel, Blazsek Józseffel és a Wéber-házaspárral. Ezek az elvtársak felkértek arra: propagáljuk a kerületben széles elvtársi-baráti körben, hogy megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, és hívjuk el őket január 15-re, amikor a kerületi pártszervezet meg fog alakulni. Elmondták, hogy a gyűlés előadója Karikás Frigyes elvtárs lesz.

El is mentünk néhány ismerősünkhöz, először is Hegedűsékhez, akik a házunkban laktak, majd a kerület néhány üzemébe, pl. a Soroksári úti malomba. Ha az ember megmondta egy munkásnak, hogy erről és erről van szó, akkor azt már széles körben tudták a dolgozók az egész Ferencvárosban. Így tudták meg azt is, hogy mi történt Oroszországban és sok szó esett körükben a hazai szociáldemokrata párt jobboldali vezéreinek magatartásáról is.

A IX. kerületi pártszervezet alakuló taggyűlése 1918. január 15-én volt az Üllői út 115. szám alatt levő Gyut-féle vendéglő (amely most is megvan) nagytermében. A gyűlésre mintegy 100—150 ember gyűlt össze. Karikás elvtárs ismertette a párt programját. Beszédében szólt a háborúról, a nyomorról, az orosz proletárforradalom győzelméről. Szó esett arról is, hogy Magyarországon is meg lehet dönteni az elnyomók uralmát, de csak az új párt vezetésével, ahogyan a bolsevikok csinálták Oroszországban.

Az előadás után néhány hozzászólás is volt, de a nevekre már nem emlékszem, majd megválasztottuk a kerületi pártszervezet vezetőségét.[2]

Ezután propaganda-agitációs csoportok alakultak; ezeknek tagjai bejárták a kerület üzemeit és agitáltak a kommunista párt politikája, programja mel-

[1] Lehota István a KMP IX. kerületi szervezetének alapító tagja. A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadseregben harcol. A Tanácsköztársaság megdöntése után román fogságba kerül, onnan megszökik. 1920 júniusában letartóztatják és internálják, ahonnan 1922 februárjában megszökik. Csehszlovákiába megy, innen Ausztriába toloncolják. 1922-ben hazakerül és bekapcsolódik az SZDP munkájába. 1925-ben részt vesz az MSZMP IX. ker. szervezetének megalakításában. 1926-tól emigrációban él. 1929-től futárszolgálatot teljesít Bécs és Budapest között. 1930 végén letartóztatják. Szabadulása után VS-vonalon tevékenykedik. A felszabadulás után a BM-ben dolgozik. A Szocialista Hazáért Érdemérem tulajdonosa; jelenleg is munkásőr.

[2] Az ideiglenes vezetőség tagjai lettek: Korbély Lajos, Baki József, Baumgarten József, Geiger János és Schubert Sándor (Vörös Újság, 1919. január 18.)

Digitized by Google

lett. (A Soroksári úton: a Pék, Gizella, Concordia, a Császár és Hungária malmok, a Schmidt Likőrgyár üzemei, a Helvej Vegyészeti gyár, a Petróleumfinomító, a Fegyvergyár, a Sertés- és Marhavágóhíd stb.) Különös gondot fordítottunk a katonaság megnyerésére, a 32-es gyalogezred és az 1-es honvédezred laktanyáira. De jártuk a kerület lakóházait is.

Gyerek voltam még akkor, amikor a szociáldemokraták az első házbojkottokat szervezték, tiltakozva az igen magas lakbérek és a házak elhanyagoltsága miatt. A háziurak nem törődtek a lakók bajaival, nem végeztették el a házakon és lakásokban a karbantartási munkákat. Az agitátorok bementek a házba, az udvaron főzőedényekkel nagy lármát csaptak, erre kijöttek a lakók a folyosóra és az agitátor elmondta a mondókáját. A feladat most is hasonló volt. Amikor kijöttek a lakók, elmondtuk, hogy a kerületben is megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, és minket a párt küldött. Beszéltünk a párt politikai és szociális célkitűzéseiről és mindenekelőtt arról, hogy békét akar. Arról beszéltünk, ami a legjobban érdekelte őket. Elmondtuk, hogy milyen magas lakbért fizetnek, és hogy a háziurak kiuzsorázzák a lakókat stb. A lakókkal lakóbizottságot választattunk, és megmagyaráztuk, hogy ne fizessenek lakbért, vagy csak az 50 százalékát fizessék, és ezt is a lakóbizottságnak adják, az majd gondoskodni fog arról, hogy a befolyó összegből elvégeztesse a karbantartási munkákat. Ezután kimondattuk a lakógyűléssel, hogy a lakók kisajátították a házat. Utána kitettük a kapura az előre elkészített kis táblát, amelyre rá volt írva: „A mai naptól ez a ház magántulajdonból köztulajdonba ment át."

Azt a házat, ahol mi laktunk, hárman mentünk el kisajátíttatni, Takács Ferenccel és Blazsek Józseffel, akiket már említettem. Arról volt szó, hogy Takács Ferenc fog beszélni, mert ő tengerész. Mi ketten mellette álltunk. De neki nagy lámpaláza lehetett, mert csak állt és nem tudott szóhoz jutni. Így én kezdtem el beszélni. Ismervén a házban levő problémákat, minden gondunkat elmondtam. Volt néhány ellenvetés is, de végül sikerült meggyőznünk a lakókat. Így vettünk mi hárman köztulajdonba több házat az Üllői úton, a Tompa utcában és a Gát utcában. De ugyanígy még sok brigád járta ebben az időben a kerület házait.

Dolgoztunk olyan módszerrel is, hogy előre összeírtuk a lakókat, és lakásról lakásra mentünk, elbeszélgettünk velük, elmondtuk ugyanazt, amit a gyűléseken szoktunk.

A kerület kis vendéglőiben rendszeresen pártnapokat tartottunk. Ezekre sok pártonkívüli munkást is meghívtunk. Ezeken a pártnapokon parázs viták alakultak ki szociáldemokraták és kommunisták között. A kommunista szónokok leleplezték a jobboldali szociáldemokrata vezetőket, Vanczákot, Garamit, Garbait stb., akik az őszirózsás forradalom polgári demokráciájánál akartak megmaradni. A szociáldemokrata szónokoknak kérdéseket adtak fel a munkások, vitatkoztak velük, azok pedig nem tudtak kielégítő választ adni a kérdezőknek. Így legtöbbször a kommunisták kerekedtek felül a vitában. Meggyőzően be tudtuk bizonyítani igazunkat, érveltünk az új párt céljai mellett. Az agitáció hatására nagyon sok munkás csatlakozott a kommunistákhoz. Néhány makacs szociáldemokratát nem tudtunk meggyőzni, ezek aztán elmaradtak, hiába agitáltuk őket, hogy jöjjenek. Így vitapartnerek nélkül maradtunk. Ekkor kitaláltuk, hogy a vita kedvéért egy-egy kommunista elvtárs képviselje a szociáldemokrata álláspontot. De néha olyan vita kerekedett, hogy a vita hevében majdnem megverték ezeket. Egy-egy ilyen pártnap után a munkások már maguk is el tudták dönteni, hogy hol az igazság, a szociáldemokratáknál-e vagy a kommunistáknál.

Digitized by Google

Ennek köszönhető, hogy ezek a gyűlések igen népesek voltak. Egyik leglátogatottabb párthelyiség akkor a Liliom és a Tűzoltó utca sarkán levő Mózer-féle vendéglő volt. Ott minden héten egyszer-kétszer tartottunk ilyen pártnapokat. Előadót legtöbbször a Visegrádi utcából kértünk. Időközben a kerületi pártszervezet is új helyiséget kapott, és a Ferenc körút 2-be költözött.

Március közepe táján öten azt a feladatot kaptuk, hogy menjünk a 32-es laktanyába és tartsunk katonagyűlést. Ekkorra már jó katona-kapcsolataink is voltak. A sok „zöld kádertől" pedig három gépfegyvert, gránátokat és más fegyvereket szereztünk. A laktanyában már voltak barátaink és rajtuk keresztül propagáltuk a laktanyai gyűlést.

Így hát elindultunk mind az öten a 32-esek laktanyájába. Bementünk az őrszobára, és megmondtuk, hogy a kommunista párttól jöttünk, katonagyűlést akarunk tartani. Be is engedtek, de a laktanyában a tisztek letartóztattak bennünket.

A kerületi pártszervezetben megtudták ezt és délután fegyveresen körülvették a laktanyát. Reggel pedig nagy tömeg jött Kispestről, Erzsébetfalváról, Ferencvárosból, az Üllői útról. Egyszer csak bejönnek a katonák és mondják, hogy szabadok vagyunk: a tisztek megijedtek a tömegtől és meglógtak. Ekkor összehívtuk a gyűlést, amely azzal végződött, hogy a 32-esek is a párt mellé álltak.

Amikor a szociáldemokraták és a kommunisták között megtörtént a Gyűjtőfogházban a megállapodás, azt az utasítást kaptuk a párttól, hogy szereljük le a kerületben levő rendőrséget, foglaljuk el a Ferenc téren levő rendőrőrszobát és a laktanyákat. Ötvennél többen indultunk el felfegyverezve a feladat végrehajtására. Elfoglaltuk a kerületi kapitányságot, a rendőrőrszobákat, elszedtük a rendőröktől a fegyvereket, majd a 32-esek laktanyájába mentünk. De ekkorra már lehettünk vagy kétszázan is. Bementünk a fegyverraktárba és szétosztottuk a fegyvereket a munkások között. A tömeg egyre nőtt. Fegyveresen vonultunk keresztül a VII. és a VIII. kerületen a párt székházáig, a Visegrádi utcába, éltetve a Tanácsköztársaság létrejöttét.

Közli: Petrák Katalin és Balázs György

Háy Károly László: Röpcédula

Digitized by Google

VARGA EDIT:

A gazdasági reformról — vállalati szemszögből

A Kőbányai Gyógyszerárugyár tapasztalatai

A gazdasági irányítás új rendszerének életbelépése óta eltelt időszak — melynek első hónapjait szükségszerűen felmerülő átmeneti problémák megoldása is terhelte — túlságosan rövid ahhoz, hogy megbízható értékelést lehessen készíteni azokról a rendkívüli horderejű és mélyreható változásokat foganó intézkedésekről, melyeket összefoglalóan gazdasági reformnak nevezünk. Ez nem mentesít bennünket attól a feladattól, hogy gondos figyelemmel kövessük a reform kibontakozását és hatását az élet különböző területein, mert csak így juthatunk el az új irányítási rendszert kifejezésre juttató rendelkezések tananyagszerű ismeretétől a gyakorlat próbakövéig. Csak így győződhetünk meg arról, hogy a helyes központi célkitűzéseket a végrehajtás során torzítás nélkül érvényesítik-e gazdálkodási egységeink, így tudhatjuk meg, hogy milyen kérdések várnak válaszra, milyen újabb tennivalók szükségessége merül föl.

E cikk keretében egyetlen vállalat konkrét tapasztalatait vesszük számba, s ezek fő vonásaikban és a belőlük levonható következtetésekben megerősítik az új mechanizmus gyakorlati működéséről kialakított eddigi értékeléseket, általánosításokat. Egyes vonatkozásokban azonban sajátosságokat is mutatnak, s ez főként arra vezethető vissza, hogy a gyógyszeripar azon iparágak közé tartozik, amelyeknél a nagyarányú export és a rendkívül nagyfokú piacérzékenység következtében az új meghanizmusnak a piac jelentőségét növelő — és ami ezzel szorosan összefügg: a tudományos kutatást, műszaki fejlesztést, gyártmányszerkezet javítást serkentő — hatása gyorsabban és erőteljesebben van kibontakozóban.

Termelés és tervszerűség

1968 első nyolc hónapja alatt a Kőbányai Gyógyszerárugyár termelése egyenletesen emelkedett; 1967 hasonló időszakához képest az ún. devizaszorzós termelési érték több mint 23 százalékkal nőtt. Ez megfelel a belföldi és külföldi igényeknek. Az értékesítés 21 százalékkal múlta felül a tavalyi szintet: a belföldi eladás az előző év színvonalán mozgott, az export kb. 26 százalékkal volt magasabb, mint 1967 megfelelő időszakában.

A termelés és értékesítés fejlődésének üteme hasonló volt a korábbi évekéhez. A belföldi értékesítés stagnálása — egy nagy értékű készítmény eladásának lassú felfutása miatt — átmeneti jelenség. A belföldi szállítások tervszerűsége az első félévben 95—96 százalékot ért el, ami a készítmények nagy számát tekintve kielégítőnek mondható.

Mindebből az tűnik ki, hogy az új irányítási rendszerre való áttérés zökkenő nélkül történt. Észlelhetők már egyes olyan jelek is, melyek az új mechanizmus pozitív hatására utalnak. Az értékesítés jelentős felfutását például a

Digitized by Google

készletek viszonylag csekély emelkedése kísérte. Ez arra mutat, hogy egyrészt a termelés nagymértékben alkalmazkodott a vevők kívánságaihoz, másrészt gyorsult a termelés körforgása, nőtt a forgási sebesség.

Ennek a jelenségnek másik oldala a termelés és értékesítés kapcsolatának szorosabbá válása. Az erre való törekvések már az elmúlt két évben, a gyógyszeripar kísérleti gazdálkodásának időszakában komoly eredményeket hoztak, melyek elsősorban az export növekedésében és a deviza-egyenleg javulásában jelentkeztek. A legutóbbi hónapokban a fejlődés két irányban haladt előre. Tudatos erőfeszítésekkel sikerült az értékesítés eredményét növelni és a külkereskedelemben a piacok kiszélesítéséhez vezető új módszereket meghonosítani.

A belföldi gyógyszereladás — lényegtelen kivitelektől eltekintve — fix árakon történik, és az áruösszetétel gyakorlatilag a mindenkori gyógyszerigényektől függ. A termelőnek nincs módja arra, hogy az eredmények növelése végett a nagyobb nyereséget biztosító készítményeket erőszakolja rá az egészségügyi intézményekre, illetve a gyógyszer-nagykereskedelmi vállalatra. De vajon nem fenyeget-e az a veszély, hogy a kevésbé nyereséges cikkek szállításával lemarad? A tervszerűség előbb idézett számai a Kőbányai Gyógyszerárugyárra vonatkozólag ezt az aggályt nem támasztják alá. Ilyen körülmények között a belföldi értékesítésből származó eredmény növelését a volumen változatlansága mellett kizárólag a termelési költségek csökkentése teszi lehetővé.

A kivitel túlnyomó része a szocialista országokba, elsősorban a Szovjetunióba irányul. Az exportnak ezt a részét hosszú lejáratú és éves szerződések határozzák meg, melyek biztos alapot nyújtanak a tervszerű külkereskedelemhez és a vállalati eredmény fokozásához. A szocialista export lehetőségeinek maximális kihasználása azonban az eddiginél elmélyültebb és kiterjedtebb tudományos ismertető tevékenységet igényel. Ezen a téren jó kezdeményezésnek bizonyult egy-egy jelentősebb új gyógyszer vagy gyógyszercsoport tudományos értékelésére rendezett szimpózium, kerekasztal-konferencia, színvonalas szakértők részvételével.

A szocialista országokba irányuló kivitel állandó emelkedése mellett évről évre növekszik exportunk a tőkés piacokra is, ebben az évben előreláthatólag 15—20 százalékkal. Ezt jelentős eredménynek tekinthetjük. Figyelemre méltó az is, hogy az alapanyagok árainak 1—2 százalékos csökkenése ellenére az év első felében javítani tudtuk a Ft/$ kitermelési arányt. Ez a termelési költségek csökkentésén túlmenően az export szerkezetének kedvező irányú átalakításával függ össze: növekedett a kiszerelt készítmények részaránya. Erre azért is fel kell figyelni, mert a korábbi években általában pesszimisztikusan ítélték meg a gyógyszer-különlegességek tőkésországokba való kivitelének perspektíváját. A gazdaságirányítás új rendszere azonban lehetővé és az egyre élesedő nemzetközi verseny szükségessé teszi a külkereskedelem olyan formáinak és módszereinek kifejlesztését, melyek az export rentabilitásának fokozását eredményezik.

Különösen a fejlődő országokban van nagy jelentősége a magyar műszaki segítséggel induló közös vállalatok alakításának, melyek az illető ország nemzeti iparának fejlesztése mellett kész gyógyszereink és gyógyszer-alapanyagaink hosszabb távon való elhelyezéséhez is szélesítik az alapot. Ilyen jellegű a közelmúltban létrehozott nigériai—magyar vegyes vállalat, mely előreláthatóan a magyar gyógyszeripar egyik jelentős afrikai bázisává válik. Hasonló kezdeményezések más területen is vannak. Ezeknek közös vonásuk, hogy a hagyományos árueladás a műszaki alkotómunka eredményeinek értékesítésével páro-

Digitized by Google

sul. Ez utóbbi a legkülönbözőbb formákat öltheti, szabadalmak és gyártási eljárások eladásától kezdve, gyárak tervezésében, kivitelezésében, üzemeltetésében való közreműködésig. Az áru értékesítésének szellemi termékekkel való „felerősítése" egyrészt a piacok kibővítését eredményezi (gyárunk termékei 1968 első felében 62 országba jutottak el, szemben az 1967. évi 58-cal!), másrészt kedvezőbb árak elérését teszi lehetővé. A Kőbányai Gyógyszerárugyár pl. a közelmúltban egyik legjelentősebb üzleti sikerét a Seduxen nyugtató előállítására kidolgozott és szabadalommal védett eljárás értékesítésével érte el.

A külkereskedelemnek a műszaki tevékenységgel való összefonódása megvalósíthatatlan az ipar és a külkereskedelmi szervek legszorosabb együttműködése nélkül. Gyárunkat — a gyógyszeripar más vállalataival együtt — társasági szerződés fűzi a Medimpex Gyógyszerkülkereskedelmi Vállalathoz. Ez közös alapra helyezi az ipar és a kereskedelem anyagi érdekeltségét, s ez az eddigi tapasztalatok szerint alapvetően helyesnek bizonyult, tekintet nélkül arra, hogy az együttműködésnek több elvi és gyakorlati kérdése még megoldásra vár. Többek között a külkereskedelem nagyobb anyagi felelősségének, a kockázatvállalás arányosabb megoszlásának feltételeit kellene kialakítani.

A Kőbányai Gyógyszerárugyár tevékenységének — más vállalatokéhoz hasonlóan — az volt az egyik fő jellegzetessége az elmúlt hónapokban, hogy az új mechanizmus hatására a kereskedelem, a realizálás szempontjai az eddiginél sokkal jobban előtérbe kerültek. Ellentétben van-e ez a „kereskedelemszerűség" a tervszerűséggel? A legkevésbé sem, ha tervszerűségen nem az értékesítéstől elszakadtan tervezett termékösszetétel megvalósítását, hanem a fogyasztók igényeinek lehető legjobb és ugyanakkor maximális vállalati eredményt biztosító kielégítését értjük. Gyárunk tevékenységének tervszerűsége nem csökkent; ezt bizonyítja az is, hogy az értékesítésnek az előzőekben vázolt igen jelentős fokozását inkurrens készletek keletkezése nélkül valósítottuk meg, és a vállalati eredmény a termelési adó levonása után, figyelmen kívül hagyva a készletek átértékeléséből származó különbözeteket, 1968 első háromnegyed évében várhatóan mintegy 30 százalékkal lesz nagyobb az előző évi bázisnál.

A felülről előírt tervelőírások helyét most a vállalat által kidolgozott tervek foglalják el. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a korszerű, jól szervezett nagyüzem tevékenysége nem nélkülözheti a rövid, közép- és hosszú lejáratú terveket. És tévedés volna azt hinni, hogy a központi szervek által megadott irányelvek alapján kialakított vállalati tervek kevésbé lehetnek részletesek, mint eddig; de megalapozásukon feltétlenül javítani kell, ha azt akarjuk, hogy a vállalat tevékenységéhez megbízható iránymutatást nyújtsanak. A megalapozás egyik fő követelménye az eddiginél színvonalasabb tudományos piackutató munka. Ennek feltételeit a Kőbányai Gyógyszerárugyárban most kezdjük megteremteni. További feladat: a tervezésnek a korszerű közgazdasági matematikai módszerek alkalmazásával olyan színvonalra való fejlesztése, hogy a vállalat vezetőségének módja legyen döntéseinek meghozatalánál a gazdasági erőforrások elosztásának legoptimálisabb változatát kiválasztani.

Munkaerő-gazdálkodás és anyagi ösztönzés

A reform gyakorlatilag feloldotta azokat a korlátokat, melyek a munkaerő-áramlást fékezték. Ennek hatása a jelenlegi budapesti munkaerőhiány mellett a Kőbányai Gyógyszerárugyárban csakúgy, mint más vállalatoknál, a munkaerő-vándorlás növekedésében mutatkozott. 1968 első háromnegyed évé-

Digitized by Google

ben az előző évvel összehasonlítva gyárunkban a munkások fluktuációja a következőképpen alakult:

	Belépők	Kilépők
	a munkáslétszám %-ában	
1967. I—III. negyedév	26	16,5
1968. I—III. negyedév	21,6	20,6

A vándorlás a vegyipari üzemrészekben volt a legnagyobb. Legjellemzőbb oka a nagyobb keresetre törekvés mellett a három műszakos munkától való idegenkedés. A részletesebb vizsgálat azonban kiderítette, hogy a vállalaton belül nagyjából azonos munkakörülményekkel rendelkező üzemekben a munkaerő-vándorlás méretei jelentősen eltérnek. Ebből arra következtethetünk, hogy a helyzetet szubjektív tényezők: az emberekkel való bánásmód, a kollektíva vonzereje nagyon lényegesen befolyásolják. A fluktuáció a második negyedben volt a legnagyobb, a harmadik negyedben csökkent. Az időbeni változásban szerepet játszanak a mezőgazdasági munkacsúcsok, az iskolák befejezésével megnövekvő kínálat, de azok az erőfeszítések is, melyeket a vállalat a munkaerőhelyzet stabilizálására tett. Így például a végrehajtott átlagosan 2 százalékos alapbéremelésből az alapanyaggyártó üzemek munkásait lényegesen nagyobb arányban részesítettük, mint a többieket és az éjszakai műszakért járó pótlékot 10-ről 20 százalékra emeltük. A munkaügyi osztály, az üzemek vezetői a társadalmi szervekkel karöltve, egyénileg foglalkoznak az új munkásokkal és tudatosan törekszenek arra, hogy az új munkahelyet megkedveltessék. Legújabb intézkedésünk szerint az üzemek vezetői minden új munkás betanítására egy régi gyakorlott szakembert jelölnek ki, és egy év elteltével az új dolgozó a speciális üzemi technológiai, munkabiztonsági ismeretekből a szakmunkásképzéstől független technikai minimum-vizsgát tesz, melynek sikere esetén a betanító és a tanítvány is megfelelő prémiumban részesül. A munkaerő-vándorlás csökkentésére tehát az anyagi ösztönzés eszközeit is az eddiginél jobban igénybe vesszük.

A munka termelékenysége gyárunkban a nagymérvű fluktuáció ellenére jelentősen emelkedett: az év első nyolc hónapjában elért termeléstöbblet mintegy 75 százaléka termelékenység-növekedésből származott. Kétségtelen, hogy stabilabb munkásgárdával még jobb eredményt lehet elérni. Másrészt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a munkaerőhelyzet megoldásának kulcskérdése a kézi munkaigényesség csökkentése korszerű gépek beállításával. Ebből a szempontból a gazdasági ösztönzők jelenlegi rendszere még számos megoldásra váró problémát tartalmaz. Ezek közé tartozik, hogy bizonyos feltételek mellett a létszámnövelés előnyösebb a vállalatnak, mint a gépesítéssel együttjáró állóeszköz-értéknövekedés, ez pedig a termelékenység javítását és általában a műszaki fejlesztést károsan befolyásoló tendenciákra vezethet.

A fejlesztés kérdései

A gyógyszeripar világszerte rohamléptekkel fejlődő iparág. A világ gyógyszerforgalma az utolsó 6—7 évben évi 8—9 százalékkal növekedett, ami összefügg az egészségügyi ellátás színvonalának emelkedésével, az átlagos életkor meghosszabbodásával és új gyógyszerek megjelenésével. A gyógyszerpiacon éles harc dúl a nagy gyógyszerkonszernek kö ött, melyek állandóan bővítik termelésüket, új üzemeket létesítenek az iparilag fejlett és kevésbé fejlett országok-

Digitized by Google

ban, nagy összegeket áldoznak arra, hogy korszerűen felszerelt hatalmas kutatóapparátussal új készítményeket hozzanak forgalomba és ezeket a tudományosan megalapozott propaganda leghatékonyabb eszközeivel terjesszék.

A Kőbányai Gyógyszerárugyár termelésének több mint 3/4 részét exportálja. Létkérdése tehát, hogy fejlődése lépést tartson a világpiac növekvő követelményeivel. Ez a termelési eljárások állandó korszerűsítését, a technológia fejlesztését, az önköltség csökkentését, a minőségi előírások rendszeres szigorítását, de legfőképpen hatékony új gyógyszerek előállítását követeli. Mindez elsődlegesen a kutatás fejlesztésének kérdéseivel függ össze. A kutatás tárgya részben közel áll a termeléshez, ennek tökéletesítését célozza. Az ipari, technológiai jellegű kutatás vitathatatlanul a gyár feladatkörébe tartozik. Nem ilyen egyértelmű annak megválaszolása, hogy az iparban kell-e folytatni az eredeti új gyógyszerek előállítására irányuló elvi kutatómunkát és ha igen, milyen mértékben. Lehet-e egyáltalán gyárban tudományt művelni? Nincs-e ez áthidalhatatlan ellentétben az ipari termelés napi érdekeivel, különösen az új gazdasági mechanizmusban, mely a termelő vállalat figyelmét erőteljesen a nyereségre irányítja?

Ilyen ellentét valóban fennáll, ha a vállalat eredményességét rövid egy-két év távlatában vizsgáljuk. Az elvi kutatás előre pontosan meg nem határozható, de mindenképpen csak hosszabb idő elteltével hoz gyakorlatilag hasznosítható eredményt, mint pl. valamely gyártás racionalizálását lehetővé tevő új eljárás kidolgozása. Szűk látókörű gyakorlatiasság volna azonban azt követelni, hogy a vállalaton belül kizárólag gyorsan megtérülő tudományos munka folyjék. Perspektivikus, a napi feladatokon túlmutató kutatás nélkül a kémiai, biológiai és orvostudomány fejlődésétől annyira elválaszthatatlan gyógyszeripar elsorvadna.

A modern kutatás egyre szélesebb munkamegosztásra, különböző kutatóhelyek kooperációjára épül. Irreális volna arra törekedni, hogy egy nagyobb tématerület összes kiváló szakértőit valamely iparvállalat keretében összpontosítsuk. De az ipar nem nélkülözheti azt a színvonalas kutatási bázist, amely biztosítja, hogy az elvi kutatómunka ne váljék öncélúvá, ne szakadjon el a jobb, hatékonyabb gyógyszerek előállításának alapvető célkitűzésétől. A Kőbányai Gyógyszerárugyár tapasztalatai szerint a gyáron belüli fejlett kutatómunka döntő előfeltétele annak, hogy eredményes tudományos kooperáció épülhessen ki a kutatóintézetekkel, egyetemi tanszékekkel és akadémiai intézményekkel. Ezt példázza egyebek között egyik jelentős eredményünk: a mellékvesekéreg hormonjának, az ACTH-nak szintetikus előállítása, mely az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szerveskémiai Intézetének, a Gyógyszerkutató Intézetnek és a gyár szintetikus kutató-laborotóriumának alkotó együttműködésével jött létre. Szélesíteni kell a kutatási kooperációt olyan külföldi partnerekkel is, amelyekkel ez kölcsönösen előnyös. A gyárnak sok ilyen kapcsolata fejlődött ki szovjet intézményekkel, de van újabban megállapodása pl. új készítmények kipróbálására svéd és egyéb nyugati vállalatokkal is. A kooperációnak ilyen módszerei nemcsak a kutatás hatékonyságát növelik, hanem a későbbi értékesítést is jobban megalapozzák.

A gyógyszerkutatás világméretekben egyre komolyabb felkészültséget igényel. Egyre nagyobb számú vegyületet kell szintetizálni ahhoz, hogy egyetlen új gyógyszerhez jussanak. Az új, eddig nem ismert hatékony vegyületek rendszerint bonyolult, soklépcsős, kényes műveletekkel állíthatók elő, szerkezetük igazolása, a kémiai szerkezet és hatásmechanizmus összefüggésének felderítése nagyszámú szakembert köt le és a legkorszerűbb műszerek használatát teszi szükségessé. A kémiai kutatómunkát bonyolítja, hogy exportálni egyre inkább

Digitized by Google

csak a gyártási eljárások, illetve termékek szabadalmi védelme mellett lehet. Állandóan növekvő követelményeket kell kielégíteni az új gyógyszerek farmakológiai, toxicitási és teratológiai, valamint kliniko-farmakológiai és klinikai vizsgálatainak is.

A kutatás terjedelmének, színvonalának és intenzitásának növelése a ráfordítások emelkedését vonja maga után. A mondottaktól függetlenül a kutatási költséget az új mechanizmus körülményei között az is növeli, hogy egyes, eddig költségvetésből finanszírozott ipari kutatóintézetek fenntartása túlnyomó részben az iparra hárul. Lehetőséget kell teremteni a kutatás nagyarányú fejlesztésének finanszírozására. A kutatásra fordított összegek hatékony felhasználása esetén ugyanis a megnövekedett költségek is megtérülnek a gyógyszeripari export által realizálható többletnyereség révén.

A fejlesztés másik központi kérdése, a termelés bővítéséhez, a kutatási eredményeknek a gyakorlatba való átviteléhez, a technológiák korszerűsítéséhez, a munkaigényes kézi műveletek gépesítéséhez szükséges beruházások megvalósítása. Növeli az állóeszköz-bővítési igényeket a vertikális fejlesztés szükségessége. Az a korábbi elképzelés, hogy a gyógyszeripari intermedierek (közbenső termékek) gyártását más vegyipari üzemek végezzék, a legutóbbi tapasztalatok szerint csődöt mondott, mert ezekben a gyárakban az intermedier-gyártás csak olyan árakon kifizetődő, melyeket a gyógyszeripari végtermékek rentabilitása nem bír el. Be kell tehát rendezkedni a gyógyszeriparon belül, így a Kőbányai Gyógyszerárugyárban is intermedierek előállítására.

A fővárosban a gyár területének és a termelés egyéb feltételeinek korlátozottsága a fejlesztésnek határt szab. Ezért merült föl egy olyan vidéki bázis létrehozásának gondolata, ahol kedvezők az adottságok a gyógyszeripari termelés kiépítésére. A gyakorlati megvalósítás a gazdasági reformnak köszönhető. A tényleges ráfordításokat figyelembe vevő új árrendszerben a Dorogi Szénfeldolgozó Vegyipari Vállalat hagyományos termékösszetételével veszteségessé vált és fenntartása a termelési struktúra gyökeres átalakítását tette szükségessé. A Kőbányai Gyógyszerárugyár vállalta a dorogi gyár átmeneti veszteségét, a termelés átállításához szükséges beruházások finanszírozását és a gyógyszeripari termelés megindításához a műszaki tapasztalatok átadását, a dolgozók betanítását. Úgy vélem, az idézett példa: a termelés szerkezetének javítása, a reform egyik legkedvezőbb, a központi célkitűzéseknek megfelelő hatását bizonyítja.

A beruházásokat a Kőbányai Gyógyszerárugyár jelenleg saját eszközeiből és az ezeket kiegészítő bankhitelekből fedezi. Az állami költségvetésből való finanszírozás megszűnésével kétségtelenül sikerült elérni azt, hogy a beruházási célok és programok jóváhagyásánál a célszerűség és takarékosság szempontjai jobban érvényesülnek. Sajnos, ugyanezek az előnyök a kivitelezés során részben elvesznek, mert egyes kivitelezési kapacitások nem elégségesek, és a nem központilag finanszírozott beruházásokra nem kötelesek szerződést kötni a kivitelezők. Utóbbiaknak nem fűződik semmi érdekük ahhoz, hogy az országosan kiemelt munkák mellett elvállalják és a kívánt határidőre elkészítsek a nem kiemelten kezelt, bár gyakran gazdaságilag előnyösebb beruházásokat. Önmagában a kötbérfizetés nem riasztja el a kivitelezőt a lemaradástól. Ilyen körülmények között nem lehet elég hatékonyan szembeszállni azokkal a különböző címeken folyó árdrágítási törekvésekkel, melyek elsősorban gépipari vállalatoknál észlelhetők. Kívánt és nem is mindig rövid határidőre való szállítást egyre inkább csak sürgősségi felárral lehet biztosítani. A szerződésre nem kötelezett építő- és szerelőipari vállalatok által felszámítható bruttó haszon az áremelések egy újabb forrása.

Digitized by Google

A gyógyszeriparban, mint ez közismert, a készítmények tekintélyes része gyors ütemben avul el, de legalábbis az árak rövid idő alatt morzsolódnak le, és ennek megfelelően a fejlesztést — mely az elmondottak szerint egyre bonyolultabb és költségesebb folyamat — lehetőleg maximális koncentrációval és gyorsasággal kell megvalósítani. A nemzetközi versenyben való eredményes részvételünk azt igényli, hogy az álló- és forgóeszközök a szükséges időpontban késedelem nélkül álljanak a vállalat rendelkezésére, s a jelenlegi hitelellátási rendszerben ez nem mindig valósítható meg. Felmerül az a gondolat, hogy nem térhetne-e rá a gyógyszeripar — mely a devizagazdálkodásban több éve önellátó, mert az elért devizaszaldó-többlet meghatározott hányadával rendelkezik — forintkiadásai területén is fokozatosan a teljes önfinanszírozásra.

A termelési adó és állami támogatás jelenleg egymástól függetlenül fennálló bonyolult rendszere megnehezíti a vállalat számára gazdálkodásának átfogó szemléletét és ezáltal legkedvezőbb irányítását. Kívánatos volna ehelyett olyan pénzügyi megoldás kidolgozása, mely nem csökkentve az államnak ebből a forrásból származó bevételét, lehetővé tenné az export még előnyösebb alakítását, valamint egyúttal módot nyújtana a vállalat számára, hogy mind a kutatás fejlesztéséhez, mind a konvertibilis devizabevétel fokozását célzó mikrostrukturális átalakításokhoz rugalmasabban vegyen fel hiteleket — lényegében a saját maga által kitermelt forrásokból. Felülvizsgálatot igényelne az amortizáció elvonásának jelenlegi mértéke is.

Nagyon lényeges kérdés, hogy az irányítás új rendszere mennyiben ösztönzi a fejlesztést, a vállalat rendelkezik-e olyan eszközökkel, melyekkel a műszaki alkotómunkát az eddiginél nagyobb anyagi elismerésben tudja részesíteni. Az anyagi elismerés forrása — ha eltekintünk a bérköltségből fedezett prémiumtól és a 0,5 százalékos újítási díjalaptól — a részesedési alap, illetve annak az egyes kategóriákra eső része. A műszaki alkotók túlnyomórészt a II. kategóriába tartoznak, melyben a maximálisan kifizethető részesedés a kategóriába soroltak béralapjának 50 százaléka. Ezt az önmagában igen jelentős összeget terheli azonban az előző évivel azonos prémiumösszeg jelentős hányada, az újítási díjak túlnyomó része, s ezeknek levonása után az egy főre fennmaradó összeg alig tér el az e kategóriában az előző évben kifizetett nyereségrészesedéstől, feltételezve, hogy az összes részesedés a tavalyi színvonalon marad. Ha tehát egyes kiváló műszaki teljesítményeket az eddiginél lényegesen magasabban kívánunk jutalmazni, premizálni, ez — a kategórián belül — a többiek juttatását számottevően az előző évi színvonal alá csökkentheti. Nehezíti a helyzetet, hogy a kutatómunka eredményeiből esetleg csak évek múlva lehet nyereséget, tehát részesedési alapot kitermelni. Az érvényes progresszív adózási rendszerben egyébként a Kőbányai Gyógyszerárugyárban 1 millió forint többletnyereség a részesedési alapot mintegy 35 000 forinttal emeli, s ez csekély anyagi ösztönzés. Az új készítmények kidolgozásáért ilyen körülmények közt igen jelentős — kb. 10 millió forint — évi belföldi forgalom esetén lehet 35 000 forint újítási díjat megítélni, de ebben az esetben a részesedési alap egész emelkedését kifizetjük az újítóknak. Az eddigi tapasztalatok szerint ez a helyzet nem hat kedvezően az újítómozgalomra és különösen az új készítményekkel kapcsolatos újításokat veti vissza, melyekért a korábbi években lényegesen nagyobb díjakat fizettünk. Nincsnek nehézségek a szabadalmak díjazásában, amely a részesedési alaptól független. A szabadalmak kidolgozásának ösztönzése általában nagyon hasznos, esetenként azonban akadályozza a célszerűbb, de szabadalmilag nem védhető műszaki megoldások bevezetését.

Digitized by Google

A reform hatása az emberek gondolkodására

A tudatban végbemenő változások lassabbak, mint a gazdasági intézkedések. Tovább élnek a korábbi centralizált irányítási rendszerben kialakult elképzelések, annál is inkább, mert az új mechanizmus gazdasági szabályozóinak hatása sem azonnal és egyszerre, hanem csak bizonyos idő eltelte után fokozatosan bontakozik ki. Már jelenleg is észlelhetők azonban a gondolkodásban, szemléletben olyan kedvező irányú változások, melyekben a reform befolyása tükröződik. Régóta törekedünk arra, hogy az egyes osztályok, üzemek vezetői nagyobb önállóságot kapjanak. Ezt korábban gátolták a vállalatra vonatkozó megkötöttségek. Ez év elejétől bizonyos feladatok és irányelvek központi előírása mellett az üzemek vezetői szabadon gazdálkodnak területükön a bér-, prémium- és jutalmazási keretekkel. A tapasztalat az, hogy a nagyobb önállóság a felelősségérzet növekedését vonja maga után. Az egyes részlegek vezetői pl. óvatosabban, takarékosabban kezelik a prémiumkereteket, mint a vállalat vezetősége. Rohamosan megnőtt a legkülönbözőbb munkaterületeken és beosztásokban dolgozók érdeklődése a gazdasági kérdések iránt. Az üzemekben, sőt a kutató-laboratóriumokban dolgozó mérnökök nagy része nemcsak az önköltséggel, hanem a világpiaci árakkal is tisztában van. Az önköltségcsökkentést ma már nem felülről rájuk kényszerített intézkedésnek, hanem gazdasági szükségszerűségnek érzik. A termelőüzemek régebben nem szívesen fogadták a kutatórészlegek által kidolgozott új eljárásokat, mert ezek megszakították a termelés megszokott menetét. Ma versengenek azért, hogy valamely új készítmény gyártására álljanak rá, mert tudják: enélkül nem lehetünk versenyképesek a piacon. A gyári mérnököknek nagyobb szerepük van a külkereskedelemben, különösen a szellemi javak értékesítésében és így közvetlenebbül érzékelik a problémákat, a hiányosságokat, s kezdeményezőbbek ezek megoldásában.

Felmerül a kérdés: mi az a hajtóerő, mely az új mechanizmusban jobb munkára, a termelés és kutatás előrevitelére serkenti a vállalatot és dolgozóit? A korábbi irányítási rendszerben a terv előírásai határozták meg a vállalatok életét, ennek minden részletében. Vajon a nyereség vette-e át jelenleg ezt az irányító szerepet? A kérdést nem szabad ennyire leegyszerűsíteni. Az új mechanizmusban a nagyobb nyereség elérése valóban egyik központi cél, de ezt nem lehet szűken értelmezni, hanem csakis a társadalmi szükségletek kielégítésének keretében. Nem lehet pl. azt állítani, hogy a gyár egyik kiváló kutatóját, aki a kémiai tudományok kandidátusa, a nyereség növelése hajtotta, amikor egy eredményesnek ígérkező külföldi kooperációhoz példátlanul rövid idő alatt oldotta meg egy eljárás felülvizsgálatát. Sokkal inkább arról van szó, hogy a hivatásukat szerető emberek, ha látják munkájuk értelmét, ha kielégíthetik alkotó törekvéseiket, ha fontos feladatok megoldásába vonják be őket, sokkal nagyobb teljesítményekre képesek. A gazdasági reform az anyagi ösztönzéssel is végső soron a munkának ezt a valóban társadalmivá válását kívánja előmozdítani, bár ezen a téren — a mondottak szerint is — van javítanivaló.

Vannak persze az új mechanizmusnak is vámszedői, akik nyerészkedéssel helyettesítik a társadalom érdekében való nyereség növelésére irányuló törekvést. Ilyen jelenségek tapasztalhatók egyes ipari és készletező vállalatoknál, melyek indokolatlan áremelésekkel, megokolatlan sürgősségi felárak megállapításával kívánnak nagyobb nyereséget elérni. El kell ítélni az olyan ügyeskedőket, akik a kevésbé nyereséges áruk önköltségének csökkentése helyett termelésüket gyorsan leállítják, s ezzel a fogyasztókat nehéz helyzetbe hozzák. Volt példa arra, hogy valamelyik kutatóintézet az általa korábban kidolgozott

Digitized by Google

és költségvetésből finanszírozott kutatási eredményekért visszamenőleg haszonrészesedést követelt. Vannak a vállalaton belül is negatív jelenségek, pl. az iparágon belüli konkurrencia egészségtelen élesedésével kapcsolatban, de alapvetően nem ezek jellemzőek.

A dolgozókban — munkásokban és alkalmazottakban egyaránt — erősödik a kollektíva iránt érzett felelősség és a törekvés a közügyekben való részvételre. Ebben szerepet játszik a szakszervezeti szervek szerepének, hatáskörének növekedése, az üzemi kollektív szerződések megkötése és általában az üzemi demokrácia egészséges irányú, bár még kezdeti állapotban levő fejlődése. A munkaverseny-mozgalom sikeresen támasztotta alá az új gazdasági célkitűzések megvalósulását.

A reform megvalósításában, gyakorlatba való átültetésében és az emberek szemléletének ezzel kapcsolatos megváltoztatásában jelentős része van az üzemi pártszervezet nevelőmunkájának. A pártszervezet kezdettől fogva éber figyelemmel kísérte az új gazdasági mechanizmus bevezetését, rámutatott a hibákra, lemaradásokra és kezdeményezte a nehézségek megoldását. Különösen sokat és eredményesen foglalkozott azzal, hogy az emberek megértsék a reform lényegét, és határozottan lépett fel az ezzel kapcsolatos helytelen nézetek ellen.

A gyári KISZ-szervezet is tevékenyen működött közre a fiataloknak a reform végrehajtására való mozgósításában, és újszerű termelési mozgalmaival gazdasági eredmények mellett az ifjúság politikai látószögének szélesedését is elősegítette.

A reform eredményes végrehajtását vállalatunk fejlődése kulcskérdésének és ezért döntő politikai feladatának tekinti. A gazdaságirányítási rendszerben megindult nagy átalakulásnak még csak a kezdetén tartunk és sok tennivaló áll még előttünk. Az új mechanizmus egyik legnagyobb előnye, hogy nem kendőzi el a valóságot, hanem éles reflektorfénnyel világítja meg a meglevő fogyatékosságokat, előrehaladásunk fékjeit. Az első időszaknak talán az a leglényegesebb tapasztalata, hogy még nagyobb figyelmet kell fordítanunk a kádernevelésre és -képzésre, a káderutánpótlás tervszerű biztosítására. A reform nyomán szükségszerűen bekövetkező fejlődés új követelményeket állít fel, többek közt a szélesedő kutatás, az új típusú műszaki külkereskedelmi munka, a szabadalmi kérdések, a számítástechnika, szervezés és ügyvitelgépesítés területén.

A szakmai igények fokozódása mellett nőnek a politikai, vezetési követelmények is. A gazdasági reformot csak politikailag képzett káderek tudatos tevékenységével lehet sikerrel átültetni a gyakorlatba. Elsőrendű és nem kis feladatunk, hogy magas színvonalú politikai és szakmai képzéssel, körültekintő nevelőmunkával, kialakítsuk a gyár meglevő kiváló szakembereiből és az ifjúság soraiból azt a széles káderbázist, melyre biztonsággal alapozhatjuk a szocializmust tovább építő jövendő fejlődésünket.

Digitized by Google

KŐVÁGÓ LÁSZLÓ:

Népköztársaságunk nemzetiségi politikájáról

Az utóbbi évek eseményei azt mutatják, hogy a nemzetiségi problémák jelentősége világszerte újból növekszik. Jelenleg a tegnap gyarmati sorban, törzsi rendszerben élt népek nemzetté alakulása a nemzetiségi problémakör fő tartalma, de még olyan országokban is jelentkeznek nemzetiségi konfliktusok, a kérdés újraértékelésére irányuló követelések, amelyekről a közfelfogás azt tartotta, hogy nemzetiségi jellegű problémáikat a történelmi fejlődés folyamán kielégítően megoldották. A nemzetiségi politikai rendszer felülvizsgálatára, újbóli rendezésére, illetőleg az esetleges hibák kijavítására irányuló törekvéseket figyelhetünk meg egyes szomszédos szocialista államokban is. Természetes jelenségnek kell tekintenünk, ha országaink közvéleményének nem közömbös a kisebbségi sorban élő szlovákok, románok, délszlávok, magyarok helyzete, ha éberen figyel és érzékenyen reagál életük minden kedvező vagy kedvezőtlen változására.

Teljesen indokolt tehát, ha feltesszük magunknak a kérdést: mi a helyzet nálunk a nemzetiségi lakosság helyzetét, nemzetiségi politikánkat illetően?

Hazánk úgyszólván tiszta nemzeti országnak tekinthető, amelynek nemzetiségi lakossága igen kis létszámú (az összlakosságnak mintegy 4—4,5 százaléka). Feszítő erejű, megoldatlan nemzetiségi problémáink nincsenek. Ezért találkozunk olyan nézetekkel, amelyek szerint nálunk a nemzetiségi probléma tulajdonképpen már a múlté: az egykori soknemzetiségű Magyarország a zömmel nemzetiségi területek kiválásával, majd a nemzetiségi lakosság egy részének optálásával, más részének kitelepítésével, vagy lakosságcserével és az itt maradottak részbeni elmagyarosodásával oly mértékben nemzeti állammá vált, hogy a nem magyar lakosság száma és igényei alapján a nemzetiségi probléma elhanyagolható.

Való igaz, hogy nálunk a nemzetiségi kérdés sok vonatkozásban másként jelentkezik, mint mondjuk a szomszédos országok többségében, amelyekben döntő tényező, hogy ott többé-kevésbé zárt tömbben élő, viszonylag nemrégen kisebbségi sorba került és ennek következtében meglehetősen magas nemzeti kultúrával és nemzeti öntudattal rendelkező nemzetiségek vannak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy hazánkban a nemzetiségi kérdés végleg megoldottnak tekinthető, hogy további figyelmet, gondoskodást már nem igényel.

A magyarországi nemzetiségi kérdés jellemzői

Nemzetiségi politikánk mintegy 400—450 ezer nemzetiségi lakossal számol (200—220 ezer német, 100—110 ezer szlovák, 80—100 ezer délszláv és 20—25 ezer román nemzetiségűvel). Közülük sokan különböző okok következtében magyarnak vallják magukat (tiszta magyar közösségben lakók, vegyesházasságban élők, a múltban elszenvedett hátrányos megkülönböztetések hatása alatt

Digitized by Google

állók), bár ugyanakkor igénylik nemzetiségi kultúrájuk ápolását, s gyermekeiket nemzetiségi iskolába járatják.

E helyzet megértéséhez a következőket kell figyelembe vennünk:

A Magyarország területén élő nemzetiségi csoportok — kevés kivételtől eltekintve — évszázadokkal ezelőtt elveszítették a közvetlen kapcsolatot anyanemzetükkel, annak nemzeti fejlődésével. Azok a gyakran viharos nemzetiségi mozgalmak és viszályok, amelyek az 1918 előtti Magyarországon a nemzetté válás folyamatában jelentkeztek — lényegében mostani nemzetiségeink elődei nélkül — a zömmel szlovák, román, szerb—horvát és német lakosságú területeken zajlottak le (Szlovákiában, Erdélyben, a Bánátban, Bácskában, Horvátországban).

A viszonylag kis létszámú nemzetiségi csoportok az ország területén szétszórtan, főként magyar környezetben élnek. Az egyes csoportok egymástól meglehetősen elszigeteltek, hiszen az egymás közötti kapcsolat kialakításának természetes (gazdasági) szükségletei nem merültek fel. Így az egyes nemzetiségi csoportok többnyire nem egységesek. „Délszlávok" gyűjtőnéven foglaljuk össze a horvátokat, szerbeket, szlovéneket, s a nemzeti hovatartozásukat tekintve többnyire még ma is határozatlan bunyevácokat és sokácokat. A német és szlovák nemzetiségi csoportokat is tovább aprózza az, hogy több nyelvjárást beszélnek, nemzetük irodalmi nyelvét pedig gyakran csak nehezen értik.

A feudális és burzsoá Magyarország nacionalista uralkodó köreinek magyarosító politikája elsősorban a szórványban élő nemzetiségi lakosságot sújtotta, de a természetes asszimilálódás folyamata is az ő körükben volt a legerősebb.

A nemzetiségeink jelenlegi helyzetét kialakító tényezők közül igen nagy jelentőségű volt a második világháborúban győztes három nagyhatalom vezetői által kötött potsdami megállapodás azon pontjának végrehajtása, amely a magyarországi németekről intézkedett. („A három kormány minden vonatkozásban megvizsgálva a kérdést, elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozólag intézkedéseket kell foganatosítani" — olvassuk a potsdami megállapodásban.) Ennek értelmében mintegy 170 ezer magyarországi németet telepítettek ki az országból.

A csehszlovák kormány követelésére 1946—48-ban végrehajtott lakosságcsere keretében 73 273 szlovák hagyta el Magyarországot. A két akció jellegében hasonló következményeket vont maga után: jelentős mértékben csökkent a magyarországi németek és szlovákok száma, s ugyanakkor a kitelepítéstől és vagyonelkobzástól félő németek, valamint az áttelepülésre nem hajlandó szlovákok nagy számban vallották magukat magyaroknak.

Kedvezőtlenül hatott a délszláv nemzetiség helyzetére és hangulatára az a bizalmatlanság és hátrányos megkülönböztetés, amely a Tájékoztató Iroda 1948—49. évi határozatai után, a Jugoszláviához fűződő kapcsolatok megromlásával egyidejűleg sújtotta őket.

Pártunk az ötvenes évek közepétől határozott intézkedéseket tett a németeket és délszlávokat ért sérelmek felszámolására. Az intézkedések hatékonyságát kedvezően segítették elő a hazánk fejlődésében végbement társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok. Ezek jótékony hatással voltak a nemzetiségek helyzetére általában, s az ország magyar és nem magyar lakossága közötti testvéri kapcsolat elmélyülését eredményezték.

A háború után végbement folyamatok módosítólag hatottak a nemzetiségi lakosság belső, társadalmi összetételének alakulására is.

A nemzetiségek konzerválásának fő bázisai évszázadokon át a zárt nemzetiségi települések (falvak) voltak. Az utóbbi évtizedekben — főként a fel-

Digitized by Google

szabadulás után végbement kitelepítésekkel, áttelepülésekkel, majd a falusi lakosságnak városba áramlásával — megbomlott a nemzetiségi települések zártsága. A volt nemzetiségi falvak vegyes nemzetiségűekké váltak. Ezek a vegyes lakosságú falvak azonban továbbra is a nemzetiségek legerősebb, bár jelentősen meggyengült bázisai.

A nemzetiségi lakosság zöme még mindig falusi, mezőgazdasági foglalkozású (az 1960-as népszámlálás szerint községekben lakott a szlovákok 70,9, a németek 77, a románok 87, a szerbek 82, a horvátok és egyéb délszlávok 89,6 százaléka). A nemzetiségi lakosok nehezebben szakadnak el falusi, még mindig bizonyos nemzetiségi zártságot jelentő környezetüktől, mint a magyar falusi lakosság, amelynek számára a városba költözés nem jelenti egyúttal a nemzetiségi környezetből való kiszakadást is.

Az iparosodás, az urbanizálódás azonban a nemzetiségi lakosság társadalmi összetételére sem maradt hatás nélkül. Nő az iparban és a bányászatban elhelyezkedő, a faluról eltávozó nemzetiségi lakosok száma. Ezek kiszakadnak falusi nemzetiségi közösségükből, élet- és munkakörülményeik magyar környezetbe helyeződnek át, s ez gyakran a magyarságba való beolvadás útját is jelenti.

A kis létszám, a település szétszórtsága és a nemzeti öntudat viszonylagos fejletlensége döntően határozza meg nem magyar lakosságunk nemzetiségi igényeit. Ezek alapvetően az egész magyarországi lakosságéval azonos politikai és gazdasági jogok, illetve lehetőségek biztosítására, ezenkívül nyelvük, kultúrájuk, hagyományaik megőrzésére, ápolására, valamint a határon túl élő rokonaikkal való szabad kapcsolatok fenntartására irányulnak.

A nemzetiségek egyenjogúsága és védelme

Bár népköztársaságunk közel jár ahhoz, hogy tiszta nemzeti államnak legyen tekinthető, pártunk igen nagy gondot fordított és fordít a mindenkori követelményeknek megfelelő, helyes nemzetiségi politika kialakítására, mert ennek elvi jelentőségét nem tekinti függőnek a nemzetiségi lakosság kisebb vagy nagyobb számától. Ez a politika a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus elvi alapjaira épült. Elveti a kizsákmányoló uralkodó osztályok nacionalista politikáját, amely a magyar nemzet felsőbbrendűségét, uralkodásra hivatottságát hirdette, ellentéteket és gyűlöletet szított a magyarság és a nemzetiségek, a szomszédos nemzetek között; ezzel szemben az érdekazonosságon alapuló testvéri együttélést, a szocialista építés közös érdekű feladatainak egységben való megvalósítását szorgalmazza.

A Magyar Kommunista Párt 1944. november 30-án, az ország felszabadításának kezdetén közzétett programjavaslata az ország demokratikus átalakulásának egyik legfontosabb feltételeként ezt jelölte meg: „Szakítanunk kell a magyar imperialista rögeszmével, Nagy-Magyarország reakciós ábrándjával. Egyszer és mindenkorra szakítani kell azokkal a törekvésekkel, amelyek a magyarság vezető szerepének ürügye alatt a Duna-medencében élő népek feletti uralomra irányulnak."

1948-ban, a Magyar Dolgozók Pártjának egyesülési kongresszusán elfogadott programnyilatkozat a nemzetiségi politikára is kitért: „Az országban élő nemzetiségek számára a párt — a teljes állampolgári egyenjogúság mellett — haladó nemzeti kultúrájuk szabad fejlesztéséért és politikai szervezkedésük teljes szabadságáért, a szomszéd országokban élő anyanemzetekkel való kultúrcsere és érintkezés szabadságáért száll síkra" — olvassuk a programnyilatkozatban.

Digitized by Google

Pártunk irányelve érvényesült 1949-ben a Magyar Népköztársaság Alkotmányának 49. §-ában, amely államunk nemzetiségi politikájának alapvonalait a következőkben határozta meg:

„(1) A MNK polgárai a törvény előtt egyenlőek és egyenlő jogokat élveznek.

(2) A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek, vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.

(3) A MNK területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét."

Alkotmányunk három vonatkozásban írja elő és garantálja marxista—leninista nemzetiségi politikánk valóraváltását: *a)* egyenjogúság az ország minden lakosát, minden egyes személyt lényegében egyformán érintő kérdésekben (egyenlő jogok és lehetőségek a társadalmi-gazdasági életben, a politikai jogok gyakorlásában, a törvény előtt); *b)* a nemzetiségi csoportok tagjainak védelme hátrányos megkülönböztetés ellen; *c)* az ország lakosságának többségét nem érintő különleges kollektív nemzetiségi jellegű igények kielégítése (anyanyelvi oktatás, nemzeti kultúra ápolása).

A magyar állampolgárok nemzetiségi különbség nélküli egyenjogúsága életünk természetes jelenségévé vált. A németekkel és a délszlávokkal szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések felszámolásának folyamatában törvényhozásunk a nemzetiségi egyenjogúság gyakorlati megvalósításának felelőseiről is gondoskodott. A tanácsokról szóló 1954. évi X. törvény 6. §-ának *h)* pontja a helyi tanács feladatává teszi, hogy az országos jelentőségű helyi feladatok megvalósítójának jogkörében „biztosítsa a nemzetiségek jogainak érvényesülését".

A törvényes rendelkezések mellett szocialista társadalmunk mindennapi életének, a szocialista demokrácia mind erőteljesebb érvényesülésének is velejárója az ország magyar és más nemzetiségű lakosainak egyenjogúsága, testvéri együttélése. A nemzetiségi egyenjogúság megvalósulására ilyen vonatkozásban a legpozitívabb hatással a mezőgazdaság szocialista átszervezése, és a szocialista mezőgazdaság gazdasági-politikai megszilárdulása volt. A termelőszövetkezetekben végzett közös munkában megvalósul a magyar és nemzetiségi dolgozók testvéri együttélése; új szocialista közösségek jönnek létre, amelyekben eltűnőben vannak a régi nemzetiségi ellentétek.

A nemzetiségi egyenjogúság védelméről az 1961-ben elfogadott Büntető Törvénykönyv rendelkezései gondoskodnak, amelyek a nemzetiségek védelmét a felekezetek, fajok, szocialista meggyőződésű személyek védelmével azonos feladatnak tekintik. A Btk. 127. §-ának 1. bekezdése hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés kiszabását írja elő azzal szemben, aki „valamely nép, nemzetiség, felekezet vagy faj, továbbá — szocialista meggyőződésük miatt — egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlölet keltésére alkalmas cselekményt követ el". Egy lépéssel még tovább megy a Btk. 138. §-a, amely szerint két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel sújtható az, aki „valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport tagjának a csoporthoz tartozása miatt súlyos testi vagy lelki sérelmet okoz".

A nemzetiségi egyenjogúság gyakorlatban fölmerült problémáinak rendezésében különleges jelentősége volt a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága által 1958. október 7-én a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról hozott határozatnak. A határozat elvi jellegű állásfoglalásai, gyakorlati útmutatásai adták az elmúlt tíz évben nemzetiségi politikánk vezérfonalát. A határozatnak nemzetiségi politikánkat legtömörebben jellemző, minden félreértést vagy félremagyarázást kizáró elvi állásfogla-

Digitized by Google

lása szerint: „Ugyanúgy, mint az ország bármely lakosának, a nemzetiségi dolgozók megítélésének is egyetlen kritériuma: hogyan teljesítik az ország szocialista építéséből reájuk háruló feladatokat. Hogyan tesznek eleget állampolgári kötelességeiknek."

A Politikai Bizottság határozata a következő általános útmutatást adta a pártszervezeteknek a nemzetiségi politika megvalósításából rájuk háruló feladatokról: „A Központi Bizottság szigorúan őrködik a nemzetiségek jogainak betartása, érvényesítése felett és megköveteli valamennyi pártszervezettől, hogy az egyes helyeken jelentkező értetlenséget küzdjék le, következetesen munkálkodjanak a marxizmus—leninizmus elveinek érvényesítéséért a nemzetiségi politikában is." A határozat nemzetiségi politikánk különösen fontos követelményeként húzta alá: „Következetes elvi harcot kell folytatni a bármely oldalról megnyilvánuló nacionalista jelenségek ellen."

A párt gondoskodása egyes konkrét nemzetiségi problémák megoldására is kiterjed. Egyik legfontosabb ilyen probléma *a nemzetiségi lakosság képviselete a törvényhozásban, a tanácsokban.* Minthogy hazánkban a marxizmus—leninizmus elveinek megfelelő területi képviseleti rendszer van érvényben, a mi viszonyaink között — a nemzetiségi lakosság szórvány-települése miatt — gyakorlatilag nincs lehetőség külön nemzetiségi választási körzetek kialakítására. Pártunk azonban gondoskodott és gondoskodik arról, hogy a nemzetiségi lakosság minden fórumon képviselethez jusson. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. évi határozata például az illetékes pártszervezeteket tette felelőssé azért, hogy az „országgyűlési és tanácsválasztásokon megfelelő számban nemzetiségi dolgozókat is jelöljenek".

Ennek értelmében országgyűlésünkben mindig voltak, s jelenleg is vannak nemzetiségi képviselők. Ezeknek lehetőségük van arra, hogy — bár főleg magyar választópolgárok küldték őket a parlamentbe — a nemzetiségi érdekeket is képviseljék, s az esetleges nemzetiségi problémákat szóvá tegyék törvényhozó testületünkben. Hasonló a helyzet a tanácsokban is. Az utolsó választásokon — mind 1963-ban, mind 1967-ben — számos nemzetiségi dolgozó került a községi tanácstagok sorába, végrehajtó bizottságokba, tanácsi funkciókba. Képviselve vannak az érdekelt járások és megyék tanácsaiban is. Ugyanígy a párt, a Hazafias Népfront, a tömegszervezetek, a termelőszövetkezetek választott testületeiben, vezető tisztségeiben is megtalálhatók a nemzetiségi származású dolgozók.

A nemzetiségi egyenjogúság lényeges követelménye a *nemzetiségi nyelv szabad használata,* annak biztosítása, hogy jogi szempontból semmilyen hátrány ne érje a nemzetiségek tagjait az államnyelv ismeretének hiánya miatt.

Magyarországon úgyszólván az egész lakosság beszéli a magyar nyelvet. Az 1960. évi népszámlálás adatai szerint mindössze 23 315 magyar állampolgár (az összlakosságnak 0,2 százaléka) nem tudott magyarul. A nemzetiségi lakosok általában beszélik a magyar nyelvet, sőt a fiatalabbak gyakran könnyebben fejezik ki magukat magyarul, mint anyanyelvükön. A nyelvhasználat tehát Magyarországon lényegében nem okoz problémát.

Törvényeink ilyen körülmények között is biztosítják a hatóságok és bíróságok előtt az anyanyelv használatának lehetőségét. A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 184. §-ának (1) bekezdése elrendeli: „Ha a perben meghallgatandó személy magyarul nem beszél, és az általa használt nyelvben az eljáró bíróságnak nincs kellő jártassága, a meghallgatásnál tolmácsot kell alkalmazni." Hasonlóan intézkedik a büntető eljárást szabályozó 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet is. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény 12. §-a elvileg is leszögezi: „Az államigazgatási el-

Digitized by Google

járásban a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt senkit hátrány nem érhet", s „az eljárás során anyanyelvét mind szóban, mind írásban mindenki használhatja". Ugyanennek a törvénynek 30. §-a tolmács alkalmazásáról intézkedik abban az esetben, ha az ügyintéző a fél által használt nyelvet nem érti.

A törvényekkel szabályozott eseteken túl van a nyelvhasználat kérdésének egy olyan, természetesnek tekinthető oldala is, hogy a nemzetiségek által lakott községek tanácsában és más közintézményeiben lehetőleg nemzetiségi, vagy olyan magyar ügyintézők legyenek, akik „kétnyelvűek", azaz mind magyarul, mind az érdekelt nemzetiség nyelvén tudnak tárgyalni az ügyfelekkel. A Magyar Dolgozók Pártjának 1956. május 21-én kelt határozata leszögezte: „Biztosítani kell, hogy azokban a községekben, ahol a nemzeti kisebbségek túlsúlyban vannak, a párt- és tanácsi funkcionáriusok ismerjék a kisebbségek nyelvét is." Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. évi határozata is foglalkozott ezzel a kérdéssel olyan formában, hogy azt a nemzetiségi tisztviselők minél nagyobb számban való munkába állításának feladatával egyesítette: „A nemzetiségek lakta területeken az állami és tömegszervezetek kádereinek munkába állításánál figyelembe kell venni a nemzetiségi dolgozókat" — mondja a határozat.

A helyes rendelkezések és irányelvek ellenére sem mondhatjuk, hogy a nemzetiségi egyenjogúság minden vonatkozásban teljes. Nem mindenütt fordítanak gondot nemzetiségi dolgozók tanácstaggá választására, funkcióba állítására; nemzetiségi lakosságú községekben az ügyintézők sok helyen csak magyarul tudnak; a magyar mellett nem mindig látható nemzetiségi nyelvű felirat azoknak a községeknek középületein, amelyekben magas a nemzetiségi lakosság arányszáma.

A nemzetiségi oktatásügy

A nemzetiségi iskolahálózat fejlesztésére és kiépítésére már közvetlenül a felszabadulás után történtek intézkedések. Egyértelmű fejlődés ezen a területen azonban csak 1949-től indult meg, az iskolák államosítása, s ezzel az iskolapolitika központi irányításának megvalósulása után. A nemzetiségi középiskolák és óvodák, tankönyvek, képzett nemzetiségi oktató káderek hiánya igen nagy nehézséget okozott, és fokozatosságot kívánt meg az iskolaügy fejlesztésében.

Először a szlovák, délszláv, román általános iskolai igényeket igyekeztek kielégíteni, majd gimnáziumokat és tanítóképzőket szerveztek, miközben sürgősen kellett gondoskodni a szükséges oktatószemélyzet képzéséről, tankönyvek írásáról. A német iskolák szervezése — a potsdami megállapodás alapján megvalósított kitelepítés és a német kisebbség évekig bizonytalan helyzete miatt — csak 1951-ben kezdődött meg.

A nemzetiségek anyanyelvű oktatásának megvalósításáról az 1951. évi 15. sz. törvényerejű rendelet intézkedett; ennek rendelkezései — érdemi részüket tekintve — változatlanul átkerültek az általános tankötelezettségről szóló jogszabályba. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1962. évi 13. sz. törvényerejű rendeletének 3. §-a a következőket tartalmazza:

„A nemzetiségekhez tartozó tanköteles gyermekek számára — azokban a községekben (városokban), ahol legalább 15 ugyanazon nemzetiséghez tartozó tanköteles gondviselője kívánja — biztosítani kell, hogy

a) anyanyelvükön részesüljenek oktatásban, vagy

b) anyanyelvüket az iskolában kötelező tantárgyként tanulják."

Digitized by Google

A nemzetiségi oktatásról szóló rendeletet kiegészíti a kisdedóvásról szóló 1953. évi III. törvény 4. §-a, amely elrendeli: „Azokban a községekben (városokban), ahol a nem magyar anyanyelvű lakosság száma azt indokolttá teszi, az óvodahálózat fejlesztése során nemzetiségi óvodát kell létesíteni."

Ennek értelmében kétféle nemzetiségi iskolatípus alakult ki: az egyikben az oktatás anyanyelven folyt, a magyar nyelv kötelező tanulásával; a másikban az oktatás magyar nyelvű, s a nemzetiségi nyelvet külön tantárgyként tanulják. A nemzetiségi tannyelvű iskolákat látogató tanulók továbbtanulása esetén gyakran hátrányos helyzetbe kerültek a magyar nyelv és különösen a magyar szakkifejezések nem kielégítő ismerete miatt. Ezért a fölmerült igényeknek megfelelően, az érdekelt szülők többségének kérésére és a nemzeti szövetségek egyetértésével ezek az iskolák 1960-tól fokozatosan ún. kétnyelvű iskolákká alakultak át, amelyekben a reáltárgyakat magyar, a humán tárgyakat pedig a nemzetiségi tanulók anyanyelvén oktatják. E megosztás mellett gondoskodnak róla, hogy a tanulók az egyes tantárgyak szakkifejezéseit mind magyar nyelven, mind anyanyelvükön elsajátítsák.

Kétnyelvű iskola nyitása, vagy a nemzetiségi nyelv oktatásának bevezetése a szülők kívánságára történik, megfelelő számú tanuló jelentkezése esetén. A törvényerejű rendeletben megkívánt minimális tizenötös létszámhoz azonban oktatásügyi hatóságaink nem ragaszkodnak mereven; tekintettel a nemzetiségi lakosság nagyfokú szórtságára, a minimális létszámból gyakran engedményt tesznek.

A nem magyar szülők szabadon dönthetnek arról, hogy magyar- vagy kétnyelvű iskolába íratják-e gyermeküket. Ez utóbbi típusú iskolákban a nemzetiségi anyanyelvi órák látogatása szintén önkéntes jelentkezés alapján történik, azzal a megkötéssel, hogy a nemzetiségi nyelv tanulása, ha a tanuló jelentkezett rá, kötelező tantárgy számára. A gyakorlatban azonban a nemzetiségi nyelv inkább fakultatív tárggyá vált, mert a tanuló számára továbbtanulása szempontjából semmilyen hátrányos következménye nincs annak, ha a nemzetiségi nyelv önként vállalt tanulását abbahagyja.

Az elmúlt oktatási évben 39 óvodában 1250 gyermekkel foglalkoztak nemzetiségi nyelven, 24 kétnyelvű általános iskolában 2135 nemzetiségi gyermek tanult, a nemzetiségi nyelvet tantárgyként tanulók száma mintegy 20 ezer volt, s a 7 nemzetiségi gimnáziumba 733 tanuló járt (a Baján, Pécsett és Budapesten működő három német gimnáziumnak 400, a budapesti és békéscsabai két szlovák gimnáziumnak 158, a budapesti szerb—horvát gimnáziumnak 96, a gyulai román gimnáziumnak 79 tanulója volt).

A nemzetiségi iskolába való jelentkezés és az iskola látogatása általában nem egyszerű dolog, szintén a nemzetiségek kis létszáma miatt és azért, mert a nagymértékű szétszórtság miatt csak viszonylag kevés helyen létesíthető nemzetiségi iskola. (Ezen iskolák tanulóinak helyzete bizonyos mértékig a tanyai gyermekekéhez hasonló.)

Államunk a nemzetiségi gyermekek tanulásának segítésére egyes nemzetiségi általános iskolák és gimnáziumok mellett kollégiumokat szervezett, összesen több mint 1340 férőhellyel. Budapesten, Békéscsabán, Szarvason és Sátoraljaújhelyen szlovák, Budapesten és Pécsett délszláv, Gyulán román kollégium működik. A német tanulók az iskolájuk közelében levő kollégiumokban magyar tanulókkal vegyesen vannak elhelyezve.

Nemzetiségi középiskoláinkban 1953-ban voltak az első érettségi vizsgák. Azóta közel 1600 nemzetiségi tanuló kapott kétnyelvű érettségi bizonyítványt, s ezzel lehetőséget felsőbb szintű tanulmányok folytatására.

Iskoláink és felsőfokú tanintézeteink gondoskodnak a nemzetiségi peda-

Digitized by Google

gógusképzésről is. Nemzetiségi óvónőképzés a soproni német és a szarvasi szlovák, román, szerb—horvát óvónőképző intézetben folyik. Budapesten szlovák, Baján német és délszláv, Debrecenben román tanítókat képeznek. Az általánosiskolai nemzetiségi szaktanári (nyelvtanári) képesítés a pécsi német és délszláv, valamint a szegedi román és szlovák tanárképző főiskola feladata. Középiskolai német, román, szlovák és szerb—horvát tanári képesítést Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetem nyújt.

A nemzetiségi iskolák tankönyvekkel való ellátása nem könnyű feladat. Kevés a tankönyvek írásához értő szakember; a tankönyvek példányszáma rendszerint olyan alacsony, hogy emiatt előállítási költségük sokszorosa az eladási árnak (néha ötven, sőt százszorosa is). Ennek ellenére a Tankönyvkiadó Vállalat alapjában kielégítette a nemzetiségi iskolák tankönyvszükségletét. Az elmúlt tíz év alatt a nemzetiségi iskolák számára 291 új tankönyv jelent meg, mégpedig 55 német, 55 román, 91 szerb—horvát és szlovén, 84 szlovák, 6 magyar nyelven. A nemzetiségi iskolák tankönyvellátási problémáinak megoldását az utóbbi években nagymértékben elősegitette, hogy Csehszlovákiából, Jugoszláviából, a Német Demokratikus Köztársaságból és Romániából mind több tankönyvet és segédkönyvet hozunk be.

A baráti országokkal való együttműködés nemcsak tankönyvbehozatal, illetve tankönyvcsere formájában segíti nemzetiségi oktatásügyünket. Csehszlovákiával, Jugoszláviával és a Német Demokratikus Köztársasággal mind gyümölcsözőbb együttműködés alakult ki a nemzetiségi nyelvtanárok továbbképzésében is.

Az oktatásügy a nemzetiségi politika érzékeny és nem kevés gondoskodást kívánó területe. Nem lehet vitás, hogy kormányzatunk a nemzetiségi iskolaügy megszervezésére és fejlesztésére nagy gondot fordított és igen sokat áldozott. A nemzetiségi iskolák ellátottsága nem marad el a megfelelő magyar iskoláké mögött.

Az erőfeszítések és elért eredmények ellenére nemzetiségi oktatásügyünknek nem kevés problémával kell megküzdenie. Óvónő- és képesített pedagógushiány miatt (illetve a kis falvakban, nehéz körülmények között állást vállalni hajlandó tanerők híján) egyes községekben — bár megvan rá az igény — nincs biztosítva az óvodákban és általános iskolákban az anyanyelvi foglalkozás. A kétnyelvű oktatás bevezetése számos megoldásra váró problémát vetett fel. A problémák közé tartozik az is, hogy az utóbbi időben csökkent az érdeklődés a kétnyelvű és a nemzetiségi nyelvet tanító iskolák iránt. E jelenség okainak feltárása még megoldásra váró feladat.

A nemzetiségi kultúra ápolása

Népköztársaságunk olyan kedvező lehetőségeket biztosított a nemzetiségek sajátos kultúrájának ápolására, amilyenekkel ezek eddig még sohasem rendelkeztek. Talán a nemzetiségek kulturális életében sikerült a legmaradéktalanabbul megvalósítanunk a marxizmus—leninizmusnak azt az elvét, hogy a szocialista országokban nem elegendő a nemzetiségi egyenjogúság törvényes deklarálása, hanem az államnak tényleges egyenjogúságot kell biztosítania azzal, hogy a nemzetiségek fejlődése elől elhárítja a kisebbségi helyzetükből objektíve adódó akadályokat.

A nemzetiségi kultúra ápolásában, s általában a nemzetiségi egyenjogúság megvalósításában fontos szerepük van a nemzetiségi szövetségeknek: az 1945-ben alakult Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének, az 1949-ben létrejött Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének és a Ma-

Digitized by Google

gyarországi Románok Demokratikus Szövetségének, valamint az 1955-ben megalakított Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének. Szervezeti formájuk és tevékenységük tartalma — az adott szükségleteknek, igényeknek és lehetőségeknek figyelembevételével — fokozatosan alakult ki. Szervezetük és feladatkörük kereteit az elmúlt tíz év alatt az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. évi határozata alapozta meg.

A nemzetiségi szövetségek olyan társadalmi szervezetek, amelyek a Hazafias Népfronthoz kapcsolódva tevékenykednek; munkájuk középpontjában a szocialista tartalmú politikai és kulturális felvilágosító munka áll. Tevékenységük célját a Politikai Bizottság határozata abban jelölte meg, hogy egyrészt „segítsék elő a nemzetiségek között folyó politikai tömegmunkát azzal a céllal, hogy a nemzetiségi dolgozók egyre öntudatosabban vegyenek részt a szocialista építésben, fejlődjön körükben is a szocialista hazaszeretet, bátran éljenek az Alkotmányban biztosított jogaikkal", másrészt „ápolják és mozdítsák elő a nemzetiségek anyanyelvű művelődését, kultúrájuk szocialista tartalmának gazdagodását".

Az 1958-as határozat óta fokozódott a szövetségek önállósága, erősödtek tömegkapcsolataik. 1960 óta négyévenként munkaértekezletet tartanak. Az értekezletek 140—160 küldötte 35—40 tagból álló társadalmi bizottságot választ. Ezek a bizottságok a szövetségek tanácsadó testületei; évenként üléseznek.

A szövetségek kettős feladataikat szoros egységben végzik. Politikai feladataikat közvetlenül a Hazafias Népfronthoz kapcsolódva, kulturális tevékenységüket pedig a Művelődésügyi Minisztérium, illetve a megfelelő szintű tanácsok kulturális szerveivel együttműködve valósítják meg. A négy szövetség főtitkára tagja a Hazafias Népfront Országos Tanácsának. A népfront helyi bizottságaiban nemzetiségi aktívák működnek. A nagyobb nemzetiségek lakta községekben a szövetségeknek tiszteletdíjas kultúrfelelősei vannak.

Így fest vázlatosan a nemzetiségi szövetségek tevékenységének szervezeti kerete. Ehhez azonban hozzá kell venni kulturális szempontból a legfontosabbat: a nemzetiségi kultúra ápolásának bázisait, a helyi népművelő csoportokat. Ezek a helyi kulturális csoportok gyakran a község nemzetiségi összetételének megfelelően vegyesek. (A kultúrcsoportok száma: német 30, szlovák 25, délszláv 30, román 7.) Minden nemzetiségnek több olyan kultúrcsoportja is van, amely színvonalas műsorral tud fellépni. Az öntevékeny Központi Nemzetiségi Együttes pedig az ország legjobb együttesei közé tartozik, és külföldön is magas színvonalon reprezentálja a magyarországi nemzetiségek kulturális életét.

A kultúrcsoportok munkáját a nemzetiségi szövetségek irányítják, műsoranyaggal látják el, anyagi támogatásban részesítik őket. A műsoranyagról való gondoskodás — a nemzetiségi szakemberek kis száma miatt — meglehetősen komoly feladat a szövetségek számára. A nemzetiségi dalok, táncok, népszokások gyűjtését és feldolgozását, a színdarabok írását és fordítását, a csoportok ének- és kórusszámokkal, a táncegyüttesek koreográfiával való ellátását magyar szakemberek bevonásával tudják csak megoldani.

A nemzetiségi szövetségek által szervezett kulturális, s többségükben politikai-kulturális rendezvények eredményesen szolgálják a nemzetiségi kultúrának, valamint a különböző nemzetiségek barátságának ápolását. Sikerült és közkedvelt rendezvényformának bizonyultak a kultúrkörutak. A szövetségek a legjobb csoportokat évente több alkalommal hosszabb körútra viszik. Ennek keretében egy-egy meghatározott terület nemzetiségi községeit látogatják meg, s ezekben politikai gyűléssel egybekötött műsort adnak. A műsor általában kétnyelvű, s ezzel kielégíti azoknak az érdeklődését is, akik a nemzetiségi nyelvet, illetőleg annak irodalmi nyelvét nem, vagy nem eléggé értik. A kultúr-

Digitized by Google

körutak segítségével — ha ritkán is — nemzetiségi kultúrműsort élvezhetnek azoknak a nemzetiségi falvaknak a lakói is, amelyeknek kis létszámuk, vagy más akadály miatt nincs saját kultúrcsoportjuk.

Igen népszerűek a már hagyományos országos nemzetiségi rendezvények, valamint azok a nemzetiségi napok és találkozók, szövetkezeti és békeestek, amelyeket járásonként rendeznek. Ezek a rendezvények igen jól szolgálják a nemzetiségi és a magyar lakosság közötti testvéri kapcsolatok elmélyítését is.

A nemzetiségi lakosság olvasmánnyal való ellátása részben szintén a szövetségek feladata. Minden szövetség hetilapot ad ki. A német Neue Zeitung 4500, a szlovák L'udové Noviny 1200, a szerb-horvát Narodne Novine 2900, a román Foaia Noastră 860 példányban jelenik meg. Ezek a viszonylag kis példányszámú újságok, amelyeknek hirdetésekből sincsenek bevételeik, természetesen csak erős állami támogatással tudnak megjelenni. A négy lap kiadása évente mintegy 4 millió forint állami dotációt igényel.

A nemzetiségi szövetségek legolvasottabb kiadványa a kalendárium, amelynek népszerűsége és példányszáma évről évre növekszik. A nemzetiségek egyéb olvasmány-szükségletének (szépirodalmi stb.) kielégítéséről az Állami Könyvterjesztő Vállalat idegennyelvű csoportja gondoskodik, amely az igényeknek megfelelően hoz be terjesztésre német, román, szlovák, szerb-horvát könyveket. A községi, járási, megyei könyvtárak — ahol erre igény mutatkozik — a nemzetiségek nyelvén megjelent könyveket is tartanak. A könyvek beszerzésére a tanácsok költségvetési összeget biztosítanak.

A nemzetiségi szövetségek általában jó munkát végeznek, s a magyarországi nemzetiségek kultúrájának ápolása — szocialista államunk segítségével — kedvező lehetőségekkel rendelkezik és jó eredményeket mutat fel.

Összefoglalva elmondhatjuk:

Az egészében kedvező helyzet ellenére nemzetiségi politikánk továbbfejlesztése az eddiginél nagyobb határozottságot, folyamatosabb gondoskodást igényel. Népköztársaságunk nemzetiségi politikáját a marxizmus—leninizmus elmélete vezérli. Ez a politika figyelembe veszi az objektív adottságokat (sajátosságokat) és a nemzetiségi kérdésnek a szocialista társadalom építése szempontjából kedvező adottságait. Számol azzal, hogy nemzetiségi lakosságunk a szocialista hazafiság szellemében él, részt vesz a szocialista Magyarország építésében, s alapvető érdekei azonosak a magyar lakosság érdekeivel, anélkül azonban, hogy feladná nemzetiségét, nyelvét, nemzetiségi kultúráját, szokásait, ragaszkodik tehát nemzetiségi tradícióihoz.

A nemzetiségi állampolgárok a magyarországi szocialista közösség tagjai, akiket születésük, származásuk, családi és baráti kapcsolataik, foglalkozásuk, gazdasági érdekük Magyarországhoz köt. Ugyanakkor nyelvük, kultúrájuk, esetleg rokonságuk egy szomszédos nemzethez is hozzákapcsolja őket. Ez nincs ellentétben azzal, hogy hű, odaadó tagjai a magyarországi szocialista társadalomnak, de sajátos feladatot ró rájuk hazájuk internacionalista kapcsolatainak ápolása. Mintegy természetes hidat alkotnak ők a magyar nemzet és a szomszédos népek között.

Népköztársaságunk nemzetiségi politikájának az a törekvése, hogy messzemenően figyelembe vegye nemcsak a szorosan vett nemzetiségi igényeket, hanem — a szocializmus építése és a nemzetközi kapcsolatok alakulása szempontjából — a nemzetiségi kérdésben rejlő pozitív lehetőségeket is, mindazt, ami kedvezően befolyásolhatja államunk nemzetközi helyzetének, a magyar nép és a szomszédos népek barátságának alakulását, a szocializmust építő nemzetek együttműködését.

Digitized by Google

A Közel-Kelet a háború és a béke határvonalán

Maxime Rodinson, párizsi egyetemi tanár, az arab—izraeli kapcsolatok nemzetközi hírű ismerője azt fejtegeti a minap megjelent könyvében (Israel et le fait arabe), hogy a közel-keleti konfliktus három, egymással szorosan összefüggő tényező eredője:

1 *A palesztinai konfliktus.* Izrael Állam a megalakulása után kirobbant 1948—49. évi, első arab—izraeli háború során *jóval nagyobb területet* kebelezett be, mint amekkorát az 1947 novemberi ENSZ-határozat szabott meg számára. Ezzel a területrablással egyrészt lehetetlenné tette a világszervezet által javasolt palesztinai arab állam létrehozását, másrészt több mint 800 000 palesztinai arabot *elűzött az új állam területéről.* A palesztinai problémát még súlyosbítja az, hogy az Izrael által 1967 júniusában megszállt arab területekről (elsősorban Ciszjordániából) *további 300 000 palesztinai arab* menekült el. Ezért mindaddig nem lehet tartós béke a Közel-Keleten, *amíg nem érvényesülnek a palesztinai arabok nemzeti jogai.*

2 *Az arab—izraeli konfliktus.* Rodinson szerint ennek a konfliktusnak az alapja a palesztinai probléma, amelyet még súlyosbított az Egyiptom elleni 1956. évi angol—francia—izraeli agresszió. Ebben a konfliktusban *az izraeli és az arab burzsoá nacionalizmus* áll szemben egymással. Az 1967 júniusi háborúból — írja Rodinson — az *erősebbik* került ki győztesen: a kitűnően felszerelt és vezetett, nagy ütőképességű izraeli hadsereg legyőzte a rosszul irányított és kiképzett arab hadseregeket, s Izrael Állam területénél *háromszorta nagyobb területet* (60 000 négyzetkilométer) szállt meg. Rodinson joggal írja, hogy mindaddig nem lehet tartós béke a Közel-Keleten, amíg *Izrael ki nem vonul az általa megszállva tartott arab területekről.*

3 *Az imperializmus és az antiimperialista erők konfliktusa.* Rodinson megállapítja, hogy az arab országok — társadalmi-gazdasági problémáiktól és fejlettségük színvonalától függetlenül — objektíve *az antiimperialista tábor részei,* Izrael viszont a terület egyetlen iparilag fejlett burzsoá demokratikus állama, objektíve *az imperialista tábor része,* s az imperializmus szolgálatában állva igyekezett megdönteni 1967 júniusában a kairói és a damaszkuszi rezsimet. Rodinson azt is jogosan írja, hogy addig nem lehet tartós béke a Közel-Keleten, *amíg Izrael nem szakít imperialista patrónusaival,* s nem válik békeszerető országgá, a szó szoros értelmében közel-keleti állammá.

Rodinson tetszetős és több probléma lényegére rávilágító „három kör"-elmélete azonban kevéssé tesz nagyságrendi különbséget a problémák között, s nem veszi figyelembe a haladó arab országok társadalmi reformjait. Ezt a hiányosságot messzemenően pótolja *az arab országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek határozata,* amelynek szövegét a libanoni *„Al Nida"* augusztus 4-i száma tette közzé. Ez az elemzésben gazdag dokumentum különösen aktuális most, közel egy évvel azután, hogy megszületett

Digitized by Google

a Biztonsági Tanács 1967. november 22-i határozata a közel-keleti konfliktus rendezéséről. Az arab kommunisták állásfoglalása egyben rávilágít a Biztonsági Tanács határozata izraeli részről történő folyamatos szabotálásának mélyebb okaira, beillesztve ezt a magatartást az alapvető nemzetközi folyamatokba.

Az arab kommunisták abból indulnak ki, hogy a jelenlegi nemzetközi helyzet egyik meghatározó tényezője az amerikai imperializmusnak az a nagyarányú offenzív kísérlete, amely a *„globális stratégia"* elnevezést viseli. A globális stratégia tervezői szeretnék — kihasználva a nemzetközi forradalmi és munkásmozgalom átmeneti nehézségeit (a szovjet—kínai ellentétet, a neokolonializmus térhódítását a harmadik világban stb.) — *frontális támadással az imperializmus javára billenteni* a nemzetközi erőviszonyok mérlegét. E frontális támadás *gazdasági, katonai és ideológiai fegyverek* bevetésével megy végbe; mérföldkövei ennek az indonéziai és a ghanai puccs, a dominikai invázió, a görögországi fasiszta fordulat, és nem utolsósorban a tavaly júniusi közel-keleti háború. Az offenzíva célja világviszonylatban a szocialista tábor gyöngítése, a haladó antiimperialista rezsimek és a függetlenségi mozgalmak megdöntése, illetve elfojtása, a renitens szövetségesek megrendszabályozása, s természetesen az Egyesült Államok monopóliumai működési területének kiszélesítése.

Ebben az 1965 óta erőteljesen érvényesülő globális stratégiában a Közel-Keleten *kulcsszerep jut Izraelnek.* Az arab kommunisták ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy bonyolult összjáték folyik, mert Izrael közvetlen katonai fellépése gondosan koordinálva volt az egyes arab országokban tevékenykedő *reakciós belső erők* aknamunkájával. Ebben a bonyolult konfrontációban az Egyesült Államok Izraelen kívül az arab reakció változatos erőire is számíthat.

Az arab országoknak mindent alá kell rendelniük annak a központi feladatnak, amelynek végrehajtása súlyos csapást mér nemcsak az izraeli militaristákra, hanem magára a globális stratégiára is. Ez a központi feladat napjainkban *az izraeli agresszió következményeinek felszámolása,* konkrétan: a *Biztonsági Tanács 1967. november 22-i határozatának realizálása.* A Biztonsági Tanács határozata ugyanis nemcsak az izraeli csapatok visszavonását követeli, hanem gyakorlatilag *véget vetne a húsz éve tartó hadiállapotnak is,* s Izrael Állam de facto elismerésével megnyitná az utat a még rendezeetlen problémák, s így a palesztinai menekült-kérdés megoldása előtt. A Biztonsági Tanács határozata ily módon valósággal *próbaköve* a közel-keleti országok tényleges békeakaratának.

Hogyan viszonyul Izrael Állam a Biztonsági Tanács határozatához?

A kérdés megítéléséhez egy kissé vissza kell kanyarodnunk a nem is olyan távoli múltba. Elöljáróban le kell szögeznünk: a cionista ideológia egyik alaptézise az ún. etatista elv, vagy *Nagy-Izrael elve,* amely szerint a végcél *a Nilustól az Eufráteszig terjedő birodalom* megteremtése. Ezt az elvet a mandátum-időszakban nyíltan hangoztatta *Herzl Tivadar,* a cionizmus atyja, majd a szuezi agresszióig gyakorlatilag csak a fasisztoid *Irgun,* s a belőle született *Herut* párt vezetője, *Menahen Begin* hirdette nyíltan. A szuezi agresszió után, amikor Izrael hónapokig tartó utóvédharcot folytatott az ENSZ-ben a meghódított területek (a gazai övezet és a Szinai-félsziget) bekebelezéséért, a parlament — a kneszet — vitáin *a kommunisták kivételével minden párt* hitet tett Nagy-Izrael mellett. Az idő azonban nem kedvezett a tartós hódításnak, mert Nagy-Britannia és Franciaország, a társ-agresszorok, igyekeztek *elhatárolni magukat* Izraeltől, tekintettel az ellenük irányuló amerikai offenzívára (az Egyesült Államok ugyanis ekkor hirdette meg az ún. vákuum-

Digitized by Google

elméletet, amely szerint Washingtonnak kell betöltenie az arab világban az angol és francia pozíciók gyengülése folytán keletkezett politikai űrt), s azért, hogy ismét elnyerhessék egyes arab országok rokonszenvét.

Most azonban minőségileg új helyzet állt elő: a globális stratégia keretében az izraeli etatista-militarista körök tartós hódítási törekvései találkoznak azzal az amerikai imperialista törekvéssel, amely Izraelnek *tartós szerepet* szán a közel-keleti offenzív politikában. Ez a minőségileg új helyzet serkentően hat az *izraeli imperializmus* kibontakozására.

Az izraeli imperializmus ténye: a 20 000 négyzetkilométer területű, 2,7 millió lakosú Izrael tartós megszállásra rendezkedik be a 60 000 négyzetkilométer területű, több mint 1 millió arab lakta egyiptomi, jordániai és szíriai „hadizsákmányon".

A tartós megszállást illetően sajátos fáziseltolódás tapasztalható *a tények és a frázisok* között. Azok az erőfeszítések, amelyekbe *nagyarányú tőkeszerzés* céljából az izraeli uralkodó körök közvetlenül a háború után kezdtek, már az eljövendő Nagy-Izrael céljait szolgálják. Itt csak utalunk arra, hogy az elmúlt évben megnőtt az Izraelben eszközölt amerikai, angol és nyugatnémet tőkebefektetések súlya (az amerikai *Meyer Brothers Ltd.* bank, a brit *Rotschild Bank of the Middle East*, a *Samuel and Company* stb. térhódítása az elektromos iparban, a vegyiparban, a műanyaggyártásban); az Egyesült Államokban már 1967 szeptemberében 500 millió dollár értékű izraeli államkötvényt dobtak piacra; augusztusban, a cionista szervezetek kezdeményezésére 14 ország 60 vezető üzletembere tárgyalt Tel Avivban az ország „megsegítéséről", idén áprilisban pedig a zsidó gyárosok és tőkések nemzetközi konferenciája (800 meghívott részvételével) kidolgozta a tízéves fejlesztési terv alapjait. A tartós megszállás elvére utal, hogy ezen a konferencián megállapodás történt a Szuezi-csatornát kiiktató, 288 kilométer hosszú és évi 60 millió tonna kapacitású Eilat-Askelon olajvezeték megépítéséről. A vezetéknek jövőre kell elkészülnie.

Az izraeli hadi költségvetés felemelése, a katonai szolgálati idő meghosszabbítása, a háborúban zsákmányolt haditechnika felhasználása, s új fegyverek beszerzése szintén nem a megegyezési szándék irányába mutat (Johnson elnök a minap felhatalmazást adott arra, hogy az USA 50 darab Phantom F—4 típusú szuperszonikus vadászgépet szállítson Izraelnek).

Ezeket a tényeket — természetesen taktikai célokból, hogy a nemzetközi közvéleményt ne nyugtalanítsa túlságosan — csak lassabb ütemben követték a szavak. Érdemes felfigyelni a terminológiára: kezdetben „megszállt" területekről volt szó, később „megtartott" területekről, ma pedig egyre sűrűbben *„volt* egyiptomi", *„volt* szíriai" és *„volt* jordániai" területekről. Amíg az izraeli vezető körök még abban reménykedtek hogy a „kemény kéz" politikájával *különbékére* kényszeríthetik Jordániát, addig sűrűn beszéltek arról, hogy Jeruzsálem óvárosa kivételével esetleg egész Ciszjordániát visszaadják Jordániának. Amióta a különbéke lehetősége gyakorlatilag a nullával egyenlő, azóta a *totális bekebelezést* hirdetik. *Dajan* hadügyminiszter július 5-én így nyilatkozott: „A cionista mozgalom kezdetén két törekvés jutott kifejezésre: letelepíteni és erősíteni a határokat. Izrael népe ily módon az 1948. évi 600 000-ről napjainkig csaknem 3 milliósra nőtt. Ez azonban még nem az út befejezése, még nem a végállomás. Ennek a folyamatnak tovább kell tartania, magának Izrael népének kell meghatároznia az állam határait!" Vagyis a jelenlegi Nagyobb-Izrael még mindig nem a Dajan által áhított Nagy-Izrael!

Ezzel szoros összhangban már az idén februárban megszületett az a belügyminisztériumi rendelet, amelynek értelmében a megszállt arab területeken

Digitized by Google

az *izraeli törvények* érvényesek, s a földművelésügyi minisztérium ötéves *fejlesztési tervet* dolgozott ki Ciszjordániára. A tavasz óta kiadott izraeli térképeken az 1967 júniusi tűzszüneti vonal az egyetlen határ.

Izrael uralkodó körei *állandóan szítják a soviniszta hullámot.* Se szeri se száma az Izrael katonai dicsőségét hirdető könyveknek és filmeknek. Ebben az áradatban ma még pusztába kiáltó szó az izraeli kommunisták internacionalista hangja. Figyelemre méltó, hogy az utóbbi hónapokban több csoport is külön vált *a Mikunisz-féle* szakadároktól és közeledni próbál az Izraeli Kommunista Párthoz.

Az izraeli imperializmusnak nincs könnyű dolga a nemzetközi fórumokon, elsősorban az ENSZ-ben. Ennek Biztonsági Tanácsa határozatában szólította fel Izraelt csapatainak kivonására, két határozatban ítélte el azt a szándékát, hogy bekebelezi Jeruzsálem óvárosát, s pálcát tört a Jordánia ellen végrehajtott katonai akciói fölött. Súlyos bírálatok érték a megszállva tartott arab területeken folytatott politikát, amely a *tömeges megtorlás* elvén alapul (dinamittal felrobbantják mindazokat a házakat, ahol menekülő palesztinai partizánok menedéket találtak).

Mindaddig viszonylag könnyű volt Tel Aviv helyzete, amíg maguk az érdekelt arab államok sem foglaltak egyértelműen állást a Biztonsági Tanács határozata mellett. Amióta azonban az idén tavasszal kialakult a határozatot egyértelműen helyeslő *arab egységfront,* azóta az izraeli diplomaták csak retorikai bűvészmutatványokkal tudnak kibújni a határozat elfogadása elől.

Egyik fő érvük az, hogy az arab országok nem hajlandók *közvetlen tárgyalásokra,* a tényleges békeszerződés megkötésére. Az arabok erre azt válaszolják, hogy egyszer már tárgyaltak közvetlenül Izraellel — a palesztinai menekültek kérdésében —, de Izrael *megszegte a megállapodást;* a Biztonsági Tanács határozata különben sem írja elő a közvetlen tárgyalásokat, s így nem adja meg Izraelnek azt a lehetőséget, hogy az erő helyzetéből diktáljon az arab országoknak.

A másik érv a *reciprocitás* érve: „valamit valamiért". *Abba Eban* izraeli külügyminiszter, aki az ENSZ közgyűlésének október 8-i ülésén előterjesztette a kilenc pontból álló ún. izraeli béketervet, már elfogadja — *Gunnar Jarring,* ENSZ-megbízott révén — a közvetett tárgyalás elvét, de továbbra is három kifogást emel a Biztonsági Tanács határozata ellen:

● Hiányzik belőle az *ellenszolgáltatás:* mit kap Izrael azért, ha visszavonja csapatait? Itt meg kell említenünk, hogy Eban nem a megszállt területek teljes kiürítéséről beszél, hanem csak a „tűzszüneti vonalakról való visszavonulásról". Izrael tehát *szabályos békeszerződést* követel, de még a Biztonsági Tanács határozatának *fő pontját,* a megszállt területek teljes feladását sem hajlandó ennek fejében végrehajtani.

● „Biztosítsa az Egyesült Arab Köztársaság Izrael számára a *szabad hajózást* az Akabai-öbölben és a Szuezi-csatornán is." Az Egyesült Arab Köztársaság ugyanis korábban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Biztonsági Tanács határozatának elfogadása esetén szabad hajózást biztosít Izrael számára az Akabai-öbölben, de a Szuezi-csatornán izraeli árukat csak *nem izraeli* hajók szállíthatnak, mert az izraeli hajók szabad hajózása *a palesztinai menekült-kérdés rendezésétől* függ. Eban kínos helyzetbe került két nappal később, október 10-én, amikor *Mahmud Rijad,* egyiptomi külügyminiszter két vonatkozásban is komoly engedményt tett: kijelentette, hogy a Biztonsági Tanács határozatának végrehajtását ún. „csomagtervnek" tekinti,

Digitized by Google

vagyis nem ragaszkodik ahhoz, hogy *az első lépés* az izraeli csapatok kivonása legyen, s hozzájárult ahhoz, hogy ha Izrael végrehajtja a határozatot, akkor *izraeli hajók is* közlekedhetnek a Szuezi-csatornán. Mondanunk sem kell, hogy Rijad bejelentései megdöbbentették ugyan az izraeli felet, de nem módosították álláspontját.

● „Az arab országok szüntessék be a *fegyverkezési versenyt.*" Ez az abszurd követelés megfeledkezik arról, hogy *Izrael az agresszor,* Egyiptom, Szíria és Jordánia pedig az agresszió *áldozatai,* amelyek pótolni törekszenek háborús veszteségeiket, mert az agresszor nem hajlandó lemondani hódításainak gyümölcséről. Jogosan hangsúlyozta szeptember 25-én a szovjet külügyminisztérium nyilatkozata, hogy a fegyverkezés korlátozása az érintett országok részvételével csak azután történhet, hogy Izrael *kivonta csapatait* a megszállt arab területekről.

Mindebből világosan kitűnik, hogy Izrael vezetői *hallani sem akarnak* a Biztonsági Tanács határozatának tényleges végrehajtásáról. Ha egyáltalán hajlandók tárgyalni, ennek feltétele az érintett arab országok *kapitulációja* az antiimperialista arab egységfront *feladása* volna.

A másik oldalt, az arab országokat tekintve, igen érdekes folyamat szemtanúi vagyunk: Izrael úgy távolodik el a rendezés megoldásától, ahogyan az arab országok *egyre határozottabban a magukévá teszik* ezt.

Hosszú és gyötrelmes út vezetett ennek az arab álláspontnak a kialakulásához. A vereség okozta trauma fokozatos megszűnte után a haladó arab országokban két veszélyes áramlat nehezítette a Biztonsági Tanács határozatának elfogadását. Az arab kommunisták határozata így jellemzi ezeket:

1 *A kispolgári kalandor vonal;* ezt a kispolgárság nemzeti és nacionalista erői képviselik. Ezeknek az erőknek nincs tudományos elméletük és szilárd szervezetük, s nem bíznak eléggé a tömegekben. A széles körű *politikai harc,* a különböző harci formák és eszközök felhasználása helyett egyetlen módszert hirdetnek: a fegyveres partizánharcot. Ennek az irányvonalnak a képviselői *a palesztinai kérdést* állítják a középpontba, elszigetelve ezt a palesztinai arab mozgalom egészétől. Az a hamis jelszavuk, hogy a palesztinai araboknak — biztosítva nekik a mozgalom „függetlenségét", a „gyámság" megszüntetését — *egyedül kell megvívniuk harcukat,* felszabadítva a palesztinai arab államot az izraeli uralom alól.

Ez a probléma valóban bonyolult. Igaz, hogy a Hitler-fasisztákkal kollaboráló *Huszaini*-klikk bukása után (azaz rövid megszakítással csaknem három évtizeden át) a palesztinai arab mozgalom *külső irányítás* alatt állt, nemegyszer eszköz volt *reakciós arab vezető körök* kezében, amelyek a sovinizmus felszításával a súlyos belső problémákról igyekeztek elterelni a figyelmet. Az is igaz, hogy *Ahmed Sukeiri* a palesztinai arab mozgalom vezetőjeként *roppant károkat okozott* az antiimperialista összefogás ügyének, és demagóg beszédeivel szinte tálcán nyújtotta az érveket „honvédelemnek" álcázott agressziójukhoz az izraeli militaristáknak. Van igazság abban is, hogy a palesztinai arab mozgalom a júniusi háború óta áll először valóban palesztinai vezetés alatt (más kérdés az, hogy az egymással civakodó partizánmozgalmak ma is nélkülözik a *világos ideológiát,* s kísért bennük a múlt misztikus nacionalizmusa és demagógiája), és senki sem vitatja el a partizánok jogát az *ellenállás szervezéséhez* a megszállt területeken. Más dolog azonban ennek a partizánmozgalomnak az *abszolutizálása, egyetlen megoldásként való propagálása, sőt szembeállítása a politikai rendezéssel.* Az arab kommunisták joggal

Digitized by Google

hangsúlyozzák, hogy a palesztinai kérdés, bár elsősorban valóban a palesztinai arabokat érinti, *része annak a harcnak, amelyet az összes arab népek folytatnak az imperializmus és az izraeli reakció ellen,* végső soron tehát ez alá rendelendő.

Ebben a vonatkozásban *örvendetes a fejlődés.* Az arab országok már a tavaly augusztus—szeptemberi khartumi értekezlet után is előtérbe állították ugyan az agresszió következményeinek *politikai úton* való rendezését. De más volt az elv meghirdetése, és más a gyakorlat. Kairó először pozitívan fogadta a Biztonsági Tanács határozatát, Szíria és Algéria azonban *imperialista összeesküvésnek* minősítette. S bár Algéria és a többi Maghreb-ország nem sokkal később arra a helyes álláspontra helyezkedett, hogy a konfliktus rendezésével kapcsolatos arab magatartás kialakítása elsősorban *az érintett országok ügye,* a szíriai vezetők csak az idén tavasszal, a magasszintű egyiptomi—szíriai tanácskozások után mondtak le a *„népi háború"* elméletének hirdetéséről.

A haladó arab országok vezető köreiben ma már nem kísért a „Vietnamot Ciszjordániában!" gondolata, *bár Jordániában* sok problémát okoz ez a kérdés. Jordánia vesztette ugyanis a legtöbbet a júniusi háborúban. A megmaradt Jordánon túli területeken *600 000 palesztinai menekült* tengődik, közülük 270 000 a júniusi háború után menekült ide Ciszjordániából. A menekültek kettős funkciót töltenek be. Az egyik feltétlenül pozitív: már pusztán tömegükkel és szervezeteikkel is eleve lehetetlenné teszik, hogy *Husszein* király és beduin főtisztjei valamiféle *különmegállapodást kössenek* Izraellel. A menekültek másik szerepe bonyolultabb: a bennük élő *jogos gyűlölet és megtorlási vágy* módot ad Izraelnek arra, hogy a Jordániából a megszállt arab területekre behatoló partizánok üldözése ürügyén *nagyszabású hadműveleteket* indítson Jordánia elen, mi több, a feszültség állandó fenntartásával előkészítse az *újabb hódító hadjáratot.*

2 A másik áramlat: *a kapituláns vonal,* amely eleve *kilátástalannak ítéli* mind a katonai, mind a politikai harcot, s elvben ellenzi ugyan az Izraellel való megegyezést, de abban reménykedik, hogy *a társadalmi reformok politikájának feladása* „megpuhíthatja" az agresszor védnökeit, elsősorban az Egyesült Államokat. Magyarán: ha feladják a szocialista építés programját, az állami szektor erősítését, a szocialista országokkal ápolt barátságot stb., akkor e „jószándék" láttán az Egyesült Államok rákényszerítheti Izraelt a meghódított területek visszaadására.

Ennek a vonalnak, amely gyakorlatilag az imperializmus előtti kapituláció, a globális stratégia előtti behódolás vonala, az idén tavasszal még erős támogatói voltak az Egyesült Arab Köztársaságban. E sajátos helyzet megértéséhez figyelembe kell vennünk azt a megállapítást, amelyet Fuad Murszi professzor, a legnevesebb egyiptomi marxisták egyike tett az egyiptomi belső fejlődés alapvető ellentmondásáról: az a katonatiszti csoport, amely 1952-ben a monarchiát megdöntve hatalomra került és hosszú ideig objektíve a nagyburzsoázia érdekeit szolgálta, a hatvanas évektől kezdve egyre inkább a magáévá tette a tudományos szocializmus alapelveit, de a nem-kapitalista program végrehajtása során nem volt kire támaszkodnia, mert annak idején maga zúzta szét a program támogatására hivatott baloldali pártokat és szervezeteket. Az államosítások révén háttérbe szorult, de a társadalmi-gazdasági életből még távolról sem kiszorított reakció, a júniusi háború után heves támadásba lendült, s a társadalmi reformok politikáját hibáztatta részben azokért a bajokért, amelyekért maga volt felelős (gondolunk itt a reakció szabotázsa miatt deficites állami vállalatokra, és a spekulációs tevékenysége miatt emelkedő árak-

Digitized by Google

ra), részben pedig az olyan problémákért, amelyek megoldása az országban generációk feladata (gondolunk itt a gyarmati múlt örökségeként kialakult igen alacsony életszínvonalra). A tavaszi heluáni és kairói tümegtüntetések azonban módot adtak Nasszer elnöknek arra, hogy e spontán módon kialakult tömegbázisra támaszkodva eltávolítsa a kormányból és a vezető pozíciókból az imperializmussal megegyezést hirdető és a társadalmi átalakulás programjának feladását kívánó kapituláns elemek vezérképviselőit, köztük Zakaria Mohieddin alelnököt, aki objektíve az amerikai imperializmus szócsöve volt. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az Egyesült Arab Köztársaságban hosszú, történelmi folyamat a népellenes erők ellen vívott harc, mert ezek az erők — nem utolsósorban a haladó erők szervezetlensége miatt — még jelentős politikai, gazdasági, ideológiai és kulturális pozíciókkal rendelkeznek az ország életében.

E két veszélyes irányzat leküzdése elhárította a nehézségeket a Biztonsági Tanács határozatának következetes támogatása és a rugalmasabb külpolitika útjából. Ugyanakkor bebizonyosodott, hogy a *nemzeti követelésekért,* vagyis az agresszió következményeinek felszámolásáért vívott harc elválaszthatatlan a *társadalmi követelésekért* vívott harctól, hisz ez a kettő — ugyanannak a forradalmi feladatnak a két oldala. Az elmúlt csaknem másfél év fényt vetett arra, hogy a haladó arab országok csak akkor harcolhatnak igazán eredményesen a közel-keleti probléma megoldásáért, ha *a társadalmi megújhodás útján továbbhaladva, leküzdik a belső társadalmi labilitásnak azokat a tényezőit, amelyek döntő szerepet játszottak a katonai vereségben.* Az arab kommunisták határozata így összegezi ezeket a tényezőket:

1 Meg kell szüntetni az aszinkronitást a mélyreható *gazdasági-társadalmi reformok* és az ezekben a reformokban közvetlenül érdekelt tömegek *hátrányos helyzete* között. Magyarán: jobban be kell vonni a tömegeket *az ügyek intézésébe és irányításába.* E tekintetben már történtek lépések az Egyesült Arab Köztársaságban és Szíriában. Az előbbit illetően reményre jogosít fel az Arab Szocialista Unió újjászervezése és helyi tagozatainak fokozódó aktivitása, valamint a szakszervezeti mozgalom fellendülése.

2 Meg kell szüntetni *a demokratikus szabadságjogok korlátozását,* legalizálni kell a haladó szervezeteket, nem utolsósorban a kommunista és munkáspártokat. A haladóbb arab országok ebben a vonatkozásban is csak a kezdet kezdetén tartanak. A szíriai kormányban már van kommunista miniszter, bár nem a Szíriai Kommunista Párt hivatalos képviselőjeként tevékenykedik.

3 Meg kell tisztítani a régi államapparátust *a reakciós és korrupt elemektől; a feudális és tőkésosztályok képviselőitől,* s elejét kell venni, annak, hogy egyes, haladó jellegű intézkedések *papíron maradjanak.* Itt már történt némi változás. Szíriában például e tisztogatás segítségével az idén végre sikerült befejezni az 1958-ban meghirdetett földreformot; az Egyesült Arab Köztársaságban a katonatiszti klikk gyöngítése megnyitotta az utat a hadsereg korszerűsítése előtt.

Ebben a vonatkozásban külön szól az arab kommunisták határozata Jordániáról és Irakról. *Jordániát* illetően felhívja a figyelmet arra, hogy az ország csak akkor állhat eredményesen ellent az izraeli nyomásnak, ha vezető körei biztosítják a demokratikus szabadságjogokat, a Szovjetuniótól szerzik be a szükséges fegyvereket, és létrehozzák a *nemzeti egység* kormányát. *Irak* kapcsán hangsúlyozza a határozat, hogy csak *a kurdok önrendelkezési*

Digitized by Google

jogának biztosítása vezethet el a társadalmi megújhodáshoz és ahhoz a nemzeti egységhez, amely véget vethet az imperialista olajmonopóliumok számára oly kedvező belső labilitásnak.

4 Küzdeni kell az ellen a *tartózkodás és bizalmatlanság* ellen, amely helyenkénti-közzel a Szovjetunióval és a szocialista országokkal szemben nyilvánul meg. A Szovjetunió és a szocialista országok a júniusi háború súlyos megpróbáltatása idején a megtámadott arab országok segítségére siettek, nem csak szavakkal. A Szovjetunió lehetővé tette, hogy az agresszió áldozatai ismét *korszerű fegyverekhez* jussanak, az Egyesült Arab Köztársaságban felépíti az asszuáni gátat meghaladó nagyságrendű *heluáni kohászati komplexumot,* amely újabb lendületet ad az iparosításnak, Szíriában felépíti az *Eufrátesz-gátat,* amelynek segítségével az ország egy évtized alatt ipari-agrár állammá válhat. A Szovjetunió és a haladó arab országok természetes szövetségesek az amerikai imperializmus globális stratégiája ellen vívott harcban.

A Szovjetunió az utóbbi hónapokban *további segítséget* nyújtott az arab országoknak egy esetleges újabb izraeli agresszió elhárítására. A Földközi-tenger keleti medencéje megszűnt amerikai beltenger, a 6. amerikai flotta portyázási területe lenni. Szeptember 20-án átkelt a Dardanellákon a „Moszkva" helikopter-anyahajó, csatlakozva ahhoz a szovjet flottához, amelynek már csaknem 50 egysége cirkál a Földközi-tenger vizein, szemben az amerikai flotta 60 egységével. A *Le Nouvel Observateur* című francia lap szeptember 30-i száma ezt írja: „Csak a Szovjetuniónak vannak olyan félelmetes, elháríthatatlan »Styx« tenger-tenger rakétákkal felszerelt könnyűnaszádai, mint amilyenek a »Komar« (Szunyog) és az »Osza« (Darázs). Két ilyen rakéta képes a tenger fenekére küldeni egy 5000 tonnás rombolót..." A Földközi-tengeri szovjet flotta tehát *hatékony védőpajzs* a haladó arab országok számára; csökkenti azt a rájuk nehezedő nyomást, amelyet a rendkívül ütőképességű izraeli hadsereg és imperialista patrónusa jelent.

A Biztonsági Tanács határozatának első évfordulója nem hoz változást abban, hogy Izrael továbbra is megszállva tartja az 1967 júniusában lerohant területeket. A helyzetet mégis megváltoztatja az, hogy a kairói és a damaszkuszi rezsim *erősebb, mint a múltban,* s *az antiimperialista egységfrontot* nem sikerült megbontani, gyengíteni. A haladottabb társadalmi rendszerű arab országok a kettős: nemzeti és társadalmi feladat végrehajtása érdekében továbbra is kitartanak a *politikai rendezés* mellett.

Makai György

Digitized by Google

A Suharto-rezsim válsága

Indonézia ismét hallat magáról. Október 1-én Suharto elnök azzal „ünnepelte meg" a jobboldali hatalomátvétel harmadik évfordulóját, hogy elutasította öt halálra ítélt kommunista vezető kegyelmi kérvényét. Ez a döntés világszerte megütközést, felháborodást keltett. Tömegszervezetek, közéleti személyiségek, államférfiak — köztük Podgornij szovjet és de Gaulle francia államelnök — tiltakoztak az önkényes ítélet ellen, kérték hatálytalanítását. Az indonéz reakció dühödt tüntetésekkel reagált a haladó közvélemény megmozdulására, a kormányzat pedig figyelemre sem méltatta a felháborodott tiltakozásokat. A népellenes rezsim október 29-én hajnalban végrehajtotta a halálos ítéletet a kommunista vezetőkön, köztük Njonón és Sudismanon, az Indonéz Kommunista Párt Politikai Bizottságának tagjain. A terrorgépezet ismét működésbe lépett.

A közelmúlt eseményei bennünket is számvetésre késztetnek. Annál is inkább, mert ez az évforduló tagadását jelzi az 1945 augusztusa utáni két évtized általában pozitív fejlődésének.

Az 1965 októberében lezajlott véres eseményeket az erők és lehetőségek felmérésének szakasza követte. A reakció *igazi célkitűzéseit álcázva* — kezdetben még Sukarno elnök „védelmében" fellépve, a NASAKOM-politika (a nacionalista, kommunista és vallásos erők szövetsége) folyamatosságát emlegetve, később az elnököt félreállítva és politikáját felszámolva — *fokról fokra, lépésenként valósította meg a jobboldali fordulatot*, ellenforradalmi törekvéseit. A jobboldali rezsim uralmának megszilárdulása 1966 óta — paradox módon — kettős vágányon haladt: a hatalom *koncentrációjának* és vele párhuzamosan a hatalom *dekoncentrációjának* útján. A kommunista párt szétzúzását és százezrek legyilkolását követően a jobboldal berendezkedett, megkezdte a konc szétosztását, és a fizikai likvidálás mellett a pszichológiai terror fegyverét is alkalmazta. Ebben az időben a reakció még teljesen egységesnek mutatkozott, az aktív kommunistaellenesség alapján.

A szervezett politikai bázist a Nahdatul Ulama Párt adta, a *szervezett hatalmi bázist* pedig a hadsereg. A már korábban is jelentős, bár önálló gazdasági és politikai tényezőnek még nem számító haderő csaknem minden politikai, társadalmi és gazdasági kulcspozíciót megkaparintott. A hatalom csúcsára a villámgyors karriert befutó és ma már köztársasági elnökké is megválasztott *Suharto* tábornok került, aki 1965-ben tört fel az ismeretlenségből, s az Untung-puccs elfojtásával és az Indonéz Kommunista Párt elleni véres terrorral szerzett nevet magának. Suharto jellegzetes képviselője a djakartai *katonai vezető rétegnek*, ezért nem árt, ha egy kis kitérőt téve, megismerkedünk pályafutásának egyes szakaszaival.

Az indonéz hadsereget — mint ismeretes — a második világháború idején a japán megszállók szervezték meg a maguk céljára. Ez az 50 ezer főt számláló bábhadsereg lett a magva a mai haderőnek, és az akkor meghonosodott szellem, a jobboldali irányítás volt az egyik meghatározója annak, hogy a katonaság ma a reakció biztos bástyája. Suharto 1921 februárjában született, jávai parasztcsaládból. Az érvényesülés útját a japán megszállók nyitották meg előtte: belépett a hadseregbe, s 1943-ban tiszti rangot kapott. A világháborút követően harcolt a visszatérő hollandok ellen, és a függetlenség kivívásakor már a djokjakartai (Közép-Jáva) katonai kerület parancsnoka volt. 1953-ban, mint ezredparancsnoknak, jelentős része volt a celebeszi lázadók leverésében; ezért jutalmul 1960-ban dandártábornokká és a hadsereg helyettes vezérkari

Digitized by Google

főnökévé nevezték ki. 1963-ban a Nyugat-Iriánba szánt inváziós erők főparancsnoka, majd a stratégiai tartalékerők parancsnoka lett.

Az Untung-puccs leverése után már az egész világ ismerte. 1965 október közepén a szárazföldi hadsereg minisztere és vezérkari főnök lett. 1966 márciusában végrehajtotta a maga puccsát: őrizetbe vetette a kormány tagjait és kikényszerítette a teljhatalmat *Sukarnó*tól. Egy évvel később formailag is kiszorította Sukarnót az elnöki székből és átvette az „ügyvezető elnöki" tisztséget. Innen már csak egy lépést kellett tennie végső céljának eléréséhez: 1968. március 27-én az Ideiglenes Népi Tanácskozó Kongresszus megválasztotta őt az ország teljes jogkörű elnökévé.

Sukarno elnök félreállítása után a djakartai rezsim hozzáfogott a baloldali erők megmaradt potenciális ellenálló gócainak felszámolásához. 1967-ben szétzúzták a korábbi NASAKOM-politika középső pillérét, az Indonéz Nemzeti Pártot is. Közép- és Kelet-Jáva kivételével az egész országban betiltották vagy feloszlatták e párt szervezeteit, megfélemlítették és részben bebörtönözték vezetőiket.

Mélyreható differenciálódási folyamat indult meg. Felszínre bukkantak a szélsőjobboldal hangadó politikusai, részt kértek a hatalomból és sürgették a közélet demilitarizálását. Az óriási taglétszámú, de széthúzó Nahdatul Ulama Párt mellett új csoportosulások jelentkeztek a porondon, és a kisebb muzulmán pártok is aktivizálódtak. E politikai csatározások *nem ideológiai nézeteltéréseket* tükröztek és tükröznek: az okozza őket, hogy a különféle szélsőjobboldali, sőt esetenként nyíltan fasiszta csoportok között nincs meg az egyenjogúság. Nehéz körülhatárolni e csoportokat, mert magatartásukat nem elvi megfontolások, hanem rendszerint egyesek személyes érdekei szabják meg.

E politikai erők nagy része *Nasution* tábornok köré csoportosul. Az irányító hatalomból kiszorult Nasution súlya ma is jelentős. (Jelenleg az Ideiglenes Népi Tanácskozó Kongresszus elnöke.) Az idei kongresszusi ülésszakon ellenezte, hogy Suhartót öt évre teljes jogú elnökké válasszák meg és az általános választások mielőbbi megtartását követelte. Szövetségre lépett mindazokkal, akik a katonai vezetők egyeduralmától féltik „alkotmányos demokráciájukat" (Nahdatul Ulama Párt), maga mögé tömörítette a kisebb, ultrareakciós muzulmán pártokat (PSII, IPKI) és a szélsőséges diákszervezeteket.

Suharto azonban egyelőre győztesen került ki a harcból. A kongresszusba és a képviselőházba — alapos tisztogatás után — a maga embereit juttatta be, reaktiválta a megbénított Nemzeti Pártot, megnyerte a Nahdatul Ulama Párt mérsékeltebb szárnyát és a parlamentbe bekerült „függetlenek" rokonszenvét. Ezzel sikerült mind elnökké választását biztosítania, mind pedig időt nyernie, mert az általános választásokat három évvel elhalasztották. Június 6-án kisebb kormányátalakítást hajtott végre. Az új kormány összetétele a *katonai rezsim megszilárdulását* tükrözi (újabb posztok kerültek katonák kezébe), bár engesztelő gesztusként helyet adott benne az elnök a polgári pártok több rangos személyiségének és a gazdasági kérdésekben jártas szakembereknek is. A jelek azonban arra vallanak, hogy ez a gazdasági „agytröszt" sem képes megbirkózni az ország nehézségeivel. A türelmetlen és elégedetlen szélsőjobboldal szeptember közepe óta követeli a júniusban kinevezett *Sumitro* kereskedelmi miniszter menesztését. Kockán forog *Hamengku Buwono* gazdasági csúcsminiszter pozíciója is.

■ ■ ■

Indonézia *gazdasági bajai* ijesztőek. Az ország teljesen ki van szolgáltatva a nemzetközi monopoltőkének. A termelés stagnál, tombol az infláció, csök-

Digitized by Google

kent a mezőgazdaság hozama, roppant arányokat ölt a deficit, s káosz uralkodik a szállításban és a közlekedésben.

A bajok okai egyrészt régi keletűek, másrészt az ellenforradalom pusztítása, a jelenlegi rezsim kapkodó gazdaságpolitikája, a korrupció, a harácsolás és a növekvő kizsákmányolás is szinte elviselhetetlen terheket ró a lakosságra. 1966-ban Indonézia hosszú lejáratú külföldi adóssága (hivatalos adatok szerint) megközelítette a 3 milliárd dollárt. Valutatartalékai kimerültek, termelése a mélypontra zuhant.

A „rések betömésére" Indonézia már 1966 szeptemberében és azóta többször is *nyugati hitelezőihez* fordult; kérte tőlük adóssága törlesztésének elhalasztását és újabb segélyek folyósítását. A nyugati hitelezők, az úgynevezett *Tokio-klub* tagjai készséget mutattak a kérés teljesítésére, de olyan feltételeket szabtak, amelyek alig egy-másfél év alatt teljes gazdasági behódolásra kényszerítették az országot. (Meg kell itt említenünk, hogy a szocialista országok — amelyek az ötvenes évek derekától kezdve jelentős támogatást adtak az akkor még nem kapitalista úton járó Indonézia gazdasági megerősödéséhez — nem húztak előnyöket Indonézia gazdasági szorultságából, hanem méltányos törlesztési feltételeket szabtak meg számára.)

A nyugati országok korántsem azért folyósították a kért hiteleket, hogy Indonézia gazdaságilag talpraálljon, hanem csupán azért, hogy megkönnyítsék tőkéjük behatolását az indonéz gazdasági életbe. 1967-ben Indonézia 200 millió dollárt kapott, pontosan annyit, amennyi évi fizetési mérlegének hiányát éppencsak fedezte.

A tavaly november 2—4-e között megtartott genfi értekezleteken az indonéz vezetők készségesen buzgólkodtak azon, hogy meghálálják a támogatást és újabb alamizsnához jussanak. Az országot dobra verték. Az árverési kikiáltónak felcsapott *Adam Malik* külügyminiszter azzal kecsegtette a különféle nemzetközi monopoltőkés csoportok ott jelenlevő mintegy 70 képviselőjét, hogy „Indonézia érdekes és csábító lehetőségeket kínál" a tőkebefektetésre. Hamengku Buwono gazdasági csúcsminiszter hosszú beszédben fejtegette, hogy a „110 milliós Indonézia, ahol a lakosság 72 százaléka vidéken él, hatalmas potenciális piac az Önök ipara számára, feltáratlan ásványi kincsekkel rendelkezik és bőven van olcsó munkaereje". *Emil Salim*, Suharto gazdasági tanácsadója örömmel nyugtázta, hogy az Egyesült Államok és Kanada kifizetődőnek véli az indonéz ón, bauxit, arany, ezüst és nikkel kiaknázását. Franciaország, Japán és Ausztrália az erdőségekre vetett szemet.

Az 1968-as évre előterjesztett költségvetés megindokolásakor Suharto elismerte, hogy megközelítőleg sem sikerült megvalósítani a tavalyi célokat, ezért még 1968 sem hozhat javulást. Ebben az évben legalább 325 millió dollár segélyt kell felvenni, hogy a költségvetés egyensúlyban legyen. Jövőre Indonézia már több mint 500 millió dollár segélyt igényel, de kétséges, hogy megkapja-e.

Az idén jóváhagyott 142 milliárd rúpiás költségvetésből katonai kiadásokra 30 százalékot irányoztak elő, a mezőgazdaságnak, az iparnak és a kereskedelemnek csupán 15 százalék jut. Az oktatás- és egészségügy-fejlesztésre jelentéktelen összegeket szántak.

A kért 325 millió dollárt tavaly megígérték a hitelezők, de azzal a megszorítással, hogy Indonéziának külön-külön kell megállapodnia az egyes országokkal, kétaldalú tárgyalásokon. Ez messzemenő lehetőséget ad nekik arra, hogy egyenként is nyomást gyakoroljanak Djakartára és szüntelen bizonytalanságban tartsák.

Djakarta kész rá, hogy *feláldozza gazdasági függetlenségét*. Már 1966 decemberében törvényben engedélyezte a külföldi tőkeberuházásokat. Az álla-

Digitized by Google

mosított javakat másfél év leforgása alatt visszaadták volt tulajdonosaiknak, megszüntették a kötött valutarendszert, majd az idén júniusban külön törvényt is hoztak a külföldiek beruházásainak védelmére, kiváltságaik oltalmára.

Indonézia megtette az első lépéseket *állami szuverenitásának feladására* is: csatlakozott az egyelőre csak gazdasági együttműködést meghirdető ASEAN délkelet-ázsiai tömörüléshez, s ennek égisze alatt szorosabbra fűzte kapcsolatait volt ellenségeivel, többek között az olyan reakciós, Amerika-barát rezsimekkel, mint a Fülöp-szigeteké és Thaiföldé (mindkét ország tagja a SEATO katonai paktumnak).

Március 28-án, 11 órával elnökké választása után, Suharto Tokióba repült, hogy újabb segélyekért kilincseljen. Az „önzetlen" hitelezők ugyanis késlekednek segélyígéreteik beváltásával. Az Egyesült Államoknak kellett volna adnia a 325 millió segély egyharmadát, a másik harmadot Japánnak, a harmadikat a többi hitelezőnek. A pénz azonban csak lassan gyűlt össze, mert mindenki kevesebbet adott, mint amennyit ígért. Részint sakkban akarják tartani Indonéziát, részint kockázatosnak ítélik a támogatást, részint pedig saját gazdasági bajaik (a font- és a dollár-válság) riasztották vissza őket.

E kölcsönök nem ígérnek busás profitot; csupán az évi 3 százalékos kamat jelentkezik majd a nyereségrovatban. Annál mohóbban vetették rá magukat a tőkéscsoportok a nyomban nagy hasznot ígérő beruházásokra.

Az *International Nickel Company of Canada* (INCO), a tőkés világ leghatalmasabb nikkeltermelő vállalata, a celebeszi nikkelbányák kiaknázására tett lépéseket. *Hollandia* 1969-től a bányaiparban, a fakitermelésben és a feldolgozó iparban akar kulcspozíciókra szert tenni. A *Sankai Shimbun* című japán lap arról adott hírt, hogy 11 japán, amerikai, fülöp-szigeti és dél-koreai érdekeltség Kelet-Borneo erdőségeinek kitermelésére kért engedélyt. A japán *Soemitono* cég százezer hektáron kapott koncessziót évi 80 000 m^3 fa kitermelésére. Tíz japán konszern *Sekigu Kaikatsu Koda* néven „kőolajfejlesztési társaságot" hívott életre Észak-Szumátra olajmezőinek feltárására. A *Far East Trading Company* húszmilliós költséggel Közép-Szumátrán olajfinomítót épít. Jelenleg 14 külföldi olajvállalat tevékenykedik az országban, közöttük a hagyományos angol—amerikai cégek.

Megjelentek Indonéziában a nagy nemzetközi, s elsősorban az amerikai bankházak is. *McNamara*, a Világbank elnöke ENSZ-támogatást is ígért június 11-i djakartai látogatásakor. 4 millió dollár hitelt helyezett kilátásba és bank-szakemberek kiküldését javasolta nyomatékosan.

A gazdasági függetlenség feladása elkerülhetetlenül a *politikai függetlenség elvesztéséhez* vezet. Egyes körök sürgetik e végzetes lépés formális megtételét. A *Nusantara* és az *Operasi* című indonéz lapok ismételten követelték az amerikaiak vietnami agressziójának támogatását, fokozott dollársegély fejében. *Sunarso* dandártábornok a VDK ellen foglalt állást és kijelentette: „A saigoni kormány bármikor képviseletet nyithat Djakartában." (Indonézia ma *még* a VDK-val van diplomáciai viszonyban.) Augusztusban már azt jelentette a Reuter hírügynökség, hogy indonéz katonai körök 500 millió dollár fejében csapatokat ajánlottak fel a Pentagonnak a vietnami háború céljaira.

A Kínai Népköztársasággal tavaly megszakadt Indonézia viszonya, Tajvannal pedig megtörtént a kapcsolatfelvétel. Diplomáciailag Djakarta még nem ismerte el Tajpejt, de a gazdasági együttműködés már megkezdődött. A két fél kereskedelmi kirendeltségeket állít fel egymás fővárosában, és az áprilisban aláírt hitelegyezmény keretében Tajvan 10 millió dolláros kölcsönt adott Indonéziának.

Digitized by Google

Vannak olyan vezető személyiségek, akik azt indítványozzák, hogy a „kommunista veszéllyel" szemben Indonézia lépjen katonai szövetségre, elsősorban az ASEAN országaival. *Panggabean* tábornok, a hadsereg főparancsnoka (formálisan Suharto helyettese) helyeselte az elgondolást, de Malik külügyminiszter elítélte, és később Suharto elnök elutasította a javaslatot. Bár Panggabean visszakozott, a jobboldal (az *Angkatan Bersendjata* című katonai lap és a SOKSI szakszervezeti szövetség) változatlanul fenntartja ezt a véleményt.

Objektíve mégis elkerülhetetlennek látszik, hogy gazdasági kiszolgáltatottsága teljesen megfosztja Indonéziát politikai cselekvési szabadságától.

A helyzet riasztó. Optimista számítások szerint az idén *300 százalékos* lesz az infláció. A pénz tébolyító boszorkánytáncot jár. 1968. március 1. és július 1. között a dollár árfolyama 265 rúpiáról 385-re ugrott. Április 24-én kormányrendelet négyszeresére emelte az olaj és a benzin árát, 2—300 százalékkal növelte a közlekedési, szállítási és postai díjszabást. A legfontosabb élelmiszerek 10 százalékkal drágultak meg, egy kormányhivatalnok havi fizetése legfeljebb két ing megvásárlására elegendő.

A belső feszültség nő, az elkeseredés fokozódik. Hivatalos adatok szerint a teljes és részleges munkanélküliek száma 15 millió, a becslések 18—19 millióról szólnak. Az éhinség rémképét idézi fel a fenyegető demográfiai robbanás, hiszen a 112 milliós lakosság zöme (több mint 70 millió) a viszonylag kis területű Jáván él. Az évi szaporulat 2,8 százalék (jelenleg körülbelül 3 millió), a termelés viszont nem tart lépést ezzel, sőt az élelmiszertermelés egyre csökken. Lombok szigetén (másfél millió lakos) tízezrek haltak éhen.

■ ■ ■

Az ellentétek felhalmozódása szükségszerűen *elérkezik ahhoz a ponthoz, amikor robbanásnak kell bekövetkeznie.*

A baloldalt és vele együtt az indonéz kommunista mozgalom sorait a fehérterror *megtizedelte és szétszórta.* Központilag szervezett baloldali politikai erő ma nincsen Indonéziában. 1965-ben és 1966-ban a temető csendje borult az országra; félmillió embert mészároltak le és százezreket börtönöztek be. A kommunista párt politikai bizottságának tagjait jórészt meggyilkolták, a központi bizottság tagjainak zöme is hasonló sorsra jutott. Megindult ugyan a párt újjászervezése, de az üldöztetés hajszájában újjáalakult központi bizottságot a hatóságok felgöngyölítették. A kisebb ellenálló csoportokat (Szumatrán, Nyugat- és Közép-Jáván), a katonaság megsemmisítette.

Biztató jelek első ízben 1967 derekán érkeztek. Egyrészt *szervezetebbé vált* a földalatti ellenállás, másrészt az újjászerveződő csoportok a párt talpraállításának igényével kísérletet tettek a múlt értékelésére és a megfelelő következtetések levonására.

Az idén a hírügynökségek és napilapok már egyre több, jobbára ellentmondásos jelentést közöltek a *partizánharcok* fellángolásáról. Egy éve fegyveres harcok dúlnak Borneón. Az indonéz haditengerészet a szigetet blokád alá vette. Borneo nyugati részén becslések szerint tízezer főnyi gerilla sereg tevékenykedik. *Witono* tábornok, a kormánycsapatok hadműveleteinek irányítója, januárban még azzal kérkedett, hogy a partizánmozgalmat az év derekára felszámolják. Október elején még mindig tartottak a harcok.

Márciusban már Kelet-Jáváról is hadműveleteket jelentettek. Blitar városában illegális „ellenkormány" és kommunista párt alakult. Százával dezertáltak a katonák (jórészt haditengerészek), csatlakoztak a partizánokhoz. A kormánynak csak nagy erők összevonásával sikerült megtörnie a fegyveres ellen-

Digitized by Google

állást. Az előnyomuló csapatok 110 kilométeres szélességű, jól kiépített futóárok-rendszert találtak és heves csatákban kellett megharcolniuk minden négyzetkilométerért. A halottak száma több százra tehető, a foglyoké néhány ezerre. Az illegális ellenkormány és a kommunista párt vezetőit (*Surachman* volt nemzeti párti minisztert és *Hutapea* volt központi bizottsági tagot) a hírek szerint meggyilkolták.

A kormány augusztus 12-én a tartományi katonai parancsnokok bevonásával rendkívüli haditanácsot tartott. Nyugtalanságát fokozta az a körülmény, hogy a hadseregben sem bízhat maradéktalanul. Augusztusban és szeptemberben több száz magas rangú katonai parancsnokot (ezredeseket és tábornokokat) tartóztattak le, mert állítólag kommunista szervezkedésben vettek részt. Megindult a tisztogatás a rendőrségen, a főállamügyészségen, a minisztériumokban is.

Csak a *szolidaritás és elismerés* hangján szólhatunk az illegális harcot folytatók névtelen tízezreinek hősies helytállásáról. Még sokáig kell az áldozatvállalás és a megpróbáltatások útját járniuk, harcuk csak akkor járhat azonban eredménnyel, ha *józanul elemzik a helyzetet, s összefogják erőiket.*

Az újjászerveződő kommunista csoportok tavaly tették meg az első érdemi lépéseket, hogy átfogó helyzetelemzéssel adjanak elméleti alapot további gyakorlati tevékenységüknek. Két ilyen részletes elemzés látott napvilágot. Az egyik az *„Indonéz Kommunista Párt Központi Bizottsága politikai bizottságának önkritikája"* címmel jelent meg, a másikat az „IKP marxista—leninista csoportja" tette közzé *„Az indonéz forradalom helyes útjáért"* címen. Amennyire örvendetes, hogy az indonéz kommunisták valóban komoly kísérletet tesznek a múlt gyakorlatának felülvizsgálására, annyira sajnálatos, hogy a mozgalom ma is megosztott. Nemcsak a két különálló okmány közreadásának ténye jelzi ezt, hanem a szerzőknek a jelenre vonatkozó s egymással ellentétes következtetése is.

Mindkét elemzés átfogja a párt múltbeli tevékenységét, programját, stratégiáját és taktikáját, korábbi elméleti tételeit és szervezeti elveit. Mindkettő tehát jórészt a múlttal foglalkozik, de a jelen és a jövő feladatainak megoldásához is ad bizonyos útmutatásokat. Sajnos, az „önkritika" szerzőinek szemléletét ma is áthatja a szektás, kalandor, maoista ideológia, ennek az elfogadására akarják rávenni az indonéz kommunistákat. „Az indonéz forradalom helyes útjáért" című okmány viszont *higgadt, objektív értékelést,* helyes orientációt ad (bár néhány megállapítása vitatható), s alapja lehet a párt új akcióprogramja kidolgozásának.

A marxista—leninista csoport így határozza meg a kommunisták politikájának fő irányvonalát: egészséges alapokon ismét meg kell teremteni a *nemzeti egységfrontot,* minden eszközzel erősíteni kell a *munkás—paraszt szövetséget,* élen kell járni abban a harcban, amelyet a tömegek saját létérdekeikért vívnak, felhasználva a *harc minden formáját,* mind az illegális, mind a legális formákat. Ez utóbbi megállapítás jelentőségét külön is hangsúlyozni kell.

A maoista vonal képviselői csak *elvben* ismerik el a munkásosztály vezető szerepét, amely szerintük a munkásosztályt „történelmi jog" alapján illeti meg, de a fő forradalmi erőt *a parasztságban* látják, amelynek minden körülmények között „fegyveres népi demokratikus forradalmat" kell végrehajtania. Opportunistának nevezik mindazokat, akik nem hajlandók *alárendelni* a harc minden eszközét a parasztháború kibontakoztatásának. A kínai példa merev, sema-

Digitized by Google

tikus követését ajánlják, figyelmen kívül hagyva az ország objektív körülményeit és sajátos viszonyait. Tagadják a marxista *szövetségi politikát*, elutasítják a szövetséget a nemzeti egységfrontban érdekelt más erőkkel.

Mindkét okmány szerzői bírálják az *Aidit* vezette Indonéz Kommunista Párt hibáit, tévedéseit. De ezekért a hibákért az „önkritika" a párton belüli „revizionistákat" okolja, a következetesség hiányát vetve szemükre. A marxista—leninista csoport viszont különbséget tesz a párt tevékenységének két szakasza között. Rámutat, hogy az IKP vonalvezetése *az ötvenes évek végén helyes volt*, a torzulás csak később következett be, amikor a párt akkori vezetői kritikátlanul azonosultak Sukarno elnök „irányított demokráciájával", s *lemondtak önállóságukról*. Ebben az időben kezdett az IKP Peking felé orientálódni.

Kétségtelenül helytálló ez a megállapítás, de kiegészítésre szorul. Bár korábban a párt helyes politikai irányvonalat dolgozott ki, a *gyakorlatban* sok vonatkozásban nem tudta megvalósítani ezt. A párt vezetői *elszigetelődtek a tömegektől*, nemcsak a Sukarno-korszak utolsó éveiben, hanem *korábban* is. Egyes égető gazdasági követelések kivívására mozgósítani tudták ugyan a tömegeket, de nem voltak hús a húsukból, vér a vérükből.

E véleményének adott hangot *Giuliano Pajetta* a Critica Marxistában, az Olasz KP elméleti folyóiratában (1966. 3. sz.) írt tanulmányában. A többi között megállapította: „Meg kell mondani, hogy a közelmúltban kialakult benyomásaink szerint sem Sukarno, sem pártjának, a nemzeti pártnak haladó része, sem pedig maga a kommunista párt nem harcolt mindig kellő energiával, főleg pedig a tömegek széles körű tevékeny részvételével a helyzet megváltoztatásáért. Az Indonéz Kommunista Párt számos dokumentuma a nemzeti megújulás komoly programját tartalmazza, de a párt és a népi tömegszervezetek nagy számbeli ereje dacára — úgy látszik — nem folyt széles körű harc e program megvalósításáért".

Ezekre a jelenségekre azért kell felhívnunk a figyelmet, mert jelentkezik megismétlődésük veszélye. A partizán erők mostani önfeláldozó harcát ugyanis részben a mindent egy lapra feltevő „szélsőbaloldali" vezetők irányítják, akiknek kalandorsága kudarcokat okozhat és már okozott is.

Megnyugtató azonban, hogy vannak olyan kommunisták, akik a fegyveres ellenállást igyekeznek kombinálni a harc legkülönfélébb formáival, tudatosan, szívósan törekednek erőik konszolidálására és a mozgalom kiszélesítésére. Nem hagyják figyelmen kívül a politikai fejlődésből adódó legális tényezőket, s igyekeznek átfogó alapokra helyezni tevékenységüket. Pártszervező munkájuk nem korlátozódik kizárólag a vidékre, hanem érvényesül a városokban, a hadseregben, a gazdasági harcban, a szakszervezetekben és egyes politikai intézményekben is.

Figyelembe véve az objektív tényezőket látnunk kell, hogy esetleg évekig eltarthat, amíg Indonéziában pozitív fordulat következik be. Az ellentétek sűrűsödnek, a feszültség fokozódik és ha egy-két esztendő esetleg nem hozza is meg a szervezett baloldal tömeges megjelenését a porondon, az előttünk álló évtizedben bízvást számolhatunk ezzel.

Bochkor Jenő

Digitized by Google

A párttörténet kutatásának húsz esztendeje

Az 1918—19-es években történetének nagyszerű lapjait írta a nemzetközi munkásmozgalom. A forradalmi események sorában kiemelkedő helyet foglalnak el és szabadságharcos múltunk legkiemelkedőbb fejezetét képezik az ez időben hazánkban végbement forradalmak. *A forradalmi fellendülés talaján született meg a magyar kommunista mozgalom.* A történelem szinte lélegzetvételnyi szünetet sem adott a fiatal pártnak: azonnal harcra kellett szerveznie, harcba kellett vinnie a magyar proletariátust a munkáshatalom győzelméért.

A tények sokasága és a napi sajtó puszta áttekintése is azt mutatja, hogy ma társadalmunk széles rétegei igyekeznek jobban, részletesebben megismerni e periódus eseményeit, keresik ezek értelmét és szerepét nemzeti történelmünkben, kutatják a folytonosságot, amely jelenünket összekapcsolja a múlttal, és azokat a tanulságokat, amelyek belőlük levonhatók a jelen és a jövő számára.

Az érdeklődéssel együtt az igények is növekednek azokkal szemben, akiknek hivatásuk a történelmi múlt kutatása és tapasztalatainak feltárása. Kielégíteni ezeket az igényeket — szép és felelősségteljes hivatás, s ma már szerte az országban kutatók és oktatók széles köre foglalkozik vele. Szervezetten és intézményesen azonban a fennállásának huszadik évfordulóját ünneplő *Párttörténeti Intézet* feladata munkásmozgalmunk történeti tablóinak megrajzolása, az állami és pártoktatásnak tananyagokkal való ellátása, a forradalmi múltunk megismertetésében való széles körű közreműködés.

A KMP megalakulásának harmincadik évfordulóján megalakult intézet szinte töretlen talajon, kevés történetírói tapasztalattal rendelkező gárdával kezdte el ezt a felelősségteljes munkát, s olyan körülmények között, amikor pártunk politikájában és gyakorlatában már kibontakozóban voltak azok a szektás és dogmatikus vonások, amelyek azután a társadalomtudományokra és közöttük a magyar marxista történetírásra is rányomták bélyegüket. Ahogyan azonban tudománytalan e periódus egyoldalúan negatív értékelése, úgy hibás társadalomtudományi kutatómunkájának sommás elmarasztalása is. Hiszen minden súlyos ellentmondás ellenére, ezekben az években értékes tapasztalatok halmozódtak fel a társadalomtudományok minden ágában. Nagyrészt ezekben az években nőttek fel azok a káderek, akik napjainkban — megszabadulva a dogmatizmus és a revizionizmus béklyóitól — alkotóan vesznek részt a társadalomtudományok marxista művelésében. Azok a fiatal káderek, akik ekkor elindultak a tudomány útján, 1957 után, a pártvezetés és a pártpolitika ösztönző hatására, a társadalomtudományokkal szemben támasztott nagyobb társadalmi igény szüntelen ösztönzésére tudományáguk fokozatosan erősödő személyi bázisaivá váltak.

Ez a folyamat ment végbe a párt- és a munkásmozgalom történetének kutatása és feldolgozása területén is. 1948-ban kezdődött meg a magyar munkásmozgalom története levéltári forrásainak összegyűjtése, rendezése és ennek „melléktermékeként" válogatott dokumentumainak sajtó alá rendezése. Megindult a tényfeltáró és feldolgozó munka is. Ily módon az oktatók és kutatók, továbbá a történelem iránt érdeklődők széles köre összehasonlíthatatlanul helyesebb képet alkothatott magának a magyar munkásmozgalom, a párt és a munkásosztály történetéről, mint amilyet róla a reakciós történetírások vagy a jobboldali szociáldemokrata szerzők memoárjai, feldolgozásai rajzoltak.

Digitized by Google

A mozgalom és benne a kommunista párt története azonban nem mentes ellentmondásoktól, az útkeresés bizonytalanságaitól. Egyidőben divattá vált ezeket a gyengeségeket tenni meg a kutató- és értékelő munka kiinduló pontjává. Az ilyen törekvésekkel szemben a párttörténeti kiadványok segítettek megértetni a munkásmozgalom és a kommunista párt társadalmi szerepét és jelentőségét a nemzet történetében, azt, hogy nincs hazánkban még egy olyan párt, amely kibírta volna a megpróbáltatásoknak azt a kálváriáját, amelyet a kommunista mozgalomnak végig kellett élnie. A párt a sok megpróbáltatás ellenére mindig talpraállt és — különböző színvonalon és hatásfokkal, de mindig igyekezett választ adni a magyar társadalom legfontosabb kérdéseire.

A párttörténeti kutató- és feldolgozó munkának az volt és ma is az az egyik feladata, hogy a marxista tudományos módszer alkalmazásával, bemutassa a párt fejlődésének törvényszerűségeit, sajátos körülményeit, e harc eredményeit és buktatóit. És ha igaz az, hogy pártunk a maga hibáiból is sokat tanult küzdelmes fejlődése során, akkor a párttörténetírás fejlődésére is teljességgel vonatkozik ez az igazság. A pártnak és a munkásosztálynak alapvető érdeke fűződik történeti múltunk valósághű feltárásához. Ennek az igazságnak felismerésével és gyakorlatban való következetes alkalmazásával párhuzamosan a párttörténet-kutatásban is következetes harcot kellett folytatni mind a „bal"-, mind a jobboldali tendenciák ellen. A pártos alkotó módszer meghonosítása mellett küzdeni kellett az ellenkező jelű szubjektivizmussal és az álobjektivizmussal szemben is. Amikor tehát az 1956 előtt folytatott párttörténeti kutatás helyes értékelését hangsúlyozzuk, forrás- és tényfeltáró munkájának nagy eredményeit elismerjük, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ezek az eredmények csak a múlt tévedéseinek kijavítása révén válhattak teljessé, és a további fejlődésnek is az állandó önvizsgálódás, saját tevékenységünk kritikai értékelése a legfőbb feltétele.

A párttörténészek az elmúlt két évtizedben sokat tettek a személyi kultusz légkörében fogant azon elméleti-történeti torzítások tudományos kiigazításáért, amelyek főként pártunk felszabadulás előtti küzdelmeinek lekicsinylésében, egyes vezető személyiségek elfogult értékelésében fejeződtek ki. Korábban pl. a magyar történészek egyoldalúan ítélték meg a két munkáspárt 1919-es egyesülését, s a vezetők, elsősorban Kun Béla tevékenységben keresték a Magyar Tanácsköztársaság belső nehézségeinek okait. Tanulmányok, monográfiák és mindenekelőtt „A magyar forradalmi munkásmozgalom története" mérlegre tették pártunk negyedszázados heroikus küzdelmének nagyszerű eredményeit és korlátait is, tényekkel bizonyították be, hogy ebben a negyedszázadban, amikor szinte alig volt esztendő, amelyben a pártot súlyos veszteségek ne érték volna, csak a kommunista párt képviselte következetesen a nép érdekeit, szállt szembe a fasizálódás, majd a totális fasizmus bevezetését célzó reakciós törekvésekkel, lépett fel a háborús készülődés és a Szovjetunió elleni galád támadás ellen.

A párt politikájának fő vonalában 1935-ig sok kárt okozott a szövetségesekhez, mindenekelőtt a szociáldemokrata mozgalomhoz való viszony szektás-dogmatikus felfogása. Ezt azonban egyes történeti munkák egyoldalúan értékelték. Az egyoldalúság mindenekelőtt abból eredt, hogy a kommunista mozgalom egészének értékelése helyett a vezetők tevékenységének történetét kutatták, a politikai fő vonal mechanikus értékelése mellett hiányzott a pártszervezetek és a párttagság tényleges tevékenységének kutatása. Márpedig — mint a megjelent párttörténeti munkák bizonyítják — a párt politikai vonalának hibáit a gyakorlat számos esetben korrigálta; az illegális kommunista mozgalom az úgynevezett aprómunkában jelentős eredményeket ért el. A szociáldemokrata párthoz való viszony a gyakorlatban sokszor különbözött attól, ami a korabeli elvi állásfoglalásokból következett volna. A jobboldali szociáldemokrata vezetőkkel szembeni jogos megvetés és gyűlölet ellenére a kommunista és szociáldemokrata párttagok és középfunkcionáriusok nemcsak együtt vettek részt a sztrájkokban, a tömegmegmozdulások szervezésében, de nem egy esetben közösen is szervezték, készítették elő ezeket. Az 1930. szeptember 1-i hatalmas tömegmegmozdulások — amelyben csak Budapesten mintegy 150 ezer dolgozó vett részt — a kommunisták, szociáldemokraták és szakszervezetek együttműködésének volt az eredménye. A munka-

Digitized by Google

nélküli bizottságok szervezése s bennük a szociáldemokrata munkásokkal való együttműködés, a kommunisták részvétele a szociáldemokrata párt vidéki szervezeteinek munkájában 1932-ben, a fordulat 1933 nyarán a kommunista párt szakszervezeti politikájában, a közvetlen stratégiai cél, továbbá a szociáldemokrácia hibás megítélése által emelt korlátok fokozatos és részleges felszámolásáról tanúskodnak. Ez utóbbi jelenségek éppúgy részei a kommunista mozgalom történetének mint az előbbiek.

A párt politikájának felülvizsgálatában a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa után, döntő fordulat állt be, ha nem is ellentmondások nélkül. A népfrontpolitika magyarországi kidolgozásának, e politika fejlődésének és gyakorlati alkalmazásának története azon legfontosabb témák egyike, amelyekre a Párttörténeti Intézet az utóbbi évtizedben a legtöbb figyelmet fordította. Ezt sürgette az is, hogy egyesek megpróbálták pártunk jelentőségének kisebbítésére és a hazai illegális vezetők befeketítésére használni fel a magyarországi népfrontmozgalom és az antifasiszta ellenállás eredményeinek viszonylag kicsiny voltát. Tisztázni kellett azokat az okokat, amelyek a helyes politika ellenére lehetetlenné tették az antifasiszta népfrontmozgalom széles körű kibontakozását Magyarországon. Nem utolsósorban a magyar szociáldemokrata pártnak ebben játszott szerepét kellett mindenfajta egyoldalúság elkerülésével tanulmányozni. Nagy gondot kellett fordítani a polgári ellenzék magatartását motiváló okok és az uralkodó körök politikájának tanulmányozására is. Kutatásaink rácáfolnak azokra az itthon és külföldön is vallott nézetekre, amelyek szerint a magyarországi népfrontpolitika eredménytelenségéért elsősorban a kommunisták voltak felelősek. Ennek az időszaknak a részletekbe menő feldolgozása nélkülözhetetlen volt a felszabadulást követő politika tanulmányozásához is.

Sokat tettek a párttörténészek és sokat kell még tenniük azért, hogy munkásmozgalmunk nagy alakjai elfoglalják az őket megillető helyet nemzeti történetünkben. Nem kőből faragott hősöket kell kreálni belőlük, hanem olyan hús-vér embereknek, olyan igazi forradalmároknak kell bemutatni őket, amilyenek a valóságban voltak. Legtöbbjük minden áldozatra kész olyan ember volt, aki egyéni boldogságát mindig alá tudta rendelni a közügynek, a párt, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom érdekeinek. Forradalmi és internacionalista helytállásuk volt életútjuk meghatározó vonása, hibáik, gyengeségeik pedig összefüggtek a mozgalom helyzetével, belső ellentmondásaival, azokkal a kegyetlen körülményekkel, amelyek között évtizedeken át küzdött külföldön és itthon a munkásosztály felszabadításának ügyéért.

Az MSZMP kétfrontos harca reális feltételeket teremtett pártunk felszabadulás utáni történetének tanulmányozásához. A munka az 1944 végi, 1945 elejei időszak kutatásával kezdődött, majd fokozatosan felölelte a fordulat évéig terjedő eseményeket, sőt, a legutóbbi években megkezdődött szocialista fejlődésünk napjainkba nyúló eseményeinek feldolgozása is. Az 1944 végétől 1948 közepéig terjedő időszak sok fontos eseményének feltárása mellett jelentős eredményt értünk el pártunk ezen időszakban folytatott politikájának összefüggő tanulmányozásában és értékelésében. A népi demokratikus forradalom fejlődéséről a közelmúltban lezajlott, gyakran szenvedélyes történészviták is egyértelműen bizonyítják e kérdések tanulmányozásának fontosságát.

A viták során felmerült problémacsoportból külön is meg kell említenünk a párt 1944 végétől 1948-ig folytatott politikájának értelmezése körül kialakult nézeteltéréseket. Azokkal a nézetekkel szemben, amelyek szerint az 1948 és 1956 közötti hibák okait az 1948-ig folytatott politikára lehet és kell visszavezetni, kutatásaink eddigi eredményei azt bizonyítják, hogy pártunk politikája 1949-ig *alapjában* helyes volt, ha természetesen nem is minden vonatkozásában és minden időben hibátlan. Bizonyos politikai fogyatékosságok s az 1948 után eluralkodó személyi kultusz már ekkor mutatkozó jelei azonban nem indokolják a párt egész politikájának elmarasztaló értékelését. Csakis a tények szigorúan tudományos elemzése révén lehet feltárni azokat az okokat, amelyek 1948 után deformálták a párt politikáját, és csak így lehet a jelen és a jövő számára időtálló tanulságokat levonni. Ehhez azonban még csak az első, kísérleti lépések történtek meg. Mindenekelőtt a politikai hatalomban 1947—1948 fordulóján végbement gyökeres változások hazai és nemzetközi as-

Digitized by Google

pektusainak kutatását és tanulmányozását tartjuk szükségesnek ahhoz, hogy világossá váljanak mindazok az okok, amelyek pártunk politikájának deformálódásában szerepet játszottak. Ez a feltétele annak, hogy az 1949—1956 közötti időszak története nagyobb munkákban részletesen feldolgozható legyen.

E rövid írás keretei természetesen nem teszik lehetővé, hogy szót ejtsünk munkásosztályunk és pártunk történetének sok olyan vonatkozásáról, amelyet a Párttörténeti Intézet tárt fel és tett közismertté húszéves fennállása során. Tudjuk, hogy a társadalmi igények messze meghaladják a már elért eredményeket, s több a hátralevő, mint a már elvégzett munka. Az eredmények arra kötelezik az intézet kollektíváját, hogy a magyar munkásmozgalom története olyan „fehér foltjainak" további feltárása mellett, mint pl. a Magyarországi Általános Munkáspárt története, a munkásosztály küzdelmei az első világháború éveiben, a szociáldemokrata párt története és tevékenysége a két világháború között, a népi demokratikus korszak történetének számos kérdése stb. magasabb szintre emelje kutatómunkáját.

Hozzá kell fogni az olyan, pártunk történetének több periódusán végigvonuló kérdéscsoportok beható tanulmányozásához, mint pl. a marxizmus—leninizmus magyarországi elterjedésének, alkalmazásának és továbbfejlesztésének története. Folytatni kell a pártunk 1935 utáni stratégiájának elméleti vonatkozásait elemző munkát. Fel kell kutatni a Kommunista Internacionálé történetének további részleteit, nagyobb gondot kell fordítani a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom kölcsönhatásának tanulmányozására stb.

A Párttörténeti Intézet két évtizedes munka során szerzett tapasztalatai, munkatársainak készsége arra, hogy további erőfeszítéseket tegyenek szakmai és elméleti felkészültségük tökéletesítésére, a születésének ötvenedik évfordulóját ünneplő párt politikája által sugallt alkotó légkör kellő alapot nyújt ahhoz, hogy az intézet a növekvő igényeknek is becsülettel eleget tegyen.

Zsilák András

Szántó Lajos: Proletárok!

Digitized by Google

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek hitelellátása

Ha az új gazdaságirányítási rendszer első évében mezőgazdasági termelőszövetkezet vezetőjével vagy megyei irányító szerv képviselőjével beszélget valaki, néhány percen belül külön kérdés nélkül is szóba kerül a termelőszövetkezetek hitelellátása. Ez érthető is. Szinte minden termelőszövetkezetben a zavartalan gazdálkodás feltétele a hitel. S a hitelellátás elvei és módszerei nemcsak a gazdasági vezetők cselekvési lehetőségeit befolyásolják, hanem a termelőszövetkezeti tagok munkakörülményeinek, jövedelmének alakulását is. Ez pedig már százezrek ügye. Százezrek sorsával kapcsolatos véleményekre pedig minden felelős vezető felfigyel.

A termelőszövetkezeti vezetőknek a hitelellátásról alkotott véleménye — a megyék és az üzemek helyzetének, gondjainak különbözősége ellenére — abban megegyezik, hogy a véleményt formálók nem ismerik eléggé a megye, illetve a népgazdaság lehetőségeit, és a hitelkérelmek elbírálására vonatkozó konkrét döntések szempontjait. Egy-egy termelőszövetkezet vezetőinek nincs tudomásuk más termelőszövetkezetek hitelfelvételi szándékáról. Nem tudják, hogy megyei vagy országos összesítésben mekkora összegre rúg több ezer szövetkezet egymástól függetlenül kialakított hiteligénye. Úgy véljük, hiba volna elmarasztalni őket azért, mert saját szövetkezeti kollektívájuk igényeiből indulnak ki. Ahhoz azonban hozzá lehet segíteni őket, hogy már igényeik megfogalmazásakor tájékozódhassanak a lehetőségekről, s azt is megismerjék, hogy milyen meggondolások vezérlik a döntésre illetékes szerveket a hiteligények elbírálásában.

Most kezdődik az az időszak, amikor a termelőszövetkezetek tagjai és vezető testületei kialakítják a jövő évi gazdálkodást körvonalazó terveiket. Ezeknek a terveknek a realitása a pénzügyi lehetőségektől is függ. A tervezés és a helyes tájékozódás elősegítésére választ kértünk *dr. Garamvölgyi Károly*tól, a pénzügyminiszter első helyettesétől, és *dr. Kovács Sándor*tól, a Magyar Nemzeti Bank ügyvezető igazgatójától, termelőszövetkezetek hitelellátásával kapcsolatos néhány kérdésre. A kérdéseket különböző adottságú megyék termelőszövetkezeti vezetőivel, területi szövetségeinek és megyei pártbizottságainak képviselőivel való beszélgetések alapján állítottuk össze.

Hogyan alakult a termelőszövetkezetek pénzügyi helyzete 1968-ban?

Dr. Garamvölgyi Károly: A termelőszövetkezetek pénzügyi helyzetét 1968-ban három tényező befolyásolta: az 1967. évi gazdálkodás eredménye, az új gazdaságirányítási rendszerrel összefüggő ár- és jövedelempolitikai intézkedések, és az 1968. évi gazdasági helyzet.

Mielőtt a mai helyzetet ismertetném, előbb nagyon röviden az első tényezőről kívánok szólni. Már csak azért is, mert 1967-ben a gazdálkodásnak olyan fontos jelenségeit tapasztaltuk, amelyek *viszonylag tartós tendencia kialakulását bizonyítják.*

1967-ben a mezőgazdasági termelés a termelőszövetkezeti szektorban is egyenletesen nőtt, és mintegy 9 százalékkal haladta meg az 1966. évit. A segéd- és melléküzemági termelés sokkal erőteljesebben, mintegy 50 százalékkal növekedett. A felosztható jövedelem 13 százalékkal haladta meg az 1966. évit, úgy, hogy a jövedelemfelosztásban bővült az üzemi felhalmozás aránya és a felhalmozás növekedési rátája meghaladta a személyi jövedelmek növekedését. Így 1967-ben fordult elő először, hogy a termelőszövetkezetek nagyobb biztonsági alappal indulhattak neki a következő évnek. 1967-ben tovább folytatódott az ország alapvető gazdasági érdekeinek megfelelő termelési szerkezet kialakulása. Végül, 1967-ben a termelőszövetkezeti taglétszám az előző évek kedvezőtlen tendenciáitól eltérően alakult. Megindult a fiatalok beáramlása a termelőszövetkezetekbe és az alkalmazotti létszám növekedése is mérséklődött.

Az új gazdaságirányítási rendszerrel

Digitized by Google

összefüggő pénzügyi intézkedések előkészítése során a mérlegszerű összeállítások arra mutattak, hogy a kedvezőbb adottságú és jövedelmi pozíciójú termelőszövetkezetek vonatkozásában az árés adóintézkedéseknek egy minimális negatív egyenlegük lesz. A számítások időpontjában még csak becsülni lehetett az 1968. évi kilátásokat; ma azonban már megállapíthatjuk, hogy a termelőszövetkezetek e csoportjainak a pénzügyi egyenlege sem rosszabbodott, hanem a vártnál lényegesen kedvezőbben alakult. Ez elsősorban a felvásárlási árak rendezésének, a javuló termelésnek az eredménye, de van benne szerepe néhány olyan tényezőnek is, amelyet a közvélemény kevésbé ismer, vagy helytelenül ítél meg. Vegyük sorra ezeket.

Tovább növekedett a *segéd- és melléküzemági termelés.* Különösen azokban az ágazatokban vált ez jelentőssé, amelyekben a termelőszövetkezetek főként a munkaerő hasznosítására alapozták a termelés bővítését. 1967-ben mintegy 4,2 milliárd forint körül mozgott a nem mezőgazdasági termelésből származó árbevételek összege. Az 1968-as tervekben 5 milliárd szerepel, de várható, hogy ennek nagysága eléri a 6 milliárd forintot.

1968-ban meggyorsult *a háztáji gazdaságok és közös gazdaságok árukapcsolatainak* kiszélesedése. A közös gazdaságok a háztáji gazdaságok termékeinek egyre nagyobb hányadát értékesítik. Összehasonlítva az 1967. január 1—augusztus 31-i időszakot az 1968. év ugyanezen időszakával, megállapítható, hogy a termelőszövetkezetek több mint a háromszorosára növelték felvásárlási tevékenységüket.

Az 1968. évi gazdálkodásnak fontos tényezője volt a részesedési alap, illetve a munkadíjra vonatkozó új intézkedések hatása. Általánossá vált, hogy a *folyamatos munkadíjazás* biztosítása céljából a termelőszövetkezetek elkülönítették az összes személyi jövedelem tömegének egy meghatározott hányadát. A jelenlegi adatok helyes tendenciák kialakulását érzékeltetik. A termelőszövetkezetek *már eredeti terveikben sem méretezték túl az összes személyi jövedelem tömegét:* az 1967. évi 13,8 milliárd forinttal szemben 14,1 milliárd forintot terveztek. Ez mintegy 2 százalékos növekedés, az 1968. évben kialakult helyzet alapján azonban mintegy 14 milliárd forint személyi jövedelem felhasználásával lehet számolni. Ez lényegében megegyezik az elmúlt évivel, sőt bizonyos tekintetben — a természetbeni részesedés értékének változását is figyelembe véve — alacsonyabb ennél. A termelőszövetkezetek reálisan mérték fel helyzetüket és sok helyütt a betervezett alapmunkadíjat sem használták fel (1968. július 31-ig csak mintegy 46 százalékát vették igénybe az egész évre betervezett munkadíjtömegnek).

A termelőszövetkezetek gazdasági helyzetének fontos jellemzője a *pénz- és hitelgazdálkodás* alakulása. A termelőszövetkezetek bankszámláin az elmúlt évi 2,6 milliárd forint betéttel szemben 1968. augusztus 31-én 3,4 milliárd forint betét volt. Az elmúlt év augusztus 31-ig összesen kereken 7 milliárd forint rövid lejáratú hitelt vettek fel a termelőszövetkezetek, ez év augusztusáig pedig 4,8 milliárd forint hitelfelvétel elegendő volt a múlt évinél magasabb színvonalú termelés finanszírozására. Emellett meg kell jegyezni, hogy a termelőszövetkezetek lejárt és vissza nem fizetett hiteleinek állománya azonos a múlt évivel, és nem érte el a 80 millió forintot. A következő hónapokban még növekedhet a pénzügyi fizetésképtelenség, de valószínű, hogy sem a termelőszövetkezetek számát, sem a fizetésképtelenség összegét tekintve nem éri el a múlt évit.

Milyen elvek alapján, mekkora összeget fordítunk 1968-ban a kedvezőtlen feltételek között gazdálkodó termelőszövetkezetek állami támogatására?

Dr. Garamvölgyi Károly: Jogos a kérdés. Hiszen a termelőszövetkezetek pénzügyi helyzetét csak akkor ábrázolhatjuk a valósághoz hűen, ha külön megvizsgáljuk a kedvezőtlen természeti és közgazdasági adottságú és alacsony gazdasági hatékonysággal működő termelőszövetkezetek helyzetét.

Mindenekelőtt el kell mondanom, hogy ez év elején a tanácsok illetékes szervei 958 szövetkezetet soroltak be a támogatott szövetkezetek közé. Ez a szövetkezeteknek kereken egyharmada. Minthogy a támogatás formái jelentősen módosultak, úgy gondolom, nem lesz érdektelen, ha az egyes formákba sorolt szövetkezetekről is tájékoztatást nyújtok.

Digitized by Google

A *tételes termékdotációs* rendszerbe vont szövetkezetek száma kereken 380. Az e kategória támogatására számításba vett összeg 200 millió forint. Mint ismeretes, e támogatási formában a termelőszövetkezet árkiegészítést vehet igénybe olyan áruk értékesítésekor, amelyek a központilag meghatározott cikklistába tartoznak. Ezt a támogatási rendszert Borsod, Heves, Nógrád, Veszprém és Zala megyékben alkalmazzuk.

Az árkiegészítéses támogatási forma másik változata az *árbevételek meghatározott százalékának térítése*, ugyancsak az árutermeléssel arányban. E rendszerben nem a központi cikklistába vont áruk alapján számítják a termékdotációt, hanem a mezőgazdasági termelésből származó árbevétel alapján. E támogatási formába 193 szövetkezet van besorolva; a számításba vett dotáció kereken 120 millió forint. Ez a rendszer Baranya megye egy járásában, Bács és Csongrád megyében, továbbá Szabolcs megye 4 és Nógrád megye 2 járásában van bevezetve.

A hagyományos, *jövedelemkiegészítéses* forma 243 termelőszövetkezetnél maradt fenn. A jövedelemkiegészítés összege 180 millió forint. Az ehhez hasonló *dotációs* forma 34 szövetkezetre terjed ki. Ebben a rendszerben nem az *egy dolgozó tagra* jutó jövedelem az elosztás mérőszáma, hanem az *egy munkanapra* jutó részesedés.

A tanácsok végrehajtó bizottságai három évre sorolták be ezekbe a támogatási rendszerekbe a szövetkezeteket, azzal az ígérettel, hogy a támogatás feltételei nem változnak. Emellett 1968-ban 106 szövetkezet egyszeri besorolás alapján részesül támogatásban, mintegy 73 millió forintos keretben. Ebben a keretben a támogatás eseti. Feltételezhető, hogy e szövetkezetek köre 1969-ben jelentősen szűkül.

A jelenlegi tapasztalatok szerint az új támogatási szisztémák alkalmazása kedvező helyzetet teremtett. Különösen az árutermelés fokozására ösztönző támogatási formák válnak be. A jelenlegi számítások szerint a termelés bővülése miatt mintegy 6—8 százalékkal magasabb összegű lesz az ártámogatás, mint amennyit erre az évre terveztünk. Ugyanakkor, e termelőszövetkezeti kategóriában a veszteség a múlt évinél lényegesen alacsonyabb lesz. Az ebből származó költségvetési megtakarítás kellő fedezetet nyújt az árutermelés növekedéséből keletkező támogatási többlet finanszírozására.

Milyen forrásokból fedezték a termelőszövetkezetek 1968-ban beruházásaikat?

Dr. Garamvölgyi Károly: A termelőszövetkezetek 1968-ban *eredetileg* mintegy 8,6 milliárd forint értékű beruházást terveztek. A források így oszlottak meg: 2,0 milliárd forint hitel, közel 4,0 milliárd forint állami támogatás és 2,6 milliárd forint saját eszköz. A *végleges* üzemtervekben már csak 6,7 milliárd forint beruházás szerepel. A beruházások pénzügyi forrásainak összetétele is megváltozott. A hitel mintegy a felére csökkent és nem éri el az 1,0 milliárd forintot, az állami támogatás pedig 2,6 milliárd forintra módosult. Jelenlegi ismereteink szerint *a beruházás a tervezettnél is kevesebb lesz:* mintegy 5,2 milliárd forint beruházási kiadás teljesítése várható. Ezen belül a hitelek aránya 15 százalékra csökken.

A források legjellemzőbb változása *a hitelek és a saját erőforrások arányának módosulása.* Bár ez jelentős mértékben növeli az üzemek önállóságát a beruházási tevékenységben, de szükségképpen dekoncentrálja a beruházásokat. Ugyanakkor *a hitelkeretek túlzott csökkenése* arra vezethet, hogy egy-egy nagyüzem nem tudja gyorsan befejezni jelentősebb beruházásait. Mérsékli ezt a problémát az, hogy a kedvező gazdasági adottságú termelőszövetkezetek *a személyi jövedelmek átmeneti visszatartása árán is* igyekeznek befejezni és üzembe helyezni beruházásaikat.

Miért nem lehetett teljesíteni 1968-ban a termelőszövetkezetek hiteligényeit?

Dr. Kovács Sándor: Februárban a bankszervek minden termelőszövetkezetben tájékozódtak arról, hogy milyen beruházásokat kíván ebben az évben megvalósítani és mennyi hitelt igényel erre. Ennek a felmérésnek a során kiderült, hogy a termelőszövetkezetek *több mint a kétszeresét* tervezik annak a hitelösszegnek, amelyet mi ebben az évben reálisan felhasználhatónak tartottunk.

Digitized by Google

Azért nem tartottuk megvalósíthatónak a termelőszövetkezetek elképzeléseit, mert az anyagellátás, a tervezői és kivitelezői kapacitás, valamint az 1968. évben meglevő hitellehetőség nem támasztotta alá őket.

Később, április körül kialakult a termelőszövetkezeti beruházásoknak az a nagyságrendje, amely — mai megítélésünk szerint — *nagyjából megvalósítható.* Az idén kereken 900 millió forint hitelt nyújtottunk beruházásokra a termelőszövetkezeteknek. Mai megítélésünk szerint az év végéig csak igen jó munkával és maximális erőfeszítéssel lehet ezt a hitelösszeget felhasználni. Az eddigi tapasztalatok alapján nyugodtan elmondhatjuk, hogy *hiába tudtunk volna esetleg több hitelt folyósítani* a jelenlegi helyzetben, az anyagellátási, tervezői és kivitelezői nehézségek miatt a termelőszövetkezetek nem valósíthattak volna meg az idén több beruházást.

A beruházásokhoz kapcsolódó, vagy más okból szükségessé váló *forgóalap-bővítéssel,* valamint a tenyészállat-állomány növelésével kapcsolatos hiteligényeket általában teljesíteni tudtuk. Különös gondot fordítottunk arra, hogy az állóalap bővítéséhez kapcsolódó forgóeszköz-igények kielégítése megfelelő időben biztosítva legyen, hiszen enélkül nem lehet gazdaságosan üzemeltetni a beruházást.

A *meliorációs beruházásokkal* kapcsolatos hiteligényeket is minden esetben ki tudtuk elégíteni, ugyanígy a termelési költségekkel kapcsolatos, éven belüli, rövid lejáratú hitelszükségletet is.

Meg kell még jegyeznem, hogy hitelt a bankszervek természetesen *csak hitelképes termelőszövetkezeteknek folyósítottak.*

Mik voltak a jellemzői az 1968. évi szövetkezeti hiteligényeknek?

Dr. Kovács Sándor: A termelőszövetkezetek idei hiteligényeit elsősorban az jellemezte, hogy *teljesen egybeestek a kormány gazdaságpolitikai céljaival.* Elsősorban korszerű sertés- és szarvasmarha-férőhelyek, valamint gyümölcstárolók létesítésére kértek hiteleket. A szövetkezeti vezetők tudják, hogy az állattartás jövedelmezőségének fokozásához elkerülhetetlenül szükséges a korszerű, nagyüzemi férőhely. Ma már mindenki olcsóbban, kevesebb takarmány felhasználásával szeretné előállítani a húst, a tenyészállatot. Az is nyilvánvaló, hogy nem elég megtermelni a szőlőt, a gyümölcsöt, hanem fel is kell dolgozni és tárolni is kell. Új telepítésű gyümölcsöseink ma még befejezetlen beruházásoknak tekintendők, hiszen általában a gazdaságoknak nincsenek meg a legszükségesebb járulékos és kapcsolódó beruházásaik sem.

A talajjavítási, talajvédelmi és vízrendezési beruházások iránt az előző évhez képest *csökkent az érdeklődés.* Az öntözési beruházások iránti igények viszont *növekedtek.*

Milyen elvek alapján döntött a Magyar Nemzeti Bank a szövetkezeti hitelkérelmek elbírálásakor?

Dr. Kovács Sándor: A Magyar Nemzeti Bank a kormány 1968. évi *hitelpolitikai irányelvei* alapján járt el és döntött a szövetkezeti hitelkérelmek ügyében. Ennek megfelelően a bankszervek arra törekedtek, hogy a *leggazdaságosabb mezőgazdasági beruházásokat* segítsék elő hitel nyújtásával. A hitelkérelmek elbírálása során a bankszervek elsősorban a termelőszövetkezet *hitelképességét* s a beruházás *hatékonyságát és megtérülését* vizsgálták. Emellett természetesen azt is megvizsgálták, hogyan alakul a termelőszövetkezet *fejlesztési alapja,* amelyből a hitelt visszafizeti. A hitelkérelmeket a bankszervek *rangsorolták,* s az elbírálásnál annak a szövetkezetnek a hitelkérelme részesült előnyben, amely *rövidebb idő alatt vállalta a hitel visszafizetését, illetve viszonylag több saját erőt adott a beruházáshoz.* Közgazdasági szempontból kifogásolható ugyan a hitelkérelmeknek ilyen kritériumok alapján való versenyeztetése, úgy gondoljuk azonban, hogy a jelenlegi körülmények között a hitel odaítélésének megfelelő módja ez. Fel kell tételeznünk ugyanis, hogy abban a termelőszövetkezetben van egy beruházásnak a legnagyobb gazdasági hatékonysága, amely viszonylag kevés hitelt kér és rövid idő alatt visszafizeti ezt. Ugyanakkor minden termelőszövetkezetnek és a népgazdaságnak is az az érdeke, hogy minél gyorsabban forogjanak a hiteleszközök,

Digitized by Google

minél több szövetkezet kapjon hitelt, és minél gyakrabban. Ha — mondjuk 15—20 évre adnák a beruházási hiteleket, akkor a forgás nagyon lassú, illetve az évenként kihelyezhető hitel összege alacsony volna. Az idén kibocsátott beruházási hitelek 70 százalékát a szövetkezetek négy éven vagy ennél rövidebb időn belül fizetik vissza. Tízéves vagy ennél hosszabb lejáratra a hiteleknek alig 2 százalékát helyeztük ki.

Közismert, hogy a gyenge termelőszövetkezetek, nélkülözhetetlen alapberuházásaik érdekében, irreális megtérülési időt és visszafizetési feltételeket is vállalnak. Van-e lehetőség arra, hogy külön bírálják el az alapberuházás gondjaival küzdő gyenge termelőszövetkezetek igényeit?

Dr. Kovács Sándor: Mindenki számára világos, hogy az előbb említett versenyben vajmi kevés eséllyel indulhattak volna a gyenge termelőszövetkezetek. Az is közismert, hogy egyes gyenge termelőszövetkezetekben bizonyos beruházások megfelelő gazdasági eredményt hozhatnak. (Itt meg kell jegyezni, hogy a banktapasztalatok szerint a gyenge termelőszövetkezetek megerősítését általában nem beruházással lehet legjobban elősegíteni, egyes esetekben azonban igen.)

A beruházási hitelek odaítélésénél a kormány hitelpolitikai irányelveinek megfelelően azt tartottuk szem előtt, hogy hitellel a *leggazdaságosabb* mezőgazdasági beruházások megvalósítását segítsük elő. Emellett azonban figyelembe vettük a gyenge termelőszövetkezetek szükségleteit, s *elkülönítettük a rendelkezésünkre álló hitelkeret egy részét;* ezt gyenge termelőszövetkezeteknek ítéltük oda, hiteligényeik egymás közötti versenyeztetése alapján. A gyenge termelőszövetkezetek tehát külön versenyeztek a beruházási hitelekért; azok a gyenge termelőszövetkezetek kaptak hitelt, amelyekben a beruházás nagyobb gazdasági eredmény elérését segíti elő, mint a többi gyenge szövetkezetben.

A hiteligények versenyeztetése során mindenütt (tehát nemcsak a gyenge termelőszövetkezeteknél) számolni kell azzal: némely hiteligénylő *irreális feltételeket is vállal* azért, hogy hitelhez jusson. Mi számoltunk is ezzel. A bankszervek mindenütt gondosan megvizsgálták, hogy reálisan teljesíthetők-e azok a visszafizetési és egyéb feltételek, amelyeket a hitelt igénybe vevő szövetkezet vállal. A gyenge szövetkezetek számára ezért általában hosszabb a hitelek lejárata, mint a többieknek. Mindamellett előfordulhat, hogy egy-egy bankszerv rosszul ítéli meg egy szövetkezet helyzetét. Igyekeztünk kizárni ezt a lehetőséget, s ha mégis előfordult, abból nem szabad azt következtetni, hogy rossz a hitelek odaítélésének jelenlegi módszere.

Általános a termelőszövetkezeteknek az az igénye, hogy alakítsanak ki részükre elszámolási számlán hitelkeretet, hogy ne legyen hátrányos a határidő előtti visszafizetés. Mi az akadálya az ún. rulírozás bevezetésének?

Dr. Kovács Sándor: Erre a kérdésre határozottan azt kell válaszolnom, hogy nem kerül hátrányos helyzetbe az a gazdaság, amely hamarabb, tehát lejárat előtt visszafizeti a hitelét. Ellenkezőleg, *előnyös helyzetbe* kerül; a hitelekért ugyanis kamatot kell fizetnie, az elszámolási számlán levő szabad pénzeszközökért viszont *nem kap kamatot.* Így egyenesen előnyös tehát a termelőszövetkezet számára, ha szabad pénzeszközeiből lejárat előtt visszafizeti a hiteleket. Az idei tapasztalatok azt mutatják, hogy sok gazdaság fel is ismerte ezt az előnyt. Ebben az évben — az előző évekhez viszonyítva — sok hitelt fizettek lejárta előtt vissza.

A termelőszövetkezeteknek valóban *nem folyósítunk úgynevezett rulírozó* hiteleket. Ennek az az oka, hogy a mezőgazdaságban viszonylag hosszú a termelés átfutási ideje, a kiadások és a bevételek sajátosan idényszerűek. Nehéz tehát helyesen áttekinteni akár a naptári, akár a gazdasági év teljes hitelszükségletét. A hitelfinanszírozás során a bankszervek arra törekszenek, hogy a vállalatok, szövetkezetek elsősorban a maguk pénzeszközeit használják fel, hitelt csak saját eszközeik kiegészítésére adunk nekik. Igaz, hogy ha az egész évre meghatároznánk valamilyen hitelkeretet és ez rulírozna, akkor ez kényelmesebb volna a szövetkezetnek is, a banknak is. Az említett sajátságok miatt azonban ezt az

Digitized by Google

éves hitelkeretet vagy túl bőre, vagy túl szűkre alakítanánk ki, márpedig a hitelnek a gazdasági folyamatokhoz, illetve eseményekhez kell kapcsolódnia.

Ez évben sokan panaszkodnak amiatt, hogy a hitelfolyósítás feltételei menet közben is módosultak. Tudja-e a Magyar Nemzeti Bank biztosítani azt, hogy az 1969. évi üzemi tervek elkészítésekor a termelőszövetkezetek már ismerjék a hitelkérelmek elbírálásának elveit, és hogy ezek később se változzanak meg?

Dr. Kovács Sándor: Minden bizonnyal igen. Az 1969. *évi hitelpolitikai irányelvek előkészítése megtörtént.* A kormány a hitelpolitikai irányelveket az éves népgazdasági tervvel és a költségvetéssel együtt tárgyalja és hagyja jóvá; ez előreláthatóan november folyamán történik meg. Ezt követően a bank azonnal kihirdeti a hitelezési irányelveket. Azt szeretnénk és arra törekszünk, hogy az 1969. évi beruházási hitelek elbírálása *decemberben és januárban* megtörténjék.

Végül egy utolsó kérdés: milyen változások várhatók a termelőszövetkezetek 1969. évi hitelellátásában?

Dr. Kovács Sándor: A termelőszövetkezetek 1969. évi hitelellátásában *nem várható lényeges változás.* Az idei gyakorlatnak megfelelően és ehhez hasonlóan tervezzük a jövő évi hitelezést is. Emellett *kisebb, nem alapvető változásokkal* lehet számolni. Talán nem felesleges újra utalnom arra, hogy a bankszervek 1969-ben is a *legnagyobb gazdasági* hatékonyságot ígérő beruházások megvalósításához nyújtanak majd beruházási hiteleket. A hitelversenyben azok a szövetkezetek lesznek előnyösebb helyzetben, amelyeknek *több a saját erejük* és amelyek *rövidebb idő alatt* tudják visszafizetni a hitelt. Jövőre is előnyben részesítjük a szarvasmarha- és sertésférőhelyek, valamint a gyümölcstárolók létesítésére irányuló hiteligényeket. A lehetőségek keretein belül támogatjuk a szükségletek kielégítését szolgáló és gazdaságosan működő melléküzemi és kisegítő tevékenység fejlesztését is.

Zsarnóczai Sándor

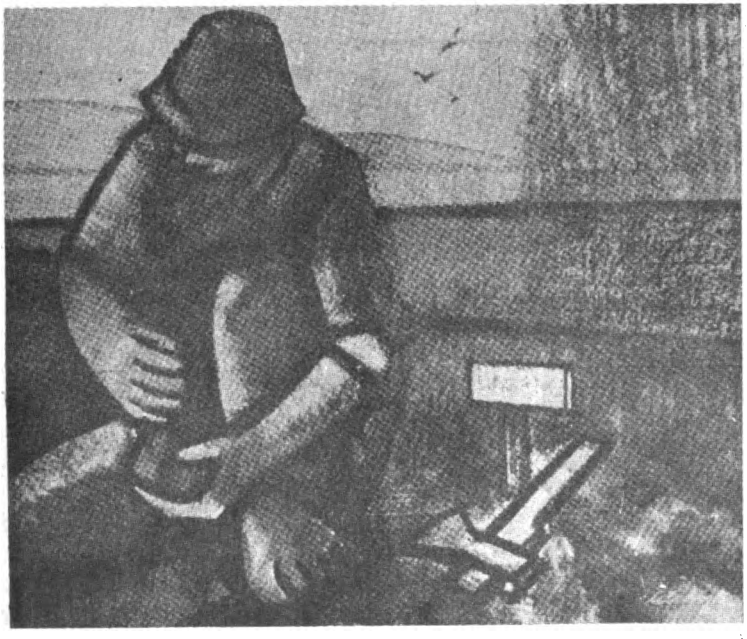

Feledy Gyula: Földosztás

Digitized by Google

Ady Endre

ELÉGEDETLEN IFJÚ PANASZA

(Hadköteles évszázadunk elején)

Páris, Peking ... London vagy Róma?
Be unalmas város ez a Föld,
Egyazon város és falu: semmi.
Már menni
Sehova se érdemes:
Valami más,
Valami nagy riadal vóna.

Ki bírja még e szürkeséget,
Ki hazugokat tündököl?
Már jöjj, Ököl:
Boruljon föl e nem jó Élet
S jöjjön a Halál, e nagy orvos,
S a Halál után ébredések,
Borzalmak,
S jöjjön valami más,
Óh, forradalmak, miért késtek?

Vér, vér, vér,
Be meg fog szépülni az Ember,
Ha vérben jól megmosdik egyszer
S be megjavul.
Óh, jöjj, trombitás angyaloddal,
Föltámadás.
Óh, jöjj milliónyi hadakkal.
S ifjítsd meg ezt az unalmas
Golyóbist,
Jöjjön a megváltó fegyver,
Ámen.

(Nyugat, 1918. július 16.)

Digitized by Google

Stettner Béla: 1918 november

Digitized by Google

Gacs Gábor rajza

„... a munkásság majd a sötét gyárra szegzi az Ember vörös csillagát!"

Raszler Károly: „Világ proletárjai, egyesüljé

Digitized by Google

Digitized by Google

Orosz János: Régi május 1

Digitized by Google

Orosz János: 1930 — tüntetők

Digitized by Google

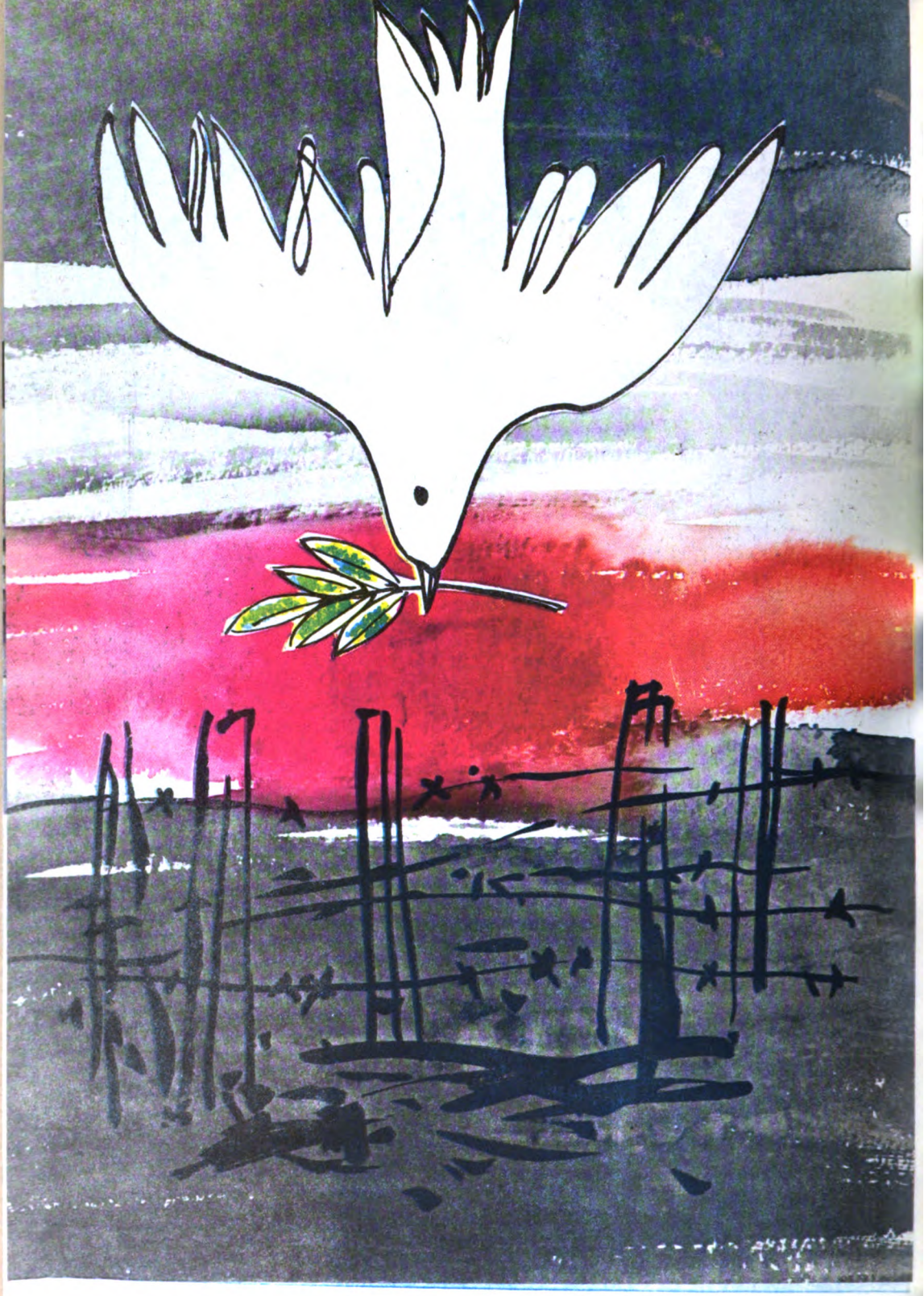

Csohány Kálmán: Felszabadulás

Digitized by Google

ásztor Gábor: Történelem

Bálványos Huba: Előre!

Digitized by Google

Digitized by Google

Tízéves

a Béke és szocializmus

Második évtizedébe lépett a Béke és szocializmus, a kommunista és munkáspártok huszonhat nyelven megjelenő elméleti és tájékoztató folyóirata, amely a testvérpártok képviselőinek 1957. évi moszkvai tanácskozása után indult meg. Egy évtizede folytatja e száznál több országban terjesztett folyóirat a marxista—leninista elmélet kérdéseinek propagandáját és segíti e kérdések további kidolgozását.

A nemzetközi kommunista mozgalom tapasztalatai bizonyítják, hogy a szocializmus pozíciói erősítésének, az imperialista mesterkedések meghiúsításának elengedhetetlen feltétele a marxizmus—leninizmushoz való rendíthetetlen hűség, a dolgozók internacionalista szellemben való nevelése, a burzsoá ideológia elleni harc. A Béke és szocializmus szerkesztősége ennek tudatában elemzi a kommunista mozgalom stratégiai és taktikai kérdéseit, ismerteti a kommunista és munkáspártoknak a háború és az imperializmus ellen, a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcban szerzett tapasztalatait, elősegítve e pártok kölcsönös tájékoztatását és tapasztalatcseréjét, a közös érdekű kérdésekben közös álláspontjuk kialakítását, következetesen tevékenykedve a kommunista világmozgalom egységén.

Az utóbbi években különösen nagy visszhangot keltettek és értékes marxista útmutatásokat adtak azok az elméleti tanácskozások, amelyeket a szerkesztőség a kommunista világmozgalom kiválóságai, marxista tudósok és haladó közéleti személyiségek részvételével rendezett meg.

Az évforduló alkalmából szívből köszöntjük a Béke és szocializmus szerkesztőségének kollektíváját és további eredményes munkát, újabb sikereket kívánunk a kommunista mozgalom és az antiimperialista erők tömörítéséért, a békéért és a szocializmusért vívott harcukban.

Digitized by Google

Bemutatjuk a Kortársat

Volt idő, amikor az irodalmi folyóiratokban publikált versek, novellák némelyike — megesett, hogy nem is a jobbak közül való — nagyobb érdeklődést keltett a közvéleményben, mint például az esedékes terméskilátások, a lakásépítés alakulása, avagy a szénbányászat jövője. Akadt szerkesztő, aki élt is az alkalommal, és hónapról hónapra egy-egy közízlést irritáló írással is igyekezett növelni folyóiratának publicitását. Mostanra szerencsésen megváltozott a helyzet. Nemcsak azért, mert kiegyensúlyozottabbá vált a folyóiratok működése, hanem annak következtében is, hogy az irodalom és az irodalmi élet jelenségeit a maguk természetes helyén és szerepében kezdjük felfogni. A következő megjegyzésekre sem a Kortárs valamiféle hibái, esetleges ideológiai torzulásai adtak indítékot, hanem pusztán az a szándék, hogy a Társadalmi Szemle olvasóival jobban megismertessük egyik központi irodalmi folyóiratunk működését. Nem szándékozunk teljes pályaképet adni: a Kortárs működésének csupán fontosabb vonásait kívánjuk megvilágítani, főként a tavalyi évfolyam és az 1968-as számok alapján.

Helykereséséről

A mai magyar irodalmi, szellemi élet majd minden fontosabb tendenciája tükröződik a Kortársban. Az irodalomra vonatkoztatva ez annyit jelent, hogy nem egyetlen irodalmi irányzatra, valamilyen szűkebb írói csoportosulásra épít, hanem a maga esztétikai, *szemléleti sokszínűségében* igyekszik bemutatni a jelenkori irodalmat.

Ennek a szerkesztési gyakorlatnak az előzményei valahol az 1949 utáni művészetpolitikai helyzetben gyökereznek. Igaz, az akkoriban deklarált irodalmi egység, amelyre ez a folyóirat-koncepció is épült, jórészt fikció volt, de a magyar társadalom változásai kapcsán valóságosan is kezdenek egybemosódni az egykor politikailag is árnyalható irodalmi irányzatok. 1956 és előzményei megzavarták ugyan ezt a folyamatot, ám nem annyira, hogy megszüntették volna az alapkérdésekben létező, szilárduló egységet, és politikailag is színezhető, határozott karakterű irányzatokat hoztak volna létre. Az ellenforradalom leverése után induló Kortársat így nemcsak a bénult irodalmi élet konszolidálásával kapcsolatos feladatok szorították a „népfrontos" szerkesztési gyakorlat irányába, hanem *az alapokban megőrződött egység* is erre kötelezte. Úgy gondoljuk, hogy ez a máig érvényes szerkesztési koncepció nemcsak retrospektíve igazolható, hanem a jövőben is meglesz a létjoga.

A politikai alapkérdésekben megnyilvánuló egység talaján — most és a jövőben is — *sokféle ábrázolási mód és stílusirányzat létezhet,* s ezek állásfoglalásra kötelezik az irodalmi folyóiratokat. Az olyan fórum, mint amilyen például a *teljes szinkép* tükröztetésére vállalkozó Kortárs, amelyben a művészi érték a közlés alapkritériuma, csak akkor tudja kialakítani sajátos szellemi arculatát, ha aktív magatartást tanúsít az irodalmi irányzatokkal kapcsolatban, ha egész működéséből nyilvánvalóan kitetszik: mit vállal és támogat, s mi az, amivel szemben fenntartásai vannak. A Kortárs eddigi gyakorlatából (leginkább programatikus szerkesztői megnyilvánulásaiból, és csak halványabban közlési arányaiból, kritikai működéséből) úgy látszik, hogy azt az irodalmat tartja a legérdekesebbnek, azt igyekszik vállalni, amely *az ember helyzetét valóságos*

Digitized by Google

társadalmi összefüggések között jeleníti meg, s amely az emberi sors mégoly intim kérdéseit is társadalmasítva fejezi ki.

Az irodalom sokszínűségének tükröztetése mellett a folyóirat szellemi látóhatárának szélesítésére irányuló törekvés is feltűnik. Ahogy a tartalomjegyzékből is megállapítható, a Kortárs — szemben az előző évek gyakorlatával — mostanában nemcsak az irodalom és az irodalmi élet jelenségeit tartja szemmel, hanem határozott *társadalomtudományi, szociológiai érdeklődést* is mutat. Ezzel valójában egy régebbi magyar folyóirathagyományt folytat: a két háború közötti magyar szellemi életben — természetesen más tartalommal — a *Válasz*, a *Korunk*, a *Szép Szó*, a *Gondolat* testesítette meg ezt a „szélesebb kitekintésű" folyóirat-típust, amely éppen friss közéletiségének, a társadalmi élet időszerű jelenségeire való gyors reagálásának köszönhette a közvéleményre gyakorolt hatását. Itt említjük meg, hogy számos vezető külföldi folyóiratot is hasonló felfogásban szerkesztenek, például a francia *Les Temps Modernes*-t, a nyugatnémet *Monat*ot, az Ausztriában megjelenő *Forum*ot. Szerepükre, a szellemi életben elfoglalt helyükre jellemző a világ egyik legpatinásabb folyóiratának a *Neue Rundschau*nak a példája. Régebben ez a folyóirat is kizárólag szépirodalmat közölt. Néhány éve csődbe ment, s utána átalakították: ideologikusabb arculatúvá tették, és ma ismét a nyugati szellemi élet egyik vezető orgánuma.

Ugyancsak az utóbbi években folytatott szerkesztői gyakorlat eredménye, hogy a Kortárs viszonylag rendszeresen foglalkozik a többi művészeti ág, a képzőművészet és a zenei élet eseményeivel. Ezt a törekvését különösen azért tartjuk fontosnak, mert közvetlenebb viszonyítást tesz lehetővé a mai magyar művészetek eredményei között, és így segíthet a művészetek iránt érdeklődő közönségnek az orientálódásban.

A szépirodalmi anyagról

A művészi érték oldaláról nézve a folyóirat egészének *legfontosabb része* a szépirodalom. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az utóbbi évek irodalmi termésének majd minden fontosabb, mindenesetre jó néhány fölfedező erejű, esztétikailag is újdonságot jelentő műve ebben a folyóiratban jelent meg. Itt olvashattuk először például *Sánta Ferenc Húsz óra, Cseres Tibor Hideg napok, Örkény István Tóték* című regényét, több kiemelkedően izgalmas novellát (például *Galgóczi Erzsébet* írásait), *Déry Tibor* önéletírását, *Illyés Gyula, Benjámin László, Nagy László* számos új, nagy versét. Meggyőződésünk, hogy a Kortárs jórészt ennek a tartalmas, művészileg igen színvonalas szépirodalmi anyagnak köszönheti jelenlegi rangját a szűkebb irodalmi és a nagyobb olvasói közvélemény szemében.

A művészi érték általános tiszteletéből, illetve az irodalom tendenciáinak toleráns kezeléséből következően a szépirodalmi anyag mind szemléletileg, világnézetileg, mind pedig a stílusváltozatok tekintetében *erősen heterogén* képet mutat. Ezen belül is feltűnik, hogy a korábbi évek, különösen az 1956 előtti irodalomhoz képest érezhetően megváltozott a mai irodalom természete. Csak a szocialista szándékú irodalomnál maradva: korábban a szocialista művek (és itt nemcsak az ún. sematikus írásokra gondolunk) rendszerint direkt módon kapcsolódtak az osztályharc vagy szélesebben: a társadalmi élet folyamataihoz, a szocialista irodalom mai alkotásaiban pedig áttételesebben van jelen a társadalmi szféra, s inkább háttérül szolgál a középpontba állított egyén sorsának ábrázolásához. Így például az utóbbi évben megjelent elbeszélések többsége az ábrázolt figurák magánterészetű dilemmáiból indul ki, privát emberi viszonylatokat kutat, rendszerint a morál szférájában mozogva. *Kamondy László Aranyvasárnap* című elbeszélése (68/1. sz.) két testvér beszélgetésén keresztül a mai házasodási erkölcs és a régi beidegzettségek összeütközését bontja ki. *Gara János A motoros története* című írása (68/1. sz.) napjaink egyik jellegzetes figurájának, a gyűjtögető kisembernek a természetrajzát vázolja föl. *Jókai Anna Hepiend* (68/4. sz.), *Hallama Erzsébet A kötéltáncos* (68/6. sz.), *Jávor Ottó Viribus unitis* (68/3. sz.), *Thiery Árpád A férfiak és elbukásuk története* (68/3. sz.) című írása és más elbeszélések is e jelenség általános voltát mutatják.

A lírában — jellegéből következően — hiába keresnők a tematikában is meg-

Digitized by Google

mutatkozó változást. Az azonban nyilvánvaló, hogy megnőtt a „privát versek", az egyéniség problémáit középpontba állító költemények száma, és ezzel együtt a költői szubjektum, a lírai én szerepe. Ugyanezt az irányt jelzi a természetélmény gyakorisága, az ún. „örök emberi" témák megszólaltatása, az egyetemesség igényének jelenléte.

Ez a jelenség az egész mai irodalomban megfigyelhető, ezért aligha lehet pusztán szerkesztői ízléssel magyarázni. A szocialista forradalom idején, a hatalom megszerzésének és megtartásának időszakában a szocialista irodalom is direktebb módon vesz részt a társadalom előtt álló feladatok megoldásában. Ezzel összefüggésben azt hangsúlyozza, hogy az emberi tapasztalatok köréből a kollektív tapasztalatok az elsődlegesek és meghatározó érvényűek, az individuum — a maga választási lehetőségeivel, illetve választási kényszereivel — általában háttérbe szorul. Ennek illusztrálására elég, ha a forradalom utáni évek szovjet irodalmára, film- és színházművészetére utalunk. De nagyjából ezzel analóg a helyzet az 1945-ben felszabadult országok szocialista művészetében is. (Hogy a hivatalos művészetpolitikának is volt ebben szerepe, az vitathatatlan. Ennek vizsgálatát azonban most mellőzhetjük.)

A forradalmi folyamat előrehaladásával, a szocialista hatalom megszerzése és megszilárdítása után, a társadalom életének minden szférájában *napirendre kerülnek a „hogyan éljünk"* kérdései, általában az emberi életvitelnek az új körülmények között felvetődő problémái. Ez történik a szocialista irodalomban is. Természetes tehát, hogy gyakoribbak az egyén problémáival, a szocialista viszonyok ellentmondásaival foglalkozó írások, hogy határozottabbá válik az önkritikai, kritikai attitüd, áttételesebben érvényesül a társadalmi determináltság, és hogy a művek az „örök emberi sors" nagy kérdéseivel is gyakrabban szembesítenek. E folyamatot nem szabad öncsonkítónak, devalválónak felfogni, hiszen a szocialista művészet a privát emberi problémákat is társadalmi meghatározottságukban vetíti ki. Többek között ez különbözteti meg a polgári művészetek minden olyan irányzatától, amely magányos és megváltathatatlan lénynek ábrázolja az embert.

Mindez természetesen csak nagy általánosságban érvényes mai irodalmunkra, és nem zárja ki a változás más lehetséges okait sem. Bizonyos szubjektív okokat például, amelyeket a társadalmi folyamat különféle buktatói, nagy erkölcsi megrendüléseket is kiváltó válságperiódusai és tragédiái idéztek elő egyes művészek pályája során, és amelyek néha a direktebben politizáló irodalomtól való elforduláshoz vezettek, vagy éppen művészi válságtermékeket hoztak létre. Máskor meg a tájékozódás és az eligazodás zavarai tükröződhetnek a művekben. Ezzel is magyarázható például az a bátortalanság, amelyről a szorosabban vett mai tematikájú művek felszínessége árulkodik, és amelynek következtében meglehetősen kevés a reveláló erejű, szenvedélyes önvizsgálatot sugalló mai alkotás.

A mondottak elsősorban a szocialista irodalom jellegére, mai arculatára vonatkoznak. A *nem szocialista irodalom* alkotásai természetesen más problémákkal szembesítenek, annál inkább, mert alkotóik a szocialista irodalom sok törekvését nem is vallják programjuknak. Mindamellett ezek az írók is valós értékekkel gazdagítják mai irodalmunkat, és az irodalmi folyamat a jövőben sem nélkülözheti munkásságukat

Érdeklődési körről

A szélesebb kitekintésű tájékozódás eredményei máris mutatkoznak: érdekesebbé, szellemileg „huzatosabbá" vált a Kortárs. Az új információs területek (a történelemtudomány, a szociológia, a közgazdaság, a nemzetközi élet) bekapcsolása valóságos igényeket elégít ki, hiszen az olyan publikációk, mint a *Lukács Györggyel* készített interjú a békés koegzisztencia kérdéseiről (68/5. sz.), *Hegedüs András* tanulmányai (67/7; 68/6. sz.), *Jócsik Lajos* írásai a világ népesedési problémáiról, valamint a nemzeti önismeretet érintő vitához kapcsolódó hozzászólások *(Kiss Lajos, Perjés Géza)*, valamiképpen az egész magyar közvéleményt foglalkoztatják. Következésképp fokozták a Kortársnak a közvéleményre gyakorolt hatását. S egyes vitatható megállapításaik ellenére is hasznosak

Digitized by Google

voltak: gondolatokat ébresztettek, hozzájárultak ahhoz, hogy — részben velük polemizálva — marxista álláspont alakuljon ki a valóság egy-egy problematikus jelenségéről. Ugyanakkor a *mai magyar irodalom jelenségei is nagyobb távlatokba helyeződtek*, teljesebb szellemi körkép bontakozott ki az olvasók előtt, állandóan izgalmas összehasonlításokra nyílik mód, mert az egymástól távol eső jelenségek kölcsönösen elősegítik megértésüket, s bonyolultabb összefüggéseket tárnak föl. Végeredményben tehát olyan változás kezdődött itt (és a többi irodalmi folyóiratban is), amelynek az egész magyar szellemi élet hasznát látja.

Mindemellett néhány kifogásunkat is szóvá kell tenni: legelőször a nem irodalmi témájú publikációk szervezésében mutatkozó *ötletszerűséget*. Úgy látszik, mintha túlságosan is a kínálatra bíznák magukat a szerkesztők, amikor ennek vagy annak a problémakörnek teret adnak. Ha összeszámolnánk az utóbbi évben megpendített témákat, elég nagy számot kapnánk. Pedig talán hasznosabb lett volna, ha tovább időznek néhány kulcskérdés vizsgálatánál, ha több nézőpontot szembesítve, vitákat is szerveznek. Ilyennek ítéljük a *Hegedüs András* két tanulmányában érintett témákat, valamint a nemzeti önismeret ügyéhez kapcsolódó történeti vitát is, amelyről (mint *Perjés Géza* erősen vitatható hozzászólásának közléséből következtetni lehet) talán különvéleménye is van Kortársnak. A folyóirat közéleti-tudományos problémákkal való foglalkozásának jelenlegi állapota általában arra figyelmeztet, hogy *többet kellene tennie a vitaszellem kibontakoztatásáért*, nemcsak az irodalmi, hanem *a közéleti-tudományos kérdések kapcsán is*. Az utóbbit persze, legalább ily jogosan számon kérhetjük a társadalomtudományi folyóiratoktól, közöttük a Társadalmi Szemlétől is.

A tudományos publikációk akaratlanul fölvetik azt a kérdést is, hogy milyen tanulmányok valók egy alapjában irodalmi, kulturális folyóiratba, s melyek kívánkoznak inkább szakfolyóiratokba, különösen, ha figyelembe vesszük az olvasóközönség igényeit, szaktudományos műveltségét. Nyilvánvaló, hogy tudományos részletproblémák és műhelykérdések tudományos igényű vizsgálata inkább szaktudományi folyóiratba kívánkozik. A Kortársban *csak a társadalmi érdekű, közüggyé vált témák*, illetve a róluk szóló írások számíthatnak sikerre. Ilyen például a történeti vita, amely jelenlegi állapotában messze túl van azon, hogy csak szakmai köröket foglalkoztasson — jórészt annak következtében, hogy alapproblémái értékes művészeti alkotásokba is bekerültek. Ezzel szemben például *Fabricius Ferenc A jelentés és a másik ember* című tanulmánya (67/8. sz.) inkább nyelvtudományi folyóiratba való dolgozatnak látszik, mind a középpontjába állított tudományos részproblémák, mind pedig szakmai felkészültséget igénylő argumentációja folytán. De arról sem vagyunk meggyőződve, hogy *Diószegi István*nak az első világháborúról írott cikkét (67/12; 68/1. sz.) feltétlenül a Kortársnak kellett közölnie. Igaz, kitűnően összefoglalja az első világháborúról összegyűjtött új kutatási eredményeket és jól érzékelteti a történeti szemlélet változását, de éppen a napjainkig elvezető szálak bogozásával marad adós.

További gondot jelent, hogy ez a messzebbre tekintő tájékozódási igény egyelőre inkább csak *a magyar szellemi életre korlátozódik*. Eredményesnek tartjuk ezt is, de egyúttal egy nagyobb távlatú, nemzetközi összefüggésekre figyelő orientációnak a hiányát is érezzük, amely mindig is gyengéje volt a magyar szellemi életnek. Az említett nyugati folyóiratok rangját például főként határozott nemzetközi méretű érdeklődésük adja meg.

A kritikai műhelyről

„A folyóirat dolga, hogy a szellemi élet folyjék; ne holt víz legyen, amivé a művek tennék, épp a maradandóságukkal.

Az új áramok bekapcsolása.

A folyóirat föladata a gyors tisztázás is, főleg a látóhatárokon."

Illyés Gyula szavai, melyekkel a tízéves Kortársat köszöntötte, különösen érvényesek a folyóiratok kritikai tevékenységére, hiszen ez az a működési körletük, amelyben leghamarabb észlelhetik és magyarázhatják a jelenségeket. A szerkesztőség itt érvényesítheti legkövetkezetesebben törekvéseit, kialakíthatja folyóirata sajátos arculatát és azt a cse-

Digitized by Google

lekvő szellemi magatartást, amely nélkülözhetetlen feltétele az eredményes irodalomszervező, írókat és olvasókat orientáló szerkesztői munkának.

Itt mindjárt meg kell mondanunk, hogy a kritika *a Kortárs tevékenységének legneuralgikusabb és legtöbbet vitatott részterülete.* A legutóbbi írószövetségi vitán, amely a folyóirat működését értékelte, joggal bírálták a kritikai rovatok általánosan alacsony színvonalát, a sajátos esztétikai koncepció kritikában való érvényesítésének elmulasztását, az irodalmi élet vitáitól való tartózkodást, általában a polemikus kritikai gyakorlat mellőzését.

Az általunk vizsgált időszakban — talán a korábbi bírálatok hatására is — színvonalasabbak lettek a folyóirat kritikai rovatai. Kevesebb a felületes, átgondolatlan recenzió, s jó néhány emlékezetes kritikai teljesítményre is akad példa. Az igényesebb kritikai gyakorlat kialakulásában nyilván a már jelzett, messzebbre tekintő tájékozódási igénynek is szerepe volt. Jelen esetben ez a többi művészeti ág (a film, a színház, a képzőművészet és a zene) rendszeres figyelemmel kísérésében mutatkozik meg, nem lebecsülendő eredménnyel. Az 1967/68-as színházi évad bemutatóiról publikált tanulmányoknál *(Almási Miklós* írásainál) színvonalasabb, elemzőbb színházi írásokat egyetlen más kulturális folyóiratban sem olvashattunk. Igaz, ezek a tanulmányok elsősorban irodalmi jelenségekként vizsgálják a drámákat, nem pedig a theatrum oldaláról, de mert a Kortárs számára íródtak, ezt természetesnek is kell tartanunk. A mai magyar filmről, képzőművészetről, zenei életről szintén jelentek meg emlékezetes írások (pl. *Fehér Ferenc* tanulmánya a Csillagosok, katonákról), ezen a téren azonban inkább ötletszerűség dominált.

Ennél is kisebb az előrehaladás *a sajátos esztétikai koncepció kritikai érvényesítésében.* A folyóirat elméleti-esztétikai, kritikai működését ma is bizonytalanság, eklekticizmus jellemzi. Mint a közéleti fogantatású, társadalomtudományi érdeklődésnél is megfigyelhető, itt is tág teret kap az ötletszerűség, a határozatlanságot tükröző engedékenység. Mindezek — kiváltképpen akkor, ha egy-egy jelentős művészi alkotás kapcsán nyilvánulnak meg — különösen bántóvá teszik a folyóirat állásfoglalásának elmaradását. A *Csillagosok, katonákról* például különböző értékítéletű kritikákat közölt a szerkesztőség *(Fehér Ferenc* tanulmánya a 68/1. és *Fenyő István* írása a 68/2. számban), de azóta sem derült ki, melyik véleménnyel azonosítja magát. Itt azonban nemcsak egyes művek kritikai fogadtatásáról van szó. A sokszínű irodalmi anyag tükröztetése, a különböző stílusok iránti engedékenység csak akkor helyeselhető — legalábbis az olvasó szemszögéből —, ha világos és jól orientáló kritikai állásfoglalásokkal párosul; e nélkül legtöbbször zavart és bizonytalanságot okoz.

A kritikai műhelyek elemi feladata a „gyors tisztázás", az irodalmi, művészeti folyamat jelenségeinek megmagyarázása. A Kortárs meglehetősen *lassú reagáló képességről,* bizonyos esetekben pedig kifejezett érzéketlenségről tesz tanúságot. 1967-ben, egy gyűjteményes tanulmánykötet (A szocializmus irodalma) megjelenése alkalmából, az irodalmi életben megint előtérbe kerültek a szocialista realista irodalom mai értelmezésének kérdései, s újra fellángoltak a realizmus, a korszerűség, a módszer és a stílus problémáit érintő viták. A Kortársban (és más irodalmi folyóiratokban) azonban jele sem látszott a bekapcsolódás szándékának, és a kötetről is csak kereken egyéves késéssel jelent meg recenzió *(Szabolcsi Gábor* írása a 68/3. sz.-ban). Itt említjük meg a mai legfiatalabbak, a hatvanas évek második felében induló, pályakezdő írók működéséről való hallgatást. Eléggé köztudomású, hogy ezek mind esztétikai, mind pedig szemléleti értelemben valami szokatlant képviselnek, nemegyszer bírálható módon. Gyűjteményes kötetük is jelent már meg *(Első ének),* de a kritikai rovatok mindmáig nem foglalkoztak velük. És sorolhatnánk a példákat, amelyekből kitűnik a szellemi élet jelenségeitől való távoltartás, esetleg a velük kapcsolatos teljes passzivitás.

A kritikai rovatok — éppúgy mint az előző években — ma is feltűnően *kerülik a polémiákat.* Igaz, 1968-ban két vita is kezdődött a Kortársban *(Gyertyán Ervin* és *Forgács László* polémiája az utóbbinak József Attiláról szóló tanulmányai ürügyén; *Somlyó György* és *Csanádi Imre* összeszólalkozása a valóságot tükröző és az intellektuális líra ér-

Digitized by Google

telmezéséről), és mindkettő valóságos, időszerű problémákat érint. Eltekintve szerencsétlen, személyeskedő felhangjaiktól, mindkettőt szükségesnek tartjuk, mert segíthet az irodalmi életben halmozódó feszültségek oldásában. Itt azonban nemcsak az ilyen általános kérdésekről szóló vitákat kevesellyük, hanem a gyenge vagy egyszerűen a folyóirat esztétikai koncepciójától eltérő szemléletű művekkel való vitát is. Tulajdonképpen az ilyen aktívabb kritikai magatartást tükröző, bátran polemizáló műbírálatok hiányoznak a leginkább a Kortársból. Ha valaki évekre visszalapozza a folyóirat példányait, ezek alapján könnyen olyan következtetésre juthat, hogy Magyarországon alig jelentek meg rossz, gyenge művek, illetve: nehezen tudja kikövetkeztetni, milyen irodalom az, amelyet a Kortárs nem vállal, és miért nem vállalja azt.

Mint talán az elmondottakból is kitűnik, véleményünket abban foglalhatjuk össze, hogy a Kortárs fontosabb törekvései a jelenlegi magyar irodalom realitásaira épülnek, és nagyobb távon a szocialista irodalmi egység megvalósulását szolgálják. Kifogásokat főként a szerkesztésben mutatkozó határozatlanságok keltenek, kiváltképpen a kritikai rovatok munkájának passzivitása, inkonzekvenciája. Úgy gondoljuk, ha ezen a területen sikerül előbbre jutnia, akkor a Kortárs még hatásosabban szolgálhatja a szocialista realista magyar irodalom ügyét.

Rátkai Ferenc

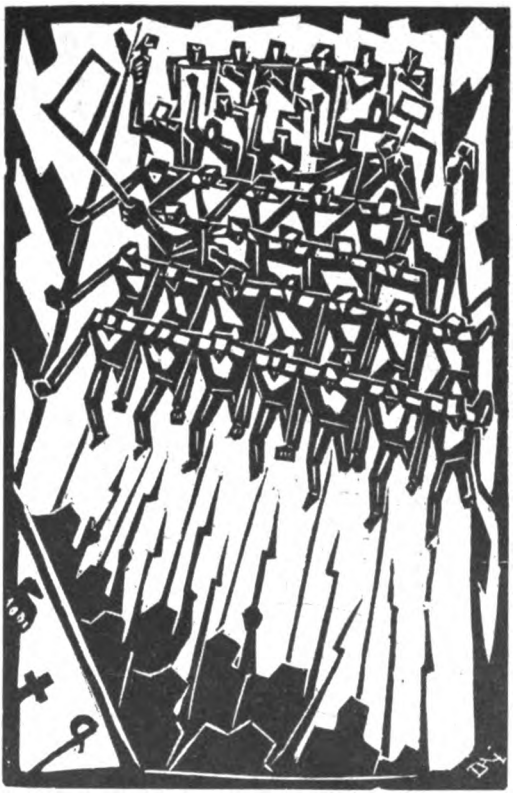

Dési Huber István: Összecsapás
(A IV. Rend sorozatból)

Digitized by Google

Nevelésügyünk és a szociológia

A konkrét szociológiai és szociálpszichológiai kutatások újjászületése nyomán valamennyi szocialista országban felserkent az érdeklődés a nevelésügy szociológiai összefüggései iránt. Az utóbbi években új és új kísérletek történtek a nevelésszociológia tárgyának körvonalazására, valamint rendszertani, konceptuális és metodikai problémáinak megoldására.[1]

A marxista pedagógiai gondolkodás — mint ismeretes— kezdeteitől fogva szigorúan *társadalmi jelenségként* írta le és elemezte a nevelést. Társadalmi funkcióját és történelmi alakváltozásait következetesen a maguk történeti és társadalmi konkrétságában igyekezett jellemezni, s a pedagógiai folyamat történéseit *szociális viszonylatok dinamikus rendszereként* fogta fel. Ez az átfogó, ha úgy tetszik nevelésfilozófiai szemléletmód *Engels* első írásaitól kezdve (Wuppertáli levelek, A munkásosztály helyzete Angliában) párosult a nevelésügyben lezajló jelenségek társadalmi meghatározottságának konkrét elemzésével, a társadalmi struktúra és a nevelésügy kölcsönhatásainak sokoldalú vizsgálatával. Csupán a marxista szociológia és szociálpszichológia átmeneti „törvényen kívüli" állapotával magyarázható, hogy a húszas években még oly termékeny tudományközi kapcsolatok a későbbiek során megszakadtak, s csaknem három évtizedes szünet után épültek ki ismét.

1 Zarys pedagogiki. t. 1. Praca zbiorowa pod redakcjo B. Suchodolskiego. PZWS. Warsawa 1958. — H. Hiebsch: Sozialpsychologische Grundlagen der Persönlichkeitsformung. Berlin 1966. — „Obscsie osznovi pedagogiki". Pod. red. F. F. Koroljova, V. Je. Gmurmana. Moszkva 1967. — Pataki Ferenc: Pedagógiai és szociológia. In: „Tanulmányok a neveléstudomány köréből: 1963." Budapest 1964.

A pedagógiai szociológia időszerűsége

Két oldalról is érkeztek ösztönzések a nevelésszociológiai vizsgálódások kifejlesztéséhez. Egyfelől, az egy évtizede megújuló szociológiai (és szociálpszichológiai) kutatások mind több együttműködési felületet alakítottak ki, s a dolog természeténél fogva a nevelésügy szociológiai vizsgálatának lehetőségére terelték a figyelmet. Másfelől a *pedagógia tudomány belső mozgása és fejlődési szükségletei* is ösztönözték az új orientációt.

A pedagógia egzaktságnak és tudományos rangjának fel-felbukkanó *szkeptikus megítélése* számos esetben abból táplálkozott és táplálkozik még ma is, hogy a tudományos tények feltárására hivatott kutatási apparátusa meglehetősen szűkös és korlátozott. Ennélfogva túlságosan nagy szerephez jutnak benne a deduktív eljárások, a fedezetlen elmélkedések. Kiváltképpen sok nyomasztó terhet halmozott fel ebben a vonatkozásban a marxista pedagógiának a harmincas évek derekától kezdve kialakuló periódusa, amelyet a pedagógiai elmélet elmerevedésének, dogmatizálódásának erőteljes vonulatai jellemeztek. Ez az időszak szükségképpen együtt járt a *valósághoz fűződő kapcsolatok meglazulásával, az objektív tényfeltárás igényének elhanyagolásával, s az alternatívákban való gondolkodás lehetőségének kirekesztésével.*

A pedagógiai gondolkodás megújulásának szükségszerű feltétele volt — s részben még ma is az —, hogy felülvizsgálja korábbi elméleti orientációit és gyökeresen újjászervezze módszertani apparátusát. Ezért a pedagógia örömmel kapott minden olyan lehetőségen, amelyet társ- és határtudományai e célból

Digitized by Google

számára kínáltak. *A kísérleti módszer új lehetőségeinek meghódítása, a formalizálásnak és a modell-alkotásnak az információ-elmélet és a kibernetika fejlődése nyomán alakult eljárásai, valamint a szociológia és a szociálpszichológia gondolati vívmányainak és módszereinek felhasználása* jelzi elsősorban az említett új orientáció és a metodikai újjászerveződés főbb tényezőit. A pedagógia a maga belső fejlődési szükségletei által indíttatva is határozott és pontosan körvonalazható „elvárásokat" alakított ki, egyebek között a szociológiával szemben is.

Az ún. „jelzős" vagy *szakszociológiai kutatások* erőteljes fejlesztése — megítélésem szerint — nem csupán az érintett szakterület számára kínálhat figyelemreméltó s a gyakorlati tevékenységet hatékonyabbá tevő eredményeket. A marxista általános szociológia elvi-metodológiai kérdései sem oldhatók meg másként, mint kiterjedt és megbízható *konkrét vizsgálatok* „nyersanyagának" bázisán. Az általános szociológia kategóriáinak és fogalmi apparátusának éppenséggel e széles körű vizsgálati adatok *értelmezése és teoretikus feldolgozása* során kell hajlékony rugalmasságát és operatív használhatóságát igazolnia. Az ellenkező esetben könnyűszerrel létrejöhet egy olyan helyzet, hogy az általános szociológia túlságosan *elvont-filozófikus arculatot* ölt, messze a konkrét kutatások felett „lebeg", s jobbára deduktív módon építkezik vagy formulázza bíráló megjegyzéseit. Ennek következtében azután a konkrét kutatásokban is könnyebben *gyökeret ereszthetnek különféle idegen hatások*, kritikátlanul fogadott divatos eszmeáramlatok foszlányai. Az általános szociológia és az empirikus vizsgálatok között rendkívül fontos szerepet tölthet be az egyes *szakszociológiák „közvetítő szférája"*. A mondottak természetesen nem óhajtják kétségessé tenni az önálló teoretikus kutatások fontosságát.

De ha az általános szociológia kérdéseiről szóló viták nem ötvözik magukba a konkrét valóságkutatás eredményeit, mindig fenyeget az a veszély, hogy az eszmecserék meddő verbalizmusba, jobbára rendszertani és definíciós kérdések szőrszálhasogató taglalásába torkollnak. Valamely tudomány tárgyának definiálása és rendszertani elhelyezése nem spekulatív elmélkedések nyomán kialakított *kiindulópont*, hanem a valóság kutatása-faggatása nyomán születő *tudományos eredmény. A merev és végérvényes definíciók különös kedvelése* minden jel szerint egy már meghaladott gondolkodásmód maradványa. E gondolkodásmódban a kanonizált definíciók azért szükségeltettek, hogy a valóság „ravasz" mozgására kevés ügyet vető deduktív következtetések vagy megfellebbezhetetlen kritikai műveletek forrásai legyenek. Úgy tűnik, a korszerű tudomány egyre inkább a *nyitott, közelítőleíró definíciók* előnyben részesítése felé halad, amelyek a tudományos ismeretek gyarapodása nyomán egyre gazdagabbakká és árnyaltabbakká válnak. A szakszociológiai kutatások ebben a vonatkozásban is hasznos adalékokat kínálhatnak az általános szociológiának

Kutatási területek

A nevelésszociológia a „pedagógiai valóság" tényeinek objektív feltárásával, a nevelési folyamatban ható társadalmi erővonalak dinamikájának részletes megvilágításával járulhat hozzá a pedagógiai tevékenység hatásfokának növeléséhez. Ez nem egyszerűen holmi elvont társadalmi „terepismeretet" jelent, amelyet többé-kevésbé hasznosnak kell minősítenünk a nevelők számára, hanem a *pedagógiai folyamat jelenségei mögött meghúzódó determináló mechanizmusok* működésének pontosabb és kézzelfoghatóbb megközelítését. A pedagógiai szociológia tárgyát és kutatási területét általánosságban (nem helyettesítve a későbbi bővebb és részletesebb kifejtést) a következőképpen írhatjuk le: *a nevelésszociológia a célszerűen szervezett és irányított pedagógiai folyamat kimenetelére és eredményeire ható társadalmi tényezők hatásmechanizmusát, valamint az intézményes nevelésügynek a társadalmi folyamatokra gyakorolt visszahatását vizsgálja.*

A pedagógiai folyamat árnyaltabb vizsgálata mind a marxista, mind a polgári pedagógiában elvezetett ahhoz a felismeréshez, hogy a pedagógiai tevékenység objektuma, a személyiségfejlődés, nem csupán szándékolt, céltudatos nevelői aktusok eredménye. A *szervezett és célszerű pedagógiai befolyásolás* ugyan-

Digitized by Google

is semmiképpen sem meríti ki a személyiségalakító hatások körét, a szó tág értelmében vett *társadalmi nevelődés* fogalmát.

A nevelés és a tágabb szociális formálódás, a nevelődés kölcsönviszonya a húszas évek végének szovjet pedagógiai vitáiban heves eszmecserék tárgya volt. A vita egyik középponti kérdését az a dilemma alkotta, hogy ki kell-e a pedagógiának terjesztenie tudományos érdeklődését erre a szélesebb szociális nevelődési folyamatra is, s vizsgálnia kell-e mindazoknak a — jórészt spontán vagy közvetlenül nem szabályozható, nem befolyásolható — tényezőknek a hatásmechanizmusát is, amelyek belejátszanak a személyiségfejlődés menetébe.

A kérdés megoldására kínált egyik alternatíva — ti. az iménti kérdésre adott határozott igenlő válasz — vezetett el a *Sulgin* és *Krupenyina* nevével jelzett irányzat kialakulásához. Képviselői hajlamosak voltak alábecsülni a szervezett — pedagógiai tevékenység szerepét a spontán nevelődéssel szemben, s ennek nyomán meg is fogalmazták az *„iskola elhalásának" elméletét.* A későbbiek során viszont a marxista pedagógia fejlődése olyan fordulatot vett, hogy az említett vita mélyén meghúzódó racionális magot és kérdésfeltevést is elutasította. Ennek nyomán elkerülhetetlenné vált *a pedagógiai voluntarizmus és illuzionizmus térhódítása.* Ez a szemléletmód ugyanis teljességgel figyelmen kívül hagyta *a társadalmi struktúra és a mikrokörnyezet hatását a nevelőintézmények fejlődésére és a pedagógiai történések lezajlására.*

Minden pedagógiai illuzionizmus a *„kellés", a cél-kategória egyoldalú túlfeszítéséből, abszolutizálásból* táplálkozik, mert úgy véli, hogy csak a szubjektív elhatározáson és erőfeszítésen múlik, hogy tömegméretekben milyen színvonalon tudjuk realizálni szándékainkat. E felfogás szerint, amely egyébként oktatáspolitikánkban és pedagógiai elméletünkben is gyakran felbukkan, a nevelési eredmények *kizárólag* a szubjektív tényezőkben, a „tiszta", s főként persze verbális pedagógiai hatások színvonalában, a pedagógusok munkájában stb. lelik magyarázatukat. A pedagógiai sikerek vagy kudarcok — úgymond — nem kapcsolhatók össze a *társadalmi struktúra és a társadalmi létfolyamatok* ilyen vagy olyan, esetleg tömegesen érvényesülő, tipikus hatásaival. Sőt az utóbbiak a nevelés — és csak a nevelés — útján *korlátlan mértékben* meghaladhatók. Ez a szemléletmód felettébb alkalmas arra, hogy a pedagógiai-propagandisztikus hatások valóságformáló szerepét mértéktelenül felduzzassza. Ezért a valóság makacs tényeivel számoló, valóban hatékony pedagógiai stratégia kialakítására is alkalmatlan.

Tüstént hozzá kell azonban tennem, hogy a *vulgáris „szociologizmus"* véglete, amely egyébként joggal bírálhatja a pedagógiai illuzionizmust, *nem kevésbé hátrányos.* A társadalmi lét-determinizmus mechanikus felfogásának érvényesítésével ugyanis hajlamossá válik *a szubjektív tényezők, a céltudatos, hozzáértő és energikus pedagógiai cselekvés jelentőségének alábecsülésére.* Ebben a felfogásmódban a nevelés nem egyéb, mint az éppen adott viszonyokhoz, a mechanikusan értelmezett „lét"-hez való adaptáció, passzív hasonulás.

A vulgáris „szociologizmus" mindig a társadalmi lét fogalmának egyoldalú, külsőleges-tárgyi értelmezésén nyugszik, s kiiktatja belőle a tudatos emberi aktivitás mozzanatát: *a külső létfeltételekhez való tevékeny-tudatos viszonyt, az emberi tevékenységet.* Nem külső létfeltételeik, hanem tevékenységük módja szabja meg, hogy milyenek az emberek. Mint Marx rámutat, az emberek társadalmi léte nem más, mint „reális életfolyamatuk". Más szóval: személyiségük fejlődését *gyakorlati tevékenységük rendszere és módja,* külső társadalmi létfeltételeikhez való *tevékeny-alkotó viszonyuk* szabja meg, nem pedig passzív, fatális és kényszerű alkalmazkodásuk e feltételekhez.

Csak ez a felfogás teremthet alapot *a nevelés hatékony társadalomformáló szerepének* felismeréséhez, s ennek nyomán olyan nevelési gyakorlat kiépítéséhez, amely az ifjúság egyre nagyobb részében valóban képes *meghaladni a társadalmi erkölcs és magatartás éppen adott, átlagos színvonalát.* A nevelés helyes szociológiai szemlélete így éppenséggel a *pedagógiai realizmus* támasza és serkentője lehet, a pedagógiai illuzionizmussal és a vulgáris „szociologizmus"-sal szemben egyaránt.

A polgári pedagógiai gondolkodás a nevelés szűkebb és tágabb értelmezése,

Digitized by Google

a nevelés és a nevelődés fogalmának differenciálása helyett általában az *intencionális nevelés* és a *funkcionális formálódás, a funkcionális nevelődés* fogalompárt használja ugyanennek a jelenségsornak a jelölésére. Ahhoz mármost, hogy a nevelésszociológia helyét és funkcióját világosan megjelölhessük, kiindulópontként ezt a racionális megkülönböztetést kell alapul vennünk. Nem kétséges ugyanis, hogy a neveléstudomány, ha lényegét és tudományos szerkezetét meg akarja őrizni, nem válhat a személyiségformálódás univerzális tudományává. Nem tekintheti a maga tárgyának a személyiségre ható *valamennyi* szociális tényező hatásmechanizmusának vizsgálatát. A pedagógia *a célszerűen szervezett, intézményes nevelés tudománya.*

A céltudatos nevelés aktusait azonban nem lehet izolálni a spontán társadalmi hatások nagy csoportjától. *Makarenko* meglehetősen pontosan körvonalazta az így támadó dilemmát, midőn ezt írta: „Az embert az egész társadalom neveli. A társadalom minden eseménye, a társadalom munkája, előrehaladása, életmódja, sikerei és kudarcai annyira hatalmas és annyira bonyolult nevelési tényezők, hogy hatásukat csak külön tanulmányban lehet híven bemutatni. Ilyen tanulmány csak akkor lehet meggyőző, ha hitelt érdemlő nagyszámú megfigyelésre támaszkodik. Ez már nem módszertan, hanem annál szélesebb körű jelenség."[2] Úgy vélem, hogy ez a „külön tanulmány", vagyis ez a módszertannál „szélesebb körű jelenség" valójában azonos azzal a problémakörrel, amelyet a nevelésszociológia elsőrendű és alapvető tárgyaként jellemezhetünk.

A társadalmi rétegződés és az iskola

Különösképpen fontos és időszerű nevelésszociológiai vizsgálódási terület: *a társadalmi rétegződés hatása az iskolaügyre és a nevelési intézményekben lezajló folyamatokra.* Az utóbbi időben — mint ismeretes — szociológusaink körében élénk viták zajlottak le a szocialista társadalom strukturális kérdéseiről, a szocialista társadalom strukturális modelljéről. Ezúttal mellőzhetjük e vita számos, az általános szociológiai elmélettel összefüggő vonatkozását, így azt a kérdést is, hogy külön-külön és együttesen milyen szerepet játszanak társadalmunk szerkezetének és rétegződésének kialakulásában a tulajdonviszonyok és a munkamegosztásban elfoglalt hely. Az ide vágó tanulmányok és vitacikkek mindenki számára hozzáférhetők.[3] Egy dolog vitán felül áll: *a szocialista társadalom is strukturált, nem pedig homogén és azonos társadalmi pozíciókból álló alakulat.* Ennélfogva a társadalmi rétegződés és a nevelésügy belső viszonyai közötti kölcsönhatás felfedése fontos és aktuális feladat. Főként a téma két aspektusa tűnik időszerűnek: az iskola életében nagy gyakorisággal előforduló tények és folyamatok kapcsolata a társadalmi struktúra sajátosságaival, valamint az iskola funkciója a társadalmi mobilitás alakulásában.

Mindkét témakörben figyelemre méltó vizsgálódások állanak rendelkezésünkre. A vizsgálati adatok meglehetősen egybehangzóan tanúsítják, hogy például az iskolai teljesítmények, a lemorzsolódás, a pályaválasztási orientáció olyan jelenségek, amelyeknek arculatát és lezajlását nem érthetjük meg, ha csupán az iskola falain belül maradunk. Ismeretes ugyanis, hogy *az iskolai teljesítmények színvonala rendkívül intenzív összefüggést mutat a szülők iskolázottságának fokával.* Dr. Sántha Pál vizsgálatai,[4] amelyeket egy fővárosi kerület napközi-otthoni tanulói körében végzett, meggyőzően dokumentálták, hogy a szülők iskolázottsága mily erőteljesen befolyásolja a gyerekek iskolai teljesítményeinek színvonalát. A felsőfokú képzettséggel rendelkező apák gyermekeinek 57,1 százaléka jó, 37,8 százaléka közepes és 5,1 százaléka rossz tanuló volt a vizsgálati mintában, az alacsony iskolázottságú apák gyermekeinek pedig 19,7 százaléka volt jó, 36,7 százaléka közepes és 43,6 százaléka rossz tanuló. A magas iskolázottságú családi környezet tehát közel háromszor annyi jó tanulót eredményez.

2 A. Sz. Makarenko: Művei. 5. köt. 415. old.

3 Hegedüs András: A szocialista társadalom struktúrájáról. Budapest 1966. — A témáról folytatott vitát lásd a Valóság 1966. 8. és 10. számában. Mód Aladárné: Társadalmi rétegződés Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1967. 5. sz.

4 Dr. Sántha Pál: A dolgozó szülők és a gyermek. Vizsgálatok a családi nevelés szociológiája köréből. Új Fáklya, 10. sz. 21. old.

Digitized by Google

Ezzel szemben — s ez az adat különösképpen elgondolkodtató — az alacsony iskolázottságú családok gyermekei köréből származó rossz tanulók száma több mint nyolcszorosan felülmúlja az előbbi társadalmi csoportból való gyerekekét. A közepes tanulók csoportja — figyelemre méltó módon — azonos mindkét iskolázottsági szinten, ám a szélső pólusokon radikális és kizárólag a mikrokörnyezet szociológiai tényezőivel magyarázható eltérések mutatkoznak.

Hasonló tendenciákról tanúskodik Gazsó Ferenc és Várhegyi György vizsgálata[5] *a középiskolai tanulók lemorzsolódásának és a társadalmi rétegződésnek az összefüggéséről.* A fővárosban az 1961—62-es tanévben a középiskolába beiratkozott tanulók közül az érettségi vizsga idejéig különféle okok miatt a tanulók 17,9 százaléka maradt ki. Ámde a „szellemi dolgozó" kategóriába sorolható szülők gyermekei körében a lemorzsolódás mértéke mindössze 5,8 százalékot tett ki, a fizikai dolgozók gyermekei közül viszont 37,6 százalék morzsolódott le.

A tanulók *pályairányulásának és pályaválasztási törekvéseinek nevelésszociológiai vizsgálata* sokoldalúan alátámasztja az iménti adatokból kirajzolódó képet. A szülők iskolázottságának foka s — ezzel általában együttjáróan — a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyzete és a tanulók pályaválasztási orientációja között rendkívül erőteljes, jellemző és általában szükségszerű affinitás mutatkozik. A KSH egyik reprezentatív adatfelvételéből[6] kitűnt, hogy a vezető állású értelmiségiek és az egyéb szellemi foglalkozású szülők már kereső gyermekeinek 69, illetve 53 százaléka ugyancsak valamilyen szellemi pályán dolgozik. A megfelelő arány a szakmunkások esetében 30, a segédmunkásoknál 13, a mezőgazdasági munkásoknál pedig 3 százalék. 100 középiskolás korú gyermek közül a vezető állásúak, értelmiségiek családjaiban 83, a szakmunkások családjaiban 37, a segédmunkások családjaiban 15, a mezőgazdasági fizikai dolgozók családjaiban 18 gyermek tanul tovább középiskolában. Ugyanezek az arányok az egyetemisták esetében 34, 7, 2 illetőleg 3 főre módosulnak. A magunk vizsgálati adatai,[7] amelyek a fővárosi tanulók pályaválasztási törekvéseit igyekeztek felderíteni, ugyancsak hasonló eredményekre vezettek.

Ma már természetesen jól tudjuk, hogy *a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt kedvezőtlenebb, a művelődési esélyek realizálás szempontjából előnytelenebb anyagi és művelődési helyzet* nem azért produkál kedvezőtlenebb tanulmányi teljesítményeket és sajátos pályaválasztási orientációt, mert ebben a közegben különösen kedvezőtlenül sűrűsödnek és lokalizálódnak a gyerekek képességei, adottságai és hajlamai. A mikrokörnyezet szociológiai tényezőinek és a tanulási motívumoknak, a pályaválasztási törekvéseknek, a gyerekek jövőjéhez fűződő elvárásoknak a szférái közé azonban meghatározott szociálpszichológiai képződmények és mechanizmusok ékelődnek, nevezetesen: *életpálya- és életmód-eszmények, a szociális értéktudat bizonyos elmei, beállítódások, igények, tradicionális szokások és normák.* Ez a *pszichikus közvetítő szféra* minden társadalmi rétegben sajátos képet mutat, s megszabja az életmód különböző elemeinek megítélését, az emberi tevékenységek értékrendjét, az igények és elvárások színvonalát, befolyásolja a családi élet perspektíva-tónusát.

Az imént mondottak nem óhajtják azt sugalmazni, mintha ez a szociálpszichológiai háttér leválasztható volna a maga *objektív szociológiai determinánsairól,* amilyenek a munkamegosztásban elfoglalt hely, az anyagi és művelődési színvonal, a család strukturális viszonyai stb. Ha a tanulók nagy tömegeit tartjuk szem előtt, az alapvető szociológiai tényezők hatása általában kényszerűen és szükségszerűen érvényesül. A gyökeres változást, tehát *a művelődési esélyek reális egyenlőségének megteremtését* csupán az életmód objektív elemeinek fokozatos átalakulásától remélhetjük.

Ám ha például a tanulmányi teljesítményeket, a lemorzsolódást és a pályaválasztási orientációt nem pusztán szociológiai, hanem egyúttal pszichológiai és pedagógiai jelenségnek is tekintjük, akkor nyilvánvaló lesz, hogy a pedagógiai tevékenység és az intézményes nevelés-

[5] Gazsó Ferenc—Várhegyi György: A művelődési egyenlőtlenségek és az iskola. Valóság. 1965. 12. sz. 57. old.

[6] Ferge Sándorné: Társadalmi rétegződés Magyarországon. Valóság. 1966. 10. sz. 33. old.

[7] Lásd: Valóság. 1968. 6., 7. és 9. sz.

Digitized by Google

ügy révén határozottan befolyásolhatjuk *az iskolai teljesítmények és a pályaválasztási döntések mögött meghúzódó motívumokat és aspirációkat.* Főként akkor, ha e tevékenységgel egyszerre vesszük célba a tanulót és szüleit. Ez a szubjektív szféra ugyanis bizonyos határok között hozzáférhető a céltudatos befolyásolás számára. Egyfelől hozzájárulhat az igényszínvonal serkentéséhez, az értéktudat és a személyes perspektívák fejlesztéséhez, másfelől alkalmas lehet a realisztikusabb tájékozódás alakítására, a — főként értelmiségi mikrokörnyezetre jellemző — irreális óhajok módosítására.

A társadalmi nevelőintézmények (kollégiumok, napközi otthonok, egésznapos iskolák) ma még csak szűk határok között emelhetik ki növendékeiket ezek konkrét mikrokörnyezetének naponta érvényesülő hatásai alól. S ha megteszik, akkor sem mindig képesek olyan személyiségfejlesztő, motívumalakító impulba hozni, amelyek megközelítenék vagy pótolnák az optimális családi mikrokörnyezetből eredő ösztönzéseket. Való igaz: a segédmunkás-családban élő gyerek életmódját az iskolának nem áll hatalmában átemelni — mondjuk — az értelmiségi életmód és a vele összefüggő személyiségfejlesztő, motívumalakító impulzusok tartományába. De az iskola *intellektuális és morális légköre, pedagógiai stílusa,* az egyén — mégpedig *minden egyes egyén* — fejlődési szükségletei iránti megkülönböztetett figyelme hatékony, bár természetesen nem korlátlan hatalmú *nivelláló tényező* lehet. A *„hátrányos helyzet"* következményei csak olyan társadalmi és pedagógiai stratégiával csökkenthetők, amely az életmód, az anyagi viszonyok objektív és a személyiség szubjektív szférájában *egyszerre* kísérel meg energikus és hatékony befolyásolást.

Az elmondottak kellően dokumentálják és aláhúzzák, hogy a társadalmi rétegződés és a nevelésügy közötti kölcsönhatások és összefüggések vizsgálata legidőszerűbb feladataink egyike. Csak ez a kérdésfeltevés és vizsgálati mód ad lehetőséget arra, hogy az oly sokat, s gyakran csupán verbálisan emlegetett „hátrányos helyzet" problémáit *reális talajra helyezzük,* s megoldására is reális, nem pedig kampányszerű és jelszavakban mozgó stratégiát alakíthassunk ki.

Az iskola szerepe a társadalmi mobilitás alakulásában

Nem kevésbé fontos nevelésszociológiai probléma annak vizsgálata sem, hogy *miként járul hozzá a nevelésügy a társadalmi mobilitás egészséges dinamikájának fenntartásához.*

Mint ismeretes, a felszabadulást követő mélyreható forradalmi változások következtében a magyar társadalom rendkívül nyitott, mobil társadalommá vált. A volt kizsákmányolt osztályok köréből heves *és iskolázási cenzussal nem kötött* felfelé irányuló mozgás alakult ki. Vele párhuzamosan — érthető okok miatt — az ellenkező irányú mozgás is felgyorsult. A szocialista viszonyok stabilizációja és konszolidálódása lehetővé tette, hogy a társadalmi mobilitás biztosításának radikális módjai helyére *konszolidált és szerves formák* lépjenek. Ez pedig azt jelenti, hogy *a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely meghatározott iskolai cenzushoz, iskolai végzettséghez kötődik.* Másszóval: az iskola elvben a társadalmi rétegek közötti egészséges és szükséges mobilitás vezető csatornája lett.

Ha mármost az iskolai teljesítmények túlságosan egyenesvonalúan tükrözik a társadalmi rétegződés *éppen adott* színvonalát, vagyis ha például az értelmiségi-szellemi dolgozói réteg utánpótlása aránytalanul és ennélfogva egészségtelenül nagy mértékben tulajdon soraiból verbuválódik, elmerevedhet a társadalmi rétegződés struktúrája, s meglassulhat az egymást követő nemzedékek közötti felfelé irányuló, illetve a más szempontból szükséges lefelé irányuló mobilitás.

Mint hazai statisztikusaink és szociológusaink vizsgálatai mutatják, Magyarország a legutóbbi időig abban a fejlődési szakaszban volt, amikor „a tömeges mobilitás legfőbb útja a parasztok munkássá válása, de már jelentkezik a munkás származásúak szellemi foglalkozásúakká válása is".[8] Ez a fejlődési szakasz az agrártársadalomból az ipari társadalomba való átmenet stádiumára jellemző. Mint hogy azonban az utóbbi években a nagy tömegekre kiterjedő belső mobilitás meglassult, *az iskola szerepe és szelekciós funkciója egyre számottevőbb lett,* fő-

[8] Kemény István: A mobilitás társadalmi összefüggései. A 11. Statisztikai Tudományos Konferencia anyagából. Budapest 1967. 10. old.

Digitized by Google

ként ami a társadalom szellemi dolgozó rétegeinek utánpótlását, s így a fizikai dolgozó osztályok felfelé irányuló mozgását illeti. Ilyen körülmények között különösképpen megnövekszik az iskola nivelláló szerepe. Ha ugyanis az iskola csupán átereszti magán az egyes társadalmi rétegek gyerekeit, s nem képes *ellensúlyozni* a társadalmi rétegződés következtében *reálisan létező művelődési esély-egyenlőtlenségeket*, akkor hozzájárulhat a társadalmi struktúra elmerevedéséhez. Ennek következtében a dolgozó osztályok tehetséges és rátermett gyerekei a szükségesnél és az elvben lehetségesnél kisebb arányban jutnak el a szellemi pályák felé utat nyitó közép- és főiskolára. Ezáltal a szellemi dolgozó réteg társadalmi szelekciós bázisa *egészségtelenül leszűkül*, túlságosan csak önmagából meríti utánpótlását. Korábban idézett adataink arra vallanak, hogy ez a tendencia határozottan megfigyelhető. Márpedig ha megerősödik és stabilizálódik, akkor a szocialista iskolarendszer nem töltheti be maradéktalanul társadalmi rendeltetését. Ezért társadalmi fejlődésünk mai szakaszában a nevelésszociológia egyik legfőbb feladata éppen az, hogy szakadatlanul nyomon kövesse a szervezett és intézményes nevelésügynek a társadalmi folyamatokra, mindenek előtt a társadalmi mobilitásra gyakorolt hatását.

Az urbanizált társadalom és a nevelésügy

Alig felbecsülhetően fontos adalékokat szolgáltathat a nevelésszociológia — a társadalmi intézmények és szervezetek szociológiai vizsgálatának eredményeit, fogalmait és következtetéseit felhasználva — a társadalmi nevelőintézmények fejlődési tendenciáinak, *az iskola és mikrokörnyezete közötti kapcsolatok* jellegének és fejlődési tendenciáinak feltárásához. Az intézményes nevelésügy viharos ütemű kiterjeszkedése a modern társadalom egyik szükségszerű kísérőjelensége. Az okok taglalására e helyt nincs mód, elegendő a tény megállapítása. Világszerte azt látjuk, hogy a kötelező iskolai képzés időtartama a civilizatórikus fejlődéssel párhuzamosan s a sokat emlegetett „meggyorsult idő" mozgási tempójának arányában egyre növekszik. Az iskola *az egész felnövekvő nemzedékek életformája, jellemző életmódja* lesz, legalábbis 18 éves korig, sőt egyre nagyobb részük számára ezen túl, 22—25 éves korig is. Az USA-ban az 1964. tanévben a 18—21 éves fiatalok 43,9 százaléka volt főiskolai hallgató.[9] Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a szovjet felsőoktatás fejlődésében is. A legfejlettebb országokban egy-egy nemzedéknek csaknem a fele huszon-egynéhány éves koráig diák-életformában él. E tény, valamint az iskola túlnyomóan passzív befogadó életformája alighanem megmagyaráz egyet-mást a mai diákélet és -mozgalmak jelenségeiből.

Teljesen nyilvánvaló, hogy az iskolának mint társadalmi intézménynek egész szerkezete, pedagógiai stílusa és hatóköre a legszorosabban összefügg azzal, hogy az ifjúságnak milyen széles rétegeit fogja át, és milyen hosszú időn keresztül neveli falai között. A nevelés és önnevelés viszonyának megoldása, az iskolai értékelések szempontjai, az iskola szociális hatóköre és befolyása az ifjúság és a családok életére mind-mind a legszorosabban összekapcsolódik a vázolt folyamatokkal.

Tovább bonyolítja ezt a kérdést az a figyelemre méltó tény, hogy a modern urbanizált vagy egyre inkább urbanizálódó társadalomban az iskola és a pedagógus *elveszítette azt a pontosan körvonalazott, tradicionális pozícióját*, amelyet a kevésbé mobil, hagyományos viszonyok között, főként a zárt, patriarchális falusi társadalomban élvezett. Itt ugyanis mind az iskolának, mind a pedagógusnak megvolt a pontosan kijelölt helye és presztizse. A tanulók a modern nagyvárosi élet anonimabb viszonyai helyett erőteljes társadalmi ellenőrzés alatt éltek: tulajdonképpen minden felnőtt ismerte mindenki másnak a gyerekét, s igen jól ismerte a pedagógus tevékenységének minden oldalát: közéleti szereplését csakúgy, mint magánéletét.

Ezzel szemben a modern nagyvárosban az iskola, főképpen a tradicionális „tanulóiskola" *némileg légüres térbe került*, társadalmi pozíciója problematikussá vált. S hozzátehetjük: a tanulók iskolán kívüli életének széles sávjai kiesnek az iskolai közösség szemhatárából,

9 V. I. Marcinkevics: Obrazovanyije v SZSA. Moszkva 1967. 64. old.

Digitized by Google

a pedagógus kevéssé kapcsolódik be az iskolai mikrokörnyezet életébe, sőt igen gyakran teljesen ismeretlenként mozog benne. Az innen eredő nehézségek közismertek. E súlyos dilemmák megoldása végett Angliában és Franciaországban néhány év óta sokat értekeznek az ún. *„nevelési kommunák"* létesítéséről és pedagógiai funkcióiról. Ezek olyan kísérleti — kis számban már létező — komplex pedagógiai intézmények, amelyek középiskolát, előadó- és színháztermet, nyilvános könyvtárat, ifjúsági és felnőtt klubot és sportlétesítményeket foglalnak magukban. Valamennyi építmény közvetlen kapcsolatban áll egymással. Minthogy pedig ez az — eddig főként új lakótelepeken létesített — művelődési kombinát egész nap és egész évben nyitva áll, úgy remélik, hogy nemcsak az ifjúság, hanem az egész felnőtt lakosság művelődésének és közéletének is centruma lesz. Így mód nyílhat arra, hogy az iskola szervesebben beépüljön mikrokörnyezetébe, s jobban meglelje helyét a modern urbanizált társadalomban.

A pedagógiai intézményeknek ez a koncepciója valójában távolról sem új. A húszas évek második felében *Sackij* — aki kitűnő marxista nevelésszociológus is volt — már effajta megfontolások nyomán igyekezett kialakítani a szocialista pedagógiai intézmény kívánatos modelljét. Úgy vélte — mint erre máshelyütt rámutattunk[10] —, hogy *az iskola nem maradhat pusztán tanintézmény.* Olyan komplex és hatékony társadalmi intézménnyé kell válnia, amely köré rendeződnek az egyéb népművelési és sportlétesítmények, s amely ennek révén az ifjúság egész életére és tevékenységére kiterjesztheti befolyását. Sőt ezáltal a felnőtt lakosságot is hatása alá tudja vonni. Az iskola körül így megszűnik a társadalmi vákuum, s közeg és keret teremtődik az iskolások közéleti tevékenységének és társadalmi aktivitásának kiterjesztéséhez is.

Vitathatatlannak véljük, hogy az aktuális nevelésszociológiai kutatások egyik kiterjedt területe ebben az összefüggésben bukkan fel. Figyelmet érdemel, hogy pl. a szovjet nagyvárosokban mily intenzív útkeresések folynak abban az irányban, hogy megleljék azokat a pedagógiai formákat, amelyek révén *szervesebb és szorosabb lehet az iskola belső világa és a gyerekek iskolán kívüli élete között a kapcsolat.*[11] (Így pl. lakóterületi klubokat, táborokat, sportlétesítményeket, játékkölcsönzőket, „udvari klubokat" hoznak létre. Egyetemistákból „Makarenko-osztagokat" létesítettek e munka szervezésére, s főként a felügyelet nélküli gyerekek súlyos gondjainak megoldására. A lakóházakban igyekeznek közüggyé tenni a gyerekekkel való foglalkozást, s ebbe bevonják a szülőket és a nyugdíjasokat is. Az iskola létesítményeit és kapuit egész évben s a hét minden napján nyitva tartják.) A napközi otthonok és az egésznapos iskolák oly sok gondot okozó problémáját is csupán ebben az összefüggésben lehet majd értelmesen megoldani.

Az utóbbi időben örvendetesen fellendültek hazánkban is a település- és városszociológiai kutatások. Ezek adatai és következtetései alkalmas kiindulópontot és támaszt jelenthetnek ahhoz, hogy a település szerkezetében *pontosabban és konkrétabban meg tudjuk ragadni* az iskola helyét és integrálásának módjait.

Feltehető, hogy az iskola, mint a lakóterület rendkívül integratív funkciójú intézménye, igen nagy szerepet játszhat a családi alakzatok egymáshoz való közelítésében, a kisebb primér csoportok közötti érintkezés kiterjesztésében s általában a *lakóterületi kohézió* formálásában. Hiszen az iskola az az intézmény, amely gazdagon beindázza és átszövi egy-egy lakóterületi mikrokörzet életét, közös érdekeket hoz létre, kommunikációt és kölcsönös érdeklődést szül. Ebből a szempontból módfelett tanulságos volna alaposabban szemügyre venni *az iskola és a szülőtársadalom* érintkezésének módjait, az iskolában dolgozó szülőszervezetek tevékenységét, s általában a szülők részvételének és érdekeltségének formáit az iskolai döntésekben.

Az iskola és az iskolát övező mikrokörnyezet bonyolult és sokágú kapcsolatainak megoldása, az iskolával szemben támasztott újszerű igények pontos és konkrét kidolgozása szociológiai eszközök és eljárások nélkül nem oldható meg. A *nevelésügy fejlődését érintő prognózisok* ugyanis nem rekedhetnek meg

10 Pataki Ferenc: A szovjet pedagógia első műhelyei. Pedagógiai Szemle, 1967. 11. sz. 994. old.

11 Lásd: „Metodika voszpitatyelnoj raboti v skole." Moszkva 1967. 221—233. old.

Digitized by Google

pusztán a manapság oly divatos (és vitathatatlanul fontos) *ismeretközlési forradalom* határai között.

Az „iskolai társadalom"

A nevelésszociológia leginkább kialakult és megállapodott területe az iskola belső viszonyainak, az *„iskolai társadalom"-nak, elsősorban az iskolai közösségnek sokoldalú kutatása*.. Az itt felbukkanó kérdések tudományos kidolgozásában — éppen mert emberi viszonylatokról van szó — nélkülözhetetlenek a szociálpszichológia vívmányai és eljárásai. Az iskolai közösségnek sem struktúráját, sem dinamikáját illetően nem rendelkezünk kellően egzakt vizsgálatokkal. Makarenko gondolati vívmányainak szerves továbbépítése és az új társadalmi feltételekre való alkalmazása csakis akkor lehetséges, ha a tudományos fejlődés időközben kialakított eszközeit és eredményeit sokoldalúan felhasználjuk a marxista közösségszemlélet kidolgozásában.

A marxista nevelésszociológia szemléletmódja és metodológiája számos ponton különbözik a polgári kutatások eljárásaitól és felfogásától. A legfontosabb különbséget abban látjuk, hogy a polgári kutatások *kiscsoport-centrikus* felfogásával szemben figyelmünket elsősorban *az iskolának mint organikus egésznek*, mint egységes szervezetnek a problémái felé fordítjuk. Valahány polgári nevelésszociológiai kézikönyvet vagy tanulmányt ütünk fel, szemünkbe tűnik, hogy az osztályt vélik ama szociális alakzatnak, amely kitüntetett figyelmet érdemel. Ebből a látásmódból származik pl. a szociometrikus eljárások egyoldalú kultiválása, a mikroszerkezetek befolyásának túlzott méltatása. Nem férhet hozzá kétség, hogy a szociometrikus technika hasznos eljárás, s ahhoz sem, hogy az affektív szerkezetek felderítése és mozgásuk nyomon követése fényt vethet a közösségi struktúrának és az egyes tanulók közösségi helyzetének alakulására.

A marxista szociológiában és szociálpszichológiában ma már kiterjedt és alapos kritikai elemzések állnak rendelkezésünkre, amelyek pontosan körvonalazzák a szociometrikus s általában a mikroszociológiai eljárások gyakorlati használhatóságát és e használhatóság korlátait. Lényegesen kevesebb figyelemben részesült azonban annak a pozitív programnak a megfogalmazása, amely abból a közismert, s Makarenko által is nyomatékosan hangsúlyozott tényből ered, hogy az *iskola primér csoportalakzatai, így az osztály is, csak akkor tölthetik be funkcióikat, ha tágabb kollektívába illesztik az egyént*, vagyis biztosítják a pszichikus átmenetet az egész közösséghez. Tapasztalatilag mindenesetre tudjuk, hogy az egyes tanulók szociális kapcsolatrendszere még azokban az iskolákban is mérhetetlenül szélesebb az osztálynál, amelyekben nem törekszenek kellőképpen arra, hogy iskolaközösséget teremtsenek. Vizsgálati eljárásainkkal *az iskolai közösséget mint szerves egészet kell megragadnunk*, a nemzedékek és a nemek közötti kapcsolatok árnyalt dinamikájával, és a közösségi kapcsolatoknak az életkori fejlődés mentén kibontakozó fejlődésrajzával együtt.

Különösképpen termékenyek lehetnek — s mint a tapasztalatok igazolják, valóban termékenyek is — azok a kutatások, amelyek *az iskolai teljesítmények és jellemző viselkedésmódok mikrostrukturális meghatározóit* igyekeznek felderíteni. Gyakran tapasztaljuk, hogy meghatározott családi és közösségi pozíciók (különösen a markánsan körvonalazhatók, mint az egyke, elvált szülők gyereke, illetőleg az izolált, a „bűnbak", a „sztár", a semmiben sem méltányolt jellegtelenség, a szokatlan fizikai erővel párosuló tekintély stb.) tipikus viselkedésmódokat szülnek. Gyakran meghatározzák az iskolához, az osztályhoz és a társakhoz fűződő érzelmi kapcsolatokat, s befolyásolják a tanulási motívumokat és reményeket. Az iskola valóban *bonyolult szociális rendszer*. Belső történései és viszonylatai, rangsor-hierarchiája s egész szociális légköre sokoldalúan befolyásolja az egyéni viselkedésmódokat és a teljesítményeket, egyebek között az intellektuális teljesítményeket is.

Koránt sincs *egyenesvonalú és közvetlen összefüggés* pl. a tanulmányi teljesítmények és a képességek, lehetőségek között. S nem pusztán amiatt, amiről már szólottunk, ti. nem csupán a szociális rétegződés mentén mutatkozó s a makrostrukturális viszonyokban gyökerező differenciálódás miatt. Emellett jelentős szerephez jutnak az iskola közösségi viszonyaiból származó hatások: a kedvező

Digitized by Google

vagy kedvezőtlen pedagógiai-szociális klímából eredő serkentések, illetőleg a szorongások és gátlások is. A társak megszokott elvárásai csakúgy belejátszanak az eredményekbe, mint a rivalizálás elemei, a másik nem képviselőinek jelenlétéből eredő pszichikus tényezők, és a szülői ház oldaláról megnyilvánuló erős erkölcsi vagy fizikai kényszerítés, illetve közöny.

A pedagógus és munkája

A nevelésszociológia specifikus tárgyának időszerű és nagy érdeklődésre számot tartó területe a *pedagógus-társadalom szociológiája.* A pedagógus *helyzetének, társadalmi közérzetének és presztizsének* állapota a legszorosabban összefügg nevelői tevékenységének sikerével vagy kudarcával, s így kutatása a nevelőmunka legfontosabb szubjektív feltételének vizsgálatát jelenti. A pedagógusmunka mindig is alkalmas volt arra, hogy módfelett nemes elmélkedések és a nevelői tevékenység humánus rendeltetése és hivatása feletti méltatások tárgya legyen. Időközben azonban a *pedagóguskar a társadalom legszámosabb értelmiségi rétege lett,* s a nevelésügy vázolt fejlődési tendenciái még inkább növelni fogják részarányát. Időszerű tehát, hogy ez a szakma is egyre inkább józan és prózai vizsgálódások tárgya legyen. E nélkül ugyanis az intézményes nevelésügyhöz fűződő reményeink ismét csak illúziókkal telítődhetnek.

A téma kapcsán felmerülő számos kérdés közül csupán néhányat emelünk ki. Változatlanul figyelmet érdemel *a pedagógus-pálya társadalmi vonzásának, presztizsének alakulása,* hiszen közvetlenül összefügg a kiválasztódással, a pályára irányulással. A rendelkezésünkre álló adatok arról tanúskodnak, hogy társadalmi rétegenként, nemenként és lokálisan is eltérőnek mutatkozik a pálya vonzása. Egy fővárosi vizsgálatunkból[12] kitűnt, hogy az értelmiségi szakmák között a nevelői mesterség általában őrzi viszonylag magas tekintélyét, és csupán a mérnöki szakma előzi meg a vizsgálatba bevont tanulók által alkotott rangsorban. Figyelemre méltó azonban, hogy ez a viszonylag nagyfokú megbecsülés aránytalanul ritkábban párosul a pedagóguspálya választásának óhajával. Úgy látszik, hogy ez esetben a *megbecsülés túlságosan absztrakt,* s a pálya morális méltóságának, fontosságának méltánylásából táplálkozik, de ez nem mindig jelent hatékony személyes vonzódást. Nem kell bizonygatni: ez a helyzet összefügg az egyes értelmiségi pályákon kínálkozó anyagi lehetőségekkel is.

Bizonyos elszórt tapasztalatok és adatok alapján úgy látszik, hogy a vidéki — túlnyomóan paraszti — társadalmi környezetben s az alkalmazotti és a szakmunkás-rétegekben általában nagyobb a pálya vonzása, mint az értelmiségi származású fiatalok köreben. (Ennek semmiképpen sem mond ellent a bölcsészkar nagy vonzereje, hiszen az oda jelentkezők jelentős része számára a pedagóguspálya rendszerint csak jobb híján kínálkozó végső lehetőség.) Ez azt is jelenti, hogy társadalmunkban *a felfelé irányuló mobilitás egyik vezető csatornája változatlanul a pedagógus-pálya.* Ehhez az is hozzájárul, hogy az óvónői hivatástól az egyetemi oktatói pozícióig igen széles és differenciált szakmai skálát fog át, amelynek alsóbb lépcsőfokai a rövidebb képzési idő miatt hozzáférhetőbbek, kisebb anyagi erőfeszítést igényelnek, s a felvételi konkurrencia szempontjából is előnyösebbek.

Feltétlenül számot kell vetni azzal a jelenséggel, amelyet a pálya *„elnőiesedésének"* szoktak nevezni. Kétségtelen, hogy kisebb-nagyobb mértékben világszerte megfigyelhető ez a tendencia. Itt nem elemezhető okok miatt feltehetjük, hogy bizonyos értelemben szükségszerű változással állunk szemben. *A változás mértéke* azonban már kérdésessé tehető, s úgy vélem, kérdésessé is kell tennünk. A jelenséget ugyanis valamiképpen hallgatólagosan úgy könyveljük el, mint elkerülhetetlent, s hogy jót-e vagy roszszat, az kinek-kinek szubjektív megítélésén múlik.

Úgy gondolom azonban, hogy semmiféle lappangó antifeminizmus nem rejtezik abban, ha megállapítjuk: *a pedagógus-pálya „nőiesedésének" mértéke egy ponton túl egészségtelenné válhat,* s némiképp egyoldalúvá teszi, korlátozza a pedagógiai hatás lehetőségét és az iskola nevelőerejét. Így volna ez egyébként az ellenkező előjelű egyoldalúság esetében is. Különösen nyilvánvalóvá

12 Lásd: Valóság, 1968. 7. sz.

Digitized by Google

válik mindez, ha tekintetbe vesszük az iskolás életforma időtartamának megnyúlását. Ha az ifjúságot szinte a felnőttkor küszöbéig némiképp egyoldalú személyes hatások hálójában tartjuk, nem kívánatos jelenségeket, szükségtelen konfliktusokat idézhetünk fel, s kétségtelenül megnehezítjük a személyiségre gyakorolt sokoldalú hatás lehetőségét. Egy egész ifjú nemzedéket az iskolában sem lehet szinte kizárólag vagy egyoldalúan, túlzott mértékben az egyik nem pedagógiai befolyása és hatása alatt nevelni. Úgy hiszem, e témát nyíltan és világosan, s persze higgadtan meg kell fogalmaznunk. Egyebek között éppen a nevelésszociológiai vizsgálatoktól remélhetjük az optimális arányok kidolgozását. S természetesen ennek nyomán a megfelelő gyakorlati lépések megtételét sem lehet halasztanunk.

Sajnálatos módon mindössze egy publikált vizsgálat[13] ismeretes a *pedagógusok szakmai identifikációjáról* és a pályával való azonosulás, illetve a pályától való megválás konfliktusairól és problémáiról. Holott sem pedagógusképzésünk, sem pedig az egyes iskolák pedagógiai vezetése nem lehet elég gyakorlatias és hatékony, ha nincs világos képünk arról, *milyen faktorok nehezítik, s melyek serkentik a hivatástudat kialakulását, a pedagógus-mesterséggel való szubjektív azonosulás folyamatát.* Minden szakmában keserves az, ha művelője külsőleges-elidegenedett módon végzi szakmai tevékenységét, s nem leli meg benne önérvényesítésének színterét, a személyes öröm és az alkotó lehetőségek forrását. De ahol nem holt anyag, hanem élő ember a tevékenység tárgya, ott ez az állapot egyenesen katasztrofális lehet, mégpedig a pedagógus és a gyerek számára egyaránt.

Teljességgel hiányoznak a konkrét vizsgálatok a *pedagógus-pálya jellemző típusairól és modelljeiről*, ha úgy tetszik a szó pozitív értelmében vett *karrier-lehetőségeiről*. Egy pálya vonzása ugyanis — egyebek között — azon is múlik, hogy milyen 'emelkedési-előrehaladási lehetőségeket kínál. Sok elszórt adatunk van szép és példás pedagóguspályaképekről, s akad elszomorítókról is. De szinte teljesen hiányoznak az átfogó kutatások a pedagógusok nagy tömegeinek jellemző pályaívéről, a kívánatos szakmai utakról, a pályakezdéskor meglevő és később így vagy úgy módosuló elvárásokról, amelyek a pályához fűződnek. Pedig empirikusan, a köznapi tapasztalatok felületi általánosítása alapján is *megragadhatunk néhány jellemző típust:* azt, aki csak jó tanár akar lenni, semmi egyéb (mint *Németh László* írta szép emlékezésében édesapjáról), a tudóskodó-kutató nevelő rokonszenves alakját, a tanügyigazgatás felé orientálódót, az igazgatói poszt felé törekvőt, a pályáról elkívánkozót, a „megszállott"-at, a felsőoktatás felé tájékozódót, a társadalmi szervekbe kívánkozót és így tovább. Bizonyára tanulságos és érdekes volna, ha egész pedagógus-társadalmunkra, vagy legalábbis ennek jellemző csoportjaira kiterjedő reprezentatív adatok állanának rendelkezésünkre. Ha túlságosan a publicisztikai és szociográfiai eszközökre vagy az impressziókra hagyatkozunk — legyenek mégoly gazdagok is ezek — nem lelhetjük meg a módját annak, miként lehet pedagógus-társadalmunk erőit és lehetőségeit a legcélszerűbben és a legökonomikusabban felhasználni:

•

Hadd húzzam alá végezetül: bármily fontos is, hogy a marxista nevelésszociológiai kutatások helyes és egyértelmű elméleti orientációt alakítsanak ki, ma mégis a konkrét gyakorlati kutatások fejlesztése a legidőszerűbb feladatunk. Feltétlenül szükség van arra, hogy a pedagógiai szociológia szervesen integrálódjék a marxista pedagógia rendszerébe, s hogy a pedagógia és szociológia e határvidékén termékeny párbeszédek alakuljanak ki a két tudomány képviselői között. Mindenekelőtt azonban az szükséges, hogy *a korszerű szociológiai szemlélet átitassa az iskolák hétköznapi pedagógiai tevékenységét és szemléletmódját* is. Mert végülis ez a legfontosabb! Nem formálhatja a valóságot — a pedagógiai valóságot sem — az, akinek nincsenek pontos, egzakt és világos ismeretei erről a valóságról. Céltudatosan nevelni csak akkor lehet, ha nemcsak a holnap körvonalait ismerjük és vállaljuk, hanem a mát is, amelyből ezt a holnapot ki kell hántanunk s meg kell alkotnunk.

Pataki Ferenc

13 Gazsó Ferenc: A pedagógusok és a munka. Pedagógiai Szemle, 1967. 5. sz.

Digitized by Google

VITA A SZÖVETKEZETEK ELMÉLETI KÉRDÉSEIRŐL

Megjegyzések a szövetkezetek elméleti kérdéseihez

Erdei Ferenc vitaindító művében kísérletet tesz a szövetkezeti mozgalom alapvető intézményeinek elméleti meghatározására és általánosítására, s ezeknek a Magyar Népköztársaság feltételéhez igazodó alkalmazására. A szerző nem éri be az ismert tételek puszta megismétlésével, illetve rendszerezésével, hanem a szövetkezeti mozgalom mai szakaszára jellemző, új ismérveket is igyekszik levezetni és megfogalmazni. Megítélésem szerint főleg azok a következtetései értékesek, amelyek a szocialista szövetkezeti tulajdon lényegére (bár nem mindenben értek vele egyet, amire még visszatérek), s a szövetkezeti mozgalom szerepére, a szövetkezeti demokráciára és a szövetkezetek igazgatására vonatkoznak. Ezzel kapcsolatban különösen abban lehet egyetérteni Erdei Ferenccel, hogy a *szövetkezetek gazdasági tevékenységének szférájában nem válik be a demokratikus centralizmus elvének alkalmazása.* A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban eddig nem fogalmazták meg és nem indokolták meg ilyen pontosan ezt a gondolatot. Függetlenül az Erdei Ferenc tanulmányának egyes részeihez fűződő jogos kritikai észrevételektől, megállapítható, hogy vitathatatlanul hozzájárult a szövetkezeti mozgalom kérdéseinek elméleti kimunkálásához, s vitaindító cikkének jelentősége túllépi annak az országnak a határait, amelyben megjelent.

A szövetkezetek jellege és a szövetkezeti tulajdon

Ami a szövetkezetek jellegét illeti, véleményem szerint *a szövetkezetek szocialista jellegét nem kell kétségbe vonni.* Mi, Csehszlovákiában már rég feladtuk azt a koncepciót, hogy a szocialista társadalmi tulajdonnak vannak „magasabb rendű" és „alacsonyabb rendű" formái, s ilyen szempontból semmiféle különbséget nem teszünk az állami és a szövetkezeti tulajdon között. Ami azonban az *elsajátítás terjedelmét és a tulajdon alanyainak a tulajdon tárgyához való,* ebből adódó *viszonyát* illeti, már van különbség a két szocialista tulajdonforma között. Az állami tulajdon esetén ez a viszony a közösség minden tagjának (minden állampolgárnak) a viszonylatában azonos és egyenlő, a szövetkezeti tulajdonnál azonban ez a viszony csak korlátozott számú állampolgár (a szövetkezet tagjai) számára áll fenn.

A *földtulajdon* kérdése nagyon bonyolult. Az elméleti álláspontok itt jelentősen eltérőek. Az én nézetem szerint a föld *az elsajátítás egészen specifikus tárgya* s ezért a hozzá kapcsolódó jogviszonyt a más dolgokhoz fűződő jogviszonytól eltérően kell rendezni. Csehszlovákiában az érvényes jogrend szerint a földre vonatkozóan mind szocialista típusú tulajdonjog létezik (állami tulajdon, szövetkezeti tulajdon és társadalmi szervezetek tulajdona), mind magántulajdonosi jog.

Nálunk sohasem jutott uralomra az a nézet, hogy a szövetkezeti tulajdon a szocialista társadalmi tulajdon „alacsonyabb rendű" formája, s ezért a föld, mint a legalapvetőbb termelési eszköz, nem lehet ennek tárgya. Csehszlovákiában a föld mindenkor, lehetett szövetkezeti tulajdonban is, főleg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonában, bár ez a jogviszony csak kivételesen fordult elő. Nálunk a föld — jogi szempontból — túlnyomórészt *állami és magántulajdonban* van. A mezőgazdasági szövetkezetek által megművelt föld — nagyrészt magántulajdon, de a szövetkezetek szocialista közös használatában. A szövetkezetek ilyen módon realizálják a föld használati értékét (vagyis tulajdon-

Digitized by Google

képpen „gazdasági tulajdonosai" a földnek), tekintet nélkül arra, hogy jogilag milyen földtulajdon-viszonyok léteznek mindmáig.

Nálunk az a nézet alakult ki, hogy a földmagántulajdon-viszonyokat *gazdasági* eszközök segítségével kell leküzdeni. Egyes teoretikusoktól eltérően *nem hiszem, hogy a földtulajdon sajátos problémái teljesen a többi népgazdasági kérdés analógiájára oldhatók meg.* Főleg a „vállalati tulajdon" problematikájára gondolok itt, amelyről Csehszlovákiában igen élénk vita folyik. Túlsúlyban van az a nézet, hogy az állami tulajdonban levő vállalatok (nálunk ezeket „nemzeti vállalatoknak" nevezik) *vagyonuk önálló tulajdonosaivá* kell, hogy váljanak, vagyis az állami vállalatok vagyonhasználati jogkörét lényegesen ki kell szélesíteni, s a központi beavatkozást a minimumra kell korlátozni.

Az én véleményem szerint azonban a földtulajdon annyira sajátos probléma, hogy a vállalatok földtulajdonának kérdésében *lényeges megszorítások nélkül nem alkalmazható ez a megoldás.* Csupán arra utalok itt, hogy földből hiány van, a mezőgazdasági földalap állandóan csökken stb. Így ezt a problémát elvileg rendezni kell és központilag szükséges megoldani. A föld kivételes társadalmi fontossága, úgy vélem, a jövőben egyre inkább ki fogja kényszeríteni a *központi döntést* (ezt sugallja a kapitalista országok fejlődési tendenciája, a földtulajdon „társadalmi funkciója" stb. is). Ebben a kérdésben még nem fejeződött be nálunk a vita.

A szövetkezeti forma megítélése

Ami *a szövetkezetek szocialista jellegét és a szocialista társadalom továbbfejlődésében játszott szerepét* stb. illeti, határozottan úgy látjuk, hogy a *szövetkezetek szerepe állandóan növekedni fog,* s igazgatásuk számos elvét az állami vállalatok is fokozatosan át fogják venni. Bőven lehetne illusztrálni ezt népgazdaságunk és főleg mezőgazdaságunk fejlődésének tapasztalataival. A mezőgazdaságban a termelőszövetkezetek sokkal jobban beváltak, mint az állami gazdaságok. Egyébként, ami a *gazdasági vállalkozást* illeti, Csehszlovákiában egyre inkább elmosódik a különbség az állami és a szövetkezeti vállalat között. A gazdasági élet elvei lényegében a vállalkozás minden formájára vonatkozóan azonosak. Ezzel azonban nem akarom azt mondani, hogy *társadalmi szempontból* nincs különbség köztük. A tudományos kutatást itt főleg szociológiai téren kell majd elmélyíteni. *A szövetkezeti parasztok társadalmi viszonyait nem szabad összetéveszteni, sem párhuzamosítani az állami vállalatok dolgozóinak viszonyaival.* Ennek kapcsán Csehszlovákiában jelenleg szó van a szövetkezeti parasztok önálló érdekszervezetének megalakításáról. Nézetem szerint valóban *érvényesíteni kell* — nemcsak formálisan kinyilatkoztatni — *a szövetkezeti demokrácia gondolatát és elvét* a szövetkezetek gazdasági és társadalmi életében.

A szövetkezetek szocialista jellegéhez fűzött kételyeket, gondolom, a fejlődés ma már tökéletesen megszüntette. A szövetkezeti mozgalom fejlődésének *gyakorlati* kérdéseire kell majd összpontosítani a figyelmet, főleg gazdasági szemszögből, s előtérbe kell kerülnie e kérdések kellő *jogi megformulázásának* is. A szövetkezetek vitathatatlanul komoly szerepet fognak játszani a szocialista országok népgazdaságában, s nem lehet kétséges, hogy egyenértékűek a szocialista gazdálkodás többi formájával. Főleg a mezőgazdaságra érvényes ez. Fel kell adni a régi, dogmatikus formulákat, s a szocialista népgazdaság haladó fejlődési koncepciójából kell kiindulni.

A szövetkezet meghatározása és az érdekképviselet

A szövetkezetek fogalma Csehszlovákiában is vitatéma. Úgy gondolom, hogy Erdei Ferenc helyesen határozza meg a szövetkezet fogalmát, amikor azt írja, hogy a szövetkezet egyidejűleg társadalmi szervezet és gazdasági „vállalkozás". A szövetkezet (jogi szemszögből) saját vagyonnal, vagyoni felelősséggel és önálló jogképességgel rendelkező önálló jogi személy. Egyetértek azzal, hogy *el kell ismerni a termelőszövetkezeti tagok önálló munkaviszonyát.* Egyébként a fejlődés nálunk is ebben az irányban halad (számos esetben az „alkalmazottak" és a szövetkezeti tagok munkaviszonyát hasonlóan kell rendezni a Munka Törvénykönyvben stb.).

Digitized by Google

Nálunk jelenleg szükségesnek látszik a *mezőgazdasági szövetkezetek vertikális szervezetének* létrehozása (az egyéb típusú szövetkezetek már korábban létrehoztak ilyen szervezetet). A szerzővel annyiban nem értek egyet, amennyiben azt állítja, hogy az egyes szövetkezetek „munkaügyi bizottságainak" megalakításával ki lehet küszöbölni a szövetkezeti tagok saját, szervezett képviseletének hiányát (az állami vállalatoknál ott vannak a szakszervezeti szervezetek).

Véleményem szerint a munkaügyi bizottságok függetlenségét nem lehet garantálni, s bizonyos fokig károsodna a döntések színvonala (lásd a szövetkezeti felügyelő bizottságok munkájának tapasztalatait). Én úgy ítélem meg a dolgot, hogy ez a kérdés a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom *vertikális szervezeteinek létrehozásával* oldható meg kielégítően. Ebben a szervezeti keretben magasabb szinten (nálunk például járási szinten) működnének munkaügyi és szociális stb. döntőbizottságok. Minden esetben lehetőséget kell azonban nyújtani arra, hogy a *felek rendes bírósághoz forduljanak*. Ez érvényes a munkavállalók s munkaadók vitáira is (állami vállalatoknál). Ezen a téren szintén bebizonyosodott, hogy nem lehet tökéletesen biztosítani a döntések törvényességét, ha a vitákban kizárólag különféle „döntő" bizottságok döntenek, noha itt a szakszervezeteknek túlnyomó befolyásuk van.

Tökéletesen egyetértek a szerzővel abban, hogy *a szövetkezetekre nem alkalmazható a demokratikus centralizmus elve*. Egyébként egyre kétségesebbé válik ennek az elvnek az általános érvénye. Gazdasági téren, legalábbis a vállalkozás minden formájára vonatkozóan, túlhaladottnak tűnik számomra ez az elv, ideértve az úgynevezett állami vállalkozást is (egyes tevékenységek, például az állami utak, hírközlés stb. kivételével).

Ami a szövetkezetek igazgatásának kollektív formáit illeti, tökéletesen egyetértek a szerző gondolatával. Teljesen a szövetkezet konkrét feltételeitől függ, hogy él-e vagy nem az ilyen vagy amolyan lehetőséggel (például az igazgatói tisztség létesítésének lehetőségével). Általánosságban mindenkor be kell tartani a kollektív döntés elvét, s *az alapvető kérdéseket* a választott szövetkezeti szerveknek kell megoldaniuk. A szövetkezeti demokrácia és a megfelelő szövetkezeti igazgatási formák kérdése mindenesetre mélyebb elméleti és gyakorlati kimunkálást igényel.

Dr. Pavel Vokaty

Néhány ellenvetés

Erdei Ferencnek „A szövetkezetek elméleti kérdései" című tanulmánya *nagyon hasznos és időszerű* a szövetkezeti mozgalom jelenlegi helyzetének és perspektivájának megítélése szempontjából. A marxista—leninista szövetkezeti elmélet továbbfejlesztése, új következtetésekkel gazdagítása nélkül a szövetkezeti gyakorlat sem lehet magabiztos. Erre pedig most, az új gazdaságirányítási rendszerre való átállás idején különösen nagy szükség van.

Az örökség megítélése

Egyetértek *Halasi* elvtárssal abban, hogy az örökséget ezen a területen is meg kell tartani, s hogy minden vizsgálódás kiinduló alapjának a marxista—leninista szövetkezeti tanítást kell tekinteni.[1] Nem értek egyet azonban azzal, hogy ebben a tekintetben csak a marxizmus elveinek a gyakorlatba való átültetése, illetve a szervezeti és módszerbeli kérdések elméleti általánosítása a feladat. A marxizmus—leninizmusnak, közelebbről a lenini szövetkezeti tannak általános és ma is érvényes elvi tételei mellett a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés és a nem túl hosszú gyakorlat során *már több olyan általános elvi tétel is kialakult, amely a marxista—leninista szövetkezeti elméletet gyarapítja*. Így például nálunk Magyar-

[1] Társadalmi Szemle, 1968. 4. szám, 75—78. old.

Digitized by Google

országon ilyennek lehet tekinteni a *kettős feladat követelményének, a közös és háztáji gazdaság egységének,* a tágabb értelemben vett — a kialakult nagyüzem kiépítésében is meglevő — *fokozatosságnak, a gazdasági tevékenységben való egyenjogúságnak, a közös gazdaságok ésszerű nagyságának, a szövetkezeti földtulajdonnak* a kimunkálását. A magyar szövetkezeti mozgalom sikereinek egyik forrása éppen abban van, hogy a párt- és állami vezetés a szövetkezeti mozgalom szükségleteinek megfelelően bátran és alkotó módon vont le új elvi következtetéseket és folytatott ennek megfelelő gyakorlatot. A marxizmus—leninizmusnak a szövetkezetekről szóló tanításai csak akkor lesznek maradandók és napjainkban is alkalmasak a szövetkezeti mozgalom segítésére, ha *állandóan tovább fejlesztjük* őket, s új, a szövetkezeti mozgalom jelenlegi szükségleteinek megfelelő következtetésekkel gazdagítjuk.

A termelőszövetkezetek vállalati jellegéről

A szövetkezetelméleti vitákban gyakran szerepelnek a termelőszövetkezetek kettős természetének, a vállalati oldal kialakulásának, a szövetkezeti és vállalati oldal viszonyának a kérdései. *Erdei Ferenc* elvtárs a termelőszövetkezetek kettős természetének helyes megítélése mellett szűkkörűen tárgyalja tanulmányában a vállalati oldal kialakulását, a szövetkezeti és a vállalati oldal viszonyát.

A szövetkezetek vállalati oldala nemcsak akkor létezett, amikor a fejlődés során letisztult, s előtérbe vagy háttérbe szorulása sem csak az átszervezéssel függött össze, és nemcsak a szövetkezetek belső életének alakulásával, hanem több más, főleg külső tényezővel is kapcsolatban van.

A termelőszövetkezetek — és a Szovjetunióban annak idején a kolhozok — már megalakulásukkor sem csak a szövetkezeti parasztság társadalmi szervei, társulásai voltak, hanem egyben *szocialista vállalkozások, vállalatok* is. A termelőszövetkezet: *a szövetkezeti és vállalati oldal egysége*, és valamennyi intézményét ebből a szempontból helyes vizsgálni. Hogy mennyire juthattak érvényre a közös gazdaságokban a szocializmus építésének egyes időszakaiban, megszilárdulásuk különböző színvonalán a vállalati gazdálkodás követelményei az egyrészt *a külső gazdasági feltételek függvénye volt és ma is az.*

Még ha a mezőgazdaság szocialista átszervezése, ez a nagyméretű forradalmi átalakulás minden zökkenő nélkül történt volna is meg, és a nagyüzemi gazdálkodás kiépítéséhez is szinte valamennyi feltétel kedvező lett volna, akkor is *hosszabb idő szükséges* a szövetkezeti nagyüzemi gazdaság kiépítéséhez, a szövetkezeti és vállalati jellemvonások kiteljesedéséhez.

A termelőszövetkezet *sajátos vállalat.* A többi szövetkezeti vagy állami vállalathoz viszonyított, sajátos volta nem elsősorban tevékenységéből, technikai színvonalából, a termelés technológiájából fakad, hanem *társadalmi oldalából.* Itt is megjegyzem: nem értek egyet *Erdei Ferenc* elvtárssal abban, hogy a termelőszövetkezetek és a többi szövetkezet között a különbség nem társadalmi oldalánál, hanem vállalati oldalánál van. (Erről azonban később, a szövetkezeti típusok tárgyalásánál beszélek bővebben.)

A termelőszövetkezetek működésében *sok előny származik a szövetkezeti és vállalati oldal összefonódásából.* Ezek az előnyök főleg a nagyfokú érdekeltségben, a kockázatvállalásban, a tulajdonosi érzésben és magatartásban, a szövetkezeti parasztság tudata formálásában betöltött szerepében jelentkeznek. A termelőszövetkezetek vállalati oldalának erősítése, önállóságuk növelése azonban nemcsak gazdasági kérdés, hanem a közös gazdaságok szövetkezeti, demokratikus oldala erősítésének kérdése is, mert csak akkor lehet a szövetkezeti oldal, a demokratizmus erősödését remélni, ha a gazdasági vállalati oldal elősegíti ezt, és megfordítva.

Az új gazdaságirányítási rendszer céljainak megfelelően a vállalati gazdálkodás olyan kategóriáinak kifejlesztése, mint az értékcsökkenési leírás, a tartalékalap, a munkadíj stb. a szövetkezet társadalmi oldalának, a demokratizmusnak az erősödését is nagymértékben szolgálja. Az új szövetkezeti törvény egyik legfontosabb vezérelve a termelőszövetkezet e kettősségének szem előtt tartása, és az ebből adódó követelmények érvényesítése a szövetkezeti élet és gazdálkodás különböző területén.

Digitized by Google

A szövetkezeti típusokról

Hogy a *különböző szövetkezeti típusoknak* a szocialista rendszerben betöltött gazdasági, politikai, társadalmi szerepét helyesen ítéljük meg, s kihasználjuk az egyes típusokban rejlő lehetőségeket, ahhoz az azonosságok mellett a közöttük levő *különbségek* vizsgálata is szükséges. Fejlődésük perspektivájának helyes meghatározása céljából fontos az egy típusba tartozó szövetkezetek *fokozatbeli* eltéréseinek a vizsgálata is. Tanulmányában *Erdei Ferenc* elvtárs is foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, következtetéseit azonban — véleményem szerint — nem mindenben lehet elfogadni. *Erdei* elvtárs nem tartja megalapozottnak azt az álláspontot, amely szerint a különböző szövetkezeti típusok között, a termelőszövetkezetek és az egyéb szövetkezetek között *fokozati különbséget* lehet tenni.

Szocialista jellegük, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük tekintetében nem helyes *fontossági sorrendet* felállítani az egyes szövetkezeti formák között. Nemcsak lehetséges, hanem szükséges is azonban a fokozatbeli különbségtevés a szövetkezeti típusok között és az egyes típusokon belül. Ez a fokozatbeli különbség mindenekelőtt az egyes típusok társadalmi funkciójában, tevékenységi területének terjedelmében, a termelés és a munka társadalmasításának fokában, az elosztás módjában, a benne részt vevő tagok közreműködésében jelentkezik.

A *mezőgazdasági termelőszövetkezet* mint szövetkezeti forma — legalább úgy, ha nem jobban, mint a többi szövetkezet —, minden tekintetben kielégíti a szövetkezetek létével, működésével, gazdálkodásával kapcsolatos *összes alapvető követelményeket.* A szövetkezeti életforma a termelőszövetkezeti parasztság számára létének, munkájának, megélhetésének, társadalmi tevékenységének alapja. A termelőszövetkezet nagy gazdasági szerepét, társadalomátalakító, emberformáló hatását ma már tények bizonyítják. A szövetkezeti tagok közreműködése a legszélesebb, s érdekeltségük sokkal szorosabban kapcsolódik a szövetkezet eredményes működéséhez mint egyéb szövetkezeti formákban.

A *fogyasztási és értékesítő szövetkezetek* — a tagok gazdasági tevékenységének csak egy szűkebb kiegészítő részéhez kapcsolódnak, s ezt nem ellensúlyozza a termelőszövetkezetekénél nagyobb taglétszámuk sem, különösen ha figyelembe vesszük, hogy tagjaiknak túlnyomó része termelőszövetkezeti tag. A fogyasztási szövetkezetek tagjainak érdekeltsége és közreműködése lényegesen lazábban kapcsolódik a szövetkezethez, mint a termelőszövetkezetek tagjaié.

Az összehasonlításból az is nyilvánvaló, hogy — *Erdei* elvtárs álláspontjával ellentétben — a termelőszövetkezetek és az egyéb szövetkezetek között *nem vállalati oldalukat tekintve lényeges a különbség, hanem társadalmi, szövetkezeti oldalukat tekintve.* A szövetkezetek vállalati oldala nem különbözik lényegesen az egyes szövetkezeti formákban. Még jobban mutatja ezt a termelőszövetkezeteknek a polgári szövetkezetekkel való összehasonlítása.

A két szövetkezeti forma közötti eltérések nemcsak hogy nem zárják ki, hanem *megkönnyítik tartós együttműködésüket* mind a működés, mind a gazdálkodás területén. A termelőszövetkezetek már eddig is sokat hasznosítottak és a jövőben is sokat fognak hasznosítani a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek működésének tapasztalataiból. A szövetkezeti mozgalomnak a legutóbbi években bekövetkezett fejlődése, önállóságának növekedése, demokratizmusának erősödése, társadalmi együttműködési szerveinek létrehozása azonban lehetőséget ad arra — és a szövetkezeti mozgalom további fejlődésének érdeke meg is kívánja azt —, hogy a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek is merítsenek a termelőszövetkezetek tapasztalataiból mind *szövetkezetelméleti,* mind *gyakorlati* tekintetben.

Teljesen egyetértek *Erdei Ferenc* elvtárssal a *fokozatosság tágabb értelmezésében* (az egyes formákon belül meglevő fokozatosságot is beleértve). A fokozatosság ilyen felfogása sok hasznos gyakorlati megoldásnak is polgárjogot adott a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a nagyüzemi termelés kiépítése során. Közülük különösen fontos a közös és háztáji gazdaság együttműködése a nagyüzemi termelés segítésében, a gyümölcs- és szőlővidékeken elterjedt vegyesművelés, a családi művelés stb.

A termelőszövetkezeti mozgalomban az

Digitized by Google

általánosan elterjedt mezőgazdasági termelőszövetkezetek mellett — mint ismeretes — szép számmal működnek *egyszerűbb termelőszövetkezeti formák is:* termelőszövetkezeti csoportok, szakszövetkezetek, szakcsoportok stb.

Ezek az egyszerűbb szövetkezeti formák alkalmasak arra, hogy a mezőgazdaság egy vagy néhány ágában olyan mértékben koncentrálódjék és olyan technológiai szinten folyjon a termelés, amely mindenben kielégíti a nagyüzemi termelés követelményeit. Ily módon az egyszerűbb szövetkezeti formák jelenleg nemcsak a fokozatosságot, hanem a *szövetkezeti mozgalomnak a mezőgazdaság különböző természeti és közgazdasági viszonyaihoz való alkalmazkodását is jelentik.*

A hazánkban működő alacsonyabb típusú termelőszövetkezeteket, átmeneti formák ugyan, mégis tartós alakulatoknak kell tekinteni. Továbbfejlesztésük lényege különben sem a *típus megváltoztatása,* hanem a *közös tevékenység* mértékének, körének ésszerű növelése, tevékenységük *nagyüzemi jellegének* erősítése.

Szükséges-e külön elismerni a munkaviszonyt?

A termelőszövetkezetek tagjainak *részvétele a közös munkában* tagsági viszonyukból fakadó joguk és kötelességük. *Erdei Ferenc* elvtárs vitatja ezt, és azon a véleményen van, hogy a termelőszövetkezetekben a tagsági viszony mellett *a tagok munkaviszonyának elismerése is szükséges* a közös munka szabályozásához. Ezt a véleményét a szövetkezeti alkalmazottak növekvő számával, a szövetkezeti tagok egy részénél tagsági viszonyuknak alkalmazotti munkaviszonyra változtatásával, s a termelőszövetkezetek egy részében a szövetkezet és a tagok közötti munkamegállapodásokkal igazolja.

A termelőszövetkezetekben dolgozó *alkalmazottak* számának az utóbbi években bekövetkezett növekedése, és egyes tagok esetében tagsági viszonyuknak az alkalmazotti viszonnyal való felcserélése nem formai, hanem lényeges gazdasági, társadalmi kérdés. Oka — közepes és ennél alacsonyabb színvonalon gazdálkodó termelőszövetkezetekben — elsősorban a jövedelem alacsonyabb színvonala és bizonytalansága és az alkalmazottakénál kedvezőtlenebb szociális ellátás. A termelőszövetkezeti tagok szociális helyzetének javítására hozott intézkedések jelentősen *növelték a tagsági viszony értékét;* ennek az az eredménye, hogy a múlt év őszén és az idén több tízezer alkalmazottból és családtagból lett szövetkezeti tag. Ide kívánkozik az az érv is, hogy a szilárd, jövedelmezően gazdálkodó és tagjaiknak megfelelő jövedelmet nyújtó termelőszövetkezetekben elenyészően csekély az alkalmazotti létszám (egyáltalán nincs alkalmazott, vagy csak néhány van).

A tagsági viszony mellett egyáltalán *nem szükséges külön munkaviszonyt létesíteni ahhoz,* hogy a szövetkezeti tagoknak is meglegyen mindaz a munkaügyi és szociális kedvezményük és társadalmilag indokolt és biztonságos jövedelmük, amely az állami üzemek dolgozóit megilleti. Ez pedig a népgazdaság erőforrásainak növekedésével, a termelőszövetkezetek termelési és gazdálkodási színvonalának, a gazdálkodás jövedelmezőségének emelkedésével be is fog következni.

A közös gazdaságokban kialakult *munkamegállapodásoknak* megvan szerepük a munkaerő-gazdálkodásban, a munkaszervezésben. Ezek a munkamegállapodások rendkívül sokrétűek, azonban *nem minősülnek munkaszerződésnek és nem jelentik azt, hogy a tagsági viszony mellett külön munkaviszony jön létre a termelőszövetkezet és a tag között.* A tagsági viszonynak munkaszerződéssel való „megfejelése" olyan ellentmondás, amelynek fenntartása a más típusú szövetkezetekben sem indokolható.

A termelőszövetkezetektől eltérő helyzet alakul ki a munkaügyi kérdések szempontjából *a szövetkezeti közös vállalatok tekintetében.* Itt egyrészt olyan szövetkezeti tagok dolgoznak, akiket tartósan átadtak a vállalatoknak és akik munkaviszonyba lépnek vele. Itt áll elő az a helyzet, hogy a szövetkezeti tagok *tagsági viszonyuk mellett munkaviszonyban állanak az adott közös vállalattal.* A szövetkezeti közös vállalatokban magas az olyan alkalmazottak aránya is, akik csak a vállalattal vannak munkaviszonyban, de a közös vállalatot létrehozó tagszövetkezetekkel nincs semmi kapcsolatuk. Minden meggondolás

Digitized by Google

amellett szól, hogy *a szövetkezeti vállalatban is túlnyomórészt szövetkezeti tagokat kell foglalkoztatni*, akik úgy lépnek munkaviszonyba a vállalattal, hogy közben megtartják tagsági viszonyukat, élvezik az ezzel járó jogokat és — módosult formában — kötelezettségeiket is teljesítik.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a tagsági viszony és a munkához való, ebből eredő jog és munkakötelezettség mellett semmi nem indokolja a külön munkaviszony általánossá tételét. A tagok és a termelőszövetkezetek közötti munkamegállapodásokat azonban célszerű minél szélesebb körben elterjeszteni és általánossá is tenni. Ezek a megállapodások azonban a *termelőszövetkezeti jog keretébe tartoznak*, és alapfeltételeiket az *alapszabályban*, illetve a *munkarendben* célszerű megállapítani.

Ezzel a néhány gondolattal kívántam hozzájárulni a Társadalmi Szemle szerkesztősége által kezdeményezett szövetkezetelméleti vitához, mely a szövetkezeti kérdésekkel foglalkozó minden ember számára hasznos tanulságokat nyújt.

Dr. K. Nagy Sándor

Egységes érdekképviseleti modellt?

A Társadalmi Szemle hasábjain folyó vitában érintett elméleti kérdések közül talán a legaktuálisabb — mert a legközvetlenebbül soron levő feladat megoldását segíti — a demokratikus centralizmusról, vagyis a szövetkezetek és szövetségeik viszonyáról folyó eszmecsere. Vitaindító cikkében *Erdei Ferenc* elvtárs végül is azzal az általános — nemcsak specifikusan szövetkezetekre érvényes — megállapítással utasítja el a demokratikus centralizmus alkalmazását, hogy „A gazdasági döntéseket... minden szinten a felelős vezető szerv hozza meg, a magasabb szint gazdasági döntése tehát nem lehet kötelező erejű az alsóbb szint számára"[1]

Tulajdonosi jogok és a demokratikus centralizmus

A demokratikus centralizmusnak a szövetkezeti gazdálkodásban való érvényesülése ellen felhozható érvek közül alapvetőnek tartom *a szövetkezeti tulajdon csoporttulajdon jellegét*. A szövetkezetekben a tagok és testületek jogai *tulajdonosi jogok*. Nyilvánvaló, hogy más alapelvek szerint gyakorolhatja a tulajdonosi jogokat az össznépi tulajdont képviselő állam, mint a szövetkezeti tagság. A *szocialista állam* — a politikai helyzettől és a politikai gazdasági fejlettségtől függően — különbözőképpen oszthatja meg tulajdonosi jogait a központi állami szervek és a vállalatok között. A fejlődés bizonyos szakaszán sem a centralizált, sem a decentralizált modell nem ellentétes az össznépi tulajdon és a szocialista állam természetével. A döntés abban a tekintetben hogy miként oszoljanak meg a tulajdonosi jogok az irányító szervek és a vállalatok között — az össznépi tulajdon képviselőjéé, *az államé*.

A *szövetkezetekben* ezzel szemben a tagok csoportja az, amely a tulajdonosi jogokat gyakorolja és *minden jog így a* szövetkezetek szövetségeinek érdekképviseleti, vagy más megbízatása is — *csak a szövetkezetektől származhat*. Ezért az a véleményem, hogy *a tulajdonosi jogoknak a tagok tulajdonosi szuverenitását csorbító centralizálása* — ez ugyanis a demokratikus centralizmus lényege a szövetkezeti gazdálkodás területén — kétségtelenül *a szövetkezetek természetétől idegen jelenség*. Az a korábbi gyakorlat, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben éppen a legalapvetőbb vállalati gazdasági döntésekben érvényesült állami döntés, a többi szövetkezetekben pedig szövetségi döntés, olyan helyzetet teremtett, mintha voltaképpen a szövetségek vagy az állam volnának a tulajdonosok.

1 Társadalmi Szemle, 1968. 2. sz., 38. old.

Digitized by Google

Mi volt az oka a szövetségek ilyen szerepének?

a) A centralizált gazdaságirányítási modellben az állami központi akarat a szövetségek testületi határozatain és utasításain keresztül érvényesült. Ez természetesen korlátozta a szövetkezeti demokrácia kifejlődését, mert kivonta az alapvető vállalati döntéseket a szövetkezetek hatásköréből. Előnye volt viszont ennek — az adott gazdaságirányítási rendszer keretében — az, hogy az állami irányítást szövetkezeti irányításra váltotta át, és a fogyasztási szövetkezeteknek valamivel nagyobb önállóságra, de főleg mozgékonyságra adott lehetőséget, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közvetlen állami irányítása.

b) Magyarországon általában hamarabb jöttek létre a szövetségek, a központok, mint maguk a szövetkezetek. Ez is egyik oka volt annak, hogy a szövetkezetek és szövetségek közötti viszonyban a demokratikus centralizmus érvényesült.

c) Hosszú éveken át a fiatal, kisméretű és sokszor gazdaságilag alig életképes szövetkezetek nem is boldogulhattak erős központok nélkül. A belső munkamegosztás lehetőségének hiánya, a szakértelem elégtelensége a szövetkezeteket is a szövetségek fokozottabb igénybevételére serkentette.

Ma már alapjában véve nincsenek meg azok a történelmi és külső okok, amelyek a szövetkezeti szövetségek, központok munkastílusának jogosan bírált vonásait előidézték, és a szövetségekben már az előző években is végbement az új helyzethez való bizonyos szerény igazodás. A reform elindulása után azonban nagyon sürgető, hogy a szövetségek funkciói tisztázódjanak, munkastílusuk az új követelményeknek megfelelően alapjában változzék meg, és *a szövetkezetek és szövetségek kapcsolatának rendező elvévé* a demokratikus centralizmus helyett *a szövetkezeti demokrácia és a szövetkezetek önállósága lépjen.* Ez egyáltalán nem vezethet anarchiára vagy a népgazdaságon belüli diszharmóniára, hiszen a közgazdasági szabályozók és jogszabályok ugyanúgy közvetítik a szövetkezetekhez a központi elhatározásokat, mint az állami vállalatokhoz. Ezért *az állami és a szövetkezeti tulajdonosi döntéseken kívül másfajta döntésre nincs szükség.*

Érdekképviseletet – de hogyan?

A szövetségek elfogadott és természetes alapfunkciója az *érdekképviselet.* Ebből következően a szövetségek nem tölthetnek be hatósági funkciókat, nem lehet feladatuk a törvényességi felügyelet, nem határozhatnak meg közgazdasági szabályozókat, nem végezhetnek közvetlenül gazdasági tevékenységet, nem határozhatnak a szövetkezetek vállalati döntési hatáskörébe, valamint a tulajdonos jogkörébe tartozó kérdésekben.

Nem értek azonban teljesen egyet *dr. Novobáczky Iván* elvtárs álláspontjával,[2] aki szerint a szövetkezeti szövetségek számára *a termelőszövetkezetek érdekképviseleti szerv rendszere lehet a modell.* Azt gondolom, igaza van abban, hogy a demokratikus centralizmus helyett a szövetkezeti demokrácia és a szövetkezetek önállósága legyen a kapcsolatok alapja, s hogy ne érvényesüljön központ-kényszer. Véleményem szerint a termelőszövetkezeti szövetségek — helyes felépítésük ellenére — még korántsem érték el funkcióik teljességét. Másrészt *minden szövetség funkcióinak meghatározásában az adott szövetkezeti ágazat konkrét szükségleteiből helyes kiindulni.*

A szövetségek érdekképviseleti feladatai közül a legfontosabb: *a szövetkezetek működési feltételeiben való megállapodás az állami szervekkel.* Az érdekképviselet azt jelenti, hogy a szövetségeknek ki kell fejezniük a szövetkezetek, illetve tagjaik általánosított mikroökonómiai szintű érdekeit. Tevékenységük arra irányul, hogy a lehetséges mértékben elérjék a szövetkezeti, vállalati érdekek társadalmi elismertetését, ami állami jogszabályokban és közgazdasági szabályozókban fejeződik ki. E tevékenység kapcsán — a szocialista állam támogató jellegű szövetkezeti politikája következtében — általában jellemző lehet az álla-

2 Megjelent a Társadalmi Szemle 1968. 8—9 számában.

Digitized by Google

mi és szövetkezeti érdek közeledése, de részletkérdésekben az ellentétes érdekeket és álláspontokat sem lehet kizárni.

A szövetkezetek azonban nemcsak a szövetkezést támogató szocialista állammal állnak kapcsolatban, hanem a piacon *a különböző állami vállalatokkal is.* Ezekkel szemben — mint elkülönült vállalatokkal szemben — nyilvánvalók az érdekellentétek, és ezek jelentősek is lehetnek. A szabályozott szocialista piac sem mentes az egyenlőtlenség, sőt — elsősorban monopolszervezetek, vagy monopolhelyzetek esetén — az alávetettség viszonyaitól. Ez a körülmény azt követeli meg a szövetségektől, hogy erőteljesen és tudatosan *segítsék elő a szövetkezetek feletti koncentrációt,* és így a szövetkezetek ne csak jogilag, hanem a piacon is az egyenlőség helyzetébe kerüljenek. Ebben a tekintetben korántsem egyforma az egyes szövetkezeti ágazatok helyzete. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél elsősorban azokon a területeken fejeződik ki élesebben az egyenlőtlenség, amelyeken nem érvényesülnek állami árak, tehát jelenős, de nem alapvető területen. Az áron kívül természetesen a gazdasági kapcsolatok minden mozzanatában érvényesülhet valamilyen formában egyenlőtlenség.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek többsége nagyüzem, és közülük sok eléri, vagy megközelíti a mi objektív lehetőségeink között elérhető optimális üzemnagyságot. Ezért az *alaptevékenység* tekintetében alig alakul ki társulás, nincs jelentős egyesülés sem. Az üzemen felüli koncentráció elsősorban az értékesítés, a feldolgozás és a melléktevékenységek tekintetében fejlődik és kívánatos. Ezzel szemben *a fogyasztási szövetkezetek* általában a mi objektív feltételeink között lehetséges minimális vállalatnagyság közelében helyezkednek el. A fogyasztási és értékesítő szövetkezetek átlagos vállalati nyeresége csak egytizede, forgalmuk az egyes szakmákban 2—5 százaléka a versenytárs állami vállalatok hasonló teljesítményeinek. Versenyképességük az alaptevékenység tekintetében azon múlik, *milyen mértékben valósul meg a szövetkezeteken felüli koncentráció.* Ezért feltétlenül jelentős számban jönnek majd létre helyi és körzeti szövetkezeti közös vállalkozások és más társulások, amelyeknek irányítását az alapítók közvetlenül végzik, de a szövetkezetek előreláthatólag kénytelenek lesznek a nagy kereskedelmi vállalatokkal való verseny és a nagyiparral való kapcsolatok kiépítése érdekében megyei, több megyére kiterjedő, sőt országos társulásokat is létrehozni. Enélkül a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek nem lesznek versenyképesek, és nem tudják megfelelően végezni a tagok szolgálatát. Úgy vélem, e téren a legjelentősebb a különbség a termelőszövetkezeti szövetségekhez képest.

Ezeknek a vállalatoknak, beszerző vagy értékesítő központoknak, irodáknak létrehozásánál *a szövetségek aktív szervezők,* sőt a szolgáltató jellegűeknél *alapítók* is lehetnek. E szövetkezeti szervek szövetkezeti érdekű működését az érdekelt tagszövetkezetek kollektív döntéseivel, részben pedig e vállalatok, irodák vállalatgazdálkodási és érdekeltségi rendszerével lehet biztosítani.

Véleményem szerint *a szövetkezetek feletti gazdasági koncentráció racionális rendszerének és módszereinek kialakítása a fogyasztási szövetkezetek területén a szövetségek egyik fontos feladata,* természetesen nem határozatok, hanem ajánlások, vagy állami jogszabályok kezdeményezése formájában, és a szövetkezetek érdekeire épülő önkéntes csatlakozás révén.

A fogyasztási és értékesítő szövetkezetek szövetségeinek funkcióiban bizonyos *eltérés* keletkezhet abból is, hogy a fogyasztási szövetkezetek tagjainak anyagi érdekeltsége kétségtelenül *alacsonyabb szintű,* mint a termelőszövetkezeteké. Ez a szövetségektől nagyobb aktivitást követelhet meg az ellenőrzés terén és nem ellentétes az érdekképviseleti funkcióval, ha a szövetség ezt szolgáltatásként végzi, s az ellenőrzés nyomán teendő intézkedéseket a szövetkezetek igazgatósága vagy közgyűlése határozza meg.

Kádár István

Digitized by Google

„Eszközlekötési járulékot" vagy „felhalmozási jutalékot"?

Élénk érdeklődéssel figyelem a szövetkezetek elméleti kérdéseiről folyó eszmecserét. A kibontakozott vita színvonala, sokrétűsége és élénksége még feltűnőbbé teszi, hogy szeptemberig még szó sem esett a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek egy, a jövőben még erősödő konfliktusáról. *Dr. Zoltán Zoltán* elvtárs ötletdús hozzászólásában már érinti a problémát, de véleményem szerint félreérti. „A háztáji földek juttatásával, vagy a földjáradék fizetésével"[1] ugyanis a szövetkezeti tagok nem a közös vagyon fejlesztéséért hozott áldozatért vannak honorálva. A *Zoltán* elvtárs által javasolt „eszközlekötési járulék" is idegen a szövetkezet természetétől. Miről is van szó?

Egy sajátos ellentmondás

A gyakorlatban mind általánosabbá válik a dolgozók szocialista öntudatának és egyéni anyagi érdekeltségének összekapcsolása. Az elmúlt évek agrárpolitikája is egyértelműen azt bizonyítja, hogy a termelőszövetkezeti tagok *egyéni anyagi érdekeltségének biztosítása* rövid idő alatt is jelentős javulást eredményezhet. Ugyanakkor sajátos ellentmondás az, hogy amikor általában ismert a termelőszövetkezeti közös vagyon növelésének szerepe, és a termelőszövetkezeti gyakorlatban általánosan el van terjedve az egyéni anyagi érdek szem előtt tartása, *a közös vagyon növelésében való egyéni anyagi érdekeltség nincs biztosítva.* Sőt még addig sem jutottunk el, hogy magát a problémát kellőképpen felismerjük.

A jövedelemelosztásnál érvényesített egyéni anyagi érdekeltség elsősorban a közös munkába való bekapcsolódásra és magasabb termelési eredményekre ösztönöz. Több áttételen keresztül ez a felhalmozásban is bizonyos érdekeltséget jelent. Az összefüggés azonban annyira távoli, és az ellene ható tendenciák annyira erősek, hogy a termelőszövetkezeti tagok úgy érzik: minden felhalmozásra fordított forint közvetlenül megrövidíti őket.

Tehát olyan *gazdasági és jogi ösztönzők* megalkotása és alkalmazása látszik indokoltnak, amelyek figyelembe veszik, hogy *ki mennyivel járult hozzá a közös vagyon növeléséhez.*

Milyen buktatókat kell elkerülni?

A közös vagyon növelését szolgáló egyéni anyagi érdekeltség biztosításánál a következő hibák elkerülése szükséges:

1. El kell kerülni az olyan megoldási módokat, amelyek *valamilyen formában rögzítik az egyéni gazdálkodás vagyoni differenciáltságát.* Hasonló megfontolások alapján vetették el a 7. sz. tvr. előkészítésekor a *részjegyet* és *vagyonbetétet,* bár többen javasolták ezek bevezetését.

2. Nem szabad olyan megoldási módokat sem alkalmazni, amelyek *szerzett jogokat, behozhatatlan előnyöket nyújtanak a régebben belépett tagoknak.*

3. Ügyelni kell arra is, hogy ne keletkezzen olyan ellentmondás, amely akadályozná a *női egyenjogúság erőteljesebb gyakorlati megvalósulását.*

4. Végül egy olyan, *ideológiai jellegű ellentmondás elkerülésére is ügyelni kell,* amelyet a kapitalizmus antimarxista ideológiai fegyverei mellett a paraszti múlt hagyományai is táplálnak. Amikor a felhalmozott vagyon növeléséhez egyéni anyagi érdekeltséget kapcsolunk, mind a jogi rendezésnek, mind a propaganda- és agitációs munkának azt a nézetet kell erősítenie, hogy *a gazdagság növekedésének a munka a forrása.*

Ha előre felmérjük a lehetséges buktatókat, akkor olyan megoldási módokat lehet kialakítani, amelyekkel ezek elkerülhetők.

[1] Társadalmi Szemle, 1968. 8—9. szám, 89. old.

Digitized by Google

A megoldás módjai

1. Elsősorban olyan *jövedelemelosztási formák* elterjedését kellene támogatni, amelyek jobban elősegítik a szövetkezeti közös vagyon gyarapodását.

2. A *közvetlen* érdekeltség megteremtése érdekében kívánatos volna, ha bizonyos időszakokban külön jövedelemben: *„felhalmozási jutalékban"* részesülnének a szövetkezeti tagok.

3. A tagsági viszonyból eredő *jogok gyakorlását* bizonyos mértékig össze kellene kötni a közös vagyonhoz való hozzájárulás mértékével.

4. Végül azzal is növelni lehetne a tagoknak a közös vagyon növelésében való egyéni érdekeltségét, ha *a szociális juttatások* egy részét, illetve ezek mértékét, függővé tennék a közös vagyon növeléséhez való hozzájárulásuktól.

Az 1., 3., 4. számú megoldási mód ismertebb és nagyrészt megoldott, ezért csak a 2. módszert vázolom fel röviden.

„Felhalmozási jutalék"

A termelőszövetkezeti tagságnak a felhalmozásban való érdekeltségét erőteljesebben szolgálná az, ha a termelőszövetkezetek számvitelében kialakítanánk a *„felhamozási egység"* mutatót, és a szövetkezeti tagok a rendelkezésükre álló felhalmozási egységek alapján *„felhalmazási jutalék"* címen többletjövedelemhez jutnának. Az új gazdasági mechanizmus csak növelte az egyéni anyagi érdekeltség megteremtésének szükségességét ezen a területen is — mert a termelőszövetkezetek önálló elszámolásának fejlődésével előtérbe kerülnek a fogyasztás és felhalmozás vélt és tényleges ellentmondásai.

A *„felhalmozási egység"* mint számviteli mutató, nyomon követné a közös vagyon növekedését és ezt a vagyon növekedésének forrásával, a *munkával* hozná összefüggésbe.

A tagonként elért „felhalmozási egységeket" meghatározott időközönként (öt-tíz évenként) összesítenék, és a szövetkezeti tag felhalmozási egységei alapján *„felhalmozási jutalék"*-ban részesülne a tiszta jövedelemnek erre a célra elkülönített részéből.

A *„felhalmozási jutalék"* forrása a szövetkezetekben létrehozott és realizált bruttó jövedelem lenne. Kifizetéséhez az volna szükséges, hogy a személyes jövedelemre szolgáló összeget egy további részre bontsák. A *felhalmozási jutalékot* a nyereségrészesedés és az évvégi kiegészítő részesedés egy részéből lehetne fizetni. Egyik részét minden évben előre megterveznék, és ez az összes tervezett jövedelemnek egyik része volna; a másik része az évenként fizetett nyereségrészesedés nagyságától függne. Az arányokat és az összeg nagyságát a szövetkezeti közgyűlés határozná meg.

Felhalmozási egységet és jutalékot *csak a szövetkezeti tagok* kapnának. Csak a tag az, akinek a jelenlegi jövedelmét a beruházások csökkentik, s ő mond le a közös vagyon növelése érdekében az adott évben kiosztható jövedelem egy részéről. A nem tagsági viszonyban levő szövetkezeti dolgozók ösztönzése jövedelemelosztási formák kapcsán valósul meg (prémium, nyereségrészesedés stb.).

A felhalmozási jutalék formailag az ipari üzemekben, a bányászatban alkalmazott *hűségjutalomhoz*, illetőleg a Munka Törvénykönyve 124. §-ában a vállalatok dolgozói számára biztosított *jubileumi jutalomhoz* hasonlítana, de *közgazdasági tartalmát* tekintve elvileg is eltérne ettől, mert *jövedelemként* jelenne meg, és forrása sem a központosított tiszta jövedelem, hanem *a tagok által létrehozott új érték lenne*.

Ez a megoldási mód azt fejezi ki, hogy aki bizonyos időn (öt-tíz éven) belül másoknál nagyobb mértékben járult hozzá a közös vagyon növeléséhez, az ennek az anyagi előnyét is élvezi.

Természetesen e javaslat megvalósítása csak azokban a szövetkezetekben reális, amelyekben nem az amúgy is alacsony részesedést kell tovább bontani, hanem amelyekben a havi jövedelem színvonala elérte vagy túlhaladta a bérből és fizetésből élőkét.

Úgy vélem az az elméleti felismerés, hogy a szövetkezeti forma nem átmeneti jelenség a szocialista társadalomban, indokolttá teszi, hogy a vita a szövetkezeti közös vagyon gyarapításával kapcsolatos véleményekre is kiterjedjen.

Zs. dr. Bouska Éva

Digitized by Google

Szerepmegosztás

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Ne tagadjuk le: szívesen elábrándozunk az irányítatlan művészeten. Azon a művészetalkotó és műveszetszervező gyakorlaton, amelybe „fölülről nem szól bele senki". Nemcsak az irányított ábrándozik el szívesen, hanem az irányító is, hiszen ha az előbbi kényelmetlennek érzi a szerepét, az utóbbi még hálátlannak is.

Csakhogy erre a szerepmegosztásra szükség van. A művészeti életnek *elkerülhetetlen* velejárója, hogy irányítsák. Az a szerencse, hogy az osztályharc szigorú példái figyelmeztetnek erre újból és újból, kizökkentve, *helyre*zökkentve bennünket ábrándozásainkból. Az idei nyár két szélsőséges példája: Párizsé és Prágáé. Mindkét példa illúziókat foszlat: Párizsé a francia polgári demokrácia nyújtotta szabadság korlátlanságának illúzióját, Prágáé a „demokratikus szocializmus" által nyújtható szabadság korlátlanságának illúzióját. Miközben De Gaulle a maga osztályharc-logikája szerint elbocsájtásokkal büntette meg a sztrájkoló tévéseket, rádiósokat, és egy sótlan hivatalnokot ültetett állandó kommentátorként a kamerák elé, Prágában maga a nonszensz látszott megvalósulni: a teljes irányítatlanság, a művészeti és tömegkommunikációs fórumok korlátlan szabadsága. Hogy az előbbi szükségszerűen következett a polgári demokratikus diktatúrából, azt bizonyítani sem kell; hogy az utóbbi szükségszerűen vezetett a szocialista demokratikus diktatúra tagadásához, sőt maga volt e diktatúra tagadása, *potenciálisan* tehát egy anarchisztikus polgári demokratikus diktatúra követelése, az is nyilvánvaló. Hiszen a „teljes" szabadság eleve önellentmondásos. Ahol „mindent szabad", ott valami nagyon fontosat nem szabad: *kimondani és érvényesíteni azt, hogy igenis nem szabad mindent.*

Vitányi Iván cikke tehát rendkívül fontos és időszerű témát tárgyal, s mivel nemcsak deklaráltan, hanem alkalmazott módszerében is marxista indítékú, szükségszerűen a művészetirányítás *igenlésének* körén belül mozog, kutatva ennek az irányításnak az optimális módszereit. Amit a „heurisztikus irányításról" mond, az szellemes is, meggyőző is — nincs vele vitám. Ellenkezőleg: támogatni és fölerősíteni szeretném egyik vezető gondolatát.

Vitányi ezt írja: „A művészet irányítása... *kétszeresen heurisztikus:* heurisztikus a művészet és az irányítás folyamata egyaránt." Később pedig ezt: „Irányítható egyáltalán a művészet? A kérdés azért is hamis, mert mindig is irányították. Irányítják azok a művészek, akik jelentős művet alkotnak és irányítják azok a gondolkodók, akik az alkotó művészeket befolyásolni tudják... Rajtuk keresztül tudjuk befolyásolni a művészet egyetemes fejlődését. Ehhez először velük is szót kell értenünk, az ő eszmei fejlődésükre kell hatni tudnunk, és tőlük kell eszméket nyernünk." Az általam fölerősíteni kívánt gondolat, azt hiszem, világos: az irányító és az irányítandó kölcsönhatásáról van szó. Arról, hogy irányítani — különösen művészetet irányítani — csak hatalmi helyzetből lehet ugyan, de gyümölcsözően csak akkor, ha az irányító nem privilégizálja, hanem — az irányított művészekkel együtt — *szolgálja* ezt a hatalmat. Magyarán: *a művészet-irányítás demokratizmusáról van szó.* Ebből pedig szükségszerűen következik néhány praktikus követelmény. Megpróbálom felsorolni őket.

Először: a művészet irányításának „kétszeresen heurisztikus" jellege, ha jól értettem, megköveteli a Vitányi említette *szabályozás*-módszerek további erősítését és finomítását. Gondolom, ide tartozik a gazdálkodási reform kulturális hatókörének az a pénzügyi szabályozó rendszere, amelyet egyesek hajlamosak a „giccsadó"-ra egyszerűsíteni, s amelynek további és állandó finomításán szinte kultúránk egész közeljövője múlik.

Digitized by Google

Másodszor: ez a mechanizmus csak szilárd művészeti *értékrendszer* alapján működhet hasznosan, csak így várható el, hogy a heurisztikus irányítás a spontánul érvényesülő kontraszelekciós tendenciák ellen működjék, elválasztva (és felragyogtatva) a nemesfémet a salaktól.

Harmadszor: a művészet-irányítás tehát elkerülhetetlenül szelekciós „káderpolitika", de hogy jól működjék, nem alapulhat kizárólag a „hivatalból" irányítók személyes ízlésén, csak az *irányítók és irányítandók olyanfajta kölcsönhatásán*, amelyben tulajdonképpen az irányítandó is irányít. Gyakorlatilag ez azt jelenti, amit Vitányitól idéztem, még gyakorlatibban: a művészeti alkotóműhelyek (a szövetségek, a folyóiratok stb.) felelősségének, hatáskörének, szavuk súlyának a mostaninál nagyobb fölerősítését.

Negyedszer: jelenti az alkotóműhelyeken belüli és közötti *viták felfokozását* is, mert szilárd és mégis „heurisztikusan" változó művészeti értékrendszer csak az erők összecsapása, az értékek szüntelen polarizálódása útján alakulhat ki.

Ötödször és végül: a demokratizmushoz *a közítélet-serkentés és a fölserkent közítélet figyelembevétele* is hozzátartozik. Csak egyetlen példát: váljék a legtágabban vett „szakma" ügyévé a teljesítmények díjazása. Legyen vitatott közügy az, hogy kik kapjanak művészeti, irodalmi díjat, sőt szaporodjanak el a belső szakmai díjak is. Vitatkozzunk és szavazzunk, nem azért, hogy játsszuk, hanem azért, hogy éljük-érezzük fontosságunkat.

Bár játszani sem rossz, ha *valódi* szerepet kap mindenki. Mert a szerepmegosztás elkerülhetetlen ugyan, de hogy az irányítottak kényelmetlennek, az irányítók pedig hálátlannak érezzék a szerepet, az elkerülhető. Hiszen az irányítást olyan társadalmi érdek követeli, amely egyúttal a művészet legbensőbb *önérdeke* is.

Faragó Vilmos

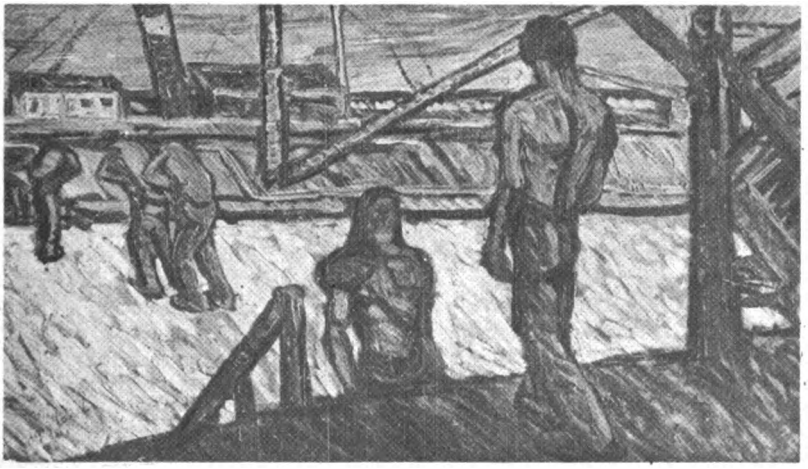

Egry József: Kikötőmmunkások

Digitized by Google

A művészet vagy a művészeti élet irányítása?

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Vitányi Iván **Művészet és irányítás** című cikke, amely a Társadalmi Szemle 8—9. számában jelent meg, szellemes, hasznos írás. Hogy a művészetirányítás lehetséges, illetve történetileg kialakult változatait a kibernetikától kölcsönzött terminusokkal jellemezte, azzal a már kialakult ítéletek frappáns tudatosításához járult hozzá. Hogy az előre programozott „vezérléses" metódus elméleti leírását a dogmatizmus voluntarista recept-politikájával, a csak stabilizálásra programozott „szabályozási" rendszert a párt- és állami irányítást kétségbevonó polgári törekvésekkel, s az újat is megragadni képes „heurisztikus" irányítás jellemzőit az 1957 utáni művészetpolitika állandóságában is változó természetével vetette össze — azzal kétségtelenül sajátosan meggyőző hatást ért el. Még akkor is, ha mindaz, amiben megerősít, a művészetpolitikában — más terminológiával — már jó ideje megfogalmazott feladat, sőt élő gyakorlat.

Az újszerű megfogalmazás Vitányi cikkében tehát nem csupán formaérvényű. A művészet-irányítás hatásos megértetésén túl azonban olyan más irányultságot is kifejezésre juttat, amellyel már nem lehet, vagy csak korrekciókkal, kiegészítésekkel lehet egyetérteni. Az irányítás elvont módszeréből való kiindulás ugyanis csak a találó leírásra bizonyult hasznosnak. Egy ponton minden hasonlat sántítani kezd. Vitányinál is — amikor az utolsó évtized (lényegében a mai helyzet) javaslattevő elemzéséhez ér — az analógia elvontsága már félreértések forrásává is válik.

Cikkében, ha lappangva is, **a művészet-irányításnak egy redukált, leszűkített értelmezése kísért.** Nevezetesen az, hogy egyfelől van a művészet (a művek és az alkotók világa), másfelől egy erre specializált közvetlen irányítás. Vitányi nyilván tudja — de gyakorlatilag mégsem számol vele —, hogy a művészet végső mozgatója a társadalmi valóság, s hogy a művészetekre a párt- és állami vezetés a legérdemlegesebb hatást a társadalom irányítása révén gyakorolja. De ezen a — különben igen fontos — általánosságon belül, a szűkebb művészetirányítás tárgya sem „a" művészet, **hanem a művészet és a tömegek közötti kapcsolat.** Bár Vitányi ennek a kérdésnek is szentel néhány bekezdést (főleg a dogmatikus-vezérléses irányítás ebbéli hibáját illusztrálja találóan a Bartók—Zerkovitz példával), tanulmányának egésze mégsem erről a művészet-irányításról, hanem egy elvileg tulajdonképpen nem is létező csak-művészet-irányításról szól. Még az irányítás heurisztikájának javítási lehetőségeit is jóformán csak ebből a szempontból vizsgálja.

Nagyrészt ezzel függ össze, hogy az általa „negatív szalámi-taktikának" nevezett jelenséget (hogy ti. a dogmatizmus felszámolása során úgy nyomultunk lépésről lépésre előre, hogy közben lépésről lépésre adtuk fel különböző művészeti irányzatokkal szemben korábbi elítélő álláspontunkat) — nem ítéli meg reálisan. Egyrészt maga is egyetértőleg állapítja meg, hogy a Művelődéspolitikai Irányelvek olyan elvi keretet adtak, „amelyben azután a kultúrpolitikai gyakorlatnak lépésről lépésre haladva kellett a pontosabb körvonalakat megrajzolnia". Zenei példája kapcsán mégis hibáztatja, hogy a dogmatizmus sommás elítélése alól Bartókot, Debussyt, Honeggert, Stravinszkijt, Schönberget **nem egyszerre, hanem részenként,** folyamatosan vontuk ki. Az a tényleges művészet-irányítás azonban, amely a művészeti élet (alkotó — mű — esztétika — kritika — terjesztés — propaganda — közönség) korrelatív tényezőinek egységét tartja szem előtt, s ezt az egészet is az ország általános társadalmi-ideológiai helyzetének összefüggéseiben ítéli meg, semmit sem kezdhet és kezdhetett volna az „egyszerre" történő korrekció csak formálisan

Digitized by Google

logikus igényével. Mind a XX. századi klasszikus értékek, mind a jelenkori értékek esetében a korrekciós folyamat **nemcsak a marxista esztétikai gondolkodás és kritikai gyakorlat „helyreállítását", hanem a széles közvélemény tudatának formálódását is feltételezte.** Ez viszont elválaszthatatlan volt a társadalmi, politikai, ideológiai folyamat alakulásától.

S valahol ezen a ponton kell újragondolnunk és kiegészítenünk Vitányi további gondolatmenetét. Mert a folyamatszerűséget — legalábbis mint igen ellentmondásos jelenséget — elmarasztalja (egyszerre volt „előrenyomulás" és „hátrálás"), de erről a „negatív szalámi-taktikáról" mint **látszatról** is beszél, amelyet szubjektív hibák okoztak. Mégpedig: hogy a korábbi sommás elítélést a kritikátlan befogadással cseréltük fel (és ez igaz). Másrészt pedig nem ismertük fel, hogy itt korrekciós tendenciáról van szó, és minden átmeneti álláspontot véglegesnek hirdettünk. Ez a vélemény azonban már kiegészítésre szorul. Ne feledjük, hogy ez a korrekciós folyamat azokkal **a jobboldali nézetekkel való szüntelen harcban,** vitában ment végbe, amelyek a XX. kongresszus óta napjainkig a korrekciót a művészeti életben is revizióvá próbálták torzítani. Másrészt olyan **„balos" nézetek** is kísérték ezt a folyamatot, amelyek magát a korrekciót sem akarták. Mindez különösen komplex helyzetet teremtett: a művészeti élet vitáiban a jobboldali nézetek a „helyesbítés", a „baloldaliak" a jobboldallal való harc álarcát ölthették és öltötték is magukra. Ezért az elméleti vitaporondon, a kétfrontos harc vitaállomásain a helyes álláspontok is szükségképpen mintegy „kvantáltan", tehát csak a véglegesség igényével alakulhattak ki, s még inkább állt ez az irányítástól közvetlenül függő publikációs döntésekre. Másfelől azonban éppen ez a „kvantáltság" biztosított olyan folytonosságot, amely harmonizált az ideológiai élet egészének alakulásával, és kizárta, korlátozta akár annak, akár a szűkebb művészeti közvéleménynek megrendülési-kisiklási veszélyét. Úgy érzem, Vitányi „negatív szalámi-taktika"-elmélete (az elnevezésben is benne rejlő kritikai hangsúlya) az irányítás tekintetében azon alapszik, hogy utólag, elvontan és logikailag közelít meg egy olyan folyamatot, amely komplex gyakorlatban zajlott le.

S ha eddig inkább csak kiegészítettem, ezen a ponton kezdődnék az igazi vitám Vitányi cikkének intenciójával. Ő ugyanis nemcsak visszapillantóan beszél a „negatív szalámi-taktikáról", hanem mint a mában és a jövőben fenyegető veszélyről is. Úgy véli, hogy a napjainkban kezdődő, második, kezdeményezőbb, valóban heurisztikus szakaszban el kell kerülnünk ennek a „negatív szalámi-taktikának" a hátrányait, ki kell küszöbölnünk az előző, korrekciós periódusnak ezt a káros maradványát. Ehhez — hangsúlyozza — szilárd esztétikai értékrendre van szükségünk, és ebben maradéktalanul igaza is van. Csakhogy ennek a helyes igénynek cikke intenciója, gondolatmenete ellentmond. Az a véleménye, hogy a mostani szakaszban többek közt azzal kerülhetjük el a hátrálás látszatát, illetve tényleges veszélyét, hogy átmeneti álláspontjainkat többé nem hirdetjük véglegesnek, hogy a csalhatatlanság-érzésnek még a látszatát is elkerüljük. Hiszen — írja — „véleményünk minden megváltozásakor valakinek igaza lesz, aki már korábban is a mi mostani álláspontunkra helyezkedett". Majd Vitányi ezen az alapon szinte korlátlanul ki akarja szélesíteni az irányítás demokratizmusát. (Tudniillik minél több csoportot vonunk be a döntésbe, annál kevesebben mondhatják véleményváltozás esetén, hogy nekik volt igazuk.) Azaz: úgy bírálja az előző szakaszt, annak maradványaitól úgy határolja el ezt a jelenlegi újat, hogy épp a legkevésbé kívánatos vonatkozásban teremt köztük folytonosságot.

Anélkül, hogy azt mondanánk, hogy a dogmatikus torzítások korrekciója maradéktalanul végbement, ez nagyjából (publikációs szempontból éppúgy, mint az esztétika, kritika és közönségtudat vonatkozásában) mégis lezajlottnak vehető. Ebből azonban az is következik, hogy a „heurisztikus és hátrálásos" változások iramа, üteme szükségképpen „lelassult", a korrekciós folyamat során birtokba vehető hagyomány- és élő mű-

Digitized by Google

vészeti körletek mindinkább „kimerülnek", „elfogynak". Jellemző például, hogy az elmúlt évtizedben az Európa Kiadó egy ideig — a korrekciós felzárkózás idején — ontotta a figyelemre méltó, eladdig kirekesztett értékeket, és olvasónak, kritikának, esztétikának egyaránt gyors tempót „diktált", az utóbbi években pedig egyre inkább kénytelen a kurrens termés csak „lassúbb" ütemához igazodni. Azaz amennyiben szakaszváltásról beszélünk, az annyit jelent, hogy az irányítás, általában az egész művészeti élet heurisztikája más természetűvé vált. A „helyreállító" folyamat gyors tempóját felváltotta **az élő művészet fejlődésének normális ritmusú követése.** Ezzel együtt a hátrálásnak, a „negatív szalámi-taktika" látszatának és tényleges veszélyének helyébe az alaposabb szellemi emésztés lehetősége, a művészeti tudat szervesebb, mert lassabban épülő folytonossága, az esztétikai-kritikai stabilizálódás lépett. Ilyen körülmények közt tévedés a korrekciós periódus gyors mozgásának konzekvenciáit egy nagyjából már az élő folyamattal egálba került vagy kerülő mára és holnapra kiterjeszteni, s tanulságként a véleményalkotások és irányítási döntések átmenetiségét, ideiglenességét mint receptet hangsúlyozni.

Tévedés, legalábbis ebben a formában, ilyen gondolatmenet alapján. Mert az igaz — de egyben más kérdés is —, hogy van és lesz változás az irányításban, hiszen a világ, s benne a művészet szüntelenül változik, fejlődik. S ennek a természetes folyamatnak az újszerűségeit az esztétikának és az irányításnak különös érzékenységgel kell tudomásul vennie, ösztönöznie és felkarolnia. Az irányítás elvisége és a marxista esztétika objektivitása ebben az értelemben **nem jelentenek és nem jelenthetnek metafizikusan értelmezett változatlanságot,** még kevésbé valamiféle „csalhatatlanságot". Sőt az irányítás alkalmi döntéseit — persze elvi határok közt —, de praktikusan mozgó koordináták is befolyásolhatják. Hogy történetesen milyenek egy színházi évad műsorának ideológiai hangsúlyai, hogy milyenek egy-egy művészeti ág kritikai bázisának erőviszonyai, egészen addig, hogy milyen a pillanatnyi külpolitikai helyzet, mindez — ismétlem — elvi keretek közt, formálhatja az alkalmi döntések karakterét. Azaz van ma is és lesz holnap is olyan látszat-„heuréka" vagy látszat-„hátrálás", hogy egy-egy könyvet ma nem adunk ki, de holnap igen, egy darabot ma nem mutatunk be, de egy év múlva igen. Aminthogy biztosan lesznek publikált alkotások, amelyekről utólag bizonyosodik be, hogy közzétételük s ezzel együtt megítélésük helytelen volt. De mindez — az irányítás inspiratív együttmozgása a művészettel, a kulturális-ideológiai és végső soron társadalmi élettel — mindez **nem olyan jellegű és természetű változásokat, ítéletmódosulásokat, az irányítás számára nem olyanfajta „heurisztikát" jelent, amelyre a korrekciós folyamat relative gyors mozgásából adódó tanulságok** — azaz a felfokozott átmenetiség-tudat — **kiterjeszthetők lennének.**

Hogy azonban itt „szakaszokról" beszéltem, az részemről tulajdonképpen a vita érthetősége miatt tett engedmény volt. Alapjában véve **nem értek egyet a szakaszolással,** pontosabban annak Vitányi részéről történt indoklásával. Ő ugyanis az első szakaszt — annak heurisztikus értékét ugyan méltatva — mégis **negativitása** alapján különbözteti meg s állítja, ha rejtetten is, szembe az általa feltételezett (vagy kívánatos) második szakasszal. „Az előző szakaszban — írja — sok kétségtelen eredményünket jellemezte valamilyen negativitás; gyakran azt kellett sikernek elkönyvelnünk, hogy egy-egy jelentős művet meg tudtunk védeni a bal- vagy jobboldalról jövő nyomás ellenében. (Az elsőre a Rozsdatemető, a másodikra a Hideg napok lehet példa.) S ebben — folytatja — az a negativitás, hogy olykor még csak a régi hibáink ellenében nyomultunk előre, az előrenyomulás tehát nem egy új terület elfoglalása még, hanem voltaképpen a régi visszafoglalása."

Úgy gondolom, csak egyoldalú megítélés tarthatja negatív színezetűnek, ha éppen realizmusuk révén újszerű művek (amelyek sorában a Rozsdatemető vagy a Hideg napok valóban csak példák lehetnek) támadásokkal szemben és az irányítás támogatása révén kaptak nem-

Digitized by Google

csak polgárjogot, de elismerést és propagandát is. Hiszen az irányítás „heurisztikus" beállítottságának **az ellenállás leküzdése éppenséggel egyik próbaköve,** és az semmiképpen sem merülhetett ki, s nem is merült ki az elhárítás negatív gesztusában. Ellenkezőleg: az irányítás ebből a szempontból a tartalmas új tényleges értékeinek pozitív átértésén, elsajátításán, kifejtésén alapult és ezek művészetpolitikai érvényesítésében állt. (Eltekintve attól, hogy az elmúlt évtized jelentős alkotásai körül kialakult — az irányítás befolyásától természetesen nem ment — vitákat sem lehet a maradványnézetek puszta leküzdésére redukálni. Azok a marxista esztétika egyidejű gazdagodását, a művészetkritika nagyobb árnyaltságát eredményezték, illetve a legszélesebb művészeti közvélemény nagyfokú öntudatosodásához járultak hozzá.) Azaz a Vitányi szerinti első szakasz **minden tekintetben megfelel azoknak az ideálkövetelményeknek, amelyeket ő a csak mostanában kezdődő második szakasz vonatkozásában hangsúlyoz.** Megvolt már akkor is „az újhoz való új viszony". Az új akkor sem volt zavaró momentum, hanem „az egész rendszer működésének nélkülözhetetlen eleme". Éppen ezért indokolatlannak érzem — ennek és csak ennek a megkülönböztetésnek alapján — a művészet-irányítás „új" szakaszáról beszélni. Ha az eddigi művészeti-irányítás újat, értékeset felkaroló (heurisztikus) beállítottságát a valóságnak megfelelően hangsúlyozzuk, ha a jobb- és „baloldali" torzítások elleni harcot nem „negativitásként", hanem a heurisztikus magatartástól elválaszthatatlannak tudjuk, és ezeknek az alkalmazásáért a **folytonosság** alapján küzdünk, akkor aligha van Vitányi javaslatának és szakaszolásának elfogadására szükség.

Amit Vitányi Iván a szilárd marxista értékrend kialakításáról ír, azzal csak egyetérteni lehet. De absztrakt igénye itt is kiegészítésre szorul. Éppen mert az irányítás, a társadalom egészében szemlélt művészeti életre, s nemcsak a művészeti alkotófolyamatra vonatkozik, a marxista esztétika ítéletei és az irányítás döntései közt — bármennyire azonosak is az elvek — nincs közvetlen, áttétel nélküli megfelelés. Ez a „különbség" mindenekelőtt ott kezdődik, hogy az irányítás alapjában véve nem a marxista esztétika mégoly általános — mondjuk, egyes irányzatokra vonatkozó — álláspontjaira épít, hanem arra, hogy mit vall a marxizmus (s ennek alapján persze az esztétika) a művészetek társadalmi szerepéről. Az irányításban a kulcskérdés mindig **a művészetek társadalmi szerepének értelmezése** volt. Ez határozta meg — korlátozóan a dogmatizmus idején, inspirálóan ma — az irányítás hatékonyságát. Azért emlékeztetek erre, mert Vitányi neheztelően említi, hogy azért nincs kikristályosodott értékrendszerünk, mert „a marxista esztétika — beleértve mindenekelőtt Lukács György munkásságát — nem is ennek kialakítására irányult eddig, inkább a művészettel kapcsolatos általános elvi kérdések — a művészet sajátossága stb. tisztázására". Holott ennek fontosságát éppen az irányítás szempontjából, alig lehet túlbecsülni. Hiszen minden, az irányítást közvetlenül érintő vita mindig a művészetek társadalmi szerepéről, ezzel szoros összefüggésben a művészetek sajátszerűségéről alkotott véleményekkel függött össze, s az irányítás változásai e nézetek változásaiban fejeződtek ki.

A marxista esztétika bizonyos értelemben nem is egyéb, mint a művészetek sajátlagos szerepéről alkotott nézetek konkrét alkalmazása. Azaz a művészeti irányzatok megítélése is végső soron sajátos társadalmi szerepük hatékonyságának mértékétől függ. Ezt viszont azért hangsúlyozom, mert Vitányi a marxista esztétika értékrendszer szilárdságának kritériumaként jelöli meg, hogy az ne tartson egyes művészeti irányzatokat „eleve jónak vagy eleve rossznak". Szöveg szerint természetesen csak azt a fajta előítéletet hibáztatja, amely „külsőleges jegyek alapján" elfogult. Külsődleges jegyeken azonban olyan, **a művészi funkciótól elválaszthatatlan** tartalmi-szemléleti jellemzőket ért, mint a „zene hagyományosan tonális vagy dodekafon jellege, a képzőművészet figurális vagy nem figurális minősége". Holott nem hihető, hogy az ezekkel szembeni közömbösséget bármely, önmagát szilárdnak tartó esztétikai értékrendszer megengedhetné magának. Az „irányzatok reális, kritikai, tartalmuk és formájuk egésze szerinti

Digitized by Google

elemzése", amelyet maga Vitányi is igényel, természetesen szükséges, de ebből éppen az kell következzék, hogy **az irányzatokkal szemben — sajátosságuk szerint értelmezett, tényleges funkciójuk alapján — differenciált álláspontokra jussunk.** Az irányzatokkal szembeni teljes elfogulatlanság, maradéktalan nyíltság — ma, mikor a társadalmi tartalmaktól megfosztott álművészeti irányzatok világszerte léteznek és keletkeznek — az irányítást legfőbb feladatától fosztaná meg, attól tudniillik, hogy biztosíthassa és támogathassa a művészet legtágabb értelemben vett társadalom-szolgálatát.

De ha ettől — feltéve, de meg nem engedve — eltekintünk is, különbséget kell tenni egyfelől a marxista esztétikában művelt differenciált elemzés, annak igénye, másfelől az irányítás szempontjai, az irányítással szemben támasztott igény közt. Vitányi ugyanis, mikor a „visszavett" XX. századi zeneszerzők felsorolását azzal zárja: „Ma már — nagyon helyesen — a Schönberg utáni elektronikus, stochasztikus és más zenei irányzatok esetében is differenciált megítélés igényével lépünk fel" — a kettő összekeverését sugallja. Holott — és ezt e „sugallattal" ellentétben hangsúlyozom — **ami a marxista esztétika számára differenciált elemzés tárgya, az az irányítás számára nemcsak befogadható (publikálható), hanem kategorikusan elutasítható-elutasítandó is lehet.** Egy kérdés a differenciált (tehát adott esetben relatív értéket is feltáró) elemzés és más, az irányításra tartozó kérdés annak eldöntése, hogy eléri-e ez a relatív érték a publikálhatóság küszöb-értékét. (És természetesen megfordítva: a publikált érték is rászorul az esztétika és kritika differenciált értékelésére.) Mindezt azért hangsúlyozom, mert művészeti életünk egyik jellegzetes hibája, hogy nem számol a publikációs politika és az esztétikai-kritikai megítélés relatív autonómiájával, hanem olykor mechanikus kapcsolatot tételez fel a kettő közt: „Ami publikált, az jó, amiben a kritika valamely relatív értéket talál, azt be kell mutatni." Ennek a tévedésnek az a gyökere, hogy egyesek a marxista esztétika ítéleteiben, mások a publikációs politikában látják „az" irányítást. Holott az irányítás egyikkel sem azonosítható, mert mindkettőre kiterjed, éppenséggel relatív autonómiájukra, kölcsönös kapcsolatukra épül, illetve ezt a kapcsolatot orientálja.

Csak egyet lehet érteni Vitányival az új iránti lelkesedésében is. Vitányi Iván azonban ezt az újat nagyon elvontan, szinte misztifikáltan értelmezi, főleg azért, mert az irányításban csak művészet-irányítást lát. Sőt ezen a művészet-irányításon is elsősorban a művészet új meg új lépéseinek favorizálását érti. Természetes, hogy minden művész — s ennyiben az irányítás is — keresi az újat. De ha a művészet-irányítást **széles értelemben** fogjuk fel, **nem lehet legfőbb feladatát amolyan újszülött-váró bábaságra korlátozni.** Hiszen az új nem magától, nem egyszerre, hanem — a művészetben is — lassú mennyiségi felhalmozódás alapján születik. A művészeti életben állandóan ott van a régi érték is, a maga örök aktualitásával; ott van az a mély rokonság, benső kapcsolat, amely minden régi és új értéket összekapcsol; művészetben és közönségtudatban egyaránt ott van a cezúrák mellett a folytonosság is. És az irányításnak az új és az érték tekintetében ebből a komplex rendszerből kell kiindulnia. S ami talán a legfontosabb, az irányítás nem egyszerű heurisztikus mechanizmus, hanem szocialista irányítás, amely ma már nem választja szét (mint ellenkező előjelekkel a dogmatizmus és a revizionizmus) egyfelől az újat, az értéket, másfelől a világnézetet, s amelynek számára éppen ezért a legfontosabb új érték az, amely szocialista.

Többek közt ezért vitatnám azt, ahogyan Vitányi a kísérletezés kérdését felveti. „Minden új elem tehát — írja — ha be tudjuk illeszteni a célul kialakított koncepcióba, akkor azért, ha nem tudjuk beilleszteni éppen ezért, pontosabbá teszi magát a célt: minden kezdeményezés voltaképpen kísérlet, amellyel a jövőt provokáljuk." Úgy vélem a cél „negatív gazdagításának" ez az érve gyakorlatilag a művészi kísérletezést szinte teljesen kivonja az irányítás köréből. Az természetesen igaz, hogy a művészi kísérletezés a művész dolga, s ennyiben korlátlan. De az is igaz, hogy a kísérletezés

Digitized by Google

nemcsak az ő ügye, s éppen mert a „beillesztés" az irányításnak is feladata s az valahol visszahat a kísérletezésre, az irányítás elvileg soha sem maradhat teljesen közömbös a kísérletezések iránt.

A szocialista művészetpolitika történelmi feladata, hogy a kapitalista társadalomban kitermelt elit- és kommerszművészet nyitott, egyre nagyobb szögben nyitott ollóját összezárja. Ami annyit is jelent, hogy az irányítás „heurisztikája", a tartalmas új iránti különös érzékenysége nem merülhet ki csak a művészetben született újdonságok felfedezésében és elismertetésében. A heurisztikus, kezdeményező ösztönző művészet-irányítás kritériumát **a művészet és közönség kapcsolatában jelentkező új minőségek felkarolása képezi.** Ezért egyoldalú, s ebben az egyoldalúságában téves Vitányi végkonklúziója, hogy ti. „Ha mi akarjuk irányítani a művészetet, először a ma Bartókjait kell megkeresnünk... rajtuk keresztül tudjuk befolyásolni a művészeti élet egyetemes fejlődését." Ki tagadná ennek fontosságát? S hozzátehetjük: volt-e valaha jobb, érdemlegesebb, őszintébb kölcsönös kapcsolat alkotók és irányítók közt, mint ma? De ha ezt az irányítás egyoldalúan értelmezné, olyanfajta, nemegyszer elvtelen személyi művészetpolitikához jutna, amely a dogmatizmus idejét jellemezte. Ezzel szemben a teljes értelemben vett művészet-irányítás „heurisztikus" kibontakozását láthatjuk abban, ahogyan az eddig némiképp egyoldalú hangsúlyokat az utóbbi években hivatásának megfelelően módosítja. Az irányítás ugyanis mind több figyelmet fordít a tömegkommunikációs eszközök (rádió, tv, sajtó) művészeti műsoraira, azoknak egymással és az egyes művészeti ágak centrumaival való összehangolására, a terjesztési formák differenciálására, azoknak az összefüggéseknek a feltárására és hasznosítására, amelyek a szűkebb művészeti életet a művészeti ismeretterjesztéssel, az iskolai művészet-oktatással, a népművelési munkával összekapcsolják.

És heurisztikus tevékenység a **művészet-irányítás demokratizálása is.** De nem a Vitányi által javasolt cselekvési koncepció szerint, amely a művészeti élet minden csoportját, jóformán egészét egységbe fogja, hiszen akkor megszűnne az irányítás (mert megszűnne annak tárgya), illetve mindenki irányítana, ami nem vezetne máshoz, mint spontaneitással felérő eklekticizmushoz. Az irányítás a művészeti élet csoportjai közt is különbséget tesz; vannak, amelyekre különösen támaszkodik, amelyekkel — a viták mellett is — harmónikus kölcsönhatásban áll és lehetnek, vannak, amelyeket figyelmen kívül hagy, vagy amelyekkel éppenséggel szemben áll. Amiből következik, hogy az irányítás nem is „baráti és társadalmi, elvi és klikkszerű, munkatársi és rokonszenvi kapcsolatok szövevényéből alakult" „belső struktúrákban" gondolkodik (ha igen, ez csak másodlagos), hanem e csoportosulások esetlegességével szemben elvi kritériumok alapján kialakított „csoportokban", amelyeknek az irányításba való bevonása is ezen az elvi alapon történik. (A tényleges csoportok közvetett orientálása is nyilván csak így lehetséges.) Másrészt az irányítás demokratizálása (egyelőre inkább csak intenciószerűen) különböző „tanács"-formák kialakításával épp arra törekszik, hogy ne csak a művészeti élet képviselőivel ossza meg gondjait, hanem a döntésekben mind több helyet biztosítson a terjesztési, közvetítői hálózat apparátusának, a „fogyasztókhoz" legközelebb állóknak, s lehetőleg magának a közönségnek is. Egyszóval az irányítás, az alkotói társadalommal is csak akkor kerül, kerülhet érdemleges és elvi kapcsolatba, ha társadalmi hivatásának megfelelően nemcsak az alkotó folyamatra, hanem a művészet anyagi erővé válásának folyamatára is ügyel. Csak így munkálhat annak megvalósításán, amit cikke elején Vitányi maga is a szocialista művészeti élet kritériumaként jelöl meg (csak aztán megfeledkezik róla), ti. hogy „a dolgok újszerű értelmezésének igénye találkozzék a világosságra való igénnyel". Mert ez utóbbi szerinte is a tömegek jogos igénye.

Tóth Dezső

Digitized by Google

Nem kitagadás — bírálat

A Társadalmi Szemle filmvitájából kinőtt Jancsó-vitához szeretnék röviden hozzászólni. Nem azért teszem, hogy Jancsó utóbbi filmjeinek bírálatával a szerző kitagadásához nyújtsak segédkezet, s azt hiszem, hogy ez a vita egyetlen résztvevőjének sem célja. Ha egy művészeti irányzat bírálatát csak úgy tudjuk elképzelni, hogy a bírálat egyúttal a kitagadáshoz, az alkotás lehetőségétől való megfosztáshoz vezet, akkor téveszmék rabjai vagyunk. Hasonló helytelen módszert követünk, ha ítéleteinket nem érveink meggyőző erejére alapozzuk, hanem előre felragasztunk valamiféle címkét a bírálatra — pl. olyat, hogy „egy letűnt periódus tetemrehívásainak üledéke" —, és eleve ez a hozzáállás határozza meg következtetéseinket. Egy letűnt periódus kultúrpolitikai emlékét éppen az idézi, ha a bírálatot, *az elemző kritikát a kitagadással azonosítjuk.*

Annál kevésbé van szó kitagadásról, mert Jancsó Miklós tehetségét, kiváló komponáló készségét, éles problémalátását a bírálók sem tagadják, és nem is tagadhatják. Mindezek a pozitívumok azonban még fontosabbá teszik a valóban elemző bírálatot, a vitathatók vitatását.

E hozzászólásban nem léphetek fel a részletes elemzés igényével. Csupán abban a néhány vonatkozásban szeretném véleményemet elmondani, amelyeket *Jancsó művészetében valódi kérdéseknek* tartok.

Trilógiává összeálló utóbbi három filmjének közös szemléleti sajátossága a *deheroizálás, dezilluzionálás, depatetizálás.* Ez a közös program azonban három eltérő szituációban valósul meg.

A *Szegénylegények* a magyar társadalom kompromisszumokon át vezetett kapitalizálódásának korában mutatja két negatív erő harcát. A szükségszerűen felszámolandó betyárvilág s a módszereikben embertelen és dehumanizált „feketeköpenyesek" küzdelme — a tartalmában regresszív és a módszereiben regresszív erők harca. A *Csillagosok, katonák* az oroszországi történelem azon korszakában játszódik, mikor a haladó erők győzelmet aratnak a reakciós fehérek felett. (Jelenleg eltekinthetünk attól, hogy maga a film nem ezt a győzelmet ábrázolja.) A *Csend és kiáltás* pedig a fehérterror éveiben mutatja be a regresszió és progresszió harcát. Az első filmben a haladás erői vannak a hatalom birtokában (a hatalmat azonban úgy birtokolják, hogy ezzel nem haladókká válnak, erőszakuk ugyanis nem forradalmi, hanem puszta terror). A második filmben a két erő pillanatnyi egyensúlyi helyzetét látjuk. A trilógia befejező darabja a reakciós erők hatalmát ábrázolja. De nemcsak a szituációk térnek el egymástól, hanem a történelmi korok is. Az *alapvető program* mindhárom esetben azonos, az *eredmény* azonban már nem.

A *Szegénylegények*ben éppen a két negatív erő szembenállása tette lehetővé a minden illúziótól való megfosztást, a másik két filmben azonban maga az anyag is ellenállt ennek a kísérletnek. A *Csillagosok, katonák* záró képsoraira gondoljunk! A forradalmat nem lehetett megfosztani pátoszától. Az ellenségnek kitárt mellel, védtelenül, szabályos rendben elébemenő vörösök tettének kardjával tiszteleg a film főhőse. *A depatetizáláson felülkerekedett a pátosz.*

A *Csend és kiáltás*ban egyedül István áll szemben a csendőrökkel, az őket kiszolgáló nővérekkel és az őket eltűrő, a csendes megadás halálát választó Károllyal — ezek tulajdonképpen egy táborba tartoznak —, s minden vonatkozásban hőssé magasztosul. *A deheroizáláson felülkerekedett a hősiesség.*

Mindez csak azt jelzi, hogy egy program nem valósult meg maradéktalanul, hiszen nem is valósulhatott meg. Önmagában azonban ez még nem baj. A problémák lényege abból adódik, hogy *mit övez* Jancsó filmjében a pátosz, *ki az,* aki hőssé válik.

Térjünk vissza a *Csillagosok, katonák* már idézett jelenetére, melyet azért tartok különösen fontosnak, mert mint befejezés, az egész művet determinálja. A hegyoldalon levonuló vörösök tulajdonképpen nem a harcot választják, hanem az *öngyilkosságot.* Döntésük lé-

Digitized by Google

nyege az önfeláldozás, melyet azonban nem a történelmi szükségszerűség, hanem a *morális helytállás* indokol. Jancsó tehát nem a harcos helytállásra, hanem a morális „nagyságra" mond igent. Ennek eredetét már a *Szegénylegények* bizonyos motívumaiban is megtaláljuk. Hasonlóan dönt szerelme nyilvános megkorbácsolása láttán az öngyilkosságot választó Veszelka.

Lényegét tekintve — mutatis mutandis — hasonló a képlet a *Csend és kiáltás*ban is. István nyílvánvaló megalkuvásokon és harcos kiállásokon keresztül jut el oda, hogy a biztos halál tudatában feljelentse az embermérgező nővéreket, lelője a fegyverét „snájdigan" átnyújtó csendőrparancsnokot. S előttünk áll totálban a hős, megdicsőülve, bár elveszve. Igaz, itt már felmerül az aktív ellenállás, az ellenség megölése. Ennek indítéka azonban megintcsak nem a harc vállalása, hanem az *erkölcsi felháborodás*. Eredménye pedig nem a győzelemnek esetleg csak halvány reménye, hanem az *önfeláldozás*.

Jancsó hősei azonban nem is választhatnak másként, illetve Jancsó nem is fogadhat el más magatartást hősei számára. A vázolt szituációkban ugyanis csak két lehetséges út marad. Az egyik — a reakció oldalára állás, vagyis a teljes lealjasulás, a másik — az önfeláldozó heroizmus, amely már önmagában azzal is hősiességé válik, hogy rajta kívül csak a másik magatartás létezik.

Ez a választás marad a szegénylegényeknek éppúgy, mint az internacionalistáknak vagy a parasztoknak. S ha a szegénylegények esetében bizonyos fokig indokolt ez az egyoldalú végletesség és más problémákkal is keresztül van szőve: a *Csillagosok katonák*ban már az egyik, a *Csend és kiáltás*ban pedig az egyetlen centrális problémává nő.

Itt van — véleményem szerint — a döntő probléma. A parabola ilyeténképp való felrajzolása illetve *a cselekvés lehetőségeinek ilyen leszűkítése* ugyanis bizonyos történeti szituációkban — ha igen szűk keretek között is — indokolható és jogos lehet. Jancsónál azonban a legkülönbözőbb korszakokban egyaránt fellelt sajátosság ez, így tehát nem egy adott kor helyzetének felvázolása, hanem *általános történelemszemlélet*.

Ahogy nincsen *absztrakt* forradalmi pátosz és forradalmi terror, hanem csak *történelmileg meghatározott*, ugyanúgy nincs absztrakt történelmi választás sem. Ha pedig az absztrakt választás az aljasság és az önfeláldozás közötti választás, akkor ez pusztán morális, mégpedig *elvontan morális lehetőség*. Így ugyanis érdektelenné válik, hogy a harc és a társadalmi összeütközés következménye-e a „hősi halál", vagy pedig a megalkuvásé — csupán az a fontos, hogy kielégítsen bizonyos, az emberi magatartással kapcsolatos morálisan megfogalmazott elvárásokat. Pedig a „hősi halál" lehet *megalkuvás* is, a harc nem vállalása, vagyis az élettér átengedése a reakciónak.

Jancsó számára nem a társadalmi mozgások valós elemzése, nem az egyén szociális helyzete az érdekes, hanem *az aljas élet vagy a hősies halál* közötti absztrakt választás; ez pedig azzal jár együtt, hogy alakjai nem a táradalomban gyökereznek, *nem valóságos figurák, hanem elvont eszmék* — egyrészt a reakció, másrészt a reakcióval való paktálás, harmadrészt a morális önfeláldozás hordozói. Nem egyes motívumokban, részvonatkozásokban élettelen figurák, hanem cselekvésfolyamatuk egészében, személyiségük totalitásában. Ebből következik, hogy a filmek egyes motívumai — a tömör és zárt (talán túl tömör és túl zárt) szerkezet ellenére — nem megalapozottak, *érthetetlenek*. Másrészt: minthogy Jancsót csak a választás aktusa érdekli, alakjait csupán az aktus kezdetén exponálja, s jóformán semmivel többet nem mond róluk, minthogy így vagy úgy döntenek. Ilyenformán a közönségnek az a része, amely a művészettől nemcsak elvont morálfilozófiát vár, többnyire érthetetlenül és értetlenül áll Jancsó Miklós filmjeivel szemben.

Itt azonban megállok. Ennek a kérdésnek az elemzése már túl messzire vinne, s nem fér egy szűkre szabott hozzászólás keretébe.

Kolosi Tamás

Digitized by Google

ÖTVENÉVES A PÁRT

Mire valók az ünnepi kiadványok? Vajon csupán az a rendeltetésük, hogy meghajtsuk a tisztelet zászlait történelmünk nagy eseményeire emlékezve? Vagy inkább a jövendőnek szólnak? Ezek a kérdések bizonyos aggályokat is takarnak: elegendő értéket és aktuális mondanivalót tartalmaznak-e visszaemlékezéseink? A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának ötvenedik évfordulójára megjelentetett képes album felment bennünket ezektől a félelmektől. A kötet, amelyet most az olvasó kezébe vesz, időszerű és maradandó értékeket képvisel, és egészében a történelmi múlt élő tanulságait nyújtja. Az előszóban ezt olvassuk: „Ez a kiadvány — amely a hazánk történelmét megújító párt 50 éves útjának legfontosabb, legjellemzőbb eseményeit és állomásait megörökítő fényképeket, dokumentumokat gyűjtötte egybe — nem tekinthette feladatának, hogy teljes, minden részletre kiterjedő, a párttörténeti korszakfelosztáshoz szabályosan igazodó anyagot adjon." Ez a megszorítás helytálló, még sincs hiányérzetünk: a fényképek, a dokumentum-fotók, a tömörségében is színes összekötő szöveg áramlásában az összefüggések, a társadalmi küzdelmek egységes folyamatát kapjuk.

A szerzők — *Csatári Dániel* és *Esti Béla* — három, majdnem azonos terjedelmű ciklusba rendezték az Általános Munkásegylet megalakulásától (1868) napjainkig terjedő eseménysorozatot. A szakaszok közötti két cezurát a Horthy-féle ellenforradalom felülkerekedése, majd végleges veresége: a felszabadulás történelmi sorsfordulója jelenti.

Az *első* ciklus (*„Új nép, másfajta raj . . ."*) — amelynek képeiben éppúgy a tömeg, a harcoló, küzdő sokaság a főszereplő, mint a későbbiekben — az álló képek sorozatában szinte filmszerűen bizonyítja, hogy a KMP 1918. november 24-i megalakulása szervesen gyökerezett a múlt század második felének kibontakozó és terebélyesedő forradalmi munkásmozgalmában, és hogy e párt harca szervesen vezetett el a Tanácsköztársaság kivívásához. A KMP születésének eseményeit a Városmajor utca 42. számú lakóházról, a KMP jelvényéről és tagsági könyvéről készült fényképek, az első központi bizottság tagjainak portréi örökítik meg. Közvetlenül a pártalakítás eseményéhez kapcsolódnak a Visegrádi utcai pártközpont, a Vörös Újság első számának, a KMP kiadásában megjelent Állam és forradalom füzetének fotói. Az egyik képen négy csepeli munkásfiatal (jó, ha tizenhét évesek voltak), a Vörös Újság terjesztői.

A *második* ciklusnak (*„Kiállunk érte, mint kémény: lássák! / És búvunk érte mint üldözött"*) akár tartalmi sűrítése is lehetne Gábor Andor ott olvasható versszakasza: „Mi sokszor botlunk és sokszor bukunk, / A homlokunkat sokszor éri sár, / És mégis, mind előbbre döng utunk: / Nem! Minket nem lehet legyőzni már!" Az osztály-polarizáció itt a legélesebb: fasizmus, Horthy-vérbíróságok az egyik oldalon — szervezkedő munkások, tüntetők, minden áldozatot vállalók a másik oldalon.

A *harmadik* ciklus (*„A nemzet élén"*) már a közelmúlt történelme és jelenünk. S ha a párt felszabadulás utáni útjának képei, dokumentumai legtöbbünknek már személyes élményei is — a lapozgatás mégis újat ad. Logikus rendbe gyűjti emlékképeinket, amelyek tudatunkban csak szeszélyesen, rendszerint valamilyen képzettársítás révén bukkannak elő. S valljuk be: mi is hajlamosak vagyunk arra — mint a történelemben élt minden generáció —, hogy „megszépítsük" múltunkat, hogy lekerekítsük a sarkokat, hogy egyenesebbnek véljük megjárt útjainkat. A képek a maguk elevenségével

Digitized by Google

oszlatják el ezt az illúziót: felidézik 1945 utáni nehéz harcainkat, a ránk kényszerített és a magunk hibáiból született ellentmondásokat is. Kár, hogy a hatvanas évek, napjaink, már egy kicsit sablonosabban, protokollárisabban, ünnepélyesebben tekintenek ránk vissza az album lapjairól. Mintha már véglegesen megszabadultunk volna minden gondunktól...

Egy képes albumot elsősorban nézni, lapozgatni, böngészni kell — a róla szóló írás nem helyettesítheti a vizualitás élményét, mint mondjuk egy filmét, egy szoborét, egy grafikáét sem. Ez a vizualitás önálló értéket is teremt, s ebben az albumban jól sáfárkodott vele az alkotógárda. Erre az értékteremtő aktusra olykor alig vagyunk tekintettel. Pedig való igaz, hogy közéletünkben, a napi politikában olykor még legértékesebb fogalmaink is megkopnak, megszürkülnek, ösztövérré válnak. S ne higgyük, hogy csupán azért, mert saját hibáink kompromittálták némelyiküket az elmúlt évtizedekben. Közrejátszott ebben a kényszerű ismételgetés, a megszokás s jószerével a mozgalmi zsargon is. Ennek az albumnak a képei régiségükben is frissességet, elevenséget sugallnak és így oldják fel ezt a kényszerű merevséget. Hozzásegítenek ahhoz, hogy a jól ismert események is új színekkel gazdagodjanak, s hogy fogalmaink e korszakról mintegy kimozduljanak „nyugalmukból". A képek óriási többsége emberarc, egyének és tömegekbe verődött emberek arca: baráté és ellenségé, harcostársé és osztályidegené, elnyomottaké és elnyomóké. Azt hiszem, ez a fő forrása a könyv közvetlenségének, megragadó vizualitásának. Az eseményképeket szerencsésen egészítik ki a dokumentum-fotók. Sajnálatos, hogy egy részük (a kicsinyítés miatt) nehezen vagy egyáltalán nem olvasható; így csak hiteles, de feltárulatlan létükkel, hangulatukkal serkentik tovább az időrendben fürkésző figyelmet.

Beszélni kell a kötetnek még egy lényeges és nagyon szimpatikus vonásáról. Ez pedig a helyes, tárgyilagos, történelemszemlélet. A szerkesztők nem kerülték meg a „kényes" problémákat. A kötetben — kellő hangsúllyal és tisztességgel — ott látjuk azokat a személyiségeket, azokat a harcostársakat is, akik a történelem egy pontján (fordulóján vagy hétköznapjaiban) letértek a párt továbbvezető útjáról, akik tévedtek vagy hibáztak, esetleg súlyosan vétkeztek. Akikkel ma nem vállalunk (vagy vállalnánk) közösséget, de akik az osztályharcok egy előző periódusában a munkásosztály ügyét szolgálták. S akik nélkül csak meghamisítva vagy csonkán lehet beszélni eseményekről. Jó ügyet támogattak a kötet alkotói azzal, hogy nem kerülték meg ezt a kérdést: a kötet hitelének és az olvasó történelemszemléletének egyaránt szolgálatot tettek vele.

Talán felesleges is befejezésül ideírni, hogy jó szívvel ajánlható az olvasónak ez a tartalmas, bár külsejében puritán egyszerűséggel megalkotott képes album. Ajánljuk azoknak, akiket érdekel a magyar kommunista mozgalom életútja, a fiataloknak ismerkedésre, az idősebb harcosoknak a visszaemlékezés örömére. *(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)*

F. J.

Bortnyik Sándor linómetszete
(a Ma c. folyóirat 1918. dec. 20-i számának címlapja)

Digitized by Google

HO SI MINH: A SZABAD VIETNAMÉRT

Vietnam ma már nemcsak politikai, hanem érzelmi és lelkiismereti kérdés is. A távoli nép heroizmusának újságok hasábjairól, riportkönyvekből és filmekről elénk táruló képe érzelmi elkötelezettség forrásává lett százezrek számára, s önvizsgálatra késztetett sokakat, akik hosszú időn át illúziók világában éltek.

Egy ügyhöz való érzelmi kötődés azonban — még ha világnézeti meggyőződéssel párosul is sokakban — egymaga nem pótolhatja az okok és összefüggések tudatos megértését. Kiváltképp akkor nem, ha a „másik oldal" olyan átgondoltan alkalmazza propagandaeszközeinek és lehetőségeinek egész arzenálját. *Ho Si Minh* elnök beszédeinek, szózatainak, nyugati és keleti újságírók számára adott nyilatkozatainak gondosan válogatott gyűjteményben való megjelentetése elsősorban ebből a szempontból hasznos vállalkozás: a vietnami szabadságharc hátterének, nemzetközi vonatkozásainak és jelentőségének, a vietnami nép céljainak megismerése szempontjából.

Az e kötetben közölt megnyilatkozások többsége már napvilágot látott sajtónkban, de csak időrendi sorrendben, így egymás mellé állítva tűnik ki, hogy szoros gondolati láncot, egész történelmi korszakot felölelő dokumentumgyűjteményt alkot.

A kötetet nyitó, a Vietnami Dolgozók Pártja második kongresszusán elhangzott beszéd idején, 1951 februárjában Washington még csak gyürkőzött a vietnami nagy kalandra, de készülő beavatkozását még diplomáciai ügyeskedések leplébe burkolta — a kötet záró dokumentuma, az „Amerikai barátokhoz" intézett 1968-as újévi üzenet idején viszont a világ már évek óta tanúja az imperializmus egyik legbarbárabb háborújának. S ami a kettő között történt, az igazolta az elnököt: „Az Egyesült Államok csillapíthatatlanul világuralomra tör... de felmérhetetlen erők állnak útjában: a Szovjetunió, a demokratikus mozgalom, a békemozgalom és az egész Földön átviharzó nemzeti felszabadító mozgalom."

S ezzel el is érkeztünk a könyvnek talán legfontosabb tanulságához. Ho Si Minh elnök és népe abból a meggyőződéséből meríti a végső győzelembe vetett hitet, hogy küzdelmükkel történelmi hivatást teljesítenek: az amerikai imperializmussal, tehát a fő veszéllyel szemben felsorakozott erők frontvonalában állnak helyt, sorsuk tehát nem függetleníthető Ázsia, Afrika, Latin-Amerika népeinek és a többi népnek a sorsától, sikerük elválaszthatatlan a szocialista világmozgalom sikereitől.

Ho Si Minh konkrétan fogalmaz; a Vietnam nemzeti határain túlmutató általános összefüggések mellett a bonyolult probléma szövevényéből annak egyedi lényegét is kibontja: az Egyesült Államok nem egyszerűen társadalmi rendszerének imperialista jellegéből, természetéből következően folytat rablóháborút. Kirívóan megsért nemzetközileg szentesített egyezményeket (az 1954-es genfi megállapodásokat), s a saját közreműködésével kidolgozott nemzetközi erkölcskódex (Nürnberg) alapelveibe ütköző háborús bűntetteket követ el, az emberiesség elemi normáinak megcsúfolásával.

A képlet, minden szövevényessége ellenére, végső soron nagyon is egyszerű. Az Egyesült Államok semmibe veszi a Vietnam szuverenitását, függetlenségét, egységét és területi integritását kimondó és maga által is ünnepélyesen deklarált egyezményeket, s amidőn Észak segítséget nyújt az amerikaiakkal szemben önvédelmi harcra kényszerült Délnek, Washington „egy szomszédos ország" ellen intézett agresszióról beszél. Ám ez az okfejtés — mint az elnök *Felix Greene*, angol újságírónak mondotta — hazug. Mert „tisztességtelen az az álláspont, amely szerint hazánk déli része — egy, az Északtól függetlenül létező »szomszédos ország«. Ezt állítani éppen olyan, mint azt mondani, hogy Amerika déli államai önálló országok az északi államokhoz képest."

Az agresszor kezéből kihullik az érvek fegyvere, s csak egyetlen argumentum marad: a leplezetlen, pőrére vetkőztetett erőszak, a fegyverek argumentuma.

„A szabad Vietnamért" kötet közreadása — politikai hasznosságán kívül —

Digitized by Google

egyúttal méltó tiszteletadás a forradalmi és kommunista világmozgalom mahlolnap nyolcvanéves nagy öregének. Külön kiemelném Ho Si Minh életútjának vietnami források alapján, először összeállított igényes ismertetését. Ezt az életpályát olyan nagyszerű, közismert és kevésbé közismert állomások szegélyezik, mint a Francia Kommunista Párt megalakítása körüli tevékenység, a Kommunista Internacionálé V. kongresszusán való aktív közreműködés, a Vietnami Forradalmi Ifjúsági Szövetség létrehozása, Indokína Kommunista Pártjának életre keltése, s végül az életmű betetőzése: az előbb illegális, majd fegyveres harc a szabad Vietnamért, a Vietnami Demokratikus Köztársaság kikiáltása. Ehhez csatlakozik napjainkban a már realitássá vált szocialista és demokratikus köztársaság védelme és Dél fegyverre kelt népének támogatása. S e lázas és szenvedélyes tevékenység mögött mindig ott állt a forradalmár marxista—leninista elméleti felkészültségének gazdag fedezete.

Ho Si Minh válogatott beszédeinek gyűjteményét ajánljuk mindenkinek, aki tanulmányozni kívánja Vietnam problémakörét — olvasóknak és propagandistáknak egyaránt.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Flesch István

MAGYAR SZERZŐK KÖNYVEI A FEJLŐDŐ ORSZÁGOKRÓL

A fejlődő országok helyzete és felemelkedése korunk egyik hatalmas és összetett problémája; döntő nemzetközi politikai és gazdasági kérdés. Az elmaradottabb országok gazdasági felemelkedésének előmozdítása természetesen nem új probléma a közgazdaságtudomány és a gyakorlat számára. Különösen a Szovjetunió létrejötte óta nyomul a nemzetgazdaság tudatos fejlesztése a gazdaságtudományok centrumába. Újak azonban a fejlődő országokkal kapcsolatban a méretek, a körülmények s a megoldásra váró problémák.

A gazdasági fejlődés a világ országainak többsége, az emberiség több mint fele számára vált kulcskérdéssé. Ezek az országok általában igen alacsony szintről kénytelenek indulni. Startjuk olyan korra esik, amikor két antagonisztikus rendszer él s harcol egymással bolygónkon, s amikor a világ fejlett kisebbsége s elmaradott többsége közötti különbségek hihetetlenül élessé váltak a gazdasági fejlettség valamennyi fő mutatója tekintetében.

A gyakorlat s a közgazdasági elmélet eme nagy fontosságú kérdései körül világméretű viták bontakoztak ki. Új iskolák születtek, új irányzatok fejlődtek ki a közgazdaságtudományban, amelyek magyarázni, igazolni vagy megváltoztatni akarják a fejlődő országok mai körülményeit. Világviszonylatban 4—500-ra tehető évente a fejlődő országok valamilyen gazdasági, társadalmi, politikai kérdésével foglalkozó könyvek, tanulmányok, monográfiák száma.

A magyar közgazdasági irodalom viszonylag későn kezdett komolyan foglalkozni a fejlődő országok problémáival, s csak az utóbbi három-négy évben jelentek meg színvonalas, önálló kutatáson alapuló művek. Vitathatatlan, hogy ebben közgazdasági kutatásunk általános fellendülése is szerepet játszott. Hazai problémáink jobb megértése, kritikusabb elemzése világosabbá tette közgazdászaink számára a fejlődő gazdaság általánosabb kérdéseit is. A régebbi, gyakran leegyszerűsítő s döntően a napi politika síkján mozgó tanulmányokat értékes, tudományos művek váltották fel, mint pl. *Szentes Tamás* „A gazdasági elmaradottság" című könyve (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965.), *Pataki János* „A tőkés világgazdaság és a fejlődő országok" című munkája (Kossuth Kiadó, 1965.), a *„Korunk világgazdasága"* című sorozat III. kötete, amely a fejlődő országok problémáit tárgyalja (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1966.). Új színt vitt a fejlődő országokkal foglalkozó magyar közgazdasági irodalomba *Kubik István*

Digitized by Google

helyszíni kutatásokon is alapuló értékes monográfiája, „A negyedik piramis" (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1966.). A tanulmány az Egyesült Arab Köztársaság gazdasági fejlődését elemezte. *Kádár Béla* tanulmánya, „Gazdaságfejlesztés és nemzetközi munkamegosztás a fejlődő országokban" (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1967.), igen sok új és érdekes közgazdasági problémát vetett fel a fejlődő országok nemzetközi gazdasági kapcsolataival összefüggésben, elsősorban a latin-amerikai országok problémáján.

Jelentékeny termékei a fejlődő országokkal foglalkozó közgazdasági irodalomnak a Magyar Tudományos Akadémia Afro-ázsiai Kutató Központjának a hazai olvasó előtt kevésbé ismert, de külföldön annál népszerűbb füzetei is. Itt csak néhányat említünk közülük: *Mándi Péter* „Afrika oktatásfejlesztésének koncepciója és ennek problémái", *Fodor István* „Az afrikai nyelvek osztályozásának problémái", *Szentes Tamás* "Fekete-Afrika gazdasága" stb.

A hazai kutatások új fejlődési szakaszát jelzi Bognár József „A gazdasági növekedés irányítása a fejlődő világban" (Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1967.) és Szita János „Magyarország gazdasági kapcsolatai a fejlődő országokkal" (Kossuth Kiadó, 1968.) című munkája.

Bognár József könyve bizonyíték arra, hogy a fejlődő országokkal foglalkozó kutatásunk világviszonylatban is számottevő eredményekre képes, problémáik átfogó módon történő megközelítése, feltárása és magyarázása, valamint a gyakorlati tapasztalatok nagy tömegének tudományos általánosítása révén. Bognár József műve nemcsak hazai irodalmunk eddigi legkiemelkedőbb alkotása e területen, hanem méltán sorolható világviszonylatban is a fejlődő országokkal kapcsolatos néhány legjobb tanulmány közé. A tanulmány négy fő része strukturális egységet alkot. Az első rész a tényleges helyzetet tárja fel, s megmutatja, milyen hatalmas potenciális energiák rejlenek a fejlődő világban.

A könyv gerincét a mű második és harmadik része képezi: „A gazdaságpolitika szerepe a növekedés meggyorsításában" s „A racionális gazdasági cselekvés kivitelezése". E témakörök a fejlődő világ életének mai szakaszában a leglényegesebb, a legizgalmasabb, egyszersmind a legkevésbé megoldott kérdéseket ölelik fel. Körülöttük kristályosodnak ki a legfőbb társadalmi, bel- és külpolitikai ellentétek is. A szerző olyan jelentős témákat vizsgál e fejezetben, mint az átfogó gazdaságpolitikai koncepció szükségessége és elemei, a társadalmi intézmények szerepe a gazdasági növekedésben, a gazdasági terv megvalósítása s a gazdasági irányítás. Rendkívül fontosak a gazdasági növekedés társadalmi problémáival foglalkozó fejtegetések is, a növekedési folyamat által kiváltott ellentétek, ezek következményei.

A nyugati polgári irodalom általános gyakorlatával szemben Bognár professzor könyve nem egyszerűen a tervmetodológia tökéletesítésében vagy valamiféle „mágikus matematikai modellben" látja a kiutat és ajánl megoldásokat. A modellek és a metodológia absztrakt és semleges birodalma a könyv függelékébe szorul. A tanulmány általánosabb meghatározó szféra sajátos mozgásformáit tárja fel: a politikai hatalomét s ennek szerepét a gazdaságfejlesztésben. Mindezt nem kritikus kívülállóként teszi, hanem a „harmadik világ" valóságának bonyolult, ellentmondásos közegéből kiindulva. Ennek fényében értékeli például, hogy mennyiben, milyen feltételek mellett hasznosíthatják a szocialista országok iparosítási stratégiájának tapasztalatait a fejlődő országok, s mit jelent számukra a mai vezető kapitalista országok gazdasági fejlődése múltjának tanulsága.

A gazdasági felemelkedésükért küzdő „harmadik világbeli" államok arculatát a politikai hatalom legkülönbözőbb árnyalatai tarkítják. Emiatt a tárgyalt kérdések általánosítása s az olvasó által esetleg jobban ismert egyes példák nem mindenben találkoznak, s ez esetenként hiányérzetet is kelt. Egy esetleges második kiadásnál meggondolandó lenne ezért helyenként jobban kiemelni a könyvben szereplő javaslatok vonatkozásában néhány fejlődő ország, néhány fő típus konkrét tapasztalatait, különösen olyan jellegű kérdésekben, mint a hadsereg szerepe a gazdasági fejlődésben, vagy a tudósok és politikusok viszonya.

A mű terjedelme nyilvánvalóan nem tette lehetővé, hogy a szerző a fejlődés minden érintett problémáját azonos mélységben fejtse ki. A helyes tematikai koncentráció mellett is kár, hogy a

Digitized by Google

jövedelemelosztás s általában a fogyasztáspolitika viszonylag kis teret kapott. E kérdések jelentőségét különösen a fejlődő országok legújabb problémái domborítják ki.

A könyv negyedik része a növekedés világgazdasági feltételeit tárgyalva helyesen emeli ki a külföldi segítség szükségszerű korlátait; ez külön is aláhúzza a nemzeti erőfeszítések döntő fontosságát. Érdekesek, újak a segélyezett és a segélyt nyújtó országok közötti viszonyok társadalmi-politikai oldalát elemző részek is.

Igen bonyolult, s a nemzetközi fórumokon is sokat vitatott témákat vizsgál a tanulmány utolsó fejezete: „Racionális cselekvés világgazdasági értelemben". Elemzi és értékeli a jelenlegi világpiaci struktúra és mechanizmus hatását a fejlődő országokra. Összefoglalja a szocialista, a fejlett tőkés- és a fejlődő országok ellentétes világgazdasági koncepciójának lényegét. Újszerű normákat, kereteket javasol a fejlődő országok felemelkedése érdekében a nemzetközi összefogásra, egyebek között olyan konkrét intézkedéseket, mint a segélyek nagyobb multilaterizálását.

Sajnos, az eddigi gyakorlati tapasztalatok nem támasztották alá ilyen új, a humanizmus, az erkölcs, a racionális cselekvés alapján álló világgazdasági koncepció megvalósításának lehetőségét. Nyilvánvaló, hogy olyan döntő fontosságú kategóriák tartalma, mint a humanizmus vagy az erkölcs nem azonos a monopoltőkés országok és a szocialista országok számára, s ennek megfelelően a racionális cselekvés értelmezése is más. Helyesen emeli ki a könyv azt, hogy „az antikommunista hidegháborús és revansista körök, amelyek egy új háború kirobbantásában előnyöket szeretnének kovácsolni", más jellegű célokat tűznek ki, mint a társadalmi haladás erői.

Rendkívül nehéznek bizonyult mindeddig a világ nagy társadalmi-politikai ellentéteit tükröző nemzetközi szervezetek hatékony működtetése is, különösen a „multilateralizált" segélyezési rendszer érdekében. Az ENSZ technikai segélyprogramok gyakorlata is ezt bizonyítja. A két rendszer világméretű harcának körülményei közepette bármilyen konkrét együttműködést a szocialista és a monopoltőkés országok között a fejlődő országok érdekében meghatároz (vagy lehetetlenné tesz) az alapvető célkitűzések eltérése. Az imperialista hatalmak, amelyeket történelmi felelősség terhel a fejlődő országok mai helyzetéért, nem mondtak le arról, hogy ezeket az országokat a tőkés rend keretei között tartsák, ha kell, erőszakos eszközökkel is, s a gazdasági-társadalmi fejlődést ilyen irányban segítsék. A szocialista országoknak sem mindegy, hogy a fejlődő országok belső társadalmi, politikai struktúrája az emberi haladás fő irányában változik-e, vagy az imperializmus érdekeit szolgáló rendszerek, katonai diktatúrák kerülnek hatalomra, amelyek a nemzeti kapitalizmust s a nemzetközi monopoltőkét erősítik.

Ez az oka annak, hogy a multilateralizált, tehát az összes adakozót egyesítő rendszer célszerűségét sokan vonják kétségbe a szocialista és a fejlett tőkésországokban egyaránt. Kár, hogy az okok és összefüggések tárgyalására a tanulmány utolsó fejezetében csak igen szűk terjedelemben, itt-ott vázlatszerűen került sor.

Szita János munkája bizonyos területeken kiegészíti Bognár József könyvét, s arra utal, hogy gazdasági vezetésünk nemcsak a gyakorlatban, hanem elméletileg is mindinkább felkészül a fejlődő országokkal való kapcsolataink sokoldalú fejlesztésére. Az első olyan jellegű munka ez közgazdasági irodalmunkban, amely nemzetközi gazdaságpolitikánk e lényeges területét vizsgálja. Nemcsak az érdekelt szakemberek számára fontos, hanem szélesebb közvéleményünket is tájékoztatja. Sokoldalúan és gazdag tényanyag alapján vizsgálja, hogy mit jelent gazdasági életünk szempontjából a „harmadik világ". Választ keres arra a kérdésre, hogyan lehet a legjobb összhangot megtalálni egy világprobléma és a magyar gazdaságpolitikai törekvések között. Kritikusan elemzi hazánk és a fejlődő világ gazdasági kapcsolatainak múltját s jelenét.

A munka egyik érdeme a téma reális megközelítése Mint a szerző is hangsúlyozza, a fejlődő világgal való viszonyunk vizsgálatában gyakoriak a szélsőségek. Vannak olyan nézetek, amelyek túlméretezik, túlbecsülik hazánk lehetőségeit. A másik véglet viszont, megrémülve a probléma nagyságától, kilátástalannak ítéli Magyarország szerepét a fejlődő országok segítésében. A tanul-

Digitized by Google

mány megfelelően a „helyére teszi", tehát az egész szemszögéből értékeli a 90 fejlődő országgal kiépített kapcsolataink minden területét, ezek múltját, jelenét, sőt jövő perspektíváit is.

Teret kapnak benne (bár eléggé elszigetelten) más szocialista országok tapasztalataival való összehasonlítások is. Érdekes lett volna összevetni a magyar tapasztalatokat néhány kisebb fejlett tőkésország ez irányú gyakorlatával is. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó lehetett volna Ausztria.

A kapcsolatok hatékonyságának vizsgálata figyelemreméltó vállalkozás, s számottevően emeli a tanulmány értékét, színvonalát. E vizsgálatnak a külkereskedelemnél szélesebb területre való kiterjesztése és elmélyítése még inkább erősítette volna a könyv már említett erényeit. Ezt a célt szolgálhatta volna az is, ha a szerző a hatékonyságot a fejlődő országok szemszögéből is részletesebben elemzi. Ez a megállapítás mindenekelőtt az „Elgondolások a gazdasági kapcsolatok fejlesztésére" című, igen fontos fejezetre vonatkozik. E fejezet egyébként a munka legizgalmasabb, legtöbb új problémát felvető része. Azt tükrözi, hogy a külkereskedelmi szférában s ezen túl milyen mértékben és területeken kívánja és tudja a szocialista Magyarország a kölcsönös előnyök alapján előmozdítani a fejlődő világ felemelkedését. Ebből a szempontból különösen perspektivikusak a termelési kooperációk és a multilateralizmus fejlesztésének s a műszaki-tudományos együttműködés erősítésének lehetőségeit tárgyaló részek. E témák kapcsolódnak leginkább hosszabb távon a fejlődő országok tényleges szükségleteihez.

A fejlődő országokkal foglalkozó magyar közgazdasági kiadványok iránt külföldön is nagy az érdeklődés. Kevés válik azonban közvetlenül hozzáférhetővé éppen a fejlődő országok könyvpiacain. A Magyar Tudományos Akadémia Afroázsiai Kutatási Központjának idegen nyelven is megjelent füzetein kívül Bognár József könyve az első komoly munka e témakörben, amely nemcsak magyarul jelenik meg. Célszerű lenne különösen ebben a viszonylatban szélesíteni az idegen nyelvű kiadásokat, s jobban megszervezni ezek terjesztését a „harmadik világban".

A magyar nyelven megjelent, a fejlődő országokkal foglalkozó újabb tanulmányok nyomdatechnikai szempontból is ízlésesek, újszerűek. Jól tervezett fedőlapjuk is megragadja az érdeklődők figyelmét. Sajnálatos azonban, hogy éppen a tudományos célú olvasást megkönnyítő tárgymutatók hiányoznak. Ez különösen az olyan művek tanulmányozását nehezíti meg, mint például Bognár professzor igen terjedelmes, csaknem 700 oldalas könyve, amelyet általában nem egyszerűen a „kiolvasás" céljából vesznek kézbe.

Dr. Simai Mihály

M. JAROSEVSZKIJ: A PSZICHOLÓGIA TÖRTÉNETE

Koncepciózus pszichológusnak és módszeres történetírónak kell lenni ahhoz, hogy sikerrel dolgozza fel valaki a pszichológia történetét. A tudománytörténetírás ugyanis meggyőzően szemlélteti, hogy nem elegendő pusztán számba venni a tényezőket, hanem gondolati rendszerbe is kell azokat foglalni. A rendszeralkotáshoz pedig a végkövetkeztetésekkel egybecsengő előfeltevésekre, szilárd elvi kiindulópontra van szükség. Nem kétséges, hogy a marxizmus átfogó és harmonikus gondolatrendszere, amelyben mind az emberkép, mind a történetfelfogás helyet kap, optimális kiindulópont lehet a pszichológia-történet kutatója számára. Ezzel a lehetőséggel azonban eddig nemigen éltek. Egyfelől a pszichológia marxista művelésének elhanyagolása, másfelől a megértés rovására is keresett filozófikus polémiák — a pszichológiaétörténet helyett egy sajátos ideológia-kritikai műfajt éltettek. A nem marxista pszichológia tanításainak kritikáját is éppen az teszi meggyőzővé, ha a tudomány fejlődésének történeti rajzába ágyazódik. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint Jarosevszkij monográfiája.

Digitized by Google

A terjedelmes könyv megírása során a szerzőnek nehéz szerkesztési problémákkal kellett megbirkóznia, nehéz feladat volt a pszichológia hosszas előtörténetének és színes történelmének gazdag anyagából a kellő módszertannal válogatnia. A szerző két, egyenlő nagyságú részre tagolta munkáját. Az első rész *„A pszichológia a filozófia és a természettudomány keretében"* címet viseli. Ebben foglalkozik az ókori Kelet, Görögország és Róma gondolkodóinak azon nézeteivel, amelyek kapcsolatba hozhatók a „lélek" témakörével. A feudalizmus korszakáról szólva az európai elképzelések mellett behatóan tárgyalja az arab nyelvű tudományosság fejlődését is. A kapitalizmusba való átmenet, majd a kapitalizmus korai időszaka mind több említésre méltó irányzatot és tudós személyiséget adott a tudományos gondolkodás történetének. A XVII. század az emberi viselkedés és a lelki jelenségek mechanikus felfogásának pszichológiáját hozta létre. Ekkor tette Európa-szerte ismertté a „pszichológia" kifejezést a képességekkel foglalkozó *Ch. Wolff*. Különböző országokban eltérő jellegű materialista irányzatok születtek. A szerző tekintetbe veszi a pszichikum kultúrtörténeti megközelítésének első próbálkozásait és *Kant* működését is. Az első rész a XIX. század első felének ismertetésével zárul, itt főként az idegrendszer működésére vonatkozó elvekről s az újabb asszociációs koncepciókról van szó.

A második rész címe: *„A pszichológia mint önálló tudomány fejlődése"*. Elöljáróban e tapasztalati tudomány dialektikus materialista és természettudományos alapjainak kialakulását mutatja be a könyv. Ezután *hat pszichológiai koncepciót* sorakoztat egymás mellé a szerző, mint a tapasztalati tudománnyá alakítás hat programját. Itt kap helyet *Wundt* tanítása, a *Mach*-féle empiriokriticizmus, *Brentano*, *Spencer* és *Rush* működése, s végül *Szecsenov* és *Pavlov* reflex-elmélete. A következő fejezetbe került számos, a pszichológia egyes ágainak fejlődését sarkalló koncepció. Itt olvashatunk a kísérleti, a differenciális, a gyermek- és állatpszichológia kibontakozásáról, a társadalmi pszichológia kezdeteiről és a pszichotechnika első munkálatairól. Jarosevszkij az imperializmus újfajta társadalmi igényeivel is magyarázza azt a termékeny válságot, amelyből a századforduló különböző pszichológiai iskolái sarjadtak. A szerző itt rendre tárgyalja a würzburgi iskolát, a strukturális és a funkcionális pszichológiát, valamint a ma is élő behaviorizmust, Gestalt-pszichológiát és a pszichoanalízist. Az első világháborút a pszichológia második válsága követte, amelyből az ortodox tanításoknál rugalmasabb neobehaviorizmus és a különböző irányzatokat ötvöző szociálpszichológia bontakozott ki. A szovjet pszichológiáról a kötet azt az előadást tartalmazza, amelyet *A. A. Szmirnov* mondott el a XVIII. nemzetközi pszichológiai kongresszuson.

A könyv itt ismertetett szerkezetét átmeg átszövik az utalások szálai. Így hívja fel a szerző a figyelmet azokra a gondolati összefüggésekre és ellentmondásokra, amelyek *fejlődési folyamattá egyesítik a pszichológiai nézetek történetét*. Jarosevszkij többször is összegezi a fejlődésre vonatkozó tételeit. Ezek szerint a pszichológia története nem más, mint a pszichikai jelenségek determinációjára vonatkozó ismeretek fejlődése. A vallásos hiedelmek és az idealista bölcselkedés hatalma alól fokról fokra szabadul fel a lelki jelenségek tanulmányozása, amint lassanként fény derül a lelki jelenségeket meghatározó anyagi összefüggésekre.

A pszichikai jelenségek tudományos megismerése nemcsak azért ütközik különös nehézségekbe, mert az osztályérdekből fakadó idealizmus össztüze irányul rá. Az is nehezíti a megismerés előrehaladását, hogy a legbonyolultabb jelenségek tudományos értelmezése a feladat, s ez megoldhatatlan a kevésbé bonyolult jelenségek meghatározásmódjának ismerete nélkül. A szerző bizonyítja, hogy milyen mértékben függ a pszichológiai gondolkodás fejlődése *az általában vett tudományos előrehaladástól*, a pszichológia csak az utóbbinak bizonyos fokán adhat kielégítő választ a maga sajátos kérdéseire. Az emberi megismerés nagy állomásai új szakaszt nyitnak meg a pszichológiai gondolkodás történetében is. Ezeket az állomásokat *Démokritosz*, *Arisztotelész*, *Descartes*, *Darwin*, *Szecsenov* és *Marx* neve jelezheti. Jarosevszkij — feltételesen — *mechanika előtti*, *mechanikus*, *általános biológiai*, *biopszichikai* és *szociálpszichikai* — szinteket különböztet meg a tudomá-

Digitized by Google

nyos pszichológia történetében. Az első szinten még maguknak a jelenségeknek az elkülönítése és a determináció tényének legáltalánosabb körvonalazása okozott gondot, a második és a harmadik szinten már más, tágabb jelenségkörben érvényesülő determináció analógiájára fogták fel a pszichológiai meghatározást. A negyedik és az ötödik szinten pedig már a sajátos pszichológiai, illetve emberpszichológiai determinációt keresik és tárják fel a kutatók.

Amikor a szerző arra vállalkozik, hogy egyetlen kötetben írja le a pszichológia történetét, akkor természetszerűen nem tekintheti át a kutatás gyakorlatának szinte megszámlálhatatlan eredményét. Csak azokkal a programokkal és általánosításokkal foglalkozhat, amelyek *elméleti-módszertani szempontból jellemezték* a pszichológiai gondolkodás egy-egy szakaszát, egy-egy irányzatát. Ez az eljárása lényegi problémákra irányítja a figyelmet, s bizonyos mértékig elfedi azt a különbséget, amely a programadás és a tömeges tapasztalati kutatások korszakai között van. Sőt a könyvet olvasva úgy is tűnhet, mintha napjainkhoz közeledve gondolatokban és eredményekben szegényebb volna a pszichológia.

Ezt a látszatot az is felerősíti, hogy a marxista pszichológiáról a szerző csak a fiatal Marx interpretációját adja. Nem vállalkozik arra, hogy kifejtse, behatóan taglalja azt a pszichológiai koncepciót, amely egyébként az egész történeti feldolgozásban benne rejlik s amely alapját alkotja az árnyalt szaktudományi értékeléseknek. Az elszórt észrevételekből megtudjuk, hogy a marxista pszichológia rendeltetését a szerző a materialista módon felfogott ún. biopszichikai determináció elismerésén túl *a szociopszichikai összefüggések* feltárásában látja. Közismert azonban, hogy e feladat elvégzéséhez még sokat kell tenniük a marxista kutatóknak, de e munkához is nagyban hozzájárulhatott volna Jarosevszkij azzal, ha nem részesíti aránytalanul kevés figyelemben a polgári szociálpszichológiát és történeti előzményeit. Ha a szerző az ideológiai-társadalomtudományi kapcsolatokba is olyan gonddal ágyazta volna be a pszichológiai gondolkodás történetét, mint amilyen alapossággal mutatta ki a természettudományi megismeréssel való összefüggéseit, akkor talán a feldolgozás társadalomtörténeti alapvetése is mélyebb, hitelesebb lett volna. Így a pszichológia történetében nem tudjuk eléggé érzékelni a társadalomtörténeti feltételek hatását. Úgy is tűnhet, mintha egy öntörvényű megismerési folyamatról olvasnánk, amelyet csak formális hivatkozások ágyaznak be a társadalom történetébe. Magát a pszichológiai jelenségek megismerését viszont valóban történeti módon mutatja be Jarosevszkij. A pszichológiai irányzatokat és történetük fordulatait konkréten és árnyaltan elemzi, pozitívumaikat és negatívumaikat egyaránt feltárja. Értékes munkájának az a legfőbb érdeme, hogy hiteles képet fest arról, hogyan emelkedett a pszichológiai gondolkodás a tudomány rangjára.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Hunyadi György

Digitized by Google

LEXIKONOK

A lexikonszerkesztés és -kiadás ma reneszánszát éli hazánkban. Az újjászületés, a virágzás *külső* jegyeit a megjelenő új általános és szakjellegű lexikonok száma, s ezzel párhuzamosan a lexikon-kritika feléledése mutatja.

Az előbbit egy száraz felsorolás is bizonyítja. Az elmúlt tíz év legnagyobb vállalkozása a hatkötetes *Új Magyar Lexikon* volt. A szaklexikonoknak pedig egész sora jelent meg, közöttük magyarul soha nem volt összeállítások: a *Művészeti ABC, az Atommag, a Foto-, a Magyar Irodalmi,* a *Művészeti,* a *Film-,* és a *Nemzetközi Jogi és Diplomáciai Lexikon.* Egyelőre még befejezetlen a *Természettudományi,* az *Orvosi* és a *Magyar Életrajzi Lexikon,* s az Akadémiai Kiadóban már dolgoznak a *Műszaki,* a *Világirodalmi,* az új *Film-,* a *Pedagógiai* és az *Ókortudományi Lexikon*on.

A kritikára csak emlékeztetni szeretnék. Szinte természetesnek tekintjük, hogy alig vesszük kézbe az új termés egy-egy kötetét, már meg is jelennek a kritikák, amelyek névsorokkal, dátumokkal, adatokkal — néha egész listákkal — érik tetten az elkészült mű mulasztásait, hiányait vagy feleslegességeit. Hogy mikor jogos a reklamáció és mikor szőrszálhasogató, azt csak az egyes tények külön-külön mérlegelésével lehet eldönteni. Ám kétségtelen, hogy ha valamire, a *lexikonok hitelességére* kényesnek kell lennünk, hisz éppen ez az alapja funkciójuknak.

A lexikonkiadás fellendülése mögött valójában egy *sajátos ellentmondás* húzódik meg. Korunknak és ezen belül a tudományos-technikai forradalomnak egyik sajátos jegye és következménye az ismeretek hihetetlen méretű megszaporodása, vertikális és horizontális irányban egyaránt. A ma embere a tudományos ismeretek állandó „szorongatásában" él; a legserényebb is napról napra inkább érzi, hogy lemaradt: hiányosan értesült, felszínesen művelt. Úgy tűnik, mintha az emberi ész, a kutató kedv felhalmozódó tudásanyaga lassanként maga alá gyűrne bennünket. Egyfelől természetes igyekezet tehát, hogy pontosan, egzaktan *rögzítsük* ismereteinket, fogalmaink tartalmát, és ez a légkör, ez a szükséglet kedvez a sokarcú lexikonkiadásnak. Másfelől viszont *soha olyan gyorsan nem vált elavulttá,* és főképpen *kevéssé* a lexikonok címszavaiba öntött ismeret. E versenyfutásban súlyos ellentmondásba kerül egymással a bizonyosság igénye és a túlhaladottság keltette bizonytalanság. Mégsem sziszifuszi munka a lexikonszerkesztés (vagy nem *kizárólag* az), csak éppen mai módon kell kezelnünk e vaskos köteteket: a bizonyosságot az újdonság folytonos mozgásának lehetőségeiben szemlélve, nem pedig a nagyapáinkat jellemző lelki nyugalommal.

Lexikontermésünk *belső értékeit* mégsem teheti kérdésessé a gyors mozgás okozta relativitás. Az értékek keresésében főképpen e munkák *korszerűségét* kell alapul vennünk. Most, amikor nem régen, majdnem egyidőben kaptuk kezünkbe a kiváló *Művészeti Lexikon* záró kötetét és (ésszerű kezdeményezés gyümölcseként) az egykötetes *Kislexikont,* inkább az utóbbiban érdemes a korszerűség jegyeit keresni.

A *Kislexikon,* ez a régen várt vállalkozás, amely *Ákos Károly* szerkesztésében jelent meg, több okból is érdemes a figyelemre, de főképpen publicitása miatt. (Százezer példányban nyomták ki!) A szaklexikonokat megveszik a szakemberek; az Új Magyar Lexikont a közületek, a könyvtárak és olyanok, akiknek a munkájához nélkülözhetetlen. Erre az egy kötetre azonban valóban sokan tartanak igényt. Ám éppen ezért vele szemben igényesebbek is lehetünk, semmiképpen sem a címszavak kifejtésének terjedelme, annál inkább a *népszerűség* és a *tudományosság,* a *pontosság,* a *hitelesség* és főképpen a *korszerűség* vonatkozásában. Ez utóbbiban nagy szerepe van a *világnézeti* következetességnek is.

Hogyan állja ki ez a kiadvány e követelmények próbáját, a kritikai vizsgálatot? A kötet borítójának kiadói reklámszövegében többek közt ezt olvashatjuk: „az adatok, meghatározások korszerűek, hitelesek". Valóban így van ez?

A szerkesztők érdemét — egyúttal a kötet erényeit — elsősorban azzal tu-

Digitized by Google

dom jellemezni, hogy a lexikon *természettudományos* címszó-készlete igen gazdag, értékes (és érthető fogalmazású). Leginkább ezekben léptek az alkotók túl — a feszes, kényszerűen rövid terjedelem ellenére — a *csak* verbális megoldásokon. A természettudományos szövegek valóban *feltárják* a kiválasztott címszavak fogalmának tartalmát. Talán itt sikerült legjobban annak a nehéz, néha lehetetlennek látszó leckének a megoldása, hogy a laikus is értse, de a szakember se találja felszínesnek, semmitmondónak a leírásokat. Bizonyos mértékig ugyanez áll a műszaki és a katonai (haditechnikai) szókincsre is.

Sajnos, a *társadalomtudományok* körébe tartozó címszavak szerzői nem állták a nemes versenyt. Főleg a filozófiai diszciplinák fogalmai maradtak a szükséges színvonal alatt (jobbak a történelemtudomány, a politika, a politikai gazdaságtan, a közgazdaságtudomány címszavai). Álljon itt egy kiragadott példa erre: *„lélek:* történetileg kialakult fogalom, ma a fejlett tőkésországokban s bizonyos mértékig a szocialista országokban is még két ellentétes értelme van. A vallásos... A materialista..." Kell ehhez kommentár? S ha az ilyen kirívó elméleti felületesség ritka is a kötetben, kevésbé szembetűnő változataival szép számban találkozhatunk. A *művelődéspolitikát* például kizárólag az államra, az állami vezetésre vonatkoztatják a szerzők. Lapos, brosúraízű, keveset mondó a *proletár internacionalizmus* fogalmának feltárása is. Az egyébként is felszínesen kidolgozott *realizmus* címszó keretében pedig ennyit tudhat meg az olvasó a szocialista realizmusról: „a dialektikus és történelmi materializmus világnézetén alapuló művészeti ábrázolásmód és alkotó módszer". Hogyan lehet ennyivel megelégedni? Később, feltéve a koronát a magvas esztétikai gondolatmenetre, a *neorealizmusról* ez áll: „főképp filmművészeti irányzat, amely a hétköznapi örömök és szenvedések hűséges ábrázolására törekszik".

Kellemetlenül veszem elő a lexikonkritikusok kedvenc vesszőparipáját: azt, hogy *mi maradt ki* a kötetből, s hogy milyenek a címszó-feldolgozások *terjedelmi arányai* (amelyek persze akarva-akaratlanul bizonyos fontossági értékrendet jeleznek és alakítanak is ki). A kiválasztott címszavak határának megvonása kétségtelenül nehéz feladat. A legnehezebb mégis a következetesség. Érthetetlen, hogy Fábri Zoltán filmrendezőnket benn találjuk a lexikonban, de Jancsó Miklóst nem (talán mert fiatalabb?), Fellinit igen, de Antonionit nem.

Problematikusabbak a tartalmi „kihagyások". Csehszlovákia történeti áttekintésében például egy szó sem jutott a Szlovák Tanácsköztársaságnak; a CENTO-ról csupán teljes nevét tudjuk meg, de arról semmit, hogy kik léptek benne szövetségre, miért és ki ellen. A „termelési mód" kapcsán szó sem esik az ún. ázsiai termelési módról. A „termelőszövetkezetek" címszó mit sem mond a közelmúlt egyik legnagyobb történelmi eseményéről, az átszervezésről, a fordulatról.

Az arányokról szólva az tűnik leginkább szembe, hogy a hagyományos humán-műveltség körébe vágó fogalmak és személynevek alaposan megrövidültek, néha a semmitmondásig. Sajnálatos dolog például, hogy a művészetek kiemelkedő klasszikusai nem érdemeltek meg annyit, hogy legalább néhány fő művük címét is megadják. (Sőt: a „Szocialista Képzőművészek Csoportja" címszó egyetlen nevet sem tartalmaz!) Így aztán Derkovits Gyulának 4 sor, József Attilának 5 sor (József nádornak is ugyanennyi!), Kálvin Jánosnak 3 és fél sor, Sztálinnak 15 sor (de Jeanne d'Arc-nak 16 sor!) jutott az elosztásnál. De nagyon sokaknak még ennyi sem. Kiváló, úttörő művészünkről például ennyit olvashatunk: „Mészáros László (1905—45): szobrász". A hesszeni légy viszont 5 sort érdemelt! Csehovnak 3 és fél sort, Cincinnatus római konzulnak viszont 7 és fél sort szentelnek a szerzők, utóbbinak még a jelleméről is sikerült bepréselniük szavakat. Igaz, hogy Marxról 25 soros ismertetés szól, de „A moszkvai Marx és Engels Múzeum épülete" című kép (ugyanazon az oldalon) egymaga több helyet foglal el, mint az egész Marx-címszó.

S itt elérkeztünk a kötet illusztrálásának problémájához. Csak helyeselni lehet, hogy a szerkesztők az illusztrálás mellett döntöttek, hisz a kötet népszerűsítő jellegű. Jobb gazdálkodással azonban egy sor semmitmondó (vagy semmit sem mutató) kép helyét hasznos, értékes betűsorokkal lehetett és kellett volna betölteni. Annál dicséretesebb a szép

Digitized by Google

színes mellékletek és méginkább a kiváló és bőséges táblázatok alkalmazása.

Kritikai megjegyzéseimmel nem a kötet értékeit akartam megkérdőjelezni. Sokkal inkább az volt a célom, hogy érzékeltessem: a lexikon használata sem menti fel az olvasót a gondolkodás felelőssége alól. Bizonyos fenntartásra a Kislexikon forgatása közben is szükség van. Ám az elviselhető százalékarányú hiba nem rontja le a vállalkozás és a kész kötet értékeit. Majdhogy nélkülözhetetlen ez a könyv a közéleti ember munkájában, és egy kötetről lévén szó, s árát is figyelembe véve, hozzá is férhető.

Befejezésül még annyit: sokszor kesergünk (és joggal) azon, hogy tudósaink, tudományos kutatóink egy része néha évekre megfeledkezik nemes hivatásának egy fontos oldaláról — a *népszerűsítésről*. Ez a kötet a kivételek sorát szaporítja, s úgy, hogy nem kell szégyenkeznie érte a tudományos progressziónak. *(Akadémiai Kiadó, 1968.)*

Füleki József

Berda Ernő: Küzdelem

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Augusztus—szeptember

F. Billoux: *A francia kommunisták időszerű feladatai*

Az FKP és a csehszlovákiai helyzet

G. Frischmann: *A májusi és júniusi sztrájkok mérlege*

J. Poulain: *Igazi és hamis részvétel* (A tömegek követelése és a de Gaulle-féle elképzelés)

G. Besse: *Társadalmi osztály és társadalom* (A május—júniusi franciaországi események tanulságai)

J. Duclos: *Mit szolgálnak ma az anarchisták?* (Fejezet a szerző könyvéből)

C. Fourniau: *A vietnami nép harca és korunk feltételei*

J. Couland: *Közel-Kelet — hosszadalmas válság és tartós veszélyek*

EINHEIT

Szeptember

H. Dohlus: *A marxista—leninista párt vezető szerepe és annak megvalósítása az NSZEP által*

M. Feist: *Az ideológiai diverzió — az imperialista stratégia fontos alkotó része*

S. Doernberg: *München és az európai biztonság*

G. Heyden: *Az ember fejlődése — társadalmunk összes potenciálja ésszerű felhasználásának célja*

F. John, H. Keller: *Valutánk stabilitása — a népgazdaság szakadatlan növekedésének kifejeződése*

D. Albrecht: *A külkereskedelem a szocializmus gazdasági rendszerében*

R. Görbing: *A szabványosítás és a tudományos-műszaki forradalom*

A. Charisius, J. Witzleben: *A nukleáris fegyverek, az atomsorompó-szerződés és Bonn stratégiája*

E. Simons: *Az esztétikai hatás kutatása és a szocialista realizmus*

H. Birch, G. Hillmann: *Válság az amerikai imperializmus uralmi rendszerében*

KOMMUNYISZT

13. szám.

A leninizmus — korunk marxizmusa

Közlemény a moszkvai szovjet—csehszlovák tárgyalásokról

Hűség az internacionalista kötelességhez (Az öt ország részéről Csehszlovákiának nyújtott segítségről)

G. Glezerman: *A szocialista társadalom struktúrája* (Egy szociológiai cikksorozat első cikke)

M. Vilenszkij: *Az egész ország villamosítása* (A Szovjetunió villamosításának eredményei)

V. Tur: *A lenini szövetkezeti terv diadala* (Egy Ogyessza területi kolhoz fejlődése)

G. Popov: *A pártmunka stílusának és módszereinek tökéletesítése* (A leningrádi pártmunka tapasztalatairól)

I. Petuhov: *A dolgozókkal folytatott levelezési munka lenini elveiről*

V. Arhipenko: *Az ifjúság jelszava: Tanulni és alkotni* (Az iskolai és az üzemi Komszomol-szervezetek szerepe az ifjúság nevelésében)

A. Szolodovnyikov: *A klasszikus örökséghez való viszonyról* (Az orosz klasszikus írók műveinek színpadi feldolgozásáról)

I. Kazanszkij, A. Frenkin: *A testnevelés és a személyiség sokoldalú fejlődése* (A sportmozgalom szerepe az ifjúság életében)

N. Subnyikov: *Húszéves a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság*

Digitized by Google

LUPTA DE CLASA

9. szám.

I. Mitran: *A párt és a nép szilárd egysége*

D. Voinea, L. Melinte: *Dinamizmus és alkotó gondolkodás a gazdaságban* (A román ipar fejlődési üteméről)

V. Porumbescu: *A szocialista gazdasági demokratizmus mozgató rugói*

O. Trasnea: *Demokrácia és humanizmus*

I. Bold: *A helyi pártszervezetek munkastílusának tökéletesítése*

E. Iacob: *Az elidegenedés kérdése a marxista filozófiában*

V. Iota: *A múltbeli román gazdasági gondolkodás kutatási módszertanáról*

L. Stroja: *A „jövedelempolitika" a jelenkori kapitalizmus gyakorlatában és elméletében*

S. Verona: *Atomleszerelés — a népek alapvető követelménye*

M. Beniuc: *A korhűség* (az irodalomban)

G. Dinu: *Egy magas fokú állampolgári szellem irodalma*

Méliusz József: *Az író és az irásszabadság*

P. Schuster: *Az ország sorsa iránti felelősségtudat*

I. Olteanu: *A rendezői tudat és az előadás eszmei mondanivalója*

A. Baleanu: *A színház mondanivalója*

M. Cornea: *A munkaerő potenciális fluktuációjának kutatása*

MARXISM TODAY

Október

Szerkesztőségi jegyzetek (Időszerű kérdésekről)

Dokumentumok a csehszlovák helyzetről (Az Angol KP KB 1968. augusztus 24-i és 27-i nyilatkozata)

B. Ramelson: *A munkásellenőrzés lehetőségei és korlátai* (Az ipari demokrácia kérdéseiről)

E. és R. Froy: *A marxista képzés* (Eddigi pártoktatási tapasztalatok)

D. Greaves: *Anglia nemzeti problémája* (Vitacikkek a walesiek és a skótok önrendelkezési jogáról)

A. Spence, W. Mennell: *Az arany és az infláció* (Vitacikk)

NOVO VREME

Szeptember

Az egység fokozza az erőt (A szocialista országok egységének jelentőségéről)

N. Sztefanov: *A BKP KB júliusi plénuma és a szocialista vezetés elméletének néhány kérdése*

A. Melamed: *A népgazdaság irányítása tökéletesítésének problémái*

V. Afanasziev: *A társadalom vezetése és a tervezés*

P. Kosztov: *A szeptemberi felkelés és a bolgár jelen*

E. Kamenov: *A modern tudományos-műszaki forradalom* (Okai és feltételei)

V. Monov: *Az etika módszertani kérdései*

A. Todorov: *A lánglelkű költő* (Hriszto Szmirnenszkiről)

N. Davidov: *Tomaso Campanella* (Születésének 400. évfordulójára)

A. Andrejev: *Tanzánia nem kapitalista útválasztása*

Október

Október ügye győzedelmeskedik

A jelenkor eszmei zászlaja (Lenin születésének 100. évfordulója elé)

Hűség az internacionalista kötelességhez (Az öt szövetséges ország csehszlovákiai fellépéséről)

Sz. Angelov: *A marxizmus—leninizmus minden ország kommunistáinak nemzetközi elmélete*

G. Filipov: *A népgazdaság irányítása új rendszerének állandó fejlesztése*

N. Popov: *A szocialista országok gazdasági reformjának jellegéről*

A. Kozsarov: *A maoizmus: politika és „elmélet"*

E. Nikolov: *A tömegkomunikáció társadalmi irányításáért*

Sz. Mincsev: *A kísérletek és a termelés*

G. Dimitrov: *A pártmunka és a pártvezetés tudományossága*

G. Dakovszki: *Tízéves „A béke és szocializmus kérdései" című folyóirat*

NOWE DROGI

Szeptember

J. Tejchma: *A mezőgazdasági politika egyes elvei és problémái*

W. Kawalec: *A lengyel ipar térbeli struktúrájának néhány kérdése*

Digitized by Google

M. Naszkowski: *Különféle irányzatok az imperializmusnak a szocialista országokkal szembeni ideológiai stratégiájában*

T. Rudolf: *A kongresszusi tézisek az ifjúságról*

M. Dobrosielski: *Az ideológiai munka néhány problémája*

C. Niemadzi: *A szolgáltatások fejlesztésének problémái Lengyelországban*

J. Kleer: *Észrevételek az elosztás elveiről*

M. Brzoska: *A mezőgazdaság fejlődése 1966—75-ben*

R. Swierkowski: *Gondolatok a termelési propagandáról*

J. Majewski: *Varsó fejlesztésének perspektívái*

J. Wiatr: *Herbert Marcuse — az utat tévesztett radikalizmus filozófusa*

P. Mackowiak: *Az NPD, a neohitlerizmus fő ereje*

Foglalkoztatás és bérek (Táblázatok)

Lakásépítkezés

Október

J. Urbanowicz: *A Lengyel Népköztársaság védelempolitikájának és védelmi képességének alapvető problémái*

R. Mistewicz: *A főiskolák új belső struktúrája*

W. Kinecki: *Az úttörőmozgalom a nevelés frontján*

M. Dobrosielski: *Az európai biztonság problémái a csehszlovák válság kapcsán*

S. Albinowski: *A gyengeség és következetlenség modellje* (A csehszlovák gazdasági koncepciókról)

E. Mazurkiewicz: *Az állattenyésztés fő problémái*

M. Misiak: *A tervezés és gazdaságirányítás kérdéseiről*

E. Kreczkowska: *A nemzeti jövedelem alakulása a IV. és V. pártkongresszus között*

W. Krencik: *A bérstruktúra egyes problémái*

T. Nowacki: *A szakoktatás ügyében*

S. Strzelecki: *Észrevételek a beruházásgazdaságról városi körülmények között*

M. Naszkowski: *A nemzetközi helyzetről* (A nemzetközi feszültség fokozódásáról)

R. Wojna: *Mire számítottak...* (Nyugati vélemények a csehszlovák eseményekről)

L. Pastusiak: *Az Egyesült Államok társadalmi helyzete*

J. Sikorski: *Spanyolország társadalmi és gazdasági helyzete a hatvanas években*

WEG UND ZIEL

Október

Problémák, viták, következtetések (A csehszlovákiai eseményekről

A kommunista pártok állásfoglalásai (Áttekintés a kommunista mozgalom jelenlegi helyzetéről)

L. Spira: *A szocializmus megvalósítására irányuló akarat és az 1918-as év* (Az osztrák szocialisták 1918-ban)

F. Fürnberg: *Az Osztrák Kommunista Párt — 1918—1920* (A párt megalakulásáról és az utána kialakult helyzetről)

R. Ledda: *Biafra — osztályok és törzsek* (Helyzetelemzés)

L. Safin: *Hubert H. Humphrey jelölése*

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Пятидесятилетие венгерского коммунистического движения — Воспоминания о днях создания ПКВ — *Эдит Варга:* Хозяйственная реформа — с точки зрения предприятий — *Ласло Кёвагё:* Национальная политика нашей народной республики — *Дьердь Макаи:* Ближний Восток на грани войны и мира — *Йене Бочкор:* Кризис режима Сухарто — *Андраш Жилак:* Двадцатилетие исследовательской работы в области истории партии — *Шандор Жарноцаи:* Предоставление кредитов сельскохозяйственным производственным кооперативам (Интервью) — Иллюстрированное приложение: Пятидесятилетие нашей партии — Десять лет журналу «Проблемы мира и социализма» — *Ференц Ратками:* Познакомьтесь — журнал «Современник» — *Ференц Патаки:* Наше народное образование и социология — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Д-р Павел Вокати:* Замечания по поводу теоретических вопросов кооперативного движения — *Д-р Шандор К. Надь:* Несколько возражений — *Иштван Кадар:* За единую модель представительства? — *Д-р Эва Ж. Боушка:* За «платность фондов» или за «отчисления от накопления»?

CONTENTS

Fifty Years of the Hungarian Communist Movement — Reminiscences of the Foundation of the CHP — *Edit Varga:* On the Economic Reform — From the Viewpoint of Enterprises — *László Kővágó:* The Policy of Our People's Republic Towards Nationalities — *György Makai:* The Middle East on the Borderline of War and Peace — *Jenő Bochkor:* Crisis of the Suharto Regime — *András Zsilák:* Twenty Years of Party History Research — *Sándor Zsarnóczai:* Granting of Credits to Agricultural Cooperatives (Interview) — Coloured supplement: On the Fiftieth Anniversary of Our Party — Tenth Anniversary of "Peace and Socialism" — *Ferenc Rátkai:* We Introduce the "Kortárs" — *Scientific Life: Ferenc Pataki:* Sociological Approach of Our Education System — EXCHANGE OF VIEWS: *Dr. Pavel Vokaty:* Remarks on the Theoretical Questions Concerning the Cooperatives. — *Dr. Sándor K. Nagy:* Some Objections — *István Kádár:* For a Unified Model of Safeguarding Interests? — *Dr. Éva Zs. Bouska:* Charge for Fixed Assets or Bonification for Accumulation?

SOMMAIRE

Cinquantenaire du mouvement communiste en Hongrie — Souvenirs de la constitution du Parti communiste de Hongrie — *Edit Varga:* A propos de la réforme économique — du point de vue des entreprises — *László Kővágó:* La politique des minorités nationales de notre République populaire — *György Makai:* Le Moyen-Orient entre la guerre et la paix — *Jenő Bochkor:* La crise du régime Soeharto — *András Zsilák:* Vingt années de recherches sur l'histoire du Parti — *Sándor Zsarnóczai:* Les coopératives de production agricoles et leur appovisionnement en crédits (interview) — Supplement illustre: Pour le Cinquantenaire de notre Parti — La revue «Paix et Socialisme» a dix ans — *Ferenc Rátkai:* La revue Kortárs — *Ferenc Pataki:* L'approche sociologique de l'éducation nationale hongroise — ECHANGE DE VUES: *Dr. Pavel Yokaty:* A propos des problèmes théoriques des coopératives — *Dr. Sándor K. Nagy:* Quelques objections — *István Kádár:* Un modèle unique de représentation des intérêts? — *Dr. Eva Zs. Bouska:* Taux de capitalisation ou prime pour l'accumulation?

INHALT

Fünfzig Jahre der ungarischen kommunistischen Bewegung — Erinnerungen an die Bildung der Partei der Kommunisten in Ungarn — *Edit Varga:* Die Wirtschaftsreform — Vom Gesichtspunkt des Unternehmens aus betrachtet — *László Kővágó:* Von der Nationalitätenpolitik unserer Volksrepublik — *György Makai:* Der Osten auf der Grenzlinie des Friedens und des Krieges — *Jenő Bochkor:* Die Krise des Suhartoregime — *András Zsilák:* Zwanzig Jahre der parteigeschichtlichen Forschung — *Sándor Zsarnóczai:* Der Kredit der Agrargenossenschaften (Interview) — Illustrierte Beilage: Auf den fünfzigsten Geburtstag unserer Partei — Zehn Jahre „Problemen des Friedens und der Sozialismus" — KRITIK: *Ferenc Rátkai:* Wir stellen „Kortárs" (Zeitgenosse) vor — Aus Leben unserer Wissenschaft: *Ferenc Pataki:* Der soziologische Aspekt unseres Erziehungswesens — GEDANKENAUSTAUSCH — *Dr. Vokaty Pavel:* Bemerkungen zu den theoretischen Fragen der Genossenschaften — *Dr. Sándor K. Nagy:* Manche Einwände — *István Kádár:* Einheitliches Modell der Interessenvertretung — *Dr. Éva Zs. Bouska:* „Grundmittelrate" oder „Akkumulationsgebühr".

Digitized by Google

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára.
Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 200 példányban.
68.03446/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

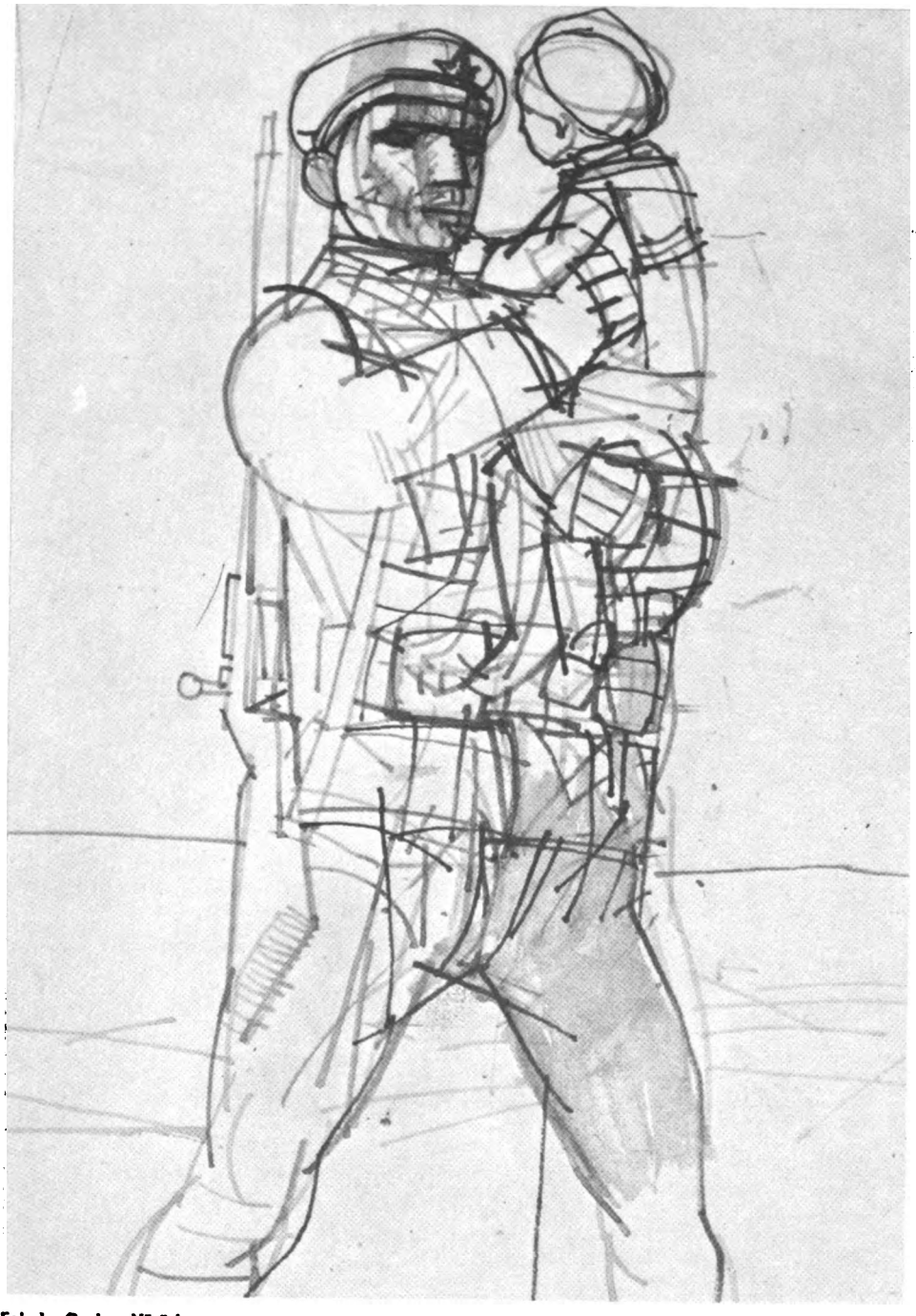

Feledy Gyula: Vöröskatona

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
FEB 18 1969
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

12

XXIII. ÉVFOLYAM, 1968. DECEMBER

Digitized by Google

Ingemar Callenberg (Svédország) Illusztráció Sara Lidman Vietnam-versséhez

Digitized by Google

XXIII. ÉVFOLYAM, 12.
1968. DECEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Apró Antal	3	A nemzeti és nemzetközi érdek összefonódása a szocialista országok gazdasági együttműködésében
Kálmán Endre	14	A „demokratikus szocializmus" jelszava és a valóság
Dr. Szekér Gyula	24	A tudományos kutatások hatékonyságáról
Pach Zsigmond Pál	33	A társadalomtudományok fejlődésének elvi kérdéseihez
Dr. Gergely István	45	Eredmények és gondok mezőgazdaságunk műszaki fejlődésében
Füleki József	52	Dolgainkról (Izlés – politika – konzervativizmus)
		Nemzetközi szemle
Márkus Gyula	59	A nép ügye – a párt ügye (A LEMP V. kongresszusáról)
	64	Vietnam napjainkban
		Kritika
Szabó György	66	A „Kilencek" új kiállítása a Műcsarnokban
		Eszmecsere
Dr. Erdei Ferenc	71	A szövetkezeti vita összegezése
Breuer János	83	Művészetirányítás vagy művészek irányítása?
Dr. Molnár László	87	Gondolatok a szociológia társadalmi funkcióiról
		Tájékozódás
	92	Miért áramlik a francia tőke külföldre?
		Fórum
Martinák József	97	Egy vélemény
		Könyvekről
Nógrádi Sándor	100	Komját Irén: Mező Imre
Dr. Szabolcs Ottó	102	A Wilhelmstrasse és Magyarország
Németh G. Béla	104	Lőrincze Lajos: Nyelvőrségen
V. Kuna Margit	107	Déry Tibor: Szembenézni – Illyés Gyula: Az éden elvesztése
Kulin Ferenc	108	Demény Ottó: Életforma
Vasy Géza	109	Bulgakov magyarul
	110	**Testvérlapjainkból**
13, 58, 63, 67, 68, 69, 70, 86		a **„Kilencek"** kiállításának anyagából

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

APRÓ ANTAL az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a kormány elnökhelyettese
KÁLMÁN ENDRE, a Társadalmi Szemle szerkesztője
DR. SZEKÉR GYULA, kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a nehézipari miniszter első helyettese
PACH ZSIGMOND PÁL, a történettudományok doktora, akadémiai levelező tag, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója
DR. GERGELY ISTVÁN, kandidátus, miniszterhelyettes
FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
MÁRKUS GYULA, újságíró
SZABÓ GYÖRGY, az Új Írás rovatvezetője
DR. ERDEI FERENC, akadémikus, a Hazafias Népfront főtitkára
BREUER JÁNOS, zenekritikus
DR. MOLNÁR LÁSZLÓ, kandidátus, a Politikai Főiskola szociológiai tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára
MARTINÁK JÁNOS, középiskolai tanár, könyvtáros
NÓGRÁDI SÁNDOR, az MSZMP Központi Bizottságának tagja
DR. SZABOLCS OTTÓ, kandidátus, főiskolai tanszékvezető tanár
NÉMETH G. BÉLA, kandidátus, egyetemi adjunktus
V. KUNA MARGIT, középiskolai tanár
KULIN FERENC, középiskolai tanár.
VASY GÉZA, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

APRÓ ANTAL:

A nemzeti és nemzetközi érdek összefonódása a szocialista országok gazdasági együttműködésében

1

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, az elmúlt fél évszázadban bekövetkezett nagy szocialista átalakulások az emberi társadalom és az államok közötti viszonyban — a gazdasági és politikai élet terén egyaránt — új típusú kapcsolatokat alakítottak ki, amelyeknek alapvető jellemvonása a proletár internacionalizmus, a nemzeti és a nemzetközi érdekek összhangja. A szocialista országok közössége, amelyet a célok azonossága: a szocializmus, majd a kommunizmus felépítése és a közös marxista ideológia jellemez, ma már 14 szocialista országot fog át és világméretű befolyással rendelkezik minden tekintetben.

Az elmúlt húsz év alatt az új szocialista államok a Szovjetunió támogatását élvezve, sok vonatkozásban igen eltérő társadalmi, gazdasági körülmények között folytatták építőmunkájukat és sok nemzetközileg is hasznosítható tapasztalatot gyűjtöttek össze a társadalom szocialista átalakítása terén. A szocializmus építésének gyakorlatában legtöbb országban eredményesen használták fel azokat a nemzeti fejlődésbeli sajátosságokat, amelyek történelmileg alakultak ki. Ez az egyik jelentős közös történelmi tapasztalat.

A másik az, hogy bár eltérő gazdasági viszonyok között folytatják a szocializmus építését az új államok, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet főbb jellegzetességei azonosak voltak. Ezek a közös törvényszerűségek: a főbb termelési eszközök magántulajdonának és a kizsákmányolásnak megszüntetése, a proletariátus diktatúrájának létrehozása, a belső nemzeti viszályok felszámolása, a munkanélküliség megszüntetése, az új társadalom építésében a tervgazdálkodás bevezetése, valamint a szocialista országok testvéri együttműködése.

Mindezek együtt és más tényezők olyan új viszonyokat alakítottak ki népeink és államaink között, valamint a nem szocialista államokkal folytatott békés együttműködésünkben, amelyek saját fejlődésünk elősegítése mellett nemzetközi méretekben a világ progresszív átalakítása irányába is hatnak.

Országainkban a nagy társadalmi, gazdasági átalakulások tapasztalatai a pozitív tényezők mellett azt is bizonyítják, hogy az átalakulás igen bonyolult, különösen a gazdasági építőmunka terén, hogy nemzeti és nemzetközi méretekben közösen kell harcolnunk a fejlődés során jelentkező nehézségek felszámolásáért, a szocializmus teljes felépítéséért. Ma már mind világosabb az a felismerés, hogy csak közös erőfeszítések útján, a jelenleginél szorosabb gazdasági szövetségbe tömörülve tudjuk országainkban a termelőerőket megfelelően tovább fejleszteni, a társadalmi termelés hatékonyságát növelni, s az új társadalomban a dolgozók élet- és munkakörülményeit tovább javítani.

A szocialista államok társadalmi, gazdasági fejlődés tekintetében már ma is a világ legdinamikusabban fejlődő államcsoportját képezik, népeik növekvő

Digitized by Google

jóléte az egész világ előtt bizonyítja a szocializmus életrevalóságát, az új társadalomnak azt a nagyszerű tulajdonságát, hogy saját erőfeszítéseikkel és a többi szocialista országgal való nemzetközi együttműködés útján megoldják az emberi társadalomnak azokat a létfontosságú problémáit, amelyeket a tőkés társadalmi rendszer nem tudott és a jövőben sem tud megoldani.

Szocialista világnézetünk és rendszerünk mind politikai, mind gazdasági vonatkozásban szilárd alapot ad a nemzeti és nemzetközi érdekek harmonikus egyeztetésére. A jelenlegi igen bonyolult és a különböző feszültségekkel terhes nemzetközi helyzetben nagyon fontos a nemzeti és a nemzetközi érdekek helyes felismerése és türelmes egyeztetése.

A szocializmus ügye kezdettől fogva, minden fejlődési szakaszában elválaszthatatlan volt az internacinalizmustól. Marx és Engels a százhúsz évvel ezelőtt megjelent Kommunista Kiáltványban a következőképp adták meg a választ arra a kérdésre, hogy miben különböznek a kommunisták a munkásosztály többi pártjától: „A kommunisták a többi proletár párttól csak abban különböznek, hogy egyrészt a proletárok különböző nemzeti harcaiban az egész proletariátus közös, a nemzetiségtől független érdekeit hangsúlyozzák és érvényesítik; — másrészt abban, hogy a proletariátus és a burzsoázia között folyó harc különböző fejlődési fokain mindig az össz-mozgalom érdekeit képviselik."

A kommunista pártok vezetésével szocializmust építő országok azzal a nagy felelősséggel tartoznak az egész nemzetközi munkásosztálynak, hogy amikor munkásosztályuk, illetve egész dolgozó népük érdekeit képviselik, tevékenységük a hatalom birtokában ne szakadjon el a közös érdektől, a munkásosztály nemzetközi érdekeitől. Az internacionalizmus gyakorlati alkalmazása számunkra azt jelenti, hogy a nemzeti érdeket mindig a munkásosztály, a szocializmus nemzetközi érdekeivel szoros összhangban kell kielégíteni.

Ebből következik, hogy egy szocialista ország nem helyezheti szembe szuverenitását a nemzetköziséggel. A szuverenitás és a nemzetköziség szocialista viszonyok között nem áll egymással ellentétben, hanem kölcsönösen erősíti egymást. Időtálló a kommunista- és munkáspártok képviselőinek 1960. évi nemzetközi tanácskozásán elfogadott elv, hogy: „Az összes marxista—leninista pártok függetlenek és egyenjogúak, politikájukat országaik konkrét adottságaiból, a marxizmus—leninizmus elveiből kiindulva dolgozzák ki és kölcsönösen támogatják egymást." Ugyanakkor e tanácskozás dokumentuma hangsúlyozza azt is. hogy „az egyes országok munkásosztálya ügyének sikere megköveteli valamennyi marxista—leninista párt nemzetközi szolidaritását. Minden egyes párt felelős országa munkásosztályának, dolgozóinak, az egész nemzetközi munkás- és kommunista mozgalomnak."

Lehetnek-e érdekellentétek és ebből következően viták az egyes szocialista országok, illetve pártjaik között? Természetesen lehetnek, mert eltérő történelmi múlttal, különböző gazdasági adottságokkal, más- és más társadalmi feltételekkel rendelkeznek, s eltérő szükségletek jelentkeznek az egyes szocialista országokban. A közöttük levő ellentmondások azonban megoldhatók, éppen a nemzeti és nemzetközi érdekek türelmes összehangolása alapján. A történelem tapasztalata azt bizonyítja, hogy a valódi nemzeti érdekeket mindig össze lehet egyeztetni a szocializmus általános érdekeivel, annál is inkább, mert a szocialista országok között előforduló nézetkülönbségek átmeneti jellegűek.

A jelenlegi világgazdasági és világpolitikai helyzetben a nemzetközi munkásmozgalom különböző osztagai és különösen az egyes szocialista országok léte és fejlődése objektíve szükségessé teszi — jobban, mint eddig —, a szocialista országok gazdasági együttműködésének kiszélesítését és gazdasági szövetségük

Digitized by Google

továbbfejlesztését. Erre megvan minden lehetőség. Ha mégis felmerülnek problémák, és az egyes országok nem gazdasági szövetségünk mindenoldalú erősítésének útját választják — ez nem objektív okokból következik, hanem téves szemléletbeli, a szocialista összefogás lehetőségeit lebecsülő, az „önálló" útválasztást túlbecsülő elképzelésekből, s jelenthet ugyan átmeneti előnyöket, de hosszabb távon károkat okoz a nemzeti és a nemzetközi érdekeknek egyaránt.

2

A szocialista országok gazdasági együttműködése a KGST-ben két évtizedes múltra tekinthet vissza. Az elmúlt időszakban országaink nagyszerű gazdasági fejlődést értek el, s ebben nagy szerepe volt a szocialista országok gazdasági összefogásának, amely védte és segítette a tagállamokat problémáik megoldásában.

A második világháború előtt a KGST-hez tartozó államok többségében igen elmaradottak voltak a gazdasági és társadalmi viszonyok. Az azóta elért fejlődést számtalan tény bizonyítja. Ezt fejezi ki az alábbi táblázat is:

A szocialista országok ipari termelésének növekedése 1967-ben:

	A háború előtti időszakhoz képest	1950-hez képest
Szovjetunió	9,4-szeres	5,5-szeres
NDK	4,9-szeres	4,4-szeres
Lengyelország	12,7-szeres	5,9-szeres
Románia	12,1-szeres	8,2-szeres
Magyarország	7,0-szeres	4,5-szeres
Bulgária	26,6-szeres	8,7-szeres
Csehszlovákia	5,8-szeres	4,1-szeres
Jugoszlávia	7,8-szeres	4,5-szeres
Mongólia	12,2-szeres	5,8-szeres

Az elért eredmények, a meglevő gazdasági kapcsolatok egyre inkább az országaink közötti jelentős közeledést, kiegyenlítődést és összefonódottságot mutatják. Ezt meggyőzően szemlélteti a KGST-hez tartozó országok külkereskedelmi statisztikája. Egy-egy országnak a többi KGST-országgal lebonyolított forgalma teljes külkereskedelmének több mint 50 százalékát teszi ki. A KGST-hez tartozó európai szocialista országok a Szovjetunióval bonyolítják le teljes külkereskedelmüknek több mint egyharmadát, és együttes részesedésük a Szovjetunió külkereskedelmében közel 60 százalék. Vagyis minden szocialista ország számára a KGST-országok együttes piaca jelenti a legnagyobb fogyasztót, azaz vevőt, és egyben a legnagyobb szállítót, azaz eladót is.

A KGST-országok összes külkereskedelmi forgalma 1967-ben az 1950. évinek 5,5-szeresére növekedett, a világkereskedelemben való részesedése pedig majdnem hétszeresére nőtt. Ez azt mutatja, hogy szélesedett a KGST-országok kapcsolata egymás között és a világ többi államával. Az utóbbi tíz évben a KGST-országok több mint 205 millió tonna szenet, 181 millió tonna nyersolajat és olajterméket, 175 millió tonna vasércet, 45 millió tonna csövet és hengerelt árut, 3 millió tonna gyapotot, 45 millió tonna gabonát, 7 millió tonna friss zöldséget és gyümölcsöt, 2 millió tonna húst és húskészítményt, 1,5 milliárd méter pamutszövetet és 240 millió pár cipőt szállítottak egymásnak — hogy csak néhány fontosabb terméket említsünk.

Digitized by Google

Gazdasági szövetségünk továbbfejlesztése egybeesik a szocialista világrendszer politikai és gazdasági érdekével. A jövőbeli fejlődés szempontjából politikailag és gazdaságilag egyaránt fontos, hogy a szocialista országok népei és szakemberei jobban megismerjék egymás gazdaságát, a szocializmus építése során szerzett tapasztalataikat, hogy ez úton is mindjobban közeledjenek egymáshoz.

A szélesebb körű gazdasági együttműködés, a nagyobb gazdasági egységek irányában való haladás nem csupán az európai szocialista országok fejlődésének sajátossága. Találkozunk vele a legfejlettebb és a közepesen fejlett tőkésországokban is. Közismert, hogy a műszaki fejlődés a termelési ágak egész sorában döntő fölényt biztosít a nagy és még nagyobb üzemi termelésnek, a sokirányú kooperációnak. Nemzetközi jelenség, hogy a termelés és kutatás terjedelme olyan mértékben nő, hogy máris túllépte a kisebb és közepes nagyságú országok lehetőségeit, illetve határait. Ily módon a tudomány és a technika fejlődése nemcsak a nagyobb vállalati gazdasági egységek kialakításának kedvez, hanem a nagyobb nemzetgazdasági egységek kialakításának is; nemcsak a kisebb üzemek, de a kisebb KGST-országok fokozatos integrálódása szorosabb gazdasági együttműködése irányába is hat.

A szocialista államok, mint társadalmuk gazdasági életének és fejlődésének központi irányítói, tervszerű gazdálkodásukkal döntő befolyást gyakorolnak az országok közötti gazdasági együttműködésre, elsősorban az állami monopóliumban levő külkereskedelem irányítása és népgazdasági terveik, a közös érdekű főbb gazdaságpolitikai célok összehangolása révén, mégpedig általában a fokozódó gazdasági összefonódás és kiegyenlítődés irányában.

Az elmúlt években a hosszú lejáratú külkereskedelmi szerződések rendszere vált gazdasági együttműködésünk leghatásosabb eszközévé. Ezek az egyes országok kivitelének és behozatalának nagy része számára biztosítottak felvevőpiacot, illetve beszerzési forrást. Ami a biztosított piacot illeti, annak különösen nagy volt a jelentősége az iparosodás kezdetén álló vagy közepesen fejlett és általában kis területű, kis belső piacú országok ipara számára.

Két évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy a hosszú lejáratú szerződések rendszere alapján a KGST-országok viszonylag gyorsan és sokkal nagyobb mértékben tudtak ipari késztermékeket exportálni, mint a hasonló fejlettségű tőkésországok. Ezzel lehetőséget nyertek arra, hogy kivédjék a tőkésállamok hosszú évekig tartó embargós politikáját, hogy biztosítsák szocialista fejlődésüket, megvalósítsák reformjaikat és a gyors ütemű szocialista iparosítást. Ezt — többek között — átfogóan jellemzik a nemzeti jövedelem alakulására vonatkozó összehasonlító adatok:

A nemzeti jövedelem termelésének növekedése a KGST-országokban és a Közös Piac országaiban:

	KGST-országok	*Közös Piac országai*
A termelés indexe		
1966. év, 1950 %-ában	360	235
1966. év, 1960 %-ában	145	130
Évi átlagos növekedés		
1950—1966 években, %	8,3	5,5
1960—1966 években, %	6,4	4,4

Digitized by Google

A KGST-országok teljes ipari termelése 1967-ben 1950-hez viszonyítva 5,5-szeresére növekedett, a fejlett kapitalista országokban viszont alig valamivel haladta meg a kétszeres fejlődést.

Sok egyéb tény is bizonyítja, hogy az önálló, kisebb szocialista államok részére a szocialista nemzetközi együttműködés biztosítja a válságmentes fejlődést, a rohamosan növekvő ipari termelés számára pedig a folyamatos nyersanyagellátást. A szocialista iparosítás útjára lépett országok növekvő külkereskedelmi forgalmuk révén elkerülték azokat a nehézségeket is, amelyek főleg a fizetési mérleg hiányával kapcsolatosak, s amelyekkel napjainkban oly gyakran folytatnak szinte kilátástalan küzdelmet a nemrég felszabadult volt gyarmati országok. A fejlődésben jelentkező gazdasági nehézségeken a fiatal szocialista országokat általában a Szovjetuniónak gazdasági téren is megmutatkozó internacionalista szolidaritása segítette át. A Szovjetunió volt eddig is és ő jelenleg is a szocialista országok fő nyersanyagszállítója és készterméke ik fő átvevője, mégpedig — és ezt helyénvaló hangsúlyoznunk — hosszabb ideig állandó és a többi szocialista ország számára is igen kedvező csereviszonyok mellett.

A fiatal szocialista országok gyors ipari fejlődésében nagy szerepet játszott az is, hogy számos nagy ipari létesítmény tervrajzát, teljes műszaki dokumentációját, valamint egyéb értékes műszaki tapasztalatokat a KGST országai ingyen bocsátották egymás rendelkezésére. Iparának fejlettsége, sokoldalúsága és méretei következtében ebben a tekintetben is a Szovjetunió nyújtotta a KGST-ben tömörült európai szocialista országoknak a kimagaslóan legtöbb segítséget, különösen az iparosodás útján éppen csak elindult, vagy addig csak nagyon gyengén iparosodott országoknak. 1948-tól 1967. október 1-ig a Szovjetunió átadott más KGST-országoknak több mint 24 ezer, és kapott kb. 13 ezer komplett műszaki-tudományos dokumentációt.

Annak a nagy különbségnek az érzékeltetésére, mely a Szovjetunió által nyújtott internacionalista segítség és az imperialista „segítségnyújtás" között van, elég egy pillantást vetni Bulgária és a vele szomszédos Görögország fejlődésének alakulására. Ezt szemlélteti az alábbi táblázat:

Bulgária és Görögország fejlődésének néhány adata:

	Bulgária	*Görögország*
A fejlődés indexe (1966. év, az 1955. év %-ában)		
Ipari termelés	407	221
Mezőgazdasági termelés	179	164
Külkereskedelmi forgalom	572	298
Évi átlagos növekedés az 1955—1966. években:		
Ipari termelés	13,6	7,5
Mezőgazdasági termelés	5,4	4,6
Külkereskedelmi forgalom	17,2	10,1

A KGST-ben tömörült országok népeinek — saját erőfeszítéseik, nagyszerű munkájuk, és áldozatkészségük mellett — gazdasági összefogásuk és egymásnak nyújtott segítségük tette lehetővé a gyors szocialista fejlődést. Az elért jelentős

Digitized by Google

gazdasági megerősödés tette lehetővé a fiatal, önálló szocialista államok gyors politikai megszilárdulását és függetlenségük biztosítását az imperialista államok nyomása, diszkriminációja ellenére.

3

Amikor jogos büszkeséggel méltatjuk országaink elért eredményeit a szocialista fejlődésben és gazdasági együttműködésben, akkor látnunk kell a növekedéssel együtt járó nehézségeket, a megoldásra váró új problémákat is. A fejlődés általános törvényei közé tartozik, hogy azok az együttműködési formák, amelyek két évtizeden át alkalmas lehetőséget, keretet biztosítottak az előrehaladás számára, egy idő múlva már nem, vagy csak kevésbé bizonyulnak az egyes szocialista országok fejlődése, valamint a szocializmus általános fejlődése számára alkalmasnak. Vonatkozik ez a KGST tevékenységének számos területére is.

Az utóbbi években az egyes szocialista országok, saját tapasztalataik elemzése alapján, számos lépést tettek, hogy népgazdaságaik hatékonyságát növeljék, s ezért korszerűbb gazdaságirányítási módszereket vezettek be. Ezek a változások, minthogy az országok belső és külső feltételeiből, lehetőségeiből indultak ki, természetszerűleg eltérnek egymástól, de néhány fontos vonatkozásban mégis hasonlóságot vagy egyezést mutatnak. Így például minden európai KGST-országban kialakult az a meggyőződés, hogy a negatív jelenségek részben az áru- és értékviszonyok elhanyagolására, a gazdaságirányítás túlzott központosítására, a gazdálkodó egységek önállóságának és kezdeményezési lehetőségeinek túlzott megszorítására vezethetők vissza. Általánossá vált az a felfogás, hogy a gazdaságirányításban csökkenteni kell az adminisztratív jellegű vezetést, nagyobb súlyt kell adni a pénz- és árukapcsolatoknak, a gazdálkodó egységek önállóságának és kezdeményezésének. Különböző mértékben, de minden európai szocialista országban történtek lépések ebben az irányban, és legtöbbjükben további intézkedések vannak tervezve, vagy megvalósulóban.

A szocializmus építése során jelentkező új igények, a termelőerők gyors fejlődése és a különböző jellegű nehézségek kiküszöbölése tette szükségessé az egyes szocialista országok gazdasági reformjának elindítását. Ugyanakkor a különböző országokban megindult kezdeményezések hatással vannak a többi ország útkeresésére is. A gazdasági hatékonyság emelése egy-egy szocialista országon belül a szocialista világgazdaság hatékonyságát is emeli, a szocializmus pozícióját erősíti a két rendszer versenyében. Belső gazdasági fejlődési formáik hiányosságai viszont kedvezőtlenül hatnak a szocialista országok közösségének, ezen belül a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa fejlődésére is.

Ma már nemcsak az egyes szocialista országok belső fejlődési formái bizonyulnak elégtelennek a gyorsabb gazdasági fejlődés számára, hanem — amint ezt testvérpártjaink központi bizottságai és kormányai az utóbbi időben nemegyszer megállapították — a nemzetközi gazdasági együttműködés kialakult formái is. A meglevő ellentmondások az utóbbi években különböző területeken élesen megnyilvánultak.

Ezek közül elsőként azt kell megemlíteni, hogy sok fontos nyersanyag exportja nem elégíti ki a növekvő szükségleteket. Ugyanakkor sokfajta késztermék termelése párhuzamos és a szükségleteket meghaladó mértékű, műszaki színvonalát tekintve pedig sok esetben korszerűtlen, alacsony termelékenységű és nem kielégítő minőségű.

Digitized by Google

A hosszú lejáratú külkereskedelmi szerződések — bár pozitív hatásuk sok vonatkozásban ma is érvényesül — nem tudták megakadályozni, hogy a külkereskedelmi forgalomba kerülő termékek minőségük és kelendőségük szerint ne különüljenek „puha" és „kemény" cikkekre. „Kemény" cikket többnyire csak „kemény" cikkért, néha pedig csak konvertibilis tőkés valutáért lehet kapni. A legkiválóbb minőségű berendezéseket, termelőeszközöket a szocialista országok nemegyszer tőkésországokból importálják, de időnként fogyasztási cikkeket is.

Az évek óta tartó jelentős erőfeszítések ellenére nem sikerült KGST-méretben kielégítően megszervezni az ágazatonkénti és termékenkénti specializálódást és kooperációt. Nem kielégítő a KGST-országok tervkoordinációja sem. Alapjában véve az egymástól függetlenül kialakított népgazdasági vagy ágazati tervek utólagos kölcsönös ismertetése folyik, a koordináció inkább csak az ötéves külkereskedelmi áruszállítások volumenének egyeztetésére irányul. A jelenlegi tervkoordináció nem, vagy csak kevéssé érinti a közös érdekeltségű megoldásokat, elsősorban a termelés szférájában.

Ahogy fokozatosan tökéletesednek az országok belső gazdasági irányítási rendszerei, úgy továbbfejlesztésre, átalakításra szorul az európai szocialista országok nemzetközi együttműködése is. Erre szükség van az elmondottakon túl más okokból is. Az utolsó hónapokban például súlyos megrázkódtatások mutatkoznak a fejlett tőkésországok gazdasági és főleg pénzügyi rendszereiben. Elsősorban a dollár, a font és a francia frank válságára gondolok, amiben tükröződnek a fejlett tőkésországokban felhalmozódott súlyos gazdasági és társadalmi ellentmondások és ami rontja az egész tőkés világ gazdasági helyzetét. Ez a fejlődés növeli ugyan az imperialista országok súrlódásait, ugyanakkor integrálódásuk tekintetében előrehaladás is történik; utóbbi a tőkés világ pozícióit jelentékenyen erősítheti. A Közös Piac hat országa 1968. július 1-én — 18 hónappal az eredetileg tervezett határidő előtt — eltörölte az egymás közötti iparcikk-forgalomban fennálló vámokat; tehát vámuniót léptetett életbe. További rendszabályokat irányoztak elő a mezőgazdasági termékforgalom teljes egységesítésére, közös külkereskedelmi politika megvalósítására, az adók, a társadalombiztosítási szolgáltatások, a közlekedés egységesítésére, tehát arra, hogy fokozatosan a gazdasági unió irányába haladjanak előre. Ez kétségkívül növeli a hat nyugat-európai ország együttes gazdasági erejét.

Azt látjuk tehát, hogy egyrészt belső adottságainkból és külső tényezőkből adódó okok, másrészt országaink nemzeti és nemzetközi érdekei egyaránt sürgetik az új, a fejlődés számára kedvezőbb szocialista együttműködési formák, a szorosabb gazdasági integráció fokozatos bevezetését a nemzetközi gazdasági kapcsolatok terén.

4

Tévedés volna azt hinni, hogy a nemzetközi gazdasági együttműködés formái megmerevedtek. Ezek a formák a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa egészének és egyes tagjainak fejlődésével együtt szükségszerűen változnak, fejlődnek. Ha számba vesszük az együttműködésben mutatkozó lehetőségeket, valamint az egyes KGST-országok belső fejlődéséből adódó új szükségleteket, akkor módunkban lesz a közös érdekeltség alapján gyorsabban és következetesebben fejleszteni a gazdasági együttműködés formáit.

Abból, amit a KGST-országok mai tervkoordinációjának nem kielégítő hatékonyságáról mondottunk, már következik, hogy célszerű lenne áttérni

Digitized by Google

mindenekelőtt maguknak a tervbe vett fő fejlesztési irányoknak, továbbá a nemzetközi méretű nagyberuházásoknak és a műszaki fejlesztésnek a koordinálására, ahelyett, hogy mint eddig, az egymástól függetlenül kialakított tervek utólagos ágazati egyeztetését végezzük.

Ma az egyes KGST-országok különböző gazdaságpolitikai koncepciókkal rendelkeznek. Ezen egymástól erősen eltérő koncepciók konkrét összehangolása alig képzelhető el. Valamennyiüknek vannak azonban kidolgozott elképzeléseik népgazdaságuk bizonyos alapkérdéseinek, így elsősorban tüzelőanyag- és energiagazdálkodásuknak, valamint alapvető nyersanyagellátási problémáiknak megoldására, mégpedig általában nemcsak öt évre, hanem ennél hosszabb időszakra. A közös érdekeket képező gazdaságpolitikai elképzelések menet közben való egyeztetését tehát itt lehetne elkezdeni. Hasonlóképpen több oldalú megállapodásokat lehetne létesíteni az érdekelt országok között nagy volumenű, a többi ország népgazdaságának fejlődésére számottevően kihatható berendezések és késztermékek gyártására és szállítására. Ezeknek a fejlődés szempontjából alapvetően fontos gazdaságpolitikai elképzeléseknek az országaink közötti folyamatos egyeztetése, összehangolása stabilitást és biztonságot adna az országoknak önálló népgazdasági terveik kidolgozásához, a tervek sokoldalú koordinálásához.

Az előbb vázolt alapvető gazdaságpolitikai elképzelések nemzetközi összehangolásának természetszerűleg együtt kell járnia a műszaki és tudományos kutatások, valamint a nagy népgazdasági beruházások sokoldalú összehangolásával, mert a tudományos kutatás, a műszaki fejlesztés, a beruházás és a termelés összefüggő egészet alkot.

Ezek a kérdések szorosan összefüggnek az országok közötti szakosítás és a kooperáció kérdéseivel. Már említettük, hogy sok az indokolatlan párhuzamosság és kicsiny a munkamegosztással előállított termékek aránya. Igaz, az utóbbi időben tettünk bizonyos lépéseket előre. A szakosítás és a kooperáció feladatainak egy részét a KGST állandó bizottsági és minisztériumi szintjéről közelebb vittük a közvetlenül érdekelt szervekhez, a vállalatokhoz. Valószínűleg tovább kell mennünk ezen az úton. Ez megfelel annak, hogy az egyes KGST-országokon belül is növekvő súlyhoz jutnak a vállalatok. Fontos, hogy ugyanakkor biztosítsuk országainkban azokat a közgazdasági feltételeket, amelyek hatékonyan ösztönzik a vállalatokat kooperációra és nemzetközi együttműködésre. Célszerűnek látszik elősegíteni, hogy a szakosításban nagyobb szerepet kapjon az alkatrészek és részegységek szakosítása, a szakosított termékek szervizének és alkatrészellátásának biztosítása, továbbá a szakosított termékek műszaki fejlesztése. Általános elvvé kellene tenni, hogy a szakosítás és kooperáció kérdéseiről folyó tárgyalásokon az érdekelt országok, illetve ezek vállalatai és intézményei vegyenek részt.

Általános elképzeléseinknek megfelelően a KGST-országok műszaki-tudományos kapcsolataiban is előtérbe kellene lépnie a kutatóintézetek és egyéb intézmények, valamint az érdekelt vállalatok közvetlen együttműködésének, egyidejűleg gondoskodva ezek, valamint a fejlesztésben részt vevő egyének anyagi érdekeltségének növeléséről. Nyilvánvaló, hogy egyes fontos együttműködési kérdésekben változatlanul felsőbb szerveknek, minisztériumoknak vagy más ágazati irányító szerveknek kellene megegyezniük, de általános elvvé kellene tenni, hogy a döntés ne történjék magasabb szinten, mint amilyenen a fejlesztés kérdésében történik. Ugyanakkor egyes területeken mérlegelni lehetne közös tudományos tanácsok és közös kutatóintézetek, szerkesztőirodák megalakítását, nagyobb jelentőségű közös kutatási problémák megoldására.

Digitized by Google

A műszaki-tudományos kutatások jobb összehangolása, a rendelkezésre álló — összességükben hatalmas — szellemi erők, valamint az anyagi eszközök jobb egyesítése a szocialista országok életbevágóan fontos s egyik legidőszerűbb feladata. Jelenleg ez fejlődésünk meggyorsításának, a két rendszer gazdasági versenyében elfoglalt pozíciónk megjavításának, a kapitalizmussal szembeni versenyképességünk növelésének alighanem legnagyobb tartaléka.

Nem kisebb a jelentősége nemzetközi együttműködésünk továbbfejlesztésében az együttműködési mechanizmus továbbfejlesztésének — ez egyébként szorosan összefügg az előbb kifejtettekkel. Ez a fejlesztés elkerülhetetlenül következik az egyes KGST-országok gazdasági mechanizmusának az utóbbi években végbement, illetve most folyó vagy előkészületben levő változásából is. Mint meglevő adottságot kell természetesen figyelembe venni az egyes KGST-országok gazdasági mechanizmusainak különbözőségét. Olyan új gyakorlati együttműködési megoldásokat, szervezeti formákat kell találni, amelyek messzemenően figyelembe veszik a különböző mechanizmusok közös új vonásait, és amelyek megvalósíthatók a különbözőségek fennállása mellett is.

Aligha vitatható, hogy a KGST-országok külkereskedelmi kapcsolataiban továbbra is a hosszú lejáratú államközi megállapodásokat kell fő szabályozóként alkalmazni. Ugyanakkor az operatív árukapcsolatokban a vállalatoknak kell juttatni a fő szerepet. Az államközi megállapodások kialakításába is célszerű bevonni az érdekelt külkereskedelmi, termelő és felhasználó vállalatokat. Fejleszteni kell a vállalatok közötti közvetlen megállapodásokat és ösztönözni a hosszabb lejáratú vállalati szerződéseket.

A fejlődés napirendre tűzte a KGST-országok vámredszerének kialakítását is. Magyarországon már huzamosabb ideje történnek ilyen irányú lépések és az 1968. január 1-én életbe lépett reformoknak egyik lényeges része a bevezetett vámrendszer. Eddigi tapasztalataink általában kedvezőek. Ez a vámrendszer, gazdasági funkciója mellett alkalmas arra is, hogy az új gazdasági-irányítási módszerek körülményei között lehetővé tegye a szocialista országok közötti szorosabb együttműködést és egy szocialista vámmentes övezet létesítését.

Kerek tíz éve foglalkoznak a KGST illetékes szervei az ún. saját árbázis problémájával, tehát azzal a feladattal, hogy a tőkés világpiac áraiból levezetett külkereskedelmi árak helyébe saját termelési költségeinken alapuló külkereskedelmi árakat vezessünk be. Az eddigi munkák arra a felismerésre vezettek, hogy a saját árbázisra való áttérés semmiképpen sem tekinthető a közeli jövőben megvalósítható feladatnak.

A saját árbázisra való áttérésnél is régebbi, valójában a KGST megalakulásának idejére visszanyúló probléma a KGST-országok közötti multilaterális fizetési forgalom megvalósítása. Az utolsó években, a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank megalapítása óta valamelyest léptünk előre e téren is, de a probléma alapjában véve ma is megoldatlan. Nem is oldható meg mindaddig, amíg a KGST-országok egész külkereskedelmi forgalma a mai alapokra, a KGST-országok közti kétoldalúan teljesen kiegyensúlyozott árucserére épül fel. Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy ez a rendszer ma már nehezíti a KGST-országok egymás közötti forgalmának erőteljesebb fejlesztését és az együttműködés sok más lehetőségét, így a szakosodás, a kooperáció, a tervkoordináció stb. kibontakozását. Ezért közös érdek olyan általánosabb érvényű árrendszer, illetve olyan elszámolási pénz megteremtése, amely valóban lehetővé teszi a multilaterális elszámolás megvalósítását.

Az általános fejlődési tendenciának felelne meg az is, ha fokozódnék a nemzetközi gazdasági együttműködésben a hitel szerepe. Ebben az irányban

Digitized by Google

is történt egy és más a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank megalakulása óta. Ma a Bank egyrészt mint a KGST-országok elszámolási központja működik, másrészt konvertibilis devizákkal végez műveleteket. A befizetett alaptőkének többszörösét sikerült betétek formájában felvennie, részben szocialista, részben nem szocialista bankoktól. Ezt a tevékenységet célszerű lenne lényegesen kiszélesíteni, úgy, hogy a Bank rövid- és középlejáratú hiteleket nyújthasson, elsősorban a KGST-országoknak, s hosszú lejáratú hiteleket folyósíthasson közös érdekű beruházások megvalósításához, kooperációk létrehozásához, licencek vásárlásához. Az itt érintőleg felvázolt problémák megoldásának jellemzője, hogy a szocialista országok a jövőben is elsősorban egymás segítésére, védelmére kívánnak támaszkodni.

Gazdasági közösségünk intézményes továbbfejlesztése hatalmas energiákat szabadíthatna fel közös fejlődésünk meggyorsítása érdekében, hatásosabban állíthatná szembe ezt a közösséget a tőkés világ integrációival, továbbá megsokszorozhatná annak a segítségnek a hatásfokát, amelyet a szocialista országok külön-külön adnak a fejlődő országoknak. Mindez nem sérti a nemzeti szuverenitást, hiszen az egyes tagországok a szocialista gazdasági közösség továbbfejlesztése esetén is megtartanák teljes cselekvési szabadságukat.

Befejezésül szükséges hangsúlyozni, hogy a szocialista fejlődés, a nemzetközi együttműködés során napirendre került újszerű feladatok megfogalmazása, kidolgozása és gyakorlati megoldása nem történhet másképp, mint valamennyi ország kollektív elméleti, politikai és gazdasági erőfeszítéseinek egyesítése útján. Eközben aligha kerülhetők el a viták, ez azonban nem vezethet együttműködésünk stagnálásához, ha vitáinkban a problémák őszinte feltárására, egymás véleményének és érdekeinek megismerésére és figyelembevételére törekszünk.

Együttműködésünk fejlesztése megköveteli, hogy ne elégedjünk meg a formális megoldásokkal. Alapvető érdekazonosságunk, ideológiai és politikai egységünk azonban gyakorlatilag érdekeltéréseken, véleménykülönbségeken keresztül érvényesül, hiszen közismert, hogy országaink a gazdasági fejlettségnek különböző színvonalán állnak, más-más történeti, nemzeti adottságokkal rendelkeznek. Együttműködési politikánk éppen azzal válik országaink egységének, barátságunk erősítésének zálogává, hogy az együttműködés módszereinek és formáinak szakadatlan tökéletesítése útján a kellő időben tárja fel és magasabb szintű egységbe kovácsolja közösségünk érdekeinek, álláspontjainak sokféleségét.

A szocialista országok szorosabb együttműködésének nem mond ellent az, ha egyes tervezett intézkedésekben nem valamennyi KGST-tagállam vesz részt, hanem csak azok, amelyek az adott cél elérésében érdekeltek. A minden szocialista országra kiterjedő együttműködés mellett fejleszteni kell a tagországok közötti két- és többoldalú együttműködést is, nem szólva most arról, hogy a KGST-országoknak természetesen a világ más államaival is állandóan bővülő gazdasági kapcsolatokra kell törekedniük.

Az eddig elmondottak jelentősége messze túlmegy országaink határain. E megfontolásokból kiindulva határozták el egyes KGST-országok párt- és kormányfői ez évi drezdai, majd bratislavai tanácskozásukon, hogy a közeljövőben részletesen megvitatják az országaik közötti gazdasági együttműködés továbbfejlesztésének soron következő kérdéseit. Testvérpártjaink részletesen foglalkoznak már a KGST-országok szorosabb gazdasági együttműködésével összefüggő problémákkal, és a Magyar Szocialista Munkáspárt is kidolgozta javaslatait, s el is juttatta ezeket a többi KGST-ország illetékes vezető pártszerveihez.

Digitized by Google

A két rendszer harca, társadalmi rendünk, világnézetünk vonzóereje, hitele nagyrészt éppen attól függ, mennyire hatékonyan tárjuk fel és oldjuk meg gazdasági együttműködésünk kérdéseit. Minél következetesebben tudják ezt a gyakorlatban megvalósítani a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsába tömörült szocialista országok, annál eredményesebben és magasabb szinten valósul meg gazdasági együttműködésükben a kölcsönös érdekeltség, a nemzeti és a nemzetközi érdekek összefonódása. Mindezért közös a felelősségünk népeink és a nemzetközi munkásosztály előtt. A szocialista országok további gyors fejlődése és előrehaladása fontos erőforrása a szocializmus nemzetközi tekintélye, népszerűsége további növelésének is. Gazdasági szövetségünk gyakorlati továbbfejlesztése jelentős mértékben elősegíti, hogy népeink új sikereket érjenek el a szocializmus építésében, a szocializmus erőinek világméretű erősítésében.

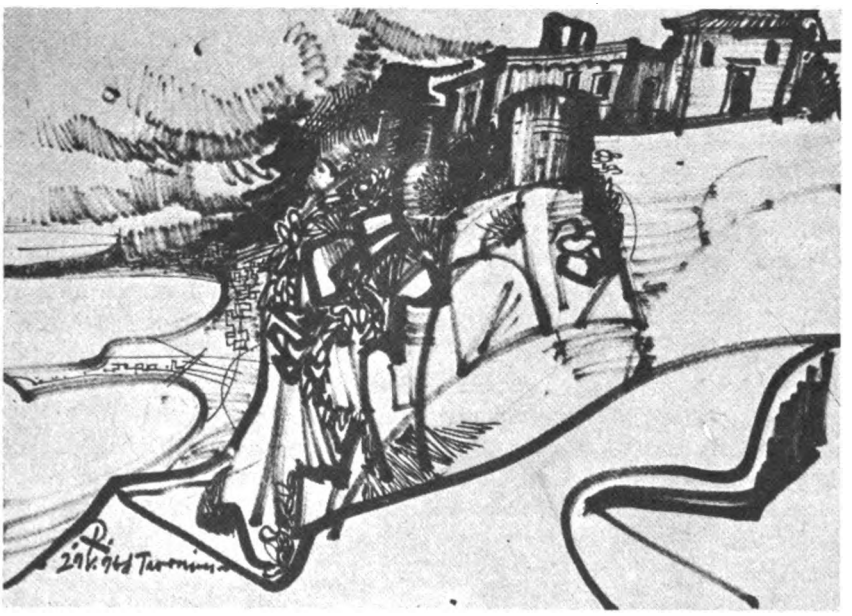

Raszler Károly: az Itáliai útirajzok-sorozatból

Digitized by Google

KÁLMÁN ENDRE:

A „demokratikus szocializmus" jelszava és a valóság

A második világháború után új jelszót adtak ki és terjesztettek el néhány kapitalista országban — főleg Angliában és Nyugat-Németországban — a jobboldali szociáldemokrata vezetők: a **„demokratikus szocializmus"** jelszavát. A tartalma ennek röviden az, hogy megváltozott a kapitalizmus jellege és természete, „jóléti társadalom" jött létre, amelyben már fölösleges és értelmetlen az osztályharc, s amely az osztályok békés együttélésével, demokratikus úton szocializmussá fejlődik át.

Az utóbbi időben azonban egy-két **szocialista országban** és ezek kommunista pártjaiban is elterjedt a „a demokratikus szocializmus" jelszava, s kapitalista országok kommunista pártjaiban is vannak ennek támogatói. Mi rejlik amögött, hogy egymástól ennyire eltérő körülmények között is használatossá vált ez a jelszó? Egyáltalán: egy jelszó-e ez, vagy kettő?

Nézetem szerint azonosan hangzó két jelszóval állunk szemben, s ezek — az országok társadalmi és gazdasági körülményeinek különbözősége folytán — más-más konkrét akcióprogramot tűznek ki, **világnézeti és osztályalapjuk** azonban közös. Az első a **mai reformizmus** kifejezője, a második a **revizionizmusé,** s e kettő egy tőről fakad: a régi típusú „klasszikus" **kispolgári szociáldemokrata reformizmusból.**

Nem volna azonban helyes, ha az azonosság megállapítása mellett megfeledkeznénk a kettő közötti különbségről. Objektív különbség az, hogy a reformista jelszóban a „szocializmus" szó egy meglevő **társadalmi mozgalmat** jelent, a revizionista jelszóban pedig egy megvalósítandó **társadalmi rendet.** Szubjektív különbség az, hogy az előbbinek a hívei **nyílt antimarxisták,** sőt élesen kommunistaellenesek, az utóbbinak a hirdetői között viszont **sok a kommunista érzelmű,** aki marxista—leninistának vallja magát. A labourista vezetőknek nem a revizionista elképzelések szerinti „demokratikus szocializmus" a mintaképük (legfeljebb mint „kisebbik rosszat" támogatják ezt az igazi, marxista szocializmussal szemben), a „demokratikus szocializmus" csehszlovákiai hívei pedig élesen bírálták pl. a godesbergi programot. A **Rudé Právo** július 30-i számában ezt olvastuk: „A demokratikus szocializmus »modelljének« a kommunisták vezetésével végbemenő gyakorlati megvalósítása a legjobb mód arra, hogy »szétzúzzuk« a hamis demokratikus szocializmus jelszavát, amelyet a szociáldemokrata vezetők hangoztattak, s belefoglaltak az NSZDP godesbergi programjába."

Ebben a cikkben azt a jelszót akarom megbírálni, amely a „demokratikus szocializmus" társadalmi rendjének mint a szocializmus állítólagos **„új mo-**

Digitized by Google

delljének" megvalósítását hirdette meg Csehszlovákiában.[1]) Az elmondottak alapján megengedhetőnek, sőt célszerűnek is tartom (nemcsak terjedelmi, hanem politikai okokból is), hogy ennek során ne bocsátkozzam be a szocializmusba való békés, osztályegyüttműködéses, demokratikus belenövés régi és újabb szociáldemokrata koncepcióinak bírálatába, s csak ott mutassak rá a kettő összefüggésére, ahol ez elengedhetetlen.

Kétféle-e a szocializmus?

Kezdjük az ábécénél: mit nevezünk szocializmusnak? Az olyan társadalmi rendet, amelyben nincsenek kizsákmányoló és kizsákmányolt osztályok (rétegek) vagy népek (nemzetiségek), mert megszűnt a főbb termelőeszközök magántulajdona, még nem szűnt meg azonban minden társadalmi különbség; amelyben a népgazdaság tudományos alapon nyugvó terv szerint fejlődik, de mindenki végzett munkája, nem pedig szükségletei szerint részesül a megtermelt javakból, s a termékek nagy többségének elosztása még piac útján, pénz közbejöttével történik; továbbá: amely — a kizsákmányolás megszűntéből következően — teljes egyenrangúságot ad minden felnőtt tagjának, az objektív lehetőségek keretei között biztosítva neki a jogot és a lehetőséget is a művelődésre, a munkára, a pihenésre, a közügyek intézésében való közreműködésre, de a nép és a szocialista rend ellenségeivel szemben e tekintetben megszorításokat alkalmaz; végül: amely mindezzel megszűnteti a háborúk belső társadalmi és gazdasági okait, s bár a szocializmus még nem minden országban győzött, a népek barátságának megteremtésére és erősítésére törekszik.

Ezt az általános jellemzést ki lehetne még egészíteni a szocialista társadalom sok más vonásának felsorolásával, ezek azonban másodlagosak, az itt vázolt alapvető tulajdonságokból következnek. Így is teljesen világos, hogy minden olyan társadalom, amelyre ráillik ez a jellemzés, tehát **minden** szocialista társadalom **joggal nevezhető demokratikusnak.** S ha már ebből a szempontból jellemezzük a szocializmust (mert sok más szempontból is jellemezhetjük), akkor azt is meg kell mondanunk: nemcsak hogy demokratikus társadalmi rend a szocializmus, de **minden előzőnél demokratikusabb** is. „A proletár demokrácia **milliószor** demokratikusabb minden burzsoá demokráciánál; a Szovjethatalom milliószor demokratikusabb a legdemokratikusabb burzsoá köztársaságnál. Ezt csak az nem vehette észre, aki vagy tudatosan kiszolgálja a burzsoáziát, vagy ... a porlepte polgári könyvek mögül nem látja a pezsgő életet" — mondta **Lenin** (Kautskyról szólva).[2]

Hangsúlyoznom kell, amit Lenin is hangsúlyoz itt: hogy ez nem pusztán elméleti megállapítás, hanem **az élet kétségbevonhatatlan tényein** alapul. Ezek a tények azt mutatják, hogy a szocializmus minden országban, ahol győzött, az emberek hatalmas tömegeinek adott széles körű jogot, de a joghoz **reális gazdasági és társadalmi alapot** is ennek megvalósítására, s hatékony **ösztönzést és támogatást** is a szabad életre, a tanulásra, a művelődésre, a közéleti és szakmai érvényesülésre. S olyanok tömegének is megadta ezt,

[1] Vannak olyanok, akik „demokratikus szocializmus" helyett „humánus", „emberséges", „emberies szocializmus"-t mondanak, ugyanabban az értelemben. Ennek a jelszónak a bírálatára nem térek ki, mert az „emberiesség" nem politikai, hanem morális fogalom, s nehezen határozható meg konkrétan. Hiszen annak az ismérvei, hogy mit nevezünk emberhez méltó életkörülményeknek, viszonylag gyorsan változnak, s ugyanabban az időben sem ugyanazok a különféle társadalmi osztályok számára (nem is szólva ugyanazon osztály tagjainak eltérő szubjektív igényeiről).

[2] Lenin Művei, 28. köt., Budapest, 1952. 252. old.

Digitized by Google

akiknek a kapitalista rendben semmiféle joguk sem volt, s életük alig volt több puszta vegetálásnál.

Kispolgári ostobaság volna, ha emberbaráti jócselekedetet vagy politikai kortesfogást látna valaki ebben. Nem: ez természetes, magától értetődő, a **szocializmus lényegéből fakadó** dolog; nem annak az eredménye, hogy nemeslelkű gondolkodók papírosízű ábrándjait igyekeztünk valóra váltani, hanem annak, hogy a történelem által napirendre tűzött, **objektíven adott feladatokat** oldottunk meg marxista—leninista szellemben, amennyire a politikai és gazdasági lehetőségek engedték. A szocialista demokratizmus fejlődése **szükségszerűen** vele jár a szocializmus fejlődésével.

Az viszont **nem fakadt a szocializmus lényegéből és nem is volt objektíven szükségszerű dolog,** hogy szocialista építésünk egy időszakában évekig **súlyos sérelmek** érték nemcsak a szocialista demokratizmust, de még a törvényesség elemi követelményeit is. Bűn volna lekicsinyelni ennek a jelentőségét; nemcsak azért, mert ezek a rendkívül súlyos hibák minden vonatkozásban bénították fejlődésünket és sok embert sújtottak közvetlenül vagy közvetve, s nemcsak azért, mert megszüntetésük nálunk az ellenforradalom megrázkódtatásával járt együtt, hanem azért is, mert még utána is sokáig kellett és ma is kell harcolnunk a hibás gondolkodásmód és munkamódszerek, vagy ezek maradványai ellen.

Ugyanekkora bűn volna azonban az is, ha nem a szocializmus **eltorzulásainak** tekintenénk ezeket a súlyos hibákat, nem társadalmunk heveny **betegségének,** amely meggyötörte ugyan őt, de amelyen már túlesett (anélkül, hogy örökre immunizálódott volna vele szemben), hanem azt állítanánk, hogy ezek a hibák **lényegi jellemző vonásai** a szocializmusnak, vagy a szocialista építés valamely fázisának. S éppen ezt állítják azok, akik a „demokratikus szocializmust" mint a szocializmusnak valami egészen új, most megvalósítandó „modelljét" ajánlgatják.

A **Rudé Právo** előbb idézett cikkében azt olvassuk, hogy a „demokratikus szocializmus" — „előrelépés afelé, hogy a szocializmus sokkal demokratikusabb legyen a legfejlettebb polgári demokráciánál". Eszerint tehát Leninnek **nincs igaza:** a szocialista demokrácia, a proletár demokrácia nemcsak hogy nem „milliószor demokratikusabb", mint a burzsoá demokrácia, hanem **kevésbé** demokratikus — legalábbis eddig mindig ilyen volt. Ugyanezt vallja az osztrák **Ernst Fischer** is; ő áprilisban úgy üdvözölte a „demokratikus szocializmus" csehszlovákiai előharcosait, mint olyan férfiakat, „akik arra a döntő kísérletre vállalkoztak, hogy egyesítsék azt, ami eddig **nem volt egyesítve,** nevezetesen a **szocializmust és a demokráciát, a szocializmust és a szabadságot".**[3] Mondanom sem kell, hogy ezek a nézetek egy hajszálnyit sem különböznek a jobboldali szociáldemokrata Kautsky nézeteitől, vagy általában a proletárforradalmat és a szocializmust elítélő, a polgári demokráciát felmagasztaló burzsoá nézetektől.

Ha a „demokratikus szocializmus" megvalósításának hirdetői szerint az eddigi és a mai szocializmus nem adott szabadságot és demokráciát a dolgozók millióinak, a „demokratikus szocializmus" viszont ad, akkor ebből az következik (s ezt némelyikük ki is mondja), hogy **kétféle szocializmus** van, s a személyi kultusz következtében elkövetett hibák és bűnök jellemző sajátosságai a szocializmus egyik „modelljének", a „diktatórikus modellnek". S nem is látnak különbséget a személyi kultusz által teremtett körülmények és a népi demokratikus országok mai viszonyai között. Szerintük a cseh-

3 A Frankfurter Allgemeine Zeitung április 8-i számának bécsi tudósítása szerint.

Digitized by Google

szlovákiai kísérlet az **első, úttörő próbálkozás** volt a szocializmus és a szabadság, a szocializmus és a demokrácia „egyesítésére", minden más szocialista országban tehát a **„diktatórikus modell'** uralkodik — nálunk ugyanúgy, mint Albániában (s ezek szerint Jugoszláviában is). Nem is kell bizonyítanom, hogy milyen képtelen ez a koncepció.

Nem egészen világos, hogy mi értendő „modell"-en, hogy miben keresendők azok az ismertetőjelek, amelyek egyik „modellt" a másiktól megkülönböztetik. Ha az **alapvető** általános jellemzőkben, akkor a szocializmusnak szerintünk csak egy „modellje" van — ha viszont az egyes országok **sajátos** körülményeiben, akkor annyiféle a „modell", ahány szocialista ország van. Ezeket a sajátos körülményeket részben az egyes országok **történelmileg kialakult viszonyai** teremtik meg, részben pedig **szubjektív okok:** a demokratizmus vonatkozásában az, hogy **mennyire ismeri fel** valamely ország kommunista pártja a szükségességét a szocialista demokrácia fejlesztésének, s **hogyan használja ki** ennek reális lehetőségeit. Ez természetesen fontos kérdés, amelyet az egyes pártok különbözőképpen oldanak meg, de mégis részletkérdés, **gyakorlati kérdés.** A gyakorlatot pedig nem lehet közvetlenül általánosítva a **törvényszerűség** rangjára emelni, akkor sem, ha többé-kevésbé elterjedt.

Az 1957. évi moszkvai nyilatkozat megállapítja, hogy „a szocialista forradalom és a szocialista építés, folyamata egy sor olyan **fő törvényszerűségre** épül, amely mindazokra az országokra jellemző, amelyek a szocialista útra léptek. Ezek a törvényszerűségek **mindenütt érvényesülnek".** Ugyanakkor hangsúlyozza a nyilatkozat: „A marxizmus—leninizmus megköveteli a szocialista forradalom és a szocialista építés közös elveinek **minden ország konkrét történelmi viszonyaitól függő alkotó alkalmazását,** s elveti más országok kommunista pártjai politikájának és taktikájának mechanikus másolását." S hozzáteszi: „Ha a proletár párt nem veszi figyelembe a nemzeti sajátosságokat, feltétlenül elszakad az élettől, a tömegektől s ez feltétlenül kárt okoz a szocializmus ügyének; és fordítva: ezen sajátosságok szerepének **eltúlzása,** a nemzeti sajátosságok címén való **eltérés** a szocialista forradalomról és a szocialista építésről szóló marxista—leninista alapelvektől szintén **feltétlenül kárt okoz** a szocializmus ügyének."[4]

Mi ezekkel a megállapításokkal értünk egyet, nem pedig a „demokratikus szocializmus"-ról, a szocializmus „kétféle modelljé"-ről szóló koncepcióval.

„Tiszta demokrácia"?

Eddig arról volt szó: miért nem helyes az az álláspont, amely szerint a szocialista demokrácia csak most és csak egy, vagy egy-két szocialista országban van megvalósulóban, és **sajátos** vonása ezeknek az országoknak, amely megkülönbözteti őket az összes többi szocialista országtól. Most tovább kell mennünk, és fel kell tennünk ezt a kérdést: ha már erre a — szerintünk — helytelen álláspontra helyezkednek a „demokratikus szocializmus" szószólói, akkor miben látják ennek az állítólag újfajta, soha és sehol nem ismert szocialista demokráciának az **ismertető jegyeit,** mekkorának képzelik a méreteit, milyennek a tartalmát?

Természetesen nem örök érvényű definíciót, merev sémákat és szabályokat, vagy hosszú időre szóló, részletesen kidolgozott ütemterveket kérünk

[4] Társadalmi Szemle, 1957 november, 136—137. old. — Az én kiemelésem — K. E.

Digitized by Google

tőlük. Hiszen magunk is dolgozunk szocialista demokráciánk fejlesztésén; a fő cél, a szocializmus teljes felépítése, világosan áll előttünk, közvetlen feladatainkat is ismerjük, s a konkrét tennivalók terve is kezd formát ölteni. Hogy azonban nagyobb távlatban milyen újabb meg újabb feladatokat állítanak majd elénk a folyton változó körülmények, s hogy milyen formákat fogunk találni ezeknek megoldására, azt ma még nem tudjuk pontosan, nem is tudhatjuk, s nem is töprengünk sokat ezen. A marxizmus—leninizmus alkalmazása nem sémák alkalmazása.

Mi eddig is az alkotó marxizmus szellemében fejlesztettük demokráciánkat, s egyet-mást el is értünk ebben a tekintetben. Testvérpártjaink is elismerik, hogy sikeresen küzdöttük le a személyi kultusz káros következményeit, s újfajta gondolkodásmódot, új munkastílust honosítunk meg, nem eredmények nélkül. Szocializmus építő tevékenységünknek szerves része **a szocialista demokrácia állandó fejlesztése.** Most például azon gondolkodunk, hogyan javíthatnánk meg parlamentáris rendszerünket, amelynek fogyatékosságait magunk is látjuk. De sohasem mondtuk azt, s nem is hisszük, hogy ezzel a szocializmusnak valami **„új modelljét"** valósítanánk meg. Nem — csak megszabadítjuk a szocializmust a lényegétől idegen és fejlődését gátló jelenségektől. S szeretnénk tudni: mi az, amiben **ennél többet vagy ettől különbözőt** akar tenni a „demokratikus szocializmus", olyasmit, ami egészen új „modellé" teszi?

De erre a kérdésre **nem kapunk világos választ** a „demokratikus szocializmus" híveinek írásaiban. Gyakran olvassuk bennük, hogy nem elég, ha a szocializmus építéséről csak annyit tudunk, **mi ellen** harcolunk, de azt nem, hogy **miért** harcolunk. Szerzőik azonban maguk is így vannak valahogy céljaikkal. Indulatosan, jogos dühvel és megvetéssel, gúnnyal és felháborodással beszélnek a múlt hibáiról és bűneiről, az erőszakról, a törvénytelenségről, a bürokráciáról — **pozitív mondanivalójuk** viszont annál soványabb. Mást alig hallunk tőlük, mint a demokrácia, a szabadság (főként a gyülekezési, sajtó- és szólásszabadság), az egyenlőség, az emberiesség követelését — legtöbbször szárnyaló szónoki vagy éppen költői pátosszal, remegő indulattal —, de mindig csak általánosságban, elvontan, **minden közelebbi meghatározottság nélkül.** S az ilyen agitáció csak arra alkalmas, hogy felkeltse az érdeklődést, indulatokat ébresszen, sőt fel is korbácsolja őket, de arra nem, hogy **irányt mutasson, konkrét cselekvési programot adjon és medret szabjon** nekik.

Mi is gyűlöljük a törvénytelenséget, az önkényeskedést, a fölösleges erőszakot, a szubjektivizmust, a bürokráciát, nem kevésbé mint bárki más, mert eleget szenvedtünk tőlük. A demokrácia, a szabadság, az egyenlőség, az emberiesség eszméje előttünk is „szent", nem kevésbé, mint más előtt. De mi a „szent" szót idézőjelbe tesszük, mert **másképpen** tartjuk tiszteletben ezeket az eszméket, mint a „demokratikus szocializmus" hívei. Ők úgy néznek ezekre, mint a vallásos hívő a szentképre, amely előtt leborul, de voltaképpen nem a képet imádja, a maga fizikai valóságában, hanem a mögé képzelt, csak az ő fejében élő földöntúli lényt. S úgy gondoljuk, mi nem rosszabb, hanem **jobb** demokraták vagyunk, mint a „demokratikus szocialisták", ha ezeket a fogalmakat nem eszményített, absztrakt, steril mennyei formájukban tiszteljük, hanem úgy, ahogyan a maguk valóságos testi mivoltában itt a földön, a társadalomban, a **társadalmi fejlődés eredményeiként** megvalósulnak, **gazdasági és osztály-meghatározottságukkal együtt.** Így tanultuk ezt **Marx**tól, **Engels**től, **Lenin**től.

Engels (a gothai pártprogramot bírálva) ezt írta **Bebel**nek: „Amíg a proletariátusnak még **szüksége** van az államra, nem a szabadság érdekében, ha-

Digitized by Google

nem ellenfeleinek fékentartására használja fel és mihelyt szó lehet szabadságról, az állam mint olyan megszűnik." „Igen aggályos"-nak mondja azt a frázist is, amely „minden **társadalmi és politikai egyenlőtlenség** kiküszöbölésé"-t tűzi ki célul; ehelyett azt kellene írni a programban, hogy „minden **osztálykülönbség** megszüntetése"; az az elképzelés ugyanis, hogy a szocialista társadalom **az egyenlőség birodalma,** tudományosan már túlhaladott, s „csak zavart idéz elő a fejekben".[5] Lenin is ismételten és nagyon nyomatékosan kifejtette, hogy amíg az osztályok meg nem szűntek, addig a teljes szabadság, egyenlőség, demokrácia hangoztatása **üres frázispufogtatás,** az osztályok „egyenlőségének", a „következetes" vagy „tiszta" **demokráciának,** nagy történelmi kérdések szavazással való eldöntésének hirdetése pedig még a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában is kispolgári-demokratikus illúzió.[6] Lenin mindig konkrétan vizsgálta ezeknek a nagy szavaknak a tartalmát: „Szabadság? de milyen igától vagy melyik osztály igájától? Szabadság? de melyik osztály részére?"[7] Sajtószabadságot? Igen, de „tisztázzuk, **milyen** sajtószabadságot? **minek** az érdekében? melyik **osztály számára?**" Mert az „abszolút sajtószabadság", a „tiszta demokrácia" csak „»csillogó« lidércfény".[8]

Lenin azt mondta: „Minden demokrácia, mint általában minden politikai felépítmény... végső fokon a termelést szolgálja, és végső fokon a társadalom termelési viszonyai határozzák meg."[9] Nem a kék égből száll alá, s nem lehet a konkrét gazdasági, politikai és társadalmi körülményektől függetlenül, pusztán szubjektív elhatározással „bevezetni" azt. A szocialista demokrácia is — mint már mondottam — a szocialista társadalmi és gazdasági viszonyokkal **együtt,** velük **szerves egységben,** e társadalom többi tényezőjével **szoros kölcsönhatásban és kölcsönös meghatározottságban** fejlődik, és csak így fejlődhetik. S hogy a szocialista forradalom győzelme után „melyik országban, ennek vagy annak a kapitalizmusnak milyen nemzeti sajátosságai mellett fogják (kizárólagosan vagy túlnyomórészt) alkalmazni a demokrácia ilyen vagy olyan korlátozását, megsértését a kizsákmányolókkal szemben, ez a kérdés ennek vagy annak a kapitalizmusnak, ennek vagy annak a forradalomnak nemzeti sajátosságaitól függ"[10] — tehát ez sem elvi, hanem **gyakorlati részletkérdés.**

A „demokratikus szocializmus" propagandistáinak jó része ismeri ezeket a lenini megállapításokat (és az azonos tartalmú, de itt fel nem soroltakat is). Az azonban a véleményük, hogy ezek a szocializmus szovjetunióbeli építésének egy igen korai időszakából származnak, s a mai körülmények között már **idejüket múlták,** különösen olyan országokban, amelyek gazdaságilag és demokratikus hagyományaik tekintetében már a szocializmus építésének kezdetén is fejlettebbek voltak, mint a cári Oroszország.

Kétségtelen, hogy azok az európai országok, amelyekben Októbert követően győzött a szocialista forradalom, ma messzebb tartanak a szocializmus építésében, mint ahol a Szovjetunió tartott a húszas évek elején. De a „demokratikus szocialisták" jelszavai olyanok, mintha országaikban **már befejeződött volna** a szocializmus felépítése, mintha már egységes, belső ellentmondásoktól mentes, osztály nélküli társadalom alakult volna ki. Aki azonban ezt állítja, az áltatja magát és másokat, s a helyzet **hibás, irreális, volun-**

5 Marx—Engels Válogatott Művek. II. köt. Budapest, 1963. 32—33. old.
6 Lenin Művei. 30. köt. Budapest, 1953. 263. old.
7 Ugyanott, 108. old.
8 Lenin Művei. 32. köt. Budapest, 1953. 542. és 547. old.
9 Ugyanott, 72. old.
10 Lenin Művei. 28. köt. 261. old.

Digitized by Google

tarisztikus megítéléséből feltétlenül **súlyos károkat okozó politikai és társadalmi következtetésekre** jut.

Az egyszerűség kedvéért vegyük példaként a mi hazánkat. Mi a fő termelőeszközök köztulajdonba vételével, a nagy, közepes és kis vállalatok államosításával, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével **befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását,** s megszüntettük a **gazdasági alapját** az antagonisztikus osztályellentétek keletkezésének. De nem mondhatjuk és nem is mondjuk azt, hogy hazánkban már egyáltalán nincsenek **társadalmi ellentmondások.** Vannak ilyenek, s ezeknek gazdasági alapjuk is van, mert az anyagi helyzet eltérései helyenként feszültségeket okoznak egyes társadalmi rétegek között és ezeken belül. Még erősebbek ezeknél a tudatbeli, világnézeti és politikai ellentétek. A **kispolgári nézetek,** szokások és előítéletek (amelyeknek jelentőségét mi nem becsüljük le) nemcsak a múlt maradványaiként élnek tovább, hanem társadalmi bázisuk is van, s széles körben el vannak terjedve, még a munkásosztály soraiban is. Társadalmunk átrétegeződése is segíti terjedésüket; ez azt is elősegíti, hogy a volt uralkodó osztályok sok tagja és családtagjaik a munkásosztály és a parasztság körében terjesszenek a szocialista rendszerrel szemben ellenséges nézeteket. A szocialista tudat fogyatékossága, a politikai közömbösség és naívság még számottevő rétegekre jellemző hazánkban. Ez magában véve csak passzív módon fékezné előrehaladásunkat; ha azonban az imperialistáknak sikerül kihasználniuk ezt hangzatos szavakba burkolt megtévesztő propagandájukkal — amelyet állandóan erősítenek —, akkor komoly feszültséget okozó **aktív** politikai tényezővé is válhat, különösen, ha kiéleződik a nemzetközi helyzet, vagy ha sorozatosan nagy hibákat követünk el.

Szocialista rendünk napról napra épül, de kövei nem illeszkednek olyan szorosan össze, hogy hézagaikba az ellenség bele ne verhetné feszítővasát. A szocializmus ellenségei ellen államunk a néphatalom erejét alkalmazza; népünk és társadalmunk egységét azonban nem lehet adminisztratív eszközökkel fejlesztenünk, hanem csak azzal, hogy sokat és következetesen dolgozunk a **termelésnek, a gazdaság** és az **igazgatás szervezésének,** a politikai, tudományos, kulturális és erkölcsi **nevelésnek** minden területén. Ezt a munkát pedig csak akkor végezhetjük eredményesen, ha világosan látjuk helyzetünket, s nem táplálunk olyan illúziókat, hogy hazánkban már megvalósult a szocialista népi egység. Nem, ettől még **meglehetősen messze vagyunk.** S úgy gondoljuk, nem csak ránk vonatkozik ez.

Hova vezet a „demokratikus szocializmus"?

Nagyon téved azonban az, aki nem lát egyebet a „demokratikus szocializmus"-ban, mint kispolgári széplelkek naív és irreális rajongását fellengzős jelszavakért. Ugyanazt a tévedést követi el, mint **Mehring,** aki a századeleji revizionizmusról azt írta, hogy az — tudományos megalapozottság és módszer híján — **„a semmiből a semmin keresztül sehova sem"** vezet.[11] Tudjuk, hova vezetett: az első világháború támogatásához, a munkásosztály elárulásához, a munkásmozgalom kettészakításához. S hova vezet a „demokratikus szocializmus"? Legjobban ezt az a sokféle formában hangoztatott jelszava mutatja, amely azt követeli, hogy a kommunista párt „ne a hatalom pozícióiból ténykedjen".

[11] Mehring összegyűjtött művei. II. köt. 701. old. (Dietz Verlag, Berlin, 1960.)

Digitized by Google

Csehszlovákia Kommunista Pártjának akcióprogramja hangsúlyozza, hogy **„a párt vezető szerepe a haladó szocialista fejlődés biztosítéka"**, s kimondja, hogy „a párt nem válhat olyan szervezetté, amely csak eszméivel és programjával hat a társadalomra", mint a „demokratikus szocializmus" hívei kívánják. Emellett azonban azt mondja: „A párt vezető szerepét a múltban gyakran úgy értelmezték, mint a hatalom monopol összpontosítását a pártszervek kezében. Ez annak a hamis tézisnek felelt meg, hogy a párt a proletárdiktatúra eszköze". Ezzel az utóbbi mondattal mi nem tudunk egyetérteni.[12]

Az a tézis, hogy „a párt a proletárdiktatúra eszköze", lehet hamis is, és helyes is, aszerint, hogy **hamisan vagy helyesen értelmezzük.** Úgy is mondhatnám: aszerint, hogy rosszul vagy jól hangsúlyozzuk. Ha a mondat elejére tesszük a hangsúlyt: **„a párt** a proletárdiktatúra eszköze" (vagyis: **csak** a párt **egymaga** a párt), akkor ebből valóban az a helytelen szemlélet és káros gyakorlat következik, hogy minden kérdésben közvetlenül a pártszerveknek kell dönteniük és intézkedniük, az állami szervek és a tömegszervezetek helyett is, s figyelembe sem véve a dolgozók véleményét. És volt ilyen káros gyakorlat nálunk is, Csehszlovákiában is. De rögtön helyessé válik az idézett tézis, ha úgy olvassuk, hogy „a párt **a proletárdiktatúra eszköze"** — tehát nem öncélú szervezet, hanem **a hatalmon levő munkásosztály eszköze** a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában. Ez teljesen egybevág Lenin szavaival: „Csak a munkásosztály politikai pártja, vagyis a kommunista párt képes **egyesíteni, nevelni és szervezni** a proletariátusnak és az egész dolgozó tömegnek olyan élcsapatát, amely egyedül képes arra, hogy ellenálljon e tömegek elkerülhetetlen kispolgári ingadozásainak, a proletariátus sorában fellelhető szakmai szűkkeblűség vagy szakmai előítéletek elkerülhetetlen hagyományainak és az ezekbe való visszaeséseknek, és hogy vezesse az **egész** proletariátus egész egyesített tevékenységét, vagyis **politikailag** vezesse a proletariátust, a proletariátus révén pedig vezesse **a dolgozók tömegeit."**[13]

Nyilvánvaló, hogy a termelési, államigazgatási, szociális, tudományos, kulturális és más feladatok megoldásának az a bonyolult folyamata, amelyet összességében a szocializmus építésének nevezünk, csak akkor haladhat eredményesen, ha **egységes,** összehangolt, jól átgondolt és tudományosan megalapozott tervek szabják meg a tennivalók főbb irányát. Elképzelhetetlen, hogy a párt ne vigyen vezető szerepet e tervek kidolgozásában és állandó helyesbítésében, természetesen úgy, hogy a tudomány és a napi gyakorlat szakembereinek tanácsait és észrevételeit is a lehető legnagyobb mértékben felhasználja ehhez. Megszüntethetjük ezt a „hatalmi monopóliumot"? A mi véleményünk szerint — nem.

Hazánkban alapelv az, hogy pártonkívüli is betölthet minden vezető funkciót, ha alkalmas rá. De mi a pártonkívüli vezetőktől is elvárjuk, hogy minden erejükkel a szocializmus előrehaladásáért, pártunk politikájának szellemében dolgozzanak. A kommunistáktól pedig azt várjuk el, hogy ne gépies, bürokratikus végrehajtói legyenek a párthatározatoknak, hanem öntevékenyen, kezdeményezően keressék meg ezeknek alapján a felmerülő kérdések legjobb és a közösség számára legelfogadhatóbb megoldását. Nem hisszük, hogy ezen az elvünkön változtatnunk kellene.

A szocializmus építésének időszakában a „hatalmi monopólium", a „ha-

12 Bírálja ezt a mondatot **R. Palme Dutt** elvtárs is, „Csehszlovákia — tanulságok mindnyájunknak" című figyelemreméltó cikkében (Labour Monthly, 1968 október.)
13 Lenin Művei, 32. köt. 256. old. — Az én kiemeléseim — K. E.

Digitized by Google

talmi pozíciók" a **munkásosztály** kezében vannak, és **más kezében nem lehetnek:** a párt a munkásosztály s a vele szövetséges osztályok és rétegek megbízásából irányítja és az ő reális érdekeiket tartva szem előtt kell hogy irányítsa a hatalmi szervek, a tömegszervezetek és a társadalom egész tevékenységét — **más nem irányíthatja** ezt. „A párt a proletariátusnak közvetlenül kormányzó élcsapata, a proletariátus vezetője.[14] Az olyan követelések, mint a „visszavonulás a hatalmi pozíciókból", „a hatalmi monopólium feladása", „a politikai pluralitás", lényegükben véget akarnak vetni a párt **politikai és társadalmi irányító tevékenységének** s ezzel „politikamentessé" szeretnék tenni a társadalmat, rábízva vezetését „az erők szabad játékára". Hogy azonban ezek között az erők között a mi társadalmunkban még **nem szocialista, sőt szocialistaellenes erők** is vannak, s hogy a **külső erők** hatását sem lehet nem létezőnek tekinteni, arról már beszéltünk. Ismétlem: a tulajdonviszonyok gyökeres megváltoztatása még nem szüntetett meg minden társadalmi ellentétet. Az „erők szabad játéka", a „laissez faire, laissez passer" („akármit tesznek, akárhogy megy — hagyjuk") **nem szocialista, hanem kapitalista elv,** s annak is idejétmúlt: a rég megszűnt szabadversenyes kapitalizmus elve, azoknak az elve, akiknek a napi haszon a mindenük, de akiknek nagy társadalmi és emberi céljuk nincsen. A néphatalom sorsát, a szocializmus ügyét **nem bízhatjuk a véletlenre.**

S vajon a „demokratikus szocializmus" valóban a véletlenre bízza-e? Nem — mi nagyon is jól ismerjük ennek a folyamatnak a sémáját. A kiindulópont: a meglevő elavult nézetek és módszerek, visszásságok, hibák, törvénysértések, amelyeket szinte mindenki elítél, s természetesen **jogosan ítél el.** Ezeknek feltárása **kritikus helyzetet** teremt: mélységes megrendülést kelt a kommunistákban és a velük rokonszenvezőkben, kiábrándulást és bizonytalanságot a közömbösökben, megnövekedett támadó kedvet az ellenfelekben. S ekkor felbukkan a jelszó, amely nem egy politikai irányzatot, a vezetésnek egy meghatározott módszerét teszi felelőssé mindezért, hanem azt a szocializmust, amely nem tűri, vagy legalábbis eddig nem tűrte az „igazi", a korlátlan szabadságot és demokráciát. Minden felelősséget **a pártra** hárít, amely a szocializmus vezető ereje, s személy szerint a **kommunistákra,** akik a legtevékenyebben dolgoztak (bár sokan közülük hibákat is elkövettek). Nem veti ugyan el a „szocializmus" szót (ez nagyon népszerűtlen dolog volna), de valami másfajta, egészen új szocializmust, „demokratikus szocializmust" hirdet. A „demokratikus szocializmus" egyik fő követelése pedig — a párt és a hatalom kettéválasztása, magyarul az, hogy **nem szocialista** erők is vegyenek részt a hatalom gyakorlásában. Teljesen nyitva marad azonban az a kérdés, hogy **mennyi részük** legyen és **milyen erőknek** legyen részük benne.

S hamarosan már a szocialistaellenes erők is kezdenek gyülekezni; a korlátlan sajtószabadság megadja nekik a lehetőséget erre. Hiszen már Lenin is azt írta, hogy **a politikai szervezkedés szabadsága ugyanakkora, mint a sajtó szabadsága,** „mert a sajtó a politikai szervezkedés központja és alapja".[15] A sajtónak, a televíziónak, a rádiónak az **egész szocialista múltat** féktelenül támadó hadjárata egyúttal olyan hisztérikus légkört, valóságos pogromhangulatot teremt, amelynek morális nyomása egyszerűen lehetetlenné teszi, hogy azok is megszólaljanak, akiket aggodalommal tölt el a dolgok ilyen menete. Ha a párt maga áll e folyamat élére, mert azt hiszi, hogy így kifoghatja a szelet a polgári erők vitorlájából, akkor ezzel megtarthatja ugyan, sőt ideig-

[14] Lenin Művei. 32. köt. 91. old.
[15] Ugyanott. 543. old.

Digitized by Google

óráig talán még növelheti is népszerűségét a propaganda által félrevezetett tömegek körében — de azon az áron, hogy megtagadja eszméit, céljait, múltját, s végül jövőjéről is lemond. S a szocialista múlt egyértelmű és teljes elutasítása mellett megkezdődik a kapitalista múlt burzsoá-demokratikus vonásainak, s lényegében a burzsoá demokráciának a kritikátlan magasztalása. Végül pedig az imperialista külföld emberei is egyre nagyobb számban lépnek ki a színfalak mögül, ahol eddig tevékenykedtek. Nem kell hozzá különösebb éleslátás, hogy észrevegyük: ez a folyamat a **burzsoá restauráció** irányában halad; csak az a kérdés, hogy hosszabb, vagy rövidebb idő alatt ér-e oda.

Általánosságban beszéltem, de könnyű behelyettesíteni a felírt képletbe annak a csehszlovákiai folyamatnak a tényeit, amelyet a szövetséges csapatok megjelenése akasztott meg (s némi változtatással a magyarországi ellenforradalom előkészítésének tényeit is). Sajnos, kapitalista országokban működő testvérpártjaink jó része nem így ítéli meg az augusztus vége előtt csehszlovákiai eseményeket, a „demokratikus szocializmus" jelszavát és következményeit. Talán az az oka ennek, hogy ők is **túlbecsülik** a népi demokratikus országoknak a szocializmus felépítésében tett előrehaladását (bár mi sohasem titkoltuk problémáinkat), s azt hiszik, már eljött az ideje nálunk az **abszolút, minden korlátozás nélküli** szabadságnak és demokráciának.

Az illúzióit vesztett és emiatt kiábrándult ember kirívó, ha nem is tipikus példája Ernst Fischer, aki a **Neues Forum** októberi számában azt írta, hogy a politikában, a hatalom gyakorlásában nem lehet megőrizni az erkölcsi tisztaságot. Ritkaság az olyan helytelen állítás, amelynek valami kis reális magvát fel ne lehetne fedezni; Ernst Fischer e nézetére is áll ez. Nem abban az értelemben, mintha a hatalomnak csakugyan együtt kellene járnia a hatalmaskodással — ezt, mint már többször mondtam, mi nem tartjuk szükségszerűnek. Az azonban biztos, hogy a hatalom gyakorlása **nem színpompás diadalmenet,** hanem sok fáradságot és fejtörést okozó, nagy felelősséggel járó, nehéz munka. Bármennyit fejlődött is a technika, társadalmunkban a dolgok még nem mennek gombnyomásra, vagy éppen anélkül is, elektronikus távirányítással. Bizony meg kell fogni a munkát, két kézzel, s nem is mindig lehet a könnyebbik végén. Tevékenységünknek lépten-nyomon korlátot szabnak az adott **osztályviszonyok, társadalmi körülmények, gazdasági és politikai lehetőségek.** Nos, ha valaki úgy nézi ezeket, amint a gonosztól való, szennyes és szennyező dolgokat, amelyek tisztátalanná teszik a „tiszta demokráciát", akkor könnyen juthat olyan következtetésre, mint Ernst Fischer. De megkerülnünk a realitásokat mégsem lehet, ha teljesíteni akarjuk hivatásunkat.

Mit mondhatunk az olyan emberről, aki húzódozik a munkától, mert fél, hogy bepiszkítja a kezét? Válaszoljunk neki Leninnel, aki — más körülmények között, más összefüggésben — azt mondta: „Ha nem tudsz alkalmazkodni, ha nincs kedved hason csúszni, sárban, nem vagy forradalmár, hanem fecsegő — és nem azért ajánlom, hogy így közlekedjünk, mert nekem ez tetszik, hanem mert nincs más út."[16] Igen, finnyás lelkületű elvtársaink: **nincs más út, mint szembenézni a realitásokkal,** a társadalmi és gazdasági viszonyokkal, s hozzájuk igazodni, nem pedig édeskés „abszolút" igazságokhoz, akármilyen szépen csengenek is.

Emberileg sajnáljuk azokat, akik elvesztett illúzióikat siratják most. De mégis jobb ez, mintha bennünket kellene siratniuk azért, mert illúziók kergetése közben a nyakunkat törtük. A „demokratikus szocializmus" ugyanis olyan "»csillogó« lidércfény", amely elkerülhetetlenül a pusztulásba visz.

16 Lenin Művei. 27. köt. Budapest, 1952. 88. old.

Digitized by Google

DR. SZEKÉR GYULA:

A tudományos kutatások hatékonyságáról

Korunkban a tudományos kutatások jelentősége rohamosan növekszik, s eredménye a gazdaság fejlődésében, a termelés szerkezetének korszerűsítésében, megújításában mind döntőbb tényezővé válik. A tudományos kutatások igen nagy és növekvő összegeket emésztenek fel. Ma már az iparilag fejlett országokban a tudományos kutatásra és fejlesztésre fordított eszközök a nemzeti jövedelem néhány százalékát teszik ki.

Indokolt hát, hogy megvizsgáljuk a tudományos kutatások helyzetét, a kutatómunka eredményességét népgazdaságunkban, illetve iparunkban, reálisan mérlegeljük a rendelkezésünkre álló anyagi és szellemi erőforrások mértékét és felhasználásuk hatékonyságát, s számba vegyük a legfontosabb eredményeket és hiányosságokat, abból a célból, hogy a tudományos kutatásokat még eredményesebben állíthassuk a műszaki fejlődésnek, a termelékenység növelésének, s végső soron a népjólét emelésének szolgálatába.

Hazánkban a felszabadulás előtt nem volt említésre méltó természettudományi vagy műszaki kutatóintézet. Tudományos kutatás — meglehetősen szűkös körülmények között — csak egyes egyetemi tanszékeken és néhány gyár laboratóriumában folyt. Az önálló kutatóhelyek száma legfeljebb két tucat lehetett, az egyetemi tanszékek száma 350 volt. Mindent egybevetve, azt mondhatjuk, hogy a felszabadulás előtt hazánkban nem volt átfogó és jelentős kutatóhálózat, a kutatók létszáma alacsony volt, és alacsonyak voltak a tudományos kutatásra fordított anyagi eszközök is. Ennek ellenére, a kutatási eredményeket tekintve, sikerült egyes területeken — bár természetszerűleg szűk területeken — nemzetközileg is elismert tudományos műszaki színvonalat elérni a meglevő anyagi és szellemi erők koncentrált felhasználása révén.

A felszabadulás után ipari termelésünk rohamos fejlődésnek indult és ezzel szoros összefüggésben gyors ütemben jöttek létre a különféle kutatóközpontok. Jelenleg négy, egymástól többé-kevésbé eltérő szervezeti és pénzügyi gazdálkodási keretek között működő kutatási szervezeti formát különböztethetünk meg:

- a Magyar Tudományos Akadémia intézetei (ezek főleg társadalmi és természettudományi kutatásokkal foglalkoznak);
- az ipari tárcáknak és a mezőgazdaságnak ún. alkalmazott kutatásokkal foglalkozó intézetei;
- az egyetemi és főiskolai tanszékeken folyó kutató tevékenység;
- a termelő vállalatokban végzett kutató-fejlesztő munkák.

Kutatási hálózatunk az elmúlt húsz évben alakult ki. E két évtized alatt sok tapasztalat halmozódott fel, s ezeknek kritikai elemzése, a tanulságok le-

Digitized by Google

szűrése, a pozitívumok fokozott hasznosítása igen fontos a jövő feladatainak meghatározásában; annál is inkább, mert az új gazdasági mechanizmus bevezetése az ipari és vállalati kutatásokban is lényeges változásokat hozott az előző két évtized gazdálkodásával szemben.

A kutatási bázis mennyiségi és minőségi jellemzői

A kutatóhelyek számának és a kutatással foglalkozók létszámának alakulását, s egészében igen jelentős fejlődését szemlélteti a következő táblázat:

	Kutatóintézetek		Egyetemi, főiskolai tanszékek		Egyéb kutatóhelyek			
	száma	dolgozók létszáma	száma	dolgozók létszáma	száma	dolgozók létszáma	Kutatóhelyek összesen	Dolgozók összesen
1953	85	8 500	300	3 300	79	1100	464	12 900
1960	126	15 100	632	8 700	84	2600	842	26 400
1963	130	20 100	652	10 000	123	4100	905	34 200
1966	127	22 500	708	11 400	98	5000	933	38 900
1967	130	23 700	718	11 600	100	5100	948	40 400*

* Az összlétszámból mintegy 10—11 ezer fő a kutatók száma.

Amint a táblázatból kitűnik, 1967-ben már 948 kutatóhellyel rendelkeztünk, s ebből 130 volt önálló kutatóintézet. Az egyetemi tanszékek száma több mint 700, és ma már a nagyobb vállalati és egyéb kutatóhelyek száma is eléri a 100-at. Magyarországon 1967 végén 40 300 fő, a keresők 0,77 százaléka foglalkozott tudományos kutatással.

Öt évvel előbbi adatok szerint a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok az aktív keresőknek a mienkénél nagyobb hányadát, 1 százalékát, Anglia a mienkénél kisebb hányadát, 0,61 százalékát, Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság és Belgium pedig nem egészen 0,4 százalékát foglalkoztatja kutatással.

A tudományos kutatómunka magasan kvalifikált dolgozókat igényel. Jelenleg hazánkban az egyetemi és főiskolai oklevéllel rendelkezőknek 6—7 százaléka foglalkozik tudományos kutatással.

Nemzeti jövedelmünknek egyre növekvő hányadát fordítjuk tudományos kutatásra és műszaki fejlesztésre. A kutatási költségek és a kutatással kapcsolatos ráfordítások 1967-ben a nemzeti jövedelemnek 1,5 százalékát, összesen mintegy 3 milliárd forintot tettek ki. A kutatási ráfordítások és a műszaki fejlesztés együttes összege 4,5 milliárd forint volt; ez a nemzeti jövedelemnek több mint 2,2 százaléka.

E tekintetben is érdemes összevetni a hazai adatokat a nemzetközi adatokkal. A kutatási és fejlesztési ráfordítások a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok nemzeti jövedelmének 4, Angliáénak 2,8, Franciaországénak 2, Belgiuménak 1,4 százalékát kötik le.

Noha az adatok az 1964—1967. évekre vonatkoznak és az egyes országok adatainak értelmezésében is vannak eltérések, megállapíthatjuk, hogy *nemzeti jövedelmünknek a kutatásokra fordított hányadát jelentősnek tekinthetjük*, s fajlagosan megelőzünk olyan iparilag fejlett tőkésországokat, mint Franciaország és Belgium.

Digitized by Google

Kutatóintézeteink mintegy 4,5 milliárd forint értékű állóeszközzel rendelkeznek; ez a népgazdaság állóeszközei értékének 0,5 százaléka. A kutatóintézetek állóeszközeiből (nettó értékben számolva) 1,4 milliárd forintot tesz ki az épület- és 1,4 milliárd forintot a gép- és műszerállomány. A kutató- és fejlesztőintézetek a népgazdaság beruházásaiból évente mintegy 1 százalékkal részesednek.

A tudományos kutatásra irányuló évenkénti ráfordításaink (a működési és beruházási költségekkel együtt) az iparilag fejlett országokhoz hasonlóan, a nemzeti jövedelem növekedését meghaladó ütemben emelkedtek. 1960—1966 között nemzeti jövedelmünk 35 százalékkal, évente átlag 5 százalékkal nőtt, a kutatási ráfordítások növekedésének üteme ezzel szemben elérte a 11 százalékot. Svédországban ugyanakkor 7, az Egyesült Államokban és Angliában 10, a Szovjetunióban és a Német Szövetségi Köztársaságban 13—14 százalékkal növekedett a kutatási ráfordítások összege.

Tanulságos a kutatás és a fejlesztés néhány (1964. évi) fajlagos adatának nemzetközi összehasonlítása:

	10 000 lakosra jutó kutatók száma	Egy lakosra jutó kutatási-fejlesztési költség	Egy kutatóra jutó kutatási-fejlesztési költség	Egy ipari dolgozóra jutó termelési érték		Egy ipari dolgozóra jutó kutatási-fejlesztési költség
				bruttó	nettó	
	fő	$	$	$		$
Magyarország	10,4	10,0	9 600	3 300	2 160	46
Szovjetunió	21,0	45,0	21 400	5 400	3 720	262
USA	25,7	109,0	42 300	18 000	12 600	750
Nagy-Britannia	11,0	41,3	37 600	6 300	4 709	190
Svédország	8,2	35,0	42 400	7 000	4 870	170
Japán	9,2	10,6	9 000	3 000	2 810	68
Hollandia	10,3	27,2	26 800	5 650	4 030	83
Franciaország	6,7	29,6	44 000	5 600	4 368	131
Kanada	6,7	28,3	40 700	12 100	10 740	238
Belgium	8,5	20,2	24 000	5 550	4 230	88
Svájc	6,5	40,0	60 000	5 450	3 909	166
Olaszország	3,7	8,5	22 200	5 300	4 100	79
Ausztria	4,4	5,2	11 600	3 900	3 300	30
NSZK	6,0	28,1	44 500	5 100	4 049	190
Spanyolország	3,2	2,8	8 600	3 580	2 500	20
Finnország	3,3	11,7	11 000	3 500	2 560	46

A táblázat és a bevezetőben ismertetett adatok alapján néhány fontos következtetést vonhatunk le. Mindenekelőtt leszögezhetjük, hogy nemzeti jövedelmünkhöz viszonyítva fajlagosan jelentős összeget fordítunk kutatásra és fejlesztésre, ebben alig maradunk el egyes fejlett ipari államok mögött, más államok (Olaszország, Ausztria) fajlagos ráfordításait pedig meghaladjuk. Magyarország kutatási kapacitása a létszámot tekintve *az iparilag fejlett országokéval arányos.* A legnagyobb államok — a Szovjetunió és az Egyesült Államok — fajlagosan kétszer annyi, egyes iparilag fejlett államok — mint Anglia, Hollandia, Japán — megegyező arányú, néhány iparilag fejlett állam pedig — mint Franciaország, az NSZK, Svájc, Olaszország — fele-, kétharmad annyi kutatót foglalkoztatnak, mint hazánk. Kedvező a helyzetünk a felsőfokú képzettség tekintetében is.

A kutatásban foglalkoztatottak létszámához viszonyított anyagi ráfordítások, vagy az *egy lakosra jutó kutatási-fejlesztési költségek* tekintetében már

Digitized by Google

nem ilyen kedvező a kép. Egy lakosra számítva, az USA és a Szovjetunió ötször, tízszer, Anglia, Franciaország, Hollandia, Svédország, az NSZK háromszor, négyszer annyit költ kutatásra, mint Magyarország. Ausztria és Olaszország ellenben fajlagosan csak mintegy a felét, háromnegyedét fordítja erre a célra, mint mi.

Néhány kivételtől eltekintve azt mondhatjuk, hogy a kialakult kutatási hálózat elhelyezése megoldottnak tekinthető, a kutatóhelyeknek megvannak a szükséges épületeik. Kevésbé kielégítő a helyzet a kutatási eszközökkel való ellátottság tekintetében; itt a korszerű nemzetközi színvonalhoz képest számottevő az elmaradásunk.

A kutató-hálózat működése és szervezete

Sokoldalú vita folyt és folyik ma is arról, hogy megfelelő-e a kutatóhálózat jelenlegi tagozódása és működési formája vagy nem.

Az elmúlt húsz évben a kutató-hálózat jórészt felülről irányított szervezéssel, a meglevő ipari struktúrához illesztve, a termelővállalatoktól általában elkülönítve épült ki. Nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy az így kiépített forma, vagy a vállalatoknál szervezett kutató-hálózat a helyesebb-e. A tapasztalatok azt mutatják, hogy bizonyos helyeken (pl. a gyógyszeriparban, a híradástechnikában, a mezőgazdaságban) eredményesen működnek a központi intézetek. Igen sok helyen viszont helytelen volt a vállalati kutatóhelyek tevékenységének korlátozása.

Úgy gondoljuk, hogy a kutatási hálózat jelenlegi tagolt szervezete (akadémiai, minisztériumi, vállalati kutatás), valamint a tervező és gyártó szervek különállása bizonyos fokig gátolják a célratörő kutatást.

Az egyetemi intézetek igen alkalmasak alap- és alkalmazott kutatások elvégzésére. Ezen intézetek az elmúlt két évtizedben nagyarányú fejlesztésük ellenére sem kapcsolódtak be eléggé az aktuális kutatási feladatok megoldásába. A kutatás szélesítését néhány területen, új intézetek létesítése helyett helyesebb lett volna az egyetemi tanszékek fejlesztésével megvalósítani.

A tudományos kutatások eredményességéről

A kutatások eredményességét, amint ezt előbb vázoltuk, nagymértékben befolyásolja a kutatási bázis helyzete, mennyiségi és minőségi állapota, a kutatások lebonyolítása, a kutatóhelyek szervezeti hovatartozása, a kutatási célok helyes megválasztása, az ipar és a kutatás kapcsolata, a kutatást követő fejlesztő és műszaki tervező munka, az ipari háttér, ennek fejlettsége és még sok más tényező.

Az elmúlt években sajnos, nem foglalkoztunk kellőképpen a kutatások hatékonyságának vizsgálatával, a kutatási ráfordítások megtérülésének figyelembevételével. Ebben objektív nehézségek is közrejátszottak. Amikor a kutatások eredményességéről beszélünk, semmiképpen sem vállalkozhatunk arra, hogy az ipari termelés gazdaságosságához hasonló egzakt számításokat végezzünk. Ez a kérdés sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalomban nincs kidolgozva; a mérésre nincsenek többé-kevésbé elfogadott számítási módszerek. Ezért az értékelés inkább általános megfontolások alapján, a kutatások soksok adatának statisztikai értékelésével, kvalitative végezhető. Meggyőződésünk szerint ez a vizsgálat és az így megfogalmazható megállapítások is jól felhasz-

Digitized by Google

nálhatók a következő évek tudománypolitikai koncepciójának, valamint a tudományos kutatás irányításának tökéletesítéséhez.

A hazai kutatások hatékonysága — néhány kivételes területtől eltekintve — általában nem kielégítő. Tájékoztató számítások szerint *csak a kutatóintézetekre fordított anyagi eszközök térültek meg. A magyar kutatásnak az a legnagyobb hiányossága* — és a kutatások alacsony hatékonyságára döntően ez hat ki —, *hogy rendkívül széles tématerületet ölel fel, autarch jellegű, s ezzel törvényszerűen együtt jár a súlypontképzés és a témakoncentráció hiánya.* Még ma is csaknem általános, hogy a kutatási feladatokat saját erőnkből igyekszünk megoldani, s nem támaszkodunk eléggé a szocialista és a nem szocialista országokból átvehető, illetve tőlük megvető eredményekre. Pedig a korszerű ipari és mezőgazdasági kutatásokat ma a hatalmas sorozat, az ugyanazon téma igen sokféle lehetséges megoldása közül az optimális kiválasztása, *a kutatásnak az ipari szériákra emlékeztető módszere* jellemzi.

Húsz évvel ezelőtt a természettudomány mintegy 300 ezer szerves vegyületet ismert. Ma már másfél-két év alatt állítanak elő ennyi szerves vegyületet a világon, főként a hallatlan mértékben megnövekedett gyógyszerkutatások kapcsán. Az Egyesült Államokban évente 100—150 ezer új vegyületet állítanak elő; ebből egy-két ezer jut el a nagylaboratóriumi kísérletekig. A nagylaboratóriumi kísérletekben szintetizált anyagoknak kb. egytizedét próbálják ki állatkísérleteken, és sok évi átlag adatai alapján tíz-húsz új gyógyszert hoznak ilyen módon létre.

A hazai adatok megerősítik ezt a tapasztalatot. Sok évi átlag alapján számolva, hazánkban évente egy-két ezer új vegyületet állítanak elő új gyógyszerek kutatása érdekében, s ebből egy-két évenként születik meg egy új, eredeti magyar gyógyszer. Hazánkban évente félmillió kísérleti kisállatot használnak fel a gyógyszerkutatásban.

Az említett példák is meggyőzően tanúsítják, hogy széles és csaknem minden területre kiterjedő eredményes kutatást ma csak nagyhatalmak folytathatnak. Ahol az ország mérete ezt nem teszi lehetővé — és egyértelműen ide sorolható hazánk is —, ott nagyon szűkre kell fogni a kutatási területeket és a témák számát.

A Központi Statisztikai Hivatal szerint hazánkban 1966-ban közel 11 ezer kutatási témával foglalkoztak. A tudományos kutatók száma ugyancsak kb. 10—11 ezer körül van, nagyjából tehát minden *kutatóra egy-egy téma jut.* Ilyen dekoncentráltan azonban csak gyenge lehet a kutatások eredményessége. Talán nem érdektelen, ha megemlítjük, hogy a kutatóhelyek nagysága sem kedvez a tudományos erők koncentrálásának. Egy-egy kutatóintézet átlagosan 180 főt, köztük 50 kutatót, egy-egy tanszék 16 főt, köztük 10 oktatót vagy kutatót, egy-egy vállalati kutatóhely 50 főt, köztük 20 egyetemi diplomával rendelkezőt foglalkoztat.

A nagy témaszám és a nem kellő koncentráció miatt *a kutatások átfutási ideje általában a kétszerese-négyszerese volt a külföldön e célra fordított időnek,* s emiatt sok esetben az elért eredmény már megszületésének pillanatában elavult, korszerűtlen. Sok helyen a kísérleti üzemek hiánya is nagyban hozzájárult a hasznosítás elhúzódásához.

Az elmúlt években az ipari hátteret, a felhasználást és az értékesítést nem mindig vették megfelelően figyelembe a témaválasztásnál, és ez volt az egyik oka annak, hogy sok kutatási eredmény nem valósult meg a gyakorlatban. Az alapkutatásokkal foglalkozó akadémiai intézeteknek, egyetemi tanszékeknek, ipari kutatóintézeteknek nem, vagy csak esetenként alakult ki a termékeny munkát megalapozó kapcsolatuk az iparral.

Digitized by Google

A kutatások azokon a területeken voltak *a legeredményesebbek*, amelyeken a piaci igények és az adott hazai körülmények lehetővé tették *az ipar megfelelő fejlesztését*. Ide sorolható *a műszeripar, a híradás- és világítástechnika, a járműipar, a gyógyszeripar és az alumíniumipar*. Az e területeken kialakított eredményes nemzetközi munkamegosztás a kutatás jelentős fejlesztését is maga után vonta. De ha valamely területen jelentősen visszaesnének a hazai és nemzetközi igények, akkor még az eredményes kutatások is kedvezőtlen helyzetbe kerülhetnének. Például a Szovjetunióba irányuló gyógyszerexportunk 1960 körül indult meg, és ma már egyik jelentős tényezője a magyar exportnak. Ha azonban nem sikerült volna megnyernünk a szovjet piacot, bizonyos, hogy a gyógyszeripari kutatási eredményeink sem érvényesülhettek volna kellőképpen, különösen ha a kapacitás egy jelentős része kihasználatlan.

Pozitív és negatív tapasztalataink egyaránt bizonyítják a nemzetközi munkamegosztás fontosságát a tudományos kutatások hatékonyságának növelésében.

Amikor két ország között megegyezés jön létre valamilyen közös gazdasági cél elérésére, akkor viszonylag egyszerű megállapodni a cél elérését megalapozó kutatási és fejlesztési tevékenység összehangolásában is. A szocialista országok gazdasági reformtörekvései és ezek végrehajtása konkrétan megfogalmazhatóvá teszik a célokat, s gazdaságilag kiszámíthatóvá az elérésükhöz szükséges feltételeket és várható eredményeket.

A szocialista országok eltérő adottságaiból, valamint jelenlegi helyzetükből kifolyólag a nemzetközi együttműködés kívánatos és követendő, a jövőben nagy eredményeket magában rejtő útjának a kétoldalú tudományos és műszaki együttműködést tekintjük.

A szocialista országok tudományos együttműködése — az együttműködés jobb összehangolása és elmélyítése révén — a hatékonyság növelésének hatalmas tartalékát rejti magában. De szólnunk kell arról is, hogy e tartalékok felszínre hozása elképzelhetetlen a felismert fogyatékosságok kiküszöbölése, a munkának ezen a területen való céltudatos és számottevő megjavítása nélkül. Így szólnunk kell arról, hogy a KGST keretében folyó kutatási együttműködés részben formális volt. Ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy nem volt rendezve *az együttműködő partnereket érintő szellemi jogok és a hasznosításukból várható anyagi előnyök megoszlása*. Csak kevés olyan téma volt — ezek általában kétoldalú együttműködés tárgyát képezték — amelyben egyedileg megnyugtatóan rendezték e kérdéseket és így reális, megközelítőleg egyenlő értékeknek mindkét felet ösztönző cseréje jött létre. Az elmúlt évek számos kötöttsége elsősorban a „papírmunkát" növelte, és nem tette lehetővé, hogy a nemzetközi szinten együttdolgozó kutatócsoportok tagjai a szükség szerinti időben közvetlen eszmecseréket folytassanak.

A licencia-vásárlásokról

A tudományos kutatások eredményességének vizsgálatakor feltétlenül foglalkozni kell azzal, hogyan kapcsolódtunk be az elmúlt két évtizedben a nemzetközi licencia és „know-how" (gyártási eljárás) kereskedelembe. Annál inkább fontos ez, mert a tudomány jellegénél fogva nemzetközi, s a tudományos kutatások eredményessége nagymértékben függ a nemzetközi kapcsolatoktól.

Digitized by Google

Hazánk ma az ipar és mezőgazdaság intenzív fejlesztésére törekszik, s ehhez széles körűen kell építenünk a korszerű tudományos ismeretekre. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy viszonylagos nyersanyag-szegénységünket jelentősen ellensúlyozhatják a korszerű gyártmányokban testet öltő tudományos kutatási eredmények, a magas fokú szellemi munka.

E kérdés vizsgálata igen bonyolult, ezért a teljességre való törekvés nélkül csak a licencia-vásárlással és ezen belül is csak a tőkés licenciák vásárlásával foglalkozunk.

A licencia- és „know-how"-vásárlásokban sajnos, *nagyon elmaradtunk.* 1967-ben kereken 1 millió dollár értékben vásároltunk és kb. félmillió értékben adtunk el nem szocialista országoknak licenciát és gépszállítások nélküli „know-how"-t.

A nemzetközi összehasonlítás kedvéért a következő táblázatban bemutatjuk a licencia- és „know-how"-forgalom (1965. évi) fajlagos adatait:

	Vétel		Eladás	
	a lakosság egy főjére $	a saját kutatási és fejl. ráfordítás %-ában	a lakosság egy főjére $	a saját kutatási és fejl. ráfordítás %-ában
Belgium	5,581	40,15	4,893	33,58
Svájc	3,559	9,72	12,372**	33,80
Olaszország	2,745	48,10	0,647	11,34
Franciaország	2,582	9,62	1,033	3,85
NSZK	2,410	9,40	0,893	3,48
Ausztria	1,944	60,86	0,556	17,39
Nagy-Britannia	1,402	3,52	0,590	1,48
Japán	1,381	15,02	0,619	0,67
Svédország	1,298	3,89	1,169	3,50
USA	0,328	0,30	3,002	2,74
Magyarország	0,050*	0,50	0,030	0,30

* 1967-ben 0,10 $.
** Adózási előnyök miatt más országok is kötnek Svájcban szerződéseket.

Ha figyelembe vesszük is, hogy a legutóbbi időben kedvezően változott licencia-kereskedelmünk, elmaradásunk így is igen jelentős. A tudományos kutatási és műszaki fejlesztési ráfordításoknak 1 százaléka jut nem szocialista licencia-vásárlásra, holott a velünk összehasonlított tőkésországokban ez az érték 10 és 50 százalék között mozog. Ezt úgy is megfogalmazhatnánk, hogy *nagyon kevéssé veszünk részt* licenciák és „know-how" vásárlásával *a tudományos tapasztalatok nemzetközi cseréjében,* pedig ez nélkülözhetetlen feltétele a hazai termelés korszerű szinten tartásának.

Ha profitálni akarunk a nemzetközi szakosodás és kooperáció előnyeiből, nem termelhetünk mindent magunk. Még kevésbé alapozhatjuk hazai termelésünket teljes szélességben a hazai kutatásokra. Nem tudunk és nem szabad mindent fejlesztenünk. A termelés fejlesztésével, korszerűsítésével azonban lépést kell tartanunk. Ezt teszi lehetővé a szélesebb körű licencia-vásárlás. De feltétele ez a hazai kutatások hatékonysága fokozásának is, mert ez az utóbbi parancsolóan megköveteli, hogy a rendelkezésünkre álló anyagi és szellemi erőket néhány jól megválasztott területre és feladatra összpontosítsuk.

A licenciák vásárlása a kutatások eredményességének, a kutatás gyorsításának egyik fontos módja, sőt az elvégzett vizsgálatok szerint a licencia sok esetben olcsóbb és megbízhatóbb, mint a hazai kutatás.

Digitized by Google

Egy újfajta kettős műtrágya hazai előállításának kutatására tizenkét év alatt 120 millió forintot fordítottunk, pedig ilyen technológia-licencia ma 1—$1^1/_2$ millió dollárért megvásárolható. A PVC műanyag hazai kutatására mintegy 150 millió forintot költöttünk, amíg rá nem jöttünk, hogy hazai erőből nem tudjuk kidolgozni ezt a technológiát. A „know-how" kb. 1 millió dollárba került. Igaz, hogy a kutatás közben szerzett tapasztalatokat jól fel tudtuk használni mind a nem szocialista relációjú vásárlás műszaki és pénzügyi tárgyalásaiban, mind a gyár építésében és termelésében. Hasonló tapasztalatokat mutat a közúti Diesel-motorok hazai fejlesztése és az ehhez szükséges licenciák vásárlása is.

Nemcsak a licenciákra költött összeg alacsony, hanem a megvásárolt licenciák száma is. A Kohó- és Gépipari Minisztérium területén például 1946 és 1960 között 17, 1960 és 1967 között 34 licenciát vásároltak. Olyan fontos és a műszaki haladás élvonalába tartozó iparágakban, mint a gyógyszeripar, mindössze egyetlen jelentősebb, nyugati országból származó licenciát vásároltunk két évtized alatt. A szocialista országokkal lebonyolított dokumentációcserét is figyelembe véve *tized-huszad annyi licenciát veszünk, mint a kutatások egyéb vonatkozásaiban velünk összemérhető országok.* A hazai kutatást és fejlesztést kiegészítő, vele részben versenyben levő, valamint a műszaki haladást nagyon előrevivő licencia-vásárlásokban tehát erősen elmaradtunk. Nehezíti a licencia-kereskedelem kibontakozását az a körülmény, hogy sem szocialista, sem tőkés viszonylatban nincs rendezve a licencia-vásárlási eljárás.

A tapasztalatok összegezése és a feladatok

A tudományos kutatásokkal kapcsolatos főbb tapasztalatokat és a hatékonyság emelése érdekében szükséges legfontosabb tennivalókat a következőkben összegezhetjük:

Az elmúlt húsz évben viszonylag korszerű, méretben jelentős kutatóhálózatot hoztunk létre. Új kutatóintézetek építése a közeljövőben — egyes esetektől eltekintve —, nem látszik indokoltnak. Ehelyett kutató-hálózatunk hatékonyabb kihasználására kell törekednünk. Ennek érdekében fokozatosan javítanunk kell, esetleg cserék útján, az intézetek kutatói állományának szakmai színvonalát. Javítani kell a kutatási eszközökkel való ellátottságot is.

A kutatások hatékonyságának növelése számos problémát vet fel. Közülük a legfontosabb: a rendkívül nagy kutatási témaszám csökkentése, az erőteljes koncentráció. Az ipari és mezőgazdasági fejlesztéssel és a piaci értékesítési lehetőségekkel összhangban körültekintően kell megjelölni azokat a területeket, amelyekre legérdemesebb a hazai kutatásokat erőteljesen koncentrálni. Okulva az elmúlt két évtized kutatási-fejlesztési tapasztalataiból, óvakodnunk kell attól, hogy még kedvező termelési és értékesítési lehetőségek esetén se kezdjünk erőnket meghaladó feladatok megoldásába.

Bővítenünk kell a hazai szakemberek külföldre utaztatásának lehetőségeit, szocialista és nem szocialista országokba egyaránt. Országosan kiemelt kutatások esetén biztosítani kell, hogy a kutatás fejlesztésében résztvevők az elérhető maximális mértékben az iparilag legfejlettebb országokban tanulmányozhassák az adott terület kutatási problémáit. Kívánatosnak látszik a külföldi ösztöndíjas rendszer kiszélesítése is.

Nem kielégítő hazánkban a licencia-vásárlás és eladás. Több iparág tapasztalata szerint külföldi licencia megvásárlása sokszor olcsóbb, mint a hazai

Digitized by Google

kutatás, nem is szólva az átfutási idő lerövidítéséről és a korszerűségről. A licencia-vásárlást a hazai kutatás kiegészítőjeként, annak versenytársaként kell tekintenünk. A kutatási-fejlesztési költségeknek jelenleg mindössze 1—2 százalékát fordítjuk licencia-vásárlásra. Ezt az összeget, illetve arányt meg kell sokszoroznunk, s a teljes kutatási-fejlesztési költségeknek legalább 5—10 százalékát erre kellene fordítanunk. Ipari fejlettségünk színvonalát figyelembe véve, a gyors és eredményes megvalósítás érdekében a licenciák nagyobb részét gépek, gépcsoportok, vagy komplett üzemek megvásárlásával célszerű összekapcsolni.

Rendezésre szorulnak a szocialista országok kutatási együttműködésének hatékonyságát akadályozó anyagi elszámolási, szabadalomjogi és más problémák.

Célszerűnek látszik az akadémiai és minisztériumi kutató-hálózatnál kevésbé fejlett vállalati kutatólaboratóriumok, illetve intézetek erőteljesebb fejlesztése. Új ipari kutatóintézetet a jövőben főként gyárakban célszerű építeni.

Az iparéhoz hasonlóan kell rendezni a mezőgazdasági kutatások folytatásához szükséges anyagi eszközök biztosításának módját.

Olyan szervezetet és kapcsolódásokat kell létesíteni, amelyek lehetővé teszik a kutatási eredmények gyors gyakorlati megvalósítását. Ha szükséges, változtatni kell a kutatási szervezetek merev belső szervezeti beosztásán, s a kutatások gyors és hatékony megvalósítása érdekében lehetővé kell tenni a kutatók, a tervezők és a fejlesztők újszerű szervezeti kapcsolatainak kialakítását.

Az egyetemi tanszékeken meglevő jelentős szellemi és anyagi erőket fokozatosan a népgazdaság kutatási-fejlesztési igényeinek kielégítésére kell irányítani. Lehetővé kell tenni, hogy az oktatók oktatási elfoglaltságuk mellett a kutatásokban is folyamatosan vegyenek részt, s mentesüljenek a jelenlegi túlzott adminisztratív elfoglaltságoktól. Ez azért is fontos, mert közvetlenül visszahat az oktatók oktató-nevelő munkájára és szorosabbá teszi az egyetemen oktatott ismeretek és a népgazdasági fejlesztési feladatok közötti kapcsolatot.

Új kutatóhelyek létesítése előtt meg kell vizsgálni, hogy nem előnyösebb-e gazdaságilag és a kutatás szempontjából a megfelelő egyetemi intézet fejlesztése.

Az alapkutatások részaránya a hazai kutatási hálózatban meglehetősen számottevő. Minthogy az alapkutatási hálózatban jelentős tudományos erők vannak, indokoltnak látszik az alapkutatásban dolgozók egy részének bekapcsolása az aktuális kutatási feladatok megoldásába.

Amint az elmondottakból kitűnik, a kutatások hatékonyságának emelése sok és sokrétű feladat mielőbbi megoldását teszi szükségessé. Ezek a követelmények irányukat tekintve megegyeznek a termelőerők és tudományos kutatások nemzetközileg észlelt fejlődési tendenciáival, s az objektív fejlődés is egyengeti megvalósításuk útját. Mégis hiba volna azt gondolni, hogy e követelmények spontán módon, maguktól valósulnak meg, legalábbis a kívánatos és lehetséges legrövidebb idő alatt. Ehhez a kutatások irányításával foglalkozó, a kutatásokat végző és a termelésben foglalkoztatott szakemberek céltudatos tevékenysége, szoros együttműködése, sok közös erőfeszítése szükséges.

Digitized by Google

PACH ZSIGMOND PÁL:

A társadalomtudományok fejlődésének elvi kérdéseihez

A társadalomtudomány és a természettudomány viszonyáról

A társadalomtudományok fejlődésének speciális problémái a társadalomtudományok speciális vonásaival függenek össze: azokkal a sajátosságokkal, amelyeket a társadalomtudományok a természettudományokhoz képest felmutatnak. Ebből kell tehát kiindulnunk a cikk kereteiben megszabott határokon belül: a lehető maximális rövidséggel fel kell vázolnunk a természettudományok és a társadalomtudományok azonosságait és különbségeit.

A közgondolkodásban — úgy tűnik — a különbségtétel áll előtérben, és ez esetenként még a nyelvi kifejezésmódban is megmutatkozik. Ismeretes például, hogy az angol nyelvterületen a latin *scientiá*ból származó *science* szót mindmáig kizárólag a természettudományokra, az ún. egzakt tudományokra vonatkoztatják; ezzel szemben a humán tudományokra a latin *ars*ből származó *art* kifejezést alkalmazzák. Jóllehet itt a szó jelentés-alakulásának sokszázados története van, s jóllehet ma már gyakran nem is gondolnak a kétféle tudomány-elnevezés hátterére, az említett nyelvi tény mögött kétségtelenül bizonyos elméleti-értékelési állásfoglalás rejlik, nevezetesen az, hogy voltaképpen csak a természettudományok léphetnek fel az egzaktság igényével.

Ezt az állásfoglalást tudományelméletileg az újkantiánus Rickert és Windelband dolgozta ki, amikor a „nomothetikus" és „idiografikus" tudományok éles elhatárolásával mintegy abszolutizálták a természettudomány és a társadalomtudomány szembeállítását. Ezt az elkülönítést azóta is számos változatban lelhetjük fel a polgári tudományelméletben és gondolkodásban (törvénytudományok — ténytudományok; tény- és törvénytudományok — normatív tudományok stb.)

Nyilvánvaló, hogy a természettudomány és a társadalomtudomány ilyenfajta szembeállításának legmélyebb mozgatórugója filozófiai-világnézeti természetű: dualista, illetve általában antimaterialista világnézeti alapállásból következik. Olyan alapállásból, amely tagadja a világ anyagi egységét, s abszolút határt von a valóság nagy területei: a természet és a társadalom között (vagy éppen a természet, a társadalom és a tudat világa között). Ha ti. a valóság e nagy területei között áthághatatlan határ áll fenn, akkor a valóság e területeit tanulmányozó tudománycsoportok is abszolút módon különülnek el egymástól.

Ismeretes ezzel szemben a materialista monizmus felfogása, amely szerint a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás szférája összefügg, és egyetlen világot alkot, amelynek egysége anyagiságában áll. Következésképpen a valóság egy-egy területét vizsgáló tudománycsoportokat sem lehet abszolút módon szembeállítani egymással. A tudományok újabb kori fejlődésének egyik fő tendenciája éppen a szervetlen és szerves világ, az élővilág, az emberi világ, a tudatvilág egymásból való keletkezésének mind behatóbb megismerése felé mutat. Ez egyre kevesebb fogódzót hagy olyan koncepciók számára, amelyek

Digitized by Google

szerint a valóság különböző területei között áthághatatlan határok húzódnak, s így a velük foglalkozó tudományos csoportok között abszolút különbség áll fenn.

Ezt a megállapítást, amely a tudományok alapvető elvi egységére vonatkozik, az eddiginél nagyobb nyomatékkal kell képviselnünk, kifejezésre juttatnunk. Hiszen az ellenkező álláspontok vagy ezek maradványai saját, hazai közvéleményünktől sem idegenek (ide értve tudományos közvéleményünket is).

A kérdés tehát nem az: felléphetnek-e a társadalomtudományok az egzaktságnak, a valósághű megismerésnek, az objektív valóság adekvát tükrözésének igényével, hanem az: *milyen fokon* áll az egzaktság követelményének megvalósítása a társadalomtudományokban (a természettudományokhoz képest).

A marxista társadalomtudományok a valóság torzításmentes, objektív, egzakt megismerésének útján *haladnak előre.* Az előrehaladás útja azonban igencsak rögös-göröngyös, és nem is nyílegyenes: tévutak és zsákutcák zavarják, amint ezt a közelmúlt évtizedek fejleményei különösen szembeötlően mutatják.

Helytelen lenne azonban ezért valamiféle védekező állásba vonulni, valamiféle olyan „bűntudatból" kiindulni, amely szerint a különböző tévedések és torzítások kompromittálták a marxista társadalomtudományokat; most tehát „meg kell menteni a zászló becsületét", mintegy újra kell kezdeni, most kell bizonyítani. Ilyenféle hangulatokkal pedig olykor a marxista társadalomtudomány művelőinek körében is találkozunk, még inkább kívül álló tudósoknál, és persze leginkább ideológiai ellenfeleinknél.

Ennek a kérdésnek a megválaszolásában is szilárd alapról indulhatunk el. Ha a társadalmi tudományok kompromittálódásáról, hitelvesztéséről beszélünk — van, aki ezt úgy fejezi ki, hogy „a társadalomtudományok megbecsülése világszerte mélyponton van" — elsősorban és mindenekelőtt a *polgári* társadalomtudomány diszkreditálódására kell gondolnunk, a marxizmus ún. megcáfolóinak kompromittálódására. Ha a társadalmi tudományok gyakorlati igazolódásáról, hitelességük megbizonyosodásáról esik szó, elsősorban és mindenekelőtt a marxista társadalom- és történetszemlélet igazolódására kell és lehet hivatkoznunk. Bizonyság reá többek között az egész legújabb kori történelem, az Októberi Forradalom, a szocialista világrendszer létrejötte és kibontakozása.

Másrészt: a hibákat, tévedéseket, torzításokat aligha lehet a társadalomtudományok, vagy éppen a marxista társadalomtudományok specifikumának vagy monopóliumának tekinteni — még akkor sem, ha itt különösen éles formákban jelentkeznek. A természettudományok története is gazdag tárházát nyújtja hipotézisek és tézisek megdőltének, félretételének. És ezt senki sem a tudomány hitelvesztésének, ellenkezőleg: mindenki a tudományfejlődés szükségszerű útjának tekinti.

A marxizmus—leninizmus elmélete és metodológiája megadja a történelmi-társadalmi valóság hű, egzakt visszatükrözésének lehetőségét, de nem menti fel a marxista társadalomtudóst attól, hogy ezen a talajon állva, a valóság megismerésének minél jobb, minél teljesebb módszereit keresse. A marxista pozíció *lehetőséget* nyújt a helyes visszatükrözésre, a valóság tényeinek és összefüggéseinek egzakt feltárására. Hogy a lehetőség mennyiben válik *valósággá;* hogy mik az egzaktság fokozott megközelítésének, megvalósításának *útjai, módszerei, eszközei* a társadalmtudományban (illetve az egyes társadalomtudományokban) — ez az a kérdés, amely ma leginkább kell hogy foglalkoztassa a marxista társadalomtudóst; ez az a kérdés, amelynek a szempontjából éles kritikát kell gyakorolnia eddigi teljesítménye felett. És ez az a kérdés, ahol a tudományok, a természet- és a társadalomtudományok alapvető egységéről vallott elvi álláspontját az eddiginél sokkal inkább kell gyakorlati tevékenységgé váltania.

Digitized by Google

Jelenti ez mindenekelőtt a történelmi-társadalmi valóságnak, a valóság tényeinek tüzetes, alapos, részletekbe menő, mélyre hatoló tanulmányozását, a minél nagyobb *konkrét tényanyagból* való kiindulást. Amikor a polgári tudományelmélet hamis alternatívájával szemben hangsúlyozzuk, hogy a társadalomtudományok is „nomothetikus" tudományok, *törvény*tudományok, — ennek a fellépésünknek csak akkor van alapja és értelme, ha megmutatjuk: a marxista társadalomtudományok egyben *tény*tudományok, amelyek a törvényekben éppen a tények esszenciáját sűrítik, s amelyek a tények kutatásában és feltárásában is túlszárnyalják a polgári társadalomtudományokat.

Jelenti ez továbbá a *kutatási metodika és technika új eszközeinek* bevonását: a tények minél szélesebb körű feltárása és felhasználása érdekében, többek között, a természettudományok analitikus és kvantitatív módszereinek tanulmányozását és a társadalomtudomány feltételeihez idomuló alkalmazását. Támogatni kell tehát a társadalomtudományi kutatásoknak azt az irányát, amely *kvantitatív-matematikai* összefüggések kidolgozására is törekszik: adatok nagy tömegének korszerű, gépi feldolgozására támaszkodva, kvantitatív-matematikai formában *is* igyekszik megragadni a lényeget, kifejezni a törvényszerűségeket.

Jelenti ez — végül, de nem utoljára — *a fogalmak szabatos definiálását és alkalmazását, az elemzések és gondolatmenetek logikai tisztaságát és egyértelműségét* a társadalomtudományi vizsgálódásokban. Nyomatékosan kell hangoztatni ezt az egészen kézenfekvőnek tűnő követelményt, hiszen nemcsak a társadalomtudományi publicisztikában vagy a népszerűsítő társadalomtudományi munkákban, hanem a kifejezetten szaktudományi művekben is gyakran találhatunk kivetnivalót a fogalmak egyértelmű kezelése, a gondolatmenetek szabatossága körül — „irodalmiaskodásból", az elméleti felkészültség hiányaiból vagy olyan felfogásból folyóan, amely a társadalomtudomány valaminő „sajátosságának" tartja a lazább stilizálást, a természettudományosan egzakt fogalmazás-gondolkodás „rugalmas" feloldását. Pedig ha van társadalomtudományi elmélet, amely lehetővé teszi és megköveteli a fogalomhasználat és elemzés szigorú pontosságát, akkor éppen a marxizmus—leninizmus az.

Amikor azoknak a társadalomtudományi kutatásoknak a támogatását szorgalmazzuk, amelyek kvantitatív-matematikai formulák kidolgozására is törekednek, természetesen korántsem várunk csodákat ezektől a módszerektől, korántsem várjuk tőlük a társadalomtudományi problémák teljes megoldását. A társadalomnak, mint a valóság legbonyolultabb, legmagasabb rendű részének törvényszerűségei nem redukálhatók mechanikai törvényszerűségekre, ahogy a 18. századi materialisták gondolták, vagy biológiai törvényszerűségekre, miként a 19. század egyes pozitivista irányzatai képzelték, és matematikai törvényszerűségekre sem, ahogy napjainkban egyesek gondolják. Mégis nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk e módszerek alkalmazásának, főleg azért, mert a társadalomtudósokat arra kényszeríti, hogy elemzéseiket minél szabatosabbá, minél lényegre törőbbé tegyék; hogy problémáikat olyan világosan és félreérthetetlen formában fogalmazzák meg, ami lehetőséget nyújt arra, hogy feladatot adjanak a matematikusnak, vagy programot „tápláljanak be" a számítógépbe. Minden társadalomtudományi kutató tapasztalhatja, hogy amikor áttér a kvantitatív vizsgálatra, ez a kérdésfeltevések olyan precizírozására hívja fel figyelmét, amilyenre enélkül esetleg nem került volna sor, s így termékenyen hat vissza magára a kvalitatív vizsgálatra is.

A kvantitív módszerekben tehát az egzaktság megközelítésének, fokozásának *egyik* fontos útját látjuk; ámde az egzaktságot nem tekintjük azonosnak a kvantifikálhatósággal, mérhetőséggel. Nem tekintjük ezeket azonosnak, főképpen a társadalomtudományokban nem, de más tudományokban sem. Hiszen

Digitized by Google

az egzaktság magában a matematikában sem a kvantifikálhatóságot, a mérhetőséget jelenti, hanem azt, hogy a fogalmak definíciója előző fogalmakra, végső soron alapfogalmakra, illetve alap-állításokra (axiómákra) támaszkodik, és adott axiómarendszeren belül az állítások (tételek) előző tételekből, végső soron az axiómákból, megengedett logikai műveletek útján vannak levezetve (következnek). Miként az egzaktságnak természettudományos, a kvantifikálhatóság-mérhetőség körében való értelmezése, úgy matematikai értelmezése is tanulságos a társadalomtudós számára — azzal persze, hogy a valóságot híven tükröző alapfogalmakból és alapvető állításokból kell kiindulnia (éppen ilyeneket bocsát rendelkezésére a marxizmus—leninizmus), és a „levezetései" során nyert újabb fogalmakat és állításokat lépésről lépésre a társadalmi valósággal kell szembesítenie, a konkrét tények ellenőrzése alá kell vetnie.

Ezek a megjegyzések — amelyekben a társadalomtudományi egzaktságnak persze csak néhány vonatkozását érintettük — talán jobban alátámasztják azt a következtetést, hogy a tudományok, a természet- és a társadalomtudományok, alapvető elvi egységét az eddiginél nagyobb nyomatékkal kell képviselnünk, kifejezésre juttatnunk, s főképpen valósággá váltanunk.

Annál is indokoltabbnak látszik ez a következtetés, minthogy eddig nem tettünk eleget azért, hogy a társadalomtudományban, s éppen a marxista társadalomtudományban rejlő egzakt lehetőségeket kimunkálják; másrészt mi magunk, társadalomtudományi kutatók is — különböző okokból — elsősorban a társadalomtudomány sajátosságait, a természettudománytól való eltérését hangsúlyoztuk, s kevésbé az azonosságokat, a tudományok alapvető egységét.

Ugyanakkor persze nem szabad hagynunk, hogy elhomályosuljanak a társadalomtudomány specifikumai, a természettudománytól való különbségei. A legfőbb sajátosság: a társadalomtudományok *osztályjellege, ideológiai jellege.*

A társadalomtudományok objektíve mindig osztályérdekeket fejeznek ki; a természettudományok viszont alapvető ismeretanyagukat tekintve nem osztályjellegűek (csak akkor válnak azzá, ha átlépnek a filozófiai értelmezés birodalmába). A társadalomtudományok ideológiai jellegűek, eltérőleg a természettudományoktól, amelyek szintén a társadalmi tudat formái ugyan, de nem tartoznak az ideológiai formák közé. A társadalomtudományok osztálymeghatározottságát és ideológiai jellegét valló felfogásunkat következetesen érvényesítenünk kell mindazokkal a tendenciákkal szemben, amelyek — tudva-öntudatlan — az osztályszemponttól való függetlenítésben, illetőleg bizonyos dezideológizálásban látják a társadalomtudományok fejlődésének, egzaktságuk fokozásának útját.

A kérdés ugyanis nem úgy áll, hogy a társadalomtudományok, *minthogy* osztályérdekeket fejeznek ki, nem léphetnek fel az egzaktság igényével, hanem úgy, hogy a társadalomtudományok *csak akkor* léphetnek fel az egzaktság igényével és vihetnek előre a tudományos megismerés útján, ha *haladó* társadalmi osztályok érdekeit fejezik ki. Ezt az állítást bízvást szembeszegezhetjük az előbb jelzett vélekedésekkel, hiszen olyan tétel ez, amelynek igazságértékét csakugyan a konkrét tényeken: a társadalomtudományok egész fejlődéstörténetén ellenőrizhetjük.

S a feladat nem abban áll, hogy „lássunk hozzá a valóság tanulmányozásához, majd kinő belőle az ideológia" (ahogy egyesek megfogalmazzák), hanem abban, hogy a valóságot azon az ideológiai-elméleti alapon állva tanulmányozzuk, amellyel már rendelkezünk és amelyről nem mondhatunk le; s akkor majd kisarjad ebből mind a szaktudományok, mind az elmélet továbbfejlődése.

Igen, a társadalomtudománynak az objektív valóságból, a valóság tényeinek tüzetes vizsgálatából, nem pedig szubjektív-voluntarista deziderátumokból,

Digitized by Google

posztulátumokból kell kiindulnia. Igen, a társadalomtudománynak elemző és nem apologetikus funkciót kell betöltenie. Ámde a társadalmi valóság feltárása maga sem pusztán empírikus aktus, hanem minden esetben — akarva vagy akaratlanul — meghatározott osztályálláspontról történik; a marxista társadalomtudományban nem önmagáért s nem másért, hanem a szocialista jelen és jövő érdekében történik.

Igen, a társadalomtudománynak minél több konkrét tényre, adatra kell támaszkodnia; ezért a valóságkutatás új módszereinek kimunkálására kell törekednie, és sokkal jobb technikai felszereltséggel, bőségesebb anyagi eszközökkel kell rendelkeznie. De a társadalmi jelenségek bármily hatalmas tömegének felkutatása sem vezet el a lényeghez, a törvényszerű összefüggések felismeréséhez — a marxista ideológia útjelzése, az elmélet iránytűje nélkül.

Az „új" kérdéséhez a társadalomtudományokban

Ma már túl vagyunk azon az állapoton, amikor ismert tételek ismétlését, illusztrálását várták-kívánták a társadalomtudományoktól: a szocializmust illetően a már meghozott gyakorlati intézkedések igazolását, a mai kapitalizmusra vonatkozólag annak bizonyítását, hogy ott — az állammonopolista kapitalizmus megjelenése óta — semmiféle elvileg új nem lehetséges, a múltra nézve pedig a jelen aktuálpolitikai lépéseinek történeti dokumentálását. Ma a párt, az állami tudományirányító szervek az új jelenségek elemzését, új összefüggések feltárását, a tudomány és elmélet alkotó továbbfejlesztését várják a társadalomtudományok művelőitől.

Ám — egyes ismeretes vagy kevésbé ismert, de megbecsülendő eredmények dacára — sem az újra való törekvést, sem a megszülető új elfogadásának és megvalósulásának útját nem tekinthetjük kielégítőnek. Milyen okok játszanak ebben közre? Amikor erre választ próbálunk adni, aligha léphetünk fel átfogó elemzés igényével; inkább csak néhány jelzésszerű utalással kell beérnünk.

Az egyik okot bizonyos *elméleti aggodalmakban* jelölhetjük meg: a társadalomtudománnyal foglalkozók egy részének olyan, többnyire maguk előtt sem bevallott aggodalmaiban, hogy az új tények, jelenségek, következtetések nem illeszthetők be teljesen az elméletbe, szétfeszítik annak autonóm kereteit, a marxizmus revíziójához vagy „dekompozíciójához" vezetnek.

Ezek az aggályok valamiféle kishitűségre vezethetők vissza: nem bíznak saját tehetségükben, alkotóerejükben, abban, hogy az új problémákat képesek lesznek megoldani; de tulajdonképpen nem bíznak igazán a marxizmus erejében sem, abban, hogy az új problémákat meg lehet oldani marxista módon, sőt csakis marxista pozícióból lehet megoldani.

A tehetség és önbizalom egyénenként vizsgálandó kérdés. A marxizmus iránti bizalom, a marxista meggyőződés, a marxizmushoz való viszony azonban általános és alapvető kérdés, s erre még visszatérünk. Most csak egy vonatkozását érintjük, az egyik társadalomtudományi ág példáján.

Történettudományunk utolsó évtizedének fejlődését — egyebek között — a forrásbázis kiszélesedése, nagyszámú új, eddig ismeretlen tény feltárása jellemezte. Ennek során nemegyszer megtörtént, hogy egyes új tények megismerése először meghökkentett, mellbe vágott, mert úgy tűnt: nem illeszthetők bele a kialakult marxista interpretáció kereteibe. Voltak is olyanok, akik ez új fejleményekben a kérdések „összezavarását" látták, és úgy vélték, hogy a marxizmus védelmében lépnek fel ellenük. Vagy nem vettek tudomást az új mozzanatokról, vagy megpróbálták a régi interpretáció Prokrusztész-ágyába szorítani

Digitized by Google

ezeket. Ez persze nem ment, mert a tények makacsok. Ámde idő haladtával nem egy kérdésben kiderült, hogy az új tények — ha kellő számban tárjuk fel és kellő mélységben tanulmányozzuk azokat, nem pedig egyes eseteket próbálunk elemzés nélkül beilleszteni vagy szembeállítani — éppenséggel nem „makacsok" a marxizmussal szemben: olyan új, fejlettebb interpretációt tesznek lehetővé, amely semmiképpen sem „kevésbé marxista", mint a korábbi volt, mert a marxizmus elméletén és módszertanán nyugszik, sőt „marxistább" amannál, mert hívebben tükrözi a történelmi-társadalmi valóságot. Indokolt a bizalom, hogy a még megoldatlan vagy ezután felmerülő új kérdésekben is hasonló lesz a fejlődés útja; indokolt a vélemény, hogy ez nemcsak egyik vagy másik szakmára áll, hanem a társadalomtudományokra általában.

Az okok, ellenható erők egy másik csoportját, az elméleti aggodalmaktól eltérően, ha úgy tetszik, éppen *gyakorlati természetű aggodalmak*nak nevezhetjük. A kutatóban megvan, vagy meglenne a kedv, a hajlam, a törekvés, a képesség, hogy szembenézzen az új jelenségekkel, az új problémákkal, de munkáját abbeli aggodalma korlátozza, feszélyezi, hogy ha új dolgokkal áll elő — új szempontokkal, hipotézisekkel, félkész eredményekkel —, akkor ebből nem előnye, hanem kellemetlensége származik, „a fejére ütnek". Kellemetlensége, ha téved (s ki van ez ellen biztosítva?), de akkor is, ha lényegében igaza van, mert az a közeg, amely új eredményeit fogadja, különböző okokból nem rokonszenvezik ezekkel.

Van-e reális magva az efféle aggodalomnak? Aligha tagadható, — még akkor sem, ha gyökeres e tekintetben a különbség a mai helyzet és teszem, a másfél évtizeddel ezelőtti között. A párt olyan légkört teremtett, amely kedvez az alkotó munkának, az új kutatásoknak, kezdeményezéseknek. Olyan körülményeket teremtett, amelyek kizárják tudományos vitáknak adminisztratív eszközökkel való lezárását, egyes nézetek megbélyegzését, képviselőik egzisztenciális és munkalehetőségeinek korlátozását vagy megvonását. De az MSZMP általános és tudománypolitikájának ezek az irányelvei még nem kellő mértékben törtek át és érvényesülnek minden szinten és minden érintett területen. Valóban: eseteként az lehet a benyomásunk, hogy a társadalomtudomány egyes új eredményeit, vagy — inkább mondjuk így — új kérdésfeltevéseit, hipotéziseit, félkész eredményeit kevesebb rokonszenv fogadja, mint ellenérzés, kevesebb támogatás, mint gáncsoskodás.

Egyes társadalomtudományokban, amelyek közvetlenebb kapcsolatban vannak a társadalmi léttel és annak intézményesült formáival (közgazdaságtudományban, jogban stb.), új kérdésfeltevések vagy megismerések konzekvenciái közvetlenül beleütközhetnek fennálló érdekviszonyokba és institucionális szervezetekbe; innen az ellenérzés vagy ellenkezés, innen az új rögös útja. De a többi társadalomtudományokban is fellelhetünk hasonló jelenségeket, amikor az új gondolatok vagy eredmények nem létérdekeket, hanem csupán presztízskérdéseket, a tudományos hierarchiában betöltött helyet, a tudományos életben elért rangot érintenek, esetleg egyeseknek azt az öntudatát, hogy éppen ők és nem mások a marxizmus igazi képviselői.

Mindezeknek a problémáknak a megoldására aligha tudunk csodaszereket találni vagy ajánlani. Annyi azonban bizonyos: megnehezíti a társadalomtudományok fejlődését, ha egyes személyek vagy csoportok úgy tüntetik fel magukat, mintha egyedül ők képviselnék a helyes, pártszerű, marxista álláspontot, és minden ellenkező felfogást szívesen nyilatkoztatnak ki antimarxistának, pártellenesnek; az ilyen tendenciákkal, törekvésekkel szemben határozottan fel kell lépni. S bizonyos az is: elősegíti a társadalomtudományok fejlődését, ha a párt és az állami tudományirányító szervek megkülönböztetett támogatást, s ha

Digitized by Google

kell, védelmet nyújtanak azoknak a társadalomtudományi kutatóknak, akik nem húzódnak vissza a periférikus témák langyos vizének kényelmébe, hanem a társadalmi haladás ügye iránti felelősséggel, új, fontos és nehéz problémák kutatását választják.

Persze, intézményes garanciákat nem lehet adni. A társadalomtudományi kutatónak mindenképpen számolnia kell egyéni kockázattal, s ezt — éppen mert marxista, kommunista — vállalnia is kell. De az optimális esetben e kockázat „speciálisan társadalomtudományi" hányada — matematikai nyelven szólva — a nulla felé tart, egésze pedig a tudományos (matematikai, természettudományi stb.) kockázat általános jellegének felel meg.

Az ellenható erők további típusát a *gyakorlati aggodalmaknak egy másik csoportjába* sorolhatjuk. Ez utóbbiak nem magukra az új kutatásokra, nem is az új eredmények esetleges kedvezőtlen fogadtatására, hanem közzétételük, felhasználásuk esetleges kedvezőtlen hatására vonatkoznak.

Az ismertetés-felhasználás egy meghatározott területére: az egyetemi oktatásra nézve ezek az aggályok mint *pedagógiai* aggodalmak — többek között — abban a formában fogalmazódtak meg, hogy a társadalomtudományok újabb eredményeiből „mindig annyit és oly módon nyújtsunk a hallgatóknak, hogy a tudományban való hitük ne inogjon meg". Ez a tétel azonban csak akkor válik helyessé és teljessé, ha a következővel egészítjük ki: „A társadalomtudományok új eredményeit feltétlenül közvetíteni kell a hallgatókhoz, éppen azért, hogy a tudományban (és az egyetemi oktatás tudományos színvonalában) való hitük ne inogjon meg."

A tétel két tagját a maga összefüggésében, egységében kell érvényesíteni. Az egyetemi oktatónak mint pedagógusnak természetesen folytonosan mérlegelnie kell, hogy mit és hogyan nyújtson hallgatóinak tudományága régi és új eredményeiből. Ez a mérlegelés azonban nem vezethet oda, hogy elavult ismeretanyagot marxista tudományosság gyanánt, vagy az újabb kutatások által kérdésessé tett állításokat problémamentesként tüntessen fel. Mert amilyen ártalmas a tudományban való hit és — szélesebben — a tudatformálás szempontjából, ha az oktató a tudományszakának ismertetését a népszerűség-hajhászás vagy hatásvadászat érdekeinek rendeli alá, ugyanolyan káros — ugyanazokból a szempontokból —, ha a kérdéseket elburkolja, a kételyeket elleplezi, s hallgatóit nem eleven problémákra kifeszített látás- és gondolkodásmódra neveli. A kérdések akkor majd más úton, esetleg eltorzult formában jutnak el a hallgatókhoz; s akkor már aligha menthető meg a tudomány hitele, az oktatás-nevelés hitele. Az egyetemi ijúságot felnőtté érő emberek közösségének kell tekintenünk: ehhez kell mérnünk oktató-nevelő módszereinket. Erre hívják fel figyelmünket napjaink idevágó nemzetközi fejleményei is.

Az utóbb említett aggodalmak — az új társadalomtudományi eredmények közzétételére, felhasználására vonatkozók — persze korántsem korlátozódnak az egyetemi oktatásra, hanem sokkal szélesebb, szerteágazóbb területre terjednek ki. És kétségtelen: itt jóval körültekintőbb mérlegelésre, disztingválásra van szükség, mint a természettudományok vonatkozásában.

Ha előbb kívánatosnak tartottuk, hogy *magában a kutatásban* a nulla felé tartson a kockázatvállalás „speciálisan társadalomtudományi jellegű" hányada, most viszont mellőzhetetlennek érezzük, hogy *a kutatások eredményeinek közzétételében, felhasználásában* mindenkor vétessék tekintetbe a társadalomtudományok specifikuma: eszme-érzékenysége, ideológiai-politikai jellege.

Aligha tartható tehát helyesnek, ha az új eredmények, vagy új hipotézisek, félkész eredmények közzététele a népszerűsítéssel kezdődik; ha széles publikum elé kerül, még mielőtt a szakkritika próbáját kiállotta volna. De hátráltatja az

Digitized by Google

alkotó társadalomtudományi munkát az is, ha a szakmai közönség számára való publikálásnak többszörös lektorálás és kontrollálás retorta-rendszerén, valamint rendkívül hosszú nyomdai átfutáson kell keresztülvergődnie. Nemegyszer ilyen tényezők viszik a kisebb ellenállás irányába a kutatót, akinek persze ambíciója a publikálás.

Mert talán nem tévedünk, ha úgy látjuk: ma egy társadalomtudományi szakkönyv vagy szakfolyóirat-cikk kézirata gondosabb lektorálás, szakmai és *ideológiai* ellenőrzés alá kerül, mint a sokkal szélesebb olvasóközönségnek szánt, népszerűsítő jellegű folyóiratcikkek jó része — nem is szólva az átfutási idők szinte össze sem hasonlítható voltáról. Ez persze azt vonja maga után, hogy könnyebben-gyorsabban látnak napvilágot nemcsak az újat, esetleg kiérletlen újat hozó folyóirat-közlemények, hanem a régit, elavultat tartalmazók is.

A teendőt e téren abban látjuk: kialakítani a társadalomtudományi eredmények közzétételének helyesebb, világosabb útját és mechanizmusát; abból az alapelvből kiindulva: teljes szabadság a kutatásban — nagyfokú felelősség a felhasználásban. Ez egyben azt is jelenti, hogy a közzététel, az alkalmazás körül felmerülő aggodalmaknak nem szabad visszahatniuk a kutatómunkára, nem szabad ellenható erővé válniuk az újra való törekvéssel szemben.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy csupán különféle *aggályok* léphetnek fel ellenható erőként a társadalomtudományok fejlődésének útjában. Korlátozó tényezőként jelenik meg az *aggálytalanság* is — nevezetesen az, amikor az újra, továbbfejlesztésre, alkotásra való törekvés nem párosul teoretikus igényességgel, a marxista felkészültség fokozásával, az elmélet megbecsülésével.

Ez olykor bizonyos tudománytörténeti *igénytelenségben* jut kifejezésre, például az arról való lemondásban, hogy egyes jelenkori polgári társadalomtudományi irányzatok korábbi, 19. századi, 20. század eleji gyökereit is felfedjük, — vagy szélesebben: arról való lemondásban, hogy tanulmány tárgyává tegyük az *új* kérdések *korábbi* jelentkezési formáit, megválaszolási-megoldási módjait vagy kísérleteit. Holott új problémák vizsgálatának általános módszertani követelménye a problematika régi és új elemeinek szétkülönböztetése, s „az új jelenségek újdonságának fokát és jellegét éppen a régi jelenségekhez való viszonyukban határozhatjuk meg"

Találkozhatunk elméleti *közömbösséggel* is. Gondolunk itt olyan kutatói attitűdre, amely az aprólékos szakszerűségben, az adatok nagy tömegének formai rendszerezésében látja a tudományos munka célját és értelmét, s tudva-öntudatlan lemond anyagának elvi általánosításáról, átfogó igényű szemléletéről. De gondolunk olyan állásfoglalásokra is, amelyek — joggal hivatkozva azokra az esetekre, amikor az elmélet nem nyújtott kellő segítséget a gyakorlatnak (úr tátongott közöttük, mert az általános elveket közvetlenül, mechanikusan próbálták alkalmazni a gyakorlat szintjén) — oda konklúdálnak, hogy a gyakorlat kénytelen mintegy függetleníteni magát az elmélettől. Holott csak olyan konklúziót lehet jogosultnak elfogadnunk, amely a részkutatás és elvi általánosítás, az elmélet és gyakorlat helyes viszonyának megteremtéséhez vezet, nem pedig az elmélet lebecsüléséhez: objektivizmushoz, vagy prakticizmushoz.

Mindezek a jelenségek részben azzal függnek össze, hogy a ma dolgozó társadalomtudományi kutatók egy részének nem elég mély a marxista műveltsége. Ma már egyre kevesebb képviselője van közöttünk az illegalitásban felnőtt marxista tudósgenerációnak. A társadalomtudomány mai vezető és középkádereinek egy része a felszabadulás, a fordulat éve után vált marxistává, s ekkor a marxizmust először dogmatikus vonásokkal terhelten ismerte meg és sajátította el; mások akkor is és azóta is csak meglehetősen felszínes marxista ismeretekre tettek szert, s nem is mindig tulajdonítanak elegendő fon-

Digitized by Google

tosságot elméleti felkészültségük gyarapításának; olykor talán nem is érzik át ebbeli hiányukat.

A társadalomtudományok alkotó művelésének, továbbfejlesztésének *ezekkel* a korlátaival, ellenható tényezőivel is számolnunk kell; ezeknek az elhárításán is gondolkoznunk kell.

A társadalomtudományi viták szerepéről

A kérdéskör általános vonatkozásairól sok szó esett az utóbbi hónapokban; ez lehetővé teszi, hogy a legfőbb mozzanatok rövid összegezésére és némi „speciális" kiegészítésre szorítkozzunk.

A vita — a szocialista társadalom természetes állapota; „a szocialista demokratizmusban a viták, a véleménycserék a szellemi létezés lényegéhez tartoznak". Ezt a megállapítást ma már a társadalomtudományok művelőinek túlnyomó többsége magáévá teszi. Mégis jelentkeznek bizonyos felfogás- és magatartásformák, amelyek nem felelnek meg az előbb idézett megállapítás lényegének.

Vannak, akik a vitákat inkább szükséges rossznak, semmint a társadalomtudományok fejlődése szükségszerű mozgásformájának tekintik, mert ezek — úgymond — gyakran „összezavarják" a dolgokat, megbontják a kialakult értékítéletek harmóniáját. Ha egy mű, egy kutatói teljesítmény körül vita bontakozik ki, hajlamosak ezt eleve negatív értékjelzésnek tekinteni. Ide kapcsolódik az az arisztokratikus színezettől nem mentes nézet is, amely egy-egy társadalomtudományi vitát máris „nívótlannak" ítél, ha az konkrét álláspontokat élesen fogalmaz meg, s nívósnak csak olyat ismer el, amelyben a vitatott nézetek az általánosság ködébe szublimálódnak, vagy olyat, — amelyben személyesen is részt vett.

Akadnak viszont olyanok, akik — éppen ellenkezőleg — mintegy a vitákra „specializálódnak", és tudományos munkálkodásuk jó része vagy időnként egésze vitafelszólalásokban, vitacikkek írásában merül ki. Ehhez kapcsolódik esetenként az a magatartás, amikor a vitafellépést — úgy tűnhetik — nem a tudományos igazság felderítésének szenvedélye, hanem az egyéni népszerűség vagy feltűnés vágya fűti.

A társadalomtudományi viták szerepét, jelentőségét nem önmagában, elszigetelten, hanem csakis a társadalomtudományi alkotómunka *egész* folyamatának részeként értelmezhetjük. A kiindulópont, az alap — a tényleges kutatói teljesítmény, az álláspontok ezen nyugvó kifejtése és megfogalmazása. Kutatói teljesítmény aranyfedezetének hiányában nemcsak a vitafellépés szubjektív-morális hitele kerül veszélybe, de a vita objektív-tudományos jelentősége is.

A kutatói teljesítmény — részben a társadalomtudományok sajátosságaiból is folyóan — ritkán ölt egyszeriben teljesen kidolgozott és támadhatatlanul bizonyított új tézisekben testet; gyakrabban inkább valószínűsített álláspontokban, hipotézisekben, félkész eredményekben. Ezek megvitatása, bírálata, helyesnek és helytelennek talált elemeik szétválasztása — nélkülözhetetlen és nagy jelentőségű fázisa a társadalomtudományi alkotómunka folyamatának.

Amde megint csak ritka eset az, amikor a vita eldönti a dolgot, amikor cáfolhatatlanul igazolja az új eredményt, vagy meggyőzi tévedéséről a kutatót. A vitától, a bírálattól az út megint a kutatáshoz kell hogy visszavezessen: a kutatás, az elemzés újabb, magasabb, a vitától is inspirált-korrigált szakaszához. A tudományos kérdések többnyire nem a vitákon dőlnek el, az új eredmények rendszerint nem a viták forró légkörében születnek meg, hanem a

Digitized by Google

kutatók hűvös dolgozószobáiban — a társadalomtudományokban csakúgy, mint a természettudományokban. De az új eredmények megszületéséhez, az új felismerésekhez vezető komplex folyamatban nagyobb szerepük van a vitáknak itt, mint amott. Erre vall az is, hogy a polémia és a pozitív kifejtés többnyire elválaszthatatlanul kapcsolódik össze a társadalomtudományi elemzésekben, ami a természettudományokban kevésbé gyakori.

A társadalomtudományi kutatók — még ha egyaránt a marxizmus elméletéből és metodológiájából indulnak is ki — az igazság keresésének különböző útjait választhatják, eltérő megközelítési módokat, tudományos metodikákat alkalmazhatnak, ugyanazt a problémát különböző aspektusaiban eltérő eredménnyel vizsgálhatják. A különféle megközelítési módok, nézetek, eredmények jelenléte, létezése — a társadalomtudományi munka alkotó jellegének egyik fő mutatója; a köztük folyó polémia, az eltérő vélemények konfrontálása a társadalomtudomány fejlődésének egyik fő serkentője.

A társadalomtudományi alkotómunka e sokszínűségét, sokrétűségét azonban el kell határolni a marxizmus pluralizálásától, ami a marxizmuson belül egymásnak ellentmondó irányzatokat egyaránt jogosultaknak ismer el, s végső soron oda torkollik, hogy a marxizmus alapjáról kiindulva többféle igazsághoz lehet eljutni; más szóval: többféle marxizmus létezik. A *különböző* utakon, megközelítési módokon elért egymással szemben álló eredményeket nem tekinthetjük végső tényeknek. A vita, a további kutatás és elméleti elemzés, a gyakorlat magukat a megközelítési utakat is rangsorolhatja — egyeseket kerülőútnak vagy éppen zsákutcának minősítve —, az egymástól eltérő eredmények igazságértékét pedig végül is kimutatja. Adott kérdésben különböző nézetek és eredmények jelenlétét és összecsapását nem célnak, hanem eszköznek, nélkülözhetetlen eszköznek tekintjük, — amely a célhoz: az adott probléma helyes megoldásához, *egyetlen* megoldásához vezet.

Mind az a meggyőződésünk, hogy egy adott kérdésnek végső soron csak egyetlen igazi megoldása van, mind pedig az a tény, hogy nehéz problémák helyes megoldásához nem lehet könnyűszerrel és gyorsan eljutni, egyaránt arra kötelez, hogy a társadalomtudományi viták előkészítésében és szervezésében gondosabban és igényesebben járjunk el.

A fő követelmény: a marxizmus hegemóniájának biztosítása. Azt jelenti-e ez, hogy a társadalomtudományi kutatók egyik vagy másik csoportját ki akarjuk rekeszteni a vitából? Szó sincs róla. Ellenséges nézeteknek természetesen a társadalomtudományi fronton sem kívánunk vita- vagy publikációs fórumot adni, de annál inkább teret akarunk nyújtani minden pozitív alkotó és kritikai erő fellépésének.

A marxizmus hegemóniájának biztosítása legalább a következőket jelenti. Az egyik az, hogy a fontosabb társadalomtudományi vitákon kellő felkészültségű marxisták, kommunisták vegyenek részt, és megfelelő súllyal hallassák szavukat. Ez részben szervezési kérdés, és az erők megfelelő elosztását kívánja meg, tekintettel a viták növekvő számára, s időnként szinte áttekinthetetlen összetorlódására; részben marxista helytállás, kommunista felelősségérzet kérdése, a kényelmes visszahúzódás vagy az elvi köntösbe burkolt arisztokratizmus leküzdése.

Másrészt azt kívánja meg hogy a viták ne csak az eszmék konfrontációját, a különböző vélemények ütközését tartalmazzák, hanem egyben az antimarxista nézetekkel szemben való határozott fellépést is. Természetesen nem címkék osztogatására, deklaratív minősítésekre, erőszakos belemagyarázásokra gondolunk — amikre még ma is nem egy példa van —, hanem a polgári ideológiától való elhatárolásnak komoly szándékára, következetes szem előtt tar-

Digitized by Google

tására; a marxizmustól idegen szemléleti elemeknek — s társadalomtudományi vitáinkból ilyenek világos megjelenésére, felbukkanására is számos példát hozhatnánk — meggyőző cáfolatára, elhárítására. A nem marxista nézeteknek eszmei fegyverekkel való legyőzése nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy vitáink betöltsék szerepüket a társadalomtudományi alkotómunka folyamatában, a konkrét problémák helyes megoldásának felkutatásában.

Végül — de nem utolsó sorban — azt kívánja, hogy ne csak az *eltérő* nézetek összecsapását tartalmazzák a polémiák, hanem a marxizmus talajáról induló különböző megközelítési módok *közös* elemeit is. Ki nem elégítőnek kell tekintenünk azt az állapotot, amikor egy-egy társadalomtudományi vitát — részben vagy egészben — a marxizmuson belüli vitaként értékelünk ugyan, mégis csak az eltérő, a szembenálló nézeteket és elemeket látjuk vagy láttatjuk benne, s nem teszünk kísérletet az elütő állásfoglalások érintkező pontjainak felderítésére.

Ugyanezt a követelményt más oldalról így is megfogalmazhatjuk: vessük a kritika, a vita elfogulatlan, szigorú, kemény próbája alá a műveket, a teljesítményeket; mutassuk meg elvszerűen gyengéiket, hibáikat, tévedéseiket; de fordítsunk ugyanilyen gondot annak a megállapítására is, hogy mi bennük az új, a pozitív, az előremutató, mivel gazdagítja ez a tudományt — akárha még nem is új tétellel, eredménnyel, de új szemponttal, kérdésfeltevéssel, módszertani újdonság-adalékkal.

Különösképpen törekednünk kell erre akkor, ha vitában is az alkotás, a polémiában is az egység perspektíváját tartjuk szem előtt.

A társadalomtudományok gyakorlati funkciójáról

A társadalomtudományoknak az objektív valóságból, a valóság konkrét tényeinek tanulmányozásából kell kiindulniuk, és ezek értelmezését, magyarázatát kell nyújtaniuk; másrészt a valóságra kell visszahatniuk, ennek fejlődését kell szolgálniuk. „A filozófusok eddig csak magyarázták a világot, most viszont arról van szó, hogy megváltoztassuk" — Marxnak a filozófiára vonatkozó híres tézisét bízvást érvényesnek tekinthetjük a marxista társadalomtudományokra általában.

S ez a marxi tézis — úgy véljük — szorosan kapcsolódik Marx ama más gondolataihoz, amelyek a gazdasági-társadalmi alakulatokat és folyamatokat „természettörténeti folyamatként" fogták fel, és a társadalmi formációk átalakulását „természettudományos pontossággal" kívánták megragadni. Ezek a marxi gondolatok a tudományok, a természet- és társadalomtudományok szerves kapcsolatát, alapvető elvi egységét domborítják ki: a valóságból való kiindulásban, a valóság értelmezésében csakúgy, mint a valóságra való visszahatásban, a gyakorlat irányításában, az ember gyakorlati tevékenységének befolyásolásában.

A valóság ama területe, amelyből a társadalomtudományok kiindulni és amelyre visszahatni hivatottak, a *társadalmi valóság:* a társadalmi lét és a társadalmi tudat. A társadalomtudományok belső tagolásának egyik fő szempontja éppen az, hogy egyes társadalomtudományok közvetlenebbül kapcsolódnak a társadalmi léthez (pl. a közgazdaságtudomány), mások elsősorban a társadalmi tudathoz (pl. a filozófia). Ámde a társadalomtudományok összességére vonatkozóan fenn kell tartanunk a totális, a komplex igényt: a társadalmi valóság *egészére* való hatást.

Ezért korrigálni szeretnénk azt a sarkított formulázást, amely szerint

Digitized by Google

„ami a természettudományok számára a népgazdaság, az a társadalomtudományok számára az ideológia". Az ilyen megfogalmazásból a természet- és társadalomtudományok éles elhatárolása csendül ki: a sajátosságok hangsúlyozása az azonosságok kiemelése nélkül — még akkor is, ha e formulát „a közgazdaságtudományokat kivéve" értelmezzük. A marxista társadalomtudományok — amelyek a lét és a tudat kölcsönhatását a lét primátusa alapján definiálják — nem mondhatnak le a *társadalmi lét* befolyásolásának igényéről. Egyes társadalomtudományi ágakban ez közvetlenül is megvalósulhat (pl. cselekvési, döntési variánsok kidolgozása a vezetés, a gyakorlat számára), másokban közvetve, a tudat formálása révén. De még az olyan társadalomtudománynak is, amely elsősorban a tudatformálásban, nevelésben, a közgondolkodás alakításában nyer gyakorlati alkalmazást (mint például a történettudomány), fel kell lépnie azzal az igénnyel, hogy „az élet mestere" legyen: gyakorlatilag hasznosítható elemzéseket és tanulságokat nyújtson a jelen, a cselekvés számára.

Másrészt nem tudunk egyetérteni azzal a felfogással sem, amely mintegy megrója a marxista társadalomtudományi kutatókat azért, mert túlzott jelentőséget tulajdonítottak a *tudatformálás* feladatának: a szocialista tudat kialakításához és fejlesztéséhez való hozzájárulást, az elmaradott tudat felzárkóztatását tekintették csak „kiemelt feladatuknak", — holott marxistaként éppen az alapvetőre: a társadalmi lét fejlesztésére kellett volna erőfeszítéseiket összpontosítaniuk. Ez a felfogás, úgy tűnik, nem értelmezi megfelelően a lét és a tudat kölcsönhatását, az objektív és a szubjektív dialektikáját, s éppen a társadalomtudományok specifikumát: ideológiai jellegüket homályosíthatja el.

Mai társadalmunk tudatának ellentmondásos mozzanatai, retrográd elemei persze nemcsak a tudatnak a lét fejlődésétől való elmaradásából következnek, hanem a lét mai fejlettségi szintjének ellentmondásaiból és visszásságaiból is. Ámde ez nem változtat annak a megállapításnak az igazságán, amelyet a történelem egész menete tanúsít, hogy ti. a társadalmi tudat fejlődése csakugyan elmarad a lét mögött; s nem változtat annak a követelménynek a jogosságán sem, hogy a közgondolkodás fejlődését nem bízhatjuk az anyagi viszonyok fejlődésének spontán hatására, hanem ideológiai eszközökkel, neveléssel, meggyőzéssel meg kell gyorsítanunk, elő kell mozdítanunk.

A marxista társadalomtudományoknak ma minden eszközükkel közre kell működniük, a retrográd, burzsoá és kispolgári tudati elemek, gondolkodásbeli és erkölcsi maradványok, az ezeket virulenssé tevő ideológiai behatások leküzdésében, a szocialista típusú közgondolkodás és erkölcsiség kibontakoztatásában. Nagy jelentőségű hozzájárulás lesz ez, lehet magának a társadalmi létnek a formálásához, amelyben a szubjektív tényezők, az emberi gondolkodás és erkölcs immár objektiválódnak, objektív hatásukban jelentkeznek: hajtóerőként, vagy fékezőként.

Ilyen értelemben jelölhetjük meg a marxista társadalomtudományok fő vonását a társadalmi valóságra irányultságban: a valóságból való kiindulásban, a valóság változtatásának munkálásában.

Digitized by Google

DR. GERGELY ISTVÁN:

Eredmények és gondok mezőgazdaságunk műszaki fejlődésében

Az élelmiszer-termelés az utóbbi évtizedben világszerte az érdeklődés középpontjába került. Ismeretesek a népesség élelmiszer-ellátásának azok a gondjai, amelyek nemcsak egy-egy országban, hanem egyes földrészeken is krónikussá váltak.

A tudomány és a technika rohamos fejlődése és térhódítása elvileg már megteremtette az emberiség megközelítően kielégítő élelmiszer-ellátásának alapvető feltételeit. Gyakorlati megoldását azonban egyes országokban az anyagi-pénzügyi eszközök elégtelensége, esetenként teljes hiánya, vagy az uralkodó társadalmi-gazdasági rendszer kötöttségei, nemzetközi méretekben pedig a fejlett tőkésállamok társadalmi-gazdasági érdekellentétei akadályozzák.

Hazánkban az élelmiszer-termelés az utóbbi években meggyorsult. Ennek alapján az élelmiszer-fogyasztás javult és eléri a napi 3000 kalóriát fejenként. Az élelmiszer-fogyasztás szerkezete is javult. Növekedett az állati eredetű termékek (hús, tej, tojás, vaj stb.) és a kertészeti termékek (zöldség, gyümölcs) fogyasztása és csökkent a biológiailag kevésbé értékes szénhidrátoké (kenyér, burgonya stb.). Egyre növekszik az iparilag feldolgozott termékek, a félkész és kész élelmiszerek aránya, javult a minőségük és bővül a választékuk. A hazai termelésű élelmiszereknek több mint egyharmada már valamilyen formában ipari feldolgozás után kerül a fogyasztókhoz.

Az élelmiszer-termelésben elért eredmények mellett azonban a további, gyorsabb ütemű fejlődés gondjai is jelentkeznek, jórészt éppen a műszaki fejlődés területein.

Műszaki fejlesztés a mezőgazdaságban

Egyre többen és egyre többet beszélnek napjainkban arról, hogy a második ipari forradalom időszakát éljük, és *a mezőgazdaság most éli át a maga sajátos technikai forradalmát.*

A műszaki-technikai fejlődés korunkban valóban viharos tempóban meggyorsult. Ennek során *az iparban* új energia-hordozók, új anyagok és gyártási eljárások, a *mezőgazdaságban* korszerű új növény- és állatfajták, hibridek, új termelési technológiák születnek és terjednek el egyre szélesebb körben. A mezőgazdaság *egyre több szállal kapcsolódik az iparhoz.* Egyre határozottabban érvényesülnek termelésében az ipari eredetű termékek, az ipari jellegű komplex termelési technológiák.

A mezőgazdasági termelés növelése világviszonylatban is alapvetően *a nagyüzem és a korszerű technika térhódítása alapján megy végbe.* Ebben természetesen döntő szerepet játszik az alkotó, dolgozó ember, aki a technikát megalkotja és felhasználja, s a természeti és közgazdasági környezet is, amely-

Digitized by Google

ben a termelés végbemegy. A mezőgazdasági termelés növelése azonban legszorosabban mégis *a technika* fejlődésétől függ.

A mezőgazdasági termelés *szerteágazó, rendkívül bonyolult komplex terület,* s fejlődése a hatótényezők bizonyos kombinációjában megy végbe. Egy-egy kultúra, termelési technológia komplexitása *mind az ipari, mind a mezőgazdasági eredetű tényezőknek összefüggő rendszerét tartalmazza.* A termelés során felhasznált biológiai és ipari eredetű eszközök együttes hatásainak eredményeként alakul ki a termelés végterméke.

A termelés adott színvonalán a termelési feltételek fokozatosan javíthatók, s a belső tartalékok intenzív feltárásával a termelés is növelhető. Emellett a társadalom növekvő szükségletei azt követelik, hogy újabb, korszerűbb, intenzív fajták jelenjenek meg, amelyek azután újabb korszerű eszközöket és a fajtának megfelelő intenzív körülményeket igényelnek.

Az ipari eredetű termékek hatékony felhasználásában növeli gondjainkat, hogy termelőüzemeink *rendkívül eltérő természeti és üzemi viszonyok között gazdálkodnak.* Eltérő az anyagi-pénzügyi helyzetük és technikai színvonaluk is. Hagyományos (nagyrészt kézi és fogaterőre alapozott), részlegesen gépesített és korszerű termelési technológiával egyaránt folyik termelés nagyüzemeinkben. Emellett *a termelési technológiák sem lehetnek országosan egységesek.*

A műszaki fejlesztés főbb feladatai

A mezőgazdasági termelés gyorsabb ütemű növelésében hazánkban is a technikai tényezőknek van meghatározó szerepük, ezért a műszaki fejlesztés főbb feladatai a következők:

- *A talaj termelékenységének javítása,* illetve helyenként és esetenként további romlásának megakadályozása. Ennek legfontosabb területe: a talajmunkák gépesítése, a korszerű talajjavítás, az okszerű talajerő-gazdálkodás szerves és műtrágyázás útján, egyéb szerves anyagok és másodlagos tápelemeknek a talajba juttatása, a melioráció, illetve a komplex vízgazdálkodás, végül pedig (és egyáltalán nem utolsó sorban) a helyes agrotechnika, a helyes üzem- és termelésszervezési módszerek alkalmazása.
- *A területegységre jutó fajlagos hozamok, a területi termelékenység növelése.* Ennek legfőbb területei — az előbbieken kívül: a termőképesebb növény-, termelőképesebb állatfajták alkalmazása, a műtrágyaadagok növelése és a növény- és állatvédelem fokozása. Az abszolút értelemben vett hozamnövelés mellett ma különösen jelentős a hozamok relatív növelése is. Ennek legfontosabb eszközei: a veszteségeket csökkentő, a termést megvédő gépesítési, kemizálási és építészeti megoldások szélesebb körű alkalmazása.
- A termelés során felhasznált, főleg ipari eredetű eszközök *hatékonyságának növelése,* s ezzel egyben a fajlagos ráfordítások csökkentése, a gazdaságosság és jövedelmezőség további javítása.

A mezőgazdasági termelőüzemek rendkívül heterogén természeti és változatos üzemi viszonyai között hol az egyik, hol a másik feladat megoldása kerül előtérbe.

A mezőgazdasági termelés technikai fejlesztésének ésszerűen kialakított *üzemi szintű* fokozataival párhuzamosan teremthetők meg a korszerű termelés *magasabb szintű személyi, szervezeti és anyagi-pénzügyi feltételei is.*

Digitized by Google

A mezőgazdasági termelés helyes szervezésének és gazdaságosságának egyik legnehezebb és egyben legfontosabb feladata annak biztosítása, hogy a természeti körülményeknek, a technika meglevő vagy elérhető színvonalának, a termelés szervezettségének, a dolgozók szakmai színvonalának egyaránt megfelelő növényeket termeljünk, illetve állatokat tenyésszünk. Ez a termelésre ható tényezők összhangjának megteremtését indokolja, amelynek révén kialakul a mezőgazdasági termelés optimális szintje, s ezzel a technikai fejlesztés komplex formái. Csak e tényezők *tudatosan és tervszerűen kialakított összhangja* teszi lehetővé, hogy a mezőgazdasági termékek iránti szükségleteket mennyiségben, minőségben és választékban egyaránt biztonságosan, *a legkisebb élő- és holtmunka-ráfordítással* elégítsük ki.

A műszaki fejlesztés helyzete és problémái

A mezőgazdaság szocialista átszervezését követő táblásítások, szőlő- és gyümölcstelepítések, nagyüzemi jellegű építkezések megteremtették a mezőgazdasági termelés *korszerű nagyüzemi kereteit.* Nemcsak a növénytermesztésben, illetve a kertészetben (szőlő- és gyümölcstermesztés) alakultak ki ezek a keretek, hanem jelentős részben az állattartásban is. Emellett felnőttek azok a nagyüzemi vezetők, a termeléshez nélkülözhetetlen elméleti és gyakorlati szakemberek is (agrármérnökök, gépészmérnökök, állatorvosok, közgazdászok stb.), akik már alkalmasak a korszerű nagyüzemi termelés irányítására. Ezek a körülmények — a gazdaságirányítási rendszerünk reformjának viszonyai között egyre javuló közgazdasági környezetben — *megteremtették a legkorszerűbb technika befogadásának nagyüzemi feltételeit.*

A korszerű nagyüzemi technika általános bevezetése azonban hosszantartó folyamat, sokirányú tevékenységet, erőfeszítést és áldozatot igényel, a termelőüzemekben és a mezőgazdaság számára gyártó iparágakban egyaránt. Hol tartunk jelenleg a műszaki fejlesztés főbb területein?

Jelenlegi színvonalunkon *a mezőgazdaság kemizálása* a terméshozamok növelésének leghatásosabb eszköze. Kemizálással szabályozhatjuk a mezőgazdasági termelés körfolyamatát, egyre magasabb szinten stabilizálhatjuk a termelést. A kemizálás *területei:* a talajerő visszapótlása műtrágyázással, a kártevők elleni védekezés vegyszerekkel, a húshozamok növelése takarmányozási kemikáliák felhasználásával és állatgyógyászati vegyi anyagokkal, valamint a műanyagok fokozottabb felhasználása.

Jelenlegi színvonalunkon *a mezőgazdaság kemizálása* a terméshozamok 2/3 részben a *műtrágyaadagok növelésétől függ.* Jelenleg mintegy 2,5 millió tonna kereskedelmi súlyban számolt vegyes műtrágyát használunk fel, s ez több mint 0,6 millió tonna hatóanyagnak felel meg. Ez kereskedelmi súlyban hússzorosa a háború előtti felhasználásnak, hatóanyagban pedig a harmincszorosa.

A műtrágyagyártás mennyiségi fejlesztése együttjárt a *választék és a hatóanyag-tartalom növelésével.* A nitrogénműtrágyák hatóanyag-tartalma 1960-ban 24,5 százalék volt, jelenleg pedig eléri a 30 százalékot. A nitrogénműtrágya 12—15 százaléka már korszerű csomagolásban, műanyag zsákokban kerül forgalomba. Az 1 kat. hold szántóterületre vetített műtrágya-felhasználás mintegy 300 kg-ra (hatóanyagban 80—85 kg-ra) növekedett. Ez hazai vegyiparunk elismerésre méltó érdeme. A nagyarányú fejlődés ellenére azonban elmaradtunk a műtrágyahasználat nemzetközi színvonalától, az NDK műtrágya-felhasználása pl. még ma is többszöröse a miénknek. A mezőgazdaság műtrágyaellátá-

Digitized by Google

sát jelenleg elsősorban a nitrogénműtrágya-gyártásban észlelhető lemaradás, és emiatt az indokolt és hatékony nitrogén-foszfor-kálium arány betartásának hiánya nehezíti.

A fejlődés útja tehát a *műtrágyaadagok gyors ütemű növelése*. Ehhez az igényeknek megfelelő mennyiségű és összetételű műtrágyamennyiség biztosítása szükséges.

A műtrágyaellátás elégtelensége annál inkább figyelemre méltó, mert az egyéb területeken meglevő lehetőségek kihasználását is nehezíti, esetenként pedig már most is akadályozza. Például: elegendő műtrágya nélkül nem lehet eredményesen öntözni, vagy nagyobb hozamú intenzív fajtákat termeszteni.

A javuló növényvédelem eredményeként a növénykár a felére csökkent, de még így is jelentős: évente 5—6 milliárd forintra tehető, ez a növénytermesztés hozamának 12—15 százaléka. A védett terület jelenleg mintegy 5 millió kat. hold, megművelt területünknek közel a fele. A növényvédelem éves teljes költsége 1,5 milliárd forint, a ráfordítások megtérülése azonban igen gyors.

A mezőgazdaság jelenlegi kémiai eredetű védekezőszer-szükségletének mintegy 40—50 százalékát, s ezen belül a gyomirtószer-szükségletet majdnem teljesen a hazai ipar fedezi. A felhasznált vegyszerek száma a többszörösére nőtt, s jelenleg öt alapanyagból mintegy 180—200-félére tehető. A rovarölőszerek jelentős részét és a gombaölőszereknek szinte teljes mennyiségét külföldről hozzuk be. A hazai előállítású vegyszerek száma meghaladja a 100-at.

A növényvédelem hatékonysága attól függ, hogy időben hajtanak-e végre *minden szükséges védekezési fázist*. A védekezés sikere igen gyakran órákon múlik. A szerellátás egyenlőtlensége, a kellő tartalékok hiánya, a nem kielégítő választék esetenként *erősen rontja a felhasználás hatékonyságát*. Fontos volna *a növényvédőszerek kis adagú csomagolása is;* ez — főleg a házikertekben — megoldaná a gondok egy részét. Jelenleg a legnagyobb problémát a *klórozott szénhidrogének helyettesítése* jelenti. Használatukat — főként egészségvédelmi okokból — le kellett állítani, helyettesítésük pedig még csak most folyik.

A jövőben egyre inkább *a komplex növényvédelem* kerül előtérbe. Ennek részei: a biológiai, agrotechnikai — mechanikai és kémiai védekezés területén levő lehetőségek jobb kihasználása és szélesebb körű gyakorlati alkalmazása. A vegyszerek terén pedig a *komplexebb hatás* biztosítása a legfőbb kívánalom.

A *fajlagos takarmány-felhasználás* az állattartásban — az eddigi jelentős javulás ellenére — még mindig mintegy 40—50 százalékkal haladja meg a biológiailag indokolt, s 30—40 százalékkal a fejlett állattenyésztő államokban elért színvonalat. Ennek az oka — a krónikus takarmányhiány, s ezen belül elsősorban a fehérjehiány mellett — a korszerű takarmányozás hiánya és a tartási viszonyok. A takarmányhiányt a mezőgazdasági üzemek a hozamok növelésével, a nagyobb fehérjetartalmú növények (szója, borsó stb.) részarányának javításával, az üzemi melléktermékek (olajpogácsa, író-savó, répaszelet stb.) fokozottabb hasznosításával, s a rét- és legelőterületek intenzív fejlesztésével igyekeznek enyhíteni.

A szilárd takarmánybázis megteremtéséhez, illetve a fajlagos felhasználás csökkentéséhez ma már nélkülözhetetlenek a korszerű keveréktakarmányok (elsősorban a különféle komponensek), a tartási technológiák, és az iparilag előállított takarmánykiegészítők, köztük a fehérjepótlók (karbamid, takarmányélesztő, aminósavak stb.), a vitaminok, az antibiotikumok, az ásványi sók stb. Hazánkban a takarmánykeverékek (és komponensek) gyártása 1960-ban indult meg és 1967-ben mintegy 160—180 ezer vagonra növekedett. Ezzel a nagyüzemi állatállomány abraktakarmány-szükséglete jelenleg mintegy 35—40 százalékban fedezhető korszerű takarmányokkal.

Digitized by Google

A közeljövőben a fajlagos takarmány-felhasználás mintegy 10—15 százalékkal csökkenthető. Ezzel a hazai szilárd takarmánybázis is megteremthető. Az elérhető megtakarítás mintegy 600—800 ezer kat. hold termésének felel meg, s ez egyben importunkat is mérsékelhetné.

A *műanyagok* mezőgazdasági felhasználásának erőteljes fejlődését jelzi, hogy már ma is mintegy 4 millió m^2-en folyik fólia alatti termesztés. A fólia költsége a hagyományos üveg- és melegházak költségének csak egy-két tizedét (30—40 Ft/m^2) teszi ki. Jelenleg már mintegy 200 helyen fóliasátor alatt is folyik kertészeti termelés. A zöldségtermesztés tervezett fejlesztése a fóliagyártás jelentős növelését indokolja. Itt az ehhez szükséges alapanyag biztosítása a legfőbb gond.

A mezőgazdasági termelésben nemcsak eleven munkát takaríthatunk meg *a gépek, gépi berendezések és munkaeszközök* széles körű alkalmazásával, hanem a növények fejlődésének is kedvezőbb feltételeit teremthetjük meg. Gépek alkalmazásával csökkenthetők a termelés során fellépő jelentős beltartalmi, pergési, feldolgozási, tárolási veszteségek. A kutatási eredmények és a gyakorlati tapasztalatok igazolják, hogy pl. a későn (novemberben) betakarított szemeskukorica vagy a hagyományosan betakarított (renden szárított és forgatott) szálastakarmányok beltartalmi tápanyag-vesztesége a 30—40 százalékot is eléri. A veszteségeknek a megengedhető 5—6 százalékra való csökkentése több tízezer vagon takarmány és több tízezer tonna értékes fehérje megtakarítását eredményezné.

A mezőgazdaság gépesítettsége az átszervezés óta megkétszereződött, s jelenlegi becslések szerint mintegy 50 százalékos. Eddig elsősorban a *gépi vonóerő* biztosítása, az *alapvető talajmunkáknak*, a *nehéz fizikai munkáknak* és a *kenyérgabona betakarításának gépesítése* volt napirenden. Ezt követi az *őszi kapások* (kukorica, cukorrépa és burgonya) és a *szálastakarmányok* betakarításának, az *anyagmozgatás* munkafolyamatainak komplex gépesítése, illetve az *állattartás* és a *kertészeti* termelés egyes munkafolyamatainak, valamint a *belső technológiáknak* (hűtés-tárolás) a gépesítése.

A gépesítettség *ma még nem teljes*. Egyes fontos gépek még hiányzanak. Nem megfelelő az erő- és munkagépek közötti arány, s nem kielégítő az üzembiztonság, a gépüzemeltetés feltételeinek megteremtése és a gépek hatékonysága sem. A mezőgazdasági termelés fejlesztése az eddigi *„egyedi"* gépesítés helyett — az iparhoz hasonlóan — *a komplex gépesítést, összefüggő gépsorok alkalmazását* teszi szükségessé. Ez a folyamat az elmúlt években indult meg, és az igények alapján gyorsulása várható. A gépesítés a termelésben felhasznált kézi munkát 60—90 százalékkal, a termelés teljes költségeit — az árszínvonal jelenlegi különbözősége miatt és ágazatonként eltérő módon — mintegy 10—70 százalékkal csökkentheti.

A mezőgazdasági termelőüzemek nagy differenciáltsága miatt minden termelési ágazatban olyan erő- és munkagéprendszert kell az iparral együtt kialakítanunk, amely *rugalmasan alkalmazkodik a gazdaságok változatos igényeihez*, amelynek egyes gépei megfelelnek a különböző gazdálkodási színvonalon termelő nagyüzemek technológiai követelményeinek, s egyes géptípusok jól kapcsolódnak egy magasabb szintű termelés-technológiai rendszerhez is, ha ennek megvalósítását napirendre tűzik. Emellett lehetőleg egyszerű, de mégis korszerű és olcsó megoldásokra kell törekednünk. A mezőgazdaság igényeit az ipar jól ismeri, s tett is erőfeszítéseket ezek teljesítésére.

Az *épületek* a mezőgazdaságban is körülhatárolnak és lezárnak egy-egy termelési technológiát (állattartó telepek, üveg- és melegházak, hűtő- és tár-

Digitized by Google

házak stb.). A termelés biológiai tényezőit függetlenítik az időjárás viszontagságaitól, s így megóvják az élő szervezeteket ezek káros hatásaitól. A korszerű nagyüzemi épületekben az élőlények igényeinek megfelelően alakíthatók ki és szabályozhatók a legkedvezőbb klimatikus viszonyok (páratartalom, hőmérséklet, környezeti tényezők). A legjobb példa erre a baromfitenyésztés; ebben világszínvonalon álló komplex technológiai rendszert sikerült hazai viszonyok között széles körben elterjesztenünk. Nagyüzemi pecsenyecsirke- és tojástermelésünk jelenleg világszínvonalon áll. A termelés minden feltétele (fajta, épület, takarmány, berendezések, szakember) egymással összhangban biztosítva van.

A mezőgazdaság *nagyüzemi épület-ellátottsága* jelenleg mintegy 65 százalékra, a korszerű épületek részaránya mintegy 30 százalékra tehető. Az épületállomány jelentős része még nincs közművekkel ellátva. A régebbi épületek jelentős része már csak korszerűsítéssel felel meg a nagyüzemi termelés követelményeinek, egyes átmeneti jelleggel megépített (főleg szerfás) épületek pedig a következő években — rendeltetésüket teljesítve — selejtezésre kerülnek. Az ún. *járulékos létesítmények* kiépítettsége a mezőgazdaságban még alacsony. Ezen belül is különösen a hűtő-tároló kapacitások kiépítése maradt el a követelményektől. Ezeknek mielőbbi megépítése lényegesen meghosszabbítaná a fogyasztási időnyt, exportképessé és az év nagyobb részében forgalmazhatóvá tenné a tartósított vagy feldolgozott élelmiszereket.

A mezőgazdasági építkezések területén a szűk kivitelezői kapacitás, az igényekhez rugalmasan alkalmazkodó tervváltozatok hiánya, s a korszerű építőanyagok és szerkezetek korlátozott mennyisége okozza jelenleg a legtöbb gondot. Az igények kielégítéséhez az szükséges, hogy — a hagyományos építési módszerek mellett — a mezőgazdaságban is minél előbb legyenek meg az *iparosított, szerelés jellegű építkezés feltételei.* Ehhez korszerű épületvázak, szerkezetek kialakítása, hazai előállítása és forgalmazása szükséges. A mezőgazdasági építkezések meggyorsítását nagymértékben elősegítenék az ipari házgyárakhoz hasonló megoldások. Az építkezésekhez minden érdekelt tárca hatékonyabb segítése szükséges. A MÉM-tárca is jelentős lépéseket tett már a fa- és fa-alapanyagú (farost, faforgács-lap) építőanyaggyártás növelésére, idén már mintegy 100 ezer m^2 alapterületnek megfelelő épület valósítható meg ebből.

Az építkezés területén két irányú a műszaki fejlesztés: *a meglevő épületek és telepek korszerűsítése, s korszerű komplex telepek építése.* Ez utóbbi vonatkozásban már jelentős lépések történtek. Felépül több komplex sertéstelep (Herceghalmi ÁG, Szekszárdi ÁG, pincehelyi „Vörösmarty" Tsz, Hosszúhegyi ÁG, tápéi „Tiszatáj"-Tsz), több tehenészeti telep (Környe, Boly, Nyírmada stb.) és néhány különféle nagyságú — (25, 50, 100 és ennél több vagonos) üzemi hűtő és tároló. Ezeknek üzemeltetési tapasztalatai fogják meghatározni, illetve megalapozni a fejlesztés irányát.

Emellett a juhtenyésztésben is meg kell kezdeni a komplex műszaki fejlesztést; ez állattenyésztésünk egyik legelmaradottabb, de fejlesztésre érdemes ágazata.

Néhány következtetés

A műszaki fejlesztés célja és egyben legfőbb közgazdasági tartalma: a gazdasági növekedés meggyorsítása. *Ez a cél a reform lényegéből következik, s teljesítése a reform sikerének egyik feltétele.*

A mezőgazdasággal kapcsolatos ipari vállalatoknak érdekük, hogy termékeik eladhatók és a mezőgazdasági termelésben gazdaságosan felhasználhatók legyenek. A mezőgazdasági termelőüzemeknek viszont az az érdekük, hogy

Digitized by Google

az ipari termékek felhasználásával minél eredményesebben gazdálkodhassanak, növeljék munkájuk termelékenységét, területi termelékenységüket, s ezzel termelésük jövedelmezősége is javuljon. Ezzel javul anyagi helyzetük, nagyobb akkumulációra képesek, s ez az ipar belső felvevő piacát is bővíti.

Az iparosodó mezőgazdasági termeléshez — az iparban eddig kialakított eszközök egyszerű átvételén és mezőgazdasági adaptálásán túlmenően — egyre több *önálló, a termelés speciális követelményeit is kielégítő* ipari eredetű termék szükséges. Olyan kis ország azonban, amilyen hazánk, tartósan és gazdaságosan nem rendezkedhet be arra, hogy minden neki szükséges termék termelését fejlessze, s ezekből önellátó legyen. Nincs is elegendő anyagi, szellemi, gyártási és gyártmányfejlesztési kapacitásunk ehhez. Ezért a mezőgazdasági termelés műszaki fejlesztésében is *fokozottabban kell támaszkodnunk a nemzetközi együttműködésre*, s jobban igénybe kell vennünk a gazdasági, tudományos, műszaki együttműködés nyújtotta lehetőségeket.

A gyártás és gyártmányfejlesztés meggyorsításával — a hazai kapacitások és importlehetőségek ésszerű összekapcsolásával — célszerű minél előbb megszüntetni azt a *fázisbeli elmaradást, amely az egyes ipari eszközök iránti igények és ezeknek kielégítése között évek óta fennáll.* Ezért az volna kívánatos, ha a mezőgazdaság számára gyártó iparok (főleg a vegyipar, a mezőgazdasági gépgyártó ipar, az építő- és építőanyagipar) egyre aktívabban kapcsolódnának be a mezőgazdasági üzemek igényeinek nemcsak a kielégítésében, hanem már a megfogalmazásába is. Ezért célratörően és koncentráltan kellene felhasználni a rendelkezésünkre álló anyagi, szellemi és gyártmányfejlesztési kapacitásokat.

A *kutatás-fejlesztés területén* is egyre inkább a kutató-kollektívák jól összehangolt együttes munkája szükséges az országos gondokat jelentő feladatok gyors és eredményes megoldásához. Csak a *kutató-fejlesztő kollektívák* képesek ma már arra, hogy biológiai, műszaki, technikai és ökonómiai összefüggéseikben is helyesen feltárva, komplex módon és gyorsan tudjanak megoldani jelentősebb feladatokat.

Mindezeken túl célszerű olyan *rugalmasan, menetközben is változtathatóan* kialakítani a hazai gyártási kapacitásokat, hogy a mezőgazdasági termelőüzemek *változó igényei nyomon követhetők, s viszonylag gyorsan kielégíthetők* legyenek.

A műszaki fejlesztés tényezőinek sorravétele azt bizonyítja, hogy a mezőgazdasági termelés jövőbeli alakulásában meghatározó szerepet játszik *a műtrágya és a gép.* Ezt nemcsak a hazai tapasztalatok, hanem a világviszonylatban érvényesülő tendenciák is igazolják. Műtrágya és gép nélkül a termelés növelése, a korszerű mezőgazdaság megteremtése gyakorlatilag nem is valósítható meg.

A termelés *jövedelmezőségének növelése* — mind az iparban, mind a mezőgazdaságban — a termelésben rejlő *tartalékok feltárását* sürgeti. Ennek lehetőségeit pedig a munkatermelékenység növelése, illetve a felhasznált eszközök hatékonyságának javítása teremtheti meg. Ehhez az új gazdaságirányítási rendszer keretében kialakuló új közgazdasági környezet a korábbinál lényegesen jobb feltételeket teremt, s ezek mielőbbi realizálását a mezőgazdasági termelés növelését célzó állami intézkedések és határozatok is elősegítik.

Fiatal nagyüzemi mezőgazdaságunk nagy utat tett meg eddig a fejlődésben. Nincs szégyenkezni valónk. A feladatok azonban nőnek: az ország egyre több jobb minőségű és bővebb választékú élelmiszert vár a mezőgazdaságtól. Minden remény megvan arra, hogy növekvő anyagi-műszaki bázisával a mezőgazdaság és az élelmiszeripar egyre jobban kielégíti a növekvő igényeket.

Digitized by Google

FÜLEKI JÓZSEF:

Dolgainkról

Ízlés — politika — konzervativizmus

Lehet-e beszélnünk pártunk kulturális politikájának párton belüli problémáiról? A kérdésre előbb egy kitérő válasszal érdemes felelni: nem mostani, hanem tizenöt-húsz évvel ezelőtti tapasztalatainkból tanulhattuk meg, hogy minden olyan téma, amelyet társadalmi életünkben tabunak minősítünk, így vagy úgy, előbb vagy utóbb, megbosszúlja magát. A hallgatás tehát nem gyógyír, hanem mulasztás.

Az MSZMP művelődési politikájának életrevalóságát nem a szavak és a szándékok, hanem *a gyakorlat hitelesítette.* Ki vonja kétségbe, hogy az utóbbi tíz évben jobbak a feltételek az alkotóműhelyekben az alkotáshoz; hogy megannyi ágban értékesebb művek születnek; hogy az előbbiek együttesen nem fékezik, hanem előre hajtják társadalmunkat? Az elvi következetesség *folyamatosan érvényesült,* ám közel sem idillikus, nyugodt, ellentmondásmentes áramlásban, bár nagyobb megrázkódtatásokra sem vezetett. S ha a nagy politikában a *kétfrontosságra* vezetjük vissza egyensúlyi állapotunkat, akkor itt ez különösen szembeszökő plaszticitással mutatkozik meg. Alig volt olyan elvi állásfoglalás, dokumentum vagy gyakorlati döntés, amelyet ne kérdőjeleztek volna meg liberális-polgári és akarnoki, „balos" pozícióból.

Nehézségeink forrásvidéke

Az előbbi és ezután következő gondolatokat az egyik járási pártbizottság kibővített plénumán lezajlott — divatos szóval élve — kerekasztal-beszélgetés keltette, amelyen sok érdekes kérdés merült fel. S az ott elhangzottak *nem egyetlen járás sajátosan és elszigetelten jelentkező problémái, hanem nagyon sok pártszervezet hasonló gondjaira vetnek fényt* — ezért érdemes velük foglalkozni. Ez a vita ismételten ráterelte a figyelmet a párton belüli közvélemény gondjaira. Arra, hogy azok, akik a hatalom dolgában, a gazdasági építés és a társadalomszervezés bonyolult ügyeiben jól sáfárkodnak történelmünk tanulságaival, akik tudásra, ismeretre és tapasztalatra tettek szert és megbízható harcosai építőmunkánknak — azok a kultúra, a művészet kérdéseiben bizonytalanabbak, tanácstalanabbak, kevésbé ismerik fel a kor szükségleteit. Így azután a kulturális életünk vadhajtásai elleni fellépés, tehát a jogos és szükséges kritika olykor szétbogozhatatlanul összegabalyodik a vélt hibák, a valójában szükséges és természetes jelenségek bírálatával.

Milyen okok és tényezők játszhatnak közre ebben a nem előnyös kettősségben? *Történelmileg* bizonyára az, hogy a felszabadulás után a fejlődés objektív „menetrendjét" kellett betartanunk, a munkásosztálynak — benne a párttagságnak — előbb az államvezetést, a gazdálkodást kellett ki- és elsajátítania. Így aztán sohasem volt alkalmunk az egész párttagságra kiterjedően, elég alaposan és elég mélyen „feldolgozni" kulturális teendőinket, úgy, ahogyan

Digitized by Google

például a hatalom problémáit, a mezőgazdaság átalakítását, a gazdálkodás reformját, a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseit elemezhettük, és ahogyan ezeket a pártélet centrális ügyeként végiggondolhattuk. *Osztálytapasztalatként* a munkásosztály és a parasztság lényegesen kevesebb (múltbeli és felszabadulás utáni) tanulságot halmozott fel a kultúra és a művészet területén, mint a társadalmi élet más szféráiban. A szocialista műveltséget hordozó egykori harcos, aktív munkásréteg társadalmi helyzetével együtt ennek a műveltségnek a funkciója is megváltozott — ahogyan erről éppen a Népszabadságban folyó vita tanulságai szólnak. A munkások és a parasztok művészetből alkotóként inkább csak a műkedvelő-mozgalom keretében, még inkább mint befogadók, „fogyasztók" (mint közönség) vették ki részüket az elmúlt évtizedekben, mozgástörvényeivel közvetlen belső kapcsolatba alig kerültek. Ráadásul a tömegesen megszerzett *örökség*, a *megszokások* itt tovább és makacsabbul tartják magukat. A haladó világnézet, a marxista gondolkodás és a konzervatív ízlés tényleges összecsapása közel sem vezet oly *láthatóan* nyilvánvaló kataklizmákra, szakadásokra, mint amikor a régi és az új a társadalmi élet más tartományaiban ütközik meg. Kettejük közé oda ékelődnek bizonyos tényezők: az esztétikai értékek nehezebben mérhetők és minősíthetők, a művészeti élmények sokféleségében a próbatevő, összehasonlító, mérlegelő készségek csak lassan, nehezen fejlődnek ki.

A leggyakoribb dilemma

Az imént vázlatosan jelzett körülmények nem mentik, legfeljebb magyarázzák azokat a gondokat, amelyek kommunisták körében járásokban, alapszervezetekben a kommunista vezetők és vezető értelmiségiek körében, az ő véleményalkotásukban, befolyásukban, döntéseikben jelentkeznek.

Széltében-hosszában meg nem értett problémát fejez ki a következő gondolatmenet: Ha *kulturális életünket a párt és a szocialista állam irányítja, vezeti*, hogyan lehet az, hogy a tv-ben, könyvesboltjainkban, mozikban, színpadokon, tárlatainkon stb. olyan művek jelennek meg, amelyeknek *kevés vagy semmilyen közösségük, sőt érintkező felületük sincs a marxizmussal, a szocializmus eszméivel.* Erre a kérdésre csakis úgy adhatunk választ, ha felvázoljuk azt a széles körű összefüggést, amely művészeti életünk egészét átfogja. A közönség elé kerülő műalkotások ugyanis három fontos és egymástól különböző kategóriát képviselnek. S ha ezeket valaki — akár jóhiszeműen is — összekeveri, egy kalap alá veszi, arról a legkevésbé e kategóriák tehetnek. Ezek pedig a következők:

Először: olyan *pártosan elkötelezett szocialista ihletésű alkotások*, amelyek életanyagukat a történelem dinamikájában és vonzásában ragadják meg; a kor nagy kérdéseire a progresszív választ keresik, igen gyakran pedig ellentmondásainkból indulnak ki, keményen realisták, nem kerülik meg társadalomépítő munkánk visszásságait sem (például a *Húsz óra* és a *Falak* című filmek). Tegyük hozzá: közöttük fel-felbukkannak olyan művek is, amelyek eszméinket szokatlan, új formába öntik. Kétségtelen, hogy politika, világnézet és ízlés ezekben az esetekben ütközik a legsúlyosabban. Hiszen ezek az alkotások is az új társadalom építőkövei, csakúgy, mint egy új gyár, egy jól megszervezett tsz-kollektíva munkája vagy egy sikeres politikai demonstráció. E művek esetében a nem támogatás is mulasztás, elszalasztott alkalom; az oppozíció pedig (akarva vagy akaratlanul — következményei szempontjából ez egyre megy) csak azok malmára hajthatja a vizet, akik az apolitikus művészet hangos vagy hallgatag prófétái.

Digitized by Google

Másodszor: lényegesen különböznek az előzőktől azok a művek, amelyek — igen széles skálán, olykor egymástól is korszakos távolságban, de mégis egy gyűjtőfogalom alá sorolhatóan — *a humanizmus, az antiimperializmus, illetve az értelmes emberi élet igenlése* alapján születnek, itthon vagy a világ más tájain. Ezek a művek egyek velünk a kizsákmányolás, az embertelenség, a fasizmus, a kiüresedettség tagadásában, de bátortalan, tétován, csak részlegesen igenlik a szocializmust, vagy megkerülik a választ. Hazai művészeink és a nyugati ellenzéki értelmiség tekintélyes gárdája ezen a platformon cselekszik és alkot. S ne hallgassuk el, hogy a tagadásban való egyezés olykor nagy különbségeket takarhat az állításban. Felsorolástól, példákra való hivatkozástól talán el lehet tekinteni, hiszen a közönség elé kerülő műalkotások dandárja éppen ebbe a kategóriába sorolható.

És végül, *harmadszor:* szándékaink és erőfeszítéseink ellenére fel-feltűnnek a művészet fórumain olyan művek is, amelyektől meggyőződésből elhatároljuk magunkat, amelyek *értelem- és emberellenes alapállásukkal idegenek tőlünk,* a hanyatlás, a kilátástalanság, a céljavesztettség termékei. Nemcsak Nyugatról szüremlenek be ilyenek (mint például a *Halálfejesek* című film esetében történt), hanem hazai életérzésekben is fel-felbukkannak a perifériákon, egyes esetekben szélesebb vagy szűkebb publicitásra is szert téve. És ne tagadjuk el: *ezen a ponton kerülnek a — szerencsére csak szórványos — esetek ellentétbe elveinkkel, a gyakorlat itt nem hitelesíti szándékainkat.* Ilyenkor nemcsak jogos, de szükséges is a közbelépés, a kritika, a közösségi ellenvetés.

Ha e három kategória között *bárhol* (például a közvetítő intézményekben, a kritikában, a népművelésben vagy esetünknél maradva a pártközvéleményben) *összemossák a határokat* (s az összemosás tényét nem oldja fel, legfeljebb színezi az a különbség hogy „balos" pozícióból opponálják-e a nekünk valót, vagy pedig revizionista indítékból védik a nem nekünk valót), az veszélyeztetheti kulturális politikánkat. Hiszen az *első — a pártos, a szocializmusnak elkötelezett alkotások — esetében éppen a pártközvélemény támogatása erősíthetné azt a progresszív társadalmi bázist,* amelyre építve jó kilátásokkal vívhatjuk ideológiai harcunkat művészeti terepen. S nem is egyszerűen ideológiai ügy, hanem politikai, pontosabban osztályérdek, hogy minden akadályt ledöntsünk a pártos művészet és a leghaladóbb társadalmi erők egységre lépésének útjából. Ennek gyakorlati érvényesítése a párton belüli feladatok közé illeszkedik éppúgy, mint a nemzetközi élet egy-egy bonyodalmának megértetése, a pártépítés teendői vagy a szövetségi politika alkalmazása. Ami a *második* kategóriát illeti: ennek jelenléte művészeti életünkben éppen olyan realitás, mint amennyire az társadalmunk átmeneti jellege, közelebbről: a marxista világnézettel még nem azonosuló emberek tömegeinek jelenléte. A művészeti élet össz-egészében nem előzheti meg a társadalom általános fejlettségi fokát, nem előlegezheti egy későbbi állapot képét. Erről a realitásról az MSZMP dokumentumai rendre szóltak, részletesen is elemezték okait. Legutóbb pedig *Aczél György* politikai akadémiai előadásában hallottuk: a marxizmus a művészetben hegemóniára igen, de monopóliumra, kizárólagosságra nem tarthat igényt. A tényleges eszmei hegemóniát pedig többek közt éppen pártközvéleményünk növekvő pozitív befolyása és a marxista művészetkritika, a művészetelmélet teremtheti meg értékelő, bíráló, értelmező tevékenységével. Ebben rejlik a kritika mélységes felelőssége. Hisz főképpen akkor válhatnak a nem marxista, nem szocialista tendenciák károssá, amikor a kritika feledkezik meg kötelességéről, amikor a reá bízott posztot eszmei mérlegelés helyett szubjektív hangulatoknak engedi át. Visszatérve tipikus kérdésünkhöz: e művek miatt

Digitized by Google

gondolják talán sokan, hogy művészetpolitikánk ellentmond rendeltetésének? E helyett inkább egy realitás félreértéséről lehet szó valójában.

Minderről nem első ízben esik szó. Úgy tűnik azonban, más-más nyomatékkal ismételten vissza kell rá térni, mert a jóhiszemű félreértések vagy a nem hátsó szándék nélkül való támadások rendszerint itt ütköznek művészeti politikánkkal.

A sorainkban felmerülő többi probléma — az említett járási vita tanulságaival is egybehangzóan — nem annyira művelődési politikánk centrális kérdéseihez, magvához kapcsolódik, inkább az egyes művészeti ágakhoz vagy közös részkérdéseihez kötődik: főképpen a *közérthetőséghez*, az eszmei „hígulásként" észlelt jelenségekhez, *a képzőművészet újabb stílustörekvéseihez*, mai *filmművészetünk* megítéléséhez és a *kísérletekhez*.

Az érthetőség és a „felhígulási" tendencia

A *közérthetőség* dolgában néha a közérthetetlenségig összekeverednek az álláspontok. A művészetben a szocialista realista módszer sohasem volt érzéketlen a közérthetőségre, ám ezt csak általános törekvésként lehet felfogni és elfogadni. Az érthetetlenség nem lehet program (aki azzá teszi, az ideológiailag is elhatárolja tőlünk magát), ám azt kívánni, hogy egy adott időben minden műalkotás mindenkinek — és egyaránt — érthető legyen, ez teljességgel lehetetlen.

Több okból is. Egyfelől: *a műveltség- és ízlésbeli, valamint az iskolázottsági rétegezettség* még azonos társadalmi osztályokban vagy nagyjából azonos társadalmi csoportokban is igen eltérő, sokszínű és mozgásban levő képet mutat. Nincs olyan alkotásbeli kategória, amelyre azt mondhatnánk: *a* munkásoknak *ez* tetszik. Még jobban bontja az amúgy sem egységes képet az *életkor* szerinti rétegződés. Gondoljunk csak a fiatalabb és az idősebb generáció közötti eltérésekre — a zenei iskolázottságban és ízlésben! (S ha már itt tartunk: miért hiszik oly sokan, hogy a cigányzene szeretete magasabb rendű ízlésre vall, mint a tánczenei slágerek kedvelése?) S hogy egy konstruált — ám az életben bárhol elleshető — példán érzékeltessem az ízlés-állapotok erősen megosztott képét: egy filmbarát-körbe eljárogató fiatal szakmunkásnak minden bizonnyal teljesen közérthető lesz egy találomra kiválasztott Antonioni- vagy Godard-film is, ugyanakkor egy más érdeklődésű, de művelt, éltesebb matematikatanár talán teljesen értetlenül fog állni előttük.

Másfelől: *a művészet sohasem újhodhatna meg, a művész sohasem kísérletezhetne*, ha kizárólagossá tennénk a közérthetőség követelményét. A stílustörekvések szabadsága — amelyet művelődési politikánk több ízben is megerősített — szintúgy ellentétes egyetlen kifejezésmód monopolizálásával. A legfontosabb e tekintetben egy bizonyos *mozgó egyensúly* megőrzése. Vagyis a közérthetőség jogos igénye sohasem csaphat át egy látásmód és kifejezésmód nyűgös konzerválásába és viszont: a művészeti kísérletezés jogosságának túlhajtása sohasem teheti kockára a nemzeti művészet közönséggel való kontaktusát. Ám a közérthetőség nemcsak (gyakran *nem is* elsősorban) alkotók és közönség viszonyának kérdése kettőjük között. Megkülönböztetett felelősséget viselnek a közvetítő-intézmények (könyvkiadás, könyvterjesztés, színház- és mozihálózat, kiállítási intézmények, rádió, tv stb.). Nem azonos a funkciója és felelősségének mértéke sem e tekintetben például a tv-nek és a Csók Galériának.

Az említett beszélgetésben többen élesen bírálták, sőt kulturális politikánkkal szemben állónak minősítették *Komlós János* Mikroszkóp Színpadának mű-

Digitized by Google

sorait is. Ezt a kísérletet többféleképpen is lehet szemlélni: megértéssel és ellenérzéssel, reményteljesen vagy szkepticizmussal. Lehet kiforrottnak vagy kialakulatlannak minősíteni egyaránt. Egyet nem lehet: úgy tekinteni, mintha milliók problémázgatnának e műsorokon. (Kivételnek számít ebben, hogy e színház egyik műsorát a tv is közvetítette. S bizony ekkor már megváltoznak az arányok, mássá válnak a problémák is.) *Kamara-jellegű műhelyekben mindig több engedhető meg a kísérletezés jogán.* De éppen ezért nehéz a tv, a rádió, a filmgyártás sorsa. Az első kettőnél nincs „minimális példányszám". A napszaki esélyek, illetve korlátok is relatívak az első kettő esetében; egy elkészült játékfilm pedig olyan nagy anyagi erőket mozgat, hogy alig lehet egy törpe érdeklődési kör sorsára hagyni.

Igen sokszor merül fel a kérdés — a már előbb felemlített általánosabb problémával összhangban —: *Van-e „felhígulás", liberalizálódás, polgári beáramlás művészeti életünkben, intézményeink műsorpolitikájában?*

Ahogyan a két világrendszer érdekellentétei valóságosak, úgy nem falra festett ördög a velünk ellentétes ideológiák térnyerési szándéka sem. S ennek kedvenc közege — ez sem új dolog — a kultúra és a művészeti élet. A kérdésre tehát így lehet válaszolni: beáramlás, beszüremlés igenis van (az esetek felsorolásától talán el lehet tekinteni), de nem „felhígulás"! Mert ez utóbbit mint szándékolt, cinkosan elnézett tendenciát lehetne értelmezni. Már pedig a párt- és állami vezetés sohasem tett engedményt a velünk, az érdekeinkkel szemben álló polgári eszmeáramlatoknak, hanem azok a harc, az állandó ütközés logikájával keresik és néha meg is találják gyenge pontjainkat, ahol megvethetik lábukat. Csakúgy, mint — mutatis mutandis — közéletünk, társadalmi életünk más felületein is. Ha nem így volna, máris berendezkedhetnénk a nyugodt, zavartalan, konfliktusoktól mentes életmódra. Az idegen eszmék elleni harc eredményességéért a kulturális intézmények vezetői, az ideológiai és kulturális poszton felelős állást betöltő emberek, s bármily minőségben is, *különösen a kommunisták felelnek,* közöttük hosszú távon, „stratégiailag" a társadalomtudományok kultúrával érintkező szektorai és a művészetkritika is. Eközben két dologra mindig tekintettel kell lenni: *határozottan meg kell különböztetni* a velünk ellenséges, valamint a tőlünk csak különböző, de szándékainkat nem keresztező jelenségeket. (Erről előbb már volt szó.) Másodszor — éppen azért, mert ez a küzdelem hosszú távra szól — a részcsatározásoknál is fontosabb a felvértezettség, ha úgy tetszik *a harci készenlét ápolása.* Ezért nem lehet napirendre térni a kritika „álmodozásain", olykor fellépő elkenő és megszépítő illúzióin, jellegtelenségén, gyengeségein. A felvértezettséghez tartozik azonban az is, hogy *sorainkban, a párttagságban fejlesszük az ítélőképességet, hogy ne a megtévesztő felszín, hanem a lényeges ismérvek alapján tagadjunk vagy állítsunk.* S ezzel bizony, pontosabban: az ehhez szükséges feltételek megteremtésével (belső viták, fórumok stb.) jószerével még mindig adósak vagyunk...

Ahol a vélemény és a valóság disszonanciái különösen élesek

Kommunisták közötti beszélgetéseken, ha az általános gondokról egyes művekre terelődik a szó, az esetek többségében *képzőművészetünket és filmművészetünket illeti a legtöbb bíráló megjegyzés.* Miért? Talán pártosság és elkötelezettség dolgában itt a leggyengébbek „hadállásaink"?

Nem ezért, hiszen filmművészetünk — még a többi szocialista országéval is állva az összehasonlítást — kiváltképpen érzékeny társadalmunk fejlődésének problémáira. A hatvanas években készült filmek közül, a banális vígjátékokat

Digitized by Google

és a nyilvánvaló melléfogásokat leszámítva, igen kevés olyan alkotást találunk, amelyek megkerülték a közélet gondjait. Filmjeink szembeszállnak nemzeti betegségeinkkel és illúzióinkkal *(Szegénylegények, Hideg napok, A tizedes meg a többiek, Utószezon* stb.). Elkötelezetten mérlegelik sorsfordulóinkat *(Zöldár, Húsz óra, Apa* stb.). Beleszólnak alkotó és vívódó hétköznapjainkba *(Álmodozások kora, Nehéz emberek, Megszállottak, Falak* stb.). Aki pedig végigtekinti nemzeti tárlatainkat, aki látta a *Magyar Grafika* évtizedekre is visszatekintő kiállítását, a közelmúltban pedig a *„Kilencek"* legújabb alkotásait (ha most másra nem is hivatkozom), az meggyőződhet róla, hogy — különösen a grafikában — az artisztikum, a művészi kifejezésmód gazdagodása, egyéni hangvételű életművekben való fejlődése egy úton halad a korral, és az emberért való felelősséggel párosul. Mindkét művészeti ág munkásságának java pedig megfelel a felelősségteljes, az ellentmondásokat felvető, a valóságot az elringató álmok fölébe helyező egészséges, dinamikus funkcióvállalásnak.

Film- és képzőművészeink az andalitásnál jobban szeretik a felrázást, az elkenésnél a kiélezést; inkább vállalják a tévedés felelősségét, mint a tévedhetetlenség kényelmeit. De hát éppen kulturális politikánk biztatta, serkentette őket erre! Gazdaságpolitikánkban, a közélet vezetésében talán a legkényelmesebb utat választottuk? Ha a két művészeti ágban észrevesszük és serkentjük ezt az erőteljes törekvést, akkor reá támaszkodva elegendő erőnk és esélyünk lehet a tényleges vadhajtások nyírbálására.

Miért elégedetlen hát a pártközvélemény e két művészeti ág teljesítményeivel? Miért nem vesszük észre valóságos, bizonyítható értékeiket? Bizonyára nemcsak az alkotások tehetnek erről. Hanem az is, hogy sokan mást tartanak a művészet szerepéről és funkciójáról, mint amire az valójában hivatott a mi társadalmunkban. Talán művészeti politikánk sarkalatos kérdéseit is mélyebben és alaposabban át kellene gondolniuk azoknak, akik az általános elveket helyeslik ugyan, de a konkrét megvalósulás legjobb eredményeit is idegenkedéssel szemlélik. Közrejátszik az is, hogy a művészet dolgában kevesebbről is bátrabban merünk általánosítani, mint más szférában a sokból. Mert kinek jutna eszébe, hogy egyetlen tsz állapotából az egész járás vagy megye, sőt az ország szövetkezeti mozgalmáról ítéljen, arra következtessen? De olykor *egy* filmből (mondjuk az évi húsz magyar film közül kiválasztott egyetlen egyből), vagy *egy* képzőművész munkásságát bemutató tv-műsorból az egészre következtetnek. Ez pedig csak szubjektivizmusra, gyarló tévedésre vezethet.

Értékeink, sajátunk védelmében

E cikk témáját már évekkel ezelőtt elkezdtük, s befejezni most sem lehet. Hiszen az eddig érintett gondok még töredékét sem teszik ki annak, amit egyetlen beszélgetés közben feltett kérdések is felvetnek, exponálnak. Ám az időnkénti vissza-visszatérés elkerülhetetlen.

Társadalmi érdek, hogy művészeti életünk különböző feszültségeit a maga természetességével szembesítsük a tágabb valósággal, hogy ne válhassanak életünk törvényeivel ellentétes — természetellenes — gócokká. E feszültségek kétségtelenül kevesebb kárt okozhatnak társadalmunknak, mintha hasonló intenzivitással, de más tartalommal politikánk, gazdaságpolitikánk útjait kereszteznék. Ám félvállról kezelni őket megsem ajánlatos. Azért nem, mert ha a párton belül, és általában a marxista gondolkodású emberek körében mutatkozó félreértéseket nem tisztázzuk, akkor a kulturális élet ideológiai frontját mintegy mesterségesen szélesebbre húzzuk és gyengítjük állásainkat. Hiszen

Digitized by Google

ilyen körülmények között olyan műalkotás is „oldaltűzbe" kerül, amely legbecsesebb és sajátos értékünk. És szabadabb, magabiztosabb mozgástérhez jutnak olyan tendenciák, amelyek ellen megalkuvás nélkül kellene küzdeni. Ha mi nem becsüljük meg saját értékeinket, akadnak mások, akik majd kihasználják a művészek csalódásait, és tetszetős esztétizálással eltérítik útjukról őket, magukhoz édesgetik a „kiábrándultakat". Ha nem állunk a pártosan elkötelezett alkotók mellé, előállnak azok, akik majd megkérdőjelezik *ezt* a művészetet, és — tényleges tehetségükre apellálva — *más ars poéticát* (kényelmesebbet és „biztos" sikerrel kecsegtetőt) ajánlanak nekik.

Ma nincsenek koncepciós perek, de vannak koncepció nélküli ítéletek művészetünk tetteiről. Ezek nem fognak tragédiákra vezetni, de komikussá tehetik legjobb kultúrpolitikai erőfeszítéseinket is. Ezért nem lehet bagatellizálni gondjainkat. És azért sem, mert — éppen a kétfrontos harc már megtanult dialektikájából adódóan — a liberalizálódás, a burzsoá eszmék térnyerése a kultúrában és a művészetben nemcsak úgy mehet végbe, hogy ezeket hazai üstökben kifőzik, vagy Nyugatról illegálisan importálják. Így is. De mindehhez a legkedvezőbb körülményeket az teremti meg, ha mi magunk nem eléggé — szívvel, lélekkel, szigorú bírálattal, de baráti szívvel — ismerjük fel saját művészetünket, ha a nekünk valót tőlünk idegennek véljük. Ezzel nyithatunk igazán ajtót a nem kívánt áradatnak. Mert egy szocialista művész nem kevesebbet tehet mint egy marxista kritikus vagy egy marxista módon véleményt alkotó ember. De tettei mindenképp többet érhetnek, mint a jó szándékú álmodozások és a merev tilalomfák együttvéve.

S hogy a hasznos belátások még hasznosabb cselekvéssé érlelődjenek, ezért érdemes összefogni erőinket. Érdemes, hogy a párttagság körében segítséget adjunk egymásnak a bonyolult jelenségek közti eligazodáshoz; az egyéni művelődési ambíciók közéletileg is értelmes hasznosításához; a mindig nehéz, manapság nyomasztóan azzá lett választáshoz, válogatáshoz. S érdemes több olyan fórumot teremteni (legyen az alkalmi beszélgetés, klub, baráti kör vagy újságrovat), ahol közvetlenül és időről időre meghányhatjuk-vethetjük gondjainkat, ahol még jókor mérlegre tehetjük ítéletünket a művészet dolgában. A *mi dolgunkban.*

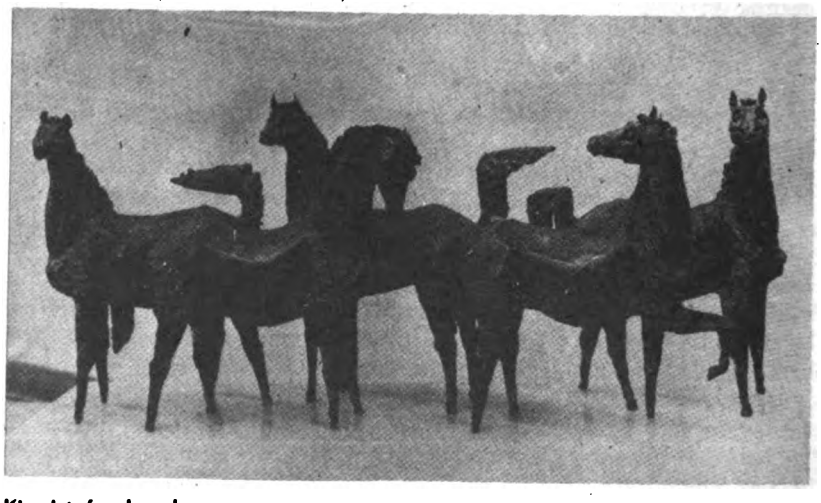

Kiss István: Lovak

Digitized by Google

A nép ügye — a párt ügye

A varsói Kultúra és Tudomány Palotájában egy hétig (november 11 és 16 között) tanácskozott a Lengyel Egyesült Munkáspárt kongresszusa — sorrendben az ötödik 1948 decembere óta, amikor a Lengyel Munkáspárt és a Szociáldemokrata Párt egyesítő kongresszusa véget vetett a lengyel munkásmozgalom félévszázados megosztottságának.

A lengyel állam függetlensége visszanyerésének és a Lengyel Kommunista Párt megalapításának ötvenedik évfordulóján ülésező kongresszus *figyelmének központjában az ideológiai kérdések álltottak.* A párt az ez év februári—márciusi események, a varsói egyetemista megmozdulások okait és tanulságait elemezve már a kongresszusi előkészületek során is előtérbe állította az eszmei-politikai front problémáit, s a kongresszus tulajdonképpen e vitát összegezve határozta meg feladatait.

A központi bizottság beszámolója megállapította, hogy az 1964 nyarán lezajlott IV. kongresszus óta eltelt időszakban a párt tevékenységének egyik leggyengébb területe az ideológiai nevelőmunka volt. Nem fordítottak kellő figyelmet a pártban és a társadalomban a szocialista eszmék terjesztésére, a marxizmus—leninizmus propagandájára és nem vették fel a harcot az antiszocialista nézetek ellen. „Eszmei nevelőmunkánk hiányosságaira a márciusi események vészcsengőként hívták fel a figyelmet" — mondotta *Gomulka* elvtárs. A IV. kongresszus és a központi bizottság tavalyi nyolcadik plénumának az ideológiai munkáról hozott határozatait — bár közben életrehívták a központi bizottság ideológiai bizottságát — nem valósították meg maradéktalanul. Az egész pártban, a központi bizottságtól kezdve egészen az alapszervezetekig, lebecsülték, másodrangú kérdésként kezelték az ideológiai tevékenységet, jóllehet annak fokozását sürgetően megkövetelte mind a párttagok marxista—leninista nevelése, mind pedig az ellenséges, revizionista és nacionalista nézetek s a jobboldali erők elleni harc. „A párt eszmei nevelőmunkája lebecsülésének fő oka abban keresendő, hogy nem értettük meg eléggé a lengyel társadalomban és a világban kirajzolódó új jelenségek lényegét és nem mértük fel a párt helyzetében az elmúlt évtizedben bekövetkezett változásokat — hangsúlyozta a központi bizottság referátuma. — Az eszmei nevelőmunka fokozását szükségszerűen megköveteli az a tény, hogy a két világrendszer közötti harc a jelenlegi szakaszban elsősorban ideológiai téren folyik. A Szovjetunió hatalmas műszaki és tudományos fejlődése és rakéta-nukleáris erejének növekedése következtében az imperializmus elvesztette azt a lehetőséget, hogy a nemzetközi küzdőtéren a »ki kit győz le kérdését« globális katonai konfrontációval döntse el a maga javára. Egy nukleáris világháború kirobbantása az egész emberiség létét veszélyeztetné." Ilyen körülmények között *az ideológiai front ma a két világrendszer harcának fő vonala.* Ez a küzdelem az emberek állásfoglalásának és tudatának a megnyeréséért folyik.

Digitized by Google

Az ideológiai harcban a LEMP számára egyúttal felmérhetetlen jelentőségű a dolgozók internacionalista nevelése — húzta alá a kongresszus. Ezt nemcsak eszmei szempontok, hanem a szocialista Lengyelország állami létének alapvető érdekei is megkövetelik, mert az ország függetlenségét, fejlődését csak a Szovjetunióval, a szocialista országokkal és a testvérpártokkal való szoros szövetség és együttműködés biztosíthatja.

A kongresszus áttekintette az ország társadalmi-politikai helyzetét és megállapította, hogy *az elmúlt években a szocializmus építése éleződő osztályharc közepette folyt.* 1964-ben a liberális burzsoá, revizionista és kozmopolita irányzatok képviselői, a Szabad Európa rádióállomás támogatásával, a párt és a kormány politikájával szemben ellenséges kompányt indítottak az írók körében a „nemzeti kultúra védelmének" jelszavával. 1965-ben és 1966-ban a népi állam és külpolitikája ellen frontális támadást kezdett az egyházi hierarchia és a klerikális reakció. Az antiszocialista erőkkel való politikai konfliktus legélesebb megnyilvánulásai az idei márciusi események voltak. Ekkor az egyes diákcsoportok tüntetési hullámának a munkásosztály vetett gátat. *A munkásosztály mindenkor szilárdan támogatta a párt politikáját.* Ennek eredményeként a LEMP győztesen került ki a jobboldali és revizionista erőkkel való összecsapásokból.

A kongresszus rámutatott, hogy az elmúlt évek eseményei fényében a *revizionizmus és a többi antiszocialista erő elleni harc továbbra is a párt egyik fő feladata.*

●●●

A kongresszus gondosan elemezte az *ország gazdasági helyzetét és távlati fejlesztési feladatait.* Nemcsak a központi bizottság beszámolója, hanem a felszólalók is bírálóan vizsgálták az egyes népgazdasági ágakat, s hasznos javaslatokat tettek a problémák megoldására, a hibák és hiányosságok felszámolására, a jövendő célok meghatározására. A kongresszus megállapította, hogy a szocialista építés 24 esztendeje rohamos gazdasági fejlődést hozott és fontos társadalmi változásokat eredményezett Lengyelországban. Ezt bizonyítja a többi között az, hogy a nemzeti jövedelem az idén több mint négyszerese lesz az 1938. évinek, *az ipar összes termelése a háború előttihez viszonyítva több mint 13-szorosára,* a mezőgazdaságé 1,6-szeresére nőtt. Ezek a gazdaságfejlődési mutatók a legmagasabbak közé tartoznak Európában. Az utóbbi négy esztendőben a szocialista ipar termelése évi átlagban 8,4 százalékkal emelkedett, új ipari központok létesültek, a mezőgazdaság össztermelése pedig 1965 és 1967 között 15 százalékkal volt magasabb, mint 1962 és 1964 között. Ez utóbbi eredményeként csaknem 900 ezer tonnával csökkenthették a gabonaimportot. Az idén az egy dolgozóra jutó havi átlag nominálbér 2059 zloty, vagyis havi 348 zlotyval magasabb, mint 1963-ban volt, *az átlagos reáljövedelem pedig mintegy 10 százalékkal lesz nagyobb.*

Az új, 1971—1975-re szóló ötéves távlati terv fő irányelvei: az ipari termelés 45—47 százalékkal, a nemzeti jövedelem 36 százalékkal növekszik. A beruházások összegszerűen mintegy 38—40 százalékkal haladják meg a mostani ötéves terv beruházásait. A fogyasztási alap 27—29 százalékkal emelkedik. A gépipar és a vegyipar termelésének növekedési üteme magasabb lesz, mint az egész iparé. Gyorsabban fejlődik majd a színesfém-kohászat, különösen a rézkohászat. Egyik legfontosabb feladat az exporttermelés fejlesztése. Az állami szektorban a foglalkoztatottság mintegy 1,6 millió személlyel

Digitized by Google

nő. Tökéletesítik a tervezést és a gazdaságirányítást. A mezőgazdaságnak 1975-re meg kell oldania a gabonaproblémát, tartósan biztosítania kell a lakosság teljes gabonaellátását. 1975-ben minden ezer lakosra nyolc új lakás felépítése jut (1967-ben 5,8 jutott), de ezzel még nem tudnak minden igényt kielégíteni. Az ország fő vasútvonalait villamosítják. Az egész népgazdaságban fokozatosan csökkentik a jelenlegi 46 órás munkahetet. A globális béralapot 34—35 százalékkal növelik. Kiemelt iparág a gépkocsigyártás: az új ötéves tervben összesen 350 ezer gépkocsit gyártanak, ebből 300 ezer lengyel Fiat lesz. (Az évi termelés most kb. 30 ezer db.) *Lengyelország a KGST keretében megvalósuló integráción keresztül egyre nagyobb mértékben részt vesz majd a nemzetközi munkamegosztásban.*

●●●

Figyelemreméltó, hogy a pártkongresszus állást foglalt a lengyelországi *többpártrendszer* kérdésében. Rámutatott, hogy *az ország politikai rendszerének alapja a LEMP szoros szövetsége az Egyesült Parasztpárttal és a Demokrata Párttal,* e szövetség vezetőereje a LEMP. A lengyel többpártrendszer lényegbevágóan különbözik a tőkésországok többpártrendszerétől. A gazdasági és társadalmi struktúrában végbement változások eredményeként a társadalmi osztályok és rétegek alapvető céljai és érdekei összhangban vannak, nincsenek meg tehát a pártok közötti ellentétek objektív feltételei. *Az Egyesült Néppárt és a Demokrata Párt nem marxista párt ugyan, de a LEMP vezette szocialista építőmunka alapján áll,* nem ellenzékben, hanem az állam politikájáért és a nép sorsáért érzett felelősségtudattal, a LEMP-pel szoros összhangban tevékenykedik. A IV. kongresszus óta eltelt időben jelentősen megerősödött az együttműködés a három párt között.

A tanácskozás résztvevői a márciusi események fényében foglalkoztak az *ifjúság helyzetével.* Elmondották, hogy a lakosság 40 százaléka 19 évesnél fiatalabb korú. Érthető tehát, hogy az ország életében igen nagy súlya van az ifjúságnak és az ifjúsági mozgalmaknak. A szocialista ifjúsági szövetségnek másfél millió, a falusi ifjúsági szövetségnek közel egymillió, a cserkészszövetségnek pedig kétmillió tagja van. A diákszövetség taglétszáma meghaladja a 130 ezret.

A kongresszus megállapította, hogy az egyetemi ifjúság politikai neveléséért *a főiskolák hatóságai és pártszervezetei a felelősek.* Az eszmei-politikai nevelés megjavítása érdekében meg kell erősíteni az egyetemi pártszervezeteket, a tantestületben átcsoportosításokat kell végrehajtani, s megfelelő átszervezéssel hatékonyabbá, a nevelés eszközévé kell tenni az ösztöndíj-rendszert. A tanulóifjúságot be kell vonni az iskolán kívüli társadalmilag hasznos munkába, s a fizikai munkán keresztül is erősíteni kell kapcsolatait a proletariátus alkotó munkájával.

●●●

A *nemzetközi helyzetet* és *Lengyelország külpolitikáját értékelve* a kongresszus megállapította, hogy napjainkban a szocializmus, a haladás és a béke erőinek az imperializmus, a reakció és a háború erőivel vívott harca kiterjed az élet minden területére. Az európai és a világbékét elsősorban a Szovjetunió hatalmas rakéta-nukleáris ereje, a szocialista közösség állandóan növekvő védelmi képessége, gazdasági potenciálja és következetes békepolitikája biztosítja.

Digitized by Google

Az utóbbi években a nemzetközi helyzet alakulására döntő hatást gyakorolt az Egyesült Államok agresszív vietnami háborúja — mutatott rá a kongresszus. A VDK bombázása feltétel nélküli beszüntetésének és a DNFF-fel folytatandó tárgyalásoknak a kikényszerítése nagy győzelem, de még nincs vége annak a harcnak, amelyet országának az amerikai intervenciósoktól való teljes megtisztításáért és szuverenitásának elismertetéséért folytat a hős vietnami nép. Lengyelország a többi szocialista országgal együtt a jövőben is határozottan támogatja a vietnami népet.

Az ország biztonságának kérdésével részletesen foglalkozott *Wladyslaw Gomulka, Józef Cyrankiewicz* miniszterelnök és *Wojcech Jaruzelski* nemzetvédelmi miniszter. Sok más küldöttel együtt Európa biztonságának, ezen belül pedig Lengyelország és a szocialista közösség országai biztonságának legnagyobb veszélyét a német revansista, imperialista politikában jelölték meg, hangsúlyozva, hogy ez ellen — egy kollektív európai biztonsági rendszer megteremtéséig — *a legszilárdabb biztosíték a szoros szövetség a Szovjetunióval és a szocialista országokkal. A szocialista országok megbonthatatlan egységén* féltékenyen őrködni kell, mert az imperializmus jelenlegi taktikája éppen *az egység belső megbontására irányul.*

A csehszlovákiai helyzetről a központi bizottság referátuma megállapította, hogy az augusztus 21-ét megelőző politikai válságban a *revizionizmus döntő szerepet játszott* a nyíltan jobboldali és ellenforradalmi erők platformjának megteremtésében. Ezek az erők — gyakorlatilag egy frontban tevékenykedve a revizionistákkal — mindinkább eltávolították a CSKP-t a marxizmus—leninizmustól és a proletár internacionalizmustól, s arra törekedtek, hogy Csehszlovákiát kiszakítsák a Varsói Szerződésből és a szocialista országok közösségéből, ami Európában az imperializmus javára változtatta volna meg az erőviszonyokat. „Ez a folyamat — hangsúlyozta Gomulka elvtárs —, veszélyes szakaszába lépett és ha idejében nem állítottuk volna meg, akkor nem lehetett volna feltartóztatni. Az öt szocialista ország által augusztus 21-én foganatosított intézkedés — e lépés lényegét tekintve — megelőző védelmi intézkedés volt az európai béke és biztonság érdekében, s megfelelt minden nép érdekének."

A kongresszus aláhúzta a szovjet—lengyel barátság és együttműködés fejlesztésének és erősítésének jelentőségét, s rámutatott, hogy az utóbbi időben a szocialista országokkal — köztük Magyarországgal — kötött *új barátsági együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezmények* szilárdítják Lengyelország biztonságát és kedvező kereteket teremtenek a kapcsolatok elmélyítéséhez minden területen.

●●●

A *párt helyzetét* elemezve a küldöttek kiemelték, hogy a LEMP ma több mint 2 millió tagot számláló tömegpárt, amelynek több mint 70 ezer alapszervezete működik. A szocialista szektor minden hatodik dolgozója a párt tagja. A taglétszám gyors ütemben növekszik: az előző kongresszus óta mintegy 717 ezren kérték felvételüket. Az új párttagoknak több mint 42 százaléka 25 éven aluli.

A párt sorainak gyors gyarapodása és megfiatalodása megváltoztatta a LEMP arculatát. Ma már csak 390 ezer olyan párttag van, aki még a két munkáspárt egyesülése előtt lépett be a pártba. A kongresszus ezért hangsúlyozta, hogy emelni kell a párttagok marxista—leninista képzettségének színvonalát,

Digitized by Google

erősíteni kell a párt egységét és demokratikus centralizmusát, és tudatosítani kell, hogy az *ideológiai harcban egyetlen kommunista sem lehet semleges.*

A kongresszuson 1740 küldött és 39 külföldi pártküldöttség vett részt. Az SZKP delegációját *Brezsnyev* elvtárs vezette. Jelen volt a tanácskozáson a MSZMP küldöttsége, élén *Biszku Béla* elvtárssal. A testvérpártok képviselőinek többsége a kongresszuson állást foglalt *a kommunista és munkáspártok moszkvai értekezletének mielőbbi összehívása mellett.* Zárszavában Gomulka elvtárs megköszönte a testvérpártok küldötteinek részvételét, és hangoztatta, hogy a LEMP az internacionalizmus szellemében a jövőben is következetesen harcolni fog a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egységéért, és minden tőle telhetőt megtesz a testvérpártok nagy találkozója mielőbbi összehívásának érdekében.

A kongresszus ismét Wladyslaw Gomulkát választotta meg a párt első titkárának. A politikai bizottságnak három új tagja és egy új póttagja, a titkárságnak pedig két új tagja van. Az új központi bizottság átlagos életkora jelentősen fiatalabb a réginél; a régi központi bizottságnak több mint egyharmadát nem választották újjá.

A kongresszus jelmondata: „a nép ügye — a párt ügye", hűen tükrözi lengyel testvérpártunk politikájának lényegét, törekvéseit. A küldöttek a nép ügye iránti felelősségérzettel elemezték és határozták meg a párt irányvonalát. A tanácskozást a problémák nyílt felvetése, a realitásokkal számoló mértéktartás, a hibák és hiányosságok felszámolására irányuló határozott szándék, az őszinteség és lényegre törés, a proletár internacionalizmus szelleme jellemezte. Őszintén kívánjuk, hogy testvérpártunk a kongresszuson elfogadott program alapján újabb sikereket érjen el a szocialista építőmunkában.

Márkus Gyula

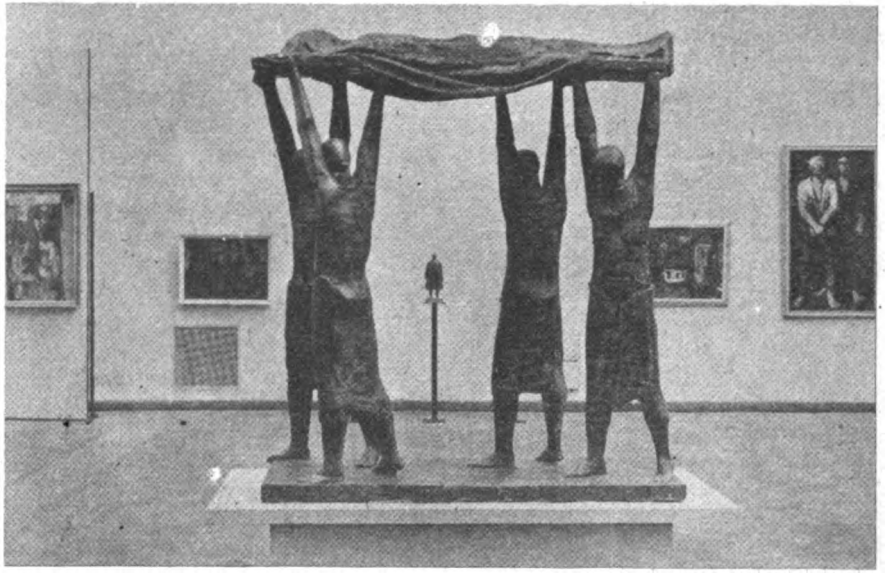

Kiss Sándor: Partizán temetés

Digitized by Google

Hildegard Aichert Laube (NDK):
Vietnami szabadságharcosok

A szovjet kormány a párizsi megállapodást fontos sikernek tekinti a vietnami békés rendezéshez vezető úton. Ez mindenekelőtt annak a hosszantartó és önfeláldozó harcnak az eredménye, amelyet a testvéri Vietnami Demokratikus Köztársaság, az egész vietnami nép vívott hazája szabadságáért, függetlenségéért és egységéért, a szocialista államoknak, az egész világ békeszerető és haladó erőinek aktív támogatásával és segítségével.

(A szovjet kormány nyilatkozata)

Az imperializmus általában, s így az amerikai imperializmus sem képes már akaratát más népekre kényszeríteni. Az Egyesült Államoknak — a világ leghatalmasabb kapitalista államának — koncentrált katonai ereje nem képes megtörni a vietnami népet.

(Pravda, november 3.)

Az Egyesült Államok vezető körei kénytelenek beismerni: hiábavaló minden olyan próbálkozás, hogy akaratukat erővel rákényszerítsék a vietnami népre.

(Izvesztyija, november 14.)

Az Egyesült Államok elnöke végül is kénytelen volt megszüntetni a VDK elleni bombatámadásokat, mégpedig feltétel nélkül, amint azt teljes joggal követelte a hanoi kormány, amely ily módon ebben a lényeges pontban teljes elégtételt kapott. Ahhoz, hogy az agresszor kénytelen legyen elfogadni azt, amit tegnap még nyersen elutasított, mérhetetlen szenvedést kellett kiállnia egy népnek.

(Humanité, november 2.)

Renato Guttuso (Olaszország): Vietnam

Digitized by Google

VIETNAM napjainkban

Négy éven át a vietnami gyerekek ezrei éltek a bombák és a napalm fenyegetése alatt. Most véget ért a rémálom, de vajon el lehet-e ezt valaha is felejteni?

(Paris Jour, november 2.)

•

A dél-vietnami emberek többsége békét akar s e béke keretében a Vietkongnak is békét kell biztosítani.

(Frankfurter Rundschau, november 4.)

PEACE

1966

ALEX·BRIGIT·LILA·ANTON REFREGIER

Anton Refregier (USA):
Békét Vietnamnak!

A VDK elleni támadások beszüntetése nem jelenti a háború végét, de létrejött a béke helyreállításának egyik feltétele. Az 1965 februárja óta átélt megpróbáltatás nem bénította meg Vietnamot. A vietnamiak ehhez még hozzátehetnék, hogy harcuk példát mutatott másoknak is.

(Le Monde, november 2)

A Nemzeti Felszabadítási Front és az észak-vietnamiak látványos csapásai elhallgattatták azokat, akik a Vietkong közeli kifulladásával számoltak és meggyőzték az üzleti világot, hogy véget kell vetni a háborúnak.

(Le Monde, november 4.)

Nagyon nehéz volt rákényszeríteni az Egyesült Államokat, hogy elfogadja Észak-Vietnam és a DNFF követelését, de még nehezebb lesz rávenni arra, hogy egyezzék bele a genfi egyezményeken alapuló rendezésbe, amely az amerikai csapatok kivonásához vezetne.

(Morning Star, november 21.)

A Magyar Népköztársaság kormánya, mint eddig, a jövőben is kész arra, hogy lehetőségeihez mérten, a nemzetközi béke és biztonság érdekeinek megfelelően anyagi, politikai, diplomáciai és egyéb támogatásban részesítse a vietnami nép igazságos harcát, a béke megteremtésére irányuló erőfeszítéseit.

(A Magyar Népköztársaság kormányának állásfoglalása)

Digitized by Google

A „Kilencek" új kiállítása a Műcsarnokban

Amikor két évvel ezelőtt, 1966 októberében, kilenc magyar festő és grafikus **(Csohány Kálmán, Konfár Gyula, Rassler Károly, Reich Károly, Ridovics László, Sarkantyú Simon, Stettner Béla, Szabó Zoltán és Vati József)** először állította munkáit közös szemlére, tulajdonképpen régi gyakorlatot követett. Hiszen a művészettörténet nálunk is jó néhány alkotói csoportot tart számon e századból, az alkalmi társulásoktól egészen a tudatos, elvi alapokon nyugvó közösségekig. Mégsem állíthatnánk, hogy a „Kilencek" akkor megalakult csoportja a hagyomány korszerű újrafogalmazása nélkül követte ezt a gyakorlatot. Annakidején, a polgári rend szerkezetében az ilyen együttesek gyakran ellenzéki szerepre voltak kényszerítve. A művészek anyagi okokból vagy esztétikai meggondolások miatt, de mindenképpen érdekvédelemből tömörültek zárt körökbe, a szigorú elkülönülés végett „vonultak ki" (például a szecesszióban) az elképzeléseiket korlátozó közéletből a maguk Szent Hegyére. Tették ezt azért, hogy amolyan szellemi „sündisznóállást" építsenek ki az ellenséges, maradi ízléssel telített, minden forradalmit megvetéssel és kiátkozással fogadó hivatalos gondolkodás (no meg a konformista pályatársak) világának közepén.

Ez a kollektíva azonban, mely a fővárosban most másodszor (és ezúttal a Budapesti Ünnepi Hetek keretében) lépett a közönség elé, nem félrehúzódni, elzárkózni, kimenekülni akar, hanem — úgy tetszik — éppen ellenkezőleg, **képzőművészeti életünk egészének egyik hajtó motorja** szeretne lenni. Ezért a hagyományos csoport-formát a változatok, lehetőségek, utak és próbák körének szélesítésére, nem pedig leszűkítésére akarja felhasználni. S olyan nyitott struktúrát kínál, melybe bárki beléphet, ahogy bárki távozhat is belőle, ha ezt a közös fellépést biztosító keretet valamilyen okból mégsem találná megfelelőnek a maga számára. (Ezidén például a „Kilencek" név alatt — pedig néhány alapító tag távolmaradt — tizennégyen állítanak ki.)

Kezdetben sem volt, most sincs manifesztumuk, a közös platformot részletesen megrajzoló kiáltványuk, s csupán az 1966-os tárlat megnyitója jelölt meg az együvétartozás feltételeiül néhány alaptételt:[1] **stiláris megkötést nem tett, s a szocialista társadalmi rend melletti elkötelezettséget és aktivitást (természetszerűleg beleértve a közérthetőség igényét) kérte csupán.** Ez igencsak szélesen értelmezett program, nálunk ma már általánosnak mondható. Így aztán nem nehéz felfedezni benne annak a kulturális koncepciónak a jelenlétét, mely a képzőművészetben sem óhajtja egyetlen csoport monopóliumát, hanem — helyesen — a sokszínűséget, a változatosságot, a demokratizmust, **az igazságra törő stílusok és megközelítési módok szabadságát** tartja a haladó művészet leginkább termékenyítő feltételének.

A „Kilencek" megjelenésével az utóbbi időben nálunk kissé mellőzött és már-már elfeledett csoportos fellépés (mint forma) új változatával találkozunk tehát, olyan — ha szabad így mondani — „publikációs lehetőséggel", mely az **egyéni** tárlatok és a nagy **nemzeti** seregszemlék egymástól kissé túlságosan távoleső pontjai **között** helyezkedik el. S amely a különféle területi szempontok szerint létrehozott és jobbára eklektikus kiállítások (mint: „délmagyarországi festők" stb.) mellett, **sajátos lehetőségeket kínál kulturális éle-**

[1] Plesnivy Károly: Kilenc művész kiállítása elé. Új Írás. 1966. 12. sz. 102—103. old.

Digitized by Google

lünk további differenciálódására. És ha beválik, ha elterjed, segíthet a képzőművészeti életben felhalmozódott feszültségek egy részének levezetésében is.

■

De ha a „Kilencek" programja ennyire nyitott, van-e valami külön sajátossága egyáltalán? Van-e benne olyasmi, ami — ha ugyanezt az anyagot egyéni tárlatokra aprózva látnánk például — nem is fedné fel magát? Minthogy az alkotók csoportosan állnak elénk, szövetkezésük formájának elvont vizsgálatán túl legfőképpen annak tartalmára vonatkozóan kell feltennünk a kérdéseket, annál is inkább, mert vállalkozásuk megítélésénél kétségtelenül csak az esztétikai „értéktöbblet" léte lehet perdöntő. De van-e ilyen többlet? A bemutatkozás, 1966-ban, még nem tárta fel ezt egészen tisztán és egyértelműen. Nem is egészen ok nélkül érte a kiállítást akkor az a bírálat, amely szerint válogatásuk esetlegesnek mondható, s a csoportosulásnak addig nincsen sok értelme, míg anyaguk az egésznek egy jellegtelen része csupán. Ma már azonban, két vonatkozási pont (két fővárosi kiállítás) ismeretében könnyebb a dolgunk. Igaz, szembeötlőbb a „Kilencek" specifikuma is.

Ezt a sajátosságot persze kár volna csodaváró lelkülettel valahol a mai magyar képzőművészet általános szféráján kívül keresni. Ahogy a csoport szervezeti formája, úgy műalkotói tevékenysége is magán viseli a kor hazai jegyeit. Végül is szobrászatunk, festészetünk, grafikánk, iparművészetünk képviselteti magát itt is, összes jó és rossz tulajdonságával egyetemben, a leginkább elterjedt iskolák és stílusok közvetítő jelrendszerén keresztül. De az már minőségileg nem elhanyagolható (és az egybemosást lehetetlenné is teszi), hogy ezen a tárlaton a szokottnál sokkal erősebb az öncélúság elleni, a nálunk még olyan gyakori „művészieskedés" elleni indulat, hogy észrevehetően megmutatkozik benne a legjobb értelemben vett művészi szolgálat felismerése és nyílt megvallása. De többről is szó van. A Műcsarnokban látható alkotásokat mindenekfölött érzelmi értékük fűzi egybe: ha külön karakterisztikumot keresünk, akkor ez az. Az érzelem hullámhosszain szóló művek a lehetséges skálát teljes szélességében felhasználják, a csendes, merengő vallomástól a felhevült indulatig. Ez utóbbi pedig, mert határozott társadalmi töltést kap, szinte uralkodó helyzetbe kerül aztán, olyannyira, hogy a „Kilencek" idei felvonulására gondolva elsőül az indulatosság jut a visszaemlékező eszébe.

Ennyire domináns a friss anyagban a hevület? Mennyiségileg nem; a „magas feszültség" csak néhány képen szikrázik fel. De ezek mellett nem is egy olyan munkát lehetne még megjelölni, mélyen bátran, szerencsés gazdaságossággal szólal meg a közéleti ember felelősségtudata és öröme, póztalanul, teljes szépségében közvetítve néha még az „érted haragszom, nem ellened" kiáltásait is. Érte, az emberiségért, a békés és igaz világért, mindannyiunkért kiáltanak, beszélnek vagy suttognak ezek. És jó dolog annyi szenvelgő „arietta", meg mesterkélt harsánykodás után hallani őket.

■

Itt vannak először is Szabó Zoltán monumentalitás felé mutató képei. Felfokozott színei, darabos-merev-nehéz szerkezeteinek szorításában, az ihlet forró perceiről árulkodnak: akárha egy kazánban, úgy sistereg és lángol és pattog meganynyi élmény és mondanivaló, hogy a gon-

Szabó Zoltán: Önarckép

Digitized by Google

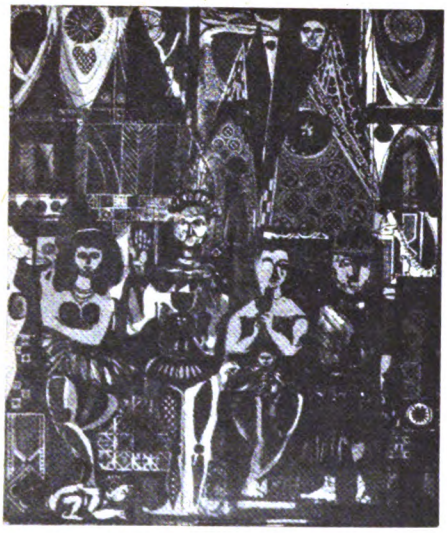

Zala Tibor: Carmina burana

dolati fegyelem vas-szigorú „tűzterében", a struktúra acéllemezei között hasznos energiává alakuljon. Említsük meg közülük az **Önarckép**, a **Csendélet II.**, a **Tájkép** címűeket, a két női portrét s a Leninről készült alkotást, melyen sajnos még kifejletlen pontján mutatkozik ugyan a művészi gondolat, de tartalmának mélyebb kibontása feltétlenül érdemes. Nagy lehetőségeket felvillantó útjának még csak az elején áll Szabó Zoltán, de érdemes lesz végigmennie rajta. Irányának jelölésére nem véletlenül említegetik Uitz Bélát és a mexikóiakat: dinamikus ő is, nem fél a nyílt, kemény beszédtől, szélesen építkezik, s felfogásának mélyén még bizonyos összegező folklór jó hatását is megfigyelhetjük.

Zala Tibor legértékesebb művei egyenesen az első helyre teszik a népművészet formagazdagságát és — ami még több — természetes, igaz szemléletét: színes litográfiáin **(Carmina profana, Carmina burana)** s egyéb rajzain ennek motívumai burjánzanak, vad vegetációban vagy teljes ökonómiában, a nappalok és árnyakkal teli éjszakák mesevilágát idézve. Határozott, pontos, tiszta munkák. Mintha megszabadulna rajtuk minden sallangtól, érzelgős belemagyarázástól és zavaros ködtől az a fogalom, amelyet közép-európai folklóron értünk. Így tárulkozhatik fel aztán annak egész színessége, összetettsége, misztikától ment ereje. Így szólalhat meg erős, férfias lírája, valóban korszerű tolmácsolásban, ritka érzelmi indítékú szenvedély nyomán.

Látszólag elvont bizonyítékok sorakoznak itt, ezen a tárlaton, az elkötelezettség és a társadalmi aktivitás, valamint az indulatosság és általában az emócionális gazdagság mellett. De kár volna a „Kilencek" jellegzetességeit csak a kifejezetten politikai témákra szűkíteni le és ott venni észre. Nem is volna sem helyes, sem igaz: hiszen éppen az adja meg értékeik hitelét, hogy nem válik ketté, nem oszlik meg náluk a műalkotás tárgya szerint az anyag. Minden témakörben, az egyéni eszközök, különböző stílusok ellenére (mint a továbbiakban is látni fogjuk), azt lehet megfigyelni, hogy ezek az alkotók **különös előszeretettel fordulnak a jelenségek humanizálásának öröme felé**, az emberség csillagzata alatt. És hogy ez az emberség szerencsére nem korlátozódik valami bágyadt, erőtlen és passzív szemlélődő humanizmusra. Van ilyen is, igen, talán több is, mint kellene (elsősorban **Iván Szilárd** és **Vati József** egyes műveire gondolok), de szinte elhalványodnak az életet harsányan, felszabadultabb biztonsággal megragadó alkotások között. S mi ez, ha nem „politikum" is? Ha nem annak a jele, amit szeretnénk és kívánunk, amikor a felszabadult ember művészetéről esik szó?

Ez a műcsarnoki tárlat még messze áll a teljességtől, s így az örökkévalóságtól is. Részvevői még a világ megismerésének és kifejezésének gondjaival birkóznak (a forma oldaláról nézve úgy is mondhatnánk ezt: saját jelrendszerüket, a nyelvet keresik), de feltétlenül érdemük, hogy ennyire a létezés pozitív tartalmának feltárása érdekében, ennek ügyéért elkötelezve teszik ezt. Elsősorban, mint említettem már, érzelmi elkötelezettséggel. S ha ez nem válik is mindig indulatos aktivizmussá (mint leginkább Szabó Zoltánnál), maga a világ

Digitized by Google

emócionális „emberiesítésének" célzata **kivétel nélkül** mindegyiküknél fellelhető. Ott van **Konfár Gyula** erőteljes hatásokra törekvő festményein — s ami a szerkezet mozgalmasságát illeti — nagy **Pannó**ján is; ott van a meleg poézissel teli, sokat ígérő **Kiss Sándor** szép szobrain, **Ridovics László** égő színeiben, férfiportréján, s különleges drámaisággal a Guevara emlékére készült, krisztusian fájdalmas képen; **Plesnivy Károly** remekbe sikerült elégikus-absztrakt gobelinjén **(Tél)**, **Sarkantyú Simon** elmélyült, tartózkodó férfiarcképén és virágos csendéletein, **Raszler Károly** olaszországi útirajzainak természetcsodáló könnyedségén, **Illés Gyula** új szobrainak szűkszavú tartózkodásában, **Kiss István** kiemelkedő kompozíciójának **(Lovak)** költői játékosságában. Ott van **Stettner Béla** sgraffitóvázlatán **(Munkások)**, mely annyi teátrális, merev, életképszerű és bombasztikus „munkaábrázolás" után, meg tudja mutatni végre, hogy tulajdonképpen mit is kellene értenünk az értelmes emberi cselekvés egyszerre nehéz és gyönyörű drámaiságán; és ott van **Vati József** meditációiban **(Pásztor)**, **Iván Szilárd** olajtemperáin **(Halott anya I.)**, a retrospektív anyaggal szereplő **Tar István** szobrainak szellemében is.

■

Ezek szerint joggal reméljük, hogy a „Kilencek" mostani kiállítása fejlődésük egyik állomása csupán: mert már eddig is érdemes volt eljutniuk. Más kérdés, merre és hogyan haladnak majd tovább, ha kezdeményezésük lendülete tart még, s lesz erejük hozzá, hogy ne elégedjenek meg annyival, amennyit elértek. Úgy látszik, munkájuk **nehéze** még ez után következik: hiszen előbb-utóbb óhatatlanul szembe fognak kerülni e leginkább érzelminek mondható valóság-megközelítési mód **korlátaival** is. S ha nem akarnak túlérett lírizálásban, másrészről pedig mesterkélt felfokozottságban elakadni, le is kell ezeket dönteniük. Ami ma erényük, a későbbiekben akadályozójuk lehet. Fenyeget a túlzó hangszerelés, a formális közéletiség veszélye is, akárcsak a külsőséges ötletekkel beérő rutiné (nem hallgathatjuk el, hogy e tekintetben Kiss István „gegjei" lehetnek most erre a negatív példák). De hosszú távon, ha e csoport munkássága jórészt az emóció tartományán belül marad, mégis ezen egyoldalúság miatt támadhatnak nehézségek.

Különösen, mintha a festők között élne túl erősen a képzőművészeti örökség „leíró" része, mely elemezni is képes ugyan, de csak az empirikus megismerés szűkösségében; az elvontabb, a konstrukció mélyére hatoló, intellektuális erőfeszítés nélkül elképzelhetetlen módszerrel szemben sajnos, eleve gyanakvóan. Hogy az indulat maga csak egyik felét teljesítheti annak, amit az elkötelezettség ma megkíván, hogy inkább csak feltétel semmint végcél, azt — gondolom — nem kell különösebben bizonygatni. Márpedig kellő racionális fegyelmező erő és analitikus biztonság nélkül könnyen azzá válhat, különösen, ha **a valóság meg-**

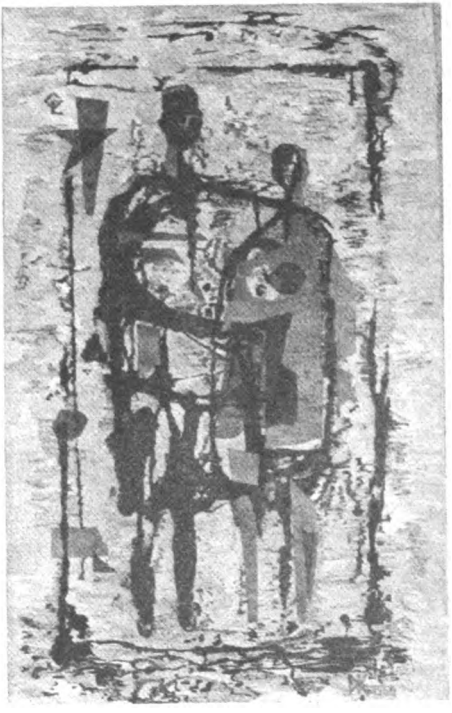

Plesnivy Károly: Gobelin-vázlat

Digitized by Google

értésének folyamatában kizárólag ösztöneinkre hagyatkozunk. Egyébként is könnyű eljutni a hatásos érzelmi erupcióig, könnyű szinte elragadtatásban „rakni fel" a vászonra a formákat és a színeket. Ez a metódus azonban (s itt különösen Konfár Gyulának kellene talán ügyelnie) könnyen olyan szélsőséges absztrakcióba csábítja bele az embert, mely óhatatlanul üres retorikának hat. (Emilio Vedova, a haladó olasz festő, hasonló indulatisággal jutott el, ha más formanyelvvel is, az „elkötelezett informale" fából vaskarikájáig.) De egyébként is, az empirikusnál több, teljesebb megismerés nélkül hamar ki fognak ütközni a mélységeiben, összetevőiben és mozgatóerőiben birtokba nem vett valóság tetszetős — lukácsi értelemben vett — „leírásának" egyéb hibái is: a többrétű jelentés hiánya, s ennek elfedésére a kényelmes, szimpla allegória. Kötelességünk tehát, hogy akár a reálisnál kissé sötétebbre is festve a veszedelmeket, külön felhívjuk rájuk a figyelmet.

Ridovics László: Kivégzés Vietnamban

Ha a következő időkre **az elmélyült gondolatiságot vagy annak további erősítését várjuk** a „Kilencektől", (mégpedig Brecht szellemében, aki oly találóan állapította meg a kölcsönviszonyt értelem és érzelem között), nem lehetetlen és teljesíthetetlen követelményeket állítunk eléjük. Nemcsak arról van szó, hogy bonyolult, rohamosan fejlődő világunkban a mégannyira igéretes tehetségeket is szükségszerűen elnehezítik az ötven évvel ezelőtt még kielégítő módszerek; s nem is arról, hogy ezek értékét — mert képesek a valóság egyes pontjaihoz vagy (Gramsci hasonlatát idézve) kristálylapjaihoz közelebb segíteni — még akár mai megjelenésükben is kétségbe kellene vonnunk. Hanem mindenekfölött arról van szó, hogy ennek a „Kilencek" munkásságából **jórészt még hiányzó analitikus módszernek** a kidolgozásában nagyszerű elődeink vannak külföldön és hazánkban is; hogy a haladó hagyománynak ez az oldala is gazdag tanulságokat kínál, csak fel kellene fedezni és magunkévá kellene tenni végre. S egyáltalán, hogy **méltó rangjára illenék állítanunk,** s éppen kortársaink művészetében, azt az **örökséget,** mely a „leírás" meghaladásával oly bátran lázadt fel a polgáriassággal szemben (például itthon, a század elején), csinált forradalmat (gondoljunk csak a tizes évek nagy felívelő korszakára, mely a Tanácsköztársaságban kulminált), **s őrizte az értelem rangját** a két háború közötti korszak értelmetlenségében is (Derkovits, szocialista képzőművészek).

Miért nem teszünk meg mindent, hogy ez a hagyomány is szervesen, a maga természetességében olvadjon be mai képzőművészetünkbe? Nem véletlenül, hanem törvényszerűen kialakult hagyomány ez, felesleges utakat takarít meg nekünk; tisztelettel teli, „megszüntetve megőrző" gondolatokkal közeledve hozzá, feltétlenül segítségünkre lesz.

Szabó György

Digitized by Google

A szövetkezeti vita összegezése

A nagyszámú, tartalmas és sokoldalú hozzászólás bizonyítja, hogy a Társadalmi Szemle vitaindítása a szövetkezetek elméleti kérdéseiről időszerű és hasznos volt. Az összegezés alkalmával azt is megállapíthatjuk, hogy a vita gazdag és eredményes is volt, s előbbre vitte a szövetkezetek szocializmusbeli helyzetének tisztázását, hozzájárult a szövetkezetek elméleti és gyakorlati problémáinak megoldásához.

A Társadalmi Szemle hasábjain 23 hozzászólás kapott helyet, s a vitában szót kért szinte minden olyan szakma képviselője, amely a szövetkezetek ügyében érdekelt. A 23 hozzászóló közül 8 a szövetkezeti élet gyakorlatában dolgozó volt, 9 a politikai gazdaságtan, illetőleg a közgazdasági élet képviselője, 4 olyan szövetkezeti specialista, aki a komplex tudomány művelője és 2 szövetkezeti jogász. Voltaképpen csak szociológus hozzászólók hiányoztak ahhoz, hogy a hozzászólók köre szakmai szempontból teljes legyen.

Külön ki kell emelni, hogy a baráti szocialista országok szövetkezeti specialistái köréből is értékes hozzászólásokat kaptunk, amelyek a lefolytatott vitát érdemben is nemzetközivé tették. A vita színvonalához és eredményességéhez jelentősen hozzájárult, hogy szovjet, lengyel, csehszlovák és NDK-beli elvtársaink is kifejtették véleményüket.

Az elvi alapállás

A vitaindító cikk *történeti* megközelítéssel vetette fel a szövetkezetek néhány elméleti kérdését, megállapítva, hogy a szövetkezetek „kezdettől fogva elismert tényezői a szocialista társadalomnak, de bizonyos másodrendűségüket és helyzetük számos elvi tisztázatlanságát a szocialista átszervezéstől a legutóbbi időkig magukkal hurcolják". Majd utalva a történeti fejlődés megtett útjára, azt a következtetést vontam le, hogy elérkezett az idő, amikor napirendre tűzhetjük a szövetkezetek főbb elméleti kérdéseit, oly módon, hogy igyekezzünk megfogalmazni őket és kísérletet tegyünk megoldásukra, illetőleg kidolgozásukra.

Ez a kiindulás magától értetődő tételnek tűnt, s nem is gondoltam arra, hogy vitatottá válhat. Mégis így történt, s az elvi alapállás lett az első vitapont. A vita úgy indult, hogy *Halasi László* a következő ellenvetést tette: „A marxizmus (s ennek a szövetkezetekre vonatkozó tanítása) százéves múltra tekint vissza, s ha vannak is általa nem tisztázott és kevésbé kidolgozott kérdések, véleményem szerint téves orientáció az, ha a szövetkezeti elvek *kidolgozásának* feladatairól beszélünk. A problémát a marxizmus elveinek a *gyakorlatba való átültetésében* látom..."

Ezzel a nézettel azonban a hozzászólók általában vitába szálltak. 12-en szóltak hozzá e kérdéshez, és kivétel nélkül *Halasi László ellenvetésével vitatkoztak*, s nem pedig a vitaindító cikk megfogalmazásával. A hozzászólók sokoldalúan rámutattak arra, hogy a szövetkezetekre vonatkozó marxista örökség korszerű elméleti alap, amely ma is helytálló eligazítást nyújt számunkra, korántsem tekinthető azonban a szocialista szövetkezetek mai viszonyait is egyértelműen megvilágító, kész rendszernek. Ez már történeti okból sem lehetséges. A klasszikus örökség döntően a szövetkezeti tulajdon megítéléséhez adja meg az elméleti alapokat, továbbá arra terjed ki, hogy a szövetkezeteket hogyan lehet felhasználni a szocialista gazdaság megvalósításában. Mindezt legrészletesebben *Nyers Rezső* fejti ki, aki arra a követ-

Digitized by Google

keztetésre jut, hogy *„a klasszikusok gondolati alapjait megőrizve, bátran kutassunk csak, vitatkozzunk, és alkalmazzunk új elméleteket, ahol ez szükséges"*.

Néhány hozzászóló azonban ezen a nyomon továbbmegy *(Nagy László, Zoltán Zoltán)*: „a szocialista szövetkezettan" kidolgozását tartja szükségesnek, s ennek érdekében sokoldalúan szervezett elméleti kutatást sürget. Felmerült egy szövetkezeti elméleti folyóirat gondolata is *(Agonács Gábor)*.

És még egy figyelemreméltó kiegészítés kapott hangot a vitában. Az, hogy a vitaindító cikk *csak egy részét* vetette fel a vitatandó és tisztázandó szövetkezeti elméleti kérdéseknek. Így például — tudatosan és indokolva — csak utalt a szövetkezetek és magasabb szintű kötelékei problémáira (a hozzászólások azonban jórészt ezekre is kiterjedtek), s nem is említett olyan kérdéseket, amilyenekre *H. Cholaj*, a varsói Szövetkezeti Kutatóintézet igazgatója utal. Ő helyesen mutatott rá arra, hogy „még számos más kérdést is fel lehetne tenni, s ezek együttesen adják meg a szocializmusban működő szövetkezetek elméletének teljes tárgykörét". Megemlíti a szövetkezetek formáinak összehasonlító elemzését a népgazdasági hatékonyság szempontjából, a szövetkezeti szektor fejlődési dinamikáját, továbbá a szövetkezeti vállalatok önállóságának összefüggését a központi tervezéssel.

A szövetkezetek a szocializmusban

E cím alatt a következő három kérdésre kíséreltem meg választ adni a vitaindító cikkben:

- a szövetkezeti tulajdon szocialista jellege,
- a szövetkezetek szocialista jellege és ennek fokozatossága,
- átmeneti, vagy hosszabb távlatú-e a szövetkezetek szerepe a szocializmusban.

Mindhárom kérdés körül széles körű vita bontakozott ki.

1 *A szövetkezeti tulajdon* kérdésében a hozzászólók döntő többsége megerősítette a vitaindító cikknek azt a tételét, hogy „a szövetkezeti tulajdon az össznépi-állami tulajdon mellett, mint a szocialista tulajdon másik formája, nem is alacsonyabb szintű és nem is kevésbé következetesen szocialista jellegű, bár kétségtelenül szűkebb körű tulajdonforma". Külön ki kell emelni, hogy lényegében ugyanezt az álláspontot foglalta el a vita szovjet *(G. J. Blank)*, lengyel *(H. Cholaj)*, csehszlovák *(P. Vokaty)* és NDK-beli *(W. Schmidt)* résztvevője.

E többségi vélemény azonban mégsem olyan egyszerűen bontakozott ki a vitában. Egyfelől volt ellenvélemény, amellyel számosan vitába szálltak, másfelől nagyszámú kiegészítő és magyarázó észrevétel jutott kifejezésre, amelyek külön figyelmet érdemelnek.

Halasi László amellett érvelt, hogy az állami össznépi tulajdon az elsajátítási viszonyok szempontjából magasabb szintű, a szövetkezeti tulajdon pedig csak az össznépi tulajdon uralma mellett szocialista jellegű, önmagában azonban nem az, ezért nem következetesen szocialista tulajdon. Ezzel az érveléssel szemben sorakozott fel a hozzászólók többsége, s legfőbb ellenérvük az, hogy a szövetkezeti tulajdonnak csupán az elsajátítási viszonyok alapján való megítélése egyoldalú, s önmagában nem fogadható el döntő ismérvül.

Ezt az érvelést *Nyers Rezső* úgy fogalmazta meg: „A szocialista tulajdonformák elemzését tehát ki kell egészíteni a szocialista *gazdálkodási formák* elemzésével, s *e kettő összevetésével* következtethetünk arra, hogy mi a társadalom mai és jövőbeli érdeke ebben a vonatkozásban." Majd azt hangsúlyozza, hogy *a tulajdonviszonyok és a gazdálkodási forma* (a tulajdonhasználat) *egységét* kell szem előtt tartanunk. Ezért „elméleti szőrszálhasogatásnak" ítéli az olyasfajta spekulációkat, hogy melyik tulajdon magasabb fokú, illetőleg következetesebb. Szerinte az a döntő, hogy melyik tulajdonforma az, amely *„egy adott funkciót jobban, hatékonyabban képes betölteni"*.

Ugyanezt a szempontot *H. Cholaj* úgy fejezte ki, hogy az a döntő, vajon a két tulajdonforma közül melyik „tudja jobban megoldani a szocializmusban fellépő közgazdasági problémákat". E megítélés értelmét közelebbről is megvilágítja. *Nagy Lajos* viszont a szükségletre való termelést ítéli döntő kritériumnak, s ezzel kapcsolatban azt, hogy hogyan felel meg *„az ebben az irányban ható anyagi ösztönzésnek* az adott tulajdonformában végbemenő elsajátítás". Ilyen alapon

Digitized by Google

arra a következtetésre jut, hogy „a mezőgazdasági termelőerők fejlettségének és koncentráltságának adott szintjén a szövetkezeti tulajdon megfelel ezeknek a követelményeknek, s így nem is *alacsonyabb rendű forma*". *W. Schmidt*, a berlini Humboldt Egyetem Mezőgazdasági Intézetének igazgatója, pedig a termelés társadalmasítását, illetőleg a szövetkezeti alapokat tekinti döntő tényezőnek.

A vita eredménye azonban — az eltérő érvelések ellenére — egyértelmű: a megítélés kritériuma nem lehet csupán a tulajdon, illetőleg az elsajátítás formája, s ebből következik, hogy a szövetkezeti tulajdont általában és elvileg nem indokolt sem alacsonyabb szintűnek, sem kevésbé szocialista jellegűnek ítélni.

E fő következtetés mellett a vita sok értékes további szempontot, illetőleg megállapítást is felszínre hozott. Egyik ezek közül az, hogy a szövetkezeti tulajdont nem lehet elvileg *egységes tulajdonformának* tekinteni. *Vági Ferenc* pl. élesen és elvileg megkülönbözteti a fogyasztási szövetkezeti és a termelőszövetkezeti tulajdont, s a termelőszövetkezeti tulajdonnak is több változatát sorolja fel. *G. J. Blank*, a moszkvai Szövetkezeti Intézet professzora pedig utal a különféle szövetkezeti egyesülések tulajdonának sajátos jellegére. E differenciáltságot feltétlenül szem előtt kell tartani, olyan megkülönböztetést azonban — éppen az előbbiek figyelembevételével — nem lehet elfogadni, hogy a fogyasztási szövetkezeti tulajdon nem is lehet szocialista jellegű.

A vita azt is feltárta, hogy a föld *különleges helyet foglal el* a tulajdonviszonyok tekintetében. *W. Schmidt* tájékoztatott arról, hogy korábban az NDK-ban is az volt az elvi álláspont, hogy a föld, mint a mezőgazdaság legfőbb termelőeszköze, ne legyen szövetkezeti tulajdonban. Mint kifejezte azonban itt is, *„az élet megdöntötte ezt a felfogást"*. *P. Vokaty*, a prágai Mezőgazdasági Főiskola professzora arra mutat rá, hogy „Csehszlovákiában az érvényes jogrend szerint a földre vonatkozóan létezik mind szocialista típusú tulajdonjog (állami tulajdon, szövetkezeti tulajdon és társadalmi szervezetek tulajdona), mind magántulajdonosi jog". Ezen túlmenően külön figyelmet érdemel a következő megállapítás: „A föld kivételes társadalmi fontossága, úgy vélem, a jövőben egyre inkább ki fogja kényszeríteni a *központi döntést* (ezt sugallja a kapitalista országok fejlődési tendenciája, a földtulajdon társadalmi funkciója stb. is). A vita ebben a kérdésben még nem fejeződött be nálunk." Ha ehhez hozzávesszük a föld értékének, illetőleg az adónak és a földjáradéknak a problémáját, akkor igazat kell adnunk abban, hogy itt *a kétféle tulajdonforma kérdését messze meghaladó problémáról* van szó.

Ugyancsak felszínre hozta a vita a *vállalati tulajdon problematikáját* is, ami még korántsem tekinthető tisztázottnak a szocializmus viszonyai között. *Halasi László* azt a régebbi felfogást képviselte, hogy az állami vállalat az állam egyik önelszámoló részlege, tulajdona tehát osztatlan állami tulajdon. *Nyers Rezső*, ezzel vitába szállva így jellemezte a helyzetet: „Ma már tisztázottnak kell tekintenünk azt, hogy *az állami vállalat nem azonos az állammal és nem is részlege annak, nem annak nevében jár el. Állami tulajdonnal gazdálkodó, önálló jogi személy és önálló vállalkozás — ez az állami vállalat.*" Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a szocialista vállalatoknak milyen sokféle változata van (központi és tanácsi állami vállalat, termelő és nem termelő szövetkezet mint vállalat, szövetkezeti vállalat, különféle vállalatok társulása útján létrejött közös vállalat stb.), akkor nyilvánvaló, hogy a vállalati tulajdon kérdése szintén a két tulajdonforma problémáján messze túlmutató kérdés, ami még sokoldalú tisztázásra szorul.

Az *állami és a szövetkezeti tulajdon összefüggését*, illetőleg egymáshoz való viszonyát is gazdagon jellemezte a vita. A szovjet *G. J. Blank* azt hangsúlyozta, hogy „a szocialista tulajdon két formája között nincs antagonisztikus ellentét", és a különböző gazdasági szervezetekben meglevő ellentmondások lényegében *azonos jellegűek"*; s ez alapon fejtegette egymáshoz való közeledésük útjait. *Nagy Lajos* pedig a szocialista tulajdonviszonyok továbbfejlesztésének a távlatai tekintetében szállt szembe *Halasi László*nak azzal a következtetésével, hogy el

Digitized by Google

kell jutnunk a társadalmasítás magasabb fokára, ami az ő gondolatmenetében a szövetkezeti tulajdon megszűnésével egyértelmű. Ezzel szemben a szövetkezeti tulajdon fejlődési lehetőségeire és újabb tulajdonformák kialakulásának a lehetőségeire utalt.

2 *A szövetkezetek szocialista jellege és a fokozatosság kérdése* körül *nem fejlődött ki külön vita* a hozzászólások során. Az erre vonatkozó nézetek már a szövetkezeti tulajdonnal kapcsolatban kifejezésre jutottak és lényegében ki is tisztultak. Néhány figyelemreméltó álláspont azonban hangot kapott a vitában, s ezekkel külön is foglalkozni kell.

Az egyik ilyen lényegbevágó kiegészítő megjegyzés az volt, hogy a két vállalati forma — az állami és a szövetkezeti — *hasonló módon vesz részt a szocialista gazdasági életben.* Ezt *Nagy Lajos* így fejezi ki: „... az állami és szövetkezeti vállalatok az önálló gazdálkodás szempontjából is »azonos jellegű vállalatok«." *G. J. Blank* arra mutat rá, hogy „nincs különbség abban, hogy az állami szektor vállalatai között bonyolódnak-e le a gazdasági műveletek (pl. két állami vállalat között), vagy a kolhoz-szövetkezeti szektoron belül (pl. egy kolhoz és egy fogyasztási szövetkezet, vagy két kolhoz között), vagy pedig az állami és a szövetkezeti szektor vállalatai között". *P. Vokaty* pedig olyan tájékoztatást ad e probléma csehszlovákiai helyzetéről, hogy ott „egyre inkább elmosódik a különbség az állami és a szövetkezeti vállalat között. A gazdasági élet elvei lényegében a vállalkozás minden formájára vonatkozóan azonosak."

Az azonosság, illetőleg a hasonlóság hangsúlyozása valóban döntő jelentőségű és új dolog a szövetkezetekre vonatkozó nézetek között. Emellett azonban — érthetően és szükségszerűen — hangsúlyozni kell azt is, hogy lényeget érintő különbség van a két vállalati szektor között. *Nyers Rezső* például hangsúlyozza, hogy „alapjában különböző a kettőnek a *gazdasági rendeltetése*". Ebből a szempontból rámutat arra, hogy a szövetkezetek rendeltetése mindig a tagok szolgálata, továbbá hangsúlyozza, hogy a szövetkezeti vállalatnak feltétele a tagok által való áttekinthetőség, és ebben „a tagok önigazgatása jut érvényre". Ezzel szemben az állami vállalat össztársadalmi tulajdonban van, központi irányítás alatt áll és a vállalati vezetőket állami szervek nevezik ki.

Külön figyelmet érdemel a lengyel *H. Cholaj* hozzászólása, azért, mert ő a szövetkezetek esetében is lehetségesnek látja a bürokratikus centralista torzulást, éppen úgy, mint az autonomista torzulást, s ezeket az állami vállalatok esetében sem tartja kizártnak. E veszélyeket aligha lehet elvitatni, s a figyelmeztetés ezekre mindenesetre jelentős abból a szempontból, hogy a vállalati tevékenység veszélyes torzulásai másmás módon következhetnek ugyan be az állami és a szövetkezeti vállalatok esetében, de mindkét esetben tulajdon lényegüket fenyegethetik.

Érdekes vonása a vitának, hogy a *fokozatosság kérdése kevéssé szerepel a hozzászólásokban.* Tulajdonképpen csak az NDK-beli *W. Schmidt* foglalkozott hangsúlyozottan ezzel a kérdéssel, ő azonban igen érdekesen.

A szövetkezeti típusok kérdésében új színt hozott *W. Schmidt* arra vonatkozó megjegyzése, hogy az NDK-ban a társadalmi termelés szervezetének új formái alakulnak ki azokban a kooperációs közösségekben, amelyek részben termelőszövetkezetek között, részben termelőszövetkezetek és állami vállalatok között jönnek létre. Ezek a kooperációk szervezeti formájuk szerint nem szövetkezetek, nem is jogi személyek, mégis rokonvonásaik vannak a szövetkezetekkel. Jellegük, szerepük és jelentőségük még több oldalú tisztázásra szorul.

A szóban forgó problémára vonatkozó hozzászólások végeredményben *megerősítették a vitaindító cikk alaptételét,* részben pedig *kiegészítették és továbbfejlesztették* azt. Megerősödött tehát az a kiinduló álláspont, hogy „a szocialista társadalom feltételei között mind a mezőgazdasági és ipari termelőszövetkezetek, mind az egyéb típusú szövetkezetek (fogyasztási, értékesítő, takarék-, lakás- stb. szövetkezetek) szocialista jellegű intézmények, különlegesen szocialista típusúnak tekinthetők azonban a termelőszövetkezetek; ezek között is kiemelkedő szerepük van a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek, mint e népgazdasági ág uralkodó szervezeti formáinak, s ezek létrehozásának folyamatában van különös szerepe a megszer-

Digitized by Google

vezés fontosságának". Mindezzel kapcsolatban igazat kell adni *Simon Lajos* elvtársnak, aki a következőket hangsúlyozza: „... belső konzervativizmusunk és gyengeségünk leküzdésével egyidejűleg *le kell küzdenünk a szövetkezetekkel szembeni helytelen és káros előítéleteket.* Társadalmi méretekben világossá kell tennünk: közérdek, hogy a verseny során helyzeti előnyüket kihasználó szövetkezetek szabad utat kapjanak, ha az egybeesik a társadalom céljaival, a társadalmi hasznossággal. Azt a gazdasági egységet kell támogatni, amely több hasznot hoz az államnak."

3 Abban a kérdésben, hogy *átmeneti vagy hosszabb távlatú-e a szocializmus rendszerében a szövetkezetek szerepe,* a vita felszínre hozta a két szélsőséges álláspontot. *Halasi László* ezt a tételt fogalmazza meg: „Elvontan, csak a termelőerők fejlődésének érdekeiből kiindulva, nyilvánvalóan előnyösebb volna a társadalom számára az, ha a gazdasági életben az állami össznépi tulajdon kizárólagosan uralkodna." Nyomban hozzáteszi azonban, hogy a fejlődés lépcsőfokait nem lehet átugorni, ezért elismeri a szövetkezetek szükségszerűségét, mint a kisárutermelők számára járható utat, de hozzáteszi, hogy a „szükségből azonban nem csinálunk erényt", s Leninre hivatkozva úgy állítja fel a perspektívát, hogy a szövetkezetek a kommunizmus iskolái, amelyeken keresztül el kell jutnunk a termelés társadalmasításának magasabb fokára.

Nyers Rezső ezzel a nézettel is, az ellenkező véglettel is vitába szállva jut el ahhoz az állásponthoz, hogy *„a szocialista népgazdaság nem lehet szövetkezeti, nem lehet azonban meg, illetve csak a gazdasági érdek rovására lehetne meg szövetkezeti szektor nélkül".*

A hozzászólók között *(Halasi Lászlón* kívül) nem is volt senki, aki a szövetkezetek hosszabb perspektíváját kétségbe vonta volna. Sőt, a hozzászólók többsége a termelőszövetkezeti szektor jelentőségének növekedését ítélte az érvényesülő tendenciának. Ez volt a véleményük a külföldi hozzászólóknak is. *W. Schmidt* a termelőszövetkezetek szerepének növekedését emelte ki, *P. Vokaty* pedig egyenesen így fogalmaz: „határozottan úgy látjuk, hogy *a szövetkezetek szerepe állandóan növekedni fog,* s igazgatásuk számos elvét az állami vállalatok is fokozatosan át fogják venni." *G. J. Blank* hivatkozik a Szovjetunió Kommunista Pártjának programjára, amelyben erre vonatkozóan a következő áll: „Növekszik a kolhozok, a fogyasztási, a lakásépítő és más szövetkezeti szervezetek jelentősége, hiszen a szövetkezet az egyik olyan forma, amellyel a tömegek bevonhatók a kommunista építésbe."

A szövetkezetek jövőjének megítéléséhez azonban hozzátartozik az is, amit *Nyers Rezső* hangsúlyoz, a következőképpen: *„Mi a kétféle szocialista vállalat perspektívája?* Véleményem szerint a szocializmus gazdaságában *mindkettő perspektivikus,* egyik sem adja át a helyét a másiknak. A kommunizmust úgy szoktuk emlegetni, mint az általános köztulajdon rendszerét, de hogy ténylegesen milyen formája vagy formái lesznek a kommunista tulajdonnak, azt ma még aligha lehet megmondani. A szocializmus rendszerében azonban kétségtelen a kettő közötti közeledés mind a kétfajta tulajdon, mind a kétfajta gazdálkodás szempontjából." Felfogása szerint azonban a kétféle szektor közeledése *„nem vezethet és nem is vezet azonosuláshoz,* ennek semmiféle hitelt érdemlő jele sincs, s nem is látszik előnyösnek. Az állami vállalat állami marad, a szövetkezet pedig szövetkezet marad, minden közeledés után is."

A vita tehát megerősítette a kiinduló cikknek azt a fogalmazását, hogy a szövetkezetek „pótolhatatlan intézményei a szocializmusnak".

A szövetkezetek típusai és kiterjedésük

A szövetkezetek típusai tekintetében nem alakult ki mélyrehatóbb vita. Így senki sem szállt vitába *Gyenes Antal*nak azzal a felfogásával, hogy a szövetkezeteknek tulajdonképpen három alaptípusuk van (termelőszövetkezet, kisárutermelő szövetkezet és fogyasztási szövetkezet). A nem nagy számú idevágó hozzászólás megegyezett viszont abban, hogy a szövetkezetek két alaptípusba sorolhatók. Általában nem fogadták el azonban a vitaindító cikknek azt az ál-

Digitized by Google

láspontját, hogy lényegében termelőszövetkezetek és kereskedelmi szövetkezetek vannak.

Szirmai Jenő szerint a szövetkezeteknek két fő típusát különböztethetjük meg: termelő jellegű, továbbá fogyasztási és értékesítő jellegű szövetkezeteket. Lényegében hasonló véleményen van *Nyers Rezső* is, aki az így felfogott *két típust* a következőképpen magyarázza: „... *Erdei* elvtárssal egyezően én is két típust látok; az egyik szerintem is a *termelőszövetkezet*, a másik azonban szerintem nem »az összes többi«, nem is a kereskedelmi szövetkezés, hanem a *fogyasztási* szövetkezés; mint ahogy a gazdasági életben is két funkció van: a termelés és a fogyasztás. Nagy fontossága lehet és van a szolgáltatásnak, a beszerzésnek és értékesítésnek, s e célra külön szövetkezetek jönnek létre; ezek azonban lényegében szintén két típusra oszthatók: vagy a termelés meghosszabbítását jelentik, vagy a fogyasztás szolgálatát."

Úgy ítélem, hogy a vita e tekintetben nem zárható le, és tulajdonképpen csak az tekinthető egyértelműen elfogadottnak, hogy a szövetkezetek körében különleges és a többitől lényegesen eltérő helyük van a termelőszövetkezeteknek, ide értve mind az ipari, mind a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket. Abban a kérdésben, hogy az összes többi szövetkezetet egységes jellegűnek tekinthetjük-e vagy nem, s mi módon nevezzük el őket, még sok további vitára van szükség.

Hogy *milyen típusú szövetkezetek fejlődőképesek a szocialista népgazdaságban*, arra nézve többféle vélemény nyilvánult meg. Egységes az álláspont abban, hogy *a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek hosszú fejlődési perspektívájuk van*, és hasonlóan fejlődőnek ítélhetők a meglevő szövetkezeti típusok közül a *fogyasztási szövetkezetek*. Emellett többen utaltak a különféle szolgáltatásokat végző szövetkezetek fejlesztésének a szükségességére is. *Nyers Rezső* külön kiemeli az értékesítő szövetkezeteket és a lakásépítő szövetkezeteket. E tekintetben a vita nem volt kimerítő, és meggyőződésem, hogy néhány szövetkezeti ágazat még *növekvő szerepet* fog játszani a szocialista népgazdaság további fejlődésében. Így különösen valószínűnek tűnik, hogy a lakásszövetkezeteknek egész rendszere bontakozik ki, hiszen valójában igazi lakásszövetkezetek még ki sem fejlődtek nálunk.

Külön probléma az értékesítő szövetkezetek léte és fejlődése, mert ezzel kapcsolatban az a kérdés is felmerül, hogy mi módon hozhatnak létre a szocialista nagygazdaságok értékesítő szövetkezeti jellegű társulásokat. Aligha vitatható azonban, hogy az értékesítő szövetkezetek szerepe is növekedni fog.

A vita eredményeként azt lehet megállapítani, hogy a szövetkezetek fejlődési perspektívája általában elismert és nyilvánvaló, az azonban, hogy milyen területeken, milyen típusú szövetkezetek további kiterjedése várható vagy szükségszerű, az még egyáltalán nem tisztázódott. Pontosabban ez nem annyira szövetkezetelméleti, mint inkább gyakorlati szövetkezetpolitikai kérdés.

A termelőszövetkezetek szervezeti jellege

Ebben a témakörben széles körű vita bontakozott ki, általában a termelőszövetkezetek szervezeti jellege körül is, és külön a termelőszövetkezeti tagok tulajdonosi és dolgozói szerepének kettőssége tekintetében is.

1 *A termelőszövetkezeteknek mint társadalmi szervezeteknek* a kettős jellege tekintetében a hozzászólók általában magukévá tették azt a kiinduló tételt, hogy a termelőszövetkezetek egyfelől társadalmi szervezetek, másfelől vállalatok. Sőt többen élesebbé is tették ezt az összefüggést. Így például *Vági Ferenc* úgy véli, hogy „a szövetkezet tevékenységének társadalmi-szervezeti és vállalati oldala kölcsönösen feltételezi egymást; a sikeres vállalati tevékenység az alapja a mozgalmi célok megvalósításának, és megfordítva". *Gergő Zoltán* a szövetkezetek gazdasági és társadalmi funkcióinak egységét hangsúlyozta. *K. Nagy Sándor* pedig egyenesen úgy ítéli, hogy a „termelőszövetkezetek működésében sok előny származik a szövetkezeti és a vállalati oldal összefonódásából".

Digitized by Google

A vitaindító cikkben élesen hangsúlyoztam a termelőszövetkezeteknek mint társadalmi szervezeteknek a *szövetkezeti* jellegét, s ezen belül a termelőszövetkezetek sajátos és hagyományos szövetkezeti típusoktól *lényegbevágóan eltérő* szövetkezeti jellegét. Ezzel az állásponttal kifejezetten nem is szállt senki vitába. Úgy ítélhető azonban, hogy a hozzászólásokban mégsem vált egyértelműen elfogadottá a termelőszövetkezetek alapvetően szövetkezeti, s egyben különleges szövetkezeti jellege, s ez számos vita forrása. Legfőképpen abban mutatkoznak meg ezek a mélyen gyökerező nézeteltérések, hogy a termelőszövetkezetek tagjai tekintetében egyszerűen a szövetkezeti tagsággal járó jogosítványnak és kötelezettségnek tekintjük-e a kollektív vállalatban való részvételt, vagy pedig külön munkaviszony létrejöttét kell feltételeznünk a közös gazdaság és az egyes dolgozó tag között. Ebben az alapvető kérdésben megoszlottak a vélemények.

*Halasi László*nak az a véleménye, hogy bár a tagok és a termelőszövetkezeti vezetőség közötti kapcsolatoknak munkajogi formát is kell ölteniük, ez mégsem vezethet termelőszövetkezeti munkaviszony létrehozásához, legalábbis a jelenlegi időszakban. Hasonlóan tagadó álláspontón van *K. Nagy Sándor* is. Az ilyen véleményen levők — álláspontjukhoz híven — amellett vannak, hogy a termelőszövetkezetek vezető szervei — a közgyűlés és a vezetőség —, mint kétarcú szervezetek, egyformán megvalósítják a tagok képviseletét mind tulajdonosi, mind dolgozói minőségükben. Legfeljebb azt tartják indokolatnak — mint *Halasi László* kifejezi —, hogy a vezetőség felelősségének erősítése szükséges, továbbá olyan szervezeti rendszer kialakítása, „amely lehetetlenné teszi, hogy a vezetőség elszakadjon a tagságtól, hogy tehát valamiféle »munkaadói« szervként tevékenykedjen". Hasonló véleményen van *Varga Emília* is.

Teljes joggal mutat rá mindezekkel szemben *Simon Lajos* arra, hogy a termelőszövetkezeteken belül megvalósuló tulajdonosi és beosztotti kettősség minden elvi tétel ellenére a gyakorlatban korántsem egyeztethető úgy össze, ahogyan az előbb idézett hozzászólók gondolják.

2 *A termelőszövetkezetek vállalati jellege* alapjaiban *nem vitatott.* S ezzel együtt a hozzászólók többsége elismeri a termelőszövetkezeti tagok önálló munkaviszonyát is, továbbá e tekintetben a szabályozás szükségességét, valamint azt is, hogy a tagok dolgozói jellege valamilyen szervezeti formában is képviseletet nyerjen. Külön figyelmet érdemel, hogy ugyanezen véleményen van *P. Vokaty* is, aki Csehszlovákiára vonatkozóan hangsúlyozza, hogy „a fejlődés nálunk is ebben az irányban halad (számos esetben az »alkalmazottak« és a szövetkezeti tagok munkaviszonyát hasonlóan kell rendezni a Munka Törvénykönyvben stb.)".

Érdekes vita bontakozott ki viszont abban a kérdésben, hogy ha el kell ismerni a termelőszövetkezetben dolgozó tagok munkaviszonyát, továbbá ezt a munkaviszonyt szabályozni is kell, akkor mi legyen az a szövetkezeti szerv, amely betölti a tagok mint dolgozók érdekképviseleti szervének szerepét. S hogy ez nemcsak elméleti kérdés, arra *Péter Ernő* megjegyzése utal: „a szövetkezeti dolgozóknak is közöhajuk, hogy (még ha tagok is) legyen valamilyen érdekvédelmi szervezetük."

Hogy milyen legyen ez az érdekvédelmi szervezet, arra vonatkozóan *Simon Lajos* hivatkozik a kisipari szövetkezetekben választott szövetkezeti bizottságokra. Ő úgy ítéli, hogy ha ezek működésének útjából elhárítjuk mindazokat a jogi és szemléletbeli akadályokat, amelyek eddig korlátozták munkájukat, akkor képesek a kívánt szerepet betölteni. Többen azonban — mint *Péter Ernő* — nem látják alkalmasnak e célra a szövetkezeti bizottságot, s más szervezeti megoldást ajánlanak. Egyes hozzászólók *(Zoltán Zoltán)* sem az általam javasolt munkaügyi bizottságot, sem a *Simon Lajos* által idézett szövetkezeti bizottságot nem tartják szükségesnek, hanem lehetségesnek tartják, hogy a felügyelő bizottság töltse be ezt a szerepet. *P. Vokaty* viszont azon a véleményen van, hogy ez a probléma nem is oldható meg szövetkezeten belül.

A vitában tehát sokoldalú megoldás lehetősége merült fel, s elvileg nem is volna helyes mereven állást foglalni a szervezeti forma tekintetében. E kérdésben — a vitaindító tétellel összhang-

Digitized by Google

ban — *Nyers Rezső* következő állásspontja fogadható el: „Szerintem a vitában felmerült javaslatok jó megoldást kínálnak. Arra a lehetőségre gondolok, hogy a termelőszövetkezet közgyűlése szövetkezeti munkaügyi bizottságot választana, amely a dolgozó tagok munkaszervezési ügyeiben a vezetőség partnerszervezete lehetne, felszínre hozná a munkaügyi problémákat, első fokon egyeztetné ezeket a vezetőkkel (vagy a vezetőséggel), végső fokon pedig közösen vagy külön-külön a szövetkezeti közgyűlés elé terjesztenék végső eldöntésre a vitás kérdéseket. *A munkaszervezetbeli érdekek jobb tisztázása csak előnyére válhat a szövetkezeti demokráciának*, a tényleges közgyűlési egységnek."

Bár a vita nem terjedt ki a termelőszövetkezetek vállalati jellegének egész szférájára, mégsem szűkült csupán a tagok munkaviszonyának és dolgozói érdekvédelmi szervének kérdésére. Olyan probléma azonban nem merült fel, hogy hogyan funkcionálnak a termelőszövetkezeti vállalatban a munkabér, a nyereség, a szövetkezeti alapok.

Néhány sajátos szövetkezeti vállalati probléma mégis hangot kapott. Így *W. Schmidt* hangsúlyozta, hogy a termelőszövetkezetek olyan kollektív vállalatok, amelyek funkciójuknál fogva beilleszkednek a népgazdaság szocialista rendszerébe, tehát részt vesznek azokban a forgalmi és egyéb relációkban, amelyeknek keretét a szocialista tervgazdaság adja meg. *Bouska Éva* pedig azt a kérdést próbálja megközelíteni, hogy hogyan lehetne biztosítani a szövetkezeti tagok egyéni anyagi érdekeltségét a termelőszövetkezetek közös vagyonának növelésében. Arra gondol, hogy felhalmozási jutalékot kellene adni a tagoknak, ami a szövetkezeti tagok munkáját a szövetkezeti vagyon gyarapodásával hozná összefüggésbe, ily módon mintegy „részvényt" hozna létre a tagok számára.

Együttvéve: a vita e vonatkozásban még korántsem ítélhető teljesen kifejlődöttnek és a felvetett kérdések szinte csak jelzik azokat a problémaköröket, amelyeknek a termelőszövetkezetekkel mint vállalatokkal kapcsolatban még napirendre kell kerülniük. A vitából is látható, hogy e vonatkozásban a termelőszövetkezetek szövetkezeti jellege és általános vállalati természete egyaránt nagyon sok problémát rejt magában, s ezekkel a következő időszakban kell megbirkóznunk.

A szövetkezeti demokrácia

E témakörben két kérdéscsoportot vetett fel a vitaindító cikk: a demokratikus centralizmus problémáját és a szövetkezetek kollektív vezetésének kérdését. Céltudatosan nem tért ki a vitaindító cikk a szövetkezetek és magasabb kötelékeik, tehát a szövetségek és központok kérdésére, a hozzászólások azonban sokoldalúan foglalkoztak e problémákkal is. Eredetileg azért nem vettettem fel a szövetségek problémáit, mert ezek külön vitaként szerepeltek más fórumok előtt, s úgy gondoltam, helyesebb lesz már a viták eredményeit hasznosítva exponálni őket. Oly bőségesek voltak azonban a hozzászólások e vonatkozásban is, hogy néhány, ezekben felvetett szempontot a mostani vita összegezésében is fel kell idézni.

1 *A demokratikus centralizmus* kérdése foglalta el talán a *legnagyobb helyet* az egész vitában. Azt lehet mondani, hogy szinte minden lehetséges megközelítés hangot kapott, és a felfogások között is nagy eltérések jutottak kifejezésre. Ennek ellenére a vita eredményesnek mondható, mert határozottan kialakult olyan többségi álláspont, amely szövetkezetpolitikai elhatározásokhoz is, további vizsgálatokhoz is szilárd alapot teremt.

A hozzászólások nagyobb részében egyértelműen negatív álláspont nyilvánult meg, mégpedig az, hogy a demokratikus centralizmus elvei nem alkalmazhatók a szövetkezetekre. Számos kisebb vagy nagyobb mértékben eltérő álláspontot fejtettek azonban ki a hozzászólók, amelyek mindegyike figyelmet érdemel.

Talán *Kádár István* fogalmaz legélesebben, a következőképpen: „... az a véleményem, hogy *a tulajdonosi jogoknak, a tagok tulajdonosi szuverenitását csorbító centralizálása* — ez ugyanis a

Digitized by Google

demokratikus centralizmus lényege a szövetkezeti gazdálkodás területén — kétségtelenül *a szövetkezetek természetétől idegen jelenség.*" *Novobáczky Iván* rugalmasabban, de nem kevésbé határozottan foglal állást: „A kérdést tehát úgy tenném fel: gazdasági életünk mely területein nem előnyös a demokratikus centralizmus vagy a demokratikus centralizmus elvének alkalmazása? Ez a terület a szövetkezetek lehetséges és célszerű tevékenységi területe." Még tovább részletezve ezt a szervezési szempontot, a gyakorlat szempontjából is figyelemreméltó megállapításokat tesz. *Szirmai Jenő* pedig arra mutat rá, hogy „az új gazdasági mechanizmus bevezetésével *a korábbi értelemben vett demokratikus centralizmus nem érvényesülhet, megváltozott annak tartalma és formája...*" *Agonács Gábor* szintén azok közé tartozik, akik még szigorúbban elutasítják a demokratikus centralizmus elvét, mint a vitaindító cikk. Az ő megítélése szerint „gazdasági kérdésekben a demokratikus centralizmus elve még módosult formában sem érvényesülhet a szövetségek és a szövetkezetek között". Rámutat arra is, hogy a kulturális célokra szánt összegek összevonása központi kezelésbe sem vált be. Ezért végeredményben vitába száll *Gergő Zoltán*nak azzal a „középutas" javaslatával is, amely szerint „a szövetkezeti demokratikus centralizmus alkalmazásában tehát rugalmasságra van szükség, és meg kell találni a célszerű középutat".

Külön figyelmet érdemel *P. Vokaty* álláspontja, aki ennek a kérdésnek a csehszlovákiai megítélését világítja meg. Ezt mondja: „... különösen abban lehet egyetérteni Erdei Ferenccel, hogy a *szövetkezetek gazdasági tevékenységének szférájában nem válik be a demokratikus centralizmus elvének alkalmazása.* A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban eddig nem fogalmazták meg és nem indokolták meg ilyen pontosan ezt a gondolatot. Teljesen egyetértek a szerzővel abban, hogy *a szövetkezetekre nem alkalmazható a demokratikus centralizmus elve.* Egyébként egyre kétségesebbé válik ennek az elvnek az általános érvénye. Gazdasági téren, legalábbis a vállalkozás minden formájára vonatkozóan, túlhaladottnak tűnik számomra ez az elv, ideértve az úgynevezett állami vállalkozást is (egyes tevékenységek, például az állami utak, hírközlés stb. kivételével)."

Más módon közelít a kérdéshez *Nagy Lajos* hozzászólása. Ő úgy fogja fel, hogy „a demokratikus centralizmus *a szocialista gazdaság irányításának az elve,* a tervgazdálkodásnak bármely konkrét (direkt vagy indirekt) típusáról van is szó. A félreértés abban van, hogy Erdei elvtárs — több vitázóhoz hasonlóan — a *centrális irányítást* azonosnak veszi a lebontott és kötelező tervutasításokkal történő irányítással, holott kötelező tervutasítások nélkül is létezik centralizmus a gazdaságirányításban." Ezen az alapon olyan következtetésre jut, hogy a demokratikus centralizmus a szövetkezetek önigazgatása mellett is érvényesül a szövetkezeti szektorban. Bizonyos értelemben igazat kell adni e véleménynek, de mégis félrevezető volna, ha úgy fognánk fel, hogy a vita alapját képező kérdésben, tehát a szövetkezetek között érvényesíthető lenne a demokratikus centralizmus elve. Amit *Nagy Lajos* állít, az az állami gazdaságpolitikára vonatkozik, mégpedig a szövetkezetek vonatkozásában is, és ebben el kell ismerni igazát.

Legrészletesebben és a különféle álláspontokat sok tekintetben összeegyeztetve *Nyers Rezső* hozzászólása világította meg a demokratikus centralizmus problémáját. Gondolatmenetéből csak a következőket emelem ki:

- a pártéletben és az állami életben alapvető törvénye szocialista társadalmunknak a demokratikus centralizmus;
- a gazdasági életben is van centralizmus és demokrácia, mégsem helyes ugyanabban az értelemben vett demokratikus centralizmusról beszélni, mint a pártéletben, vagy az állami életben;
- a gazdasági életben a centralizmusnak nincs olyan szervezeti rendszere, mint a párt- és államéletben, mert a vállalatok önállóan döntenek gazdasági kérdésekben;
- ha a demokratikus centralizmust érvényesítenénk a szövetkezeti mozgalomban, ez lényegében keresztezné az állami centrális igazgatást;
- ha az állami hatósági és közgazdasági szabályozást a szövetkezeti központok beiktatásával végeznénk, akkor párhzamosságot, bürokráciát idéznénk elő, s ez elszigetelné a szövetkezeteket az államtól.

Digitized by Google

E főbb szempontokat figyelembe véve, *Nyers Rezső* az alábbi következtetésre jut:

„Mindez arra mutat, hogy a *demokratikus centralizmus gondolata nem fejezi ki a lényegét annak, ami a gazdasági életben van.* Igaz, hogy *átvitt értelemben* esetleg beszélhetnénk a gazdasági életben is demokratikus centralizmusról, de akkor *nagyon fel kellene lazítani ennek a fogalomnak az értelmét.* Úgy vélem, *jobb, ha nem tesszük ezt.* Maradjunk meg amellett, hogy *a gazdasági élet minden szintjén szükség van demokratikus módszerekre, az állam pedig centrálisan irányítja a termelést és az újratermelést, mint összfolyamatot*... Ezért csakis az lehet a helyes, hogy *a mozgalom kiindulópontjának, önálló szervének a szövetkezeteket tekintsük, s erre az önállóságra épüljön fel föderatív alapon a területi és központi szövetségek hálózata.* Sem gazdasági, sem mozgalmi vonatkozásban nem lenne helyes a centrális elvet fölébe helyezni a szövetkezeti önállóságnak."

Amellett, hogy a demokratikus centralizmus elvét a hozzászólók nagy többsége nem tartja a szövetkezetekre alkalmazhatónak, rámutatnak arra, hogy a szövetkezetekben a koncentráció törvénye is érvényesül, ez azonban nem tekinthető olyan folyamatnak, amelyet centrális elhatározásokkal lehetne helyesen irányítani. Legélesebben *Nyers Rezső* fejezi ki ezt az álláspontot: „El kell ismernünk, hogy *a koncentráció objektív törvény a szövetkezeti mozgalom nagy részében.* A versenyképességet esetenként csak több szövetkezet szervezeti összeolvasztásával lehet megtartani, s ilyenkor meg lehet tenni ezt. De *semmi esetre sem lenne helyes felülről szervezett kampányokkal összeolvasztani szövetkezeteket* akkor, amikor nem ez az egyetlen útja a gazdasági probléma megoldásának."

Az eddigiekben összegezett hozzászólások végeredményben tiszta helyzetet teremtenek a felvetett elvi kérdésekben és némileg módosítják a vitaindító cikk fogalmazását. Mégpedig annyiban, hogy a szövetkezetek társadalmi-mozgalmi tevékenysége vonatkozásában sem tekinthető érvényesnek a demokratikus centralizmus elve.

A vita sokoldalúan kiszélesedett a szövetkezeti központok vagy szövetségek kérdésére is. (Mint már említettem, erről külön vita folyt, és ennek az eredménye összefoglalóan meg fog jelenni a Társadalmi Szemle hasábjain.) A vita összegezésének a teljességéhez hozzátartozik tehát, hogy néhány különösen figyelemreméltó észrevételt erről a kérdésről is felidézzünk.

Novobáczky Iván magáévá teszi azt a mások által is elfogadott tételt, hogy *„a termelőszövetkezetek érdekképviseleti szervrendszere lehetne a modell".* Megjegyzi azonban, hogy „jelenleg az indokoltnál jobban leszűkítjük a területi szövetségek feladatait" és ő a gazdasági tevékenység összefogását, a kooperációk irányítását is szövetségi feladatnak ítéli. *Kádár István* ugyanezt a gondolatot így fejezi ki: „... véleményem szerint a termelőszövetkezeti szövetségek — helyes felépítésük ellenére — még korántsem érték el funkcióik teljességét." Ugyanakkor helyesen mutat rá arra, hogy ágazatonként más-más a helyzet; a fogyasztási szövetkezeteknél például a kisebb vállalatnagyság is, tevékenységük versenyképessége is a vállalaton felüli koncentrációt indokolja. Figyelmet érdemel az a megállapítása is, hogy a piaci „... helyzet azt követeli meg a szövetségektől, hogy erőteljesen és tudatosan *segítsék elő a szövetkezetek feletti koncentrációt,* és így a szövetkezetek ne csak jogilag, hanem a piacon is az egyenlőség helyzetébe kerüljenek".

Nyers Rezső bizonyos szűkítéssel szintén helyesli a szövetkezetek feletti koncentrációt: „A szövetség feladata kiterjed *a szövetkezetek közötti kooperáció* szervezésére, sőt a szövetkezeti *gazdasági integráció* előmozdítására, de úgy, hogy nem integrálja magába a szövetkezeteket, nem veszi át ezek funkcióját. A föderatív elvre épülő szövetségek funkciói tehát *elvileg mások,* mint a centrális szervezeteké, de végül is *nem kevesebbek* ennél, csak annyiban, amennyiben nem gyakorolnak formális »felügyeletet«. *Mi legyen a szövetkezeti szövetségek működésének tartalmi lényege?* Úgy vélem, hogy egyfelől *az érdekképviselet kifelé,* az államigazgatás és a vállalati szféra irányában, másfelől *a közösen igényelt szolgáltatások nyújtása befelé* (a tagszövetkezetek számára).

Digitized by Google

Mindkettőt a *legszélesebb értelemben* kell felfogni."

Szirmai Jenő arra mutat rá, hogy a szövetkezetek magasabb kötelékeinek kétféle típusuk van. Az egyik a társadalmi-mozgalmi szövetség, a másik a gazdasági központ, illetőleg a szövetségek központi szövetkezeti vállalatai. Ehhez hozzáfűzi: „... A szövetkezetek nem csak társadalmi, hanem társadalmi és gazdasági szervezetek. Ezért *érdekképviseletük nem korlátozódhat társadalmi területre,* hanem szükségszerűen gazdasági területen is érvényesül, és a jelen körülmények közt ez van előtérben. A szövetkezetek szövetsége is *eszköz a szövetkezetek társadalmi és gazdasági céljainak megvalósítására,* elsősorban az érdekképviselet révén."

Gergő Zoltán felveti az alapok kérdését is, mégpedig mindhárom szövetkezeti hálózat vonatkozásában. Sőt annak a gondolatnak is hangot ad, hogy az összes szövetkezetek felett centrális pénzalapot lehetne létesíteni az Országos Szövetkezeti Tanácsnál.

Göndör György hozzászólásából is ki kell emelni két nagyon figyelemreméltó elemet. Az egyik az, hogy a régi mechanizmus viszonyai között — így fejezi ki — „a kisipari szövetkezeti szövetségek mindinkább *hivatalokká váltak*", s az apparátus volt bennük a tényleges irányító. Ez összefüggött azzal, hogy az OKISZ és területi szervei tulajdonképpen állami feladatok betöltésében látták a hivatásukat. Az új mechanizmus viszonyai között azonban az ipari irányítás feladatait szövetkezeti viszonylatban is az ágazati minisztériumok veszik át, a szövetségek tehát most már érdekképviseletekké válhatnak. S mint ilyeneknek, figyelemreméltóan sorolja fel sokféle lehetséges és szükséges funkcióikat, addig a határig, ameddig „ez valóban az egyes szövetkezetek tagságának érdekeit szolgálja, és *nem válik öncélú, a szövetkezetektől elszakadt csoportok ügyévé*".

2 *A szövetkezetek kollektív vezetése* tekintetében nem alakult ki széles körű vita, de néhány figyelemreméltó észrevétel előbbreviszi a nézetek tisztázását. Így teljesen egyet kell érteni *Varga Emília* megítélésével: „... a termelőszövetkezeti vezetőség vagy igazgatóság tehát kettős funkciót tölt be: egyrészt ellátja a gazdálkodás *technikai* irányítását... másrészt az irányításnak azt a funkcióját is betölti, amely meghatározott *érdekek érvényesítését* jelenti". S ehhez hozzáteszi, hogy „e kettős vezetési funkciót nem töltheti be ugyanaz a testület, hiszen... *a kettős funkció kétféle eljárási módot igényel*". Véleménye szerint az előbbiben az utasításnak van nagyobb szerepe, az utóbbiban a demokratikus módszereknek. Ezért úgy veti fel a kérdést, hogy „... szükséges-e, hogy minden esetben egybeessen a választott vezető és technikai igazgatási funkciót ellátó vezető személye, s nem volna-e célszerű, ha ott, ahol a kettős funkciót nem tudja egy személy betölteni, *a vezetés kettősségét személyekben is elválasztanák,* és az utóbbi funkciót magas szakképzettségű szakemberre bíznák".

Ugyanezt a gondolatot — amely féligmeddig a vitaindító cikkben is kifejezésre jutott — hangsúlyozza *Nyers Rezső,* a következőképpen: „Az is megfontolandó, hogy bizonyos esetekben előnyös a *szövetkezeti elnök és a szövetkezeti ügyvezető igazgató funkciójának szétválasztása.* Persze csak úgy, hogy az egy függetlenített funkcióból ne legyen két függetlenített, fizetett funkció, hanem az elnök társadalmi tevékenységként elnököljön a közgyűlésen és a vezetőségi ülésen. Ez előreviheti a szövetkezeti demokrácia ügyét olyan esetekben, amikor az ügyvezetést olyan végzi, aki jó szakember ugyan, de járatlan a demokrácia megvalósításában, vagy alkalmatlan is rá. De aligha lenne jó, ha *mindenütt* ilyen rendszert alkalmaznának."

Külön figyelemre méltó a hozzászólásoknak az a része, amely a szövetkezetek kollektív vezetésével kapcsolatosan felveti az egyéni, személyes felelősség elvét. Ezt olyan formában is felvetik *(Péter Ernő, Varga Emília),* hogy milyen felelősségviselési kapcsolat alakuljon ki az igazgató és a választott vezetők között. *Agonács Gábor* és *Péter Ernő* pedig külön hangsúlyozza: bizonyos, hogy a szövetkezeti tagság érdekeit döntően érintő kérdésekben csak kollektív testületi határozattal lehet dönteni.

Mindezek még korántsem eléggé tisztázott kérdések sem az elméletben, sem a gyakorlatban. (E tekintetben még a mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény megy el legtovább.) A mostani

Digitized by Google

vita is lényegében csak a legfőbb kérdések felvetéséig jutott el, s ennyiben megerősítette és némileg bővítette a vitaindító cikk problémafelvetését.

A vita összegezése és folytatása

Az év elején indított vitát mindezzel úgy lehet összegezni, hogy *fontos eredményekhez jutottunk.* Az összegezés azonban szembeszökően megmutatta, hogy még nagyon sok *további gyakorlati tapasztalatra, tudományos kutatásra és mindezek beható megvitatására* van szükég, bár a mostani vita eredménye már lényeges kérdésekben lehetővé teszi bizonyos *elvi álláspontok* rögzítését is, bizonyos *gyakorlati lépések* megtételét is. A vita lezárása tehát csak *nagyon viszonylagos értelemben* lehetséges.

Az összegezésben nem is volt szó a szövetkezetek állami kapcsolatairól, illetőleg jogi szabályozásáról és állami felügyeletéről, pedig *Nagy László* hozzászólása elég mélyrehatóan foglalkozott ezekkel. Ennek gyakorlati megfontolás az oka; külön erről a kérdéskomplexumról más fórumokon kimerítő vita folyt, s ennek eredményét a Társadalmi Szemle önálló és megérlelt formában közölheti.

Hasonló a helyzet a szövetkezetek magasabb kötelékeinek, a szövetségeknek és a központoknak a problémáival kapcsolatban is. Az erre vonatkozó, szűkebben levő dokumentum sokkal teljesebben tárgyalja e témakört, mint ahogyan az a mostani vitában szerepelt.

Az is bizonyosra vehető, hogy a gyakorlati szövetkezetpolitika hamarosan felvet olyan további kérdéseket, amelyekben mélyreható vitára lesz szükség. (Valószínűleg az elsők egyike lesz a *szövetkezeti értékesítés,* illetőleg a *vertikális integrációk* kérdése, továbbá három szövetkezeti hálózatunk közötti *egység és együttműködés,* illetőleg az egymástól való *eltérés* kérdése.) Ezeknek a vitáknak azonban a szűkebb vagy tágabb szakkörökben lesz a helyük.

Dr. Erdei Ferenc

■ ■ ■

A szövetkezetek elméleti kérdéseiről február óta folyó eszmecserét Erdei Ferenc elvtárs összegezésével befejezzük. Nem azért, mintha a vitatkozókedv alábbhagyott volna, hanem mert megértek a feltételek a szükséges döntések meghozatala számára és így a viták új feltételek között folynak majd tovább. Az eszmecserében szereplő legfontosabb kérdésekről az illetékes párt- és állami szervek — korábbi terveiknek megfelelően — a közeljövőben állást foglalnak. Ezekről a határozatokról a Társadalmi Szemle olvasóit tájékoztatni fogjuk. E döntések természetesen nem zárják ki a további vitát, hanem a konkrét tennivalók előkészítésének útjára terelik ezt.

A vita minden résztvevőjének köszönetet mondunk közreműködéséért, és elnézést kérünk azoktól, akiknek beküldött írásait már nem tudtuk közölni. Köszönjük a testvéri szocialista országok szakembereinek, hogy hozzászólásaikkal elősegítették közös ügyünk előbbrevitelét. Külön köszönjük Erdei Ferenc elvtársnak, hogy vitaindító cikkével és összefoglalójával kikristályosodási pontot adott a téma kapcsán sűrűsödő véleményeknek és elősegítette a szövetkezeti elmélet továbbfejlesztését.

A szerkesztőség

Digitized by Google

Művészetirányítás vagy művészek irányítása?

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Ha **Tóth Dezső** már nem tette volna, én is azt tenném szóvá **Vitányi Iván** gondolatkeltő és szellemes tanulmánya (Társadalmi Szemle, 1968. 8—9. sz.) egyik legfőbb gyengéjeként, hogy a művészetirányítást **lényegében leszűkíti** a művészek irányítására. S még ezt is egyoldalúan az irányítóknak az alkotómunkára gyakorolt — vagy nem gyakorolt — hatására korlátozza, holott a kapcsolat nyilvánvalóan kétirányú.

Már a labdarúgás irányításán bemutatott kibernetikai modell is szemlélteti a koncepció egyoldalúságát, mert mind a vezérléses (edző, klub), mind a szabályozásos (bíró, meccsrendező szerv), mind pedig a heurisztikus (csapatkapitány és játékosok tevékenysége mérkőzés közben) principiumból kihagyta azt a le nem becsülhető tényezőt, hogy a pályán lelátók is vannak, bizonyos számú — egyszer 5, máskor 100 ezernyi — nézősereggel. (Nem is szólva most azokról, akik képernyő előtt ülve nézik a mérkőzést.) A pálya körül, mint ez közismert, nem passzív szemlélődők, hanem aktív szurkolók ülnek, akik az eseményekre érzelmileg — és nemegyszer milyen hevesen! — reagálva, egyaránt befolyásolják az edző és a szakvezetés vezérléses elgondolásait, a bírói szabályozás döntéseit és a játékosok — heurisztikus — magatartását. Egyszóval: hatnak a végső eredményre. Megfordítva a dolgot: a mérkőzés lefolyása és végeredménye hatással van a nézőkre, magatartásukra, ez a mozgás tehát állandó és sokirányú. Azt is megemlíteném, hogy a szurkolók adott esetben tévedésnek minősítik a bíró helyes ítéletét, vagy hogy a játékos nemegyszer sérültként terül el a földön, anélkül hogy bármi bántódása esett volna, és ezzel hat a bíráskodásra és a közönségre.

Mindezt, elöljáróban és a kifejtés igénye nélkül, csak azért jelzem, hogy rámutassak, **mennyire vitatható a kibernetikus elmélet mechanikus alkalmazása a sport irányításában is, nemhogy a sokkal bonyolultabb és gondolati mechanizmusokban fejlődő művészeti életre.** Másrészt azért is időztem ennyit Vitányi sportmetaforájánál, hogy — a dolgok következetes végiggondolását és adaptációját már az olvasóra bízva — felhívjam a figyelmet a vitaindító által nem említett sportvonatkozásokra is, amelyeknek szintén megvannak a maguk vetületei a kulturális életben.

Vitányi felállításában: „A vezérlés a »van«-t változtatja »kell«-lé, a szabályozás a »lehet«-et »van«-ná, a heurisztika a »lehet«-et »kell«-lé." A kulturális életben — akárcsak az ország életében — hosszú távra szükség van azonban olyan elképzelésre, még ha a kibernetika nem is ad hozzá támpontot, amely a **„nincs"**-et változtatja **„van"**-ná. Vagyis **szükség van olyan aktív és offenzív programra, amely megváltoztatja a művészeti realitásokat,** persze nem rendeleti úton és nem tilalomfákkal. Úgy is mondhatnám, szükséges a **„legyen"** kategóriája is. Természetesen nem a valóságot vágyálmokkal behelyettesítő és akként értékelő voluntarista szemléletre gondolok itt, hanem a valóságból kiinduló, de annak megváltoztatására egybén szüntelenül törekvő művelődéspolitikára.

Ha ugyanis arra szorítkozunk, hogy pusztán regisztráljuk — mint a vitaindító teszi — a tömegízlés alacsony szintje és a „társadalom kisebb, műveltebb része" közötti szakadékot, hozzátéve, hogy ez kapitalista örökség, még akkor sem jutunk messzire, ha azt hangoztatjuk: „Ezt a helyzetet tudomásul kell vennünk. Nem azért, hogy egyetértsünk vele, hanem hogy hatékony eszközökkel harcoljunk ellene." A hatékony eszközök meghatározása ugyanis szerintem a legfontosabb; a művészet irányításának legfőbb pillére az a dinamikus program kell hogy legyen, amely **az ízlés megosztottságának fokozatos megszűnését elősegíti.** Ehhez pedig a Vitányi Iván által ismertetett hármas kibernetikus mo-

Digitized by Google

dell egyike sem elegendő, a szerző által a jelenlegi helyzetre alkalmazott és magasztalt heurisztikus irányítás sem.

Zenei életünkből tudnék is néhány pozitív példát idézni a „nincs"-et „van"-ná változtató dinamikus jelenségekre. Magyarországon öt év alatt megduplázódott a hangversenyközönség, mégpedig az ország olyan korábban elmaradott vidékeinek a koncertéletbe való bevonásával (Békés, Szabolcs megye), ahol azelőtt legfeljebb cigányzenekar képviselte a „zenekultúrát". Ugyanígy megemlíthetném, hogy zenetudományunk, jóformán a nulláról indulva, tíz év alatt értékes ismeretterjesztő munkák nagy számát hozta létre, megteremtve a népszerű magyar zeneliteratúrát. Hasonló példákat nyilván tudna más művészeti ágak képviselője is felsorolni. Nyilvánvaló, hogy itt nem a heurisztika törvényei hatottak. a semmiből a valamit nem a „lehet"—„kell" párhuzam teremtette meg.

Vitányi koncepciójában **a művész és a hatalom viszonyára szűkül a kérdéskomplexus,** és ezen belül a tiltásra és engedélyezésre korlátozódik a hatalom legfőbb szerepe is. Holott ez a rendőri feladatkör voltaképpen cseppet sem központi kategóriája a szocialista társadalom művészet-irányításának. Nem volt ez központi kategória a dogmatikus gondolkodás éveiben sem, még ha részben igaz is, hogy **„a vezérléses koncepció** tévedése, hogy a művészeti élet alakulását előre programozhatónak képzelte". Ez a korszak ugyanis a művészeti élet erőteljes és napjainkig tevékeny bázisait programozta be és vezérelte a művészet társadalmi hatósugarának kiterjesztésére. A művekről folytatott kicsinyes és nemegyszer igaztalan viták mellett **ezek az esztendők a nagyszabású alapítások évei is.** Hogy ismét a zenénél maradjak, ekkor születtek a vidéki operák, zenekarok, amelyek így vagy úgy, de hasonlóképpen kihatottak az alkotómunkára, mint a magyar zeneszerzőket szolgáló és ugyanekkor alakult Zeneműkiadó, Hanglemezgyár, és Zenei Alap.

A vezérlés idejét tehát nemcsak a Bartók-kérdés jellemezte, amely utóbbit különben szintén egyoldalúan és a valóságnak nem teljesen megfelelően interpretálja a vitaindító cikk szerzője. Nem mintha menteni tudnám vagy szeretném a dogmatikus Bartók-képet, de tény, hogy nálunk **a teljes Bartókot soha nem vetette el senki,** igaz, a hivatalos művelődéspolitika az ötvenes évek elején el sem fogadta a teljes Bartókot. Idézek Mihály András tanulmányából, amelyet 1951-ben, Bartók leveleinek második kötetéhez, bevezetőnek írt: „Az ifjúság számára írt »Gyermekeknek«, a Mikrokozmosz legnagyobb része, a Duók két hegedűre, az Egynemű karok, továbbá egyéb művei közül a szlovák népdalfeldolgozások, a Román táncok, ... ezek a népdalfeldolgozások vagy népi hangú dallamokra épülő művek valóban nemcsak anyagukat veszik a nép dallamkincséből, hanem egész hangjukban, mondanivalójukban is a néphez szólnak. Olyan feldolgozások és népi hangú zeneművek ezek, melyekben a dolgozó nép valóban magára ismerhet, magas művészi fokon hallja megszólalni örömét és bánatát és erőt meríthet belőlük további harcai számára. Vannak azonban Bartóknak olyan népdalfeldolgozásai és népi jellegű dallamokra írt művei, melyekben a dallam csak ürügy a modern zenei fegyvertár eszközeinek kibontására."

Értékelésünk tehát **egyoldalúan** emelte ki a folklorista Bartókot és utasította el a nem folkloristának vélt bartóki műveket. De ehhez tudni kell azt is, hogy a mi téves Bartók-kritikánkat időben megelőzte a polgári esztétika még hibásabb ítélete, amely szerint a folklorista Bartók megalkuvó és értéktelen, és csak a népzenétől elforduló avantgardista Bartók a jelentékeny. A tudományos kutatás nálunk utóbb kimutatta, hogy **Bartók életműve oszthatatlan egész, és hogy a folklór mindenütt jelen van zenéjében.**

Messzemenően nem tudok egyetérteni Vitányi Iván **„negatív szalámi-taktika" elméletével,** amely érzésem szerint történelmietlen. Teóriáját zenei példákkal illusztrálja, mondván, hogy századunk tilos zeneszerzői közül fokozatosan engedélyeztetett Bartók, Debussy, Honegger, Sztravinszkij, Schönberg stb. Ha Magyarországon 1945 előtt virágzó kultu-

Digitized by Google

sza lett volna az említett zeneszerzőknek és általában századunk zenéjének és ezt a kultuszt törte volna derékba egy-két durva intézkedés, majd a vihar elmúltával századunk klasszikusai lassankint újból elfoglalták volna korábban kivívott szilárd helyüket zenei életünkben, akkor elfogadnám a „negatív szalámitaktika" Vitányi-féle bírálatát. Csakhogy nálunk 1945 előtt a **szűk zenehallgatóréteg ízlése a legkonzervatívabb bécsi példát követte,** másfelől Kodály Zoltán és köre, jogosan törekedve az új magyar zene pozícióinak erősítésére, a két háború között és a felszabadulás után hosszú ideig élesen bírálta korunk külföldi zenéjét — melyet nálunk amúgy is kevesen ismertek.

Ha az 1948-as zenei határozatban nem éri sommás elítélő kritika az egész 20. századi zeneszerzést — beleértve a szovjet zene legnagyobb alakjait is —, meglehet, hamarabb hozzákezdhettünk volna a „negatív szalámi-taktika" érvényesítéséhez, amelyet én inkább pozitív, **fokozatos zenei népművelési programnak** neveznék. A fokozatosságot ugyanis csak fellegekben járva lehetett volna mellőzni egy, a századunk zenéjében hagyományosan járatlan közönségnél.

Teljesen egy véleményen vagyok Vitányi Ivánnal abban, hogy **egyedi vizsgálat, elemzés tárgyát kell képeznie annak, hogy milyen értéket képviselnek akár a legelvontabb formájú — technikájú, nyelvű stb. — műalkotások is.** Ez a vizsgálat azonban nálunk sajnos, nem minden esetben előzi meg az ítéletalkotást, s ez nem lebecsülendő aránytalanságok forrása lehet. Kivált, mert a művészet-irányítás magasabb fórumai és a művészet fogyasztói esetleg **félrevezető információkat kaphatnak** a valóban vagy látszatra új nyelvet beszélő művekről. És ezek az információk harsogóak, mivel a nyelvújítók műhelyei ma jóformán monopolhelyzetet élveznek, mint alkotói műhelyek — legalábbis, ami a zenét illeti.

Ha azután az ilyen információk realitásként épülnek be a heurisztikus koncepcióba, az aránytalanságok „ollója" még jobban szétnyílik. Ily módon **gyengülhet** — és erre a zenében van példa — a **szocialista** világnézetet magas művészi színvonalon megvalósító irányzat is. Ezt azért említem meg, mint valós veszélyt, mert nézetem szerint nem egy jel mutat arra, hogy az MSZMP IX. kongresszusa művészeti programjának az a pontja, amely a megengedett és a támogatandó irányzatokat különválasztotta, a gyakorlatban nem elég határozottan érvényesül, és a határok összemosása épp a szocialista tartalmú műalkotásoknak nem kedvez eléggé.

A művészet irányításának — a már említett bázisteremtő, intézmény-fejlesztő funkciója mellett — **koordináló funkciója** is kell hogy legyen, amely legfelsőbb szinten az egész magyar művészetet összefoglalja, olyan elvek szerint, hogy a koncepció szűkebb területre, egy-egy művészeti ág sajátságos viszonyaira is alkalmazható legyen. A partikuláris érdekek összehangolása korábban sem volt egyszerű, de különösen bonyolult a gazdasági irányítás új mechanizmusában. **A decentralizálás** e pillanatban olyan mértékű, hogy még országos főhatóságok **pozitív törekvései** is könnyen elakadnak más hatóságok, szervek, intézmények nem is mindig érthető ellenvéleményén.

Hiába hirdet — például — a Művelődésügyi Minisztérium zenei pályázatot a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat megörökítő zeneművekre, ha a Magyar Rádió még november 7-én sem játszik belőlük (lásd az 1968-as ünnepi műsort), és ha a legjobb pályaműveket feltűnően ritkán tűzi műsorra. Heurisztikával sehogyan sem tudom kapcsolatba hozni azt a tényt, hogy olyan elsőrendű politikai fontosságú szerv, mint a Rádió, április 4. **zenei** megünneplésére beérte 25 perc magyar tömegdallal (Kossuth Rádió, 8,10—8,35) és műsorzárás előtt 14 percnyi kórusmuzsikával (Petőfi Rádió, 22,46—23). És ez nem véletlen, elszigetelt jelenség. Az ilyesmit sokan észreveszik, és joggal támadhat az az érzésük, hogy az új, szocialista mondanivalójú magyar zeneszerzés nem lehet nagyon fontos dolog, ha még az új zene legfőbb magyar mecénása, a Rádió sem tartotta érdemesnek, hogy felvegye ünnepi műsorára. Vannak persze halkabb példák is, és bizonyára nemcsak a zene területén.

A koordinálás kivált megnehezült a kultúra különféle vállalkozásainál. A

Digitized by Google

kulturális járulék, azt hiszem, nem váltotta be teljesen a hozzá fűzött reményeket, bár ez az állításom nyilvánvalóan csak széles körű elemzés útján védhető. Meg kellene még egyszer vizsgálni, hogy a **művészet vállalatainál** a két fogalomból melyik a hangsúlyosabb: a pénzügyminiszteré vagy a művelődésügyi miniszteré-e a primátus. E pillanatban **vannak aggasztó jelei annak, hogy a financiális szemlélet letorkolja a művészet érdekeit,** és a bevétel-centrikus mentalitás nemhogy az irányítást, de még a tanácsadást is kizárja. Másfelől az új gazdasági mechanizmus adta önállóság tömérdek kezdeményező erőt és felszabadít. Így 1968-ban sikerült két vidéki hivatásos zenekar létrehozása, helyi szervek hathatós anyagi támogatásával, s ez igen nagy horderejű fejlesztése a zenei kapacitásnak.

Bevezetésként említettem: Vitányi tanulmánya egyik fő hibájának tartom, hogy a **művészet közösségi, fogyasztói oldalát elhanyagolja.** Befejezésül második lényeges hiányérzetemet szeretném megfogalmazni: azt, hogy **megfeledkezik a művészet világnézeti tartalmáról.** Szerinte a legjobb, „ha magunk romboljuk szét a »kinn« és »benn«, »fenn« és »lenn« falait". De **merre vannak** ezek az irányok **és milyen elvek** alapján lehet szétrombolni azokat a falakat, amelyeket sokszor nem is mi, hanem a velünk nem rokonszenvezők — netán polgári esztéták — húztak? Végül: mi lenne ennek a nagyszabású faldöngető akciónak az eredménye? Alighanem a **mai polgári művészet** tartalmainak — vagy tartalmatlanságának — feltartóztathatatlan beáradása. Ezzel pedig csak tovább szélesedne és mélyülne a beavatatlanok és kiválasztottak közötti szakadék.

S mindezt csak azért tegyük, hogy holnap ne kelljen helyesbítenünk a tévedéseket? Az irányok eltörlése, igaz, megóvna minden taktikai tévedéstől, ámde **egyetlen súlyos és nem korrigálható stratégiai tévedés árán.**

Breuer János

Sarkantyú Simon:
Férfiarckép

Digitized by Google

Gondolatok a szociológia társadalmi funkcióiról

Immár tíz éve annak, hogy hazánkban a szociológia kiépítésére, kibontakoztatására az első lépések megtörténtek. Azóta a szociológia polgárjogot nyert társadalmunkban, sőt bizonyos fokig — különösen a hatvanas évek közepe táján — a divat jeleit is magán viselte. Óriási eredménye a marxista társadalomtudomány fejlődésének, hogy a szociológia napjainkban — nem óhaj, hanem tényleges kutatási eredményei alapján — egyre inkább önálló diszciplinává válik, mind a marxista társadalomelméletre épülő általános szociológia, mind a konkrét (szakjellegű) kutatások vonatkozásában. E fiatal tudomány ideológiai és politikai viták során született, s ez természetes, hisz a szociológia belső természeténél fogva politikai jellegű tudomány. Ez a „politikai jelleg" *társadalmi szerepének, funkcióinak felfogásában* integrálódik.

Aligha járunk azonban távol az igazságtól, ha megállapítjuk: a fiatal magyar szociológia — nagy fejlődése ellenére — megközelítőleg sem tudta megnyugtatóan tisztázni a társadalmi szerepével, funkcióival összefüggő alapvető problémákat. Ez megmutatkozik abban, hogy még nem sikerült a szociológiát *szervesen és harmonikusan* beépíteni a kiépülő szocialista társadalom működésébe; a szociológia még nem találta meg helyét a „társadalmi munkamegosztásban", még nem formálta ki építő funkcióját.

A szociológia széles körű alkalmazására napjainkban állandóan újabb és újabb szükségletek jelentkeznek. Az ipari termelés, a politikai irányítás, az oktatás, a népművelés, a tájékoztatás és közvéleményformálás, a város- és községfejlesztés, az egészségügy stb. újabban olyan igényekkel kezd fellépni a szociológiával szemben, amelyek indokolttá teszik, hogy a többi európai szocialista országhoz hasonlóan, nálunk is a mai szükségleteknek megfelelően kibontakozzék a szociológiai kutatás — általános elméleti, metodológiai és empirikus kutatás — és ezt követően az oktatás. A szociológiával szemben jelentkező megnövekedett igények, a fejlesztés lehetőségei megkövetelik, hogy a szociológia tisztázza társadalmi funkcióit.

A Társadalmi Szemle hasábjain megjelent cikkek[1] sűrítve jelzik a magyar szociológia politikai problémáit. *Meruk Vilmos* az oktatás és nevelés eszmei tartalma oldaláról közelíti meg a magyar szociológia társadalmi funkcióit. Nagy érdemének tartom az eszmecsere megnyitását. A vitás kérdések nyílt tisztázása nélkül nem látszik reálisnak a szociológiai oktató- és kutatómunka egyre sürgetőbb kiépítése. A vita egyben elősegíti, hogy a közvéleményben is valós kép alakuljon ki a fiatal magyar szociológiai tudományról (hogy pl. eloszoljanak a nem mindig indokolatlan előítéletek, vagy az irreális elvárások).

■

A szociológia társadalmi funkcióinak kimunkálása szempontjából nem közömbös a *szociológia tárgyának* meghatározása. Azt hiszem, a marxista szociológia elmúlt tíz évének története bizonyítja, hogy egy fiatal tudományra vonatkozóan nem tudunk olyan tárgymeghatározást adni, amely csak viszonylag is teljességre és lezártságra törekedhet. A társadalomelméleti alapok szilárdsága mellett a szociológia specifikumai részleteikben az elméleti és empirikus kutatások folyamatában kristályosodnak ki.

De ha ezt elfogadjuk, miért vitázunk ma is a szociológia tárgyáról? Azért, mert a szociológia tárgyát *több aspektusban lehet meghatározni*, vagyis specifikus vonásait több megközelítésben lehet tisztázni. Ezek a különböző nézőpontból történő meghatározások egy-egy összefüggésben feltárják azt is, *milyen funkciót és szerepet szánunk a szociológiának a társadalmi-politikai gyakorlatban.*

A szociológia tárgyát (talán helyesebb specifikus vonásairól beszélni) több oldalról lehet kimunkálni. Vitánk szempontjából legalább két megközelítési

[1] Meruk Vilmos: A szociológia-oktatás eszmei tartalmának tisztázásához. I. II. Társadalmi Szemle, 1968. 5., 6. sz.
Hegedűs András: A marxista szociológia egészséges fejlődéséért. Társadalmi Szemle, 1968. 10. sz.

Digitized by Google

módnak van jelentősége: 1. a tudományos diszciplina belső rendszere és fejlődése, belső lehetőségei, vagyis a tudományelméleti-metodológiai kérdések és 2. a társadalmi funkció, társadalmi-politikai szerep, a politikai mozgással való kapcsolat szempontjából. Azt hiszem, hogy ha a szociológia specifikumainak több aspektusból történő megközelítéséről, feltárásáról beszélünk, a két legalapvetőbb lehetőség az elemzésre — a strukturális és funkcionális dimenzió. A strukturális analízis a szociológia belső rendszerét, a funkcionális nézőpont pedig társadalmi szerepét jelenti. *Hegedüs András* meghatározásaiban — akinek a szociológia hazai meghonosításában komoly érdemei vannak — elsősorban a második szerepel: a szociológia társadalmi-politikai szerepe szempontjából, a funkciók tisztázása érdekében, végső soron a társadalmi gyakorlat vonatkozásában határozza meg a szociológia tárgyát. Ugyanakkor nem munkálja ki eléggé, s kissé háttérbe szorítja a másik, a belső tudományrendszertani oldalt. Ez — úgy tűnik — érvényes még a szociológia tárgyáról írott munkájára is.

Hegedüs elvtárs 1961-ben publikált tanulmányában,[2] 1966-ban megjelent könyvében[3] és a Társadalmi Szemlében közölt válaszcikkében[4] is egyértelműen úgy fogalmazza meg a szociológia specifikus tárgyát, hogy azokat a jelenségeket (intézményeket) vizsgálja, amelyeknek sajátosságai csak az anyagi-gazdasági és tudati-ideológiai viszonyok kölcsönhatásával magyarázhatók, amelyek közvetlenül nem vezethetők vissza anyagi érdekekre és viszonyokra, hanem amelyekben közvetítő tényezőként nagy szerepet játszik a szubjektív szféra (érték, norma, elvárás stb.). A meghatározások részleteitől eltekintve, a szociológiai vizsgálat fő irányát a társadalmi mozgás (konkrét cselekvés, intézmények) szubjektív oldalának feltárására fordította.

Válaszcikkében maga is kitér arra, hogy a szociológia tárgyának értelmezése összefüggésben van a szocialista társadalom fejlődésének sajátosságaival. A szociológiai nézőpontnak ez a társadalmi funkció oldaláról való megfogalmazása pozitív szerepet töltött be, mert objektíve a dogmatikus, egyoldalú, szimplifikált materialista felfogás bírálatát segítette az emberi cselekvés, magatartás, intézmények értelmezésében. Ráirányította a figyelmet az „emberi tényező"-re, hozzájárult szerepének tisztázásához s a közvéleményben való tudatosításához is. Indokolt volt azért is, mert a szociológiai kutatás kezdetén — az 1961-es meghatározás idejében — még kezdeti fokon sem voltak kimunkálva a marxista szociológia belső tudományelméleti és metodológiai kérdései, vagyis belső sajátosságai. Ugyanakkor e felfogás kissé figyelmen kívül hagyta a szociológia-tudomány *belső problematikáját*, a tárgy *belső specifikumainak feltárását*. Figyelemre méltó, hogy Hegedüs elvtárs a tárgymeghatározásokban csak érinti azt, hogy a szociológia alapvető megközelítési módja a jelenségek (cselekvések, magatartások, intézmények, ideológiai viszonyok stb.) vizsgálatánál a strukturális nézőpont: a jelenség dinamikus struktúrájának feltárása és a funkcionálás folyamatában való vizsgálata. (Itt nem a társadalmi struktúráról van szó, hanem arról, hogy a szociológus struktúrában gondolkodik, vagyis a szociológia alapvető specifikuma a strukturális nézőpont.) Pedig a strukturális és funkcionális elemzés már évek óta meglehetősen általánosan elfogadott a marxista szociológiában.

Azt hiszem, hogy a szociológia belső sajátszerűségeinek, a strukturális aspektusnak a háttérbe szorításához hozzájárult a már említett társadalompolitikai nézőponton túl az is, hogy *Hegedüs* elvtárs kissé egyoldalúan emeli ki a szubjektív oldal vizsgálatát, elhanyagolva az *objektív (végső) determináló tényezőket* az emberi magatartás vizsgálatában s *főleg a közvetítettségre* helyezi a súlyt. Pedig a strukturális nézőponthoz az vezetett volna el, ha az emberi magatartás determináló tényezőit több oldalról nézi. A struktúra ugyanis *végső soron* nem más, mint — a konkrét emberi magatartás kutatása szempontjából — a cselekvést meghatározó tényezők belső összekapcsolódása, az objektív oldaltól kiindulva, a különböző objektiválódott — közvetítő — tényezőkön keresztül a szubjektív motivációkig. (A „végső"

[2] Hegedüs András: A marxista szociológia tárgyáról és helyéről a tudományok rendszerében. Magyar Filozófiai Szemle, 1961. 2. sz.
[3] Hegedüs András: A szociológiáról. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 57—59. és 88—89. old.
[4] Társadalmi Szemle, 1968. 10. sz. 94. old.

Digitized by Google

meghatározó tényezőtől a közvetítettségeken át az empírikus valóságig.) Nem más ez, mint az objektív tényezőtől a szubjektív tényezőkig terjedő determináns-faktorok rendszere.

■

Hegedüs elvtárs munkásságában a szociológia a társadalmi-politikai szerep szempontjából kerül kifejtésre, s az évek során bizonyos *egyoldalúan kritikai beállítottságú* társadalompolitikai funkciót kapott. Középpontba került ebben a társadalmi viszonyok humanizálása, a demokratizálási folyamat minél gyorsabb realizálása. A szociológiai kutatómunkában egyre inkább determináló tényező lett a kialakított sajátos politikai koncepció. Hegedüs elvtárs a *nagy szociológiai elméletek* kialakításának híve, de ezek nem minden esetben kapcsolódnak empírikus kutatásokhoz. Úgy vélem, hogy a társadalom-politikai fejlődéssel, az európai szocialista országok politikai haladásának alternatíváival kapcsolatos felfogása,[5] ennek részleteiben való elemzése nem a szociológiai vitára tartozik. Itt inkább a ténylegesen szociológiai kutatómunka politikai következményeire szükséges kitérni.

A politikai fejlődés nagy kérdéseinek érintése társadalmunkban (osztály- és rétegstruktúra, szakigazgatás és bürokrácia, a társadalmi fejlődés alternatívái) egyre inkább a marxizmus általános kérdései, pontosabban *egy kritikai beállítottságú politikai tudomány* irányába tolja a szociológiát Hegedüs elvtárs munkásságában. E nagy társadalmi kérdéseket érintő vitákban a politikai koncepció dominál, s ez olyan következményekkel is jár, hogy figyelmét a politikai vitákra összpontosítja, háttérbe szorítva a fiatal szociológia-tudomány néhány alapvető, *belső tudományelméleti-metodológiai problémájának* részletes kimunkálását.

A társadalmi rétegződés vizsgálatánál pl. egy olyan alapvető metodológiai buktató merül fel, hogy képesek vagyunk-e a marxista szociológia mai fejlettsége mellett az empírikus kutatás szintjén mérni az osztályokat, a társadalmunkban ma létező osztályokat. A kérdést úgy is meg lehet fogalmazni, hogy megtörtént-e a társadalmi struktúra-vizsgálatokban az osztályfogalom operacionalizálása a konkrét kutatás számára. Vagy ha nem deduktíve, hanem induktíve nézzük a kérdést: meg tudjuk-e határozni azokat a konkrét társadalmi jelenségeket, amelyek közvetlen vizsgálatán keresztül logikailag fel lehet építeni a társadalom makrostruktúráját, a társadalmi osztályokat? Ismereteim szerint ez nem történt meg, legalábbis a megjelent tanulmányok nem számolnak be erről. Ha azonban ez hiányzik, mivel *bizonyítjuk* azt, hogy a társadalmi osztályok erősen az elhalás folyamatában vannak vagy már el is haltak? Ilyen és hasonló kérdésekkel csak azt akarom bemutatni, hogy metodológiailag lényeges szociológiai problémák kidolgozatlanok, mindmáig kimunkálatlanok maradtak a struktúra-vizsgálatban.

A bürokrácia kérdése, ahogy ez eddig a magyar szociológiában felmerült, tipikusan a politikai tudomány körébe tartozik. A fogalmi vita helyett sokkal helyesebb lenne kiterjedt politikai és jogszociológiai kutatásokat, tehát empírikus vizsgálatokat folytatni, s konkrétan bemutatni a bürokrácia létét és kiküszöbölésének módját. Ez segítené igazában a gyorsabb fejlődést a szocialista demokrácia minél tartalmasabb realizálásában. Ismereteim szerint Hegedüs elvtársnak a bürokráciára vonatkozó politikai koncepciója eddig még inkább az elméleti-politikai megismerésre, mintsem a konkrét szociológiai vizsgálatokra támaszkodik. (A Jogtudományi Intézet nagy jelentőségű szociológiai vizsgálatai csak részben érintik a bürokrácia kérdéseit. Ennek ellenére, talán nem lett volna felesleges, ha Hegedüs elvtárs nagyobb figyelemre méltatja ezeket a vizsgálatokat, és a bürokráciával kapcsolatos következtetéseit e vizsgálatok által feltárt tényekkel is szembesíti.)

A szocialista társadalmi-politikai fejlődés alternatíváinak kidolgozásával a szociológia olyasmit vállalna, amit nem tud teljesíteni. A Kortársban megjelent tanulmányának[6] első részében Hegedüs elvtárs is az egész marxizmus feladatává teszi ennek kimunkálását. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi fejlődés lehetőségeit a párt alapos társadalompolitikai elemzésekre építve dolgozza ki. Ez az

5 Hegedüs András: A társadalmi fejlődés alternatíváiról. Kortárs, 1968. 6. sz.

6 Hegedüs András: A társadalmi fejlődés alternatíváiról. Kortárs, 1968. 6. sz.

Digitized by Google

elemzés kiterjed a belpolitikai és külpolitikai viszonyokra, a gazdasági és kulturális helyzetre, az ideológiai viszonyokra, a szocialista tábor nemzetközi érdekeire és a nemzeti fejlődés követelményeire stb. Felhasználja a marxizmus —leninizmus tudományának egészét és az eddigi politikai döntések tapasztalatait. A szociológia sajátos eszközeivel segíthet: egyrészt pontos információkat adhat a társadalmi szervezetek és struktúrák mozgásáról, másrészt — talán elsősorban — módszertanilag jól megalapozott prognosztikus vizsgálatokat végezhet (szimulációs vizsgálatok); ezek azonban nem jelentik a társadalmi fejlődés *egészének* kimunkálását. (Prognosztikus modellek kiépítésében más társadalomtudományok is nagy szerepet játszanak, pl. a közgazdaságtudomány. De a szociológiának — együttműködve más szakágakkal — központi szerepe lehet ebben, egyrészt éppen a társadalmi jelenségek komplex szemlélete, másrészt annak következtében, hogy fejlett kvantifikációs módszerekkel rendelkezik.) A politikai jelenségek prognosztikus vizsgálatának meghonosításával a magyar szociológia nagy lépést tehetne előre az építő tarsadalmi funkció kibontakoztatásában. Ha a szociológia vállalná az egész társadalmi fejlődés alternatíváinak kidolgozását, legjobb esetben is — sikeres munka esetén — integráló jellegű politikai tudománnyá válna, s ezzel rendkívül hasznos társadalmi funkciót teljesíthetne — csakhogy nem lenne szociológia. (A politikai tudománynak — amelyet egyébként hazánkban is egyre szükségesebb kiépíteni — más társadalomtudományok és a politikai gyakorlat tapasztalatai mellett támaszkodnia kell a szociológiára is a politikai döntések előkészítésében.)

A szociológia akkor használhat a legtöbbet a szocialista társadalomban, ha kifejleszti belső lehetőségeit, a társadalmi jelenségek megismerésének specifikusan szociológiai megközelítési módjait; elméletileg, metodológiailag és technikailag *megalapozott konkrét kutatásokat folytat és egzakt információkat szolgáltat a társadalom politikai vezetése számára.* Azt hiszem, hogy a nagy politikai problémák, koncepciók elvont jellegű kimunkálása helyett arra kell törekednie a fiatal magyar szociológiának, hogy *ténylegesen szociológiává váljék* és ilyen módon *segítsen* a politikai fejlődés problémáinak megoldásában. Így dolgozhatja ki társadalmi funkcióit, s találhatja meg helyét a társadalmi munkamegosztásban. Minél hamarább ki kell bontakoztatnia a gyakorlati szükségleteket kielégítő kutatásokat. (Persze nem jelentéktelen ténymegállapító vizsgálatokra gondolok.)

A Kortárs 6. számában megjelent tanulmányában Hegedüs elvtárs utal arra is, hogy a társadalomtudományok — a szociológia is — csak akkor járulhatnak hozzá a társadalmi prognózisok kidolgozásához, ha nem „hatalmi-politikai" tényezőkhöz, nem „a kialakult formákhoz" kötötték, hanem a társadalmi haladás iránt elkötelezettek (nyilván a szocialista haladásra gondol), és bizonyos mértékig „kívülről" szemlélik a társadalmi fejlődést. A marxista szociológia kifejlődésének „ebben és csakis ebben az összefüggésben lehet fontos szerepe..." — írja.[7] Úgy vélem, e *külső kritikai funkció* hangsúlyozása helyett többet használhat a szociológia a szocialista társadalmi viszonyok *fejlesztésében* akkor, ha *„belülről"*, fő irányát tekintve *építő-segítő jelleggel* közeledik a társadalmi jelenségekhez. Nem kívülálló kritikára, hanem a *tényleges helyzet* tudományos elemzésére van szükség, amely — minthogy a valóságban hiányosságok is vannak — objektíve, pártossága és segítő-építő szándéka mellett, kritikai jellegű is.

Egyébként is, a szociológia annyira politikai jellegű tudomány, hogy a szociológusok nem végezhetnek eredményes munkát, ha nem „belül" állnak a politikai gyakorlaton. Ez szükségszerűen *bizonyos fokig* — dialektikus értelemben — *azonosulást* jelent a „kialakult formákkal", a politikai intézmények mai formáival és rendszerével, ahogy azt a szocialista társadalom fejlődésének általános törvényszerűségeiből ismerjük. (Gondolok a marxista párt vezető szerepére, a szocialista demokrácia követelményeire stb.) Különösen a szociológia egyes ágaiban (pl. a politikai élet szociológiai vizsgálatában) tartom elképzelhetetlennek a „kívülállást", hisz a politikai gyakorlatban szerzett információk és tapasztalatok nélkül — s e gyakorlati munkát nem lehet kívülálló módjára

[7] Hegedüs András: A társadalmi fejlődés alternatíváiról. I. m. 844. old.

Digitized by Google

végezni — a vizsgálat tárgyát sem ismerheti a szociológus, és nem tud a struktúrák és funkciók kutatásán keresztül a konkrét felmérések által megalapozott javaslatokat tenni az intézmények stb. működésének továbbfejlesztésére. Az európai szocialista társadalmak fejlődése az utolsó másfél évtizedben bebizonyította, hogy a szocializmus politikai struktúrájának továbbfejlesztése reálisan csak „belülről" s nem „kívülről" jövő kritika útján képzelhető el.

Ilyen belső továbbfejlesztésre a marxista pártok keretében van lehetőség, sőt a kiinduló impulzusok is a párton belül keletkeznek. Mindez fokozottan vonatkozik a „társadalmi fejlődés alternatíváira" is. A fiatal marxista szociológiának a magyar társadalomban is *a politikai mozgalmon belül álló*, s nemcsak általában a haladást, nem is csak a szocialista haladást, hanem a szocialista országok fejlődésének *általános törvényszerűségeit* igenlő *építő-segítő funkcióját kell megtalálnia.*

■

A magyar szociológiában a továbbfejlődés egyik kulcskérdésének tartom — Hegedüs elvtárs válaszcikkének kitételével egyetértve — az *egészséges vitaszellem* kialakulását, alkotó viták kibontakozását a felmerülő politikai és szociológiai-szakmai kérdések tisztázása érdekében. Félő, hogy vita nélkül a különböző nézetek egyre inkább megcsontosodnak. *Tényleges vitára* van szükség, vagyis arra, hogy az álláspontok ne csak szemben álljanak egymással, hanem a nézetek konfrontáltassanak. Olyan helyzet kialakítására van szükség, hogy a vitapartnerek álláspontjában meglevő racionális, bizonyított téziseket, eredményeket ne kézlegyintéssel fogadják, hanem el is ismerjék. Ilyen hangulatú vita még nem jött létre a magyar szociológiai életben.

Azt hiszem, azt sem tekinthetjük megnyugtatónak, hogy az MTA Szociológiai Kutatócsoportjában a kutatómunka során kialakult különböző álláspontok integrált nézetek formájában fejeződnek ki kifelé. Különösen érvényes ez a politikai kérdésekre, s a szociológia társadalmi funkcióinak értelmezésére. Elősegíti a viták kibontakozását a magyar szociológiai életben az, hogy a Szociológiai Kutatócsoport mellett más intézményekben is kifejlődik a szociológiai kutatás és oktatás. (Az utóbbi időben az MSZMP Társadalomtudományi Intézetében és Politikai Főiskoláján.) Ma hazánkban kb. 60-an foglalkoznak hivatásszerűen szociológiával; kb. 40 százalékuk dolgozik az MTA Szociológiai Kutatócsoportjában. Több kutatói centrum kiépülése lehetővé teszi, hogy a kutatómunkában különböző felfogások realizálódhassanak és vita során konfrontálódjanak.

A magyar szociológusok között az egymástól eltérő, különböző álláspontok többnyire megmaradnak szűk szakmai berkekben, a kutató- és oktató intézmények keretein belül, és általában nem jutnak el a közvélemény formálásáig. A köztudatban szociológián még a legutóbbi időben is főleg az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának tevékenységét értették. Hegedüs elvtárs válaszcikkében annak ad hangot, hogy Meruk elvtárs írását azért tartja jelentősnek, „mert a megújuló marxista szociológia egyes nagyon fontos tételeivel vagy legalábbis probléma-felvetéseivel szemben olyan kételyeknek adott hangot, melyek bizonyos rétegekben... már jó ideje felmerültek".[8] Gondolatmenetét úgy lehet értelmezni, hogy a kibontakozó marxista szociológia egységes felfogást testesít meg, és a bírálatok csak a szociológián kívül állók, esetleg külső politikai szervek részéről jönnek. Ez a gondolatmenet feltételezi azt, hogy a magyar szociológia lényegében azonos azzal a kritikai hangvételű iskolával, amely az MTA Szociológiai Kutatócsoportja körül kialakult. S akik egyes kérdésekben (pl. a szociológia társadalmi funkciójának kérdésében) más felfogást vallanak, szükségszerűen szemben állnak általában a szociológiával. A valóság azonban ma már nem az, hogy egy homogén, kritikai töltetű szociológia létezik Magyarországon, s nem ez volt már pár évvel előtt sem. *Kialakulóban van* a szociológia társadalmi szerepét illetően *egy olyan irányzat*, amely az építő társadalmi funkció alapján értelmezi a szociológia és politika viszonyát, a szociológia mai szerepét. Ennek kibontakoztatása előmozdítja a hazai marxista szociológia egészségesebb fejlődését.

Dr. Molnár László

8 Társadalmi Szemle, 1968. 10. sz. 99. old.

Digitized by Google

Miért áramlik a francia tőke külföldre?

A Franciaországban megjelenő „Le Nouvel Observateur" című hetilap november 18-i számából közöljük az alábbi írást, amely megkísérel választ adni arra: miért menekült a frankválságot megelőző hetekben oly hisztérikus iramban a francia spekulációs tőke a határokon túlra. A „Nouvel Observateur" meglehetősen tisztázatlan irányvonalú, polgári radikális hetilap, amely azonban időnként „ultrabal" motívumokkal is tarkítja állásfoglalásait. Elemzése ezért természetesen nem marxista módon közelíti meg a frankválság okait és alapját, sőt — mint a szövegből kitűnik — a krízist arra is felhasználja, hogy politikai „oldalvágásokkal" támadja a Szovjetuniót. Az adott helyzetben mindamellett érdekes dokumentum a „Nouvel Observateur" közleménye — éppen mert nem marxista alapon is sajátos beismeréseket tartalmaz egy fejlett monopoltőkés állam és a spekulációs tőke kapcsolatairól, s ezzel betekintést enged a „tőke természetrajzába"; abba, hogy milyen, a tőkésállam összérdekeitől független erők határozhatják meg ilyen kritikus helyzetekben a tőke mozgását.

Francois Ortoli francia pénzügyminiszter szigorú pénzügyi intézkedéseket jelentett be: a leszámítolási kamatláb felemelését 5 százalékról 6 százalékra, a bankhitelek korlátozását stb. Miért keltettek olyan nagy izgalmat ezek az intézkedések?

Szigorú takarékossági intézkedésekről van szó, amelyek egy stabilizációs tervvel egyértelműek. Ezek az intézkedések egyrészt körülbelül 2 milliárd frankkal csökkentik azoknak a hiteleknek az összegét, amelyeket a bankok a vállalatoknak adhatnak, és a továbbiakból láthatjuk majd, hogyan akadályozhatja ez a vállalatok spekulációs hajlandóságát. Ezenkívül jelentősen megdrágul a bankkölcsönök költsége — amelyet a pénz „bérleti díjának", kamatlábnak neveznek —, s ez arra készteti majd a vállalatokat, hogy meggondolják magukat, mielőtt a bankoktól kölcsönt kérnek. Ilyen korlátozó intézkedéseket a kormányok általában inflációs, „túlfűtött" időszakokban hoznak. Ezek az intézkedések fékezik az expanziót: nyilván ezért van az izgalom.

Június óta a kormány és a munkáltatók állandóan azt állították, hogy a meggyorsított expanzióból fakadó „előreszaladás" az egyetlen mód azoknak a veszteségeknek és megnövekedett terheknek az ellensúlyozására, amelyeket a május—júniusi általános sztrájk idézett elő. Miért került hát sor hirtelen erre a fékezésre, amely — úgy tűnik — ellentmond a legutóbbi öt hónap politikájának?

Ortoli elég világosan beszélt erről. Azt mondotta, hogy a korlátozó intézkedéseket nem az infláció indokolta — az árak emelkedését az elfogadhatónak ítélt határok között tartották —, és nem is a túlfűtöttség. Valóban nem lehet túlfűtöttségről beszélni, amikor a munkanélküliek száma több mint 500 000 és vannak kihasználatlan termelési kapacitások.

Digitized by Google

Ortoli szerint az expanzió fékezését főleg azok a veszélyek indokolják, amelyek a Franciaország által hat hónap óta elszenvedett óriási devizaveszteségek miatt a frankot fenyegetik: e veszteségek összege körülbelül 3 milliárd dollár, azaz majdnem 50 százaléka azoknak a tartalékoknak, amelyekkel a Francia Nemzeti Bank május elején rendelkezett.

Az érdekes az, hogy a tartalékok összezsugorodása nem a külkereskedelem deficitjéből következik; ez a deficit május óta 522 millió dollár, és ideiglenes jellegét bizonyítja az a tény, hogy októberben a francia export már egyensúlyban volt az importtal. Más szóval: Franciaország továbbra is versenyképes.

Mindazonáltal az 522 millió dolláros kereskedelmi deficiten kívül Franciaország körülbelül 2,5 milliárd dollárt vesztett a „tőkekiáramlás" miatt! Ez annyit jelent, hogy a vagyonos osztály Svájcban és Nyugat-Németországban biztonságba helyezett 12,5 milliárd kemény frankot. (A Francia Nemzeti Bank valójában kénytelen devizával vagy arannyal visszavásárolni a külföldre „exportált" francia bankjegyeket.) Október végén a kormány még azt remélte, hogy ez a tartalék-csökkenés megszűnik: a Francia Nemzeti Bank csak 100 millió dollárt vesztett. November elején azonban néhány nap alatt újabb 300 millió dollár értékű összeg került ki az országból. Ekkor a kormány az elnöki palotában megtartott rendkívüli ülésen úgy döntött, hogy cselekedni fog.

Mivel lehet magyarázni a tőkekiáramlást?

A pénzügyi csoportok, a magánbankok, a külföldi tőke tulajdonosok, sőt még a kis takarékbetétesek is rendkívül érzékenyen reagáltak a nyugatnémet márka felértékeléséről szóló híresztelésekre. A spekulánsok azt remélték, hogy jelentős és gyors nyereséget érnek el, ha nyugatnémet valutára váltják át frankjukat. A spekuláció a bonni vezetők cáfolatai ellenére is folytatódik.

A tőkeexportnak azonban más okai is vannak, ilyenek:

a) Törekvés az adózás alól való kibúvásra, mert az adóterhek Franciaországban súlyosabbak, mint Svájcban vagy az Egyesült Államokban.

b) Félelem az örökösödési illetékekre vonatkozó intézkedésektől. A vagyonos emberek számára ez nagy gond. Van azonban kibúvó: Párizsban a tőzsdén el lehet adni a családi vállalatok részvényeit, ha árfolyamuk jegyezve van, majd megbízást lehet adni egy strómannak, hogy Svájcban vásárolja vissza ezeket.

c) Az a lehetőség, hogy jelentős nyereséget érjenek el: Franciaországban nemcsak hogy jobban megadóztatják a beruházott tőkét mint külföldön, hanem kevésbé jövedelmező is a tőkeberuházás.

d) A politikai biztonság garanciájának keresése: a vagyonosok tartanak a májusi forrongások megismétlődésétől, sőt egyesek a vörös hadsereg inváziójától is. Ezenkívül a kapitalisták nagyonis hasonlítanak Panurgosz birkáihoz, növelik tőkeexportjukat, amikor megtudják, hogy mások is ugyanezt teszik.

Hogyan gátolhatják a tőkeexportot a hitelkorlátozások és a kamatláb felemelése?

A pénzügyi szakemberek többsége szerint a közvetlen jövőben nem gátolják meg. Azt állítják, hogy éppen ellenkezőleg, a frank megmentése céljából hozott intézkedések növelik a vagyonosok bizalmatlanságát, és arra késztetik őket, hogy méginkább a devalvációra spekuláljanak. Ez a vélemény november 13-án megerősödött. Ezen a napon Baselben a szomszédos megyékből érkezett franciák megrohamozták a svájci bankokat, hogy bőröndökre menő mennyiségű bankjegyeket váltsanak be ott. Olyan sokan érkeztek a városba, hogy forgalmi akadályokat okoztak Basel központjában.

A kormány ennek ellenére úgy véli, hogy a következő hetekben és hónapokban meglesz a hatásuk a korlátozó intézkedéseknek. E vélemény alátámasztására Ortoli lesújtó váddal illetett egyes vállalati vezetőket. Mint mondotta, ezek a vezetők igénybe vették a bankok által nyújtott előnyös lehetőségeket, mégpedig olyan mértékben, amely meghaladja „a gazdasági élet normális szükségleteit" és amely „elősegítette a spekulációt" a nyugatnémet márka esetleges felértékelésére. Más szavakkal Ortoli azzal vádolt sok gyáriparost, hogy kihasználták a szubvenciókat, a különhiteleket és az adóügyi könnyítéseket, amelyeknek az volt a céljuk, hogy beruházásra ösztönözzék őket, s ahelyett, hogy gépeket és be-

Digitized by Google

rendezéseket vettek volna, nyugatnémet márkát és svájci frankot vásároltak külföldön.

Ez a vád minden bizonnyal megalapozott, de rettenetes. Egyértelmű azzal a váddal, hogy a francia burzsoázia rendeltetésükkel szemben álló célra használja fel az ország erőforrásait és spekulációs célokra sajátítja ki az adófizetők pénzét. Ezt a bérből élők bizonyára nem felejtik majd el, ha a vagyonosok leckét akarnak adni nekik hazafiságból, ha fegyelemre intik őket, vagy meg akarják győzni a jövedelmezőség és a konkurrencia kemény követelményeiről.

Amikor Ortoli újból megszorította a hitel csapját, azt reméli: arra kényszeríti a gyáriparosokat, hogy hozzák vissza külföldön „biztonságba helyezett" tőkéjüknek legalább egy részét. Ha a pénz ritkább és drágább lesz, néhány gyáros talán valóban kénytelen lesz felhasználni „félretett" pénzösszegeit arra, hogy kielégítse finanszírozási szükségleteit.

Milyen eljárással tudják exportálni pénzüket a vagyonosok? Milyen konkrét előnyökre számítanak?

Elég sok ilyen eljárás lehetséges. Az ember például vehet egy bőröndnyi francia bankjegyet, beválthatja ezt Svájcban egy bank pénztárában és ott név nélküli számlát nyithat. Vehet az ember a párizsi tőzsdén külföldi részvényeket, amelyek védve vannak a frank esetleges leértékelésével szemben. Igénybe veheti párizsi fiókkal rendelkező nagy külföldi bankok szolgálatait, és rajtuk keresztül megengedett átutalásokat eszközöl. Ami a meg nem engedett műveleteket illeti, jobb ha itt nem adunk tájékoztatást a követhető útról; a csalók így is elég sokan vannak. Végül a nagy részvényesek és a pénzügyi dinasztiák úgy segítenek magukon, hogy egy Svájcban élő strómannal vásároltatják fel azokat a részvény-paketteket, amelyeket a párizsi tőzsdén adnak el.

A nagy és kis spekulánsok azonban főleg a biztonságot keresik. Újabb társadalmi és politikai válságtól félnek, talán államosításoktól, devalvációtól, amely vagyonukat megnyírbálja, sőt talán a szovjet hadsereg inváziójától. Annyi szóbeszédet hallanak a francia gazdaság versenyképességének gyengeségéről, a francia nyereségi határok szűk voltáról, a külföldi cégek nagyobb hatékonyságáról — s ha munkáltatók, maguk is mondanak ilyeneket —, hogy félelem mardossa őket a „Franciaország", cég esetleges csődje miatt. Kevés országnak van ilyen rossz véleménye a maga gazdasági életéről.

Hogyan lehet megmagyarázni, hogy a francia gyáriparosoknak tekintélyes tőkék állnak a rendelkezésükre, amikor azt tekintik előnyösnek, hogy a tőkét Nyugat-Németországban vagy Svájcban helyezzék el, és közben arról panaszkodnak, hogy a nyereségi arányok és a profit aránya nagyon elégtelen és sokkal alacsonyabb, mint más országokban?

Ennek a titoknak két kulcsa van. Az első az, hogy minden vállalat rendelkezik olyan tőkével, amelyet nem használ fel azonnal, különösen azt a tőkét halmozza fel, amely felszerelésének felújításához szükséges, és nyilvánvaló, hogy ilyen felújítás nem történik minden évben. Amíg a beruházási célokra szükséges tartalékokat felhalmozza, a vállalat bizonyos körülmények között ezeket spekulációs célokra is felhasználhatja.

A titok másik kulcsa az, hogy a francia vállalatok pénzügyi helyzete egészében véve sokkal kedvezőbb, mint ahogy a vállalkozók el akarják hitetni. Ebben a vonatkozásban az INSEE (Gazdaságtudományi Statisztikai Intézet) a következő adatokat közölte:

Az 1963-tól 1967-ig terjedő időszakban a vállalatok brutto nyeresége évi átlagban 9,4 százalékkal emelkedett, nem pedig 4,7 százalékkal, amint a munkáltatói kamarák beállították.

Az összes vállalatok bruttó nyeresége évi átlagban 7,6 százalékkal növekedett, nem pedig 5,2 százalékkal.

A vállalatok finanszírozási szükségletei (azaz azok az összegek, amelyeket beruházásaik fedezésére kölcsön kell venniük) 1962-től 1967-ig csak 33 százalékkal növekedtek, nem pedig 48 százalékkal.

Végül pedig a beruházásoknak az a része, amelyet a vállalatok saját nyereségükből tudnak fedezni (az önfinanszírozás aránya) 1965-től 1967-ig nem 66,6 százalék volt, amint a gyáriparosok megadták, hanem 72,7 százalék, s ez jelentős emelkedést mutat az előző három évhez képest.

Digitized by Google

Ha a kormány fékezi az expanziót, hogy ezzel kényszerítse a tőke visszatérését Franciaországba nem fenyeget-e az a kockázat, hogy az 1969-es év sokkal középszerűbb lesz, mint amilyenre számítottak?

A kormány 1969-re 7 százalékos expanzióval számolt. Ez az arány magasnak tűnhetik, de Ortoli két héttel ezelőtt már leszögezte, hogy a valóságban ez közepes arány. Valóban a 7 százalékos növekedést az 1968-as évhez viszonyítva számították ki, s arra az évre a sztrájkokból eredő zavarok nyomták rá bélyegüket. A 7 százalékos cél a valóságban 5 százalékos növekedésnek felel meg, ha ahhoz viszonyítjuk, milyen lett volna a francia termelés szintje a május-júniusi sztrájkok nélkül.

Ilyen arányú növekedést a most meghozott korlátozó intézkedések ellenére is el lehet érni. Valóban semmi sem akadályozza a kormányt abban, hogy tavasszal vagy a nyár elején ne enyhítsen ezeken az intézkedéseken vagy ne függessze fel ezeket, ha a mostantól számított hat hónap alatt túlságosan lelassul az expanzió.

Persze az bizonyos, hogy ha nincs tőkekiáramlás és nincsenek korlátozó intézkedések, akkor a francia gazdasági élet sokkal gyorsabban fejlődhetne. A növekedés ilyen meggyorsulásának azonban a szelektív és tervszerű beruházási politika a feltétele. Az ilyen politika nem egyeztethető össze sem a tőke szabad forgalmával, sem a szabad vállalkozás keretén belüli munkáltatói szuverenitással.

Két év óta első ízben fordult elő, hogy a munkanélküliek száma csökkent: októberben 520 000 volt a munkanélküli a korábbi 550 000-rel szemben. Folytatódik-e ez a javulás, vagy veszélyeztetik azt a szigorú takarékossági intézkedések?

Ez a javulás 1969 második felében nem, még akkor sem folytatódott volna, ha nincsenek korlátozó, intézkedések. A munkanélküliek számának csökkenése valójában nagymértékben az iskolaköteles kor meghosszabbításának köszönhető. Az idén ennek következtében körülbelül százezernél kisebb a száma azoknak a fiataloknak, akik most először akarnak munkába állni. Ez a százezer fiatal, akinek az aktív életbe való bekapcsolódása elhalasztódott, 1969-ben jelentkezik majd a munkaerő-piacon. Ezenkívül a falvakból való kiáramlás is további százezerrel növeli majd a munkakeresők számát.

A gazdasági élet évi 5 százalékos tényleges fejlődése azonban nem követeli meg új munkahelyek megteremtését, az iparban legalábbis nem; az iparban a munka termelékenysége normális körülmények között évi 4,7 százalékkal emelkedik. Így tehát matematikai bizonyossággal meg lehet jósolni, hogy 1969-ben súlyosbodik a munkanélküliség. Annál is inkább, mert 1969 elejére számos, kevés hasznot hajtó vállalat bezár, s ezért jövőre kétségtelenül a szokásosnál gyorsabb ütemű lesz a termelékenység növekedése.

A kormány nyilvánvalóan jól tudja mindezt. Ugyanúgy, ahogy a hitelkorlátozások — csökkentve a forgalomban levő pénz mennyiségét és korlátozva a fogyasztás növekedését — megakadályozzák az árak túl gyors emelkedését, a jelentős mértékű munkanélküliség megmaradása azt a célt szolgálja, hogy megakadályozza a szakszervezetek túlzott követeléseit.

Egészben véve a kormány „látással hajóz" és kis irányváltoztatásokkal igyekszik elkerülni az útjában álló sziklazátonyokat: az árak inflációjának, a stagnálásnak vagy a hanyatlásnak, a teljes foglalkoztatottságnak és az elviselhetetlen munkanélküliségnek zátonyait. Ezt az empirizmust, az átfogó programnak ezt a hiányát vetik leggyakrabban a szemére, mind jobb-, mind baloldalról.

Vajon sikerül-e ezzel a politikával elkerülni a frank devalválását, vagy pedig valószínű, sőt elkerülhetetlen marad-e a leértékelés?

Ebben a vonatkozásban a szakértők már több ízben megváltoztatták véleményüket, s pillanatnyilag bizonytalanok. Ez év júniusában legnagyobb részük (de egyáltalán nem mind) azt gondolta, hogy az év végén szükségessé válik a devalváció. Ősszel optimistábbá váltak, a francia export kedvező alakulása azt bizonyította, hogy gazdasági szinten meg lehet nyerni a játszmát. Az export valóban 21 százalékkal növekedett az egy évvel ezelőtti színvonalhoz képest, s ez azt bizonyítja, hogy a francia ipar az áraival továbbra is „versenyképes" a

Digitized by Google

külföldi piacokon. Továbbra is az maradhat, feltéve, hogy Franciaországban a létfenntartási költségek nem emelkednek olyan mértékben, hogy újabb követelési hullámot indítsanak el, feltéve, hogy a kereskedők és a gyárosok nem engedik át magukat az infláció szédületének és feltéve, hogy a gyáriparosok megjavítják felszerelésüket és módszereiket ahelyett, hogy kishitűségbe esnének.

Azzal, hogy egy kis irányváltoztatást hajt végre, amelynek igen korlátolt gazdasági kihatásai vannak, de amelyet nagy reklámmal hirdet, azzal, hogy olyan időpontban hajtja ezt végre, amikor még semmi sem igazolja a közvetlen jövőre szóló vészjelzést, a kormány üdvös lélektani sokkot idézhet elő és észretérítheti a különféle spekulánsokat. Ha tavaszig várt volna — ami lehetséges lett volna, mert pénztárában még mindig van 4 milliárd dollár értékű deviza —, akkor sokkal nehezebb lett volna a talpraállítás és brutálisabb deflációs intézkedéseket követelt volna meg.

Pillanatnyilag tehát nincs szó a frank leértékeléséről.

Igaz, hogy 1969 nyarának közepén szükségessé válhat a helyzet újabb vizsgálata. Még ha sikerül is a kormánynak fenntartania az árakat, korlátoznia a béremeléseket, fenntartania az ipar versenyképességét — szükség esetén újabb adókönnyítésekkel —, akkor sem biztos, hogy megnyeri a valutacsatát. Ha a vállalkozók nem nyerik vissza az önbizalmukat, a rendszer stabilitásába és abba a képességébe vetett bizalmukat, hogy súlyos megrázkódtatás nélkül túl tudja élni de Gaulle-t, ha újra kezdődnek a társadalmi harcok, ha feszültebbé válik a nemzetközi helyzet, akkor az a veszély fenyeget, hogy a tőke ahelyett, hogy visszaáramlana Franciaországba és ismét deviza-tartalékot alkotna, megerősítené a francia valutát — a föld alatt továbbra is kiáramlana a biztosnak tartott országokba.

Ebben az esetben elkerülhetetlen lenne a leértékelés, szigorúan csak lélektani és valutáris okokból — még akkor is, ha a szó szoros értelmében vett gazdasági teljesítmény jó is marad. Valamely valuta megvédéséhez ugyanis nem elegendő az alapjában véve egészséges és versenyképes kapitalista gazdasági élet; az is szükséges hozzá, hogy a vagyonosok bízzanak ebben a gazdasági életben és az ennek keretét nyújtó politikai rendszerben, és elfogadják, hogy „szabályosan játsszanak".

Ortoli nyíltan megmondotta, hogy jelenleg nem ez a helyzet.

Kell-e a franknak a dollárhoz folyamodnia, hogy megmeneküljön?

A frank és a dollár kibékülése már befejezett tény, mert a nyár elején az amerikai államkincstár nagymértékben részt vett azokban a cserekereskedelmi megállapodásokban, amelyeket azért kötöttek, hogy kihúzzák a kátyúból a Francia Nemzeti Bankot.

De Gaulle tábornok, aki a múltban úgy dacolt a dollárral, nem szeretné, ha annak a nagy megaláztatásnak lenne kitéve, hogy megfelelő és illendő formában Washingtonban kérjen segítséget. Ezért kormánya a lehetetlent is megkísérelte — néha elég ügyetlenül, hogy a száműzött frankok visszatérjenek az anyaországba.

Valójában Washingtonnak semmiféle érdeke sem fűződik a francia valuta összeomlásához, amely súlyos megrázkódtatásokat jelentene más nyugati devizák, például a font sterling, sőt a dollár számára is. Minden arra mutat — beleértve a közeli napokban lefolyt Fowler—Ortoli megbeszéléseket is —, hogy a valutaháborúban a helyzet megnyugvása felé haladunk, s ez lehetőséget nyújthat a franknak arra, hogy a lehetőség szerint minél kevésbé rossz feltételek között foglalja el ismét helyét a nemzetközi sakktáblán.

A jelenlegi helyzet legijesztőbb képtelensége az, hogy ez a rendszer, amely száz éve a legkedvezőbb a vagyonosok számára, a lassított expanzió árán kell, hogy megvásárolja a vagyonosok bizalmát, s nem is biztos, hogy ez sikerülni fog neki, mert a 77 éves aggastyánok sem halhatatlanok. A francia burzsoázia fél. Ez a félelem készteti arra, hogy bajba keverje rendszerét és valutáját, hogy maga alatt vágja a fát. Ha félelmében tönkreteszi a valutát, szükségessé téve a devalvációt, akkor sikerült a rendszere hitelét rontania, saját maga hitelét rontania és robbanékony társadalmi helyzetet teremtenie, olyan helyzetet, amelyben nehéz lesz megtalálni azt a megmentőt, aki képes a vagyonosok javára megoldani ezt.

Digitized by Google

Egy vélemény

Mint a Társadalmi Szemle olvasója és a filmek rajongója, figyelemmel kísérek e folyóirat hasábjain megjelenő minden olyan írást, amely a filmművészettel kapcsolatos. Így érdeklődéssel olvastam *Fehér Ferenc* írását (Szövetség vagy kitagadás? Társadalmi Szemle, 1968. 8—9. sz.) valamint *Rényi Péter* és *Kálmán Endre* válaszát Fehér Ferenc őket érintő megjegyzéseire (Társadalmi Szemle, 1968. 10. sz.).

Nem vagyok sem filmkritikus, sem esztéta. A filmművészetet az egyik legjelentősebb tudatformáló tényezőnek tartom társadalmunkban, hiszen tömegművészetről van szó. Jómagam segítséget várok a filmművészektől abban, hogy eligazodhassam ellentmondásos korunkban, választ kapjak kérdéseimre, hogy emberségemben, személyiségemben gazdagodhassam. Tudom, hogy a filmművészetnek nem ez a kizárólagos feladata, de biztos vagyok abban, hogy igényemmel nem vagyok egyedül. Azért szántam rá magam, hogy elmondjam gondolataimat, mert az említett szerzők sem oszlattak el bennem egy kételyt, amelyet a Jancsó Miklós filmjei körül kialakult vita ébresztett bennem. Úgy érzem ugyanis, hogy *nem kap kellő hangsúlyt egy olyan szempont, amely a napjainkban folyó művészeti viták lényegét érinti, s amely némiképp közelebb vinne a Jancsó-probléma jobb megértéséhez.*

Arról van szó ugyanis, hogy Jancsó Miklós az általunk eddig elért gazdasági-társadalmi, politikai eredmények, a tudományos-technikai forradalom és a bonyolulttá vált nemzetközi helyzet által létrehozott új, bonyolult, ellentmondásos viszonyok között keresi a világ valódi arányait, és igyekszik abban meghatározni saját helyét.

Kissé általánosnak tűnik ez a megfogalmazás. Megkísérlem hát konkrétabbá tenni.

Jancsó filmjei nagyfeszültségű belső drámáról tanúskodnak. Alkotójuk makacs szenvedéllyel vallatja a világot, és benne elsősorban az egyes ember és embercsoportok pszichikai, erkölcsi teherbíróképességének, erejének határait kutatja. Úgy vélem, hogy ez a kérdésfeltevés nála mélyen belső, személyes indítékú.

Történelemszemléletének különösségét is ez magyarázza. Nem véletlen, hogy azokat a pillanatokat ragadja meg, amelyek úgynevezett *határesetek*. A győzők a legyőzöttek megsemmisítésére törekednek, és a legyőzötteknek csak a halál miként je közötti választás lehetősége marad meg: vagy megadással fogadják az elkerülhetetlen pusztulást, vagy fellázadnak, hogy emberségüket megőrizve, harcban essenek el. Jancsó filmjeinek tanúsága szerint ez az a pont, ahol egy ember, egy embercsoport, de egy társadalmi osztály is megmutatja igazi emberi, erkölcsi arculatát.

Nem véletlenül említem itt az osztályt, mert Jancsó Miklós tudatosan a magyar társadalom azon osztálya felé fordul, amely — úgy véli — a magyar nép történelmének alakulását befolyásolhatta volna, és napjainkban is jelentős társadalmi tényező.

Arra a kérdésre, hogy mi okozta a magyar történelem torzulásait, úgy keresi a választ, hogy ennek az osztálynak, *a magyar parasztságnak* azon rétegét, amely a forradalmi mozgalmak tömegerejét adta, *a történelem kritikus pontjain megvizsgálja:* vajon milyen hibái akadályozták meg abban, hogy hivatásának eleget tudjon tenni?

Tehát a történelem alakulását a tuda-

Digitized by Google

ti tényezők oldaláról ragadja meg, és a három legutóbbi, vitatott filmjének *(Szegénylegények, Csillagosok, katonák, Csend és kiáltás)* megalkotásában ez a szempont vezeti.

Jancsó Miklós művészetének megítélésében a félreértések egy részét az okozza, hogy legtöbbször csak az egyik alkotása alapján kíséreljük meg művészi szándékát, értékeit felderíteni, holott *mindhárom filmjét együtt* kell vizsgálat tárgyává tenni, mert e három film, érzésem szerint, egy bonyolult, átfogó probléma-komplexum megoldására irányuló törekvés egy mozzanata.

Megjegyezni kívánom, hogy modernnek és jogosnak ismerem el ezt a művészi alapállást. Jancsó filmjeire, és így a magyar filmművészetre is sok előny származott belőle. Elég itt arra utalni, hogy az igazságkeresés szenvedélye csak növeli a filmek által keltett szellemi izgalmat.

Jancsó Miklós nem elégszik meg a történelmről és önmagunkról kialakított eddigi felfogással. Hogy igaz képet kapjon a világról, és így helyét meghatározhassa, minden olyan mozzanatot alaposan megvizsgál, amely döntő tényezőként szerepelt a történelemben. Egy osztály tudati szintjének jelentőségét itt nem kell külön igazolni.

Történelmi filmek esetében kétségtelenül *szokatlan ez a módszer*, a kérdések megközelítésének ez a Jancsó által alkalmazott módja. Hiányérzetet kelt elsősorban abban a vonatkozásban, hogy *nem vizsgálja meg az okait annak, hogy hősei miért olyanok, amilyennek megismerjük őket.* Véleményem szerint azonban Jancsónak nem is állt szándékában ezen okok felderítése. Hőseinek éppen tudati, emberi, erkölcsi jellemzőit akarta feltárni. Nem akar történelmi tablót adni Ráday koráról, nem akarja újraértékelni a történelem legdicsőbb korszakáról, a Nagy Októberi Forradalomról alkotott képet, és a forradalmakat követő magyarországi ellenforradalom analízisét sem akarja adni. Ezek után kutatni filmjeiben — tévútra vezetne. Arra mutat rá, hogy *az általa vizsgált osztály hamis illúziókat táplált önmagáról*, lázadása ösztönös volt, és a szervezett terror súlya alatt könnyen önmagába hullott vissza, s alázattal tűrte az elnyomást, amely szinte kiáltott a lázadás után.

Jancsó Miklós filmjei azonban mégsem csupán történelmi tanulmányok. Szenvedélyes igazságkeresésnek vagyunk tanúi, amelyből érezzük a ma emberének görcsös vívódásait.

A művész mindig egy adott kor teljes emberi lényegének védelméért vagy kiteljesítéséért küzdő emberének szemszögéből ítél. Ez Jancsó Miklósra is érvényes. Ő a 20. század második felének embere. Úgy kérdez tehát, hogy abban *benne van önmaga is kételyeivel, vívódásával, nyomasztó élményeivel.* A múlt vallatásával magyarázatot keres legújabb kori történelmünk torzulásaira, de ezt úgy teszi, hogy feltárhassa a mai kor emberének igazi lényegét is.

Azért emelem ki ezt a mozzanatot, mert a filmek megítélésénél vagy csak a történelmi problematikára helyezik a hangsúlyt, és a történelmi hitelt kérik számon, vagy Jancsó műveit parabolának tekintik, és burkolt ítéletet vélnek kihallani korunkról. Magam is találkoztam nem egy nézővel, akik szerint Jancsó Miklós minden diktatórikus rendszer osztályszempont nélküli kritikáját adja.

A filmek pedig arról tanúskodnak, hogy a történelmi kérdésfeltevést és a szituációk megválasztását az emberi értékek, a szépség, az erő, az igazi emberi szenvedély, az emberi méltóság, az emberség, a humánum féltése, a bennük való szenvedélyes hinni akarás sugallta. Úgy hiszem, nem kell bizonyítani, hogy napjaink emberének aggodalma, vívódása kap itt hangot. (A világsikerhez nem kis mértékben járult hozzá ez a momentum.)

Jancsó hősei *ezért romantikusak.* Ők képviselik a művészben dúló vita téziseit és antitéziseit. A szegénylegények, a magyar internacionalisták, a legyőzött vöröskatonák az igaz emberi érzések, szenvedélyek, az egészséges emberi erő, szépség hordozói. Ők az emberi méltóság, a humánum letéteményesei. De emberek is, akik ragaszkodnak az életükhöz. Ráday és csendőrei, a fehérek és a magyar ellenforradalmárok az elpusztításukra törő szenvtelen, hideg, könyörtelen, ördögi gépezetté szerveződő racionalizmus megtestesítői. A kettő szembeállítása feszült drámai légkört teremt.

Így válik a történelem vallatása, az önmagunkkal való fájdalmas, de könyörtelenül őszinte szembenézés Jancsó Miklós

Digitized by Google

filmjeiben *a humanizmus drámájává*. Végső tanulsága az, hogy az emberségben, a humanitásban hinni kell. Igaz, védelméért és győzelméért kemény harcot kell vívni nemcsak az antihumánus erőkkel, de sokszor önmagunkkal is. Megszabadulva hamis illúzióinktól, gyengeségünktől, emberi öntudattal kell saját történelmünket formálni, hogy az emberformájú legyen, és elkerüljük a torzulásokat. Ehhez a harchoz pedig segítségül kell hívni a legmagasabb fokú tudatosságot.

Martinák János

Szerkesztőségi megjegyzés

A Társadalmi Szemle 1967. 10. számában örömmel adtunk helyet *Nemes Károly* disputára ösztönző tanulmányának, amely a magyar filmművészetben kibontakozó új törekvésekről szólt. Szükségesnek és hasznosnak találtuk a vitát, hisz a társadalmi cselekvést leginkább befolyásolni tudó, valóban tömeges hatású művészeti ág fejlődésének útját egyengethette. Mégpedig olyan periódusban, amikor a magyar filmművészek tudásuk javával a közélet gondjai, a társadalmi élet nagy kérdései, a ma emberét foglalkoztató problémák felé fordulnak, tehetségükkel ezeket ragadják meg.

Az eszmecserében — négy lapszámban — tizenegyen szólaltak meg, más-más szemszögéből mérlegelve filmművészetünk időszerű kérdéseit. 1968 májusában Rényi Péter nem lezárva, csak összefoglalva a vitát, levonta a disputa tanulságait. Ám Jancsó Miklós Csend és kiáltás című filmjének kritikája (Hermann István) egy erről szóló előbbi megjegyzés és a zárszó újabb hullámát indította el a vitának, most már közelebbről Jancsó művészetét mérlegelve, pro és contra. Újabb négy vitairatot közöltünk, a viszontválaszokat is beleszámítva.

Mostani számunkban egy spontán módon beküldött újabb írás — fenti hozzászólás — közlésével szerkesztőségünk befejezi a témához szóló írások közreadását. Folyóiratunk — több ágú társadalomtudományi és politikai érdeklődésével — nem alkalmas arra, hogy egyetlen művészeti ág lényegében egymáshoz közelálló néhány kérdéskomplexumának állandó és folyamatos fórumot nyújtson. Esetünkben ez a filmművészettel foglalkozó lapok és folyóiratok hivatása. Egy későbbi periódusban bizonyára ismételten helyt adhatunk majd folyóiratunk hasábjain a magyar filmművészet — akkor már újabb kérdéseket felvető — vitatkozó mérlegelésének.

Digitized by Google

KOMJÁT IRÉN: MEZŐ IMRE

Szatmár megyei szegény falusi gyerekből lett világot járt, művelt, ízig-vérig internacionalista forradalmárrá Mező Imre, a magyar munkásosztály nagy vértanúja. Az ő életén vezet végig Komját Irén szép, emelkedett írása.[1] A szerző nemcsak a levéltárak dokumentumaiból és a harcostársak elbeszéléseiből tanulmányozta Mező Imre életét, hanem ismerte őt Párizsban, a náci megszállás idején, az ellenállási harc tüzében, a párizsi nép felkelése napjaiban. Ezért hevíti át könyvét a baráti és harcostársi ragaszkodás emléke.

Ki gondolná, hogy a kitűnően képzett marxista Mező Imre még iskolába sem járhatott és 16 éves koráig írni-olvasni sem tudott? Magától tanulta meg az írás-olvasás mesterségét. Az idők folyamán azután megtanult több nyelvet: a németet, a flamandot, a spanyolt, a franciát.

Mező Imre a tizedik gyerek volt családjában. Apját ötéves korában veszti el. Már nyolcéves korában munkába állt nagygazdáknál. Később, miután kitanulta a szabómesterséget, kivándorol a belgiumi Antwerpenbe, ahol egy szabómesternél kap munkát. A húszas évek végén itt kerül kapcsolatba magyar kommunista emigránsokkal. Példás szorgalommal veti magát a marxista irodalom tanulmányozásába, és fáradhatatlan terjesztőjévé válik a Párizsban, Moszkvában, Bécsben kiadott magyar kommunista lapoknak és folyóiratoknak.

Mező Imre egyike lett a legjobb agitátoroknak és szervezőknek. Aki őt ismerte, tudja, hogy milyen közvetlenül tudott az emberekhez közeledni. Megnyerő modora, türelme az emberekhez mindenkiben rokonszenvet ébresztett iránta.

Jó talaja volt a belga munkásmozgalom Mező Imre fejlődésének: a nagy világválság éveiben, a belga szénbányászok, a vasipari nagyüzemek munkásai élethalálharcot vívtak a munkanélküliség és a kilátástalanság ellen. Mező Imre a többi magyar kommunista munkással együtt illegálisan részt vett ennek a mozgalomnak a szervezésében. Jó gyakorlati politikai iskola is volt számára Belgium; az egységfront a szociáldemokratákkal és a népfrontpolitika, amelyet Hitler hatalomra jutása után és Degrelle belga fasiszta vezér előretörése láttán a kommunisták erősen szorgalmaztak, Mező Imrének, mint a magyarok antwerpeni szervezete vezetőjének nagy erőt adott bonyolult munkájához. Ő volt a legagilisabb szervezője a kommunista irodalom Magyarországra és a náci Németországba juttatásának.

A spanyol polgárháború idején az antwerpeni magyar kommunisták is mind Spanyolországba akartak menni; a nők közül sokan mint ápolónők akartak a fronton segíteni. Mező Imre szervezte a magyarok megmozdulását és az elsők között jelentkezett a nemzetközi brigádnál. Felesége követte őt. Mező Imre ott volt Madrid védői között. Kétszer is megsebesült.

Egy csatában, Alcanis mellett, a Szalvay Mihály parancsnoksága alatt álló magyar zászlóalj, amelynek egyik századát Mező Imre vezényelte, súlyos helyzetbe került. A nagy túlerőben levő fasiszta lovasok bekerítették őket. Hadicsellel, leleményességgel mégis a magyar zászlóalj kerekedett felül. A csata után Mező Imre így szólt a harcosokhoz: „Tudjátok-e, fiúk, hogy milyen nap

[1] Komját Irén: Mező Imre. Kossuth Könyvkiadó, 1968.

Digitized by Google

van ma? Március 14-e, vagy 15-e. Itt mi, magyarok, most megvívtunk egy kis szabadságharcot."

A nemzetközi brigádoknak két és fél évi véres harc után el kellett hagyniuk Spanyolországot. A visszavonulás Franciaország felé keservesebb volt számukra, mint a viszontagságos odamenetel. A melegszívű Mező Imre, aki minden spanyol harcost testvérének érzett, sírva vett búcsút tőlük. Franciaországban a csendőrök őrizte táborok pokla fogadta az interbrigád tagjait. Ez örök szégyenfoltja marad a francia burzsoá köztársaságnak.

Elérkezett 1939 szeptembere; kitört a második világháború. A Francia Kommunista Párt felszólította a külföldi elvtársakat is, hogy önként jelentkezzenek a francia hadseregbe. Mező Imre jelentkezett. De amikor Szíriába vitték a külföldiek zászlóalját, ő hamar felismerte, hogy a francia burzsoázia, ha „eljön az ideje", a Szovjetunió ellen fogja bevetni őket. A francia hadsereg veresége és Pétain kapitulációja miatt ebből nem lett semmi. Mikor De Gaulle Londonból felszólította a Szíriában levő hadsereget, hogy csatlakozzon a szövetségesekhez, Mező Imre és kommunista bajtársai összeesküvést szőttek, hogy végrehajtsák a csatlakozást. Pétain emberei felfedték az összeesküvést és Mező Imrét több bajtársával együtt kényszermunkára ítélték.

Másfél év után visszakerült Franciaországba, mely akkor már a hitleri megszállás alatt senyvedett. Mező Imre franciaországi munkájáról ezt mondja egyik spanyol származású bajtársa: „A náciellenes propaganda nagy részét ő végezte. Ezzel a propagandával mindenüvé behatolt: hivatalokba, intézményekbe, a prefektúrákra, a parancsnokságokra, a német katonai egységekbe, repülőtereikre és katonai bázisaikra."

Mező Imre munkáját nagyra értékelte a francia párt. Párizsba rendelték, hogy részt vegyen a külföldiek ellenállási mozgalmának országos irányításában. A sztálingrádi csata után megsokszorozódott az ellenállási mozgalom ereje Franciaországban. Tömegsztrájkok törtek ki; a partizánharc az egész országra kiterjedt. Az internacionalisták mozgalmának titkársága őt és Rostás Istvánt bízta meg Párizs egy-egy szektorában a fegyveres csoportok irányításával. Részt vett a barikádharcokban, Párizs felszabadításában.

1945 nyarán ért haza. Szervező instruktor lett a budapesti pártbizottságon, lelkes propagandistája az egységfrontnak. „Szívósan magyarázta az üzem dolgozóinak — írja Komját Irén —, hogy a reakció meg-megújuló támadásaival számolni kell és ezekkel... csak a két munkáspárt harci egysége képes megbirkózni." Később a pártbizottság a legnagyobb üzemek szervező és felvilágosító munkájának irányításával bízta meg Mező Imrét. A gyáriak minden „rázós" kérdést vele beszéltek meg és ő a legbonyolultabb helyzetekben is tudott tanáccsal, tettel segíteni nekik. Helyes munkastílusra tanította a funkcionáriusokat; megtanította őket bírálat és önbírálat gyakorlására, a demokratikus centralizmus elvének helyes értelmezésére és alkalmazására. A szakszervezeti tömegmunkát is megismerte.

Ha ideje engedte, olvasott és tanult. Mindig kereste a társadalmi jelenségek összefüggésének elméleti magyarázatát és mindig nagy súlyt helyezett az ideológiai harcra.

Mező Imre jó politikai érzékről és bátorságról tett tanúbizonyságot, amikor szembeszállt a Rákosi-féle pártvezetés helytelen határozataival, például a káderkiválasztás kérdésében. Nem azért rossz a hangulat az üzemekben és nem azért rosszak az állapotok falun — vallotta —, mert az ellenség benyomult az alsó pártszervezetekbe, ahogyan a vezetés állítja, hanem azért, mert eltorzult a párt politikája, és ez kihat az alsóbb szervezetek munkájára és életére.

Ostorozta a bizalmatlanság légkörének terjedését a pártban. Élesen kikelt az egyes helyeken megnyilvánuló értelmiségellenes hangulatokkal szemben. Szóban és írásban harcolt a helyes gyakorlatért a tagok toborzása és nevelése kérdésében. Mestere volt az úgynevezett aprómunkának az üzemekben és a társadalom más szektoraiban.

Mező Imrét sem kímélte meg a féltékeny karrieristák rágalomhadjárata. Volt abban az időben egy Földvári Rudolf nevű botcsinálta titkára a budapesti pártbizottságnak. Ő vádolta meg Mező Imrét azzal, hogy belgiumi és spanyolországi szereplése „tisztázatlan", és egyéb célzásokat tett rá. Imre hosszú hónapokon keresztül harcolt kommunista

Digitized by Google

becsületéért, mígnem sarokba szorította azt is, aki rágalmazta őt és azokat is, akik hajlamosak voltak arra, hogy elhiggyék a rágalmat. Az 1956-os ellenforradalomban Földvári a barikád túlsó oldalára, az ellenség oldalára állt.

Élete teljében pusztult el Mező Imre, akinél bátrabb és finomabb érzékű pártmunkást nem ismertünk. Az ellenforradalmárok golyója oltotta ki életét. Amikor látta, hogy az ellenséges túlerővel szemben a budapesti pártbizottság épülete, amelynek védelmét ő vezette, már nem tartható, Asztalos János és Papp József ezredesekkel együtt fehér zászlót lengetve kilépett a Köztársaság térre. De ekkor a gyávák siserahada tüzet zúdított rájuk és megölte őket. Mező Imre úgy halt meg, ahogyan élt: becsületes, hősi életét hősi halállal fejezte be. A párt megsiratta és soha sem felejti el tehetséges, meleg szívű fiát.

Komját Irén könyvét mindenkinek ajánljuk, akit érdekel az: hogyan, milyen harcok tüzében fejlődött egy szegény proletárgyerek igazi kommunista vezetővé. A könyvhöz Kádár János írt előszót, aki hűséges barátja volt Mező Imrének. Kádár elvtárssal együtt mi is reméljük: „ez a könyv is segít abban, hogy Mező Imre munkáját, harcát sokan és az eddiginél is jobban megismerjék. Gazdag hősi életének tapasztalatait tanítsuk és tanuljunk belőle."

Nógrádi Sándor

A WILHELMSTRASSE ÉS MAGYARORSZÁG

(Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933—1944.)

A fasiszta Németország Magyarországra vonatkozó diplomáciai iratait publikáló kötet témai, műfaji, tartalmi okokból egyaránt sikerre számíthat. A háború befejezése után közel negyed századdal nemhogy csökkenne, hanem egyre növekszik az érdeklődés e korszak története iránt. Az emberek meg akarják ismerni a maguk vagy szüleik legtragikusabb élményének igaz történetét, lázasan kutatják a sokszor hihetetlennek tűnő események és tettek mozgató rugóit — igazságkeresésből, kíváncsiságból, önigazolásuk vagy tanulságok szerzése céljából. A könyv témája tehát találkozott az olvasóközönség érdeklődésével, nemkülönben műfaja. A sokféle magyarázat, a gyakran változó szó vesztett hiteléből, az emberek nagy része nem készen kapott értékelésekre vágyik, hanem arra, hogy a tények ismeretében maga jusson el a keresett igazságig. Ez a magyarázata a dokumentumok, a történelmi forráskiadványok műfaji világsikerének.

Azt a kérdést, hogy kis országunk hogyan sodródott egy olyan világméretű, óriási háborúba, amelyhez semmi érdeke nem fűződött, még egyetlen történelmi forrásgyűjtemény sem mutatta be olyan hitelesen és sokrétűen, mint ez a *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt* és *Juhász Gyula* összeállításában megjelent kötet. S ha a wilhelmstrassei náci német külügyminisztériumnak és a londoni *Foreign Ministry Library*-ben és a washingtoni *National Archives*-ben levő magyar vonatkozású anyagából neves történészek által gondosan kiválogatott, hétszázhuszonkét iratot tartalmazó, több mint ezeroldalas kötet alapvető kérdésekben nem módosítja is a magyar marxista történelemtudomány megállapításait, sok vonatkozásban gazdagítja és igazolja az eddig felrajzolt képet.

Mind a bevezető tanulmány, mind az iratok válogatása azt a törekvést tükrözi, hogy a legfontosabb vonatkozásait mutassa be a kor külpolitikai és nem csupán külpolitikai életének, mentesen minden torzító egyszerűsítéstől. Maga a korszak politikája torz: egy olyan ellenforradalmi korszak politikája, amelyben a fenyegető német expanzió közepette a területi revíziót politikájuk tengelyébe állító magyar uralkodó körök szükségszerűen sodródnak bele a náci nagyhatalmi politika érdekkörébe. Nem lehet csupán vagy elsősorban ideológiai érvekkel magyarázni, hogy elsőnek a gömbösi magyar politika törte át a német fasizmus nemzetközi diplomáciai elszigeteltségének falát s kísérelt meg egyensúlyozó szerepet betölteni az akkor még ellentétes érdekei miatt feszült viszonyban levő két fasiszta nagyhatalom, Németország és Olaszország között. S

Digitized by Google

bár a kötet első részének azok az iratai, amelyek Gömbösnek Hitlerrel váltott üdvözleteit, a berlini utazások visszhangját tartalmazzák, az ideológiai azonosság mellett a magyar agrárexport reálérdekeivel magyarázzák a náci Németországhoz való magyar közeledést, az igazi, a mélyebb ok a revíziós politika külpolitikai támaszának keresése, amely elutasított mindenfajta megbékélést a szomszéd országokkal. Pedig a kötet bizonysága szerint is — józan feltételek mellett meg lett volna a lehetőség és voltak is nemzetközi kezdeményezések erre. A németek azonban jól tudták, hogy a magyar revíziós politika Németországra van utalva, s nem vették komolyan Kánya külügyminiszter óvatos fenyegetéseit, hogy Magyarország a Dunamenti népekkel szövetségre lépve elzárja a német terjeszkedés útját, hanem a magyar területi igények kielégítésének ígérgetésével növelték a magyar jobboldali körök német orientációját. E köröknek azonban már 1936-ban csalódniuk kellett: amikor először nyílott volna lehetőség részleges revízióra — Ausztria bekebelezése kapcsán, Burgenland tekintetében — Németország elzárkózott minden erre vonatkozó tárgyalástól.

Ettől kezdve — a kötet iratanyagának bizonysága szerint — kettős törekvés tapasztalható. A magyar uralkodó körök egyrészt a revízió támogatásának reményében egyre fokozódó mértékben támaszkodnak a hitleri Németországra, másrészt időnként és alkalmanként lazítani igyekszenek egyoldalú német orientációjukon.

A kötetben nagy súllyal szerepel a magyarországi német kisebbség helyzetének és mozgalmainak kérdése. A német expanzió nem támaszkodhatott történelmi és etnográfiai érvekre (mint például a magyar), hanem a német népiség" elvét dolgozta ki, a német „népi tudat" és „összetartozás" érzését hirdette meg a határokon kívül bárhol élő németség számára is. Egyre erőteljesebb és durvább propaganda indult a magyarországi németség körében is. A magyar kormányoknak vitális érdekük volt, hogy bár külpolitikailag a magyar revíziós terjeszkedés érdekében Németországra támaszkodnak, ellenálljanak az országon belül a német terjeszkedést célzó német „népiség" követeléseinek. Ez az ellentmondás aztán sok tekintetben zavarta a német—magyar együttműködést. (Ezt a kérdést különben bővebben tárgyalja monografikus formában Tilkovszky Lorántnak „Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938—1941" című, 1967-ben megjelent könyve.)

A kötet következő részében számos dokumentum mutatja be az 1939-cel megerősödő, Teleki által képviselt s eleve kudarcra ítélt lavírozó politikát, amely arra törekedett, hogy az ország szuverenitásának megőrzése mellett a németek segítségével nyerjen területeket a hitleri erőszakkal „újrarendezett" Európában. Ekkor még ellent tudtak állni a német nyomásnak, amely Magyarország valamiféle részvételét követelte Lengyelország leigázásában. Mikor nem sokkal később a magyar kormány felveti a romániai revízió kérdését, a németek helyezkednek elutasító álláspontra.

Rendkívül érdekesen mutatja be a kötet, hogyan történt 1939-ben Imrédynek Telekivel való felváltása, s hogy tett Teleki kísérletet a kormány bal- és jobboldali ellenzékének visszaszorítására. Az iratokból kiderül, „hogy a németek hovatovább veszélyeztetve látván magyarországi pozícióikat az országra gyakorolt nyomás fokozódó ellenhatásától, Horthyval garantáltatták, hogy a Bethlen körül szervezkedő, a németekkel szembeni elégedetlenséget felhasználó és szító ellenzéket semmi körülmények között sem engedi kormányra, a maguk részéről viszont érzékeltették, hogy a nyilasok hatalomra juttatása nem érdekük, ha az uralmon levő magyar kormánnyal egyezkedve megtalálják számításukat. Ennek alapján Teleki megindíthatta a küzdelmet nemcsak a baloldal, hanem a kormányellenes jobboldal ellen is, amely azután elindította a jobboldali ellenzék Teleki-ellenes támadásainak hullámait.

A háborús évekre vonatkozó magyar külügyminiszteri iratanyag igen hiányosan maradt meg, ezért a kötet dokumentumainak mintegy felét kitevő, 1941 utáni iratok a történelemkutatás szempontjából is rendkívül jelentősek. Ebből az iratanyagból is kitűnik, hogy Bárdossyval zavartalanul működtek együtt a németek, de Kállayt kezdettől fogva gyanakvással fogadták. Törekvésük az volt, hogy Magyarországot teljesen elszakítsák a nyugati hatalmaktól és

Digitized by Google

minél nagyobb mértékben bekapcsolják a háborúba. Igen érdekes iratok világítják meg a magyar—német tárgyalásokat, amelyeken (1941—1942-ben) még Galícia Magyarországhoz való csatolása is szóba került.

A kötet Magyarország német megszállásának rendkívül sokirányú és gazdag iratanyagával záródik, ennek törzsét Veesenmayernek az élet szinte minden területére kiterjedő, részletes és alapos jelentései alkotják. A kötet nem tartalmaz 1944 novembere utáni iratokat; ilyenek nem maradtak fenn.

Csak egyet lehet érteni a szerzőknek azzal a közlési módjával, hogy adatok erejére bízzák az olvasó ítéletének kialakítását, s nem az iratokkal való vitatkozásnak, vagy ezek agyonmagyarázásának, hanem válogatásuknak eszközével segítik a helyes tájékozódást. Az órási iratanyagnak a korszak politikai életébe való behelyezését igen szerencsésen segíti a bevezető tanulmány, amely a kor áttekintésén túl az iratanyag jellegének és forrásértékének megítélésében is eligazítást ad, s értékes útmutatást a válogatás szempontjairól.

A kötetet alapos névmutató egészíti ki és teszi még használhatóbbá. Csak örömmel lehet üdvözölni ezt, a kutatókat és a szélesebb olvasóközönséget egyaránt kielégítő és felnőttként kezelő dokumentumkötetet.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Szabolcs Ottó

LŐRINCZE LAJOS: NYELVŐRSÉGEN

A nyelvművelés a nyelvtudománynak az az ága, amely az érdeklődők legszélesebb és legsokrétűbb tömegét vonzza és mozgatja meg. Egyúttal történeti folytonossága is a leginkább nyilvánvaló. A helyes nyelvhasználat mindig és mindenkinek szívügye volt, s a helyes nyelvhasználat kérdésében többé-kevésbé mindnyájan illetékesnek tartjuk magunkat is. A nyelvművelő előtt tehát igen nehéz feladat áll. Egyrészt igen különböző műveltségi és gondolkodási szintű közönség szükségleteit, várakozásait kell kielégítenie, másrészt igen gazdag és igen ellentmondásos hagyomány sugalmaival kell megbirkóznia. Mert e hagyomány egymásnak gyakran élesen ellentmondó irányzatai nem csupán régi tudósok könyveinek lapjairól sugározzák ki reá hatásukat, hanem a sokrétű közönségből is, amelyben még ma is egymás mellett élnek ez irányzatok elvei — habár többnyire töredékesen és eltorzítva.

A fölszabadulás utáni nyelvművelés az ötvenes évek első felében indult el. A közönség körében legismertebb képviselője, központi alakja *Lőrincze Lajos* lett. Lőrinczének ez év tavaszán jelent meg a harmadik kötete. Rádiós ötperceinek kibővített anyagát s néhány hosszabb, másutt elhangzott előadását, illetőleg cikkét foglalja magában. Alkalom ez arra, hogy számba vegyük: mint sikerült másfél évtizedes munkásságával megfelelnie az említett nehéz feladatoknak.

Tudományága természetének megfelelően az első kérdésünk tehát azt kutathatja, hogy *tevékenységének milyen a viszonya a hagyományhoz*, milyen elméleti s gyakorlati előzményekre épített, s miként formálta át azokat.

A modern magyar nyelvművelés első korszaka *Bessenyei*vel és *Kazinczy*val indult el, s *Toldy Ferenc*cel, *Bugát Pál*lal, *Fogarasi János*sal az 1850—60-as években zárult le. A másodikat, az 1860-as évektől s a *Nyelvőr* megindulásától (1872) számíthatjuk, egészen a fölszabadulásig. A harmadik korszak pedig a máé. Mindenik korszakban más volt a nyelvművelés feladata, s így mások a módszerei, más a programja is. A nyelvművelés *elvi alapvetése* azonban *fokozatosan és folyamatosan alakult* ki, ellentétes nézeteken át haladva előre, de mindenkor szoros összefüggésben az egyes korszakok nyelvszemléletével, általános nyelvészeti felfogásával, társadalom- és történetbölcseletével.

Az első korszak, amelynek programja az újítás volt, a felvilágosodás és romantika nyelvszemlélete nyomán formálta ki nyelvművelő elveit, ám ebben töredékes és alkalomszerű volt. A feladatok megoldását mindenesetre elősegítette ez a töredékesség és alkalomszerűség: a

Digitized by Google

gyakorlat messze elébe vágott az elméletnek. A kor hazai nyelvészeti gondolkodásának szintjén megalkotott zárt elvrendszer akadályozta volna a gyakorlatot.

A *második korszak* zárt elvrendszert alkotott. A Nyelvőr első szerkesztője, *Szarvas Gábor* körül csoportosuló nyelvészek alakították ki ezt az elvrendszert. A Nyelvőr nagy eredményeket mondhatott a gyakorlat terén magáénak. De nem elvei következtében, hanem, mondhatnánk, ezek ellenére; a gyakorlati szükség érzékeny jelzése s részben való kielégítése jegyében. Elvei a pozitivizmus s a liberális nacionalista késő-romantika eszméinek sajátos vegyületét alkották. Sommásan azt mondhatjuk, hogy *Beöthy Zsolt* irodalmi törekvéseinek nyelvészeti tükörpárjai ezek. Ezeknek az elveknek a követői azt vallották, hogy a nyelvtörvények örökké változatlan természeti törvények, s a nyelvtudomány által kielemzett szabályok természettudományi érvényűek. Úgy vélték továbbá, hogy az irányt szabó elem a nemzeti nyelv közösségén belül egyedül és kizárólag az a falusi, az a paraszti nyelv lehet, amely még érintetlen minden idegen hatástól s egyedi, intellektuális önkénytől. A nyelvművelés céljául a nemzeti karaktert őrző nyelvi törvények megtartatását tekintették, nem pedig a nyelv kommunikációs szerepe betöltésének elősegítését.

A két háború közti nyelvművelés ez elvi örökség tekintetében kettévált: egy része az abszurdumig vitte Szarvasék elveit, kivált ezeknek az elveknek nacionalista-provinciális elemeit. A másik irányzat ezzel szemben az ő gyakorlatukból is csak a funkcióra, a szükségre alapozó módszereket vette át. Maga azonban nem alakított ki tudományos igényű s érvényű rendszert.

Lőrincze és munkatársai így nem építhették rá elődeikére a maguk elméleti felfogását. Volt azonban a magyar nyelvművelésnek egy másik elvi hagyatéka is: *Arany Jánosé*. Arany nyelvtörténeti ismeretei, nyelvtudományi jártassága egyenrangú volt kora legjobb nyelvészeinek ismereteivel és jártasságával. Nyelvszemlélete pedig határozottan korszerűbb és reálisabb volt többségük felfogásánál. Érdemes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a kor nyelvészei közül már az 1860-as években határozottan amellé az (idegenből jött) *Budenz József* mellé állt, aki talán a legkorszerűbb nyelvszemléletet képviselte nálunk akkor. Nem tudjuk, Lőrincze s munkatársai mindig tudatosan s programszerűen nyúlnak-e vissza Arany felfogásához, de munkásságuk kétségtelenül az ő továbbfejlesztett felfogásához hasonló elveken nyugszik. Lőrincze köre a nyelvet *nem önmagában, elszigetelten szemléli*, mint a pozitivisták, *hanem társadalmi funkciójában* ragadja meg, mint Arany is. A nyelvet Arany a nemzet legféltettebb kincsének tartotta. De úgy vélte, nem azért van, hogy szolgálják, hanem, hogy szolgáljon. A funkció változásával változik a nyelv rendszere s változnak törvényei is. S a funkcionális szemlélet tudatos történeti dialektikával párosul Lőrinczénél, akárcsak Aranynál, aki fölismerte, hogy a nyelv történetének minden korszakában s rendszerének minden területén egyszerre van jelen a megőrzés és a megújítás törekvése, de arányuk korszakonként és területenként más és más. S tudta, hogy a nyelvész, az író, a nyelvművelő ezt az arányt akkor befolyásolhatja hatékonyan és helyesen, ha felismerte az illető korszak s az illető terület fejlődéstörténeti igényeit. Lőrincze munkásságában ez a megítélés és ez a befolyásolási szándék *a társadalmi igény, a kommunikációs feladat mérlegelésén, a fejlődéstörténeti funkció számbavételén* nyugszik.

Arany azt is jól látta, hogy a nyelvi változás leghatalmasabb alakítója a mindennapi nyelvhasználat, a beszéd. Megsejtette azt, amit később, pár évtized múltán *de Saussure* fogalmazott meg pontosan: a nyelv rendszere a beszédben realizálódik konkrét, élő valósággá. Ezért úgy látta, hogy a szavakra összpontosító, etimológiával s szóalkotástörvényekkel érvelő, mint mondani szokta, „a szavak egérfarkába kapaszkodó" nyelvművelés a lehetőségeknek csak igen kis hányadát, töredékét tudja kihasználni. A *mondatra összpontosító*, a stílfunkció alapján ítélkező és beavatkozó nyelvművelést javallt. Ezt az elvet követi, fejleszti tovább Lőrincze, midőn a kommunikációs helyzetben betöltött szerep alapján alkotja meg egy-egy jelenségről ítéletét, fejti ki egy-egy vitatott nyelvi tényről javaslatát. Dialektikus marxista történeti iskolázottsága eligazítja az új fejlemények egymásnak lát-

Digitized by Google

szólag ellentmondó tényei között, s tudja, hogy hol az egyszerűsödés, hol a sokrétűvé válás, hol a differenciálódás, hol az integrálódás, hol az újítás, hol a megőrzés jelenti a nyelv gazdagodását.

A nyelv fejlődésének *a társadalom fejlődésétől való függését* mindenkor szem előtt tartja, de őrizkedik e függés vulgáris, közvetlen értelmezésétől, s mindig számol a nyelv önelvű fejlődésével Tudja, hogy a megfogalmazott nyelvi törvények száma hasonlíthatatlanul kisebb, mint az előforduló kérdéses eseteké. Nyelvművelő tevékenységének, tudósi magatartásának legfontosabb mozzanata e felismerésből fakad. A nyelv törvényeinek szellemére kívánja érzékennyé tenni, megtanítani olvasóját, hallgatóját.

Ez a célkitűzés határozta meg, alakította ki Lőrincze tevékenységének módszerét, stílusát és modorát. Az élet s a nyelv legkülönbözőbb területein ragad meg egy-egy jellegzetes, problematikus nyelvi jelenséget. Mégpedig többnyire úgy, abban a formában, *ahogy az a széles közönségnek tudatában megjelenik.* Néhány lapnyi szemléletes értelmező szöveggel, néhány percnyi könnyed értelmező beszélgetéssel aztán beleviszi hallgatóját, olvasóját a helyes nyelvhasználat szabályainak, a nyelvtörténeti fejlődés törvényeinek megtárgyalásába, s minden fölvett példán, minden fölvett helyzetben tudatosít valamilyen fontos nyelvi sajátságot. Rendkívüli találékonysággal, de többnyire minden erőltetettség nélkül a legváltozatosabb tárgyakból és helyzetekből indítja el cikkeit és beszélgetéseit. Tudományának tökéletes birtoklása mellett széles életismerete, lélektani érzékenysége, a valóság iránti mély és sokrétű érdeklődése segíti, hogy napjaink nyelvhasználatának szinte minden területét be tudja vonni beszélgetéseinek, diszkussziónak körébe. Ez pedig azt is jelenti, hogy szinte minden műveltségi szinten s minden foglalkozási területen érdeket tud kelteni a nyelv ügye iránt.

Lőrincze mindenesetre azok közé tartozik szellemi életünkben, akik valóban jó eredményeket mondhatnak magukénak. A nyelvművelés az ő hallgatója és olvasója számára nem öncél vagy „nemzeti misszió", hanem mindenekelőtt az emberi érintkezés és megértés elősegítésének hatékony eszköze. Amit hiányolunk kötetéből — és munkásságából is —, az is épp a cél tudatosításához kapcsolódik. Annyi gyakorlati tapasztalat s elméleti tisztázás birtokában nem volna-e immár itt az ideje, hogy külön elméleti tanulmányban foglalja össze tevékenysége elvi alapvetését, s szembesítse azt tudományága történetével? Nemcsak a közönségnek, nemcsak a nyelvtudománynak, hanem a maga további munkásságának is nagy szolgálatot tenne ezzel.

(Akadémiai Kiadó, 1968.)

Németh G. Béla

Déry Tibor: Szembenézni — Illyés Gyula: Az éden elvesztése

Az emberiség történetének eddig is ismert, de a XX. században egyre súlyosabb kétely és dilemmája: nem veszélyezteti-e az ember erkölcsi felemelkedését *a tudomány, a technika fejlődése,* mind jobban táguló műveltségünk? Védtelenek, tehetetlenek vagyunk-e, ha létrehozója ellen fordul, az embertelenség szolgálatába áll a civilizáció? Mit tegyünk, „ha jő a harag napja, ha robban az atom"? Csak akkor? Nem! A végveszély előtt kell számot vetni lehetőségeinkkel. Ez a magatartás kapcsolja össze Illyés és Déry közös kötetben megjelent írásait. Kétlőjük kérdésfelvetése eltérő, így válaszuk is különböző.

Illyés Gyula Az éden elvesztése című oratóriumának alaptétele az, hogy nem az emberiség biológiai pusztulása, hanem emberi mivoltának megsemmisülése, a civilizáció száműzése a legfőbb veszély. De ezt a veszélyt éppen a kultúra emberőrző erejével kell leküzdeni, ezzel kell védeni az „édenkert" megteremtésének lehetőségét. *A mindenkori jövő, „a tökéletesedés hona" az ember kezében van.* E tételekre, a belőlük sarjadó tanácsokra épül az oratórium prózában megfogalmazott gondolati váza.

Az oratórium verseiben a kor embertípusai vallanak. Vannak, akik a végső tisztulást, nemünk jobbulását várják a pusztítástól, s akik az újrateremtődő élet lehetőségével mentik magukat a szembenézéstől. Megszólalnak azok is, akik az életbenmaradókra hárít-

Digitized by Google

ják az emberiség gondját. Vall az eleve elrendeltség híve, a sors szolgája, az önhitt s a veszéllyel szembeszálló, másokért s másokkal együtt munkálkodó. Történelmi hitelt a humánum megmentéséért küzdő, az emberiségben, nemes akaratok erejében bízó szereplő vallomásának ad a még fülünkben csengő magyarázó tétel.

Illyés nem kérdőjelezi meg a sorsunkat alakító cselekvés célhoz érését, szükségességét, értelmét. A hatalom és az erkölcs ellentétét is megoldhatónak látja: „Igaz, kézzel nem érem el a toronygombot, de nem igaz, hogy nem tudok odajutni a belső lépcsőkön például." A hatalom is emberi mű, tehát az egyén, a közösség tettekben jelentkező morális tökéletesedése a világ sorsán alakít. A feladat az, hogy a kor embere erejéhez mérten, erejében bízva küzdjön az embertelen hatalmak okozta valóságos veszély ellen, folytassa „Ádám földszelídítő harcát".

Az oratórium a somogyjádiak kérésére íródott. Illyés az ő cselekvési eszközeiket is számba veszi. Korlátozottnak látja? Igen. Fájdalmánál erősebb a vágya: a legnemesebb akarat váljon az embertelenséget megfékező hatóerővé. S ennek megvalósítása a somogyjádiaknak is feladatuk.

A veszély nagyságát, a cselekvés felősségét érző s átgondoló író nem a félelmet ülteti el bennünk. Két vezérlő elve: erő és szeretet.

Déry Tibor Szembenézni című jelenete a teljes bizonytalanság élményétől fogantatott. Válaszul íródott Illyésnek cselekvő hitet sugárzó alkotására. Kérdésessé válik benne, hogy párhuzamos-e az ember technikai, társadalmi felemelkedése az erkölcsével, eljuthat-e az ember önmaga megteremtéséhez, s hogyan egyeztethető össze a szabadság és a rend, a hatalom és a boldogság.

Felvetette e kérdéseket már más Déry-írás is. A szabadság nélküli rend képét rajzolta meg a *G. A. úr X-ben* című utópikus regény. A hatalom és a boldogság konfliktusán épül *A kiközösitő*, „egy történelmi személy valóságos életének feltételes módban előadott, elidegenített paródiája". Nemcsak a felvetett problémák azonosak Déry újabb művében, hanem az írói magatartás is: a kételyeinkkel való szembenézés. S most a régóta gyűlő érzelmek, gondolatok a végveszély előtt állók aggodalmától és felelősségérzetétől izzó, költői megformálást nyertek. A költő kettős énje csap össze Somogyjád és Kakukháza vitájában. A vissza-viszatérő monológok sem nyújtják azonban az ellentétek biztonságot sugalló megoldását, csupán egy „különbéke" megkötését a világgal. Úgy tűnik, áthidalhatatlan a Somogyjád és Kakukháza közti szakadék, s ezt az érzésünket fokozza az ösztönök szerepének eltúlzása is. Az ősanya a teljes élet megteremtésének vágyával és szeretetével szüli újra önemésztő gyermekeit.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

V. Kuna Margit

Demény Ottó: Életforma

Oda kell magam adnom,
míg elfogadható
tettekké érlelődik
ujjam alól a szó...

(Úgy volt teljes a nap)

Demény Ottó ötödik verseskötete egy meglepően gyors és töretlen költői fejlődés fontos állomása. Mindössze tíz év telt el első kötetének a *Virág utcá*nak megjelenése óta, s akkor — mint fiatal munkásköltő — egyszerű tiszta hangjával vonta magára a figyelmet. Ám osztatlan sikert első köteteivel nem aratott. Egyszerűsége, természetessége mellett munkás múltja és osztálya iránti hűsége volt legfőbb erénye, de ez a közösségvállalás „nem sarkallta nagy költői tettekre". A kritika joggal vetette szemére témáinak személyes emlékeihez való kötődését, hiányolta költészetének érzelmi fűtöttségét, nagyobb intellektuális feszültséget, változatosabb és a költői nyelv mai lehetőségeit jobban kihasználó versformálást kért tőle számon.

Az *Életforma* kapcsán szinte egyik kifogást sem ismételhetjük meg. Pedig Deményt ma sem érdeklik „a szédítő magaslatok" sem „a homályos mélység", s mintha csak kritikusaival szemben védené költő-énjének öntörvényűségét:

Bízzátok rám, hogyan
szeressem az életet
a magam módján — tisztán
és egyszerűen...

— ismétli makacsul költői magatartásának alapelvét. Fejlődésének titkát tehát hiába keresnénk magatartásának megváltozásában.

Digitized by Google

Alkotómódszerében, sőt témáiban sem találunk feltűnő változást. Még mindig vívódik múltjához és osztályához kötő érzelmeivel, de tudatosan küzd is e kötöttség régi formái ellen. Nem menekülni próbál, de még csak felejteni sem. Hisz számára „ ..ott volt könnyebb", s tudja, hogy „minden kitörés árulás, / ha nem miattuk van / s nem értük". De hűsége már nem szelíd megtartó erő, ragaszkodása nem fel-feltörő nosztalgia a gépek, a gyár s a külváros iránt, hanem egy életre szóló tudatos elkötelezettség, cselekvő indulat, aggódó düh és önemésztő forradalmi láz.

Bármily meglepőnek hat is, Demény, akit a „megelégedettség s a derűs harmónia" költőjének ismertünk meg — forradalmár költő. Félreérthetetlenül vall erről az Életforma két kiemelkedő, nagyszabású költeménye: *A mi időnk* és az *Erre emlékezzetek*. Nem alkalmi ünnepi köszöntői ezek a nagy Októbernek s a Tanácsköztársaságnak, hanem a forradalom folytatására mozgósító s az eszme tisztaságát óvó költői tettek. Nemcsak önmagukban jelentős alkotások. Demény egész eddigi költészetében központi helyük van. Korábban fel-fellobbanó közéleti szenvedélye itt válik közvetlenül közösségivé, derűs optimizmusa itt érik hitté, iróniája dühvé, segítő szándéka cselekvő akarattá.

Meg kell fürödni minden
nemzedéknek
e haldanvolt harc
élménysugarában.
Vérbe kell plántálni
szenvedélyét,
s a szorongást, hogy
veszélyben forog...

— szólít fel Lenin forradalmára utalva *A mi időnk*-ben.

„Veszélyben forog" — ez egyik versének címe is. Veszélyben van minden vívmányunk, nemcsak azért, mert ellenséges hatalmak kívánják rendünk pusztulását, hanem mert bennünk és közöttünk vannak árulói: a közöny, az önzés, a szellemi igénytelenség, s gyengeségünk hódolata romboló mámorok hatalma előtt. Veszélyben forog, mert boldogulásunkat nem saját erőnktől, kitartásunktól reméljük, hanem a lutri hetenként kábító ésélveitől:

...míg munka zúg a
betonváz alatt,
— a géppadon lottószelvény
zizeg.
Nem ezért lettem e földön
szabad!
Én emberibb szerencsében
hiszek...

— fakad ki, s az elkeseredés hangja megvetéssé és dühvé keményedik:

Ütnék rajtuk s szavam is
hasztalan
Ők élnek a lét napos oldalán.
Rohadt kis sláger sír
a rádióból
cinikusan, pimaszul, ostobán...

Felháborodása azonban sosem csap gyűlöletbe, aggodalma nem teszi kétségbeesetté. Mert, bár „tud minden veszélyről", látja életünk ragyogó lehetőségeit is. Bízik az emberiségben, amely „boldogságra még sose tört / ilyen tudatosan". Hisz Európában, amelynek „esélyeitől vemhes a világ".

Elvont fogalmai közül a *veszély* és az *esély* szavak szerepelnek leggyakrabban. S hogy minden nemes indulat és forradalmi tűz ellenére kiegyensúlyozott költő maradt, azt éppen az magyarázza, hogy mindkettőre egyaránt érzékeny. Ez a kiegyensúlyozottság azonban már nem a reflexív költő szemlélődő nyugalmát jelenti. Dinamikus nyugalom ez, amelyet csak az értelmes cselekvés éltető ritmusa adhat. Csak akinek ebben része van, mondhatja Demény Ottóval együtt:

„Boldog vagyok, hogy épp
ma élhetek, / hogy a mi
időnk történelme nagy
próbáira engem is kiszemelt, / s én emelt fővel
szolgálok neki."

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Kulin Ferenc

Bulgakov magyarul

Hihetetlenül gazdag a két világháború közötti kor szovjet irodalma. Több mint egy évtizede tart a Szovjetunió „elsüllyedt" irodalmának újrafelfedezése, s még mindig ismeretlen kincseket találunk. *Mihail Bulgakov* műveinek többsége például az elmúlt két-három évben jelent meg először nyomtatásban, s így a szélesebb olvasóközönség csak most ismerkedhet meg velük. Az *Európa Könyvkiadó* dícséretes gyorsasággal adta ki két fontos regényét magyarul, *Grigássy Éva* és *Szőllősy Klára* kiváló fordításában.

Bulgakov (1891—1940) kijevi értelmiségi családból származott, tanult mestersége az orvosi. Mindvégig az irodalmi élet perifériájára szorultan alkotott. Jellegzetesen magányos alakja korának, amelyre pedig a kollektivitás nyomja rá bélyegét. Ezért és a klaszszikus hagyományokhoz való ragaszkodása miatt inkább ellenségei akadtak, mint barátai. *A fehér gárda* című regényéből írta a *Turbinék napjai* című színművét, amelyet 15 év alatt közel ezerszer játszottak Sztanyiszlavszkij rendezésében. De e nagysikerű darab miatt élesen támadták a szerzőt, későbbi drámáit

Digitized by Google

be sem mutatták, illetve betiltották. 1930-ban nyílt levelet intézett a Szovjetunió kormányához, mert helyzetét tarthatatlannak érezte. Végül is — kérésének megfelelően — a Művész Színházban kapott állást: segédrendező, fordító, színész lett, de alkotásainak megjelentetése továbbra sem sikerült.

A fehér gárda 1923—24-ben íródott. Problématikája erősen önéletrajzi is: az orosz értelmiség szerepe, helye a forradalomban, magatartása a sűrűn változó körülmények között. „Roppant év, rettentő év volt 1918" — ezzel a mondattal indul a regény, amely ennek az évnek a történetét mondja el egy kijevi értelmiségi család sorsán keresztül. A három Turbin-testvér és barátaik megzavarodva élnek. Kijev a fehéreké, s német csapatok is állomásoznak ott, de a császárság összeomlásakor elvonulnak. Ekkor indul meg a város ellen Petljura ukrán nacionalista bandájának sikeres támadása, amely a fehér gárda viszonylag csekély erőinek szétszórásával végződik. Majd később Moszkva felől megérkeznek a vörös-katonák...

A regény egyrészt a harci események leírása, részben az író, részben a szereplők szemével nézve, másrészt a szereplők életrajzának, vagyis annak az ábrázolása, amire már utaltunk: hogyan tükröződik az orosz értelmiség számra jelentősebb részének tudatában a forradalom. Ezeket az értelmiségiből lett botcsinálta fehérgárdistákat, akik az elvont humanizmus alapján irtóznak minden erőszaktól, vértől, testvérgyilkosságtól, tagadhatatlanul rokonszenvvel, bensőséges lírával ábrázolja Bulgakov. (A színdarabot elsősorban emiatt támadták.) Sajnálja ugyanis a veszendőbe menő értékeket, amelyeket jobb volna átmenteni az új társadalomba. Turbinék útja tragikus lehetőséggel teli, de a tragédia nem következik be: életben maradnak, és egyelőre világképük is alig változik. Az ő sorsukban ezért a katarzist sem mutathatja be az író. A regény befejezése, jóllehet csak érzelmileg, mégis a tisztulást mutatja, a boldog álmú kisgyermek és az ötágú meg az égi csillagok párhuzamának egyértelmű szimbolikájával. Később történelmi távlatból A. Tolsztoj trilógiája tudja majd folytatni — s bizonyos értelemben lezárni is — a régi értelmiség átalakulásának problémáját, amelyet itt nagyszerű realista helyzetképben ragadott meg az író.

Egészen más arcú írót mutat az 1936—37-ben íródott és sajnálatosan befejezetlenül maradt *Színházi regény*. Majdnem nyíltan önéletrajzi mű ez. Makszudov pályakezdő kálváriájának lehet tanúja az olvasó. Drámájának megírása, sokszor reménytelennek tűnő harca a bemutatásért, a színházi világ kettős ábrázolása (ellenszenves vonások eltúlzása, s ugyanakkor a színházhoz való ragaszkodás bevallása) tragikomikus hangúvá teszik a *Színházi regényt*. A regény legnagyobb érdeme az irodalmi és színházi élet erősen groteszk megjelenítése.

A kötethez E. Fehér Pál írt Bulgakov életében és művészetében eligazító tanulmányt.

Vasy Géza

A borító 2. és 3. oldalán, valamint a 64—65. oldalon szereplő képek a Vietnam in dieser Stunde című kiadványban jelent meg. (Kiadó: Mitteldeutsche Verlag, Halle (Saale), 1968. — NDK)

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME
Október

Különszám az FKP Központi Bizottsága október 20—21-én Ivryben tartott üléséről (G. Plissonnier beszámolója, W. Rochet beszéde és válasza az AFP kérdéseire, határozat és kommüniké, levél és nyilatkozat.)

G. Cogniot: *Szociáldemokratizmus és leninizmus — a XX. század munkásmozgalmának két irányvonala*

L. Figueres: *A trockizmus a „baloldaliság" egyik válfaja*

G. Willard: *München: „az osztályönzés diadala"*

EINHEIT
Október

H. Axen: *A proletár internacionalizmus korunkban* (A csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban)

W. Kalweit: *A munka termelékenysége és a szocializmus*

V. M. Rutgaizer, Sz. Sz. Sztarosztyin: *Tervezés és gazdasági irányítás a Szovjetunióban a jelenlegi szakaszban*

M. D. Millionscsikov: *A tudomány és a műszaki haladás*

V. Sztoljarov, K. Rum: *A „konvergencia-elmélet" — a társadalmi valóság burzsoá torzképe*

M. Lange: *Johannes R. Becher az irodalomról és a politikáról*

G. Lozek, W. Schmidt: *Az „integrációs" felfogás* (A munkásmozgalom története polgári meghamisításának alapja)

Dokumentumok a csehszlovákiai fejleményekről (Melléklet)

November

E. Diehl: *Az 1918 novemberi forradalom jelentősége* (A német munkásforradalom évfordulójára)

G. Prey: *A Szovjetunióval együtt birkózzunk meg a tudományos-műszaki forradalommal*

H. Nick: *Mit jelent a „piacgazdasági szocializmus"?*

H. Garscha: *Az üzemtervezés ma*

G. Gleserman: *A szocialista társadalom szociális struktúrája*

H. Kolbe: *Jobboldali szociáldemokraták a novemberi forradalomtól máig* (Németországban)

A Merges: *Visszaemlékezések a novemberi forradalomra*

K. Weiler: *A gondolkodás az emberektől halad az emberek felé* (Brecht két írásáról)

F. Hentschel: *Színművészetünk az NDK 20 évfordulója előtt*

W. Neubert: *Az „új keleti politika" ideológiai fegyvertára*

J. Hoffman, R. Sommer: *A nyugatnémet IG Metall IX. kongresszusa*

H. Winter: *A közgazdasági irodalom hatékonyságáról*

KOMMUNYISZT
14. szám.

A szocialista munkafegyelem

A. Dovba: *Ami a kommunizmus győzelme szempontjából a legfontosabb* (A munkatermelékenységről)

G. Kurszanov: *A lenini igazságelmélet — megbízható fegyver az ideológiai gnoszeológia ellen vívott harcban*

V. Novikov: *Örökké élő...* (Szovjet irodalmi alkotások Leninről)

A béke és a társadalmi haladás eszméinek szószéke („A Béke és Szocializmus" c. folyóirat évfordulójáról)

L. Kulicsenko: *A Komszomol pártirányítása*

F. Loscsenkov: *A pártbizottságok és a tudományos munkaszervezés*

N. Szemin: *Egyenjogú és kölcsönösen előnyös együttműködés* (A szocialista országok és a „harmadik világ" gazdasági kapcsolatai)

D. Kraminov: *A NATO — a diverziók és a revansizmus fegyvere*

E. Pletnyev: *A munka és a tőke a monopolista szakaszban*

Erősítsük a szervezettséget és fegyelmet (Levelek a munkafegyelemről)

15. szám.

A Lenini Komszomol megalakulásának 50. évfordulójáról és az ifjúság kommunista nevelésének feladatairól (Az SZKP KB határozata)

Közlemény a moszkvai október 3—4-i szovjet—csehszlovák tárgyalásokról

Digitized by Google

J. Tyazselnyikov: *A párt harcos segítőtársa* (A Komszomol fél évszázados útjáról)
I. Konyev: *A fegyveres erők és a Komszomol*
Kortársunk (A szovjet ifjúságról)
I. Kuprijanov: *A Karangyejev-dinasztia egyik tagja* (Egy munkáscsalád fiának pályafutása)
L. Logvinov: *A munka általános jellege, termelés, felhalmozás*
J. Csadajev: *A tervezés és a termelés hatékonysága*
A kommunisták internacionalista kötelessége (A Neuve Era c. folyóirat cikke a csehszlovákiai eseményekről)
J. Georgijev: *Jugoszlávia: „a szocializmus új változata"?*
A. Galkin: *A neofasizmus és társadalmi gyökerei*
A. Bjelenykij, B. Iljicsev: *Az indonéziai események egyes tanulságai*
B. Lihacsev: *Gazdasági ellentmondások a NATO táborában*

NOWE DROGI
11. szám.

H. Jablonski: *A lengyel államiság visszaállításának 50. évfordulója*
J. Tomaszewski: *A két háború közötti lengyel gazdasági élet fő tendenciái*
W. Poteranski: *Történelmi jelentőségű dokumentum* (A Lengyel Munkáspárt 25 éve közzétett deklarációjáról)
Z. Kamienska: *Hagyományok és jelenkor* (W. Gomulka most megjelent kötetéről)
K. Secomski: *A közgazdasági tudományok és a társadalmi-gazdasági fejlődés szükségletei*
J. Wiatr: *Nemzet — osztály — állam* (Nemzeti integráció, osztály-struktúra, a szocialista állam funkciói)
J. Pajestka: *Tervezés, központi irányítás és piaci mechanizmus a szocialista gazdaságban*
B. Suchodolski: *A pedagógiai tudományok feladatai és fejlődésük feltételei a Lengyel Népköztársaságban*
H. Cholaj: *Az agrárstruktúra fejlődése a népi Lengyelországban*
C. Wisniewski: *A filmművészek elkötelezett magatartásáról*
A. Zabinski: *A Szocialista Ifjúsági Szövetség munkájának néhány problémája*
Z. Kurowski: *A falusi ifjúság problémái*
Beszámolók a kongresszus előtti vajdasági pártkonferenciákról
J. Láder: *Mindig az enyhülés ellen* (Az NSZK külpolitikájáról)

WEG UND ZIEL
November

Alternatíva? (Az Osztrák Szocialista Párt kongresszusáról)
B. Frei: *A megakadályozott forradalom* (A monarchia összeomlása után a polgári demokráción kívül más út is lehetséges volt Ausztria számára)
R. Richta: *A szocializmus új modelljéért* (Vitaanyag, a Rudé Pravo július 11. és 12. számából)
Szakszervezetek és társadalompolitika (A fémmunkás- és bányászszakszervezet politikájához)
L. Vestri: Az *Angol Munkáspárt kongresszusa után*
G. Toti: *Salazar utódja*
F. Marek: *A Sztálin-mítosz struktúrájához*
L. Spira: *Elvtársak vagy ellenségek?* (A munkásmozgalmon belüli irányzatokról)

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 400 példányban.
68.03817/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Антал АПРО: Сочетание национальных и интернациональных интересов в деле экономического сотрудничества социалистических стран; *Эндре КАЛЬМАН:* Лозунг «демократического социализма» и действительность; *Д-р Дюла СЕКЕР:* Об эффективности научных исследований; *Жигмонд-Пал ПАХ:* По поводу идейных вопросов развития общественных наук; *Д-р Иштван ГЕРГЕЙ:* Достижения и заботы в области технического прогресса нашего сельского хозяйства; *Йожеф ФЮЛЕКИ:* О наших делах (Эстетический вкус — политика — консерватизм); *Дюла МАРКУШ:* Дело народа — дело партии (о V. съезде ПОРП); Вьетнам в наши дни; *Дьёрдь САБО:* Новая выставка «Группы 9» в выставочном зале «Мючарнок»; *Д-р Ференц ЭРДЕЙ:* Итоги дискуссии по вопросу о кооперативах; *Янош БРАЙЕР:* Руководство искусством или деятелями искусства? *Д-р Ласло МОЛЬНАР:* Размышления об общественной функции социологии; Причины утечки французского капитала заграницу (из номера журнала «Нувель Обсерватер» за 18 ноября 1968 г.)

CONTENTS

National and international interests inter-laced in the economic cooperation between Socialist countries, by *ANTAL APRÓ;* The slogan of „demokratic Socialism" and the reality, by *ENDRE KÁLMÁN;* On the efficiency of scientific ressearch, by *DR. GYULA SZEKÉR;* On the questions of principle concerning the development of the social sciences, by *ZSIGMOND PACH;* Achievements and vorries in the tecnical development of our agriculture, by *DR. ISTVÁN GERGELY;* On our tasks (Taste — political views — conservativism), by *JÓZSEF FÜLEKI;* The cause, of the people — the cause of the Party (on the 5th Congress of the Polish United Workers' Party), by *GYULA MÁRKUS;* Vietnam in our days; The new exhibition of „The Nine" in the Arts Gallery, by *GYÖRGY SZABÓ;* Summing up the debate on the cooperatives, by *DR. FERENC ERDEI;* Administering the arts, or administering the artists?, by *JÁNOS* BREUER; Thoughts on the social functions of sociology, by *DR. LÁSZLÓ MOLNÁR;* Why does capital flow abroad from France? (from the Nov. 18 issue of „Le Nouvel Observateur")

SOMMAIRE

ANTAL APRÓ: L'interpénétration des intérêts nationaux et internationaux dans la cooperation économique des pays socialistes. — *ENDRE KÁLMÁN:* Le mot d'ordre du „socialisme démocratique" et la réalité. — *PÁL PACH ZSIGMOND:* Contribution aux questions de principe du développement des sciences sociales. — *DR. ISTVÁN GERGELY:* Résultats et problèmes dans le développement technique de notre agriculture. — *JÓZSEF FÜLEKI:* À propos de nos affaires (Goût — politique — conservatisme) — *GYULA MÁRKUS:* La cause du peuple — la cause du Parti. (Sur le V-ème Congrès du Parti Ouvrier Unifié Polonais). — Le Vietnam de nos jours. — *GYÖRGY SZABÓ:* La nouvelle exposition des Neuf à la Galerie des Arts. — *DR. FERENC ERDEI:* Résumé du débat des coopératives. — *JÁNOS BREUER:* Orientation des arts ou orientation des artistes? *DR. LÁSZLÓ MOLNÁR:* Pensées sur les fonctions sociales de la sociologie; Pourquoi les capitaux français fuient à l'étranger? (Le Nouvel Observateur, numéro du 18 novembre)

INHALT

ANTAL APRÓ: Die Verflechtung der nationalen und internationalen Interessen in der wirtschaftlichen Zusammenarbeit der sozialistischen Staaten — *ENDRE KÁLMÁN:* Parole und Wirklichkeit des „demokratischen Sozialismus" — *DR. GYULA SZEKÉR:* Über den Effekt der wissenschaftlichen Forschungen — *ZSIGMOND P. PACH:* Prinzipielle Fragen der Entwicklung der Gesellschaftswissenschaften — *JÓZSEF FÜLEKI:* Über unsere Angelegenheiten (Künstlerischer Geschmack — Politik — Konservatismus) — *GYULA MÁRKUS:* Sache des Volkes — Sache der Partei (Gedanken zum V. Parteitag der PVAP) — Vietnam in diesen Tagen — *GYÖRGY SZABÓ:* Neue Ausstellung der „Neun" in der Kunsthalle — *DR. FERENC ERDEI:* Bilanz des Diskussion über das Genossenschaftwesen — *JÁNOS BREUER:* Lenkung der Kunst oder Lenkung der Künstler? — *DR. LÁSZLÓ MOLNÁR:* Gedanken über die sozialen Funktionen der Soziologie — Warum strömt das französische Kapital ins Ausland? (Le Nouvel Observateur, 18. November 1968.)

Digitized by Google

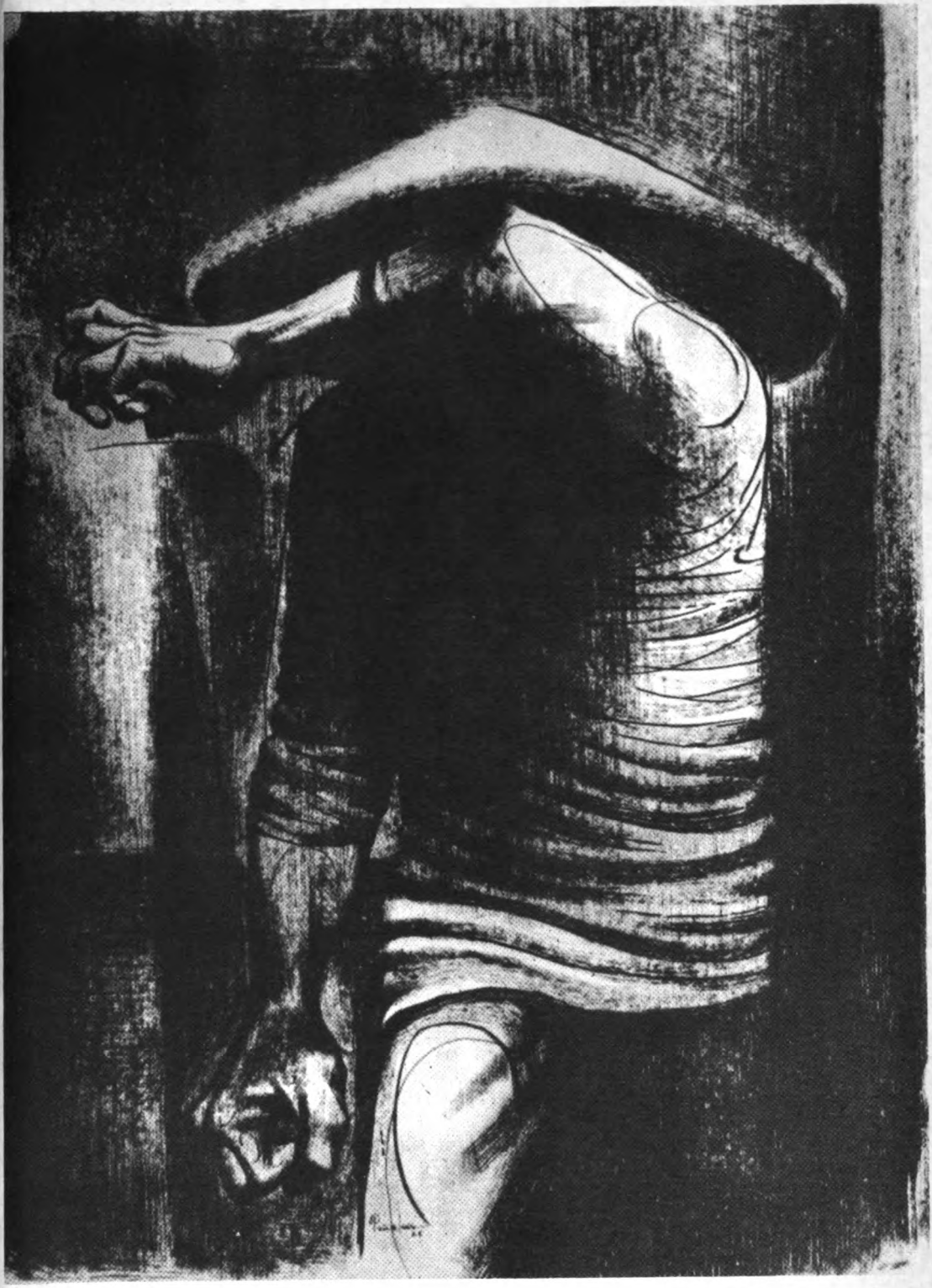

Luis Peñalver (Kuba) – rajza

Digitized by Google

6,— forint

Lenin:
A szocialista demokráciáról
280 old. Ára: 18,– Ft

Legyőzhetetlen erő
A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve
296 old. Ára: 28,– Ft

Lengyel József:
Visegrádi utca
Második kiadás
200 old. Ára: 10,– Ft

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOMJEGYZÉK
az 1968. (XXIII.) évfolyamról

(A Társadalmi Szemle 1969 februári számának melléklete)

Digitized by Google

CIKKEK

	Szám	Oldal
A marxi életmű ereje	5	3
Csehszlovákia szocialista konszolidációjáért	8—9	3
Évfordulóra	6	3
Ötvenéves a magyar kommunista mozgalom	11	3
Stabilitás és rugalmasság	1	3
Százhúsz éves a Kommunista Kiáltvány	2	3
Visszaemlékezések a KMP megalakulására	11	11
ANCSEL ÉVA: Táguló szemhatár	2	66
APRÓ ANTAL: A nemzeti és nemzetközi érdek összefonódása a szocialista országok gazdasági együttműködésében	12	3
BÁLINT JÓZSEF: Gazdaságunk a reform útján	6	15
BALLAI LÁSZLÓ: A gazdaságirányítási rendszer tapasztalatai a létszám- és bérgazdálkodásban	8—9	13
BENKE VALÉRIA: Töretlen politika	10	3
BISZKU BÉLA: Közkincsünk: a kollektív tapasztalat	4	3
BUGÁR JÁNOSNÉ: Nemzeti célunk a szocializmus teljes felépítése	5	19
DR. ERDEI FERENC: A szövetkezetek elméleti kérdései	2	27
ERÉNYI TIBOR: Az 1918 októberi polgári demokratikus forradalom ötvenedik évfordulójára	10	37
DR. ESZE ZSUZSA: A marxi értékelmélet és a szocialista gazdaság	5	8
FEHÉR FERENC: Formális demokrácia és terror	7	20
FRISS ISTVÁN: A szocializmus politikai gazdaságtanának néhány alapproblémája	2	12
FÜLEKI JÓZSEF: Dolgainkról (Izlés — politika — konzervativizmus)	12	52
DR. GERGELY ISTVÁN: Eredmények és gondok mezőgazdaságunk műszaki fejlődésében	12	45
DR. GRANASZTÓI PÁL: A hazai urbanisztika problémáiról	3	30
GYERTYÁN ERVIN: Szovjet alkotók hatása filmművészetünkre	1	23
KÁDÁR JÁNOS: Tanácskozás az egység érdekében (Üdvözlő beszéd)	3	3
KÁLLAI GYULA: Gazdasági reform és a társadalom fejlődése	6	6
KÁLMÁN ENDRE: A demokrácia változatai és lehetőségei	8—9	7
KÁLMÁN ENDRE: A „demokratikus szocializmus" jelszava és a valóság	12	14
DR. KÁLMÁN GYÖRGY: A jogi eszközök szerepe a gazdaságirányítás új rendszerében	4	20
KESERŰ JÁNOSNÉ: A reform első tapasztalatai a kereskedelem működésében	7	3
KISTAMÁSNÉ VARGA SAROLTA: Hozzászólás egy lezáratlan vitához	8—9	33
KOVÁCS JUDIT: Az üzemi és termelőszövetkezeti ifjúság védelméről	5	25
KÖPECZI BÉLA: Az egyetemi élet néhány kérdéséről	7	12
KŐVÁGÓ LÁSZLÓ: Népköztársaságunk nemzetiségi politikájáról	11	29
LÁZÁR GYÖRGY: A gazdasági reform és a területfejlesztés	4	13
MERUK VILMOS: A szociológia-oktatás eszmei tartalmának tisztázásához	5	37
	6	24
NYERS REZSŐ: Az új gazdasági mechanizmus várható társadalmi és politikai kihatásai	3	7
PACH ZSIGMOND PÁL: A társadalomtudományok fejlődésének elvi kérdéseihez	12	33
PÉCSI FERENC: Washington világstratégiájáról	2	55
PIRITYI SÁNDOR: Testvéri barátság, gyümölcsöző együttműködés	2	50

Digitized by Google

	Szám	Oldal
DR. POGÁNY FRIGYES: A környezet kultúrája	4	30
POZSGAY IMRE: A szocialista demokrácia fejlődésének néhány problémája	10	17
PUJA FRIGYES: A budapesti találkozó	4	7
RÉV LAJOS: Népgazdaságunk 1968. évi tervéről	1	10
DR. SZABÓ KÁLMÁN: A közgazdászképzés korszerűsítéséről	10	26
DR. SZAMEL LAJOS: A közélet tisztaságáért	2	40
DR. SZEKÉR GYULA: A tudományos kutatások hatékonyságáról	12	24
TIMÁR MÁTYÁS: Gazdaságirányítási reform és fejlesztési politika	1	16
VÁLYI PÉTER: Tervgazdálkodás és pénzügyi politika	3	22
DR. VÁMOS TIBOR: A technokrácia egy „technokrata" szemével	6	32
DR. VARGA EDIT: A gazdasági reformról — vállalati szemszögből	11	20
VITÁNYI IVÁN: Van — legyen — lehet	1	36
VITÁNYI IVÁN: Művészet és irányítás	8—9	22

NEMZETKÖZI SZEMLE

ALBERT BÉLÁNÉ: Brit testvérpártunk XXX. kongresszusa	1	46
ALBERT BÉLÁNÉ: Egyyesült Államok, 1968	8—9	41
BARACS DÉNES: Az olasz középbal a mérlegen	6	51
BOCHKOR JENŐ: A Suharto-rezsim válsága	11	47
KOMJÁT IRÉN: A diákok és a munkásosztály szövetsége Nyugat-Európában	8—9	47
KOVÁCS ISTVÁN: A francia baloldali erők egységmozgalmának sikerei és problémái	4	47
KOVÁCS ISTVÁN: Az ötödik köztársaság válsága	7	30
LÉDERER FRIGYES: Csehszlovákia új feladatok előtt	5	55
MAKAI GYÖRGY: A dél-vietnami offenzíva néhány tanulsága	4	40
MAKAI GYÖRGY: A Közel-Kelet a háború és a béke határvonalán	11	39
MÁRKUS GYULA: Eltemetett remények	10	51
MÁRKUS GYULA: A nép ügye — a párt ügye (A LEMP V. kongresszusáról)	12	59
MÁTÉ SÁNDOR: A forrongó Latin-Amerika	1	50
NAGY LÁSZLÓ—DR. SZÜRÖS MÁTYÁS: Parlamenten kívüli demokratikus ellenzék	7	39
PIRITYI SÁNDOR: A nukleáris fegyverek további elterjedésének megakadályozásáért	5	48
RÉTI ERVIN: Az NSZK másfél év múltán	7	44
RÓBERT LÁSZLÓ: Hanoiból nézve...	10	43
DR. SZÜRÖS MÁTYÁS: A béke, barátság és az antiimperialista harc szolgálatában	6	44
Vietnam	7	50
Vietnam napjainkban	12	64

SZEMLE

BALÁZS GYÖRGYNÉ: Történelemoktatásunk és az ifjúság szocialista nevelése	6	67
DOLGOS JÁNOS—ORBÁN ATTILA: A Magyar Rádió gazdaságpolitikai propagandájáról	4	52
HANÁK KATALIN: Adaptáció a nagyvároshoz	3	57
JEDLICSKA GYULA: A területi pártszervezetek gazdaságirányító munkájának néhány kérdése	6	59
DR. K. NAGY SÁNDOR: A termelőszövetkezetek területi szövetségei	1	63
KOVÁCS PÉTER—NAGY TIBOR: A kádermunkáról szóló határozat feldolgozásának tapasztalatairól	2	81
MÁTÉ GYÖRGY: A pártmunka stílusa és az új gazdasági mechanizmus (Interjú)	10	56
THIERY ÁRPÁD: Szakmunkás-tanulók	8—9	59
DR. ZSARNÓCZAI SÁNDOR: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek hitelellátása (Interjú)	11	58
ZSILÁK ANDRÁS: A párttörténet kutatásának húsz esztendeje	11	54

Digitized by Google

6,-

	Szám	Oldal
TUDOMÁNYOS ÉLETÜNKBŐL		
PATAKI FERENC: Nevelésügyünk és a szociológia	11	72
SIPOS JÁNOS: Új mozzanatok a társadalmi tudat és a társadalmi lét viszonyának értelmezésében	4	59
	5	93
KULTURÁLIS ÉLETÜNKBŐL		
BERKES ERZSÉBET—BÓGEL JÓZSEF: Emelkedőben a magyar színházművészet	7	68
KATONA ÉVA: Világnézet, meggyőződés, iskola	7	62
KRITIKA		
HERMANN ISTVÁN: Lukács György: Az esztétikum sajátossága	2	73
HERMANN ISTVÁN: Csend és kiáltás	5	115
ILLÉS LÁSZLÓ: Eszméink „fogságában"	6	74
KONTHA SÁNDOR: Az ismeretlen Uitz	10	63
RÁTKAI FERENC: Bemutatjuk a Kortársat	11	66
SZABÓ GYÖRGY: A „Kilencek" új kiállítása a Műcsarnokban	12	66
ESZMECSERE		
A vállalatvezetés az új mechanizmusban:		
BAKOS ZSIGMOND: Nem a gazdasági vezetők helyett, hanem velük	1	84
KAUBA OTTÓNÉ: A szakszervezet új feladatai az üzemben	2	89
KOMLÓSI JÓZSEF: Még egyszer a vezetőkről és a vezetésről	2	92
TOMPA SÁNDOR: A dolgozók munkahelyi igényeiről	2	87
VÁRHELYI ISTVÁN: Két vitatott kérdésről	2	94
Igazságosztás helyett (Zárszó az eszmecseréhez)	3	40
Mai filmművészetünkről		
ALMÁSI MIKLÓS hozzászólása	1	92
FÁRAGÓ VILMOS hozzászólása	3	51
GYERTYÁN ERVIN hozzászólása	3	53
KOVÁCS ANDRÁS hozzászólása	3	46
LACHIZE, SAMUEL hozzászólása	4	82
LUKÁCS ANTAL hozzászólása	4	79
NEMES KÁROLY hozzászólása	4	84
SZABOLCSI MIKLÓS hozzászólása	1	90
RÉNYI PÉTER: A filmkritikusok vitájától a filmek vitájáig (zárszó a vitához)	5	71
HERMANN ISTVÁN: Csend és kiáltás	5	115
FEHÉR FERENC: Szövetség vagy kitagadás?	8—9	93
KÁLMÁN ENDRE: A néző is szót kér	4	87
KÁLMÁN ENDRE: Válasz Fehér Ferencnek	10	91
KOLOSI TAMÁS: Nem kitagadás — bírálat	11	102
A szövetkezetek elméleti kérdései		
DR. ERDEI FERENC: A szövetkezetek elméleti kérdései	2	27
AGONÁCS GÁBOR: Demokratikus centralizmus a szövetkezetekben	6	95
BERNULA MIHÁLY: A szövetkezeti mozgalom érdekei	7	83
BLANK, G. J.: A szocialista tulajdon szövetkezeti formája és további fejlődésének lehetőségei	8—9	79
CHOLAJ, HENRYK: Adalékok a szövetkezeti gondolat problémájához a szocializmusban	7	79
DR. GERGŐ ZOLTÁN: A szövetkezetek felső szervei	5	89
DR. GÖNDÖR GYÖRGY: Hatóságok vagy érdekképviseletek	5	86
DR. HALASI LÁSZLÓ: Az örökséget is tartsuk meg	4	75
KÁDÁR ISTVÁN: Egységes érdekképviseleti modellt?	11	89
DR. K. NAGY SÁNDOR: Néhány ellenvetés	11	85
DR. NAGY LAJOS: Az örökséget tovább is kell fejleszteni	7	86

Digitized by Google

	Szám	Oldal
DR. NAGY LÁSZLÓ: A szövetkezetek elméleti kérdéseiről	4	69
DR. NOVOBÁCZKY IVÁN: A szövetkezetek és a demokratikus centralizmus	8—9	87
NYERS REZSŐ: Vita közben	10	70
DR. PÉTER ERNŐ: Szövetkezeti önigazgatás és érdekvédelem	8—9	91
DR. SCHMIDT, WALTER: A marxista—leninista agrárelmélet és az NDK mezőgazdasága	7	75
DR. SIMON LAJOS: Szükség van-e érdekvédelmi szervre a szövetkezetekben?	7	72
DR. SZILÁGYI LÁSZLÓ: A szövetkezeti forma lényeges ismérvei	7	88
SZIRMAI JENŐ: Néhány gondolat a szövetkezetelméleti kérdésekről folytatott vitához	8—9	83
DR. VÁGI FERENC: A szövetkezeti tulajdon és a szövetkezetek kettős természete	6	98
VARGA EMÍLIA: Irányítás és demokrácia a szövetkezetekben	7	84
DR. VOKATY, PAVEL: Megjegyzések a szövetkezetek elméleti kérdéseihez	11	83
DR. ZOLTÁN ZOLTÁN: Tisztultabb fogalmak — hatékonyabb gazdálkodás	8—9	89
ZS.-NÉ DR. BOUSKA ÉVA: „Eszközlekötési járulékot" vagy „felhalmozási jutalékot"?	11	92
DR. ERDEI FERENC: A szövetkezeti vita összegezése	12	71
A művészet irányításáról:		
VITÁNYI IVÁN: Művészet és irányítás	8—9	22
BREUER JÁNOS: Művészetirányítás vagy művészek irányítása?	12	83
FARAGÓ VILMOS: Szerepmegosztás	11	94
TÓTH DEZSŐ: A művészet vagy a művészeti élet irányítása?	11	96
A szociológiáról:		
MERUK VILMOS: A szociológia-oktatás eszmei tartalmának tisztázásához	5	37
HEGEDÜS ANDRÁS: A marxista szociológia egészséges fejlődéséért	10	93
DR. MOLNÁR LÁSZLÓ: Gondolatok a szociológia társadalmi funkcióiról	12	87
KONZULTÁCIÓ		
BENCE GYÖRGY: A logikai pozitivizmus	2	96
HÁY LÁSZLÓ: A nemzetközi aranyválságról	5	62
HEGEDÜS ZSUZSA: A munkaszociológia	8—9	64
LUCA MÁRTA: A munkaerő jellege a szocializmusban	4	89
TORDAI ZÁDOR: Jean-Paul Sartre útja	3	85
VAJDA MIHÁLY: Edmund Husserl fenomenológiája	4	93
VARGA IVÁN: Teilhard de Chardin és a katolicizmus kiútkeresése	8—9	71
MEGJEGYZÉSEK		
ALMÁSI ISTVÁN: Egy ma divatos tévhitről	7	94
FÜLEKI JÓZSEF: De nehéz ez a két front!	3	91
GULYÁS PÁL: Újfajta gondok	6	102
ILLÉS TIBOR: A területi szövetségek hétköznapjaiból	8—9	99
I. r.: Állandósuló „csoda"	10	100
TÁJÉKOZÓDÁS		
DR. DOBOSSY IMRE: A munkahelyi vezetés tudományos megalapozásának problémái a szocialista országokban	3	76
DR. KÉRI JÓZSEF: A tudományos munkaszervezés eredményei és problémái a Szovjetunióban	8—9	55
KOVÁCS FERENC: Vita a munkásosztály fogalmáról	1	70
KISTAMÁSNÉ VARGA SAROLTA: A strukturalizmus vázlatos kritikája	5	103
LUKÁCS JÓZSEF: Nemzetközi vallásszociológiai tanácskozás Budapesten	6	82

Digitized by Google

	Szám	Oldal
Miért áramlik a francia tőke külföldre? (Le Nouvel Observateur, 1968. november 18-i számából)	12	92
MIKLÓS PÁL: Strukturalizmus és marxizmus (A „La Pensée" különszáma)	5	111
SZANTÓ JUDIT: Várakozni nem lehet	1	77
A társadalom mint struktúra és az egyének (Interjú A. Gorzzal)	3	67
Tízéves a Béke és Szocializmus	11	65
Folyóiratszemle (Kommunyiszt, Einheit, Nová Mysl, Nowe Drogi, Lupta de Clasa, Novo Vreme)	6	90
A Novo Vreme 1968. első félévi számairól	7	91
Az Einheit augusztusi száma (folyóiratszemle)	10	104
FÓRUM		
CSALOG JUDIT: Nyár a gyűjtőkollégiumban	10	106
MARTINÁK JÁNOS: Egy vélemény	12	97
NÁBRÁDI MIHÁLY: Iskola, meggyőződés, világnézet	8—9	102
DR. SCHMIDT PÉTER: Szakszerűség és „laikus demokrácia"	7	55
SOMOSKÖI GÁBOR: Hozzászólás „Az új gazdasági mechanizmus várható társadalmi és politikai kihatásai" c. cikkhez	7	52
Postánkból	8—9	105
KÖNYVEKRŐL		
BAKCSI GYÖRGY: Andrej Platonov: Éjszakai küldetés	6	116
BAKCSI GYÖRGY: Öt szovjet kisregény	8—9	120
BESSENYEI GYÖRGY: Érdekes új dokumentumok a Nagy Októberről	1	99
BESSENYEI GYÖRGY: Ady Endre összes prózai művei, VII.	5	121
B. I.: A Társadalomtudományi Intézet új, népszerű tanulmányáról	8—9	109
ERDŐS LÁSZLÓ: Dr. Kocsis Ferenc: Élet és halál	8—9	113
FENYŐ ISTVÁN: Arcképek a magyar szocialista irodalomból	1	103
FLESCH ISTVÁN: Ho Si Minh: A szabad Vietnamért	11	106
FOLLINUS GÁBOR: Váci Mihály: Eső a homokra	8—9	119
FÜLEKI JÓZSEF: Moszkva (Regélő városok)	1	101
FÜLEKI JÓZSEF: Lexikonok	11	113
F. J.: Ötvenéves a párt	11	104
GERGELY JENŐ: Hetés Tibor: Stromfeld Aurél	2	108
GERGELY JENŐ: Sipos Aladár: Agrárviszonyok Nyugat-Európában	4	107
HÁBER JUDIT: Emile Durkheim: Az öngyilkosság	6	115
HERÉDI ISTVÁN: Válaszúton a civilizáció (R. Richta)	7	102
DR. HUNYADI GYÖRGY: Jarosevszkij: A pszichológia története	11	110
DR. J. TÓTH DEZSŐ: Megjegyzések néhány faluszociográfiai tanulmányról	8—9	114
KOCZKÁS SÁNDOR: Auróra	2	102
KONTHA SÁNDOR: Ultz	2	105
DR. KOVÁCS ENDRE: Benczédi László—Csatári Dániel: Szocialista hazafiság — szocialista történetszemlélet	4	99
KULIN FERENC: Pomjalovszkij: Kispolgári boldogság	10	114
KULIN FERENC: Demény Ottó: Életforma	12	108
LENDVAI L. FERENC: Tőkei Ferenc: A társadalmi formák elméletéhez	8—9	111
MAJOR OTTÓ: Jellem és történelem	6	109
DR. MIHALIK ISTVÁN: Gönczöl György: „A tőke" 100 év múltán	4	106
MIHÁLYFI ERNŐ: Kádár János: Hazafiság és internacionalizmus	7	98
NÉMETH G. BÉLA: Diószegi András: Megmozdult világban	7	104
NÉMETH G. BÉLA: Lőrincze Lajos: Nyelvőrségen	12	104
NÓGRÁDI SÁNDOR: Komját Irén: Mező Imre	12	100
N. SÁNDOR LÁSZLÓ: Írások a kommunizmus szolgálatában	3	99
PATAKI FERENC: A marxista szociálpszichológia első eredményei	6	112
RÓZSA GYULA: Pátzay Pál: Alkotás és szemlélet	4	101
DR. SIMAI MIHÁLY: Magyar szerzők könyvei a fejlődő országokról	11	107
SIPOS ALADÁR: A szocializmus politikai gazdaságtana	6	106
SZABÓ GYÖRGY: Bölöni György: Képek között	1	106
DR. SZABOLCS OTTÓ: A Wilhelmstrasse és Magyarország	12	102
DR. SZAKÁCS KÁLMÁN: A magyar forradalmi munkásmozgalom története, II.	3	95

Digitized by Google

	Szám	Oldal
SZALAI ANNA: Szép versek — 1967. — — — — — — — —	7	107
SZALAI ANNA: Kamondy László: Ádám apja — — — — —	10	113
DR. SZEBEN ÉVA: Foglalkoztatottság és életszínvonal — — —	5	123
SZEKERES PÉTER: Jay Leyda: Régi és új — — — — — —	3	107
SZENTMIHÁLYI-SZABÓ PÉTER: Vészi Endre: Vendég az esküvőn —	8— 9	121
SZ. KUNDL EDIT: Gyórfás Miklós: Tanuljunk gyorsan és könnyen drámát írni — — — — — — — — — — — —	7	108
TIMÁR ÁRPÁD: Bori Imre—Körner Éva: Kassák irodalma és festészete — — — — — — — — — — — — —	4	104
VASY GÉZA: Simon István: Verőfény — — — — — — —	7	107
VASY GÉZA: Darvas József: Gyűjtőlencse — — — — — —	10	112
VASY GÉZA: Gáll István: Rohanók — — — — — — — —	10	113
VASY GÉZA: Bulgakov magyarul — — — — — — — — —	12	109
VEKERDI LÁSZLÓ: Werner Heisenberg: Válogatott tanulmányok —	3	101
VERESS JUDIT: Katona Katalin: Ifjúságunk problémái — — —	3	104
V. KUNA MARGIT: Déry Tibor: Szembenézni — Illyés Gyula: Az éden elvesztése — — — — — — — — — —	12	107

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

1:109; 2:109; 3:109; 4:109; 5:125; 6:118; 7:109; 8—9:123; 10:116; 11:116; 12:110

KÉPEK

ÁBRAHÁM RAFAEL 7:54
BÁLVÁNYOS HUBA 3:II.; 3:29
BARCSAY JENŐ 6:14
BERDA ERNŐ 11:115
BERÉNYI FERENC 5:18
BORSOS MIKLÓS 6:II.
BORTNYIK SÁNDOR 11:105
CALLENBERG, INGEMAR 12:II.
CSEREPES ISTVÁN 1:83
CSOHÁNY KÁLMÁN 1:62; 5:54
CZINDER ANTAL 6:81; 8—9:110
CZINKE FERENC 1:98
DERKOVITS GYULA 10:111
DÉSI HUBER ISTVÁN 11:71
EGRY JÓZSEF 11:95
ÉK SÁNDOR 3:90; 11:II.
FELEDY GYULA 11:63; 11:III.
FERENCZY BÉNI 8—9:108
FONTOS SÁNDOR 4:III.
FÜLÖP ERZSÉBET 7:67
GACS GÁBOR 3:106
GUTTUSO, RENATO 12:64
HÁY KÁROLY LÁSZLÓ 11:19
HINCZ GYULA 11:I.
KÁDÁR JÁNOS MIKLÓS 1:9
KAJÁRI GYULA 4:II.; 4:58
KALLÓ VIKTOR 6:73
KERÉNYI JENŐ 6:31
KIS NAGY ANDRÁS 7:97
KIS ISTVÁN 12:58
KISS KOVÁCS GYULA 7:74; 8—9:70
KISS SÁNDOR 12:63
KMETTY JÁNOS 6:50
KOHÁN GYÖRGY 7:43
KONYORCSIK JÁNOS 8—9:21
KURUCZ D. ISTVÁN 4:81
LAJOS JÓZSEF 8—9:III.
LAKNER LÁSZLÓ 3:56
LAUBE, AICHERT HILDEGARD 12:64
LIEBER ÉVA 7:III.
LÓRÁNT JÁNOS 3:39

Digitized by Google

6,-

LUKOVSZKY LÁSZLÓ 4:12
MAKRISZ AGAMEMNON 8—9:II.
NÉMETH JÓZSEF 8—9:101
OLCSAI KISS ZOLTÁN 11:10
OROSZ JÁNOS 3:48—49; 4:86; 7:II.; 7:49—50
IFJ. PÁL MIHÁLY 7:106
Pártunk ötvenedik születésnapjára (műmelléklet) 11
PENALVER, LUIS 12:III.
PLESNIVY KÁROLY 12:69
POGÁNY GÉZA 5:62
RASZLER KÁROLY 1:108; 12:13
REFREGIER, ANTON 12:65
RIDOVICS LÁSZLÓ 12:70
SARKANTYÚ SIMON 12:86
SCHOLZ ERIK 6:43
SOMOGYI JÓZSEF 6:III.
SÓS LÁSZLÓ—KEMÉNY ÉVA 3:III.
STEFÁNIAI EDIT 8—9:63
STETTNER BÉLA 3:66; 8—9:122
SZABÓ MÁRIA 4:105
ID. SZABÓ ISTVÁN 7:101
SZABÓ IVÁN 4:78; 5:102
SZABÓ ZOLTÁN 8—9:88; 12:67
SZALAY FERENC 7:19
SZÁNTÓ LAJOS 11:57
SZILÁGYI JOLÁN 7:38
SZINTE GÁBOR 1:15; 5:70
SZURCSIK JÁNOS 6:111
SZŰCS JÁNOS 4:19
UGRAY GYÖRGY 6:101
UITZ BÉLA 2:49; 2:72; 1:105; 1:106; 1:107; 1:111; 5:II—III.; 10:II—III.; 10:36; 10:50; 10:67; 10:69; 10:79; 10:90; 10:102; 10:115
VÁLI JÓZSEF 7:11
VIGH TAMÁS 5:7
VILT TIBOR 8—9:32
WÜRTZ ÁDÁM 1:45; 1:69
XANTUS GYULA 8—9:104
ZALA TIBOR 3:21; 12:68

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PERIODICALS

RETURN TO ➟ CIRCULATION DEPARTMENT
202 Main Library

LOAN PERIOD 1 HOME USE	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS

RENEWALS AND RECHARGES MAY BE MADE 4 DAYS PRIOR TO DUE DATE.
LOAN PERIODS ARE 1-MONTH, 3-MONTHS, AND 1-YEAR.
RENEWALS: CALL (415) 642-3405

DUE AS STAMPED BELOW

SEP 26 1990
AUTO DISC JUL 0 6 1990

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
FORM NO. DD6, 60m, 1/83 BERKELEY, CA 94720

Digitized by Google

PERIODICALS

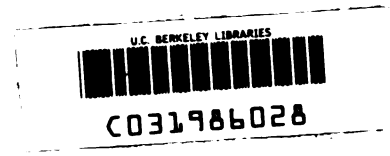

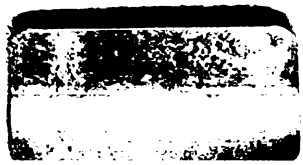

Digitized by Google

Digitized by Google